شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى

كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى

كەلپىن ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى تەھرىرلىدى تۇزۇلدى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلارتە زكىرىسى

كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى

كەلپىن ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى تەھرىرلەپ تۈزۈلدى

ISBN 7-228-03025-7

9 787228 030255 >

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى
كەلپىن ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلدى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھرى جيەنجۈڭ كوچىسى №54 پوچتا نومۇرى: 830001)
ئۈرۈمچى شەھرى تېيانشان رايونلۇق «ئىدىقۇت» لازىر نۇرلۇق ھەرپ تىزىش ئورنىدا تىزىلدى
شىنجاڭ توقۇمىچىلىق سانائەت مەكتىبى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1092×787 مىللىمېتر 1\16
باسما تاۋىقى: 42.5 قىستۇرما ۋاراقى: 19
1994 - يىل 6 - ئاي 1 - نەشرى
1994 - يىل 6 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—1500

ISBN7—228—03025—7/K.322
باھاسى: 40.00 يۈەن

ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت بىناسى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم شۇجىسى سۇڭ خەنلياڭ كەلپىن يېزىلىرىنى كۆزدىن كۆچۈردى.

كەلپىن ناھىيە بازىرىدىن بىر كۆرۈنۈش

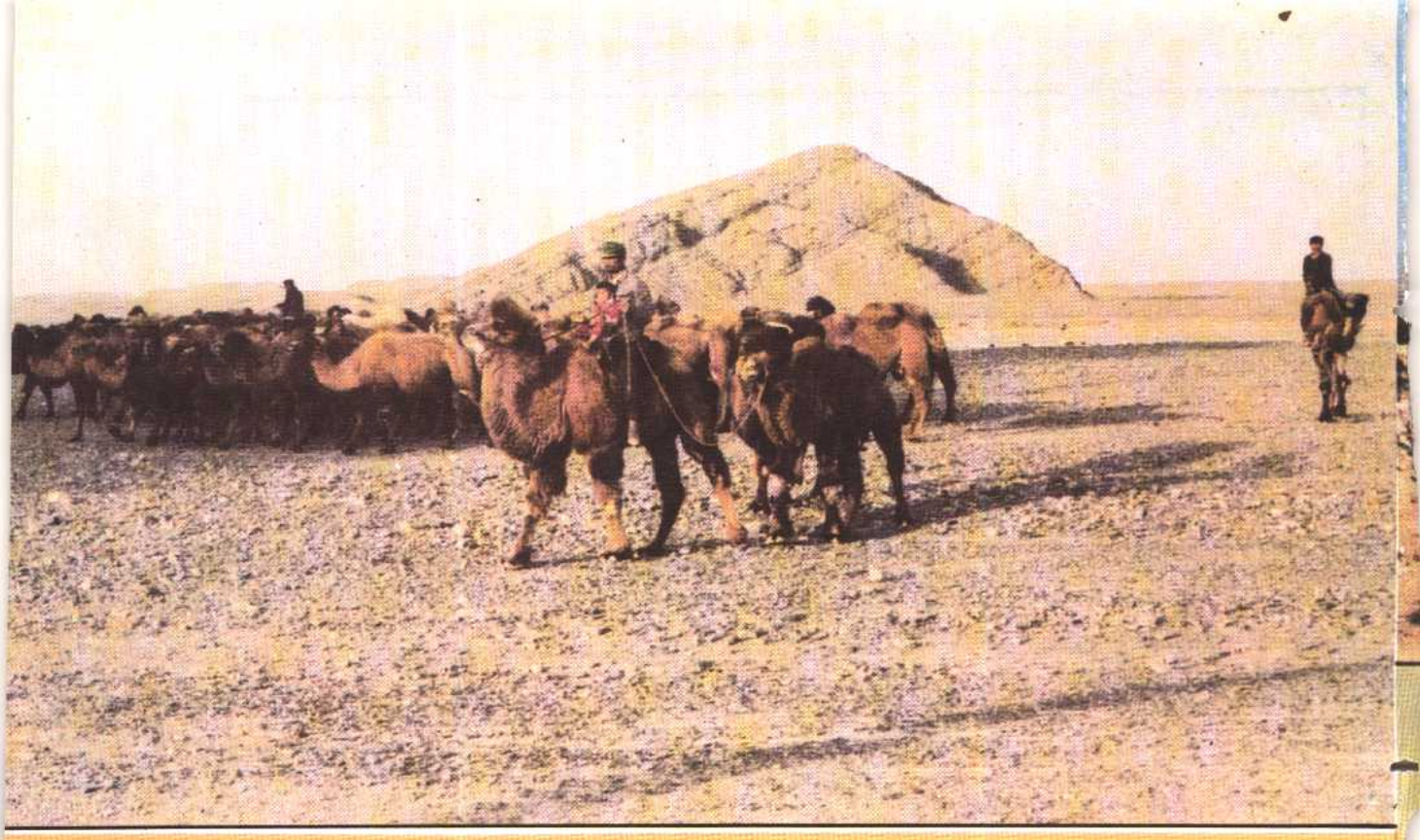
پایانسز
یېشللىق

تاغلىق رايوندىكى سالا
ئېتىزلار

دېھقانچىلىق
رايونىدىكى مال
پادىسى

تۆگە بېقىش

تۆگە يۇڭىنى پىششىقلاپ ئىشلەش

ئەلا سۈپەتلىك تۆگە تېۋىتى

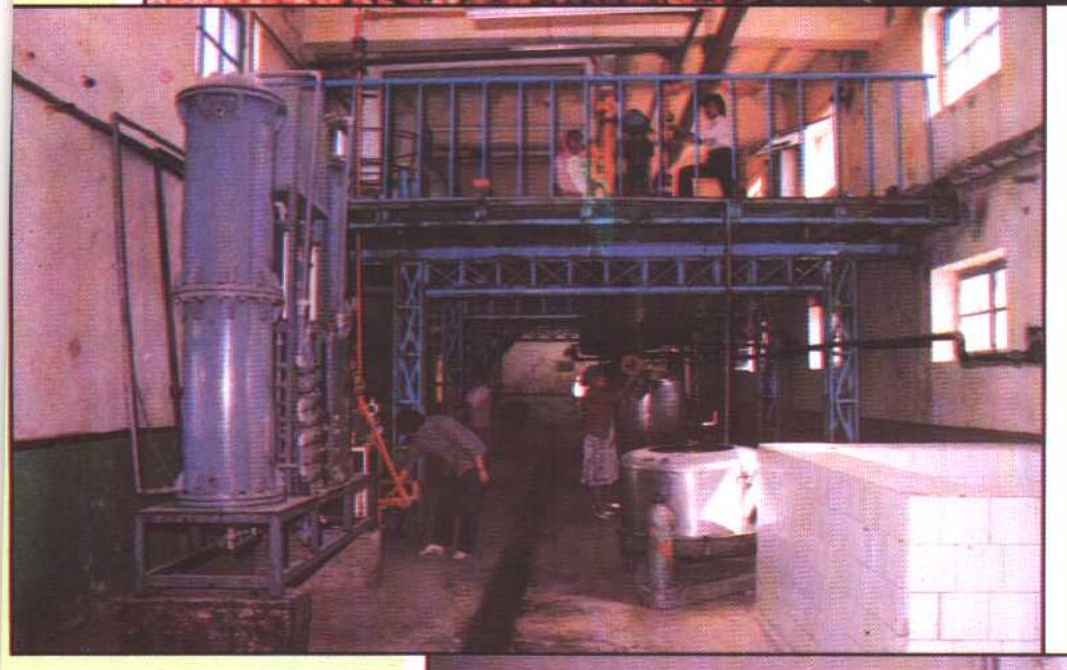

ئۆرۈك، ئۆرۈك چېچىكى، ئۆرۈك مەھسۇلاتلىرى

ئۆرۈك قېقىي سېلىش

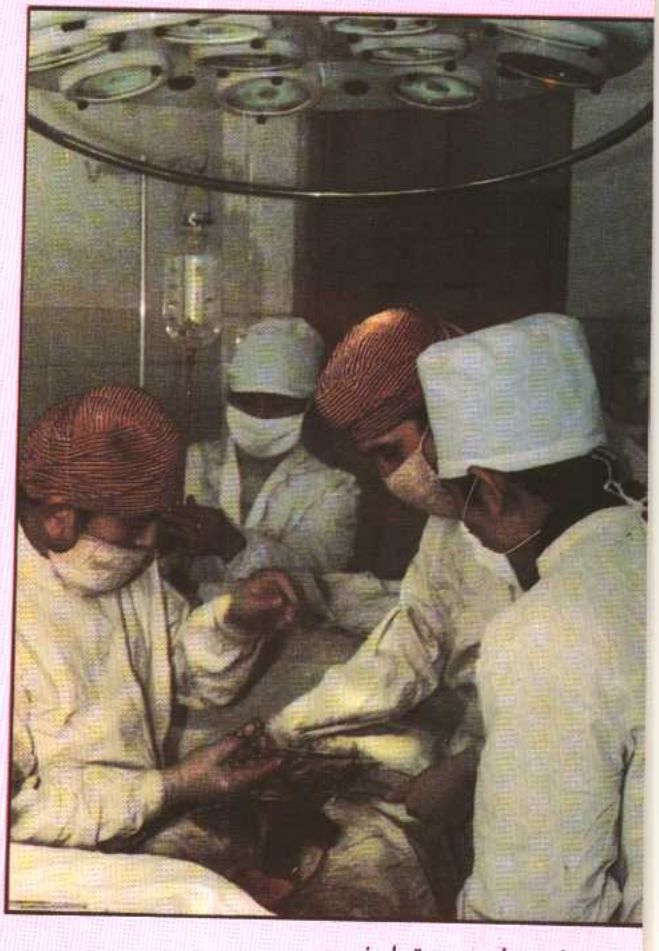
ئۆرۈك خورمىسىنى پىششىقلاپ ئىشلەش

ئۆرۈك خورمىسىنى تەكشۈرۈش - قاچىلاش

ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش بىناسى

ئوپېراتسىيە قىلىش

تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى

ئەستايىدىل ئۆگىنىش

يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش بىلىملىرى بويىچە زېھىن سىناش مۇسابىقىسى

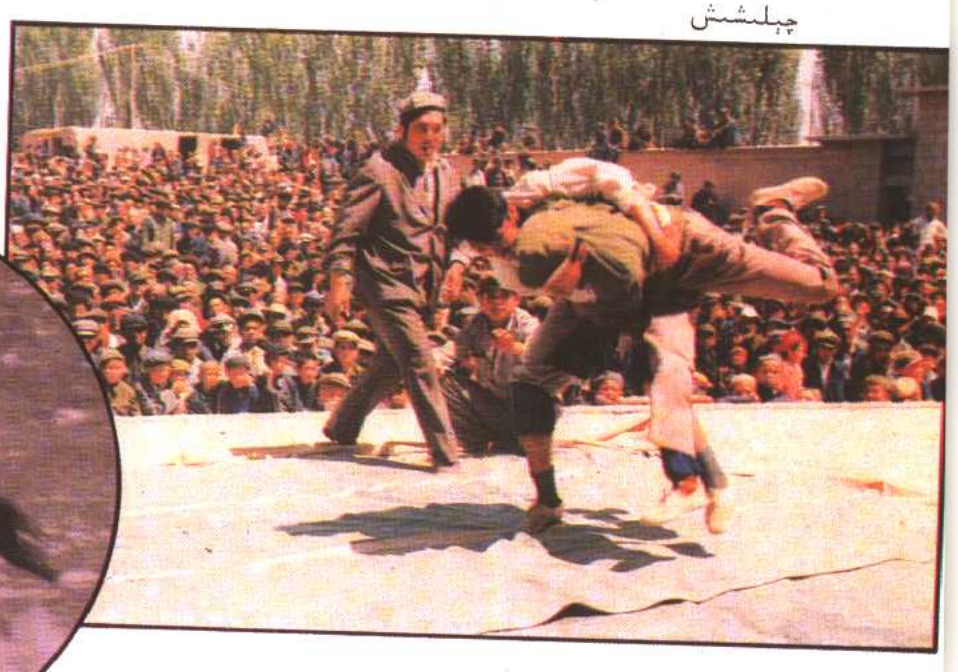

ناھىيىلىك دوختۇرخانا

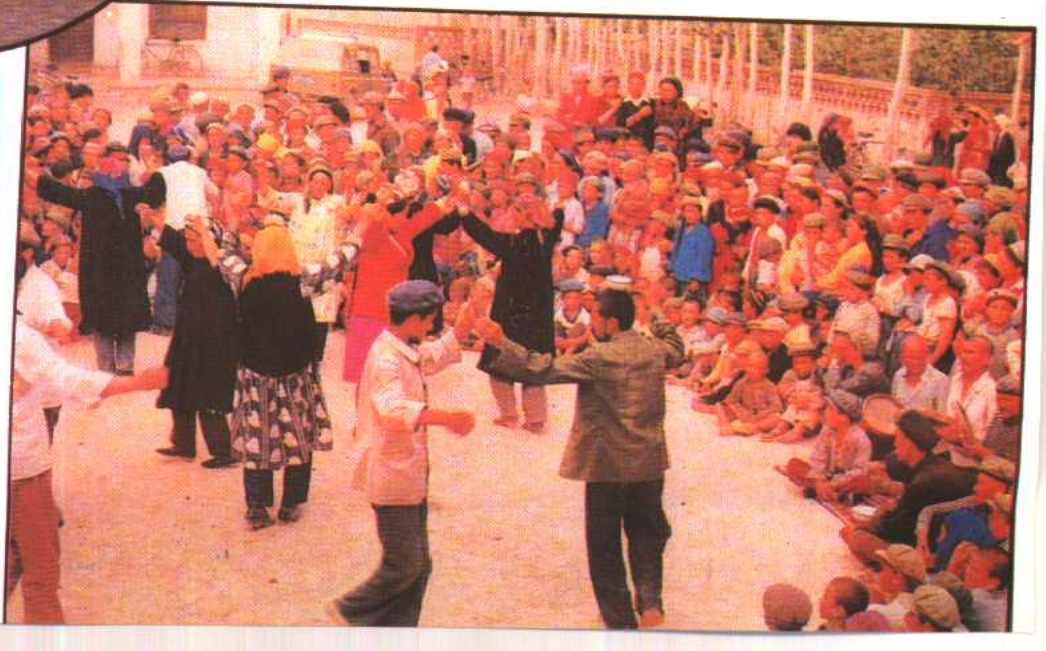
كىنو - تىياتىر خانا

چېلىشىش

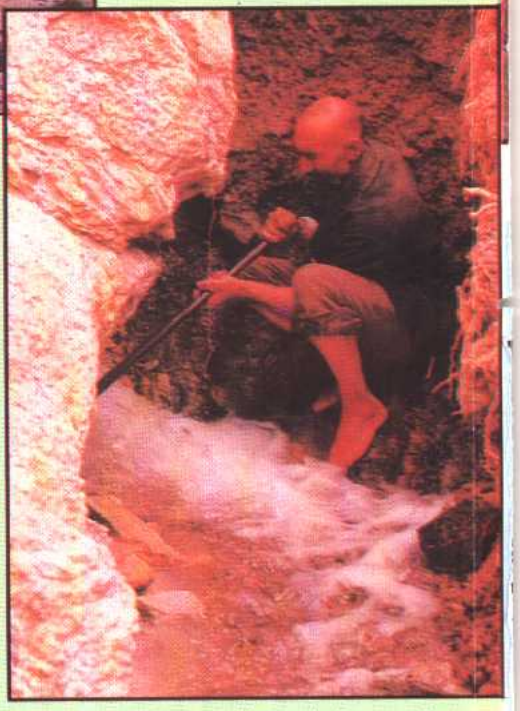
ئوغلاق تارتىشىش

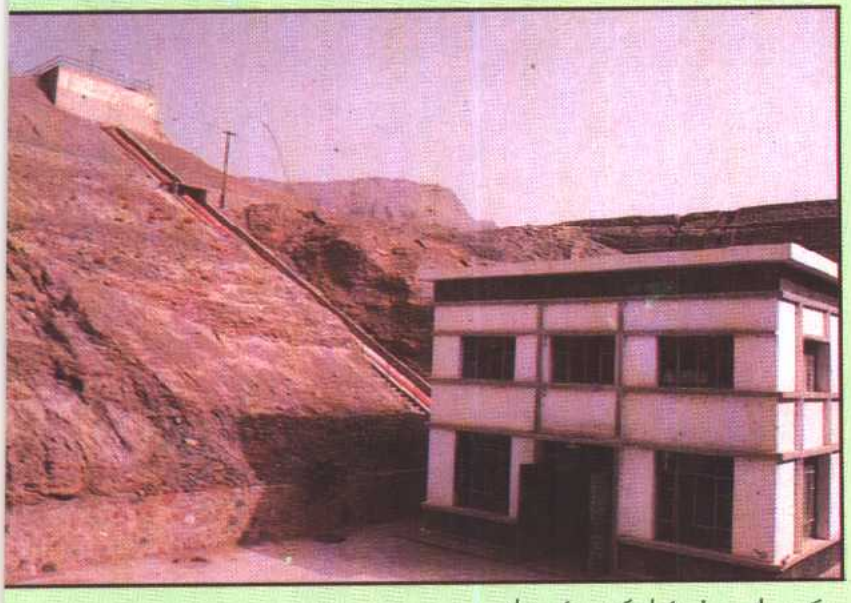
مەشرەپ

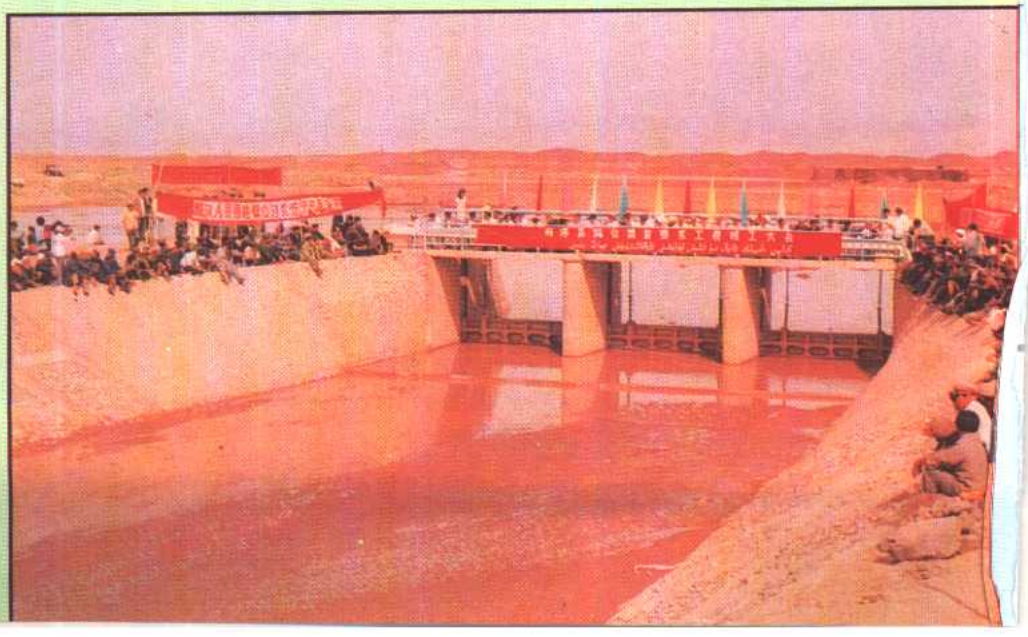
قىسىل ئۆستىگى

يېڭى تېپىلغان بۇلاق

كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

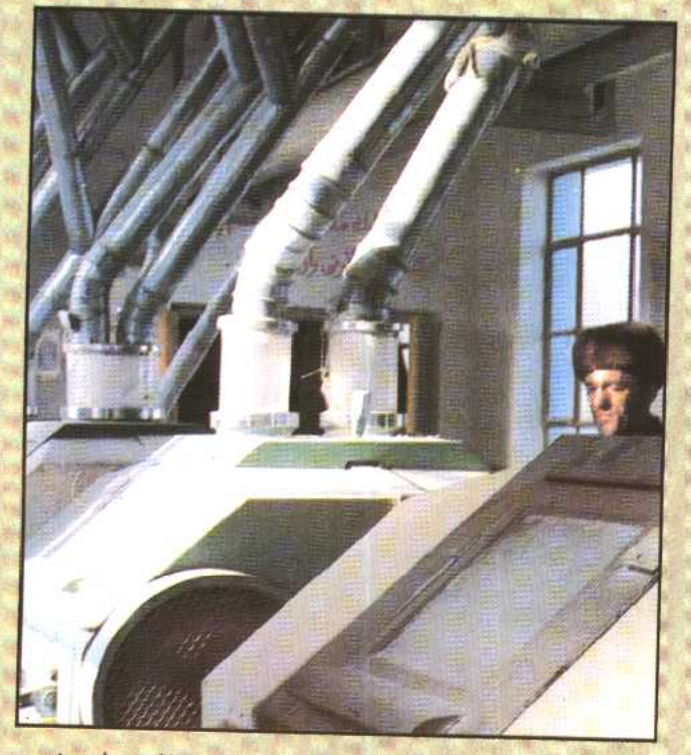
ئىتتىپاق تومۇسى پۈتتى

پاختلار سرتقا توشۇلماقتا

پاختىدىن مول ھوسۇل ئېلىندى

ئۇن تارتىش

بۇرۇنقى تۇگمەن

قەدىمكى چاق

پېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى بازىرى

ياغاچ قوشۇق ياساش

يۇرچى يېزا
مەسچىتى

ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن

زەدىۋال كەشتىلەش

بازارغا

يېزىنىڭ كۆز مەنزىرىسى

قەدىمكى سۈگەت ساياھەت رايونى

دورا ئۆسۈملۈكى — توشقان زەدىكى (بۆرە سامسىقى)

كىرىستال

ھېقىق

چاكاندا

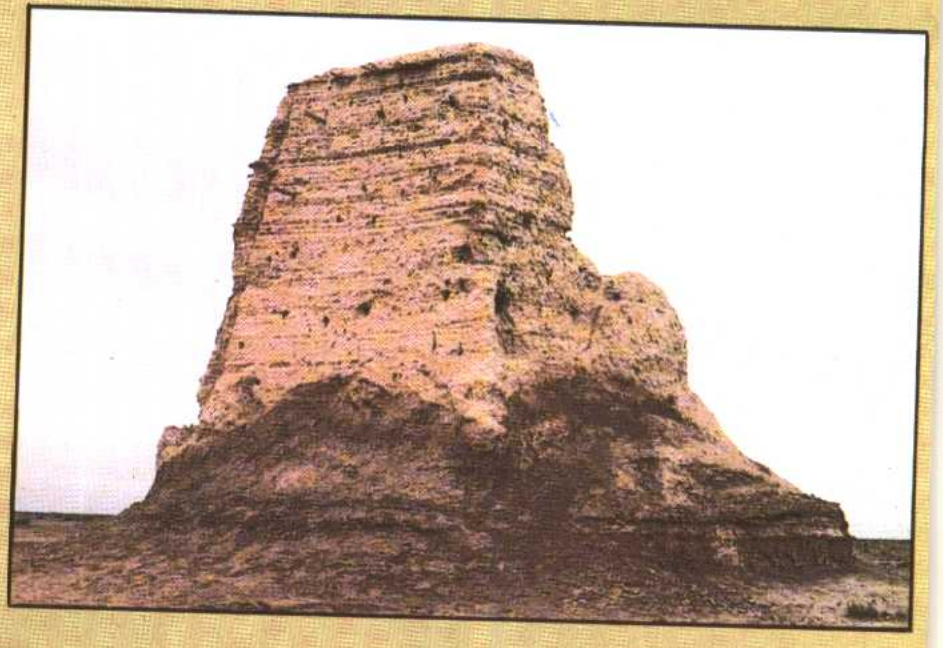

تاش تەشتەك مەنزىرىسى

چیلان قەدیمکی شەهری

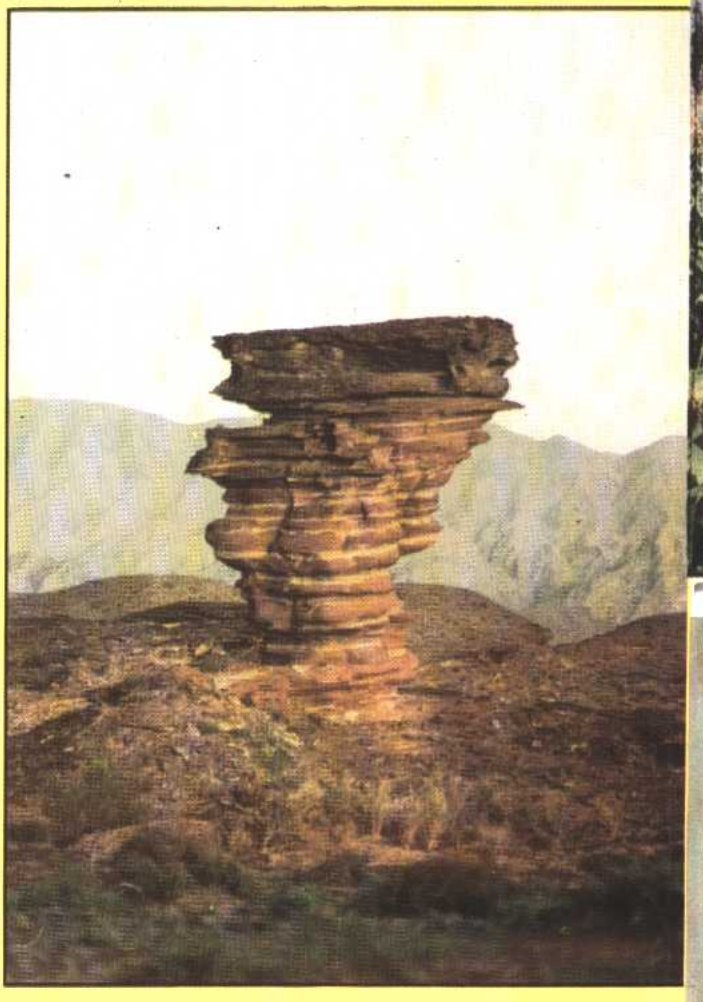

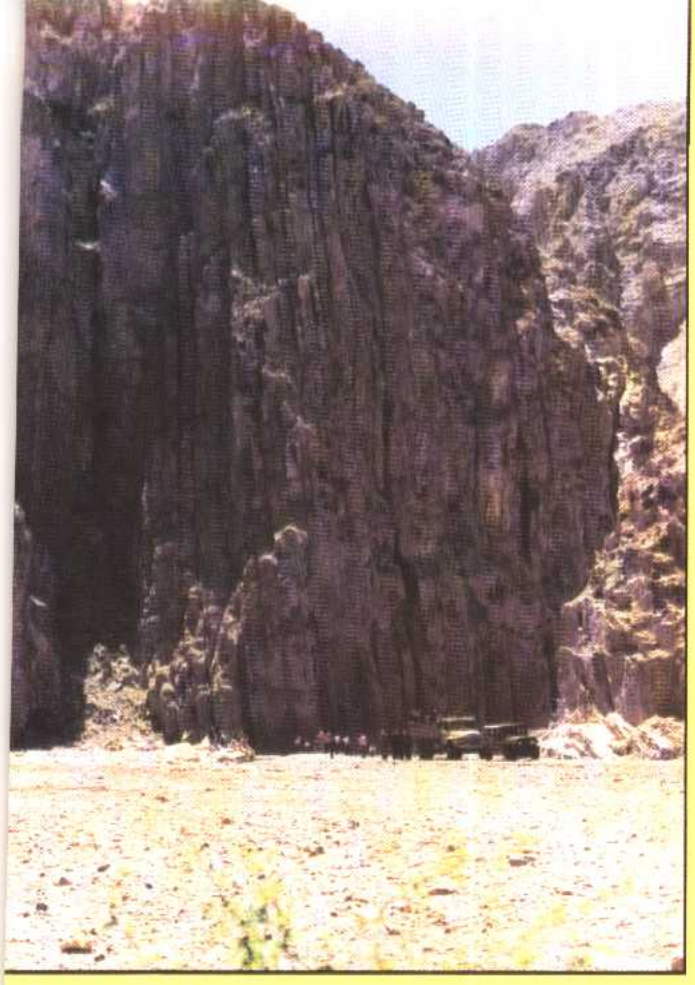
تۆر

قەسرێل تاغ بۆددا
گیادەتخانیسی ئیزی

«غەلىتە تاغ»

هەيۋەتلىك تاغ تىزمىلىرى

قىسىل تاغ قەدىمكى شەھىرى

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» تەھرىر ھەيئىتى تەزكىرە كۆپىيىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتمەكتە.

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» تەھرىر ئىشخانىسىدىكىلەر تەزكىرە كۆپىيىسىنى مۇزاكىرە قىلماقتا.

كىرىش سۆز I

ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى

لى چيەننەن

ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە ، بارلىق تەزكىرە تۈزگۈچى خادىملارنىڭ تۆت يىللىق جاپالىق ئەجرە سىڭدۈرۈشى ۋە ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئارقىسىدا « كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » ئاخىرى كىتابخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى ، بۇ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تارىختىن بۈيانقى تۇنجى تەزكىرە كىتابى بولۇپ ، ئۇنىڭدا كەلپىن ناھىيىسىنىڭ سىياسىي ئەھۋالى ، ئىقتىسادى ، مەدەنىيىتى ، تەبىئىي شارائىتى ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ناھايىتى تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن ، كەلپىننىڭ تارىخى ۋە رېئاللىقىغا دائىر قىممەتلىك ماتېرىياللار توپلانغان ، ئۇ — كەلپىننى چۆشىنىش ، كەلپىننى گۈللەندۈرۈشتە ئوقۇش زۆرۈر بولغان بىر ئىلمىي ئەسەر ، سوتسىيالىزم ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ، كوللېكتىۋىزم ۋە ئەنئەنە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنىڭ ياخشى دەرسلىكى . « كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » نىڭ رەسمىي نەشر قىلىنىشى — كەلپىن ناھىيىسىنىڭ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى بىر چوڭ نەتىجە ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى تەبرىكلەشكە ئەرزىيدىغان بىر چوڭ ئىش .

كەلپىن غەربىي خەن دەۋرىدىن باشلاپلا ، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي تېررىتورىيىسىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ كەلدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭ شۈ 28 ـ يىلى (1902 ـ يىلى) شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ باش مۇپەتتىشى كەلپىن قورۇقى (بۈگۈنكى كەلپىن بازىرى) دا شۆبە مۇداپىئە ئامبال يارىدەمچىسى تەسىس قىلغاندىن كېيىن كەلپىن ناھىيە دەرىجىلىك بىر مەمۇرىي رايون سۈپىتىدە ، چېگرا رايونىنى ئېچىش ، گۈللەندۈرۈشتىكى مۇھىم ئورنى ۋە مۇھىم رولىنى بارغانسېرى نامايان قىلىپ كەلدى .

كەلپىن ناھىيىسى تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېتىگە جايلاشقان بولۇپ ، قەدىمكى « يىپەك يولى » مۇقەررەر ئۆتىدىغان جايىدى ، ئۇنىڭ تارىخى ئۇزۇن ، تەبىئىي بايلىقى بىر قەدەر مول . شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ، كونا جۇڭگودا كەلپىننىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولۇپ ، خەلق فېئودالىق زۇلۇم ، ئۇرۇش ـ يېغا ۋەيرانچىلىقى ، تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ ئاياغ ئاستى قىلىشى ، كەلكۈن ـ قۇرغاقچىلىق ئاپەتلىرى دەستىدىن چوڭقۇر ئازاپ ـ ئوقۇبەت گىردابىدا جان تالىشاتتى . 1949 ـ يىل 9 ـ ئايدا شىنجاڭ تېنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندا ، كەلپىن ناھىيە بازىرىدا بىر نەچچە ئېغىز كېسەك ئۆي ، ئاندا ـ سانداپ يولۇچى قاتنايدىغان بىرلا توپا يول بار ئىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن قەد كۆتۈرۈپ ، ئازاد بولۇپ ، دۆلەتنىڭ خوجايىنىغا ئايلانغان كەلپىن ھەر مىللەت خەلقى ئىنتايىن زور سوتسىيالىستىك ئاكتىپچانلىقىنى ئۇرغۇتۇپ ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، دۆلەتنىڭ ياردىمى بىلەن ، ئىنتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ ، جاـ

پا ـ مۇشەققەتكە چىداپ ئىگىلىك يارىتىپ ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ، قۇرغاقچىلىق ئۇستىدىن غەلبە قىلىپ ، كەلپىندە چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. بولۇپمۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆـ ۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىر دىل ، بىر نەـ يەتتە بولۇپ ، يول ئېچىپ ئىلگىرىلىگەنلىكتىن ، تۇرلۇك ئىشلار ئۈچقاندەك راۋاجلاندى ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۆزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. يېڭى ئەخلاق ـ پەزىلەت تەدرىجىي شەكىللەندى ، سوتسىياـ لىستىك ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا كىشىنى خۇشال قىلىدىغان ۋەزـ يەت بارلىققا كەلدى. كەلپىنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەر «كوممۇنىستىك پارتىيە بولمىسا ، يېڭى جۇڭگو بولمىغان بولاتتى» ، «جۇڭگونى سوتسىيالىزملا قۇتقۇزالايدۇ» دېگەن ھەقىقەتنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاپ بەردى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان 40 يىلدىن بۇيان ، سوتسىيالىستىك يېڭى كەلپىننى گۈللەندۈرۈشتە ، بىز جاـ پا ـ مۇشەققەتلىك ، ئەگرى ـ توقاي يوللارنى بېسىپ ئۆتۈپ ، ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ ، بىر ئەۋلاد يېڭى كىشىلەرنى يېتىشتۈردۇق ، نۇرغۇنلىغان قەھرىمان ، نەمۇنچىلار ۋە تىللاردا داستان بولغىدەك ئىش ـ ئىزلار بارلىققا كەلدى ، نۇرغۇن قىممەتلىك مۇۋەپپەقىيەت تەجرىبىلىرىمىز بار ، قەلبىمىزنى ئازابلايـ دىغان سەۋەنلىك ۋە ساۋاقلىرىمىزمۇ بار. بۇلارنى «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» دە ئەينەن بايان قىـ لىش بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى قۇرۇلۇشىمىزنى ناھايىتى ياخشى بىر ئەينەك بىلەن تەمىن ئېتىدۇ ، بىزنى كەلپىننى تېخىمۇ گۈزەل قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا ئىلھاملاندۇرىدۇ. «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» بۇگۈن ئۇچۇن خىزمەت قىلىش ، ئەۋلادلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش رولىنى ناھايىتى ياخشى جارى قىلدۇرغۇسى.

ناھىيىلىك تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسىدىكى يولداشلار ناھىيە تەزكىرىسىنى ياخشى تۇزۇش ئۈچۇن كېچە ـ كۈندۈزلەپ جاپا چەكتى ، بولۇپمۇ ناھىيىلىك تەزكىرە تەھرىر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ، ناھىيە تەزـ كىرىسىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن تەزكىرە كىتابىنى تۇزۇشكە نۇرغۇن يۇرەك قېنـ نى سەرپ قىلدى ، ماتېرىيال توپلاشتىن تارتىپ تەزكىرە كوپىيىسىنى يېزىش ، ئومۇملاشتۇرۇپ تۇزۇشكىچە بولغان نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئۇ ، تەزكىرە كىتابىنىڭ دەسلەپكى ئارگىنالىنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن ، يەنە ئۆزى بىۋاسىتە خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلىپ چىقتى. «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» — شىنجاڭـ دا ئۇيغۇر يولداش تۇزۇپ چىققان يېڭى شەكىلدىكى تۇنجى تەزكىرە كىتابى بولۇپ ، ئۇ — ئىنتايىن قەـ دىرلەشكە ئەرزىيدىغان ئىش.

بىز «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نى تۇزۇشتە ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ — تەزكىرە ئىشخانىسى ، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى ۋە مۇناسىۋەتلىك تارماقلار ، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كۈچلۈك يېتەكچـ لىكى ۋە ياردىمىگە ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پائال قوللىشى ۋە ماسلىشىشغا ئېرىشـ تۇق ، مەن «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ نەشر قىلىنىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ، كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋەكالىتەن ، ئۇلارغا چىن قەلبىمدىن سەمىمىي رەھمەت ئېيتىمەن.

1992 ـ يىل 3 ـ ئاي

كىرىش سۆز II

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى

ئابدۇراخمان ئەشەت

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» رەسمىي نەشر قىلىندى ، بۇ ، كەلپىن خەلقى تەبرىكلەشكە ئەرزىيدىغان بىر چوڭ ئىش .

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» كەلپىن تارىخىنىڭ قايتا نامايان قىلىنىشى بولۇپ ، ئۇنىڭدا كەلپىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىك ئۆتمۈشى ئەينەن خاتىرىلەنگەن ، ئۇنىڭ گۈللەپ - ياشنىغان بۈگۈنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ، ئۇ ، كىشىلەرنىڭ سوتسىيالىزم يولىدا مېڭىشنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى تۇنۇپ يېتىپ داغدام سوتسىيالىزم يولىدا تېخىمۇ مۇستەھكەم قەدەم تاشلىشىغا ياردەم بېرىدۇ .

كەلپىن چەت - ياقا تاغلىق رايونغا جايلاشقان ، تامچە سۇ ياغدەك قەدىرلىك . ئۆتمۈشتە كەلپىننىڭ خەلقى نامرات ، يەرلىرى ئۇنۇمسىز ، قاتناش ئىشلىرى بىئەپ ئىدى . ئۈرۈش - يېغىلىق ، تەبىئىي ئاپەت كۆپ يۈز بېرەتتى ، ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلارنىڭ زۇلۇمى ئىتتايىن ئېغىر ئىدى ، ئىقتىساد ئىنتايىن قالاق بولۇپ ، خەلق تۇرمۇشى بەكمۇ كۈلپەتلىك ئىدى .

كەلپىن قەدىمدىن تارتىپ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى . كەلپىن خەلقى ساددا ، تۇز كۆڭۈل ، ئىشچان ، باتۇر خەلق بولۇپ ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە خاس ئەنئەنىۋى گۈزەل ئەخلاققا ئىگە . كەلپىن خەلقى چېگرا رايونىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، چەتنىڭ تاجاۋۇزىغا تاقابىل تۇرۇش ، ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىققا قارشى تۇرۇش ، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداش كۈرەشلىرىدە گەۋدىلىك نەتىجىلەرنى يارىتتى ، نۇرغۇن ئىلغار شەخسلەر مەيدانغا كەلدى .

1949 - يىلى كەلپىن ئازادلىققا ئېرىشتى . كەلپىن خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە دۆلەتنىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلاندى . بۇ ، كەلپىن خەلقىنىڭ سوتسىيالىستىك ئاكتىپچانلىقىنى ئىنتايىن زور دەرىجىدە قوزغىدى ، كەلپىن خەلقى سوتسىيالىزم يولىدا تېز سۈرئەتتە ئىلگىرىلەپ ، كەلپىندە غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى مەيدانغا كەلتۈردى . بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش داۋامىدا كەلپىن ئىلگىرىلەش قەدىمنى تېخىمۇ تېزلىتىپ ، يېڭى يۈكسىلىشنى ئىشقا ئاشۇردى . كەلپىن كىچىك جاي بولسىمۇ ئىختىساس ئىگىلىرى كۆپلەپ يېتىشىپ چىقتى .

ئازادلىقتىن كېيىن ، ۋەتەننىڭ چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈش ، قوغداش ئۈچۈن زور بىر تۈركۈم خەنزۇ كادىرلار ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر كەلپىنگە كېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ ياشلىق باھارىنى ، ھەتتا ئۆمۈرلۈك زېھنى

كۈچىنى كەلپىنگە بېغىشلىدى. ئۇلار باشقا قېرىنداش مىللەتلەر بىلەن قان بىلەن گۈشتەك ئايرىلماس مۇناسىۋەت ئورناتتى. كەلپىننىڭ تەرەققىيات - ئۆزگىرىشلىرىنى ئۇلارنىڭ خالىس تۆھپىسىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ. بۇ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى.

تارىخ بىر ئەينەك، كەلپىننىڭ تەرەققىيات، ئۆزگىرىشى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ھەر مىللەت خەلقى زىچ ئىنتىپاقلىشىپ، سوتسىيالىزم يولىدا قەتئىي ماڭغاندىلا، كەلپىننىڭ ئۇزلۇكسىز ئالغا باسىدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم جانلىق چۈشەندۈرۈپ بەردى.

مەن كەلپىندە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن كەلپىنلىك، كەلپىننىڭ زېمىنى مېنى بېقىپ ئۆستۈردى. كەلپىندىكى ھەر مىللەت خەلقى مېنى تەربىيىلىدى. مېنىڭ يۈرتۇم — كەلپىنگە قارىتا ئالاھىدە مۇھەببىتىم بار. مەن ئۇنىڭ كۈلپىتىگە ئېچىنىمەن، ئۇنىڭ تەرەققىياتىدىن شاتلىنىمەن، ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن ئىپتىخارلىنىمەن، ئۇنىڭ كۈنسېرى يېڭىلىنىۋاتقان قىياپىتىدىن ئىلھاملىنىمەن، مەن ئۇنىڭ گۈللەپ ياشنىشىنى، بېيىشىنى چىن دىلىمدىن تىلەيمەن. يۈرتۇم ھېلىمۇ خېلى نامرات بولۇپ، دۆلەت بەلگىلىگەن نامرات ناھىيە. مەن يۈرتۇمدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرگە ئۇنىڭ قىياپىتىنى تېزلىكتە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۈرەش قىلىمەن. مەن شۇنىڭغا تامامەن ئىشىنىمەنكى، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە جۈڭگوچە سوتسىيالىزم يولىنى بويلاپ ئىلگىرىلەۋاتقان كەلپىندىكى ھەر مىللەت خەلقى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش دولقۇنىدا ئۇزلۇكسىز يېڭىلىق يارىتىپ، باتۇرانە كۈرەش قىلىپ، نامراتلىقتىن جەزمەن تېز قۇتۇلغۇسى، ئىنتىپاقلاشقان، تەرەققىي قىلغان، گۈللەپ ياشنىغان يېڭى بىر كەلپىن تېزدىن ۋەتىنىمىزنىڭ چوڭ ئائىلىسىدە نامايان بولغۇسى، كەلپىن ۋەتەننىڭ تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى داۋامىدا ئۆزىنىڭ تېگىشلىك تۆھپىسىنى قوشقۇسى.

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ نەشر قىلىنىشى — كەلپىن ناھىيىسىنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ يولىدا ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىشىدە جەزمەن ئۆزىنىڭ مۇھىم رولىنى جارى قىلدۇرغۇسى.

1992 - يىل 3 - ئاي

كىرىش سۆز III

جۇڭ يىلك

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نى باسمىغا تاپشۇرۇش ھارپىسىدا كەلپىن ناھىيىسىتەزكىرىسىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن بۇ كىتابقا مېنىڭ كىرىش سۆز يېزىپ بېرىشىمنى ئۆتۈندى. مەن «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ھەقىقەتەن ناھايىتى كۆپ ئالاھىدىلىكى بارلىقىنى، دەيدىغان گەپلىرىم بارلىقىنى ھېس قىلىپ، خۇشاللىق بىلەن قەلەم تەۋرەتتىم.

1984 ـ يىل 3 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى قەشقەردە شىنجاڭ بويىچە 2 ـ قارارلىق تەزكىرىچىلىك ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى. بۇ قارارلا تەربىيىلەنگەنلەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تۆت ۋىلايەت ـ ئوبلاستتىكى تەزكىرە خىزمەتچىلىرى بولۇپ، يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن ئۆگىنىشكە قاتناشقانىدى. ئۆگىنىش كۇرسىغا قاتناشقان ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان بىر قانچە يولداش مېنىڭ دىققەت ئېتىبارىمنى ئالاھىدە قوزغىغاچقا، مېنىڭ ئۇلار بىلەن سۆھبىتىمنى كۆپەيتىپ بولغانىدى. يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن شۇ چاغدا، ئۆزىنىڭ يۇرتى كەلپىن ناھىيىسىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە قەدىمكى ئىزلارنى تەكشۈرۈشكە قاتناشقانلىقىنى، كەلپىندىكى قەدىمكى ئىز ۋە خارابىلەردە ساقلىنىپ قالغان تام سۈرەتلىرى، تېپىلغان تاش دەۋرىنىڭ پۈلى ۋە باشقا مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ ئۆزىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ئۇ سۆھبەت داۋامىدا، ئۆز يۇرتىغا بولغان قىزغىن مۇھەببىتنى، يۇرتىنىڭ تارىخىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈشكە بولغان يۈكسەك قىزغىنلىقى ۋە مەجبۇرىيەت تۇيغۇسىنى ئىزھار قىلغانىدى. ئۆگىنىش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن كەلپىنگە قايتىپ، ناھىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈش خىزمىتىگە كىرىشىپ كەتتى. تۆت يىل باش چۆكۈرۈپ جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق، قاتمۇقات قېيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، ئاخىرى 1988 ـ يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ناھىيە تەزكىرىسىنىڭ دەسلەپكى كوپىيىسىنى پۈتتۈردى. ئابدۇساتتار ھامىدىن ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە. «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ دەسلەپكى كوپىيىسىنى ئۇ ئۇيغۇرچە يېزىپ چىقىپ، ئاندىن كېيىن، ئۆزى خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلدى. خەنزۇچە ئورىگىنال باھالاش، تولۇقلاش ئارقىلىق خەنزۇ يولداشلارنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا بىر قانچە قېتىم تۈزىتىلىپ، تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ۋە ئۆتكۈزۈۋېلىندى. «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى بېكىتىلگەندىن كېيىن، يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن يەنە خەنزۇچە نۇسخىسىغا ئاساسەن، ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنى تۈزىتىپ چىقىپ، «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ئۇيغۇرچىسىنى نەشرگە تەييارلىدى.

چىڭ سۇلالىسىدىن قېيىنقالغان شىنجاڭ كونا تەزكىرىلىرى، مەسىلەن، چىيەنلۇڭ يىللىرىدا تۈزۈلگەن «پادىشاھ ئىشتىراك قىلغان غەربىي يۇرتنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى» (1782 ـ يىلى يىڭ لىيەن قاتارلىقلار تولۇقلاپ تۈزگەن)، «مۇسۇلمان يۇرتلىرى تەزكىرىسى» (باش بۇغ يۈگۈي قاتارلىقلار تۈزگەن، سوئېرىدى تولۇقلاپ تۈزگەن، 1772 ـ يىلى كىتاب پۈتكەن)، «غەربىي يۇرتتا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم» (مانجۇ

كۆك خۇشۇندىن چى شىيى يازغان ، 1777 ـ يىلى بېسىلغان) ، « غەربىي چېگرىنى باشقۇرۇشقا ئائىت ئىشلار » (ئىلى جياڭجۇنى سۇك جۇن تۇزگەن) ، جيا چك يىللىرى تۇزۇلگەن « مۇسۇلمان يۇرتلىرىنىڭ ئۇ-مۇمىي تەزكىرىسى » (مەسلىھەتچى ئامبال موڭغۇل سېرىق جىيەكلىك خۇشۇندىن خې نىڭ تۇزگەن) ، « ئۇچ ئايماقنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى » (چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئۇرۇمچى باش بۇغى ، موڭغۇل سېرىق جىيەكلىك خۇ-شۇندىن خې يىڭ تۇزگەن) ، داۋگۇاڭ يىللىرى تۇزۇلگەن « شىنجاڭنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى » (جۇكېتۇ تۇز-گەن) دىن ئىبارەت تەزكىرە كىتابلىرىنىڭ تۇزگۇچىلىرى ياكى تولۇقلاپ تۇزگۇچىلىرىنىڭ ھەممىسى مانجۇلار ياكى موڭغۇللار ئىدى . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن تارتىپ مىنگو دەۋرىگىچە ئۇيغۇر خادىملاردىن تەزكىرە كىتابى تۇزۇپ چىققانلار توغرىسىدا يېزىلغان خاتىرە ھازىرغىچە ئۇچرىمىدى . بىز بۇ قېتىم سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرە تۇزگەندە ، ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان خېلى كۆپ يولداشلار ، جۇملىدىن ، كۆپلىگەن ئۇيغۇر يولداشلار تەزكىرە تۇزۇش قوشۇنىمىزغا قوشۇلدى . ئۇلار نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەتلىك ، ئىنچىكە خىزمەتلەرنى ئىشلەپ ، شىنجاڭنىڭ تەزكىرە تۇزۇش خىزمىتىگە ناھايىتى زور تۆھپە قوشتى ، شىنجاڭنىڭ تەز-كىرە خىزمىتىنى ئۇلارسىز ياخشى ئىشلىگىلى بولمايدۇ . بىراق ، بىر ئۇيغۇر يولداش باش مۇھەررىرلىكنى ئۇستىگە ئالغان ، ماتېرىيال توپلاش ، دەسلەپكى كوپپىسىنى يېزىپ چىقىش ، ئومۇملاشتۇرۇپ تۇزۇشكىچە بولغان ئىشلارنى يالغۇز ئۆزى قىلغان تەزكىرە كىتابى تېخى كۆرۈلمىگەندى ، ئابدۇساتتار ھامىدىن ھەق-قەتەن شىنجاڭ تارىخىدىكى تەزكىرە كىتابىنىڭ باش مۇھەررىرلىكنى قىلغان تۇنجى ئۇيغۇر يولداش بولۇپ قالدى . بۇ ئىنتايىن خۇشاللىنارلىق ۋە تەبرىكلەشكە ئەرزىيدىغان بىر ئىش . ئىشنىمەنكى ، ئابدۇساتتار ھامىدىن كېيىن شىنجاڭدا ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان تېخىمۇ كۆپ يولداشلار باش مۇھەررىرلىك قىلغان ھەر دەرىجىلىك تەزكىرە كىتابلىرى دۇنياغا كېلىدۇ .

تەزكىرە بىر خىل ماتېرىيال كىتابى بولغانلىقتىن ، ئەلۋەتتە ئاساسىي تېمىسى بولۇشى كېرەك . تەزكى-رىنىڭ ئاساسىي تېمىسى نېمە ؟ بىر جۇملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا ، « تەرەققىيات » دېمەكتۇر . تەزكىرىدە بىرەر جاينىڭ ئىقتىسادىي ، ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئەھۋالى بايان قىلىنىشى ، ھەم ئۇ ، بىر جاينىڭ ئىقتىسادىي ، ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك . بىرەر تەزكىرىگە باھا بېرىشتىمۇ ئۇنىڭدا بىرەر جاينىڭ ئىقتىسادىي ، ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئەھۋالى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ـ ئەتتۈ-رۈلمىگەنلىكى ئاساسلىق ئۆلچەم قىلىنىشى كېرەك .

« كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » دە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي ، ئىجتىمائىي تەرەققىياتىدىن ئىبا-رەت بۇ ئاساسىي تېما بىر قەدەر تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈلگەنمۇ ـ يوق ، بۇنىڭغا بېرىلىدىغان جاۋاپ — تو-لۇق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن دېگەندىن ئىبارەت .

كەلپىن ناھىيىسى چەت ـ ياقا ، بېكىنمە تاغلىق رايونغا جايلاشقان ، 1930 ـ يىلغا كەلگەندە ئاندىن رەسمىي ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان . 1949 ـ يىلى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساسىي كەسپ قىلغان بۇ ناھىيىنىڭ ئاش-لىق بىرلىك مەھسۇلات مىقدارى ئاران 6 .73 كىلوگرام ، ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارى 2 مىليون 120 مىڭ كى-لوگرام ئىدى ، ناھىيە بويىچە 15 مىڭغا يېقىن ئاھالە بولغان . كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئاشلىق 140 كىلوگرام بولۇپ ، قوساق تويغۇزۇشقا يەتمىگەن ؛ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ياغلىقدان ئا-ران 80 . كىلوگرام بولغان . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1990 ـ يىلغا كەلگەندە ، ئاھالىسى 34 مىڭ-دىن كۆپرەككە يەتتى . ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلات مىقدارى 2 .245 كىلوگرام ، ئومۇمىي مەھسۇلات مىق-

داری 9 مليون 125 مك كىلوگرام بولۇپ ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 268 كىلوگرامدىن ئاشلىق توغرا كەلدى ؛ ياغلىقدان كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 8 .8 كىلوگرامدىن توغرا كەلدى . كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن توغرا كەلگەن ئاشلىق ، ياغلىقدان مقداردىن قارىغاندا ، كەلپىن ناھىيىسى خەلقنىڭ تۇرمۇشى جەھەتتە ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ، قورساق توق ، كىيىمى پۈتۈن بولۇشقا قاراپ يۈزلەنگەن . كەلپىن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ ئۆزگىرىشى ، جۈملىدىن سوتسىيالىزم يولىدا مېڭىش ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتە چىڭ تۇرۇشتىن ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ، سۇنى تېجەپ ئىشلىتىش ، تېرىقچىلىق ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىش ، سورتلارنى ياخشىلاش ، مۇڭاپىق ئوغۇت بېرىش ، ماشىنا بىلەن يەر ھەيدەش ، ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىش قاتارلىق جەھەتلەردە ناھايىتى زور ئەجىرە سىڭدۈرۈلۈپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىنۇچلىرى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلگەنلىكتىن بولغان . بۇلار ئېچىدە ، بولۇپمۇ ، سۇ ئىشلىرى قۇرۇلۇشىغا دۆلەت زور مقداردا مەبلەغ سالغان . 40 يىل ئېچىدە سېلىنغان مەبلەغنىڭ يىغىندىسى 8 مليون يۈەندىن ئاشقان . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى تەزكىرە كىتابىدا ناھايىتى ياخشى خاتىرىلەنگەن .

« كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » دە يەنە باشقا كەسپىلەرنىڭ تەرەققىياتىمۇ خاتىرىلەنگەن ، نۇرغۇن كەسپىلەر يوقلۇقتىن بارلىققا كەلگەن . مەسىلەن ، قاتناش ئىشلىرىنى ئالساق ، كەلپىن تارىختىن بۇيان ئۇلاغ كۈچى ترانسپورتىغا تايىنىپ كەلگەن . 1956 ـ يىلغا كەلگەندىلا ، يولۇچىلار ئاپتوموبىل ترانسپورتى يولغا قويۇلغان . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 153 ھەر خىل ئاپتوموبىل ، 307 دانە ھەر خىل تراكتور بولۇپ ، يولۇچى ۋە يۈك توشۇش ۋەزىپىسى ئاساسەن ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى ئارقىلىق ئورۇندىلىدىغان بولغان .

تەزكىرە — بىر خىل ماتېرىيال كىتابى ، تەزكىرە تۈزۈشتە ماتېرىيال توپلاشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك . مەن يەنە يالغۇز ئارخىپ ماتېرىياللىرىنىلا توپلاپ قالماستىن ، رېئال ئىجتىمائىي تەكشۈرۈشتىن كەلگەن ماتېرىياللارنىمۇ توپلاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشنى تەشەببۇس قىلىمەن . ئارخىپنى تەكشۈرۈش كېرەك ، ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىش كېرەك . لېكىن ، تەزكىرە خىزمەتچىلىرى يەنىلا زور كۈچ سەرپ قىلىپ ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشى كېرەك . رېئال تۇرمۇش ھەمىشە ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ، بۇ جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى توپلاشقا ئەھمىيەت بېرىلمىسە ، ھامان پۈرسەت قولدىن كېتىپ قالىدۇ . ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشتا ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا ، شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان كادىرلار ئىنتايىن قولاي شارائىتقا ئىگە . يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن تەزكىرە تۈزۈش داۋامىدا نۇرغۇن ۋاقىت سەرپ قىلىپ ، ئامما ئارىسىدا ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان . بىز « كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » نىڭ شېۋە قىسمىدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشىمىز مۇمكىنكى ، ناھىيە تەزكىرىسىدە ، كەلپىن شېۋىسى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇلۇپلا قالماستىن ، بەلكى ، خوتەن شېۋىسى بىلەنمۇ سېلىشتۇرۇلۇپ ، فونېتىكا جەھەتتىكى ئىنچىكە پەرقلەر كۆرسىتىپ بېرىلگەن . « كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » دە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى بايان قىلىشتىمۇ ئالاھىدىلىك بار . مەسىلەن ، توي ئادەتلىرى خاتىرىلەنگەندە « توي قىلىپ ئۇچ ، تۆت كۈندىن كېيىن ، (ئادەتتە ئازنا كۈنى) ئايال تەرەپ ئەر تەرەپكە ئازنىلىق چاي بېرىدۇ . يۈرچى يېزىسىنىڭ ئادىتى بويىچە ، ئايال تەرەپنىڭ ئائىلىسى ئەر تەرەپنىڭ بارلىق تۇغقانلىرىغا دېگۈدەك سوۋغا تەقدىم قىلىدۇ (سوۋغا كىيىمدىن تارتىپ قوشۇققە

چە بولسا بولۇۋېرىدۇ) ، گەزلىك ، ئاچال يېزىلىرىنىڭ ئادىتى يۇقىرىدىكىگە ئوخشمايدۇ. ئۇلاردا ئىككى تەرەپ ئۆزئارا سوۋغا تەقدىم قىلىشىدۇ (ئايال تەرەپ يوتقان ـ كۆرپە ، ئەر تەرەپ تون ۋە باشقا سوۋغىلارنى بېرىشىدۇ. ئىككى تەرەپ ئاساسىي جەھەتتىن تەڭ باھادا بىر ـ بىرىگە سوۋغا تەقدىم قىلىشىدۇ) » دەپ يېزىلغان. دېمەك ، « كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى » دە ، ئۆز ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇي ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ئاھىتىسكىچە خاتىرىلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى شۇ ناھىيىدىكى يېزىلارنىڭ ئوخشاشمايدىغان پەرقلىرىمۇ تىلغا ئېلىنغان. بۇنداق ئىنچىكە ئوخشاشماسلىقنى چوڭقۇر تەكشۈرمەي ۋە سېلىشتۇرماي تۇرۇپ ئىگىلەش ناھايىتى قېيىن.

« كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى » نىڭ ئورىگىنالىدا 1985 ـ يىلى ئاخىرقى چەك قىلىنغانىدى. كېيىن باھالاش ۋە تۆزىتىش ئارقىلىق باش مۇھەررىر يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن ئاخىرقى يىل چېكىنى ئۆزارتىش توغرىسىدىكى تەكلىپنى ئەستايىدىل ئويلىنىپ كۆرۈپ ، تىرىشىپ ماتېرىيال تولۇقلاپ ، ئادەتتىكى ئەھۋالدا تەزكىرىنىڭ ئاخىرقى يىل چېكىنى 1990 ـ يىلغا يەتكۈزدى. شىنجاڭدا نەشر قىلىنغان تەزكىرە كىتابلىرى ئىچىدە بۇ تۇنجى قېتىملىق ئىش. مەن بۇنىڭدىن كېيىن نەشر قىلىنىدىغان تەزكىرە كىتابلىرىدا « كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى » دەك كەم دېگەندە ، ئاخىرقى يىل چېكىنى 1990 ـ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزارتىشنى ، ئەگەر تەزكىرە كىتابنىڭ نەشر قىلىنىش ۋاقتى كېيىنگە سۈرۈلسە تەزكىرە كىتابنىڭ ئاخىرقى يىل چېكىنى يەنە كېيىنگە سۈرۈشنى ئۈمىد قىلىمەن. تەزكىرىدە بۇگۈنكىنى تەپسىلىي بايان قىلىش ئۈچۈن ، ماتېرىيال يېڭى بولۇشى لازىم. تەزكىرە كىتابنىڭ ئۇنۇمگە ئەھمىيەت بېرىش ئۈچۈن ، ماتېرىيال يېقىنىدىن ئېلىنغان بولۇشى لازىم.

بۇ ، مېنىڭ كىرىش سۆزۈم.

1992 ـ يىل 5 ـ ئاي

ئىزاھات: بۇ ماقالىنىڭ ئاپتورى جۇڭ يىڭ — شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى ، ھازىر دەم ئېلىشقا چىقتى.

كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نى تۈزۈشتە ماركسىزم - لېنىنىزم ، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى يېتەكچى ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشيەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرى ئۆلچەم قىلىندى . دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمدا چىڭ تۈرۈلۈپ ، ئىدىيۇلىك ، ئىلمىيلىك ، ماتېرىياللىق خۇسۇسىيىتى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ ، كەلپىنىڭ تەبىئىي ، ئىجتىمائىي تارىخى ۋە ھازىرقى ھالىتى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا بايان قىلىندى .

2 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» دە بايان ، خاتىرە ، تەزكىرە ، سۈرەت ، جەدۋەل ، قوشۇمچە ۋە قىسقىچە تونۇشتۇرۇش شەكىللىرى قوللىنىلدى ، شەيئىلەر خاراكتېرى بويىچە تۈرگە ئايرىلدى ، توغرا ۋە تىك لىنىيە بويىچە يېزىلدى ، توغرا ۋە تىك لىنىيە بويىچە يېزىش ئۇزۇنلۇقىغا بىرلەشتۈرۈلدى ، توغرا لىنىيە بويىچە يېزىش ئاساس قىلىنىپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن تىرشچانلىق كۆرسىتىلدى .

3 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ قۇرۇلمىسى قىسىم ، باب ، پاراگراف ، مۇندەرىجىدىن تەركىب تاپتى ، پۈتۈن تەزكىرە جەمئىي 24 قىسىم ، 85 باب ، 232 پاراگرافقا بۆلۈندى . ئومۇمىي بايان ، چوڭ ئىشلار خاتىرىسى تەزكىرىنىڭ بېشىغا قويۇلدى .

4 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ يىل چېكى جەھەتتە ، قەدىمكى زامانغا چەك قويۇلماي ، ماتېرىيالنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىلدى ، ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئالدىغا سۈرۈلدى . تۆۋەنكى ۋاقىت چېكى 1990 - يىلى بىلەن چەكلەندى . ئايرىم ماتېرىياللار 1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچىلىك بولغان ئارىلىقتا ئۈزۈلۈپ قالدى .

5 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» دە ھازىرقىسى تەپسىلى بولۇش ، قەدىمكىسى قىسقا بولۇش پرىنسىپىدا چىڭ تۈرۈلۈپ ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 40 يىللىق تارىخىي پاكىت بولۇپمۇ 1978 - يىلدىكى پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى غايەت زور نەتىجىلەر نۇقتىلىق بايان قىلىنىپ ، دەۋر ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلدى .

6 . ئارخىپ ، كىتاب ، گېزىت - ژۇرنال ۋە ئەمەلىي تەكشۈرۈش «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ ماتېرىيال مەنبەسى قىلىندى ھەمدە ھەر قايسى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار نۇرغۇن كەسپىي ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى . ماتېرىياللارنىڭ تولۇق ، ھەقىقىي بولۇشى ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىلدى . تۈرلۈك سان - ساناقلارنى ئېلىشتا ستاتىستىكا تارماقلىرى ئېلان قىلغان سانلار ئۆلچەم قىلىندى . ستاتىستىكا تارماقلىرىدا يوقلىرىدا بولسا ، ئالاقىدار ئورۇنلار تەمىنلىگەن سانلار ئىشلىتىلدى . ئۆلچەم بىرلىكلىرىدە ئاساسىي جەھەتتىن ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردە قوللىنىلغان ئۆلچەم بىرلىكلىرى ئىشلىتىلدى . ئايرىملىرىدا ئەسلى ماتېرىيالدىكى ئۆلچەم بىرلىكى ئېلىندى .

7 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» دىكى مەمۇرىي رايون ، ئورگان نامى ۋە جۇغراپىيىلىك ناملار ئەينى زامانداكى ئادەتتىكىگەن نامى بويىچە ئېلىندى ، زۆرۈر بولغاندا ئىزاھات بېرىلدى . قىسمەن كەسپىي تېرمىنلار ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرگە خاس ئىسىملار ئادەتتە يالاڭ تىرناق ئىچىدە ئىزاھلاپ ئۆتۈلدى .

8 . «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» دە يىل ، ئاي ، كۈن ھېسابلاشتا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكىسى شۇ چاغدا ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلغان يىل نامى بويىچە قوللىنىلىپ ، يالاڭ تىرناق ئىچىدە مىلادىي يىلى ئىزاھلاپ قويۇلدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكىسى مىلادىي يىلى بويىچە قوللىنىلدى . يىلدىن كېيىن خەنزۇچە خەت بىلەن يېزىلغان ئاي ، كۈن دېھقانلار كالېندارىنى ، ئەرەپ رەقىمى بىلەن يېزىلغان ئاي ، كۈنلەر شەمسىيە يىلنى بىلدۈرىدۇ . كىتابتىكى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى» ، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن» دېگەنلەر 1949 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈندىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ۋاقىتنى «ئازادلىقتىن ئىلگىرى» ، «ئازادلىقتىن كېيىن» دېگەنلەر 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 (26) - كۈندىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ۋاقىتنى بىلدۈرىدۇ .

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»
ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ تەھرىرات خادىملىرى

باش مۇھەررىر : غوپۇر ھوشۇر نىيازى

مەسئۇل مۇھەررىر : ئابلىمىت ئابدۇراخمان

تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى : قادىر ھاپىز

تەھرىر ـ تەرجىمىسگە قاتناشقۇچىلار : (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى) ئابدۇۋايىت قاسىم ، ئابدۇرېھىم ياقۇپ ، ئابلىمىت ئابدۇراخمان ، ئەخمەت ئەمىن ھاجى ، ئەخمەت يارى ، غوپۇر ھوشۇر نىيازى ، غوجا ئەخمەت يۇنۇس ، قادىر ھاپىز ، مۇمىن روزى ، نۇرمۇھەممەت دۆلەتى ، ھاكىمجان مەسۇم ، ئىسلام ھۆسەين .

ھۆسن خەتتى يازغۇچى : ئوبۇلقاسىم مۇمىن

خەرىتە ئىشلىگۈچى : ئەسقەت

تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغۇچىلار : نۇر مۇھەممەت دۆلەتى ، غوجا ئەخمەت يونۇس

مەسئۇل كوررېكتورلار : مۇھەممەت ھەسەن ، جەمىلە ئابلا

مۇندەرىجە

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مەمۇرىي رايونلارغا بۆلۈنۈش خەرىتىسى
سۆزەتلىنىڭ بەت
كىرىش سۆز I
كىرىش سۆز II
كىرىش سۆز III
كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە
«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ تەھرىرات خادىملىرى
ئومۇمىي بايان ..... (1)
چوڭ ئىشلار خاتىرىسى ..... (9)

بىرىنچى قىسىم تەشكىلىي تۈزۈلۈشى

I باب رايونلارغا ئايرىلىشى ..... (43)
§ 1. ئورنى ۋە كۆلىمى ..... (43)
§ 2. چېگرىسى ..... (43)
II باب تەشكىلىي تۈزۈلۈشنىڭ تەرەققىيات جەريانى ..... (45)
III باب مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى ..... (46)
§ 1. تەرەققىيات جەريانى ..... (46)
§ 2. شەھەر ـ بازار ..... (48)
§ 3. يېزا، مەيدان ..... (51)

ئىككىنچى قىسىم تەبىئىي شارائىت

I باب گېئولوگىيە ..... (63)
§ 1. IV دەۋردىكى گېئولوگىيە ..... (63)
§ 2. يەر قاتلىمى يېرىلمىسى ..... (65)
II باب يەر شەكلى ..... (66)
§ 1. تاغلىق رايون ..... (66)

§ 2 . كەلپىن ئويمانلىقى ..... (74)
§ 3 . ئاچال تۆزلەڭلىكى ..... (74)
III باب ھاۋا كىلماتى ..... (75)
§ 1 . تۆت پەسىل ..... (75)
§ 2 . ھاۋا تېمپېراتۇرىسى ..... (77)
§ 3 . ئىسسىقلىق شارائىتى ..... (79)
§ 4 . ھۆل ـ يېغىن ..... (79)
§ 5 . شامال ..... (81)
IV باب سۇ رايى ..... (81)
§ 1 . دەريا ـ ئېقىنلىرى ..... (82)
§ 2 . بۇلاق سۇيى ..... (83)
§ 3 . يەر ئاستى سۇيى ..... (87)
§ 4 . سۇنىڭ سۈپىتى ..... (90)
V باب تۇپراقى ..... (91)
§ 1 . تۇپراق تۈرى ..... (91)
§ 2 . تۇپراق تەركىبى ..... (93)
VI باب تەبىئي بايلىقى ..... (96)
§ 1 . كان بايلىقى ..... (96)
§ 2 . ياۋايى ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈك ..... (98)
§ 3 . ئوتلاق ۋە ئورمان ..... (98)
§ 4 . بوز يەر بايلىقى ..... (99)
VII باب تەبىئي ئاپەتلەر ..... (99)
§ 1 . قارا يامغۇر ، كەلكۈن ..... (99)
§ 2 . بوران ..... (101)
§ 3 . قۇرۇق ئىسسىق شامال ..... (101)
§ 4 . مۆلدۈر (تۈلا) ..... (102)
§ 5 . قۇرغاقچىلىق ، يامغۇر ئاپىتى ..... (103)
§ 6 . يەر تەۋرەش ..... (104)
قوشۇمچە : 1991 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـكۈنى كەلپىندە 5 .6 بال يەر تەۋرىدى ..... (105)

ئۈچىنچى قىسىم ئاھالە

I باب ئاھالىنىڭ تەبىئي ئۆزگىرىشى ..... (113)
§ 1 . ئومۇمىي ئاھالە ..... (113)
§ 2 . تۇغۇلۇش ، ئۆلۈش ئەھۋالى ..... (115)
§ 3 . ئاھالە قۇرۇلمىسى ..... (116)
II باب پىلانلىق تۇغۇت ..... (127)

§ 1 . تەشۋىقات ـ تەربىيە ..... (127)
§ 2 . تۇرگە ئايرىپ يېتەكچىلىك قىلىش ..... (128)
§ 3 . تەدبىرلەر ..... (128)
§ 4 . ئۇنۇمى ..... (129)

تۆتىنچى قىسىم دېھقانچىلىق

I باب ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ..... (133)
§ 1 . يەر ئىسلاھاتى ..... (134)
§ 2 . ھەمكارلىشىش ، كوپىراتسىيلىشىش ..... (135)
§ 3 . خەلق گۈڭشىسى ..... (137)
§ 4 . مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ..... (139)
II باب تېرىلىدىغان زىرائەتلەر ..... (141)
§ 1 . كۆلىمى ، مەھسۇلاتى ..... (142)
§ 2 . زىرائەت تۈرى ..... (143)
§ 3 . زىرائەتلەرنى ئاسراش ..... (146)
III باب دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمانلىرى ..... (154)
§ 1 . تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ..... (154)
§ 2 . مەشغۇلات سەۋىيىسى ..... (158)

بەشىنچى قىسىم چارۋىچىلىق

I باب ئوتلاق ..... (164)
§ 1 . ئوتلاق كۆلىمى ..... (164)
§ 2 . ئوتلاق تۈرى ..... (165)
§ 3 . ئوتلاق قۇرۇلۇشى ..... (167)
§ 4 . ئوت ـ چۆپ ، يەم ـ خەشەك ..... (168)
II باب چارۋا مال تۈرلىرى ..... (168)
§ 1 . تۆگە ..... (168)
§ 2 . قوي ـ ئۆچكە ..... (169)
§ 3 . باشقا چارۋا مالىلار ..... (170)
III باب بېقىش ـ باشقۇرۇش ..... (170)
§ 1 . چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى بېقىش ـ باشقۇرۇش ..... (170)
§ 2 . دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى بېقىش ـ باشقۇرۇش ..... (171)
IV باب چارۋا مەھسۇلاتلىرى ..... (174)
V باب چارۋا مال كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش ..... (176)
§ 1 . چارۋا مال كېسەللىكلىرىنىڭ تۈرلىرى ..... (176)

§ 2 . ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش ..... (177)

ئالتىنچى قىسىم ئورمانچىلىق ـ باغۋەنچىلىك

I باب ئورمانچىلىق ..... (183)
§ 1 . تەبىئىي ئورمان ..... (183)
§ 2 . سۈنئىي ئورمان ..... (185)
§ 3 . ئورمانچىلىقنى باشقۇرۇش ..... (188)
II باب باغۋەنچىلىك ..... (189)
§ 1 . ئۆرۈك ..... (189)
§ 2 . باشقا مېۋىلىك دەرەخلەر ..... (196)
§ 3 . قوغۇن ـ تاۋۇز ..... (199)

يەتتىنچى قىسىم سۇ ئىشلىرى . سۇ ئېلېكترى

I باب سۇ ئىشلىرى ..... (203)
§ 1 . ئېرىق ـ ئۆستەك ..... (203)
§ 2 . سۇ ئامبىرى ..... (205)
§ 3 . قۇدۇق ..... (206)
§ 4 . كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قۇرۇلۇشى ..... (209)
§ 5 . سۇ ئىشلىرىنىڭ باشقۇرۇلۇشى ..... (210)
II باب سۇ ئېلېكترى ..... (214)
§ 1 . كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى ..... (214)
§ 2 . توك بىلەن تەمىنلەش ..... (215)

سەككىزىنچى قىسىم ساناەت

I باب قول ساناەت ..... (222)
II باب كانچىلىق ..... (223)
§ 1 . گۈڭگۇرت كېنى ..... (223)
§ 2 . زاك (گۈڭگۇرتلۇك تۆمۈر) كېنى ..... (226)
III باب پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى ..... (226)
§ 1 . ئاشلىق ـ ياغ پىششىقلاپ ئىشلەش ..... (226)
§ 2 . يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش ..... (228)
§ 3 . پاختا ـ تېۋىت پىششىقلاپ ئىشلەش ..... (228)
§ 4 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش ـ رېمونت قىلىش ..... (229)

IV باب بىناكارلىق ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ..... (231)
§ 1 . بىناكارلىق كەسپى ..... (231)
§ 2 . قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ساناىتى ..... (233)
V باب بېزا ـ بازار كارخانىلىرى ..... (234)

توققۇزىنچى قسسم قاتناش . پوچتا ـ تېلېگراف

I باب قاتناش ..... (239)
§ 1 . يول ..... (239)
§ 2 . كۆۋرۈك ـ سۇئگۈچ ..... (242)
§ 3 . ترانسپورت ..... (243)
§ 4 . قاتناش باشقۇرۇش ..... (251)
قوشۇمچە : قاتناش ۋەقەلىرى ..... (251)
II باب پوچتا ـ تېلېگراف ..... (252)
§ 1 . ئاپپاراتلار ..... (252)
§ 2 . پوچتا ..... (253)
§ 3 . تېلېگراف ..... (255)

ئونىنچى قسسم سودا

I باب ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ..... (263)
§ 1 . خۇسۇسىي ئىگىلىكىكى سودا ..... (263)
§ 2 . تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسى ..... (265)
§ 3 . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ..... (268)
قوشۇمچە : ناھىيىلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى ..... (269)
II باب تاۋار ئوبوروتى ..... (269)
§ 1 . تاۋار سېتىۋېلىش ۋە سېتىش ..... (269)
§ 2 . ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىشى ..... (271)
§ 3 . ساناىئەت بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش ..... (273)
§ 4 . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ..... (275)
§ 5 . گۆش ، پاختا بىلەن تەمىنلەش ..... (277)
§ 6 . ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرى بىلەن تەمىنلەش ..... (278)
III باب بېمەك ـ ئىچمەك . مۇلازىمەت ..... (280)
§ 1 . بېمەك ـ ئىچمەك كەسپى ..... (280)
§ 2 . مۇلازىمەت كەسپى ..... (280)
IV باب ئاشلىق ـ ياغ سېتىۋېلىش ۋە سېتىش ..... (281)
§ 1 . ئاپپارات ، ئەسلىھە ..... (281)
§ 2 . پاراق ئېلىش ۋە سېتىۋېلىش ..... (283)

§ 2 . پاراق ئېلىش ۋە سېتىۋېلىش ..... (283)
§ 3 . تەمىنلەش ..... (284)
§ 4 . ساقلاش ـ توشۇش ..... (286)
V باب تاشقى سودا ..... (289)
VI باب يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى ، ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش ..... (298)

ئون بىرىنچى قىسىم سودا ـ سانائەت . مال باھاسى . ئۆلچەم باشقۇرۇش

I باب سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ..... (293)
§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى ..... (293)
§ 2 . بازار باشقۇرۇش ..... (293)
§ 3 . بازار سودىسىنى باشقۇرۇش ..... (294)
II باب مال باھاسىنى باشقۇرۇش ..... (297)
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى مال باھاسى ..... (297)
§ 2 . يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى مال باھاسى ..... (298)
III باب ئۆلچەم ، سۈپەت باشقۇرۇش ..... (301)
§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى ..... (301)
§ 2 . ئۆلچەم باشقۇرۇش ..... (302)
§ 3 . سۈپەت باشقۇرۇش ..... (303)

ئون ئىككىنچى قىسىم مالىيە . باج . پۇل مۇئامىلىسى

I باب مالىيە ..... (307)
§ 1 . ئاپپارات ..... (307)
§ 2 . مالىيە كىرىم ـ چىقىمى ..... (307)
II باب باج ..... (311)
§ 1 . غەللە ـ پاراق ، دېھقانچىلىق بېجى ..... (311)
§ 2 . سودا ـ سانائەت بېجى ..... (312)
III باب پۇل مۇئامىلىسى ..... (316)
§ 1 . ئاپپارات ..... (317)
§ 2 . پۇل ئوبوروتى ..... (318)
§ 3 . ئىناۋەتلىك قەرز ..... (320)
§ 4 . خەلق پۇل ئامانىتى ..... (322)
§ 5 . زايوم ..... (327)
§ 6 . سۇغۇرتا ..... (327)

ئون ئۈچىنچى قسسم سياسىي پارتىيىلەر . ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار

I باب جۇڭگو كومۇنستىك پارتىيىسى ..... (332)
§ 1 . ناھىيىلىك پارتكوم ..... (332)
§ 2 . ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى ..... (333)
§ 3 . پارتىيە ئەزالىرى ..... (335)
§ 4 . پارتىيە قۇرۇلتايلىرى ..... (344)
§ 5 . تەشۋىقات ـ تەربىيە ..... (349)
§ 6 . بىرلىك سەپ ..... (351)
§ 7 . ئىنتىزام تەكشۈرۈش ..... (352)
II باب جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيىسى ..... (354)
III باب ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار ..... (355)
§ 1 . ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ..... (355)
§ 2 . ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش ئۇيۇشمىسى ..... (356)
§ 3 . دېھقانلار جەمئىيىتى ، كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى ..... (356)
§ 4 . ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ..... (357)
§ 5 . كومۇنستىك پاشلار ئىتتىپاقى ..... (359)
§ 6 . ئايالار بىرلەشمىسى ..... (364)
§ 7 . پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى ..... (366)
§ 8 . باشقا تەشكىلاتلار ..... (367)

ئون تۆتىنچى قسسم خەلق قۇرۇلتىيى . ھۆكۈمەت . سياسىي كېڭەش

I باب خەلق قۇرۇلتىيى ..... (371)
§ 1 . ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ..... (371)
§ 2 . خەلق قۇرۇلتىيى ..... (372)
§ 3 . دائىمىي كومىتېت ..... (377)
§ 4 . سايلام ..... (379)
II باب ھۆكۈمەت ..... (380)
§ 1 . شۆبە ناھىيە مەھكىمىسى ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ..... (380)
§ 2 . ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ..... (385)
III باب ناھىيىلىك سياسىي كېڭەش ..... (389)
§ 1 . ئاپپاراتلارنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى ..... (389)

§ 2 . ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش ..... (392)
قوشۇمچە : مىنگو دەۋرىدىكى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى ..... (393)

ئون بەشىنچى قىسىم زور سىياسىي ۋەقەلەر

I **باب مىنگو دەۋرىدىكى زور سىياسىي ۋەقەلەر** ..... (397)
II **باب يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى زور سىياسىي ۋەقەلەر** ..... (398)
§ 1 . ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ..... (398)
§ 2 . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ..... (399)
§ 3 . « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى ..... (400)
§ 4 . ئىشچىيۇنلارنى تازىلاش ـ ئىشچىيۇنلارغا قارشى تۇرۇش ..... (402)
§ 5 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى ..... (402)
§ 6 . ئىستىل تۇزىتىش ھەرىكىتى ۋە ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش كۇرىشى ..... (404)
§ 7 . « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرلەش » ..... (405)
§ 8 . سوتسىيالىستىك تەربىيە ..... (406)
§ 9 . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ..... (407)
§ 10 . پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش ..... (409)
§ 11 . سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش ..... (410)

ئون ئالتىنچى قىسىم خەلق ئىشلىرى .
ئەمگەك ـ كادىرلار ئىشلىرى

I **باب خەلق ئىشلىرى** ..... (415)
§ 1 . نىكاھ تۈزىمىلاش ..... (415)
§ 2 . قۇتقۇزۇش ..... (416)
§ 3 . ئېتىبار بېرىش ۋە نەپەقە بېرىش ..... (419)
II **باب ئەمگەك ـ كادىرلار ئىشلىرى** ..... (422)
§ 1 . ئەمگەك ـ كادىر باشقۇرۇش ..... (422)
§ 2 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى ..... (424)
§ 3 . ئىش ھەققى ئەھۋالى ..... (426)

ئون يەتتىنچى قىسىم ئەدلىيە

I **باب مىنگو دەۋرىدىكى ئەدلىيە** ..... (433)
II **باب خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى** ..... (435)
§ 1 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ..... (435)

§ 2 . ئامانلق باشقۇرۇش ..... (436)
§ 3 . جنايى ئىشلار جنايى هەربكەتلرنگە زەربە بېرىش ..... (437)
III باب خەلق تەپتشلكى ..... (438)
§ 1 . جنايى ئىشلار تەپتشلكى ..... (438)
§ 2 . قانۇن ـ ئىنتزام تەپتشلكى ..... (439)
§ 3 . ئىقتسادىي ئىشلار تەپتشلكى ..... (440)
§ 4 . تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى نازارەتچىلكى ..... (440)
IV باب خەلق سوت مەھكىمسى ..... (440)
§ 1 . سەييارە سوت ..... (441)
§ 2 . جنايى ئىشلارنى سوتلاش ..... (441)
§ 3 . ھەق ـ تەلەپ ئىشلرىنى سوتلاش ..... (442)
V باب ئەدلىيە مەمۇرىيتى ..... (442)
§ 1 . قانۇن ـ تۇزۇم تەشۇىقاتى ..... (442)
§ 2 . خەلق مۇرەسسەسى ..... (443)
§ 3 . جامائەت گۇۋاھلىقى ..... (444)
§ 4 . قانۇن مەسلىھەتچىلكى ..... (444)

ئون سەككزىنچى قسسم ھەربىي ئىشلار

I باب يەرلىك قوراللق قوشۇن ..... (447)
§ 1 . پۇقرا ئەسكەرلەر تۇەنى ..... (447)
§ 2 . قوغدىنش تۇەنى ..... (448)
§ 3 . ناھىيلىك قوراللق ساقچى (جامائەت خەۋپسزلكى) ئوتتۇرا ئەترىتى ..... (448)
II باب خەلق قوراللق بۆلۈمى ..... (449)
III باب ھەربىي خىزمەت ..... (450)
§ 1 . ئەسكەر قوبۇل قىلش تۇزۇمى ..... (450)
§ 2 . پىدائىي ئەسكەرلەر ..... (450)
§ 3 . مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگۇچى ئەسكەرلەر ..... (451)
§ 4 . زاپاس ھەربىيلەر خىزمتى ..... (451)
IV باب خەلق ئەسكەرلىرى ..... (452)
§ 1 . خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى ..... (452)
§ 2 . قورال ـ ياراق ..... (452)
§ 3 . خەلق ئەسكەرلىرى پائالىيتى ..... (453)
V باب ھەربىي ئىشلار ..... (455)

ئون توققۇزىنچى قىسىم مائارىپ

I باب شۆتاك ، خۇسۇسىي مەكتەپ ..... (460)
II باب بالىلار مائارىپى ..... (461)
III باب باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى ..... (462)
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى ..... (462)
§ 2 . يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى ..... (463)
§ 3 . باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ..... (467)
IV باب ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ..... (473)
§ 1 . تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ..... (473)
§ 2 . ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ..... (475)
V باب كەسپىي مائارىپ ..... (477)
VI باب ئىشتىن سىرتقى مائارىپ ..... (478)
§ 1 . ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ..... (478)
§ 2 . ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش ..... (480)
§ 3 . ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇش مائارىپى ..... (481)
§ 4 . رادىئو مائارىپى ..... (481)
VII باب ئوقۇتقۇچىلار ..... (481)
§ 1 . ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ..... (481)
§ 2 . ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش ..... (482)
VIII باب خراجەت ۋە ئۈسكۈنىلەر ..... (483)
§ 1 . خراجەت ..... (483)
§ 2 . ئۈسكۈنىلەر ..... (484)

بىگىرمىنچى قىسىم مەدەنىيەت

I باب ئاممىۋى مەدەنىيەت ..... (489)
§ 1 . مىللىي مۇزىكا ـ ئۈسسۇل ..... (489)
§ 2 . ئويۇن قويۇش ..... (491)
§ 3 . ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتى ..... (493)

§ 2 . ئويۇن قويۇش ..... (491)
§ 3 . ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتى ..... (493)
§ 4 . كۆرگەزمە ..... (494)
II باب ئاخبارات ، رادىئو ، كىنو ـ تېلېۋىزىيە ..... (496)
§ 1 . رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ..... (496)
§ 2 . ئاخبارات ..... (498)
§ 3 . كىنو ..... (499)
III باب كىتاب ، ئارخىپ ..... (501)
§ 1 . كىتاب ..... (501)
§ 2 . ئارخىپ ..... (503)
IV باب مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، مەشھۇر جايلار ..... (504)
V باب خەلق قوشاقلىرى ، رىۋايەتلەر ..... (510)
§ 1 . خەلق قوشاقلىرى ..... (510)
قوشۇمچە : كەلپىن خەلق قوشاقلىرىدىن تاللانما ..... (510)
§ 2 . رىۋايەتلەر ..... (519)

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم يەرلىك شېۋە . ماقال ـ تەمسىللەر

I باب يەرلىك شېۋە ..... (525)
§ 1 . تۈرى ..... (525)
§ 2 . فونېتىكا ..... (529)
§ 3 . لېكسىكا ..... (539)
§ 4 . گرامماتىكا ..... (547)
II باب ماقال ـ تەمسىللەر ، تۈزۈلۈش ئىزاھلەر ..... (550)
§ 1 . ماقال ـ تەمسىللەر ..... (551)
§ 2 . تۈزۈلۈش ئىزاھلەر ..... (557)

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم پەن ـ تېخنىكا . سەھىيە . تەنتەربىيە

I باب پەن ـ تېخنىكا ..... (567)
§ 1 . ئاپپارات ..... (567)

§ 2 . پەن ـ تېخنىكا قوشۇنى ..... (568)
§ 3 . پەن ـ تېخنىكا خىزمىتى ..... (573)
§ 4 . پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ، پەن ـ تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى ..... (574)
II باب داۋالاش ، ساقلىق ..... (576)
§ 1 . ئاپپارات ، قوشۇن ..... (577)
§ 2 . تېخنىكا ، ئۇسكۇنە ..... (578)
§ 3 . تۇزۇم ، خراجەت ..... (579)
§ 4 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ..... (580)
§ 5 . ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش ..... (582)
§ 6 . ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ..... (583)
III باب تەنتەربىيە ..... (584)
§ 1 . تەنتەربىيە تۈرلىرى ..... (584)
§ 2 . مەكتەپ تەنتەربىيىسى ..... (585)
§ 3 . تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى ..... (586)
§ 4 . تەنتەربىيە ئويۇنلىرى ..... (591)

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسىم مىللەت . دىن

I باب مىللەتلەر ..... (595)
§ 1 . ئۇيغۇرلار ..... (595)
§ 2 . باشقا مىللەتلەر ..... (602)
§ 3 . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ..... (602)
II باب دىن ..... (604)
§ 1 . ئىسلام دىنى ..... (604)
§ 2 . بۇددا دىنى ..... (606)

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم شەخسلەر

I باب شەخسلەرنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى ..... (609)
II باب شەخسلەر جەدۋىلى ..... (625)
جەدۋەللەر ئاچقۇچى ..... (640)
« كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » نىڭ يېزىلىش جەريانى ..... (651)
ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز ..... (654)
« كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » نىڭ تەھرىرات ئاپپاراتى ۋە تۈزگۈچى خادىملىرى ... (656)

ئومۇمىي بايان

ئومۇمىي بايان

«ئالتەشەگە داڭ كەتكەن، كەلپىننىڭ ئۆرۈكى بار. بۇلاق سۇيى شەربەتلىك، تەنگە راھەت بېغىشلار. چېۋەر، ئىشچان، ئەقىللىق، كەلپىننىڭ ئادەملىرى. مەدەن - بايلىققا تولغان، كەلپىننىڭ تاغ - باغلىرى». بۇ ئىككى كۆبلىت خەلق قوشقىدا كەلپىن خەلقىنىڭ ئۆز يۇرتىغا ئوقۇغان مەدھىيىسى ۋە گۈزەل تۇرمۇشقا بولغان ئىنتىلىشى تولۇق ئىزھار قىلىنغان.

كەلپىن ناھىيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەربىي قىسمىغا، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىغا، جۇملىدىن تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېتىگە، قىر تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان. كونكرېت ئورنى شەرقىي ھېرىدىئان 79°56′～78°02′، شىمالىي پاراللېل 40°57′～40°02′ ئارىلىقىدا. ئومۇمىي يەر مەيدانى 12 مىڭ 47 كۋادرات كىلومېتر. شەرق، جەنۇب، غەرب، شىمال تەرەپلىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاقسۇ شەھىرى، ئاۋات ناھىيىسى، مارالبېشى ناھىيىسى (قەشقەر ۋىلايىتى)، ئاتۇش شەھىرى (قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى)، ئاقچى ناھىيىسى (قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى)، ئۇچتۇرپان ناھىيىسى بىلەن قوشنا.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىقلىمى تېپىك چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى مۆتىدىل بەلباغنىڭ قۇرغاق ئىقلىمىغا تەۋە. قىش سوغۇق، ياز ئىسسىق بولۇپ، تۆت پەسىل ئېنىق ئايرىلىدۇ. شامال كۆپ چىقىدۇ، يامغۇر ئاز ياغىدۇ، ھاۋاسى قۇرغاق. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.4℃. ناھىيىنىڭ غەربىي شىمال، جەنۇب قىسىملىرى تاغلىق رايون بولۇپ، تەڭرىتاغنىڭ 56 تارماق تىزمىسى قاتمۇ قات، بەھەيۋەت قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. 12 جىلغا ئۆز ئارا كېسىشىپ ئۆتىدۇ. 28 بۇلاق سۇيى بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرىدۇ. ئەتىياز ۋە ياز پەسىللىرىدە بۇلاق ئەتراپىدا ئوت - چۆپلەر باراقسانلاپ ئۆسۈپ، قۇشلار سايراپ، كېپىنەكلەر ئۇسسۇل ئويناپ تۇرىدۇ. تاغ ئارىسىدىكى قورام، دۇنە رايونلىرى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىك رايونى. ناھىيىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا كەلپىن ئويمانلىقى بولۇپ، كەلپىن بوستانلىقى ئەنە شۇ ئويمانلىقنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان. پۈتۈن ناھىيىدىكى ئاساسلىق ئاھالە مۇشۇ بوستانلىققا توپلانغان. ئۇ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزى؛ ناھىيىنىڭ شەرقىي قىسمى، شەرقىي جەنۇب قىسمى ئاچال تاغ ئالدى كەلكۈندىن ھاسىل بولغان تىنما تۈزلەڭلىك بولۇپ، ئۇ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق ئاشلىق، ياغلىقدان بازىسى.

كەلپىن ناھىيىسىدە 18 خىل كان بايلىقى بار. گۈڭگۇرتنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ۋە سۈپىتى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ناھايىتى مەشھۇر. گۈڭگۇرت، فوسفور، قوغۇشۇن، مىسنىڭ ئېچىش ئىستىقبالى بىر قەدەر چوڭ؛ 170 خىلدىن ئارتۇق ئوت - چۆپ دورا ماتېرىيالى بولۇپ، چاكاندا، قانتېپەر، سانجىق ئوت قاتارلىق دورا ماتېرىياللىرىنىڭ سۈپىتى ئىنتايىن ياخشى.

ئۆرۈك بىلەن تۆگە يۇڭى كەلپىن ناھىيىسىدىن چىقىدىغان ئىككى خىل مەشھۇر ئالاھىدە مەھسۇلات، شۇڭا بۇ جەھەتتىكى بىر تۈركۈم پىششىقلاش سانائىتى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ مالىيە كىرىمى كۆپەيتىلدى. كەلپىن ئۆرۈكى شىنجاڭ بويىچە خېلى مەشھۇر. كەلپىندە ئۆرۈكنىڭ 22 خىل سورتى بار، بۇنىڭ ئىچىدە بالدۇر پىشىدىغان سورت ئۇچ خىل، ئوتتۇرا مەزگىلدە پىشىدىغان سورت ئىككى خىل، كەنجى پىشىدىغان سورت ئۇچ خىل، باشقا سورتلار 14 خىل. ماروشۇ، قارا غازاڭ، قىزىلاڭ سورتلىرىنىڭ سۈپىتى بەك ياخشى. ئېتى قېلىن، قەنت تەركىبى يۇقىرى، مېغىزى چوڭ ھەم تاتلىق بولۇش - كەلپىن ئۆرۈكىنىڭ ئىككى چوڭ ئالاھىدىلىكى، شۇڭا ئۇ، ئۆرۈك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشتىكى ئەڭ ياخشى خام ئەشيا. 40

يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بويان ، ئۆرۈكنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە مەھسۇلات مىقدارى 22 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام ئەتراپىدا ، يىللىق ئىقتىسادىي كىرىمى 600 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا بولۇپ كەلدى . ئۆتمۈشتە كەلپىنلىكلەردە « قورساق بېقىش ، كىيىم كىيىشتە ئۆرۈكتىن ئايرىلالمايسەن » دېگەن گەپ بار ئىدى . بۇ سۆز بىر ئاز مۇبالىغىلەشتۇرۇپ ئېيتىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۇ ، ئۆرۈكنىڭ كەلپىندىكى ئورنىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . كەلپىنده ھەممە ئائىلىنىڭ ئۆرۈكلۈك بېغى بار ، باغ ھەر بىر ئائىلىگە 0.5 مودىن توغرا كېلىدۇ . ئۆرۈك ۋە ئۇنىڭدىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلارنى سېتىش ئارقىلىق قىلىنغان كىرىم كەلپىنلىكلەر ئىقتىسادىي كىرىمىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ . كەلپىن ناھىيىسىده 3000 دىن ئارتۇق تۆگە بولۇپ ، ئاساسۇ ۋىلايىتىدىكى تۆگە ئومۇمىي سانىنىڭ تەخمىنەن يېرىمىنى ئىگىلەيدۇ ، ھەر يىلى 10 مىڭ كىلوگرامدىن ئارتۇق تۆگە يۇڭى ئېلىنىدۇ .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تارىخى ئۇزۇن ، بۇ يەردە يېڭى تاش قورال دەۋرىدىلا ئىنسانلار ئولتۇراقلاشقان . مىلادىدىن ئىلگىرى غەربكە كۆچكەن بىر قىسىم توخرىلار ، ساكلار كەلپىنده ئولتۇراقلىشىپ قالغان . مىلادىدىن ئىلگىرىكى 60 - يىلى (خەن سۇلالىسىنىڭ شىنجۇ 2 - يىلى) غەربىي خەن سۇلالىسى غەربىي رايونىدا غەربىي رايون قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى قۇرغاندىن كېيىن ، كەلپىن ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىغا ئايلانغان . ھازىر تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىشچە ، كەلپىن ناھىيىسىده 13 تىن ئارتۇق قەدىمكى ئىز بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى خەن سۇلالىسىدىن تارتىپ تاڭ سۇلالىسىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئىزلاردۇر . بۇنىڭ ئىچىده ، قىسىل تاغ بۇددا ئىبادەتخانىسى ، چودايى تاغ قەلئەسى ، يايدى تىم ، چىلان تىم خېلى يۇقىرى قوغداش قىمىتىگە ئىگە . بۇ قەدىمكى ئىزلار ۋە ئۇلاردىن تېپىلغان كۆپلىگەن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى شۇنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇكى ، ئۇزاق تارىخىي جەريانىدا ، كەلپىنده نۇرغۇن بوران - چاپقۇن ، ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ، باشتىن - ئاياغ ۋەتەندىن ئىبارەت بۇ ئانىسىنىڭ قوينىدا تۇرۇپ كەلدى . ھەر مىللەت خەلقى كەلپىنىي ئورتاق ئېچىش ، گۈللەندۈرۈش داۋامىدا ، ۋەتەننىڭ چېگرا رايونىنى قوغداش كۈرىشى داۋامىدا قان بىلەن گۆشتەك يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتتى . بولۇپمۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، سوتسىيالىستىك چوڭ ئائىلىده بۇ خىل مۇناسىۋەت تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى ۋە راۋاجلاندى . دۆلەتنىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلانغان ھەر مىللەت خەلقى باراۋەرلىك ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولدى ، ئۆز - ئارا ياردەم بېرىپ ، ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ ، ئورتاق گۈللەندى ، بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك ياشاپ ، خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالمايدىغان ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالمايدىغان يېقىن مۇناسىۋەتتىن شەكىللەندۇردى . بۇ جەھەتتە نۇرغۇن تەسىرلىك ھېكايىلەر ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرمەكته . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نۇرغۇن ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار نەمۇنىچى شەخسلەر مەيدانغا كەلدى .

مىنگونىڭ 8 - يىلى (1919 - يىلى) كەلپىن ئامبال بېگى تەسىس قىلىنغان ، مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) كەلپىن ناھىيىسى قۇرۇلغان . شۇ چاغدا كەلپىن ناھىيىسىده 1000 غا يېقىن ئائىلە ، تەخمىنەن 5000 دەك نوپۇس بار ئىدى . 1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تېنچ ئازاد بولدى . 12 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئەۋەتكەن يەرلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى كەلپىنگە كېلىپ ئورۇنلاشتى ھەم ئىككىنچى يىلنىڭ بېشىدا خەلق ھاكىمىيىتىنى قۇرۇپ چىقتى . شۇنىڭدىن باشلاپ كەلپىن سوتسىيالىستىك يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى ، تۇرلۇك ئىشلار تېز تەرەققىي قىلدى . 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە ئۈچ يېزا ، بىر بازار ، بىر مەيدان ، 6448 ئائىلە ، 34 مىڭ 158 نوپۇس بولۇپ ، ئۇلار ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قىرغىز ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەردىن تەركىپ تاپتى ، بۇنىڭ ئىچىده ئۇيغۇرلار 33 مىڭ 179 نەپەر بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 97.34 پىرسەنتنى ، خەنزۇلار 909 نەپەر بولۇپ ، 2.66% نى ئىگىلىدى ، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئاھالىسى ناھايىتى ئاز .

كەلپىن خەلقى شەرەپلىك ئىنقىلابىي ئەنئەنىگە ئىگە ، ۋەتەننى قىزغىن سۆيىدۇ ، ئالغا بېسىشقا ئىنتىلىدۇ ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش ، تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش ، ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش كۆرەشلىرىدە ناھايىتى چوڭ تۆھپىلەرنى ياراتتى ، نۇرغۇن مۇنەۋۋەر ئۇغۇل - قىزلار ئۆزىنىڭ قىمەتلىك ھاياتىنى باتۇرلارچە تەقدىم قىلدى . چېيەنلۇڭنىڭ 30 - يىلى (1765 - يىلى) ئۇيغۇرىستان دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغاندا ، قىسمەن كەلپىنلىكلەر ئۇيغۇرىستانغا بېرىپ قوزغىلاڭغا قاتناشقان ؛ ياقۇپ بەگ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ چىلان ئۆتەڭنى ئىشغال قىلىۋالغان چاغدا ، كەلپىن خەلقى ياقۇب بەگ تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئېگىلمەي - سۈنمای كۆرەش قىلغان ؛ قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ يالقۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا تۇتاشقاندا ، كەلپىن خەلقى ئارقا - ئارقىدىن ئاۋاز قوشقان ؛ ئابدۇنىياز شېك شىسەيگە قارشى قورالىق كۆرەش باشلىغاندا ، كەلپىن خەلقى يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ مەدەت بەرگەن ؛ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ، كەلپىن خەلقى ئالدىنقى سەپنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ، بىر قانچە قېتىم پۇل ۋە مادىدىي ئەشيا ئىئانە قىلغان ؛ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتىلىغانىدىن كېيىن ، بىر قىسىم كەلپىنلىكلەر ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قوشۇنىغا قاتناشتى ؛ مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ، كەلپىندىكى ئىلغار ياشلار شەھەر - يېزىلاردا گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى نامايىش ئۆتكۈزۈپ ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ باستۇرۇشىغا ئۇچرىدى . 1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تېنچ ئازاد بولدى ، يىل ئاخىرىدا ، كەلپىن خەلقى چىلان ئۆتەڭدە پونكىت قۇرۇپ ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋالدى ھەم قوشۇنغا گۆش قاتارلىقلارنى يەتكۈزۈپ بەردى ؛ ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش مەزگىلىدە ، كەلپىن خەلقى ئاكتىپ تۇردە پۇل ، مادىدىي ئەشيا ، چارۋا مال ئىئانە قىلىپ ، ئالدىنقى سەپكە ياردەم قىلدى ھەم ۋەتەننى قوغداش ئۈچۈن ئەسكەر بولۇشقا ئۆزلىرىنى بەس - بەستە مەلۇم قىلدى .

كەلپىن خەلقى تىرىشچان ، سەممىي خەلق . ئۇلار جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىپ ، كەلپىن بوستانلىقىنى ئاچقان ، گۈللەندۈرگەن . لېكىن ، كونا جەمئىيەتتە كەلپىنلىك تۇرلۇك ئىشلىرى ئىنتايىن ئارقىدا قالغان ، سۇ مەنبەسى كەم ، تەبىئىي ئاپەت كۆپ بولغاچقا ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۆرىلەر ، پومېشچىكلار ، يەرلىك زومىگەرلەر ئاپاق - چاپاق بولۇۋېلىپ ، ھوقۇق تالىشىپ ، سۈنى ئىگىلىۋالغاچقا ، كەلپىنىڭ ئىگىلىك تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولغان ، خەلق ئاممىسى يەتكىچە زۇلۇم تارتقان ، ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ئازاب چەككەن ، ئاچ - يالىڭاچ تۇرمۇش كەچۈرگەن ، كۆپلىگەن كىشىلەر بالىلىرىنى ئېلىپ قەھەتچىلىكتىن قېچىپ يۈرتتىن چىقىپ كېتىپ سەرسان بولۇپ يۈرگەن . بۈگۈنكى كۈندە ، ئۇچتۇرپان ،باي قاتارلىق جايلاردا ئازادلىقتىن بۇرۇن قېچىپ چىقىپ كېتىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان كەلپىنلىكلەر ئاز ئەمەس . 1949 - يىلغا قەدەر ناھىيە بويىچە ئەنئەنىۋى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ۋە بەزى كىچىك قول ھۈنەرۋەنچىلىك دۇكانلىرىلا بار ئىدى ، ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى ئاران 4 مىليون 240 مىڭ جىك ، يالغىلىقدانىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 24 مىڭ جىك ، يىل ئاخىرىدىكى چارۋا 34 مىڭ تۆياق بولۇپ ، بۇ ، پۈتۈن ناھىيە خەلقىنىڭ ئەڭ ئەقەللىي تۇرمۇش ئېھتىياجىنىمۇ قاندۇرالمايتتى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق ئاممىسى قەد كۆتۈرۈپ ئازاد بولدى ، خوجايىن بولدى . جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە كەلپىندە سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش يېتەكچى قىلىنىپ ، سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى پۈختا قەدەم بىلەن راۋاجلاندۇرۇلدى ، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمى يىغىنىدىن كېيىن ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش مەركەز قىلىنىپ ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇلۇپ ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇلغانلىقتىن ، تۇرلۇك ئىشلار ئۈچقاندەك تەرەققىي قىلدى . 40 يىلدىن بۇيان جەمئىي 252 تاناپ ئۆستەڭ چېپىلىپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 758 كىلومېتىرغا يەتتى ؛ 356 چوڭ - كىچىك سۇڭگۈچ ياسالدى ، بەش توغان ، ئىككى سۇ

باشلاش قۇرۇلۇشى ياسالدى. سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا جەمئىي 8 مىليون 33 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنـ
دى. بۇنىڭ بىلەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتا پۈختا قەدەم بىلەن مەھسۇلات ئاشۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرـ
تى ھازىرلاندى. 1990 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 9 مىليون كىلوگرامدىن
كۆپرەككە يېتىپ، 1994 - يىلدىكىگە سېلىشتۇرغاندا ئۇچ ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى؛ ياغلىقدان ئومۇمىي
مەھسۇلاتى 300 مىڭ كىلوگرامغا يېتىپ، 1949 - يىلدىكى مەھسۇلاتنىڭ 12.5 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى؛
چارۋا 104 مىڭ تۇياقتا يېتىپ، 1949 - يىلدىكىدىن ئىككى ھەسسىگە يېقىن ئاشتى؛ مېۋىلىك باغ 8288
موغا يېتىپ، 1949 - يىلدىكىدىن ئىككى ھەسسىدىن كۆپرەك ئېشىپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر ئائىلىگە
بىر مودىن ئارتۇقراق باغ توغرا كەلدى. سانائەت، قاتناش، پوچتا - تېلېگراف يوقلۇقتىن بارلىققا كېـ
لىپ، ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدى. 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە 403 كىلومېتر تاشيول بولۇپ، بۇنىڭ ئـ
چىدە ئاسفالت يول 142 كىلومېترغا يەتتى، يېزا - كەنتلەرنىڭ ھەممىسگە تاشيول تۇتاشتۇرۇلدى. يول
يۈزى كەڭ ۋە تەپ - تەكشى بولۇپ، يول بويىدا دەل - دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ. ناھىيە بازىرـ
نىڭ قىياپىتىمۇ تولۇق ئۆزگەردى، ئاساسلىق كوچىلارنىڭ ھەممىسگە ئاسفالت ياتقۇزۇلدى. ناھىيە بويىچە
150 ئاپتوموبىل، 237 تراكتور بار. پوچتا يولىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 158 كىلومېتر. ماددىي تۇرمۇشـ
نىڭ غايەت زور دەرىجىدە ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ مەدەنىي تۇرمۇشىمۇ مۇناسىپ ھالدا بېيىدى. ناھىيىدە بىر
تېلېۋىزىيە سىنىالغۇ ئۈلاپ قويۇش ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، ئۇنى كۆرەلەيدىغان ئاھالە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ
80% تىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى. مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش ئەسلىھەلىرى شەھەر - يېزىلارنىڭ ھەممە يېرىدە
بار بولدى. تىببىي داۋالاش - سەھىيە ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلدى، شەھەر - يېزىلاردا بىر قەدەر مۇـ
كەممەل ئۇچ دەرىجىلىك سەھىيە تورى قۇرۇلۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ساغلاملىق سەۋىيىسى ناھايىتى زور دە-
رىجىدە ئۆستى، ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئاشقازانىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش، قورساقنى يېرىپ بالىنى ئېلىش
قاتارلىق ئوپېراتسىيەلەرنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ بارالايدۇ. چېلىشىش كەلپىن تەنتەربىيىسىدىكى كۆچلۈك
تۇر بولۇپ، ئاپتونوم رايونغا خېلى كۆپ يارامليق چېلىشچىلار يەتكۈزۈپ بېرىلدى. كەلپىن چېلىشىش كو-
مانىدىسى ئىككى قېتىم ئاقسۇ ۋىلايىتى نامىدىن ئاپتونوم رايونلۇق مۇسابىقىگە قاتناشتى ھەم كوللېكتىپ 2
- لىككە ئېرىشىشتەك ياخشى نەتىجىنى قولغا كەلتۈردى. 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە ھەر خىل تاۋارلارنىڭ
ساپ سېتىۋېلىنىش سوممىسى 4 مىليون 310 مىڭ يۈەنگە، ساپ سېتىلىش سوممىسى 8 مىليون 470 مىڭ
يۈەنگە، تاشقى سودىنىڭ سېتىۋېلىش سوممىسى 350 مىڭ يۈەنگە يەتتى. يېزىلاردا كىشى بېشىغا توغرا
كەلگەن ئوتتۇرىچە كىرىم 295 يۈەنگە، شەھەر - يېزىلاردا ئامانەت قويۇلغان پۇل 7 مىليون 416 مىڭ
يۈەنگە، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا ئامانەت قويۇلغان پۇل 3 مىليون 172 مىڭ يۈەنگە يەتتى. سانائەت، يې-
زا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 11 مىليون 470 مىڭ يۈەن (1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بو-
يىچە ھېسابلاندى) گە يەتتى. كەلپىنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى سوتسىيالىستىك تۇزۇمىنىڭ ئەۋ-
زەللىكىنى تولۇق نامايان قىلدى، بۇ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق كۆرەش قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، يې-
ڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە دۆلەت ئادەم كۆچى، ماددىي كۈچ، مالىيە كۈچى جەھەتتىن
كەلگەن ناھايىتى زور ياردەم بەردى، نۇرغۇن جەھەتتە ئالاھىدە ئېتىبار قىلدى. نۇرغۇن تېخنىكا ئىختـ
ساس ئىگىلىرى ئېچىكىرىدىن چېگرا رايونغا كەلدى. 30 يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن بۇيان، دۆلەت كەلپىنـ
گە ئاز كەم 80 مىليون يۈەن مالىيە قوشۇمچە ياردەم پۇلى بەردى.

كەلپىنلىكلەر مەكتەپ مائارىپىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى
شۆتاڭ (خەنزۇچەئوقۇيدىغان مەكتەپ) تىن مىنگو دەۋرىدىكى ئۇيۇشما، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكـ
تەپلەرگىچە ئوقۇتۇش ئىشلىرى ئۇزۇلۇپ قالماي داۋاملىشىپ كەلگەن. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانـ
دىن كېيىن، خەلق ھۆكۈمىتى مەكتەپ مائارىپىغا تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلدى، مائارىپ خىراجىتىنى كۆپەيتتى، ما-

ئارىپقا ئىختىساس ئىگىلىرىنى كەڭ جەلب قىلىپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى جۇش ئۇرۇپ را-
ۋاجلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە
كىرىش نىسبىتى 97.5% كە يېتىپ ، باشلانغۇچ مائارىپ ئومۇملاشتى ، ئومۇملىشىش نىسبىتى 94.6% كە
يېتىپ ، ئۇنى ئاپتونوم رايون تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى ، كەلپىن ناھىيىسى شىنجاڭ بويىچە تۇنجى تۇر-
كۈمدە ساۋاتسىزلىقنى تۈگەتكەن ناھىيىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىي قىلغانلىق-
تىن كىشىلەرنىڭ بىلىم سەۋىيىسىمۇ تەدرىجىي ئۆستى ، كەلپىن كىچىك ناھىيە بولسىمۇ ، نۇرغۇن ئالىي مەك-
تەپ ئوقۇغۇچىلىرى ، ھەتتا ئالىم ، مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى. تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغان-
دا ، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايوندا ئىشلەيدىغان كەلپىنلىك ئەدەب ، سەنئەتكار ۋە پروفېسسورلار 19 غا ، نا-
ھىيە ، تۇمەن دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيە ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى 64 كە يەتكەن. ئابدۇللا تالىپ يازغان
رومان « قايىنام ئۆركىشى » ، « چالا تەككەن ئوق » ۋە ئايۇپ سامساقنىڭ قوشاقلار توپلىمى ھەمدە ئىسكەن-
دەر ھەققۇلنىڭ لەتىپلەر توپلىمى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ نەشر قىلىنىپ تارقىتىلىپ ، پۈتۈن شىنجاڭدا مۇ-
ئەييەن تەسىر پەيدا قىلدى. 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە 760 نەپەر پەن - تېخنىكا خادىمى بولۇپ ، بۇ-
نىڭ ئىچىدە تېخنىكا ئۇنۇۋانىغا ئېرىشكەنلەر 634 ، ئىنژېنېر دەرىجىلىك ئۇنۇۋانى بارلار 116 نەپەر ، شۇڭا
كىشىلەر دائىم « كەلپىندىن ئىختىساس ئىگىلىرى كۆپ چىقىدۇ » دەپ تەرىپلىشىدۇ.

كەلپىن راۋاجلانماقتا ، كەلپىن ئالغا باسماقتا ، بىراق ، ئالاھىدە تەبىئىي مۇھىت تۈپەيلىدىن ، ئا-
ساسلىقى ، سۇ مەنبەسى كەم بولغانلىقتىن ، پۈتۈن ناھىيە بىر قەدەر چوڭ ئىككى بۇلاق سۇيى ئېقىنغىلا تا-
يىنىپ سۇغىرىش ۋە تۇرمۇشقا كېتىدىغان سۇنى ھەل قىلىدىغان بولغانلىقتىن ، كەلپىننىڭ ئىگىلىك تەرەققىيا-
تى چەكلىمىگە ئۇچراپ كەلمەكتە. 1985 - يىلى كەلپىن دۆلەت تەرىپىدىن نامرات ناھىيىلەر قاتارىغا كىرگۈ-
زۈلدى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 1803 نامرات ئائىلە ،8300 دىن ئارتۇق نامرات ئاھالە بار ئىدى ، گەرچە
1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بەش يىلدىن ئارتۇق تىرىشچانلىق كۆرسىتىلىپ ، نامرات ئائىلىلەرنىڭ كۆپ
قىسمىنىڭ قورساق توق ، كىيىمى پۈتۈن بولۇش مەسلىسى ھەل قىلىنغان بولسىمۇ ، ئەمما يەنىلا 127 ئائى-
لە ، 711 ئادەم تېخى نامراتلىقتىن قۇتۇلالمىدى.

يېڭى تارىخىي دەۋردە كەلپىندىكى ھەر مىللەت خەلقى ئىنتايىن زور سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپ-
چانلىقىنى ئۇرغۇتۇپ ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىنى بويلاپ ، يول ئېچىپ ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ،
كەلپىن ئۇستۇنلۇكنى جارى قىلدۇرۇپ ، سۇ يېتىشمەسلىك ، تېخنىكا كۇچى ئاجىز بولۇشتەك پايدىسىز ئا-
مىللارنى تىرىشىپ يېڭىپ ، دۆلەتنىڭ ياردىمى ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشى ئارقا-
سىدا ناھايىتى تېزلا تۇرلۇك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان ناھىيىلەر قاتارىدىن ئو-
رۇن ئالغۇسى. كەلپىنلىكلەردە : « كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس » دەيدىغان تەمسىل بار. كەلپىننىڭ گۈل-
لەپ ، رونىق تېپىشىغا ئانچە ئۇزاق ۋاقىت قالمىدى.

چوڭ ئىشلار

چوڭ ئىشلار

(مىلادىدىن بۇرۇنقى 171 - يىلدىن مىلادى 1990 - يىلغىچە)

خەن سۇلالىسىدىن چىڭ سۇلالىسىغىچە بولغان دەۋر

غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ۋېندى 9 - يىلى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 171 - يىلى)

غەربكە كۆچكەن توخرىلار ۋە ساكلارنىڭ بىر قىسمى ھازىرقى كەلپىن ناھىيىسى چېگرىسى ئىچىگە ئولۇشۇپ چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى.

غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ شېنجۆ 2 - يىلى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 60 - يىلى)

غەربىي خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ ، غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنى باشقۇرغاندا ، كەلپىن غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جيەنۇۋ 16 - يىلى (مىلادى 40 - يىلى)

ھونلار غەربىي يۇرتقا ھۆكۈمرانلىق قىلغاندا ، كەلپىن يەكەن بەگلىكىگە تەۋە بولدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈڭچېڭ 3 - يىلى (مىلادى 60 - يىلى)

كەلپىن سۇلۇ بەگلىكىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈڭيۈەن 3 - يىلى (91 - يىلى)

خەن سۇلالىسى كۈسەندە غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى قۇرۇپ ، غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنى بىر تۇتاش باشقۇرغاندا ، كەلپىن سۇلۇ بەگلىكىگە قارام جاي بولدى.

غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ شيەننىڭ 3 - يىلى (277 - يىلى)

شىمالىي ھونلارنىڭ بىر قەبىلىسى ھازىرقى كەلپىن ناھىيىسى تەۋەسىگە كىرىپ چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى.

شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ جېڭگۇاڭ 3 - يىلى (522 - يىلى)

كەلپىن تۈرك خانلىقى تەۋەلىكىدە بولدى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ جىنگۇەن 14 - يىلى (640 - يىلى)

تاڭ سۇلالىسى قۇجۇدا ئەنشى باش قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنى قۇردى (كېيىن كۈسەنگە يۆتكىدى) ، كەلپىن ئەنشى باش قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ تيەنباۋ 3 - يىلى (744 - يىلى)

كەلپىن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ جىڭفۇ 2 - يىلى (893 - يىلى)

كەلپىندە توققۇز گۇمبەز ئىبادەتخانىسى سېلىندى.

سۇك تەيزۇگىنك تەبىيك شىگگۇ 7 - يىلى (982 - يىلى)

كەلپىن دائىرىسى قارلۇقلارنىڭ پائالىيەت زېمنى بولغان ، قاراخانىلار سۇلالىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن كەلپىن ئۇلارغا قارايدىغان بولدى .

مىڭ سۇلالىسىنىڭ جەنۇبىي 9 - يىلى (1514 - يىلى)

كەلپىن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى .

شۇ يىلى باشقا جايلارنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرى كەلپىنگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ ، بوز يەر ئېچىپ ، ئېتىز بەرپا قىلدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 23 - يىلى (1758 - يىلى)

ئاقسۇخان ئامبىلى كەلپىنگە ھاكىم بەگ قويدى .

شۇ يىلى چوڭ ، كىچىك خوجىلار توپىلاڭ كۆتۈردى . خوجا جاھان كەلپىنگە چېكىنىپ ، يايدىدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنى بىلەن قارشىلاشتى ، ئۇرۇشتا مەغلۇب بولغاندىن كېيىن ، قەشقەرگە قاچتى ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنى ئارقىدىن قوغلاپ بېرىپ يوقاتتى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 25 - يىلى (1760 - يىلى)

كەلپىن 3 - دەرىجىلىك شەھەر قىلىپ بېكىتىلدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 26 - يىلى (1761 - يىلى)

كەلپىنلىك ئون كىشى بۇ يەردىن 607 جىڭ گۈڭگۈرت كولىۋالدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 30 - يىلى (1765 - يىلى)

ئۇچتۇرپاندا دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى ، كەلپىندىن نۇرغۇن كىشى قوزغىلاڭغا ئاۋاز قوشتى ۋە قاتناشتى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 6 - يىلى (1826 - يىلى)

جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قىسمىلىرى قۇمباش دەرياسىدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىتەرىپىدىن مەغلۇب قىلىنغاندىن كېيىن ، جاھانگىر خوجا قىسمىلىرىدىن 3000 دىن ئارتۇق كىشى چېكىنىپ كەلپىنگە كىرىدى . شۇ يىلى 11 - ئايدا چىڭ قوشۇنى جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنىنى يەنە بىر قېتىم تارمار قىلىپ ، كەلپىننى قايتۇرۇۋالدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىيەنفېڭ 10 - يىلى (1860 - يىلى)

5 - ئايدا كەلپىندە 500 دىن ئارتۇق ئادەم ھۇجۇم بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى قارا-ۋۇل ئورنى چىلانىنى ئالدى . 9 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئەسكەرنى كۆپەيتىپ ، كەلپىنگە كىرىپ ئورۇنلاشتى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 4 - يىلى (1865 - يىلى)

قوقانلىق ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنى كەلپىننى ئىشغال قىلىۋالدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 8 - يىلى (1882 - يىلى)

كەلپىن ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 9 - يىلى (1883 - يىلى)

شۇ يىلنىڭ بېشىدا كەلپىندە ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان 6 - دەرىجىلىك بەگ تەسىس قىلىندى .

شۇ يىلى 12 - ئايدا نەچچە ئون ئاتلىق بويرۇتلار كەلپىنگە باستۇرۇپ كىردى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 10 - يىلى (1884 - يىلى)

ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسى كەلپىندە سەييارە مۇپەتتىش بېگى تەسىس قىلدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 17 - يىلى (1891 - يىلى)

5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كەلپىندىكى 12 كەنت مۆلدۈرنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى ، مۆلدۈر بىر سائەت ياغدى ، ئاشلىق ، چارۋا زىيانغا ئۇچراپ ، ئاپەت كېلىپ چىقتى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 21 - يىلى (1895 - يىلى)

كەلپىندىن بىر تۈركۈم كىشىلەر ئاۋات ، ئۇچتۇرپان ، مارالبېشى قاتارلىق جايلارغا كۆچۈپ بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 28 - يىلى (1902 - يىلى)

كەلپىن شۆبە مۇداپىئە ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلدى . ۋاڭ تىكشياڭ نائىب ئامبال بولدى . ئاچال ، چىلان ۋە 12 ئايماق (كەنت) نائىب ئامبالنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 29 - يىلى (1903 - يىلى)

كەلپىن نائىب ئامبىلى ۋاڭ تىكشياڭ كۆل ئايمىقىدا تېرىقچىلىق قىلىشقا دەۋەت قىلىش راۋىقى ياسىتىپ ، كىشىلەرنى دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا دەۋەت قىلدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 30 - يىلى (1904 - يىلى)

كەلپىن نائىب ئامبىلى ۋاڭ تىكشياڭ كەلپىن بويىچە تۇنجى شۆتاڭ سالدۇرۇپ ، يەرلىك مىللەتتىن 30 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)

8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسى كەلپىن شۆبە مۇداپىئە نائىب ئامبىلى تەكشۈرۈش باشقارمىسى مۇختارىيەت تەتقىقات ئورنى قۇرۇلدى .

8 - ئايدا ۋاڭ ياڭشى كەلپىنىڭ نائىب ئامبالللىقىغا تەينىلەندى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى)

8 - ئايدا كەلپىن نائىب ئامبالللىقى مەسلىھەتچىلەر ئۇيۇشمىسى ۋە باشقارمىسىقۇرۇلدى .

شۇ يىلى بەش باشلانغۇچ شۆتاڭ (مەكتەپ) قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ بەش نەپەر ئوقۇتقۇچىسى ، 104 نەپەر ئوقۇغۇچىسى بار ئىدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتۇڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 27 - كۈنى كەلپىن شۆبە مۇداپىئە ناھىيىسى ۋە نائىب ئامبال ئىمەلدىن قالدۇرۇلدى . ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسى كەلپىندە سەييارە مۇپەتتىش تەسىس قىلدى .

جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى)

كەلپىن سەييارە مۇپەتتىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدىكى رايونلار ئاقسۇ ناھىيىسىگە تەۋە بولدى .

مىنگونىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى)

كەلپىن ، ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرى يايلاق مەسلىسى توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىپ ، قىرتاغنى چېگرا قىلىپ يايلاق ئايرىدى .

مىنگونىك 6 - يىلى (1917 - يىلى)

12 - ئايدا ئاقسۇ كەلپىندە ياردەمچى ئامبال تەسىس قىلىندى ، لى دېلياك ياردەمچى ئامباللىقغا تەيىنلەندى .

مىنگونىك 7 - يىلى (1918 - يىلى)

كونا چىلانلىقلار هازىرقى يېڭى چىلانغا كۆچۈپ چىقتى .

مىنگونىك 8 - يىلى (1919 - يىلى)

5 - ئاينىك 8 - كۈنى جاك چىك كەلپىن ناھىيسىنىك ياردەمچى ئامبلى بولدى .

مىنگونىك 10 - يىلى (1921 - يىلى)

ھەببۇللا ۋە ياقۇپ (خەنزۇچە ئسمى يۈيېۋ) ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ كەلپىن ناھىيسىنىك ياردەمچى ئامباللىقغا تەيىنلەندى .

مىنگونىك 14 - يىلى (1925 - يىلى)

لى يەنمىك كەلپىن ناھىيسىنىك ياردەمچى ئامبلى بولدى .

شۇ يىلى كەلپىن ناھىيلىك پوچتا ۋەكالەتخانىسى قۇرۇلدى .

مىنگونىك 15 - يىلى (1926 - يىلى)

9 - ئاينىك 30 - كۈنى كەلپىن ناھىيسى بىلەن ئۇچتۇرپان ناھىيسى يايلاق ئايرىش قاتارلىق ئىشلاردا يەنە بىر قېتىم كېلىشىم ھاسىل قىلدى .

مىنگونىك 16 - يىلى (1927 - يىلى)

فاك جۇشىن ، سۇن ۋېنجەن ، شۇ يېزىلار ئىلگىرى - كېيىن كەلپىن ناھىيسىگە ياردەمچى ئامبال بولدى .

مىنگونىك 17 - يىلى (1928 - يىلى)

خەن فالېي كەلپىن ناھىيسىگە ياردەمچى ئامبال بولدى .

مىنگونىك 18 - يىلى (1929 - يىلى)

1 - ئاينىك 10 - كۈنى ھەببۇللا (خەنزۇچە ئسمى بۇنا) كەلپىن ناھىيسىگە ياردەمچى ئامبال بولدى .

مىنگونىك 19 - يىلى (1930 - يىلى)

10 - ئاينىك 27 - كۈنى كەلپىن ناھىيسى قۇرۇلۇپ ، ئاقسۇ مەمۇرىي تەپتىش ۋالى مەھكىمىسىنىك 4 - مەمۇرىي رايونىغا قارايدىغان بولدى . لى يۈكچىك ھاكىم بولدى .

مىنگونىك 20 - يىلى (1931 - يىلى)

ناھىيلىك ھۆكۈمەتتە ئامانلىق قوغداش ئەترىتى ، مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى .

مىنگونىك 21 - يىلى (1932 - يىلى)

پاك يەن ، گو XX ، لى گودۇكلار ئىلگىرى - ئاخىر كەلپىن ناھىيسىگە ھاكىم بولدى .

مىنگونىك 22 - يىلى (1933 - يىلى)

موللىنىياز ھاجى ۋە رىزاق ئىلگىرى - كېيىن كەلپىن ناھىيسىگە ھاكىم بولدى .

مىنگونىك 23 - يىلى (1934 - يىلى)

2 - ئاينىك 1 - كۈنى كەلپىن يەرلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، باج ئېلىشنى باشلىدى .

6 - ئاينىك 1 - كۈنى يۈسۈپ دامولا كەلپىن ناھىيسىگە ھاكىم بولدى .

10 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيلىك ئاممۇي بىرلەشمە بىلەن كەلپىن ناھىيلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا ناھىيلىك ئوقۇتقۇچى تەربىيلەش كۇرسى ئېچىلدى.

مىنگونلۇك 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى)

6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ھاكىم يۈسۈپ دامۇللا ۋە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى مۇھەممەت ھاجىنىڭ تەشەببۇس قىلىشى، مەبلەغ توپلىشى ئارقىلىق كەلپىن ناھىيسى بويىچە تۇنجى ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ قۇرۇلدى.

8 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى لىۋۇڭ، مۇئاۋىن رەئىسى خوجانىياز ھاجى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، قىر تاغنى كەلپىن بىلەن ئاقچىنىڭ غەربىي چېگرىسى قىلىپ بېكىتتى.

مىنگونلۇك 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى)

4 ـ ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىر ئايروپىلانىدىن كاشىلا چىقىپ، كەلپىن ئارا سايغا ئامالسىز قونىدى.

10 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ھاكىم يۈسۈپ دامۇللا ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى.

12 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئۆلكىلىك ئارمىيىنىڭ يەكەندە تۇرۇشلۇق 32 ـ تۇمەنىنىڭ 13 نەپەر كومانىدىر ـ ئەسكىرى تۇمەنجاڭىنىڭ باشلامچىلىقىدا كەلپىنگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

شۇ ئايدا سايىت (خەنزۇچە ئىسمى شاڭ يىڭجۇڭ) كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

شۇ يىلى كەلپىندە ناھىيلىك ساقچى ئىدارىسى تەسىس قىلىندى.

شۇ يىلى كەلپىن خەلقى ئىئانە توپلاپ، خېنەن ئۆلكىسىدىكى خۇاڭخې ئاپەت رايونىغا ياردەم قىلىدى.

مىنگونلۇك 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى)

4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئۆلكە ئارمىيىسى 6 ـ شى 34 ـ تۇمەنىنىڭ بەنجاڭى توختىنىياز يەتتە جەڭچى بىلەن كەلپىنگە كىرىپ سايىت ئامبالدىن پانا تىلىدى.

6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ 6 ـ شىسىدىن 36 نەپەر ئەسكەر كەلپىنگە كېلىپ، جاماائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋايىس بىلەن ساقچى تەپتىشى (دۇسا) خۇدا بەردىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى.

8 ـ ئايدا ئۆلكە ئارمىيىسى 6 ـ شىسىنىڭ شجاڭى ئابدۇ نىياز ئىسيان كۆتۈرگەن قوشۇننى باشلاپ كەلپىنگە كېلىپ ئورۇنلاشتى.

9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئىسمائىل كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىملىقىغا تەينىلەندى.

شۇ كۈنى ناھىيلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى مۇھەممەت ھاجى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئاق ئورۇس ئارمىيىسى تەربىيدىن تۇتۇپ كېتىلىپ، تۇرمىدە قەتلى قىلىندى.

12 ـ ئايدا ياڭ جىداۋ كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى (ۋەزىپە ئۆتەشكە كەلمىدى).

مىنگونلۇك 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى)

1 ـ ئايدا شىنجاڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ۋەتەن قوتقۇزۇش ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش جەمئىيىتىنىڭ كەلپىن ناھىيلىك شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلدى.

2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى كېچە سائەت 11 دە شېڭ شىسەي تەكلىپ قىلغان سوۋېت ئارمىيىسى قىرغىز قىسمىنىڭ 1 ـ لەينى كەلپىن ناھىيىسىگە كىرىپ ئورۇنلاشتى.

2 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى مۇۋەققەت ھاكىم ئىسمائىلنى مەخپى قولغا ئالدى ، جاڭ ۋېنخۇەن مۇۋەققەت ھاكىم بولدى .

5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ھامۇت بەگ مۇۋەققەت ھاكىملىققا تەينىلەندى .

9 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونلۇق دوختۇرخانا ئەۋەتكەن بىر دوختۇر كەلپىنگە كېلىپ ، تۇنجى قېتىم 148 كىشىگە چېچەكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنسى ئەملىدى .

شۇ ئايدا شىنجاڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ۋەتەن قۇتقۇزۇش ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش جەمئىيىتىنىڭ كەلپىن ناھىيلىك شۆبىسى ئۇچ تۈرلۈك ئىئانە پۇلدىن جەمئىي 24 مىليون 982 مىڭ 350 سەر تەڭگە (ئۆلكە پۇلى) نى جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىغا تاپشۇردى (بۇنىڭ ئىچىدە ئايالار ئىئانە قىلغان پۇل 1 مىليون 518 مىڭ 900 سەر تەڭگە) .

10 ـ ئايدا كەلپىنلىك ئابدۇرازىق ھامۇت ئاقسۇدىن بىر ۋېلىسىپت سېتىۋېلىپ ئېلىپ كەلدى .

شۇ ئايدا قىرغىز لېەنى بىلەن كەلپىن ناھىيلىك ساقچى ئىدارىسى 80 دىن ئارتۇق ئادەمنى قولغا ئېلىپ ئاقسۇغا ئاپىرىپ بەردى ، كېيىن ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى .

مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى)

1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلپىن خەلقى 6 مىليون سەر تەڭگە ئۆلكە پۇلى ئىئانە قىلدى .

2 ـ ئايدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ ئەزاسى چېڭ جيۇكې ئاقسۇ ، ئاقسۇ كونا شەھەر ، ئاۋات ، كەلپىن باج ئىدارىلىرىگە مۇئاۋىن باشلىق بولدى .

7 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى كەلپىندىن 400 دىن ئارتۇق ئادەم ئاقسۇ ـ قەشقەر تاش يولىنى ياساشقا قاتناشىپ ، 160 چاقىرىم يولنى ياساش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى .

9 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدىكى 20 نەپەر ئوقۇغۇچى ئاقسۇ مەمۇرىي رايوندا ئۆتكۈزۈلگەن تەنھەرىكەت يېغىنغا قاتناشتى .

مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى)

2 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىنىڭ باشلىقى خۇاڭ مىنفۇ (يەنى خۇاڭ خۇچىڭ ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى) جەنۇبىي شىنجاڭنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى بىلەن كەلپىنگە كەلدى ، تەكشۈرۈش ئۆمىكى ناھىيلىك مەھكىمە ھويلىسىدا خەلقە كىنو قويۇپ بەردى ، نۇرغۇنلىغان ئامما كىنو كۆردى .

2 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى ھامۇت بەگنى ھاكىملىقتىن ئېلىپ تاشلاپ قولغا ئالدى ، خې جۇنشيۇنى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلىدى .

3 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونلۇق دوختۇرخانا ئىمام ۋە ئىدرىس دېگەن ئىككى دوختۇرنى كەلپىنگە ئەۋەتتى . ئۇلار بىر يېرىم ئاي ئىچىدە 4576 ئادەمگە چېچەك ۋاكسىنسى ئەملىدى .

4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق كۆمۈت تاغدا كۆمۈر بارلىقى ئېنىقلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە يۇقۇملۇق كېسەل تارقالدى ، ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىنىڭ باشلىقى خۇاڭ مىنفۇ دوختۇر دادانوۋانى كەلپىنگە كېسەل داۋالاشقا ئەۋەتتى ۋە كېسەل تارقالغان رايونـ

نىڭ قاتنىشىنى ئۇزۇپ تاشلاپ ، يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ تارقىلىپ كېتىشىنى تىزگىنلىدى .

7 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىنىڭ باشلىقى خۇاڭ مىنفۇ كەلپىن ھاكىمىغا 300 ئادەم ئەۋەتىپ ئاقسۇ ـ چىلان ئۆستىگىنى داۋاملىق چېپىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى .

7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئۇدا قارا يامغۇر يېغىپ ، ئاشلىق زىرائەتلىرىگە چوڭ زىيان سالدى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك ئۈيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۈيۈشمىسى پۈتۈن ناھىيە خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ ، ئىئانە توپلاپ كۆلىمى 600 كۋادرات مېتر كېلىدىغان ناھىيىلىك چوڭ كۈلۈبنى سالدى .

شۇ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە ماركسىزم ـ لېنىنزمغا دائىر كىتاب ـ ژورناللار تارقىلىشقا باشلىدى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 70 تىن ئارتۇق ئادەمنى ئالتايغا « ئالتۇن كولاش » ھاشىرىغا ئەۋەتتى .

شۇ يىلى ئاچال كۆۋرۈكى سېلىندى .

مىنگونىڭ 30 ـ يىلى (1941 ـ يىلى)

9 ـ ئايدا خې جۇنشيۇ ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى .

12 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىدىن ھال سوراش ئۈچۈن 4169 يۈەن ئىئانە توپلاپ يۇقىرىغا تاپشۇردى .

شۇ يىلى ناھىيە بازىرىدىكى يوللار كېڭەيتىلىپ ياسالدى .

شۇ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كان تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرى كەلپىننىڭ كان مەھسۇلاتلىرىنى قېدىرىپ تەكشۈردى .

شۇ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدىن 400 دىن ئارتۇق ئادەم بېرىپ كونا خاك گۈڭ ئۆستىگىنى چاپتى ھەم ئاقسۇ دەريا سىنىڭ سۈيىنى كەلپىن ئاچالغا ئېلىپ كېلىشكە تەييارلىق قىلدى .

مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى)

10 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ژاڭ يۈگىيى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەندى .

شۇ ئايدا ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى تۇنجى قېتىم كەلپىنگە ئون قاپ پىلە ئۇرۇقى تەقسىم قىلدى .

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى)

3 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈندىن ئېتىبارەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ماركسىزم ـ لېنىنزم كىتابلىرىنى تەكشۈرۈپ يىغىۋېلىشقا باشلىدى .

12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ژاڭ يۈگىيى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىدىن قالدۇرۇلۇپ ، ژاڭ ژېندا ھاكىملىققا تەينىلەندى .

مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى)

4 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى ژۇ جۇڭشىن كەلپىن ناھىيىسىگە 5000 دانە قىل تاغار تاپشۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى ، بۇ ۋەزىپە ناھىيە بويىچە خەلقتە سېلىق قىلىپ چېچىلدى .

4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەربىي تىرانسپورتقا ئىشلىتىش ئۈچۈن ، كەلپىن ناھىيىسىگە يۇقىرىغا 1000 تۆگە تاپشۇرۇش بۇيرۇقى چۈشۈردى .

6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە 20 مىڭ جىڭغا يېقىن ئاشلىق تاپشۇردى .

9 ـ ئاينىك 4 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە باۋ ـ جيا تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، بىر بازار ، ئىككى يېزا ، 24 باۋ ، 139 جيا تەسىس قىلىندى . مىنگونىك 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) بۇ تۈزۈم ناھىيە بويىچە ئورنىتىلىپ بولۇندى .

10 ـ ئاينىك 11 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە « تۆمۈر ئاخۇن چۈشەندى » دېگەن دراما تۈنجى قېتىم ئوقۇغۇچىلار تەرىپىدىن ئوينالدى .

مىنگونىك 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى)

3 ـ ئاينىك 8 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ئايالار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى .

4 ـ ئاينىك 25 كۈنى ژاك ژېندا ھاكىملىق ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلۇپ ، جۇ مىڭيۈەن ھاكىملىققا تەينىلەندى .

5 ـ ئاينىك 23 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك كېڭەش قۇرۇلۇپ ، تۈنجى قېتىملىق كېڭەش يىغىنى ئېچىلدى .

5 ـ ئاينىك 24 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى .

9 ـ ئاينىك 18 ـ كۈنى مەشھور زات ھاپىز ئاخۇن دامۇللا ئاقسۇدا گومىنداڭ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى .

11 ـ ئاينىك 5 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئۆز ـ ئۆزىنى قوغداش ئەترىتى قۇرۇلدى ، 100 ئادەم قۇرۇق قول مەشق قىلىشقا قاتناشتى .

شۇ يىلى ناھىيە تەۋەسىدە قۇرۇق ئىسسىق شامال ئاپىتى ۋە مۆلدۈر ئاپىتى يۈز بەردى .

مىنگونىك 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)

5 ـ ئايدا گومىنداڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى .

11 ـ ئاينىك 8 ـ كۈنى تاھىر بارات ھاكىملىققا سايلاندى .

شۇ ئايدا ئىمىن نىياز ، خۇدۇيۇمبەردى سېپلىم ، قادىر ئابدۇللا قاتارلىق كىشىلەر ناھىيە بويىچە تۈنجى گېزىت — « ئىتتىپاق گېزىتى » نى چىقاردى (ئۇيغۇرچە ، شاپىگىراف باسمىسى) .

مىنگونىك 36 ـ يىلى (1947 ـ يىلى)

ئەتىيازدا بىر قىسىم كەلپىن ياشلىرى بىلەن ساقچىلار ئارىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى ، ئاقسۇدىن بىر لىيەن ئەسكەر يۆتكەپ كېلىنىپ ۋەقە باستۇرۇلدى .

4 ـ ئايدا ياقۇپ قازى گومىنداڭ مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى .

مىنگونىك 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى)

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئەمەلدار ، تۆرىلەر مەنسەپ ـ ھوقۇق تالىشىپ ، مەزھەپچىلىك ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىپ ، بەش ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى .

مىنگونىك 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى)

7 ـ ئاينىك 10 ـ كۈنى تاھىر بارات ھاكىملىقتىن قالدۇرۇلۇپ ، ئابلىز مۇۋەققەت ھاكىملىققا تەينىلەندى .

9 ـ ئاينىك 25 ـ 26 ـ كۈنلىرى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانلىقى جاكارلاندى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى

1949 - يىلى

10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە چوڭ يىغىن ئېچىلىپ ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازاد بولغانلىقى تەبرىكلەندى .

11 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسى چىلاندا بېكەت قۇرۇپ ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋالدى ھەم 200 قوي تەييارلاپ خەلق پەرزەنت ئەسكەرلىرىدىن ھال سورىدى .

12 - ئاينىڭ بېشىدا چىلاندىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 37 مىڭ 200 خادىمى ، 2000 ئېتى ئۆتتى . كەلپىن خەلقى ئۇلارنى قىسمەن ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلىدى .

12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئىمرباقى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مۇۋاققەت ھاكىملىقىغا تەينىلەندى .

1950 - يىلى

1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناھىيە بويىچە چوڭ يىغىن ئېچىلىپ ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى تەبرىكلەندى .

3 - ئايدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 2 - جۇن 5 - شىسىدىن تېمەن دېسەي ، جاڭ گۈڭباۋ قاتارلىق ئون كىشى كەلپىنگە كېلىپ پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت قۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى .

4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق بەش نەپەر ئىنقىلابىي قۇربانغا مىللىي ئۆرپ - ئادەت بويىچە نەزىر قىلىپ ، تەزىيە بىلدۇرۇلدى .

4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە باۋ - جيا تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، رايون ، يېزا تەسىس قىلىندى .

4 - ئايدا ناھىيىدە ئېغىر قۇم ، بوران ئاپىتى يۈز بېرىپ ، 1436.5 مو يەردىكى بۇغداي مايىسسى قۇرۇپ كەتتى .

شۇ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ ، ئىمرباقى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۈنجى ھاكىملىقىغا تەينىلەندى .

شۇ ئايدا ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، تېمەن دېسەي جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ تۈنجى شۇجىلىقىغا تەينىلەندى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ ، مۇئاۋىن ھاكىم جاڭ گۈڭباۋ سوت مەھكىمىسىنىڭ قوشۇمچە باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالدى .

5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، يەن شىمىڭ ئىدارە باشلىقلىقىغا تەينىلەندى .

5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى .

6 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىدىكى بارلىق مەكتەپلەرنى باشقۇرۇشنى ئۆتكۈزۈۋالدى .

7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ناھىيە بويىچە 80 نەچچە كىشى پارتىيىنىڭ سىياسەت - فاكتىلىرىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى .

شۇ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىگە 1 - تۈركۈم ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇل-

دى.

8 ـ ئايدا ناھىيلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

9 ـ ئايدا ناھىيلىك، رايونلۇق سۇ ئىشلىرى كومىتېتى قۇرۇلۇپ، ناھىيدىكى بارلىق ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر ئومۇمىي خەلق ئىگدارچىلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى.

10 ـ ئايدا كەلپىن چېگرىسى ئىچىدىكى ئۇرۇمچى ـ قەشقەر تاش يولى چوڭ رېمونت قىلىندى.

شۇ ئايدا جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ كەلپىن ناھىيلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلۇپ، دەسمايىسى ۋە قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى.

11 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە ئۈچ رايون، بەش يېزا، ئون مەمۇرىي كەنت قۇرۇلۇپ ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى تاماملاندى.

11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيلىك 2 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

شۇ يىلى چارۋىلاردا ئاقسىل كېسىلى يۈز بەردى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك چارۋا مال دوختۇرلۇق پونكىتىدىن دوختۇرلار كېلىپ داۋالاش، ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى؛ «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، توي قىلىدىغانلارنى تىزىملاش رەسمىيىتى بېجىرىلىدىغان بولدى؛ ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى، ياشلار ئۇيۇشمىسى، ئاياللار بىرلەشمىسى تەشكىللەندى؛ تىنچلىقنى ھىمايە قىلىش يۇزىسىدىن ئىمزا قويۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى؛ 18 ساۋات چىقىرىش سىنىپى تەشكىللەندى؛ ناھىيە بويىچە خەلق ئاممىسى 2528 نۇسخا «خەلق غالىبىيتى» ناملىق ئەمەلىي نەرسىگە سۈندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان زايوم سېتىۋالدى؛ ناھىيە بويىچە خەلق ئاممىسى 29 مىڭ 745 يۈەن ئىئانە توپلاپ، شاڭخەيدىكى ئىششىز قالغان ئىشچىلارغا ۋە غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىشتا قۇربان بولغان قەھرىمانلار ئۈچۈن خاتىرە مۇنارىسى سېلىشقا ياردەم بەردى.

1951 ـ يىلى

1 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى.

2 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ پۇل، مال ئىئانە قىلىنىپ ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىلدى ھەم ناھىيە بويىچە تۇنجى قېتىم 38 كىشى ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىندى.

4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ناھىيلىك 3 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

5 ـ ئاينىڭ بېشىدا ناھىيلىك پارتكومىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورگىنى ئاچالغا كۆچۈرۈلدى (ئۇزاق ئۆتمەي يەنە قايتۇرۇپ كېلىندى) ھەمدە ئىجتىمائىي تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى.

5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە 2816 ئادەم سەپەرۋەر قىلىنىپ، 21 كۈن ئىچىدە «خەلق ئازادلىق ئۇسىتىگى» قۇرۇلۇشى پۈتتۈرۈلدى.

6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئاچال خەلقى «غالىبىيەت توغىنى» نى ياساپ پۈتتۈردى.

6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ھاكىم ئىمىر باقى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، شىنجاڭ 1 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتناشتى.

6 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە تۇنجى ھەمكارلىق گۇرۇپپا — ئاچال يېزا كۆل كەنت كۆك توغراق يېزا ئىگىلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا قاتتىق يامغۇر يېغىپ «خەلق ئازادلىق ئۇسىتىگى» نى بۇزىۋەتتى، ناھىيە بويىچە 3480 ئادەم سەپەرۋەر قىلىنىپ ئۇسىتەڭ قايتا رېمونت قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇنى كېيىن يەنە كەلكۇن بۇزىۋەتتى.

8 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 10دا ، گۈڭگۇرت كېندا ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ ، بەش كىشى ئۆلۈپ كەتتى .

9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى تۇنجى قېتىم ناھىيە ، يېزا ، كەنتتىن ئىبارەت ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يېغىنى چاقىرىلدى .

10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم باغلىق كەنتىدە ئىجارە ھەققىنىكېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش بويىچە سىناق خىزمىتى ئېلىپ بارىدى .

10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى زومىگەر پومېشچىك ئەمەت شاگىيۇغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ ، 2 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىجرا قىلىندى .

11 ـ ئايدا ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتنىڭ ناھىيىلىك ئىتتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى .

12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار يېغىنىڭ باشلىنىش مۇراسىمدا كەلـ پىندىن چىققان ساپ گۈڭگۇرت كۆرگەزمە قىلىندى .

شۇ ئايدا ناھىيىدە يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان تۇنجى قېتىملىق تەنھەرىكەت يېغىنى ئۆتكۈزۈلـ دى .

شۇ ئايدا پۈتۈن ناھىيە خەلقى ئىئانە توپلاپ مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى ئىككى قېتىم ئاخۇنلار يېغىنى ئېچىلدى ، ھەر قېتىمقى يېغىنغا 100 دىن ئارتۇق ئادەم قاتنـ شىپ پارتىيىنىڭ فاڭجېن ، سىياسەتلىرى ئۆگىنىلىپ ئىزچىللاشتۇرۇلدى .

1952 ـ يىلى

1 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يېغىنى ئېچىلدى .

2 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم رايون دەرىجىلىك كادىرلار ، مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋە ئورگان خادىملىرىدىن بولۇپ ، جەمئىي 150 كىشى قاتناشقان چوڭ يېغىن ئاچـ تى . ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى تېمن دېسەي « ئۈچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى ھەققىدە سەپەرۋەرلىك دوكلاتى بەردى . شۇندىن كېيىن ناھىيە بويىچە « ئۈچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى باشلاندى .

4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك باشلاندى .

6 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق شىپاخانىسى قۇرۇلدى .

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى باشلىنىپ ، 1953 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئاـ ياغلاشتى .

9 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى « كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يەر ئىسلاھاتى ، ئىجارە ھەققـ نى ، ئۆسۈمنى كېمەيتىش ، 1 ـ ، 2 ـ قېتىملىق ئەكسىلىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكەتلىرىنىڭ مۇۋەپپەقـ يەتلىرى كۆرگەزمىسى » ئاچتى . كۆرگەزمىگە 23 يۈرۈش ، 150 پارچىدىن ئارتۇق ھەرخىل رەسىم قويۇلدى .

10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يېغىنى ئېچىلـ دى .

10 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە يېزىلاردا سىنىپىي تەركىب ئايرىش خىزمىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشـ تى . 38 ئائىلە پومېشچىك ، 77 ئائىلە باي دېھقان ، 116 ئائىلە ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان ، 1740 ئائىلە ئوتـ تۇرا دېھقان ، 943 ئائىلە كەمبەغەل دېھقان ، 183 ئائىلە يالالانما دېھقان ، 15 ئائىلە باشقا تەركىب قىلىپ ئايرىپ چىقىلدى .

12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى باغلىق يېزىسىدا ئېلىپ بېرىلغان يەر ئىسلاھاتى سىناق خىزمىتى داۋامىدا يېـ

زىلاردىن تۇنجى تۇركۈمده يەتته كشى ج ك پ نىڭ ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى ھەم باغلىق كەنتىده تۇنجى يېزا پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى.

12 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىده رادىئو پونكتى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ كەلپىن ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى تەسىس قىلىندى.

1953 ـ يىلى

2 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى يەن زېمىن كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومغا شۇجى بولدى.

3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىكى بارلىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر چوڭ زالغا يىغىلىپ، ستالىننىڭ ۋاپاتىغا تەزىيە بىلدۈرۈش چوڭ يىغىنىغا قاتناشتى.

4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

4 ـ ئايدا شىنخۇا كىتابخانىسى كەلپىن ناھىيىلىك ۋەكالىتەن سېتىش دۇكىنى تىجارەت باشلىدى.

5 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىده تۇنجى قېتىم54 مو كۆممقوناق تېرىلدى.

7 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى سىياسەتنى ئىجرا قىلىش جەھەتته مەسىلە ساقلانغانلىقتىن، كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋە ناھىيىلىك پارتكومدىكى باشقا مەسئۇل كادىرلار ناھىيە بويىچە ئېچىلغان كادىرلار يىغىندا ئۆزىنى تەكشۈردى.

8 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە ئومۇمىي سايلام سىناق خىزمىتى باشلىنىپ، 12 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئاياغلاشتى.

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە مىللىي سىياسەت نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش قانات يايدۇرۇلۇپ، يېرىم يىل داۋاملاشتۇرۇلدى.

10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى 56 ياشلىق ياسىن ئاخۇن (گەزلىك يېزىسىنىڭ پاسۇن كەنتىدىن) بىر بۆرىنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى.

11 ـ ئايدا «ئۇچقە قارشىتۇرۇش» ھەرىكىتىده زەربە بېرىلگەن 23 «چوڭ يولۇاس» (چوڭ خىيانەتچى) قايتا تەكشۈرۈلۈپ، تۆت كىشىگە بېرىلگەن جازا بىكار قىلىندى.

شۇ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا ناھىيە بويىچە تۇنجى قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئاياغلاشتى، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇس 16 مىڭ 127 بولۇپ چىقتى.

1954 ـ يىلى

1 ـ ئايدا قاتتىق سوغۇق بولۇپ، ناھىيە بويىچە 3195 مو يەردىكى كۆزگى بۇغداي ئۇششۇپ نابۇت بولدى، 2239 تۈياق چارۋا توڭلاپ ئۆلدى.

2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى.

3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىنىڭ دائىمىي كومىتېتى تەشكىللەندى.

3 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ناھىيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ھەم جۇڭگو پىئونېرلار ئەترىتىنى قۇرۇش خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈندىن 18 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق سودا ـ سانائەتچىلەر يىغىنى ئې

چىلدى.

7 ـ ئايدا ناھيە بويىچە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى(لايىھە)» نى تەشۋىق قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى.

8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىدىن 8 ـ كۈنگىچە 1 ـ ۋە 2 ـ رايوندا ئايرىم ـ ئايرىم ئىككى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپراتىپى قۇرۇلدى، كوپراتىپقا 42 ئائىلىلىك دېھقان قاتناشتى.

ياز پەسلىدە ناھيىدە چىكەتكە ئاپتى يۇز بەردى.

11 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىلىك يېزا ئىگىلىك ھەمكارلىق كوپراتىپ ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

12 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى كوپراتسىيلەشتۇرۇش سىناق خىزمىتى باشلىنىپ، 2 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئاياغلاشتى، جەمئىي ئالتە يېزا ئىگىلىك كوپراتىپى قۇرۇلۇپ، 183 ئائىلىلىك دېھقان كوپراتىپقا كىردى.

شۇ يىلى بانكا يېزا ئىگىلىك كوپراتىپلىرىغا 91 مىڭ 513يۈەن 59 پۇڭ قەرز پۇل بەردى.

شۇ يىلى ناھيە دائىرىسىدە تارقىلىشچان، يۇقۇملۇق قىزىل كېسىلى پەيدا بولدى، پارتىيە، ھۆكۈمەت جددىي تەدبىر قوللىنىپ، ئۇنى داۋالاش ـ ئالدىنى ئېلىش ۋە تىزگىنلەش ئارقىلىق يوقاتتى.

1955 ـ يىلى

1 ـ ئايدا مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ھەم ئەسكەر ئېلىش باشلاندى.

2 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىلىك گۈڭگۈرت كېنى قۇرۇلۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى.

3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىسى بويىچە 1 ـ قېتىملىق ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى يىغىنى ئېچىلدى.

3 ـ 4 ـ ئايلاردا سۇ، ئوت ـ چۆپ قىس بولغاچقا، 3428 چوڭ ـ كىچىك چارۋا ئۆلۈپ كەتتى.

5 ـ ئايدا سېرىق توغراق، توڭگۈز بۇرۇن، تېرەك ئاۋات، سارىم قاتارلىق جايلاردا چىكەتكە ئاپتى يۇز بەردى. ناھيە بويىچە ئاممۇي خاراكتېرلىك چىكەتكە يوقتىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى.

6 ـ ئايدا ناھيە بويىچە سەككىز باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپراتىپى، 138 دائىملىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى، 335 پەسىللىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

7 ـ ئايدا ناھيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى.

شۇ ئايدا كەلپىنگە ئات سۆرەيدىغان تۈنجى ئورما ئورۇش ماشىنىسى ئېلىپ كېلىندى.

12 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ناھيىلىك خەلق كومىتېتى قارا كۆل تەبىئي ئورمانلىقىنى قوغداش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى.

شۇ يىلى ناھيە بويىچە خۇسۇسىيلار ئىگىدارچىلىقىدىكى سودا ۋە يېمەك ـ ئىچمەك كەسپى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى.

شۇ يىلى ناھيە بويىچە تۈنجى قېتىم 25 مو يەرگە سىناق تەرىقىسىدە چىلگە قوناق تېرىلدى.

شۇ يىلى ناھيە بازىرىنى قەشقەر ـ ئۈرۈمچى تاشيولى بىلەن تۇتاشتۇرىدىغان تاشيول پۈتۈپ، ئاپتوموبىل قاتنىدى.

1956 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناھيە بويىچە كوپراتسىيلىشىش ئىشقا ئاشۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن چوڭ يىغىن ئېچىلدى.

3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ناھيە بويىچە بەش قول سانائەت كوپراتىپى، بىر قول سانائەت گۇرۇپپىسى، ئۈچ ئېلىپ ـ ساتارلار شىركىلەشكەن گۇرۇپپا تەشكىللەندى.

4 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى تۈنجى نۆۋەتلىك كەلپىن ناھيىلىك پارتىيە ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 138 كىشى قاتناشقان دىنىي زاتلار يىغىنى ئېچىلىپ ، شەخسلەر ئاچقان ئىككى دىنىي مەكتەپ تاقۇلدى .

7 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ئاپتوموبىل ترانسپورت بېكىتى قۇرۇلدى ھەم يولۇچى توشۇش كەسپى يولغا قويۇلدى .

9 ـ ئايدا ناھىيىلىك تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەب قۇرۇلۇپ ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى .

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ، قول سانائەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى .

10 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى 2 ـ رايونىنىڭ ئارايماق يېزىسىدا قىزىل كېسىلى تارقالدى .

11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق تىل ـ يېزىق تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى كەلپىن ناھىيىسىگە كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى .

12 ـ ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى گەزلىك يېزىسىدىكى قوشاقچى ئايۇپ سامساقنىڭ قوشاقلار توپلىمىنى نەشر قىلدى .

شۇ يىلى بۆرىنىڭ زىيىنى ئېغىر بولغانلىقتىن ، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى خەلق ئاممىسىنى بۆرە يوقىتىشقا سەپەرۋەر قىلدى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ يەرلەر ئۆلچەپ چىقىلدى .

1957 ـ يىلى

2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى . قۇربان قەمبەر كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا سايلاندى .

7 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ۋاڭ سۈنجۇ كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى .

7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى كەلپىن ناھىيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى قۇرۇلدى .

11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىپ پارتىيە 8 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى .

11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە يەتتە يېزا ، 18 ئالىي كوپېراتىپتا ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، « چوڭ ئېچىلىش ، چوڭ سايراش » ئېلىپ بېرىلدى ، بۇ ھەرىكەت 2 ـ يىلى 1 ـ ئايىنىڭ 5 ـ كۈنى ئاياغلاشتى .

12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى مەركەزنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن ، تۆۋەنچىلىككە ، مەزھەپچىلىككە ، سوبېكتىۋىزمغا قارشى تۇرۇشنى مەزمۇن قىلغان ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى ، بۇ ھەرىكەت 42 كۈن داۋاملاشتى .

12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ئۇچتۇرپان ، كەلپىن ، ئاقچى ناھىيىلىرى رەھبەرلىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ ، چارۋىچىلىققا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى .

12 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە ئاشلىق ۋە ياغنى بىر تۇتاش سېتىش ـ سېتىۋېلىش ھەم نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 18 يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى ناھىيە بازىرىدىن 100 كىلومېتر يىراقلىقتىكى قارا كۆلدە ، بىنەم ئېچىپ ، ئېتىز بەرپا قىلدى .

1958 - يىلى

1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ناھىيە بويىچە ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەش قانات يايدۇرۇلۇپ ، 1 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئاياغلاشتۇرۇلدى ، توققۇز كىشى خاتا ھالدا « ئوڭچى ئۇنسۇر » دەپ بېكىتىلدى .

شۇ ئايدا ناھىيە بويىچە پاختا بىلەن پىلانلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى .

2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ ، مەركەزنىڭ يۇلىيورۇقىنى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاچقان كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئەھۋالىغا بىر- لەشتۇرۇپ ، « ئوڭچىل كونسېرۋاتىپ » ئىدىيىلەرنى تەنقىد قىلدى ، ئەمەلىيەتكە ئۈيغۇن كەلمەيدىغان 1958 - يىللىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى يېڭىباشتىن بېكىتتى .

2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاچال كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش - سۇ باشلاش قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى ، قۇرۇلۇش 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى پۈتتى .

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك پارتىيە ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، مۇھىم كۈنتەرتىپى پۈتۈن پارتىيىنى يېزا ئىگىلىكىدە « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » نى ئىلگىرى سۈرۈشكە سەپەرۋەر قىلىش ، ئىككى يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەرنى تەكشۈرۈپ يەكۈنلەشكە بىرىكتۈرۈپ ، يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇ- رۇشنىڭ 12 يىللىق پىلانىنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ئىبارەت بولدى .

3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى پارتىگۇرۇپپىسى كېڭەيتىلگەن يىغىن چاقىرىپ ، 1958 - يىللىق شتاتنى تەرتىپكە سېلىش ، خىزمەتچى خادىملارنى قىسقارتىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلدى ، يىغىن- دىن كېيىن 19 كىشى خىزمەتتىن چېكىندۈرۈلدى ، 15 كىشى تۆۋەنگە ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىشقا چۈشۈرۈل- دى ، ئىككى كىشى يېزىغا ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىشقا قايتۇرۇلدى ، 11 كىشىنىڭ خىزمىتى يېڭىباشتىن تەڭ- شەلدى .

5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى . قۇربان قەمبەر ھاكىملىققا سايلاندى .

6 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلدى .

8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىپ ، ئاپتونوم رايون- لۇق پارتكومنىڭ يۇلىيورۇقىنى ھەمدە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ ، يەرلىك مىللەتچىلككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى قانات يايدۇردى .

8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ناھىيە بويىچە كادىرلار ۋە ئامما كۈچا ناھىيىسىدىكى سۇ ئاپىتىگە ئۇچرىغان خەلققە ماددىي ئەشيا ۋە نەق پۇل ئىئانە قىلدى .

شۇ ئايدا ناھىيە بويىچە ئاممىۋى خاراكتېرلىك « تۆت زىياندىن » (يەنى چاشقان ، چۈمۈلە ، پاشا ، قۇچقاچ كېسىنچە چۈسا) نى يوقىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

10 - ئاينىڭ باشلىرىدا كەلپىن ناھىيىسىدە گۈڭشىلاشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى . ناھىيە بويىچە 3655 دېھقان ئائىلىسىنىڭ ھەممىسى گۈڭشىپا كىردى ، ئەسلىدىكى ئۇچ رايون ئاساسىدا ئۇچ خەلق گۈڭشىپىسى قۇرۇلدى ھەمدە ئۇلارغا « 1 - ماي » گۈڭشىپىسى ، « 1 - ئىيۇل » گۈڭشىپىسى ، « 1 - ئۆكتەبىر » گۈڭشىپىسى دەپ نام بېرىلدى .

10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم كوپىراتىپ ئەزالىرى گۈڭشىپا كىرگەندىن كېيىن ، ئەسلە- دىكى ئەزالارغا تەئەللۇق بولغان قالدۇرۇق يەر ، باغ ، دەل - دەرەخلەر بىردەك گۈڭشىپنىڭ كوللېكتىپ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدۇ (ئۇيغۇر ئەتراپىدىكى پارچە - پۇرات مېۋىلىك باغ ۋە دەل - دەرەخ بۇنىڭ سىرتىدا) دەپ قارار چىقاردى .

شۇ ئايدا ناھىيە بازىرىدا تېلېفون تۇتاشتۇرۇلدى .

شۇ ئايدا ناھيە بويىچە 2467 ئادەم باي ۋە ئاتۇش ناھيىلىرىگە بېرىپ پولات تاۋلاش بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىشقا سەپەرۋەر قىلىندى.

11 ـ ئايدا ناھيە بويىچە يېزىلاردا 160 ئاممۇيي ئاشخانا قۇرۇلۇپ، ئاشخانىلاشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى؛ 41 يەسلى، ئۇچ قېرىلار ساناتورىيىسى قۇرۇلدى.

12 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىسى بويىچە 1958 ـيىللىق دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇ ئىشلىرى جەھەتتىكى ئىلغار ئورۇنلار ۋە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى؛ يىغىنىدا 36 كىشى مۇكاپاتلاندى.

شۇ يىلى بىر دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى، تۆت يەرلىك خىمىيۋى ئوغۇت زاۋۇتى قۇرۇلدى.

1959 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 120.15 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاچال توغىنىنى يېڭىباشتىن ياساش قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، 3 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى پۈتكۈزۈلدى.

شۇ ئايدا سوۋېت ئىتپاقىدا ئىشلەنگەن 28 ئات كۈچىگە ئىگە تراكتوردىن بىرسى سېتىۋېلىندى.

شۇ ئايدا گۈڭشي ئەزالىرىغا «مائاش تارقىتىش» يولغا قويۇلدى.

3 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ج ك پ كەلپىن ناھيىلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايدا پارتىيە 8 ـ نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 6 ـ ئومۇمي يىغىنىنىڭ ۋە مەركىزي كومىتېتنىڭ جىڭجۇ يىغىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى.

3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ياڭ جىنفىڭ كەلپىن ناھيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى.

5 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىدىن گۈڭشي ئەزالىرىغا قالدۇرۇق يەر، قالدۇرۇق باغ ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىش توغرىسىدا تېلېگراما ئارقىلىق يوللىرۇق كەلدى، ناھيىلىك پارتكوم دەرھال ئىجرا قىلدى.

5 ـ ئايدا ناھيە دەرىجىلىك ئىدارىلەردىن قىسمەن كادىرلار يېزىلارغا چۈشۈرۈلۈپ، كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتناشتۇرۇلدى.

8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئۇدا بىر نەچچە قېتىم مۇلدۇر چۈشتى، «1 ـ ئۆكتەبىر» گۈڭشي چىلان چوڭ ئەتىرىتىنىڭ زىرائەتلىرى ئېغىر دەرىجىدە ئاپەتكە ئۇچرىدى، ناھيە بويىچە ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم 1684 موغا يەتتى.

9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىلىك ھاۋارايى پونكتى قۇرۇلدى، 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن ئېتىبارەن ھاۋارايىدىن ئالىدىن مەلۇمات بېرىشنى باشلىدى.

10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن چاقىرىپ، پارتىيە 8 ـنۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 8 ـ ئومۇمي يىغىنىنىڭ روھىنى ئۆگىنىپ ئىزچىللاشتۇردى، «ئوڭچىل پۈرسەتچىرەسىتلىككە قارشى تۇرۇش» كۈرىشىنى قانات يايدۇردى.

12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى «1 ـ ئىيۇل» گۈڭشىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭنى پىلانلاش ئەنزىسى پاش قىلىندى.

شۇ يىلى كەلپىن ناھيىسىدىن ئىككى ئىلغار ئورۇن ئاپتونوم رايونلۇق قەھرىمانلار ئۇچرىشىش يىغىنىغا قاتناشتى.

شۇ يىلى ناھيىدە شال، خۇاشىڭ سىناق قىلىپ تېرىلىپ، مۇۋاپىقىيەت قازىنىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغان شال 187.6 مو بولۇپ، بىرلىك مەھسۇلاتى 197.4 جىڭغا يەتتى؛ تېرىلغان خۇاشىڭ 101.6 مو بولۇپ، 26 موسى ھوسۇل بەردى، ئومۇمي مەھسۇلاتى 1205 جىڭغا يەتتى.

شۇ يىلى پىلىچىلىك ئىشلىرى تەرەققىي قىلدى ، ناھىيە بويىچە باھار پىلىسىدىن 65 قاپ بېقىلىپ ، بىر-لىك مەھسۇلاتى 27 جىڭغا ، كۇزلۇك پىلىدىن بەش قاپ بېقىلىپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 22 جىڭغا ، ئومۇمي مەھسۇلات 1865 جىڭغا يەتتى .

شۇ يىلى ئۇچ يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى ، 1961 - يىلى 6 - ئايدا تارقىتىۋېتىلدى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە سىبلس ، سۆزنەك ، تاز ، پوقاق قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ۋە يەرلىك كېسەللىكلەر بىر قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ چىقىلدى ۋە داۋالاندى .

شۇ يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى كەم ئۇچرايدىغان مۇلدۇر ، كەلكۇن ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، بۇغدايلاردا ئېغىر ھال كېسىلى پەيدا بولدى .

1960 - يىلى

1 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى قۇرۇلدى .

2 - ئايدا ناھىيە بويىچە 22 ئۇلاغ تىرانسپورت ئەترىتى قۇرۇلدى .

3 - ئايدا ناھىيىلىك ئارخىپخانا قۇرۇلدى .

4 - ئايدا ناھىيە بويىچە يېزىلاردا ھەمكارلىشىپ داۋالىنش يولغا قويۇلدى ، بۇنىڭغا 3275 ئائىلە ، 13 مىڭ 354 كىشى قاتناشتى .

5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى تۆت مىنۇتتىن 21 مىنۇتقىچە دىئامېتىرى ئىككى سانتىمېتر كېلىدىغان مۇلدۇر چۈشۈپ ، زىرائەتلەر زىيانغا ئۇچرىدى .

9 - ئايدا بازار باشلانغۇچ مەكتىپىدە خەنزۇ سىنىپ تەسىس قىلىندى .

11 - ئايدا ئاقچى بىلەن كەلپىن ئارىسىدا يايلاق ماجراسى يۈز بەردى .

1961 - يىلى

1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسى بويىچە تۇنجى كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ توك بېرىشكە باشلىدى .

2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى .

6 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىگە پەۋقۇلئاددە قىيان كېلىپ ، « 1 - ئوكتەبىر » گۈڭشېسىنىڭ سۇ باشلاش ئۆستىگىنى يار ئېلىپ كەتتى ، ئېتىز - ئېرىقلار سۇدىن ئۇزۇلۇپ قالغاچقا ، كۇزلۇك زىرائەتلەر تېرىلماي قالدى ، يازلىق ئاشلىق مەھسۇلاتى30% دىن ئارتۇق كېمەيپ ، 320 مىڭ يۇەن بىۋاستە زىيان بولدى .

7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى يۇرچى چوڭ ئەترىتى ئەزالىرىدىن كېسەل بولغان تۆگە گۆشىنى يەپ ، زەھەرلەنگەن 200 دىن ئارتۇق ئادەم جىددىي قۇتقۇزۇش ئارقىلىق خەۋپتىن قۇتقۇزۇۋېلىندى .

8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىپ ، « مال - مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شاملى » ، « مۇبالىغىچىلىك شاملى » نى تۈزەتتى .

شۇ ئايدا خەلق گۈڭشېلىرىدىكى ئاممۇي ئاشخانىلار ئومۇميۈزلۈك تارقىتىۋېتىلدى .

9 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسى بىلەن ئاقچى ناھىيىسى ئوتتۇرىسىدا يەنە بىر قېتىم يايلاق ماجراسى يۈز بەردى . ئىككى ناھىيە مەسئۇللىرى ، ئورتاق مەسلىھەتلىشىپ ماجرانى ھەل قىلىش كېلىشىمى تۈزۈپ چىقتى .

10 - ئايدا ناھىيە بويىچە يېزا خەلق گۈڭشېلىرىنىڭ ئاساسي ھېسابات بىرلىكىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى .

12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناھىيە بويىچە ، دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، سۇ ئىشلىرى سېپىدىكى قەھرىمانلارنىڭ ئۇچرىشىش يىغىنى ئېچىلدى .

شۇ يىلى ئۇچ خەلق گۈڭشېسىدا ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىنى ئاساسي ھېسابات بىرلىكى قىلـ

غان ھالدا ، بىر تۇتاش تەقسىمات ئېلىپ بېرىلدى .

شۇ يىلى كەلپىن يېر تەۋرەش بەلبېغىدا ئۈچ قېتىم ئالتە بالدىن يۇقىرى كۈچلۈك يېر تەۋرىدى ، زىيان كۆرۈلمىدى .

1962 - يىلى

3 - ئاينىك 10 - كۈنى ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى .

شۇ يىلى مەركەزنىك ھۈججىتىنىك روھىغا ئاساسەن ، ناھىيىلىك پارتكوم يېزا خەلق گۈڭشېلىرىنىك ئاساسىي ھېسابات بىرلىكىنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى .

شۇ يىلى يېزا ئىگىلىكى يوپۇرماق پىتى ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، ئاپەتكە ئۇچراش كۆلىمى 19 مىڭ 44 مو-غا يەتتى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 388 نەپەر ئىشچى - خىزمەتچى ، 504 نەپەر شەھەر نوپۇسى قىسقارتىلدى .

1963 - يىلى

1 - ئاينىك 3 - كۈنى ئاچال توغىندا ئىش باشلىنىپ ، 1964 - يىل ئەتىيازدا پۈتتۈرۈلدى .

5 - ئاينىك 10 - كۈنى مۆلدۈر ياغدى ، ئەڭ چوڭىنىك دېئامېترى ئۈچ سانتىمېتر كەلدى ، « 1 - ماي » گۈڭشېسى ئاشلىق زىرائەتلىرىدىن ئاساسەن ، ھوسۇل ئالالمىدى . 2000 دىن ئارتۇق چارۋا ئۆلىدى ، زەخمىلەندى ، ئىقتىسادىي زىيان 400 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى .

6 - ئاينىك 10 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - سانلىق يىغىنى ئېچىلدى .

9 - ئاينىك 16 - كۈنى كەلپىن بىلەن ئاقچى ناھىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى ئاقچى ناھىيىسىدە كەلپىن چارۋىلىرىنى بېقىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش يۈزىسىدىن كېلىشىم ھاسىل قىلدى .

10 - ئاينىك 19 - كۈنى شۇي خۇڭ كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى .

12 - ئاينىك 2 - كۈنى ناھىيىلىك 1963 - يىللىق سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى (خىزمەتچى) لارنىڭ ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى .

1964 - يىلى

8 - ئاينىك ئاخىرىدا كەلپىن ناھىيىسىدە ئالتە كىشىنىڭ پاراخولىرا كېسىلگە گىرىپتار بولغانلىقى ، ئالتە كىشىنىڭ مىكروپ ئېلىپ يۇرگەنلىكى سېزىلدى . سەھىيە مىنىستىرلىكى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتى داۋالاش گۇرۇپپىسى (جەمئىي 25 ئادەم) ئەۋەتىپ ، ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش ئېلىپ بارغانلىقتىن بىرمۇ ئادەم ئۆلمىدى .

8 - ئايدا « 1 - ئوكتەبىر » گۈڭشي سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى باشلاندى .

10 - ئاينىك 30 - كۈنى 2 - قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئايىغلاشتى ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇس 19 مىڭ 248 گە يەتتى .

شۇ يىلى ئىككى گۈڭشي ، ئون ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ، 59 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئومۇمىي دائىرىلىك سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى .

1965 - يىلى

3 - ئاينىك 10 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى ، مۇئاۋىن رەئىسى تۆمۇر داۋامەت قاتارلىقلار كەلپىنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى .

6 - ئاينىك 22 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - قېتىملىق يىغىنى ئېچىلدى .

6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى ھۆججەت تارقاتتى ، ئۇنىڭ دا كەلپىن بىلەن ئاقچى ناھىيىسىنىڭ چېگرىسىنى ئايرىپ بېكىتكەنلىك توغرىسىدىكى ماددىلارمۇ بار .

8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى « 1 ـ ماي » گۈڭشې قۇملۇق چوڭ ئەترىتىنىڭ 426 ئەزاسى سېسپ قالغان تۆگە گۆشىنى يىگەچكە ، 239 ئادەم زەھەرلەندى ، جددىي قۇتقۇزۇش ئارقىلىق ھەممەيلەن خەۋپتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىندى .

9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ خەلق ئىشچىلىرىدىن 400 دىن ئارتۇق ئادەم ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ بوزدۆڭ تاغ رايونىغا بېرىپ ، تاشيول ياساشقا قاتناشتى .

10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى « 1 ـ ماي » گۈڭشېسنىڭ سۇ ئامبىرى ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتى .

10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئون يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن شىنجاڭغا كەلگەن مەركەز ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ 3 ـ شۆبە ئۆمىكى كەلىپنگە كېلىپ ھال سورىدى .

11 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك تراكتور پونكىتى قۇرۇلدى .

12 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىملىق ماۋ جۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 60 يېزا مەدەنىيەت ئۆيى ،174 ماۋ جۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى 29 نەپەر تىببىي خادىم ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى . ناھىيە بويىچە يېڭىدىن 3907 ھاجەتخانا سېلىندى ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن ساقلىنىش ئۈچۈن 27 مىڭ 430 ئادەم (قېتىم) گە ۋاكسىنا ئۇرۇلدى ، 28 مىڭ 624 ئادەم (قېتىم) گە چېچەك ئەملەندى ، ناھىيە بويىچە 62 سۇزگۈچلۈك قۇدۇق قېزىلدى ، 35 ئورۇندا يەرلىك ۋودوپروۋوت ياسالدى ، 83 كۆل قورشاۋ تام ئېچىگە ئېلىندى .

1966 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى چاڭ كۆچىك ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى .

5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى » قۇرۇلدى ، چاڭ كۆچىك گۇرۇپپا باشلىقى بولدى .

5 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ھەربىتىگە سەپەرۋەر قىلىش يىغىنى ئېچىلدى .

6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئۈرۈمچى « 1 ـ ئاۋغۇست » پولات زاۋۇتى بىلەن لىۋداۋان كۆمۈر كېنى كەلپىن ناھىيىسىدىن 200 نەپەر ئىشچى قوبۇل قىلدى .

6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىدىن باشلاپ ئۇدا تۆت كۈن كۆچلۈك قۇرغاق ئىسسىق شامال چىقىپ ، ناھىيە بويىچە بۇغدايىنى بالدۇر پىشۇرۇپ قويغانلىقتىن مەھسۇلات 12% تۆۋەنلەپ كەتتى .

7 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى 15—20 مىنۇت مۆلدۈر چۈشتى ، مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېترى ئىككى سانتىمېتردىن يەتتى .

8 ـ ئايدا ئىككى قېتىم قارا يامغۇر يېغىپ ، تاغدىن كەلگەن كەلكۈن يول ، كۆۋرۈك ، ئۆيلەرنى بۇزۇۋەتتى ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى .

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن باشلاپ ، 1968 ـ يىل 8 ـ ئايغىچە ناھىيە بويىچە ئاممىۋى تەشكىلاتلار كەينى ـ كەينىدىن قۇرۇلدى .

10 ـ ئاينىك 17 ـ كۈنى ھەر قايسى مەكتەپلەر دەرس توختاتتى. 55 قىزىل قوغدىغۇچى بېيجىڭغا «ئالاقە باغلاش» قا بېرىپ، ماۋ جۇشىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى. ئۇلار 12 ـ ئاينىك 19 ـ كۈنى قايتىپ كەلدى.

12 ـ ئاينىك 3 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە ماۋ جۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلىرى ۋە بەشتە ياخشى ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى.

1967 ـ يىلى

1 ـ ئايدا شىنجاڭ داشۆدىن ئون نەپەر «قىزىل قوغدىغۇچى» كەلپىنگە كېلىپ «قىزىل ئۇرۇق جەڭگاۋار ئەترىتى»نى قۇرۇپ، ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق كومىتېتىنىڭ بارلىق ئىشخانىلىرىنى پېچەتلەپ تاشلىدى.

2 ـ ئاينىك 4 ـ كۈنى ئاممىۋى تەشكىلاتلار ناھىيىلىك پارتكومنىڭ «بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىل لۇشيەنى»نى تەنقىد قىلدى.

2 ـ ئايدا ھەر قايسى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇش باشلىنىپ، «دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىنقىلاب قىلىش» يولغا قويۇلدى.

3 ـ ئاينىك 12 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى رىياسەتچىلىكىدە ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە كادىرلارغا توغرا مۇئامىلە قىلىش مەسىلىلىرى مۇزاكىرە قىلىندى، چوڭ ئەتىرەتلەرگە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئەترىتى ئەۋەتىش قارار قىلىندى.

3 ـ ئاينىك 15 ـ كۈنى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى كەلپىنگە تۆت نەپەر ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسىنى ئەۋەتتى، ئۇلار 90 دىن ئارتۇق كىشىدىن تەركىب تاپقان «ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئەترىتى» تەشكىللەپ گۈڭشىلارغا ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ «ئىنقىلابنى تۇتۇپ ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش» ىگە رەھبەرلىك قىلدى، شۇنىڭ بىلەن «ئۇچ ياردەم، ئىككى ھەربىي» خىزمىتى باشلاندى.

3 ـ ئاينىك 24 ـ كۈنى ناھىيىدە نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش چوڭ يىغىنى ئېچىلىپ، 1966 ـ يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلىپىدە جازالانغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

3 ـ ئاينىك 25 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمدە ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى، بۇ ئىشخانا ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ھوقوقىنى ۋەكالىتەن يۈرگۈزدى.

شۇ ئايدا ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئوقۇش باشلاپ، «دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىنقىلاپ قىلدى».

شۇ ئايدا قىزىل قوغدىغۇچىلار قوماندانلىق شتابى ناھىيىلىك پارتكومدىن «ھوقۇق تارتىۋالدى».

4 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنى قىسىل دامبا قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلىنىپ، 10 ـ ئايدا پۈتتى (كېيىن بىر قىسمى كەلكۇن ئېقىپ كەتتى).

6 ـ ئاينىك 12 ـ كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى ئۇچتۇرپان ناھىيىسىدە، ئۇچتۇرپان، كەلپىن، ئاقچى ناھىيىلىرى رەھبەرلىرى يىغىنى چاقىرىپ، يايلاق چېگرىسىنى ئايرىش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلدى.

6 ـ ئايدا ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىدىن تەشكىللەنگەن «سىياسىي ـ قانۇن خىزمەت گۇرۇپپىسى» ئاتالمىش «قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى» نىڭ خاراكتېرىنى بېكىتتى. قۇربان قەمبەر تۇرمىگە قامالىپ قويۇلدى.

7 ـ ئايدا مۆلدۇر يېغىپ بوران چىقتى، بوران كۈچى 8 — 11 بالغا يېتىپ، 17 سائەت داۋاملاشتى، بۇ، كەلپىن تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋال بولۇپ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىدى.

9 ـ ئاينىك 3 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىككى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلات ئوتتۇرىسىدا ئەلەم

كۆرىشى يۈز بەردى.

شۇ يىلى ناھىيلىك ئىشچى ـ دېھقان ـ ئەسكەرلەر باشلانغۇچ مەكتىپى (خەنزۇچە) قۇرۇلدى.

1968 ـ يىلى

4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ناھىيلىك ئارخىپ ئىنىقلاش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، مىنگو دەۋرىدىكى ئار-خىپلار ئىنىقلاندى.

شۇ يىلى يىل ئاخىرىدا ئاچال سۇ ئامبىرى ئاساسىي جەھەتتىن پۈتۈپ، شۇ يىلى 6 مىليون كۇب مېتر ئەتراپىدا سۇ قاچىلاندى.

شۇ يىلى «سول» چىللىقنىڭ تەسىرى ئاستىدا ناھىيە بويىچە شەھەر، يېزىلار «كۈندە ئوقۇش»، «كۈندە ئاڭلاش»، «كۈندە يادلاش»، «ئۈزۈندە تېمى ياساش» قاتارلىق پائالىيەتلەر بىلەن شۇ-غۇللاندى.

1969 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئاچال سۇ ئامبىرىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دامبىدىن سۇ سىرغىپ، دامبىنى ئې-لىپ كەتتى، زىيان 250 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

شۇ ئايدا ئازادلىق ئارمىيىنىڭ «7972» قىسمى كەلپىنىڭ «ئۈچ ياردەم، ئىككى ھەربىي» خىزمىتىگە قاتنىششقا ئادەم ئەۋەتتى.

4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ناھىيلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى.

5 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىككى چوڭ تەرەپنىڭ ئۈچ ئاممۇي تەشكىلاتى بىرلە-شىش كېلىشىمى ئىمزالاپ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىككى چوڭ تەرەپ، ئۈچ چوڭ تەشكىلاتنىڭ باش شتابە-نى ئەمەلدىن قالدۇردى.

8 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناھىيدە «23 ـ ئىيۇل ئىلانى» نى تەشۋىق قىلىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئەلەم كۆرىشىنى توختىتىش تەشۋىق قىلىندى.

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئاممۇي خاراكتېرلىك ھاۋادىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۆڭكۈرى كولاش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، جەمئىي 366 يەر ئاستى يولى كولاندى، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 4613 مېترغا، كۆلىمى 7210 كۋادرات مېترغا يەتتى.

1970 ـ يىلى

1 ـ ئايدا «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» (ئەكسىلىنقىلابىي ھەرىكەتلەرگە زەربە بې-رىش، خىيانەتچىلىك ـ ئوغرىلىققا، ھايانكەشلىككە ۋە ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش) ھەرىكىتى باشلان-دى.

3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا «سىنىپىي قوشۇننى تا-زىلاش» خىزمىتى ئاياغلىشىپ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە قۇرۇش باشلاندى.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 3 ـ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى.

11 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيە بازىرىدىن ئىشتالى كۆمۈر كېنىغچىلىك 82 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى تاشيول قۇرۇلۇشى باشلىنىپ، 2 ـ يىلى 7 ـ ئايدا پۈتتى.

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 1886 ئادەم خاتا ھالدا تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىندى، 265 ئادەم قا-ماپ قويۇلدى.

1971 ـ يىلى

1 ـ ئايدا ئازادلىق ئارمىيە «7972» قىسمىدىكى 2000 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر ـ جەڭچىلەر دالا يۇرۇ-

شى قىلىپ كەلپىنگە كېلىپ ، قىسىل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا قاتناشتى .

9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى غەربىي تاغدىن ئالاھىدە زور قىيان كېلىپ ، قىسىل سۇ ئامبىرىنىڭ چوڭ تومىسىنى ۋە ئىش ئورنى قوماندانلىق شتابىنى ئېقىتىپ كەتتى . ئەينى چاغدا كەلكۈننىڭ ئاچال ئېقىندىن ئېقىش مىقدارى800 ـ 1000 كۇب مېتر/سېكونتقا يەتتى .

12 ـ ئايدا 57 نەپەر كەمبەغەل دېھقان ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان ۋەكىللىرى ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلىپ ، مەكتەپلەرنى باشقۇرۇشقا ۋە ئىدارە ، ئورگانلار خىزمىتىگە قاتناشتى .

1972 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كەلپىندە 6.2 بال يەر تەۋرىدى ، ئايرىم كونا ئېغىل ـ قوتانلار ئۇرۇلۇپ چۈشتى .

6 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈندىن 26 ـ كۈنگىچە تاغدىن ئېقىش مىقدارى 600 كۇب مېتر/ سېكونت بولغان قىيان كېلىپ ، ئۆستەڭ ، يول ۋە ئۆيلەرنى ۋەيران قىلىپ ، قىسىل سۇ ئامبىرىنىڭ چوڭ توغىنىنى ۋە ئاچال چوڭ كۆۋرۈكىنى بۇزۇۋەتتى ، خەۋەرلىشىش ئۇزۇلۇپ ، قاتناش توسۇلۇپ قالدى ، ئېتىزلارنى قىيان بېسىپ كەتتى .

10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى مەھمۇت ئەھمەدى ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى .

12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئەسلىدىكى كەلپىن ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، كەلپىن ناھىيىلىك مىللىي ، خەنزۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلىرى قۇرۇشنى قارار قىلدى .

شۇ يىلى « لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش ، ئىستىل تۈزىتىش » ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى .

1973 ـ يىلى

7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈندىن ئېتىبارەن ھەر كۈنى يامغۇر ياغدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 9 ـ كۈنى ياغقان يامغۇر 11.4 مىللىمېتىرغا ، جەريان ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 18.5 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، بۇغدايلار خاماندا كۆكىرىپ ، بىخ ئۇرۇپ سېسىپ كەتتى .

7 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى .

11 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مەخسۇس دىلونى قايتا تەكشۈرۈش بىرلەشمە خىزمەت گۇرۇپپىسى « قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى » دىلوسىنى ئاقلاشنى قارار قىلدى .

1974 ـ يىلى

6 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كۈنلۈك ئەڭ زور ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 54.9 مىللىمېتىرغا ، جەريان ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 77.8 مىللىمېتىرغا يەتتى ، كەلكۈن سۈيى تاشىيول ، كۆۋرۈكلەرنى بۇزۇپ تاشلىدى ، زىرائەت ، چارۋىلار زىيانغا ئۇچرىدى .

7 ـ ئايدا ئۇدا يامغۇر يېغىپ ، ھاۋا ئېچىلمىغاچقا ، يېغىندى تېمپېراتۇرا ئۆرلىيەلمەي كوممۇناقنىڭ ئۆسۈشىگە تەسىر يەتتى .

شۇ ئايدا « لىن بياۋنى ، كوڭزىنى تەنقىد قىلىش » ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، 881 كىشىنىڭ مەسلىسى قايتا تەكشۈرۈلدى .

1975 ـ يىلى

2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاچال گۈڭگۈرت كان قۇدۇقىدا ئوت ئاپىتى يۈز بەردى .

5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى «1 ـ ئىيۇل» گۈڭشىسىنىڭ ئارايماق ، قۇمئېرىق كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش دامبىسىنىڭ قۇرۇلۇشى پۈتتى .

5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە 5395 نەپەر ئەمگەك كۈچى ، 1197 ئېشەك ، ئات ھارۋىسى ، ئون ئاپتوموبىل ـ تراكتور ، 2074 ئۇلاغ كۈچى ئون كۈن ئىشقا سېلىنىپ ، كەلپىن ناھىيە بازىرىدىن ئاچالغىچە بولغان تاشيول ياسالدى .

8 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك چېلىشىش مۇسابىقىسى ، كەلپىن ناھىيىسىدە ئېلىپ بېرىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناھىيىلىك «7 ـ ماي يېزا ئىگىلىك داشۆسى» قۇرۇلدى .

12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە 239 نەپەر ئىدارە كادىرىدىن تەركىب تاپقان «داجەيچە ناھىيىلەرنى ئومۇملاشتۇرۇش لۇشيەن تەربىيسى خىزمەت ئەترىتى» يېزىلارغا باردى .

قىشتا ، ناھىيە بويىچە 5000 كىشى بىر ئاي زەربىدارلىق بىلەن ئىشلەپ ، «يېڭى سەكرەپ ئىلگىرىلەش ئۆستىكى» (ھازىرقى تاش ئۆستەڭ) 2 ـ دەرىجىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈردى ، ئېلېكتر ئىستانسىسى توك بېرىشكە باشلىدى .

1976 ـ يىلى

1 ـ ئايدا ئاتالمىش «دېڭ شياۋ پىڭنى تەنقىد قىلىپ ، ئوڭچىل ئەنزە ئاغدۇرۇش شامىلىغا قايتۇرما زەربە بېرىش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

4 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى كۆلدە «ئىتتىپاق» چوڭ ئەترىتى ، «1 ـ ئۆكتەبر» گۈڭشىسىدا يېڭى ئاچال چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن قىسمەن گۈڭشې ئەزالىرى كۆچۈشكە باشلىدى .

6 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كۈنلۈك ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 65.6 مىللىمېتر غا ، بەزى رايونلاردىكى ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 95.8 مىللىمېتر غا يەتتى ، زىرائەت ، چارۋىلار ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى .

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى «1 ـ ئىيۇل» گۈڭشىسىنىڭ توڭگۈز بۇرۇن تاغ يېرىپ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى پۈتتى . قۇرۇلۇش داۋامىدا يېرىلغان تاغ 480 مېتر ، تېشىلگەن تاغ 20 مېتر ، تاغدىن ئېلىنغان ئۆستەڭ 2345 مېتر ، ياسالغان دامبا 216 مېتر ، توشۇلغان توپا ـ تاش 25 مىڭ 468 كۇب مېتر بولدى .

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيە بازىرىنىڭ 1500 مېترلىق كوچىسىغا قاراماي ياتقۇزۇش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ ، ئاپتوموبىل قاتناشقا باشلىدى .

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناھىيىدە 10 مىڭ كىشىلىك چوڭ يېغىن ئېچىلىپ ، ماۋجۇشىنىڭ ۋاپاتىغا تەزىيە بىلدۈرۈلدى .

10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت تېلېگراممىا يوللاپ ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نى تارمار قىلغانلىقىنى قەتئىي ھىمايە قىلىدى .

1977 ـ يىلى

3 ـ ئايدا 100 مو كۆچەتلىك بىنا قىلىندى (ھازىرقى دېھقانچىلىق ئىشخانىسىنىڭ مېۋىلىك بېغى) .

4 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە تۇنجى ۋودوپروۋوت مۇنارى قۇرۇلۇشى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ھويلىسىدا باشلاندى .

10 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدا ۋودوپروۋوت تۇرۇبىلىرى ئورنىتىلدى .

شۇ ئايدا 3 ـ دەرىجىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسى توك تارقىتىشقا باشلىدى .

شۇ يىلى شاپىگرافتا بېسىلغان «كەلپىن ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى نەشر قىلىنىشقا باشلاپ ، 1985 ـ يىلغىچە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ 17 سان چىقىرىلدى .

1978 - يىلى

3 - ئاينىك 4 - كۈنى ناھىيە بويىچە سوتسىيالستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشتىكى ياش ئاكتىپلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى.

4 - ئاينىك 28 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكومدا كادىرلار سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

7 - ئايدا ناھىيە بازىرى بىلەن ئاچال ئارىلىقىدىكى تاش يولغا قارامايدىغان ياتقۇزۇلدى.

8 - ئاينىك 15 - كۈنى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا يىغىنى ئېچىلدى.

10 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىشلىرى ئىدارىسى كەلپىندە رادىئو سىم يولىنى يەر ئاستىغا كۆمۈش تەجرىبە خىزمىتى ئېلىپ باردى. ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى «1 - ئۆكتەبىر» گۈڭشىپسدا، ئون كىلومېتر ئارىلىققا يەر ئاستى سىم يولى كۆمدى، لېكىن يېرىم يولدا توختىتىپ قويۇلدى.

12 - ئاينىك 15 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم چوڭ يىغىن ئېچىپ «قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى» دىلوسىنى ئاقلىدى ۋە ئاممىنى «بىرنى تەنقىد قىلىپ، ئىككىگە زەربە بېرىش» ھەرىكىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلدى.

شۇ يىلى «پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش، تەكشۈرۈش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، بىر يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشتۇرۇلدى.

1979 - يىلى

2 - ئاينىك 14 - كۈنى ناھىيىلىك تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىلدى.

4 - ئاينىك 10 - كۈنى 12 بال بوران چىقىپ، يەتتە سائەتتىن 12 سائەتكىچە داۋاملىشىپ نۇرغۇن زىرائەتلەرنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ ئۇچۇرۇپ كەتتى، يۇمران مايسىلارنى ئۇشتۇمتىن، ئېتىزلارنى قۇم بىلەن كۆمۈۋەتتى، بەزى دەل - دەرەخلەرنى سۇندۇرۇۋەتتى، بۇنداق ئاپەت تارىختىن بۇيان ئاز كۆرۈلگەنىدى.

9 - ئايدا ناھىيىلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى قۇرۇلدى ھەمدە سىنىپى ئېچىلدى.

1980 - يىلى

6 - ئاينىك 13 - كۈنى ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى.

8 - ئاينىك 12 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇش ئۈچۈن 12 ماددىلىق بەلگىلىمە (لايىھە) تۈزۈپ چىقتى.

12 - ئاينىك 21 - كۈنى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 1 - قېتىملىق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى.

1981 - يىلى

3 - ئايدا ناھىيە بويىچە ئۈچ گۈڭشې، 23 چوڭ ئەترەت، 144 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ئېچىدىكى 101 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە مەھسۇلاتنى ئەمگەك كۈچىگە كۆتۈرە بېرىشتىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

7 - ئاينىك 18 - كۈنى ناھىيە تەۋەسىدە ئون مىنۇتتىن 60 مىنۇتقىچە مۆلدۈر چۈشتى، ئەڭ چوڭ مۆلدۈرنىڭ دىئامېترى تۆت - بەش سانتىمېتر‌غا، يەر ئۈستىگە يىغىلىش قېلىنلىقى 1.5—3 سانتىمېتر‌غا يەتتى.

11 - ئاينىك 9 - كۈنى ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى.

1982 - يىلى

2 - ئاينىك 11 - كۈنى ناھىيىلىك ئورمانچىلىق خىزمىتى يىغىنى چاقىرىلىپ، پارتىيىنىڭ ئورمانچىلىق سىياسىتى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ئورمان ھوقۇقى ۋە ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئەملىيلەشتۈرۈلدى، ئورمانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش پىلانى تۈزۈپ چىقىلدى.

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 3 ـ قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇس 27 مىڭ 846 گە يەتتى .

1983 ـ يىلى

2 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ناھىيىلىك تۆت دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ۋە قوش ئىلغارلارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى .

6 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسى كەلپىن ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى ، كەلپىن ناھىيىسى كوللېكتىپ ئومۇمىي نومۇردا 1 ـ بولدى . راخمان ھاپىز ، راخمان موللاق ، ئابدۇللا ھاپىز ، سەيپىدىن ، مۇختار تۇردى شەخسلەر بويىچە 1 ـ بولدى .

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مەخپىي فوتو ـ تېلېگراف ئۇسكۇنىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك قۇراشتۇرۇلۇپ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن فوتو تېلېگراف ئالاقىسى ئورنىتىلدى .

7 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتىيە تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

8 ـ ئايدا كەلپىن چېلىشچىلىرى ۋىلايەت نامىدىن ئاپتونوم رايوندا ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ 5 ـ لىككە ئېرىشتى . راخمان مەخسۇت ، ئۆمەر مۇھەممەت شەخسلەر بويىچە 2 ـ لىككە ئېرىشتى .

10 ـ ئايدا ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ بىناسىدا قۇرۇلۇش باشلىنىپ ،1985 ـ يىل 8 ـ ئايدا پۈتتى .

12 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئارخېئولوگىيە ئەترىتى كەلپىندە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ، ئاچالدىكى ئۈچ تۇر ، تومۇرقتىكى كونا شەھەر ، سېرىقتوغراقتىكى قەدىمكى قەبرىگاھ قاتارلىق قەدىمكى ئىزلارنى تاپتى .

يىل ئاخىردا ناھىيىلىك كىنو ـ تىياتىرخانا پۈتتى .

شۇ يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىق كېۋەز تېرىش سىناق قىلىندى .

شۇ يىلى سۇغۇرتا كەسپى قانات يايدۇرۇلدى .

1984 ـ يىلى

8 ـ ئايدا ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ ئۈلاپ تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ قۇرۇلۇشى باشلىنىپ ، 12 ـ ئايدا پۈتكۈزۈلۈپ ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى .

8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە خەلق گۈڭشېلىرى يېزىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئۈچ يېزا ، بىر بازار تەسىس قىلىندى .

12 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ ئۈلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى خەنزۇچە قانالدا تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى بېرىشنى باشلىدى ، كەلپىن خەلقى تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى تۇنجى قېتىم كۆردى .

12 ـ ئايدا پەن مياۋ ، تاڭ ئەنلىك ، توختى موللاھ قاتارلىق پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ۋە « ئىلغار پەن ـ تېخنىكا خادىمى » دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى .

شۇ يىلى ناھىيىدە يەر ناملىرىنى تەكشۈرۈش ، رايونلاشتۇرۇش خىزمىتى ئاياغلاشتى ، يۇقىرىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشى ئارقىلىق لايىقەتلىك بولدى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك ئودوپروۋوت زاۋۇتى قۇرۇلۇشى باشلىنىپ ، 1986 ـ يىلى پۈتتى .

1985 ـ يىلى

1 ـ ئايدا ناھىيىلىك تەنتەربىيە مەيدانىنىڭ قۇرۇلۇشى باشلاندى .

4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى 11 بال بوران چىقىپ ، 15 سائەت داۋاملاشتى .

4 ـ ئايدا ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە « كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى » نى يېزىش باشلاندى .

5 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ـ مائارىپ باشقارمىسى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ باشلانغۇچ مائارىپ ۋە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش مائارىپى خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ، 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى لايىقەتلىك دەپ قاراپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك خورما قاق زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى .

8 ـ ئايدا گەزلىك يېزىسىنىڭ قالما كەنتىدىكى دېھقان قادىر توختى بىر يۈرۈش كىنو قويۇش ئاپپاراتى سېتىۋېلىپ ، كەلپىن بويىچە تۇنجى يەككە كىنو قويغۇچى ئائىلىگە ئايلاندى .

9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە 1100 كىشى قاتناشقان ئوقۇتقۇچىلار بايرىمنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى ئېچىلدى .

9 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونىنىڭ ياش ـ ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرىدىن « تاشقا ئايلانغان ئۇلۇغ » (لى خەيفېڭ ، ۋۇباۋ ۋېي) 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، « ئۆرۈك ئۇلۇگسى » (كوللېكتىپ) 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، « ئېلېكترونلۇق ئويۇن » (خۇاڭ شيەنفۇ ، خەن گوشىن) 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

10 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئېچىلدى ، 30 پارچە مۇنەۋۋەر ئەسەر باھالاپ چىقىلدى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ پەن ـ تېخنىكا يېتەكچىسى خىلىل مەمتاۋلا پۈتۈن شىنجاڭ دىكى ئاز سانلىق مىللەت پەن ـ تېخنىكا يېتەكچىلىرى نامىدا مەملىكەتلىك ياش ـ ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتىنىڭ يىغىنىغا قاتناشتى .

12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش گۇرۇپپىسى كەلپىنگە كېلىپ ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتىنى تەكشۈردى ھەمدە لايىقەتلىك دەپ قاراپ ئۆتكۈزۈۋالدى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن 13 خىل ياخشى ئىش قىلىپ بەردى ، بۇنىڭ ئىچىدە 200 نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ سالامەتلىكى تەكشۈرۈلدى ، مائارىپ ساھەسىدە 15 يىلدىن ئارتۇق ئىشلىگەن 203 ئوقۇتقۇچىنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ شەھەر نوپۇسى مەسىلىسى ھەل قىلىپ بېرىلدى .

1986 ـ يىلى

1 ـ ئايدا ناھىيىلىك قانۇن بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى يىغىنى چاقىرىلدى .

1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناھىيىنىڭ بەش يىللىق قانۇن بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتى پىلانى (لايىھە) تۈزۈپ چىقىلدى .

1 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ، مەمۇرىي مەھكىمە چاقىرغان « ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى » دا كەلپىن ناھىيىسى 1985 ـ يىلى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان كىرىمنى 100.05 يۈەن ئاشۇرغاچقا ، تەقدىرلەشكە ۋە مۇكاپاتلاشقا ئېرىشتى .

4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ۋىلايەتلىك پارتكوم كەلپىن ناھىيىسىدە نەق مەيداندا ئىش بېجىرىش يىغىنى ئېچىپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ، كەلپىننىڭ تېزدىن بېيىشىغا ياردەم بېرىشنىڭ لايىھە ، تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقتى .

5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۈسۈپ مۇھەممەدى ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىسى قاھار ئەمەتنىڭ ھەمراھلىقىدا كەلپىنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈندىن 20 ـ كۈنگىچە كەلپىن ناھىيىسى 8—6 يال بوراننىڭ ۋە تۆۋەن تېمپېراتۇرىنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىدى، زىيان 200 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

6 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئايالالار بىرلەشمىسى كەلپىن ناھىيىسىدە «ئايالالار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداش» بويىچە نەق مەيداندا تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى، ئاپتونوم رايونلۇق ئايالالار بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرى پاتىمە قاتارلىقلار يىغىنغا قاتناشتى.

6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيىلىك خورما قاق زاۋۇتىنىڭ كېڭەيتىپ قۇرۇلۇشى پۈتتى ۋە جاھازلىرىنى قۇراشتۇرۇش خىزمىتى ئاياغلاشتى، سىناق تەرىقىسىدە خورما قاق ئىشلەشكە كىرىشتۇرۇلۇپ، مۇۋاپىقىيەت قازىنىلدى.

شۇ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەنۋەرخان بابا كەلپىنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

شۇ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى ئەۋەتكەن ئاپتونوم رايونلۇق باغۋەنچىلىك ئىلمىي جەمئىيىتىدىكى ياڭ چېڭشى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان پەن ـ تېخنىكا ئارقىلىق نامراتلارغا ياردەم ـ يۆلەك بولۇش خىزمەت گۇرۇپپىسى كەلپىنگە كېلىپ، پەن ـ تېخنىكا ئارقىلىق نامراتلارغا ياردەم ـ يۆلەك بولدى.

7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈندىن 17 ـ كۈنگىچە ناھىيە بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئۇرۇك ئىشلەپچىقىرىش نەق مەيدان يىغىنى ئېچىلدى.

7 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ئاقچى ناھىيىسى بىلەن كەلپىن ناھىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى قارا گۈنىڭ قۇرغاق كۆل دېگەن يېرىدە يىغىن ئېچىپ، يايلاقلارنى ئورتاق گۈللەندۈرۈش مەسلىسىنى مەسلىھەتلەشتى.

8 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ناھىيە بازىرىدىن گەزلىك يېزىسىنىڭ باغلىق كەنتىگە باردىغان10 مىڭ 291 مېتر تاشيولغا قاراماي ياتقۇزۇش باشلىنىپ، 9 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى پۈتتى.

8 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى يەرلىك تەشكىلىي تۈزۈلۈشكە قارايدىغان بولدى.

9 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى دۆلەت مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى جۇۋېيشى باشلىقلىقىدىكى خىزمەت گۇرۇپپىسى ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى مەھمۇتنىڭ ھەمراھلىقىدا كەلپىنگە كېلىپ، مەدەنىيەت خىزمىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى 73 مېتر ئېگىزلىكتىكى تېلېۋىزىيە تارقىتىش تۆمۈر مۇنارى پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى، شۇندىن باشلاپ كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تاغلىق رايونلىرىدىن باشقا جايلىرىنىڭ ھەممىسىدە تېلېۋىزور كۆرۈش ئىمكانىيىتى يارىتىلدى.

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى مالىيە مىنىستىرلىكى، ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى ۋە ئورمانچىلىق نازارىتىدىن بىر قانچە كادىر كەلپىن ناھىيىسىگە كېلىپ مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە، ئورمانچىلىق قاتارلىق جەھەتلەردىكى خىزمەتلەرنى تەكشۈردى.

شۇ ئايدا 5 ـ نومۇرلۇق ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ، توك بېرىشكە باشلىدى.

10 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى سۈنئىي ھەمراھدىن تېلېۋىزىيە قوبۇل قىلىدىغان يەر ئۈستى پونكىتى پۈتۈپ، ئىشلىتىلىشكە تاپشۇرۇلدى، ئۇيغۇر تىلىدىكى قانالدا پروگراممىلار تارقىتىلدى.

شۇ يىلى ناھىيىلىك سوتسىيالىستىك ئىككى مەدەنىيەت (ماددىي مەدەنىيەت، مەنىۋى مەدەنىيەت) قۇ-

رۇلۇشى ئاكتىپلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

1987 - يىلى

1 - ئاينىك 3 - كۈنى يۇرچى يېزىسىغا قاراشلىق يۇقىرىس كەنتىدىكى 70 تىن ئارتۇق ئاھالە بۇزۇق كىشلەرنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنى ھويلىسىغا بۆسۈپ كىرىپ ، سۇ ماجراسىنى باھانە قىلىپ ، بىر مۇنچە يولسىز تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، دۆلەت ئورگىنىنىڭ نورمال خىزمەت تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى.

3 - ئاينىك 3 - كۈنى كەلپىن ناھىيلىك خەلق سوت مەھكىمىسى سوت يىغىنى ئېچىپ ، ئاممىنى غەۋغا چىقىرىشقا قۇتراتقان تۆت باش جىنايەتچىگە ئايرىم - ئايرىم ھالدا بىر يىلدىن تۆت يىلغىچىلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى.

4 - ئاينىك 9 - كۈنى كەلپىن ناھىيلىك گۈڭگۈرتلۈك تۆمۈر كېنىنىڭ نۇرغۇن كاپسول ، پارتلاتقۇچ دورا ، ئوت ئالدۇرۇش پىلىكنى ئوغرى ئېلىپ كەتتى ، ناھىيلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى 4 - ئاينىك 10 - كۈنى بۇ دىلونى پاش قىلىپ ، گوچاڭسۇڭ قاتارلىق تۆت جىنايەتچىنى تۇتتى ھەم ئوغرىلاپ كەتكەن بارلىق ماددىي بۇيۇملارنى تولۇق قولغا چۈشۈردى.

6 - ئاينىك 10 - كۈنى ناھىيلىك 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى.

6 - ئاينىك 9 - كۈنى ناھىيلىك 7 - نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 1 - قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئېچىلدى.

7 - ئاينىك 27 - كۈنى ئاچال يېزىسىدا ئۇدا يامغۇر يېغىپ ، ئېقىندىكى سۇلار تاشقىنلاپ يېزا بويىچە 1100 دىن ئارتۇق خاماننى سۇ بېسىپ كەتتى ، ناھىيە بويىچە ئىدارىلەردىكى كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن 211 ئادەم سەپەرۋەرلىككە كېلىپ ، ئاچال يېزىسىنىڭ كەنت ، مەھەللىرىگە بېرىپ ، ئاممىنىڭ ئاپەتتىن قۇتۇلۇشىغا ھەمكارلاشتى.

10 - ئاينىك 14 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى توختى سابىر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى مەمتىمن زاكىرنىڭ ھەمراھلىقىدا كەلپىنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى.

10 - ئاينىك 24 - كۈنى كەلپىن ناھىيسى بويىچە تۇنجى تۈركۈمدە ناھىيگە بىۋاستە قاراشلىق ئىككى كارخانا (ناھىيلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى ، ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش پونكتى ۋە ناھىيلىك ئاشلىق - ياغ پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى) دا تىجارەتنى ھۆددىگە ئېلىش توختىمنى ئىمزالاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى.

10 - ئايدا يۇرچى يېزىسىنىڭ ۋودوپروۋوت قۇرۇلۇشى پۈتتى ، بۇنىڭغا 350 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى.

1988 - يىلى

3 - ئاينىك 28 - كۈنى ئاقچى ناھىيىسىنىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئۇدا قېلىن قار ياغدى ، ئاقچى ناھىيسى كەلپىن ناھىيىسىگە ياردەم تەلەپ قىلىپ تېلېگراما ئەۋەتتى ، كەلپىن ناھىيلىك پارتكوم ، ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، 29 - چىسلا ئەتىگەن سائەت ئالتىدە ، 10 مىڭ كىلوگرام ئاق ئۇن ، 5000 كىلوگرام قوناق ئۇننى ئاقچى ناھىيىسىگە يەتكۈزۈپ بەردى.

3 - ئاينىك 21 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى ئىشتالى ، ماتان قاتارلىق جايلىرىدا قېلىن قار يېغىپ ، يىغىلغان قارنىڭ قېلىنلىقى بىر مېتر ئەتراپىغا يەتتى ، ناھىيلىك پارتكوم ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، يەم - خەشەك ۋە ئۇننى ئاپەت رايونىغا يەتكۈزۈپ بەردى.

6 - ئاينىك 26 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە «كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى» (دەسلەپكى كوپىيە) نى

باھالاش يىغىنى ئېچىلدى ، ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ھەر قايسى ناھىيە (شەھەر) لەردىكى تەزكىرىچى كەسىپ داشلار باھالاش يىغىنغا قاتناشتى .

7 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە يۇقۇملۇق كېسەللىك يۈز بەردى ، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى جېمى فۇپىڭ ، ۋالى مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىسى لىن زېڭتاۋ ۋىلايەتتىكى تىببىي خادىملارنى باشلاپ كەلپىنگە كېلىپ يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىپ ، كېسەللىكنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنى تىزگىنلىدى ، كېسەللەر ئۆز ۋاقتىدا داۋالانغاچقا ، ناھىيە بويىچە بىرمۇ كىشى ئۆلمىدى .

11 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسى بويىچە قۇرۇلۇش كۆلىمى ئەڭ چوڭ ، قەۋەت سانى ۋە سېلىنغان مەبلەغ ئەڭ كۆپ بىنا — ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش بىناسى پۈتۈپ ، ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 312 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى .

شۇ يىلى ئومۇمىي كۆلىمى 900 مو ، ئۆزۈنلۇقى بەش كىلومېتر كېلىدىغان ، 540 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان كەلپىن مازار ئېقىن ئىھاتە ئورمانلىقى ، تاۋار مېۋىلىك باغ ئۇنۇمبېرىسال ئورمانلىقىنىڭ 1 ـ قارارلىق قۇرۇلۇشى ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتى .

شۇ يىلى ناھىيە بازىرىنى ئايلانغان كوچىنىڭ 2000 مېتر ئۆزۈنلۇقتىكى يول يۈزىگە قارامای ياتقۇزۇلدى .

12 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق يېزا خىزمەت يىغىندا يۇرچى يېزىسىنىڭ ئارايماق كەنتى بىلەن ئاچال يېزا تۇرا كەنتىدىكى مۇھەممەت نايۇپ ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ، ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن « يېزا ئىگىلىك ، چارۋىچىلىقنا ئۇدا ئون يىل مول ھوسۇل ئالغان » ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخس نامىغا ئېرىشتى .

1989 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 5 ـ قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى .

4 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ناھىيىلىك مائارىپقا ئىئانە توپلاش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىلىپ ، جەمئىي 80 مىڭ يۈەنگە يېقىن پۇل (ماددىي ئەشيا) ئىئانە قىلىندى .

6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيە بازىرى ۋە قىسمەن يېزا ـ كەنتلەر 30 يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان قارا يامغۇر ۋە مۆلدۈر ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 168 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئېتىز ـ ئېرىقلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى ۋە ئۇنى لايىھەتلىك ئۆلچەمگە يەتكەن دەپ قارىدى .

شۇ ئايدا ناھىيە بويىچە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونىنىڭ يېرىم ئاپتوماتلىشىشى ئىشقا ئاشۇرۇلدى .

10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدلىيە نازارىتى ، ماشىنىسازلىق نازارىتى ، غەربىي شىمال نېفىت گېئولوگىيە ئىدارىسى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىغا ، ئېتىز ـ ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشنى ياخشى ئېلىپ بېرىشىغا ياردەم قىلىپ ، 105 تونىنا ئالىي سېمونتنى ھەقسىز ئەكىلىپ بەردى .

11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناھىيە رەھبەرلىرى ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلاردىكى كادىرلار ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى باشلاپ كەلپىن مازار ئېقىنىغا بېرىپ ، 2 ـ قارارلىق كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى ۋەزىپىسىنى ئورۇندىتاپ ، 10 مىڭ تۇپتىن ئارتۇق ھەر خىل كۆچەت تىكتى .

10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭ يىڭ قاتارلىقلار كەلپىنگە كېلىپ ، ناھىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلدى .

11 ـ ئايدا ئاچال يېزا چىلان كەنتىنىڭ ئامانلىق قوغداش مۇدىرى قادىر ئىلىغا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھوكۇمىتى «ئادالەت يولىدا باتۇرلۇق كۆرسىتىپ ، جىنايەتچىلەرگە قارشى كۈرەش قىلغان ئىلغار شەخس» دەپ شەرەپلىك نام بەردى ھەمدە «2 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى» دەپ ئەنگە ئالدى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ نىكاھ ئارخىپىنى باشقۇرۇش خىزمىتى ۋىلايەت بويىچە تەكشۈرۈپ ، سىلىشتۇرۇپ باھالاشتا 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى سەھەردە ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت بانكىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ خەزىنىسىگە ئوغرى كىردى ، جەمئىي 37 مىڭ 711 يۈەن 53 پۇڭ پۇل ئوغرىلاپ كېتىلدى ، ناھىيىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىك كادىر ـ ساقچىلىرىنىڭ 32 سائەت تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىلىق ، جىنايەتچى يى خۇڭۈبي بىلەن ۋۇ شۇلى تۇتۇلدى ، پۇل قولغا چۈشۈرۈلدى .

9 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسى بىلەن ئۇچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ چېگرا تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ئىككى ناھىيىنىڭ چېگرىسىنى ئورتاق مەسلىھەتلىشىپ بېكىتتى .

شۇ ئايدا «ئالغا بېسىۋاتقان كەلپىن» سەرلەۋھىلىك تېلېۋىزىيە فىلىمى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

1990 ـ يىلى

4 ـ ئايدا ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى ھەسەن مەسۇم مەملىكەت بويىچە «مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى .

6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى .

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 4 ـ قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى ، ناھىيىنىڭ ئومۇمي نوپۇسى 34 مىڭ 158 گە يەتتى .

9 ـ ئايدا ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ ئۈلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى يېڭى ئۈسكۈنە كۆپەيتتى ، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ناھىيە بويىچە ئىككى يېزا ۋە شەھەر رايونىدىكى ئاممىا كۈندۈزىمۇ تېلېۋىزىيە نۇمۇرلىرىنى كۆرەلەيدىغان بولدى .

12 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى «كەلپىن ناھىيىسىنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئومومي گەۋدە پىلانى» (1988—2000 ـ يىل) نى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت تەكشۈرۈپ ماقۇللىدى .

شۇ يىلى كەلپىن ناھىيىسى ۋىلايەت تەرىپىدىن چاشقان يوقتىشتا ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى .

شۇ يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ياش ـ ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا مەركىزى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى بالىلار فوندى جەمئىيىتىنىڭ ھەمكارلىق تۈرىگە كىرگۈزۈلدى .

بىرىنچى قىسىم

تەشكىلىي تۈزۈلۈشى

بىرىنچى قىسىم

تەشكىلىي تۈزۈلۈشى

I باب

رايونلارغا ئايرىلىشى

§ 1 . ئورنى ۋە كۆلىمى

كەلپىن ناھىيىسى تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال چېتىگە ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ،ئورنى شەرقىي‌مېرىدىئان ′78°02 — ′79°56 ، شىمالىي‌پاراللېل ′40°02 - ′40°57 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . ناھىيە بازىرى بىلەن ئاپتونوم رايوننىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ تۈز سىزىق بويىچە ئارىلىقى 792 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئۈرۈمچى — قەشقەر تاشيولى ناھىيە تەۋەسىدىن ئۆتىدۇ . ناھىيە زېمىنىنىڭ شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 151 كىلومېتر ، شىمالدىن جەنۇبقا كەڭلىكى 110 كىلومېتر بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 12 مىڭ 47 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە تاغلىق يەر 72.4% نى ، تۈزلەڭلىك 27.6% نى تەشكىل قىلىدۇ . ئومۇمىي يەر كۆلىمى ئىچىدە دېھقانچىلىق قىلىشقا باب يەر 1 مىليون 500 مىڭ مو ، چارۋا بېقىشقا باب يەر تەخمىنەن 1 مىليون مو ، ئورمانچىلىققا باب يەر تەخمىنەن 1 مىليون مو كېلىدۇ . 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ يەر 100 مىڭ مو غا يەتتى (بۇ ، ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 0.55 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) .

§ 2 . چېگرىسى

كەلپىن ناھىيىسى جەنۇبتا قۇمئاتلاقنىڭ تېغى ئارقىلىق مارالبېشى بىلەن تۇتىشىدۇ . چېگرا لىنىيىسى ئۇچچوققا (شەرقىي مېرىدىئان ′78°42 ، شىمالىي پاراللېل ′40°04) دىن باشلىنىپ ، لالتاغ (شەرقىي مېرىدىئان ′78°51 ، شىمالىي پاراللېل ′40°09) ، ئاق پوتەي (شەرقىي مېرىدىئان ′78°58 ، شىمالىي پاراللېل ′40°25) ، ئاققۇم (شەرقىي مېرىدىئان ′79°06 ، شىمالىي‌پاراللېل ′40°34) ، قالپاققۇم (شەرقىي مېرىدىئان ′79°15 ، شىمالىي پاراللېل ′40°32) ، كونا قىزىلتام (شەرقىي مېرىدىئان ′79°30 ، شىمالىي پاراللېل ′40°30) ، سەكسەنتام (يەنى ساچۇشتى ، شەرقىي مېرىدىئان ′79°48 ، شىمالىي پاراللېل ′40°28) ئارقىلىق جۇۋاز قۇدۇق (شەرقىي‌مېرىدىئان ′79°52 ، شىمالىي پاراللېل ′40°27) قا تۇتىشىدۇ .

شىمالدا قىرتاغ ئارقىلىق ئاقچى ناھىيىسى‌بىلەن چېگرىلىنىدۇ. چېگرا لىنىيىسى شەرقىي شىمالدا دوڭ‌گورەتمە (شەرقىي مېرىدىئان 78°52′ ، شىمالىي پاراللېل 42°54′) دىن باشلىنىپ ، چىتلىق بېلى(شەرقىي مېرىدىئان78°45′ ، شىمالىي پاراللېل 40°51′) ، ساربەل (شەرقىي مېرىدىئان 78°47′ ، شىمالىي پاراللېل 40°50′) ، سىكە(شەرقىي مېرىدىئان 78°42′ ، شىمالىي پاراللېل 40°48′) ، كەپىنبك بېلى(شەرقىي مېرىدىئان 78°36′ ، شىمالىي پاراللېل 40°50′) ، ئۈچبەل داۋىنى(شەرقىي مېرىدىئان 78°22′ ، شىمالىي پاراللېل 40°48′ ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3453 مېتر) ، نوكەسكەن (يەنى بەل ، شەرقىي مېرىدىئان 78°16′ ، شىمالىي پاراللېل40°49′) ، قىياق (شەرقىي مېرىدىئان78°07′ ، شىمالىي پاراللېل 40°44′) ، قىزىل قاپچىغاي بېلى (شەرقىي مېرىدىئان 78°04′ ، شىمالىي پاراللېل40°46′) ، مەدەت(شەرقىي مېرىدىئان 78°02′ ، شىمالىي پاراللېل 40°45′) ، خۇداينەزەر(شەرقىي مېرىدىئان، 70°01′ شىمالىي پاراللېل 40°44′) ، قۇرغاق تو(شەرقىي مېرىدىئان 78°58′ شىمالىي پاراللېل 40°43′) ، چوڭ ئاقتاش ، چوڭ قىشتۇ ، چوڭ بۇلاق ، كەكلىك بۇلاق ، بەلچى ، قىرىول ، تالانكىقاق ئارقىلىق تالدىقاق(شەرقىي مېرىدىئان 77°57′ ، شىمالىي پاراللېل 40°23′) قا تۇتىشىدۇ.

غەرب تەرىپى ئاتۇش ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. چېگرا لىنىيىسى غەربىي شىمالدا ئابلەيبۇلاق (شەرقىي مېرىدىئان 77°58′ ، شىمالىي پاراللېل 40°16′) دىن باشلىنىپ ، كۆيگەن توغراق (شەرقىي مېرىدىئان 78°06′ ، شىمالىي پاراللېل 40°17′) ، قازمىنىڭ كېسىك(شەرقىي مېرىدىئان 78°07′ ، شىمالىي پاراللېل 40°16′) ، توپ يۇلغۇن ، قارا يۇلغۇن(تېتىر) ، چوڭئوت ، قامغاق ، چويۇنقاق ، يەتتە كۆل ، چېرىكئوت ، خىتايبۇلاق ئارقىلىق يەتتە كۆل جەنۇبىدىكى تاغ(شەرقىي مېرىدىئان 78°18′ ، شىمالىي پاراللېل 39°57′) قا تۇتىشىدۇ.

شەرقىي شىمالى قارا تېكە تېغى ئارقىلىق ئۈچتۇرپان ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ ، چېگرا لىنىيىسى شەرقىي شىمالدا قىزىلبۇلاق (شەرقىي مېرىدىئان 78°51′ ، شىمالىي پاراللېل 40°54′) تىن باشلىنىپ ، ئىشتالى جىلغىسىنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى سۇ بۆلگۈچىنى بويلاپ سىزما ئارقىلىق شەرقىي شىمالدىكى سېغىزخان ئارتىنىڭ بېلىنىڭ تۆت كىلومېتر شىمالىدىكى ئۈچتۇرپان يولى (شەرقىي مېرىدىئان 78°58′ ، شىمالىي پاراللېل 40°55′) غا تۇتىشىدۇ ، ئاندىن يەنە شەرقە سوزۇلۇپ ، چېرىكسای (شەرقىي مېرىدىئان 79°04′ ، شىمالىي پاراللېل 40°56′) ، چورغا(شەرقىي مېرىدىئان 79°08′ ، شىمالىي پاراللېل 40°56′) ، ئاچال تېغى (شەرقىي مېرىدىئان 79°12′ ، شىمالىي پاراللېل 40°54′) ، قىزىل ئۆڭكۇر (شەرقىي مېرىدىئان 79°16′ ، شىمالىي پاراللېل 40°53′) قاتارلىق جايلار ئارقىلىق ئىنگەن تاغ تىزمىسىنىڭ « 2447 » چوققىسى (شەرقىي مېرىدىئان 79°27′ ، شىمالىي پاراللېل 40°45′) نى بويلاپ قۇرغۇجۇنىنىڭ تۆت كىلومېتر غەربىدىكى جايغا تۇتىشىدۇ.

شەرق تەرىپى « 66 » (يەنى يېڭى ئۆتەڭ) ئارقىلىق ئاقسۇ بىلەن تۇتىشىدۇ. چېگرا لىنىيىسى قۇرغۇجۇنىنىڭ تۆت كىلومېتر شەرقىدىكى جايىدىن باشلىنىپ ، « 66 » (يېڭى ئۆتەڭ)(شەرقىي مېرىدىئان 79°48′ ، شىمالىي پاراللېل40°47′) ، يېزائىگىلىك 1 ـ شىسىنىڭ 2 ـ تۇمىنى(شەرقىي مېرىدىئان 79°50′ ، شىمالىي پاراللېل 40°35′) ، 2 ـ تۇمەن 16 ـ لىيەنى (شەرقىي مېرىدىئان 79°51′ ، شىمالىي پاراللېل 40°32′) قاتارلىق جايلارنىمچە سوزۇلۇپ ، « 1055 » تاغ چوققىسى (شەرقىي مېرىدىئان 79°56′ ، شىمالىي پاراللېل 40°26′) غا بارىدۇ.

ناھىيىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى چېگرىسى « 1055 » تاغ چوققىسىدىن باشلىنىپ ، يېزا ئىگىلىك 1 ـ شى 3 ـ تۇمەننىڭ 3 ـ ، 4 ـ لىيەنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا 3 ـ تۇمەننىڭ 7 ـ لىيەنى (شەرقىي مېرىدىئان80° ، شىمالىي پاراللېل 40°21′) دىن ئۆتۈپ ، كەلپىن ، ئاۋات ، مارالبېشى ناھىيىلىرى تۇتاشقان جاي (شەرقىي مېرىدىئان80° ، شىمالىي پاراللېل40°16′) غا بارىدۇ.

II باب

تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنىڭ تەرەققىيات جەريانى

كەلپىن ئەسلىدە بىر كەنت بولۇپ ، خەن ۋە تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسگە ، ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسگە قارايدىغان ساكارا ئۇل بەگلىكىگە ياكى سۇلۇ بەگلىكىگە تەۋە بولغان. بۇ دەۋرلەردە شىمالىي ھونلار غەربىي تۈرك قاغانى ، ئۇيغۇر قاغانى ، قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 23 - يىلى (1758 - يىلى) ئاقسۇ خانئامبىلىغا قارىغان. خانئامبال بىر ھاكىمبەگ تەينىلەپ كەلپىننىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرغان.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 10 - يىلى (1885 - يىلى) ئاقسۇ ھەربىي مۇداپىئە ۋالىسىغا قارايدىغان ئاقسۇ كونا شەھەر بىۋاستە قاراشلىق ئايمىقىنىڭ كەلپىن قورۇقى قىلىپ تەسىس قىلىنغان.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 28 - يىلى(1902 - يىلى)ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسگە قارايدىغان كەلپىن شۆبە مۇداپىئە ناھىيە مەھكىمىسى تەسىس قىلىنىپ ، بىر نائىب ھاكىم قويۇلغان. ئاچال ، چىلان ئۆتەڭلىرى ۋە 12 قورۇق (ئايماق) كەلپىن نائىب ھاكىمىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلگەن. غەللە - پاراق ، ئەرز - دەۋا ئىشلىرىنى نائىب ھاكىم باشقۇرغان. قاتناللىق ئەنزىسىدەك چوڭ ئەنزىلەر توغرىسىدىكى سوتلاش ، قاماش ، ئۆلۈم جازاسى بېرىش ئىشلىرىنى ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلغان.

شۈەنتۇڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسى يۇقىرىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىلگىرىكى كەلپىن شۆبە مۇداپىئە ناھىيىسىنىڭ نائىب ھاكىمىنى كەلپىن تەپتىش بېگىگە ئۆزگەرتكەن ، ئۇ يەنىلا ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسگە بىۋاستە قارىغان.

مىنگونىڭ 2 - يىلى (1913 - يىلى) كەلپىن تەپتىش بېگى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭغا قاراشلىق رايونلار ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاقسۇ ناھىيىسگە ئايرىپ بېرىلگەن.

مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) كەلپىن يارەمچى ئامبىلى تەسىس قىلىنغان.

مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى) ئاقسۇ رايونلۇق مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسگە قارىغان.

مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ئاقسۇ رايون (4 - رايون) لۇق مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسگە قارىغان.

1949 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ، ئاقسۇ رايونلۇق مەمۇرىي مۇپەتتىش ۋالىي مەھكىمىسى (كېيىن ئىسمى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسگە ئۆزگەرتىلدى) گە قارىدى ، 1978 - يىلى 11 - ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمگە قارىدى.

III باب

مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى

§ 1 . تەرەققىيات جەريانى

1 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەمۇرىي رايونلار

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) چىڭ ھۆكۈمىتى ئاقسۇ كونا شەھەر مەھكىمىسىنىڭ قارىمىقىدا كەلپىن شۆبە مۇداپىئە ناھىيە مەھكىمىسىنى تەسىس قىلغان. شۇ چاغدا كەلپىندە 14 ئائىلە نۇقتىسى بولغان: قارا كۆت (ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب ئەتراپىدا) ، يۇرچى (ناھىيە بازىرىنىڭ توققۇز چاقىرىم شەرقىدە) ، ئارايماق (ناھىيە بازىرىنىڭ توققۇز چاقىرىم شەرقىدە) ، يۇقارقى ئايماق (يۇقىرىس ، ناھىيە بازىرىنىڭ ئون چاقىرىم شەرقىدە) ، تومۇرتۇق (ناھىيە بازىرىنىڭ سەككىز چاقىرىم شەرقىي جەنۇبىدا) ، قۇمئېرىق (ناھىيە بازىرىنىڭ ئون چاقىرىم شەرقىي شىمالىدا) ، يۇقىرىقىلار تۆۋەن ئالتە ئايماق بولۇپ ، ھازىرقى يۇرچى يېزىسى ئىدى ؛ پاسۇن (ناھىيە بازىرىنىڭ 19 چاقىرىم غەربىي جەنۇبىدا) ، گەزلىك (ناھىيە بازىرىنىڭ 20 چاقىرىم غەربىي جەنۇبىدا) ، قۇملۇق (ناھىيە بازىرىنىڭ 11 چاقىرىم غەربىي جەنۇبىدا) ، قاشئېرىق (ناھىيە بازىرىنىڭ 21 چاقىرىم غەربىي جەنۇبىدا) ، قالما (ناھىيە بازىرىنىڭ 22 چاقىرىم غەربىي جەنۇبىدا) ، باغلىق (ناھىيە بازىرىنىڭ 23 چاقىرىم غەربىي جەنۇبىدا) ، يۇقىرىقىلار ئۈستۈن ئالتە ئايماق بولۇپ ، ھازىرقى گەزلىك يېزىسى ئىدى ؛ ئاچال (ناھىيە بازىرىنىڭ 100 چاقىرىم شەرقىدە) ، چىلان ئۆتەڭ (ناھىيە بازىرىنىڭ 180 چاقىرىم شەرقىدە) ، بۇلار ھازىرقى ئاچال يېزىسى ئىدى .

2 . مىنگو دەۋرىدىكى مەمۇرىي رايونلار

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) ناھىيە بويىچە ئۈچ يېزا ، 14 باۋ تەسىس قىلىندى ، ئۈستۈن ئالتە ئايماقنىڭ ھەر بىرى بىر باۋ قىلىنىپ ، جەمئىي ئالتە باۋ قۇرۇلدى ، تۆۋەن ئالتە ئايماقنىڭ ھەر بىرى بىر باۋ قىلىنىپ ، جەئىي ئالتە باۋ قۇرۇلدى ، ئاچال بىلەن چىلاننىڭ ھەر بىرى بىر باۋ بولدى. شۇ يىلى ئاچال باۋى يېزىغا ئۆستۈرۈلدى.

مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ئىككى كەنت بىرلەشتۈرۈلۈپ ، بىر باۋ قىلىنىپ ، ناھىيە بويىچە يەتتە باۋ قۇرۇلدى ، يەنى ئۈستۈن ئالتە ئايماق ئۈچ باۋ ، تۆۋەن ئالتە ئايماق ئۈچ باۋ ، ئاچال يېزىسى بىر باۋ بولدى.

مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) بىر كەنت بىر باۋ بولۇش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) يېزا رايونغا ئۆزگەرتىلىپ ، ناھىيە بويىچە ئۈچ رايون: 1 - رايون (ئەسلىدىكى ئۈستۈن ئالتە ئايماق) ، 2 - رايون (ئەسلىدىكى تۆۋەن ئالتە ئايماق) ، 3 - رايون

(ئەسلىدىكى ئاچال يېزىسى) تەسىس قىلىندى، رايونلۇق قارىمىقىدا كەنت تەسىس قىلىندى، 1 - رايون ئون كەنت، 2 - رايون توققۇز كەنت، 3 - رايون توت كەنت بولۇپ، جەمئىي 23 كەنت تەسىس قىلىندى.

مىنگونلۇق 33 - يىلى (1944 - يىلى) رايون ئۆزگەرتىلىپ بازار تەسىس قىلىندى، يېزا كۆپەيتىلدى، باۋ - جيا تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، كەلپىن 4 - دەرىجىلىك ناھىيە بولۇپ ئايرىلدى. ناھىيە بويىچە بىر بازار، ئىككى يېزا، 24 باۋ، 139 جيا تەسىس قىلىندى، ئەسلىدىكى 1 - رايون «شىنيى» (ئادالەت) يېزىسى دەپ ئاتىلىپ، قارىمىقىدا توققۇز باۋ تەسىس قىلىندى؛ ئەسلىدىكى 2 - رايون «جۇڭشياۋ» (ساداقەت) يېزىسى دەپ ئاتىلىپ، قارىمىقىدا توققۇز باۋ تەسىس قىلىندى، ئەسلىدىكى 3 - رايون «خېپىڭ» (تىنچلىق) يېزىسى دەپ ئاتىلىپ، قارىمىقىدا ئالتە باۋ تەسىس قىلىندى.

3 . يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى مەمۇرىي رايونلار

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىل 4 - ئايدا باۋ - جيا تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ناھىيە بويىچە ئۈچ رايون، ئون يېزا، ئالتە تەبىئىي كەنت تەسىس قىلىندى.

شۇ يىلى 10 - ئايدا رايونلار چېگرىسى ئۆزگەرتىلمەي، يېزا، كەنتلەر تەڭشەلدى. ناھىيە بويىچە ئۈچ رايون، بەش يېزا، 12 كەنت تەسىس قىلىندى.

1 - رايون (ئىككى يېزا) غا قۇملۇق كەنتى، پاگەزلىك كەنتى، قالما قاشئېرىق كەنتى، باغلىق كەنتى قارىدى.

2 - رايون (ئىككى يېزا) غا ئارايماق كەنتى، يۇر تومئېرىق كەنتى، قۇمئېرىق كەنتى، يۇرچى كەنتى قارىدى.

3 - رايون (بىر يېزا) غا ئاچال كەنتى، كۆل كەنتى، چىلان كەنتى، قۇملۇق كەنتى قارىدى.

1953 - يىلى رايونلار چېگرىسى ئۆزگەرتىلمەي، ناھىيىدىكى ئۈچ رايون سەككىز يېزا، بىر كوچىغا ئايرىلدى.

1 - رايونغا پاگەزلىك يېزىسى، قۇمقالما يېزىسى، باغئېرىق يېزىسى قارىدى.

2 - رايونغا قۇمئېرىق يېزىسى، ئارايماق يېزىسى، يۇرتومئېرىق يېزىسى، بازار كوچىسى قارىدى.

3 - رايونغا ئاچال يېزىسى، چىلان يېزىسى قارىدى.

1955 - يىلى 2 - رايون ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئەسلىدىكى ئۇنىڭغا قاراشلىق ئۈچ يېزا، بىر كوچا ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق يېزىغا ئۆزگەرتىلدى.

1958 - يىلى رايون چېگرىسى ئۆزگەرتىلمەي، رايونلار خەلق گۇڭشېسىغا ئۆزگەرتىلدى، ئەسلىدىكى 1 - رايون «قىزىل بايراق» 1 - گۇڭشې دەپ ئاتىلىپ، قارىمىقىدا ئالتە چوڭ ئەترەت تەسىس قىلىندى؛ ئەسلىدىكى 2 - رايون «قىزىل بايراق» 2 - گۇڭشې دەپ ئاتىلىپ، قارىمىقىدا ئالتە چوڭ ئەترەت تەسىس قىلىندى؛ ئەسلىدىكى 3 - رايون «قىزىل بايراق» 3 - گۇڭشې دەپ ئاتىلىپ، قارىمىقىدا ئۈچ چوڭ ئەترەت تەسىس قىلىندى.

1959 - يىلى گۇڭشېلارنىڭ ئىسمى ئۆزگەرتىلدى، «قىزىل بايراق» 1 - گۇڭشې «1 - ماي» گۇڭشېسىغا، «قىزىل بايراق» 2 - گۇڭشې «1 - ئىيۇل» گۇڭشېسىغا، «قىزىل بايراق» 3 - گۇڭشې «1 - ئۆكتەبر» گۇڭشېسىغا ئۆزگەرتىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن، گۇڭشې تۈزۈلمىسىدە ئۆزگىرىش بولمىدى، گۇڭشېغا قاراشلىق چوڭ ئەترەتلەر ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ ئايرىلىشىدا بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى.

1979 - يىلى گۇڭشې تۈرۈشلۇق جايىنىڭ نامى گۇڭشېنىڭ نامى قىلىپ بېكىتىلدى، «1 - ماي» گۇڭشېسى گەزلىك گۇڭشېسى دەپ، «1 - ئىيۇل» گۇڭشېسى يۇرچى گۇڭشېسى دەپ، «1 - ئۆكتەبر» گۇڭشېسى ئاچال گۇڭشېسى دەپ ئاتالدى.

1984 - يىلى گۇڭشې يېزىغا ئۆزگەرتىلدى، ناھىيە بويىچە گەزلىك يېزىسى، يۇرچى يېزىسى، ئاچال

يېزىسى تەسىس قىلىندى ، ئۈچ يېزىدا جەمئىي 23 كەنت ئاھالە كومىتېتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئەسلىدىكى بازار چوڭ ئەترىتى ئاساسىدا كەلپىن بازىرى تەسىس قىلىندى .

1990 - يىلى ناھىيىدە ئۈچ يېزا ، بىر بازار ، 24 كەنت ئاھالە كومىتېتى ، 148 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى بار بولدى .

§ 2 . شەھەر - بازار

كەلپىن بازىرى ناھىيىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئويمانلىققا جايلاشقان . ناھىيە بازىرى كەلپىن بازىرىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان ، ئۇنىڭ غەربىي‌قۇمئاتلاق تېغىغا ، شىمالى يۇرچى يېزىسىغا ، شەرقى ئاچال يېزىسىغا ، غەربى گەزلىك يېزىسىغا تۇتىشىدۇ . ئويمانلىقنىڭ ئۈچ تەرىپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ ، ئوتتۇرىسى شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان تار - ئۇزۇنچاق تۈزلەڭ بەلباغ . ناھىيە بازىرىنىڭ ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°03′ ، شىمالى پاراللېل 40°32′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1161.8 مېتر ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 2.1 كىلومېتر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 0.95 كىلومېتر ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى ئىككى كۋادرات كىلومېتر ، شەھەر ئەتراپىنى قوشقاندا تەخمىنەن بەش كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . قارىمىقتىدا ئىككى ئاھالە كومىتېتى بار . ناھىيە بازىرىدا 71 مەمۇرىي ئورگان ، كەسپىي ئورۇن ۋە كارخانا بار . جۈملىدىن كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك پارتكوم دەپ ئاتىلىدۇ) ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دەپ ئاتىلىدۇ) ، جۈملىدىن خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش دەپ ئاتىلىدۇ) ، جۈملىدىن كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك ئىتتىپاق تەكشۈرۈش كومىتېتى ، جۈملىدىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم دەپ ئاتىلىدۇ) قاتارلىق رەھبەرلىك ئورگانلىرى چوڭ تۆت كوچىنىڭ شىمالغا جايلاشقان .

1 . شەھەر - بازار قۇرۇلۇشى

مىنگو دەۋرىدە ناھىيە بازىرىدا دائىمىي ئولتۇرۇشلۇق ئاھالە 100 گە يەتمەيتتى ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ، كېڭەش (سەنىيخۇي) ، ساقچى ئىدارىسى ، باجخانا ، تاشقى سودا ئىدارىسى ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ۋە مەكتەب قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي - ئىمارەتلىرىنىڭ كۆلىمى 5000 كۋادرات مېتر كېلەتتى .

يېڭى جۈملىدىن قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيە بازىرىدا دائىمىي ئولتۇرۇشلۇق ئاھالە داۋاملىق كۆپەيىپ ، 1990 - يىلى 5188 گە يەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ئەتراپى رايونىنىڭ ئاھالىسى 1563 نەپەر) . يىلمۇ يىل پىلانلىق قۇرۇلۇش قىلىش ئارقىلىق 1990 - يىلى شەھەر رايونىنىڭ تەخمىنەن ئىككى كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان دائىرىسى ئىچىدە يەتتە بىنا سېلىندى ، ھەر خىل ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ كۆلىمى 91 مىڭ 528 كۋادرات مېترغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي %63.76 نى ، خىشتىن سېلىنغان بىر قەۋەتلىك ئۆي %46.20 نى ، خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق بىنا %91.4 نى تەشكىل قىلىدۇ . بىنالار ۋە قىسمەن خىش ئۆيلەرگە يەر تەۋرەشتىن مۇداپىئەلىنىش ئەسلىھەلىرى ئورنىتىلدى .

ناھىيە بازىرىدىكى ئىمارەتلەرنىڭ 1984 - يىلدىكى كۆلىمى

جەدۋەل 1—1 بىرلىكى: كۋادرات مېتر

ئورۇن	ئىمارەت كۆلىمى	ھەر كىشىگەتوغرا كەلگەن كۆلەم	%
سانائەت	5327	1.25	5.8
ئامبار - ئىسكىلات	13228	3.10	14.5
تۇرالغۇ رايون	35097	8.23	38.3
پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگىنى	6229	1.46	6.8
مالىيە ، باج ، پۇل مۇئامىلە	1617	0.38	1.8
يېزا ئىگىلىكى	3296	0.77	3.6
مەكتەپ	7351	1.72	8.0
بالا بېقىش	330	0.08	0.4
مەدەنىيەت	4617	1.08	5.0
تەنتەربىيە	200	0.05	0.2
داۋالاش - سەھىيە	3071	0.72	3.4
قاتناش	245	0.06	0.3
سودا	7220	1.69	7.9
يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى	2748	0.64	3.0
ھەربىي ئىشلار	952	0.22	1.0
جەمئىي	91528	21.45	100.0

ئىزاھات: 1984 - يىلدىكى ناھىيە بازىرىدا دائىمىي تۇرۇشلۇق ئاھالە 4262 نەپەر

2 . كوچا

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ بازىرىدا جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان بىرلا توپا كوچا بار ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كۆپ قېتىملىق كېڭەيتىش ئارقىلىق توپا كوچا سەل كېڭەيتىلگەن ۋە ئۇزارتىلغان بولسىمۇ ، لېكىن كەڭلىكى بەش مېترغا ، ئۇزۇنلۇقى بىر كىلومېترغا يەتمىگەنىدى. شۇڭا كىشىلەر: «كەلپىن دېگەن بىرلا كوچا» دېيىشەتتى. 1976 - يىلى بۇ توپا كوچىنىڭ شىمالىي تەرىپى بازار كەنتىگىچە ئۇزارتىلىپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2.5 كىلومېترغا يەتكۈزۈلدى. كېيىن ئارقا - ئارقىدىن جەنۇبتىن شىمالغا قارىتىپ ئۇچ كوچا ، شەرقتىن غەربكە قارىتىپ تۆت كوچا ئېلىندى ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 9.58 كىلومېترغا ، كۆلىمى 111 مىڭ 300 كۋادرات مېترغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت يول 5.3 كىلومېتر. ئاساسىي غول يولنىڭ كەڭلىكى ئون مېتر ، تارماق غول يولنىڭ كەڭلىكى سەككىز مېتر ، تار كوچىلارنىڭ كەڭلىكى تۆت مېتر كېلىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان غول يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە سىمونت كېسەك

ياتقۇزۇلغان پيادىلەر يولى ۋە ئېرىق ياسالدى ، مەنزىرە دەرەخلىرى تىكىلدى . چوڭ ـ كىچىك كوچىلار ناھيە بازىرىنى شاھمات تاختىسىدەك شەكىلگە كىرگۈزدى .

1) « **ئىتتىپاق** » **يولى** بۇ يول ناھيە بازىرىنىڭ مەركىزىي رايونىغا جايلاشقان بولۇپ ، جەنۇبتا خورما زاۋۇتىدىن باشلىنىپ ، شىمالدا قارا كۆت كەنتىگە تۇتىشىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2100 مېتر ، يول يۈزىگە ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە يول چىراغلىرى ئورنىتىلغان ، يولنىڭ يان تەرىپىدىن ئېرىق ئېلىنغان بولۇپ ، گۈل ـ دەرەخلەر بۇك ـ باراقسان ئۆستۈرۈلگەن . كوچىنىڭ مەركىزىي رايونىدا ئىككى گۈللۈك بار ، ئاپتوموبىل ، ۋېلسىپت ۋە پيادىلەر يولى ئايرىلغان ، بۇ ، بازار ئىچىنى سىرت بىلەن تۇتاشتۇرىدىغان ئاساسلىق يول .

2) « **ساغلاملىق** » **يولى** ناھيە بازىرىنىڭ مەركىزىي رايونىدىكى يول بولۇپ ، شەرقتە نېفىت شىركىتىدىن باشلىنىپ ، غەربتە مال دوختۇرلۇق پونكىتىغىچە سوزۇلۇپ ، ياربۇاغ يولىغا تۇتىشىدۇ . ئوتتۇرىدا « ئىتتىپاق » يولى بىلەن كېسىشىپ ، چوڭ تۆت كوچىنى ھاسىل قىلىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1800 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدا دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ . ئۇ ، ئاساسلىق كوچىلارنىڭ بىرى .

3) « **ئازادلىق** » **يولى** شەرقتە تاش يول ئاسراش ئۇچاستىكسىدىن باشلىنىپ ، غەربتە ياربۇاغ يولىغا تۇتىشىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 800 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى ئورمان بەلبېغىنىڭ كەڭلىكى ئۈچ مېتر كېلىدۇ .

4) « **دېموكراتىيە** » **يولى** شەرقتە چوشقا فېرمىسىدىن باشلىنىپ ، غەربتە يار باغ يولىغا تۇتىشىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 800 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، يول بويىدا ئېرىق ، ئورمان بەلبېغى بار .

5) « **يار باغ** » **يولى** ناھيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، جەنۇبتا « ئازادلىق » يولىدىن باشلىنىپ ، شىمالدا « ساغلاملىق » يولىغا تۇتىشىدۇ . ئوتتۇرىدا « دېموكراتىيە » يولى بىلەن تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 800 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، يول بويىدىكى ئورمان بەلبېغىنىڭ كەڭلىكى ئىككى مېتر كېلىدۇ .

6) « **بوستان** » **يولى** جەنۇبتا « ساغلاملىق » يولىدىن باشلىنىپ ، شىمالدا « دوستلۇق » يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئوتتۇرىدا « مەدەنىيەت » يولى بىلەن تۇتىشىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 700 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، قىسمەن جايلىرىغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، يول بويىدىكى ئورمان بەلبېغىنىڭ كەڭلىكى ئىككى مېتر كېلىدۇ .

7) « **دوستلۇق** » **يولى** ناھيە بازىرىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، شەرقتە « ئىتتىپاق » يولىدىن باشلىنىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 400 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، يولغا شېغىل ياتقۇزۇلغان ، يول بويىدا ئورمان بەلبېغى بار ، يولنىڭ ئىككى قاسىنقى تېرىلغۇ يەر .

8) « **سۇ بېشى** » **يولى** ناھيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمال رايونىدىكى كوچا بولۇپ ، شەرقتە « ئىتتىپاق » يولىدىن باشلىنىپ ، غەربتە 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكىچە بارىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 250 مېتر ، كەڭلىكى ئون مېتر ، يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ، پيادىلەر يولى ۋە ئاپتوموبىل ـ ھارۋا يولى ئايرىلغان . يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدا ئېرىق ، گۈللۈك ، ئورمان بەلبېغى بار .

3 . توك بىلەن تەمىنلەش

1961 ـ يىلى 1 ـ نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ ناھيە بازىرىغا توك بېرىشكە باشلىدى ، لېكىن توك يېتىشمىدى . 1975 ـ ، 1977 ـ يىللىرى 2 ـ ، 3 ـ نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى ئىلگىرى ـ كېيىن پۈتۈپ ، ناھيە بازىرىغا كۈنبويى توك بېرىلىدىغان بولدى . 1984 ـ ۋە 1986 ـ يىللىرى ئىلگىرى ـ كېيىن قۇرۇلغان 4 ـ ۋە 5 ـ نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىمۇ ناھيە بازىرىغا توك بېرىشكە

باشلىدى. 5 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسى ناھىيە بازىرىنى توك بىلەن تەمىنلەيدىغان ئاساسلىق ئىستانسا بولۇپ قالدى.

4 . سۇ بىلەن تەمىنلەش

كەلپىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا كىشىلەر ئەزەلدىن كۆل سۇيى ئىچەتتى ، كۆل سۇيى پاكىز ئەمەس ئىدى. 1964 - يىلى ۋە 1974 - يىلى ئىككى تەرەن قۇدۇق كولاندى. 1977 - يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى قوروسى ئىچىدە تۇنجى سۇ مۇنارىسى ياسالغاندىن كېيىن ، كىشىلەر تۇرۇبا سۇيى ئىچىشكە باشلىدى. 1985 - يىلغا كەلگەندە ناھىيە بازىرىدا سۇيىنى ئىچىشكە بولىدىغان قۇدۇق توققۇزغا ، سۇ مۇنارىسى ئۇچكە يەتتى.

1984 - يىلدىن باشلاپ ، ئاپتونوم رايونىنىڭ 500 مىڭ يۇەن ، ۋىلايەت ۋە ناھىيىنىڭ 230 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىشى بىلەن كەلپىن ئۆستىڭىنىڭ سۇ بۆلگۈچ تومىسىنىڭ بېشىدا تۇرۇبا سۇيى زاۋۇتى قۇرۇلدى ۋە قۇيما تۆمۈر تۇرۇبا ياتقۇزۇلدى ، 1986 - يىلى 5 - ئايدا ناھىيە بازىرىنىڭ تارماق تۇرۇبىلىرىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ ، ناھىيە بازىرىنى سۇ بىلەن تەمىنلەش مەسلىسى ئۇزۇل - كېسىل ھەل قىلىندى.

يەر ئاستىغا كۆمۈلگەن سۇ يەتكۈزۈپ بېرىش تۇرۇبىسىغا 1 مىليون 170 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىندى. ئاساسلىق قۇيما تۆمۈر تۇرۇبىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5750 مېتر ، دىئامېتىرى 200 مىللىمېتر بولۇپ ، ئىككى مېتر چوڭقۇرلۇقتا كۆمۈلدى. تۇرۇبا سۇيى زاۋۇتىدا 750 كۇب مېتر سۇ سىغدىغان بىر سۇ تىندۇرۇش كۆلچىكى ، 300 كۇب مېتر سۇ سىغدىغان بىر سۇ سۈزۈش كۆلچىكى ياسالدى. قۇرۇلۇش تەبىئىي پەسىيش پەرقىدىن پايدىلىنىپ ياسالغان بولۇپ ، بېسىم كۈچى ئالتە كىلوگرام / كۋادرات مېتر كېلىدۇ.

§ 3 . يېزا ، مەيدان

1990 - يىلى ناھىيىدە ئۈچ يېزا ، بىر مەيدان بار بولدى ، ئۇلار: گەزلىك يېزىسى ، يۇرچى يېزىسى ، ئاچال يېزىسى ۋە ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدىن ئىبارەت.

1 . گەزلىك يېزىسى

گەزلىك يېزىسى كەلپىن بازىرىنىڭ 4.5 كىلومېتر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 78°59′ ، شىمالىي پاراللېل 40°29′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 110كىلومېتر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكىتەخمىنەن 46 كىلومېتر ، ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 5019.25 كۋادرات كىلومېتر (تاغلىق رايون 82%نى ، سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىق رايونى 4%2.نى ، چۆللۈك - سايى 6%15. نى ئىگىلەيدۇ) بولۇپ ، 24 مىڭ 372 مو تېرىلغۇ يېرى ، 25 مىڭ مو ئوتلىقى ، 2154 مو بېغى بار.

يېزا قارىمىقىدا توققۇز كەنت ئاھالە كومىتېتى (گەزلىك ، پاسۇن ، قۇملۇق ، قالما ، تۆۋەن قاشئېرىق ، باغلىق ، ئۈستۈن قاشئېرىق ، سۇ بېشى ، قۇمبەر) ، 63 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 27 چارۋىچىلىق ئۇقتىسى ، 2289 ئائىلە ، 11 مىڭ 879 ئادەم بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 11 مىڭ 869 ، قىرغىزلار ئون.

گەزلىك چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئۈستۈن ئالتە ئايماق دەپ ، مىنگو دەۋرىدە « شىنبى »

(ئادالەت) يېزىسى دەپ ئاتالغان. 1951 - يىلى 1 - رايونغا ئۆزگەرتىلدى، 1958 - يىلى گۈڭشېغا ئۆزگەرتىلدى، 1984 - يىلى يېزىغا ئۆزگەرتىلدى.

بۇ يېزىنىڭ ھاۋا كىلىماتى قۇرغاق، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14.4℃ (تاغلىق رايونلارنىڭ 9℃—10℃)، يازدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 18.7℃، قىشتىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 4.3℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 41.9℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 29.3℃ يىلىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 74 مىللىمېتر، قىراۋسىز مەزگىل 210 كۈندىن ئاشىدۇ.

يېزا بويىچە دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنىدۇ، 1990 - يىلدىكى تېرىلغۇ يېرى 21 مىڭ 600 مو بولۇپ، كىشى بېشىغا 2.3 مودىن توغرا كەلدى. ئەمەلىي تېرىلغان يەر 12 مىڭ 275 موغا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق تېرىلدىغان يەر 11 مىڭ 200 مو بولۇپ، ئاساسەن، بۇغداي، كۆممىقوناق ۋە ئاز مىقداردا ماش، تېرىق تېرىلدى. ئىقتىسادىي زىرائەتتە قوغۇن - تاۋۇز، ئاپتاپپەرەس، زاراڭزا، قىچا، كەندىر ئاساس قىلىنىدۇ. سەي - كۆكتات كەم تېرىلىدۇ. ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى1960 - يىلى 2 مىليون 700 مىڭ جىڭ ئىدى، 1990 - يىلى 7 مىليون 266 مىڭ جىڭغا يېتىپ، 1.69 ھەسسە ئاشتى. 1990 - يىلى 190 مىڭ جىڭ ياغلىقدان ئېلىندى، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قالغان چارۋا 34 مىڭ 600 تۇياقتا يەتتى.

باغۋەنچىلىكتە ئۆرۈك ئاساس قىلىنىدۇ، ئالما، ئۈزۈم ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. 1988 - يىلدىكى باغ كۆلىمى 2154 مو بولۇپ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 8.8 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى. ئۆرۈكلۈك ئومۇمىي باغ كۆلىمىنىڭ 80% تىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى، بىر يىلدا 160 تونىنا ئەتراپىدا گۈلە ئىشلەپچىقىرىلدى، گەزلىكنىڭ ئۆرۈكى ئەتلىك، مېزىلىك بولۇپ، شۇ يەرنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى ھېسابلىنىدۇ.

سۇغۇرۇش غول ئۆستىكى سۇ بېشى ئېغىزىدىكى تاشئۆستەڭدىن باشلىنىدۇ. يېزا بويىچە ئون ئاساسلىق ئۆستەڭ بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 43 كىلومېتر كېلىدۇ. يېزىدا غول ئۆستەڭ، تارماق ئۆستەڭ، ئېرىقچە، كۆكچى ئېرىق، ئۇششاق ئېرىقتىن ئىبارەت بەش دەرىجىلىك ئېرىق - ئۆستەڭ ئاساسىي جەھەتتىن يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن.

1976 - يىلدىن باشلاپ «بەشتە ياخشى» يېزا قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلدى، 1990 - يىلغىچە 8782 مو ئېتىز سالالاشتۇرۇلدى، يول بويلىرىدا يېڭىدىن 9.8 كىلومېتر ئورمان بەلبېغى بىنا قىلىندى، يېڭىدىن تۆت چوڭ چۆشۈرگە ياسالدى، 12 كىلومېتر يول ياسىلىپ شېغىل ياتقۇزۇلدى. يېزىلىق ھۆكۈمەتتىن ناھىيە بازىرىغىچە بولغان يول ئاسفالتلاشتۇرۇلدى. يېزا، كەنت ۋە كەنت ئاھالە گۇرۇپپىلىرى ئارىلىقىدا ئاپتوموبىل قاتنايدىغان بولدى.

يېزىدا بىر ئوتتۇرا مەكتەپ، يەتتە باشلانغۇچ مەكتەپ بار، مەكتەپلەردە 1504 ئوقۇغۇچى ئوقۇيدۇ، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 90% تىن ئاشتى. بىر كىنوخانا، بىر شپاخانا بار، قىسمەن كەنت ئاھالە كومىتېتلىرىدا ساقلىقنى ساقلاش ئۆيى بار.

2 · يۇرچى يېزىسى

يۇرچى يېزىسى شەھەرنىڭ ئۇچ كىلومېتر شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان. ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°01′، شىمالىي پاراللېل 40°31′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 79.5 كىلومېتر، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 40 كىلومېتر، كۆلىمى تەخمىنەن 3176.4 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. تاغلىق رايون 86% نى، چۆللۈك - سايى يەر 11% نى، ئويمانلىقتىكى سۇغىرىلىدىغان رايون 3% نى تەشكىل

قىلىدۇ.

يېزا قارىمىقىدا يەتتە كەنت ئاھالە كومىتېتى (يۇرچى، يۇقىرىس، ئارايماق، ئۈستۈن قۇمئېرىق، تۆۋەن قۇمئېرىق، تومئېرىق، تېرەكئاۋات)، 50 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 28 چارۋىچىلىق نۇقتىسى، 1875 ئائىلە، 10 مىڭ 494 ئادەم بار. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 10 مىڭ 481، قىرغىزلار 13.

«يۇرچى» سۆزى «ياۋچى» دېگەن سۆزنىڭ ئاھاڭ ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قەدىمكى زامانىدا يۇرچى كەنتىدە ياۋچى قەبىلىسى ياشىغانىكەن. يۇرچى يېزىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا تۆۋەن ئالتە ئايماق دەپ، مىنگو دەۋرىدە تۆۋەن ئايماق، «جۇڭشياۋ» (ساداقەت) باززى دەپ ئاتالغان، 1951 ـ يىلى 2 ـ رايون قىلىپ تەسىس قىلىندى، 1958 ـ يىلى گۇڭشېڭا، 1984 ـ يىلى يېزىغا ئۆزگەرتىلدى.

يېزىنىڭ كىلىماتى، تېمپېراتۇرىسى، ھۆل ـ يېغىن ئەھۋالى گەزلىك يېزىسىنىڭكىگە ئاساسەن ئوخشايدۇ، تاغدىن كېلىدىغان قىيان ۋە چارۋىچىلىق رايونىدا تۈيۇقسىز يۇز بېرىدىغان جۇدۇن ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەت ھېسابلىنىدۇ.

يېزا بويىچە دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنىدۇ، يېقىنقى نەچچە ئون يىلدىن بۇيان چارۋىچىلىقمۇ خېلى تېز راۋاجلاندى. 1990 ـ يىلى 18 مىڭ مو تېرىلغۇ يېرى بولۇپ، كىشى بېشىغا 1.9 مودىن توغرا كەلدى. ئەمەلىي تېرىلغان يەر كۆلىمى 12 مىڭ 125 موغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغان يەر 11 مىڭ 300 مو بولۇپ، ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق تېرىلدى. ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن قوغۇن ـ تاۋۇز، بېدە ۋە كۆكتات تېرىلدى. 1990 ـ يىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 7 مىليون 184 مىڭ جىڭغا يېتىپ (كىشى بېشىغا 759 جىڭدىن توغرا كېلىپ)، 1949 ـ يىلدىكىدىن 7.98 ھەسسە ئاشتى. ياغلىقدانىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 110 مىڭ جىڭغا يېتىپ، 1949 ـ يىلدىكىدىن 17.33 ھەسسە ئاشتى. چارۋىچىلىقتا قوي، تۆگە بېقىش ئاساس قىلىنىدۇ، 1990 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى چارۋا 40 مىڭ 412 تۇياقتا يېتىپ، 1949 ـ يىلدىكىدىن 3.12 ھەسسە ئاشتى. بىر يىلدا تەخمىنەن ئالتە تونىنا تۆگە يۇڭى ئېلىندى.

1988 ـ يىلى يېزا بويىچە 1451 مو باغ بولۇپ، ئاساسەن، ئۈرۈك، ئالما ۋە ئۈزۈم ئىشلەپچىقىرىلىدى، تەخمىنەن 150 تونىنا گۈلە قۇرۇتۇلدى. بۇ يېزىنىڭ ئۈرۈكىنىڭ سۈپىتى باشقا يېزىلارنىكىدىن ياخشى.

1970 ـ يىلدىن ئىلگىرى يېزىدا كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىك خاراكتېرىدىكى بىرەر يېزا ـ كەنت كارخانىسى يوق ئىدى. 1971 ـ يىلدىن كېيىن، ئارقا ـ ئارقىدىن بىر ئۇن زاۋۇتى (كۇنىگە سەككىز تونىنا ئۇن تارتالايدۇ)، بىر خورما زاۋۇتى قۇرۇلدى. 1980 ـ يىلدىن كېيىن بىر قىسىم يەككە تىجارەتچىلەرمۇ كىچىك تېپىكى پىششىقلاپ ئىشلەش كارخانىلىرىنى قۇردى.

يېزىدا بىر ئوتتۇرا مەكتەپ، تۆت باشلانغۇچ مەكتەپ، 1717 ئوقۇغۇچى بار؛ بىر كىنوخانا، بىر رادىئو كۆچەيتىش پونكتى، بىر شىپاخانا (ئالتە تېببىي خادىم، ئون كىسەل كارۋىتى) بار. يېزىلىق ھۆكۈمەتتىن ناھىيە بازىرىغا بارىدىغان يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلدى، يول بويىدا باراقسان دەل ـ دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ.

3. ئاچال يېزىسى

ئاچال يېزىسى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان. ناھىيە بازىرىغا 24.5 كىلومېتر كېلىدۇ.

دۇ . ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°20′ ، شىمالىي پاراللېل 40°39′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . دېڭىز يۈزى دىن 1060 مېتر ئېگىز ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 56 كىلومېتر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 48 كىلومېتر ، ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 2696.8 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . يېزا تەۋەسىدە 53 مىڭ مو تېرىلغۇ يەر (ئەمەلىيەتتە تېرىلىدىغىنى 81 مىڭ 60 مو) ، 136 مىڭ مو ئوتلاق ، 1462 مو باغ بار ، قارىمىقىدا يەتتە كەنت ئاھالە كومىتېتى (تۇرا ، قۇملۇق ، گەزلىك ، قالما ، كۆل ، « ئىنتىپاق » ، چىلان) ، 26 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 5686 نوپۇس بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 5662 ، قىرغىزلار 15 ، خۇيزۇلار توققۇز .

« ئاچال » ئۇيغۇرچە « ئاچا » دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان . قەدىمى قۇم ئېقىنى يېزىغا كىرگەندىن كېيىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىدۇ ، بىر ئېقىنى كونا يولى بىلەن ئېقىپ يايدىغا بارىدۇ ، بىر ئېقىنى شەرقتە قاراپ ئېقىپ چىلان سايىدىن ئۆتۈپ يايدىغا كىرىدۇ . ئېقىن تەبىئىي ھالدا ئاچا شەكلىنى ھاسىل قىلغان . ئاچال چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 28 - يىلى ئافسۇ كوناشەھەردىن كەلپىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلگەندىن كېيىن ، ئاچال چىلان ئۆتكۈى دەپ ئاتالغان ، مىنگو دەۋرىدە « تېنچلىق »يېزىسى دەپ ئاتالغان ، 1951 - يىلى 3 - رايون قىلىپ تەسىس قىلىندى ، 1958 - يىلى گۇڭشېنغا ، 1984 - يىلى يېزىغا ئۆزگەرتىلدى .

يېزىنىڭ يېرى تۈز بولغانلىقتىن ، ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىشقا باب كېلىدۇ . جۇغراپىيەۋى شارائىت ۋە تەبىئىي بايلىق جەھەتتە ناھىيە بويىچە ئالاھىدە ئەۋزەللىككە ئىگە . تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغان 1 مىليون مو بىنەم يەر ئىچىدە 400 مىڭ مودىن ئارتۇق يەرنىڭ تۈپرىقى مۇنبەت ، پەقەت سۇ بولمىغانلىقتىن ، ھەر يىلى ئەمەلىي تېرىلىدىغان يەر كۆلىمى تېرىشقا بولىدىغان ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ بەش پىرسەنتىنلا ئىگىلەيدۇ . يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاقلىق بار . بۇ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ بىردىنبىر ئوتۇن ۋە ياغاچ ئورمانلىقى بازىسى . شىمالىي تاغلىق رايوندا مول تۆمۈر سولغات كېنى ، گۈڭگۈرت كېنى ھەم كرىستال تاش كېنى بار . ئۇرۇمچى - قەشقەر تاشيولى يېزىنى كېسىپ ئۆتىدۇ .

يېزا تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا ، ھاۋا كلىماتى بەك قۇرغاق ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 85 مىللىمېتر ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11℃ ، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتورا 43.1℃ ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتورا 31℃ بولىدۇ ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ . ئەتىياز پەسلىدە قۇرۇق ئىسسىق شامال ۋە قۇيۇن كۆپ چىقىدۇ . قىراۋسىز مەزگىلى 195 كۈندىن ئاشىدۇ . يەرنىڭ توڭلاش ۋاقتى 105 كۈن ئەتراپىدا ، توڭلاش قېلىنلىقى 70 — 120 سانتىمېتر ئارىلىقىدا بولىدۇ .

تەبىئىي ئاپەتتىن مۆلدۈر ۋە كەلكۈن كۆپ يۈز بېرىدۇ . بولۇپمۇ كەلكۈن ئاپىتى كۆپ بولىدۇ .

ئاچال يېزىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ . يىللىق تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 18 مىڭ مو بولۇپ ، كىشى بېشىغا 3.4 مودىن توغرا كېلىدۇ . ئاشلىق زىرائەتلىرىدىن ، ئاساسەن ، بۇغداي ، ئاققوناق ، ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن كېۋەز ، ياغلىق ئاپتاپپەرەس ، قوغۇن قاتارلىقلار تېرىلىدۇ . 1990 - يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 4 مىليون 360 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 4.59 ھەسسە ئاشتى ؛ چارۇىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى سانى 23 مىڭ 705 تۇياقتا يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 2.88 ھەسسە ئاشتى . ھەر يىلى دۆلەتكە 300 مىڭ جىڭ ئەتراپىدا تاۋار ئاشلىق سېتىپ بېرىلدى . بۇ يېزا ناھىيە بويىچە ئاساسلىق ئاشلىق ، ياغلىقدان ئىشلەپچىقىرىش بازىسى .

يېزىدا بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، بەش باشلانغۇچ مەكتەپ بولۇپ ، 667 ئوقۇغۇچى ئوقۇيدۇ . ئوقۇش يې-

شىدىكى باللارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 90% دىن ئاشتى. بىر كىنوخانا ، بىر شپاخانا بار ، كەنت لەرنىڭ ھەممىسىدە ساقلىقنى ساقلاش ئۆيى بار.

4 . ئۇرۇقچىلىق مەيدانى

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان ، ناھىيە بازىرىغا 13 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئورنى شەرقي مېرىدىئان 78°54′ ، شىمالي پاراللېل 40°33′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى بەش كىلومېتر ، ئومۇمي يەر كۆلىمى 48 كۋادرات كىلومېتر ، تېرىلغۇ يېرى 430 مو. 55 كادىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى ، 144 ئاھالىسى بار(بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 134 ، قىرغىزلار ئون) .

بۇ مەيدان جايلاشقان يەر ئەسلىدە سېرىق توغراق دەپ ئاتىلاتتى. بۇنىڭدىن تەخمىنەن 150 يىل ئىلگىرى بۇ يەر تۇتاش كەتكەن توغراقلىق ئىدى. كېيىن ، ئوتتۇن ئورمانلىقىنىڭ تەدرىجي شىمالغا سىلجىشىغا ئەگىشىپ ، توغراقلىقلار كېسىلىپ تۈگەپ كەتكەن.

ئۇرۇقچىلىق مەيدانى 1960 ـ يىلى قۇرۇلدى ،ئۇ ئەسلىدە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش دېھقانچىلىق مەيدانى ئىدى ؛ 1962 ـ يىلى نەسىللىك چارۋا فېرمىسىغا ئۆزگەرتىلدى ؛ 1964 ـ يىلى قارا كۆل ئورمانچىلىق مەيدانىغا قوشۇۋېتىلىپ ، باغۋەنچىلىك مەيدانى دەپ ئاتالدى ؛ 1974 ـ يىلى سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق بازىسى قىلىپ قۇرۇلۇپ ، ئۇرۇقچىلىق مەيدانى دەپ ئاتالدى.

مەيداننىڭ تۆت ئەتراپىنى تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ ، ئوتتۇرىسى جىلغا ئويمانلىقى ، ھاۋا كىلماتى تاغلىق رايون ھاۋا كىلماتىغا كىرىدۇ ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ ، قىراۋسىز مەزگىلى 210 كۈندىن ئاشىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11℃ بولىدۇ. بۇ مەيداندا دېھقانچىلىق بىلەن ئورمانچىلىق بىرلەشتۇرۇلگەن بولۇپ ، دېھقانچىلىق ئاساس قىلىندۇ. ئاساسەن بۇغداي ، كۆممىقوناق ، ياغلىق ئاپتاپپەرەس تېرىلىدۇ. 1990 ـيىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمي مەھسۇلاتى 148 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، كىشى بېشىغا 1104 جىڭدىن توغرا كەلدى. ياغلىقداننىڭ ئومۇمي مەھسۇلاتى 4000 جىڭغا يەتتى. باغۋەنچىلىكتە ئۇرۇق ئاساس قىلىندۇ ، قوشۇمچە كۆچەتزارلىقتا كۆستۇرۇلدۇ. 1990 ـ يىلى مېۋىلىك باغ 60 مو غا ، ھەر خىل دەرەخ كۆچەتلىرى 20 مىڭ تۈپكە ، چارۋا 1922 تۇياقتا يەتتى. 1988 ـ يىلى ئومۇمي مەھسۇلات قىممىتى 39 مىڭ 488 يۈەنگە ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم 274.2 يۈەنگە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 717.96 يۈەنگە يېتىپ ، بۇرۇنقى دۆلەتنىڭ قوشۇمچە ياردىمىگە تايىنىپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان ۋەزىيەت ئۆزگەرتىلدى.

ئۇرۇقچىلىق مەيدانىدا ئىككى « 55 » تېپلىق تراكتور ، بىر قول تراكتورى ، بىر كىچىك تۈگمەن بار. مەيدانىدا سۇ مول بولۇپ ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلانغان يەر كۆلىمى كەڭ ، ئۇرۇق ، سۆگەتلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ ، قۇمۇش كۆپ ، مۇھىتى تىنچ ، ئەتىياز ، ياز پەسىللىرىدە سايياھەت قىلىدىغانلار كۆپ كېلىدۇ.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق كەنت ۋە دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق نۇقتىلىرىنىڭ 1990 ـ يىلدىكى قىسقىچە ئەھۋالى

جەدۋەل 1—2

جۇغراپىيىلىك ئورنى		يەر نامى	يەرنامىنىڭ مەنىسى	قىسقىچە ئەھۋالى
شىمالىي پاراللېل	شەرقىي مېرىدىئان			
40°31′	79°01′	قاراكۆت	قارا كۆتەك	ئەسلىدە يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 1984 ـ يىلى بازار قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن بازىرىغا ئايرىپ بېرىلگەن . 256 ئائىلە ، 1185 ئادەم ، 385 ئەمگەك كۈچى ، سەككىز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 3500 مو تېرىلغۇ يېرى ، 213 مو مېۋىلىك بېغى ، 3519 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 252 مىڭ 300 جىڭگا يەتتى .
40°28′	78°59′	گەزلىك	قاتمال يەر ، قۇرغاق يەر	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 360 ئائىلە ، 1839 ئادەم ، 702 ئەمگەك كۈچى ، 12 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 3480 مو تېرىلغۇ يېرى ، 276 مو مېۋىلىك بېغى ، 6431 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 575 مىڭ 500 جىڭگا يەتتى .
40°29′	78°59′	قۇملۇق	قۇملۇق يەر	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 442 ئائىلە ، 1883 ئادەم ، 820 ئەمگەك كۈچى ، 11 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 3720 مو تېرىلغۇ يېرى ، 420 مو مېۋىلىك بېغى ، 4680 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 940 مىڭ جىڭگا يەتتى .
40°28′	79°00′	پاسۇن	پاسل	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 355 ئائىلە ، 1744 ئادەم ، 785 ئەمگەك كۈچى ، 11 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 3500 مو تېرىلغۇ يېرى ، 268 مو مېۋىلىك بېغى ، 6219 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 216 مىڭ جىڭگا يەتتى .
40°28′	78°59′	قالما	قالدىغان يەر	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 140 ئائىلە ، 656 ئادەم ، 256 ئەمگەك كۈچى ، بەش كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 2050 مو تېرىلغۇ يېرى ، 180 مو مېۋىلىك بېغى ، 2392 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 681 مىڭ جىڭگا يەتتى .

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

40°29′	78°59′	ئۇستۇن قاش ئېرىق	قاش ئېرىق	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 242 ئائىلە ، 1161 ئادەم ، 450 ئەمگەك كۈچى ، سەككىز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 2050 مو تېرىلغۇ يېرى ، 217 مو مېۋىلىك بېغى ، 2843 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 757 مىڭ 900 جىڭغا يەتتى .
40°28′	78°58′	باغلىق	باغ بار يەر	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ،320 ئائىلە ، 1507 ئادەم ، 562 ئەمگەك كۈچى ، 11 كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 1650 مو تېرىلغۇ يېرى ، 157 مو مېۋىلىك بېغى ، 5846 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 963 مىڭ 700 جىڭ غا يەتتى .
40°30′	78°45′	سۇ بېشى	سۇنىڭ بېشى	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 50 ئائىلە ، 253 ئادەم ، 130 ئەمگەك كۈچى ، ئۇچ كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 510 مو تېرىلغۇ يېرى ، 75 مو مېۋىلىك بېغى ، 1710 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 105 مىڭ500 جىڭغا يەتتى .
		قۇمىيەر	قۇملۇق يەر	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 89 ئائىلە ، 277 ئادەم ، ئىككى كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 500 مو تېرىلغۇ يېرى (280 مو تېرىلدى) ، 255 مو مېۋىلىك بېغى ، 304 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 170 مىڭ جىڭغا يەتتى .
40°28′	78°58′	تۆۋەن قاشئېرىق	قاش ئېرىق	گەزلىك يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 251 ئائىلە ، 1186 ئادەم ، 409 ئەمگەك كۈچى ، يەتتە كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 1560 مو تېرىلغۇ يېرى ، 219 مو مېۋىلىك بېغى ، 3703 تۈياق چارۋىسى بار ، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 853 مىڭ 800 جىڭ غا يەتتى .
40°31′	79°01′	يۇرچى	ياۋچى	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 265 ئائىلە ، 1270 ئادەم ، 500 ئەمگەك كۈچى ، سەككىز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 2200 مو تېرىلغۇ يېرى ، 350 مو مېۋىلىك بېغى ، 4047 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 286 مىڭ 400 جىڭغا يەتتى .
40°32	79°01′	يۇقىرىس	يۇقىرى دىكى يەر	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 313 ئائىلە ، 1499 ئادەم ، 580 ئەمگەك كۈچى ، سەككىز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 2800 مو تېرىلغۇ يېرى ، 311 مو مېۋىلىك بېغى ، 7783 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 461 مىڭ 500 جىڭغا يەتتى .

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

40°31′	79°03′	تومۇر-رىق	تومسى بار ئېرىق	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 352 ئائىلە، 1667 ئادەم، 670 ئەمگەك كۈچى، سەككىز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 4430 موتېرىلغۇ يېرى، 450 مو مېۋىلىك بېغى، 5306 تۇياق چارۋىسى بار، يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى1 مىليون 113 مىڭ 400 جىڭغا يەتتى.
40°31′	79°02′	ئارايماق	ئارىدىكى ئايماق	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 355 ئائىلە، 1681 ئادەم، 654 ئەمگەك كۈچى، ئون كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 2236 مو تېرىلغۇ يېرى، 154 مو مېۋىلىك بېغى، 5642 تۇياق چارۋىسى بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 355 مىڭ 400 جىڭغا يەتتى.
40°31′	79°02′	ئۇستۇن قۇمئېرىق	يۇقىرىدىكى قۇملۇق ئېرىق	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 272 ئائىلە، 1497 ئادەم، 502 ئەمگەك كۈچى، توققۇز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 3060 مو تېرىلغۇ يېرى، 280 مو مېۋىلىك بېغى، 8795 تۇياق چارۋىسى بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 124 مىڭ 200 جىڭغا يەتتى.
40°32′	79°02′	تۆۋەن قۇمئېرىق	تۆۋەندىكى قۇملۇق ئېرىق	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 252 ئائىلە، 1270 ئادەم، 455 ئەمگەك كۈچى، تۇققۇز كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 2073 مو تېرىلغۇ يېرى، 286 مو مېۋىلىك بېغى، 7725 تۇياق چارۋىسى بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 543 مىڭ 800 جىڭغا يەتتى.
40°43′	79°03′	تېرەك ئاۋات	تېرەك كۆپ يەر	يۇرچى يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 21 ئائىلە، 121 ئادەم، 56 ئەمگەك كۈچى، ئىككى كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 180 مو تېرىلغۇ يېرى، 45 مو مېۋىلىك بېغى، 1072 تۇياق چارۋىسى بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 59 مىڭ 800 جىڭغا يەتتى.
40°29′	79°21′	قالما	قالدىغان يەر	ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 104 ئائىلە، 553 ئادەم، 221 ئەمگەك كۈچى، ئۈچ كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 5100 مو تېرىلغۇ يېرى، 130 مو مېۋىلىك بېغى، 1911 تۇياق چارۋىسى بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 324 مىڭ 200 جىڭغا، پاختا مەھسۇلاتى 34 مىڭ 600 جىڭغا يەتتى.
40°31′	79°23′	ئىنتىپاق		ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ، 85 ئائىلە، 428 ئادەم، 153 ئەمگەك كۈچى، ئۈچ كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى، 5800 مو تېرىلغۇ يېرى، 105 مو مېۋىلىك بېغى، 1747 تۇياق چارۋىسى بار. يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 417 مىڭ جىڭغا، پاختا مەھسۇلاتى 44 مىڭ 600 جىڭغا يەتتى.

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

40°32′	79°24′	كۆل	كۆل يەر	ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 73 ئائىلە ، 373 ئادەم ، 145 ئەمگەك كۈچى ، ئىككى كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 3000 مو تېرىلغۇ يېرى ، 103 مو مېۋىلىك بېغى ، 1447 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 349 مىڭ جىڭغا ، پاختا مەھسۇلاتى 65 مىڭ 600 جىڭغا يەتتى .
40°32′	79°31′	چىلان	چىلانغان يەر	ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 230 ئائىلە ، 1377 ئادەم ، 671 ئەمگەك كۈچى ، ئالتە كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 13 مىڭ 400 مو تېرىلغۇ يېرى ، 553 مو مېۋىلىك بېغى ، 6801 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 1 مىليون 91 مىڭ جىڭغا ، پاختا مەھسۇلاتى 49 مىڭ 200 جىڭغا يەتتى .
40°29′	79°20′	تۇرا	كۆزىتىش ئورنى (تۇر)	ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 164 ئائىلە ، 863 ئادەم ، 326 ئەمگەك كۈچى ، ئۇچ كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 10 مىڭ 500 مو تېرىلغۇ يېرى ، 152 مو مېۋىلىك بېغى ، 4149 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 767 مىڭ 600 جىڭغا ، پاختا مەھسۇلاتى 56 مىڭ 400 جىڭغا يەتتى .
40°29′	79°21′	قۇملۇق	قۇملۇق يەر	ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 152 ئائىلە ، 769 ئادەم ، 315 ئەمگەك كۈچى ، بەش كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 8950 مو تېرىلغۇ يېرى ، 84 مو مېۋىلىك بېغى ، 4044 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 684 مىڭ 400 جىڭغا ، پاختا مەھسۇلاتى 53 مىڭ 700 جىڭغا يەتتى .
40°29′	79°23′	گەزلىك	قاتمال يەر ، قورغاق يەر	ئاچال يېزىسىنىڭ بىر كەنتى بولۇپ ، 130 ئائىلە ، 673 ئادەم ، 239 ئەمگەك كۈچى ، تۆت كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، 5625 مو تېرىلغۇ يېرى ، 115 مو مېۋىلىك بېغى ، 2973 تۈياق چارۋىسى بار . يىللىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 727 مىڭ 100 جىڭغا ،پاختا مەھسۇلاتى 35 مىڭ 600 جىڭغا يەتتى .
40°31′	79°23′	دوۋلىق	دوۋا بار يەر	« ئىنتىپاق » چوڭ ئەتىرىتىنىڭ بىر كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى بولۇپ ، 20 ئائىلە ، 95 ئادەم ، 650 مو تېرىلغۇ يېرى ، 50 مو مېۋىلىك بېغى ، 1600 تۈياق چارۋىسى بار .

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

40°40′	79°36′	ئىنگەن	قايمال (ھىنگان)	چىلان چوڭ ئەترىتنىڭ بىر كەنت ئاھالە گۈرۈپپىسى بولۇپ، 13 ئائىلە، 65 ئادەم، 100 مو تېرىلغۇ يېرى بار. تەۋەسىدە تاغلىق يەر كۆپ.
40°33′	78°56′	كاما تىكەن	كامادىكى تىكەن	ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى تۈرۈشلۇق جاي بولۇپ، ھازىر ئىككى ئۆيلۈك دېھقان، 20 مو مېۋىلىك باغ، 18 مو تېرىلغۇ يېرى بار.
40°33′	78°48′	ئۆتەڭقول	ئوڭ قولدىكى ئۆتەڭ (قونالغۇ)	سۇ بېشى كەنتىنىڭ بىر دېھقانچىلىق نۇقتىسى بولۇپ، بەش ئائىلە، 15 ئادەم، 35 مو تېرىلغۇ يەر، ئون مو مېۋىلىك باغ بار.
40°30′	78°48′	سارەم	باغ	سۇ بېشى كەنتىنىڭ بىر ئاھالە گۈرۈپپىسى بولۇپ، 11 ئائىلە، 87 ئادەم، 300 مو تېرىلغۇ يەر، 22 مو مېۋىلىك باغ بار.
40°12′	78°53′	يىجيەن فاڭزى	بىر ئېغىزلىق ئۆي	1941 - يىلى كەلپىنلىك كىشىلەر بۇ يەردە بىر ئېغىزلىق ئۆي سالغان. شۇڭا، بۇ يەر خەنزۇچە يىجيەن فاڭزى دەپ ئاتالغان. ھازىر بۇ يەردە بىر يول ئاسراش داۋابەنى، ئاچال يېزىسىنىڭ ئورمان ئاسراش چازىسى بولۇپ، 18 ئېغىز ئۆي، 41 ئادەمى بار.

ئىككىنچى قىسىم

تەبىئىي شارائىت

ئىككىنچى قىسىم

تەبىئىي شارائىت

1 باب

گېئولوگىيە

كەلپىن ناھىيىسى گېئولوگىيىلىك تۈزۈلمە جەھەتتىن تارىم ئويمانلىقى پلاتفورمىسىنىڭ شىمالىي چېتىدىكى كەلپىن ئۇزۇلمىسىگە كىرىدۇ. يەر قاتلىمىنىڭ يېتىلىشى خېلى تولۇق، ئۇنىڭدا يۇقىرى پالېئوزوي ئىراسى گۇرۇپپىسىدىن تارتىپ كاينوزوي ئىراسى گۇرۇپپىسىغىچە بولغان گۇرۇپپىلارنىڭ ھەممىسى مەيدانغا كەلگەن، گېئولوگىيىلىك تەرەققىياتنىڭ ئوخشاشمىغان ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە ئۇنى كەلپىن تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئويخارىدى كۆتۈرۈلمىسى، سۇ بېشىنىڭ شىمالىدىكى مۇزلۇق ئۆتكۈنچى بەلبېغى ۋە ئوتتۇرا جەنۇب قىسمىدىكى شىمالىي تارىم بەلبېغى دېيىشكە بولىدۇ. تۆتىنچى دەۋر گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى، ئاساسەن، تاغلىق جايلارغا ئورۇنلاشقان.

كەلپىن ئۇزۇلمىسى پالېئوزوي دەۋرىدە ئۇزاق مۇددەت چۆكۈپ بارغانلىقتىن، ئۇنىڭدا خېلى قېلىن تاش قاتلام ھاسىل بولغان ھەم ئۇ كېيىنكى دەۋردە بولۇپمۇ ئۇچىنچى دەۋرنىڭ ئاخىرىدىن باشلانغان يېڭى قۇرۇلما ھەرىكىتىنىڭ كۆتۈرۈلۈش تەسىرى ۋە يېڭى قەۋەتلىنىش تەسىرىگە ئۇچراپ، بىر قاتار بىر يۆنىلىشلىك يانتۇ قەۋەت قۇرۇلمىلىق گۇرىست تاغلارنى ۋە گۇرىست جىلغىلارنى ھاسىل قىلغان. تۆتىنچى ئېرادىن باشلاپ قاتتىق قۇرغاقچىلىق ۋە يالىنشلارنىڭ داۋام قىلىشى ئارقىسىدا ھازىرقىدەك مۇرەككەپ يەر شەكلى ۋۇجۇدقا كېلىپ، چۆل ـ جەزىرىلىك مەنزىرە شەكىللەنگەن.

§ 1 . Ⅳ دەۋردىكى گېئولوگىيە

تۆتىنچى دەۋر گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى. قاتتىق كۆتۈرۈلۈش ھەرىكىتىنىڭ بولۇپمۇ ھىمالايا تېغى ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى، قەدىمكى زامان ئىقلىمىنىڭ ئۆزگەرگەنلىكى ئارقىسىدا، ئويمان ۋە تۈزلەڭ جايلاردا ناھايىتى قېلىن تۆتىنچى دەۋر چۆكمىلىرى توپلانغان. ئۇنىڭ ناھىيە دائىرىسىدە تارقىلىشى كەڭ، كۆلىمى چوڭ بولۇپ، تەخمىنەن ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگىلەيدۇ؛ چۆكمە لەر قېلىن، ئۆزگىرىش چوڭ، تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلارنىڭ چېتىدىكى چۆكمە قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى بىر قانچە مېتىرغا، ئوتتۇرا قىسمىدا نەچچە يۈز مېتىرغا، شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى تىنما تۈزلەڭلىكتە 1000

مېترغا يېتىدۇ ؛ قۇرۇلمىسى مۇرەككەپ ، تاغ جىنسلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى چوڭ ، گوررىنتال يۇنىلىش ۋە تىك يۇنىلىشلەردە ئۆزگىرىش بار ، تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلار ئاساسەن شېغىللىق ، قۇرۇلمىسى بىر خىل ، ئۇستى قەۋىتى يىرىك ، ئاستى قەۋىتى يۇمشاق ، تۈپراق تەركىبى يۇقىرى . يانتۇ چۈشكەن تۈزلەڭلىك شـ ـالدىن جەنۇبقا سوزۇلۇپ ، تۈپراق دانچىلىرى تەدرىجي ئۇششاقلاپ بارىدۇ ، تۈپراق قەۋىتىنىڭ قېلىنلـ ـقى ئاشىدۇ . ئاچالنىڭ جەنۇبىدىكى سېغىز تۈپراقنىڭ ئارىلاشما قاتلىمى كۆپ ، قۇرۇلمىسى مۇرەككەپرەك .

تۆتىنچى دەۋرنىڭ يەر قاتلىمى تۆۋەندىكىچە تۈرلەرگە بۆلۈنگەن ۋە تارقالغان :

1 . تۆۋەن بېڭىلىنىش سىستېمىسى غەربىي يۇرت گۇرۇپپىسى (Q_1)

بۇنىڭ كۆرۈنۈپ تۇرۇش دائىرىسى خېلى كەڭ بولۇپ ، ئاساسەن ، تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلارنىڭ گىرۋىكىگە جايلاشقان ، ئۇلار ماسلاشمىغان ھالدا پالېئوزوي دەۋرىگە تەئەللۇق يەر قاتلىمىنى يېپىپ تۇرـ ـىدۇ . يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى جەھەتتە تولاراق دولقۇنسىمان ئېدىرلىقلارنى شەكىللەندۈرگەن ، قېلىن قاتلاملار كۈلرەڭ ، سۇس جىگەر رەڭ قورام تاش ، شېغىل قاتارلىقلارنىڭ تەرتىپسىز ئورۇنلىشىشىدىن تۈـ ـزۈلگەن ، قېلىنلىقى ئومۇمەن170 ـ 600 مېتر كېلىدۇ ، ئەڭ قېلىن يەرلىرى 1000 مېتردىن ئاشىدۇ .

2 . ئوتتۇرا بېڭىلىنىش سىستېمىسى شىخو گۇرۇپپىسى (Q_2)

بۇ ، ئاساسەن ، سۇ بېشى ئويمانلىقى بىلەن كەلپىن ئويمانلىقى رايونىغا جايلاشقان ، يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى جەھەتتە گىرانىتلىق تۈزلەڭ ۋە سۇپا شەكىللىك يەرلەرنى شەكىللەندۈرگەن ، تاغ جىنسلىرى كا ـ تېگورىيىسى شېغىل تاش ۋە ۋالۇن قۇم ، لاي قاتلاملىرى ئارىلاشقان كۆپىنكى ئەينەك جىسىمدىن ئىبارەت بولۇپ ، توپا تەركىبى خېلى يۇقىرى . تاغ ئالدىدىن ئويمانلىقنىڭ مەركىزىگىچە تاغ جىنسلىرى كاتېگورىيـ ـسى يىرىكلىكتىن يۇمشاقلىققا قاراپ ئۆزگەرگەن بولۇپ ، تۈپراق تەركىبى كۆپىيىپ بارغان .

3 . يۇقىرى بېڭىلىنىش سىستېمىسى شىنجاڭ گۇرۇپپىسى (Q_3)

بۇ ، كەلكۇن چۆكۈندى قاتلىمى ۋە تىنما قاتلىمىغا بۆلۈنىدۇ . كەلكۇن چۆكۈندى قاتلىمى تاغ ئارىسـ ـدىكى ئويمانلىق بىلەن تاغ ئالدى بەلباغلىرىغا كەڭ تارقالغان بولۇپ ، كەڭرى شېغىل تاشلىق كەلكۇن چۆـ ـكۈندى تۈزلەڭلىكىنى ھاسىل قىلغان ؛ تىنما قاتلام شەرقي جەنۇب قىسمىغا تارقالغان ، يەر يۈزىدە كۆرۈنـ ـمەيدۇ ، بۇرغىلاپ كۆرگەندە بۇ قاتلامنىڭ قېلىنلىقى 45.72 مېتر كەلدى ، قۇرۇلمىسى مۇرەككەپ ، تاغ جـ ـىنسلىرىدا ئۆزگىرىش چوڭ ، ئۇنىڭ دانچىلىرى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ يىرىكلەشكەن . يۇقىرى قىسمىغا تۆۋەن ۋالېنتلىق قۇم ئارىلاش سېغىز تۈپراق ، ئوتتۇرا ۋە يۇقىرى قىسمىغا يۇمشاق قۇملۇق توپا ، يۇمشاق قۇم قاتلام جايلاشقان ، بۇنىڭغا يەنە تۆۋەن ۋالېنتلىق سېغىز تۈپراق قاتلام قىستۇرۇلغان ، ئوتتۇرا ۋە تۆـ ـۋەن قىسىملارغا ، ئاساسەن ، تۆۋەن ۋالېنتلىق سېغىز تۈپراق ۋە تۆۋەن ۋالېنتلىق قۇم ئارىلاش سېغىز تۈپراق جايلاشقان ، ئاستىنقى قىسمىدا شېغىل ئارىلاش يۇمشاق قۇم بىلەن شېغىل ئارىلاش يۇمشاق تۆۋەن ۋالېنتـ ـلىق سېغىز تۈپراق بار .

4 . كولوتسىن سىستېمىسى (Q_4)

بۇ ، كەلكۇن چۆكۈندى قاتلىمى ، تىنما قاتلام ، شامال چۆكۈندى قاتلىمى ، كۆل ۋە كەلكۇن چۆكۈنـ ـدى قاتلىمىغا ئايرىلىدۇ . كەلكۇن چۆكۈندى قاتلام تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىق ، چۆل تۈزلەڭلىك ۋە تاغ رايونىدىكى چوڭراق جىلغىلارغا جايلاشقان ، ئۇ ۋاقتىلىق كەلكۇن ئېقىمىدىن شەكىللەنگەن ، تاغ جىنسلـ ـرى جەھەتتە ، شېغىل تاش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ ؛ تىنما قاتلام قەشقەر دەرياسى بىلەن زەرەپشان دەرـ ـياسى ئېقىمىغا جايلاشقان بولۇپ ، كەڭرى تىنما تۈزلەڭلىكنى ھاسىل قىلغان ، تاغ جىنسلىرى جەھەتتە ، يۇمشاق دانچىلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ ، دەريا بويى ۋە ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىگە ، ئاساسەن ، يۇمشاق قۇم جايلاشقان ، قىسمەن جايلاردىكى ئوتتۇرا ۋە يۇقىرى قىسىملاردا 2 ـ 5 سانتىمېتر قېلىنلىقتا كۈلرەڭ نېـ

پىز قاتلاملىق‌لاي ـ لاتقىلارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن؛ شامال چۆكۈندى قاتلىمى، ئاساسەن، قەشقەر دەريا-سىنىڭ ئىككى قاسىنقىغا ۋە كەلپىن تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىن كەلپىن ئويمانلىقىنىڭ چەتلىرىگىچە تارقالغان بولۇپ، سېرىق جىگەررەڭ يۇمشاق قۇمدىن تەركىب تاپقان؛ كۆل ۋە كەلكۈن چۆكۈندى قاتلىمىنىڭ تارقىلىش دائىرىسى ناھايىتى كىچىك بولۇپ، ئاچالنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى گۈڭگۈرت كېنى ۋە كەلپىن ئويمانلىقىدىكى ساغان قۇدۇقى ئەتراپلىرىدا ئۇچرىلىپ قالغان. ئۇ، پەسىل خاراكتېرلىك يىغىندى سۇلاردىن ھاسىل بولغان، ئۇنىڭ ئۇستۈن قەۋىتى لاتقا، سېغىز تۇپراق ۋەقۇمتۇپراقتىن ئىبارەت.

§ 2. يەر قاتلىمى يېرىلمىسى

ناھىيە بويىچە يەر قاتلىمى يېرىلمىسى تېخى تولۇق تەھلىل قىلىنمىغان. ناھىيە بازىرى ئەتراپىدا بەش يېرىلما بار، بۇ ئەتراپ يېڭى تۇزۇلمە ھەرىكىتى جەريانىدا ئۇزگىرىش بىر قەدەر جىددىي بولغان رايون بولۇپ، يەر تەۋرەش ناھايىتى كۆپ يۈز بەرگەن.

1. پېچان يېرىلمىسى

ئۇ، شىمال ۋە شىمالىي غەربكە قاراپ 70 كىلومېتر ئارىلىققا سوزۇلغان، كەسمە يۈزى تىك، تەتۇر ئايلانما سۇرۇلمىلىك ـ بېسىم سۇرۇلمە خاراكتېرلىك يېرىلما، ئادەتتىكى سۇرۇلمە يېرىلمىنىڭ ئارىلىقى 2000 مېتر بولۇپ، يېقىنلىششقا قاراپ ھەرىكەت قىلماقتا.

2. ماڭغۇت يېرىلمىسى

ئۇ، شىمال ۋە شىمالىي غەربكە قاراپ سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى 80 كىلومېتر، كەسمە يۈزى تىك، تەتۇر ئايلانما سۇرۇلمىلىك ـ بېسىم سۇرۇلمە خاراكتېرلىك يېرىلما بولۇپ، يېقىنلىششقا قاراپھەرىكەت قىلماقتا.

3. ئىنگەن تاغ يېرىلمىسى

ئۇ، شىمالىي شەرقە قاراپ سوزۇلغان بولۇپ، غەربىي قىسمىنى تۆتىنچى سىستېما يېپىپ تۇرىدۇ، شەرقىي قىسمى ئېچىلىپ تۇرىدۇ، يەر يۈزىدە سوزۇلغان ئۇزۇنلۇقى 176 كىلومېتر، كەسمە يۈزى جەنۇبىي شەرقە قىڭغايغان، يانتۇلۇق بۇلۇڭى 60 گرادۇس، يېقىنلىششقا قاراپ ھەرىكەت قىلماقتا.

4. كەلپىن يېرىلمىسى

ئۇ، 200 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا سوزۇلغان بولۇپ، كەسمە يۈزى شىمالىي غەربكە قىڭغايغان. يانتۇلۇق بۇلۇڭى 40 — 80 گرادۇس، تەتۇر ئايلانما بېسىم سۇرۇلمە خاراكتېرلىك يېرىلما بولۇپ، يېقىنلىششقا قاراپ ھەرىكەت قىلماقتا.

5. تۇمشۇق يېرىلمىسى

شىمال ۋە شىمالىي غەربكە قاراپ سوزۇلغان. فىزىكىلىق تەكشۈرۈشكە قارىغاندا، يېڭى دەۋرنىڭ ئاخىرىدا پەيدا بولغانلىقى مەلۇم.

II باب

يەر شەكلى

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يەر ئۈستى تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ بولۇپ ، چۆل ـ باياۋان تۈسىنى ئالغان. بۇ يەردە يالانما قۇرۇلمىلىق ئۈستى يۈمىلاق ئوتتۇرا تاغلار ، تاق يۈزلۈك ئوتتۇرا تاغلار ، دولقۇنسىمان ئېدىرلار بار ؛ يالىنىشتىن ھاسىل بولغان دۆۋىلەنمە شەكىلدىكى تاغ باغرى سۇپا يەرلەر ، تاغ ئالدى گىرانىتلىق شېغىللىق تۈزلەڭلەر بار ؛ دۆۋىلەنمە يەر شەكىللىرى ئىچىدە تاغ ئالدى يانتۇ شەكىللىك چۆل تۈزلەڭلەر ، تاغ ئالدى يانتۇ شەكىللىك يۈمشاق توپىلىق تۈزلەڭلەر ، تىنما تۈزلەڭلەر ، مۇقىم ۋە يېرىم مۇقىم قۇم دۆۋىلىرى ، كۆچمە قۇم بارخانلىرى بار. ناھىيە بازىرى كەلكۇن چۆكمىسىدىكى تۆۋەن ۋالېنتلىق قۇم تۈپراق ۋە تۆۋەن ۋالېنتلىق سېغىز تۈپراقتىن تەركىب تاپقان كەڭ ، تۈپتۈز يۈمشاق توپىلىق تۈزلەڭلىكە جايلاشقان.

كەلپىن ئويمانلىقىنىڭ شىمال ، غەرب ، جەنۇب تەرەپلىرى تاغلار بىلەن ئورىلىپ تۈرىدۇ ، شەرق تەرەپى بولسا ئوچۇق. ئويمانلىق شىمالدىن شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشكە قاراپ يانتۇ سوزۇلغان. يەر ئۈستى تۈزۈلۈشىنى ئومۇمەن ، تاغلىق ، ئويمانلىق ۋە كەلكۇن چۆكۈندى تۈزلەڭلىكە ئايرىش مۇمكىن.

§ 1 . تاغلىق رايون

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ غەربىي ، شىمالىي ۋە جەنۇبىي قىسىملىرى تاغلىق ، كۆلىمى تەخمىنەن 6393 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ ، ناھىيە ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 53.01 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئەتراپتىكى تاغلار ئېگىز ۋە تىك بولۇپ ، بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن. غەربىي شىمال قىسمىدىكى ئەڭ ئېگىز چوققا دېڭىز يۈزىدىن 4049 مېتر كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ ، تاغلارنىڭ تولىسى قاقاس تاش تاغ ، تاغ ئارىسىدا بۆلاق كۆپ. تاغلاردا توپلىنىپ تۇرىدىغان قار ئاز ، قىشتا ياغقان قار يازدا ئېرىپ كېتىدۇ ، ياۋا ئۆسۈملۈكلەر تۈزلەڭ ـ ئويمانلارغا تارقالغان. تاغلىق رايوندا 3 مىليون 74 مىڭ 700 مو ئوتلاق بولۇپ ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئوتلاق كۆلىمىنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. قىر تاغنىڭ جەنۇبىي باغرىدىكى كەلپىنگە تەۋە 12 جىلغىدا خېلى ياخشى ئوتلاقلار بار. تاغلىق رايوندىكى ئېگىزلىكلەردە 170 خىلدىن ئارتۇق دورا ئۆسۈملۈكى ئۆسىدۇ ، ياۋا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تولىسى بىلەن چارۋا بېقىشقا بولىدۇ.

ناھىيە تەۋەسىدە ، ئاساسلىقى غەربتە قىرتاغ تاغ تىزمىسى بولۇپ ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان ، ئۇ دېڭىز يۈزىدىن 2000 — 3000 مېتر ئېگىز ؛ ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 3089 مېتر ئېگىز ؛ شىمالدىكى تاغلىق رايون قارا تېكە تاغ تىزمىسىنىڭ شەرقىي قىسمى بولۇپ ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان ، ئۇ دېڭىز يۈزىدىن 2000—3500 مېتر ئېگىز ؛ ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 4049 مېتر ئېگىز ؛ جەنۇبىي تاغلىق رايون كەلپىن تاغ تىزمىسىدىن ئىبارەت بولۇپ ، غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان ؛ دېڭىز يۈزىدىن 1500 ـ 2000 مېتر ئېگىز.

1 . غەربىي قىسمدىكى تاغ تىزمىلىرى

بۇ يەردە چوڭ ـ كىچىك 34 تاغ بولۇپ ، ئەڭ ئېگىز چوققا دېڭىز يۈزىدىن 3089 مېتر كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ ، تاغنىڭ ئەڭ پەس جايى دېڭىز يۈزىدىن 1802 مېتر ئېگىز .

1) **ئات سالدى تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدا بولۇپ ، شەھەردىن 45.5 كىلومېتر يىراقلىققا جايلاشقان . تاغ غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا قاراپ سوزۇلغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11.5 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2213 مېتر ئېگىز . ئوتلاق كۆلىمى 2000 مو ، بۇ يەردە شۇاق ، تىكەنلىك ئوت ، چىغ قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ . تۈلكە ، جەرەن ، توشقان ، مولۇن قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ .

2) **قىلتوغراق قارا تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا ، 30 كىلومېتر يىراقلىققا جايلاشقان . تاغ غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى توققۇز كىلومېتر ، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2208 مېتر ئېگىز . بۇ يەردىكى ئوتلاقنىڭ كۆلىمى 3000 مو كېلىدۇ ، يانتاق ، سېرىق كەندىر قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ .

3) **زۇڭقا تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدا ئاقچى ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدىغان ئورۇنغا جايلاشقان . تاغ ئومۇرتقىسى بىلەن شەھەر ئارىلىقى 42 كىلومېتر . تاغ شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن61 كىلومېتر ، كەڭلىكى بىر كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2542 مېتر ئېگىز . ئوتلاق كۆلىمى تەخمىنەن 4000 موغا يېتىدۇ ، ئاساسلىق ئوت ـ چۆپلەردىن سېسىق ئوت ، سېرىق كەندىر ، ئەمەن قاتارلىقلار ئۆسىدۇ . تاغدا جەرەن ، ئارقار ، بۆرە ، توشقان ، تۈلكە قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار بار .

4) **چوڭ ئاچا تاغ** تاغنىڭ جەنۇب بۇرجىكىدە ئىككى ئاچا تاغ بولغانلىقتىن ئاچا تاغ دېگەن نام بېرىلگەن ، بۇ تاغ شەھەرنىڭ 28 كىلومېتر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان . بۇ تاغنىڭ شەرقىي شىمالى چوققا تاغ بىلەن ، جەنۇبى ئىنگەن تېغى بىلەن تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتر ، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2352 مېتر ئېگىز . بۇ يەردە ئوت ـ چۆپ شالاڭ ئۆسىدۇ .

5) **ئۆتەش تېغى** شەھەرنىڭ غەربىدىن 31 كىلومېتر يىراقلىققا جايلاشقان ، تاغ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 13 كىلومېتر ، كەڭلىكى 1.5 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغنىڭ غەربىي چېتى كەلكۈن جىراسى بولۇپ ، ئۆتەش تېغىنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرىدۇ . جىرادىكى يول بىلەن ئۇدۇل ئاقچى چارۋىچىلىق رايونىغا بارغىلى بولىدۇ . بۇ يەردىكى ئوتلاق كۆلىمى 2000 مو بولۇپ ، ئاساسلىقى ، سېسىق ئوت ، سېرىق كەندىر قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ ھەم تۈلكە ، توشقان قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ .

6) **قارا تاغ** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 41 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغ غەربتىن شەرققە سوزۇلغان . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 4.5 كىلومېتر ، كەڭلىكى ئۈچ كىلومېتر ، ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 12 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . بۇ يەردىكى ئوتلاق كۆلىمى 2500 مو كېلىدۇ ، تىكەنلىك ئوت ، شۇاق قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ ھەم جەرەن ، توشقان ، كەكلىك قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ . بۇ ياخشى يايلاق ھېسابلىنىدۇ .

7) **ماڭغۇت تېغى** قىرغىزچە « ماڭغۇت » سۆزى يوللىرى خەتەرلىك ، يىراق دېگەن بولىدۇ . بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 77 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغ جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ سوزۇلغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتر ، كەڭلىكى 1.5 كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2377 مېتر ئېگىز ، ئوتلاق كۆلىمى 2000 موغا يېتىدۇ ، بۇيا ، ئاق تىكەن قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ .

8) **قارا ياپاق تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 58 كىلومېتر كېلىدۇ .

تاغ غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن بەش كىلومېتر ، كەڭلىكى تۆت كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 3089 مېتر ئېگىز . ئوتلاق كۆلىمى 3000 موغا يېتىدۇ ، يۇلغۇن ، ئاق تىكەن ، چىغىرتماق ، ياۋا كۈدە قاتارلىق ئون خىلدىن ئارتۇق ئۆسۈملۈك ئۆسىدۇ .

9) **يەر ئالدىنقى تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا ، ساغان تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان ، ئۇ تاغ جىنسلىرى ھىمىرىلگەن ئىدىرلىق بەلباغ بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتر ، ئېگىزلىكى 50 مېتر ، كەڭلىكى 150 ـ 200 مېترغا يېتىدۇ .

10) **قىل توغراق چوققا تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا ، چوققا تاغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 24 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتر ، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2208 مېتر ئېگىز . تاغدا ئەسلىدە نۇرغۇن توغراق ۋە يۇلغۇن بار ئىدى ، ھازىر كېسىلىپ تۈگەپ كەتكەن ، ئوت ـ چۆپ ئىنتايىن ئاز .

11) **ئىگەر ئالدى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئۇدۇل ئارىلىقى 95 كىلومېتر ، تاغنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتر كېلىدۇ . تاغ يولى تاغنى توغرا كېسىپ ئۆتۈپ ، ئاقچى ناھىيىسگە بارىدۇ .

12) **بوز بەل تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 52 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن بەش كىلومېتر ، ئېگىزلىكى 200 مېتر ، كەڭلىكى 0.2 — 1 كىلومېتر كېلىدۇ . بۇ يەردىكى يول ئېگىز ـ پەس بولۇپ ، ئادەم ۋە ھايۋان ماڭالايدۇ .

13) **چۈداي تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، شەھەر بىلەن ئۇدۇل ئارىلىقى 14.5 كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2298 مېتر ئېگىز . تاغ شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 18 كىلومېتر ، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر كېلىدۇ . ئوتلاق كۆلىمى 6000 موغا يېتىدۇ . ئۇنىڭدا يۇلغۇن ، ئاق تىكەن ، ياۋا چىغىرتماق ، بۇيا قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ . بۇ تاغدا ئوندىن ئارتۇق جايدىن شىرەم سۇ چىقىدۇ .

14) **قارا بۆكسى تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىكى قىزىل تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان بولۇپ ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 17 كىلومېتر كېلىدۇ . ئۇ ، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان ، ئىككى تەرىپى تاغ ، ئوتتۇرىسى ساي ، چۆل ـ جەزىرە بولۇپ ، شىمالىي تاغلىق رايونغا بېرىشتا جەزمەن ئۆتىدىغان يول .

15) **چوققا تاغ** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 22 كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2408 مېتر ئېگىز . تاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي قاپتاللىرى تىك يار ، تۆت ئەتراپىدا ئىول يوق ، ئۇنىڭغا چىقىش قىيىن .

16) **قۇمبۇلاق تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 26 كىلومېتر كېلىدۇ . ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر ، كەڭلىكى 1.8 كىلومېتر بولۇپ ، ئىدىرلىق بەلباغ . تاغ چوققىسىدا بىر بۇلاق بار ، تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدە شالاڭ ئوت ـ چۆپ ئۆسىدۇ .

17) **قوندىق سۇندى داۋان** يىراقتىن قارىغاندا تاغ چوققىسى سىرتقا قىڭغايغاندەك كۆرۈنىدۇ ، تاغنىڭ تۈزۈلۈشى خەتەرلىك . ئۇ ، شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 75 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2474 مېتر ئېگىز . تاغ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ، ئۇزۇنلۇقى 8.5 كىلومېتر ، كەڭلىكى تەخمىنەن تۆت كىلومېتر كېلىدۇ . بۇ يەردىكى ئوتلاق كۆلىمى 6000 موغا يېتىدۇ ، شۇڭا ، ياۋا كۈدە قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ .

18) **ئەبەينىك تېغى** (كەلپىن شۇڭسىدە ھەۋەينىك تېغى) رىۋايەت قىلىنىشچە ، بۇندىن 300 نەچچە يىل ئىلگىرى بۇ يەردە ئەبەي ئىسىملىك بىر كىشى چارۋا باققان ئىكەن . بۇ تاغ شەھەرنىڭ ئۇدۇل غەربىگە جايلاشقان بولۇپ ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 19 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغ شەرقىي شىمالدىن غەربىي جەنۇبقا سوزۇلغان ، شەرقىي شىمالدا ئەبەينىك ئاغزى تېغى بىلەن تۇتىشىدۇ ، تاغنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئون كـ

لومېتر ، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ سېرىلما يالپاق تاشلاردىن تۈزۈلگەن بولۇپ ، تىك يارداڭ ئورۇنلاشقان ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق.

19) **ئەبەينىك قىزىل تېغى** (كەلپىن شۇنسىدە ھەۋەينىك قىزىل تېغى) بۇ تاغ شەھەرنىڭ ئۇدۇل غەربىدە ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 18.5 كىلومېتر كېلىدىغان قىزىلتاغنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە جايلاشقان. تاغنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 14.5 كىلومېتر ، كەڭلىكى 0.6 كىلومېتر ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 1853 مېتر ئېگىز ، تاغ ئۈستىدە قىزىل تاشلار بار ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق. تاغنىڭ شىمالىي باغرىدىكى تۈزلەڭدە ئوت ـ چۆپ بار ، كۆلمى تەخمىنەن 300 مو ، بۇ يەردە تۈلكە ، ياۋا توشقاق قاتارلىق ھايۋانلار بار.

20) **بەشقاپ تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 24 كىلومېتر كېلىدۇ ، شەرقتە چۈداي تېغى بىلەن ، غەربتە ئۆتەش تېغىنىڭ چېتى بىلەن تۇتىشىدۇ. بۇ تاغ غەربتىن شەرققە سوزۇلغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 5.5 كىلومېتر ، كەڭلىكى 1.5 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 1907 مېتر ئېگىز. تاغدا يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق ، مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى بۇ تاغدا تاش پاختا رودىسى تاپقان.

21) **قازما تېغى** تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى تاغ ئالدى تۈزلەڭلىكىدە يەر ئاستى سۇ ئورنى يەر يۈزىدىن 10—15 مېتر تۆۋەن. تاغ شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 81 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2278 مېتر ئېگىز. تاغ تىزمىسى شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان ، شەرقىي شىمالغا بۇرۇلغاندا « V » شەكلىگە كىرىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 16.5 كىلومېتر ، كەڭلىكى 2.5 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدە ئىككى بۆلاق بار ، تاغنى ئايلىنىپ ھاسىل بولغان ئوتلاق كۆلمى 2000 موغا يېتىدۇ. ئۇنىڭدا ، ئاساسەن ، چاكاندا ، شۇاق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ.

22) **ئاتلما تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 91 كىلومېتر كېلىدۇ ، تاغ شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان ، تاغنىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 0.3 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 1802 مېتر ئېگىز ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق.

23) **سارغان تېغى** سارغاننىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن شۇ نام بېرىلگەن. بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 70.5 كىلومېتر كېلىدۇ ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2258 مېتر ئېگىز. تاغ تىزمىسى غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا سوزۇلغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتر ، كەڭلىكى 1 — 3 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغنىڭ جەنۇبىي يانباغرى تىك ، شىمالىي يانباغرى تەكشى بولۇپ ، شوتا پەلەمپېيگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئوتلاق كۆلمى 5000 موغا يېتىدۇ ، ئۇنىڭدا چاكاندا ، شاپ ، يۇلغۇن ، سېمىز ئوت قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ.

24) **چوڭبۇلاق چوققىسى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 82 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان بولۇپ ، ئاخىرى جەنۇبقا بۇرۇلۇپ كېتىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتر ، كەڭلىكى 2.7 كىلومېتر ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2271 مېتر ئېگىز. ئوتلاق كۆلمى 1500 موغا يېتىدۇ ، ئۇنىڭدا كۈدە ، چىغ ، يانتاق ، تۆگە قۇيرۇق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ. بۇ تاغدا ئارقار ، تۈلكە ، توشقان قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ.

25) **قۇمتاغ** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 74 كىلومېتر كېلىدۇ ، تاغ غەربتىن شەرققە سوزۇلغان ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتر ، كەڭلىكى 1.4 كىلومېتر ، ئەڭ ئېگىز چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 1764 مېتر ئېگىز. تاغدا قۇملۇق بار ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق.

26) **ئابلەتچاپتى ساي تېغى** بۇ تاغ ئابلەتچاپتى سېيىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان ، چارۇچى ئابلەت بۇ جايدا

بىر قۇدۇق قازغانلىقتىن شۇ نام بېرىلگەن. تاغ شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 58 كىلومېتر كېلىدۇ، تاغ غەربتىن شەرققە سوزۇلغان، ئۇزۇن نۇقتى ئون كىلومېتر، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2605 مېتر ئېگىز. تاغنىڭ شىمال يانباغرى تىك يار. ئوتلاق كۆلىمى 800 موغا يېتىدۇ. ئۇنىڭدا چاكاندا، ياۋا كۈدە، يانتاق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ. تاغدا ئارقار، جەرەن، كەكلىك، تۈلكە قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ.

27) **ئەبەينىك ئېغىزى** (كەلپىن شۇڭسىدە ھەۋەينىك ئېغىزى) بۇ تاغ قىزىل تېغى بىلەن تۇتىشىپ، تاغ ئېغىزىنى ھاسىل قىلغان. تاغ شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 14 كىلومېتر، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتر، كەڭلىكى بىر كىلومېتر كېلىدۇ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 1601 مېتر ئېگىز، تاغ سېرىلما تاش پارچىلىرىدىن تەركىب تاپقان قىيالىقتىن ئىبارەت. يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق.

28) **ئىگەر ئالدى تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، مارالبېشى ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدىغان يەرگە جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 87 كىلومېتر كېلىدۇ، تاغ تىزمىسى شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتر، كەڭلىكى بەش كىلومېتر كېلىدۇ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2256 مېتر ئېگىز. ئوتلاق كۆلىمى 1000 موغا يېتىدۇ، ئۇنىڭدا چاكاندا، ياپىلاق ئارچا، سېسىق ئوت قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ. مولۇن، تۈلكە، ئارقار، ئۇلار، كەكلىك قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ.

29) **ئاقتېرەك تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 61 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغلار قاتمۇقات، خەتەرلىك، تۈزۈلۈشى مۈرەككەپ بولۇپ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 3041 مېتر ئېگىز. ئوتلاق كۆلىمى 1300 موغا يېتىدۇ. ئۇنىڭدا چاكاندا، ئاق تىكەن، كۆك قۇمۇش قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ؛ جەرەن، تۈلكە، كەكلىك قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ.

30) **قىزىلتاغ** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 63 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ چوققىلىرى قاتمۇقات، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2913 مېتر ئېگىز. ئوتلاق كۆلىمى 500 موغا يېتىدۇ. ئۇنىڭدا يانتاق، ئاق تىكەن، بۈيا، چىغ قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ؛ جەرەن، توشقان، كەكلىك قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ.

31) **توغرا تاغ** بۇ تاغ قازما تېغى بىلەن قوندا قسۇندى تېغىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توغرا چۈشكەن. شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 85 كىلومېتر كېلىدۇ، تاغ شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئوچ كىلومېتر، كەڭلىكى ئىككى كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2101 مېتر ئېگىز، تاشلىرى قارا، يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق.

32) **قارا قاڭشار تېغى** بۇ تاغنىڭ چوققىسى سىرتقا چىقىپ تۇرىدۇ، ئۇستىدىكى تاشلار قارا، يىراقتىن قارىغاندا ئادەمنىڭ قاڭشىرىغا ئوخشايدۇ. بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىگە جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى تەخمىنەن 70 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغنىڭ ئۈچ تەرىپى سايى، شىمالى قىر تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە يانداشىپ تۇرىدۇ، شۇڭا تاغ « V » شەكلىگە كىرىپ قالغان، تەخمىنەن تۆت كۈادرات كىلومېتر كېلىدۇ. بۇ يەردە كۆلىمى 2000 مو ئوتلاق بولۇپ، چىرغىناق، چاكاندا قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ.

33) **توقۇز قاخ تېغى** تاغ ئىچىدە توققۇز جايدا قاخ (كۆل) بار، بۇ نام شۇنىڭدىن كەلگەن. بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىگە جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 72 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى 4.8 كىلومېتر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 2.2 كىلومېتر كېلىدۇ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2433 مېتر ئېگىز، بۇ تاغدا 1000 مو ئوتلاق بار.

34) **چوڭقارىغاي تېغى** شەھەرنىڭ غەربىگە جايلاشقان. شەھەر بىلەن ئارىلىقى تەخمىنەن 48 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ ئېگىز ھەم قاتمۇقات بولۇپ، تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدە شەمشاد، قارىغاي ۋە ھەر خىل ئۆسۈملۈك

لەر ئۆسىدۇ.

2 . شمالىي قىسمدىكى تاغ تىزمىلىرى

بۇ تىزمىغا چوڭ ـ كىچىك بولۇپ 16 تاغ جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ ئېگىز جايى 3460 مېتر، ئەڭ پاكار جايى 2003 مېتر كېلىدۇ.

1) **بەش جىلغا تېغى** شەھەرنىڭ ئۇدۇل شمالىي، قىيپاش غەربىگە جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 22 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ شمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئون كىلومېتر، كەڭلىكى تەخمىنەن 1.2 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2636 مېتر ئېگىز. تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 4200 مودىن ئاشىدۇ. ئۇنىڭدا تىكەنلىك ئوت، چىغ قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ؛ ئارچار، توشقان، ئۇلار، سۇغۇر قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ.

2) **بېيىك تاغ** بۇ تاغ شەھەرنىڭ شمالىي، قىيپاش غەربىگە جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 26 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ شمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 12 كىلومېتر، كەڭلىكى بىر كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2270 مېتر ئېگىز. ئوتلاق كۆلىمى 1300 موغا يېتىدۇ، چىغ، سېمىز ئوت، ياۋا كۈدە، ياۋا سامساق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ؛ جەرەن، تۈلكە، بۆرە قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ.

3) **ئۆشكە قاخ تېغى** بۇ تاغدا ئوتلايدىغان جەرەنلەر دائىم قاخقا (كۆلگە) كېلىپ سۇ ئىچىپ تۇرىدۇ. شۇڭاۋۇشكە قاخ (كۆل) تېغى دېگەن نام بېرىلگەن (جەرەننىڭ چىشسىنى كەلپىندە ئۆشكە دەيدۇ)، بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىي شمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 22 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ شمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن توققۇز كىلومېتر، كەڭلىكى بىر كىلومېتر كېلىدۇ. تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى تەخمىنەن 1800 موغا يېتىدۇ، چاكاندا، شۇاق، قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ. تاغدا جەرەن، تۈلكە، توشقان، كەكلىك، مولۇن قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ.

4) **تىكەلچۇق تېغى** بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىي شمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 27 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ غەربتىن شەرققە سوزۇلغان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 14 كىلومېتر، كەڭلىكى تەخمىنەن بىر كىلومېتر كېلىدۇ. بۇ تاغنىڭ ئىككى چوققىسى بار. شەرقىي چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2201 مېتر ئېگىز، غەربىي چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2368 مېتر ئېگىز. تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 7000 موغا يېتىدۇ، سېسىق ئوت، ياۋا كۈدە، قارا زىرىق، چاكاندا قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ. تاغدا جەرەن، توشقان، كەكلىك، تۈلكە، بۆرە قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ.

5) **سىزما تاغ** شەھەرنىڭ غەربىي شمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 42 كىلومېتر، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن چېگرىداش. تاغ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى 35 كىلومېتر، كەڭلىكى 4.2 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن3317 مېتر ئېگىز. تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 1000 موغا يېتىدۇ، تىكەنلىك ئوت، يانتاق، بۈيا، شۇاق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ.

6) **يامان تاغ** شەھەرنىڭ غەربىي شمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 28.5 كىلومېتر، ئۇزۇنلۇقى 2.8 كىلومېتر، كەڭلىكى 0.9 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2306 مېتر ئېگىز. تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 800 مودىن ئاشىدۇ، چىغ، يانتاق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ. تاغنىڭ تۈزۈلۈشى تىك بولغاچقا، ئادەم ۋە چارۋا ماللارنىڭ چىقىشى تەس. شۇڭا بۇ يەردە چارۋا باقىدىغانلار ئاز.

7) **قىزىل تاغ** شەھەرنىڭ غەربىي شمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 11 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ شمالدىن غەربىي جەنۇبقا سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 25 كىلومېتر، كەڭلىكى تەخمىنەن 2.2 كىلومېتر كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2003 مېتر ئېگىز. ئۇ، گىيا ئۆسىمەيدىغان قاقاس

تاغ.

8) **ماتان تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 36 كىلومېتر، ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتر، كەڭلىكى بەش كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2918 مېتر ئېگىز. تاغدا ئۇچ يەردە بۇلاق، 150 مو تېرىلغۇ يەربار. ئوتلاق كۆلىمى تەخمىنەن 5000 — 6000 مو كېلىدۇ.

9) **ئاق چوققا تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 46 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ يۇمىلاقسىمان شەكىل ئالغان بولۇپ، ئومۇمىي كۆلىمى 40 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. تاغنىڭ ئوتتۇرىسىدا جىلغىلار ئىرماش - چىرماش جايلاشقان، تاغنىڭ تۈزۈلۈشى خەتەرلىك، تاغ يولىدا مېڭىش قىيىن، تاغنىڭ ئويمان يېرىدە شالاڭ ئۆسكەن يۇلغۇنلار بار. پارچە - پۈرات يايلاقلار ئۈچرايدۇ، كۆلىمى تەخمىنەن 7000 موغا يېتىدۇ.

10) **قارا چوققا تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 41 كىلومېتر، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 18 كىلومېتر، كەڭلىكى بەش كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 3460 مېتر ئېگىز. ئوتلاق كۆلىمى 3000 موغا يېتىدۇ، بۇنىڭدىن يازدىلا پايدىلىنىش مۇمكىن. تاغدا شالاڭ ئۆسكەن شەمشاد، قارىغاي ۋە توغراق بار. تاغنىڭ ئويمان يېرىدە بىر مۇنچە بۇلاق ۋە سىزىپ چىققان سۇ بار.

11) **ئالا قاغا چات تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 48.5 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغدا 1500 مو يايلاق بار، ئاساسەن، تىكەنلىك ئوت، شۇاق ئۆسىدۇ.

12) **كۆك ئۇلاق تېغى** شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 30.5 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى 9.5 كىلومېتر، كەڭلىكى 1.2 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2698.4 مېتر ئېگىز. تاغدا يېپىنچا ئۆسۈملۈك يوق.

13) **ئەرەمجان تېغى** قەدىمكى تۈرك تىلىدا قوتانلىق جاي دېگەن بولىدۇ. شەھەرنىڭ ئۇدۇل شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 27 كىلومېتر. تاغ جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى ئالتە كىلومېتر، كەڭلىكى 1.5 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2424 مېتر ئېگىز. تاغنىڭ جەنۇبىي چېتىدە بىر چوڭقۇر جىلغا بار، جىلغىدا ئىككى مو تېرىلغۇ يەر، بىر مو باغ، ئىككى ئائىلە بار.

14) **باي شۇاق تېغى** شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 39 كىلومېتر كېلىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 2728 مېتر ئېگىز، تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 1000 موغا يېتىدۇ. بۇنىڭدا شۇاق، تىكەنلىك ئوت، چاكاندا قاتارلىق ئوت - چۆپلەر ئۆسىدۇ. تاغنىڭ بىر مۇنچە جايىدا يامغۇر سۇيىدىن ھاسىل بولغان كۆلچەك بار، سۇيى سىڭىپ كەتمەيدۇ. شۇڭا ئۇنىڭدا يىل بويى مال سۇغىرىشقا بولىدۇ. تاغدا تۈلكە، بۆرە، مولۇن، توشقان، قارچۇغا قاتارلىق ياۋايى ھايۋان، قۇشلار بار.

15) **ئات يايلاق تېغى** شەھەرنىڭ ئۇدۇل شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 28 كىلومېتر كېلىدۇ. تاغ شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان بولۇپ، چوڭ اينىڭ تېغى بىلەن تۇتىشىدۇ. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 13 كىلومېتر، كەڭلىكى تەخمىنەن ئىككى كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2714 مېتر ئېگىز. تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 1000 موغا يېتىدۇ؛ بۇنىڭدا چاكاندا، تىكەنلىك ئوت، چىغىرتماق قاتارلىق ئوت - چۆپلەر ئۆسىدۇ. تاغدا تۈلكە، بۆرە، توشقان، ئارقار، ئۇلار، قارچۇغا قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ۋە قۇشلار بار.

16) **سۆگەت تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى تەخمىنەن 37 كىلومېتر، تاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئالتە كىلومېتر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 2.5 كىلومېتر كېلىدۇ. ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 3007 مېتر ئېگىز. تاغ ئېچىدە تۆت بۇلاق، ئالتە مو تېرىلغۇ يەر، 5000 مو ئوتلاق بار.

3 . جەنۇبىي قىسمدىكى تاغ تىزمىلىرى

جەنۇبىي قىسمدا چوڭ ـ كىچىك ئالتە تاغ بولۇپ ، ئالتىلىسى دېڭىز يۈزىدىن 2000 مېتر ئەتراپىدا ئېگىز .

1) **قۇم ئاتىلاغ تېغى** بۇ تاغ تىزمىسى بىلەن قۇم بارخانلىرى قانۇنىيەتلىك تىزىلغان . ئادەتتە ئۇ ، كەلپىن تېغى ياكى گۈڭگۈرتلۇك تاغ دەپمۇ ئاتىلىدۇ . بۇ تاغ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەرگە ئەڭ يېقىن جايىنىڭ ئۈدۈل ئارىلىقى 35 كىلومېتر كېلىدۇ . بۇ تاغ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ، شەرقتە ئاچالدىن باشلىنىپ ئاتۇش چېگرىسىغا كىرىپ كېتىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 110 كىلومېتر ، كەڭلىكى 7—10كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2566 مېتر ئېگىز . تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكى ئۇرۇمچى ـ قەشقەر تاشيولىغا ياندىش . ئۇ ناھىيە تەۋەسىدىكى ئەڭ ئۇزۇن بىر تاغ تىزمىسى ھېسابلىنىدۇ . تاغ ئىچىدە مول گۈڭگۈرت رودىسى بار ، تارىخىي خاتىرىلەردىن قارىغاندا ، مىلادى 1723 ـ يىللا گۈڭگۈرت رودىسى قېزىلغان . 1956 ـ يىلدىن باشلاپ دۆلەت تەرىپىدىن رودا قېزىش رەسمىي باشلانغان . تاغدا بۇلاق يوق ، يېيىنچا ئۆسۈملۈكلەرمۇ ئۆسمەيدۇ .

2) **قارا تاغ** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 38 كىلومېتر ، تاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۇچ كىلومېتر ، كەڭلىكى 0.3 كىلومېتر كېلىدۇ ، تاغ سوزۇنچاق تۈزۈلگەن ، ئۇستى تىك ، ئاستى تۈز ، ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2130 مېتر ئېگىز . تاغدا سۇ ۋە يېيىنچا ئۆسۈملۈك يوق .

3) **تۆۋەن تاغ** شەھەرنىڭ ئۈدۈل جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 13 كىلومېتر ، تاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40 كىلومېتر ، كەڭلىكى بەش كىلومېتر كېلىدۇ . ئاساسلىق چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 2025 مېتر ئېگىز . تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدە قارا زىرىق ، ئازغان ، سېسىق ئوت ، چېغ ، چاكاندا قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ . تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 7000 مو ئەتراپىدا . تاغقا باردىغان يول بولمىغاچقا ، چارۋا بېقىلمايدۇ .

4) **پاقلىق قىزىل تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 42 كىلومېتر ، تاغنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئون كىلومېتر ، كەڭلىكى تۆت كىلومېتر كېلىدۇ . ئۇنىڭدا بىر جىلغا بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر ، كەڭلىكى 0.3 كىلومېتر ، چوڭقۇرلۇقى 80 — 100 مېتر كېلىدۇ . تاغ ۋە جىلغىدا يېيىنچا ئۆسۈملۈك يوق .

5) **سۆگەت بۇلاق تېغى** شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 46 كىلومېتر كېلىدۇ . ئۇنىڭدا پەس يانباغرىلىق كىچىك ئېدىرلار بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 12 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . تاغدا شالاڭ قارا تىكەنلىك ئوت ، شۇڭاق قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ .

6) **قالماق ئاشتى تېغى** تاغ ئۇستىدە يەتتە مېتر ئېگىزلىكتە بىر پوتەي بار . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇنى موڭغۇللار ياسىغان ئىكەن . بۇ تاغ شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 66 كىلومېتر كېلىدۇ . تاغ تىزمىسى شەرقتىن غەربكە سوزۇلۇپ ، جەنۇبقا قايرىلىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتر ، كەڭلىكى تەخمىنەن ئۇچ كىلومېتر كېلىدۇ . تاغدىكى ئوتلاق كۆلىمى 3000 موغا يېتىدۇ . ئۇنىڭدا كۆلچەكلەر بىر قەدەر كۆپ . تاغدا ياۋا كۈدە ، ياۋا پىياز ، ئازغان ۋە قىسمەن شالاڭ ئۆسكەن توغراق بار . تاغدا بۆرە ، تۈلكە ، توشقان ، ئارقار ، ئۇلار ، جەرەن قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار ياشايدۇ .

4 . جىلغىلار

جىلغىلار ئاساسەن ، قىرتاغنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، سانى 12 بولغاچقا ، ئادەتتە بۇنى كەشلەر 12 جىلغا دەپ ئاتىشىدۇ . تاغنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمدا يەنە مەشھۇر سارغان جىلغىسى بار . قىرتاغ (تىگىرەك تاغ دەپمۇ ئاتىلىدۇ) سۇ بۆلگۈچ قىر دېگەن بولىدۇ . تاغ تىزمىسى پامىر تاغلىرىدىن باشـ

لىنىپ ، قەشقەر ۋىلايىتىنى كېسىپ ئۆتۈپ ، كەلپىن تەۋەسىگە كىرىدۇ . ئۇ 200 كىلومېتردىن كۆپرەك سوزۇلغان . تاغلار قاتمۇقات . تاغنىڭ جەنۇبىدىكى 12 جىلغا كەلپىننىڭ ئاساسلىق چارۋىچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ .

1) **يايلو جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 50 مىڭ مو ، بۇ يەردە ئون چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

2) **قارا گۆ جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 100 مىڭ مو ، بۇ يەردە توققۇز چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

3) **قاپقاقتى جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 10 مىڭ مو ، بۇ يەردە ئون چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

4) **تېرىلغۇ جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 50 مىڭ مو ، بۇ يەردەئون چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

5) **قارىغاي جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 30 مىڭ مو ، بۇ يەردە توققۇز چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

6) **يارغاق جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 15 مىڭ مو ، بۇ يەردە 11 چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

7) **ئاقتاش جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 2000 مو ، بۇ يەردە ئىككى چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

8) **قاغا يايلاق جىلغىسى** كۆلىمى 18 مىڭ مو ، بۇ يەردە توققۇز چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

9) **قۇشلۇق جىلغىسى** (كەلپىن شۇنسىدە بۇركۈتنى قۇش دەيدۇ) كۆلىمى تەخمىنەن 30 مىڭ مو ، بۇ يەردە سەككىز چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

10) **مۇزلۇق جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 50 مىڭ مو ، بۇ يەردە 13 چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

11) **ماتان جىلغىسى** كۆلىمى تەخمىنەن 3000 مو ، بۇ يەردە 13 چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

12) **ئىشتالى جىلغىسى**كۆلىمى تەخمىنەن 5000 مو ، بۇ يەردە 13 چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

13) **سارغان جىلغىسى**كۆلىمى تەخمىنەن 5000 مو ، بۇ يەردە ئۇستۇن - تۆۋەن بەلچى دېگەن جايلار بار ، ئۇستۇن بەلچىدە بەش چارۋىچىلىق نۇقتىسى بار .

§ 2 . كەلپىن ئويمانلىقى

كەلپىن ئويمانلىقى ناھىيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان . ئۇنىڭ شىمال ، غەرب ۋە جەنۇب تەرىپى تاغلار بىلەن ئورالغان ؛ شەرق تەرىپى ئوچۇق بولۇپ ، تار ۋە ئۇزۇنچاق ئويمانلىق شەكلىنى ئالغان . ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 3500 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا قىسمى كۆتۈرۈلۈپ چىققان بولۇپ ، ئويمانلىقنى كەلپىن ئويمانلىقى ۋە سارغان ئويمانلىقى دەپ ئىككىگە بۆلۈۋەتكەن . پۈتكۈل ئويمانلىق تېرىلغۇ يەر ، چۆل ۋە قۇملۇقتىن تەركىب تېپىپ ، شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ يانتۇ كەتكەن ، ئوتتۇرا جەنۇب قىسمىدىكى كەلپىن ئويمانلىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 150 كىلومېتر ، كەڭلىكى ئون نەچچە كىلومېتر ، دېگىز يۈزىدىن 1120 — 1200 مېتر ئېگىز . غەربىي شىمال قىسمىدىكى سۇ بېشى ئويمانلىقى تەكشى ، دولقۇنسىمان كەتكەن يېپىق شەكىلدىكى پەس ئويمانلىق بولۇپ ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 100 كىلومېتردىن ئاشىدۇ ، كەڭلىكى 15 — 20 كىلومېتر كېلىدۇ . غەربتىن شەرققە قاراپ يانتۇ كەتكەن ئەڭ پەس جايىمۇ دېگىز يۈزىدىن 1548 مېتر ئېگىز . شەھەر ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان ، شەھەرنىڭ غەربىدىكى گەزلىك يېزىسى بىلەن يۇرچى يېزىسى يۇمشاق تۇپراق تۇزلەڭ بولۇپ ، ئاساسلىق تېرىلغۇ رايونى ھېسابلىنىدۇ .

§ 3 . ئاچال تۇزلەڭلىكى

ئاچال تۇزلەڭلىكى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، تاغ ئالدىدىكى كەلكۈن

چۆكمە تۈزلەڭلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ كۆلىمى 2844 كۋادرات كىلومېتر. يەر تۈزۈلۈشى كەڭ ۋە تۈز، شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ يانتۇ كەتكەن، دېڭىز يۈزىدىن 1060 — 1200 مېتر ئېگىز. يەر ئۈستى كەڭ كۆلەمدىكى تېپىك شور تۈپراقلىق بولۇپ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك بىر قەدەر كۆپ. تۈزلەڭلىكنىڭ ئاچال، كۆل، چىلان ئەتراپلىرى دېھقانچىلىق رايونى، قاراكۆل ئورمانچىلىق رايونى، يايدى چارۋىچىلىق رايونى ھېسابلىنىدۇ. ئاچال تۈزلەڭلىكىدىكى كەڭ كۆلەملىك شورلۇق بىنەم يەرلەر تېخى ئۆزلەشتۈرۈلمىگەن.

تۈزلەڭلىكنىڭ جەنۇبىدىكى قارا كۆل توغراقلىقنىڭ كۆلىمى 549 مىڭ 400 مو بولۇپ، ئەڭ ئۇزۇن جايى 48 كىلومېتر، ئەڭ كەڭ جايى سەككىز كىلومېتر كېلىدۇ، كەلكۇن سۇيى ئورمانلىققا يامراپ تۇرىدۇ. كونا قەشقەر دەرياسى يولىنىڭ ئىككى قاسنىقىغا كەڭ كۆلەمدىكى قۇم بارخانلىرى ۋە قۇم قىرلىرى جايلاشقان.

III باب

ھاۋا كىلىماتى

كەلپىن ناھىيىسى تارىم ئويمانلىقىنىڭ شىمالىي چېتىگە، تەكلىماكان چۆلىنىڭ جەنۇب تارماق تىزمىسىنىڭ ئوتتۇرا ھال پاكار تاغلىق بەلبېغىدىن شەكىللەنگەن ئويمانلىققا جايلاشقان بولۇپ، جەنۇبىي مۆتىدىل بەلباغدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ قۇرغاق رايونىغا كىرىدۇ. كەلپىن ئويمانلىقى يەنە كېلىپ ئىسسىق بولىدىغان قۇرغاق جاي، كۈن نۇرى ئىسسىقلىقى مول، ئىقلىمى قۇرغاق، ھۆل - يېغىن مىقدارى ئاز، چېكىگە يەتكەن چوڭ قۇرۇقلۇق خاراكتېرىدىكى ئالاھىدىلىكى بەك روشەن، جايلارنىڭ ئىقلىم ئالاھىدىلىكى يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشىگە قاراپ روشەن پەرقلىنىدۇ. شىمال، غەرب ۋە جەنۇب تەرەپلەردىكى تاغلىق رايونلاردا ھاۋا قىشتا ئىسسىق، يازدا سالقىن بولۇپ، ئىسسىقلىق مىقدارى يېتىشمەيدۇ، قىراۋسىز مەزگىلى قىسقا، قىشتا تەتۇر تېمپېراتۇرا بەلبېغى پەيدا بولۇپ، ھۆل - يېغىن بىر قەدەر كۆپ بولىدۇ، بۇ، چارۋىچىلىققا باب كېلىدۇ؛ تاغ باغرىدا ئىسسىقلىق مىقدارى بىر قەدەر ئاز، قىراۋسىز مەزگىل قىسقا، ئەتىيازدا سۇ كەمچىل بولۇپ، چارۋىچىلىققا ۋە سالقىننى ياقتۇرىدىغان زىرائەتلەرنى تېرىشقا باب كېلىدۇ؛ شەھەر ئويمانلىقى بىلەن ئاچال تۈزلەڭلىكىدە ئاپتاپ يېتەرلىك، ئىسسىقلىق مول، قىراۋسىز مەزگىل ئۇزۇن بولۇپ، كېۋەز تېرىشقا ۋە ئىسسىقنى ياقتۇرىدىغان زىرائەتلەرنى تېرىشقا ماس كېلىدۇ.

§ 1 . تۆت پەسىل

كەلپىن رايونىدا تېمپېراتورا 0℃> بولغاندا قىش پەسلى، 20℃< بولغاندا ياز پەسلى، 0℃—20℃ بولغاندا ئەتىياز ۋە كۈز پەسلى بولىدۇ.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تۇزلەڭ رايونىدا ياز پەسلى ئۇزۇن ، ئەتىياز قىش پەسىللىرى ئوتتۇرا ھال ، كۈز پەسلى ئەڭ قىسقا بولىدۇ ؛ تاغ رايونلىرىدا قىش پەسلى ئۇزۇن بولىدۇ ياكى قىش ئۇزۇن بولۇپ ياز بولمايدۇ ، كۈز بىلەن ئەتىياز پەسىللىرى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كېتىدۇ . ناھىيە بويىچە ياز پەسلىنىڭ باشلىنىش ۋاقتى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ سىلجيدۇ ، قىش پەسلى بولسا بۇنىڭ تەتۇرىسىچە بولىدۇ . ئەتىياز پەسلى قۇرغاق بولۇپ ، ھۆل - يېغىن ئاز ، سوغۇق ھاۋا ئېقىمىنىڭ ھەرىكىتى كۈپ بولىدۇ ، بەزى چاغلاردا ئەتىيازدا سوغۇق ، تەتۇر سوغۇق بولىدۇ ، بەزى چاغلاردا قۇم - بوران ، چاڭ - توزانلىق كۈنلەر بولىدۇ . ئەتىياز ئىسسىق كېلىدىغان يىللار 55% نى ، ئەتىياز سوغۇق كېلىدىغان يىللار 20% نى ، ئەتىيازدا تەتۇر سوغۇق بولىدىغان يىللار 25% نى ئىگىلەيدۇ . ئەتىياز ئاخىرىدا ھۆل - يېغىن كۆپىيىدۇ ، بوران چىقىدىغان ، مۆلدۈر ياغىدىغان ھاۋارايى پەيدا بولۇشقا باشلايدۇ .

ئەتىياز پەسلىدە ، كۈندۈزلۈك ئۇزۇنلۇقى ئومۇمەن 14 سائەت 11 مىنۇت بولۇپ ، ھەر كۈنى سائەت 7 دىن 40 مىنۇت ئۆتكەندە (بېيجىڭ ۋاقتى بويىچە ، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) تاڭ ئاتىدۇ ، سائەت 21 دىن 51 مىنۇت ئۆتكەندە قاراڭغۇ چۈشىدۇ . ياز پەسلىدە ، كۈندۈزلۈك ئۇزۇنلۇقى ئومۇمەن 16 سائەت 10 مىنۇت بولۇپ ، ھەر كۈنى سائەت 6 دىن 24 مىنۇت ئۆتكەندە تاڭ ئاتىدۇ ، سائەت 22 دىن 54 مىنۇت ئۆتكەندە قاراڭغۇ چۈشىدۇ . كۈز پەسلىدە ، كۈندۈزلۈك ئۇزۇنلۇقى ئومۇمەن 12 سائەت 25 مىنۇت بولۇپ ، ھەر كۈنى سائەت 8 دىن 18 مىنۇت ئۆتكەندە تاڭ ئاتىدۇ ، سائەت 20 دىن 43 مىنۇت ئۆتكەندە قاراڭغۇ چۈشىدۇ . قىش پەسلىدە ، كۈندۈزلۈك ئۇزۇنلۇقى 10 سائەت 42 مىنۇت بولۇپ ، ھەر كۈنى سائەت 9 دىن 31 مىنۇت ئۆتكەندە تاڭ ئاتىدۇ ، سائەت 20 دىن 13 مىنۇت ئۆتكەندە قاراڭغۇ چۈشىدۇ . ھەر يىلى 3 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا كۈندۈز ئۇزىرايىدۇ ، قالغان ئايلاردا بولسا قىسقىرايىدۇ .

كەلپىننىڭ تۇزلەڭ رايونلىرىدا پەسىللەرنىڭ بۆلىنىشى

جەدۋەل 2—1　　بىرلىكى : ئاي / كۈن

تۇرى \ پەسلى	ئەتىياز		ياز		كۈز		قىش	
	باشلىنىش ۋاقتى	كۈن سانى	باشلىنىش ۋاقتى	كۈن سانى	باشلىنىش ۋاقتى	كۈن سانى	باشلىنىش ۋاقتى	كۈن سانى
ئوتتۇرىچە	25/2	95	31/5	100	8/9	77	24/11	93
ئەڭ بالدۇر (ئۇزۇن)	8/2	116	7/5	135	5/9	149	12/11	106
ئەڭ كېيىن (قىسقا)	3/3	70	27/6	49	26/9	53	2/12	79

كەلپندە جانلىقلارنىڭ ئىقلىمغا ماسلىشىش جەدۋىلى

جەدۋەل 2—2 بىرلىكى: ئاي/ئون كۈن

دەرەخ خىلى / تۈرى	شىنجاڭ تېرىكى	تاغ تېرەك رەك	سۈگەت	جىگدە	ئۇرۇمك	تالما	شاپتۇل	پەسىل ئۇششۇرى	قالىماچ	كېلىدۇ	3 - ئاي ئاخىرى
										كېتىدۇ	10 - ئاي ئوتتۇرىسى
بىغلايدۇ	3 - ئاي ئاخىرى	4 - ئاي بېشى	3 - ئاي ئوتتۇرىسى	4 - ئاي بېشى	3 - ئاي ئاخىرى	3 - ئاي ئاخىرى	4 - ئاي بېشى		كاكۇك	كېلىدۇ	4 - ئاي بېشى
يوپۇرماق چىقىرىدۇ	4 - ئاي بېشى	4 - ئاي بېشى	3 - ئاي ئاخىرى	4 - ئاي بېشى	4 - ئاي بېشى	3 - ئاي ئاخىرى	4 - ئاي ئوتتۇرىسى			كېتىدۇ	9 - ئاي ئاخىرى
چېچەكلەيدۇ	—	—	4 - ئاي بېشى	5 - ئاي بېشى	3 - ئاي ئاخىرى	4 - ئاي بېشى	4 - ئاي ئوتتۇرىسى		ئوت - چۆپ	كۆكىرىدۇ	3 - ئاي ئوتتۇرىسى
غازاق تاشلايدۇ	10 - ئاي ئاخىرى	10 - ئاي ئوتتۇرىسى	10 - ئاي ئوتتۇرىسى	11 - ئاي ئوتتۇرىسى	10 - ئاي ئاخىرى	10 - ئاي ئاخىرى	10 - ئاي ئوتتۇرىسى			سارغىيدۇ	10 - ئاي ئوتتۇرىسى

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تەبىئي مەۋسۇم جەدۋىلى

جەدۋەل 2—3 بىرلىكى: ئاي / كۈن

تۈرى	ئۇششۇك		قار		قاردۇۋلىنىش		يەرنىڭ توڭلىشى		سۇ يۈزىنىڭ مۇزلىشى		قارايامغۇر	
	دەسلەپكى كۈن	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئاخىرقى كۈن
كۈنلەر	28/10	25/3	15/12	23/2	29/12	22/2	2/12	20/2	27/10	21/3	23/4	27/9

§ 2. ھاۋا تېمپېراتۇرىسى

كەلپىن ئويمانلىقى كەلپىن بويىچە« ئىسسىقلىق ئامبىرى» بولۇپ ، يۇقىرى ھارارەت تومۇزدا پەيدا بولىدۇ ، ئىسسىقلىقنىڭ مەركىزى ئاچال بىلەن يالغۇز ئۆي (يىجيەن فاكزا) ئەتراپىدا بولۇپ ، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 43.1℃ قا يېتىدۇ . ناھىيە بويىچە يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.4℃ (ئەڭ يۇقىرى بولغان يىللىرى 12.2℃ ، ئەڭ تۆۋەن بولغان يىللىرى 10.5℃) ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن 29.3℃ بولىدۇ .

يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا كۈنلىرىدە پەرق بار ، بۇنداق پەرق ئاچالنىڭ شەرقىي جەنۇب قىسمىدا ھەممىدىن چوڭ ، شەھەر ئويمانلىقىدا ۋە ئاچال تۈزلەڭلىكىنىڭ شەرقىي قىسمىدا ئوتتۇرا ھال ، تاغلىق رايوندا ئەڭ كىچىك بولىدۇ ، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا چۈشتىن كېيىن پەيدا بولىدۇ ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا تاڭ سەھەردە كۆرۈلىدۇ . ئەڭ چوڭ كۈندىلىك تېمپېراتۇرا پەرقى 24.1℃ بولۇپ ، 1969 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ۋە 1974 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى كۆرۈلدى .

كەلپىن ئويمانلىقىدا يىل بويى ئوتتۇرىچە قىراۋسىز ۋاقىت 215 كۈن ، ئەڭ كۆپ دېگەندە 229 كۈن ، ئەڭ ئاز دېگەندە 198 كۈن بولىدۇ .

كەلپىن ناھىيسىدە تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 2—4　　بىرلىكى: ℃

ئايلار / تېمپېراتۇرا	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2
پەسىللىك ئوتتۇرىچە	14.7			25.3			11.5			−6.0		
ئايلىق ئوتتۇرىچە	7.6	15.6	20.9	24.6	26.0	25.4	20.3	12.1	2.1	−6.6	−9.0	−2.3
كۈندىلىك پەرق	14.1	14.6	14.7	15	14.5	14.6	14.7	15.9	14	13	13.6	13.2
يىللىق ئوتتۇرىچە	11.4											
يىللىق پەرق	35.0											

كەلپىن ناھىيسىدە يۇقىرى تېمپېراتۇرىنىڭ ۋاقتى ۋە كۈن سانى

جەدۋەل 2—5

تۈرى / يۇقىرى تېمپېراتۇرا (℃)	پەيدا بولۇش ۋاقتى (ئاي/ئۈنكۈن)	يىللىق كۈن سانى		
		ئوتتۇرىچە	ئەڭ كۆپ	ئەڭ ئاز
35〈	4-ئاي ئاخىرىسى —9-ئاي بېشى	24.2	35	8
40〈	6-ئاي/ئوتتۇرىسى—8-ئاي/ئوتتۇرىسى	0.6	3	0

كەلپىن ناھىيسىنىڭ يەر تېمپېراتۇرىسى جەدۋىلى

جەدۋەل 2-6　　بىرلىكى: ℃

ئاي / تۈرى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىل
يەر ئۈستى تېمپېراتۇرىسى	−10.4	−7.4	9.9	18.6	25.4	30.1	31.6	29.8	23.2	12.9	6.3	−7.8	13.6
بەش سانتىمېتر چوڭقۇر-لۇقتىكى تېمپېراتۇرا		-	8.7	17.3	23.8	28.3	30.3	29.1	23.1	13.6	3.0	−4.7	-

كەلپىن ناھىيسىنىڭ ئاخىرقى ۋە دەسلەپكى ئۈششۈك كۈنلىرى ۋە ئۈششۈكسىز مەزگىلى

جەدۋەل 2—7　　بىرلىكى: ئاي / كۈن

تۈرى	يېنىك ئۈششۈك			ئېغىر ئۈششۈك		
	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئۈششۈكسىز مەزگىل	ئاخىرقى كۈن	دەسلەپكى كۈن	ئۈششۈكسىز مەزگىل
ئوتتۇرىچە	3/4	20/10	199.2	25/3	28/10	215
ئەڭ بالدۇر (قىسقا)	22/3	9/10	183	13/3	17/10	193
ئەڭ كېيىن (ئۇزۇن)	19/4	5/11	215	10/4	7/11	229
كاپالەت نىسبىتى 80%	8/4	24/10	186	1/4	1/11	223

§ 3 . ئسسسقلىق شارائتى

كەلپىن ئويمانلىقىدىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدا قۇياشنىڭ يورۇتۇش ۋاقتى ئۇزۇن ، قۇياشنىڭ نۇر چېچىش مقدارى مول بولۇپ ، ئومۇمي نۇر چېچىش مقدارى 133.6 كالورىيە / كۋادرات سانتىمېتر . فىزىئولوگىيىلىك نۇر چېچىش بىلەن ئومۇمي نۇر چېچىشنىڭ سېلىشتۇرما قىممىتى 0.5 . نۇر چېچىش مقدارى 1 ـ ئايدىن 7 ـ ئايغىچە ئايمۇ ئاي ئېشىپ بارىدۇ ، 8 ـ ئايدىن كېيىن ئايمۇ ئاي كېمىيىپ بارىدۇ . پۈتۈن يىلدا قۇياش يورۇتىدىغان ئوتتۇرىچە ۋاقىت 2788.7 سائەت . تۇمانلىق كۈن ئاز بولىدۇ ، 1960 ـ يىلدىن 1983 ـ يىلغىچە ھەر يىلى ئوتتۇرىچە تۇمانلىق كۈن 0.9 كۈن ، ئەڭ كۆپ بولغان يىللىرى تۆت كۈن بولغان ، بەزى يىللىرى تۇمان بولمىغان .

كەلپىن ناھىيىسىدە قۇياشنىڭ ئومۇمي نۇر چېچىش ۋە قۇياشنىڭ يورۇتۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 2—8

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	جەمئي
ئومۇمي يورۇتۇش	6.2	7.1	10.1	11.9	15.7	16.6	17.0	15.2	11.6	9.7	6.8	5.7	133.6
فىزىئولوگىيىلىك يورۇتۇش	3.1	3.6	5.1	6	7.9	8.3	8.5	7.6	5.8	4.9	3.4	2.9	67.1
ئېنىق ئوتتۇرىچە يورۇتۇش سائىتى	187.6	179.7	196.1	195	262.9	283.3	294.9	278.4	254.9	254	209.2	192.3	2788
قۇياشنىڭ يورۇتۇشى %	63	60	53	40	59	63	65	66	68	68	74	71	67
كۈندىلىك سائەت سانى	6.1	6.4	6.3	6.5	8.5	9.4	9.5	9.0	8.5	8.2	7.0	6.2	

§ 4 . ھۆل ـ يېغىن

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھۆل ـ يېغىن مقدارى رايونلار بويىچە ئوخشاش ئەمەس ، غەربىي شىمال تاغلىق رايونىدىن شەرققە ۋە جەنۇبقا قاراپ تېز ئازىيىدۇ . غەربىي تاغلىق رايونىدا يىللىق ھۆل ـ يېغىن مقدارى 75 — 100 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ . ناھىيە بازىرى ئويمانلىقىدا 70 — 75 مىللىمېتىرغا ، ئاچال تۆزلەڭلىكىدە 60 — 75 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ .

كەلپىن ناھىيىسىدە ھەر بىر پەسىلدىكى ھۆل ـ يېغىننىڭ كۈن سانى

جەدۋەل 2—9 بىرلىكى : كۈن

پەسىللەر / تۈرى	ئەتىياز			ياز			كۆز			قىش		
	3 ـ ئاي	4 ـ ئاي	5 ـ ئاي	6 ـ ئاي	7 ـ ئاي	8 ـ ئاي	9 ـ ئاي	10 ـ ئاي	11 ـ ئاي	12 ـ ئاي	1 ـ ئاي	2 ـ ئاي
يامغۇرلۇق كۈن	0.7	1.5	3.5	5.3	8.0	5.3	3.2	1.0	0.6	1.2	3.0	1.6
	5.7			18.6			4.8			4.8		

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھەر قايسى ئايلاردىكى نىسپىي ھۆل - يېغىن كۆئېففىتسېنتى جەدۋىلى

جەدۋەل 2 — 10　　بىرلىكى : مىللىمېتر

ئاي / تۈرى	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئەملي ياغقىنى	1.3	1.5	1.0	1.8	10.1	18.3	19.3	11.5	5.4	2.4	0.6	0.6	73.8
يىللىق يېغىن %	17.6	20.3	13.6	24.4	136.9	248.0	261.5	155.8	73.2	32.5	8.1	8.1	1000
ئوتتۇرىچە يېغىن مىقدارى	6.3	5.3	6.3	6.1	6.3	6.1	6.3	6.3	6.1	6.3	6.1	6.3	73.8

غەربىي شىمال تاغلىق رايونىدا قارىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە مىقدارى 4 — 10 مىللىمېتردىن ، كەلپىن ئويمانلىقى بىلەن ئاچال تۈزلەڭلىكىدە 3 - 4 مىللىمېتردىن توغرا كېلىدۇ . كەلپىن ئويمانلىقىدا قارىنىڭ يېغىش مىقدارىمۇ يىللار ئارا ئوخشاش ئەمەس ، ھەر قايسى ئايلاردىكى قار مىقدارى بويىچە ئوتتۇرىچە ئارىلىق نىسبىتى 110% — 130% ئارىلىقىدا بولىدۇ . ئۆتكەن يىللاردا بىر كۈندە ئەڭ كۆپ دېگەندە 5.9 مىللىمېتر قار ياغدى . بۇ ئەھۋال 1976 - يىل 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يۈز بەردى .

كەلپىن ئويمانلىقىدا قار ئوتتۇرىچە ئەڭ دەسلەپ 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ، ئەڭ بالدۇر دېگەندە ، 10 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ، ئەڭ كېيىن دېگەندە ، 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ياغقان ؛ قارىنىڭ ئوتتۇرىچە توختاش كۈنى 2 - ئاينىڭ 23 - كۈنى بولۇپ ، ئەڭ بالدۇر بولغاندا 1 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ، ئەڭ كېيىن بولغاندا 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنىگە توغرا كەلگەن . قارىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە يېغىش ۋاقتى 71.3 كۈن ، ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا 161 كۈن ، ئەڭ قىسقا بولغاندا توققۇز كۈندىن توغرا كېلىدۇ .

كەلپىن ئويمانلىقىدا بۇرۇنقى يىللاردا قارىنىڭ ئوتتۇرىچە يېغىلىش چوڭقۇرلۇقى بىر سانتىمېتردىن يەتمىگەن . قېلىن بولغاندا سەككىز سانتىمېتردىن يەتكەن ، ئەڭ ئاز بولغاندا قار يىغىلمىغان . قارىنىڭ يىغىلىش ۋاقتى 21.9 كۈن ، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 74 كۈن ، ئەڭ ئاز بولغاندا ئىككى كۈنگە يەتتى .

كەلپىن ناھىيىسىدە يىل بويى سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2864.8 مىللىمېتر بولۇپ ، ھۆل - يېغىن مىقدارىنىڭ 38.8 ھەسسىسگە توغرا كېلىدۇ . 5 - ئايدىن 8 - ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى ھەممىدىن كۆپ بولۇپ ، 1734.9 مىللىمېترغا يېتىدۇ ، بۇ ، يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارىنىڭ 60% تىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ .

بىر قانچە يىللىق ئوتتۇرىچە ئاتموسفېرا بېسىمى 884.9 مىللىبار ، يىللىق ئوتتۇرىچە ئەڭ يۇقىرى ئاتموسفېرا بېسىمى 887.1 مىللىبار بولغان . چېكىگە يەتكەن ئەڭ يۇقىرى ئاتموسفېرا بېسىمى 912.2 مىللىبارغا يەتكەن ، بۇ ئەھۋال 1979 - يىل 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى يۈز بەرگەن . يىللىق ئوتتۇرىچە ئەڭ تۆۋەن ئاتموسفېرا بېسىمى 882.0 مىللىبار ، چېكىگە يەتكەن ئەڭ تۆۋەن ئاتموسفېرا بېسىمى 863.9 مىللىبارغا يەتكەن ، بۇنداق ئەھۋال 1979 - يىل 8 - ئاينىڭ 19 - كۈنى يۈز بەردى .

ئۆتكەن يىللاردىكى ئوتتۇرىچە پار بېسىمى 5.9 مىللىبارغا ، ئۆتكەن يىللاردىكى ئەڭ زور پار بېسىمى 25.5 مىللىبارغا ، ئۆتكەن يىللاردىكى ئەڭ كىچىك پار بېسىمى 0.9 مىللىبارغا يەتتى .

ئۆتكەن يىللاردىكى ئوتتۇرىچە مۇتلەق نەملىك 5.9 مىللىبار بولدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئۆتكەن يىللاردىكى ئوتتۇرىچە نىسپىي نەملىك ئەھۋالى

جەدۋەل 2 - 11

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
نىسپىي نەملىك	64	54	39	29	32	34	37	36	37	40	52	62	43

§ 5 . شامال

كەلپىن ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە شامال ئەڭ كۆپ چىقىدىغان ناھىيە بولۇپ ، يىللىق ئوتتۇرىچە شامال چىقىش ۋاقتى5 .38 كۈنگە ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 53 كۈنگە يېتىدۇ .

شامال يۆنىلىشىگە كەلسەك ، بىر يىل ئىچىدە شەرق شامىلى ھەممىدىن كۆپ چىقىدۇ ، ئاندىن قالسا شەرقىي شىمال شامىلى بىلەن غەربىي جەنۇب شامىلى كۆپ چىقىدۇ ، قىشتا غەربىي جەنۇب شامىلى كۆپ چىقىدۇ . چۈش قېيىلغاندىن تارتىپ يېرىم كېچىگىچە شەرق شامىلى كۆپ چىقىدۇ ؛ يېرىم كېچىدىن تارتىپ ئەتىسى چۈشكىچە غەربىي جەنۇب شامىلى كۆپ چىقىدۇ . يىللىق ئوتتۇرىچە شامال تېزلىكى ئاچال تۈزلەڭلىكىدە 2 .6 مېتر / سېكۇنت ، كەلپىن ئويمانلىقىدا 1 .9 مېتر / سېكۇنت بولدى . ئۆتكەن يىللاردا ئەڭ يۇقىرى بوران تېزلىكى 24 مېتر / سېكۇنت بولدى . ئوتتۇرىچە يىل بويى بوران چىقىدىغان ۋاقىت 21 .33 كۈن ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 61 كۈن ، ئەڭ ئاز بولغاندا ئون كۈنگە يەتتى .

1960 - يىلدىن 1983 - يىلغىچە قارا بوراندىچىققان ۋاقىت ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 3 .39 كۈنگە ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 58 كۈنگە ، ئەڭ ئاز بولغاندا 30 كۈنگە يەتتى . چاڭ - توزانلىق بوران چىققان ئوتتۇرىچە ۋاقىت 7 .79 كۈنگە ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 120 كۈنگە ، ئەڭ ئاز بولغاندا 46 كۈنگە يەتتى .

IV باب

سۇ رابى

كەلپىن ناھىيىسى سۇ قىس جاي بولۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى سۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ كەلگەن . پەقەت ئاچال رايوندىلا 1 مىليون مودىن ئوشۇق تېرىشقا بولىدىغان بوز يەر بار ، بۇ يەرلەر تولاراق تۆپتۆز بولۇپ ، تۆپرىقى ناھايىتى ياخشى ، لېكىن سۇ كەمچىل بولغانلىقتىن ، تېرىلغۇ كۆلىمى تېرىشقا بولىدىغان يەرنىڭ ئاران ئۈچ پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ .

دېھقانچىلىقتا ، ئاساسەن ، ئىككى ئورۇندىكى بۇلاق سۇلىرىنىڭ يىغىلىشىدىن ھاسىل بولغان ئېقىن سۇدىن پايدىلىنىلىدۇ . تاغلىق رايوندا ، ئاساسەن ، 26 جايدا بۇلاق سۇيى بار . بۇ ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ جېنى ، شۇڭا چارۋىچىلار ئۇنى ھاياتلىق بۇلىقى ، ئانا بۇلاق دەپ ئاتىشىدۇ . گەرچە يەر ئاستى سۇيى مول بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ، يەرنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا جايلاشقان ، مە-

نېرالللىشش دەرىجىسى يۇقىرى .كەلپىن ئويمانلىقىدىكى يەر ئاستى سۇيى 60 ـ 70 مېتر چوڭقۇرلۇققا جايلاشقان ، مىنېرالللىشش دەرىجىسى 2.18 گرام / لىتر ؛ ئاچال تۇزلەڭلىكىدە يەر ئاستى سۇيىنىڭ مىنېرالللىشش دەرىجىسى ئالتە گرام / لىتردىن يۇقىرى . ناھىيە بويىچە كەلكۇندىن پايدىلىنىش نىسبىتى ئاران 2% — 3% كىلا يېتىدۇ ، كەلكۇن تېشىپ ئاپەت پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ . 1971 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى تاغ رايونىدا ئۈچ كۈن قارا يامغۇرياغقانلىقتىن سۇ بېشى ئېقىنىغا 800 كۇب مېتر / سېكۇنىتتىن ئارتۇق كەلـ كۈن كېلىپ ، ياسلىۋاتقان قىسىل چوڭ سۇ ئامبىرىنىڭ توسمىسى ۋە ئاچال كۆۋرۈكىنى ۋەيران قىلىۋەتتى ، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بىر مىليون 300 مىڭ يۈەندىن ئاشتى .

§ 1 . دەريا ـ ئېقىنلىرى

ناھىيە بويىچە ئىككى چوڭ بۇلاق ئېقىنى بار : بىرى ، بېلىقلىقبۇلاق ، بۇ ، شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدا 20 كىلومېتر كېلىدىغان يەردىكى سۇ بېشى تېغىنىڭ ئېغىزىغا جايلاشقان بولۇپ ، بۇلاق سۇيىنىڭ يىغىلىشـ دىن كەلپىن ئېقىنى هاسىل بولغان ؛ يەنە بىرى ، مازار ئېقىنبۇلاق ، بۇ بۇلاق ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەـ نۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، شەھەرگەئالتە ـ يەتتە كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇ بۇلاق سۇيى يىغىلىپ قىزىل قۇم ئېـ قىنىنى هاسىل قىلغان .

1 . كەلپىن ئېقىنى

ئېقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 25 كىلومېتر ، ئېقىن قىنى كەڭ ، ئاستى شېغىل تاشتىن تەركىب تاپقان . ئوكلونى 1/70 ـ 1/100 ، ئېقىنىڭ ئۆزى ناھىيە بازىرىغا ئون كىلومېتر كېلىدىغان غەربىي شىمال تاغ ئېغىزىدىن چـ قىپ ، تومىغا كەلگىچىلىك « يېڭى سەكرەش » تاش ئۆستىكىدە يەنى قىسىلتاش ئۆستىكىدە ئاقىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى بەش كىلومېتر ، يۇرچى يېزىسى بىلەن گەزلىك يېزىسىدىكى 30 مىڭ مودىن ئارتۇق يەرنى سۇـ غىرىدۇ ، ئونتۇرىچە ئېقىن مىقدارى 1.676 كۇب مېتر / سېكۇنت . سۇ تارتىلىش پەسلىدە 1.35 كۇب مېتر / سېكۇنىتتىن كەم بولمايدۇ ، يىللىق ئېقىن مىقدارى 52 مىليون 130 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ ، ئېقىن مىقدارى مۇقىم .

2 . بېلىقلىق ئېقىنى

ئۇ كەلپىن ئېقىنىنىڭ بېشى بولۇپ ، كۆلچەكلىرى چوڭقۇر ، بېلىقلىرى كۆپ بولغاچقا بېلىقلىق ئېقىن دەپ ئاتالغان . بۇ ئېقىن شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 18 كىلومېتر ، ئىككى تەرەپ تىك ئېگىز تاغ ، ئېقىن قىنى تار ـ سوزۇنچاق ، سۇ تېز ئاققانلىقتىن دائىم ئېقىن يولى ئۆزگـ رىپ تۇرىدۇ ، ئېقىنىڭ يالشى بىلەن بىر مۇنچە چوڭقۇر كۆلچەكلەر هاسىل بولغان . ياز پەسلىدىكى قىيان ۋاقتىدا ئادەم ۋە ئۇلاغلار كېچىپ ئۆتەلمەيدۇ ، ئاپتوموبىللار توسۇلۇپ قالىدۇ .

3 . قىزىلقۇم ئېقىنى

ئېقىن ئۇزۇنلۇقى 24 كىلومېتر ، ئېقىن قىنىنىڭ كەڭ ـ تارلىقى ئوخشاش ئەمەس ، چوڭقۇر ـ تېيىزلىكـ مۇ ئوخشىمايدۇ ، ئېقىن تېگى قۇم شېغىل ۋە لاتقىدىن تەركىب تاپقان . ئوكلونى 1/700 ئەتراپىدا ، ئېقىن ئاچال يېزىسىغا ئېقىپ بارىدۇ ، 20 مىڭ مو يەرنى سۇغىرىدۇ . ئېقىن كۆپ يەردە قىزىل جىنسلىق تۇز قاتلاملىرىدىن ئۆتىدۇ ، ئېقىن مۇساپىسىنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ ، سۇنىڭ مىنېرالللىشش دەرىجىسىمۇ تەدـ رىجىي ئۆرلەپ تۇت گرام / لىتردىن ئېشىپ كېتىدۇ . ئونتۇرىچە ئېقىن مىقدارى 1.4 كۇب مېتر/سېكونت ، يىللىق ئېقىن مىقدارى 45 مىليون 720 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ رايونلار بويىچە كەلكۈن مقدارى

جەدۋەل 2—12 بىرلىكى: كۇب مېتر/ سېكۇنت

تۈرى / يېزا	گەزلىك يېزىسى	يۇرچى يېزىسى	ئاچال يېزىسى	جەمئي
ئەڭ زور ئېقىن مقدارى	65	220	995	1280
ئەڭ كىچىك ئېقىن مقدارى	10	35	65	110
پايدىلىنىش نىسبىتى	2%	3%		

4 . كەلكۈن

كەلكۈن ئادەتتە 6—9 - ئايلاردا كېلىدۇ ، يىللار ئارىسىدىكى پەرق چوڭ . 1974 - يىلى تاغدىن كېلىپ قىزىلقۇم ئېقىنىغا كىرگەن كەلكۈننىڭ ئەڭ زور ئېقىن مقدارى 400 كۇب مېتر سېكۇنتتىن ئېشىپ كەتكەن . 1982 - يىل 5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كەلپىن ئېقىنىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى كەلكۈن مقدارى 540 كۇب مېتر /سېكۇنتتىن ئېشىپ كەتتى . كەلكۈن كېلىش مەزگىلى بىلەن سۇغىرىشقا سۇ لازىم بولىدىغان پەسىل بىردەك بولۇپ ، كەلكۈندىن پايدىلىنىپ قىسمەن ئېتىزلارنى ۋە ئوتلاقلارنى سۇغىرىۋېلىشقا بولىدۇ ، كەلكۈننىڭ كۆپىنچىسى قارا يامغۇردىن ھاسىل بولىدۇ ، تاغلىق رايوندىكى دېڭىز يۈزىدىن 1500—2000 مېتر ئېگىز بولغان ئوتتۇرا ھال ۋە پاكار تاغلار قارا يامغۇر ياغىدىغان جايلار ھېسابلىنىدۇ ، قارا يامغۇردىن ھاسىل بولىدىغان كەلكۈننى ساقلايدىغان سۇ ئامبىرى بولمىغانلىقى ، شۇنىڭ بىلەن كەلكۈن سۈيىنى توپلاپ ساقلاپقويغىلى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، كەلكۈندىن پايدىلىنىش ۋاقتى قىسقا ، ئۇنۇمى تۆۋەن بولىدۇ .

§ 2 . بۇلاق سۈيى

كەلپىن ناھىيىسىدە بېلىقلىقبۇلاق بىلەن مازار ئېقىنبۇلاقتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ بۇلاقتىن باشقا يەنە بىر مۇنچە كىچىك بۇلاقلار بار . ئۇلارنىڭ ئاساسلىقلىرى تۆۋەندىكىچە :

1 . قۇم بۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن 26 كىلومېتر يىراقلىقتىكى قۇمتاغنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان . ئۇنىڭدىن سائىتىگە 117 لىتر سۇ چىقىدۇ ، بۇ سۇنى ئادەم ۋە چارۋا ماللار ئىچسە بولىدۇ . بۇلاقنىڭ ئۆپچۆرىسىدە ئوت - چۆپلەر ئۆسىدۇ .

2 . سۆگەتبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 47.5 كىلومېتر كېلىدۇ ، تۆت ئورۇنىدا شىرەم سۇ بار ، بۇلاق سۈيى 20 مولۇق تېرىلغۇ يەر ، يەتتە مو باغ ، 4000 مو ئوتلاقنى سۇغىرىشقا يېتىدۇ . بۇلاق ئەتراپىدا سۆگەت ، توغراق ئۆسىدۇ .

3 . ھاڭ بۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 64 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاق سۈيى

جىلغىنىڭ تېگىدىن قاياناپ چىقىدۇ ، بۇلاقتىن سائىتىگە 2200 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇيى تاتلىق ، ئۇنىڭ بىلەن 3200 تۈياق چارۋىنى سۇغىرىشقا بولىدۇ .

4 . شور بۇلاق

شەھەرنىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 16 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاق سۇيى قىزىلتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىن چىقىدۇ . بۇلاقتىن سائىتىگە 54 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇيى قىرتاق ، ئاچچىق بولغاچقا ئىچىشكە بولمايدۇ .

5 . پاقىلىقبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 43 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇ بۇلاق ئىككى كۆزلۈك بولۇپ ، بىرىنىڭ يەنە بىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى ئون مېتر ، سائىتىگە تەخمىنەن 50 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇيى تاتلىق ، تەخمىنەن 1700 تۈياق چارۋىنى سۇغىرىشقا بولىدۇ .

6 . سىزغان بۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 67 كىلومېتر كېلىدۇ ، 36 كۆادرات مېتر دائىرىدە سۇ چىقىدىغان يەتتە كۆز بار ، شۇڭا ئۇ كۆپ چەشمىلىك بۇلاق ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭدىن چىقىدىغان سۇنىڭ مىقدارى كۆپ ، يازدا پەسلىدە سائىتىگە 3000 لىتر ئەتراپىدا سۇ چىقىدۇ ؛ قىش پەسلىدە بولسا سائىتىگە 2400 لىتر ئەتراپىدا سۇ چىقىدۇ . سۇيى تاتلىق بولۇپ ، مۇشۇ جايدىكى ئادەم ۋە چارۋا ماللارنىڭ ئىچىشىگە يېتىدۇ .

7 . قىزىلبۇلاق

بۇلاق سۇيى قىزىل توپىلىق تاغنىڭ باغرىدىن چىقىدىغانلىقتىن سۇنىڭ رەڭگى سۇس قىزىل . بۇلاق شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 64 كىلومېتر كېلىدۇ . بۇلاقتىن يىلىۋىيى سائىتىگە 2000 لىتردىن سۇ چىقىپ تۇرىدۇ . سۇيى تاتلىق ، مۇشۇ جايدىكى ئادەم ۋە چارۋىلارنىڭ ئىچىشىگە يېتىدۇ .

8 . چېچەكبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان . شەھەر بىلەن ئارىلىقى 57 كىلومېتر كېلىدۇ . بۇلاق سۇيى قارا يالپاق تېغىنىڭ شىمالىي چېتىدىكى ئويمانلىقتىن كېلىدۇ ، بۇلاقتىن سائىتىگە 4500 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇيى سۈزۈك ، تاتلىق ، ئۇنىڭدىن شۇ يەردىكى ئادەم ۋە چارۋىلار تۆت پەسلىدە پايدىلىنىدۇ .

9 . كەكلىكبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 70 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاق سۇيى كەلكۇن جىلغىسىدىكى قۇمлۇق يەردىن سىزىپ كېلىدۇ ، سۇيى تاتلىق ، ئادەم ۋە ھايۋانلار ئىچىسە بولىدۇ . ئەتراپىدا ئوت ـ چۆپلەر كۆپ ، 5000 تۈياقتىن ئارتۇق چارۋا باققىلى بولىدۇ . بۇ ، چارۋىچىلىق رايونىدىكى بىر قەدەر چوڭ قىشلاقلارنىڭ بىرى .

10 . قاشتېشىبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 57 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇ يەردە ئىككى بۇلاق بولۇپ ، ھەر ئىككىلىسى قاشتېشىبۇلاق دەپ ئاتىلىدۇ . سائىتىگە 250 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇيى تاتلىق . ئەتراپىدا چاكاندا ، تىكەنلىك ئوت قاتارلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ ، 1000 تۈياق چارۋىنى بېقىپ سۇغىرىشقا بولىدۇ .

11 . كۆنگەبىبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئاقچى ناھىيىسىگە چېگىرداش يەرگە جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارـ

لىقى 25 كىلومېتر كېلىدۇ. يامغۇر پەسلىدە سائىتىگە 1500 لېتر سۇ چىقىدۇ. قۇرغاق پەسلىدە بولسا 1000 لىتر ئەتراپىدا سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، بۇلاق ئەتراپىدىكى ئوتلاقنىڭ كۆلىمى 1500 موغا يېتىدۇ، بۇ يەردە چارۋىچىلارنىڭ ئۆيى ۋە ئېغىل - قوتانلىرى بار.

12 . دونەنبۇلاق (كەلپىن شۇنسىدە دونە بۇلاق)

شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان. شەھەر بىلەن ئارىلىقى 29 كىلومېتر كېلىدۇ. بۇلاقنىڭ ئىككى كۆزى بولۇپ، ئارىلىقى ئىككى مېتر ئەتراپىدا، سائىتىگە 700 لىتر سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، ئېچىشكە ۋە يەر سۇغىرىشقا بولىدۇ.

13 . تېرەكبۇلاق

ئىلگىرى بۇلاق ئەتراپىدا بىر تۈپ تېرەك بولغاچقا، شۇ نام بېرىلگەن، بۇلاق شەھەرنىڭ دەل شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 38 كىلومېتر كېلىدۇ. بۇلاق سۈيى تاغنىڭ قاپتىلىدىن چىقىدۇ. ئۇنىڭدىن سائىتىگە 50 لىتر ئەتراپىدا سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، 500 تۈياق قوي سۇغىرىشقا يېتىدۇ.

14 . قىزىلسۇ بۇلاق

شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 37.7 كىلومېتر كېلىدۇ، سائىتىگە 20 لىتر سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، يىل بويى ئېقىپ تۇرىدۇ.

15 . قارا سۇ بۇلاق

بۇلاقنىڭ ئەتراپىدىكى قۇم ۋە تاشلارنىڭ رەڭگى قارا، شۇڭا بۇلاق سۈيىمۇ قارا كۆرۈنىدۇ، بۇلاق شەھەرنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى تاغ رايونىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 40 كىلومېتر كېلىدۇ. بۇ يەردە ئۈچ بۇلاق كۆزى، بىر مۇنچە جايدا شىرەم سۇ بار. بۇلارنى قوشقاندا سائىتىگە 2000 لىتر سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، بۇلاق ئەتراپىدىكى ئوتلاقنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 6000 موغا يېتىدۇ، ئۇنىڭدا 3000 تۈياق چارۋا باققىلى بولىدۇ.

16 . كىچىكقۇمبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 72 كىلومېتر كېلىدۇ، بۇ يەردە جەمئىي ئۈچ بۇلاق كۆزى بار، سائىتىگە 700 لىتر سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق.

17 . قوشبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 64 كىلومېتر كېلىدۇ، بۇلاقنىڭ ئىككى كۆزى بولۇپ، سائىتىگە 500 لىتر سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، 500 تۈياق قوي، 250 تۆگىنى سۇغىرىشقا ۋە چارۋىچىلارنىڭ ئىشلىتىشىگە يېتىدۇ.

18 . كۆكبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 83 كىلومېتر كېلىدۇ. بۇلاقنىڭ سۈيى قازما تېغىنىڭ ئالدىدىن كېلىدۇ. بۇلاق ئەتراپىدا شىرەم كۆزلەر بار. بۇلاقتىن سائىتىگە 120 لىتر سۇ چىقىدۇ، سۈيى تاتلىق، ئادەم ۋە ھايۋانلار ئىچسە بولىدۇ.

19 . قۇمبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 77 كىلومېتر كېلىدۇ، چوڭ - كىچىك بولۇپ تۆت ئورۇندىن سۇ چىقىدۇ، ئۇلار تاغ جىلغىسىنى بويلاپ ئۈستۈن تەرەپتىن تۆۋەن تەرەپكە قاتار جايلاشقان، ھەممىسىنى قوشقاندا سائىتىگە 250 لىتر سۇ چىقىدۇ. بۇلاق سۈيى ئىككى كىلومېتر ئارىلىقنى باسقاندىن كېيىن يەرگە سىڭىپ كېتىدۇ.

20 . دۆڭبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 80 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاقتىن سائەتتىگە 70 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇيى سۈزۈك ھەم تاتلىق.

21 . قىزىلكەپلەشتىك بۇلىقى

بۇ بۇلاق سارغان تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى قىزىل كەپلەشتاغقا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان. بۇلاق شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 65 كىلومېتر كېلىدۇ . ئاق تېرەك ئەتراپىدىكى ئادەم ۋە چارۋا ماللار مۇشۇ بۇلاقتىنلا سۇ ئىچىدۇ . بۇلاقتىن سائىتىگە 2000 لىتر سۇ چىقىدۇ ، پەسل ۋە ئىقلىمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايى يىل بويى ئېقىپ تۇرىدۇ .

22 . ئالا ئايغىر بۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 89 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاق سۇيى ئىگەر ئالما تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىن كېلىدۇ ، بۇلاقنىڭ بەش كۆزى بولۇپ ، سائىتىگە 250 لىتر سۇ چىقىدۇ . ئادەم ۋە چارۋىلار ئىچسە بولىدۇ .

23 . تۇمشۇقبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 67 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاق سۇيى تۇمشۇق تېغىنىڭ تۆۋىدىن كېلىدۇ ، بۇلاقنىڭ سۇيى تاتلىق ، سائىتىگە 30 لىتر سۇ چىقىدۇ . بۇلاقنىڭ ئۇستۇنكى قىسمىدىكى جىلغىدا ئازراق توغراق بار .

24 . چىشقاقبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 38 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇ بۇلاقنىڭ ئۇچ كۆزى بولۇپ ، سائىتىگە 120 لىتر سۇ چىقىدۇ . سۇيى سۈزۈك ھەم تاتلىق ، ئادەم ۋە ھايۋانلار ئىچسە بولىدۇ .

25 . جىگدە بۇلاق

بۇلاق گەزلىك يېزىسىنىڭ دەل غەربىگە جايلاشقان ، يېزا بىلەن ئارىلىقى 22 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاقنىڭ سۇيى سۇ بېشى ئېقىنىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىن سىزىپ چىققان ، سائىتىگە تەخمىنەن 200 لىتر سۇ چىقىدۇ . بۇلاق ئەتراپىدا 122 مو تېرىلغۇ يەر ، 20 مو باغ بار .

26 . شور بۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 84 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاقتىن سائەتتىگە تەخمىنەن 80 لىتر سۇ چىقىدۇ ، سۇنى چارۋىلار ئىچىشكىلا بولىدۇ . بۇلاق ئەتراپىدا ئوت ـ چۆپ كۆپ .

27 .ئاچچىقبۇلاق

شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ، شەھەر بىلەن ئارىلىقى 17.5 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇلاق ئەتراپىدا شالاڭ ئۆسكەن ئوت ـ چۆپ بار . بۇلاقتىن سائىتىگە 73 لىتر سۇ چىقىدۇ ،بۇ سۇنى چارۋىلار ئىچىدۇ .

28 . سەرەمبۇلاق

بۇ يەرنىڭ مەنزىرىسى گۈزەل ، سايا‌ھەتچىلەر كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدۇ ، دائىم مەشرەپ ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدۇ . بۇلاق تېرەكئاۋات كەنتىگە جايلاشقان . سائىتىگە 1200 لىتر سۇ چىقىدۇ . بۇلاق سۇيى ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئىچىشىگە ، ئېتىز ۋە باغلارنى سۇغىرىشقا يېتىدۇ .

§ 3 . يەر ئاستى سۇيى

1 . سۇ بېشى ئويمانلىقى يەر ئاستى سۇيى

ئويمانلىقنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى سۇ بېشى ئورمان بەلبېغى دەريا ئېقىنىنى بويلاپ كەتكەن 120 كۋادرات كىلومېتر دائىرە ئىچىدە بولۇپ ، سۇ قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 82 مېتر‌ئەتراپىدا بولۇپ ، سۇ مىقدارى مول بولغان شېغىل قاتلامدىكى كاۋاكچىلاردا ساقلىنىدۇ ، سۇ ئورنى تېپىز ، سۇ مىقدارى كۆپ ، ئېتىلىپ چىقىدىغان سۇ مىقدارى 7486 تونا / كۈنگە يېتىدۇ . مېنېراللىشىش دەرىجىسى 1.46 گرام / لىتر ، بۇ مۇ‌شۇ ناھىيىدە سۇپىتى ئەڭ ياخشى سۇ ھېسابلىنىدۇ . سۇ بېشى كەنتنىڭ غەربىدىكى نەچچە ئون كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان دائىرىدە يەر ئاستى سۇيىنىڭ موللۇقى شەرقىي قىسمغا يەتمەيدۇ ، سۇ مىقدارى كۆپ ئەمەس . ئېتىلىپ چىقىدىغان سۇنىڭ مىقدارى 100 — 1000تونا / كۈنگە يېتىدۇ . يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى 8 — 10 مېتر ، سۇنىڭ سۇپىتى ياخشى . ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسملىرى (ئويمانلىق كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن /53 قىسمنى ئىگىلەيدۇ) شېغىل ، توپا ، شېغىل تاش قاتلىمدىكى كاۋاكچىلاردا سۇ ساقلىنىدىغان سۇ كەمچىل دائىرىگە كىرىدۇ ، بۇ ، قۇرغاق جاي ھېسابلىنىدۇ ، كەلكۈن يەر ئۇستىدىلا ئېقىپ تۈگەپ كېتىدۇ ، ئۆلچەپ كۆرۈشكە قارىغاندا ، سۇ ئورنى 200 مېتردىن تۆۋەن ئىكەن .

2 . كەلپىن ئويمانلىقىدىكى يەر ئاستى سۇيى

1) **كەلپىن بازىرىدىن گەزلىك يېزىسىغىچە بولغان بەلباغ** كۆلىمى 200 كۋادرات كىلومېتر ، سۇ قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 40 ـ90 مېتر‌غا يېتىپ ، قۇم شېغىل تاشتىن تۈزۈلگەن . ئۇنىڭ كاۋاكچە دەرىجىسى ياخشى ، سۇ ئۆتكۈزۈش‌چانلىقى بىر قەدەر يۇقىرى ، تولۇقلىنىش شارائىتى ياخشى ، سۇ مىقدارى مول ، سۇ ئورنىمۇ بىر قەدەر مۇ‌قىم ، كۆمۈلگەن چوڭقۇرلۇقى 20 مېتر ئەتراپىدا ، ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 5069.52 تونا / كۈن ، مېنېرال‌لىشىش دەرىجىسى 2.22 گرام / لىتر . سۇ ئۆتكۈزۈشچانلىقى غەربتىن شەرقىگە قاراپ ئاجىزلاپ بارىدۇ ، سۇ مىقدارى پەيدىنپەي ئازىيىپ ، تۈزلۇق سۇ چىقىدۇ . شەرقىي قىسمى يەلپۇگۈچسىمان كەلكۈن چۆكۈندە‌لىك سايى بەلباغقا جايلاشقان ، سۇ قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 70 ـ100 مېتر‌غا يېتىدۇ ، سۇ بېشى ئېقىنىنىڭ سىڭ‌گەن سۇيى بىلەن تولۇقلىنىپ تۇرىدۇ ، سۇنىڭ موللۇقى ياخشى ، سۇنىڭ ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 2053 تونا / كۈن . سۇ ئورنى 20 ـ 50 مېتر چوڭقۇر ، شەرقتىن غەربكە قاراپ سۇ ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى ئېشىپ 50—100 مېتر‌غا يېتىپ بارىدۇ . مېنېراللىشىش دەرىجىسى 2.5 گرام / لىتر .

2) **غەربىي قىسمىدىكى سارغان ئويمانلىقى** يۇقىرى قىسمىدىكى سۇ قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى ئاران 20 مېتر‌غا ، تۆۋەن قىسمىدىكى ئاساسلىق سۇ قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 30 ـ 50 مېتر‌غا يېتىپ بارىدۇ . سۇنىڭ كېلىش مەنبەئى ئاسماندىن چۈشكەن ھۆل ـ يېغىن ۋە يامغۇر پەسلىدە جىلغىلاردا توختاپ قالغان كەلكۈن سۇيىدىن ئىبا‌رەت . سۇنىڭ موللۇقى شەرقىي قىسمىدىن كېيىن تۇرىدۇ . سۇ ئورنى تېپىز ، سۇمىقدارى ئاز ، ئېتىلىپ چى‌قىش مىقدارى516.4 تونا / كۈن . مېنېراللىشىش دەرىجىسى 5 ـ 7 گرام / لىتر . سۇنىڭ سۇپىتى ناچار ، $CISO_4$ — Naتىپلىق . سۇ مىقدارى ئاز بولغان كاۋاكچىدىكى يوشۇرۇن سۇ (100>تونا / كۈن) ئويمان‌لىقنىڭ چېتىگە ، سارغان ئويمانلىقنىڭ مەركىزىگە ۋە سارغان قۇدۇق ئەتراپىغا جايلاشقان ، سۇ قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 100 مېتردىن ئاشىدۇ ، كۆمۈلۈش چوڭقۇرلۇقى 100 مېتردىن يۇقىرى . سارغان قۇدۇق ئەتراپى يۇمشاق تۈپراق بەلبېغى بولۇپ ، سۇ مىقدارى ئاز . سۇنىڭ ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 298 تونا/ كۈنگە يې‌تىدۇ . ئويمانلىقتىكى سۇ ئېقىنى توختام ـ ئاستا ئېقىش ھالىتىدە ، سۇ ئورنى تېپىز ، سۇ سۇپىتى ناچار ، كۆمۈلۈش چوڭقۇرلۇقى 4 — 5 مېتر . مېنېراللىشىش دەرىجىسى 7—7.2 گرام/لىتر ، سۇيى $CISO_4$ — Na تىپلىق .

3) ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى تەخمىنەن 120 نەچچە كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان دائىرە يەر تۈزۈلۈشى ئويمان. تو-لۇقلىنىش مەنبەئى يېتەرلىك. يوشۇرۇن سۇنىڭ ئورنى 20.68 مېتر. قېلىنلىقى 171.69 مېتر. سۇنىڭ ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 1486.2 تونا/كۈن، مىنېراللىشىش دەرىجىسى 2.19 گرام/لىتر ($CISO_4$—Na تىپلىق سۇ) . يوشۇرۇن سۇ مىقدارى كۈنىگە 1000 تونىدىن تۆۋەن بولغان قۇم قاتلىمىدىكى كاۋاكچە بېسىملىق سۇ بولۇپ سارغان ئەتراپىغا تارقالغان، كۆلىمى ئاران 60 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. بېسىملىق سۇنىڭ مىقدارى 11 مېتر، قېلىنلىقى 63.4 مېتر. ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 131.44 تونا / كۈن بولۇپ، سۇيى CISQ—Na تىپلىق.

3 . تاغ ئالدى يانتۇ تۈزلەڭلىكىدىكى يەر ئاستى سۇيى

سۇ مىقدارى ئوتتۇراھال بولغان قۇم شېغىل قاتلام كاۋاكچىسىدىكى يوشۇرۇن سۇ كەلپىن تېغىنىڭ ئالدىدىكى يانتۇ تۈزلەڭ چۆل بەلبېغىغا ۋە يۇمشاق تۈپراق بەلبېغىنىڭ يۇقىرى قىسمىغا كەڭ تارقالغان. سۇ قەۋىتىنىڭ ئومۇمىي قېلىنلىقى 11.29 — 37.72 مېتر، چۆل بەلبېغىدىكى يوشۇرۇن سۇ ئورنى ئومۇمەن ئون مېتردىن يۇقىرى، مىنېراللىشىش دەرىجىسى ئالتە گرام / لىتردىن تۆۋەن بولۇپ، سۇيى سەل تۈزلۈق، يۇمشاق تۈپراقلىق تۈزلەڭلىكتىكى يوشۇرۇن سۇنىڭ ئورنى ئون مېتردىن تۆۋەن، مىنېراللىشىش دەرىجىسى 20 گرام / لىتردىن يۇقىرى بولۇپ، سۇيى تۈزلۈق رايوندۇر. سۇنىڭ ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى ئومۇمەن 100 — 1000 تونا / كۈن ئارىلىقىدا.

تاغ ئالدى يانتۇ تۈزلەڭلىكى يۇمشاق تۈپراقلىق بەلباغدا كەڭ - كۆلەمدە بېسىملىق سۇ دائىرىسى شەكىللەنگەن. بۇ دائىرىدە ئىككى سۇ قەۋىتى بار: بىرىنچى قەۋىتىنىڭ كۆمۈلۈش چوڭقۇرلۇقى 60 مېتر، قېلىنلىقى 25 مېتر ئەتراپىدا، سۇنىڭ ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 897.84 تونا / كۈن؛ ئىككىنچى قەۋىتىنىڭ كۆمۈلۈش چوڭقۇرلۇقى 100 مېتر ئەتراپىدا، قېلىنلىقى 6 — 7 مېتر، سۇنىڭ ئېتىلىپ چىقىش مىقدارى 60.51 تونا / كۈن. بېسىملىق سۇنىڭ كۆمۈلۈش چوڭقۇرلۇقى 5.49 مېتر. شەرقىي قىسمى تۈزلۈق سۇ رايونى بولۇپ، سۇنىڭ مىنېراللىشىش دەرىجىسى 28.62 گرام / لىتر. قالغان قىسمى ئومۇمەن $CISO_4$ — Na تىپلىق سۇغا كىرىدۇ.

4 .شەرقىي جەنۇب قىسمىدىكى تىنما تۈزلەڭلىك يەر ئاستى سۇيى

سۇ مىقدارى ئوتتۇراھال بولغان يۇمشاق قۇم قاتلام كاۋاكچىلىرىدىكى يوشۇرۇن سۇ قەۋىتى قېلىنلىقىنىڭ ئۆزگىرىشى 18.53 — 58.89 مېتر. سۇ مىقدارى 100 — 1000 تونا / كۈن ئارىلىقىدا. زەرەپشان دەريا سىنىڭ كونا قىنىنىڭ سۇيى NaCa — CQCI تىپلىق بولۇپ، مىنېراللىشىش دەرىجىسى 1 — 3 گرام / لىتر. شىمالىدىكى سۇ Na — $CICO_4$ تىپلىق بولۇپ، مىنېراللىشىش دەرىجىسى ئېشىپ 3—6 گرام / لىترغا، ياكى ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرىغا يېتىدۇ.

تىنما تۈزلەڭلىكنىڭ تۆۋەنكى قىسمى يوشۇرۇن سۇنىڭ يان قىسمى بىلەن تولۇقلىنىدۇ. سۇ مىقدارى ئادەتتە 500 تونا / كۈندىن ئاز. مىنېراللىشىش دەرىجىسى 3 گرام / لىتردىن ئاز. زەرەپشان دەريا سى ئەتراپىنىڭ سۇيى NaCa—SOCI تىپلىق. قەشقەر دەريا سى ئېقىمىنىڭ سۇيى Na—$CISO_4$ ياكى Na — SQCI تىپلىق.

5 . تاغلىق رايونىنىڭ ماتېرىك جىنسلىق ئېقىن جىلغىسىدىكى يوشۇرۇن سۇلار

مۇنداق سۇ ئادەتتە تاغلارنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن قىسمىدىكى ئېقىن جىلغىلىرىغا تارقالغان. بۇنىڭ ئىچىدە ئىنگەن تېغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى چوڭ جىلغا تىپىك بولۇپ، سۇ مىقدارى ئادەتتە 100 تونا / كۈندىن تۆۋەن. مىنېراللىشىش دەرىجىسى 1 — 3 گرام / لىتر. سۇنىڭ سۇيىتى ياخشى بولۇپ، $CISO_4$—Na تىپلىق سۇغا ياكى Na — SQCI تىپلىق سۇغا يېقىن كېلىدۇ.

تاغلىق رايوندىكى ئالدىنقى تاغ بەلبېغىدا ئۇۋاق تاغ جىنسلىرى تېپىدىكى قاتلام كاۋاكچىلىرىغا

پارچە - پۈرات يوشۇرۇن سۇ تارقاق جايلاشقان. بۇ تاغلارنىڭ يۇقىرى قىسمى ۋە جەنۇبىي ئېتىكدە تاش كاۋاكچىلىرى يېتىلىپ ھەمدە خىلمۇخىل ئېرىش ھادىسىلىرى كۆرۈلۈپ ، كاربوناتلىق جىنسلار ۋە ئېرىگەن كاۋاكچىلاردا سۇ ھاسىل بولغان. تاغلارنىڭ ئوتتۇرا ، تۆۋەن قىسملىرىدا ماتېرىك جىنسلىق كاۋاكچە سۇلىرى كەمچىل ، يالغۇز بۇلاق سۇيىنىڭ ئېقىن مىقدارى 0.1 لىتر/ سېكۇنىتتىن تۆۋەن ، ئېقىن مىقدارى مۇقىم ، يىل بويى ئېقىپ تۇرىدۇ ، مىنېراللىشىش دەرىجىسى 1·3 گرام / لىتر ، CISQ— Na تېپىكى سۇغا كىرىدۇ.

كەلپىن رايونىدىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقى

جەدۋەل 2—13 بىرلىكى : 10 مىڭ كۇب مېتر/يىل

تولۇقلىنىش جايلار / مىقدارى / تولۇقلىنىش تۈرى	سۇ بېشى ئويمانلىقى	كەلپىن ئويمانلىقى	تاغ ئالدى ئويمانلىقى	سارغان تۈزلەڭلىكى	سىرتقا ئاقىدىغان رايونلار	جەمئىي
ھۆل - يېغىن	4953.12	1005.58	943.73	708.4		7610.83
تاغ كەلكۈنى	5466.12	746.97	634	375.64		7222.84
سۈغىرىش ئۆستىكى		1874.41	4434.09			6308.50
ئېقىن		3120.38	26754.60			29874.98
ئېتىزغا قويۇلغان سۇ		351.16	4928.22			5279.38
تىك سىزىقتىكى شىرەم سۈبىلەن تولۇقلىنىش	10419.34	7098.50	37694.04	1084.05		56196.38
ماتېرىك جىنسلىق رايوندىن سىرتقا ھۆل-يېغىنىڭ سىڭىپ كىرىشى	487.43	133.27	115.29	92.57	110.11	939.17
رايون سىرتىدىن كىرگەن يەر ئاستى ئېقىن	801.38	171.72	22.59	197.73		1193.78

ئىزاھات: كەلپىن رايونىنىڭ ھەر قايسى سېكسىيەلىرى ئارىسىدىكى يەر ئاستى سۇلىرىنىڭ ئېقىنلىرى ھېسابلانمىدى.

§ 4 . سۇنىڭ سۈپىتى

كەلپىن ناھىيىسىدە سۇنىڭ سۈپىتى ناچار ، يەر ئۈستى سۈيى ، يەر ئاستى سۈيىنىڭ ئومۇميۈزلۈك تۈز تەركىبى كۆپ ، مىنېراللىشىش دەرىجىسى يۇقىرى . يەر ئۈستى سۈيىنىڭ ئېقىش مۇساپىسىنىڭ ئۇزىرىشىغا ئەگىشىپ مىنېراللىشىش دەرىجىسىمۇ ئۆرلەپ بارىدۇ . ئۆلچەپ كۆرۈلۈشچە ، ئاچالغا بارىدىغان سۇغىرىش سۈيىنىڭ يۇقىرى ئېقىندا مىنېراللىشىش دەرىجىسى 1.54 گرام / لىترغا ، ئوتتۇرا ئېقىندا 3.42 گرام / لىترغا ، تۆۋەن ئېقىندا 4.47 گرام / لىترغا ، چىلان كەنتىدىكى كۆل سۈيىنىڭ مىنېراللىشىش دەرىجىسى سەككىز گرام / لىترغا يەتكەن . كەلپىن بازىرىدىكى سۇنىڭ مىنېراللىشىش رېئاكسىيىسىدە PH قىممىتى 7.19 — 7.53 ئارىلىقىدا ، ئۇچ خىل ئاساسلىق زىيانلىق ماددا (سىماب ، خرۇم ، قوغۇشۇن) نىڭ تەركىبى يۇقىرى بولۇپ ، تۇرمۇشتا ئىشلىتىدىغان سۇ ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتكەن .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە سۇ مەنبەسى ۋە سۇ سۈپىتى ئەھۋالى

جەدۋەل 2—14

مىنېراللىشىش دەرىجىسى / + ۋە — ئىئونلار / نۇقتىلىق سۇ مەنبەسى		Cu⁻3	HCO ₃⁻	Ce⁻	SO_4^-	Ca⁺⁺	Mg⁺⁺	K⁺Na⁺
تەمىنات سودا كوپېراتىپىنىڭ قۇدۇق سۈيى	2.176		0.299	0.621	0.551	0.153	0.041	0.520
سۇ بېشى بۇلاق سۈيى	1.54		0.162	0.399	0.500	0.130	0.070	0.280
سارىم بۇلاق سۈيى	1.5		0.162	0.368	0.510	0.130	0.060	0.280
قۇمئېرىق - سارىم بۇلاق سۈيى	1.45		0.168	0.365	0.470	0.120	0.060	0.210
—yyتۈگۈز بۇرۇن بۇلاق سۈيى	1.307		0.156	0.303	0.470	0.130	0.080	0.168
كۆل كەنتىنىڭ يەر ئاستى سۈيى	9.058		0.120	3.328	2.500	0.420	0.260	2.430
كۆل غەربى 4 - مەھەللە يەر ئاستى سۈيى	5.463		0.100	1.693	1.910	0.190	0.300	1.270
ئاچال گەزلىك ئۆستىڭىنىڭ سۈيى	3.5		0.198	1.107	1.050	0.240	0.110	0.820
يايدى يەر ئاستى سۈيى	8.124	0.006	0.036	2.913	2.360	0.710	0.120	0.997
ئاچال ئۆستىڭىنىڭ سۈيى	3.428		0.195	1.065	1.040	0.260	0.110	0.758
ئاچال گەزلىك 4 - مەھەللە سۈيى	4.47		0.108	1.205	1.670	0.230	0.120	1.140
كۆل سايى يەر ئاستى سۈيى	7.665	0.018	0.126	1.888	3.100	0.610	0.170	1.753

1983 - يىلى شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسى مەركىزىي تەجرىبخانىسى تەھلىل قىلىش - تەكشۈرۈش ئارقىلىق مۇنداق خۇلاسە چىقاردى : كەلپىن ناھىيىسىدە سۇ بېشىدىن چىققان بۇلاق سۈيى ياخشى ، دۆلەتنىڭ ئىچىدىغان سۇ ئۆلچىمىگە يېقىنلىشىدۇ . ناھىيە بازىرىدىكى قۇدۇق سۇلىرىدا زەھەرلىك ماددىلار خېلى يۇقىرى ، سىماب ، خرۇم ، قوغۇشۇن تەركىبى بەلگىلىمىدىن نەچچە ھەسسە ، نەچچە ئون ھەسسە ئېشىپ كەتكەن ، گۈڭگۈرت ۋە خلور تەركىبمۇ بەك يۇقىرى .

كەلپىن ناھيىسسدىكى قۇدۇق سۇلىرىنى تەكشۈرۈش نەتىجىسى

جەدۋەل2 ـ 15

ئورۇنلارنىڭ قۇدۇق سۈيى	رەت نومۇرى	PH	تۇز g/L	ئومۇمي قاتتىقلىق CaO mg/L	Cl mg/L	Hg mg/L	Mn mg/L	Zn mg/L	Cu mg/L	مىكرو Ca mg/L	مىكرو Cd mg/L	ئامياك ھالىتىدىكى ئازوت mg/L	F mg/L
قۇدۇق ئەترىتىنىڭ	2811	7.41	3.43	17.64	834.34	0.98	0	0	0.15	0.15	6.27	54.0	0.043
چوشقا فېرمىسىنىڭ	2812	7.19	2.15	13.24	609.31	0.72	0	0.20	0.20	0.20	62.7	55.1	0.027
رېمونت زاۋۇتىنىڭ	2813	7.21	2.57	14.74	650.85	0.93	0	0.027	0.027	0.22	36.3	45.6	0.024
تەمىنات-سودا كوپېراتىپىنىڭ	2814	7.42	2.54	13.35	540.07	0.42	بەك ئاز	0.11	0.011	0.23	13.8	56.1	0.043
ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ	2815	7.21	2.32	11.21	567.76	0.52	0.55	0.35	0.35	0.21	40.1	77.3	0.076
بېلىقلىق بولاق سۈيى	2817	7.53	2.03	12.10	456.93	0.37	0	0.087	0.087	0.10	0.626	0	0.16
دۆلەت ئۆلچىمى		6.585		250	100	0.1	0.1	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0

V باب

تۇپرىقى

1982 ـ ۋە 1983 ـ يىللىرى ناھىيىلىك تۇپراقنى ئومومىيۈزلۈك تەكشۈرۈش خىزمەت ئەترىتىنىڭ پۈتۈن ناھىيىدىكىئۇچ خەلق گوڭشىسى ، بىر سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنىڭ 20 مىك 74 مو تېرىلغۇ يېرى ۋە قىسمەن بىنەم يەرلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا (قالغان نۇرغۇن يەر تېخى تەكشۈرۈلگىنى يوق ، شۇڭا بۇ ھەقتە ماتېرىيال يوق) ، كەلپىن ناھىيىسى تۇپرىقىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىنى تەبئي شەكىللىنىش جەريانى ۋە سۈنئي پىشرۇش جەريانى دەپ ئايرىشقا بولىدۇ . كەلپىن ئويمانلىقىدىكى دېھقانچىلىق تۇپرىقى قەدىمكى بوستانلىقنىڭ ئېكىن تۇپرىقىدۇر .

§ 1 . تۇپراق تۈرى

پۈتۈن ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق بويىچە سۇغىرىپ تېرىقچىلىق قىلىنىدىغان رايونىدىكى تۇپراقنى تۆت تۇپراق تۈرى ، يەتتە كەنجى تۈر ، توققۇز تۇپراق تەۋەلىكى ، 13 تۇپراق خىلى ۋە تۆت ئۆزگەرگەن تۇپراق خىلىغا ئايرىشقا بولىدۇ .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تۇپراقنى تۇرگە ئايرىش جەدۋىلى

جەدۋەل 2 - 16

تۇپراق تۈرى	كەنجى تۈر	تۇپراق تەۋەلىكى	تۇپراق خىلى	تۈزگەرگەن تۇپراق خىلى	جايلىشىشى
ئۆلكە يەر تۇپرىقى	نېپىز لاتقىلىق سۇغرىلىدىغان تۇپراق	جىگەررەڭ تۇپراق	بوز جىگەررەڭ تۇپراق	قېنىق بوز جىگەررەڭ تۇپراق	«1-ماي» گۈڭشىسى
				سۇس بوز جىگەررەڭ قاغجال تۇپراق	«1-ئىيۇل» گۈڭشىسى
				ئۇستى قۇملۇق تۇپراق	«1-ماي» گۈڭشىسى
			جىگەررەڭ تۇپراق		«1-ماي» گۈڭشىسى سۇ بېشى 3 - ئەترەت
			ئاستى تاش قېنىق بوز جىگەررەڭ تۇپراق		«1-ماي» گۈڭشىسى
	سۇغرىلىدىغان تۇپراق	سېرىق تۇپراق	بوز سېرىق تۇپراق	قېنىق بوز سېرىق تۇپراق	«1-ئىيۇل» گۈڭشىسى سەرەم
		قىزىل تۇپراق	جىگەررەڭ قىزغۇچ تۇپراق		ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
			قىزغۇچ قۇم تۇپراق		ئۇرۇقچىلىق مەيدانى
جىگەررەڭ چۆل تۇپرىقى	سۇغرىلىدىغان جىگەررەڭ چۆل تۇپراق	يۇمشاق سېرىق تۇپراق	سۇس بوز جىگەررەڭ قاغجال تۇپراق		«1-ماي»، «1-ئىيول» گۈڭشىلىرى
			چۆل تۇپرىقى		«1-ماي» گۈڭشىسى
		سولغات خىلورلۇق بىرىكمىلەر	يېنىك شورلاشقان ئوتتۇرىسى قۇم تۇپراق		«1-ئىيول» گۈڭشىسى
			سۇغرىلىدىغان ئېغىر شورلاشقان جىگەررەڭ تۇپراق		«1-ماي» گۈڭشىسى
		ئاستى چۆللۈك يەر	ئوتتۇرا قاتلام تۇپراق		«1-ماي» گۈڭشىسى
	جىگەررەڭ چۆل تۇپراق	يۇمشاق سېرىق تۇپراق			«1-ماي»، «1-ئىيۇل» گۈڭشىلىرىدىكى ئېچىلمىغان بوزيەرلەر
		شېغىللىق جىگەررەڭ چۆل تۇپراق			چۆل
	سۇغرىلىدىغان شورلاشقان جىگەررەڭ تۇپراق	سولغات خىلورلۇق بىرىكمىلەر	كۆچلۈك شورلاشقان تۇپراق		«1-ئۆكتەبر» گۈڭشىسى
			يېنىك شورلاشقان تۇپراق		«1-ئۆكتەبر» گۈڭشىسى
شورلۇق تۇپراق	قۇرۇق شور تۇپراق				«1-ئۆكتەبر» گۈڭشىسىدىكى ئېچىلمىغان بوزيەر
كۆچمە قۇملۇق تۇپراق	كۆچمە قۇم تۇپراق				كەلپىن تېغى ئەتراپلىرى

§ 2 . تۇپراق تەركىبى

1 . سۇغىرىلىدىغان تۇپراق

سۇغىرىلىدىغان تۇپراق كەلپىن ئويمانلىقىدكى ئاساسلىق تېرىلغۇ يەر بولۇپ ، گەزلىك ، يۇرچى يېزىلىرىغا ۋە ئۇرۇقچىلىق مەيدانىغا جايلاشقان ، كۆلىمى 20 مىڭ 387 مو بولۇپ ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 19.9 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ ، ئامما ئۇنى بىرىنچى دەرىجىلىك يەر دەپ ئاتايدۇ . ئۇنىڭ تۇپراق قاتلىمى قېلىن ، تۇپراقنىڭ پىشىش دەرىجىسى يۇقىرى ، شورى يوق ، 0 - 20 سانتىمېتر كېلىدىغان تۇپراق قاتلىمىدىكى ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ماددا تەركىبىدە 1.07% - 1.87% گىچە ئورگانىك ماددا ، 0.067% - 0.109% گىچە تولۇق ئازوت ، 0.062% - 0.074% گىچە تولۇق فوسفور ، 50ppm - 80ppm تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت ، 2ppm - 10ppm تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور ، 200ppm - 600ppm تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالىي بار ، سۇ ۋە ئوغۇتنى ساقلىيالايدۇ ، سۇ ، ئوغۇت ، ھاۋا ، ئىسسىقلىق نىسبىتىنى تەڭشەش ، ئوغۇت بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى ياخشى . بۇغداي ، كۆممىقوناق تېرىشقا لايىق ، بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى يۇقىرى بولغاندا 500 كىلوگرامغا ، ئوتتۇرىچە بولغاندا 250 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

تۇپراق تەنچە قۇرۇلۇشى ، تۇپراقنىڭ رەڭگى ۋە تۇپراق ئۇنۇمدارلىقىغا قاراپ پۈتۈن ناھىيىدىكى سۇغىرىلىدىغان تۇپراقنى ئالتە خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ :

1) **بوز جىگەررەڭ تۇپراق** كۆلىمى 18 مىڭ 957 مو ، 0 — 60 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدا سازاق ۋە ئۇنىڭ ماياقلىرى ھەم كۆمۈر داشقاللىرى بار . 0 — 20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدا ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ماددا تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 1.34% — 1.87% گىچە ، تولۇق ئازوت 0.084% — 0.109% گىچە ، تولۇق فوسفور 0.066% — 0.074% گىچە كېلىدۇ . تېرىلغۇ تۇپراق قاتلىمى(0 ← 20 سانتىمېتر غىچە)دىكى تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ تەركىبىدە تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 50ppm—80ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 2ppm — 10ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالىي 200ppm — 600ppm كېلىدۇ . تېرىقچىلىقتىكى خوسۇسىيىتى ياخشى ، پىشىش دەرىجىسى يۇقىرى ، بۇلار كەلپىن ئويمانلىقىدكى ئەڭ ياخشى دېھقانچىلىق تۇپراقلىرىدىن بولۇپ ، بۇغداي تېرىغاندا ، ئومۇمەن ، ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتنى 275 — 300 كىلوگرامغا ، كۆممىقوناقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتنى 350 كىلوگرامدىنمۇ كۆپرەككە يەتكۈزگىلى بولىدۇ .

2) **ئاستى تاش قېتىق بوز جىگەررەڭ تۇپراق** كۆلىمى 960 مو ، گەزلىك يېزىسى قۇملۇق كەنتىنىڭ شەرقىي ، غەربىي تەرەپلىرىدىكى چۆللۈككە جايلاشقان ، 90 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىنىڭ ئاستى شېغىل ،0 — 20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددىنىڭ تەركىبىدىكى ئوتتۇرىچە ئورگانىك ماددا 1.79% ، تولۇق ئازوت 0.101% ، تولۇق فوسفور 0.069% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 81ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 4ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالىي 632ppmكېلىدۇ . بۇ بىرىنچى دەرىجىلىك يەرگە كىرىدۇ ، بۇغدايىنىڭ ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 275 كىلوگرامدىن يۇقىرى ، كۆممىتوناقنىڭ ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 325 كىلوگرامدىن يۇقىرى بولىدۇ .

3) **جىگەررەڭ تۇپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 150 مو بولۇپ ، تاغلىق رايوندىكى سۇ بېشى كەنتىگە جايلاشقان . تۇپراق ئاساسەن ، جىگەررەڭ بولۇپ ، سۇپىتى يېنىك ئەت توپلىق ، ئوتتۇرا ھال توپلىق . 0 — 20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددا تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 1.55% — 2.04% ، تولۇق ئازوت ، 0.075% — 0.106% ، تولۇق فوسفور 0.060% — 0.071% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت

58ppm — 100ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 1ppm — 3ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالىي 321ppm كېلىدۇ. ئورگانىك ماددا تەركىبى گەرچە يۇقىرىراق بولسىمۇ ، لېكىن يەر ئويمان جىلغىغا جايلاشقانلىقى ، ھاۋاسى سالقىن بولغانلىقى ، ئوزۇقلۇق ماددىلار ئاسان پارچىلانمايدىغانلىقى ئۈچۈن ، ئىككىنچى دەرىجىلىك يەر بولۇپ قالغان. بۇغداينىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 100 كىلوگرام ئەتراپىدا ، كۆممىقوناقنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 150 كىلوگرام ئەتراپىدا بولىدۇ.

4) **بوز سېرىق تۇپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 70 مو بولۇپ ، تاغ رايونىدىكى تىرەك ئاۋات 2 ـ ئەتىرەتكە جايلاشقان. تۇپراق رەڭگى ساغۇچ جىگەررەڭ ، سۇپىتى ئوتتۇرا ھال ئەت توپىلىق. 0 — 20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددا تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 2.44% ، تولۇق ئازوت 0.121% ، تولۇق فوسفور 0.078% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 66ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 2ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالىي 151ppm كېلىدۇ. بۇ ، 2 ـ دەرىجىلىك يەرگە مەنسۇپ ، يەرنىڭ جايلاشقان ئورنى تاغ رايونىدا ، ئوغۇت بىلەن تەمىنلىنىشى ناچارراق بولغانلىقتىن بۇغداي مەھسۇلاتى 125 كىلوگرام ئەتراپىدا ، كۆممىقوناق مەھسۇلاتى 300 كىلوگرام ئەتراپىدا بولىدۇ.

5) **جىگەررەڭ قىزغۇچ تۇپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 100 مو بولۇپ ، ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى « قىزىل تاغ » ئالدى يانتۇلۇقىغا جايلاشقان. بۇ خىل تۇپراق قىزغۇچ جىگەررەڭ ، ساغۇچ جىگەررەڭ بولۇپ ، قۇرۇلمىسى بىر قەدەر تەكشى ، سۇپىتى ئوتتۇرا ھال ئەت توپىلىق ، يېنىك ئەت توپىلىق ، 0 ـ20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىدىكى ئۇزۇقلۇق ماددا تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 1.57% ، تولۇق ئازوت 0.089% ، تولۇق فوسفور 0.068% . تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 74ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 6ppm ،تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالىي 273ppm كېلىدۇ. بۇغداينىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 175 كىلوگرام ئەتراپىدا ، كۆممىقوناقنىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 250 كىلوگرام ئەتراپىدا بولىدۇ.

6) **قىزغۇچ قۇم تۇپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 160 مو بولۇپ ، ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنىڭ غەربىگە جايلاشقان. قىزغۇچ ، جىگەررەڭ تۇپراق قاتلىمىنىڭ 70 سانتىمېتردىن يۇقىرى قىسمىغا قۇملۇق ئەت توپا ، 70 سانتىمېتردىن تۆۋەنكى قىسمىغا يېنىك ئەت توپا جايلاشقان. قۇرۇلمىسى كاللەكسىمان. 0 — 20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 1.32% ، تولۇق ئازوت 0.070% ،تولۇق فوسفور 0.055% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 57ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 6ppm كېلىدۇ. بۇ تۇپراقنىڭ قۇم تەركىبى يۇقىرى ، سۇ ۋە ئوغۇتنى ساقلاش ئىقتىدارى تۆۋەن بولغانلىقتىن بۇغداينىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 251 كىلوگرام ئەتراپىدا ، كۆممىقوناقنىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 200 كىلوگرام ئەتراپىدا بولىدۇ.

2 . جىگەررەڭ چۆل تۇپراق

ئۇ ئاساسەن ، سۇغىرىلىدىغان جىگەررەڭچۆل تۇپراق بولۇپ ، جىگەررەڭ چۆل تۇپرىقىدىن سۇغىرىلىدىغان تېرىلغۇ يەر تۇپرىقىغا ئايلىنىۋاتقان ئۆتكۈنچى تىپقا كىرىدۇ. بۇنداق تۇپراق ئۇچ يېزىنىڭ ھەممىسىدە بار. ئۇنىڭ كۆلىمى 31 مىڭ 273 مو. سۇ ۋە ئوغۇتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغانلىقتىن ، تۇپراقنىڭ قۇۋۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە ئاساسەن ، يەرنى نۆۋەت بىلەن دەم ئالدۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ ، شۇڭا تۇپراق قۇۋەتسىز ، دېھقانچىلىق سەۋىيىسى تۆۋەن. تۇپراقنىڭ قۇرۇلمىسىغا ، تۇپراق تەنچە قۇرۇلۇشى تىپىغا ۋە تۈز تەركىبىگە ئاساسەن ، بۇ تۇپراقنى يەتتە خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ :

1) **سۇس بوز جىگەررەڭ قاغجال تۇپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 28 مىڭ 541 مو بولۇپ ، ئاساسەن ، گەزلىك ۋە يۇرچى يېزىلىرىدا مەھەللىرگە سەل يىراق بولغان 3 ـ دەرىجىلىك يەرلەرگە جايلاشقان. تۇپراقنىڭ رەڭگى ساغۇچ جىگەررەڭ ـسۇس قىزغۇچ جىگەررەڭ ؛ سۇپىتى يېنىك ئەت توپىلىق ، قۇمساڭغۇ ئەت توپىلىق. 0 —20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ تەركىبىدە ئورگانىك ماددا

0.51% — 0.80% گىچە ، تولۇق ئازوت 0.035% — 0.052% گىچە ، تولۇق فوسفور 0.053% — 0.066% گىچە ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت26ppm — 60ppm گىچە ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 1ppm — 4ppm گىچە ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالي 120ppm — 250ppm گىچە كېلىدۇ دېھقانچىلىقتا پايدىلىنىلغان تارىخى قىسقا ، پىشىش دەرىجىسى تۆۋەن ، تۈپراق تەنچسى قاتتىق ، قۇرغاق ، دېھقانچىلىق سەۋىيسى تۆۋەن ، بۇغداينىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 75 كىلوگرام ئەتراپىدا بولىدۇ .

2) **ئوتتۇرىسى قۇمساڭغۇ سۇغىرىلىدىغان جىگەررەڭ چۆل تۈپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 826 مو بولۇپ ، گەزلىك يېزىسىنىڭ باغلىق كەنتى ۋە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ جەنۇبىدىكى 3 - دەرىجىلىك يەرلەرگە جايلاشقان . تۈپراق رەڭگى ساغۇچ جىگەررەڭ - بوز جىگەررەڭ ، سۈپتى يېنىك ئەت توپلىق - قۇمساڭغۇ ئەت توپلىق - يېنىك ئەت توپلىق ، كاللەكسىمان قۇرۇلمىلىق . 0 — 20 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددا تەركىبىدىكى ئورگانىك ماددا 0.67% ، تولۇق ئازوت 0.036% ، تولۇق فوسفور 0.053% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 42ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 2ppm كېلىدۇ . تۈپراقنىڭ ئوتتۇرا قاتلىمىغا 20 سانتىمېتردىن قېلىنراق قۇم قەۋەت جايلاشقان ، سۇ ، ئوغۇت توختىمايدۇ ، ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيسى تۆۋەن ، بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 50—75 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

3) **يېنىك شورلاشقان ئوتتۇرىسى قۇم تۈپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 632 مو بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى بىر پارچە ئويمانلىقتا جايلاشقان ، تۈپراقنىڭ رەڭگى جىگەررەڭگە مايىل سېرىق - ساغۇچ جىگەررەڭ ، سۈپتى سېغىز - قۇم - سېغىز . 0 - 20 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 0.76% ، تولۇق ئازوت 0.042% ، تولۇق فوسفور 0.061% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 43ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 95ppm كېلىدۇ . 0 - 30 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى ئومۇمىي تۇز 0.74% كە ، 0 - 60 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى ئومۇمىي تۇز 0.70% كە يېتىدۇ . بۇ تۇزلار سولىغادلار تېپىغا كىرىدىغان خلورلۇق بىرىكمىلەردىن ئىبارەت . تۇز زىيانداشلىقى كۆرۈلىدىغان تۈپراق قاتلىمىدا كەسمە يۇزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا 20 سانتىمېتردىن قېلىنراق قۇم قەۋەت قىستۇرۇلغانلىقتىن ئىشلەپچىقىرىش تەسىرگە ئۇچرايدۇ . بۇغداينىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 75 - 100 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

4) **قاتتىق شورلاشقان ، سۇغىرىلىدىغان جىگەررەڭ چۆل تۈپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 852 مو بولۇپ ، ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان . تۈپراقنىڭ رەڭگى ساغۇچ جىگەررەڭ ، سۈپتى يېنىك ئەت تۇپىلىق ، قۇرۇلمىسى ئۇششاق كاللەكسىمان . 0 - 20 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ تەركىبىدە ئورگانىك ماددا 0.75% ، تولۇق ئازوت 0.042% ، تولۇق فوسفور 0.055% ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان ئازوت 65ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان فوسفور 4ppm ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان كالي 761ppm كېلىدۇ . 0 - 30 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى تۇز تەركىبى 1.26% ، 0 — 60 سانتىمېتر تۈپراق قاتلىمىدىكى تۇز تەركىبى 0.54% كېلىدۇ ، تۇزلار سولغىدلاشقان تۇز - خلورلۇق بىرىكمىلەر تېپىغا كىرىدۇ ، تۈپراقنىڭ ئېغىر دەرىجىدە شورلىشىشى دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا تەسىر يەتكۈزگەن . بۇ يەرلەردە بىر يىل تېرىپ ئۇچ يىل دەم ئالدۇرۇپ ، ئالماشتۇرۇپ تېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان . بۇغداينىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 50 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

5) **ئوتتۇرا قاتلام تۈپراق** ئۇنىڭ كۆلىمى 420مو بولۇپ ، گەزلىك يېزىسىنىڭ ئۇستۇن قاشئېرىق كەنتىدىكى قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپنىڭ غەربىي شىمالىدىكى 3 - دەرىجىلىك چۆللۈككە جايلاشقان . بۇ خىل تۈپراقنىڭ 10 سانتىمېتردىن تۆۋەن قاتلىمى شېغىللىق بولۇپ ، توپا قاتلىمى نېپىز ، كۇچى ئاجىز ، سۇ ، ئوغۇت توختىمايدۇ ، بۇغداينىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 50 - 75 كىلوگرامغا يېتىپ بارىدۇ .

6) **سۇغىرىلىدىغان شورلاشقان جىگەررەڭ چۆل تۈپراق** سۇغىرىلىدىغان شورلاشقان جىگەررەڭ چۆل تۈپراق ئاچال يېزىسىدىكى ئاساسلىق تۈپراق تىپىدۇر ، بۇ خىل تۈپراقنىڭ كۆلىمى 48 مىڭ 884 موغا يېتىدۇ . 0 - 30 سانـ

شىمتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئېرىشچان تۇز تىپىدىكى ماددىلار 0.52% — 2.07% ؛ 0 — 60 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئېرىشچان تۇز تىپىدىكى ماددىلار 0.48% — 1.97% كېلىدۇ. بۇلار سولفادلار ـ خلورلۇق بىرىكمىلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن، ئۇنى قاتتىق شورلاشقان تۇپراق، يېنىك شورلاشقان تۇپراق دەپ ئىككى خلغا ئايرىشقا بولىدۇ.

قاتتىق شورلاشقان تۇپراق: ئۇنىڭ كۆلىمى 27 مىڭ 608 مو بولۇپ، ئاچال يېزىسىدا ئاق قالدۇرۇپ ئۈچ يىلدا بىر قېتىم تېرىلىدىغان يەرلەر ۋە تاشلاندۇق بوز يەرلەر مۇشۇ تۇپراق خلغا كىرىدۇ. بۇ يەرـ لەردە تولاراق شورتاڭلىق ئۆسۈملۈكلىرى ئۆسىدۇ، يەر ئۈستىدە شور توزانلىرى ياكى قاتتىق شور قەۋەتلىـ رى بار، تۇپراق سۈپىتى بويىچە تۇپراقنىڭ يېيىشقاقلىقى كۈچلۈك (ئوتتۇراھال ئەت توپا ـ سېغىز توپا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ). 0 — 30 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئېرىشچان تۇز تەركىبى 0.89% — 2.07% گىچە، 0—60 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى تۇز تەركىبى 0.72% — 1.97% گىچە يېتىدۇ. تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددىلار 0.94% —1.53% گىچە، تولۇق ئازوت 0.056% — 0.066% كىچە، تولۇق فوسفور 0.05% — 0.060% كىچە، تېز ئۈنۈم بېرىدىغان ئازوت 2ppm — 60ppm كىچە، تېز ئۈنۈم بېرىدىغان فوسفور 2ppm — 8ppm كىچە، تېز ئۈنۈم بېرىدىغان كالىي 280ppm—800ppm كىچە يېتىدۇ. 0—60 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ماددىلار تەركىبىدە ئورگانىك ماددىلار 0.89%، تولۇق ئازوت 0.060%، تولۇق فوسفور 0.058% كە يېتىدۇ.

يېنىك شورلاشقان تۇپراق: ئۇنىڭ كۆلىمى 21 مىڭ 276 مو بولۇپ، بۇ خل تۇپراق ئاچال يېزىسىنىڭ ئاساسىي ئېتىزلىرىدىكى تۇپراقنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇنىڭدا تۇز مىقدارى سەل تۆۋەن، يەر ئۈستىدە شورـ تاڭلىق يەرلەردە ئۆسىدىغان يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ. شور ئۆرلەش پەسىللىرىدە يەر ئۈستىدە يېنىك دەرىجىدە شور توزانلىرى پەيدا بولىدۇ. سۈپىتى: يېيىشقاق توپا، ئېغىر سېغىز توپا ـ ئېغىر ئەت تۇپـ راق. 0—30 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئوتتۇرىچە تۇز مىقدارى 0.52%، 0—60 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئوتتۇرچە تۇز مىقدارى 0.48% كە يېتىدۇ. 20 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ تەركىبىدىكى ئورگانىك ماددىلار 0.93% — 1.71%، تولۇق ئازوت 0.052%—0.098%، تولۇق فوسفور 0.064% — 0.073% ؛ 0—60 سانتىمېتر تۇپراق قاتلىمدىكى ئوزۇقلۇق ماددىلار تەركىبىدە ئورگانىك ماددىلار 0.52% — 1.00%، تولۇق ئازوت 0.04% — 0.074%، تولۇق فوسفور 0.060% — 0.069%.

3. شور تۇپراق

ئاچال يېزىسىغا ۋە بوز يەرلەرگە جايلاشقان.

4. قۇم تۇپراق

قۇم تۇپراق كەلپىن تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىنى بويلاپ بەلباغسىمان جايلاشقان، كۆلىمى 4950 مو بولۇپ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن بوز يەر كۆلىمىنىڭ 4.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ.

VI باب

تەبىئىي بايلىقى

§ 1. كان بايلىقى

كەلپىن ناھىيىسىدە كان بايلىقلىرىنىڭ تۈرى كۆپ، دۆلەت گېئولوگىيە تارماقلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك تەكـ

شۇرۇشىگە قارىغاندا ، بۇ ناھىيدە گۈڭگۈرت ، گۈڭگۈرتلۇك تۆمۈر(زاك) ، ماگنىتلىق تۆمۈر ، قوڭۇر تۆمۈر ، مىس ، قوغۇشۇن ، فوسفور ، سىنك ، ئۇران ، كۆمۈر ، گەچ ، كۋارتس ، خرۇستال ، قاش تېشى ، ھېقىق ، ئاھاك تېشى ، ئىسلاندىيە تېشى ، بازالت قاتارلىق 18 خىل كان بايلىقىنىڭ بارلىقى دەسلەپكى قەدەمدە ئېنىقلاندى. فوسفور ، قوغۇشۇن ، مىس كان بايلىقلىرىنىڭ ئېچىلىش ئىستىقبالى خېلى زور.

1)**كەلپىن گۈڭگۈرت كېنى**بۇ كان ئاچالنىڭ غەربىي جەنۇبى ، ئۇرۇمچى - قەشقەر تاش يولىنىڭ 1077 كىلومېتر كېلىدىغان قىسمىغا جايلاشقان ، كان زاپىسى 33 مە تونىنا ، گۈڭگۈرت تەركىبى 30% تىن يۇقىرى ، تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشچە ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېخىنلوڭ 25 - يىلى (1760 - يىلى) گۈڭگۈرت كېنى ئېچىلغان. ھازىر ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە يېزا ئىگىلىك 1 - شىسىنىڭ ئىككى كان نۇقتىسى بار ، ھەر يىلى 300 تونىنا ئەتراپىدا رودا قېزىلىدۇ.

2) **ئىنگەن گۈڭگۈرتلۇك تۆمۈر كېنى** بۇ كان ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدە تەخمىنەن 60 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا بولۇپ ، كان زاپىسى تەخمىنەن 300 مىڭ تونىنا كېلىدۇ. 1960 - يىلدىن ئىلگىرى ئېچىلغان ، 1984 - يىلدىن باشلاپ رەسمىي كان قۇرۇلۇپ ، قېزىلىشقا باشلىغان ، 1985 - يىلى قېزىلغان رودا 1500 تونىنغا يەتتى.

3) **ماقچا ماگنىتلىق تۆمۈر كېنى** كەلپىن تېغىنىڭ شىمالىي چېتىگە ، ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا تەخمىنەن40 كىلومېتر كېلىدىغان جايغا ئورۇنلاشقان ، رودىنىڭ سۇپىتى ياخشى ، تۆمۈر تەركىبى58% ، كۆلىمى كىچىكرەك.

4) **قىزىلتاغ تامچە قوڭۇر تۆمۈر كېنى** بۇ كان ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىدىكى 80 كىلومېتر كېلىدىغان جايغا ئورۇنلاشقان بولۇپ ، ئوكسىدلىنىش ئارقىلىق سۇدىن ئايرىلىپ قىزغۇچ تۆمۈر كېنىغا ئايلانغان ، رودا قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك كىپەكسىمان بولۇپ ، كان گەۋدىسى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. ئوكسىدلانغاندىن كېيىنكى تۆمۈر تەركىبى 12.13% ، قىسمەن دەسلەپكى رودا تەركىبىدىكى تۆمۈر 52.64% كە يېتىدۇ.

5) **سارغان تاغ قوڭۇر تۆمۈر كېنى** بۇ كان ئىنگەندىكى سارغان تېغىغا جايلاشقان ، ناھىيە بازىرى بىلەن ئارىلىقى 80 كىلومېتر كېلىدۇ ، سۇپىتى 50%تىن يۇقىرى. بۇ دائىرىدە كۆلىمى چوڭراق شۇ خىل كان ياتمىسىنىڭ تېپىلىشىدىن ئۈمىد بار.

6)**ئاقتام مىس كان نوقتىسى** بۇ نوقتا قارا تېكە تېغىنىڭ قامۇشتى (قۇمۇشلۇق) بۇلاق دېگەن جاينىڭ غەربىدىكى ئالتە كىلومېتر كېلىدىغان جايغا ئورۇنلاشقان ، سۇپىتى 2.4% .

7)**چوڭ قۇم مىس تەركىبلىك قۇمتاش** ئورنى سارغانىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا تەخمىنەن 20 كىلومېتر كېلىدىغان جايدا ، چۆكۈندى تىپلىق دەرىجىگە كېرىدۇ ، مىس تەركىبى 0.1% — 0.4% ، سىنك تەركىبى 0.28% — 1.1% . بۇ كانىنى ئېچىشنىڭ تېخنىكا شارائىتى يوق. بۇ دائىرىدىن مول كان نوقتىسىنىڭ تېپىلىپ قېلىشىدىن ئۈمىد بار.

8)**ئالیومن كېنى** بۇ كان تېتىر تاغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدە چوڭ يېرىلمىلار قوشۇلغان جايدىكى كۇلرەك جىنس بىلەن دولومىت جىنس ئارىسىغا جايلاشقان ، كۆلىمى تەخمىنەن بەش كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. رودا تەركىبىدىكى ئالیومن مىقدارى يۇقىرى ، ئۇنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تەكشۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

9) **فوسفور كېنى** ئۇ ، كەلپىن تېغىنىڭ شەرقىي بۆلىكىدىكى فوسفورلۇق قۇمتاش جىنسلار ئارىسىغا جايلاشقان. P_2O_5 نىڭ تەركىبى 7.17% — 15.72% ، گېئولوگىيە زاپىسى بىر نەچچە مىڭ تونىنىدىن يۇقىرى.

10) **زاك كېنى** ئىنگەن تېغىغا جايلاشقان ، گېئولوگىيىلىك زاپىسى 53 مىڭ تونىنا. 1985 — يىلدىن 1989 يىلىغىچە يىلىغا 1000 تونىنا ئەتراپىدا قېزىلىدى.

11) **ئىنگەن ئوران كېنى** كانىنىڭ كۆلىمى كىچىك ، 1960 - يىلدىن ئىلگىرى قېزىلغان ، كېيىن يېزا ئىگىلىك 1 - شىسىنىڭ 1 - تۈەنى بۇ يەردە كان ئېچىپ رودا قازغان ، رودا تاللاش ئۇسۇلى قالاق بولغانلىقتىن ، ئىشلەپچىقىرىش تەننەرخى يۇقىرى بولۇپ كېتىپ ، رودا قېزىش ئىشى توختاپ قالغان.

12)**كۆمۈر كېنى** مور ، قودۇقگەچ دېگەن ئىككى ئورۇندا يېمىرىلگەن كۆمور تېپىلدى ، قالسا كۆيىدۇ ، ئەمما ئوتنىڭ كۈچى ئاجىز .

§ 2 . ياۋايى ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈك

1 . ياۋايى ھايۋانلىرى

كەلپىن ناھىيىسىدە بۆرە ، تۈلكە ، ياۋا چوشقا ، ئارقار ، سۈغۇر ، جەرەن ، توشقان ، بۈركۈت ، ئۈلار ، كەكلىك ، چىل ، قاغا قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار بار .

2 . ئۆسۈملۈكلىرى

ياۋايى ئۆسۈملۈكلەردىن يۇلغۇن ، سېرىق سۆگەت ، قوڭغۇراق تىكەن ، يانتاق ، ياپىلاق ئارچا ، كۆك ئەمەن ، ياۋا كەندىر ، قۇمۇش ، زاغزاق ، سۈتلۈك ئوت ، چار ئوت ، ئېتىز يۆگمىچى ، چوڭ خوخا ، پەچان ، چىغ ، ئەمەن ، شۇاق ، تىكەنلىك ئوت ، پاقا يوپۇرمىقى ، پايزا ، نىجم(ئەركەك چۆپ) ، سېپىق ئوت ، سېمىز ئوت ، بۇيا ، كۈمەك ، شورلۇق چىغىرتمىقى ، ياۋا بېدە ، تاغ پىيىزى ، ياۋا كۈدە ، تاغ سامسىقى ، ئازغان ، مامىكاپ ، بۇدۇشقاق ، قېرىق ئوت ، تۆگە قۇيرۇق ، قارا زىرىق قاتارلىقلار بار .

1969 ـ 1971 ـ يىللىرىدىكى تەكشۈرۈش ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، ناھىيە بويىچە 170 خىلدىن ئارتۇق دورا ئۆسۈملۈكى بار ئىكەن . تاغلىق رايونلارغا ، ئېگىزلىكلەرگە تارقالغان دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن تىكەنلىك مامۇرانچىن ، قىل يوپۇرماقلىق ئەمەن ، تاغ پىيىزى ، تاغ سامسىقى ، چاكاندا ، سىلىق غوللۇق ئازغان ، ھېك ، ئەڭلىك ئوت ، جىنتىيانا ، ياۋا ئارچا ، مارال ئوت ، قان تېپەر ، تاغ لەيلىسى ، رەۋەن ، ئات قۇلاق ، توشقان زەدىكى ، چاچراتقۇ ، دۇخۇ ، چاڭخۇ ، تەيبەيسىن قاتارلىقلار بار . يېزىلاردىكى ئېتىز ـ ئېرىق بويلىرىغا ، دالىغا تارقالغانلىرىدىن سېمىز ئوت ، توشقۇنماس ، ئاق چىچەكلىك دىدىك ، مامكاپ ، ئىت ياڭقى ، سېرىق بويا ، چۇچۇك بۇيا ، سىلىق غوللۇق ئازغان ، قارا ئۈرۈك ، ئەنجۇر ، سۆگەت گۈلى ، شۇم بۇيا ، يەر مەدىكى قاتارلىقلار بار . دەريا ، سازلىق جايلارغا تارقالغانلىرىدىن ئىگىر ، قىرلىق پىندەك ، يىكەن سېرىقى ، كەتىرا ، قىرىق بوغۇم ، يۇلغۇن چېچىكى قاتارلىقلار بار . چۆل بايا‌ۋانلاردا چاكاندا ، يانتاق ، يەر توزغىقى ، شۇاق ، كەرمان قاتارلىقلار بار .

§ 3 . ئوتلاق ۋە ئورمان

1 . ئوتلىقى

كەلپىن ناھىيىسىدە تەبئىي ئوتلاق كۆلىمى 4 مىليون 127 مىڭ 700 موغا يېتىدۇ ، ئۇنىڭ 3 مىليون 974 مىڭ 700 موسى تاغ رايونىغا ، 153 مىڭ موسى تۈزلەڭلىكتىكى جاڭگالغا جايلاشقان . ئومۇمىي ئوتلاق ئىچىدە 2 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق كۆلىمى 2000 مونى ، 3 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق 1مىليون 735مىڭ مونى ، 4 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق 481مىڭ مونى ، 5 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق 1مىليون 910 مىڭ مونى تەشكىل قىلىدۇ .

2 . ئورمانلىقى

ناھىيە بويىچە ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولۇپ ، ئورمان كۆلىمى 557مىڭ 200 مو(تۈتاش كەتكەن ئورمانلىق228 مىڭ900مو) غا يېتىدۇ ، ئاساسەن ، قارا كۆل ئورمانچىلىق رايونىغا مەركەزلەشكەن ، دېھقانچىلىق رايونىدىكى ئورمانلىق ئاران 7800 موغا يېتىدۇ .

§ 4 . بوز يەر بايلىقى

كەلپىن ناھيىسسدە 2 مليون 460 مك مو ئەتراپىدا بوز يەر بولۇپ(تاغ رايونىدىكى جىلغا يەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) ، ئاساسەن ، ئاچال تۇزلەڭلىكگە جايلاشقان ، كۆلىمى تەخمىنەن 2مليون 440 مك مو كېلىدۇ ؛ ئاندىن قالسا كەلپىن ئويمانلىقدا 20 مك مو بوز يەر بار ؛ كەلپىن تېغىنىك شىمالى ئېتىكدەكى پارچە - پۈرات بەلباغسمان قۇملۇق بوز يەر 1950 موغا يېتىدۇ . قىسمەن بوز يەرلەردىن نوسخا ئېلىپ تەكشۈرۈشكە قارىغاندا ، بوز يەرنىك كۆپ قىسمى جىگەررەك قۇمساڭغۇ تۇپراق بولۇپ ، ئۆزلەشتۈرۈپ پايدىلىنىش ئاسان ، لېكىن سۇ مەنبەئي شارائىتىنىك چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ئۆزلەشتۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلىش قىيىن .

VII باب

تەبئي ئاپەتلەر

كەلپىندە ئاساسلىق تەبئى ئاپەت كەلكۈن ئاپىتى ، بوران ئاپىتى ۋە مۆلدۈر ئاپىتىدۇر .

§ 1 . قارا يامغۇر ، كەلكۈن

كەلپىندە كەلكۈن تولاراق ، قارا يامغۇردىن ھاسىل بولىدۇ . كەلكۈن ئادەتتە ، 6 ـ 9 ـ ئايلاردا يۈز بېرىدۇ . بەزىدە 10 ـ ئايدىمۇ يۈز بېرىدۇ . قارا يامغۇر كەلكۈنى كۆپىنچە ، دېگۈز يۈزىدىن 1500 ـ 2000 مېتر ئېگىز بولغان ئاساسلىق قارا يامغۇر بەلبېغىدا يەنى ئوتتۇرا ھال ، پاكار تاغ بەلبېغىدا پەيدا بولىدۇ . قارا يامغۇر سۈيىدىن ھاسىل بولىدىغان كەلكۈن شىددەت بىلەن ئېقىپ نۇرغۇنلىغان لاتقا ۋە قۇم - شېغىللارنى ئېقىتىپ ، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى ، توغانلارنى ۋەيران قىلىپ ، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىقنى زىيانغا ئۇچرىتىدۇ .

1940 ـ يىل 7 ـ ئاينىك 15 ـ ۋە 16 ـ كۈنلىرى قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن زىرائەتلەرنى خېلى زور زىيانغا ئۇچراتتى .

1955 ـ يىل 3 ـ ئاينىك 24 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 5 تىن 50 مىنوت ئۆتكەندىن باشلاپ ئەتىسى تاڭ سەھەرگىچە داۋاملىق قارا يامغۇر يېغىپ ھەم مۆلدۈر چۈشۈپ ، 295 ئۆيلۈك دېھقانغا ۋە 293 مو يەردىكى زىرائەتكە زىيان سالدى .

1961 ـ يىل 6 ـ ئاينىك 4 ـ كۈنى قارا يامغۇردىن ھاسىل بولغان پەۋقۇلئاددە زور كەلكۈن « 1 ـ ئۆكتەبر » گۈڭشىپسىنىك سۇ باشلاش ئۆستىكىنى ۋەيران قىلدى ، شۇنىك بىلەن دېھقانچىلىققا لازىم سۇ ئۇزۇلۈپ قېلىپ ، كۆزلۈك زىرائەتلەر تېرىقسىز قالدى ؛ يازلىق ئاشلىق مەھسۇلاتى 30% تىن كۆپرەك كېمەيىپ كېتىپ ، 320 مك يۇمن بۇاستە زىيان بولدى .

يەنە شۇ يىلى يازدا قىيان كېلىپ ، سوغۇق چۈشۈپ ، « 1 - ئىيۇل » گۈڭشىسىنىڭ چارۋىچىلىق رايونىدا 100 تۆگە ۋە 300 تۇياق قوي قىيانداﺍ ئېقىپ كەتتى ياكى سوغۇقتا توڭلاپ ئۆلۈپ كەتتى .

1965 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قارا يامغۇردىن پەيدا بولغان قىيان ئالتە تۈگىنى ئېقىتىپ كەتتى ، 610 مو ئېتىزنى خاراب قىلدى ، 12 ئېغىزلىق ئۆينى ئۆرۈۋەتتى .

1966 - يىل 8 - ئاينىڭ 12 - كۈندىن 14 - كۈنگىچە ۋە 8 - ئاينىڭ 27 -كۈندىن 28 - كۈنگىچە ئىككى قېتىم ئۇدا قارا يامغۇر ياغدى ۋە ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان قىيان يول ، كۆۋرۈك ، ئۆستەڭ ۋە ئۆيلەرنى ۋەيران قىلىۋەتتى ، زىرائەتلەرگە ئېغىر زىيان كەلتۈردى .

1971 - يىل 7 - ئاينىڭ 5 - كۈندىن 7 - كۈنگىچە جەريانلىق يامغۇر مقدارى 71.8 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، زىرائەتلەرنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى .

يەنە شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈندىن باشلاپ ئۇدا ئۇچ كۈن قارا يامغۇر يېغىپ ، پەۋقۇلئاددە زور قىيان كەلدى . شۇنىڭ بىلەن قىسىل ئېغىزىدىن ئاققان سۇ مقدارى 425 كۇب مېتىر /سېكۇنتقا ، دولقۇن ئېگىزلىكى تۆت مېتىرغا يېتىپ ، 16 سائەت داۋام قىلىپ ،قىسىل سۇئامبىرىنىڭ چۈشۈرگىسىنى ، كەلكۇن توسۇش توسمىسىنى ۋەيران قىلىۋەتتى . 13 -كۈنى ئاچال كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەن قىيان ئېقىن مقدارى 800—1000 كۇب مېتر /سېكۇنتقا يېتىپ ، ئاچال سۇ ئامبىرىنىڭ قېشىنى ئالتە يەردىن (جەمئى 180مېتر) بۇزۇۋەتتى ، ئامباردىن چىققان قىيان سۇيى تاشيول ، كۆۋرۈكلەرنى بۇزۇپ تاشلىغاچقا ، قاتناش ئىككى كۈن ئۈزۈلۈپ قالدى . ئاياغ تەرەپتىكى ئېتىزلار ، ئۆيلەر زىيانغا ئۇچرىدى ، شۇنىڭ بىلەن بىۋاستە 1 مىليون 300 مىڭ يۇەنلىك ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

1972 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ، قارا يامغۇر يېغىپ سۇ بېشىدا پەۋقۇلئاددە زور قىيان پەيدا بولۇپ ، قۇرۇلۇش ئورنىدىكى ئۆيلەر زىيانغا ئۇچرىدى . شۇ ئاينىڭ 23 - كۈندىن 26 - كۈنگىچە جەريانلىق يامغۇر مقدارى 75.2 مىللىمېتىرغا يەتتى . شۇنىڭ بىلەن قىيان ھاسىل بولۇپ ، سۇ مقدارى 600 كۇب مېتر / سېكۇنتقا يېتىپ ، كۆۋرۈك ، يوللارنى ھەم قىسىل سۇ ئامبىرىنىڭ توغىنىنى بۇزۇپ تاشلىدى ، خەۋەرلىشىش ۋە قاتناش ئالاقىلىرىنى ئۈزۈپ قويدى ، قىسمەن ئېتىزلارنى سۇ بېسىپ كەتتى . شۇ يىلى 7 - ئايدا ئاچال سۇ ئامبىرىنىڭ توسمىسى كۆپ قېتىملىق كەلكۇندە بۇزۇلغاچقا ، 55 كۇنگىچە زىرائەتلەر سۇسىز قالدى .

1973 - يىل 7 - ئاينىڭ 5 - كۈندىن 10 - كۈنگىچە ئۇدا يامغۇر ياغقانلىقتىن ، خامانلار ئومۇمىيۈزلۈك ھۆل بولۇپ كېتىپ ،بۇغدايلار كۆكۈرۈپ ئۇنۇپ كەتتى .

1974 - يىل 6 - ئاينىڭ 23 - كۈندىن 25 - كۈنگىچە ئۇدا يامغۇر ياغدى ، كۇنگە ياغقان يامغۇر كۆپ دېگەندە 54.9 مىللىمېتىرغا ، جەريانلىق يامغۇر 77.8 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، قىيان تاشيول ۋە كۆۋرۈكلەرنى ۋەيران قىلدى ، زىرائەتلەر بىلەن چارۋا ماللارغا ئېغىر زىيان سالدى .

1976 - يىل 6 - ئاينىڭ 16 - كۈندىن 18 - كۈنگىچە كۇنگە 65.6 مىللىمېتر يامغۇر ياغدى ، ئەڭ كۆپ دېگەندە يېغىن مقدارى 95.8 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، زىرائەتلەر بىلەن چارۋا ماللارنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى .

1982 - يىل 5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قارا يامغۇر يېغىپ ، قىسىل ئېقىنغا 250—300 كۇب مېتر /سېكۇنت قىيان كەلدى . 30 - كۈنى ئېقىن 500 كۇب مېتر / سېكۇنتقا يەتتى . قىيان قۇرۇلۇش ئورنىغا كىرىپ كېتىپ 160 مىڭ يۇەنلىك زىيان بولدى .

يەنە شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 26 - كۈندىن 28 - كۈنگىچە يامغۇر ياغدى ، كۈنلۈك ئەڭ كۆپ يامغۇر مقدارى 33.6 مىللىمېتىرغا ، جەريانلىق يامغۇى مقدارى 45.8 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، زىرائەتلەر بىلەن چارۋا ماللار ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى .

§ 2 . بوران

كەلپىن ئويمانلىقىدا ئادەتتە ھەر يىلى 4 — ئايدىن 7 — ئايغىچە بوران چىقىدۇ ، ئەڭ يۇقىرى بوران كۈچى 12 بالغا يېتىدۇ ھەتتا ئۈنكىدىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ . يىل بويى ئوتتۇرىچە بوران چىقىدىغان ۋاقىت 35.5 كۈنگە يېتىدۇ ، ئادەتتە 3 - ئايدىن 5 - ئايغىچە 10.2 كۈنگە ، 6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە 21.8 كۈنگە ، 9 - ئايدىن 11 - ئايغىچە 3.4 كۈنگە يېتىدۇ . ئايلىق ئوتتۇرىچە ئەڭ كۆپ بوران چىقىدىغان ۋاقىت 7 - ئاي بولۇپ ، 8.4 كۈنگە يېتىدۇ ؛ 11 - ئايدا ئوتتۇرىچە 0.1 كۈن بولىدۇ ، بوران ئەڭ كۆپ چىقىدىغان ئايلار 5 — 6، — ئايلار بولۇپ ، ئايدا ئەڭ كۆپ دېگەندە 15 كۈنگە يېتىدۇ . بوران چىقىش جەريانى ئەڭ ئۇزۇن بولغان بىر قېتىمدا يەتتە كۈن داۋام قىلدى .

1967 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مۆلدۈر يېغىپ ، بوران چىقتى . 7 - ئاينىڭ 23 — 24، — كۈنلىرى شامال كۈچى 8 — 11 بالغا يېتىپ ، 17 سائەت داۋاملاشتى . بۇ تارىختا كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋال بولۇپ ، زىرائەتلەر خېلى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى .

1979 - يىل 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى 12 بال بوران چىقىپ ، يەتتە سائەتتىن 12 سائەتكىچە داۋاملاشتى . زىرائەتلەرنىڭ غوللىرى سۇنۇپ كەتتى ، بەزىلىرىنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ كەتتى ، مايىسلار ئۇششۇپ نابۇت بولدى ، ئېتىزلار قۇم ئاستىدا قالدى . بۇنداق ئاپەت تارىختا كەم ئۇچرايدۇ .

1983 - يىل 5 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە 11 بال بوران چىقىپ ، ئېتىزلارنى ، باغلارنى ۋە چارۋا ماللارنى زىيانغا ئۇچراتتى .

1985 - يىل 4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى 11 بال بوران چىقىپ ، 15 سائەت داۋاملاشتى ، زىرائەتلەر ۋە چارۋا ماللار ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى .

§ 3 . قۇرۇق ئىسسىق شامال

كەلپىندە قۇرۇق ئىسسىق شامال ، ئومۇمەن ، 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا چىقىدۇ . بىر يىل ئىچىدە قۇرۇق ئىسسىق شامال يازدا ھەممىدىن كۆپ چىقىدۇ . قۇرۇق ئىسسىق شامال چىقىدىغان يىللىق ئوتتۇرىچە كۈن سانى 55.9 كۈنگە يېتىدۇ ، كۈچلۈك قۇرۇق ئىسسىق شامال 25.4% نى ، ئوتتۇرا ھال قۇرۇق ئىسسىق شامال 27.4% نى ، ئاجىز قۇرۇق ئىسسىق شامال 47.2% نى ئىگىلەيدۇ . قۇرۇق ئىسسىق شامال يېنىك چىققان يىللىرى زىرائەتلەرنىڭ مەھسۇلاتى —10% 5% كەچە ، ئېغىر بولغان يىللىرى مەھسۇلات 20% تىن كۆپرەك كېمەيىپ كېتىدۇ . 1966 - يىل 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە قۇرۇق ئىسسىق شامال چىققانلىقتىن ناھىيە بويىچە بۇغداي مەھسۇلاتى 12% كېمەيىپ كەتتى .

كەلپىن ناھىيىسىدە قۇرۇق ئىسسىق شامال چىقىدىغان كۈنلەر سانى

جەدۋەل 2—17

ئايلار / تۈرى	4	5	6	7	8	9	يىل
ئاجىزقۇرۇقئىسسىق شامال(كۈن)	0.7	4.5	7.4	4.3	5.4	4.1	26.4
ئوتتۇراھالقۇرۇق ئىسسىقشامال(كۈن)	0.2	1.5	3.4	5.1	4.6	0.6	15.3
كۈچلۈكقۇرۇق ئىسسىقشامال(كۈن)	0.0	0.3	2.4	5.9	5.2	0.5	14.2

دەسلەپكى كۈنى (ئاي / كۈن)			ئاخىرقى كۈنى (ئاي / كۈن)		
ئوتتۇرىچە	ئەڭ بالدۇر	ئەڭ كېيىن	ئوتتۇرىچە	ئەڭ بالدۇر	ئەڭ كېيىن
9/5	11/4	9/6	14/9	23/8	26/9

§ 4. مۆلدۈر (تۇلا)

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال تاغلىق رايونىدىكى ئوتتۇرا ھال، پەس تاغلار بەلبېغى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە مۆلدۈر مەنبەلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ، مۇشۇ جايدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ سوزۇلىدۇ، كەلپىن ناھىيىسى ئوتتۇراھال مۆلدۈر رايونى بولۇپ، ئوتتۇرىچە ھەر يىلى 1 — 5 قېتىمغىچە مۆلدۈر ياغىدۇ، ئومومەن ئون يىلدا بىر قېتىم ئېغىر مۆلدۈر ئاپىتى يۈز بېرىدۇ.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 17 - يىلى (1893 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا كەلپىن يېزىسىغا قاراشلىق 12 كەنتە بىر سائەت مۆلدۈر يېغىپ، بۇغداي ۋە قارا ئاشلىق زىرائەتلىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتقان.

1957 - يىل 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتە 20 مىنۇت مۆلدۈر يېغىپ، 281 مو يەردىكى زىرائەتنى زىيانغا ئۇچراتتى.

1959 - يىل 8 - ئاينىڭ 8 - كۈندىن 10 - كۈنگىچە، ھەر كۈنى مۆلدۈر يېغىپ، ناھىيە بويىچە 1684 مو يەردىكى زىرائەتنى زىيانغا ئۇچراتتى. «قىزىل بايراق» 3 - گوڭشىسى چىلان چوڭ ئەترىتىنىڭ زىرائەتلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى.

1960 - يىل 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ناھىيىدە تۆت مىنۇتتىن 21 مىنۇتقىچە مۆلدۈر ياغدى، مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېترى ئىككى سانتىمېتر يەتتى.

1963 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى شەھەردە ۋە يېقىن ئەتراپتىكى گوڭشىلاردا مۆلدۈر ئاپىتى يۈز بەردى، مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېترى ئۈچ سانتىمېتر يەتتى، «1 - ماي» گوڭشىسىدا 16 مىڭ 959 مو يەردىكى زىرائەت زىيانغا ئۇچرىدى (7356 مو يەر قايتىدىن تېرىلدى)، ئۇرۇك، ئالما مەھسۇلاتى 50% — 90% كېچە كېمىيىپ كەتتى، ئاشلىقنىڭ ئاساسەن ھوسۇل ئېلىنمىدى، 2000 تۇياقنىڭ ئارتۇق چارۋا مال ئۆلدى ۋە زەخمىلەندى، ئىقتىسادىي زىيان 400 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

1966 - يىل 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى 15 -20 مىنۇت مۆلدۈر ياغدى، ئەڭ چوڭ مۆلدۈرنىڭ دىئامېترى

ئىككى سانتىمېتىرغا يېتىپ بىر قەدەر ئېغىر ئاپەت پەيدا قىلدى.

1972 - يىل 5 - ئايدا « 1 - ئۆكتەبىر » گوگىشىسىدا مۆلدۈر يېغىپ ، 1350 مو يەردىكى كۆممىقوناقنى ، 157 مو يەردىكى ئاق قوناقنى ، 75 مو يەردىكى كېۋەزنى ، 157 مو يەردىكى ياغلىق زىرائەتنى ، 137 مو يەردىكى قوغۇن - تاۋۇزنى نابۇت قىلىۋەتتى.

1979 - يىل 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنى سائەت 16 دىن 54 مىنۇت ئۆتكەندىن تارتىپ ، سائەت 17 دىن ئالتە مىنۇت ئۆتكەنگە قەدەر « 1 - ئۆكتەبىر » گوگىشىسىدا مۆلدۈر يېغىپ ، 400 مو يەردىكى كۆممىقوناقنى ، 300 مو يەردىكى قوغۇننى نابۇت قىلىۋەتتى.

1981 - يىل 7 - ئاينىڭ 18 - كۈندىن 19 - كۈنگىچە ئون مىنۇتتىن 60 مىنۇتقىچە مۆلدۈر ياغدى ، مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېتىرى 4—5 سانتىمېتىرغا يەتتى ، يەردە توپلىنىپ قالغان مۆلدۈرنىڭ قېلىنلىقى 15—30 سانتىمېتىرغا يېتىپ ، زىرائەتلەر ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىدى.

1982 - يىل 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 10 -20 مىنۇت مۆلدۈر ياغدى ، مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ دىئامېتىرى ئۈچ سانتىمېتىرغا يېتىپ ، يەر يۈزىدە تۆت سانتىمېتر قېلىنلىقتا مۆلدۈر توپلىنىپ قېلىپ ، زىرائەتلەر ئاپەتكە ئۇچرىدى ، ماللاردا زەخمىلىنىش كۆرۈلدى.

1984 - يىل 9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى 12 مىنۇت مۆلدۈر يېغىپ ، ئاشلىق ، كېۋەز ۋە مېۋىلەرنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى.

1985 - يىل 5 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 20 نەچچە مىنۇت مۆلدۈر ياغدى ، مۆلدۈرنىڭ ئەڭ چوڭلىرىنىڭ دىئامېتىرى 4 -5 سانتىمېتىرغا يەتتى ، يەر يۈزىدە توپلىنىپ قالغان مۆلدۈرنىڭ قېلىنلىقى ئۈچ سانتىمېتىرغا يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىدە مۆلدۈر ياغىدىغان كۈن سانى

جەدۋەل 2—18

ئايلار / تۈرى	3	4	5	6	7	8	9	10	يىل
ئوتتۇرىچە (كۈن)	0.1	0.1	0.5	0.4	0.2	0.1	0.3	0.3	1.8
ئەڭ كۆپ (كۈن)	1	1	2	2	1	1	1	1	4

§ 5 . قۇرغاقچىلىق ، يامغۇر ئاپىتى

كەلپىن ناھىيىسىدە قۇرغاقچىلىق ۋە يامغۇر ئاپىتى ھەر يىلى دېگۈدەك يۈز بېرىدۇ ، ھەتتا ئۇ خېلى ئېغىر بولۇپ ، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا خېلى زور تەسىر يەتكۈزىدۇ.

كەلپىندە يىلنىڭ تەڭدىن تولاراق ۋاقتىدا قۇرغاقچىلىق يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئەتىياز ۋاقتىدىكى قۇرغاقچىلىق بىلەن باش ياز ۋاقتىدىكى قۇرغاقچىلىق 4—6 - ئايلاردا يۈز بېرىدۇ. ئاپەت يۈز بەرگەن يىللىرى يازلىق ئاشلىق مەھسۇلاتى ئومومىيۈزلۈك تۆۋەنلەيدۇ ، كۆزلۈك زىرائەتلەر تەسىرگە ئۇچرايدۇ.

يامغۇر ئاپىتى ھەر يىلى دېگۈدەك يۈز بېرىدۇ ، ئاساسەن شور كۆپ بولغان ئاچال رايونىدا يۈز بېرىدۇ ، يامغۇردىن كېيىن يەر شورلىشىپ ، زىرائەتلەر كەڭ كۆلەمدە نابۇت بولۇپ كېتىدۇ.

§ 6 . يەر تەۋرەش

كەلپىن يېرىلمىسى بىلەن ماڭغۇت يېرىلمىسى قوشۇلغان جاي كەلپىن يەر تەۋرەش بەلبىغى دېيىلىدۇ ، بۇ ئەتراپتا يەر تەۋرەش دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدۇ . 1904 ـ يىلدىن 1987 ـ يىلغىچە ئۆتكەن 83 يىل ئىچىدە مۇشۇ يەر تەۋرەش بەلبىغىدا 31 قېتىم كەلپىنگە تەسىر كۆرسەتكەن يەر تەۋرەش يۈز بەردى . يەر تەۋرەش ئاساسەن ، كەلپىننىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىدىكى مارالبېشى ناھىيىسىگە يېقىن جايلارغا مەركەزلەشكەن .

كەلپىن ناھىيىسى قەشقەر ـ كەلپىن يەر تەۋرەش بەلبىغىغا جايلاشقان ، كەلپىن يېرىلمىسى بىلەن ئىنگەن تاغ يېرىلمىسى شەرقىي شىمالدىن غەربىي جەنۇبقا سوزۇلۇپ ، كەلپىننى كېسىپ ئۆتىدۇ ، ناھىيە بازىرى ئىككى چوڭ يېرىلمىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان . كەلپىن ناھىيە بازىرىغا چوڭراق تەسىر كۆرسىتىدىغان يەر تەۋرەش مەنبەلىرى يەتتە بال يەر تەۋرەيدىغان شوتا قۇدۇق (ساجىكزا) خەتەرلىك رايونى (ئاچال يېزىسىغا قاراشلىق كۆل ، چىلان سايلىقى ، قۇرۇق ئۇزۇمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ، ئالتە بال يەر تەۋرەيدىغان مارالبېشى ئاچىلى خەتەرلىك رايونى (بۇ رايون ماڭغۇت يېرىلمىسى بىلەن كەلپىن يېرىلمىسىنىڭ قوشۇلغان قىسمىغا جايلاشقان) ، ئالتە بال يەر تەۋرەيدىغان ئاچال يېزىسى خەتەرلىك رايونى (بۇ رايون تۈمشۇق يېرىلمىسى بىلەن كەلپىن يېرىلمىسىنىڭ قوشۇلغان قىسمىغا جايلاشقان) دىن ئىبارەت . مۇشۇ يېرىلمىلار كەلپىن تەۋەسىنى نۇرغۇن پارچىلارغا بۆلۈۋېتىپ ، يەر ئاستى ئېنېرگىيىسىنىڭ ئۇرلەپ چىقىشىغا ئىمكانىيەت يارىتقان ، شۇنىڭ بىلەن كەلپىن يەر تەۋرەش كۆپ يۈز بېرىدىغان رايونغا ئايلىنىپ قالغان .

يەر تەۋرەش مەركەزلىرى ناھىيە بازىرىدىن 30—100 كىلومېتر يىراقلىققا جايلاشقان ؛ تەۋرەش مەنبەسىنىڭ يەر ئۈستى بىلەن بولغان ئارىلىقى ئەڭ چوڭقۇر دېگەندە 41 كىلومېتر ، ئەڭ تېيىز دېگەندە توققۇز كىلومېتر ، ئوتتۇرىچە 20 كىلومېتر كېلىدۇ .

كەلپىن ناھىيىسى ۋە ئۇنىڭ يېقىن ئەتراپىدىكى رايونلاردا يەر تەۋرەش ئەھۋالى

جەدۋەل 2 ـ 19

رەت نومۇرى	تەۋرەش ۋاقتى		تەۋرەش مەركىزى		تەۋرەش دەرىجىسى (MG)	تەۋرەش مەركىزىدىكى چاڭ	تەۋرەش مەنبەسىنىڭ چوڭقۇرلۇقى	تەۋرىگەن رايون
	يىل . ئاي ، كۈن	سائەت.مىنۇت . سېكونت	شىمالىي كەڭلىك	شەرقىي ئۇزۇنلۇق				
1	5. 2. 1904	0—0—5	40°	78°	6			مارالبېشىنىڭ غەربىي شىمالى
2	1. 3. 1916	0—55—2	40°6′	78°2′	5. 8			ئاقچى ناھىيىسىنىڭ جەنۇبى
3	6. 8. 1925	33—11—4	40°	78°	51/4			مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى يەتتە كۆل قۇدۇق
4	3. 1927	34—42—15	40°	78°	43/4			مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يەتتە كۆل قۇدۇق تەۋرەش
5	16. 3. 1929	—10	40°	78°8′	5			مارالبېشىنىڭ غەربىي شىمالى
6	15. 7. 1943	52—53—19	40°	78°4′	51/2			مارالبېشى ئاچىلى گەترايى
7	10. 11. 1946	40—46—8	40°7′	79°2′	52/2			كەلپىن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالى
8	18. 12. 1947	10—3—6	41°3′	79°	5			ئۈچتۇرپاننىڭ غەربىدىكى يامانسۇ گەترايى
9	23. 1. 1953	38—27—8	40°1′	78°2′	5			كەلپىننىڭ جەنۇبى بىلەن مارالبېشىنىڭ چېگرا داش جايى
10	15. 3. 1953	4—9—11	40°2′	77°9′	52/2			مارالبېشىنىڭ غەربىي شىمالى
11	27. 3. 1953	39—35—1	39°9′	78°2′	51/4			مارالبېشى ئاچىلى گەترايى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

12	16.7.1953	3—2—3	39°9′	78°3′	6			مارالبېشى ئاچلى ئەتراپى
13	10.7.1953	33—43—4	40°2	78°3′	51/4			مارالبېشى ئاچلى ئەتراپى
14	10.7.1953	37—36—23	40°2	78°2	43/4			كەلپىنىڭ غەربىي جەنۇبىي
15	6.2.1955	55—51—22	40°	78°2′	5			مارالبېشىنىڭ غەربىي شىمالى
16	14.11.1956	56—56—11	40°5′	78°0′	43/4			ئاقچىنىڭ جەنۇبى
17	24.6.1958	20—49—12	40°8′	76°8′	53/4	15		كەلپىنىڭ غەربىي شىمالى
18	21.3.1965	13—9—23	40°8′	78°3′	4.9	18		كەلپىنىڭ غەربىي بىلەن ئاقچىنىڭ چىگرىداش جايى
19	12.5.1965	48—42—19	40°3	78°1′	5	40		ئاقچىنىڭ جەنۇبىي ، ئاقچى ـ كەلپىن ، مارالبېشىنىڭ چىگرىداش جايى
20	12.2.1970	56—11—7	40°1′	77°8′	5.5	21		مارالبېشىنىڭ غەربىي شىمالى
21	16.6.1970	58—59—23	40°9′	78°4′	4.8	9		ئاقچى ناھىيە بازىرىنىڭ جەنۇبى
22	16.1.1972	47—21—4	40°2′	79°0′	6.2	9	8	مارالبېشىنىڭ يالغۇز ئەتراپى
23	16.1.1972	59.5—45—7	40°	78°4′	4.8	41		مارالبېشىنىڭ شەرقىي شىمالى
24	27.6.1973	9—11—21	40°6′	79°4′	4.7	23		كەلپىنىڭ شەرقىي شىمالى
25	29.9.1974	51—51—23	40°3′	77°9′	5.5	24		ئاقچىنىڭ جەنۇبى بىلەن كەلپىنىڭ چىگرىداش جايى
26	10.9.1975	31—32—2	40°1′	78°7′	5.5	11		مارالبېشى ئاچلىنىڭ شەرقىي شىمالى
27	25.6.1976	2—9—20	40°2′	77°8′	4.7	39		مارالبېشىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى لاتا داۋىنى ئەتراپى
28	26.10.1977	34—0—2	40°7′	78°2′	4.8	19		ئاقچى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبى
29	6.12.1980	29—45—10	40°1′	78°4′	5.3	11		كەلپىنىڭ جەنۇبى بىلەن مارالبېشىنىڭ چىگرىداش جايى
30	24.1.1987		41°7′	79°17′	6.4	12	8	ئۇچتۇرپان بېكى ئاۋات يېزىسىنىڭ غەربىي شىمالى
31	24.1.1987		41°23′	77°17′	4.9			ئۇچتۇرپان بېكى ئاۋات يېزىسىنىڭ غەربىي شىمالى

قوشۇمچە : 1991 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى كەلپىندە 6.5 بال يەر تەۋرىدى

1991 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 22 دىن 30 مىنۇت 25 سېكۇنت ئۆتكەندە ، كەلپىن ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدىن ، يەرنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن تۇيۇقسىز غايەت كۈچلۈك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز كەلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەر نۇرى پەيدا بولۇپ ، يەر قاتتىق تەۋرىدى ـ دە ، تاغلار ئۆرۈلۈپ ، يەر يېرىلىپ ئولتۇرۇشۇپ كەتتى ، 6.5 باللىق كۈچلۈك يەر تەۋرەش كەلپىننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى . شۇ پەيتە توخۇلار ئۇچۇپ ، ئىتلار قاۋشىپ كەتتى ، بىر قىسىم ئۆيلەرنىڭ تاملىرى يېرىلدى ۋە ئۆرۈلۈپ چۈشتى . تەۋرەش تەسىرىدىن تۈرخۇنلار ئومۇمىيۈزلۈك ئۆرۈلۈپ چۈشتى . ناھىيە بازىرىدا يەر تەۋرەشكە چىدايدىغان قىلىپ مۇستەھكەملەنمىگەن ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسى تۈرلۈك دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىدى ، كۆپ ساندىكى ئۆيلەر ئادەم ئولتۇرغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى .

ئۆلچەپ بېكىتىشكە قارىغاندا بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەشتە تەۋرەش مەركىزى ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى 13 كىلومېتر كېلىدىغان تاغلىق رايونغا يەنى شىمالىي پاراللېل 40°20′ ، شەرقىي مېرىدىئان 79°08′ قا توغرا كەلگەن . تەۋرەش مەنبەئەسىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 23 كىلومېتر بولغان . ئاساسىي تەۋرەش يۇز بېرىپ 22 مىنۇت ئۆتكەندە يەنە ئۇدا 4.5 بال ، 4.7 بال قاتتىق يەر تەۋرىدى .

بۇ قېتىمقى يەر تەۋرەشتە كەلپىن خەلقىنىڭ مال ـ مۈلكىگە ئېغىر زىيان يەتتى . ناھىيە بويىچە 861 مىڭ

كۆادرات مېترلىق ھەر خىل ئۆي - ئىمارەت ھەر خىل دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ، ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆي 296 ئېغىز ، 4967 كۆادرات مېتر ؛ ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغىنى 2188 ئېغىز ، 52 مىڭ كۆادرات مېتر ؛ ئوتتۇراھال دەرىجىدە ۋەيران بولغىنى5900 ئېغىز ، 215 مىڭ كۆادرات مېتر . ناھىيە بازىرىدا 11 كورپۇس بېتون قۇرۇلمىلىق قەۋەتلىك ئىمارەت تۇرلۇك دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى . ناھىيە بازىرىدىن سەككىز كىلومېتر يىراقلىقتىكى « 4 - ماي » تاشيول چوڭ كۆۋرۈكىگە ئېغىر دەرىجىدە دەز كېتىپ ، كۆۋرۈك ئۆلى ئورنىدىن قوزغىلىپ كېتىپ ، ئەگمىسى سۇنۇپ كەتتى ، كۆۋرۈك يۇزى ۋە تاشيول يۇزىدە 200 مېتر ئارلىقتا يوغان يېرىق پەيدا بولدى ، يېرىقنىڭ كەڭ جايى توققۇز سانتىمېتردا يېتىدۇ ، چوڭ كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدىكى ئېقىن ئەتراپىدىن روشەن ھالدا يەر ئاستى سۇيى ئېتىلىپ چىقتى . تەۋرەش مەركىزىگە يېقىن جايدا تاغ چوققىسى يېرىلىپ ، يوغان تاشلار ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ ، تاغ ئارىسىدىكى يولنى توسۇۋالدى . تاغ گەۋدىسىنىڭ بىر مۇنچە قىسمى يېرىلىپ كەتتى ، يەر يۈزىنى ئون سانتىمېتر قېلىنلىقتا توپا قاپلاپ كەتتى . ناھىيىلىك ئون زاۋۇتنىڭ زاۋۇت بىناسى كاردىن چىقتى . سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ 3 - گېنېراتور گۈرۈپپىسىنىڭ غول ئوقى سۇنۇپ ، توك چىقىرىش توختاپ قالدى . ناھىيە بازىرىدا خەۋەرلىشىش ئالاقىسى بىر مەزگىل ئۈزۈلۈپ قالدى ، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ خىزمەت بىناسىدىكى باش ئاپپارات ئۆيى ، تېلېگرامما ئۆيى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كۆپ جايىدا « X » شەكىللىك چاك پەيدا بولۇپ ، سېمونت تامنىڭ سۇۋاقلىرى سويۇلۇپ ئۆۋۈلۈپ چۈشتى ، بۇنىڭ بىلەن پوچتا - تېلېگراف ئۇسكۇنىلىرىنى سىرتقا يۆتكەشكە توغرا كەلدى . تۇرۇبا سۇيى زاۋۇتنىڭ سۇ ساقلاش كۆلى ۋە تىندۇرۇش كۆلچىكىنىڭ بىر مۇنچە جايىدا يوچۇق پەيدا بولۇپ ، سۇ بىلەن تەمىنلەشكە تەسىر يەتتى . ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ تۆتۈپ تۇرۇش ئورنىدىكى قاماقخانىلار كاردىن چىقتى . ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت بىناسىنىڭ 2 - 3 ، - قەۋەتلىرىدە بىر مۇنچە ئورۇندا چاك پەيدا بولدى ، ئۆيلەرنىڭ تورۇسلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشتى . ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ تارقىتىش مۇنارى 16 گرادۇس قىڭغىيىپ قالدى . ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ غول تېمىدا يوغان چاك پەيدا بولدى . ناھىيىلىك دوختۇرخانىسىنىڭ كېسەلخانا بىناسى ، ناھىيىلىك كىنوخانا ، ناھىيىلىك ئىجتىمائىي ئەمگەك سۇغۇرتىسى - ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ خىزمەت بىناسى ، ناھىيىلىك ئىشچىلار مەدەنىيەت سارىيى قاتارلىق ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ تاملىرىغا يوغان - يوغان چاك كەتتى . ناھىيە بويىچە 2102 ئائىلە ، 10 مىڭ 574 ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغانلار 937 ئائىلە ، 5061 ئادەم ؛ پەۋقۇلئاددە ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغانلار 79 ئائىلە ، 389 ئادەم ؛ يېنىك يارىدار بولغانلار توققۇز ئادەم . ناھىيە بويىچە ئاھالىنىڭ 95 پىرسەنتى نۆلدىن تۆۋەن يەتتە سېلىسىيە گرادۇسلۇق سوغۇقتا كوچىلاردا ، ئوچۇقچىلىقتا يېتىپ - قوپۇشقا مەجبۇر بولدى . يەر تەۋرەش تۈپەيلىدىن 13 مىليون 500 مىڭ يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

6.5 بال يەر تەۋرەپ 30 مىنۇت ئۆتە - ئۆتمەيلا ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش بويىچە ۋاقتىلىق قوماندانلىق شتابى قۇردى ھەم ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا شەھەردىكى ئىدارىلەرنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشقان جىددىي يىغىن ئېچىپ ، ئىدارىلەردىن دەرھال يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇپ ، ئاممىنى ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش - ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزۇشقا تەشكىللەشنى ، ئۆز ئورنىنىڭ ئاپەتكە ئۇچراش ئېھتىمالىنى تېزدىن ئېنىقلاپ ، يۇقىرىغا مەلۇم قىلىشنى ؛ ھۇشيارلىقنى ئۆستۇرۇپ ، نۇقتىلىق مۇھىم تارماقلارنى قوغداشنى كۈچەيتىپ ، ئىشنىڭ نورمال يۈرۈشۈپ تۇرۇشىغا ھەقلىق كاپالەتلىك قىلىشنى تەلەپ قىلدى . يىغىندىن كېيىن ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى لى چېنەنەن ۋە يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتابىنىڭ ئەزالىرى دەرھال بۆلۈنۈپ ئۈچ يېزا ، بىر بازار ۋە

شەھەر رايونىدىكى ئىدارىلەرگە بېرىپ ، ئاپەت ئەھۋالى بىلەن تونۇشتى ھەم ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئىشنى ئۈيۇشتۇردى . ھاكىم ئابدۇراخمان ئەشەت رادىئو - تېلېۋىزىيە نۇقتى سۆزلەپ ، ئاممىنى تېزدىن خەتەرلىك ئۆيلەردىن كۆچۈپ بىخەتەر جايلارغا ئورۇنلىشىشقا ، ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش ۋە ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزۇشقا سەپەرۋەر قىلدى . ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىللىشى ئارقىسىدا ، ناھىيە بويىچە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرى رەتلىك ، جىددىي ئېلىپ بېرىلدى .

2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 2 دىن 5 مىنۇت ئۆتكەندە ئاپتونوم رايونلۇق رەئىسى تۆمۈر داۋامەت تېلېفون ئارقىلىق ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى لى چېەننەندىن ئاپەت ئەھۋالىنى سوراپ ھەم مۇھىم يوليورۇق كۆرسەتتى .

ئەتىگەن سائەت ئۈچتىن ئەمدىلا ئۆتۈشىگە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى دۇڭ جاۋخې لى چېەننەنگە تېلېفون بېرىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كېچە سائەت بىر يېرىمدىن تارتىپ سائەت 2 دىن 10 مىنۇت ئۆتكەنگە قەدەر قۇرۇلۇش نازارىتى ، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش ئىشخانىسى ، خەلق ئىشلىرى نازارىتى ، پىلان كومىتېتى ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسى ، مالىيە نازارىتى ، سەھىيە نازارىتى ، ھەربىي قىسىم ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ، قوراللىق ساقچى قىسىم ، بىكتۈەن قاتارلىق ئالاقىدار تارماقلار مەسئۇللىرىنىڭ قاتنىششى بىلەن چاقىرىلغان جىددىي يىغىندا چىقىرىلغان ئالتە ماددىلىق يولىورۇقنى ، يىغىندا ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ماۋ دېخۇانىڭ باشچىلىقىدا كەلپىن ناھىيىسىگە يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ، ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقتىن ھال سوراش گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ، ئاپەت رايونىدىكى خەلقتىن ھال سوراش ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىش قارار قىلىنغانلىقىنى ئۇقتۇردى .

كەلپىندە يەر تەۋرەش يۈز بەرگەندىن كېيىن ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە شۇ كۈنى ئاخشىمى سائەت 23 تىن 40 مىنۇت ئۆتكەندە مەلۇماتنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، سائەت 23 تىن 50 مىنۇت ئۆتكەندە ، ۋىلايەتلىك پارتكوم مەجلىسخانىسىدا ۋىلايەت رەھبەرلىرى ، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىم ، ۋىلايەتلىك قوراللىق ساقچى تارماق ئەتىرىتى ، ۋىلايەتلىك 1 - خەلق دوختۇرخانىسى ، ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى قاتارلىق ئالاقىدار تارماقلار رەھبەرلىرىنىڭ قاتنىششى بىلەن جىددىي يىغىن چاقىردى . يىغىندا ، دەرھال ۋىلايەتلىك يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش قوماندانلىق ئىشتابى قۇرۇش ، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى كاڭ كېجيەن ، مەمۇرىي مەھكىمە ۋالىسى قاھار ئەمەت ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى مەمتىمن زاكىر ، شۇبە ھەربىي رايونىنىڭ سىلىكىيۇەنى رۇڭ جيامۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا قوماندان ۋە مۇئاۋىن قوماندان بولۇش قارار قىلىندى . مەمتىمن زاكىر يىغىن تېخى ئاياغلاشمايلا جامائەت خەۋپسىزلىكى ، قوراللىق ساقچى ، گېزىتخانا ، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قاتارلىق تارماقلاردىن كەلگەن يولداشلارنى باشلاپ كەلپىنگە قاراپ يولغا چىقتى . قاھار ئەمەت يىغىنغا داۋاملىق رىياسەتچىلىك قىلىپ ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ماددىي ئەشيالىرىنى غەملەشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ئەمەلىيلەشتۇردى . 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 3 تىن 15 مىنۇت ئۆتكەندە ، ۋىلايەت رەھبەرلىرى كەلپىندىكى ئاپەت رايونىغا يېتىپ كەلدى . ئۇلار ماشىنىدىن چۈشۈپلا جىددىي يىغىن چاقىرىپ ، ئاپەت ئەھۋالى توغرىسىدا دوكلات ئاڭلىدى . ئاندىن ۋىلايەتە ۋە ناھىيەدىن تەركىب تاپقان يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش بىرلەشمە قوماندانلىق شتابى قۇرۇشنى ھەم يەتتە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىشنى بەلگىلىدى . يىغىندىن كېيىن كاتىبات گۇرۇپپىسى ، تەشۋىقات گۇرۇپپىسى ، بىخەتەرلىك - قوغداش گۇرۇپپىسىدىن باشقا تۆت گۇرۇپپا دەرھال ئۈچ يېزا ، بىر بازارغا بېرىپ ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى باشلىۋەتتى . كەلپىندىكى نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا قاتنىشۋاتقان ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلىرى باشقارمىسى ، مىل-

لمي - دىنىي ئىشلار باشقارمىسى ، چارۋىچىلىق باشقارمىسى ، سۇ ئىشلىرى باشقارمىسى ، دېھقانچىلىق باشقارمىسى ، بانكا قاتارلىق تارماقلارنىڭ مەسئۇللىرىمۇ يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلاندى. شۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت بەش ئەتراپىدا ، يېزا ئىگىلىك 1 - شىسىنىڭ رەھبەرلىرىدىن جاڭ جۇاڭگۇي ، مەمتىمىن رېھىم ، ۋېي شۈنەن قاتارلىق كىشىلەر 2 - تۈەننىڭ داۋالاش ئەترىتىنى باشلاپ كەلپىندىكى ئاپەت رايونىغا يېتىپ كەلدى.

ئاقسۇ ۋىلايىتى ، يېزا ئىگىلىك 1 - شىسى ۋە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ رەھبەرلىرى كېچىچە ئۇخلىماي ئىشلىدى ، ئەتىسى سەھەردە سوغۇققا چىداپ ، قالدۇق يەر تەۋرەش خەۋپىدىن قورقماي ، تەۋرەش مەركىزى يېنىدىكى ناھىيىلىك گۈڭگۈرت كېنىغا يېتىپ كېلىپ ، ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقنى يوقلىدى ، ئاپەت ئەھۋالى بىلەن تونۇشتى.

2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىلەردە ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ماۋ دېخۇا قۇرۇلۇش نازارىتى ، خەلق ئىشلىرى نازارىتى ، سەھىيە نازارىتى ، ماددىي ئەشيالار ئىدارىسى ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسى ، بىڭتۈەن ئاساسىي قۇرۇلۇش ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ رەھبەرلىرىدىن 11 كىشىنى باشلاپ كەلپىندىكى ئاپەت رايونىغا يېتىپ كەلدى ھەمدە دەرھال ۋىلايەت ، ناھىيە ، يېزىلارنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىنىڭ قاتنىششى بىلەن يېغىن چاقىرىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاپەت رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە يوللىغان سالىمنى يەتكۈزدى ؛ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشنىڭ بىرىنچى سېپىدە خىزمەت قىلىۋاتقان بارلىق يولداشلاردىن ھال سورىدى ۋە ئۇلارغا مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئۇ ، ئاپەت رايونىدىكى خەلقنىڭ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ ، ئۆزئارا ياردەملىشىپ ، ئۆزئارا قۇتقۇزۇشنى ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ ، يۇرتنى قايتا گۈللەندۈرۈشنى ؛ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش خىزمىتىنى ۋە پىلانلىق ئىممۇنىتت خىزمىتىنى تېرىشىپ ياخشى ئىشلىشنى تەلەپ قىلدى. يىغىندىن كېيىن مۇئاۋىن رەئىس ماۋدېخۇا خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلق ئارىسىغا كېلىپ ، ئۇلاردىن ھال - ئەھۋال سورىدى ، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا قاتناشقان قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ كادىر - جەڭچىلىرىنى يوقلىدى ھەم ئۇلارنى يەنىمۇ غەيرەت قىلىپ ، ئاپەت رايونىدىكى خەلق ئۈچۈن يېڭى خىزمەت كۆرسىتىشكە رىغبەتلەندۈردى.

دۆلەت يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى خې يۈگىنېەن ، ئاپتونوم رايونلۇق يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جۇلىگېرىنمۇ كەلپىنىڭ ئاپەت رايونىغا كېلىپ ئاپەت ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى. مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى خې يۈگىنېەن مۇنداق دېدى: «كەلپىندە 6.5 بال يەر تەۋرىگەندىن كېيىن ، يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتى تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىلغان ، قوماندانلىق كۈچلۈك بولغان ، جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىم ، سۇ ، توك بىلەن تەمىنلەش ، قاتناش ئاساسەن نورمال بولغان ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ماددىي ئەشيالىرى ئاپەت رايونىغا ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈلگەن ، ناھىيە بويىچە يۇقىرى - تۆۋەندىكىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتى ياخشى بولغان ، توققۇز ئادەم يېنىك يارىلانغان بولسىمۇ ، لېكىن بىرەرمۇ ئادەم ئۆلمىگەن ، بۇ ، مەملىكەت بويىچە يەر تەۋرىگەن رايونلاردا كۆرۈلمىگەن ئەھۋال. بۇ ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ۋە ئاممىنىڭ ئىنتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى».

يەر تەۋرەش يۈز بەرگەندىن كېيىن ، كەلپىنىڭ جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىم بولدى ، پەۋقۇلئاددە ئەھۋال يۈز بەرمىدى. ناھىيىلىك يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش - ئاپەتتىنقۇتقۇزۇش قوماندانلىق شتابى ئاممىنى تېزدىن يەر تەۋرەشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ئاددىي لاپاسلارنى تەييارلاشقا سەپەرۋەر قىلدى ۋە ئۇيۇشتۇردى. تىبىي خادىملار يەر تەۋرەشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان لاپاسلارغا بېرىپ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كېسىل

لمنى داۋالىدى. 2 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى كەلپىن ناھيىلىك تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىش ئىستانسىسى تارقىتىش خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 2 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ناھيە بازىرىدىكى ئىدارىلەر، مەكتەپلەر، كارخانىلار، كەسپىي ئورۇنلار نورمال ئىشلەشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. سودا دۇكانلىرى، ئاشلىق دۇكانلىرى، پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى، بانكا قاتارلىق ئورۇنلارمۇ تىجارەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى.

بىر تەرەپ قىينچىلىققا ئۇچرىغاندا كۆپ تەرەپ ياردەم قىلدى. شىنخۇا ئاگېنتلىقى، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق رادىئو ئىستانسىسى، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا كەلپىن ناھيىسىدە 6.5 بال يەر تەۋرىگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئېلان قىلدى. خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن، كەلپىندىكى يەر تەۋرەش پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ئاپەت رايونىدىكى ئاممىنىڭ ھاياتى، مال ـ مۈلكى ۋە ئىشلەپچىقىرىشى، تۇرمۇشى جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ ئىنتايىن زور دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقى كەلپىنگە ياردەم قولىنى سۇندى. كۆپلىگەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ماددىي ئەشيالىرى كەلپىنگە كەينى ـ كەينىدىن كېلىپ تۇردى. ئىتالىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسىمۇ كەلپىنگە 300 مىليون لىرا (خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا تەخمىنەن 1 مىليون 200 مىڭ يۈەن) ئىئانە قىلدى.

شىنجاڭ ۋە پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ياردىمى كەلپىنىڭ ئاپەت رايونىدىكى ئاممىنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى، 98 ياشلىق بوۋاي مۇسا ئەيسا تەسىرلىنىپ: «مەن شۇنچە ياشقا كىرگىچە چىڭ سۇلالىسى، مىنگو ۋە يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىن ئىبارەت ئۈچ دەۋرنى بېشىمدىن كەچۈردۈم. پەقەت كۈمپارتىيىلا خەلق ئاممىسىغا مۇشۇنداق غەمخورلۇق قىلىدىكەن، ئەگەر مۇنداق زور ئاپەت ئۆتمۈشتە يۈز بەرگەن بولسا، بىزنىڭ جېنىمىز، مۇ ئامان قالمىغان بولاتتى، كومپارتىيىنىڭ ھەممىدىن مېھرىبان ئىكەنلىكى، سوتسىيالىزمنىڭ ھەممىدىن ياخشى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم» دېدى. كەلپىندىكى ھەر مىللەت خەلقى يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش ـ ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئىشىغا پائال قاتنىشىپ، ئاپەت ئۇستىدىن تېز غەلبە قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، يۇرتنى يېڭىباشتىن گۈللەندۈرۈشكە بەل باغلىدى.

كەلپىندە 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىكى يەر تەۋرەشتىن كېيىن قالدۇق تەۋرەشلەر ئۈزۈلمەي داۋام قىلدى، ھاۋا رايى نورمالسىز بولۇپ، بوران ئاپىتى، يامغۇر ئاپىتى، كەلكۇن، مۇلدۇر، كېسەللىك ـ ھارارات ئاپىتى قاتارلىقلار ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىپ تۇردى. كەلپىن ناھيىسىدە ئۆتكەن يىللاردا ئوتتۇرىچە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 86 مىللىمېتر بولغان بولسا، 1991 ـ يىل 4 ـ ئايدىن 5 ـ ئايغىچە ئون قېتىم يامغۇر، مۇلدۇر يېغىپ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 67.6 مىللىمېترغا يېتىپ، ئۆتكەنكى يىللاردىكى ئوتتۇرىچە ھۆل ـ يېغىن ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 78.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 11 ـ كۈنگىچە 23 سائەت قارا يامغۇر يېغىپ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 31.1 مىللىمېترغا يەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تېمپېراتۇرا سەككىز گرادۇس تۆۋەنلەپ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا 4℃ قا چۈشۈپ قالدى. قىسمەن تاغلىق رايونلاردا50 سانتىمېتر قېلىنلىقتا قار ياغدى. 4 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى، 5 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى يەنە قارا يامغۇر، مۇلدۇر ياغدى. ھەمدە كەلكۇن كەلدى، بۇ، 40 نەچچە يىلدىن بۇيان كەم كۆرۈلگەن قارا يامغۇر ۋە كەلكۇن بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن، يەر تەۋرەش يۈز بەرگەندىن كېيىنكى بىر قىسىم خەتەرلىك ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ كەتتى. ناھيە بازىرىدا سۇ ۋە توك توختاپ قالدى. قىسمەن سۇ سىستېمىسى ئۆستەڭلەر بۇزۇلۇپ كەتتى، ئەمدىلا مېۋىگە كىرگەن 7500 مو ئۆرۈكلۈك باغنىڭ 70 پىرسەنتى زىيانغا ئۇچرىدى، 3500مو يەردىكى كۆممقوناق، 3000 مو يەردىكى سۇلياۋ يوپۇق يېپىق تېرىلغان كېۋەز يامغۇر سۈيىدە سېسىپ كەتتى، 4400 تويا قىتىن ئارتۇق چارۋا مال ھۆلچىلىك، سوغۇق دەستىدىن ئۆلۈپ كەتتى، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى بەزى كۆللەر، ئېغىل ـ قوتانلار ۋەيران بولدى، ئوت ـ چۆپلەر سۇدا ئېقىپ كەتتى.

ئۈچىنچى قىسىم

ئاھالە

ئۇچىنچى قىسىم

ئاھالە

I باب

ئاھالىنىڭ تەبىئىي ئۆزگىرىشى

§ 1 . ئومۇمىي ئاھالە

1 . چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى ئاھالە

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 34 - يىلى (1908 - يىلى) كەلپىندە 1600 ئۆيلۈكتىن ئوشۇق دېھقان بولغان. ئومۇمىي ئاھالە 5655 كىشى بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 2530 ، ئايال 3125 ئىدى .

شۈەنتۇڭنىڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى) ئومۇمىي ئائىلە سانى 1306 (بۇنىڭ ئىچىدە دائىم تۇرۇشلۇق ئائىلە سانى 820) ، ئومۇمىي ئاھالە 5872 (بۇنىڭ ئىچىدە دائىم تۇرۇشلۇق ئاھالە 4570) ئىدى .

2 . مىنگو دەۋرىدىكى ئاھالە

مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) كەلپىن ناھىيىسىدە 2661 ئائىلە ، جەمئىي 14 مىڭ 248 ئاھالە بولغان .

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) يېزا ، بازار ، باۋ ، جيالاردىكى ئاھاللەرنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 3—1

يېزا-بازار	باۋ سانى	جيا سانى	ئائىلە سانى	ئادەم سانى		
				ئەر	ئايال	جەمئىي
« ساداقەت »بازىرى	9	101	1268	3501	3024	6525
« ئادالەت » يېزىسى	9	102	1241	3219	2664	5883
« تىنچلىق » يېزىسى	6	36	364	1107	774	1881
جەمئىي	24	239	2873	7827	6462	14289

3 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئاھالە

1950 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە ئائىلە 3207 گە ، نوپۇس 15 مىڭ 629 غا (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 8192 ، ئايال 7437) يەتتى .

1954 - يىلى ناھىيە بويىچە ئائىلە 3304 كە ، نوپۇس 16 مىڭ 146 گە (بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە بازىرىدىكى ئائىلە 1478 ، نوپۇس 7352 ؛ 1 - رايوندىكى ئائىلە 1393 ، نوپۇس 6544 ؛ 2 - رايوندىكى ئائىلە 433 ، نوپۇس 2250) يەتتى .

1962 - يىلى ناھىيە بويىچە ئائىلە 4103 ، نوپۇس 19 مىڭ 188 (بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ئاھالىسى 1617 ، يېزا ئاھالىسى 17 مىڭ 571) كە يەتتى .

1964 - يىلى نوپۇسنى 2 - قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرگەندە ناھىيە بويىچە 4444 ئائىلە ، 19 مىڭ 248 نوپۇس (بۇنىڭ ئىچىدە شەھەردە240 ئائىلە ، 1230 نوپۇس ؛ « 1 - ماي » گۈڭشېسىدا 1776 ئائىلە ، 7276 نوپۇس ؛ « 1 - ئىيۇل » گۈڭشېسىدا 1754 ئائىلە ، 7642 نوپۇس ؛ « 1 - ئۆكتەبر » گۈڭشېسىدا 674 ئائىلە ، 3100 نوپۇس) بارلىقى ئېنىقلاندى .

1950 - يىلى 7 - ئايدىكى رايون ، يېزىلارنىڭ ئاھالىسىنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى

جەدۋەل 3—2

رايون	يېزا	ئائىلە	ئاھالە	
			ئەر	ئايال
1 - رايون	1 - يېزا	337	629	634
	2 - يېزا	225	487	410
	3 - يېزا	235	645	535
	4 - يېزا	337	644	654
	1 - تەبىئىي كەنت	95	222	223
	2 - تەبىئىي كەنت	235	516	427
2 - رايون	1 - يېزا	246	708	640
	2 - يېزا	171	495	687
	3 - يېزا	345	986	921
	4 - يېزا	259	626	633
	1 - تەبىئىي كەنت	179	505	460
	2 - تەبىئىي كەنت	132	375	319
3 - رايون	1 - يېزا	131	350	316
	2 - يېزا	219	630	537
	1 - تەبىئىي كەنت	42	128	105
	2 - تەبىئىي كەنت	19	40	35
جەمئىي		3207	7986	7536

1982 - يىلى نوپۇسنى 3 - قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرگەندە ناھىيە بويىچە 6613 ئائىلە ، 27 مىڭ 846 نوپۇس (بۇنىڭ ئىچىدە شەھەردە 686 ئائىلە ، 2620 نوپۇس ؛ گەزلىك گۈڭشېسىدا 2372 ئائىلە ، 9801 نوپۇس ؛ يۈرچى گۈڭشېسىدا 2323 ئائىلە ، 9889 نوپۇس ؛ ئاچال گۈڭشېسىدا 1232 ئائىلە ، 5536 نوپۇس) بارلىقى ئېنىقلاندى .

1985 - يىلى ناھىيە بويىچە ئائىلە 6463 كە ، نوپۇس 30 مىڭ 900 غا (بۇنىڭ ئىچىدە شەھەردىكى نوپۇس 5708 ، يېزىدىكى نوپۇس 25 مىڭ 192) يەتتى .

1990 - يىلى نوپۇسنى 4 - قېتىم ئومۇميۈزلۈكتەكشۈرگەندە ناھىيە بويىچە 6448 ئائىلە ، 34 مىڭ 158 نوپۇس (بۇنىڭ ئىچىدە كەلپىن بازىرىدا 1085 ئائىلە ، 5188 نوپۇس ، گەزلىك يېزىسىدا 2289 ئائىلە ، 11 مىڭ 879 نوپۇس ؛ يۇرچى يېزىسىدا 1875 ئائىلە ، 10 مىڭ 494 نوپۇس ؛ ئاچال يېزىسىدا 1002 ئائىلە ، 5686 نوپۇس ؛ ئاچال تاشيول ئاسراش ئۇچاستىكسى قاتارلىق ئورۇنلاردا 197 ئائىلە ، 911 نوپۇس) بارلىقى ئېنىقلاندى .

§ 2 . تۇغۇلۇش ، ئۆلۈش ئەھۋالى

1964 - يىلى ناھىيە بويىچە 286 بالا تۇغۇلدى ،191 ئادەم ئۆلدى ، 95 ئادەم كۆپەيىپ ، تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى 4.94‰ بولدى .

1981 - يىلى ناھىيە بويىچە 29 مىڭ 294 ئادەم (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 14 مىڭ 897 ، ئايال 14 مىڭ 397) بار ئىدى ، شۇ يىلى 1288 بالا تۇغۇلدى ، 430 ئادەم ئۆلدى ، 858 ئادەم كۆپەيىپ ، تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى 39.3‰ بولدى .

1989 - يىلى ناھىيە بويىچە نوپۇس 34 مىڭ 158 (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 17 مىڭ 546 ، ئايال 16 مىڭ 612)گە يەتتى . شۇ يىلى 1330 بالا تۇغۇلدى ، 295 ئادەم ئۆلدى ، 1035 ئادەم ساپ كۆپەيىپ ، تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى 30.3‰ بولدى .

1990 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا 620 بالا تۇغۇلدى ، 143 ئادەم ئۆلدى ، 477 ئادەم ساپ كۆپەيدى .

1964 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ تەبىئىي ئۆزگىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 3—3

تۇرى / ئادەم سانى / ئورۇنلار	ئومۇمىي نوپۇس			تۇغۇلغىنى			ئۆلگىنى			كۆچۈپ كەلگەنلەر	كۆچۈپ كەتكەنلەر
	جەمئىي	ئەر	ئايال	جەمئىي	ئوغۇل	قىز	جەمئىي	ئەر	ئايال		
جەمئىي	19320	9972	9348	286	149	137	191	90	101	64	68
كەلپىن بازىرى	1230	776	454	29	15	14	1	1		25	5
« 1 - ماي » گوڭشىسى	7276	3688	3588	86	43	43	78	36	42	4	28
« 1 - ئىيۇل » گوڭشىسى	7642	3828	3814	108	57	51	89	43	46	10	12
« 1 - ئۆكتەبىر » گوڭشىسى	3172	1680	1492	63	34	29	23	10	13	25	23

1981 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ تەبىئىي ئۆزگىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 3—4

جايلار	تۇغۇلغىنى			ئۆلگىنى		
	جەمئىي	ئوغۇل	قىز	جەمئىي	ئەر	ئايال
جەمئىي	1288	646	642	430	214	621
ناھىيە بازىرى	106	51	55	11	7	4
گەزلىك گۈڭشىسى	476	248	228	171	90	81
يۇرچىگۈڭشىسى	465	230	235	162	82	80
ئاچال گۈڭشىسى	241	117	124	86	35	51
كەلپىن گۈڭگۈرت كېنى	38	16	4	3	3	2

1989 - يىلى ۋە 1990 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ تەبىئىي ئۆزگىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 3—5

جايلار	تۇغۇلغىنى			ئۆلگىنى		
	1989 - يىلى		1990 -يىلى	1989 - يىلى		1990 -يىلى
	يىللىق	ئالدىنقى يېرىم يىلدا	ئالدىنقى يېرىم يىلدا	يىللىق	ئالدىنقى يېرىم يىلدا	ئالدىنقى يېرىم يىلدا
جەمئىي	1330	638	620	295	141	143
كەلپىن بازىرى	179	81	70	29	17	10
گەزلىك يېزىسى	478	218	232	97	44	54
يۇرچى يېزىسى	420	211	194	119	57	55
ئاچال يېزىسى	215	112	120	47	20	22
كەلپىن گۈڭگۈرت كېنى	38	16	4	3	3	2

§ 3. ئاھالە قۇرۇلمىسى

1. شەھەر ۋە يېزا ئاھالىسى

1990 - يىلى ناھىيىنىڭ شەھەرۋەيېزىلىرىدىكى ئومۇمىي ئاھالە سانى 34 مىڭ 158 بولۇپ، 1949 - يىلدىكىدىن 19 مىڭ 235 ئادەم كۆپەيدى (بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازارلاردا كۆپەيگىنى 4928، يېزىلار-دا كۆپەيگىنى 14 مىڭ 307)، ھەر يىلى ئوتتۇرىچە كۆپىيىش نىسبىتى 3.14% بولدى.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى شەھەر ۋە يېزا ئاھالىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 3 - 6

يىللار	ئومۇمىي ئاھالە		شەھەر ئاھالىسى	يېزا ئاھالىسى
	ئائىلە	نوپۇس		
1949	3376	14923	260	14663
1955	3427	16697	439	16258
1961	4028	18515	1603	16912
1965	4409	19549	1898	17651
1970	4825	22253	2340	19913
1975	5076	25121	2750	22371
1982	6466	28492	4910	23582
1985	6463	30900	5708	25192
1990	6448	34158	5188	28970

2 . مىللەت قۇرۇلمىسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، 1949 - يىلى كەلپىندە ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قىرغىز ، خۇيزۇ ، قازاقتىن ئىبارەت بەش مىللەت ، 14 مىڭ 923 نوپۇس بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 14 مىڭ 835 ئىدى .

1990 - يىلدىكى نوپۇسنى 4 - قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ماتېرىيالىغا قارىغاندا ، كەلپىن ناھىيىسىدە ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قىرغىز ، خۇيزۇ ، مانجۇ ، تۇجيا ، جۇاڭزۇدىن ئىبارەت يەتتە مىللەت بولۇپ ، نوپۇسى جەمئىي 34 مىڭ 158 گە يەتكەن . بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 33 مىڭ 179 كىشى بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 97.13 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن ؛ خەنزۇلار 909 كىشى بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 2.66 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن ؛ ئاندىن قالسا قىرغىزلار50 ، خۇيزۇلار 15 ، مانجۇ بىر ، تۇجيا ئۇچ ، جۇاڭزۇ بىر بولغان .

3 . مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى

چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدە ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى بىر قەدەر ئالقىدا قالغان بولۇپ ، ئاممىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى تۆۋەن ئىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بەرگەچكە ، ئاممىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ئۆستى . 1982 - يىلى ناھىيە بويىچە ئالتە ياشتىن يۇقىرى 22 مىڭ 802 نوپۇس ئىچىدە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 52 گە ، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانلار 14 كە ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 1445 كە ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 4202گە ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 9345 كە يەتتى ، ساۋاتسىزلار بولسا 7744 كىشىگە چۈشتى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مائارىپ ئومۇملاشتۇرۇلدى ۋە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىلدى ، بۇ ئىش ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ كۆرۈلۈپ ، ئۆلچەمگە يەتكەن دەپ ھېسابلاندى . 1990 - يىلى ناھىيىدىكى 34 مىڭ 581 ئاھالە ئىچىدە ئالىي مەكتەپنىڭ مەخسۇس ۋە تولۇق كۆرسلىرىنى پۈتتۈرگەنلەر 305 كە يەتتى ، ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋاتلار 5031 كىشىگە چۈشتى .

1990 - يىلدىكى كەلپىن ئاھالىسىنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 3—7

جايلار	جەمئي	ئالي مەكتەپنىڭ تولۇق كۇرسى	ئالي مەكتەپنىڭ مەخسۇس كۇرسى	ئوتتۇرا تېخنىكوم	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ	تۆلۇق سىز ئوتتۇرا مەكتەپ	باشلانغۇچ مەكتەپ	ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋاتلار		10 دىن يەش ياشقىچە بولغان ئاھالە	15 ياش ۋەئونىڭ دىن يۇقىرى ياشلىق ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋاتلار
								كىچىك جەمئي	بۇنىڭ 12 ياشتىن يۇقىرىلار		
كەلپىن باغزىرى	5188	77	125	471	723	1187	1262	379	301	964	279
گەزلىك يېزىسى	11879	10	34	164	506	2237	4545	1916	1326	2467	130
يۇرچى يېزىسى	10494	29	20	176	509	1601	4122	1810	1301	2217	1088
ئاچال يېزىسى	5686	3	6	52	94	527	2987	807	572	1210	560
كەلپىن تاشيول ئاسراش ئەترىتى	911	1	0	18	70	239	293	119	96	171	10
جەمئي	34158	120	185	881	1902	5801	13209	5031	3602	7029	3335

4 .يېشى ، جىنسى

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ ياش قۇرامى ئاساسەن مۇنارسىمان بولۇپ ، ئومۇمەن ، ياش چوڭايغانسېرى چوڭ ياشتىكىلەر ئازىيىپ بارغان. ئاھالىنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمرى تەدرىجي ئۇزارماقتا . جىنس جەھەتتە ئەرلەر ئاياللاردىن سەل كۆپ .

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ 1950 - يىلدىكى ياش ، جىنس ئەھۋالى

جەدۋەل 3—8

يېشى	ئاھالە سانى		
	جەمئي	ئەر	ئايال
1 - 12 ياشقىچە	4295	2249	2046
13—20 ياشقىچە	2356	1326	1030
21—30 ياشقىچە	2731	1395	1336
31—40 ياشقىچە	2246	1221	1025
41—50 ياشقىچە	1756	868	888
51—60 ياشقىچە	1268	687	581
60 ياشتىن يۇقىرى	972	559	414

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ 1964 - يىلدىكى ياش ، جىنس ئەھۋالى

جەدۋەل 3—9

يېشى	ئاھالە سانى		
	جەمئىي	ئەر	ئايال
0—4 ياشقىچە	2419	1250	1169
5—9 ياشقىچە	2298	1150	1148
10—14 ياشقىچە	2215	1131	1084
15—19 ياشقىچە	2201	1146	1055
20—24 ياشقىچە	1705	863	842
25—29 ياشقىچە	1529	744	785
30—34 ياشقىچە	1156	600	556
35—39 ياشقىچە	1146	601	545
40—44 ياشقىچە	748	359	389
45—49 ياشقىچە	736	358	378
50—54 ياشقىچە	606	299	307
55—59 ياشقىچە	657	361	296
60—64 ياشقىچە	593	307	286
65—69 ياشقىچە	504	273	231
70—74 ياشقىچە	331	195	136
75—79 ياشقىچە	216	131	85
80—84 ياشقىچە	121	79	42
85—89 ياشقىچە	34	30	4
90—94 ياشقىچە	18	12	6
95—99 ياشقىچە	11	4	7
100—104 ياشقىچە	3	1	2
105—109 ياشقىچە	1	1	

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ 1982 - يىلدىكى ياش ، جىنس ئەھۋالى

جەدۋەل 3 - 10

يېشى	ئاھالە سانى			جىنس ئايرىمىسى نىسبىتى (100=ئايال)
	جەمئىي	ئەر	ئايال	
ئومۇمىي جەمئىي	27846	14333	13513	106.07
0 — 4 ياشقىچە	4268	2173	2095	103.72
5 — 9 ياشقىچە	3942	2019	1923	104.99
10 —14 ياشقىچە	3359	1727	1632	105.82
15 — 19 ياشقىچە	2797	1486	1311	113.35
20 — 24 ياشقىچە	2295	1102	1193	92.37
25— 29 ياشقىچە	2078	1047	1031	101.55
30 — 34 ياشقىچە	1691	909	782	116.24
35 — 39 ياشقىچە	1248	616	632	97.47

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

44 — 49 ياشقىچە	1097	541	556	97. 30
45 — 49 ياشقىچە	1065	549	516	106. 40
50 — 54 ياشقىچە	910	430	480	89. 58
55 — 59 ياشقىچە	752	413	312	132. 37
60 — 64 ياشقىچە	780	393	387	101. 55
65 — 69 ياشقىچە	532	276	256	107. 81
70 — 74 ياشقىچە	442	252	190	132. 63
75 — 79 ياشقىچە	299	194	105	184. 76
80 — 84 ياشقىچە	186	118	68	173. 53
85 — 89 ياشقىچە	67	46	21	219. 05
90 — 94 ياشقىچە	38	23	15	153. 33
95 — 99 ياشقىچە	20	15	5	300. 00
100 — 104 ياشقىچە	4	3	1	300. 00
105 — 109 ياشقىچە	2		2	
110 — 114 ياشقىچە	1	1		

1990 - يىللىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئاھالىنىڭ ياش ، جىنس بويىچە ئايرىلىشى

جەدۋەل 3 - 11　　بىرلىكى: ئادەم

ياش ئايرىمىسى	نوپۇس سانى			ئومۇمىي نوپۇس ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)			ئوخشاش ياشتىكى نوپۇس ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى (%)		جىنس ئايرىمىسى نىسبىتى 100=ئايال
	جەمئىي	ئەر	ئايال	جەمئىي	ئەر	ئايال	ئەر	ئايال	
كەلپىن ناھىيىسى	34158	17514	16644	100. 00	51. 27	48. 73	51. 27	48. 73	105. 23
0 - 4 ياش	5842	3003	2839	17. 10	8. 79	8. 31	51. 40	48. 60	105. 78
0	1275	654	621	3. 73	1. 91	1. 82	51. 29	48. 71	105. 31
1	968	489	479	2. 83	1. 43	1. 40	50. 52	49. 48	102. 09
2	1152	607	545	3. 37	1. 78	1. 60	52. 69	47. 31	111. 38
3	1255	650	605	3. 67	1. 90	1. 77	51. 79	48. 21	107. 44
4	1192	603	589	3. 49	1. 77	1. 72	50. 59	49. 41	102. 38
5—9 ياش	5013	2583	2430	14. 68	7. 56	7. 11	51. 53	48. 47	106. 30
5	1161	576	585	3. 40	1. 69	1. 71	49. 61	50. 39	98. 46
6	1169	630	539	3. 42	1. 84	1. 58	53. 89	46. 11	116. 88
7	934	469	465	2. 73	1. 37	1. 36	50. 21	49. 79	100. 86

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

108.11	48.05	51.95	1.33	1.44	2.78	456	493	949	8
107.79	48.13	51.88	1.13	1.21	2.34	385	415	800	9
106.08	48.53	51.47	5.35	5.67	11.02	1826	1937	3763	10—14 ياش
103.29	49.19	50.81	1.16	1.19	2.35	395	408	803	10
109.51	47.73	52.27	1.02	1.11	2.13	347	380	727	11
112.68	47.02	52.98	1.02	1.14	2.16	347	391	378	12
93.04	51.80	48.20	1.14	1.06	2.19	388	361	749	13
113.75	46.78	53.22	1.02	1.16	2.18	349	397	746	14
104.56	48.88	51.12	4.81	5.03	9.84	1643	1718	3361	15-19 ياش
108.59	47.94	52.06	1.06	1.15	2.20	361	392	753	15
108.04	48.07	51.93	0.98	1.06	2.05	336	363	699	16
128.52	43.76	56.24	0.83	1.07	1.90	284	365	649	17
94.02	51.54	48.46	1.03	0.97	1.99	351	330	681	18
86.17	53.71	46.29	0.91	0.78	1.70	311	268	579	19
98.05	50.49	49.51	4.49	4.41	8.90	1535	1505	3040	20-24 ياش
85.18	54.00	46.00	1.32	1.13	2.45	452	385	837	20
98.23	50.45	49.55	0.83	0.81	1.64	282	277	559	21
90.19	52.58	47.42	0.93	0.83	1.76	316	285	601	22
118.83	45.70	54.30	0.65	0.78	1.43	223	265	488	23
111.83	47.21	52.79	0.77	0.86	1.62	262	293	555	24
98.77	50.31	49.69	3.34	3.30	6.63	1140	1126	2266	25—29 ياش
82.32	54.85	45.15	0.91	0.75	1.66	311	256	567	25
120.09	45.44	54.56	0.66	0.79	1.44	224	269	493	26
113.64	46.81	53.19	0.58	0.66	1.24	198	225	423	27
82.04	54.93	45.07	0.83	0.68	1.51	284	233	517	28
116.26	46.24	53.76	0.36	0.42	0.78	123	143	266	29
97.47	50.64	49.36	3.35	3.27	6.62	1145	1116	2261	30—34 ياش
85.99	53.77	46.23	0.92	0.79	1.71	314	270	584	30
109.57	47.72	52.28	0.55	0.60	1.15	188	206	394	31
116.67	46.15	53.85	0.56	0.66	1.22	192	224	416	32
83.83	54.40	45.60	0.78	0.65	1.43	266	223	489	33
104.32	48.94	51.06	0.54	0.57	1.11	185	193	378	34

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

114.49	46.62	53.38	2.47	2.82	5.29	842	964	1806	35—39 ياش
120.98	45.25	54.75	0.66	0.79	1.45	224	271	495	35
115.38	46.43	53.57	0.49	0.57	1.07	169	195	364	36
111.45	47.29	52.71	0.38	0.43	0.81	131	146	277	37
108.58	47.94	52.06	0.68	0.74	1.42	233	253	486	38
116.47	46.20	53.80	0.25	0.29	0.54	85	99	184	39
105.80	48.59	51.41	2.17	2.30	4.46	741	784	1525	40—44
97.95	50.52	49.48	0.71	0.70	1.41	244	239	483	40
143.40	41.09	58.91	0.31	0.44	0.76	106	152	258	41
121.00	45.25	54.75	0.29	0.35	0.65	100	121	221	42
83.33	54.55	45.45	0.56	0.47	1.03	192	160	352	43
113.13	46.92	53.08	0.29	0.33	0.62	99	112	211	44
104.06	49.01	50.99	1.59	1.65	3.24	542	564	1106	45—49 ياش
110.29	47.55	52.45	0.40	0.44	0.84	136	150	286	45
134.25	42.69	57.31	0.21	0.29	0.50	73	98	171	46
126.58	44.13	55.87	0.23	0.29	0.52	79	100	179	47
75.24	57.07	42.93	0.61	0.46	1.08	210	158	368	48
131.82	43.14	56.86	0.13	0.17	0.30	44	58	102	49
107.78	48.13	51.87	1.47	1.58	3.05	501	540	1041	50—54 ياش
96.18	50.97	49.03	0.46	0.44	0.90	157	151	308	50
150.00	40.00	60.00	0.13	0.19	0.32	44	66	110	51
124.66	44.51	55.49	0.21	0.27	0.48	73	91	164	52
86.55	53.61	46.39	0.50	0.43	0.93	171	148	319	53
150.00	40.00	60.00	0.16	0.25	0.41	56	84	140	54
91.94	52.10	47.90	1.34	1.24	2.58	459	422	881	55—59 ياش
95.37	51.18	48.82	0.32	0.30	0.62	108	103	211	55
151.92	39.69	60.31	0.15	0.23	0.38	52	79	131	56
106.38	48.45	51.55	0.14	0.15	0.28	47	50	97	57
71.29	58.38	41.62	0.61	0.44	1.05	209	149	358	58
95.35	51.19	48.81	0.13	0.12	0.25	43	41	84	59
130.56	43.37	56.63	0.84	1.10	1.94	288	376	664	60—64 ياش
108.33	48.00	52.00	0.32	0.34	0.66	108	117	225	60

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

277.78	26.47	73.53	0.05	0.15	0.20	18	50	68	61
75.00	57.14	42.86	0.13	0.10	0.23	44	33	77	62
117.58	45.96	54.04	0.27	0.31	0.58	91	107	198	63
255.56	28.13	71.88	0.08	0.20	0.28	27	69	96	64
107.43	48.21	51.79	0.87	0.93	1.80	296	318	614	65—69 ياش
96.25	50.96	49.04	0.23	0.23	0.46	80	77	157	65
146.88	40.51	59.49	0.09	0.14	0.23	32	47	79	66
150.00	40.00	60.00	0.08	0.12	0.20	28	42	70	67
91.24	52.29	47.71	0.40	0.37	0.77	137	125	262	68
142.11	41.30	58.70	0.06	0.08	0.13	19	27	46	69
127.13	44.03	55.97	0.55	0.70	1.25	188	239	427	70—74 ياش
139.29	41.79	58.21	0.16	0.23	0.39	56	78	134	70
212.50	32.00	68.00	0.05	0.10	0.15	16	34	50	71
112.00	47.17	52.83	0.07	0.08	0.16	25	28	53	72
88.00	53.19	46.81	0.22	0.19	0.41	75	66	141	73
206.25	32.65	67.35	0.05	0.10	0.14	16	33	49	74
115.57	46.39	53.61	0.36	0.41	0.77	122	141	263	75—79 ياش
145.16	40.79	59.21	0.09	0.13	0.22	31	45	76	75
163.64	37.93	62.07	0.03	0.05	0.08	11	18	29	76
36.36	73.33	26.67	0.06	0.02	0.09	22	8	30	77
115.38	46.43	53.57	0.15	0.18	0.33	52	60	112	78
166.67	37.50	62.50	0.02	0.03	0.05	6	10	16	79
145.45	40.74	59.26	0.19	0.28	0.47	66	96	162	80—84 ياش
108.70	47.92	52.08	0.07	0.07	0.14	23	25	48	80
255.56	28.13	71.88	0.03	0.07	0.09	9	23	32	81
128.57	43.75	56.25	0.02	0.03	0.05	7	9	16	82
157.89	38.78	61.22	0.06	0.09	0.14	19	30	49	83
112.50	47.06	52.94	0.02	0.03	0.05	8	9	17	84
295.00	25.32	74.68	0.06	0.17	0.23	20	59	79	85—89 ياش
700.00	12.50	87.50	0.01	0.06	0.07	3	21	24	85
350.00	22.22	77.78	0.01	0.04	0.05	4	14	18	86

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

87	9	6	3	0.03	0.02	0.01	66.67	33.33	200.00
88	20	11	9	0.06	0.03	0.03	55.00	45.00	122.22
89	8	7	1	0.02	0.02	0.00	87.50	12.50	700.00
90—94 ياش	33	19	14	0.10	0.06	0.04	57.58	42.42	135.71
90	10	6	4	0.03	0.02	0.01	60.00	40.00	150.00
91	2	2	—	0.01	0.01	—	100.00	—	—
92	6	4	2	0.02	0.01	0.01	66.67	33.33	200.00
93	8	3	5	0.02	0.01	0.01	37.50	62.50	60.00
94	7	4	3	0.02	0.01	0.01	57.14	42.86	133.33
95—99 ياش	10	3	7	0.03	0.01	0.02	30.00	70.00	42.86
95	2	1	1	0.01	0.00	0.00	50.00	50.00	100.00
96	4	1	3	0.01	0.00	0.01	25.00	75.00	33.33
98	3	—	3	0.01	—	0.01	—	100.00	—
99	1	1	—	0.00	0.00	—	100.00	—	—
100 ياشتىن يۇقىرىلار	1	1	—	0.00	0.00	—	100.00	—	—

5 . كەسىپ

كەلپىن ناھىيىسىدە ئىشلەيدىغانلارنىڭ كەسىپ تەبىئەت ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن ، ئاھالىنىڭ 80 پىرسەنتىدىن كۆپرەكى دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . ئىقتىساد تەرەققىي قىلمىغانلىقتىن زاۋۇت ، كارخانا ئاز ، ئىشچىلارنىڭ سانى بەك ئاز ، سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار تېخىمۇ ئاز .

كەلپىن ناھىيىسى بويىچە 1982 - يىلدىكى ئىشتىكى ئاھالىنىڭ كەسىپى ئەھۋالى

جەدۋەل 3—12

جايلار	ئىشتىكى ئاھالىنىڭ ئومۇمىي سانى	ھەرخىل كەسىپتىكىلەرنىڭ خادىمى	ئىدارىلەردە ئىشلىگۈچىلەر	سودا	مۇلازىمەت كەسىپى	دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق	ئىشچىلار	باشقا ئەگەچىلەر
جەمئىي	13299	725	459	73	153	1158	730	1
شەھەر	1064	266	291	42	58	136	270	1
«1-ماي» گۈڭشىسى	4975	165	60	7	24	4609	115	
«1-ئىيۇل» گۈڭشىسى	4748	198	52	12	50	4297	139	
«1-ئوكتەبر» گۈڭشىسى	2512	96	56	12	21	2121	206	

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 — 1990 - يىلغىچە بولغان ئاھالىسىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 3 - 13

يىل	ئومۇمىي ئاھالە				جايلار		مىللىتى							
	ئائىلە سانى	ئاھالە سانى			شەھەر	يېزا	ئۇيغۇر	قازاق	خەنزۇ	خۇيزۇ	قىرغىز	ماڭجۇ	تۇجيا	جۇاڭزۇ
		جەمئىي	ئەر	ئايال										
1949	3376	14923	7741	7182	260		7182	260	16	7	63			
1950	2997	15625	8305	7380	300	14819	15027	2	19	7	64			
1951	3472	15346	7960	7386	360	15086	15218	2	54	7	65			
1952	3538	15638	8111	7527	380	15258	15467	2	96	7	66			
1953	3314	16127	3805	7822	400	15727	15953	2	98	7	67			
1954	3304	16146	8393	7753	420	15726	15946		129	10	61			
1955	3427	16697	8644	8053	439	16258	16461	1	184	15	36			
1956	3562	16835	8721	8114	444	16391	16581	1	196	17	40			
1957	3686	17128	8904	8224	450	16678	16867	1	218	2	28	3		
1958	3759	17834	9219	8615	470	17346	17634	1	183	2	12	2		
1959	3804	17381	8563	8518	690	16691	16910		320	3	148			
1960	4002	17848	8261	8165	1422	16033	17364		258	3	133			
1961	4028	18515	9575	8940	1603	16912	18053		621	3	133			
1962	4103	19188	8957	10231	1617	17571	18605	1	443	3	135	1		
1963	4222	19242	9787	9455	1619	17623	18644	1	474	5	148	1		
1964	4449	19283	9876	9407	1230	18053	18640	1	474	8	159	2		
1965	4409	19549	9889	9660	1898	17651	18911		506	6	156	2		
1966	4423	19817	9996	9821	1722	18095	19151	1	546	7	150	2		
1967	4502	20381	10301	10080	1817	18564	19670	1	691	6	156	2		
1968	4601	20976	10730	10246	2250	18526	20113	3	721	12	156			
1969	4769	21691	11120	10571	2290	19401	20799		745	12	157	1		
1970	4825	22253	11244	11009	2340	10991	21341		787	8	157			
1971	4941	22814	11618	11196	2380	20434	21856		916	9	160	2		

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىل	ئومۇمىي ئاھالە				جايلار		مىللىتى						
	ئائىلە سانى	ئاھالە سانى			شەھەر	يېزا	ئۇيغۇر	قازاق	خەنزۇ	خۇيزۇ	قىرغىز	ماڭجۇ	تۇجيا	جۇاڭزۇ
		جەمئىي	ئەر	ئايال										
1972	4949	23611	12014	11597	2400	21211	22517		1220	7	169	2		
1973	4971	24379	12465	11914	2465	21914	22983		1353	18	156	1		
1974	5146	25323	12471	12852	2626	23697	23532		1621	13	156	1		
1975	5076	25121	12782	12339	2750	22471	23998		949	10	163	1		
1976	5175	25801	13145	12656	2862	229339	24555		1085	7	154			
1977	5241	26423	13441	12982	2914	23509	251195		1143	9	156			
1978	5381	26892	13695	13191	3350	23542	25580		1145	9	158			
1979	5076	27595	14042	13553	3405	24190	26264		1161	10	160			
1980	5720	28301	14395	13906	3930	24371	26868		1259	13	161			
1981	5673	29294	14897	14397	4464	24830	27971	2	1150	16	155			
1982	6466	28492	14506	13986	4910	23582	27352	2	987	19	132			
1983	6613	29167	14884	14283	4914	24226	2804		1032	16	105			
1984	6355	29718	15113	14605	5067	24651	28563		1024	15	116			
1985	6463	30900	15966	14934	5708	25192	29807		959	15	119			
1986	6447	31560	16296	15264	5983	25577	30449		1030	12	69			
1987	6551	32414	16716	15698	6358	26056	31434	-	915					
1988	6569	33260	17138	16122	6845	26416	32151		1044	13	52			
1989	7239	34563	17759	16804	7577	26986	33431		1067	13	52			
1990	6448	34158	17546	16612	5188	28970	33179		909	15	50	1	3	1

II باب

پىلانلىق تۇغۇت

1983 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى 20 كىشىدىن تەركىب تاپقان ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى. 1989 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات تېخنىكا يېتەكچىلىك پونكىتىغا ئۆزگەرتىلدى ، پىلانلىق تۇغۇت توغرىسىدىكى كونكرېت خىزمەتلەرنى سەھىيە ئىدارىسى قوشۇمچە باشقۇرىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يېزا ، بازارلاردا پىلانلىق تۇغۇت رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، پىلانلىق تۇغۇت يارىدەمچىلىرى قويۇلدى ، كەنت ئاھالە كومىتېتلىرىدا ئايال كادىرلار پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى ، ئىدارە ـ ئورگان ، كان ـ كارخانا ، مەكتەپلەردە ئۇچتىن بەشكىچە كىشىدىن تەركىب تاپقان پىلانلىق تۇغۇت رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى.

§ 1 . تەشۋىقات ـ تەربىيە

كەلپىن ناھىيىسىدە نۇرغۇن كىشىلەر ئىلگىرى پەرزەنتلىك بولۇش خۇدانىڭ ئىلتىپاتى ، كۆپ بالىلىق بولۇش ئامەت دەپىدىغان قاراشتا بولغاچقا ، كۆپ بالىلىقلارنىڭ سانى كۆپ ئىدى ، بولۇپمۇ يېزىلاردا ئەھۋال تېخمۇ شۇنداق ئىدى ، ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات — تېخنىكا يېتەكچىلىك پونكىتى بىلەن سەھىيە ئىدارىسىنىڭ گەزلىك ۋە يۇرچى يېزىلىرىدا ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشىدىن قارىغاندا ئەڭ كۆپ تۇغقانلار 12 دىن بالىلىق بولغان ، نۇرغۇن ئاياللار يەتتىدىن ئونغىچە بالا تۇغقان.

1983 ـ يىلدىن باشلاپ ناھىيە بويىچە پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات ـ تەربىيىسى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ ، پىلانلىق تۇغۇت بىلەن ئاھالىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ۋە مىللەتنىڭ گۈللەپ رونىق تېپىشنىڭ مۇناسىۋىتى ، تۇغۇت ۋە ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش ساۋاتلىرى تەشۋىق قىلىندى. نىكاھ قانۇنىنى تەشۋىق قىلىشقا بىرلەشتۇرۇپ ، كېچىكىپ توي قىلىش ، كېچىكىپ تۇغۇش تەشەببۇس قىلىندى. سۈپەتلىك تۇغۇشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۇچۇن ، يېقىن تۇغقانلارنىڭ تويلىشىشى مەنئىي قىلىندى. شەھەر ـ يېزىلاردا تەشۋىقات ـ تەربىيە ئاڭلىغانلار 48 مىڭ ئادەم ـ قېتىمغا يەتتى.

§ 2 . تۇرگە ئايرىپ يېتەكچىلىك قىلىش

كەلپىن ناھىيىسى پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش جەريانىدا ، جاي ۋە مىللەت ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈپ ، تۇرگە ئايرىپ يېتەكچىلىك قىلدى. كەلپىن ناھىيىسى چەت ـ ياقا ناھىيە بولغاچقا ، پىلانلىق تۇغۇتنىڭ چېكى باشقا ناھىيىلەرگە قارىغاندا كەڭرەك قويۇلدى. دائىم تۇرۇشلۇق خەنزۇلار ئارىسىدا بىر ئۆيلۈك ئەر ـ ئايال ئىككى پەرزەنت كۆرسە بولىدۇ ، لېكىن تۇغۇش ئارىلىقى ئۇچ يىل

بولۇش كېرەك ؛ « شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى » دىكى تەلەپ بويىچە ئۇيغۇر ۋە باشقا تار - ئاز سانلىق مىللەتلەردىن شەھەر ، ناھىيە ، بازارلاردا ئولتۇرۇشلۇق بىر ئۆيلۈك ئەر - ئايال ئومۇمەن ئىككى پەرزەنت كۆرسە بولىدۇ ، شەرتكە ئۇيغۇنلىرى تەستىقتىن ئۆتكۈزۈپ ئۈچ پەرزەنت كۆرۈشكە بولىدۇ ، لېكىن تۆت پەرزەنت كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ ؛ يېزا ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا بىر ئۆيلۈك ئەر - ئايال ئومۇمەن ئۈچ پەرزەنت كۆرسە بولىدۇ ، شەرتكە ئۇيغۇنلىرى ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ تۆت پەرزەنت كۆرۈشكە بولىدۇ ، لېكىن بەش پەرزەنت كۆرۈشكە رۇخسەت قىلىنمايدۇ ، دەپ بەلگىلەندى .

§ 3 . تەدبىرلەر

كەلپىن ناھىيىسى پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدە تۆۋەندىكى كونكرېت تەدبىرلەرنى قوللاندى :

1 . ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش ئۇسۇلى

بۇ ئاساسلىقى ، ئاياللارنىڭ تۇخۇم يولىنى بوغدۇرۇش ، ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش ھالقىسىنى سالىدۇرۇش ، ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش ئوكۇلى ئۇرغۇزۇش ، ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش دورىسى ئىچىش ، سۈنئىي ئۇسۇلدا ھاملىنى چۈشۈرۈۋېتىش ، ھاملدارلىقنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە ھاملىنى چۈشۈرۈۋېتىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

1983 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان ئوپېراتسىيە قىلىش ئىپى پائالىيىتى جەريانىدا 75 ئايال تۇخۇم يولىنى بوغدۇردى (بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 48 ، مىللىي 27) ؛ 203 ئايال ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش ھالقىسى سالىدۇردى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 181 ، خەنزۇ 22) ؛ 97 ئايال ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش ئوكۇلى سالدۇردى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 95 ، خەنزۇ ئىككى) ؛ 118 ئايال ھاملدارلىقتىن ساقلىنىش دورىسى ئىچتى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 113 ، خەنزۇ بەش) ؛23 ئايال سىرتتىن دورا ئىشلەتتى ۋە ھاملدارلىقتىن ساقلىنىشنىڭ باشقا چارىلىرىدىن پايدىلاندى ، 44 ئايال ھاملىنى سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن چۈشۈرۈۋەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 40 ، خەنزۇ تۆت) ؛ ئىككى ئايال ھاملدارلىقنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە ھاملىنى چۈشۈرۈۋەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي بىر ، خەنزۇ بىر)

2 . پىلانلىق تۇغۇتنى تەرغىلاش كارتوچكىسى تۇرغۇزۇش

1987 - يىل 4 - ئايدا پىلانلىق تۇغۇتنى تەرغىلاش كارتوچكىسى تۇزۇمى ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى . 1988 - يىلى 12 - ئايدىن باشلاپ شەھەر ، يېزىلاردا توي تىلغۇچىلارغا پىلانلىق تۇغۇتنى باشقۇرىدىغان تارماقلار ئىسپات قەغىزى يېزىپ بەرگەندىن كېيىن ، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى تۇرمۇش قۇرۇش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بېرىدىغان بولدى .

3 . ئېتىبار بېرىش ۋە جەريمانە قويۇش

« يالغۇز پەرزەنت كۆرۈش شەرەپ گۇۋاھنامىسى » ئالغانلار يالغۇز پەرزەنت كۆرگەنلەرگە ئېتىبار بېرىش تەمىناتىدىن يىلمۇ يىل بەھرىمەن بولۇپ كەلدى ، پىلاندىن سىرت تۇغقانلارغا جەريمانە قويۇلدى . 1989 - يىلى 8 - ئايدا ئالته ئائىلىلىك خەنزۇ ئاققۇننىڭ پىلان سىرتىدا سەككىز پەرزەنت كۆرگەنلىكى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى ئائىلە ئۈچتىن پەرزەنت كۆرگەن ، تۆت ئائىلە ئىككىدىن پەرزەنت كۆرگەن ، ئۈچ پەرزەنت كۆرگەنلەرنىڭ ھەر بىرىگە 2000 يۈەندىن ، ئىككى پەرزەنت كۆرگەنلەرنىڭ ھەر بىرىگە 1000 يۈەندىن جەريمانە قويۇلدى . شۇ يىلى 12 - ئايدا پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات - تېخنىكا يېتەكچىلىك پونكتى مۇناسىۋەتلىك تارماقلار بىلەن بىرلىشىپ ناھىيە بويىچە 24 ئۆيلۈك ئاققۇننى

تەكشۈرۈپ بەش ئائىلىنىڭ بىردىن پەرزەنت كۆرگەنلىكىنى ، 15 ئائىلىنىڭ ئىككىدىن پەرزەنت كۆرگەنلىكىنى ، تۆت ئائىلىنىڭ ئۈچتىن پەرزەنت كۆرگەنلىكىنى ئېنىقلاپ ، پىلاندىن سىرت پەرزەنت كۆرگەنلەرگە جەرىمانە قويىدى .

§ 4 . ئۇنۇمى

1989 ـ يىلدىكى تەكشۈرۈلگەن سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا ، خەنزۇلاردىن تۇغۇت يېشىدىكى ئايال 230 ، نىكاھلانغان تۇغۇت يېشىدىكى ئايال 160 ، ئالدىنقى يېرىم يىلداتۇغقىنى يەتتە نەپەر ،بۇلارنىڭ ھەممىسى پىلان ئىچىدە تۇغقان بولۇپ ، خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ 0.65 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ناھىيە بويىچە مىللىيلاردىن تۇغۇت يېشىدىكى 6652 ئايال ئىچىدە نىكاھلانغان تۇغۇت يېشىدىكى ئايال 5160 ، ئالدىنقى يېرىم يىلدا تۇغقىنى 488 (بۇنىڭ ئىچىدە پىلانلىق تۇغقىنى 355 ، پىلان سىرتىدا تۇغقىنى 153) بولۇپ ، تۇغۇلغانلار ئومۇمىي ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىنىڭ 1.46 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. 1989 ـ يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ناھىيە بويىچە ئۆلۈم ـ يېتىم نىسبىتى 2.86% بولدى ، تەبىئىي كۆپەيگەن ئاھالە 398 ئادەم بولۇپ ، كۆپىيىش نىسبىتى 1.15% بولدى .

تۆتىنچى قىسىم

دېھقانچىلىق

تۆتىنچى قىسىم

دېھقانچىلىق

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تېرىقچىلىق تارىخى بىر قەدەر ئۇزۇن ، قىسىل تاغ ئېغىزىدىكى قەدىمكى ئىزلاردىن بۇنىڭدىن 1600 يىلدىن كۆپرەك ئىلگىرىكى زىرائەت ئۇرۇقى تېپىلدى ، بۇ ، ئەينى چاغدا ياكى تېخىمۇ ئىلگىرىكى چاغلاردا كەلپىن ئويمانلىقىدا بۇغداي ، تېرىق قاتارلىق زىرائەتلەر تېرىلغانلىقىنى ئىسپاتلىدى . بىراق ، فېئودالىزىمنىڭ ئۇزاق ۋاقىت يۇرگۈزگەن ھۆكۈمرانلىقى ۋە پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئېزىپ ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشى تۈپەيلىدىن ، كەلپىننىڭ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولدى . ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئېپتىدائى ، زىرائەت تۈرى ئاز ، مەھسۇلات مىقدارى ناھايىتى تۆۋەن بولۇپ كەلدى . 1949 - يىلغىچە يېزىلاردىكى ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش قورالى يەنىلا بوقۇسا ، كەتمەن ، زەمبىل ، ئورغاقتىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۇرۇق ئېپتىدائىي جەمئىيەتتىكىدەك قولدا چېچىلاتتى . نوقۇل يەرلىك سورت ئىشلىتىلەتتى ، شۇڭا ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى باشتىن - ئاياغ 100 جىڭ ئەتراپىدا توغرا كەلدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، دېھقانلار يەرنىڭ خوجايىنلىرىغا ئايلىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى زور دەرىجىدە ئۆستى ، تېرىقچىلىق ئۇسۇلى ئۆزلۇكسىز ياخشىلىنىپ ، ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ، ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش تەدرىجىي ئومۇملاشتۇرۇلدى ، يۇقىرى ، مۇقىم مەھسۇلاتلىق تۈرلەر كۆپلەپ كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلات ، ئومۇمىي مەھسۇلات مۇقىم ئاشتى . 1976 - يىلى ، كۆممىقوناقنىڭ ئەڭ يۇقىرى بىرلىك مەھسۇلاتى 1000 جىڭدىن ئاشتى ، بۇغدايىنىڭ ئەڭ يۇقىرى بىرلىك مەھسۇلاتى 818 جىڭغا يەتتى . 1990 - يىلى ئاشلىقنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەھسۇلاتى 490.4 جىڭغا يەتتى ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 60 پىرسەنتتىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى .

I باب

ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشى

چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتى يەرگە بولغان فېئودالىق خوجايىنلىق مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىدە بولۇپ ، پومېشچىكلار يەرنى ئىجارىگە بېرىش ، ئادەم يالداش ، ئورتاق تېرىش ، جازانخورلۇق قىلىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ، دېھقانلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغانلىقتىن ، كەڭ نامرات دېھقانلار تۈرمۇشتا ئىنتايىن يوقسۇل ئۆتەتتى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، پومېشچىكلار سىنىپى يوقىتىلدى ، كەڭ دېھقانلار قەد كۆتۈرۈپ خوجايىن بولدى ؛ ئارقىدىنلا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھەمكارلىق گۈرۈپپا ، كوپېراتىپ قۇرۇش ، گۈڭشېلاشتۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى ؛ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى

3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ، يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ۋە ئۇ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۈيغۇنلاشتۇرۇلدى .

§ 1 . يەر ئىسلاھاتى

مىنگو دەۋرىدە ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدا پومېشچىكلارنىڭ كەمبەغەل ، يالالانما دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشتىكى ئاساسلىق ئۇسۇلى يەرنى ئىجارىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئىدى . يەر ئىجارىسى ئادەتتە ، تەڭمۇ تەڭ نسبەت بويىچە ياكى 6:4 نسبىتى بويىچە ھېسابلىناتتى (پومېشچىكلار ھوسۇلنىڭ يېرىمى ياكى ئالتە ئۈلۈشنى ئالاتتى) . يەر ئىگىسى ئىجارىكەشكە ئۇرۇقنىڭ يېرىمىنلا بېرىپ ، باشقا ئىشلار بىلەن كارى بولماي ، تەييارغا ئىگە بولاتتى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى 5 - ئايدا ، ناھىيىلىك تۈنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىندا يەر ئىجارىسىنىڭ 2/3 قىسمىنى قىسقارتىش قارار قىلىندى ھەمدە 1951 - يىلى ناھىيە بويىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ئارقىلىق 115 ئائىلىلىك پومېشچىك ، باي دېھقان 23 مىڭ 501 چارەك (جىڭغا سۇندۇرغاندا بىر چارەك 24 جىڭغا باراۋەر) ئاشلىق ، 3 مىليون 182 مىڭ يۈەن (شىنجاڭ كونا پۇلى) نەقپۇل ، 38 تۆگە ، 22 ئات ، 105 كالا ، 107 قوي ، 45 ئېشەك قايتۇردى .

1952 - يىل 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 1953 - يىل 6 - ئاينىڭ 17 - كۈنىگىچە ، كەلپىن يېزىلىرىدا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى مۇددەتكە بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى . ھەرىكەت داۋامىدا كەمبەغەل دېھقان ، يالالانما دېھقانلارغا تايىنىپ ، ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ، باي دېھقانلارنى بىر تەرەپ قالدۇرۇش ، سودا - سانائەتچىلەرنى قوغداش ، پومېشچىكلار سىنىپىنى يوقىتىش ، فېئودال ، يېرىم فېئودالىق يەر مۇلۈكچىلىك تۈزۈمىنى دېھقانلار يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت فاكىجېن ، سىياسەت ئىزچىل ئىجرا قىلىندى .

يەر ئىسلاھاتى مەزگىلىدە ناھىيە بويىچە يېزىلاردا جەمئىي 3214 ئائىلە ، 16 مىڭ 101 نوپۇس ، 77 مىڭ 37 .100 مو تېرىلغۇ يەر بار ئىدى . يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى يېزىلاردا تەبىقىلەرنىڭ يەر ئىگىلىشى ئىنتايىن نامۇۋاپىق ئىدى : پومېشچىك 37 ئائىلە ، 281 نوپۇس بولۇپ ، ئۇلار يېزا نوپۇسىنىڭ 1 .75 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى . ئۇلارنىڭ قولىدا 17 .7938 مو يەر بولۇپ ، يېزىلاردىكى يەرنىڭ 29 .10 پىرسەنتنى تەشكىل قىلاتتى . بۇ يەر ھەر بىر كىشىگە 28 مودىن توغرا كېلەتتى ؛ باي دېھقان 12 ئائىلە ،95 نوپۇس بولۇپ ، يېزا ئاھالىسىنىڭ 47 .0 پىرسەنتنى تەشكىل قىلاتتى ، ئۇلار 97 .2474 مو يەر ئىگىلىگەن بولۇپ ، بۇ ، يېزىلاردىكى يەرنىڭ 21 .3 پىرسەنتنى تەشكىل قىلاتتى ، كىشى بېشىغا 26 مودىن يەر توغرا كېلەتتى ؛ ئاز يېرىنى ئىجارىگە بەرگۈچى (ئاز يەر باشقۇرغۇچى) 34 ئائىلە ، 115 نوپۇس بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 4 .1 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى . ئۇلارنىڭ قولىدا 59 .2779 مو يەر بولۇپ ، يېزىلاردىكى يەرنىڭ 61 .3 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى ؛ ئوتتۇرا دېھقانلار 2024 ئائىلە ، 11 مىڭ 270 نوپۇس بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 70 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى ، ئۇلارنىڭ قولىدا 58 مىڭ 15 .4 مو يەر بولۇپ ، يېزىلاردىكى ئومۇمىي يەرنىڭ 75 .23 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى ، بۇ يەر ھەر بىر نوپۇسقا 1 .5 مودىن توغرا كېلەتتى ؛ كەمبەغەل دېھقانلار 794 ئائىلە ، 3264 نوپۇس بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 27 .20 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى ، ئۇلارنىڭ قولىدا 24 .5269 مو يەر بولۇپ ، يېزىلاردىكى يەرنىڭ ئاران 83 .6 پىرسەنتنىلا تەشكىل قىلاتتى ، ھەر بىر نوپۇسقا 6 .1 مودىن يەر توغرا كېلەتتى ؛ يالالانما دېھقانلار 180 ئائىلە ، 533 نوپۇس بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ

نىڭ 3.30 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتى ، ئۇلارنىڭ قولىدا 226.28 مو يەر بولۇپ ، يېزىلاردىكى يەرنىڭ 0.29 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلاتتى ، ھەر بىر نوپۇسقا 0.4 مودىن يەر توغرا كېلەتتى ؛ ھۇنەرۋەنلەر ۋە باشقا تەبىقىدىكىلەر 133 ئائىلە ، 543 نوپۇس بولۇپ ، ئۇلارنىڭ قولىدا 374.57 مو يەر بار ئىدى .

يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى داۋامىدا پومپىشچىكلاردىن 6946 مو يەر ، 246 ئېغىزلىق ئۆي ، 106 تۈياق تېرىلغۇ ئۇلىقى (بۇنىڭ ئىچىدە ئات 23 ، كالا 33 ، ئېشەك 50) ، 560 چوڭ - كىچىك دېھقانچىلىق سايمانى ، 1009 دانە ئۆي سايمنى ، 12 مىڭ 574.4 جىڭ ئاشلىق مۇسادىرە قىلىنىپ ، 1411 ئائىلە (6426 ئادەم) نامرات دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى (بۇ يېزىلاردىكى ئائىلىنىڭ 43.8 پىرسەنتىنى ، يېزا نوپۇسىنىڭ 40.86 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى) ؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە قەرزلەر بىكار قىلىنىپ ، يەر خەتلىرى كۆيدۈرۈۋېتىلدى . دېھقانلارغا يەر ئۆي - جاي ، مۇلۈككە ئىگىدارچىلىق قىلىش گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى .

يەر ئىسلاھاتى ئارقىلىق يېزىلاردىكى تەبىقىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىگىلىشى ئەقلىغە مۇۋاپىق بولۇشقا قاراپ يۈزلەندى . يالانما دېھقانلار 2308 مو يەرگە ئىگە بولدى ، بۇ كىشى بېشىغا 4.3 مودىن توغرا كەلدى ؛ كەمبەغەل دېھقانلار 8778 مو يەر گە ئىگە بولدى ، بۇ كىشى بېشىغا 3.6 مودىن توغرا كەلدى ؛ ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن باي دېھقانلار ئەسلىدىكى يەر ئىگىلەش سەۋىيىسىنى ساقلاپ قالدى ؛ پومپىشچىكلار 992 مو يەر ئىگىلىگەن بولۇپ ، كىشى بېشىغا 3.2 مودىن توغرا كەلدى . يالانما دېھقانلار ئىگىلىگەن ئۆي - ئىمارەت 313 ئېغىزدىن 452 ئېغىزغا كۆپەيدى ، چارۋا 576 تۈياقتىن 622 تۈياققا ، دېھقانچىلىق سايمانلىرى 265 تىن 422 گە كۆپەيدى .

يەر ئىسلاھاتى كەڭ دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغىدى . 1954 - يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 6 مىليون 332 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، 1949 - يىلىدىكىدىن 2 مىليون 92 مىڭ جىڭ ئاشتى ، بىرلىك مەھسۇلاتى 164.9 جىڭ بولۇپ ، 1949 - يىلىدىكىدىن 17.7 جىڭ ئاشتى ؛ يىل ئاخىرىدا قوتاندا قالغان چارۋا 52 مىڭ 400 تۈياققا يېتىپ ، 1949 - يىلىدىكىدىن 18 مىڭ 200 تۈياق ئاشتى .

§ 2 . ھەمكارلىشىش ، كوپېراتسىيلىشىش

1 . ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى

1951 - يىلى پۈتۈن ناھىيە مىقياسىدا پەسىل خاراكتېرلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇش خىزمىتى باشلاندى . 6 - ئايدا ئاچالكۆل كەنتىدە تۇنجى ھەمكارلىق گۇرۇپپا — كۆك توغراق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئارقىدىنلا بىر تۈركۈم ۋاقىتلىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى ، ۋاقىتلىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە تەشكىللىنىپ ، ئۆز - ئارا يارەملىشىش ، لايقۇتلىششىنى يولغا قويۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئورتاق ھالدا ياخشى ئېلىپ بېرىپ ، دېھقانچىلىق سىلىكىنى كەندە تارقاپ كېتەتتى . كېيىن ۋاقىتلىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى دائىملىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرىغا تەرەققىي قىلدى .

1954 - يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە 310 ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، بۇ گۇرۇپپىلارغا 1565 ئائىلە قاتناشتى . بۇ ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 48.91 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە دائىملىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 37 گە ، بۇ گۇرۇپپىلارغا قاتناشقان ئائىلە 300 گە يېتىپ ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 9.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1955 - يىلى ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 361 گە ، بۇ گۇرۇپپىلارغا قاتناشقان ئائىلە 1325 كە يېتىپ ، ئو-

مۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 82 .40 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە دائىملىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 138 كە ، بۇنىڭغا قاتناشقان دېھقان ئائىلىسى 746 گە يېتىپ ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 98 .22 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم 1953 - يىل 12 - ئايدىن 1954 - يىل 1 - ئايغىچىلىك 54 ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقلىرى قاتناشقان ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىش ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى ، كۇرسانتلار پارتىيىنىڭ ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىشكە دائىر سىياسەتلىرىنى ۋە دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى ئۆگەندى. ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق كومىتېتى يەنە دائىم يېزىلارغا خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلدى ، ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىشقا ھەمكارلاشتى.

2 . باشلانغۇچ بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى

كەلپىن ناھىيىسى 1954 - يىل 7 - ئايدا باغلىق ۋە يۇرچى كەنتلىرىدە باشلانغۇچ بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىنى قۇرۇش خىزمىتىنى نۇقتىدا سىناق قىلدى. 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى باغلىق كەنتىدە « ئىختىيار قىلىش ، بىر - بىرىگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش » پرىنسىپى بويىچە يەرنى پاي قىلىپ قوشۇش بىر تۈتاش ئىگىلىك باشقۇرۇش يولغا قويۇلغان تۇنجى باشلانغۇچ بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ ، بۇنىڭغا 18 ئائىلە ئەزا بولۇپ كىردى. 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى يۇرچىدە ئىككىنچى بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ ، بۇنىڭغا 22 ئائىلە ئەزا بولۇپ كىردى. يۇقىرىقى ئىككى كوپېراتىپقا ئايرىم - ئايرىم ھالدا « نۇرلۇق ئالغا » 1 - كوپېراتىپى ، « نۇرلۇق ئالغا » 2 - كوپېراتىپى دەپ نام بېرىلدى. بۇ ئىككى كوپېراتىپ كۆزلۈك تېرىلغۇدا بۇغداينى قۇرلاپ تېرىش ، ياغاچ سىيالكا بىلەن تېرىش قاتارلىق يېڭى تېرىقچىلىق تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇردى. باشلانغۇچ بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىدا كوللېكتىپ ئەمگەك قىلىش ، ئىشنى باھالاپ نومۇر خاتىرىلەش ، ھېساب بوغۇپ ئېلان چىقىرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

1955 - يىلى ناھىيە بويىچە يېڭىدىن ئۇچ باشلانغۇچ كوپېراتىپ قۇرۇلدى. بۇ كوپېراتىپلارغا 958 ئائىلە ئەزا بولۇپ كىردى ، بۇ ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 48 .29 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1956 - يىلى ئەتىيازدا يەنە يېڭىدىن ئۇچ باشلانغۇچ بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى قۇرۇلدى.

3 . ئالىي بېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى

1955 - يىلى قىشتىن 1956 - يىلى ئەتىيازغىچە ئۇچ ئايدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە ناھىيە بويىچە ئالىي بېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنى قۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ ، 18 بېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، بۇنىڭغا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 95 .93 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ئالىي كوپېراتىپ يەرگە ھەق بېرىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ئەمگىكىگە قاراپ تەقسىم قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى.

1956 - يىلى بېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپلىرىغا ئايرىم - ئايرىم نام بېرىلدى : « نۇرلۇق ئالغا » 1 - كوپېراتىپى (قارا كۆت) ، « نۇرلۇق ئالغا » 2 - كوپېراتىپى (يۇرچى) ، « نۇرلۇق ئالغا » 3 - كوپېراتىپى (يۇرچى) ، « نۇرلۇق ئالغا » 4 - كوپېراتىپى (يۇرچى) ، « نۇرلۇق ئالغا » 5 - كوپېراتىپى (ئارايماق) ، « نۇرلۇق ئالغا » 6 - كوپېراتىپى (يۇقىرىس) ، « نۇرلۇق ئالغا » 7 - كوپېراتىپى (ئۈستۈن قۇمئېرىق) ، « نۇرلۇق ئالغا » 8 - كوپېراتىپى (تۆۋەن قۇمئېرىق) ، « نۇرلۇق ئالغا » 9 - كوپېراتىپى(باغلىق) ، « نۇرلۇق ئالغا » 10 - كوپېراتىپى (قاشئېرىق) ، « نۇرلۇق ئالغا » 11 - كوپېراتىپى (قالما) ، « نۇرلۇق ئالغا » 12 - كوپېراتىپى (قۇملۇق) ، « نۇرلۇق ئالغا » 13 - كوپېراتىپى (گەزلىك) ، « نۇرلۇق ئالغا » 14 - كوپېراتىپى(گەزلىك) ، « نۇرلۇق ئالغا » 15 - كوپېراتىپى(پاسۇن) ، « نۇرلۇق ئالغا » 16 - كوپېراتىپى (پاسۇن) ، « نۇرلۇق ئالغا » 17 - كوپېراتىپى (ئاچال قالما كەنتى) ، « نۇرلۇق ئالغا » 18 - كوپېراتىپى (چىلان) .

بېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپلىرىدا ھەر يىلى ياز ۋە كۈزدە ئالدىن تەقسىمات ۋە يىللىق تەقسىماتتىن

ئىبارەت ئىككى قېتىم تەقسىمات بولاتتى. 1957 - يىلى ناھىيە بويىچە 18 يېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپنىڭ كۆزلۈك يىغىم تەقسىماتى مۇنداق بولدى: ئومۇمىي كىرىم (ئاق ئاشلىققا سۇندۇرغاندا، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) 9 مىليون 734 مىڭ 400 جىڭ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق كىرىمى 8 مىليون 862 مىڭ جىڭ، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش كىرىمى 808 مىڭ 800 جىڭ، چارۋىچىلىق كىرىمى 63 مىڭ 400 جىڭ، باشقا كىرىم 5100 جىڭ، ئومۇمىي چىقىم 3 مىليون 390 مىڭ 900 جىڭ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق بېجى 572 مىڭ 700 جىڭ، ئىشلەپچىقىرىش راسخودى 2 مىليون 126 مىڭ 700 جىڭ، مەمۇرىي باشقۇرۇش راسخودى 41 مىڭ 400 جىڭ، جامائەت فوندى 171 مىڭ 800 جىڭ، چارۋىچىلىق فوندى 55 مىڭ 900 جىڭ، چارۋىچىلارنىڭ ئىش ھەققى 328 مىڭ جىڭ، باشقا چىقىم 94 مىڭ 500 جىڭ؛ ئەمگەككە تەقسىم قىلىنغىنى 6 مىليون 343 مىڭ 400 جىڭ، تەقسىماتقا قاتناشقان ئەمگەك كۈنى 471 مىڭ 600 كۈن، ھەر بىر ئەمگەك كۈنىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بېرىلگەن ھەق 13.45 جىڭ، ئەمگەك كۈنىگە بېرىلگەن ھەق ئەڭ يۇقىرى بولغان كوپېراتىپ «نۇرلۇق ئالغا» 1 - كوپېراتىپىدا 19 جىڭ، ئەڭ تۆۋەن بولغان «نۇرلۇق ئالغا» 17 - كوپېراتىپىدا 1.8 جىڭ بولدى. كۈنلۈك ئەمگەك ھەققى (نومۇر تۈزۈمى) گە 15 جىڭدىن 19 جىڭغىچە ئاشلىق توغرا كەلگىنى يەتتە كوپېراتىپ، ئون جىڭدىن 15 جىڭغىچە توغرا كەلگىنى ئون كوپېراتىپ، ئون جىڭدىن تۆۋەن توغرا كەلگىنى بىر كوپېراتىپ. ناھىيە بويىچە تەقسىماتقا قاتناشقان 3531 ئائىلە ئىچىدە، دارامىتى ئاشقىنى 2264 ئائىلە بولۇپ، ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 74.83 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. ناھىيە بويىچە ئومۇمىي كىرىم 1956 - يىلىدىكىدىن 3.24% كەملىدى. ناھىيە بويىچە 18 ئالىي كوپېراتىپ ئىچىدە 17 سىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 1956 - يىلىدىكىدىن كەملەپ كەتتى.

§ 3. خەلق گۈڭشېسى

1958 - يىل 9 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم 1 - رايوندا تۇنجى يېزا خەلق گۈڭشېسى (كومۇنسى) نى سىناپ قۇردى. 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا ناھىيە بويىچە خەلق گۈڭشېلاشتۇرۇش ئىشقا ئېشىپ، ئەسلىدىكى يەتتە يېزا، 18 يېزا ئىگىلىك ئالىي كوپېراتىپى ئۈچ گۈڭشې قىلىپ قۇرۇلدى. يېزىلاردىكى 3648 ئائىلىنىڭ ھەممىسى گۈڭشېغا كىردى. گۈڭشې قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى ئالىي كوپېراتىپلارنىڭ كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى بارلىق مال - مۈلكى بىردەك گۈڭشېنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇلدى، ئەزالارغا بېرىلگەن بارلىق قالدۇرۇق يەر، مېۋىلىك باغ، دەل - دەرەخلەرنىڭ ھەممىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئەزالارغا بىردىن قوي بوداشقا قالدۇرۇلغاندىن سىرت، ئەزالارنىڭ قالغان چارۋىسى باھاغا سۈندۈرۈلۈپ گۈڭشېغا ئۆتكۈزۈلدى. ئەينى ۋاقىتتا گۈڭشېغا ئۆتكۈزۈلگەن ھەر خىل چارۋىلارنىڭ باھاغا سۈندۈرۈلۈشى مۇنداق بولدى: قوي: 1 - دەرىجىلىكى 18 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكى 14 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكى 12 يۈەن، 4 - دەرىجىلىكى ئالتە يۈەن؛ ئۆچكە: 1 - دەرىجىلىكى 13.50 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكى 11.50 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكى 8.50 يۈەن، 4 - دەرىجىلىكى تۆت يۈەن؛ كالا: 1 - دەرىجىلىكى 23.50 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكى 19.06 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكى 15 يۈەن؛ تۆگە: 1 - دەرىجىلىكى 71 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكى 62 يۈەن، 3 - دەرىجىلىكى 50 يۈەن؛ ئات: 1 - دەرىجىلىكى 36 يۈەن، 2 - دەرىجىلىكى 28.50 يۈەن. شۇنىڭدەك ئەزالارنىڭ ئۆز ئۆيلىرىدە ساقلىنىۋاتقان ئاشلىقنى گۈڭشېنىڭ ئامبۇى ئاشخانىلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشى تەلەپ قىلىندى.

1958 - يىل 11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناھىيە بويىچە خەلق گۈڭشېسى ئۈچكە، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى 15كە، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 512 (3654 ئائىلە، 16 مىڭ 570 نوپۇس) كە يەتتى. گۈڭشېغا

78 مك 93 .972 مو يەر ، 92 .1768 مو باغ ، 2664 تۆگە ، 90 ئات ، 1337 كالا ، 7438 قوي ، 3133 ئۆچە كە ، 4632 ئېشەك ئۆتكۈزۈلدى ، 158 ئورۇندا ئاممۇي ئاشخانا قۇرۇلدى ، بۇلاردا 15 مك 354 ئادەم تاماق يېدى ؛ 38 ئورۇندا باللار يەسلسى قۇرۇلۇپ ، 244 بالا قوبۇل قىلندى .

خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردا « مال - مۇلۈكنى ئومۇمنىڭ قىلۇېتىش شاملى » پەيدا بولۇپ ، چوڭ ئەترەت ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ۋە ئەزالارنىڭ يېرى ، مال - مۇلكى ، مەبلىغى ۋە ئەمگەك كۈچى خالىغانچە يۆتكەپ ئىشلىتىلىپ ، قالدۇرۇق يەر ۋە بازار سودىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئاممۇي ئاشخانا تەمىنات تۈزۈمى يۈرگۈزۈلدى . سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىغا خىلاپ كېلىدىغان بۇ خىل ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىلگەن ئۇسۇللار دېھقانلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىغا ،دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىغا زىيان يەتكۈزدى . 1959 - يىل 5 - ئايدا مەركەزنىڭ جېڭجۇ يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش يۈزىسىدىن كەلپىن ناھىيىسىدە ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىنىڭ يۆتكەپ ئىشلىتىپ كېتىلگەن مال - مۇلكىنى قايتۇرۇش باشلاندى ، ئەزالار گۇڭشېغا قوشقان ئېشەك ، سېغىن كالىلار ئىگىسىگە قايتۇرۇلدى ، ھەر بىر ئائىلىگە بىردىن ئىككىگىچە قوي ، بىردىن سېغىن كالا ، بىر مودىن باغ قالدۇرۇلدى . ھەر بىر ئەزاغا 1～3 پۇڭغىچە قالدۇرۇق يەر بېرىلدى . ناھىيە بويىچە ئەزالارغا 2759 قوي ، 235 ئۆچكە ، 3524 ئېشەك ، 246 سېغىن كالا قايتۇرۇپ بېرىلدى .

1959 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە3712 دېھقان ئائىلىسى ، 16 مك 814 ئادەم 147 ئاممۇي ئاشخانىدا تاماق يېدى . بۇ ئاشخانىلار 1961 - يىل 6 - ئايدا تاقۇېتىلدى .

1961 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك ئېنقلاپ قايتۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، گۇڭشېلارنىڭ تەڭشەپ - يۆتكەپ كېتىلگەن مال - مۇلكىنى ئېنقلاپ قايتۇرۇش باشلاندى .

1962 - يىلى خەلق گۇڭشېلىرى ئاساسىي ھېسابات بىرلىكىنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە چۈشۈرىدى . ناھىيە بويىچە ئەسلىدىكى 125 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى قوشۇۋېتىلىپ ، 103 كە ئازايتىلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يېزاخەلق گۇڭشېلىرىدىكى مال - مۇلۈكنى ئېنقلاپ قايتۇرۇش ئەھۋالى جەدۋەل 4 - 1

گۇڭشېلار ئىسمى	تەڭشەپيۆتكەلگىنى		ئېنقلاپ قايتۇرۇش ئەھۋالى				ئېنقلاپ قايتۇرۇلغىنى		جەمئىي
			ئەملي نەرسە		باھاغا سۈندۇرۇلغىنى				
	سانى (دانە)	قىممىتى (يۈەن)	سانى (دانە)	قىممىتى (يۈەن)	سانى (دانە)	قىممىتى (يۈەن)	سانى (دانە)	قىممىتى (يۈەن)	تەڭشەپ يۆتكەش نىسبىتى %
« 1 - ماي » گۇڭشي	7956	34524.71	2879	9377.26	5653	5145.72	6532	14522.98	80%
« 1 - ئىيۇل » گۇڭشي	7342	13668.06	7270	5801.79		314	7270	5801.39	84%
« 1 - ئوكتەبىر » گۇڭشي	95259	32517.67		2404.14		24314.88		26719.02	67%
بىۋاستە قارىشلىق ئەترەت (كۆل)	278	1144.50			272	974.5	272	974.50	
جەمئىي	110835	81854.44	10149	1783.19	3925	30435.10	14074	48018.29	77%

كەلپىن ناھىيىسىدىكى خەلق گۈڭشىلىرىنىڭ 1958 - يىلدىن 1961 - يىلغىچە بولغان ئومۇمىي كىرىم - چىقىم ئەھۋالى

جەدۋەل 4 - 2 بىرلىكى: يۈەن

تۈرى / يىل	1958	1959	1960	1961
ئومۇمىي كىرىم	906976	1201797.60	1221645.56	815444.04
ئەزالارغا تەقسىم قىلىنغىنى	472806	718564.48	711688.87	434792.72
ئەمگەك كۈنىنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتى (ئادەمگە)	0.16	0.98	0.97	0.58
ئەمگەك كۈچىنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتى (ئادەمگە)	28.25	42.21	43.76	25.71
ھەربىر ئەمگەك كۈچىنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى	67.20	100.35	91.24	59.35

§ 4 . مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى

1979 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇش يۈزىسىدىن « 1 - ماي » گۈڭشىسىدامەھسۇلاتنى گۈرۈپپىلارغىچە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى نۇقتىدا سىناق قىلىپ يولغا قويدى . 1980 - يىل مەھسۇلاتنى ئەمگەك كۈچىگە ھۆددىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى نۇقتىدا سىناق قىلىپ يولغا قويدى . 1980 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم « ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدىكى 12 ماددىلىق بەلگىلىمە » نى تۆۋەنگە چۈشۈردى . 1981 - يىل 3 - ئايدا ناھىيە بويىچە 144 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىنىڭ 101 دە مەھسۇلاتنى ئەمگەك كۈچىگە ھۆددىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، شۇنىڭدىن باشلاپ ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ ئەزالارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ئۈزلۈكسىز ئۆستى ، كىرىمى ئۈزلۈكسىز ئاشتى . مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، يېزىلاردا نۇرغۇن « كەسپىي ئائىلە » « نۇقتىلىق ئائىلە »لەر بارلىققا كەلدى .

1984 - يىل 5 - ئايدا مەركەزنىڭ ھۆججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، كەلپىن ناھىيىسىدە ئائىلىلەر ئىگىلىك باشقۇرۇشنى ئاساس قىلغان يېزا ئىگىلىكىدە مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى داۋاملىق مۇقىملاشتۇرۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، يېرىك يېزا ئىگىلىكىدە يەرگە بولغان ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتە چىڭ تۇرۇلۇپ ، يەرنى ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ؛ يەرلەر ياخشى تەڭشىلىپ ، تەدرىجىي ھالدا تېرىقچىلىق ماھىرلىرىنىڭ قولىغا توپلاندى ؛ بىر تۇتاش باشقۇرۇش بىلەن بۆلۈپ باشقۇرۇشنىڭ مۇناسىۋىتى توغرا بىر تەرەپ قىلىنىپ ، ھۆددىگەرلىك توختىمى ئەستايىدىل ئىمزالاندى ۋە قاتتىق ئىجرا قىلىندى ؛ 1 - ، 2 - خىلدىكى يەرلەرگە ئۆي سېلىش ، باغ بەرپا قىلىش قاتتىق مەنئىي قىلىندى .

كەلپىن ناھىيىسى يېزىلىرىنىڭ 1956 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان ئىشلەپچىقىرىش كۆرسىمى ۋە تەقسىمات ئەھۋالى

جەدۋەل 4 ـ 3　　بىرلىكى: يۈەن

يىل	كۆرسىم	ساپ كۆرسىم	ئەزالارغا تەقسىم قىلىنغىنى	كىشى بېشىغا توغرا كەلگىنى
1956	956734	752025	682239	44.64
1957	874282	712209	573037	35.04
1958	905977	535588	386698	23.12
1959	1201799	902860	718586	44.16
1960	1221645	883878	711666	43.75
1961	815444	543067	435292	25.74
1962	572603	388473	322657	18.23
1963	602252	390646	310662	17.42
1964	878632	613279	515096	29.27
1965	1041099	759798	669193	36.97
1966	1041099	759798	669193	36.98
1967	999820	695023	599870	32.50
1968	1013786	723412	664749	33.96
1969	1027753	751802	653897	33.51
1970	1070899	806603	705887	34.71
1971	1073895	765796	671936	53.71
1972	1324504	1119250	921600	44.03
1973	1111348	778126	676222	34.28
1974	1244046	878739	755520	35.33
1975	1348054	958489	838854	36.87
1976	1574359	1023010	881462	37.94
1977	1430856	973403	797761	34.78
1978	1547069	960484	792360	33.69
1979	1626150	987015	881651	38.11
1980	1563690	980899	896779	38.60
1981	1463764	1058675	977942	41.40
1982	2013184	1517370	1418256	60.49
1983	3501669	2628387	2560011	109.30
1984	3566533	2630565	2485355	104.22
1985	6099618	5145256	4985697	204.28
1986	8648138	6224038	6081213	240.43
1987	8830833	6332967	6332967	254.22
1988	9827724	6740954	6583461	249.22
1989	10216486		6708862	252.02
1990	11657400	8264700	8020700	296.15

II باب

تېرىلىدىغان زىرائەتلەر

كەلپىن ئويمانلىقى قەدىمكى بوستانلىقلارنىڭ بىرى ، تېرىقچىلىق تارىخى ئۇزۇن ، قولدا بار تارىخىي ماتېرىياللار كەلپىندە تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن تارتىپلا دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ مەۋجۇد بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى ، تېرىقچىلىق كەلپىن تاغ ئارىسى ئويمانلىقىدىن باشلىنىپ ، ئالدى بىلەن ئاچال ، ئانىدىن كېيىن كۆل ، ئەڭ ئاخىرىدا چىلاندا ئېلىپ بېرىلغان . تېرىقچىلىق تۈزۈمىدە بىر يىلدا بىر پىشىدىغان ۋە ئىككى پىشىدىغان ئىككى خىل شەكىل بار . يەر ئىشلىتىش جەھەتتە ، ئوغۇت كەم بولغاچقا ، نۇرغۇن يەرلەر بىر يىل (ياكى ئىككى يىل) تېرىلىپ ، بىر يىل دەم ئالدۇرۇلدۇ ، ئاچال رايونىدا بىر يىل تېرىلىپ ، 2—3 يىل دەم ئالدۇرۇلدۇ ، كەلپىن ناھىيىسىدە ئۆزلەشتۈرۈلۈپ تېرىشقا بولىدىغان نۇرغۇن بوز يەر بولسىمۇ ، لېكىن سۇ قىس بولغاچقا پايدىلىنىلمىغان .

ئاساسلىق ئاشلىق زىرائەتلىرىدىن كۈزگى بۇغداي ، يازغى بۇغداي ، ئارپا ، كۆينەكلىك ئارپا ، كۆممىقوناق (كۆلمى ئازراق) ، ئاق قوناق ، سېرىق پۇرچاق ، ماش ، تېرىق قاتارلىقلار تېرىلىدۇ ؛ ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن كېۋەز ، زىغىر ، ئاپتاپپەرەس ، كەندىر ، زاراڭزا قاتارلىقلار تېرىلىدۇ ؛ مېۋە ـ چېۋە ، سەي ـ كۆكتات تۈرىدىن قوغۇن ـ تاۋۇز ، كاۋا ، قاپاق ، چامغۇر ، يۇمغاقسۇت ، پىياز ، سۇڭپىياز ، سەۋزە ، تۇرۇپ ، يېسۇبلەك ، چىڭسەي ، قىزىلموچ ، كۈدە ، تەرخەمەك ، قىزىلچا قاتارلىقلار تېرىلىدۇ ؛ يەم ـ خەشەك ۋە يېشىل ئوغۇت زىرائەتلىرىدىن بېدە ، قاشقى بېدە قاتارلىقلار تېرىلىدۇ .

تېرىقچىلىقتا بۇلاق سۇيىگە تايىنىلىدۇ ، ئاساسلىقى ، ئادەم كۈچى ۋە ئۇلاق كۈچى بىلەن مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلىدۇ . مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە يېزا ئىگىلىك ھەيئىتى قۇرۇلغان بولۇپ ، ئۇ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇراتتى ، لېكىن ئۇ چاغلاردا ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى ناھايىتى تۆۋەن ئىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىدە يېزا خىزمەت بۆلۈمى ، دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ئىدارىسى (دېھقانچىلىق ئىدارىسى) ۋە دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش پونكىتى ، سورتلۇق ئۇرۇق مەيدانى قاتارلىق باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ۋە پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى ، پارتىيەنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە قاراتقان بىر قاتار سىياسەتلىرى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، پەن ـ تېخنىكا ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ، تېرىقچىلىق تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنغانلىقتىن ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تەدرىجىي تەرەققىي قىلدى . 1990 ـ يىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 18 مىليون 250 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، 1949 ـ يىلىدىكىدىن 3.3 ھەسسە ئاشتى ، بىرلىك مەھسۇلاتى147.2 جىڭدىن 490.4 جىڭغا ئۆسۈپ ، 2.3 ھەسسە ئاشتى ؛ پاختىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 10.6 ھەسسە ، ياغلىقدانىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 11.2 ھەسسە ئاشتى .

§ 1 . كۆلمى ، مەھسۇلاتى

چىك سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 31 - يىلى (1905 - يىلى) كەلپىن ناھىيىسىدە 18 مىڭ 879 مو پىشقان يەر ، 19 مىڭ 500 مو ئۆزلەشتۈرۈلگەن يەر بار ئىدى . جەمئىي تېرىلغۇ يەر 38 مىڭ 379 موغا يەتكەنىدى . مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) ناھىيە بويىچە تېرىشقا بولىدىغان (بىنەم) يەر 117 مىڭ مو ئىدى ، مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) پىشقان يەر 46 مىڭ 981 موغا يەتتى ، بىراق سۇنىڭ قىسلىقى تۈ- پەيلىدىن ، بۇ يەرنى تولۇق تېرىش مۇمكىن بولمىدى . شۇ يىلى ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 13 مىڭ 560 دەن (بىردەن 100 جىك) گە يەتتى . مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ناھىيە بويىچە ئەمەلىي تېرىل- غان كۆزگى بۇغداي كۆلمى 4422 مو ، يازغى بۇغداي كۆلمى 5192 مو ، ئارپا 499 مو ، ئاق قوناق 380 مو ، تېرىق 3800 مو ، كېۋەز 495 مو ، بېدە 480 موغا يەتكەنىدى . مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ناھىيە بويىچە 46 مىڭ 981.60 مو تېرىلغۇ يەر (بۇنىڭ ئىچىدە 1 - يەر 10 مىڭ 818.80مو ، 2 - يەر 10 مىڭ 66 مو) بار ئىدى . ئەمەلىي ئاشلىق تېرىلغان كۆلەم 11مىڭ 872 موغا ، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 9082.5 دەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كۆزگى بۇغداي كۆلمى 6711 مو ، مەھسۇلاتى 5527.5 دەن ؛ يا- زغى بۇغداي كۆلمى 2711 مو ، مەھسۇلاتى 2708.4 دەن ؛ ئاق قوناق كۆلمى 400 مو ، مەھسۇلاتى 200 دەن ؛ ئارپا كۆلمى 550 مو ، مەھسۇلاتى 192.6 دەن ؛ تېرىق كۆلمى 1500 مو ؛ مەھسۇلاتى 450 دەن . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) ناھىيە بويىچە ئاشلىق زىرائەت كۆلمى 28 مىڭ800 مو بولۇپ ، تې- رىلغۇ ئومۇمىي كۆلمىنىڭ 81.8 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ئاشلىق زىرائەتلىرى ئىچىدە كۆزگى بۇغداي كۆلمى 34.7%نى ، يازغى بۇغداي كۆلمى 39.6% نى ، ئاق قوناق كۆلمى 7.3% نى ، ئارپا كۆلمى 2.4% نى ، باشقا قارا ئاشلىق زىرائەتلىرى كۆلمى 1.6% نى ئىگىلىدى . ئاشلىق زىرائەتلىرىدىن تاشقىرى ، كېۋەز تېرىلغۇ كۆلمى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلمىنىڭ 2.55 پىرسەنتىنى ، باشقا زىرائەتلەر 14.8% نى ئىگىلە- دى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە بۇ خىل زىرائەت قۇرۇلمىسى ئاساسەن ساقلاپ قېلىن- دى .

1950 - يىلىدىن 1959 - يىلغىچىلىك كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تېرىقچىلىقى مۇقىم تەرەققىي قىلدى . 1959 - يىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارى 1949 - يىلىدىكىدىن بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى ، بىرلىك مەھسۇلاتى 40 جىك ئۆرلىدى . پاختا مەھسۇلاتى ئالتە ھەسسە ، ياغلىقدان ئومۇمىي مەھسۇلاتى 3.5 ھەسسە ئاشتى . ئاشلىق زىرائەت كۆلمى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلمىنىڭ 78.2 پىرسەنتىنى ، پاختا كۆلمى 4.3% نى ئىگىلىدى . باشقا زىرائەتلەرنىڭ كۆلمى نىسپىي ھالدا كېمەيدى . ئاشلىق زىرائەتلىرى ئىچىدە يازغى بۇغداي كۆلمى تەدرىجي 25.8% كە چۈشۈپ قالدى . كۆممىقوناق كۆلمى كۆپىيىپ 12% گە يەتـ تى .

1960 - يىلىدىن 1962 - يىلغىچە بولغان ئۈچ يىللىق قېينىچىلىق مەزگىلىدە ئاشلىق مەھسۇلاتى زور دە- رىجىدە كەملەپ كەتتى . 1962 - يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1959 - يىلىدىكى ئاز كام 9 مىليون جىڭدىن 5 مىليون 390 مىڭ جىڭغا چۈشۈپ قالدى ، بىرلىك مەھسۇلاتى 189.7 جىڭدىن 114.9 جىڭغا چۈشۈپ ، 9491 - يىلىدىكى بىرلىك مەھسۇلاتىنىمۇ 32.3 جىك تۆۋەنلەپ كەتتى .

1963 - يىلىدىن 1966 - يىلغىچە ئاشلىق تېرىلغۇ كۆلمى كېڭەيتىلدى . 1966 - يىلى ئاشلىق ئومۇ- مىي مەھسۇلاتىدا تارىخىتكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى ، ئەمما ، بىرلىك مەھسۇلاتى ئاران 175.5 جىك بولۇپ ، 1959 - يىلىدىكىدىن 14.2 جىك تۆۋەنلەپ كەتتى .

1967 - يىلىدىن 1976 - يىلغىچە سۇ يېتىشمىگەنلىكتىن ئاشلىق زىرائەت كۆلىمى 50 نەچچە مىڭ مودىن 40 نەچچە مىڭ موغا قىسقارتىلدى. ئون يىل ئىچىدە ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1 مىليون 800 مىڭ جىڭ، بىرلىك مەھسۇلاتى 100 جىڭ ئەتراپىدا ئاشتى، ئوتتۇرىچە يىللىق ئېشىش نىسبىتى 1.86% بولۇپ، ئېشىش سۈرئىتى ئاستا بولدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئىلىپ بېرىلغان ئون يىل ئىچىدە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن سىرتتىن 2 مىليون جىڭ ئاشلىق يۆتكەپ كېلىندى. 1971 - يىلى 3 مىليون 192 مىڭ جىڭ ئاشلىق يۆتكەپ كېلىندى. ئاشلىق زىرائىتى كۆلىمى تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 91 پىرسەنتتىنى، كېۋەز ئاران 1.36% نى ئىگىلىدى.

1977 - يىلىدىن 1989 - يىلغىچە پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قاراتقان تۈرلۈك ئىقتىسادىي سىياسەتلىرى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، كەلپىنىڭ شارائىتىغا ئاساسەن «سۇغا قاراپ يەر تېرىش، ئاساسلىق ھۆجۇمنى بىرلىك مەھسۇلاتقا قارىتىپ، ئومۇمىي مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش» تىن ئىبارەت فاكتور ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقتىن، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى بىر قەدەر تېز بولدى، ئاشلىق ئومۇمىي مەھسۇلاتى ئەسلىدىكى 10 مىليون653 مىڭ جىڭدىن تېز ئۆرلەپ 17 مىليون 894 مىڭ جىڭغا، بىرلىك مەھسۇلات 247.7 جىڭدىن 466 جىڭغا كۆپەيدى. ئاشلىق زىرائەت كۆلىمى 40 مىڭ مودىن 38 مىڭ موغا قىسقارتىلدى، ئاشلىق زىرائەت كۆلىمى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 80.8 پىرسەنتتىنى ئىگىلىدى. ئاشلىق زىرائەتلىرى ئىچىدە بۇغداي كۆلىمى 72.6% نى، قارا ئاشلىق كۆلىمى 27.4% (بۇنىڭ ئىچىدە كۆممقوناق 24%)نى ئىگىلىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاشلىق زىرائەت كۆلىمى باشتىن - ئاخىر ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 80 — 90 پىرسەنتتىنى ئىگىلەپ كەلدى. ئاشلىق زىرائەتلىرى ئىچىدە بۇغداي كۆلىمى 1 — ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى. كۈزگى بۇغداي كۆلىمى يىلسېرى كۆپەيدى، يازغى بۇغداي كۆلىمى يىلسېرى ئازايدى، 1990 - يىلى پەقەت ئاچال يېزىسىلا ئازراق يازغى بۇغداي تېرىدى. كۆممقوناق يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، 1953 - يىلى ئاران 100 مو تېرىلغاندى، 1989 - يىلى 12 مىڭ 500 موغا يېتىپ، ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ يېرىمنى ئىگىلىدى. ئېگىزغا تېرىلىدىغان كۆممقوناق كۆلىمى بارغانسېرى كۆپەيدى. 1990 - يىلى كۆممقوناقنىڭ كۆلىمى يەنە زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ 8248 موغا چۈشۈپ قالدى.

§ 2. زىرائەت تۈرى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ زىرائەتلىرى يەرلىك سورتلاردىن ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇزلۇكسىز ھالدا سورتلۇق ئۇرۇق كىرگۈزۈلدى ۋە ئىشلىتىش دائىرىسى كېڭەيتىلدى، دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا خادىملىرى سورتلارنى تەكشۈرۈش، تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش، ئومۇملاشتۇرۇشقا ئۈيۇشتۇرۇلدى؛ سۇپەتلىك ئۇرۇقلارنى مۇقىم قۇر، ئەسلى ئۇرۇق، تۈپ سىستېما كاندۇكچىسى بويىچە يېتىشتۇرۇش يولغا قويۇلدى، ئىككى كاندۇكچا ۋە ئۈچ كاندۇكچا تۈزۈملۈك سۇپەتلىك ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش ئۇسۇلى ئومۇملاشتۇرۇلدى. 1955 - يىلىدىن 1985 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئاساسلىق زىرائەتلەردە 8 مىليون جىڭ سۇپەتلىك ئۇرۇق ئىشلىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە 200 مىڭ جىڭ سورتلۇق ئۇرۇق سىرتتىن يۆتكەپ كېلىندى، ناھىيە تەۋەسىدە 757 مىڭ جىڭ ئۇرۇق تەڭشەپ ئىشلىتىلدى. كەلپىن ناھىيىسى 1990 - يىلى سورتلۇق ئۇرۇق بىلەن ئۆز ناھىيىسىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماستىن، يەنە 203 مىڭ جىڭ ئۇرۇقنى سىرتقا يۆتكەپ بەردى، ناھىيە بويىچە سورتلۇق ئۇرۇقنى ئومۇملاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

1 . ئاشلىق زىرائەتلىرى

1) **يازغى بۇغداي** 1964 - يىلدىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسەن يەرلىك قاراقىلتىرىقلىق يازغى بۇغداي تېرىلاتتى. 1964 - يىلى ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا پونكىتىدىن « 2460 » نومۇرلۇق يازغى بۇغداي كىرگۈزۈلدى ، 1966 - يىلى كۈچا ناھىيىسىدىن قەشقەر ئاق يازغىسى كىرگۈزۈلدى ، 1975 - يىلى ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا پونكىتىدىن مېكسىكا يازغى بۇغدىيى (شارۇك) ، 1976 - يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىن « ياشلىق باھار - 5 » نومۇرلۇق يازغى بۇغداي كىرگۈزۈلدى. بۇ سورتلارنى سىناپ تېرىش داۋامىدا قەشقەر ئاق يازغىسىنىڭ كەلپىنگە باب كېلىدىغانلىقى ئىسپاتلىنىپ ، قالغانلىرى ئارقا - ئارقىدىن شاللاپ چىقىرىۋېتىلدى.

2) **كۆزگى بۇغداي** 1958 - يىلدىن ئىلگىرى ، كەلپىن ناھىيىسىدە ،يەرلىك قىزىل كۆزگى بۇغداي تېرىلاتتى. 1958 - يىلى « خۇابېي — 187 ، 186 » ۋە « شىجاجۇاڭ—407 » قاتارلىق سورتلار كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلات ئادەتتە 400 جىڭغا يەتكۈزۈلگەندى ، لېكىن بۇ تۈرلەرنىڭ سۇ ۋە ئوغۇتقا بولغان تەلەپى يۇقىرى ئىدى. 1965 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا ئورنىدىن « باقبۇق » سورتى كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلات 300 جىڭغا يەتكۈزۈلدى. مەزكۇر سورت كەلپىننىڭ 3 - دەرىجىلىك يەرلىرىدە ئاساسلىق تېرىلىدىغان سورت بولۇپ قالدى. 1966 - يىلى ئاقسۇ ناھىيىسىدىن « خۇابي—497 » كۆزگى بۇغدېيى سورتى كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 400 جىڭغا يەتكۈزۈلدى. شۇ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا ئورنىدىن « يېزا ئىگىلىك داشۆسى—183 » كۆزگى بۇغدېيى سورتى كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 450 جىڭغا يەتكۈزۈلدى. 1975 - يىلى يېزا ئىگىلىك 1 - شى 3 - تۈەنىدىن « شىندوك—2 » نومۇرلۇق كۆزگى بۇغداي سورتى كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 500 جىڭغا يەتكۈزۈلدى . 1978 - يىلى توقسۇ ناھىيىسىدىن « تېەنشۇەن—501 » نومۇرلۇق سورت كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 500 جىڭغا يەتكۈزۈلدى. ۋىلايەتلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا ئورنىدىن « تاڭشەن —8689 » كۆزگى بۇغداي سورتى كىرگۈزۈلۈپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 600 جىڭغا يەتكۈزۈلدى. بىرقانچە يىللىق سىناپ تېرىش ئارقىلىق ، ھازىر « تېەنشۇەن—501 » نومۇرلۇق سورت ئاچال يېزىسىنىڭ ئاساسلىق تېرىلىدىغان كۆزگى بۇغدېيىغا ، « تاڭشەن —6898 » ، « باقبوق » ، « شىندۇك—2 » نومۇرلۇق سورتلار يۇرچى يېزىسى ، گەزلىك يېزىسى ، كەلپىن بازىرىنىڭ ئاساسلىق تېرىلىدىغان كۆزگى بۇغداي سورتىغا ئايلىنىپ ، باشقا سورتلار شاللىۋېتىلدى. « تاڭشەن —6898 » سورتى بالدۇر پىشىدىغان ، مەھسۇلاتى يۇقىرى ، سۇپىتى ياخشى بولغانلىقتىن ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ كەڭ كۆلەمدىكى 1 - دەرىجىلىك يەرلىرىدە بىر يىلدا ئىككى قېتىم ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن شەرت- شارائىت يارىتىپ بېرىدى. بۇ سور4198ت - يىلى 7751 مو يەردە تېرىلغان بولۇپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 27 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. « تېەنشۇەن—501 » نومۇرلۇق سورت ئوتتۇراھال پىشىدىغانبۇغداي سورتى بولۇپ ، 2 - دەرىجىلىك يەرلەرگە تېرىشقا تولىمۇ باب كېلىدۇ ، ماسلىشىشچانلىقى كۈچلۈك ، ھەر يىلى 5800 مو تېرىلىپ ، ئومۇمىي بۇغداي كۆلىمىنىڭ 22.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

3) **كۆممقوناق** 1955 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسلىق تېرىلغان سورت يەرلىك سېرىق كۆممقوناق ئىدى. 1955 - يىلى « ئاق ئات چىشى » ناملىق كۆممقوناق سورتى كىرگۈزۈلۈپ ، 20 مو يەرگە سىناپ تېرىلىپ ، بىرلىك مەھسۇلاتى 700 -800 جىڭغا يەتتى. 1956 - يىلى « جىن خۇاڭخۇ » سورتى كىرگۈزۈلدى. 1958 - يىلى ئاقسۇدىن قوش شالغۇتلۇق « ۋەل—156 » ناملىق سورت كىرگۈزۈلۈپ ، بۇلارنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 800 جىڭغا يەتتى. بۇ ئىككى سورت ئەسلىدىكى ئاساسلىق تېرىلىدىغان سورتلارنىڭ ئورنىغا تېرىلىپ ، كەلپىندە ئاساسلىق تېرىلىدىغان كۆممقوناق سورتىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە « جېندا » تاق شالغۇتلۇق كۆممقونىقى ئۇلۇگە كۆرسىتىپ تېرىلدى. 1966 - يىلى ئاقسۇدىن

«هايتى—101» كۆممقوناق سورتى كىرگۈزگۈچ، ئاچال يېزىسىدا بالدۇر تېرىلىدىغان كۆممقوناق ئۇرۇنىدا تېرىلدى. بىرلىك مەھسۇلاتى 600—700 جىڭدىن توغرا كەلدى. 1980 - يىلى كەلپىن بازىرىدىكى قارا كۈت 8 - ئەترىتىدە «هايتى—101» 18 مو يەردە ئېگىزغا تېرىلدى، بىرلىك مەھسۇلاتى 600 جىڭ ئەتراپىدا بولدى. 1981 - يىلى «هايتى —101» ئېگىزغا تېرىلدىغان قوناق سۈپىتىدە ئومۇملاشتۇرۇلدى. 1986 - يىلى كۆممقوناقتىن «SC704» سورتى كىرگۈزگۈچ، سىناق تەرىقىسىدە تېرىلدى، بىرلىك مەھسۇلاتى 1400 جىڭغا يەتتى. 1989 - يىلى «SC704» (20 مۇ جىڭ)، «جۇڭنەن—1» 10 (مۇ جىڭ)، «بېيجىڭ—8» (16 مۇ جىڭ) سورتلىرى كىرگۈزگۈچ، داۋاملىق تۇرغۇزۇلۇپ سىناپ تېرىلدى.

4) **ئافقوناق** 1967 - يىلدىن ئىلگىرى كەلپىندە ئومۇمىيۈزلۈك يەرلىك ئاق قوناق تېرىلاتتى. 1967 - يىلى تۇرپان ئاق قونىقى، قىزىل قوناق (سۈپۈرگە قوناق) كىرگۈزگۈچ، 1970 - يىلى «جىنزا—5» نومۇرلۇق ئاق قوناق كىرگۈزگۈچ سىناق تەرىقىسىدە تېرىلدى. بۇ سورتلارنىڭ مەھسۇلاتى تۆۋەن بولغانلىقتىن، ئومۇملاشتۇرۇلمىدى.

2. كېڭەز

1956 - يىلدىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسەن كەلپىن يەرلىك كېڭىزى تېرىلاتتى، 1956 - يىلى ئاقسۇدىن «C3173» سورتلۇق قۇرۇقچىلىق كېڭىزى كىرگۈزگۈچ، شۇ يىلى موسىدىن 80 جىڭدىن ساپ پاختا ئېلىندى، 1959 - يىلى «810 ئەيغۇ» چوڭ غوزلۇق كېڭەز سورتى كىرگۈزگۈچ، شۇ يىلى موسىدىن 200 جىڭدىن ئارتۇق چىگىتلىك پاختا ئېلىندى، 1967 - يىلى «قۇرۇقلۇق 1470» كېڭىزى كىرگۈزگۈچ، ھەر موسىدىن 100 جىڭ ساپ پاختا ئېلىندى، 1965 - يىلى بازار چوڭ ئەترىتىدە ئاز كۆلەمدە سورتلۇق كېڭەز سىناق تەرىقىسىدە تېرىلىپ، موسىدىن 100جىڭ ساپ پاختا ئېلىندى، 1983 - يىلى ساجىگزا (شوتا قۇدۇق) دىن «هەربىي—1» قۇرۇقچىلىق كېڭىزى كىرگۈزگۈچ، ئاچالدا 1.8 مو يەرگە سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ سىناپ تېرىلىپ، شۇ يىلى موسىدىن 168 جىڭدىن ساپ پاختا ئېلىندى. 1985 - يىلى زور كۆلەمدە كېڭەيتىلدى، 1986 - يىلى «هەربىي—1» ئاساسلىق كېڭەز سورتىغا ئايلاندى. شۇ يىلى 1160 مو يەرگە تېرىلىپ، ھەر مو يەردىن 121 جىڭدىن ساپ پاختا ئېلىندى، باشقا سورتلارنىڭ ھەممىسى شاللىۋېتىلدى.

3. ياغلىقدان

كەلپىن ناھىيىسىدە ياغلىقدان زىرائەتلىرىدىن كەندىر، زىغىر، قىچا، سېرىق پۇرچاق، زاراڭزا، ئاپتاپپەرەس قاتارلىقلار تېرىلىدۇ. سېرىق پۇرچاق بىلەن زىغىر 60 - يىللاردا كىرگۈزگۈچ تېرىلغانىدى. 1962 - يىلدىن ئىلگىرى يەرلىك قىچا تېرىلاتتى، 1962 - يىلى باينىڭ سېرىق قىچىسى كىرگۈزگۈلدى. 1980 - يىلى ئۇچتۇرپان «جىندۇ—83» سېرىق پۇرچىقى باي زىغرى كىرگۈزگۈلدى. كەندىرده ئىزچىل تۇرده ئۆز جاينىڭ سورتى تېرىلدى، كۆپ قېتىم ياخشىلىغاندىن كېيىن، مەھسۇلاتى ۋە سۈپىتى ئۆستى. زاراڭزا ۋە ئاپتاپپەرەستە ئۆز جاينىڭ سورتى ئىشلىتىلگەندىن سىرت، يەنە ئۇچتۇرپاندىن زاراڭزىنىڭ يېڭى سورتى ۋە شىمالىي شىنجاڭدىن ياغلىق ئاپتاپپەرەس كىرگۈزگۈلدى. كىرگۈزگەن ياغلىقدان زىرائەتلىرى ئىچىدە ئاپتاپپەرەس كەلپىنىڭ ئاساسلىق ياغلىقدان زىرائىتىگە ئايلىنىپ، ھەر يىلى 300 موغا ئارتۇق يەرگە تېرىلدى. كىرگۈزگەن باشقا ياغلىقدان زىرائەتلىرى تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئومۇملاشتۇرۇلمىدى ياكى كەڭ كۆلەمدە تېرىلمىدى.

4. كۆكتات

كۆكتات كەلپىنىڭ پۈتكۈل دېھقانچىلىق رايونىدا كەڭ كۆلەمدە تېرىلمايدۇ، بۇنىڭ سەۋەبى سۇ قىس

(سۇ ئالدى بىلەن ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ) ، كۆپىنچە ئېتىز - ئېرىق باشلىرى ، قىر بويلىرىغا پارچە - پۇرات تېرىلىدۇ ، ئاز ساندىكى جايلاردا مۇئەييەن كۆلەمدە تېرىلىدۇ. كەلپىندە كۆپىنچە چامغۇر ، سەۋزە قاتارلىق قىشلىق كۆكتاتلار تېرىلىدۇ ، يازلىق كۆكتات ئىنتايىن ئاز. كەلپىن چامغۇرىنىڭ داڭقى بار ، چوڭ باش ئالىدۇ ، تەمى تاتلىق بولۇپ ، ئۇيغۇرلار بەكمۇ ياقتۇرىدۇ ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى1000 مودىن كۆپرەك تېرىلىدۇ.

5 . قاشقا بېدە

1962 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە قاشقا بېدە كىرگۈزۈلۈپ تېرىلدى. لېكىن سۇنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن كەڭ كۆلەمدە تېرىلمىدى. 1982 - يىلى دۆلەتنىڭ مەبلەغ سېلىشى بىلەن قاراكۈت چوڭ ئەتىرىتىدە سىناق ئېلىپ بېرىپ ، قاشقا بىدە 120 مو (3 - يەر) بۇغداي يېرىگە كىرىشتۇرۇپ تېرىلدى ، قوشۇمچە خىمىيۋى ئوغۇت بېرىلگەچكە بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 480 جىڭدىن تۇغرا كەلدى ، 1983 - يىلى بۇغدايىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 692 جىڭغا يەتتى ، بىراق ئومۇملاشتۇرۇشقا مۇمكىن بولمىدى. سۇ ۋە مەبلەغ كاپالەتكە ئىگە بولمىغان ئەھۋالدا ، ئاممىنىڭ كۆپىنچىسى قاشقا بېدە تېرىشنى خالىمىدى.

§ 3 . زىرائەتلەرنى ئاسراش

1 . ئاساسلىق كېسەللىك ۋە ھاشارات زىيانداشلىقى

كەلپىن ناھىيىسىدە دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىگە خەۋپ يەتكۈزىدىغان ئاساسلىق كېسەللىكلەر: بۇغداي ھال كېسىلى ، كۆممىقوناق قارا كۈيە كېسىلى ، بۇغداي كۈيە باش كېسىلى ، كېۋەزنىڭ سارغىيىپ سولىشىپ قېلىش كېسىلى ۋە داغ كېسىلىدىن ئىبارەت ، قوغۇن - تاۋۇزلاردىكى ۋىرۇس كېسىلىمۇ دائىم ئۇچرايدىغان كېسەللىكتۇر. ئاساسلىق زىيانداش ھاشاراتلاردىن يوپۇرماق پىتى ، يەر يولۇسى ، قارىغۇ چىرپاشكا (ئوسۇرغاق قوڭغۇز) ، تىرىپس ، گەز قۇرۇت ، ئالما قۇرۇتى ، بۇغداي قىل قۇرۇتى قاتارلىقلار بار.

2 . كېسەللىك - ھاشارات زىيىنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش

كەلپىن ناھىيىسى دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدە بولىدىغان كېسەللىك — ھاشارات زىيىنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىشنى بىر قەدەر چىڭ تۇتتى ، تەدبىرلىرى بىر قەدەر پۇختا بولدى ، 1990 - يىلى بۇغدايدىكى قارا كۈيە كېسىلى ، قىل قۇرۇت كېسىلى ، كۆممىقوناقتىكى قارا كۈيە كېسىلى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، كېسەللىك — ھاشارات زىيىنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى يوقىتىش كۈچەيتىلگەچكە ، كېسەللىك يۈز بېرىش نىسبىتى ئەسلىدىكى 10%—20% دىن تۆۋەنلەپ 0.5% كە چۈشتى.

كەلپىن ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى 1955 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، 95 قارارەھەر خىل دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا كۇرسى ئېچىپ ، 6700 ئادەم (قېتىم) دېھقان تېخنىكىنى تەربىيىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى 1805 ئادەم (قېتىم) گە ، نۆۋەت بىلەن تەربىيەلەنگەن ياش دېھقانلار ۋە نۆۋەتلىق ئائىلە ، كەسپىي ئائىلىلەر 2000 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى.

1966 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان كەلپىن ناھىيىسىدىكى دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى ۋە تاۋارلىشىش نىسبىتى

جەدۋەل 4 - 4

يىل	دېھقانچىلىق نىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (يۈەن)	ئاشلىق مەھسۇلا ت قىممىتى (يۈەن)	پاختا ، مەھ- سۇلات قىممىتى (يۈەن)	ياغلىقدان مەھسۇلات قىممىتى (يۈەن)	تاۋارمەھ- سۇلات قىممىتى (يۈەن)	تاۋارلىشىش نىسبىتى (%)
1966	885930	823030	15000	25800	70637	7.97
1967	877429	824786	13614	13739	70700	8.10
1968	915700	863315	12337	21548	72160	7.88
1969	958976	895622	15345	24600	63920	6.66
1970	997801	941451	7950	24300	73650	7.38
1971	998018	949753	8115	15350	52500	5.30
1972	1203051	1149264	7422	19769	94600	7.86
1973	1009920	849669	9502	27294	69195	6.85
1974	1092285	1011906	9336	34855	67172	6.18
1975	1233901	1164242	2762	29931	146930	11.90
1976	1315869	1212494	6423	36771	177495	13.48
1977	1188650	1042444	2542	36569	107704	9.06
1978	1237979	1137801	5368	28266	100425	8.11
1979	1308609	1224524	1859	27247	152841	11.67
1980	1250009	1162224	2596	24191	38187	3.05
1981	1237000	1172000	3000	35000	59624	4.82
1982	1824503	1655365	2542	77197	154613	8.47
1983	2679000	2113500	2542	76190	327147	12.21
1984	6265600	2442400	89700	158000	664000	
1985	6927500	2627600	166500	119600	2234400	
1986	8023000	2881200	199000	169800	2537600	
1987	8830833					
1988	9827724					
1989	10216486					

كەلپىن ناھىيىسىدە 1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان تۈرلۈك زىرائەتلەرنىڭ تېرىلىش كۆلىمى

جەدۋەل : 4 - 5

بىرلىكى : مو

يىل	ئەملي تېرىلغان كۆلەم	ئاشلىق زىرائەتلىرى					ئىقتسادىي زىرائەتلەر						كۆكتات	قوغۇن-تاۋۇز	بېدە
		جەمئي	بۇغداي	كۆمە-قوناق	ئاق قوناق	باشقىلار	پاختا	ياغلىق-دان	بۇنىڭ ئىچىدە						
									قىچا	زىغىر	ئاپتاپ-پەرەس	باشقىلار			
1949	35200	28800	21400	-	2100	5300	900	300	200	-	100	-	1300	2300	1600
1950	32600	26000	21500	-	2200	2300	1000	300	200	-	100	-	1400	2300	1600
1951	37300	30700	23000	-	2200	5500	900	300	200	-	100	-	1400	2300	1700
1952	40400	33100	23800	-	3200	6100	1100	500	400	-	100	-	1400	2500	1800
1953	41300	33900	25300	100	2500	6000	1300	400	300	-	100	-	1400	2500	1800
1954	46300	38400	27000	450	4200	6750	1500	300	200	-	100	-	1400	2800	1900
1955	46900	38500	25100	2300	3700	7400	1700	1400	400	-	600	400	1200	2500	1600
1956	49570	41870	28200	5600	2180	5890	700	1600	100	-	500	1000	1500	2000	1900
1957	53800	45600	32900	3300	2900	6500	1000	1700	400	-	600	700	1200	2600	1700
1958	50000	43100	26500	4700	2700	9100	600	900	100	-	600	200	1300	2600	1500
1959	54085	47185	28300	5700	3700	9300	1500	1000	100	500	200	200	1500	1500	1400
1960	62250	54250	30600	5800	9400	8400	1200	1500	400	500	500	100	1600	2300	1400
1961	57720	50020	29000	5200	9500	6300	1100	2300	200	700	1200	200	1500	1400	1400
1962	52500	46900	30300	4500	6000	6100	1000	1600	200	500	400	500	1300	500	1200
1963	48900	45400	28400	4100	6200	6700	300	1000	-	400	500	100	700	500	1000
1964	56800	52800	32700	5900	6400	7800	400	1100	100	300	500	200	700	900	900
1965	54600	49700	33100	5800	5800	5000	500	1100	100	300	500	200	800	1200	1300
1966	56000	51400	34200	6400	4700	6100	500	1200	100	300	700	100	700	1000	1200
1967	55900	52000	32300	4700	5100	9900	700	900	-	100	800	-	600	700	1000
1968	55200	50900	32400	7100	6400	5000	700	900	-	100	800	-	1000	700	1000
1969	50700	46900	32900	7600	3400	3000	600	700	-	-	700	-	1000	700	700
1970	57500	54200	34300	7800	7000	5100	200	600	-	-	600	-	1000	900	600

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىل	ئەمەلىي تېرىلغان كۆلەم	ئاشلىق زىرائەتلىرى					ئىقتىسادىي زىرائەتلەر					كۆكتات	قوغۇن-تاۋۇز	بېدە
		جەمئي	بۇغداي	كۆمە-قوناق	ئاق قوناق	باشقىلار	پاختا	ياغلىق-دان	بۇنىڭ ئىچىدە					
									قىچا	زىغىر	ئاپتاپ-پەرەس	باشقىلار			
1971	47000	43800	27800	8500	3800	3700	400	400	-	-	400	-	800	1000	600
1972	48400	44700	33000	6600	2000	3100	700	600	-	-	600	-	700	800	900
1973	50300	46700	33800	6600	2800	3500	500	800	-	200	600	-	900	800	600
1974	49650	45800	33200	8300	2700	1600	600	700	-	100	600	-	950	1000	600
1975	47080	43700	29100	8000	1800	4800	200	600	-	-	600	-	980	1000	600
1976	45100	40100	30000	7000	2600	500	600	1000	-	100	700	200	1100	1500	800
1977	43000	39800	27600	7000	3800	1400	200	500	—	—	500	—	1000	1000	500
1978	44460	40600	30000	7000	3000	600	200	700	—	—	600	100	960	700	1300
1979	44200	39200	29800	5200	3600	600	200	700	—	—	600	100	2100	1200	800
1980	51500	47400	34100	7100	3400	2800	200	1000	500	—	500	—	1000	900	1000
1981	47400	42900	31000	8600	2600	700	400	1300	300	—	900	100	1500	800	500
1982	45100	40000	27700	6400	1200	4700	500	1000	—	—	1000	—	2800	400	400
1983	43300	38600	26600	10100	1300	600	400	700	100	—	600	—	1600	700	700
1984	47800	41100	29400	10500	800	400	500	600	—	—	600	—	2000	900	1500
1985	45300	38900	27800	10100	600	400	1200	400	—	—	400	—	2600	1100	1100
1986	44000	38200	26700	10000	600	900	1500	400	—	—	400	—	600	2200	1100
1987	42200	35200	24400	9600	500	700	1800	300	—	—	300	—	1200	2200	1500
1988	46104	38104	25304	11800	400	600	1800	500	—	—	500	—	2000	2100	1600
1989	46300	38400	24600	12500	400	900	2300	500	—	—	500	—	2400	1100	1600
1990	43754	37214	25311	8248	255	3400	2590	500			500		1100	900	1400

ئىزاھات: شال 1958 - يىلى 1000 مو ، 1959 - يىلى 185 مو ، 1960 - يىلى 50 مو ، 1961 - يىلى 20 مو تېرىلدى ، يېشىل ئوغۇت 1983 - يىلى 600 مو ، 1984 - يىلى 1200 مو تېرىلدى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى

جەدۋەل : 4 - 6　　بىرلىكى : جىڭ

يىل	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	بۇغداي		كۆمىلوناق		ئاق قوناق		شال		باشقىلار	
			ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات
1949	4240000	147.2	3217000	150.3	—	—	447000	212.9	—	—	576000	108.7
1950	4344000	167.1	3275000	152.3	-	-	465000	211.4	-	-	604000	262.6
1951	4511000	146.9	3634000	158	—	—	258000	117.3	—	—	619000	112.5
1952	5323000	160.8	3814000	160.3	—	—	711000	222.2	—	—	798000	130.8
1953	5302000	156.4	4061000	160.5	24000	240	569000	227.6	—	—	648000	108
1954	6332000	164.9	4444000	164.6	400011	253.3	1040000	247.6	—	—	734000	108.7
1955	6654000	172.8	4070000	162.2	728000	316.5	922000	249.2	—	—	934000	126.2
1956	7656000	182.9	4702000	166.7	1776000	317.1	357000	163.8	—	—	821000	139.4
1957	8094000	177.5	5354000	162.7	1581000	479.1	441000	152.1	—	—	718000	110.5
1958	8488000	196.9	4749000	179.2	2035000	433	507000	187.8	18000	180	1179000	129.6
1959	8952000	189.7	5013000	177.1	2210000	387.7	516000	139.5	37000	200	1176000	126.5
1960	7786000	143.5	4806000	157.1	1953000	336.7	565000	60.1	5000	100	457000	54.4
1961	5901000	117.9	2777000	95.8	1857000	357.1	860000	90.5	2000	100	405000	62.3
1962	5388000	114.9	2644000	87.3	1542000	342.7	517000	86.2	—	—	685000	112.3
1963	6189000	136.3	3294000	116	1614000	393.7	436000	70.3	—	—	845000	126.1
1964	8383000	158.8	4945000	151.2	1881000	318.8	736000	115	—	—	821000	105.3
1965	8824000	177.5	5000000	151	2304000	397.2	803000	138.4	—	—	717000	143.4
1966	9022000	175.5	4608000	134.7	317000	495.3	568000	120.9	—	—	676000	110.8
1967	7825000	150.5	3833000	118.7	3414000	726.4	275000	53.9	—	—	303000	30.6
1968	7743000	152.1	4000000	123.5	2760000	388.7	350000	54.7	—	—	633000	126.6
1969	7529000	148.5	3900000	118.5	2970000	390.8	277000	81.5	—	—	382000	127.3
1970	8222000	143	4050000	118.1	3296000	422.6	498000	71.1	—	—	378000	74.1

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىل	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	بۇغداي		كۆمىلىقوناق		ئاق قوناق		شال		باشقىلار	
			ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات
1971	9650000	205.3	4080000	146.7	4693000	552.1	418000	110	—	—	459000	124.1
1972	9239000	109.9	6057000	183.6	2684000	406.7	134000	67	—	—	364000	117.4
1973	8983000	178.6	4770000	141.1	3465000	525	207000	74	—	—	541000	154.6
1974	9969000	200.8	4783000	144.1	3969000	478.2	211000	78.1	—	—	1006000	628.8
1975	10393000	220.8	5104000	175.4	3800000	475.8	269000	149.4	—	—	1220000	254.2
1976	10867000	241	5098000	170	5460000	682.5	283000	108.8	—	—	260000	520
1977	10653000	247.7	4094000	148.3	5209000	744	450000	118.4	—	—	900000	642.8
1978	10433000	234.7	5454000	181.8	4629000	661.2	350000	116.7	—	—	—	—
1979	11772000	266.3	7365000	247.1	3643000	520.4	493000	136.9	—	—	271000	451.7
1980	11206000	217.6	6588000	193.1	3489000	491.4	468000	137.6	—	—	661000	236.1
1981	11650000	245.8	6823000	220.1	4131000	480.3	420000	161.5	—	—	276000	394.3
1982	12555000	278.4	7420000	267.8	3174000	495.9	213000	177.5	—	—	1748000	371.9
1983	1425000	333.8	8838000	332.3	4945000	489.6	135000	103.8	—	—	336000	560
1984	14262000	306.1	8462000	288	5319000	506.6	89000	111.3	—	—	392000	980
1985	15401000	340	9306000	335	5460000	541	217000	361.7	—	—	418000	1045
1986	16500000	375	9971600	373.4	5785400	578.5	156400	260.7	—	—	586600	651.8
1987	17192000	488	10812000	443.1	5712000	595	78000	156	—	—	590000	842.9
1988	17883000	496.3	11279800	445.8	6039200	511.8	130800	327	—	—	433200	722
1989	17894000	466	9918000	403.2	7470000	597.6	74000	185	—	—	432000	480
1990	18250000	490.4	11225438	443.5	6433440	780	45400	178	—	—	545722	160.5

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان پاختا ، ياغلىقدان مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى

جەدۋەل : 4 - 7　　بىرلىكى : جىڭ

يىل	پاختا		ياغلىقدان							
	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	قىچا		زىغىر		ئاپتاپىچەرەس	
					ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات
1949	12000	13.3	24000	80	18000	90	1000	50	5000	50
1950	14000	14	27000	90	19000	95	1000	50	7000	70
1951	13000	14.4	24000	80	18000	90	1000	50	5000	50
1952	17536	16	46000	92	36000	90	1000	25	9000	90
1953	21912	16.8	39000	97.5	29000	96.5	1000	37	9000	90
1954	25058	17	29000	86	21000	105	1000	50	7000	70
1955	45140	26.6	118000	84.3	34000	85	—	—	84000	140
1956	61000	87.1	146000	91.3	5000	50	—	—	141000	282
1957	48000	48	98213	57.8	27000	67.5	—	—	71213	118.6
1958	36000	60	79000	87.8	4181	41.8	—	—	74819	124.7
1959	84000	56	108000	108	1000	10	28000	56	79000	395
1960	34000	28.3	148000	98.7	16000	40	11000	22	121000	242
1961	30000	27.3	141000	61.3	8000	40	12000	17.1	121000	100.8
1962	35000	35	125000	78.1	6000	30	9000	18	11000	275
1963	5000	16.7	85000	85	—	—	16000	40	69000	138
1964	8000	20	207000	188.2	4000	40	19000	63.3	184000	368
1965	10000	20	244000	221.8	6000	60	9000	30	229000	458
1966	20000	40	218000	181.7	3000	30	9000	30	206000	294.3
1967	44000	62.9	150000	166.6	—	—	4000	40	146000	182.5
1968	16000	22.9	179000	198.9	—	—	4000	40	175000	218.8
1969	40000	66.7	205000	292.9	—	—	—	—	205000	292.9
1970	11000	55	202000	336.7	—	—	—	—	202000	336.7

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىل	پاختا		ياغلىقدان					
	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	قىچا		زىغىر	
					ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات	ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات
1971	11000	27.5	152000	380	—	—	—	—
1972	10000	14.3	165000	275	—	—	—	—
1973	14000	28	197000	246.3	—	—	8000	40
1974	13000	21.7	188000	268.6	—	—	4000	40
1975	2000	10	158000	263.3	—	—	—	—
1976	16000	26.6	214000	214	—	—	300	30
1977	3000	15	219000	438	—	—	—	—
1978	7000	35	150000	250	—	—	—	—
1979	2000	10	148000	246.7	—	—	—	—
1980	3000	15	176000	176	89000	178	—	—
1981	4000	10	350000	269.2	50000	166.7	—	—
1982	3000	6	329000	329	—	—	—	—
1983	3000	7.5	352000	502.9	20000	200	—	—
1984	46000	92	395000	658.3	—	—	—	—
1985	111000	92.5	399000	997.5	—	—	—	—
1986	13000	118	452800	1132	—	—	—	—
1987	170000	94.4	540000	1800	—	—	—	—
1988	216000	120	591000	1182				
1989	280000	121.7	478000	956				
1990	340000	131.3	600000	1200				

ئاپتاپىپەرەس	
ئومۇمىي مەھسۇلات	بىرلىك مەھسۇلات
152000	380
165000	275
189000	315
184000	306.7
158000	263.3
211000	301.4
219000	438
150000	250
148000	246.7
87000	174
300000	333.3
329000	329
332000	553.3
395000	658.3
399000	997.5
452800	1132
540000	1800
591000	1182
478000	956
600000	1200

III باب

دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمانلىرى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق مەشغۇلاتىدا ئىزچىل تۇرىدە ، بوقۇسا ، ئورغاق ، كەتمەن قاتارلىق قالاق دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئىشلىتىلگەنىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئات سۆرەيدىغان قوش چاقلىق ـ قوش چىشلىق ساپان قاتارلىق يېڭى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئىشلىتىش ئومۇملاشتۇرۇلدى . 1958 ـ يىلى تۇنجى قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن « DT28 » ماركىلىق تراكتور سېتىۋېلىندى . 1964 ـ يىل 9 ـ ئايدا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەنتەمىنلەش پونكىتى قۇرۇلدى ، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ـ تراكتور پونكىتى قۇرۇلۇپ ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك ماشىنا خادىملىرى تەدرىجىي كۆپەيدى . 1989 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە چوڭ ـ كىچىك تراكتور 68 گە ، كىچىك تېپىكى تراكتور 130 غا ، يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرىنىڭ مەشغۇلات مقدارى 350 مىڭ ئۆلچەملىك موغا يەتتى .

§ 1 . تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە بوقۇسا ، كەتمەن ، سۆرەم قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئىشلىتىلەتتى . يەر ئاغدۇرۇش ، ئوغۇت چېچىش ، يەر تېرىش ، ئوت ـ چۆپ چاناش ، توپا يۆلەش ۋە ئېرىق قېزىش ، سۇغىرىش ، ئۆستەڭ چېپىش ، سۇ باشلاش ، ھارۋا ـ زەمبىللەرگە توپا قاچىلاش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە كەتمەن ئىشلىتىلەتتى ، ئورما ئورۇش ، ئوت ـ چۆپ ئورۇشتا بىردەك ئورغاق ئىشلىتىلەتتى ، خامان تېپىشتە ياغاچ گۈرجەك ، كالا تېرىسى ۋە سىگىردىن ياسالغان غەلۋىر ، ئۆتكەمە ۋە ياغاچ ئارا ، تۆلۈق تاش ئىشلىتىلەتتى ۋە چارۋىغا دەسستىش ئۈسۈلى قوللىنىلاتتى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە كەلپىن ناھىيىسىدە ئات سۆرەيدىغان قوش چاقلىق ، قوش چىشلىق ساپان ، سىيالكا ، ئات سۆرەيدىغان ئورۇش ، يىغىش ماشىنىسى قاتارلىق يېڭى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ئىشلىتىش ئومۇملاشتى . 1958 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن « DT28 » ماركىلىق تراكتوردىن بىرى سېتىۋېلىندى . بۇ ، كەلپىندىكى تۇنجى تراكتور بولۇپ قالدى . 1964 ـ يىلى ئاچال سۇ ئامبىرى ئىش ئورنى زەنجىر تاپانلىق « شەرق قىزارىدى ـ 54 » تېپىلىق تراكتوردىن بىرنى سېتىۋېلىپ ، ئادەتتىكى چاغلاردا توسمىنى چىكىداشقا ، دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە يەر تېرىشقا ئىشلەتتى . بۇ ، كەلپىن ناھىيىسى بويىچە ئەڭ دەسلەپ تېرىلغۇغا ئىشلىتىلگەن تراكتور بولۇپ قالدى .

1965 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى — تراكتور پونكىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1966 ـ يىلى بەزى دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمانلىرى تۈركۈمگە بۆلۈپ تولۇقلاپ بېرىلدى ، پونكىتتا « شەرق قىزارىدى — 54 » تېپىلىق تراكتوردىن تۆتى ، چاۋشىيەندە ئىشلەنگەن « تۆلپار — 28 » تېپىلىق تراكتوردىن ئىككىسى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ جەمئىي قۇۋۋىتى 227 ئات كۈچىگە يەتتى . ماشىنغا سۆرىتىلىدىغان ئۈسكۈنىلەردىن تۆت دانە بەش چىشلىق ساپان ، 24 قۇرلۇق ئۇچ سىيالكا ، ئۇچ دانەئىككى چىشلىق ساپان ،

ئېغىر تېپىشكى بەش تىرنا ، بەش كۈلتىۋاتور ، يېنىك تېپىشكى يۇمىلاق دېسكىلىق ئالتە تېرنا ، بىر دان ئايرىش ماشىنىسى ، بىر ئۇرۇق تاللاش ماشىنىسى بار بولدى . شۇنىڭدەك يېزا ئىگىلىك ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان « ئازاد » ماركىلىق ئاپتوموبىلدىن بىرسى سەپلەپ بېرىلدى . 1968 - يىلى « شەرق قىزارىدى—28 » تېپىلغ تراكتوردىن بىرى كۆپەيدى .

1971 - يىلى « 1 - ئوكتەبر » گۈڭشېسى تراكتور پونكىتى « شەرق قىزارىدى—28 » تېپىلغ تراكتوردىن ئىككىنى سېتىۋالدى . 1976 - يىلى ئۇچ دەرىجىلىك رېمونت قىلىش ، ياساش توري قۇرۇلدى . ھەر قايىسى دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتلىرىغا بەزى رېمونت قىلىش - سەپلەش ئۈسكۈنىلىرى سەپلەپ بېرىلدى . « 1 - ماي » ، « 1 - ئىيۇل » گۈڭشېلىرىغا تېشىش ستانوكى ، توك بىلەن كەپشەرلەش ماشىنىسى سەپلەپ بېرىلدى . « 1 - ئوكتەبر » گۈڭشېسى دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىغا « ئۇچ ستانوك ،بىر ماشىنا » تولۇق سەپلەپ بېرىلدى ، يەنە يەل بازغىنى ، ھاۋا كۈچى بىلەن يەل بېرىش ماشىنىسى تولۇقلاپ بېرىلدى .

1977 - يىلى يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان چوڭ - ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور 19 غا ، « ئىشچى - دېھقان—11 » تېپىلغ قول تراكتورى36 گە ، دىزىل ماتورى 20 (500 ئات كۈچى)گە يەتتى ، ئومۇمىي ماشىنىلارنىڭ قۇۋۋىتى1579 ئات كۈچىگە يېتىپ ، 1967 - يىلىدىكىدىن 1335 ئات كۈچى ئاشتى ، بۇ ، 1967 - يىلىدىكىنىڭ 5. 47 ھەسىسىگە باراۋەر .

1978 - ،1979 - يىللىرى ئۇچ گۈڭشېدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت « شەرق قىزارىدى —28 » تېپىلغ تراكتور سېتىۋالدى . مەبلەغنى ئۆزلىرى تەييارلىدى ياكى بانكىدىن قەرز ئالدى ، دۆلەت بىر قىسمىنى ياردەم قىلدى . تراكتورلار ئاساسەن يازلىق يېغىم ، خامان تېپىشكە ئىشلىتىلدى ۋە ترانسپورت ۋاستىسى قىلىندى ، يەر ھەيدەش ۋە باشقا ئېتىز - ئېرىق مەشغۇلاتىغا ناھايىتى ئاز ئىشلىتىلدى . كېيىن باشقۇرۇش ناچار بولغانلىقتىن ،1980 - يىلى ناھىيە دۆلەت مەبلىغىگە سېتىۋېلىنغان قىسمەن ماشىنا سايمانلارنى قايتۇرۇۋېلىپ ، يېغىپ باشقۇردى ۋە ئىشلەتتى . 1982 - يىلى ناھىيىگە قايتۇرۇپ كېلىنگەن يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى ئىچىدە ، بىر « تۆمۈر بوقا—55 »تېپىلغ تراكتور ، ئالتە « شەرق قىزارىدى—28 » تېپىلغ تراكتور ، 20 « ئىشچى - دېھقان—11 » تېپىلغ قول تراكتورى ۋە باشقا بىر قىسىم ئوتتۇرا - كىچىك تېپىشكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى بار بولۇپ ، بۇ ماشىنا - سايمانلارنىڭ بۈزۈلۈشى ئېغىر بولغاچقا ، كۆپ قىسمىنى ئىشلەتكىلى بولمىدى . مەبلەغ جەھەتتىكى قېينچىلىق تۈپەيلىدىن بۈزۈلغان ماشىنىلارنى رېمونت قىلىپ ، ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىغاچقا ، پېچەتلەشكە توغرا كەلدى . كېيىنچە چوڭراق تېپىشكى تراكتورلار يېزا ئىگىلىك 1 - شى 2 - تۈمەن - مەيدانغا ، قول تراكتورلار ئەزالارغا سېتىپ بېرىلىپ بىر تەرەپ قىلىندى . چوڭ ئەترەتلەرنىڭ كىچىك تېپىشكى تراكتورلىرىنىڭ كۆپىنچىسى خۇسۇسلارنىڭ ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرۇشىغا بېرىلدى .

1983 - يىلى ناھىيە بويىچە دېھقانلار ئارىسىدا ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور ،ئاپتوموبىللارنى سېتىۋېلىپ تىجارەت قىلىدىغان كەسىپىي ئائىلىلەر مەيدانغا كەلدى . چوڭ ئەترەتلەردىكى بارلىق قول تراكتورلىرى باغا سۈندۈرۈلۈپ ، دېھقانلارغا سېتىپ بېرىلدى . بۇ تراكتورلارنىڭ كۆپىنچىسى ترانسپورت بىلەن شۇغۇلىنىپ پۇل تېپىش ، يېزا ترانسپورتى ۋە خامان تېپىش قاتارلىق ئىشلارغا سېلىندى . شۇنىڭ بىلەن ناھىيىدە دۆلەت ، كوللېكتىپ ، شەخسىنىڭ ئىبارەت كۆپ قاتلاملىق دېھقانچىلىق ماشىنىلرىنى باشقۇرۇش شەكلى مەيدانغا كەلدى .

1985 - يىلى يېزا ئىگىلىكى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان چوڭ - ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتور 51 گە ، قۇۋۋىتى 2021 ئات كۈچىگە ، كىچىك تېپىشكى تراكتور 103 كە ، قۇۋۋىتى 1301 ئات كۈچىگە ، ھەرخىل ماتورلۇق ماشىنا - سايمان 57 گە ، قۇۋۋىتى 1220 ئات كۈچىگە يەتتى ، يېزائىگىلىك ترانسپورتىغا ئىشلىتىلگەن ماشىنىلار ئىچىدە ئاپتوموبىل 19 غا ، قۇۋۋىتى 1805 ئات كۈچىگە يەتتى . ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلـ

رى بىلەن تىجارەت قىلىدىغان يەككە ئائىلە 172 گە يەتتى. 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ تىپتكى تراكتور 65 كە ، قۇۋۇتى 2727 ئات كۈچىگە ، پرىتسىپ65 كە ، كىچىك تىپتكى تراكتور 167 گە ،قۇۋۇتى 2321 ئات كۈچىگە ، كىچىك تىپتكى پرىتسىپ 167 گە ، دىزىل ماشىنسى 95 كە ، قۇۋۇتى 1575 ئات كۈچىگە ، ماتورلۇق ماشىنلار 103 كە ، قۇۋۇتى 2420 ئات كۈچىگە ، دېھقانچىلىققا ئىشلىتىلگەن يۈك ئاپتوموبىلى 31 گە يەتتى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى يەككە ئىگىلىكتىكى ماشىنلاردۇر.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى دېھقانچىلىق ماشىنلىرى ۋە ھارۋىلارنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى

جەدۋەل 4—8

يىللار	چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتكى تراكتورلار			كىچىك تىپتكى تراكتورلار			ماتورلۇق ماشىنلار		يۈك ئاپتوموبىلى		ھارۋا
	سانى	ئات كۈچى	پرىتسىپ	سانى	ئات كۈچى	پرىتسىپ	سانى	ئات كۈچى	سانى	ئات كۈچى	
1958	1	28	1								450
1959	1	28	1								475
1960	1	28	1								480
1961	1	28	1								490
1962	1	28	1								495
1963	1	28	1				1	40			498
1964	1	28	1				1	40			498
1965	6	296	6				1	40	2	188	520
1966	7	324	7				1	40	2	188	630
1967	7	324	7				1	40	2	188	545
1968	8	386	8				2	80	2	188	610
1969	9	414	9				2	80	2	188	640
1970	7	300	7				2	80	1	94	655
1971	13	502	13				2	80	1	94	670
1972	13	542	13				3	100	1	94	700
1973	13	542	13				3	100	1	94	710
1974	14	602	14				4	180	1	94	760

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىللار	چوڭ ، ئوتتۇرا تېپىشكى تراكتورلار			كىچىك تېپىشكى تراكتورلار			ماتورلۇق ماشىنىلار		يۈك ئاپتوموبىلى		هارۋىلار
	سانى	ئات كۈچى	پرىتسىپ	سانى	ئات كۈچى	پرىتسىپ	سانى	ئات كۈچى	سانى	ئات كۈچى	
1975	27	1003	27				21	347	1	94	780
1976	54	1562	54				25	436	1	94	795
1977	62	1753	62				37	542	1	94	998
1978	66	1912	66				41	616	2	188	1040
1979	67	1945	67				41	620	3	240	1158
1980	62	1396	62				56	899	4	360	2240
1981	42	1147	62				46	561	7	786	2350
1982	32	1097	32	64	640	64	52	552	8	810	3560
1983	35	1157	35	70	815	70	55	636	8	810	4100
1984	39	1539	34	86	977	86	61	1176	10	950	4510
1985	51	2021	51	103	1301	103	57	1220	19	1805	5308
1986	46	1689	48	118	1413	118	88	1568	22	1915	5308
1987	53	3249	63	127	1596	127	75	1353	31	2725	5918
1988	63	2453	73	129	1646	129	80	1818	31	3704	5930
1989	68	2632	78	130	1657	130	95	1575	31	2725	5930
1990	65	2727	65	167	2321	167	103	2024	31	2725	6158

§ 2 . مەشغۇلات سەۋىيىسى

1964 ـ يىلى ئاچال سۇ ئامبىرى ئىش ئورنى « شەرق قىزاردى—54 » تېپلىق زەنجىر تاپانلىق تراكتورىدىن بىرنى سېتىۋالدى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىمى 5 ـ 6گە يەتتى ، ئۇلارغا بەش چىشلىق سايانىدىن بىرسى سەپلەپ بېرىلدى ، بۇ تراكتور بىلەن دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدە « 1 ـ ئۆكتەبىر » گۈڭشېسىنىڭ يەر تېرىشىغا ياردەم بېرىلدى .

1965 ـ يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ـ تراكتور پونكتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭغا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تراكتورچىلارنى يېتىشتۇرۇش كۇرسىنى پۈتتۈرگەن 17 تراكتورچى تەقسىم قىلىندى ، كېيىن كۆپىيىپ 49 غا يەتتى ، ئۇلار پۈتۈن ناھىيىدىكى ئۈچ گۈڭشې ، 14 چوڭ ئەترەت ، 46 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە تارقىلىپ ئورۇندىغان يىللىق مەشغۇلات مقدارى 41 مىڭ 700 ئۆلچەملىك موغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئېتىز ـ ئېرىق مەشغۇلات مقدارى 36 مىڭ 700 مو بولۇپ ، ئومۇمىي مەشغۇلات مقدارىنىڭ 88.1 پىرسەنتنى ئىگىلىدى ؛ ماشىنا بىلەن ئاغدۇرۇلغان ۋە ئۇرۇق سېلىنغان يەر كۆلىمى 11 مىڭ 485 مو بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىقچىلىق كۆلىمىنىڭ 22.5 پىرسەنتنى ئىگىلىدى . ھەر بىر ئات كۈچى ئورۇندىغان يىللىق ئوتتۇرىچە مەشغۇلات مقدارى 173 ئۆلچەملىك موغا يەتتى . ئۆلچەپ كۆرۈلىشىچە ، ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىنغاندا ، قولدا ئۇرۇق سېلىش (چېچىش) قا قارىغاندا ، ھەر مودا ئون جىڭدىن كۆپرەك ئۇرۇق تېجەپ قېلىنغان .

1970 ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىدىكى تراكتور پونكتلىرى گۈڭشېلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . شۇنىڭ بىلەن گۈڭشېلار تراكتورلارنى ئېلىشنى خالىماسلىق ، ئىشلىتىش تېخنىكىسى ناچارلىشىش ، ئىگىلىك باشقۇرۇش ياخشى بولماسلىق ۋە ماشىنا بىلەن قىلىنغان تېرىقچىلىق ھەققىنى يىغىۋالالماسلىق قاتارلىق مەسىلەر كېلىپ چىقىپ ، ماشىنا بىلەن يەر ئاغدۇرۇش ، ئۇرۇق سېلىش مەشغۇلاتىنى ئېلىپ بېرىش بىر مەھەل تەسكە توختىدى .

1977 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنىڭ سانى 112 گە ، ماشىنا بىلەن ئاغدۇرۇلغان يەر كۆلىمى 21 مىڭ 800 موغا ، ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىنغان كۆلەم 11 مىڭ 300 موغا يەتتى . كەنجى قوناق قول تراكتورلىرى بىلەن تېرىلىپ ، تېرىقچىلىقنىڭ ۋاقتىدا ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى . شۇ يىلى تراكتورغا چېتىلغان خامان تېپىش ئۈسكۈنىسى بىلەن خامان تېپىلىپ ، يازلىق يېغىم ۋەزىپىسى مۇددەتتىن بۇرۇن تاماملاندى ، ئىلگىرىكى چارۋىلارغا دەسستىپ خامان تېپىشتەك ئېغىر ئەمگەك ئۈستىدىكى ئۈزگەرتىلدى . 1981 ـ يىلى يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىشىمۇ گۈڭشې ، چوڭ ئەترەتلەردە ھۆددىگەرلىك يولغا قويۇلدى ؛ كىچىك تېپىكى تراكتورلار شەخسلەرگە ھۆددىگە بېرىلىپ خامان تېپىش ، ئون ، ياغ تارتىش ، ياغاچ ھەرىدەش ، كۆممىقوناق دېنىنى ئايرىش ئىشلىرىدا ئىشلىتىلدى .

1983 ـ يىلى ئوتتۇرا تېپىكى رېزىنكە چاقلىق تراكتور ، ئاپتوموبىل ۋە يېزا ئىگىلىك ماشىنا ـ سايمانلىرىنى سېتىۋالىدىغان دېھقان ئائىلىلىرى مەيدانغا كەلدى ، ئەسلىدىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى قول تراكتورلىرى باھاغا سۈندۈرۈلۈپ ، دېھقانلارنىڭ ئىشلىتىشىگە سېتىپ بېرىلدى .

1985 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تىجارەت قىلىدىغان يەككە ئائىلىلەر 172 گە كۆپىيىپ ، ئۇلار 191 مىڭ 700 ئۆلچەملىك مو مەشغۇلات مقدارىنى ئورۇندىدى . بۇ ، ئومۇمىي مەشغۇلات مقدارى

224 مىڭ 200 ئۆلچەملىك مونىڭ 85.5 پىرسەنتنى ئىگىلىدى؛ كوللېكتىپنىڭ دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئوـ رۇندىغىنى 14 مىڭ 200 ئۆلچەملىك مو بولۇپ، ئومۇمىي مەشغۇلات مىقدارىنىڭ 6.3 پىرسەنتنى، يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئورۇندىغان مەشغۇلات مىقدارى 8.2% نى ئىگىلىدى. 1987 ـ يىلى ماشىنا ئارقىلىق مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلغان كۆلەم 35 مىڭ مودىن كۆپرەككە يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1990 — 1975 ـ يىللىرىدىكى دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش ئەھۋالى ۋە مەشغۇلات مىقدارى

جەدۋەل 4 ـ 9

تۈرى / يىل	دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش		دېھقانچىلىق مەشغۇلات مىقدارى (10 مىڭ ئۆلچەملىك مو)
	قارار سانى	ئادەم سانى	
1975	1	32	
1976	2	62	
1977	2	57	8.9
1978	1	44	16.7
1979	3	110	13.1
1980	4	178	13.4
1981	3	100	9.9
1982	3	77	8.6
1983	4	175	4.3
1984	2	91	14.89
1985	3	110	22.4
1986	4	166	30.9
1987	3	118	32.02
1988	1	40	30.4
1989	1	47	35.144
1990	2	48	50

به‌شنچی قسسم

چارۋىچىلىق

بەشىنچى قىسىم

چارۋىچىلىق

كەلپىن دېھقانچىلىق ناھىيىسى بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى خېلى زور نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ . ناھىيە بويىچە مەخسۇس چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئاھالە ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 4.28 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . 1989 - يىلدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا چارۋىچىلىق مەھسۇلاتىنىڭ قىممىتى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 33 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن ، چارۋىچىلىق ساھەسىدىكى ھەر بىر ئەمگەك كۈچىگە توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە يىللىق ساپ مەھسۇلات قىممىتى 237.78 يۈەنگە يېتىپ ، دېھقانچىلىق ساھەسىدىكى ھەر بىر ئەمگەك كۈچىگە توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە يىللىق ساپ مەھسۇلات قىممىتىدىن 85.02 يۈەن ئېشىپ كەتكەن .

كەلپىن ناھىيىسى چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ئاساسىي جەھەتتىن تەبىئەتكە تايىنىپ ، چارۋىلارنىڭ 85 پىرسەنتىنى تەبىئىي ئوتلاقلاردا باقىدۇ . دېھقانچىلىق رايونلىرىدا چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىياتى بىر قەدەر ئاستا . ناھىيە بويىچە 4 مىليون 127 مىڭ 800 مو ئوتلاق بار ، تەبىئىي شارائىتىنىڭ چەكلىمىسى ۋە تەسىرى (ئاساسەن سۇ قىسلىقى) تۈپەيلىدىن ئەمەلىيەتتە پەقەت 2 مىليون 12 مىڭ 600 مو ئوتلاقتىنلا پايدىلىنىپ كېلىنمەكتە . بۇ ، ئومۇمىي ئوتلاق كۆلىمىنىڭ 50 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە چۆل - باياۋانلىقتىكى ئوتلاق 1 مىليون 258 مىڭ 800 موغا ، پەس يەرلەردىكى سازلىق ئوتلاق 523 مىڭ موغا ، تاغدىكى چۆل ئوتلاقلىرى 122 مىڭ 700 موغا ، ئېگىزلىككە جايلاشقان سوغۇق ئوتلاقلار 108 مىڭ 100 موغا يېتىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ئوتى ئورۇۋېلىنىدىغان 1249.5 مو تەبىئىي ئوتلاق بار . شۇڭا كەلپىن ناھىيىسىدە چارۋىچىلىق تەرەققىياتى يايلاق چەكلىمىسىگە تولىمۇ ئېغىر ئۇچرايدۇ .

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ناھىيە بويىچە 59 مىڭ 95 تۇياق چارۋا مال بولغان ، كېيىنچە ئۇزلۇكسىز كېمىيىپ كەتكەن . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) غا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئاران 36 مىڭ 364 تۇياق چارۋا مال قالغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە راۋاجلاندۇرۇلدى . 1956 - يىلغا كەلگەندە كەلپىن ناھىيىسىدىكى چارۋا 1949 - يىلدىكى 36 مىڭ 364 تۇياقتىن كۆپىيىپ 66 مىڭ 546 تۇياققا يەتتى ، يىللىق كۆپىيىش نىسبىتى 6.52% بولدى .

1957 - يىلدىن 1962 - يىلغىچە تەبىئىي ئاپەت ، ئوتلاق ماجراسى ۋە سول پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ناھىيىدىكى چارۋا يىلدىن يىلغا ئازىيىپ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ئازىيىش نىسبىتى 7.6% كە يەتتى . 1962 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە چارۋا سانى 33 مىڭ 100 تۇياققا چۈشۈپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن چارۋا 1949 - يىلدىكىدىن 3.2% ئازىيىپ كەتتى .

1963 - يىلدىن 1968 - يىلغىچە چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى يىلدىن يىلغا ياخشىلىنىپ ، چارۋا سانى ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 7.47% دىن كۆپەيدى .

1969 — 1976 - يىللاردىكى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى يەنە

نە تۆۋەنلەشكە باشلاپ ، يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1.53% دىن ئازىيىپ بارىدى.

1977 — 1980 - يىللاردا چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئاساسەن بىر ئىزدا توختاپ قالدى ، ئېشىش ھەجمى چوڭ بولمىدى.

1981 — 1983 - يىللىرى چارۋىچىلىقتا مىسلىسىز مول ھوسۇل ئېلىندى. 1983 - يىلى قوتاندىكى چارۋا سانى 86 مىڭ 400 تۇياقتا يېتىپ ، تارىختا ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى.

1984 — 1985 - يىللىرى قۇرغاقچىلىق سەۋەبىدىن ئوت - چۆپلەر قۇرۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆكلەيدىغان چاكاندىلار ھەددى - ھېسابسىز كولاپ كېتىلگەنلىكى ھەم يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىپ ، نۇرغۇن چارۋا قىرىلىپ كەتكەنلىكى ۋە سېتىۋېتىلگەنلىكى ئۈچۈن چارۋا سانى يەنە كېمىيىپ كەتتى.

1986 - يىلدىن كېيىن چارۋا يىلمۇ يىل كۆپىيىشكە باشلاپ ، 1990 - يىلغا يەتكەندە چارۋا سانى 104 مىڭ تۇياقتا يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى تۆگە ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ئومۇمىي تۆگە سانىنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ چارۋىچىلىقىدىكى بىر چوڭ ئۈستۈنلۈك ھېسابلىنىدۇ. 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە تۆگە سانى 2900 گە يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تۈزۈلمىسى 1956 - يىلغىچە يەككە ئىگىلىكتىن ئىبارەت بولغانىدى. تۆگىلەر ئائىلىلەر بويىچە تاغلىق رايوندا كۆچمەن ھالەتتە بېقىلاتتى. 1956 - يىلى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ھەرىكىتى داۋامىدا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى باھاغا سۈندۈرۈپ پاي ھېسابىدا كوپېراتىپقا قوبۇل قىلىش ۋە تارقاق چارۋىلارنى ۋەكالىتەن بېقىشتىن ئىبارەت ئۆزگەرتىش چارىسىنى قوللىنىپ ، چارۋىنى كوپېراتىپنىڭ بىر تۈتاش باشقۇرۇشىغا تاپشۇردى. بۇ مەزگىلدە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاقچى ، ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرىدە كۆچمەن ياشاۋاتقان چارۋىچىلار ۋە چارۋا مالىلارنى ئۆز جايىدا ئۆزگەرتىش سىياسىتىنى بەلگىلىدى. ئاقچى ،ئۇچتۇرپان ناھىيىلىرى ئۆز دائىرىسىدە كوپېراتىپ تەشكىل قىلدى. 1958 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە خەلق گۈڭشېسى ئومۇملاشتۇرۇلدى. چارۋىچىلارمۇ گۈڭشېغا ئەزا بولۇپ كىردى. 1985 - يىلى چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، چارۋا مالىلار شەخسىلەرنىڭ ھۆددىگە ئېلىپ بېقىپ باشقۇرۇشىغا تەقسىملەپ بېرىلدى.

I باب

ئوتلاق

§ 1. ئوتلاق كۆلىمى

كەلپىن ناھىيىسىدىكى تەبىئىي ئوتلاقلاردىن پايدىلانغىلى بولىدىغىنى ئاران 2 مىليون 10 مىڭ مو بولۇپ ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئوتلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 21.15 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ، ئۇنىڭدا جەمئىي 64 مىڭ 398.22 تۇياق چارۋا (قوي بىرلىكى بويىچە ھېسابلاندى ، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) ئوتلىيالايدۇ. جۈملىدىن ئوتلاقنىڭ شىمالىي تاغلىق رايونغا جايلاشقىنى 492 مىڭ 700مو بولۇپ ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئومۇمىي ئوتلاق كۆلىمىنىڭ 21.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭدا 16 مىڭ 1.450 تۇياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ. جەنۇ-

بىر قىسمىدىكى تۇزلەڭلىكتە (ئويمانلىقتا) پايدىلانغىلى بولىدىغان ئوتلاق كۆلىمى 1 مىليون 25 مىڭ 500 مو بولۇپ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئوتلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 7.99 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئۇنىڭدا 42 مىڭ 948.29 تۈياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ.

ئوتلاق كۆلىمى جەھەتتە تۇزلەڭلىكتىكى ئوتلاقتاغلىق رايونلاردىكى ئوتلاقلاردىن چوڭ. تۇزلەڭ، چۆل ـ باياۋاندىكى ئوتلاقلار بىلەن ئويمان شورلۇق يەرلەردىكى ئوتلاقلارنىڭ تۈپراق قاتلىمى قېلىن-راق، توپىسى يۇمشاق ھەم تۇز، يەر ئۈستىدە تۇز تەركىبى سەل يۇقىرى؛ تاغلىق رايونلاردىكى ئوتلاقلار-نىڭ تۈپرىقى يىرىك، يانتۇلۇقى زور، جىلغىلار چوڭقۇر، ئوت ـ چۆپ مىقدارى ئازراق، ئومۇمەن ھەر بىر مو ئوتلاقتىن چىقىدىغان ھۆل ئوت 17.6—83.503 كىلوگرام كېلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ئاران ئالتە ئورۇن-دىن مو بېشىغا125 كىلوگرامدىن يۇقىرى ھۆل ئوت چىقىدۇ. باشقا جايلاردا مو بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بى-لەن 95.49 كىلوگرامدىن ئازراق ھۆل ئوت چىقىدۇ.

كەلپىندە سۇ ئاز، سۇنىڭ سۈپىتى ناچار، مىنېراللىشىش دەرىجىسى يۇقىرى بولغاچقا، ئوتلاقلارنى كېڭەيتىش ۋە راۋاجلاندۇرۇش توسقۇنلۇققا ئۇچرىغان. تاغلىق رايونلاردا چارۇنى ئۇزاقراق بېقىش نەتى-جىسىدە يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىر قەدەر زور بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. بەزى تاغلىق رايونلاردا بۇلاقلار-نىڭ سۈيى تارتىلىپ كېتىپ، ئادەم ۋە چارۋىلار ئىچىدىغان سۇدىن قىسىلىپ قالغان. بەزى تاغلىق را-يونلاردا چارۋا مالىلار ھەپتىدە ئاران بىر قېتىم سۇ ئىچەلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇ ئىچىش ئۇچۇن دائىم نەچچە ئون كىلومېتر يول يۈرۈشكە توغرا كەلگەن. تاغلىق رايونلاردىكى ئوتلاقلاردا چارۋىلار ياقتۇرۇپ يەيدىغان ئوت ـ چۆپ ناھايىتى ئاز.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئوتلاقلارنىڭ ئوت ـ چۆپلىرى پاكار ئۆسكەن بولۇپ، ئوت ـ چۆپ قاتلىمى ئاران 3—5 سانتىمېتر كېلىدۇ، ئوت بىلەن قاپلىنىش دەرىجىسى ئاران 70%—80% گە يېتىدۇ. ئەڭ يۇقە-رى بولغاندا ھەر بىر مو ئوتلاقتىن 104.15 كىلوگرام قۇرۇق ئوت چىقىدۇ. ناھىيە بويىچە 1 ـ دەرىجىلىك ۋە 1 ـ، 2 ـ خىل ئوتلاق يوق. ئوت ـ چۆپلەرنىڭ ئۆسۈشى شالاڭ بولۇپ، كۆپىنچىسى يېقىلغۇ ئۆسۈم-لۈكلىرى ياكى يېرىم ئوتۇن تۇرىدىكى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەردىن ئىبارەت، تۆگە بېقىشقا مۇۋاپىق كېلىدىغان ئوتلاق 815 مىڭ 800 موغا يېتىدۇ.

ئىقلىمنىڭ قۇرغاقلىقى، يامغۇرنىڭ ئازلىقى، يەنە كېلىپ سۇغىرىش ئىمكانىيىتىنىڭ يوقلۇقى سەۋەب-دىن كەلپىندە ئوت ـ چۆپلەرنىڭ ئۆسۈشى ئاستا، لېكىن چارۋىلارنىڭ كۆپىيىشى بىر قەدەر تېز بولىدۇ. شۇڭا، ئوتلاقلاردا چارۋىلارنى بېقىش ۋاقتى ئۇزىراپ كېتىپ، ئوتلاقلاردا ئومۇمىيۈزلۈك چېكىنىش يۈز بەرگەن. بەزى ئوتلاقلارنىڭ ئاقچى ناھىيىسىدىكى ئوتلاقلار بىلەن بولغان چېگرىسى ئېنىق ئايرىلمىغانلىق-تىن، كىرىشتۇرۇپ مال بېقىلىپ، چارۋا مالىلارنى ئوتلاقتا بەك كۆپ بېقىش ئەھۋالى كۆچىيىپ كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 70 ـ يىللاردا ئوتلاقلار ئۇزلەشتۇرۇلۇپ ئاشلىق تېرىلغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تېرىلغۇ مەزگىلدە سۇ يېتىشمىگەنلىكى ئۈچۈن، تەدرىجىي ھالدا 66 مىڭ مودىن ئارتۇق ئۇزلەشتۇرۇلگەن ئوتلاق تاشلىنىپ قالدى. بۇ تاشلىنىپ قالغان ئوتلاقلار 70 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئوت ـ چۆپ بولۇق ئۇسىدىغان يەرلەر ئىدى.

§ 2. ئوتلاق تۈرى

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئوتلاقلار 14 رايونغا جايلاشقان بولۇپ، ئالتە تۈرگە ئايرىلىدۇ.

1 . تۇزلەڭ چۆللۇكتىكى ئوتلاقلار

تۇزلەڭ چۆللۇك ئوتلاقلىرى ئاچال يېزىسىنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىي تەرەپلىرىگە جايلاشقان ، كۆلىمى 591 مىڭ 700 مو ، پايدىلانغلى بولىدىغىنى 544 مىڭ 400 مو بولۇپ ، ناھىيە بويىچە ئوتلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 27.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . بۇ ئوتلاقلاردا 21 مىڭ 344.03 تۈياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ . ئەمما بۇ ئوتلاقلارنىڭ سۈيى كەمچىل ، تۈپرىقى قۇۋۇشچان بولغاچقا ، پەقەت شورغا ، قۇرغاقچىلىققا چىداملىق ئۆسۈملۈكلەرلا ئۆسەلەيدۇ . يىرىك ئوت ـ چۆپلەرنى يېيىشكە لايىق تۆگە ، ئۆچكە ، ئات ، كالا قاتارلىق چارۋىلارنى ياز پەسلىدە بېقىشقا بولىدۇ .

تۇزلەڭ چۆللۇكتىكى ئوتلاقلارنى تۇزلەڭ شورلۇقتىكى ئوتلاقلار ۋە تۇزلەڭ چۆللۇكتىكى ئوتلاقلار دەپ ئايرىشقا بولىدۇ .

تۇزلەڭ شورلۇقتىكى ئوتلاقلار يەر يۈزىدە دائىم 3 — 5 سانتىمېتر قېلىنلىقتا شور قەۋەت بولىدۇ . ئۇ تېپىك شور تۇپراققا كىرىدۇ . بۇ ئوتلاقلار ئاساسەن گەزلىك يېزىسى بىلەن ئاچال يېزىسى ئەتراپىغا جايلاشقان ، كۆلىمى 281 مىڭ 400 مو كېلىدۇ . ئۇ پايدىلىنىشقا بولىدىغان مۇشۇ خىلدىكى ئوتلاقلار كۆلىمىنىڭ 51.69 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ .

تۇزلەڭ چۆللۇكتىكى ئوتلاقلار ئاساسەن ئاچال يېزىسىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان ، كۆلىمى 285 مىڭ 800 مو كېلىدۇ . پايدىلىنىشقا بولىدىغىنى 262 مىڭ 900 موغا يېتىپ ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان بۇ خىلدىكى ئوتلاقلارنىڭ 48.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

2 . تاغلىق چۆللۇكتىكى ئوتلاقلار

بۇ ئوتلاقلار ناھىيىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى پاكار تاغ ـ داۋانلارغا جايلاشقان ، كۆلىمى 726 مىڭ 200 مو كېلىدۇ . پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئوتلاق كۆلىمى 689 مىڭ 900 مو بولۇپ ، ناھىيە بويىچە پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئوتلاقلار ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 34.37 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئۇلاردا 19 .9093 تۈياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ . بۇ جايلار تارىم ئويمانلىقىنىڭ قۇرغاق ئىقلىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن تېپىك تاغلىق چۆللۇكىنىڭ قۇرغاق ئىقلىمىنى شەكىللەندۈرگەن ، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 90 مىللىمېتر دىن تۆۋەن ، پارغا ئايلىنىش مىقدارى يۇقىرى بولۇپ 2900 مىللىمېتردىن ئېشىپ كېتىدۇ . بۇ يەرنىڭ توپا قاتلىمى نېپىز ، تۈپرىقى قۇۋۇشچان ، يەر يۈزى توپا بىلەن ئۇششاق تاشلارنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ھاسىل بولغان قوڭۇر تۇپراقبولۇپ ، چاتقال ۋە تۇرى ئاز بولغان پاكار ، ئۇششاق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ .

3 . تاغدىكى چۆل يايلاق ئوتلاقلىرى

تاغدىكى چۆل يايلاق ئوتلاقلىرى يايلاق ئوتلىقىغا ئۆتۈش ئۆتكۈنچى خاراكتېردىكى ئوتلاق بولۇپ ، يەر تۈزۈلۈشى ئېگىز ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى كۆپرەك ، تۇپراقتا ئورگانىك مادداا خېلى كۆپ ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بىلەن قاپلىنىش دەرىجىسى خېلى يۇقىرى ، ئوت ـ چۆپ تۇرىمۇ خېلى كۆپ . بۇنداق ئوتلاق ناھىيىنىڭ غەربى ۋە غەربىي شىمالىدىكى دېگىز يۈزىدىن 2500—2700 مېتر ئېگىز بولغان ئوتتۇراھال تاغلارغا جايلاشقان ، كۆلىمى 122 مىڭ 600 مو كېلىدۇ . پايدىلىنىشقا بولىدىغىنى 116 مىڭ 500 موغا يېتىپ ، ناھىيە بويىچە پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئوتلاق كۆلىمىنىڭ 5.98 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئۇنىڭدا 2525.75 تۈياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ . تاغ گەۋدىسىنىڭ كەسمە يۈزى بىر قەدەر چوڭقۇر بولۇپ ، قىسمەن جايلىرى بىر قەدەر تۇز ، جىگەررەڭ كالتسىيلىق تۇپراقتا چاتقال ۋە يېرىم چاتقال ، ئەمەن ۋە باشقا باشاقلىق ئوتلار ئۆسىدۇ . ئۇلارنىڭ قاپلاش نىسبىتى 20% — 25% . يۇقىرى قەۋەتتىكى چاتقال ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئېگىزلىكى 20 — 30 سانتىمېتر ، تۆۋەن قەۋەتتىكى ئوت ـ چۆپلەرنىڭ ئېگىزلىكى 15 — 20 سانتىمېتر كېلىدۇ .

4 . ھاۋاسى سوغۇق ئېگىزلىككە جايلاشقان ئوتلاقلار

بۇ خىلدىكى ئوتلاقلار يۇرچى يېزىسىنىڭ قارا چوققا ، ھېيتېكە جىلغىسى قاتارلىق ئورۇنلىرىغا جايلاشقان ، كۆلىمى 102 مىڭ 800 مو ، پايدىلىنىشقا بولىدىغىنى 97 مىڭ 700 مو بولۇپ ، ناھىيىدىكى پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئوتلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 4.85 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ ، ئۇنىڭدا 2427 تۇياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ . ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 3000 مېتر ئېگىزلىككە جايلاشقان . بۇ ئوتلاقلار نەم بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى ئوت ـ چۆپ تۈرىمۇ كۆپ ، ئاساسەن ، بۇك ئۆسىدىغان باشاقلىق ئوتلار ۋە پۇرچاق ئىلىسىدىكى ئوت ـ چۆپلەر ئۆسىدۇ . بۇ يەردە سۇ تۇپراقنى ئاسان ئېقىپ كېتىدىغانلىقتىن ئېكولوگىيىسى سەل ناچار . ئادەتتە ، ئوتلاقتىن پايدىلىنىش ھەددىدىن زىيادە كۆپ بولغاچقا ، ئوت ـ چۆپلىرى پاكار ئۆسىدۇ .

5 . ئويمان يەرلەردىكى سازلىق ئوتلاقلار

بۇنداق ئوتلاقلار ، ئاساسلىقى ، قەشقەر دەرياسىنىڭ غەربى ، ئاچال يېزىسىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ ، ئىنتايىن قۇرغاق چۆل ئىقلىمى شارائىتىدا يەر ئاستى سۇيىنىڭ تەسىرى بىلەن شەكىللەنگەن . يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى ئون مېتر ئەتراپىدا ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1030 — 1070 مېترغىچە كېلىدۇ ، كۆلىمى 523 مىڭ مو ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان كۆلىمى 481 مىڭ 100 مو بولۇپ ، ناھىيە بويىچە پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئوتلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 24.67 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ . ئۇنىڭدا 26 مىڭ 604 تۇياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ .

6 . ئېگىز ھەم سوغۇق جايلاردىكى سازلىق ئوتلاقلار (ئوتى ئورۇۋېلىندىغان تەبىئىي ئوتلاقلار)

ئوتى ئورۇۋېلىندىغان تەبىئىي ئوتلاقلار ئەرەمجان تېغىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى 1.5 كىلومېتر كېلىدىغان ئورۇنغا جايلاشقان ، كۆلىمى 1249.5 مو ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان كۆلىمى 1187.03 مو ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2400 مېتر ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر قويۇق ـ باراقسان ئۆسىدۇ . ئوت بىلەن قاپلىنىش دەرىجىسى 75% — 80% گىچە ، ئوت قەۋىتىنىڭ ئېگىزلىكى 60 — 65 سانتىمېتر ، ھەر مو ئوتلاقتىن 500 كىلوگرام ھۆل ئوت يىغىۋېلىنىدۇ ، ئۇنىڭدا 284.6 تۇياق چارۋا ئوتلىيالايدۇ . بۇ ئىككىنچى خىل 5 ـ دەرىجىلىك ئوتلاقنىڭ ھاۋاسى سوغۇق ، نەم بولۇپ ، تاغ گەۋدىسى سەل يانتۇ ، توپا قەۋىتى سەل قېلىن بولغان تەسكەي قاپتال ۋە ئويمان يەرلەردە ھاسىل بولغان ، ئوتلاقنىڭ ئورنى دېڭىز يۈزىدىن 2900 مېتردىن ئېگىزرەك كېلىدۇ . تۇپراق تەركىبىدە ئورگانىك ماددا مول ، تۇپراقنىڭ قۇۋۇتىيېتەرلىك ، ئۇششاق مۇخ ، ئەمەن ۋە باشقا ئوت خىلىدىكى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ .

§ 3 . ئوتلاق قۇرۇلۇشى

ئوتلاق قۇرۇلۇشى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىلا باشلانغان . ئۇ چاغلاردا چارۋا باقىدىغان يەردە بىر نەچچە ئېغىز ئاددىي ئۆي سېلىنغان ۋە بىر مۇنچە ئاددىي كۆللەر كولانغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئوتلاق قۇرۇلۇشى خېلى تەرەققىي قىلدى . 1990 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە مالچىلار يېتىپ قوپىدىغان 189 ئېغىز ئۆي سېلىندى ، ئىككى ئورۇندا سۇنئىي نەسىللەندۈرۈش نۇقتىسى ، 184 قوتان بەرپا قىلىندى ، بەش ئورۇندا كۆل ، ئالتە ئورۇندا توسما ياسالدى ، 40 قۇدۇق كولاندى ، سەككىز بۇلاق كۆزى ئېچىلدى ، بەش كىلومېتر ئۆستەك چېپىلدى ، 1400 مو ئوتلاق قاشالاشتۇرۇلدى ، سۇنئىي ئۆسۈلدا 2000 مو ئوتلاق بەرپا قىلىندى ، 100 مو يەردە كۆچەت تىكىلىپ ئورمانلىنا قىلىندى .

§ 4 . ئوت ـ چۆپ ، يەم ـ خەشەك

ناھىيە بويىچە ئوتلاق ۋە تېرىلغۇ يەرلەردىن چىقىدىغان ئوت ـ چۆپ ، يەم ـ خەشەكنىڭ ئومۇمىي مىقدارى خېلى كۆپ ، ناھىيە بويىچە ئوت ـ چۆپ ، يەم ـ خەشەك چىقىدىغان 100 مىڭ مو يەر بار ، تېرىلىدىغىنى 50 مىڭ مودىن ئارتۇق ، ھەر يىلى 14 مىليون 500 مىڭ كىلوگرامدىن ئوشۇق شاخ ـ سامان ۋە ئوت ـ چۆپ ئېلىنىدۇ ، پايدىلىنىش نىسبىتى %80كە يېتىدۇ ، 24 مىڭ 510 تۇياق چارۋىنى باققىلى بولىدۇ . ئېلىنىدىغان ھەر خىل يەم ـ خەشەك 547 مىڭ 300 كىلوگرام بولۇپ ، بۇنىڭ بىلەن 2307 تۇياق قوي باققىلى بولىدۇ . ھەر يىلى 10 مىڭ موچە يەرگە كۆممىقوناق تېرىلىدۇ ، قوناق شېخىدىن 15 — 20 مىڭ تونىنا سىلوس تەييارلىغىلى بولىدۇ ، بۇ ئۇسۇل ياخشى ئۇنۇم بەردى . ناھىيە بويىچە ئورمانلىق ، ئورمان ئارىسىدىكى بوز يەر ، چاتقال ئورمانلىق 8 مىليون 493 مىڭ 800 موغا يېتىدۇ ، بۇلاردىن 170 نەچچە مىليون كىلوگرام ئوت ـ چۆپ چىقىدۇ . بۇنىڭ بىلەن 42 مىڭ 286 تۇياق چارۋىنى باققىلى بولىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، پارچە ـ پۈرات يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەردىن پايدىلىنىپ يەنە 36 مىڭ 985 تۇياق چارۋىنى باققىلى بولىدۇ . ئەگەر ئوتلاقلاردىن تولۇق پايدىلىنىلسا ، ئوتلاقلارنىڭ يۈكىنى يېنىكلەتكىلى بولىدۇ .

II باب

چارۋا مال تۇرلىرى

كەلپىن ناھىيىسىدە چوڭ چارۋىدىن ، ئاساسەن ، كالا ، ئات ، تۆگە ، ئېشەك ، قېچىر قاتارلىقلار ؛ ئۇششاق چارۋىدىن قوي ، ئۆچكە ، چوشقا قاتارلىقلار بار .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، چارۋا ماللارنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتى چىڭ تۇتۇلۇپ ، مۇئەييەن نەتىجىگە ئېرىشىلدى .

§ 1 . تۆگە

ئىقلىم ، ئوتلاق تىپى قاتارلىق سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن ، تارىختىن بۇيان ، كەلپىن ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تۆگە ئەڭ كۆپ بېقىلىدىغان ناھىيە بولۇپ كەلدى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 2845 تۆگە بولۇپ ، 1949 ـ يىلدىكىدىن ئازىيىپ كەتتى ، 1985 ـ يىلدىكىگە قارىغاندا 3000 غا يېقىن تۆگە ئازىيىپ كەتتى ، بۇنىڭدىكى سەۋەب ، بىرىنچىدىن ، تۆگىلەر باھالاپ ھۆددىگە بېرىلگەندىن كېيىن ، باشقۇرۇش بوشاپ كېتىپ ، تۆگىلەر كۆپلەپ سېتىۋېتىلگەن ، سويۇۋېتىلگەن ؛ ئىككىنچىدىن ، ھەر يىلى قۇرغاقچىلىق بولۇپ ، ئوت ـ چۆپلەر قۇرۇپ كەتكەن ، كۆپلىگەن چاكاندا كولاپ كېتىلگەن ، شۇنىڭ بىلەن ، تۆگىلەر ئوت

تىن قىسىلغان ؛ ئۇچىنچىدىن ، قان سىيرا قۇرتى ، ئىغىز پەردە يالىلۇغى قاتارلىق كېسەللىكلەر تارقالغان.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى تۆگىلەر تېپىك جەنۇبىي شىنجاڭ تۆگىلىرىگە تەۋە بولۇپ ، يۇڭىنىڭ رەڭگى بىر خىررەڭ ، ئاق كېلىدۇ ؛ جۇغى ئىنچىكە ، بېشى چىرايلىق ، بۇرنى تۈز ، تۇمشۇقى ئۇچلۇق ، بوينى ئۇزۇن ، پۇتى ئۇزۇن ، كۆكرىكى سەل ئىچكىرى ، لېكىن ئانچە كەڭ ئەمەس ، دۇمبە مويلىرى سەل قىسقا . بۇنداق تۆگە تىۋىت ئېلىشقا ، گۆشىنى يېيىشكە ، ئىشلىتىشكە يارايدىغان تۆگە تېپىغا كىرىدۇ . چوڭ تۆگىلەردىن يىلىغا ئوتتۇرىچە بەش كىلوگرام تىۋىت چىقىدۇ . كەلپىن تۆگىلىرى « چۆل كېمىسى » دېگەن نامغا ئىگە بولۇپلا قالماي ، بەلكى تاغ ـ داۋانلاردىن ئاشالايدىغان ئالاھىدە ئىقتىدارغىمۇ ئىگە .

§ 2 . قوي ـ ئۆچكە

كەلپىن ناھىيىسىدە قوي ۋە ئۆچكە بېقىلىدۇ .

1 . قوي

قوي كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق ئۆي ھايۋانلىرىدىن بىرى . 1989 ـ يىلى 49 مىڭ 337 تۇياق قوي بولۇپ ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئومۇمىي چارۋا سانىنىڭ 49.93 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1972 ـ يىلىدىن ئىلگىرى گۆش ۋە يېغىدىن پايدىلىنىشقا بولىدىغان يىرىك يۇڭلۇق قوي ئاساس قىلىنغانىدى . پەقەت ئاز سانىدىلا تاشقورغان يوغان قۇيرۇقلۇق قوينىڭ ئەۋلادى بار ئىدى . 1972 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئەلچىرە قويى يېتىشتۇرۇلىدىغان رايون قىلىپ بېكىتىلدى . 1974 ـ يىلى كۆچا ناھىيىسىدىكى ساۋخۇدىن 476 تۇياق نەسىلىك قارا كۆل قوشقىرى (« ئۈچ شىمال » قويى) كەلتۇرۇلۇپ ، قوي نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتى باشلاندى . ئىككى يىل شالغۇتلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئەلچىرە قويىنىڭ سانى 10 مىڭ 334 تۇياقتا يەتكۈزۈلدى . جۇملىدىن بىرىنچى ئەۋلاد ئەلچىرە قويى 4310 تۇياقتا ، ئىككىنچى ئەۋلاد ئەلچىرە قويى 2591 تۇياقتا يەتتى . يەنە تۆت يىل نەسلىنى ياخشىلاش ۋە تاللاپ يېتىشتۇرۇش ئارقىلىق 1980 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئەلچىرە قويى يېتىشتۇرۇلىدىغان رايونغا ئايلاندى . 1980 ـ يىلدىكى باھالاش نەتىجىسى شۇنى كۆرسەتتىكى ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى قويلار ئارىسىدا قارا كۆل ، ئەلچىرە قويى ۋە ئۇنىڭ نەسلى ياخشىلانغان ئەۋلادى مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلىگەن . لېكىن نەسلى ياخشىلانغاندىن كېيىن ، سۈپەتتىنى ئۆستۇرۇش خىزمىتىگە يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىلمىگەنلىكتىن ، نەسلى ياخشىلانغان قويلار يۇڭىنىڭ ساپلىقى بۇزۇلۇپ رەڭگى تۇتۇقلىشىپ ، بۇدرە ھالقىلىرى قالايمىقانلىشىپ سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتكەن ، ئەلچىرە قويلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى گۆش قويىغا ئايلىنىپ قالغان .

2 . ئۆچكە

كەلپىندىكى چارۋا مالىلار ئىچىدە قويدىن قالسا ئۆچكە كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 36 مىڭ 978 تۇياق ئۆچكە بولۇپ ، تاغ ئوتلاقلىرىدا بېقىلىدىغان ئۆچكە ، قوي سانىنىڭ 60 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئۆچكىلىرى يەرلىك سورتقا تەۋە بولۇپ ، يىرىك يەم ـ خەشەك بىلەن ئوزۇقلىنىشقا لايىقلاشقان ، تېنى ساغلام ، كۆركەم ، كېسەللىككە چىداملىق ، يۇڭ ، گۆش ، تىۋىت ، سۈت بېرىدۇ . چوڭ ئۆچكىلەرنىڭ ھەر بىر تۈيىقىدىن يىلىغا ئوتتۇرا ھېسابىلەن بىر كىلوگرام ئەتراپىدا تىۋىت چىقىدۇ . چوڭ تېكسىنىڭ ئېغىرلىقى 35 — 45 كىلوگرام ئارىلىقىدا ، چىشى ئۆچكىسىنىڭ ئېغىرلىقى 25 — 35 كىلوگرام ئارىلىقىدا كېلىدۇ . كۆپىيىش نىسبىتى 75% — 95% ئەتراپىدا بولىدۇ ، نەسلىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش خىزمىتى يېتەرلىك ئىشلەنمىگەچكە ئۆچكىلەرنىڭ تىۋىت رەڭگى ساپ بولمىغان ، قوش تۆللەش ۋە تۆللەرنىڭ ئەي بولۇش نىسبىتى سەل تۆۋەنلەپ كەتكەن .

§ 3 . باشقا چارۋامالار

1 . ئېشەك

كەلپىن ئېشەكلىرىنىڭ جۇغى كىچىك ، بويىنىڭ ئېگىزلىكى ئومۇمەن 1.10 مېتر ، كۆپىيىش ، ئەي بولۇش نىسبىتى 40% — 70% ، يىرىك يەم ـ خەشەك بىلەن ئوزۇقلىنىشقا كۆنۈك ، سوغاققا ، كېسەلگە چىداملىق ، ئوت سەرپىياتى تۆۋەن ، ئىشلەش ئىقتىدارى ياخشى بولۇپ ، ئاساسەن ، يېزىلاردا بېقىلىدۇ . ئېشەك دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە قاتناش جەھەتلەردىكى كەم بولسا بولمايدىغان قورالى . ئىككى ئېشەكنى ساپانغا قوشۇپ يەر ھەيدەش كەلپىندە بىر خىل ئادەت ھېسابلىنىدۇ . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئېشەك 4814 كە يەتتى .

2 . كالا

كالا كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسلىق چوڭ چارۋا خىللىرىنىڭ بىرى . كالا نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتى سىستېمىلىق ئىشلەنمەكتە ، كۆچۈن ، كالا نەسلى شالغۇتلىشىپ كەتكەن . كەلپىنگە سۈت ئېلىشقا ۋە ئىشلىتىشكە بولىدىغان شىمالنىڭ نەسىللىك ئالا كالىلىرى كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ شارائىتقا ماسلىشىشچانلىقى ناچار ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى سەل تۆۋەن بولغاچقا شاللىۋېتىلدى . كېيىنچە يەنە سىمىنتال كالىسى كەلتۈرۈلۈپ ، قوڭۇر كالا بىلەن شالغۇتلاشتۇرۇلۇپ ، كالا نەسلىنى ياخشىلاشتا مەلۇم ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى . گۆش ۋە سۈت مىقدارى ئاشتى .

3 . ئات ، قېچىر

كەلپىندە ئات ، قېچىرنىڭ سانى سەل ئاز . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئات 484 كە ، قېچىر 78 گە يەتتى . ئۇلار ئاساسەن ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا بېقىلىدۇ . نەسىل جەھەتتە جەنۇبىي شىنجاڭ ئېتى ئاساس قىلىنىپ ، ئاساسەن مىنىشكە ئىشلىتىلىدۇ ھەم تىرانسپورتقىمۇ ئىشلىتىلىدۇ .

4 . چوشقا

چوشقا ناھايىتى ئاز . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىككى چوشقا فېرمىسى بولۇپ ، چىقىم قىلىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولدى . 1959 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى يىل ئاخىرىدىكى چوشقا سانى ئاران 100 تۇياق ئەتراپىدىلا بولۇپ كەلدى ، ئەڭ يۇقىرى بولغان يىلى 400 تۇياقتا يەتتى . چوشقىنىڭ ئاساسلىق نەسىللىرىدىن يۆكىشا ، چاڭبەي ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى يوغان ئاق چوشقىلىرىنىڭ شالغۇتلاشتۇرۇلغان ئەۋلادلىرى بار .

III باب

بېقىش ـ باشقۇرۇش

§ 1 . چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى بېقىش ـ باشقۇرۇش

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئوتلاق كۆلىمى كەڭ بولسىمۇ ، لېكىن ئوت ـ چۆپ مەھسۇلاتى تۆۋەن ، سۇ تولىمۇ كەمچىل ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋا مالىلار ، ئاساسەن ، ئېپتىدائىي شالەتتىكى كۆچۈپ يۈرۈپ ئوتلىتىش ئۇسۇلى بويىچە بېقىلىدۇ . چارۋا پادىلىرى يېرىم يېغىنچاق ، يېرىم تارقاق شەكىلدە بېقىلىدۇ . قىش

پەسلىدە چارۋا مالىلارنىڭ 70 پىرسەنتى ، ياز پەسلىدە چارۋا مالىلارنىڭ 90 پىرسەنتى تاغلىق رايوندا بېقىلىدۇ .

1 - ۋە 2 - ئايلاردا چارۋىلارنى ۋە بوغاز مالىلارنى قوغداش ھەم ئۇلارنى قىشتىن بىخەتەر ئۆتكۈزۈش ئاساس قىلىندۇ . بۇ چاغدا ھاۋا سوغۇق ، يەم - خەشەك بىر قەدەر ئاز بولغانلىقى ، چىشى چارۋىلار بوغازلىقىنىڭ ئاخىرقى پەيتىدە تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن ، ئومۇمەن ، چارۋىلار كۈنگەي يانباغىرلاردىكى ، شامال تەگمەيدىغان ، ھاۋاسى سەل مۆتىدىل بولغان پاكار تاغ ئېدىرلىرىدىكى ئوتلاقلاردا قوتانىدىن ۋاقچە چىقىرىپ ، بالدۇر قايتۇرۇپ كېلىش يولى بىلەن بېقىلىدۇ . بۈنىڭدىن باشقا ، قوشۇمچە ئاز - پاز يەم - خەشەك بېرىلىدۇ . تاغلىق رايوندىكى ئوتلاقلاردا سۇ بەك قىس بولغاچقا ، بىر مۈنچە چارۋىچىلار قىشتا ئاچال ۋە زەرەپشان دەريالىرى بويىدىكى ئوتلاقلارغا كۆچۈپ كېلىپ مال باقىدۇ . 3 - ، 4 - ئايلارنىڭ ئوتتۇرىسى بوغاز مالىلار تۆللەيدىغان پەيت بولۇپ ، مالىلار كۆكلەملەرگە كۆچۈرۈلىدۇ . چارۋىچىلار قوتانلارنى ۋە تۆل ئېلىش ئۆيلىرى بىلەن تۆللەرنى ئاسراش ئۆيلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ ، تۆل ئېلىش ۋە تۆللەرنى ئاسراش ئۈچۈن پۈختا تەييارلىق كۆرىدۇ . بۇچاغ ئۆت - چۆپلەر ئەمدىلا كۆكىرىشكە باشلايدىغان سېرىقتال پەيت بولۇپ ، چارۋا مالىلارنىڭ ئېھتىياجىنى تولۇق قاندۇرغىلى بولمايدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۆللىگەن ساغلىقلار ، كېسەل ۋە ئاجىز مالىلاردا چىقىم كۆپ بولىدۇ . بۇ چاغدا ئۆلگەن چارۋىلار پۈتۈن يىلدا ئۆلگەن چارۋىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ .

ئوتلاق بەك قىس بولغاچقا كەلپىن ناھىيىسى ئوتلاق قۇرۇلۇشىغا ۋە ئوتلاق باشقۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى ، چارۋىچىلار ئوتلاقتىن پايدىلىنىش گۇۋاھنامىسىغا ئاساسەن بەلگىلەنگەن دائىرىدە ئوتلاقنى رايونغا ئايرىپ ، چارۋىلارنى نۆۋەتلەشتۈرۈپ بېقىپ ، ئوتلاقلاردىن تولۇق پايدىلىنىپ ، چارۋىلارنىڭ ئۆسۈشى ۋە كۆپىيىشىنى تەمىن ئەتتى .

§ 2 . دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى بېقىش - باشقۇرۇش

دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋا مالىلار يېرىم قوتاندا بېقىش ، يېرىم دالىدا بېقىش شەكلىدە بېقىلىدۇ . مۇنداق بېقىلىدىغان چارۋىلارنىڭ سانى كۆپ ئەمەس . ئادەتتە بۇلار نۆۋەت بىلەن ئاق تاشلانغان يەر ۋە چۆل ئوتلاقلاردا بېقىلىدۇ . دېھقانلار چارۋىلارنى بېقىش جەريانىدا مول تەجرىبىلەرنى توپلىغان . ئۇلار چارۋىلارغا مۇۋاپىق ۋاقىتتا قوشۇمچە يەم - خەشەك بېرىپ ، چارۋا پادىلىرى قۇرۇلمىسىنى تەڭشەپ تۇرىدۇ . 1966 - 1976 - يىللاردىكى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا « سىنىپىي كۆرەشنى تۇتقا قىلىش » ، « كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقىنى كېسىش » قاتارلىق « سول » خاتا ئىدىيىلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە دېھقانلارنىڭ ئۆزىنىڭ قالدۇرۇق چارۋىلىرىنى بېقىشىغىمۇ يول قويۇلمىدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ، چارۋا مالىلار باھالاپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىلدى ، بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ ئاكتىپچانلىقى ئۆسۈپ ، دېھقانچىلىق رايونلىرىدا چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى .

1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيسىدىكى چارۋا مالىلار سانىنىڭ ستاتىستىكاجەدۋىلى

جەدۋەل 5-1

بىرلىكى: تۇياق

يىل / تۈرى	چوڭ چارۋا					كىچىك چارۋا				جەمئىي
	كالا	ئات	تۆگە	قىچىر	ئېشەك	كىچىك جەمئىي	قوي	ئۆچكە	چوشقا	كىچىك جەمئىي
1949	3131	667	2955	—	4418	11171	18993	6200	—	25193	36364
1950	3340	779	3020	—	4479	11618	22101	7285	—	29386	41004
1951	3137	703	3175	—	4732	11747	26797	8353	—	35150	46897
1952	3324	695	3140	1	4984	12144	25272	9412	—	34684	46828
1953	3882	834	3536	2	5718	13972	27025	10602	—	37627	51599
1954	4155	817	3898	3	5671	14544	31618	11480	—	43098	57642
1955	4137	745	4028	2	5022	13934	28591	11519	—	40110	54044
1956	4212	800	4187	3	5010	14212	30720	11614	—	42334	56546
1957	3139	696	3875	2	5076	12788	27274	10130	—	37404	50192
1958	2743	533	3871	3	4986	12136	29307	8707	23	39037	50173
1959	2337	580	3889	—	4487	11293	32314	10535	111	42960	54253
1960	2268	589	3798	—	4358	11013	24127	9400	296	33823	44836
1961	3443	538	4033	—	4147	12161	20728	9493	353	30574	42735
1962	2269	364	3173	—	4503	10309	17818	8314	122	26254	36563
1963	2245	342	3062	—	4001	9650	14873	6226	—	21099	30749
1964	2486	394	3516	3	4498	10897	21299	10930	—	32229	43126
1965	2864	373	3783	4	4573	11597	22612	9723	—	32335	43932
1966	2861	376	3737	4	4334	11312	22702	10789	—	33491	44803
1967	3040	412	7867	4	4626	15949	24000	10632	—	34632	50581
1968	3200	409	3092	7	4871	11579	26229	12278	—	38507	50086
1969	2952	433	4079	11	4878	12353	22609	14208	—	36817	49170
1970	2562	326	3752	12	4542	11194	20841	12893	69	33803	44997

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىل / تۈرى	چوڭ چارۋا				كىچىك چارۋا				جەمئىي
	كالا	ئات	تۆگە	قېچىر	كىچىك جەمئىي	ئېشەك	قوي	ئۆچكە	چوشقا	كىچىك جەمئىي	جەمئىي
1971	2347	314	3432	4	10597	4500	21052	13898	385	35335	45932
1972	2107	344	3278	9	10219	4481	23841	17447	550	41838	52057
1973	2616	414	3955	9	11577	4583	26382	19331	239	45952	57529
1974	2333	490	3955	10	11420	4632	25117	17455	74	42646	54066
1975	2636	463	4082	15	11454	4258	25665	18030	64	43759	55213
1976	2274	435	4168	15	10936	4044	22350	18725	108	41183	52119
1977	2251	471	4528	17	11424	4157	21251	19931	278	41460	52884
1978	2265	508	4615	24	11512	4100	22495	23028	515	46038	57550
1979	2415	434	4581	18	11888	4440	26930	23172	417	50519	62407
1980	2360	387	4375	30	11933	4781	25569	22397	301	48267	60200
1981	2310	402	4327	42	12033	4952	29614	23096	300	53010	65043
1982	2568	448	4586	45	12907	5260	35882	26797	204	62883	75790
1983	2459	542	5332	59	12778	4386	41306	32134	159	73599	86377
1984	2843	523	5393	70	13670	4841	39094	32004	79	71177	84847
1985	2733	518	4450	59	12249	4489	35907	29100	73	65080	77329
1986	3064	454	2306	78	10087	4185	45615	28636	149	74400	84487
1987	3184	472	2200	80	10288	4352	47295	29548	152	76995	87283
1988	3703	471	2405	78	11346	4689	51982	34932	157	87071	98417
1989	4104	484	2845	79	12326	4814	49337	36978	159	86474	98800
1990	4669	507	3220	76	13485	5013	51299	39274	115	90688	104173

IV باب

چارۋا مەھسۇلاتلىرى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ سان ، سۈپىتى يىلمۇ يىل زور دەرىجىدە ئاشتى ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . گۆش 1982 - يىلى 1965 - يىلدىكىدىن 78.59% ، 1976 - يىلدىكىدىن 36.52% كۆپەيدى ، 1985 - يىلى يەنە 1982 - يىلدىكىگە قارىغاندا 30% ئاشتى . ھەر يىلى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە گۆش مىقدارى 1965 - يىلدىكى 11.5 كىلوگرامدىن كۆپىيىپ 1982 - يىلدىكى 13.4 كىلوگرامغا يەتتى ، 1985 - يىلى يەنە كۆپىيىپ 17.4 كىلوگرامغا يەتتى . گۆش تۇرىدە قوي گۆشى ۋە چوشقا گۆشى ھەممىدىن تېز كۆپەيدى ، چوشقا گۆشى 1982 - يىلى 1965 - يىلدىكىگە قارىغاندا 2.4 ھەسسە ، قوي گۆشى 1.4 ھەسسە كۆپەيدى . 1985 - يىلى چوشقا گۆشى 1982 - يىلدىكىگە قارىغاندا يەنە 46.92% ، قوي گۆشى 16.9% ، ئۆچكە گۆشى 53.15% كۆپەيدى . بۇندىن باشقا ، قوي يۇڭى ، تۆگە تۈتىتى ، قوي تېرىسى ، كالا تېرىسى ، كالا سۈتى قاتارلىق چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ كۆپىيىشىمۇ بىر قەدەر تېز بولدى . ئۆچكە تۈتىتى مەھسۇلاتى ئۆزۈندىن بۇيان ئانچە ئاشمىدى .

1986 - يىلى ئېغىر قۇرغاقچىلىق ئاپىتى ۋە يۇقۇملۇق كېسەللىك يۈز بەرگەنلىكتىن ، كالا ۋە ئۆچكە تېرىسىدىن باشقا چارۋا مەھسۇلاتلىرى 1985 - يىلدىكىدىن تۆۋەن بولدى ، تۆگە يۇڭى 61.11% ، ئۆچكە تۈتىتى 44% ، تۇرلۇك گۆش مىقدارى 26% كېمەيدى .

1989 - يىلى تۇرلۇك گۆش مىقدارى 506 تونناغا يېتىپ ، 1965 - يىلدىكىدىن 1.31 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كالا گۆشى 38 تونا ، قوي گۆشى 333 تونا بولۇپ ، 1965 - يىلدىكىدىن كالا گۆشى 7.73ھەسسە ، قوي گۆشى 6.78 ھەسسە ئاشتى . قوي يۇڭى 76 تونناغا يېتىپ ، 1965 - يىلدىكىدىن 5.74 ھەسسە ئاشتى ؛ تۆگە يۇڭى 12 تونناغا يېتىپ ، 1965 - يىلدىكىدىن 0.45 ھەسسە ئاشتى ؛ قوي تېرىسى 21 مىڭ 400 پارچىگە يېتىپ ، 1965 - يىلدىكىدىن 6.54 ھەسسە ئاشتى ؛ ئۆچكە تېرىسى 8900 پارچىگە يېتىپ ، 1965 - يىلدىكىدىن 82.6 ھەسسە ئاشتى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1965 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان چارۋا مەھسۇلاتلىرى مىقدارى

جەدۋەل 5 -2

يىل	گۆش					سۈت (كىلو گرام)	يۇڭى (كىلو گرام)	تۈكچە يۇڭى (كىلو گرام)	تۈگە يۇڭى (كىلو گرام)	تۈكچە تىۋىتى (كىلو گرام)	كالا تېرىسى (پارچە)	قوي تېرىسى (پارچە)	تۈكچە تېرىسى (پارچە)	كات تېرىسى (پارچە)	كىشەك تېرىسى (پارچە)
	كىچىك جەمئىي (كىلو گرام)	چوشقا گۆشى (كىلو گرام)	كالا گۆشى (كىلو گرام)	قوي گۆشى (كىلو گرام)	باشقا گۆشلەر (كىلو گرام)										
1965	206900	1350	4350	42800	158400	16040	11280	4530	8300		32	2840	2390	5	23
1966	208360	1380	4380	43100	159500	16000	11350	4490	8210		34	3100	2410	8	25
1967	210290	1400	4490	43400	161000	16100	11400	4710	8180		35	2750	2710	6	24
1968	211950	1410	4540	43800	162200	16050	11390	4680	8200		33	2800	2660	6	22
1969	215660	1440	4620	44500	165100	16510	11410	4720	8120		38	2650	2750	7	28
1970	222650	1540	4510	45600	171000	16420	11700	4800	8410		35	2710	2910	8	30
1971	234090	1740	4850	49500	178000	16500	12100	4900	8350		40	2650	2850	5	32
1972	239050	1850	5000	56400	175800	16900	11950	4850	8200		46	2700	2910	8	30
1973	249000	1800	4500	58600	184100	17250	12300	5000	8150		44	2600	2950	6	28
1974	265300	2100	6400	66300	190500	17300	12750	5020	8100		85	4300	2800	7	25
1975	281300	2200	8700	75300	195100	18200	12900	5050	8250		93	5120	1750	9	28
1976	270665	2400	13650	52515	202100	17100	12800	5100	8100		52	5420	2300	8	25
1977	311310	4100	4500	84180	218530	17300	13100	5810	8200		25	3895	2410	10	12
1978	280630	3500	7900	49620	219610	16500	13000	5500	8000		42	3400	2748	15	40
1979	272055	2720	2600	35045	231690	17250	14216	4912	10500	1912	55	3540	2665	22	35
1980	310000	4000	7500	73500	225000	17500	22500	5100	11000	1900	100	5418	5705	20	40
1981	311000	2500	15500	79000	214000	17400	26500	5150	12000	2000	358	5900	4830	19	35
1982	379500	8100	10000	124000	237400	17800	32000	5200	11150	2110	100	7300	4500	21	40
1983	330100	4100	20000	61000	245000	18000	32000	5250	13500	2200	195	5460	4878	19	38
1984	212050	4000	15700	65000	127350	2500	40700	12500	13300	3140	200	9530	5909	15	22
1985	211000	10000	10000	100000	91000	131000	37000	9500	13000	5000	100	15200	10500	18	25
1986	338000	8000	30000	172000	128000	150000	59300	11500	14000	5600	400	9600	7200	20	28
1988	436500	7500	30000	286000	113000	173000	80000	9000	12000	6250	300	1480	7600		
1989	506000	3000	38000	333000	132000	160000	76000	9000	12000	6310	400	21400	8900		
1990	726000	7000	80000	625000	14000		78000	10000	13000	6656	500	21800	13900		

V باب

چارۋامال كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە چارۋا كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش ئورگىنى ۋە بۇ جەھەتتىكى كەسپىي خادىم يوق ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى چارۋا كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خىزمىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى، مال دوختۇرلىرى ۋە ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خادىملىرى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى، 1989 - يىلغا كەلگەندە ناھىيە ۋە يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە مال دوختۇرلۇق پونكىتلىرى قۇرۇلدى، مال دوختۇرلىرى ۋە ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خادىملىرى 24 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىككىسى ئىنژېنىر، ئۇچى ياردەمچى ئىنژېنىر، قالغانلىرى تېخنىكا خادىملىرى. ناھىيىدە مال دوختۇرلىرى ھەر يىلى ئىككى قېتىم يىغىپ تەربىيىلەندى، ئالدىنقى يېرىم يىلدا يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش بويىچە، كېيىنكى يېرىم يىلدا نەسىللەندۇرۇش كەسپى بويىچە تەربىيىلەندى. چارۋا كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش ئورگانلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈشى، چارۋا كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش قوشۇننىڭ زورىيىشى چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىياتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلدى.

ئۇزۇندىن بۇيان، كەلپىن ناھىيىسىدە «ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش» فائىجىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، چارۋا كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش بويىچە ھەر تەرەپلىمە تەدبىرلەر ئەستايىدىل ئىجرا قىلىندى، كارانتىن قىلىش، ئالدىنى ئېلىش ۋە قۇرت چۈشۈرۈش خىزمىتى ئۆز ۋاقتىدا ئىشلىنىپ، ئارىلىقتىكى پارازىت ئىگىلىرى يوقىتىلدى، كېسەللىكلەرنىڭ تارقىلىش يولى ئېتىۋېتىلدى. جايلاردا يۇقۇملۇق كېسەللىك پەيدا بولغان ھامان دەرھال يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنغا دوكلات قىلىنىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىك پەيدا بولغان رايون تېزلىك بىلەن قامال قىلىنىپ كارانتىن قىلىندى، كېسەل چارۋىلار ئايرىم بېقىلىپ، ئۇزۇل - كېسىل دېزىنفېكسىيە قىلىنىپ، يۇقۇملۇق كېسەللىك تېزدىن يوقىتىلدى.

§ 1. چارۋامال كېسەللىكلىرىنىڭ تۈرلىرى

1. پارازىت قۇرت كېسەللىكى

پارازىت قۇرت كېسەللىكى ناھىيىدىكى چارۋىلار ئارىسىدا بىر قەدەر ئومۇملاشقان، ئۇنىڭ خىللىرى

كۆپ ، ئۇلار : ئۆپكە قىل قۇرتى ، تۆگە تىرپانو سوماسى ، ئات ئاشقازان بۆگىلەك قۇرتى ، قوي بۇرۇن قۇرتى ، كالا بۇرۇن ئوقىرەك قۇرتى ، سېنۇروز لىچىنكسى ، جىگەر ياپىلاق قۇرتى ، كالا ، قوي ئاشقازان ـ ئۆچەي يولى يىپچە قۇرتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇ پارازىت قۇرتلار ئۆزۈن يىللىق ئالدىنى ئېلىش ۋە يوقىتىش ئارقىسىدا ئاساسىي جەھەتتىن تېزگىنلەيدى. پەقەت سېنۇروز لىچىنكسى ، جىگەر ياپىلاق قۇرتى ۋە كالا ، قوي ئاشقازان ـ ئۆچەي يولى يىپچە قۇرتى كېسەللىكى بەزى چاغلاردا يەنىلا پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ.

2 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر

ئاساسەن ئاتلاردا بولىدىغان ماڭقا كېسەللىكى ، قوزىلاردا بولىدىغان تولغاق كېسەللىكى ، ئۆچكىلەردە بولىدىغان يۇقۇملۇق كۆكرەك پەردە ياللۇغى ، قويلاردا بولىدىغان قوتۇر كېسەللىكى ، چوشقا ۋاباسى ، قاتما كېسىلى ، بروتسېللىيۇز تاياقچە باكتېرىيسى كېسەللىكى ، كۆيدۈرگە كېسىلى قاتارلىقلار بار بولۇپ ، بۇ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئاساسىي جەھەتتىن تېزگىنلەيدى. تۆگىلەردە بولىدىغان ئېغىز پەردە ياللۇغى ، توخۇ خولىراسى ، قوي چېچىكى ، قويلاردا بولىدىغان قوتۇر كېسىلى ، توخۇ ۋاباسى قاتارلىق كېسەللىكلەر بەزى چاغلاردا يەنە كۆرۈلمەكتە ھەمدە ئۇنىڭ زىيىنى بىر قەدەر چوڭ بولماقتا.

3 . كۆپ يۇز بېرىدىغان كېسەللىكلەر

دائىم ئۇچرايدىغان كېسەللىكلەردىن زۈكام ، يىلىن ياللۇغى ، جىنسي يول ياللۇغى ، ئۆچەي ياللۇغى ، ئاشقازانىنىڭ كېرىلىپ كېتىشى ، ئۆچەي تارتىشىپ قېلىش ، شۇنىڭدەك تاشقي زەخمىنلىشلەر بار. كۆپ يۇز بېرىدىغان بۇ كېسەللىكلەر ئومۇمەن ، ۋاقتىدا داۋالاندى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا بەزىدە زەھەرلىنىش خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرمۇ يۇز بېرىپ تۇرىدۇ.

§ 2 . ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە كۆپ قېتىم يۇقۇملۇق كېسەللىك يۇز بەرگەن. ئۇ چاغدا ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش خادىملىرى ۋە ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش تەدبىرلىرى بولمىغاچقا ، چارۋىلار ناھايىتى زور زىيانغا ئۇچرىغانىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلغىچە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خىزمىتى خېلى چىڭ تۇتۇلدى. چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش خادىملىرى كەسىپكە ئاكتىپ بېرىلىپ ، ئەتراپلىق مۇلازىمەت قىلىپ ، چارۋىلاردىكى كېسەللىكلەرنى ئۆز ۋاقتىدا داۋالاپ ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ تارقىلىپ كېتىشىنى جىددىي تېزگىنلىدى ، مۇۋاپىق ۋاقىتتا ، قەرەللىك ھالدا ۋاكسىنا ئوكۇلى سېلىپ ۋە كېسەللىك ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ، چارۋىلاردا كۆرۈلىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ كۆپچىلىكىنى تېزگىنلىدى.

1966 ـ يىلىدىن 1976 ـ يىلغىچە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش خىزمىتى ناھايىتى زور بۇزغۇنچىلىق ۋە توسقۇنلۇققا ئۇچراپ ، تېزگىنلەنگەن بەزى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر

يەنە پەيدا بولدى.

«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن بولۇپمۇ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ئالدىنقى ئېلىش، داۋالاش خىزمىتى يېڭىباشتىن نورمال ئىزغا چۈشتى. ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىپ بېرىشىغا ۋە «ئۆي ھايۋانلىرى، ئۆي قۇشلىرىنى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن ساقلاش نىزامى»، «ئۆي ھايۋانلىرى، ئۆي قۇشلىرىنى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن ساقلاش نىزامىنى يولغا قويۇشنىڭ تەپسىلىي پرىنسىپلىرى» نىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، كەلـ پىن ناھىيىسىدە چارۋىلاردىكى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى يىلدىن يىلغا زور دەرـ جىدە ئىلگىرىلىدى. 1976 ـ يىلى 1199 تال ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، كۆيدۈرگە كېسىلدىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن 65 مىڭ 976 تۇياق چارۋىغا ئوكۇل ئۇرۇلدى، 1978 ـ يىلى 47 مىڭ 173 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا مۇداپىئە ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 2984 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا قۇرت چۈشۈرۈش ئوكۇلى ئۇرۇلدى؛ 9757 تۇياق قوي (قېتىم) ۋاننا قىلىندى، 1980 ـ يىلى 17 مىڭ 48 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى. 24 مىڭ 56 تۇياق قوي ۋاننا قىلىندى. 1981 ـ يىلى 28 مىڭ تال ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 21 مىڭ 66 تۇياق چارۋىدىن قۇرت چۈشۈرۈلدى، 53 مىڭ 811 تۇـ ياق چارۋىدىكى بروتسىللىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى، 5000 توخۇغا ۋابادىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 95 مىڭ 856 تۇياق قوي (قېتىم) ۋاننا قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا، 6232 تۇياق چارۋا تۇرلۇك كېسەللىكلەردىن مۇداپىئە قىلىندى. 1982 ـ يىلى ئاچال يېزىسىدا ئاقسىل كېسىلى يۇز بەردى، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر رايونى دەرھال قامال قىلىندى، باردى ـ كەلدى، ئاپتوموبىل ـ ھارۋا ۋە چارۋىلار قاتتىق تەكشۈرۈلدى، ئىككى ئايلىق ئالدىنى ئېلىش، داۋالاش خىزمىتى ئارقىلىق ياخشى نەتىجە قازىنىلدى. بۇ مەزگىلدە جەمئىي 27 مىڭ 112 دانە ئاپتوموبىل، ھارۋا، 46 مىڭ 811 ئادەم، 40 قۇر يۇڭ توقۇلما بۇيۇم، 82 مىڭ 88 دانە تېرە، 138 ئېشەك، 670 تۇگە تەكشۈرۈلدى. كېسىلى تەكشۈرۈلگەن تۇگە پۈتۈن ناھىيـ ەدىكى تۇگە ئومۇمىي سانىنىڭ 16 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. بروتسىللىيۇز كېسىلىنىڭ مۇسىبەتلىك نىسبىتى 0.15% ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى تۇگىلەردە كۆرۈلىدىغان بروتسىللىيۇز كېسىلىنىڭ يۇقۇملىنىش نىسبىتى ئانچە يۇقىرى ئەمەسلىكى ئىسپاتلاندى. قان ئېلىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق پارازىت قۇرتلارنىڭ تارقىلىش نىسبىتىنىمۇ ئانچە يۇقىرى ئەمەسلىكى ئېنىقلاپ چىقىلدى. 1983 ـ يىلى 2876 تۇـ ياق (قېتىم) چارۋىدىن قۇرت چۈشۈرۈلدى، 3640 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا كۆيدۈرگىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 10 مىڭ 768 تۇياق (قېتىم) قوي ۋاننا قىلىندى، 20 مىڭ 746 تۇياق (قېتىم) چارۋـ غا ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى. 1984 ـ يىلى 13 مىڭ 186 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 45 مىڭ 494 تۇـ ياق (قېتىم) قوي ۋاننا قىلىندى29ى، مىڭ 915 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا ھەر خىل كېسەللىكلەردىن مۇداپىئەلـ نىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 44 مىڭ 446 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا كۆيدۈرگىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى. 1985 ـ يىلى 28 مىڭ 315 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 37 مىڭ 540 تۇياق (قېتىم) چارۋىدىكى بروتسىللىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى، 289 مىڭ 163 تۇياق (قېتىم) چارۋىغا كۆيدۈرگىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 73 مىڭ 680 تۇياق چارۋىدىن قۇرت چۈشۈـ رۈلدى، 23 مىڭ 541 دانە توخۇغا ۋابادىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 16 مىڭ 724 تۇياق

(قېتىم) چارۇىدىكى ھەر خىل كېسەللىك داۋالاپ ساقايتىلدى. 1986 - يىلى 28 مىڭ 787 تۇياق (قېتىم) چارۇىغا مۇداپىئە ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 10 مىڭ 401 تۇياق (قېتىم) چارۇىدىكى بروتسىللىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى، 10 مىڭ 776 دانە توخۇغا ئاق تولغاقتىن مۇداپىئىلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى. 10 مىڭ 776 توخۇغا ۋابادىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى. 671 تۇياق (قېتىم) چارۋا ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەللىكەردىن ساقلاپ قېلىندى، 30 مىڭ 707 تۇياق قوي ۋاننا قىلىندى، 12 مىڭ 891 تۇياق چارۇىدىن قۇرت چۈشۈرۈلدى. 1987 - يىلى 94 مىڭ 712 تۇياق (قېتىم) چارۇىغا يۇقۇملۇق كېسەللىكەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 2130 تۇياق چارۇىدىن قۇرت چۈشۈرۈلدى، 42 مىڭ 517 تۇياق (قېتىم) چارۇىدىكى بروتسىللىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى، 29 مىڭ 622 تۇياق چارۇىغا كۆيدۈرگىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 11 مىڭ 216 دانە توخۇغا ۋابادىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 28 مىڭ 916 تۇياق چارۋا (قېتىم) ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەلدىن ساقلاپ قېلىندى، 70 مىڭ 180 تۇياق قوي ۋاننا قىلىندى. 1988 - يىلى 208 مىڭ 900 تۇياق (قېتىم) چارۇىغا مۇداپىئە ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى. 12 مىڭ تۇياق (قېتىم) چارۇىدىن قۇرت چۈشۈرۈلدى، 20 مىڭ تۇياق (قېتىم) چارۇىدىكى بروتسىللىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى، 29 مىڭ 622 تۇياق (قېتىم) چارۇىغا كۆيدۈرگىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 14 مىڭ دانە توخۇغا ۋابادىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 94 مىڭ تۇياق (قېتىم) چارۇىغا ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەلدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 67 مىڭ تۇياق قوي ۋاننا قىلىندى. 1989 - يىلى 239 مىڭ 600 تۇياق (قېتىم) چارۇىغا مۇداپىئە ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 14 مىڭ تۇياق چارۇىدىن قۇرت چۈشۈرۈلدى، 20 مىڭ تۇياق (قېتىم) چارۇىدىكى بروتسىللىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى، 65 مىڭ 600 تۇياق (قېتىم) چارۇىغا كۆيدۈرگىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى، 14 مىڭ دانە تېخۇغا ۋابادىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 45 مىڭ تۇياق (قېتىم) چارۇىغا ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەلدىن مۇداپىئەلىنىش ۋاكسىنسى ئۇرۇلدى، 67 مىڭ تۇياق قوي ۋاننا قىلىندى.

ئالتىنچى قىسىم

ئورمانچىلىق ـ باغۋەنچىلىك

ئالتىنچى قىسىم

ئورمانچىلىق ـ باغۋەنچىلىك

كەلپىن ناھىيىسىدە سۇنئىي ئورمانلاردىن سىرت غەربىي شىمال تاغلىق رايونىدا قارىغاي تەبىئىي قارىغايلىقى ، شەرقىي جەنۇب تۇزلەڭلىكىدىكى قاراكۆل دەريا سى بويىدا قارا كۆل تۇغراقلىقى ، يايدى يۇلغۇنلۇقى ۋە كۆرۈكلۈكى بار . سۈگەت ، دۆنە ، مەمەت توقاي ، تايغاق ، قارا شېغىل قاتارلىق جايلاردىمۇ خېلى كۆپ تۇغراقلىق ۋە سۈگەتلىك بار . شەھەر ـ يېزىلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭ ئۆزىنىڭ مېۋىلىك بېغى بار بولۇپ ، ئاساسلىقى ، ئۆرۈكلۈك باغ ، ئۆرۈكلۈك باغ كىرىمى باغ كىرىمىنىڭ 90 پىرسەنتىدىن يۇقىرىراقنى ئىگىلەيدۇ . قارا كۆل تۇغراقلىقى ۋە قارىغاي تەبىئىي قارىغايلىقىدىن ئىبارەت ئىككى ئورمانلىق دۆلەت ئىگىلىكىدە بولغاندىن سىرت ، قالغان ئورمانلارنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى كىم بەرپا قىلغان بولسا ، شۇنىڭ باشقۇرۇشىدا ۋە شۇنىڭ ئىلكىدە بولدى .

كەلپىن ناھىيىسىدە بىر قانچە تۈپ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن سۈگەت دەرىخى بار ، بۇنىڭ بىر تۈپى ناھىيە زېمىنىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى دۆنگە جايلاشقان . بۇ دەرەخ ئاستىدا بىر بۇلاق بار ، بۇ سۈگەتنىڭ دىئامېتىرى بىر مېتىردىن ئاشىدىغان 13 تال شېخى بار ، بۇنىڭ ئالتە تېلى كېسۈۋېتىلگەن ، قالغان يەتتە تېلىنىڭ ئىچىدىكى بىر تېلىنىڭ غولىنىڭ دىئامېترى ئۈچ مېتر ئەتراپىدا بولۇپ ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 50 مېتر كېلىدۇ ، مۆلچەرلەپ ھېسابلاشلاردىن قارىغاندا بۇ سۈگەت 800 نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە ئىكەن . بۇنىڭدىن باشقا دۆنگە تۆت كىلومېتر كېلىدىغان قورام دېگەن جايدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بىر تۈپ سۈگەت بار .

1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئورمان كۆلىمى 557 مىڭ 200 مو (تۈتاش ئورمان 228 مىڭ 900مو) غا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە قارا كۆل ئورمان رايونىنىڭ كۆلىمى 549 مىڭ 400 مو ، دېھقانچىلىق رايونىدىكىسىنىڭ كۆلىمى 7841 مو .

كەلپىن باغۋەنچىلىكىدە ئاساسلىقى ، ئۆرۈك ئۆستۈرۈلىدۇ . كەلپىن ئۆرۈكى پۈتۈن شىنجاڭغا مەشھۇر . باشقا مېۋىلەر ئۆستۈرۈلسىمۇ ، ئەمما سانى ئاز ، سۈپىتى ئادەتتىكىچە ، قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىش كۆلىمى ئانچە زور ئەمەس .

I باب

ئورمانچىلىق

§ 1 . تەبىئىي ئورمان

1 . تۇغراقلىق

قارا كۆل تۇغراقلىقى ئاچال تۇزلەڭلىكنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، تارىم تۇغراقلىـ

نىڭ بىر قىسمىدۇر. ئۇ ئورغاقسمان سوزۇنچاق بەلباغ بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 48 كىلومېتر، كەڭلىكى 3—5 كىلومېتر، كۆلىمى 549 مىڭ 400 مو. ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 40.7%، ياغاچ زاپىسى 540 مىڭ كۇب مېتر كېلىدۇ. ئورمان مەيدانىنىڭ جەنۇبىي چېگرىسى يار قۇدۇق، شەرقىي چېگرىسى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش 3 ـ تۇەنىنىڭ 7 ـ لىيەنىدىن باشلىنىپ، دۆڭقوتان، جۇۋاز قۇدۇق، لەگلەك چولا بىلەن، غەرب ۋە شىمال تەرەپى يايدى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. قارا كۆل توغراقلىقنى 1960 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ئىدارىسى قوشۇمچە باشقۇردى. 1962 ـ يىلى ناھىيىلىك باغۋەنچىلىك ـ ئورمانچىلىق مەيدانى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس باشقۇردى. ئورمان مەيدانى توققۇز ئورۇنغا ئورمان ئاسراش قاراۋۇلخانىسى قۇردى، ئۇلار يات قۇدۇق، قىزىلتام، سەكسەن خامان، سۆگەت ئۆتەڭ، خۇمدان بېشى، تومو، توما بېشى ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش 3 ـ تۇەنىنىڭ 4 ـ لىيەن، 7 ـ لىيەنىدىن ئىبارەت. 1962 ـ يىلىدىن 1972 ـ يىلغىچە بەشتىن يەتتىگىچە ئورمان مۇھاپىزەتچىسى بار ئىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا توغراقلىق ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى.

1972 ـ يىلى قارا كۆل تەبىئىي توغراقلىقنى باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، 30 دىن ئارتۇق ئىشچى ئالدى. ئىشچىلارنىڭ مائاشىنى ياغاچ سېتىشقا تايىنىپ تارقاتتى. 1983 ـ يىلدىن ئىلگىرى ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 23 مىڭ كۇب مېتر ياغاچ كېسىلدى، شۇنىڭ بىلەن ھەددىدىن ئارتۇق كېسىش، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەكەن دەريياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدا ئانار كۆل (شاۋ خەيزى) سۇ ئامبىرى قۇرۇش سەۋەبىدىن سۇ مەنبەئى ئۇزۇلۇپ قېلىپ، توغراقلىق كۆكلەشتىن توختاپ، كۈندىن ـ كۈنگە قۇرۇپ كەتتى. 1984 ـ يىلىدىن كېيىن باشقۇرۇش مۇكەممەل بولمىغاچقا، توغراقلىقنىڭ قالايمىقان كېسىلىشى تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى تەدبىر قوللىنىپ، ئورمان مەيدانىنى ئاسراش خىزمىتىنى ئاچال يېزىلىق ھۆكۈمەتكە تاپشۇردى، ئاچال يېزىلىق ھۆكۈمەت ھۆددىگەرلىك تۇزۇمىنى قوللىنىپ، شەخسلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇپ بەردى. ئەمما، ئورمانلار بۇرۇنقىدەكلا نابوت بولۇۋەردى. 1986 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى قايتۇرۇۋېلىپ، بەزى كونكرېت تەدبىرلەرنى قوللاندى، مەسلەن، ئورمان ئاسرىغۇچى خادىملارنى، ئەسلىھە ـ جاھازلارنى كۆپەيتتى ھەمدە خادىم ۋە ئەسلىھەلەرنى كۆپەيتىشكىلا بولىدۇكى، كېمەيتىشكە بولمايدۇ دېگەن تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇ يىلىدىن ئاخىرىدا قارا كۆل ئورمان ئاسراش پونكتىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 39 غا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش ئىشچىسى 35. بۇ پونكت ئىلكىدە يەنە ئىككى تراكتور، ئۈچ ئېشەك، تۆت كالا، ئىككى ئات، سەككىز تۆگە، 180 قوي بار. شۇنىڭدىن كېيىن ئورمانلىق بىر قەدەر ياخشى ئاسرىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى.

2. چۆللۈكتىكى چانقاللىقلار

چۆللۈكتىكى چانقاللىقلار تەبىئىي ئورمانلىقنىڭ چۆرىسىدىكى قۇملۇق بەلباغلارغا جايلاشقان بولۇپ، يۇلغۇن، سۆكسۈك، كۆرۈك قاتارلىقلار ئۆسىدۇ. قاپلىنىش نىسبىتى 8%. قۇم بارخانلىرى (دۆۋىلىرى) ئىچىدە مەلۇم ساندىكى يۇلغۇن كۆتەكلىرى كۆمۈلۈپ ياتىدۇ، ئۇنى ئوتۇن قىلىشقا كولاپ كېتىش ئېغىر بولغاچقا، قۇمدا ئۆسىدىغان ئۆسۈملۈكلەر ۋەيرانچىلىققا ئۇچراپ، قۇم ئىچكىرىلەپ كىرىش، ئورمان كۆلىمى كەينىگە چېكىنىش ئەھۋالى كۆرۈلدى.

3. تاغلىق رايوندىكى ئورمانلار

كەلپىننىڭ تاغلىرىدا ئورمان بىر قەدەر ئاز، قىر تاغنىڭ تەسكەي ۋە يېرىم تەسكەي تۆپىلىكلىرىدىن ئىشتالى، قۇشلۇق، قارىغاي قاتارلىق جايلاردا كىچىكرەك دائىرىدە تۇتاش قارىغايلىق بار. سۆگەت بۇلاقنا كىچىكرەك دائىرىدە توغراقلىق بار. 60 ـ يىللاردىن ئېتىبارەن، تاغلىق رايونلاردىكى ئورمانلارمۇ ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، بەزى كىچىكرەك دائىرىدىكى تۇتاش ئورمانلار تۈگەپ كېتىش گىردابىغا يېقىن قالدى. 1984 ـ يىلغا كەلگەندە ياغاچ زاپىسى 4000 كۇب مېترغا چۈشۈپ قالدى.

§ 2 . سۈنئىي ئورمان

1 . كۆچەت تىكىپ ئورمان ئەھيا قىلىش

يېزىلاردىكى سۈنئىي ئورمانلار مەھەللىلەر ، ئېرىق ـ ئۆستەك بويلىرى ۋە يول ياقىلىرىغا جايلاشقان ، كۆلىمى 7841موغا يېتىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي ئورمان 4836مو ، ماتېرىيال ئورمىنى 3005مو ، بۇلۇڭ ـ پۈشقاق جايلارغا تىكىلگىنى 614مىڭ تۈپ ، يېزىلارنىڭ ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 5.8% ، ياغاچ زاپىسى 9000 كۇب مېتر . ئاساسلىق دەرەخ تۈرلىرىدىن ئۆرۈك ، ئالما ، شاپتۇل ، نەشپۈت ، ئاموت ، ئۈزۈم ، تېرەك ، سۆگەت ، ئوجمە ۋە ئاز ساندا ئەنجۈر ، ئەينولا ، قارا ئۆرۈك ، ئانار قاتارلىقلار بار .

مىنگونىڭ 17 ـ يىلى (1928 ـ يىلى) كەلپىن خەلقى بېلىقلىقتا كۆچەت تىكىپ ، ئورمان ئەھيا قىلغان ، كېيىن نابوت قىلىنغان . مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە 2000مودىن ئارتۇق مېۋىلىك باغ بولغان .

يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن كۆچەت تىكىپ ئورمان ئەھيا قىلىشتا يېڭى تەرەققىيات بولدى ، ھەر يىلى ئەتىياز پەسلىدە بىر قېتىم كەڭ كۆلەملىك كۆچەت تىكىپ ئورمان ئەھيا قىلىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى . 1950 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 3710 مو مېۋىلىك باغ بولۇپ ، 124 مو يەرگە 41 مىڭ 798 تۈپ كۆچەت تىكىلدى ، بۇنىڭدىن 32 مىڭ 310 تۈپ ئەي بولدى . ئىھاتە ئورمىنى 13 مو بۇلۇڭ ـ پۈشقاق يەرلەرگە تىكىلگەن ئورمان 111 مو ، كېسىلگەن ياغاچ 48 كۇب مېتر بولدى .

1958 ـ يىلدىن باشلاپ گەزلىك ، يۇرچى گۈڭشېلىرى ئورمان ئەھيا قىلىپ ، گۈڭشي ئورمانچىلىق مەيدانى بىنا قىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 1 مىليون 510 مىڭ تۈپ كۆچەت قويۇلدى ، 145.5 مو كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى (مېۋىسىز دەرەخ كۆچىتى يېتىشتۇرۇشتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلمىدى) . 1958 ـ يىلدىن كېيىن يېزىلاردا ئورمانلار زور مىقداردا كېسىلگەنلىكتىن ، 1962 ـ يىلغا كەلگەندە مېۋىلىك باغ كۆلىمى 2172 موغا چۈشۈپ قېلىپ ، يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكىدىن 1538 مو ئازىيىپ كەتتى ، بۇلۇڭ ـ پۈشقاق يەرلەردىكى ئورمانلارمۇ ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى .

1976 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 189 مىڭ 561 تۈپ كۆچەت تىكىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مېۋىلىك كۆچەت 93 مىڭ 967 تۈپ بولۇپ ، تەخمىنەن 50% نى ئىگىلدى ، يېڭىدىن 628 مو باغ بەرپا قىلىندى . « 1 ـ ئىيۇل » گۈڭشېسى بىلەن « 1 ـ ماي » گۈڭشېسى سايىدا تۇتاش كەتكەن ئورمان بىنا قىلدى (كېيىن باشقۇرىدىغان ئادەم بولمىغاچقا پۈتۈنلەي نابوت بولۇپ كەتتى) . شۇ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى مەخمۇد ئەخمەدى « 1 ـ ئىيۇل » گۈڭشېسى (ھازىرقى يۇرچى) نىڭ نەچچە مىڭ نەپەر ئەزاسىغا يېتەكچىلىك قىلىپ ، توغۇز بۇرۇندا تاغ يېرىپ ، سۇ باشلاپ چىقىپ 100 موغا يېقىن باغ بەرپا قىلدى .

1977 ـ يىلى « 1 ـ ماي » گۈڭشېسى ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئېلى سالى ئەزالارغا يېتەكچىلىك قىلىپ ، قۇملۇق چوڭ ئەتىرىتىنىڭ قۇمىيەر دېگەن يېرىدە 200 موغا يېقىن باغ بەرپا قىلدى .

1979 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 593 مىڭ 863 تۈپ كۆچەت تىكىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مېۋىلىك كۆچەت 212 مىڭ 732 تۈپ ، يېڭىدىن بىنا قىلىنغان باغ 1300 مو .

1986 ـ يىلدىن باشلاپ كەلپىن ـ مازار ئېقىن كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى باشلاندى ، 1989 ـ يىلغىچە 100 مىڭ يۇمەن مەبلەغ سېلىنىپ ، 200 مو ئورمان بىنا قىلىندى ، جەمئىي 35 مىڭ تۈپ كۆچەت قويۇلدى ، 700 مو بىنەم ئۈزلەشتۇرۇلدى . 1986 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئېتىز ـ ئېرىق ئورمىنى 1530 موغا يەتتى .

1989 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئېتىز ـ ئېرىقلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئېتىز ـ ئېرىقلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈمىكى تەرىپىدىن لايىھەتلىك دەپ قارىلىپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 - يىلدىن 1989 - يىلغىچىلىك بولغان ئورمانچىلىق ئەھۋالى

جەدۋەل 6 -1

يىل	باغ كۆلىمى (مو)	تىكلىگەن دەرەخ كۆلىمى (مو)				كېسىلگەن ياغاچ (كۇب مېتر)	كۆچەتزارلىق (مو)
		جەمئىي	ئىھاتە ئورمىنى	بۆلۈنۈپ چىقىپ تىكىلگەن ئورمان	پارچە ئورمان		
1949	3840	88	12	76	—	48	2
1950	3710	124	13	111	—	48	2
1951	3620	100	13	87	—	48	3
1952	3560	112	14	83	15	54	4
1953	3455	132	15	97	20	57	4
1954	3400	144	14	108	22	60	5
1955	3370	160	16	114	30	60	6
1956	3342	174	17	125	32	67	6
1957	3273	185	18	132	35	64	7
1958	3268	204	20	124	60	50	7
1959	3222	219	20	136	63	59	8
1960	3113	163	17	106	40	51	4
1961	2785	264	19	195	50	54	3
1962	2572	25	10	5	10	96	2
1963	2437	40	11	14	15	90	4
1964	2504	172	16	131	25	83	6
1965	2572	120	7	105	8	85	7
1966	2572	176	22	116	38	87	8
1967	2572	128	18	65	45	92	9
1968	2572	64	13	31	20	95	11
1969	2615	132	12	105	15	98	12
1970	2793	143	14	111	18	98	14

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىل	باغ كۆلىمى (مو)	تىكىلگەن دەرەخ كۆلىمى (مو)				كېسىلگەن ياغاچ (كۇب مېتر)	كۆچەتزارلىق (مو)
		جەمئىي	ئىھاتە ئورمىنى	بۇلۇڭ ـ پۇش قاقتا تىكىلگەن ئورمان	پارچە ئورمان		
1971	2707	164	15	129	20	118	14
1972	2767	180	16	139	25	144	15
1973	2707	160	18	112	30	157	18
1974	2707	284	26	198	60	190	17
1975	2727	335	34	221	80	190	19
1976	2863	200	30	120	50	197	16
1977	3117	119	28	41	50	204	14
1978	2999	283	48	165	70	211	21
1979	2950	550	40	260	250	231	25
1980	3621	496	37	290	169	251	38
1981	3919	853	31	490	332	254	40
1982	4250	646	149	392	105	256	70
1983	4589	556	125	323	108	260	87
1984	4082	599	277	32	290	185	122
1985	5585	320	20	30	270	100	89
1986	6342	692	56	192	444	150	80
1987	7056	653	255			145	138
1988	7887	786	221			120	66
1989	8137	931.5	300			150	40

2 . كۆچەت يېتىشتۇرۇش

كەلپىن ناھىيىسىدە ھەر يىلى كۆچەت يېتىشتۇرۇلەتتى ، بىراق ، بۇ كۆچەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۆرۈك كۆچىتى ئىدى ، باشقا كۆچەتلەرنىڭ تۈتۈشى قېيىن بولۇپ ، 1958 ـ يىلدىكى كەڭ كۆلەملىك كۆچەت يېتىشتۇرۇش سىنىقى مەغلۇپ بولدى .

70 - يىللاردىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە ئۆرۈكتىن باشقا مېۋىلىك ۋە مېۋىسىز كۆچەتلەرنىڭ ھەممىسى سىرتتىن يۆتكەپ كېلىنەتتى. 1978 - يىلدىن باشلاپ كىچىك كۆلەمدە تېرەك كۆچىتى يېتىشتۈرۈش باشلاندى، گۈڭشې - مەيدانلارنىڭ ھەممىسىدە تەجرىبە خاراكتېرلىك كۆچەتزارلىق قۇرۇلدى. ئورمانچىلىق سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، كىشىلەر كۆچەتزارلىق بەرپا قىلىپ، كۆچەت يېتىشتۈرىدىغان بولدى. 1983 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكتى كاماتكەندە 100 مو كېلىدىغان كۆچەتزارلىق بەرپا قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن كەلپىن ناھىيىسىنىڭ كۆچەتكە بولغان ئېھتىياجى ئاساسىي جەھەتتىن قاندۇرۇلدى. ئۆرۈك قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخ كۆچەتلىرى ئاز مىقداردا باشقا جايلارغا سېتىپ بېرىلدى. 1987 - يىلى ناھىيە بويىچە 138 مو كۆچەتلىك بەرپا قىلىندى.

§ 3. ئورمانچىلىقنى باشقۇرۇش

1. باشقۇرۇش ئاپپاراتى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە ئورمانچىلىقنى باشقۇرىدىغان ئاپپارات يوق ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلۇش بۆلۈمى ۋە دېھقانچىلىق ئىدارىسى ئورمانچىلىقنى قوشۇمچە تۈتتى. 1981 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلۇپ، ئورمانچىلىقنى مەخسۇس تۈتتى. 1982 - يىلى گۈڭشىلارنىڭ ھەممىسىدە ئورمانچىلىق خىزمەت پونكتى قۇرۇلدى. 1989 - يىلى ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكتىدا ئىشچى - خىزمەتچى 22 گە يەتتى، ئورمان رايونىدا تۈت تەكشۈرۈش پونكتى، توققۇز قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىندى، ئۇلار 540 مىڭ مو ئورماننى مۇھاپىزەت قىلدى.

2. ئورمانغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

1982 - يىل 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ناھىيىلىك ئورمانغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، گۇرۇپپا قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى؛ 2 - ئايدا ئورمانچىلىق خىزمەت يىغىنى ئېچىلىپ، ئورمانغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى. 3 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ناھىيىلىك كۆكەرتىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، «كىم بەرپا قىلسا شۇ باشقۇرۇش، شۇنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولۇش» تىن ئىبارەت ئورمانچىلىق سىياسىتى يەنمۇ ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ئورمانغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلگەنلىكتىن، ئاممىنىڭ ئورمان ئەھيا قىلىش، باشقۇرۇش ئاكتىپچانلىقى ئۇنۇملۈك ئۆستى.

3. ئورمانچىلىقنى رايونغا ئايرىش

كەلپىن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى جايلارنىڭ تەبىئىي شارائىتىغا ئاساسەن، ئورمانچىلىق تەرەققىياتىنى مۇۋاپىق تۈردە رايونلارغا ئايرىپ چىقتى؛ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئويمانلىق ئېھاتە ئورمىنى، ماتېرىيال ئورمىنى ۋە ئىقتىسادىي ئورمانغا تەۋە ئېتىبار بېرىلىدىغان رايون قىلىندى؛ شەرقىي تۈزلەڭ قىسمى ئېھاتە ئورمىنى ۋە ئوتۇن ئورمىنى ئارىلاش تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان رايون قىلىندى؛ شەرقىي قىسىم ۋە جەنۇبىي قىسىم تۈزلەڭلىك بولسا، تەبىئىي چاتقال ئورمانلىقى ئاسرىلىدىغان ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدىغان رايون قىلىندى.

II باب

باغۋەنچىلىك

كەلپىنىڭ باغۋەنچىلىكى ئۇزاق تارىخقا ئىگە ، مېۋىلىك دەرەخ تۇرلىرىدىن ئۆرۈك ، ئالما ، ئۈجمە ، جىگدە ، چىلان ، قارا ئۆرۈك ، ئانار ، ئۈزۈم ، نەشپۈت قاتارلىقلار بار . بولۇپمۇ ئۆرۈك ئەڭ كۆپ ، باشقا مېۋىلىك دەرەخلەر ئىنتايىن ئاز . كەلپىندە ھەر بىر ئائىلىنىڭ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن بىر مودىن ئارتۇق ئۆرۈكلۈك بېغى بار . كونا جەمئىيەتتە ئۇلار ئۆرۈكلۈك بېغىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە قاراپ بايلىقنى ئۆلچەشەتتى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بايلىق ئۆلچەش ئۆلچىمى گەرچە ئۆزگەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، كەلپىنلىكلەر ئۆرۈك يېتىشتۇرۇشكە يەنىلا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى .

§ 1 . ئۆرۈك

كەلپىن ئۆرۈكىنىڭ نامى شىنجاڭغا مەشھۇر ، ئۇ ئەتلىك ، شېكەر تەركىبى يۇقىرى ، مېزىلىك بولۇپ ، گۈلە قۇرۇتۇش ، خورما ، مۇرابا ، كانسىرۋا ئىشلەشكە ياخشى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 8137 مو مېۋىلىك باغ بولۇپ ، 4583 موسى مېۋە بەردى (قالدۇق يەرگە بىنا قىلىنغان باغلار بۇنىڭ سىرتىدا) . مېۋە بەرگەن باغ كۆلىمى ئىچىدە ئۆرۈك 4258 مو ، ئالما 175 مو ، ئۈزۈم 135 مو ، نەشپۈت 15 مو . ئادەتتە ئۆرۈكتىن قىلىنىدىغان يىللىق ئىقتىسادىي كىرىم 600 مىڭ يۈەندىن كۆپرەككە يېتىدۇ ، بەزى يىللاردا بۇنىڭدىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ .

1984 ـ يىلدىن كېيىن يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش ئىلمىي لايىھىسى بويىچە ئۆرۈكنى ئوخشاشمىغان سورتلىرىغا ئاساسەن ، رايون ، دائىرىلەرگە بۆلۈپ ، مۇۋاپىق ئۆستۈرۈش يولغا قويۇلغانلىقتىن ، سۈپەت ۋە مەھسۇلات مىقدارى زور دەرىجىدە ئۆستى ۋە كۆپەيدى . 1987 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ئۆرۈكنىڭ يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 22 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام ئەتراپىدا بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1987 ـ يىللىق مەھسۇلات ئەڭ يۇقىرى بولۇپ ، 25 مىليون 870 مىڭ كىلوگرامغا يەتتى .

1 . ئۆرۈك سورتلىرى

1986 ـ يىلدىكى تەكشۈرۈشكە قارىغاندا ، كەلپىندە 22 خىل ئۆرۈك بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە بالدۇر پىشىدىغان سورت ئۈچ خىل ، يەنى ئىككى خىلى خۇۋەينى ، بىر خىلى قىزىلاڭ ؛ ئوتتۇرا ھال پىشىدىغان سورت ئىككى خىل ، ئۇلارنىڭ ئىككىلىسى خۇۋەينى ؛ كەنجى پىشىدىغان سورت ئۈچ خىل ، يەنى ئىككى خىل خۇۋەينى ۋە قارا غازاڭ ؛ ئادەتتىكى سورت 17 خىل بولۇپ ، ئۇلار قارا خۇۋەينى ، قوشماق مېغىزلىق خۇۋەينى ، ئۇزۇنچاق خۇۋەينى ، سېرىق خۇۋەينى ،ماروشو ، موللاۋەي ، قارا غازاڭ ، قىزىلاڭ (ئىككى خىل

سورتى بار) ، كۈموت ئۆرۈك ، قىزىل ئۆرۈك ، چوڭ قىزىل ئۆرۈك ، سېرىق ئۆرۈك ، ئاق ئۆرۈك ، پوداق ئۆرۈك ، ياڭاق ئۆرۈك ، كۆكچى ئۆرۈك ، لەش ئۆرۈك قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

1) **ئوتتۇرا مەزگىلدە پىشىدىغان خۇمىنى** مېۋىسى يۇمىلاق ، ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 31.6 گرام ، مېۋە پوستى سېرىق ، سەل قىزىلى بار . ئېتى ساغۇچ ئاق رەڭدە ، ئازراق تالاسى بار . ئېتىنىڭ قېلىنلىقى 1.2 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل ، تاتلىق ، ئېروچان قاتتىق ماددا مىقدارى 22% ، سۈپىتى ئوتتۇرا هالدىن يۇقىرى راق . ئۇچكىسى يېرىم ئاجرايدۇ . ئۇچكىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 3.94 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، چۈرۈك ، هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.8 گرام ، مېۋىسى چوڭ ، ئېتى قېلىن ، قەنت ماددىسى يۇقىرى ، مول هوسۇل بېرىدىغان سورت بولۇپ گۈله قۇرۇتۇش ، خورما ئىشلەشتىكى ياخشى خام ئەشيا هېسابلىنىدۇ ، مۇرابا ئىشلەشكىمۇ بولىدۇ . مېغىزى چوڭ ۋە تاتلىق بولغانلىقتىن يېيىشكە بولىدۇ .

2) **بالدۇر پىشار خۇمىنى** مېۋىسى يۇمىلاق ، ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 27 گرام ، پوستى سېرىق ، سەل قىزىلى بار . مېۋىسىنىڭ ئېتى ئاق سېرىق رەڭدە ، ئېتى خېلى يۇمشاق ، يېرىك تالالىرى يوق ، ئېتىنىڭ قېلىنلىقى 1.1 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، خېلى مىزىلىك پۇرايدۇ ، ئېروچان قاتتىق ماددا تەركىبى 19.5% ، سۈپىتى ئوتتۇرا هال ، مول هوسۇللۇق ، ئۇچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۇچكىسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.8 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.85 گرام . گۈله قۇرۇتۇشقا ، خورما ، مۇرابا ئىشلەشكە ، مېغىزىنى يېيىشكە بولىدۇ .

3) **كەنجى پىشار خۇمىنى** مېۋىسى يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى28.75 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى سېرىق ، قىزىلى بار ، ئېتى سۇس سېرىق ، ئېتى چىڭ ، قېلىنلىقى بىر سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل ـ تاتلىق شىرنىسى ئاز ، مىزىلىك پۇرايدۇ ، ئېروچان قاتتىق ماددا تەركىبى 18% ، سۈپىتى ئەلا ، مول هوسۇللۇق سورت . ئۇچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۇچكىسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.9 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.1 گرام .

بۇ سورتنىڭ مېۋىسى چوڭ ، ئېتى قېلىن ، گۈله قۇرۇتۇشقا ، خورما ، مۇرابا ئىشلەشكە باب كېلىدۇ . مېغىزى توق ۋە چوڭ بولغانلىقتىن ئىشلىتىشكە بولىدۇ .

4) **قارا خۇمىنى** مېۋىسى سوقىچاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 25.1 گرام ، مېۋە پوستى سېرىق رەڭدە ، سەل قىزىلى بار ، ئېتى ساغۇچ ، چىڭ ، شىرنىسى ئاز ، يېرىك تالالىرى يوق ، قېلىنلىقى 0.9 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مىزىلىك پۇرايدۇ ، ئېروچان قاتتىق ماددا تەركىبى 24% ، سۈپىتى ئوتتۇرا هال ، مول هوسۇللۇق سورت ، بىر تۈپتىن ئەڭ كۆپ بولغان يىلى 650 جىڭ ئۆرۈك ئالغىلى بولىدۇ . ئۇچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۇچكىسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.5 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.85 گرام ، چوڭ ئۇچكىلىرى قوشماق مېغىزلىق .

بۇ خىل ئۆرۈكنىڭ مېۋىسى بىر قەدەر چوڭ ، ئېتى چىڭ ، قەنت ماددىسى يۇقىرى بولۇپ ، ئۇ ، گۈله قۇرۇتۇش ، خورما ، مۇرابا ئىشلەشكە ۋە مېغىزىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدىغان ئەلا سورت هېسابلىنىدۇ .

5) **قوشاق مېغىزلىق خۇمىنى** مېۋىسى ياپىلاق كەلگەن يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ پوستى ساغۇچ قىزىل كېلىدۇ ، قىپقىزىل ، بىنەپشە قىزىل رەڭلىرىمۇ بار . ئېتى سېرىق ، شىرنىسى ئاز ، يېرىك تالالالىرى يوق ، ئېتى چىڭ ، ئەت قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مىزىلىك پۇرايدۇ ، ئېروچان قاتتىق ماددا تەركىبى 27% ، سۈپىتى ئوتتۇرا هال ، ئۇچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۇچكىسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.5 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.1 گرام ، قوش مېغىزلىق نىسبىتى 50% .

بۇ سورتنىڭ مېۋىسى ئوتتۇرا هال ، قوش مېغىزلىق نىسبىتى خېلى يۇقىرى بولسىمۇ ، لېكىن مېغىزى كىچىك ، تولمىغان ، تاۋارلىق قىممىتى تۆۋەن ، ئۇنى سورت سۈپىتىدە كېڭەيتىشكە باب كەلمەيدۇ ، سورت بايلىقى سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىشقا بولىدۇ .

6) **ئۇزۇنچاق خۇۋەينى** مېۋىسى سوقىچاق شەكىلدە بولۇپ ، هەر بىرىنىڭ ئېغىرلىقى 17.8 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى ، ئېتى سېرىق ، شىرنىسى كۆپ ، يېرىك تالالىرى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.7 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، خېلى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 24% ، سۈپىتى ۋە مەھسۇلات مىقدارى ئوتتۇرا هال ، ئۇچىكسى ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.2 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.65 گرام .

بۇ سورتنىڭ پوستى ، ئېتى سۇس رەڭدە ، قاق سېلىشقا ، خورما ، شىرنە ياساشقا باب كېلىدۇ . مەھسۇلاتى يۇقىرى ئەمەس ، سورت بايلىقى سۈپىتىدە ساقلاپ قېلىشقا بولىدۇ .

7) **سېرىق خۇۋەينى** مېۋىسى ياپىلاق كەلگەن سوقىچاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 16.3 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى سېرىق ، ئېتى ئاق هەم چىڭ ، شىرنىسى ئاز ، يېرىك تالالىرى ئاز ، ئەت قېلىنلىقى 0.7 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، سەل تۇزسىز ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 21% ، سۈپىتى ئەلا ، مول هوسۇللۇق سورت ، ئۇچكسى ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.84 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، ئارىلاپ قوشماق مېغىزلىقلىرى بار .

بۇ سورتنىڭ مېۋىسى ئوتتۇرا هال ، ئېتى قېلىن ، چىڭ ، پىششىقلاپ ئىشلەشكە ئىنتايىن باب كېلىدۇ . مېغىزى تاتلىق بولۇپ ، ئىستېمالغا باب كېلىدۇ ، مەھسۇلاتى يۇقىرى ، قاق سېلىشقا ، خورما ، كونسېرۋا ئىشلەشكە بولىدۇ .

8) **ماروشو** مېۋىسى يۇمىلاق ، ئۇچى سەل تۇز ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 27.6 گرام . مېۋە پوستى سېرىق ، قىزىل جايلىرىمۇ بار . ئېتى ساغۇچ ، ئەت قېلىنلىقى 1.1 سانتىمېتر ، يېرىك تالالىرى ئاز ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، ناهايىتى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېروچان قاتتىق ماددا تەركىبى 24% ، سۈپىتى ئوتتۇرا هالدىن ياخشىراق . مەھسۇلات مىقدارى ئوتتۇرا هال . ئۇچكسى ئاجرىمايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 5.27 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، بىر قەدەر چوڭ .

بۇ سورتنىڭ مېۋىسى چوڭ ، ئېتى قېلىن ، مېغىزى چوڭ ، مېغىزى ۋە ئېتى جەھەتتىن ئالغاندا ياخشى سورت ، ئۇچكسى پىپىشقاق بولغاچقا گۈلە قۇرۇتۇشقا ياكى ئۇچكلىك كونسېرۋا ئىشلەشكە باب كېلىدۇ .

9) **موللاۋلي** مېۋىسى يۇمىلاق ، ئۇچى سەل تۇز ، مېۋىسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 16.4 گرام . پوستى سېرىق ، قىزىل جايلىرىمۇ بار ، ئېتى سېرىق ، يۇمشاق ، شىرنىلىك ، ئەت قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، ناهايىتى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 25% ، سۈپىتى ئوتتۇرا هال ، ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.32 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك كېلىدۇ ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى بىر گرام .

بۇ سورتنىڭ قەنت تەركىبى يۇقىرى ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى تاتلىق ، سۈپىتى ياخشى بولۇپ ، شىرنە ، مۇرابا ئىشلەشتىكى ياخشى خام ئەشيا ، بۇ ئۆرۈكتىن گۈلە قۇرۇتسىمۇ ، خورما ، كونسېرۋا تەييارلىسىمۇ بولىدۇ .

10) **قارا غازالا** مېۋىسى يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 21.1 گرام . مېۋە پوستى سېرىق ، قىپقىزىل جايلىرىمۇ بار . ئېتى ساغۇچ ، چىڭ ، شىرنىسى بىر قەدەر كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.3 سانتىمېتر ، تەم-

مى چۈچۈمەل تاتلىق ، خېلى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 21% . سۇيىتى ئوتتۇرا ھالدىن ياخشى ، مۇقىم مول ھوسۇللۇق سورت ، ھەر بىر تۈپ ئۈرۈكتىن يىلىغا300 كىلوگرام ئەتراپىدا ھۆل مېۋە ئالغىلى بولىدۇ . ئۇچكسىنى ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.86 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ ئېغىرلىقى 0.75 گرام .

بۇ مۇقىم مول ھوسۇللۇق سورت . مېۋىسى ، مېغىزى بىر قەدەر چوڭ ، يېڭى پېتى يېيىشكە ھەم مېغىزىنى ئىشلىتىشكە بولىدىغان ياخشى سورت .

11) **كەنجى پىشار قارا غازاك** مېۋىسى يۇمىلاق بولۇپ ھەر بىرىنىڭ ئېغىرلىقى 21.7 گرام . مېۋە پوستى سېرىق ، قىپقىزىل جايلىرىمۇ بار . ئېتى ساغۇچ ، شىرنىسى بىر قەدەر كۆپ ، ئېتى يۇمشاق ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى ئادەتتە 25%كە ، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 29%كە يېتىدۇ . سۇيىتى ئەلا ، مول ھوسۇللۇق سورت . ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ ،ئۇچكسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.7 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.9 گرام .

قارا غازاك بىلەن سېلىشتۇرغاندا بۇ سورتنىڭ مېۋىسى چوڭ ، ئېتى يۇمشاق ، قەنت تەركىبى يۇقىرى ، مېغىزى چوڭ ، توق بولۇپ ، خورما ، كونسېرۋا ئىشلەشكە ، مېغىزىنى ئىشلىتىشكە بولىدىغان كەنجى پىشار سورت .

12) **قىزىلاڭ** مېۋىسى يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 18.35 گرام . پوستى سېرىق ، قىزىل جايلىرىمۇ بار ، ئېتىنىڭ رەڭگى سۇس سېرىق ، ئەت قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتر ، ئېتى يۇمشاقراق ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، ناھايىتى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 26% . سۇيىتى ئوتتۇرا ھالدىن ياخشى ، مول ھوسۇللۇق سورت . ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ ھۆل ئېغىرلىقى 1.9 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.55 گرام .

قىزىلاڭنىڭ ئىككى خىل ئاينىغان سورتى بار :(1) مېۋىسى ياپىلاق ھەم يۇمىلاق ، مېۋە پوستى سېرىق ، كۈنگە باققان تەرىپى قىزىل ، مېۋىسىنىڭ ئېتى سېرىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، مول مېۋە بېرىدۇ . (2) مېۋىسى يۇمىلاق ، كىچىك ، پوستى سېرىق ، سەل قىزىل ياكى قىزىللىق يوق ، ئېتى قىزىل ، يۇمشاق ، يېرىك تالاسى يوق ، شىرنىسى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 22% . سۇيىتى ئوتتۇرا ھالدىن ياخشى ، بالدۇر پىشىدۇ . 6 - ئاينىڭ باشلىرى بازارغا سېلىشقا بولىدۇ ، ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ .

13) **كۆمۈت ئۈرۈك** مېۋىسى سوقچاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 21.85 گرام . مېۋىسىنىڭ پوستى قىزغۇچ سېرىق ، ئۈستى ياكى تېگى تەرىپى يېشىل رەڭلىك ، سۇس قىزىل رەڭلىك ، ئېتى سېرىق ، سەل يۇمشاق ، شىرنىسى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى بىر سانتىمېتر ، يېرىك تالالىرى ئاز ، تەمى تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 20% ، سۇيىتى ئوتتۇرا ھالدىن ياخشىراق ، مول ھوسۇللۇق سورت ، ئۇچكسى ئاجرىمايدۇ . ئۇچكسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 3.1 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.7 گرام .

بۇ سورتنىڭ مېۋىسى چوڭ ، ئېتى يۇمشاق،بولۇپ ، يېڭى پېتى يېيىشكە باب كېلىدىغان ياخشى سورت ، ئۇنىڭدىن شىرنە ئىشلىسىمۇ بولىدۇ .

14) **قىزىل ئۈرۈك** مېۋىسى ياپىلاق ۋە يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 16.3 گرام . مېۋىسىنىڭ پوستى قىز-

غۇچ سېرىق ، قىزىل جايلىرىدۇ بار . ئېتى ئالتۇندەك سېرىق ، يۇمشاق ، شىرنىسى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.9 سانتىمېتر ، يېرىك تالاسى يوق. تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، ناھايىتى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 21% ، سۇپىتى ئوتتۇرا ھالدىن ياخشى ، مول ھوسۇللۇق سورت ، ئۈچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۈچكىسىنىڭ ئېغىرلىقى 1.88 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، بىر قەدەر توق ، مېغىزىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.65 گرام .

بۇ سورتىنىڭ ئېتى يۇمشاق ، قېلىن ، رەڭگى ئالتۇندەك سېرىق بولۇپ ، شىرنە ، مۇراببا ئىشلەشتىكى ئاساسلىق سورتتۇر .

15) **چوڭ قىزىلاك** مېۋىسى يۇمىلاق ، چوڭ ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 32.35 گرام . پوستى قىزغۇچ سېرىق ، رەڭگى بەك چىرايلىق ، ئېتى ئاقۇش سېرىق ، ئەت قېلىنلىقى بىر سانتىمېتر ، يۇمشاق ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 21% ، سۇپىتى ئەلا ، ئۈچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۈچكىسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.28 گرام ، ئۈچكىسى بىر قەدەر چوڭ ، لېكىن پۈچەك مېغىزلىقلىرى 30% نى ئىگىلەيدۇ .

بۇ سورتىنىڭ كۆرۈنۈشى چىرايلىق ، مېۋىسى چوڭ ، مېغىزى چوڭ ، يېڭى پېتى يېيىشكە ، مېغىزىنى ئىشلىتىشكە بولىدىغان سورت .

16) **سېرىق تۆرۈك** مېۋىسى ياپىلاق ۋە يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 18.9 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى ، ئېتى سېرىق ، سەل يۇمشاق ، شىرنىسى ئوتتۇرا ھال ، يېرىك تالالىرى ئاز ، ئەت قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتر ، تەمى تاتلىق ، ناھايىتى مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 21% ، مول ھوسۇللۇق سورت ، ئۈچكىسى ئاجرايدۇ ، ئۈچكىسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.15 گرام . مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.78 گرام .

بۇ سورتىنىڭ مېۋىسىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوتتۇرا ھال ، ئېتى قېلىن ، تەمى تاتلىق ، مېزىلىك بولۇپ ، گۈلە قۇرۇتۇشقا ، خورما قاق ، كونسېرۋا ئىشلەشكە بولىدىغان ياخشى سورت ، مۇراببا ئىشلەشكىمۇ بولىدۇ .

17) **ئاق تۆرۈك** مېۋىسى يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 27.89 گرام . مېۋە پوستى سېرىق ، قىزىل جايلىرىمۇ بار . ئېتى ئاق ، يۇمشاق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 21.4% ، سۇپىتى ئوتتۇرا ھالدىن ياخشىراق . مول ھوسۇللۇق سورت . ئۈچكىسى يېرىم ئاجرايدۇ . ئۈچكىسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 2.6 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.63 گرام .

بۇ سورتىنىڭ مېۋىسى چوڭ ، ئېتى يۇمشاق ، تەمى تاتلىق ، كۆركەم بولغانلىقتىن يېڭى پېتى يېيىشكە ۋە شىرنە ياساشقا بولىدىغان ياخشى سورت .

18) **پوداق تۆرۈك** مېۋىسى يۇمىلاق ، دانىسى يوغان ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 40.4 گرام ، ئەڭ چوڭ مېۋىسىنىڭ ئېغىرلىقى 51 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى ، ئېتى سېرىق ، ئەت قېلىنلىقى 1.1 سانتىمېتر ، يۇمشاق ، شىرنىسى كۆپ ، يېرىك تالاسى ئاز ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 20% ، سۇپىتى ئەلا ، ئۈچكىسى ئاجرىمايدۇ ياكى يېرىم ئاجرايدۇ ، ئۈچكىسىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 4.1 گرام . مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ ھۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.87 گرام .

بۇ سورت مېۋىسى چوڭ ، شەكلى چىرايلىق ، يېڭى پېتى يېيىشكە باب كېلىدىغان ياخشى سورت ، كونـ سىرۇا ئىشلەشنىڭمۇ سۈپەتلىك خام ئەشياسى .

19) **ياڭاق ئۆرۈك** مېۋىسى ياپىلاق ۋە يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 21.1 گرام ، مېۋە پوستى سىرىق ، تۈم قىزىل جايلىرىمۇ بار . ئېتى سۇس سىرىق ، يۇمشاق ، ئەت قېلىنلىقى 0.8 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 24% ، سۇپىتى ، مەھسۇلاتى ئوتتۇرا هال ، ئۇچىكسى ئاجرىمايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 3.5 گرام ، مېغىزى تاتلىق ، مېغىزـ نىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.85 گرام ، قوشماق مېغىزلىق نىسبىتى 42.86% .

بۇ سورت مېۋىسى چوڭ ، ئېتى يۇمشاق ، مېزىلىك بولۇپ ، شىرنە ، مۇرابا ئىشلەشكە ماس كېلىدۇ . سۇپىتى ئادەتتىكىدەك ، سورت بايلىقى سۇپىتىدە ساقلاپ قېلىشقىلا بولىدۇ .

20) **كۆكچى ئۆرۈك** مېۋىسى يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 15.3 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى سېـ رىق ھەم قىزىل ، تۈكسىز ، ئېتى سېرىق ، يۇمشاق ، تالاسى سەل يېرىك ، شىرنىسى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.9 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 24% ، سۇپـ تى ئوتتۇرا هال ، مول هوسۇللۇق سورت ، ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرـ لىقى 1.35 گرام . مېغىزى تاتلىق ، توق ، چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.68 گرام .

بۇ سورتىنىڭ مېۋىسى كىچىك ، ئېتى يۇمشاق ، قەنت تەركىبى يۇقىرى ، بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ، شىرنە ، مۇرابا ياساشقا بولىدۇ . ئۇنى كۆپەيتىشكە باب كەلمەيدۇ ، سورت بايلىقى سۇپىتىدە ساقلاپ قېلىشقا بوـ لىدۇ .

21) **لەش ئۆرۈك** مېۋىسى ياپىلاق ۋە يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 12.6 گرام . مېۋىسىنىڭ پوستى سېرىق ھەم قىزىل ، ئېتى سېرىق ھەم بوش ، يېرىك تالالىرى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.9 سانتىمېتر . شىرنىسى كۆپ ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، مېزىلىك پۇرايدۇ ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 24% ، سۇپـ تى ئوتتۇرا هال ۋە ئوتتۇراھالدىن تۆۋەن ، مەھسۇلاتى ئوتتۇرا هال ، ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ ، ئۇچكـ سىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.5 گرام ، مېغىزى تاتلىق ،چۈرۈك ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.25 گرام .

بۇ سورتىنىڭ يېرىك تالالىرى كۆلدىكى لەشكە ئوخشاپ كەتكەنلىكتىن ، شۇنداق نام قويۇلغان ، ئۇنى بايلىق مەنبەسى سۇپىتىدە ساقلاپ قېلىشقىلا بولىدۇ .

22) **مەرىشۇ** مېۋىسى يۇمىلاق ، مېۋىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىرلىقى 20.8 گرام ، مېۋىسىنىڭ پوستى ، ئېتى سېرىق ، ئېتى چىڭ ، شىرنىسى كۆپ ، ئەت قېلىنلىقى 0.9 سانتىمېتر ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق ، ئېرۇچان قاتتىق ماددا تەركىبى 26% ، پوستىدا قىسقا تۈكچىلەر بار ، ئۇچكسى يېرىم ئاجرايدۇ ، ئۇچكسىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 1.55 گرام . مېغىزى تاتلىق ، مېغىزىنىڭ هۆل ۋاقتىدىكى ئېغىرلىقى 0.5 گرام . توق مېـ غىزلىقلىرى 20% كىلا يېتىدۇ . بۇ سورتىنىڭ سۇپىتى ئوتتۇرا هال ۋە ئەلا بولۇپ ، مول هوسۇل بېرىدىغان سورت هېسابلىنىدۇ .

2 . ئۆستۈرۈش ۋە پەرۋىش قىلىش

كەلپىن ئۆرۈكىنى ئۆستۈرۈش ۋە پەرۋىش قىلىشتا روشەن يەرلىك ئالاهىدىلىك بار . بىرىنچىدىن ، تېـ رىپ ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ . ئىككىنچىدىن ، سۇغىرىلىشى قانۇنىيەتلىك بولىدۇ . ئۇچىنچىدىن ،

ئۇلاشتا مەۋسۇمگە قارىلىدۇ .

كەلپىنلىكلەر ئۆرۈكلۈك باغ باشقۇرىدىغان كىشىلەرنى ھۆرمەتلەپ « كۆچەت » سۆزىنى ئۇلارنىڭ ئىسمىغا قوشۇپ چاقىرىدۇ .

1) **تېرىپ ئۆستۈرۈش** ئۆرۈك دەرىخى ئۆرۈك ئۇرۇقچىسىنى تېرىش ئارقىلىق ئۆستۈرۈلىدۇ ، ئادەتتە كۈزدە ئۇرۇقچا يەرگە دۆۋىلەپ كۆمۈپ قويۇلىدۇ ، ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا كۆمۈلگەن يەردىن ئېلىنىپ قايتا تېرىلىدۇ .

2) **سۇغىرىش** ئۆرۈكلۈك باغلار ھەر يىلى 5 ـ ، 8 ـ ، 10 ـ ئايلاردا سۇغىرىلىدۇ . كەلپىن ناھىيىسىدە سۇ قىس بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۆرۈكلۈك باغقا ئۈچ قېتىم سۇ قۇيۇشقا جەزمەن كېپىللىك قىلىنىدۇ . ئەتىيازدا (ئۆرۈك چېچەكلىگەندە) سۇ قۇيۇشقا بولمايدۇ .

3) **ئۇلاش** ئۆتمۈشتە كەلپىنلىكلەر ئۆرۈك ئۇلاشقا ئانچە ئەھمىيەت بەرمەيتتى . ئۇلانمىغان ئۆرۈكنىڭ مېۋىسى سۇلۇق ، قەنت تەركىبى يۇقىرى بولىدۇ دەپ قاراپ كەلگەنىدى . 70 ـ يىللاردىن بۇيان پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ۋە ھۆكۈمەتنىڭ زور كۈچ بىلەن تەشەببۇس قىلىشى ئارقىسىدا ئۆرۈكنى ئۇلاش ئۆرۈكى بار دېھقانلار ئارىسىدا ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى . ئەمەلىيەت ئۇلانغاندىن كېيىنكى ئۆرۈكنىڭ ئۇلانمىغان ئۆرۈككە قارىغاندا سۇيۇتى ياخشى بولۇپلا قالماي بەلكى مەھسۇلاتىنىڭمۇ يۇقىرى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى . ئۆرۈكلەر ئەتىياز ۋە كۈزدە ئۇلىنىدۇ . ئەتىيازلىق ئۇلاش ئۆرۈك پىشىشتىن ئىلگىرى بولىدۇ .

4) **باشقا پەرۋىش** ئۆرۈكلۈك باغنى پەرۋىش قىلىشتا تۇپراقنى ئاغدۇرۇش ۋە ئوغۇتلاشقا ئەھمىيەت بېرىلىدۇ . ئورگانىك ئوغۇت — چىرىگەن چارۋا قىغى بېرىلىپ ، گەندە ۋە ئەخلەتلەر بىلەن ئوغۇتلاش مەنئىي قىلىنىدۇ . ئىلگىرى كەلپىن ئۆرۈكلىرىگە دېھقانچىلىق دورىسى چېچىلمايتتى ، 1980 ـ يىلدىن بۇيان دورا چېچىش تەدرىجىي ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ، زىيانلىق ھاشاراتلارنى يوقىتىش ۋە ئۇنىڭ زىيىنىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈسۈلى قوللىنىلىدىغان بولدى .

3 . پىششىقلاش

كەلپىن ئۆرۈكى — گۈلە ، خورما ، مېغىز پىششىقلاپ ئىشلەشتىكى ياخشى خام ئەشيا ، ئەمگەكچى كەلپىن خەلقى گۈلە ، مېغىز ، مېغىزلىق خورما ئىشلەش ئارتۇقچىلىقىغا ۋە ئەنئەنىسىگە ئىگە . بىراق چىڭ سۇلالىسى دەۋرى ۋە مىنگو دەۋرىدە بۇ ئىشنى پۈتۈنلەي شەخسلەر ئۆزى قىلاتتى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ ، ھۆل ئۆرۈك سېتىۋېلىنغان ، بىر قىسىم گۈلە ، مېغىزلىق خورما قاتارلىقلار ئىشلەنگەن بولسىمۇ ، لېكىن زور كۆپ قىسمىنى يەنىلا دېھقانلار ئۆزى پىششىقلاپ ئىشلەپ كەلدى . پىششىقلاش ئۇسۇلى مۇنداق : (1) تاللىنىدۇ . زەخمىلەنگەن ، ئېغىر دەرىجىدە قۇرتلىغان ۋە بەك پىشىپ كەتكەنلىرى ئىلغاپ ئېلىۋېتىلىدۇ . (2) چايقاپ تازىلىنىدۇ . لاي ـ قۇملىرى ، ئەخلەت ـ پاسالىرى ئىلغىۋېتىلىدۇ . (3) گۈڭگۈرت بىلەن ئىسلىنىدۇ . لېكىن ئىس نىسبىتى 0.8% تىن ئېشىپ كەتمەسلىكى كېرەك .

1985 ـ يىلى پارتىيىنىڭ خەلقنى بېيىتىش سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە يۇرچى يېزىسىدا بىر خورما قاتاق زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، شۇ يىلى 18.7 تونىنا خورما قاتاق ئىشلەندى . مەھسۇلات قىممىتى 64 مىڭ يۈەن ، پايدىسى 24 مىڭ يۈەن بولدى .

1985 - يىل 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ناھىيىلىك خورما قاق زاۋۇتىنى كېڭەيتىپ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى. ئىشچى - خىزمەتچى سانى ئەسلىدىكى 25 كىشىدىن 35 كە كۆپەيدى. ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن20 تونىدىن 50 تونىنغىچە خورما قاق پىششىقلاپ ئىشلەندى. 1989 - يىلى سېتىلىش يولى، باشقۇرۇش جەھەتتىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئاران سەككىز تونىنا خورما قاق ، 742 كىلوگرام مېغىز ، 5000 قۇتا ئۆرۈك كونسېرۋاسى ، 600 كىلوگرام ئۆرۈك قىسمىقى ئىشلەپچىقىرىلدى. باشقا ئۆرۈك مەھسۇلاتلىرىنى قوشقاندا مەھسۇلات قىممىتى 25 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

§ 2 . باشقا مېۋىلىك دەرەخلەر

كەلپىن ناھىيىسىدە ئۆرۈكتىن باشقا مېۋىلەردىن ئالما ، شاپتۇل ، نەشپۈت ، ئەينۈلا ، ئۈزۈم ، ئانار ، قارا ئۆرۈك ، ئەنجۈر ، ئۈجمە قاتارلىقلار بار ، لېكىن سانى ئانچە كۆپ ئەمەس. گەزلىك يېزىسىدا ئۈزۈم كۆپرەك ، كەلپىن بازىرىدا ئانار كۆپرەك ، باشقا مېۋىلەرنىڭ كۆپىنچىسى يۈرچى يېزىسى بىلەن سۈپەتلىك ئۈرۈقچىلىق مەيدانىدىن چىقىدۇ. ئاچال يېزىسىنىڭ تۈپرىقى شورلۇق بولغاچقا ، مېۋىلىك كۆچەت ئۆستۈرۈشكە باب كەلمەيدۇ. شۇڭا مېۋە مەھسۇلات مىقدارى ناھايىتى ئاز.

ئادەتتىكى ئەھۋال ئاستىدا كەلپىن خەلقى ئۆرۈكلۈك باغ بەرپا قىلغاندا ، ئۆرۈكلۈكنىڭ تۆت ئەتراپىغا ئالما ، شاپتۇل قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكىپ ، ئۆرۈكنىڭ ئۆسۈشىنى قوغداپ قالاتتى. بەش-ئالتە يىلدىن كېيىن ، ئۆرۈك باراقسانلاپ مېۋىلىرى كۆپەيگەندە ئەتراپىدىكى ئالما ، شاپتۇل قاتارلىق دەرەخلەرنى كېسىۋېتىپ ، ئۆرۈكنىڭ ئۆسۈشىگە ۋە مېۋىلىشىگە قولايلىق يارىتىپ بېرەتتى. شۇڭا ئالما ، شاپتۇلنىڭ مەھسۇلات مىقدارى تۆۋەن ، سۈپىتى ناچار ئىدى. 50 - يىللارغىچە كەلپىندە ئىزچىل تۈردە يەرلىك يازلىق ئالما ئۆستۈرۈلەتتى. 60 - يىللاردىن باشلاپ كۈزلۈك ئالما ئۆستۈرۈلۈشكە باشلىدى. « دۆلەت نۇرى » قاتارلىق يېڭى سورتلار كۆپەيتىلدى ھەمدە ئۇلاش ئارقىلىق بەزى يەرلىك ئالما سورتلىرى ياخشىلاندى. ئۈجمە كەلپىندە ئۆرۈكتىن قالسىلا 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ. كەلپىن ئويمانلىقىدىكى ھەر بىر باغدا دېگۈدەك ئۈجمە دەرىخى بار. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن ئىلگىرى ھەممە كەنتلەردە ئۈجملىك بار ئىدى. كىشىلەر ئۈجملىكنى ئاڭلىق تۇردە ئاسرايىتىۋە پەرۋىش قىلاتتى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا پارچە - پۇرات ئۈجملەر كېسىپ تاشلاندى. ئۈجملىكلەرمۇ زور دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. 80 - يىللاردىن باشلاپ ئۈجمە تىكىشكە يەنە تەدرىجىي رەۋىشتە ئەھمىيەت بېرىلىپ ، ئۈجملىك باغلار بەرپا قىلىندى ، ئۈجملىكلەر كېڭەيتىلدى. لېكىن زور كۆپ قىسمى كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر ئىگىلىكىدە بولدى. ئۈجمە سورتلىرىدىن ئاق ئۈجمە ، قارا ئۈجمە ، چېقىر ئۈجمە ، بىنەپشەرەڭ ئۈجملەر بار. ئۈزۈم 1980 - يىلدىن كېيىن كۆپەيدى. كىشىلەر يېڭى ئۈيى سالغاندا بىر - ئىككى باراڭ ئۈزۈم قويىدۇ. لېكىن ، ئۈزۈملىكنىڭ سورتى بىر خىللا بولۇپ سۈپىتى ئادەتتىكىچە.

1949 - يىلى ناھىيە بويىچە 12 مو ئالما ، ئالتە مو ئۈزۈم بار ئىدى. 1986 - يىلى ئالما387 موغا ، ئۈزۈم 115 موغا كۆپەيتىلدى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 - يىلدىن 1989 - يىلغىچىلىك مېۋە - چېۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 6 - 2 بىرلىكى: مو (كۆلىمى)، 10 مىڭ جىڭ (مەھسۇلاتى)

يىللار	باغ كۆلىمى	جەمئىي		ئۆرۈك		ئالما		ئۈزۈم		ئەنجۈر	
		مەھسۇلات بەرگەن كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى
1949	3 840	3840	145	3812	141.75	12	2.50	0.25	6	10	0.50
1950	3 710	3700	147	3681	143.25	13	2.50	6	0.25	10	1.00
1951	3 620	3600	156	3589	151.04	13	2.68	7	0.28	11	2.00
1952	3 560	3 510	149	3 528	144.77	14	2.95	7	0.285	11	1.00
1953	3 455	3 434	159.04	3 422	154.15	14	3.10	7	0.29	12	1.50
1954	3 400	3 378	150.23	3 360	144.70	17	3.25	8	0.28	15	2.00
1955	3 370	3 347	175.5	3 328	169.16	19	3.56	8	0.28	15	2.50
1956	3 442	3 310	138.6	3 294	131.90	25	3.80	9	0.30	14	2.60
1957	3 273	3 241	137.6	3 225	129.70	25	4.00	9	0.30	14	3.60
1958	3 268	3 236	209.7	3 218	203.00	25	3.80	10	0.30	15	2.60
1959	3 222	3 199	246.15	3 172	238.00	24	3.65	11	3.20	15	1.30
1960	3 113	3090	172.8	3 061	130.40	26	34.50	11	6.70	15	1.2
1961	2 785	2 763	606.4	2 736	561.50	26	35.00	11	9.10	12	0.80
1962	2 572	2 354	808.7	2 520	729.80	27	65.50	13	10.4	12	3.00
1963	2 437	2 326	667.0	2 384	616.00	27	40.00	13	9.00	13	2.00
1964	2 504	2 486	517.9	2 449	474.10	29	34.20	13	8.40	13	1.20
1965	2 572	2 554	716.4	2 516	679.30	29	25.30	13	9.90	14	1.90
1966	2 572	2 555	679	2 515	643.00	30	25.00	13	9.30	14	1.70
1967	2 572	2 560	681.30	2 512	644.00	31	26.00	15	9.30	14	2.00
1968	2 572	2 552	646.2	2 514	607.40	33	28.00	15	9.30	10	1.50
1969	2 615	2 569	689.3	2 512	644.00	33	35.00	16	9.30	8	1.00
1970	2 793	2 573	663.1	2 514	607.40	34	45.90	18	9.30	7	0.50

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىللار	جەمئىي		ئورۇقلا		ئالما		ئۈزۈم		نەشپۈت	
	كۆلىمى	مەھسۇلات بەرگەن كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى	مەھسۇلات مىقدارى	كۆلىمى
1971	2 707	2 687	510.4	2 647	466.40	35	35.00	18	8.50	7	0.50
1972	2 767	2 696	585.3	2 705	550.40	36	32.00	19	2.40	7	0.50
1973	2 707	2 684	548.7	2 643	545.95	38		20	2.50	6	0.25
1974	2 707	2 686	590.60	2 643	546.00	38	41.50	20	2.50	6	0.60
1975	2 727	2 693	600.00	2 663	554.40	38	42.00	20	3.00	6	0.60
1976	2 863	2 550	618.5	2 797	571.50	38	44.00	21	2.30	7	0.70
1977	3 117	3 096	614.00	3050	565.30	38	44.00	21	4.00	8	0.70
1978	2999	2910	6220	2898	566.89	69	46.00	23	6.50	9	0.81
1979	2950	2937	595.86	2832	546.72	80	43.55	29	4.92	9	0.67
1980	3 621	3 576	611.87	3 455	566.50	85	42.40	71	2.00	10	0.97
1981	3 919	3 621	672.29	3 724	598.90	105	43.70	80	28.69	10	1.00
1982	4 250	4 235	682.20	4 040	607.10	115	45.00	85	29.00	10	1.10
1983	4 580	4 515	1 937	4 330	1 845.50	132	60.00	85	30.00	33	1.50
1984	4 082	3 819	1 108.7	3 819	1 059.00	155	21.00	85	28.00	23	0.70
1985	5 585	3 832	1 086.1	5 281	1 036.00	167	21.20	115	28.20	22	0.70
1986	6 342	5 886	1 026.2	5 342	976.00	387	26.00	115	23.00	42	1.20
1987	7 056	4 425	5 451	4 095	5 174	190	139	125	128	15	10
1988	7 887	4 583	4 785	4 258	4 510	175	130	135	135	15	10
1989	8 137	4 583	4 820	4 258	4 545	175	130	135	135	15	10

ئىزاھات: 1986 - يىلدىن كېيىنكى باغ كۆلىمى قالدۇرۇق يەرلەردە بىنا قىلىنغان باغ كۆلىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

§ 3 . قوغۇن ـ تاۋۇز

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قوغۇن ـ تاۋۇز تېرىش تارىخى ئۇزۇن ، ھەر يىللىق ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارى 1 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام ئەتراپىدا ، ھەر موسىنىڭ ئوتتۇرىچە مەھسۇلاتى تەخمىنەن 1000 كىلوگرام بولۇپ كەلدى . ئاساسلىقى قوغۇن تېرىلىدۇ . تاۋۇز 2 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ .

قوغۇن تۇرلىرىدىن كۇزلۇك ، قارا كۆكچى ، بېشەكشىرىن ، ناشپىكەر ، چىلگە ، سېرىق كۆكچى قاتارلىقلار بار . كۆپىنچە بېشەكشىرىن ، چىلگە قاتارلىق بالدۇر پىشىدىغان تۇرلەر تېرىلىدۇ . كۇزلۇك قوغۇن ناھايىتى ئاز تېرىلىدۇ . كۇزلۇك قوغۇنغا بولغان ئېھتىياج ئاساسەن سىرتتىن يۆتكەپ كېلىنىپ قاندۇرۇلىدۇ . قوغۇن ئاساسلىقى ئاچال تۇزلەڭلىكىدە تېرىلىدۇ . ئاچال تۇزلەڭلىكىنىڭ تۇپرىقى ، ھاۋا كىلىماتى قوغۇن ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ . قوغۇننىڭ قەنت تەركىبى يۇقىرى بولۇپ ، ئوتتۇرا مەزگىلدە پىشىدىغان ناشپىكەرنى مەشھۇر پەيزىۋات قوغۇنى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇشقا بولىدۇ .

كەلپىن تاۋۇزى ياخشىلانغان يەرلىك سورتتىن ئىبارەت .

كەلپىنلىكلەر قوغۇن ـ تاۋۇزلارغا ئادەتتە خىمىيۋى ئوغۇت بەرمەيدۇ . كۆپىنچە قوغۇن ـ تاۋۇزلارنى بۇيا ، يانتاق ۋە تۆگە قىغى ، مال قىغى بىلەن ئوغۇتلايدۇ . ئادەتتە ، ئۇچ قېتىمدىن ئارتۇق سۇغارمايدۇ .

یەتتىنچى قىسىم

سۇ ئىشلىرى . سۇ ئېلېكتىرى

يەتتىنچى قسسم

سۇ ئىشلىرى . سۇ ئېلېكترى

I باب

سۇ ئىشلىرى

كەلپىن ناھيىسى نوقۇل سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىق رايونى بولۇپ ، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا تامامەن سۇغىرىشقا تايىنىلىدىغانلىقتىن ، سۇ ئىنشائاتى ئىنتايىن مۇھىم. تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلەنىشچە بۇنىڭدىن 400 نەچچە يىل ئىلگىرى قىسل تومىسى ياسالغان ، شۇنىڭدىن بۇيان ، ئۆستەڭ چېپىش ، توما ياساش ھەر يىلى داۋام قىلىپ تۇرغان. لېكىن ، كەلكۈننىڭ رەھىمسىز زەربىسى ، پەن ـ تېخنىكىنىڭ تۆۋەن بولۇشى تۈپەيلىدىن ئۇدۇللۇق ياسالغان سۇ ئىنشائاتلىرى ئۇدۇللۇق ۋەيران بولۇپ تۇرغان ، ۋەيران قىلىۋېتىلگەنلىرى يەنە ئۇدۇللۇق ياسىلىپ تۇرغان ، شۇنىڭ بىلەن ، پەسىل خاراكتېرلىك سۇغىرىش ئېھتىياجى ئاران قاندۇرۇلغان. دېمەك ، سۇنىڭ قىسلىقىدىن دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى چەكلىمىگە ئۇچراپ ، نۇرغۇن يەرلەر ئاق قالغان سۇنى كۆپ تەلەپ قىلىدىغان زىرائەتلەرنى تېرىشقا ئىمكانىيەت بولمىغان.

§ 1 . ئېرىق ـ ئۆستەڭ

كەلپىن ناھيىسىدە ئېرىق ـ ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى تېرىقچىلىقنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ تەدرىجىي راۋاجلانغان ، لېكىن ، سۇ ئاز بولغاچقا ، ئېرىق ـ ئۆستەڭمۇ كۆپ ئەمەس ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 16 ـ يىلى (1890 ـ يىلى)قىزىلتامدا بىر ئۆستەڭ چېپىلغان.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 33 ـ يىلى (1907 ـ يىلى) سېرىق توغراقتىن قىسلغىچە بىر ئۆستەڭ چېپىلغان.

مىنگونىڭ 5 ـ يىلى (1916 ـ يىلى) شەھەرگە بۇلۇپ بېرىلگەن بىر ئۆستەڭ سۇ بازارغا باشلاپ كېلىنىپ ، كۆلچەكلەرگە تولدۇرۇلۇپ ، شەھەردىكىلەرنىڭ سۇ قېينىچىلىقى ھەل قىلىنغان.

مىنگونىڭ 7 ـ يىلى (1918 ـ يىلى) قاراكۆل دەريياسىغا توغان ياسىلىپ ، دەريا ئېقىنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يەرلەر دەريا سۈيى بىلەن سۇغىرىلىپ تېرىقچىلىق قىلىنغان.

مىنگونىڭ 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى) يۇقىرىس كەنتىدىن مۇنچاقېغا 700 مېتر ئۇزۇنلۇقتا سۇ باشلاش ئۆستىكى چېپىلغان.

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ئاقسۇ خاڭگۈڭدىن چىلانغا ئۆستەڭ چېپىلىپ ، چىلان سايلىقى سۈغىرىلغان. شۇنىڭغا قەدەر ناھىيىدە ئۇچ غول ئۆستەڭ ، 14 تارماق ئۆستەڭ بارلىققا كېلىپ ، سۈغىرىلىدىغان يەر 5752 مو توققۇز پۇڭ ئىككى لىغا يەتكەن.

مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) كەلپىن ناھىيىسىدىن 400 ئەمگەك كۈچى سەپەرۋەر قىلىنىپ ، چىلاندىن ئۆتىدىغان خاڭگۈڭ ئۆستىگى پۈتكۈزۈلۈپ ، سۇ ئاچالغا باشلاپ كېلىنىپ ، ئاچال چىلاندىكى كۆلگە سۇ تولدۇرۇلغان.

مىنگونىڭ 35 - يىلى(1946 -يىلى) 7 - ئاينىڭ 15 -كۈنى خاڭگۈڭدىن چىلانغا تۇتىشىدىغان ئۆستەڭ قايتا چېپىلىپ ، 9 - ئايدا پۈتكۈزۈلگەن. لېكىن ئۆستەڭنىڭ يانتۇ بولۇشى ، سۇنىڭسىڭىپ كېتىشى ھەم سۇ مەنبەسى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يېتىپ كەلگەن سۇ بەك ئاز بولغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە خەلق تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق سۇنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، كەلپىن خەلقى كۆپلىگەن ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى چاپتى.

1951 - يىلى بېلىقلىقتىن قىسىلغا بىر توسمىلىق ئۆستەڭ چېپىلغان بولسىمۇ ، ئەمما ئۇزۇن ئۆتمەي قىيان كېلىپ ئۇنى بۇزۇۋەتتى.

1954 - يىلى ناھىيە بويىچە ياسالغان ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 97 مىڭ 646 مېتىرغا يەتتى ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىچە كەڭلىكى ئۈچ مېتردىن تۆت مېترغىچە ، ئەڭ كىچىك ئۆستەڭلەرنىڭ كەڭلىكى بىر مېتردىن بىرىيېرىم مېترغىچە كېلىدۇ. شۇ يىلى يېڭىدىن ئۇزۇنلۇقى 600 مېتر ، كەڭلىكى ئۈچ مېتر ، چوڭقۇرلۇقى 0.56 مېتر كېلىدىغان بىر ئۆستەڭ چېپىلىدى.

1958 - يىلى ئۇزۇنلۇقى 4.5 كىلومېتر ، كەڭلىكى بەش مېتر ، چوڭقۇرلۇقى 2.5 مېتر كېلىدىغان بىر ئۆستەڭ چېپىلدى. شۇ يىلى غول ئۆستەڭ سۇ سىغىمىدىن تاش ئۆستەڭگە ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 11 - ئايدىن كېيىنكى يىلى 3 - ئايغىچە « 1 - ماي » ، « 1 - ئىيۇل » گۈڭشىلىرىغا بارىدىغان تارماق ئۆستەڭلەر پۈتكۈزۈلدى ھەمدە ئىككى گۈڭشىدىكى تومىلار 4.7 كىلومېتر تۆۋەنگە كۆچۈرۈلدى.

1959 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 120.15 مېتر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاچال ئۆستىگى يېڭىدىن رېمونت قىلىنىپ ، شۇ يىلى 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى پۈتكۈزۈلدى.

1960 - يىلى باغلىق ، قاشبېرىق ، قۇملۇقتىن ئىبارەت ئۈچ ئورۇن بىرلىشىپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 12 مىڭ 500 مېتر كېلىدىغان بىر ئۆستەڭ چاپتى.

1961 - يىلى قىسىل غول ئۆستىگىنى ياساش ئۈچۈن گەزلىك يېزىسى 820 كۇب مېتر تاش ياتقۇزۇش ، 2672 كۇب مېتر توپا قېزىش ۋەزىپىسىنى ؛ يۇرچى يېزىسى 700 كۇب مېتر تاش ياتقۇزۇش ، 2228 كۇب مېتر توپا قېزىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى.

1963 - يىل 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە ناھىيە بويىچە ئۇزۇنلۇقى 72 مىڭ 919 مېتر كېلىدىغان 151 ئۆستەڭ ؛ ئۇزۇنلۇقى 6000 مېتر كېلىدىغان ئۈچ تاناپ كەلكۇن بۆلۈۋېتىش ئۆستىگى رېمونت قىلىندى ؛ ئۇزۇنلۇقى 590 مېتر كېلىدىغان توققۇز ئۆستەڭ يېڭىدىن چېپىلدى.

1964 - يىل 8 - ئايدا « ئۆكتەبىر » گۈڭشىسىدىكى سۇ باشلاش تومىسىدا قۇرۇلۇش باشلاندى.

1968 - يىلى ئۈستۈن قاشبېرىق كەنتىدىن تۆۋەن قاشبېرىق كەنتىگىچە ئۇزۇنلۇقى ئۈچ كىلومېتر ، كەڭلىكى 1.5 مېتر ، چوڭقۇرلۇقى 1.2 مېتر ، بويىغا يانتولۇقى 1:1.5 كېلىدىغان بىر ئۆستەڭ چېپىلغانىدى. كېيىن ئۇ ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىشلىتىلمىدى.

1974 - يىل كۈزدە ساقىدا ئۇزۇنلۇقى 6000 مېتر ، كەڭلىكى ئىككى مېتر ، چوڭقۇرلۇقى 1.5 مېتر كېلىدىغان بىر ئۆستەڭ چېپىلدى.

1975 - يىل 11 - ئايدا ئاچال يېزىسى تورا كەنتىنىڭ غەربىدە بىر زەيكەش چېپىلدى . قىشتا ناھىيە بويىچە 5000 ئەمگەك كۈچى ئۆيۈشتۇرۇلۇپ « سەكرەپ ئىلگىرىلەش » غول ئۆستىگى (ھازىرقى باش غول ئۆستەڭ) ۋە سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ سۇ باشلاش ئۆستىگى زەربىدارلىق بىلەن رېمونت قىلىندى .

1983 - يىلى قىسىل ئۆستىگىنىڭ ئېلىش بېشى قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلىنىپ ، شۇ يىلى پۈتكۈزۈلۈپ ، گەزلىك ، يۇرچى يېزىلىرىغا توسما ياساپ سۇ باشلاندى .

1985 - يىل 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاچال ئۆستىگىنىڭ ئېلىش بېشى قۇرۇلۇشى باشلاندى . بۇ قۇرۇلۇشنى يېزا ئىگىلىك 1 - شى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش 2 - تۈەن - مەيدانى بىناكارلىق قۇراشتۇرۇش شىركىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەتىرىتى ئۈستىگە ئالدى . 1986 - يىل 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قۇرۇلۇش تاماملاندى . قۇرۇلۇشقا 38 مىڭ 745 ئەمگەك كۈنى سەرپ قىلىندى ، 2845 كۇب مېتر توپا قېزىلدى ، 24 مىڭ 781 كۇب مېتر توپا تىندۇرۇلدى ، 2444 كۇب مېتر بېتون قاتۇرۇلدى ، 4237 كۇب مېتر تاش ئىشلىتىلدى .

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئېرىق - ئۆستەڭ ، كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە ماشىنىلاشقان قۇدۇقلارنىڭ 1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 7 - 1

نامى	غول ئۆستەڭ					تارماق ئۆستەڭ					ئېرىق					كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى	ماشىنىلاشقان قۇدۇق
	سانى	ئۇزۇنلۇقى (مېتر)	سەكرەتمە سانى	كۆۋرۈك سانى	تومۇر (تال - قاق)	سانى	ئۇزۇنلۇقى (مېتر)	سەكرەتمە سانى	كۆۋرۈك سانى	تومۇر (تال - قاق)	سانى	ئۇزۇنلۇقى (مېتر)	سەكرەتمە سانى	كۆۋرۈك سانى	تومۇر (تال - قاق)		
كەلپىن گويمانلىقى	1	5000	5	8	7	2	3700	3	1	6	16	62000	68	158	66	5	22
ئاچال تۈزلەڭلىكى	1	5000	يوق	2	3	1	15000	4	4	4	7	56000	4	80	74	يوق	6
جەمئىي	2	10000	5	10	10	3	18700	7	5	10	23	118000	72	238	140	5	28

§ 2 . سۇ ئامبىرى

چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە سۇ ئامبىرى يوق ئىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، ئۇچ سۇ ئامبىرى ياسالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي قىيان كېلىپ بۇزۇۋەتتى . 1990 - يىلغىچە ئەسلىگە كەلتۈرۈلمىدى .

1 . قۇمىيەر سۇ ئامبىرى

1964 - يىلى قىشتا « 1 - ماي » گۈڭشىپسىنىڭ قۇمىيەر سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلىنىپ ، 1965 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى سۇ ئامبىرى پۈتتى . ئامبارنىڭ سىغىمچانلىقى 600 مىڭ كۇب مېتردىن 800 مىڭ كۇب مېترغىچە كېلىدۇ . سۇ چىقىرىش ئاغزى مۇزاپتى بولمىغاچقا ، 1971 - يىلى سۇ ئامبىرىنى يار

ئېلىپ كېتىپ ، ھازىرغىچە ئەسلىگە كەلتۈرۈلمىدى .

2 . ئاچال سۇ ئامبىرى

1965 - يىلى ئاچال سۇ ئامبىرىنىڭ قۇرۇلۇشى باشلانغاندى . 1967 - يىلى سۇ ئامبىرىنىڭ 1 - قاتارلىق قۇرۇلۇشى پۈتتى ، 1968 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئامبارغا سۇ باشلاندى ھەم شۇ يىلى سۇ ئامبىرىغا 6 مىليون كۇب مېتر سۇ قاچىلاندى . 1971 - يىلى ئەتىيازدا سۇ ئامبىرىنىڭ قېشىنى يار ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئامبار قايتا رېمونت قىلىنمدى .

3 . قىسىل (سۇ بېشى) سۇ ئامبىرى

قىسىل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى 1970 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى رەسمىي باشلاندى . ئاساسىي توسمىنىڭ ئېگىزلىكى 26 مېتر ، ئۇزۇنلۇقى 370 مېتر ، ئۈل كەڭلىكى 126 مېتر ، سىغىمچانلىقى 20 مىليون كۇب مېتر قىلىپ لايىھەلەنگەن ئىدى . 1971 - يىل 1 - ، 2 - ئايلاردا ئارمىينىڭ ۋىلايەتتە تۇرۇشلۇق « 7972 » قىسمىدىكى 2000 دىن ئارتۇق ئوفىتسېر - جەڭچى دالا يۇرۇشى قىلىپ ، كەلپىن ناھىيىسگە يېتىپ كەلدى ، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلار سۇ ئامبىرىنى ياساش ئەمگىكىگە قاتناشتى . شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى پەۋقۇلئاددە زور كەلكۈن كېلىپ چوڭ توسمىنى ۋەيران قىلۇەتتى . خەلق ئىشچىلىرى دەرھال توسمىنى جىددىي رېمونت قىلىشقا كىرىشىپ ، 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە1200 كۇب مېتر تاش تىزىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى . 1976 - يىلى ئۈچ ئايدىن كۆپرەك ئىشلەش ئارقىلىق سۇ ئامبىرىنىڭ كەلكۈننى بۆلۈۋېتىش تەشمىسى پۈتكۈزۈلدى . شۇ يىلى 12 - ئايدا 2000 دىن ئارتۇق خەلق ئىشچىسى تاغنىڭ شىمالىدىن كالا ھارۋىسى ۋە ئېشەك ھارۋىسى بىلەن تاش توشۇپ سەككىز مېتر ئېگىزلىكتىكى توسمىنى پۈتكۈزدى . ئامبارغا سۇ قاچىلىنىپ 15 كۈن ئۆتكەندە كەلكۈن كېلىپ بۇ توغانىنى بۇزۇۋەتتى .

1978 - يىل 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناھىيە قىسىل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنى كېيىنگە قالدۇرۇشنى قارار قىلدى . شۇ ۋاقىتقا قەدەر 47 مىڭ كۇب مېتر توپا - شېغىل قېزىلدى ، 354 مىڭ كۇب مېتر تاش - توپا تىندۇرۇلدى ، 310 كۇب مېتر بېتون قاتۇرۇلدى . بۇنىڭ ئۈچۈن 1 مىليون ئەمگەك كۈنى سەرپ قىلىندى ، دۆلەت 5 مىليون 670 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى ، خەلق ئىشچىلىرى 2 مىليون 50 مىڭ يۈەنلىك ئىش قىلدى .

§ 3 . قۇدۇق

كەلپىن ناھىيىسىدە يەر ئۈستى سۈيى ئىنتايىن ئاز ، شۇڭا ، قۇدۇق قېزىپ سۇ چىقىرىپ ئېھتىياجنى قامداش كەلپىن خەلقى ئۈچۈن ئەزەلدىن تارتىپ مۇھىم ئىش بولۇپ كەلگەن . كىم بىرەر قۇدۇق چىپىپ سۇ چىقارسا ، شۇ باتۇر ھېسابلانغان . 19 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدا ئارايىماق كەنتىدىن دالى يۈسۈپ پالۋان يۇرچى بىلەن ئاچال ئوتتۇرىسىدىكى سايدا چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن 18 مېتر كېلىدىغان بىر قۇدۇق قېزىپ ، سۇ چىقارغان . قۇدۇقنىڭ سۈيى تۇزلۇق بولۇپ ، ئادەم ۋە چارۋىلار ئىچىشكە بولمىسمۇ ، يەنىلا كىشىلەرنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 31 - يىلى (1905 - يىلى) يازدا تومۇرتۇق كەنتىدىن ھاشىم خاجىنۇ يۇرچى يېزىسىدىن ئاچالغا بارىدىغان چوڭ يول بويىدا 27 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق قازغان ، بۇ قۇدۇق

« ھاشىم قۇدۇقى » دەپ ئاتالغان .

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) ئېزىز بەگ « ھاشىم قۇدۇقى »نى بىر قېتىم رېمونت قىلدۇرغان ھەمدە شۇ چاغدىكى « شىنجاڭ گېزىتى » گە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن « تەشنالىقتىن قۇتۇلدى » دېگەن تېمىدا ئالاھىدە خەۋەر بېسىلغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تەشكىللىك قۇدۇق قېزىش باشلىنىپ ، خېلى ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى .

1954 - يىلى ئىبراھىم سايىت باشچىلىقىدا بىر قىسىم كىشىلەر « ھاشىم قۇدۇقى » نى بىر قېتىم رېمونت قىلدى .

1959 - يىلى يۇرچى يېزىسىدىكى يۇقىرىس چوڭ ئەترەتنىڭ 4 - ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بىر بۆلۈم ئەزالارنى تەشكىللەپ ئالتە مېتر چوڭقۇرلۇقتا بەش ئورۇنغا يوغان ئېغىزلىق قۇدۇق قېزىپ ئون مو يەردىكى كۆممىقوناقنى چىلەكتە سۇ توشۇپ سۇغۇردى .

1964 - يىلى يايدى چارۋىچىلىق رايونىدا ئۈچ قۇدۇق ، دەڭلىمىدە بىر قۇدۇق قېزىلدى .

1965 - يىلى ناھىيە بويىچە كۆل بويلىرىغا 26 قۇدۇق قېزىلدى ، 35 ئورۇنغا مەھەللىۋى سۇ تۇرۇبىسى ئورنىتىلدى .

1976 - يىلى « ئاچال » گۈڭشېسى ئورگىنىڭ ھويلىسىغا راكېتا بۇرغىسى بىلەن 25 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق قېزىلىپ ، ئۇنىڭغا سېمونت تۇرۇبا ئورنىتىلغاندى . لېكىن قۇدۇق سۈيى بەك تۇزلۇق بولغاچقا ، سېمونت تۇرۇبا چىرىپ ئۇزۇلۇپ كەتتى . كېيىن ھويلىنىڭ كەينى تەرىپىدە 21 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق قېزىلدى ھەم تۇرۇبا ئورنىتىلدى ، بىراق قۇدۇق سۈيى تۇزلۇق بولغاچقا ئىشلىتىلمىدى .

1977 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىدە قۇدۇق قېزىش ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، ماموت ھامۇت ئەترەت باشلىقلىقىغا تەينىلەندى . دەسلىپىدە ئەترەت ئەزاسى يەتتە نەپەر ئىدى ، 10 - ئايدا ئادەم سانى ئونغا كۆپەيتىلدى . ئەترەت ماشىنىلاشقان قۇدۇق قېزىشقا كىرىشىپ ، شۇ يىلى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش پونكىتىغا 50 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق ، ناھىيىلىك قۇراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتىگە 52 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق ، چوشقا فېرمىسىغا 60 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق قېزىپ بەردى . چوشقا فېرمىسىدىكى قۇدۇقنىڭ سۈيى بىر قەدەر ياخشى بولۇپ ، ئېچىشكە يارىغاندىن باشقا ، قالغانلىرىنىڭ سۈيى ناچار بولغانلىقتىن ئاساسىي جەھەتتىن پايدىلىنىلمىدى .

1985 - يىلى ئاچال يېزىسىنىڭ يول بويىغا ئېغىزىنىڭ دىئامېتىرى ئۈچ مېتر كېلىدىغان ،12 مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق قېزىلىپ ، قۇدۇقنى قازغۇچى ئارا ئارايماق يېزىلىق دالى ئۇستامنىڭ نامى بىلەن ئاتالدى . سۈيى شورلۇق بولغاچقا ئېچكىلى بولمىدى .

1986 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە قۇدۇق سۈيى تۇرمۇشقا ۋە يەر سۇغىرىشقا ئىشلىتىلگەنىدى .

1986 - يىلى شەھەردە ۋە قىسمەن يېزىلاردا تۇرۇبا سۈيى ئىشلىتىلگەندىن كېيىن ، قۇدۇق سۈيى ئېچىلمەيدىغان بولدى .

1988 - يىلى 100 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، ئۈچ چوڭقۇر قۇدۇق قېزىلدى . قۇدۇقنىڭ چوڭقۇرلۇقى 75 مېتر ، سۇ مىقدارى 35—40 كۇب مېتر/سېكۇنت كېلىدۇ ، سۈيىنىڭ سۈپىتى ياخشى ، ئېچىشكە بولىدۇ .

1974 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە 31 قۇدۇق قېزىلدى ، ئەمما ئۇنىڭ تەخمىنەن يېرىمىدىنلا پايدىلانغىلى بولدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1974 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە قۇدۇق قېزىش ئەھۋالى جەدۋەل 7 - 2

ئورنى	قۇدۇق سانى	چوڭقۇر لۇقى	قېزىلغان ۋاقتى	سۇ سۈپىتى	سۇ مىقدارى (كۇب مېتر-سېكۇنت)	سېلىنغان مەبلەغ (يۈەن)		قۇدۇق ئەھۋالى
						دۆلەت بەرگىنى	ئۆزى تەييارلىغىنى	
ناھىيىلىكخەلق ھۆكۈمىتى	1	190	1974	تاتلىق	36	25.000		ياخشى
تەمىنات-سودا كوپېراتىپى	1	190	7419	تاتلىق	36	30.000		ياخشى
تەمىنلەش پونكتى	1	50	1976	ئاچچىق	20			1980 - يىلى كېرەكسىز قىلىنغان
ياساش-رېمونت قىلىش زاۋۇتى	1	80	1977	ئاچچىق	20	32000		ئىشكە بولمايدۇ
چوشقا فېرمىسى	1	70	1977	تاتلىق	20	25000		ياخشى
قوراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەتىرىتى	1	60	1977	ئاچچىق	20			ئىشكە بولمايدۇ
باغلىق كەنتى	2	60	1978	تاتلىق	20	20000		بىرى بۇزۇلغان
قۇم يەر	1	60	1978	تاتلىق	20			رېمونت قىلىناقچى
گەزلىك ئورمان-چىلىق مەيدانى	1	60	1978	تاتلىق	20			رېمونتقىلىناقچى
چىلان	1	70	1978	تاتلىق	20	30000		رېمونت قىلىناقچى
گەزلىك كەنتى	1	53	1978	تاتلىق	20		3000	رېمونت قىلىناقچى
قالما كەنتى	1	48	1978	تاتلىق	20		3000	رېمونت قىلىناقچى
تۆۋەن قاشتېرىق	1	52	1978	تاتلىق	20		3000	رېمونت قىلىناقچى
قۇدۇق قېزىش ئەتىرىتى	1	70	1979	تاتلىق	20		25000	ياخشى
يۇرچى ئورمان-چىلىق مەيدانى	1	70	1979	تاتلىق	20			ياخشى
توما ئېرىق	2	70 75	1979	تاتلىق	20			رېمۇنت قىلماقچى
تاشيول ئاسراش ئەتىرىتى داۋېن	1	70	1979	تاتلىق	20	24000		ياخشى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئورنى	قۇدۇق سانى	چوڭقۇر لۇقى	قېزىلغان ۋاقتى	سۇ سۈپىتى	سۇ مىقدارى (كۇب مېتر/سېكۇنت)	سېلىنغان مەبلەغ (يۈەن)	
						دۆلەت بەرگىنى	ئۆزى تەييارلىغىنى
ئاچال	1	72	1980	تاتلىق	20		
قىشلاق	1	70	1980	تاتلىق	20		
تاشيول ئاسراش ئەترىتى	1	73	1981	تاتلىق	20		24000
گەزلىك يېزىسى	1	150	1981	تاتلىق	20		
ئاچال دەن	1	150	1981	تاتلىق	20		
ئاشلىق ئىدارىسى	1	180	1983	تاتلىق	20		30000
قوراللىق بۆلۈم	1	70	1984	تاتلىق	20		30000
چ خ ئىدارىسى	1	180	1984	تاتلىق	20		30000
يېزا ئىگىلىك بانكىسى	1	70	1985	تاتلىق	20		25000
لوپ	1	75	1988	تاتلىق	20		32000
لوپ	1	75	1988	تاتلىق	20		31000
يېزا ئىگىلىك ئىشخانىسى	1	75	1988	تاتلىق	20		33000

§ 4 . كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قۇرۇلۇشى

كەلكۈن كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق ئاپەتلەرنىڭ بىرى ، كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قۇرۇلۇشلىرىنى ياساش ئىنتايىن مۇھىم ، چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قۇرۇلۇشلىرى ناھايىتى ئاز بولۇپ ، كۆپلىگەن كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قۇرۇلۇشى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ياسالغان .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 2 ـ يىلى (1910 ـ يىلى) قىسىل تاغ ئېغىزىدىن گەزلىك ، يۇرچى يېزىلىرىغا باردىغان ئىككى توما ئارىلىقىغا بىر سۇ باشلاش ئۆستىكى چېپىلغان ، بۇنىڭ بىلەن ھەم كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈلگەن ، ھەم كەلكۈن سۈيى بىلەن گەزلىك ، يۇرچى يېزىلىرىدىكى ئېتىزلار سۇغىرىلغان .

مىنگونىڭ 33 ـ ، 34 ـ يىللىرى (1945 ـ 1944 ـ يىللىرى) قۇمېەر ئۆستىگە كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى ياسالغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، نۇرغۇن ئورۇندا كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قۇرۇلۇشلىرى ياسالدى .

1950 ـ يىلى قۇمېەر ئۆستىگىدىكى كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى رېمونت قىلىندى .

1954 ـ يىلى ئاچال ، ئارايماق ، قۇمئېرىقلاردائومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 999 مېتر ، كەڭلىكى 2—1 مېتر ، ئېگىزلىكى 1.5 مېتر كېلىدىغان كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى ياسالدى ، 1752 ئەمگەك كۈنى

سەرپ قىلىندى.

1956 - يىل 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئاچال يېزىسىنىڭ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش - سۈ باشلاش قۇرۇلۇشىدا ئۆلچەش — لايىھىلەش باشلاندى. 1958 - يىل 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قۇرۇلۇش باشلىنىپ، 1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى پۈتكۈزۈلدى.

1965 - يىل 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قىسىل كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى قۇرۇلۇشى باشلاندى. بۇنىڭ ئۈچۈن 188 ئەمگەك كۈچى 12 كۈن ئىشلىدى. بۇنىڭغا 8998 كىلوگرام يۇلغۇن، 436 تال ياغاچ، 5799 كىلوگرام سامان، 319 كىلوگرام قوناق شېخى، 354 مېتر كۆلا ئىشلىتىلدى.

1975 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «1 - ئىيۇل» گۈڭشىپسىنىڭ ئارايماق، قۇمئېرىق چوڭ ئەترەتلىرىدىكى كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى پۈتكۈزۈلدى. ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر، كەڭلىكى 3—4 مېتر، ئېگىزلىكى ئۈچ مېتر كېلىدۇ.

§ 5. سۇ ئىشلىرىنىڭ باشقۇرۇلۇشى

1. باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى

چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدا ئۆستەڭ چېپىپ سۇ باشلاپ تېرىقچىلىق قىلىنغان؛ مەھەللىلەرگە كېرەكلىك سۇ توما ئارقىلىق تەڭشەپ بېرىلگەن. بۇ ئىشلارغا مراپلار مەسئۇل قىلىنغان. ئون ئائىلىنى بىر گۇرۇپپىغا ئايرىپ سۇ تۇتۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. ئەمەلىيەتتە ئازادلىقتىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە سۇ خوسۇسىي ئىگىلىكتە ئىدى. ئەمەلدارلار، مۇشتۇمزورلار سۇنى پۇل تېپىشنىڭ ۋاستىسى قىلىپ ھېلىگەرلىك بىلەن قاقتى - سوقتى قىلاتتى. سۇنى ئۆزىنىڭ مۈلكى قىلۋېلىپ، سۇ ئىگىسى بولۇۋالغانىدى. يېزىدا بىر ئۇلۇش سۇ بىلەن يەتتە چارەكلىك (يەتتە مو) يەرنى سۇغىرىشقا 16 سەر كۈمۈش تۆلىنەتتى (بۇ 16 تۆگىگە ياكى 36 قويغا توغرا كېلىدۇ). بەزىلەرنىڭ سۇيى بولسىمۇ يېرى يوق ئىدى، ئۇلار سۇنى باشقىلارغا سېتىپ بېرەتتى. بەزىلەرنىڭ يېرى بار ياكى كۆپ بولسىمۇ، سۇيى يوق ياكى سۇيى يېتىشمەيتتى، سۇيى بارلاردىن سۇ سېتىۋالاتتى. بەزىلەر ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە قەرز تارقاتقاندەك سۇيىنى سۇيى يېتىشمەيدىغان ياكى سۇيى يوقلارغا قەرز بېرەتتى. كۇزلۇك يىغىمدىن كېيىن، سۇ قەرز ئالغۇچىلار شۇ چاغدىكى ئاشلىق باھاسى بويىچە باھاغا سۇندۇرۇپ، سۇ ئىگىسىگە ئاشلىق بېرەتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىل 9 - ئايدا سۇغا بولغان خوسۇسىي مۇلۇكچىلىك بىكار قىلىنىپ، سۇ ۋە سۇ ئىنشائاتلىرى دۆلەت ئىختىيارىغا ئېلىنىپ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇش بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇلدى، رايونلاردا سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇلدى.

1951 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرى ھەيئىتى قۇرۇلدى. 3 - ئاينىڭ 23 - كۈندىن 30 - كۈنگىچە ھەر قايسى رايونلاردا كەينى - كەينىدىن سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى.

1957 - يىل 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى سۇ تېخنىكا كادىرلىرى كۇرسى ئېچىپ، سۇغىرىشنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇش قاتارلىق مەسىلەرنى مۇزاكىرە قىلىپ بېكىتتى. 26 نەپەر كۇرسانت سۇ ئىشلىرى ھەيئىتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى. شۇ يىلى ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلدى.

1959 - يىل 9 - ئايدا ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكتى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارە-

سىگە قوشۇۋېتىلدى .

1960 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك دائىملىق سۇ قۇرۇلۇش ئەترىتى تەشكىل قىلىندى ، بۇ ئەترەت 52 كىشىدىن تەركىب تاپتى (بۇنىڭ ئالتە نەپىرى بۇرۇنقى سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ كادىرى) .

1962 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ كەسپىي ئورگىنىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قارار قىلدى .

1965 ـ يىلى ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتىدا 29 نەپەر ئىشچى ـ خىزمەتچى ئىشلىدى ، بۇنىڭ ئالتە نەپىرى كادىر .

1981 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى گۈڭشېلاردا سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇشنى ، ھەر بىر پونكىتتا بەش كىشىنىڭ ئىشلىشنى بەلگىلىدى(قىسىل سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتىدا ئون كىشى ئىشلىدى) .

1990 ـ يىلى ناھىيە ۋە يېزا ، بازارلاردا سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ ، كەنتلەردە سۇ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش خادىمى قويۇلۇپ ، سۇ قۇرۇلۇشى ۋە سۇ ئىنشائاتلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىندى .

2 . سۇغىرىشنى باشقۇرۇش

17 ـ ئەسرىنىڭ باشلىرىدا كەلپىننىڭ سۇيى بېلىقلىق ۋە مازار ئېقىن بۇلاقلىرىدىن چىقىپ ئىككى تومۇ ئارقىلىق گەزلىك ، يۇرچى يېزىلىرىغا ئېقىپ باراتتى ؛ ئاندىن يەنە ئالتە تومۇ ئارقىلىق 12 مەھەللىگە بارىراتتى . ئەينى ۋاقىتتا سۇ مىقدارى كەنتلەرنىڭ ئاھالىسىگە ۋە تېرىلغۇ كۆلىمىگە قاراپ تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن . سۇنى ئۆلچەش بىرلىكى « مىسقال » بولۇپ ، بىر مىسقال تەخمىنەن 15 لىتر ئىدى . گەزلىك يېزىسىغا 52.5 مىسقال سۇ بۆلۈپ بېرىلگەن . بۇ سۇنىڭ مەھەللىلەرگە تەقسىم قىلىنىش ئەھۋالى مۇنداق بولغان : باغلىق ، قالما بىر مەھەللە بولۇپ ، 12.5 مىسقال سۇ تەقسىم قىلىنغان ، يۇقىرى ، تۆۋەن قاشئېرىق بىر مەھەللە بولۇپ ، ئون مىسقال سۇ تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن ، پاسۇن بىر مەھەللە بولۇپ ئون مىسقال سۇ تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن . يۇرچىگە 15 مىسقال سۇ بۆلۈپ بېرىلگەن ، بۇ سۇنىڭ مەھەللىلەرگە تەقسىم قىلىنىش ئەھۋالى مۇنداق بولغان : قۇمئېرىققا توققۇز مىسقال ، ئارايماققا توققۇز مىسقال ، يۇرچىگە توققۇز مىسقال ، يۇقىرىسقا سەككىز مىسقال ، قارا كۈتقا (بازارغا) يەتتە مىسقال .

19 ـ ئەسرىنىڭ باشلىرىدا تۆۋەن قاشئېرىق كەنتىدىكى ئوقەتباي شۇ چاغدىكى بىر قەدەر ئىلغارراق سۇ تەقسىم قىلىش چارىسىنى قوللانغاندىن كېيىن ، تۆۋەن قاشئېرىق كەنتىدە بىر قېتىملىق سۇغىرىش نۆۋىتى بۇرۇنقى 43 كۈندىن 12 كۈنگە قىسقارغان ، پۈتۈن كەنت ئۇچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن ، ھەر بىر گۇرۇپپا 70 كىشىدىن تەركىب تاپقان ، ھەر بىر چوڭ گۇرۇپپا ئىككى كىچىك گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن ، ھەر بىر گۇرۇپپىدا 35 كىشى بولغان ، ھەر بىر گۇرۇپپا يەنە ئىككىگە ئايرىلىپ ، 24 سائەت ئىچىدە نۆۋەت بىلەن سۇغىرغان .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 10 ـ يىلى (1871 ـ يىلى) دىن باشلاپ ئاچال يېزىسىدا تومۇ ياسالغان ، سۇنىڭ بۆلۈنۈشىدە « تاغار » ئۆلچەم قىلىنغان . (بۇنىڭدا بىر تاغار ئۇرۇق چېچىلغان يەر كۆزدە تۆتۈلغان بولۇپ ، بىر تاغار لىق سۇ 3.125 لىترغا تەڭ) ، سۇنىڭ ئۆلچەم بىرلىكى « مىسقال » بولغان .

ئاچال تومىسىدا سۇ مۇنداق تەقسىم قىلىنغان : تۇرا مەھەللىسىگە 60 تاغار ، قالما ، قاشئېرىق مەھەللىلىرىگە 30 تاغار ، چىلان مەھەللىسىگە 70 تاغار ، كۆل مەھەللىسىگە 166 تاغار ، پاسۇن مەھەللىسىگە 44 تاغار ، قۇملۇق مەھەللىسىگە 140 تاغار .

مىنگونىڭ 30 ـ يىلى (1941 ـ يىلى) 12 ـ ئايدا گەزلىك ۋە يۇرچى يېزىلىرىنىڭ سۇيى ئايرىم تەڭشەلگەن . گەزلىك يېزىسىدا سۇ تەقسىم قىلىش ئەھۋالى مۇنداق بولغان : باغلىق مەھەللىسىگە سەككىز مىس

قال ، سۇ ھەققى 152.25 يۈەن ؛ قاشئېرىق مەھەللىسگە ئون مىسقال ، سۇ ھەققى 190.50 يۈەن ؛قالما مەھەللىسگە 4.5 مىسقال ، سۇ ھەققى 85.75 يۈەن ؛ گەزلىك مەھەللىسگە ئون مىسقال ، سۇ ھەققى 190.50 يۈەن ؛ قۇملۇق مەھەللىسگە ئون مىسقال ، سۇ ھەققى 190.50 يۈەن ؛ پاسۇن مەھەللىسگە ئون مىسقال ، سۇ ھەققى 190.50 يۈەن .

يۇرچى يېزىسىدا سۇ تەقسىم قىلىش ئەھۋالى مۇنداق بولغان : يۇقىرىس مەھەللىسگە سەككىز مىسقال ، سۇ ھەققى 156.80 يۈەن ؛ تومئېرىق مەھەللىسگە توققۇز مىسقال ، سۇ ھەققى176.65 يۈەن ؛ قارا كۆت مەھەللىسگە يەتتە مىسقال ، سۇ ھەققى 137.80 يۈەن ؛ ئارايماق مەھەللىسگە توققۇز مىسقال ، سۇ ھەققى 176.65 يۈەن ؛ قۇملۇق مەھەللىسگە توققۇز مىسقال ، سۇ ھەققى 176.65 يۈەن ؛ يۇرچى مەھەللىسگە توققۇز مىسقال ، سۇ ھەققى 176.65 يۈەن .

يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن كېيىن سۇ دۆلەت ئىختىيارىغا ئۆتۈپ ، سۇ تەقسىملەش ئىشنى ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇش تارمىقى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى . ئۆستەڭنىڭ سۇ مىقدارى ، ئېقىن مۇساپىسى ۋە سۇغىرىش رايونىدىكى يەر كۆلىمگە ئاساسەن ، سۇ تەقسىملىنىدىغان ، ئاندىن شەخسلەر ياكى كوللېكتىپ يەر سۇغىرىدىغان بولدى .

1950 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدىكى كەنتلەردە سۇغىرىش ۋە ئېرىق-ئۆستەڭ ، سۇ تەقسىملەش ئەھۋالى

جەدۋەل 7 - 3

كەنت ئىسمى	سۇغىرىش كۆلىمى (مو)	سۇ مىقدارى (مىسقال)	ئېرىق - ئۆستەڭلەر (مېتر)			
			چوڭقۇر - لۇقى	كەڭلىكى	ئۇزۇن - لۇقى	ئېرىق-ئۆستەڭ نامى
پاسۇن	2036	10	1	2	22	پاسۇن
گەزلىك	2000	10	1	2	22	گەزلىك
قۇملۇق	1621	10	1	2	22	قۇملۇق
قاشئېرىق	1395	10	1	2	22	قاشئېرىق
باغلىق	1200	5	1	2	22	باغلىق
قالما	800	5	1	1	22	قالما
قاراكۆت	2900	8	1	1.5		قاراكۆت
يۇرچى	2100	10		2		يۇرچى
تومئېرىق	2100	10				تومئېرىق
ئارايماق	1500	10				ئارايماق
قۇمئېرىق	1900	10				قۇمئېرىق
يۇقىرىس	1000	8	1	1.5	20	يۇقىرىس
ئاچال	3600	360تاغار	4	7.5	30	ئاچال
چىلان	800	80 تاغار	2	4	50	چىلان
كۆل	1100	120تاغار	2.5	5	35	كۆل

1958 - يىلغىچە گەزلىك ، يۇرچى يېزىلىرىنىڭ تومىلىرى تۆت قېتىم ئۆزگەرتىلدى . 1963 - يىل 3 - ئايدا يۇرچى يېزىسى يەنە ئەسلىدىكى تومىلارنى تېرىلغۇ كۆلىمگە قاراپ ئىككى قېتىم ئۆزگەرتتى . تومىلار ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن ، كەنتلەرگە سۇ تەقسىم قىلىش ئەھۋالى مۇنداق بولدى : بازارنىڭ سۇيى يەتتە مىسقال (107 لىتر) دىن 125 لىترغا ، قۇمئېرىقنىڭ سۇيى توققۇز مىسقال (137 لىتر) دىن 166 لىتر-

غا كۆپەيتىلدى ؛ يۇرچىنىڭ سۇيى توققۇز مسقال (137 لىتر) دىن 118 لىترغا ، تومۇرىقنىڭ سۇيى توققۇز مسقال (137 لىتر) دىن 130 لىترغا ، ئارايماقنىڭ سۇيى توققۇز مسقال (137 لىتر) دىن 120 لىترغا ، يۇقىرىسىنىڭ سۇيى سەككىز مسقال (122 لىتر) دىن 110 لىترغا ئازايتىلدى . يۇرچى يېزىسى ئورگىنى ئىلگىرى ھەر بىر لىتر سۇ بىلەن 15.3 مو يەر سۇغارغان بولسا ، بۇ قېتىم ھەر بىر لىتر سۇ بىلەن 18.4 مو يەرنى سۇغىرىش ئۆلچىمى بويىچە ھېسابلاپ سۇ بۆلدى .

1960 ـ يىلى گۈڭشېلاردا چۆنەكلەپ سۇغىرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، سۇنى تېجەپ ئىشلىتىش يولغا قويۇلدى .

1963 ـ يىل 2 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە نورمىلىق سۇغىرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، بەلگىلىمە بويىچە كەنتلەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن سۇ بىلەن ھەممە يەرنى 24 سائەت ئېچىدە سۇغىرىپ بولۇش بېكىتىلدى .

1979 ـ يىلى يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ، ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، سۇ ئىشلىتىشتە ئاساسىي جەھەتتىن يەنىلا نورمىلىق سۇغىرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1963 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈندىكى يەر سۇغىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 7 ـ 4

ئۇستەڭ نامى	سۇ مىقدارى (لىتر)	سۇغىرىش كۆلىمى (مو)	ئۇستەڭ نامى	سۇ مىقدارى (لىتر)	سۇغىرىش كۆلىمى (مو)
باغلىق	111	40	تومۇرىق	146	45
قاشۇرىق	148	45	يۇقىرىس	114	30
قالما	77	30	ئارايماق	146	45
قۇملۇق	148	45	قۇمۇرىق	146	45
گەزلىك	148	45	ئاچال	580	110
پاسۇن	148	45	كۆل	528	80
قاراكۆت	114	40	چىلان	276	60
يۇرچى	146	40			

3 . سۇ ھەققى

1955 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ ھەر موسىنىڭ 100 جىڭ ھوسۇلىغا ئىككى جىڭ ، 2 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ ھەر موسىنىڭ 100 جىڭ ھوسۇلىغا 1.5 جىڭ ، 3 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ ھەر موسىنىڭ 100 جىڭ ھوسۇلىغا بىر جىڭ بۇغداي ھېسابلاپ سۇ ھەققى ئېلىشنى بەلگىلىدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە سۇ ھەققى ئۈچۈن 83 مىڭ 508 جىڭ بۇغداي يىغۋېلىندى . بۇ خەلق پۇلى ھېسابىدا 6371.66 يۈەن بولدۇ .

1956 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى سۇ ھەققى ئېلىش چارىسى بويىچە ، كۆكتات ، بۇغداي ، كېۋەز ، كۆممىقوناق ، ياغلىقدان ، تېرىق ، بېدە ، مېۋىلىك باغنىڭ ھەر موسىغا ئىككى جىڭ بۇغداي ، تۈگمەنلەردىن ھەر 100 جىڭ بۇغداي تارتىش ئۈچۈن ئۈچ جىڭ بۇغداي ئېلىندى .

1960 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 7743.38 يۈەن سۇ ھەققى يىغۋېلىندى .

1964 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئۇقتۇرۇشىغا ئاساسەن ،

قالدۇرۇق يەرلەردىن سۇ ھەققى ئېلىش كەچۈرۈم قىلىندى.

1964 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ناھىيە سۇ ھەققىنى يەردىن قىلىندىغان كىرىم ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىش ، كىرىمنىڭ ئىككى پىرسەنتىنى سۇ ھەققى قىلىپ ئېلىشنى بەلگىلىدى. كېيىن ، سۇ ھەققى 2% ئاساسىدا سەل ـ پەل لەيلىتىپ قويۇلدى.

Ⅱ باب

سۇ ئېلېكتىرى

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تاغلىق رايون كۆلىمى كەڭ ، دەريا ئېقىنلىرىنىڭ يانتۇلۇقى بىر قەدەر چوڭ ، ئېقىن مىقدارى تۇراقلىق بولۇپ ، ناھىيە بويىچە سۇ ئېلېكتىر مىقدارى3584.4 كىلوۋاتقا يېتىدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى ، كەلپىن ئويمانلىقىدىكى ئىككى يېزىنىڭ تارماق ئۆستىڭىدىنمۇ مەلۇم دەرىجىدە توك ھاسىل قىلىشقا بولىدۇ.

قىسىل (كەلپىن) ، قىزىلقۇم ئېقىنلىرىنىڭ سۇ ئېنېرگىيە جەدۋىلى

جەدۋەل 7 ـ 5

ئېقىن نامى	نورمال ئېقىن مىقدارى/m/s	تەبىئىي پەسىيش پەرقى (مېتر)	نورمال سۇ ئېنېرگىيىسى (kw)
قىسىل ئېقىنى	1.67	260	1.67×260×7=3039.4
قىزىلقۇم ئېقىنى	1.47	48	1.47×48×7=493.92
جەمئىي	3.14		3533.32

§ 1 . كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى

كەلپىن ناھىيىسىدە مۇئەييەن سۇ ئېنېرگىيە بايلىقى بار. 1960 ـ يىلدىن ئىلگىرى تۆگمەن چۆرىگەندىن تاشقىرى ، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى يوق ئىدى. 1960 ـ يىلى « سەكرەپ ئىلگىرىلەش » ئۆستىڭىدە تۇنجى كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى. 1975 ـ يىلدىن 1986 ـ يىلغىچە ئارقا ـ ئارقىدىن تۆت كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى. 1989 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بەشكە يەتتى ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 573 كىلوۋات بولۇپ ، ئەمەلىي چىقىرىلغان توك مىقدارى 440 كىلوۋاتقا يەتتى. سۇ ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىش نىسبىتى تەخمىنەن پۈتۈن ناھىيىدىكى سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقىنىڭ 1/5 قىسمىنى تەشكىل قىلدى. 1989 ـ يىلى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى 1 مىليون 364 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، بۇ ، 1961 ـ يىلدىكى 85 مىڭ كىلوۋات سائەتتىن 15 ھەسسە كۆپ.

1960 ـ يىل 3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسى بويىچە تۇنجى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولغان 1 ـ نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ قۇرۇلۇشى باشلىنىپ ، 1961 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئىستانسا پۈتۈپ ، توك بې

رىشكە باشلىدى . گېنېراتور سىغىمچانلىقى 55 كىلوۋات بولۇپ ، ئەمەلىي توك تارقىتىش مىقدارى 30 كىلو-ۋاتقا يەتتى . 1975 - يىلى 2 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتتى . گېنېراتور سىغىمچانلىقى 64 كىلوۋاتقا ، ئەمەلىي توك تارقىتىش مىقدارى 55 كىلوۋاتقا يەتتى . 1977 - يىلى 3 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 84 كىلوۋاتقا ، ئەمەلىي توك تارقىتىش مىقدارى 70 كىلو-ۋاتقا يەتتى . 1984 - يىلى 4 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 120 كىلوۋاتقا ، ئەمەلىي توك تارقىتىش مىقدارى 85 كىلوۋاتقا يەتتى . 1986 - يىلى 5 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قورۇلدى ، گېنېراتور سېغىمچانلىقى 250 كىلوۋاتقا ، ئەمەلىي توك تارقىتىش مىقدارى 200 كىلوۋاتقا يەتتى . مۇشۇ بەش سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ھەممىسى قىسىل تاش ئۆستىگە قۇرۇل-دى . ئىستانسىلار سۇ ئېقىنىغا قارشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ئۇلار رەت بويىچە 1 - ، 2 - ، 3 - ، 4 - ، 5 - نو-مۇرلۇق دەپ ئاتالدى . 1 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى شەھەرگە ئەڭ يېقىن بولۇپ ، ئارىلىقى تەخ-مىنەن بەش كىلومېتر كېلىدۇ . 5 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى شەھەرگە ئەڭ يىراق جايلاشقان بو-لۇپ ، تەخمىنەن ئون كىلومېتر كېلىدۇ .

§ 2 . توك بىلەن تەمىنلەش

1961 - يىل 1 - ئايدا 1 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتۈپ توك بېرىشكە باشلىدى ھەم ئال-تە كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتا تۆۋەن بېسىملىق توك سىمى تارتىلىپ ، ناھىيە بازىرىغا توك يەتكۈزۈلدى . توك پە-قەت يورۇتۇشقىلا ئىشلىتىلدى ، ھەر ئاخشىمى يورۇتۇشقا تۆت سائەتلا توك بېرىلدى . 1975 - ۋە 1977 - يىللىرى 2 - ، 3 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى پۈتكەندىن كېيىن ، ناھىيە بازىرىغا كۈن بويى توك بېرىلىدىغان بولدى . ئاندىن 2 - نومۇرلۇق ۋە 3 - نومۇرلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى پۈتۈپ ، « 1 - ماي » ۋە « 1 - ئىيۇل » گۈڭشېلىرىغا توك سىمى تارتىلدى . توك بىلەن تەمىنلەش سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى . 1984 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك توك بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلۇشقا باشلاپ ، 1986 - يىلى پۈتكۈزۈلۈپ ، ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى ، جەمئىي 52.1 كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتا يۇقىرى بې-سىملىق توك سىمى ، 73 كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتا تۆۋەن بېسىملىق توك سىمى تارتىلىپ ، ناھىيە بازىرى ۋە كەلپىن بازىرى ، گەزلىك ۋە يۇرچى يېزىلىرىغا توك بېرىلدى . 1988 - يىل 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى توك بىلەن تە-مىنلەش پونكتى كەلپىن ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر شىركىتىگە ئۆزگەرتىلىپ ، سۇ ئېلېكتر ئىشلىرىنى باشقۇرىدە-غان بولدى . 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە سانائەتكە 150 مىڭ كىلوۋات سائەت ، يېزا ئىگىلىكىگە 55 مىڭ كىلوۋات سائەت ، ئاھالىلەرنىڭ چىراق يورۇتۇشىغا 320 مىڭ كىلوۋات سائەت توك سەرپ قىلىندى .

1961 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر شىركىتى (ئىستانسىسى) جەمئىي 9 مىل-يون 953 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1970 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا 591 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 29 يىل داۋامىدا ، يەتتە يىلدا 25 مىڭ 100 يۈەن پاي-دا ئالدى ؛ 22 يىلدا 113 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى . 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسى بويىچە توققۇز كەنت-كە توك بارمىغاندىن تاشقىرى ، قالغان كەنتلەر ۋە ئورۇنلارنىڭ ھەممىسگە توك باردىغان بولدى .

كەلپىن ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر شىركىتى(ئىستانسىسى) نىڭ 1961 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە توك تارقىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 7 - 6

يىللار	تارقىتىلغان توك(كىلوۋات سائەت)	يىللار	تارقىتىلغان توك(كىلوۋات سائەت)
1961	85000	1976	200000
1962	45000	1977	110000
1963	45000	1978	290000
1964	60000	1979	330000
1965	80000	1980	380000
1966	60000	1981	470000
1967	71000	1982	510000
1968	90000	1983	580000
1969	95000	1984	575000
1970	110000	1985	640000
1971	98000	1986	791210
1972	40000	1987	1200000
1973	41000	1988	1508000
1974	40000	1989	1364000
1975	45000	1990	1440000

سەككزىنچى قسسم

سانائەت

سەككىزىنچى قىسىم

سانائەت

كەلپىن ناھىيىسى يېزا ئىگىلىك ناھىيىسى بولۇپ ، ئاشلىق ، پاختا ، ياغ ، چارۋا ھەم قوغۇن - تاۋۇز ، مېۋە - چېۋە ، تېرە - يۇڭ ، ئۇچەي قاتارلىق دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى چىقىدۇ ، سانائەت ئاساسى ئاجىز . تاغلىق جايلىرىدىن گۈڭگۈرت ، گۈڭگۈرتلۇك تۆمۈر ، كۆمۈر ، ئۇران ، گەچ قاتارلىق كان مەھسۇلاتلىرى چىقىدۇ . بۇلار يېمەكلىك ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە مېتالچىلىق سانائەتلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى خام ئەشيا بىلەن تەمىنلەيدۇ .

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ بازىرى ، يېزىلىرىدا پەقەت بىر قىسىم يەككە قول ھۈنەرۋەنچىلىكلا بار ئىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئەنئەنىۋى قول سانائەت ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىش بىلەن بىرگە ، زامانىۋى سانائەت كارخانىلىرىمۇ تەدرىجىي مەيدانغا كەلدى . 1958 - يىل 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى تۇنجى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىسى — كەلپىن ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 275 مىڭ يۈەنگە ، 1959 - يىلى 528 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1960 - يىل 3 - ئايدا تۇنجى كىچىك تېپتكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشى باشلىنىپ ، 1961 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى پۈتۈپ توك بېرىشكە باشلىدى . شۇ يىلى سانائەتنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 697 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1964 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئىككى توك تۇغمىنى سېتىۋېلىپ ، ئۇن زاۋۇتى قۇردى . 1966 - يىلى ياغ تارتىش ماشىنىسىدىن بىرنى سېتىۋالدى . 1974 - يىلى ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى . گۈڭگۈرت كېنى ئۈچ قېتىم ئېچىلىپ ، ئۈچ قېتىم تاقىلىپ ، 1984 - يىلى رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى . 1985 - يىلى بىناكارلىق ھەمكارلىق كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، پاختا زاۋۇتى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى ، كېيىن يەنە ئۇرۇك خورمىسى زاۋۇتى ، تۆگە يۇڭىنى پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى ، 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە ئېلېكتر ، كانچىلىق ، سېمونت ، ئاشلىق ، ياغ پىششىقلاپ ئىشلەش ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش قاتارلىق سەككىز سانائەت كارخانىسى بارلىققا كەلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا ئالتە ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا ئىككى . بۇلارنىڭ سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليون 694 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 91مىليون 428 مىڭ 500يۈەنلىك سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 28 .29 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تارقىتىلغان توك 1 مىليون 364 مىڭ كىلوۋات سائەت بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 123 مىڭ يۈەنگە ، تارتىلغان ئۇن ۋە ياغ 1327 تونىنا بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 587 مىڭ يۈەنگە ، چىگىتى ئايرىلغان پاختا 155 تونىنا بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 715 مىڭ يۈەنگە ، ئىشلەپچىقىرىلغان ساپ گۈڭگۈرت 30 تونىنا بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 36 مىڭ يۈەنگە ، ئىشلەپچىقىرىلغان سېمونت 124 تونىنا بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 16 مىڭ يۈەنگە ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 72 مىڭ يۈەنگە يەتتى . يېزا - بازار كارخانىسى سەككىز بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 709مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى سىستېمىسىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 436مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1989 - يىلى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى 7977 يۈەنگە ، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان كوللېكتىپ سانائەت كارخانىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى 13 مىڭ 375 يۈەنگە يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئاساسىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 1　　بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

تۈرى / يىللار	سېلىنغان جەمئىي مەبلەغ	مەبلەغ مەنبەسى		مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىشى		پۈتكەن قۇرۇلۇش گەۋدىسى (كۋادرات مېتر)	شۇ يىلى پۈتكەن كۆپەيگەن مۇقىم مۇلۇك	ئاساسىي قۇرۇلۇش	
		دۆلەت سالغان مەبلەغ	ئۆزى توپلىغان مەبلەغ	ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى	ھەيرى ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى			ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى	ھەيرى ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى
1967	26.5	26.5		17.7	8.8	2105	26.5		2105
1969	22.85	22.85		11.65	11.7	2161	22.85		2161
1970	36.7	36.7		32.2	4.5	1200	36.7	300	900
1972	54.73	37.73	17	33.53	21.2	3526	34.66		3526
1973	54.81	52.2	2.61	29.77	25.04	5296	27.51	810	4486
1974	65.15	61.75	3.4	28.4	36.75	5593	36.75	637	4956
1975	47.6	18.7	28.9	32.9	14.7	9789	33.1	298	9491
1976	36.1	29.9	6.2	15	21.1	1661	18.1	803.5	857.5
1977	24.32	14.5	9.82	20.1	4.22	1456	12.32	210	1246
1978	41.2	19.5	21.7	17.7	23.5	2413	41.2	264	2149
1979	19	8.5	10.5	8	11	1880	10.9	1320	560
1980	116	78	38	76	40	7316	114	3895	3421
1981	75	37	38	35	40	7320	68	1132	6188
1982	103	51	52	30	73	11556			11356
1983	112	63	49	20	92	4456			
1984	159	65	94	38	121	10362	150	222	10140
1985	206	116	90	16	190	2418	124	760	6658
1986	346	215	131	154	192	4878	346		4878
1988	236	144	92	120	116	5373	233		5373
1989	197	37	160	24	173	3059	189	2313	946
1990	179	18	161	103	76	2084	179	208	1876

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1960 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 2

يىللار	كارخانا سانى			مەھسۇلات قىممىتى (10مىڭ يۈەن ، 1970 - يىلدىكى ئوزگەرىمەس باھابويىچە)		
	ئومۇمىي سانى	ئومۇمي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى	ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش	ئومۇمي مەھسۇلات قىممىتى	ئومۇمي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى	ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش
1960	11	2	4	67.9	18.3	49.6
1961	15	4	7	32.4	16.9	12.2
1962	7	6	3	26.95	14.62	11.99
1963	6	5	4	13.25	8.76	3.25
1964	7	5	3	10.21	5.25	1.2
1965	5	4	2	12.59	9.08	1.13
1966	6	5	3	14.75	7.72	3.37
1967	5	4	3	19.71	14.03	8.59
1968	5	4	2	17.09	11.79	4.7
1969	5	4	3	16.1	15.57	4.08
1970	6	5	3	20.09	13.9	7.3
1971	6	5	3	21.18	16.88	10.98
1972	6	5	3	27.17	22.77	10.98
1973	7	6	4	33.35	28.52	15.1
1974	7	6	4	42.3	34.3	17.2
1975	7	6	4	53.8	44.2	32.7
1976	7	6	4	65.1	53.8	51.3
1977	7	6	4	89.87	75.91	73.86
1978	7	6	4	10.5	89.6	85.5
1979	7	6	4	126.5	111.7	92.1
1980	6	5	4	96.37	85.04	63.36
1981	6	5	4	53.59	42.58	19.88
1982	5	4	3	66.48	54.63	22.63
1983	5	4	3	76.6	65	28
1984	7	5	4	95.44	75.82	33.89
1985	8	6	4	79.74	65.78	26.67
1986	8	6	4	94.06	78.42	34.08
1987	8	6	4	114.8	79.9	71
1988	8	6	4	101.6	61.8	62.1
1989	8	6	4	151.8	61.8	108.1

I باب

قول سانائەت

كەلپىن ناھىيىسىدە قول سانائىتىنىڭ تارىخى ئۇزۇن. مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ناھىيە بويىچە بابكاچىلىق، تىكۈچىلىك، تېرىچىلىك، تۆمۈرچىلىك، ياغاچچىلىق، بىناكارلىق (تامچىلىق) قاتارلىق 18 خىل كەسىپ بولۇپ، بۇ كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 449 كىشى ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1951 - يىلى قول سانائىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 303 كىشىگە، 1954 - يىلى قول سانائىتىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 17 مىليون 380 مىڭ يۈەن (كونا پۇل ھېسابىدا) گە يەتتى. 1955 - يىل 8 - ئايدا بىر تىكۈچىلىك كوپىراتىپى، بىر موزدوزچىلىق كوپىراتىپى قۇرۇلدى. 1956 - يىل 2 - ئايدا ناھىيە بويىچە يەككە قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىلىپ بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن، قول سانائەتچىلەر كوپىراتسىيلىشىش يولىغا ماڭدى ھەم بەش كوپىراتىپ (ئىككى تىكۈچىلىك كوپىراتىپى، بىر تۆمۈرچىلىك كوپىراتىپى، ئىككى موزدوزچىلىق كوپىراتىپى) قۇرۇلدى، كوپىراتىپ ئەزالىرىنىڭ سانى 77گە، مەبلىغى2834.81 يۈەنگە يەتتى. شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 25 - كۈنگىچە قول سانائەت كوپىراتىپى ئەزالىرىنىڭ قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپى قۇرۇلدى. بۇ چاغدا قىسمەن ئۇستىلار ۋە قول ھۈنەرۋەنلەر ئۆز ئىختىيارى بىلەن دېھقانچىلىق كوپىراتىپلىرىغا بېرىپ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا قاتناشتى. ئۇلار ھەم سانائەت بىلەن، ھەم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا ئاپىرىپ ساتتى. 1958 - يىل 11 - ئايدا ناھىيىلىك دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، دېھقان بولۇپ كەتكەن قىسمەن ھۈنەرۋەنلەر يەنە رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتىغا كېلىپ ئىشلىدى. 1959 - يىلى ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى بىر مەزگىل ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىلدى، شۇنىڭ بىلەن، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى تۆۋەنلەپ كەتتى، قىسمەن ھۈنەرۋەنلەر يەنە يېزىغا بېرىپ دېھقانچىلىق قىلدى. 1962 - يىلى «تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» تىن ئىبارەت سەككىز خەتلىك فاڭجېن ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى يېڭىباشتىن قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاجلاندى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا نۇرغۇن تېخنىكا ئىشچىلىرى ھۈنەرنى تاشلاپ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولغانلىقتىن، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى بىر ئىزدا توختاپ قالدى. 1978 - يىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن شەھەر - يېزىلاردىكى تۈرلۈك ئىقتىسادىي سىياسەتلەر ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، قول سانائەتچىلەر ئىشلەپچىقىرىشى يېڭى تەرەققىياتقا ئېرىشتى. قول سانائىشىدە ھۈنەر - سەنئەتنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بېرىلىپ، مەھسۇلات سۈپىتى ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن، مەھسۇلاتلارنىڭ بازىرى چىقتى، ياغاچ قوشۇق، يىڭ، تەكلىمات قاتارلىق مەھسۇلاتلار خېلى زور ھەجمىدە كۆپەيدى. 1981 - يىلى ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى، 1990 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى قارىمىقىدا 19 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار بىر كارخانا قۇرۇلۇپ، مەھسۇلات قىممىتى 440 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى.

كەلپىن ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى (2 ـ پىنىك سانائەت ئىدارىسى) نىڭ بىر قانچە يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ، تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 8 ـ 3

يىللار	ئادەم سانى	مەھسۇلات قىمـ مىتى (يۈەن)	يىللار	ئادەم سانى	مەھسۇلات قىمـ مىتى (يۈەن)	يىللار	ئادەم سانى	مەھسۇلاتقىمـ مىتى (يۈەن)
1949	298	76408	1966	41	47918	1979	94	167729
1950	303	82524	1967	41	47469	1980	66	154293
1951	303	86150	1968	41	47446	1981	147	173274
1952	306	90240	1969	41	47981	1982	95	286486
1953	306	94234	1970	41	47931	1983	112	296478
1954	319	101738	1971	41	48336	1984	118	290745
1955	344	108816	1972	41	48118	1985	137	330574
1956	345	125436	1973	41	48396	1986	22	260000
1958	348	166757	1974	57	84222	1987	25	356000
1962	41	47584	1975	75	118401	1988	23	398000
1963	41	48184	1976	97	132907	1989	19	435700
1964	41	48074	1977	99	142667	1990	19	440500
1965	41	47391	1978	101	173293			

II باب

كانچىلىق

§ 1 . گۈڭگۈرت كېنى

كەلپىن ناھىيىسىدە گۈڭگۈرت كېنى ئېچىش چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى) باشلانغان . شۇ يىلى ئون ئۇيغۇر 607 جىڭ گۈڭگۈرت رو- دىسى قېزىۋالغان . شۇنىڭدىن كېيىن ، كان ئېچىش تۈرۈپ توختاپ ، تۈرۈپ داۋام قىلىپ ، پارچە ـ پۈرات قېزىلغان ، رودا مىقدارىمۇ بەك ئاز بولغان . يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1951 ـ يىل 12 ـ ئاي داكەلپىن ناھىيىسىدە ئىشلەپچىقىرىل-

غان ساپ گۈڭگۈرت ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ئېچىلغان يەرلىك مەھسۇلاتلار يىغىندا كۆرگەزمە قىلىپ سېتىلدى ، 1955 - يىلدىن كېيىن گۈڭگۈرت كېنى ئېچىش خېلى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى .

1 . ناھىيىلىك گۈڭگۈرت كېنى

1955 - يىل 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كەلپىن گۈڭگۈرت كېنى رەسمىي قۇرۇلدى ، ئەينى ۋاقىتتا ئون ئىشچى - خىزمەتچىگە بار ئىدى ، شۇ يىلى كاندا 50 تونىنا رودا قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 26 مىڭ 250 يۈەنگە ، پايدىسى 6000 يۈەنگە يەتتى . 1961 - يىلى كاننىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 300 گە ، يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 733 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 116 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 13 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1962 - يىل 8 - ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتى گۈڭگۈرت كېنىنى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى . كاننىڭ 232 ئىشچى - خىزمەتچىسى قىسقارتىۋېتىلدى . يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 148 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 52 مىڭ يۈەنگە چۈشۈپ قالدى . 1963 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن يەنە 26 كىشى قىسقارتىلدى . يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 16 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 8500 يۈەنگە چۈشۈپ قالدى . 1964 - يىلى ئىشلەپچىقىرىش توختاپ قالدى . 1966 - يىلى ئاپپارات ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1976 - يىلغا كەلگەندە كان بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 188 گە ، يىللىق مەھسۇلاتى 802 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 289 مىڭ 700 يۈەنگەيېتىپ ، مەھسۇلات قىممىتى تارىختىكى ئەڭ ياخشى سەۋىيىدىن ئېشىپ كەتتى ، پايدا 95 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1980 - يىلى يىللىق مەھسۇلات 1812تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 217 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 165 مىڭ يۈەن زىيان كۆرۈلدى . 1981 - يىلى ئىشلەپچىقىرىش تۈزۈمىنى كېتىپ ، يىللىق مەھسۇلات 138 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 20 مىڭ 700 يۈەنگە چۈشۈپ قالدى ، 172 مىڭ 500 يۈەن زىيان كۆرۈلدى .

1982 - يىلى ئىشلەپچىقىرىش توختىتىلدى . 1984 - يىلى كان تەرتىپكە سېلىنىپ ، قايتا ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى ۋە ئىگىلىكنى ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، شۇ يىلى 62 ئىشچى - خىزمەتچى قازغان گۈڭگۈرت رودىسى 680 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 82 مىڭ يۈەنگە ، پايدا 1000 يۈەنگە يەتتى . يۇقىرىغا 4000 يۈەن باج تاپشۇرۇلدى . 1986 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خىمىيە سانائىتى ئىدارىسى بۇ كانغا 150 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، يول ۋە ئۆيلەرنى رېمونت قىلدى ، ئۈسكۈنىلەرنى تولۇقلاپ سېتىۋالدى ، شۇ يىلى كاندا قېزىلغان رودا 131 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 44 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 33 مىڭ 600 يۈەن زىيان كۆرۈلدى . 1989 - يىلى كان بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 26 ، قېزىلغان رودا 47 تونىنا ، مەھسۇلات قىممىتى 67 مىڭ 600 يۈەن بولۇپ ، 55 مىڭ 600 يۈەن زىيان كۆرۈلدى .

2 . گەزلىك يېزىلىق گۈڭگۈرت كېنى

1979 - يىل 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى گەزلىك يېزىلىق گۈڭگۈرت كېنى قۇرۇلۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى ، شۇ يىلى 2825 تونىنا گۈڭگۈرت رودىسى قېزىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 17 مىڭ يۈەنگە يەتتى ھەم 4000 يۈەن پايدا ئېلىندى . 1986 - يىلى 1533 تونىنا رودا قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 556 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 80 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىندى . كېيىن رودىنىڭ خېرىدارى ئازلاپ كەتكەچكە ، رودا كۆپ قېزىلمىدى . 1989 - يىلى ئاران توققۇز تونىنا ، 1990 - يىلى 13 تونىنا رودا قېزىلدى .

كەلپىن ناھىيلىك گۈڭگۈرت كېنىنىڭ 1955 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 4 بىرلىكى: تونىنا ، يۈەن

يىللار	ئىشچى خىزمەتچىسانى	قېزىلغانرودا مىقدارى (تونىنا)	مەھسۇلات قىممىتى (يۈەن)	پايداۋە زىيان (يۈەن)	باج (يۈەن)
1955	10	50	26250	6000	
1956	10	100	26250	10000	
1957	35	385	134800	17000	5440
1958	158	1451	297500	35000	12000
1959	327	1821	637400	121000	396000
1960	458	850	507900	94000	33400
1961	300	733	115900	13000	2820
1962	68	148	57800	3500	1200
1963	42	16	8500		100
1964	12				
1965	12				
1966	12	36	10300		
1967	52	49	28300		3900
1968	51	70	31800	6000	2300
1969	43	53	18600	—148	2300
1970	59	94	32900	7500	2100
1971	72	144	50400	20000	6000
1972	73	170	59500	24000	7616
1973	74	185. 8	64800	7900	4472
1974	82	210	73600	37000	8712
1975	173	453	158550	53000	12684
1976	188	802	289772	95000	28805
1977	181	2073	186600	14502	3420
1978	277	1628	569800	195000	41656
1979	227	2824	689050	86996	37514
1980	251	1812	171800	—16458	5242
1981	78	138	20700	—172468	1000
1982	61				
1983	57				
1984	62	680	81704	1055	4303
1985	53	247	62403	—28332	1257
1986	51	131	44000	—33600	1464
1987	87	137	82000	—32000	4250
1988	88	181	104337	—59639	4855
1989	26	47	67607	—55576	4063

§ 2 . زاك (گۈڭگۈرتلىك تۆمۈر) كېنى

كەلپىن ناھىيىلىك زاك كېنى 1984 - يىل 5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى قۇرۇلۇپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلگەندى. شۇ يىلى 1212 تونىنا رودا قېزىلىپ ، 1200 تونىنسى سېتىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 99 مىڭ 534 يۈەنگە يەتتى. 1985 - يىلى 1401 تونىنا رودا قېزىلىپ ، 1300 تونىنسى سېتىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 119 مىڭ 453 يۈەنگە يەتتى. 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەمىيە سانائىتى ئىدارىسى زاك كېنىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ، 25 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى. 1986 - يىلى 103 مىڭ تونىنا رودا قېزىلىپ ، 1003 تونىنسى سېتىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 110 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1987 - يىلى 18 مىڭ 87 تونىنا رودا قېزىلىپ ، 1711 تونىنسى سېتىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 187 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1988 - يىلى 849 تونىنا رودا قېزىلىپ ، 849 تونىنسى سېتىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 93 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1988 - يىلى كان بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى 87 (بۇنىڭ ئىچىدە توختاملىق ئىشچى 55)گە ، مۇقىم مۇلۇك 181 مىڭ يۈەنگە ، كۆچمە مەبلەغ 130 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1989 - يىلى ناھىيىلىك زاك كېنى بىكىتۈەن يېزا ئىگىلىك 1 - شىسىنىڭ بىناكارلىق - خەمىيە زاۋۇتى بىلەن توختام تۈزۈپ ، كاننى ئۇنىڭ ۋەكالىتەن باشقۇرۇشىغا بەردى. بىر يىلدىن كېيىن بۇ كان ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىتىلىپ ، تاقىۋېتىلدى.

III باب

پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى

§ 1 . ئاشلىق ، ياغ پىششىقلاپ ئىشلەش

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە ئۇن ۋە ياغ تارتىشتا ، ئاساسەن ، ياغۇنچاق ، جۇۋاز ، تۇخۇمەنلەرگە تايىنىلاتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردىمۇ مەھەللىۋى ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ ئۇن ، ياغ تارتىلغان. 1958 - يىلى « 1 - ماي » ، « 1 - ئىيۇل » گۈڭشىلىرىدا ئىككى تۇخۇمەن قۇرۇلدى. 1962 - يىلى ئاچال گۈڭشىسى چوڭ ئەترەتلەردىن مەبلەغ قوپلاپ ، « 3110 » تىپلىق دىزىل ماتورلۇق بىر ئۇن تارتىش ماشىنىسى سېتىۋالدى. 1964 - يىلى ناھىيىلىك تراكتور پونكتى ئىككى ئۇن زاۋۇتى سېتىۋېلىپ ئۇن تارتتى. 1968 - يىلى دۆلەت 350 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، ماشىنلاشقان ئۇن ، ياغ تارتىش زاۋۇتى قۇردى. بۇ زاۋۇتتا كۈنىگە 8000 جىڭدىن 10 مىڭ جىڭغىچە ئۇن تارتىلدى. 1982 - يىلى ۋىلايەتلىك ئاشلىق تارماقلىرىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا ناھىيىلىك ئۇن ، ياغ تارتىش زاۋۇتىدا تېخنىكا ئۆزگەرتىلىپ ، پىششىقلاش تۈرى كۆپەيتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى « 1 - ئىيۇل » ، « 1 - ئۆكتەبر » گۈڭشىلىرىنىڭ ئۇن زاۋۇتى قۇرۇشىغا ياردەم بەردى. « 1 - ئىيۇل » گۈڭشىسى ئۇن زاۋۇتىدا كۈنىگە 4000 جىڭ ، « 1 - ئوكتەبر » گۈڭشىسى ئۇن زاۋۇتىدا كۈنىگە 6000 جىڭ ئۇن تارتىلدى ، 1988 -

يىلى ناھيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى 510 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، يەنە بىر ئۈن زاۋۇتى قۇردى ، ئۇنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 753 كۋادرات مېتر بولۇپ ، كېيىنكى يىلى 5 - ئايدا پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى . شۇ- نىڭ بىلەن ناھيە بويىچە تارتىلغان ئۈن مىقدارى 1957 - يىلدىكى 373 مىڭ جىڭدىن 1989 - يىلى 1 مىل- يون 953 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، 4.2 ھەسسە كۆپەيدى .

1984 - يىلى ناھيىلىك ئۈن ، ياغ تارتىش زاۋۇتىدا تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، ئىگىلىكنى ھۆددىگە بېرىش ۋە ئىش ئورنى مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن شەھەر - بازارلارنى ئۈن ، ياغ بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئۈن ، ياغ- لىرىنى تارتىپ بېرىلىپ ، 10 مىڭ يۈەنلىك كىرىم ئاشۇرۇلدى . شۇ يىلى 1450 تونىنا ئۈن ، ياغ تارتىلىپ ، پىلان 45% ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى ھەم 500 يۈەن ساپ پايدا ئېلىنىپ ، ئۇدا11 يىل زىيان تارتىش ھالىتىگە خاتىمە بېرىلدى . 1985 - يىلى بۇ زاۋۇت ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئىلغار كارخانا بولۇپ باھالاندى .

كەلپىن ناھيىسىنىڭ ئۈن ، ياغ تارتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 5 بىرلىكى : جىڭ ، يۈەن

يىللار	ئۈن	ياغ	مەھسۇلات قىممىتى
1957	372870	3515	
1958	534993	4456	
1959	577436	306	
1960	546242	1800	87000
1961	674892	3600	136000
1962	586536	2675	6300
1963	420536		55100
1964	465174		59100
1965	716381		79500
1966	331105		29500
1967	841066		54400
1968	618208	750	70900
1969	817828	2230	114900
1970	56252		66000
1971	348458		68000
1972	854379		126400
1973	775929		134100
1974	922130	4900	171000
1975	823552	7700	115000

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

1976	1027534	4779	25000
1977	991650	2088	20500
1978	1290518	9517	41000
1979	1438527		196000
1980	1681568	269	216800
1981	1818600		227000
1982	1879500		320000
1983	2252700	10000	370000
1984	2373600	300	446800
1985	2550100		
1986	2538000		434522
1987	2579560		346658
1988	2000000		282765
1989	1952000		387809
1990	5200000		1149100

§ 2 . يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش

1960 - يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى سىستېمىسى بويىچە دۇغۇ ، ئاچچىقسۇ ئىشلەش زاۋۇتى قۇرۇلدى ، ئۇ 1962 - يىلى ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1963 - يىلى بۇ زاۋۇت جاڭيۇ ، سوپۇنلارنىمۇ ئىشلەيدىغان بولدى. شۇ يىلى سەككىز تونىنا ئاچچىقسۇ ، تۆت تونىنا جاڭيۇ ، 540 كىلوگرام دۇغۇ ، 2500 توقاچ سوپۇن ئىشلەپچىقاردى. 1970 - يىلى بۇ زاۋۇت يېمەكلىك پىشىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلىپ ، پېچىنە - پىرەنىك ، فىتوزا قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئىشلەشكە كىرىشتى ، شۇنىڭدەك چوكا مۇز ، ساڭزا قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى قوشۇپ ئىشلەپ بازارنى تەمىنلىدى.

1983 - يىلى ناھىيىلىك يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى تىجارەتنى ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ ، مۇستەقىل ھېسابات يۈرگۈزۈپ ، پايدا - زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولدى. شۇ يىلى زاۋۇتنىڭ مۇقىم مۇلكى 30 مىڭ يۈەنگە ، كۆچمە مەبلىغى 2500 يۈەنگە ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 25كە يەتتى. 1989 -يىلى يېمەكلىك ئىشلەش زاۋۇتى پەقەت چوكا مۇزلا ئىشلەيدىغان بولدى. 1990 - يىلى بۇ زاۋۇت ئىشلىگەن چوكا مۇز 218 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى (ھازىرقى باھا بويىچە) 1 مىليون 526 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

§ 3 . پاختا - تېۋىت پىششىقلاپ ئىشلەش

1985 - يىلى دۆلەت 300 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 9425 كۋادرات مېتر كېلىدىغان كەلپىن ناھىيىلىك پاختا زاۋۇتىنى قۇرۇپ ، توققۇز پاختا ئايرىش ماشىنىسى (سائىتىگە 500 كىلوگرام ساپ پاختا چىقىرىش ئىقتىدارىغا ئىگە) ، بىر پاختا تايلاش ماشىنىسى (55 ئات كۈچىگە ئىگە ، سائىتىگە

بەش تاي پاختا تايليالايدۇ. ھەر بىر تاي پاختىڭ ئېغىرلىقى 75 كىلوگرام ئەتراپىدا)، ئىككى دىزېل ماشىنىسى سېتىۋالدى. 1986 - يىلى بۇ زاۋۇت 48 تونىنا پاختا ئاپىرىپ، بۇنىڭ 46 تونىنسىنى سىرتقا يۆتكىدى. ئەمما زاۋۇت 1400 يۈەن زىيان تارتتى. 1987 - يىلى 158 تونىنا پاختا ئايرىپ، 157 تونىنسىنى سىرتقا يۆتكەپ، 5127 يۈەن پايدا ئالدى. 1988 - يىلى 183 تونىنا پاختا ئايرىپ، 182 تونىنسىنى سىرتقا يۆتكىدى، 16 مىڭ 533 يۈەن پايدا ئالدى. 1989 - يىلى 217 تونىنا پاختا ئايرىدى.

1986 - يىل 6 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كەلپىن ناھىيىلىك يۈڭ - تېۋىت زاۋۇتى قۇرۇشنى قارار قىلدى. بۇنىڭغا ئاپتونوم رايون 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى. 1987 - يىل 4 - ئايدا زاۋۇت رەسمىي قۇرۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى. شۇ چاغدا زاۋۇتنىڭ 20 گە يېقىن ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى. ئۇلار دەسلىپىدە تۆگە يۇڭى، تۆگە تېۋىتى پىششىقلاپ ئىشلىگەن بولسىمۇ، تۈرۈك خېرىدار بولمىغانلىقى ئۈچۈن، نۆرمۇن مەھسۇلات سېتىلماي بېسىلىپ قېلىپ، 1988 - يىلى ئىش توختىشىقا مەجبۇر بولدى، زاۋۇتتا پەقەت تۆت ئىشچى - خىزمەتچى قالدى.

§ 4. يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش - رېمونت قىلىش

1958 - يىل 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى زاۋۇتى قۇرۇلدى. 1960 - يىلى كېڭەيتىلىپ ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش زۇۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى. زاۋۇتتا تۆت ستانوك، 34 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى. ئەسلىدىكى تېرە كۆرۈك ئورنىغا توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان شامالدۇرغۇچ ئىشلىتىلدى. 1961 - يىلى بۇ زاۋۇتتا 1050 دانە كەتمەن، 1041 دانە ئورغاق، 101 يار-يار ھارۋا ياسالدى، مەھسۇلات قىممىتى 159 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1965 - يىلى ناھىيىلىك تراكتور پونكتى قۇرۇلدى، ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش زاۋۇتى ناھىيىلىك تراكتور پونكتىغا قوشۇۋېتىلدى. 1974 - يىل 4 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ناھىيىلىك تراكتور پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، تراكتور پونكتى ئاساسىدا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش - رېمونت قىلىش زاۋۇتى قۇرۇلدى. 1971 - يىلى بۇ زاۋۇت 24 دانە پىرىتسېپ، ئون دانە چىغرىق ئىشلەپچىقاردى. بۇنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 149 مىڭ يۈەن بولدى. 1975 - يىلدىن كېيىن تېخنىكا خادىملىرى كەينى - كەينىدىن سىرتقا يۆتكىلىپ كەتكەنلىكتىن ئىشلەپچىقىرىش تەسىرگە ئۇچراپ، ئىقتىسادىي ئۇنۇم تۆۋەنلەپ، بۇ كارخانا يىلمۇ يىل زىيان تارتىدىغان كارخانا بولۇپ قالدى. 1980 - يىلى تىجارەتنى ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. بۇ زاۋۇت يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش - رېمونت قىلىشتىن سىرت، بىر قىسىم خەلق تۇرمۇشىغا لازىملىق بۇيۇملارنىمۇ پىششىقلاپ ئىشلەشكە كىرىشپ، 1986 - يىلى زىيانىنى تۈگىتىپ پايدا ئالدى. 1987 - يىل 2 - ئايدا بۇ زاۋۇت يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش - رېمونت قىلىش پونكتىغا ئۆزگەرتىلدى. 1989 - يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش - رېمونت قىلىش پونكتىدا 26 ئىشچى - خىزمەتچى بولۇپ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 74 مىڭ 182 يۈەنگە، پايدا 8885 يۈەنگە، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان باج سوممىسى 1581 يۈەنگە يەتتى.

1971 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان مەزگىلدە ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ياساش - رېمونت قىلىش زاۋۇتى (پونكتى) نىڭ مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 486 مىڭ يۈەن، چىقىمى 2 مىليون 906 مىڭ يۈەن (بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان باج سوممىسى 82 مىڭ يۈەن)، زىيان 420 مىڭ يۈەن بولدى.

كەلپىن ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى (پونكتى) نىڭ 1971 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ئىشلەپچىقىرىش - تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 6

يىللار	ئىشچى-خىزمەتچى سانى	يىللىق مەھسۇلات قىممىتى (يۈەن)	پايدا - زىيان	باج سوممىسى (يۈەن)
1971	54	148735	—32543	4521
1972	55	149984	—42672	4652
1973	48	159352	—38435	4252
1974	55	172482	—28252	4821
1975	62	145527	—41427	4752.31
1976	67	132774	—34376	4521.20
1977	70	152348	—30835	4642.25
1978	64	128165	—26570	4575.98
1979	66	121991	—31193	2621.20
1980	66	245340	10242	2566.97
1981	58	127624	—39672	2702.85
1982	59	138716	—34282	4186.26
1983	51	166110	—25578	3053
1984	55	116545	—16342	2—157
1985	38	76407	—16396	1819
1986	32	103000	5000	20000
1987	28	64373	—18904	1931
1988	27	62046	—15649	2861
1989	26	74182	8885	1581
1990	26	82614	7524	1597

IV باب

بىناكارلىق ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى

§ 1 . بىناكارلىق كەسپى

1 . بىنا لايىھەلەش

60 - يىللاردىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە مەخسۇس بىنا لايىھەلەش كۇچى يوق ئىدى . 1970 - يىلى بىر بىنا لايىھەلەش تېخنىكى بار بولدى ، 1982 - يىلى يەنە بىر تېخنىك كەلدى . شۇندىن كېيىن ، كەلگەن ناھىيىسىدە بەزى چوڭراق بىنالار ئۆزىدە لايىھلىنىپ سىلىندىغان بولدى . مەسىلەن : 1983 - يىلى سىلىنغان ناھىيىلىك كىنوخانىسىنىڭ كۆلىمى 2000 كۋادرات مېتر ، تاماشىبىنلار ئولتۇرىدىغان زالنىڭ چات ئارىسى 70 مېتر بولۇپ ، پولات چۇۋىلىق بېتون قوش ئەگمە لىم ئىشلىتىلدى . 1984 - يىلى سىلىنغان ئاشلىق ئىدارىسى بىناسىنىڭ كۆلىمى 1100 كۋادرات مېتر كېلىدۇ . 1985 - يىلدىن كېيىن 1600 كۋادرات مېتر لىق ناھىيىلىك پارتكوم بىناسى ، 800 كۋادرات مېتر لىق مېھمانخانا بىناسى ، 600 كۋادرات مېتر لىق تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىناسى ، ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش بىناسى قاتارلىق بىنالار سىلىندى .

2 . بىناكارلىق - قۇرۇلۇش قوشۇنى

1) **ناھىيىلىك بىناكارلىق ئەترىتى** 1959 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە بىر بىناكارلىق ئەترىتى قۇرۇلدى . ئۇنىڭدا 40 نەپەر مىللىي ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى . بۇ ئەترەت « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە تارقىتىۋېتىلدى .

2) **2 - پېنىك سانائەت ئىدارىسى بىناكارلىق ئەترىتى** 1974 - يىلى ناھىيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى (كېيىنكى 2 - پېنىك سانائەت ئىدارىسى) بىر بىناكارلىق ئەترىتى قۇردى ، ئەترەتنىڭ 80 نەپەر مىللىي ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى . بۇ ئەترەت كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئورۇن بولۇپ ، توپا - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئاددىي ئۆي - ئىمارەتلەرنى سالاتتى ، ئۇ كەلپىن ناھىيىسىدىكى بىر مۇھىم قۇرۇلۇش قوشۇنى ئىدى . 1979 - يىلى بۇ قۇرۇلۇش ئەترىتى قىلغان قۇرۇلۇش 4915 كۋادرات مېترغا ، پۈتكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى 3900 كۋادرات مېترغا ، مەھسۇلات قىممىتى 73 مىڭ يۈەنگە يەتتى . ئومۇمىي خادىملارنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى كىشى بېشىغا 631 يۈەندىن توغرا كەلدى . 1982 - يىلى بۇ ئەترەت 5000 كۋادرات مېتر لىق قۇرۇلۇشتا ئىش باشلاپ ، يىل ئاخىرىغا قەدەر قۇرۇلۇشنى پۈتكۈزدى ، مەھسۇلات قىممىتى 176 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، خادىملارنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى كىشى بېشىغا 2985 يۈەندىن توغرا كەلدى . 1985 - يىلى 5707.5 كۋادرات مېتر لىق قۇرۇلۇشنى پۈتكۈزدى ، مەھسۇلات قىممىتى 669 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، خادىملارنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقى كىشى بېشىغا 2880.78 يۈەندىن توغرا كەلدى .

3) **ناھىيىلىك بىناكارلىق كوپېراتىپى** 1985 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە بىناكارلىق كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، بۇ كوپېراتىپتا بىر مىللىي ، بىر خەنزۇ قۇرۇلۇش ئەترىتى بولۇپ ، ئۇلاردا 80 نەچچە ئادەم بار ئىدى . كوپېراتىپ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئورۇن بولۇپ ، سىرتتىنكى تېخنىكا كۇچلىرىنى ۋە باشقۇرۇش تەجرىبىلىرىنى قوبۇل قىلىپ ، كەلپىن ناھىيىسى بويىچە تايانچ قۇرۇلۇش قوشۇنى بولۇپ قالدى . ئۇ 1985 - يىلدىن

1987 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىلىك تۆگە يۈڭى زاۋۇتى ، مېھمانخانا ، سوت مەھكىمىسى ، دوختۇرخانا قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 26 مىڭ كۋادرات مېتر كېلىدىغان بىنا قۇرۇلۇشىنى لايىھىدىكى سۈپەت تەلىپىگە مۇۋاپىق پۈتكۈزدى. بۇ كوپېراتىپنىڭ 1985 - يىلدىكى مەھسۇلات قىممىتى 465 مىڭ يۈەنگە ، 1986 - يىلدىكى مەھسۇلات قىممىتى 750 مىڭ يۈەنگە ، 1987 - يىلدىكى مەھسۇلات قىممىتى 920 مىڭ يۈەنگە يەتتى. ئۇچ يىلدا يۇقىرىغا جەمئىي 85 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى ، 86 مىڭ يۈەن پايدا يارىتتى. شۇنىڭ بىلەن كوپېراتىپ ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى بويىچە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1980 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان بىناكارلىق مەھسۇلات قىممىتى ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 7　　بىرلىكى : 10 مىڭ يۈەن

يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	ساپ مەھسۇلات قىممىتى	يىللار	ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى	ساپ مەھسۇلات قىممىتى
1980	66.28	17.1	1985	169	37
1981	42.85	15.7	1986	211	54.33
1982	56	20.5	1987	169.45	43.64
1983	64.3	23.45	1988	72.74	18.73
1984	21.7	7.9	1989	97.93	29.2

كەلپىن ناھىيە بازىرىنىڭ 1988 - يىلدىكى ئۆي-ئىمارەتلىرىنى سىناتسىيەلاش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 - 8

ئىمارەت كۆلىمى	ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ قۇرۇلما بويىچە ئايرىلىشى						ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ئىشلىتىلىش بويىچە ئايرىلىشى									
	خىش-يېتون قۇرۇلمىلىق		خىش-ياغاچ قۇرۇلمىلىق		توپا-ياغاچ قۇرۇلمىلىق		تۇرالغۇ ئۆي		ئىشخانا قىلىنغان ئۆي		ساناقەت-قاتناش ئۆيىنى ئىشلىتىلگەن ئۆي-ئىمارەتلەر		سودا ئۆيىنى ئىشلىتىلگەن ئۆي-ئىمارەتلەر		داۋالاش ۋە ماكارىپ ئۆيىنى ئىشلىتىلگەن ئۆي-ئىمارەتلەر		باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىلگەن ئۆي-ئىمارەتلەر	
m²	m²	%	m²	%	m²	%	m²	%	m²	%	m²	%	m²	%	m²	%	m²	%
115839	9114	7.87	20272	17.5	86453	74.63	54601	47.14	8052	6.95	16392	14.15	16644	14.37	13162	11.36	6983	6.03

كەلپىن ناھيە بازىرىنىڭ 1988 - يىلدىكى ئۆي - ئىمارەتلىرىنىڭ سۈپىتىنى ۋە يەر تەۋرەشكە بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى

جەدۋەل 8 - 9

تۈرى	ئومۇمىي ئىمارەت كۆلىمى	سېلىنغان يىلى				قەۋەت سانى		ئىمارەت سۈپىتى						يەر تەۋرەشتىن مۇداپىئەلىنىش ئەھۋالى			مۇستەھكەملەش ئەھۋالى			
		50 - يىللار	60 - يىللار	70 - يىللار	80 - يىللار	بىر قەۋەتلىك	2 - قەۋەتلىك	ياخشى	كاساۋىسىن ياخشى	كادەتتىكى زۇلىنى	كېشىرىدە رېجىدە بۇزۇلىنى	خەتەرلىك ئۆي	مۇداپىئە قىلىنمىغان	يەتتە بىللىق مۇداپىئە قىلىنغان	سەككىز بىللىق مۇداپىئە قىلىنغان	پېڭدىن سېلىنغان	مۇستەھكەملەنگەن	مۇستەھكەملەنمىگەن	مۇستەھكەملەنمىگىنىڭ قىسمىتى
m2	115839	5283	4816	40294	65446	110150	5689	44386	68811	1506	927	209	106725	7684	1430	9114		8470	96255
%	100	4.56	4.16	34.78	56.50	95.09	49.1	38.32	59.4	1.3	0.8	0.18	92.13	6.64	1.23	7.87		7.3	84.83

§ 2 . بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى

1 . خىش خۇمدىنى ، ھاك خۇمدىنى

1956 - يىلى دېھقانچىلىق كوپېراتىپلىرى قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ ، خىش پىشۇردى ، ھاك كۆيدۈردى ، 1959 - يىلى كۆك خىش پىشۇرۇش ، ھاك كۆيدۈرۈش ، ياغاچ ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش بىلەن شۇغۇللاندى . ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 39 مىڭ 974 يۈەنگە يەتتى .

1) **خىش خۇمدىنى** 1981 - يىلى دۆلەت تەرىپىدىن 90 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، بىر خىش خۇمدىنى قۇرۇلدى . خۇمداننىڭ 44 نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىسى بولۇپ ، ئۇلار 70 مىڭ دانە قىزىل خىش پىشۇرغانىدى ، ئەمما سۈپىتى ناچار بولۇپ ، ئالدىغان خېرىدار چىقماي ، زىيان كۆرۈلگەچكە ، 1985 - يىلى ئىشلەپچىقىرىش توختىتىلدى .

2) **ھاك خۇمدىنى** 1985 - يىلى ناھىيىلىك بىناكارلىق كوپېراتىپى بىر ھاك خۇمدىنى قۇردى . بۇ خۇمدان يىلىغا 960 تونىنا ھاك كۆيدۈرگەنىدى . 1986 - يىلى ئىشلەپچىقىرىش توختىتىلدى .

2 . سېمونت زاۋۇتى

1973 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى قىسىل سۇ ئامبىرىغا ئىشلىتىدىغان سېمونت مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، كاما تىكەنده سېمونت زاۋۇتى قۇرۇشقا كىرىشتى . بۇ زاۋۇت بىر تەرەپتىن قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىپ ، بىر تەرەپتىن سېمونت ئىشلەپچىقاردى . 1974 - يىل 1 - ئايدا زاۋۇت رەسمىي پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى ، شۇ يىلى ئىشلەپچىقارغان سېمونت 110 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 4650 يۈەنگە يەتتى . 1977 - يىلى مەھسۇلات مىقدارى 1100 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 156 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1980 - يىلى مەھسۇلات مىقدارى 1514 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 239 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى . 1989 - يىلى سېمونت زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان 325 - نومۇرلۇق سېمونت دۆلەتنىڭ ئۆلچەم تارمىقىنىڭ بېكىتىشىدىن ئۆتۈپ ، لايا-

قەتلىك ئۆلچىمگە يەتتى. شۇ يىلى 130 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 26 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى.

1973 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە سېمونت زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان سېمونت 13 مىڭ 38 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 172 مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 1973 - يىلى 15 تونىنا ، 1975 - يىلى 500 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 77 مىڭ 500 يۈەنگە يەتكۈزۈلدى ؛ 1980 - يىلى 1514 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 239 مىڭ 600 يۈەنگە يەتكۈزۈلدى ؛ 1986 - يىلى 520 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 147 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىشتا ئۇدا بىر قانچە يىل زىيان كۆرۈلۈپ مەھسۇلاتى ئۈزلۈكسىز تۆۋەنلەپ كەتتى. 1987 - يىلى 375 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 120 مىڭ 200 يۈەن بولدى ، 20 مىڭ 200 يۈەن زىيان كۆرۈلدى ؛ 1988 - يىلى 264 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 70مىڭ 200 يۈەن بولدى ، 31 مىڭ 900 يۈەن زىيان كۆرۈلدى ؛ 8919 - يىلى 130 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 26 مىڭ 600 يۈەن بولدى ، 94 مىڭ 500 يۈەن زىيان كۆرۈلدى.

V باب

بېزا - بازار كارخانىلىرى

كەلپىنىڭ بېزا - بازارلىرىدا ئۈزۈندىن بۇيان ، نۇرغۇن كىشىلەر تۆمۇر ، ياغاچ سايمانلارنى ياساش ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ، ياغ تارتىش ، باپكارلىق ، ئۇلاغ تىرانسپورتى ، سودىگەرچىلىك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. بېزا ئىگىلىكى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئۇلار تەدرىجىي تەشكىللىنىپ ، كوللېكتىپ كارخانىلارنى شەكىللەندۈرىدى ، ئاساسەن ، خىش پىشۇرۇش ، ھاك كۆيدۈرۈش ، بىناكارلىق ، تىرانسپورت قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرى بىلەن شۇغۇللاندى.

1977 - يىلدىن 1983 - يىلغىچە دۆلەت بېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا 109 مىڭ 270 يۈەن ھەقسىز ياردەم بەردى ؛ 350 مىڭ يۈەن ئۆسۈملۈك قەرز بەردى. شۇنىڭ بىلەن ، ناھىيە بويىچە بېزا ، بازارلاردا ئۈن زاۋۇتى ، خورما قاق زاۋۇتى ، خىش خومدىنى ، گۈڭگۈرت كېنى ، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى كەينىدىن قۇرۇلدى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە بېزا - بازار كارخانىسى سەككىزگە ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 154 كە ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 255 مىڭ 900 يۈەنگە ، پايدىسى 168 مىڭ 500 يۈەنگە ، يۇقىرىغا تاپشۇرغان باج سوممىسى 29 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى. سانائەت ، سودا ، تىرانسپورت ، بىناكارلىق ، مۇلازىمەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 395 ئائىلە ، 1010 كىشىگە ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 462 مىڭ 100 يۈەنگە ، پايدىسى 274 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى ۋە يەككە ئائىلىلەرنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەش ، مۇلازىمەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل 8 - 10

يىللار	ئادەم سانى	يىللىق كىرىم (يۈەن)	پايدا (يۈەن)
1977	199	50430	22280
1978	170	45163	15000
1979	489	215525	83750
1980	497	145555	60886
1981	177	151100	4000
1982	201	151715	47674
1983	274	344995	64051
1984	265	330000	23500
1985	302	1775000	97600
1986	372	19164000	150000
1987	417	2100000	198000
1988	1035	2383700	447350
1989	1178	3233000	474710
1990	1164	3718067	642520

توققۇزىنچى قسسم

قاتناش . پوچتا ـ تېلېگراف

توققۇزىنچى قىسىم

قاتناش . پوچتا ـ تېلېگراف

I باب

قاتناش

§ 1 . يول

1 . قەدىمكى يوللار

كەلپىن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قاتناش يولىغا جايلاشقان بولۇپ ، قەدىمكى « يىپەك يولى » نىڭ جەزمەن ئۆتىدىغان جايى ئىدى . تارىخىي كىتابلاردا خاتىرىلىنىشچە خەن ، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە كەلپىندىن قۇم (ھازىرقى ئاقسۇ ، ئاقسۇ كونا شەھەر) ، سۇلى (ھازىرقى قەشقەر) گە بارىدىغان بىرخان يولى ، ئۈچ تارماق يول بولۇپ ، ئونسۇ (ھازىرقى ئۈچتۇرپان) ، ۋېيتو (ھازىرقى مارالبېشى ۋە ئاقچىنىڭ بىر قىسمى) لارغا بارىدىغان تارماق يوللار بىلەن ئۆزئارا تۇتاشقانىدى .

1) كەلپىندىن ئاقسۇ ، قەشقەر ، ئاتۇشقا بارىدىغان خان يولى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە كەلپىن تەۋەسىدىكى خان يولىدا چوڭ كىچىك تۆت ئۆتەڭ بار ئىدى . يەنى ئاقسۇدىن يەكەن ، قەشقەرلەرگە بارىدىغان يول چۆل قۇدۇق (ھازىرقى ساجىكزا « 55 ـ ئاشخانىسى » يېنىدا) ئۆتىكىدىن ئۆتۈپ ، ئاندىن يەنە يېڭى ئۆتەكىدىن ئۆتۈپ ، غەربىي جەنۇبقا قاراپ 50 كىلومېتر ماڭسا چىلان ئۆتەڭ (ھازىرقى كەلپىن ناھىيىسىدىكى چىلان) گە باراتتى . چىلان ئۆتەكىدىن غەربكە قاراپ 40 كىلومېتر ماڭسا ئاچال كىچىك ئۆتىكىگە باراتتى . ئاچال كىچىك ئۆتىكىدىن غەربكە قاراپ 50 كىلومېتر ماڭسا كەلپىن كىچىك ئۆتىكىگە باراتتى . تارىخىي كىتابلاردا مۇنداق دەپ خاتىرىلەنگەن : « چىلان ئۆتەكىدە 12 ئات ، ئالتە ئات باقار ، بىر پۇتۇكچى بولۇپ ، ئايلىق ئەمەلىي چىقىمى كۈمۈش پۇل ھېسابىدا 59 سەر بىر مىسقال ، يىللىق چىقىمى 714 سەر ئۇچ مىسقال ئىدى . ئاچال كىچىك ئۆتىكىدە ئىككى ئات ، ئىككى ئات باقار ، بىر پۇتۇكچى بار ئىدى . كەلپىن ئۆتىكىدە ئىككى ئات ، ئىككى ئات باقار ، بىر پۇتۇكچى بار ئىدى » .

2) كەلپىندىن ئاتۇشقا بارىدىغان تارماق يول كەلپىندىن ئاتۇشقا بارىدىغان ئىككى تارماق يول بار ئىدى . بۇنىڭ بىرى كەلپىندىن غەربكە مېڭىپ ، گەزلىك يېزىسىغا بېرىپ ، قارا تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى بويلاپ 50 كىلومېتردىن ئارتۇق يول ماڭسا ساغانغا باراتتى ، يەنە 25 كىلومېتر ماڭسا ئاتۇشقا باراتتى ؛ يەنە بىرى ، بىر قەدەر كىچىك قەدىمكى يول بولۇپ ، كەلپىندىن غەربكە قاراپ بەش كىلومېتردىن ئارتۇق ماڭغاندا قىسىل تاغ ئېچىگە ، سۇ بېشىغا باراتتى ، يەنە قارا تاغنىڭ شىمالىي باغرىنى بويلاپ ، غەربىي جەنۇبقا قاراپ ماڭسا پاقىلىق سۇگەتتىن ئېشىپ سىزغان بۇلاققا باراتتى ، يەنە بىر نەچچە ئون چاقرىم ماڭسا كەلـ

پىن چېگرىسىدىن چىقىپ ئاتۇشقا باراتتى.

3) **كەلپىندىن ئۈچتۇرپانغا بارىدىغان تارماق يول** كەلپىندىن شىمالغا قاراپ ماڭسا توققۇز بۇرۇنغا، ئاندىن تاغ ئىچىگە كىرىپ تېرەك ئاۋاتقا، يەنە شىمالغا قاراپ مېڭىپ، سېغىزغان ئاتنىڭ بېلىگە بېرىپ، كەلپىن تەۋەسىدىن چىقىپ، ئۈچتۇرپان تەۋەسىگە كىرەتتى.

4) **كەلپىندىن ئاقچىغا بارىدىغان تارماق يول** كەلپىندىن غەربكە قاراپ مېڭىپ، قىسىلدىن ئۆتۈپ، سۇ بېشىغا باراتتى، ئاندىن شىمالغا قاراپ مېڭىپ شوربۇلاققا بېرىپ، نەچچە ئون چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن ئاقچىغا باراتتى.

2. تاشيول

1) **ئۈرۈمچى — قەشقەر تاشيولىنىڭ كەلپىن قىسمى** دۆلەت يولى «314» لىنىيىسى (ئۈرۈمچى - قەشقەر تاشيولى) كەلپىن تەۋەسى ئىچىدە146 كىلومېتر (1048 كىلومېتردىن 1194 كىلومېترغىچە) ئۈزۈنلۈقتا بولۇپ، بۇ يول مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) دىن ئىلگىرى ساجىكزا (شوتا قۇدۇق) دىن كونا چىلانغا كېلىپ، ئاندىن جەنۇبقا قاراپ يايدىغا بېرىپ، قىزىل تام ئارقىلىق قەشقەرنىڭ مارالبېشى تەۋەسىگە كىرىپ كېتەتتى. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 7 - ئايدا كەلپىندە خەلق يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، 500 دىن ئارتۇق خەلق ئىشچىسى، 120 دىن ئارتۇق ھارۋا سەپەرۋەر قىلىنىپ، ناھىيە تەۋەسى ئىچىدىكى قەشقەر - ئۈرۈمچى تاشيولى ياسالغان ھەمدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە «بىر ياماق لازىم ئەمەس» دەپ دوكلات يېزىلغان. مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) تاشيول لىنىيىسى ئۆزگەرتىلىپ، چىلاندىن جەنۇبقا قاراپ ئاچال، يېجىەنفاكزى، لەلى تاغ (دەرۋازاتاغ) ئارقىلىق مارالبېشى تەۋەسىگە كىرىدىغان بولغان، كېيىن ئۇزاق مۇددەت ئاسرالمغاچقا تاشيول بۇزۇلغان ھالەتتە تۇرۇپ كەلگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى ئاچالداتاشيول ئاسراش ئۇچاستىكسى قۇرۇلدى. ئون نەچچە يول ئاسراش بەنى تەسىس قىلىنىپ، تاشيول ئاسرالدى ۋە كەڭ كۆلەمدە رېمونت قىلىندى. 1955 - يىلى ئاچال ئېقىنىنىڭ غەربىدىكى ئالتە كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتىكى يولغا ئالتە مېتر كەڭلىكتە، 15 سانتىمېتر قېلىنلىقتا شېغىل ياتقۇزۇلۇپ، يول ئەھۋالى دەسلەپكى قەدەمدە ياخشىلاندى. شۇ چاغدا ئاچال ئېقىنىغا بەش مېتر ئۈزۈنلۈقتىكى يالغۇز تۇشۇكلۇك ياغاچ كۆۋرۈكتىن بەشى سېلىنىپ، قىش پەسلىدە ئاپتوموبىللارنىڭ مۇزلۇق سۇدىن ئۆتۈش قىيىنچىلىقى ھەل قىلىندى. 1976 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى تاشيول ئىدارىسىنىڭ نەچچە مىليون يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىشى بىلەن دۆلەت يولى «314» لىنىيىسىنىڭ كەلپىن تەۋەسىدىكى 146 كىلومېترلىق قىسمىغا ئاسفالت ياتقۇزۇش باشلاندى. يول قۇرۇلۇشى 1978 - يىل 10 - ئايدا پۈتتى.

2) **«4 - ماي» تاشيولى** يەنى ئاچالدىن كەلپىن بازىرىغا بارىدىغان تاشيول. ئۈرۈمچى - قەشقەر تاشيولىنىڭ 1124 كىلومېترلىق جايىدىن غەربكە قاراپ كەلپىن بازىرىغا كەلگىچىلىك 24 كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتىكى تاشيول كەلپىن بازىرىنى دۆلەت يولى بولغان ئۈرۈمچى - قەشقەر تاشيولى بىلەن تۇتاشتۇرىدىغان بىردىنبىر يول، بۇ يول مىنگو دەۋرىدە ئات ھارۋا قاتنايدىغان توپا يول بولۇپ، يول ناھايىتى ناچار ئىدى، ئاپتوموبىللار تەسلىكتە قاتنىيالايتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 3850 خەلق ئىشچىسى، 500 ھارۋا ۋە 1600 تۆگىنى ئىشقا سېلىپ، 32 كۈن ۋاقىت ئىچىدە توپا يولنى رېمونت قىلىپ چىقتى. 13 مىك 62.8 كۇب مېتر شېغىل توشۇپ كېلىنىپ، 9.4 كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتىكى يول يۈزى ئۆزگەرتىپ ياسالدى، يول يۈزىگە ئالتە مېتر كەڭلىكتە، 15 سانتىمېتر قېلىنلىقتا شېغىل تۆكۈلدى. بىراق، رېمونت قىلىنغاندىن كېيىنكى توپا يولدا ئاپتوموبىللارنىڭ قاتنىشى يەنىلا قىيىن بولدى. 1955 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يەنە خەلق ئىشچىلىرىنى قوزغاپ، توپا يولنى ئاپتوموبىل قاتنايالايدىغان قولايلىق يول قىلىپ ياساپ چىقتى. بۇ يول 15 كىلومېتر ئۈزۈنلۈقتىكى قۇملۇق بەلباغدىن ئۆتكەچكە، يول ياساش قىيىن بولدى. 1975 - يىلى تاشيول يەنە بىر قېتىم ئۆزگەرتىپ ياسالدى، 5000 دىن ئارتۇق خەلق ئىشچىسى 1500 ئۇلاغ ھارۋىسى بىلەن ئون نەچچە كۈن كۈرەش قىلىش ئارقىلىق 65 مىك 400

كۆب مېتر توپا ، 1938 كۆب مېتر شېغىل قېزىپ ، 89 سۆڭگۈچنى ياساپ ، يولنى 3 - دەرىجىلىك تاشيول ئۆلچمى بويىچە ئۆزگەرتىپ ، شېغىل ياتقۇزدى. بۇ قېتىمقى قۇرۇلۇش 1975 - يىل 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى باشلانغانلىقتىن « (4 - ماي) تاشيولى » دەپ ئاتالدى. 1978 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تاشيول ئىدارىسى ئاسفالت ماتېرىيال ئۈچۈن 480 مىڭ يۈەن ئاجراتتى ، كەلپىن ناھىيىسى كادىرلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى خالسانە ئەمگەككە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلىپ ، كەلپىن تاشيول ئاسراش ئۈچاستىكىسىنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئارقىسىدا ، بۇ تاشيولغا ئاسفالت ياتقۇزۇپ ، 18 جايدا پولات چۆنقىلىق بېتون سۆڭگۈچ ياساپ چىقتى ، شۇنىڭدەك ، ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۆتىدىغان 2.3 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى تاشيولغا ئاسفالت ياتقۇزدى.

3) **كەلپىن بازىرىدىن گەزلىك بېزىسقا بارىدىغان تاشيول** ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 6.5 كىلومېتر كېلىدىغان بۇ تاشيول 1978 - يىلى خەلق ئىشچىلىرى سەپەرۋەر قىلىنىپ ياسالغان ، شېغىل ياتقۇزۇلغان 3 - دەرىجىلىك تاشيول. 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىنىڭ 100 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىشى ، ئاشلىق ، پاختا ، رەخت باھاسى ئۈچۈن 213 مىڭ 700 يۈەن قوشۇمچە ياردەم ئاجرىتىشى ، خەلق ئىشچىلىرىنىڭ پۇلغا سۇندۇرغاندا 214 مىڭ يۈەنلىك ئەمگەكى ئارقىلىق بۇ يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلدى. يولدا 19 سۆڭگۈچ ، تۇقۇز يۇمىلاق نور بار. يول بويى ياخشى كۆكەرتىلدى. ئوتتۇرىچە ھەر كىلومېتر يولنى ياساشقا 81 مىڭ 200 يۈەن كەتتى.

4) **كەلپىن بازىرىدىن يۇرچى بېزىسقا بارىدىغان تاشيول** بۇ ، 1978 - يىلى خەلق ئىشچىلىرى سەپەرۋەر قىلىنىپ ياسالغان ، شېغىل يېيىتىلغان 3 - دەرىجىلىك تاشيول بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتر كېلىدۇ. يولدا تۆققۇز بېتون كۆۋرۈك ، ئىككى يۇمىلاق نور بار. 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىنىڭ 50 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىشى ، ئاشلىق ، پاختا ، رەخت باھاسى ئۈچۈن 128 مىڭ 300 يۈەن قوشۇمچە ياردەم ئاجرىتىشى ، خەلق ئىشچىلىرىنىڭ پۇلغا سۇندۇرغاندا 128 مىڭ يۈەنلىك ئەمگەكى ئارقىلىق ، بۇ يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلدى. ھەر كىلومېتىرنىڭ پۈتۈش باھاسى 76 مىڭ 600 يۈەندىن توغرا كەلدى.

5) **كەلپىن بازىرىدىن سېمونت زاۋۇتىغا بارىدىغان تاشيول** بۇ ، ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتر كېلىدىغان ، 1977 - يىلى خەلق ئىشچىلىرى سەپەرۋەر قىلىنىپ ياساپ چىقىلغان ، شېغىل ياتقۇزۇلغان 4 - دەرىجىلىك تاشيول. بۇ يولدا ئىككى مەزمۇت كۆۋرۈك (ئۇزۇنلۇقى 12 مېتر) ، ئىككى پولات چۆنقىلىق بېتون سۆڭگۈچ بار.

6) **باشقا تاشيوللار** 1971 - يىل 7 - ئايدا كەلپىن بازىرىدىن ئىشتالى كۆمۈرکېنىغا بارىدىغان تاشيولدا ئاپتوموبىل قاتنىدى. شېغىل ياتقۇزۇلغان بۇ تاشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 82 كىلومېتر كېلىدۇ. 1975 - يىلى ناھىيە بازىرىدىن سېمونت زاۋۇتىغا بارىدىغان ، ناھىيە بازىرىدىن چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بارىدىغان تاشيوللار ياسالدى. 1989 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ياسالغان ناھىيە - يېزا تاشيوللىرى 66 گە ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 159.2 كىلومېترغا ، ئاسفالت ياتقۇزۇلغان يول 7.75 كىلومېترغا يەتتى. يېڭىدىن ياسالغان يېزا - كەنتلەر ئارىسىدىكى ئاددىي تاشيول 22 گە ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 88.5 كىلومېترغا ، ئاسفالت ياتقۇزۇلغان يول يوزى 93 مىڭ كۋادرات مېترغا يەتتى. ناھىيە بازىرىدىن يېزا - كەنتلەرگە ھەم سېمونت زاۋۇتى ، گۈڭگۈرت كېنى ، زاك كان ، ئورمانچىلىق مەيدانى ، چارۋىچىلىق فېرمىسى قاتارلىق ئورۇنلارغا بارىدىغان تاشيوللار بارلىققا كەلدى.

3 . توپا يوللار

1) **يېزا - كەنت يوللىرى** مىنگو دەۋرىدە كەلپىنىڭ يېزا - كەنتلىرىدە 19 يەرلىك يول بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 56.5 كىلومېتر ئىدى. جۇملىدىن ، يۇرچى يېزىسىدا يەتتە يول بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتر ئىدى ؛ ئاچال يېزىسىدا تۆت يول بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى 29.5 كىلومېتر ئىدى ؛ پاسۇن (ھازىرقى گەزلىك يېزىسى) دا سەككىز يول بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتر ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يېزا - كەنت يوللىرى ياسىلىپ كېڭەيتىلدى. قىسمەن يوللار تاشيولغا ئايلاندۇرۇلدى. يېڭى قۇرۇلغان ئەترەت ، كەنتلەرنىڭ ھەممىسگە يول ياسالدى. 1989 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە يېزا - كەنتلەردىكى يول

26 گە ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 132 كىلومېترغا يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 133.6% ئاشتى .

2) **كەلپىندىن ئاقچىغا بارىدىغان يول** كەلپىن ناھىيىسىدىن ئاقچىغا بارىدىغان جەمئىي يول ئالتە ، غەربتىكى توققۇز جىلغا ئىچىدە تۆت يول ، شەرقتىكى ئۈچ جىلغا ئىچىدە ئىككى يول بار . جۈملىدىن ، بىر يول سۇ بېشى ، سۆگەت ، جاغلا ، مۇزلۇق ، قارا سۇ ئارقىلىق قارىغايغا بېرىپ ، بەلدىن ئۆتۈپ ئاقچىغا بارىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 120 كىلومېتر .

3) **كەلپىندىن ئۈچتۇرپانغا بارىدىغان ئۈچ كىچىك يول** بىرى ، سەرەم ، تېرەك ئاۋات ئارقىلىق تاغ ئىچىگە كىرىپ ئۈچتۇرپانغا بارىدۇ ؛ يەنە بىرى ، سۇ ئېلىكتر ئىستانسىسىدىن ئۆتۈپ تاغقا كىرىپ ، دۆنە ئارقىلىق غەربتىكى سايغا ئۆتۈپ ، ئۈچتۇرپانغا بارىدۇ . ئۈچىنچىسى ، گەزلىك يېزىسىنىڭ باغلىق كەنتىدىن چىقىپ ، تاغ جىلغىسىنى بويلاپ مېڭىپ ، ئۈچتۇرپانغا بارىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 120—150 كىلومېتر .

4) **كەلپىندىن مارالبېشىنىڭ ئاچىلغا بارىدىغان كىچىك يول** يەنى يۇرچى يېزىسىدىن چىقىپ ئىنگەن تېغى ، تۆۋەنكى كەلپىن تېغىنى بويلاپ جەنۇبقا بۇرۇلۇپ ، قۇملۇقتىن ئۆتۈپ ، تاغقا كىرىپ ، چاققۇ بۇلاق ئارقىلىق تاغدىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، مارالبېشىنىڭ ئاچىلغا بارىدۇ . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 110 كىلومېتر .

5) **باشقا يوللار** ئاچالدىن چىقىپ چىلان چۆلىدىن ئۆتۈپ ، توغراقلىققا بېرىپ ، ئاندىن يېزا ئىگىلىك 3 - شىسىنىڭ 51 - تۈەن 2 - يېڭى شتابىغا بارغىلى بولىدىغان بىر كىچىك يول بار ؛ يايلاقلار ئارىسىدا ئادەم ۋە چارۋىلار ماڭالايدىغان 11 كىچىك يول بار بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 200 كىلومېتردىن ئارتۇق .

§ 2 . كۆۋرۈك - سۇئىگۈچ

1989 - يىلنىڭ ئاخىرىدا كەلپىن ناھىيىسى تەۋەسىدىكى چوڭ - كىچىك كۆۋرۈك 115 كە ، سۇئىگۈچ 49 غا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىقى ، ئاچال كۆۋرۈكى ۋە « 4 - ماي » كۆۋرۈكىدىن ئىبارەت .

1988 - ، 1989 - يىللاردا كەلپىنىڭ يېزا - كەنت تاشيوللىرىغا 98 كۆۋرۈك سېلىندى ، تۆت كۆۋرۈك رېمونت قىلىندى ، بۇنىڭغا جەمئىي 66 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ سېلىندى .

1 . ئاچال كۆۋرۈكى

ئاچال كۆۋرۈكى دۆلەت يولى « 314 » لىنىيىسىدىكى ئوتتۇراھال كۆۋرۈك بولۇپ ، بۇ يول لىنىيىسىنىڭ 1126.8 كىلومېترلىق قىسمىغا جايلاشقان . ئۇ مازار ئېقىن (قىزىل قۇم ئېقىن) غا سېلىنغان ، ئېقىن كەڭلىكى 86 مېتر ، چوڭقۇرلۇقى 5.4 مېتر . ئېقىن ئاستىدا ئاقما قۇم خىلى چوڭقۇر ، سۇ سوغۇلغان چاغلاردا ئادەتتىكى ئېقىن مىقدارى 1.3 كۇب مېتر/سېكۇنت بولىدۇ . كەلكۇن مەزگىلىدىكى ئېقىن مىقدارى 800 كۇب مېتر/سېكۇنتتىن 900 كۇب مېتر/سېكۇنتقىچە بولىدۇ . 1954 - يىلدىن ئىلگىرى بۇ ئېقىن ئۇستىدە كىچىك ياغاچ كۆۋرۈك بار ئىدى . ئاپتوموبىللار ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتەلمەي ، ئۇنىڭ يېنىدىكى ئېقىندىن ئۆتەتتى . كەلكۇن كەلگەن چاغلاردا ئاپتوموبىل ۋە ھارۋا ، ئادەملەر ئۆتەلمەي قاتناش ئۈزۈلۈپ قالاتتى . 1957 - يىل 8 - ئايدا ئاقسۇ تاشيول ئۇچاستىكىسى 56 مىڭ 600 يۈەن تاشيول ئاسراش مەبلىغى ئاجرىتىپ ، كەڭلىكى بەش مېتر ، ئۇزۇنلۇقى 58.6 مېتر كېلىدىغان 11 تۆشۈكلۈك كۆۋرۈك ياسىدى ، 1966 - يىل 8 - ئايدا بۇ كۆۋرۈكنى كەلكۇن ئېلىپ كەتتى .

1967 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى 318 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى ئەترىتىنىڭ مەسئۇللۇقىدا ياغاچ كۆۋرۈكنىڭ ئون مېتر يۇقىرىسىغا مەزمۇت كۆۋرۈك سالدى . 1968 - يىل 4 - ئايدا كۆۋرۈك پۈتۈپ قاتناش باشلاندى . بۇ كۆۋرۈك سەككىز تۆشۈكلۈك (ھەر بىر تۆشۈك ئارىلىقى 18 مېتر) ، كاۋاك قوش ئەگمىلىك كۆۋرۈك بولۇپ ، تۆۋەن قىسمىغا سېمونت تۆۋرۈك قويۇلغان ، ئۈستۈن قىسمىدا سۇپا بولۇپ ، كۆۋرۈكنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر ،

ئۇزۇنلۇقى 64 مېتر . ئىككى تەرىپىدە 0.75 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى بار . كۆۋرۈكنىڭ ھەر مېترى 4969 يۈەنگە پۈتتى . بۇ كۆۋرۈكنىڭ لايىھىلىنىشىدە سەۋەنلىك بولغاچقا ، 1973 - يىلى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى .

1974 - يىل 5 - ئايدا ئاچال كۆۋرۈكى قايتا سېلىندى . ئاپتونوم رايون 561 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئاجراتتى ، كۆۋرۈكنى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتىنىڭ تاشيول لايىھىلەش ئورنى تەكشۈرۈپ لايىھىلىدى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى ئەترىتى 13 ئاي جىددىي ئىشلەش ئارقىلىق 1975 - يىل 6 - ئايدا كۆۋرۈكنى پۈتتۈردى .

يېڭىدىن سېلىنغان ئاچال كۆۋرۈكى بېتون تىرەكلىك قۇرۇلما بولۇپ ، تۆۋەن قىسمىغا سېمونت تۆۋرۈكلۈك سۇپا قېلىنغان ، ئۈستى « I » شەكلىدە بولۇپ ، سەل ئېگىلگەن . كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر ، ئىككى تەرەپتە 0.75 مېتر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى بار . يولغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان . كۆۋرۈكتە جەمئىي ئالتە تۆشۈك بار ، ھەر بىر تۆشۈكنىڭ ئارىلىقى 16.8 مېتر ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 100.8 مېتر ، كۆۋرۈش ئىقتىدارى 60 تونىنا (يەنى يۈك ئاپتوموبىلىدىن 15 نى ، پرىتسىپتىن 80نى كۆتۈرەلەيدۇ) . ئۇنىڭ ھەر مېتىرىنىڭ ئوتتۇرىچە پۈتۈش باھاسى 5413 يۈەن ، پەۋقۇلئاددە كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراشتىن ساقلىنىپ ، كۆۋرۈكنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، كۆۋرۈكنىڭ ئىككى تەرىپىنىڭ تېمىغا بېتوندىن چوڭ مەزمۇت مۇداپىئە قېشى ياسالدى .

ئاچال كۆۋرۈكىنىڭ پۈتۈشى كەلپىننىڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ ماددىي ئەشيالار تىرانسپورتىدا مۇھىم رول ئويناندى .

2 . « 4 - ماي » كۆۋرۈكى

« 4 - ماي » كۆۋرۈكى ناھىيە بازىرىدىن 6.5 كىلومېتر يىراقلىقتىكى « 4 - ماي » تاشيولىغا جايلاشقان . كۆۋرۈك مازار ئېقىن (قىزىل قۇم) نىڭ يۇقىرى ئېقىمىغا سېلىنغان . ئېقىننىڭ كەڭلىكى 68 مېتر ، چوڭقۇرلۇقى 7.5 مېتر ، ئېقىن تېگى ئاقما قۇم ، تىنما لايدىن ئىبارەت . 1980 - يىلدىن ئىلگىرى كۆۋرۈك بولمىغانلىقتىن ، ئات - ئۇلاغ ، ئاپتوموبىل ، تراكتورلار ئېقىندىن ئەگىپ ئۆتەتتى ، كەلكۈن كەلگەندە سۇ ئۇلغىيىپ ، ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى ۋە ئېشەك ھارۋىلىرى ئۆتەلمەيتتى . ئېقىننىڭ ئىككى تەرىپى تىك يار بولغانلىقتىن ، يامغۇر ياغقان چاغلاردا يول تېخىمۇ پاتقاقلىشىپ ، قاتناش قېينىلىشىپ ، كەلپىننىڭ قاتنىشىغا تېخىمۇ توسالغۇ پەيدا قىلاتتى .

1980 - يىل 3 - ئايدا « 4 - ماي » كۆۋرۈك قۇرۇلۇشىدا رەسمىي ئىش باشلاندى . بۇنىڭغا ئاپتونوم رايون 600 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى . كۆۋرۈك 11 - ئاينىڭ 5 - كۈنى پۈتۈپ قاتناش باشلاندى . بۇ كۆۋرۈكنى ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى لايىھىلەش ئورنى ئۆلچەپ لايىھىلىگەن ، ئاقسۇ كۆۋرۈك قۇرۇلۇشى ئەترىتى سالغان ، كۆۋرۈك بېتون تۆۋرۈكلۈك قۇرۇلمىدىن ئىبارەت . كۆۋرۈكتە تۆت تۆشۈك بار ، ھەر تۆشۈكنىڭ ئارىلىقى 20 مېتر ، كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر ، ئۇزۇنلۇقى 85.75 مېتر ، ئەڭ چوڭ كۆتۈرۈش ئىقتىدارى 80 تونىنا ، ئەڭ چوڭ كەلكۈن چىقىرىش مىقدارى 800 كۇب مېتر / سېكۇنت ، بۇ كۆۋرۈككە « 4 - ماي » كۆۋرۈكى » دەپ نام بېرىلدى . كۆۋرۈك پۈتكەندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ باشقا جايلار بىلەن بولغان قاتناش ئالاقىسىگە زور قولايلىق يارىتىلدى .

§ 3 . تىرانسپورت

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن بازىرى بىلەن ئۇرۇمچى - قەشقەر تاشيولى ئوتتۇرىسىدا ھارۋا - ئۇلاغ يولى بولۇپ ، ئاساسلىق قاتناش قورالى تۆگە ۋە ئاز ساندىكى كالا ھارۋىسى ،ئېشەك ھارۋىسى ، يار - يار

ھارۋىدىن ئىبارەت ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، تىرانسپورت مىقدارى ئۈزلۈكسىز ئاشتى. 1955 - يىلى «4 -ماي» تاشيولىدا قاتناش باشلانغاندىن كېيىن، كەلپىن ناھىيىسىدە ئاپتوموبىل تىرانسپورتى باشلاندى. لېكىن، ئاساسلىقى، يەنىلا ئۇلاغ تىرانسپورتىغا تايىنىلدى. 1956 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە تىرانسپورت بېكىتى قۇرۇلۇپ (1970 -يىلى ئەمەلدىن قالدى)، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يولۇچى توشۇش شىركىتى بۇ ناھىيە تەۋەسىدىكى يولۇچى توشۇشنى ئۈستىگە ئالدى. 1961 - يىلى ناھىيىلىك گۈڭگۈرت كېنى تۆت تونناللىق بىر ئاپتوموبىل سېتىۋالدى. بۇ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى تۇنجى ئاپتوموبىل ھېسابلىنىدۇ. 1964 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى كەلپىن ناھىيىسىگە كېلىپ، خىزمەتلەرنى تەكشۈرگەندە، ھەر مىللەت كادىرلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى خاتىرجەم ئىشلەش، ئىشلەپچىقىرىشنى ياخشى يولغا قويۇشقا رىغبەتلەندۈرۈپ، نەنجىڭدە ئىشلەنگەن 2.5 تونناللىق «گاز - 51» تېپلىق بىر ئاپتوموبىلنى كەلپىنگە ھەقسىز ئاجرىتىپ بەردى. شۇندىن كېيىن ناھىيىدىكى ئاپتوموبىل داۋاملىق كۆپەيدى. 1984 - يىل 4 - ئايدا ئاچال يېزىسىنىڭ چىلان كەنتىدىكى دېھقان تىلىۋالدى تۇنجى بولۇپ، تۆت تونناللىق «زىل» ماركىلىق ئازراق ئىشلىتىلگەن يۈك ئاپتوموبىلىنى شەخسىي سېتىۋالدى. 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە ھەر خىل ئاپتوموبىل 153 كە (شەخسىلەرنىڭ 33، يۈك ئاپتوموبىلى 116، پىكاپ 36، ئاپتوبۇس بىر)، تراكتور 212 گە، كىچىك تۆت چاقلىق تراكتور 95كە، موتسكلىت 35 كە، ئېشەك ھارۋىسى4510 غا، تۆگە 3220 گە، كالا ھارۋىسى ۋە ئات ھارۋىسى 320 گە، قول ھارۋىسى 1328 گە يېتىپ، دۆلەت ئىگىلىكى ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى قاتناش قوراللىرىنى ئاساس قىلغان، خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى قاتناش قوراللىرىنى قوشۇمچە قىلغان مال توشۇش، يولۇچى توشۇش قوشۇنى شەكىللەندى. يىللىق تىرانسپورت مىقدارى 14 مىڭ 633 تونناغا يەتتى.

1. يۈك توشۇش

كەلپىن ناھىيىسىدە ماتورلۇق قاتناش قوراللىرى بىلەن يۈك توشۇش 60 - يىللاردا باشلاندى. 70 - يىللاردا يۈك توشۇيدىغان ماتورلۇق قاتناش قوراللىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، يۈك توشۇلۇش مىقدارى يىلسېرى كۆپەيدى. ناھىيە بويىچە ھەر يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 786.3 تونا ئاشلىق، 20 تونا سۇيۇقى، 2600 تونا تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان كۆمۈر، 605 تونا پولات، بىناكارلىق ماتېرىيالى، 800 تونا نېفت توشۇپ كېلىندى؛ 678 تونا رودا، 100 تونا ئۆرۈك مەھسۇلاتلىرى (گۈلە، خورما قاق، مېغىز، كونسېرۋا)، 35 تونا چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى (ھەر خىل يۈك - تېۋىت، تېرە، ئۇچەي)، بەش تونا كېرەكسىز ماددىي ئەشيا (كېرەكسىز پولات - تۆمۈر، مىس، سۆڭەك قاتارلىق) لار توشۇپ چىقىرىلدى؛ ناھىيە ئىچىدە يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 45 تونا پاختا، 410 تونا ئاشلىق يۆتكەلدى.

1986 - يىلى جەمئىي 3 مىليون 648 مىڭ تونا/كىلومېتر كېلىدىغان 10 مىڭ 153 تونا ھەر خىل مادىي ئەشيا توشۇپ كېلىندى ۋە چىقىرىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە 1920 تونا ئاشلىق، 212 تونا پولات، 2674 تونا بىناكارلىق ماتېرىياللىرى، 812 تونا نېفت، 3100 تونا كۆمۈر توشۇپ كېلىندى؛ 550 تونا ئۆرۈك مەھسۇلاتى، 885 تونا چارۋا مەھسۇلاتلىرى ۋە رودا توشۇپ چىقىرىلدى. 1989 - يىلى يۈك توشۇش ئوبوروت مىقدارى 10 مىڭ 300 تونا، 1 مىليون 540 مىڭ تونا/كىلومېتر غا يەتتى. 1990 - يىلى توشۇلغان يۈك مىقدارى 20 مىڭ تونناغا يەتتى. شۇ يىلى ئاپتوموبىل ئېشىپ قالدى، توشۇلىدىغان يۈك ئېغىر دەرىجىدە يېتىشمىدى. بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى، ناھىيىدە تىرانسپورت باشقۇرۇش ئاپپاراتى بولمىغاچقا، يۈك توشۇشنى بىر تۇتاش باشقۇرغىلى بولمىدى، قىسمەن يۈكلەرنى سىرت جايلارنىڭ ئاپتوموبىللىرى تو-

شۇپ كەتتى. خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ئاپتوموبىللارمۇ يۇكنى تالىشپ توشۇپ، يۈك توشۇش جەھەتتە ئىسراپچىلىق پەيدا قىلدى. باج ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ترانسپورت كىرىمى 1988 - يىلى 541 مىڭ يۈەنگە، 1989 - يىلى 533 مىڭ يۈەنگە يەتكەن، ئەكسىچە، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى يىللىق ترانسپورت كىرىمى ئاران 10 مىڭ يۈەن بولغان.

2. يولۇچى توشۇش

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە يولۇچى توشۇيدىغان ئاپتوموبىل يوق ئىدى. ئۇزۇن سەپەرگە چىقماقاندا تۆگە، ئات ھارۋىسى قاتارلىقلارغا ئولتۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردىمۇ يولۇچى توشۇيدىغان ئاپتوموبىل يوق ئىدى. كىشىلەر باشقا جايلارغا بارماقچى بولسا، ئادەتتە، ئۇلاغ كۇچى قاتناش قوراللىرىغا ئولتۇرۇپ ئاچالغا باراتتى، ئاندىن يولدىن ئۆتكەن ئاپتوموبىللارغا ئولتۇراتتى. 1956 - يىلى ناھىيىلىك ترانسپورت بېكىتى قۇرۇلدى. ئاپتوموبىل بىلەن يولۇچى توشۇش كەسپىگە ئاقسۇ ترانسپورت باش بېكىتى مەسئۇل بولدى، كەلپىن بازىرى بىلەن ئاقسۇ ئارىسىدا قەرەلسىز رەۋىشتە يولۇچى ئاپتوموبىلى قاتناپ تۇردى. ناھىيىلىك ترانسپورت بېكىتى، ئاساسلىقى، كېلىپ - كېتىدىغان يولۇچىلار بىلەن ئاپتوموبىللارنى كۇتۇۋېلىشقا مەسئۇل بولدى. 1962 - يىلى يولۇچى توشۇش ئاپتوموبىلى قەرەللىك قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، كۇن ئارىلاپ قاتنايدىغان بولدى. 1970 - يىلى ناھىيىلىك ترانسپورت بېكىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يولۇچى توشۇش كەسپىنىڭ ھەممە ئىشلىرىغا ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتى مەسئۇل بولدى. 1973 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۇمىتى كەلپىن بازىرىدىن ئاقسۇغىچە بولغان ئارىلىقتىكى كۇندىن - كۇنگە ئېشىپ بېرىۋاتقان يولۇچى توشۇش جىددىيلىكىنى پەسەيتىش ئۈچۈن، 39 ئورۇنلۇق بىر ئاپتوبۇس سېتىۋېلىپ، ئاقسۇ بىلەن كەلپىن بازىرى ئارىسىدا قەرەلسىز ھالدا يولۇچى توشۇشنى يولغا قويدى. بۇ ئاپتوبۇس، ئادەتتە، ھەپتىدە بىر - ئىككى قېتىم قاتنىدى. كېيىنچە، ئۇزۇن يوللۇق يولۇچى توشۇش رەسمىيىتى ئۆتەلمىگەچكە، بۇ ئاپتوبۇس ھەر كۇنى كەلپىن بازىرى بىلەن ئاچال ئارىسىدا قاتنىدى. 1983 - يىلى زىيان كۆرۈلگەچكە ئاپتوبۇس قاتنىشى توختىتىلدى. شۇ يىلى ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتى كەلپىن بازىرىدىن ئاقسۇغا قاتنايدىغان يولۇچىلار ئاپتوبۇسىنى ھەر كۇنى بىر قېتىم قاتنايدىغانغا ئۆزگەرتتى، ئۇزاق ئۆتمەي يەنە كۇن ئارىلاپ قاتنايدىغانغا ئۆزگەرتتى. 1985 - يىلى ھەر كۇنى بىر قېتىم قاتناش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، بۇ ھالەت 1990 - يىلغىچە ئۆزگەرمىدى.

1987 - يىلى ئاچال يېزىسىدىكى دېھقان ئابدۇرازىق ۋە گەزلىك يېزىسىدىكى دېھقان ئىزىز قارى «130» تېپلىق كىچىك يولۇچى ئاپتوموبىلى سېتىۋېلىپ، يەككە ھالدا يولۇچى توشۇش بىلەن شۇغۇللىنىدى، بۇ ئاپتوموبىللار ھەر كۇنى ناھىيە بازىرى بىلەن ئاچال ئارىسىدا قاتناپ تۇردى. 1990 - يىلى ئابدۇرازىق 12 ئورۇنلۇق مىنبۇس سېتىۋېلىپ، يولۇچى توشۇش كەسپىنى كېڭەيتتى.

1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ناھىيە بازىرىدىن ئاقسۇغا قاتنايدىغان بىرلا يولۇچى توشۇش لىنىيىسى بار بولۇپ، قەشقەر قاتارلىق جايلارغا بارىدىغانلار ئاچالدا ئاپتوموبىلغا چۈشۈپ كەلدى؛ ئۇرۇمچىگە بارىدىغانلارمۇ ئاچالدا ئاپتوموبىلغا چۈشۈپ كەلدى ياكى ئاقسۇغا بېرىپ نۆۋەتچى ئاپتوبۇسقا چۈشتى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يولۇچى توشۇش مىقدارى 1986 - يىلى 14 مىڭ ئادەم (قېتىم) ئىدى، 1989 - يىلى 25 مىڭ ئادەم (قېتىم) گەيەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاپتوموبىللارنىڭ كۆپىيىش ئەھۋالى

جەدۋەل 9 - 1

ئاپتوموبىل ئالغان ۋاقتى	ماركىسى	تونىنا ـ ئورۇن	قاراشلىق ئورۇن
1961	كونا گاز	تۆت تونىنا	گۈڭگۈرت كېنى
1964	گاز 69	بەش كىشىلىك	ناھىيىلىك پارتكوم
1964	نەنجىڭ 130	2.5 تونىنا	ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمىتى
1966	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	رېمونت زاۋۇتى
1969	نەنجىڭ قۇتقۇزۇش 130	بىر تونىنا	ناھىيىلىك دوختۇرخانا
1970	تەڭرىتاغ	تۆت تونىنا	سېمونت زاۋۇتى
1970	تەڭرىتاغ	تۆت تونىنا	ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى
1973	ئازاد	39 كىشىلىك	ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى
1973	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى
1974	نەنجىڭ 130	2.5 تونىنا	پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى
1974	رۇمىنىيە بۇچىچ	تۆت تونىنا	يېزائىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش شىركىتى
1975	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	گۈڭگۈرت كېنى
1975	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	سېمونت زاۋۇتى
1976	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى
1977	نەنجىڭ 130	2.5 تونىنا	تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى
1978	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	قۇدۇق ئەترىتى
1978	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	سېمونت زاۋۇتى
1978	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	ئاشلىق ئىدارىسى
1978	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى
1978	نەنجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ناھىيىلىك پارتكوم
1979	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	گۈڭگۈرت كېنى
1979	نەنجىڭ 130	بىر تونىنا	يوقۇلۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى
1979	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	سېمونت زاۋۇتى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئاپتوموبىل ئالغان ۋاقتى	ماركىسى	تونىنا ـ ئورۇن	قاراشلىق ئورۇن
1979	پولشا	توققۇز تونىنا	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى
1979	پولشا	توققۇز تونىنا	نېفت شىركىتى
1980	چاۋشيەن 130	2.5 تونىنا	2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	ئاشلىق ئىدارىسى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	رېمونت زاۋۇتى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	ئاچال يېزىسى
1980	فېئلەي	تۆت تونىنا	چارۋىچىلىق ئىدارىسى
1980	داجيائخۇي	سەككىز تونىنا	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش شىركىتى
1980	نەنجىڭ 130	2.5 تونىنا	مال دوختۇرلۇق پونكتى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	گەزلىك يېزىسى
1980	كۈنمىڭ	بەش كىشىلىك	ج خ ئىدارىسى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	ئاچال ئوتتۇرا مەكتىپى
1980	غەربىي شىمال 212	بەش كىشىلىك	ناھىيىلىك دوختۇرخانا
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	يۈرچى يېزىسى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ئىدارىسى
1980	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	باج ئىدارىسى
1980	رىم	بەش تونىنا	گۈڭگۈرت كېنى
1981	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	يول ئاسراش ئەترىتى
1981	نەنجىڭ 130	2.5 تونىنا	يېزا ئىگىلىك بانكىسى
1982	تيەنجىن چوققا	12 كىشىلىك	ناھىيىلىك پارتكوم
1982	چاڭچۈن	1.5 تونىنا	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى
1983	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	ج خ ئىدارىسى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئاپتوموبىل ئالغان ۋاقتى	ماركىسى	تونىنا ـ ئورۇن	قاراشلىق ئورۇن
1983	ئازاد CA—10B	بەش تونىنا	ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
1983	ئازاد CA—10B	بەش تونىنا	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش شىركىتى
1983	نەنجىڭ 130	2.5 تونىنا	پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى
1983	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	باج ئىدارىسى
1984	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى
1984	شەرق شاملى 140	بەش تونىنا	ناھىيىلىك پارتكوم
1984	شەرق شاملى 140	بەش تونىنا	ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
1984	شەرق شاملى 140	بەش تونىنا	ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى
1984	شەرق شاملى 140	بەش تونىنا	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى
1984	شەرق شاملى 140	بەش تونىنا	سەھىيە ئىدارىسى
1984	شەرق شاملى 140	بەش تونىنا	سەنئەت ئۆمىكى
1984	خېبېي مەھبۇس ماشىنىسى	توققۇز كىشىلىك	سوت مەھكىمىسى
1985	شىنجاڭ 130	1.5 تونىنا	رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى
1985	ياپونىيە تويوتا	1.5 تونىنا	دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى
1985	ياپونىيە تويوتا	1.5 تونىنا	ئاشلىق ئىدارىسى
1985	شېنياڭ 132	1.5 تونىنا	ئورمان باشقۇرۇش پونكتى
1985	ئازاد CA—10B	بەش تونىنا	پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى
1985	ئازاد CA—10B	تۆت تونىنا	خەلق بانكىسى
1985	ياپونىيە نىسسان	1.5 تونىنا	مالىيە ئىدارىسى
1985	سوۋېت ئىتتىپاقى زىل	بەش تونىنا	ئاشلىق ئىدارىسى
1985	ياپونىيە سەنلىك	12 كىشىلىك	يېزا ئىگىلىك بانكىسى
1985	بېيجىڭ 121	سەككىز كىشىلىك	پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى
1986	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئاپتوموبىل ئالغان ۋاقتى	ماركىسى	تونىنا ـ ئورۇن	قاراشلىق ئورۇن
1986	ياپونىيە تويوتا	1.5 تونىنا	ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمىتى
1986	شەرق شامىلى 140	بەش تونىنا	خەلق بانكىسى
1986	سوۋېت ئىتتىپاقى لادا	توت كىشىلىك	ناھىيلىك سىياسىي كېڭەش
1986	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ج خ ئىدارىسى
1986	شېنيالۇ 132	1.5 تونىنا	سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى
1986	شەرق شامىلى 140	بەش تونىنا	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى
1986	شەرق شامىلى 140	بەش تونىنا	گۈڭگۈرت كېنى
1986	شەرق شامىلى 140	بەش تونىنا	نېفىت شىركىتى
1986	شەرق شامىلى 140	بەش تونىنا	گەزلىك ئوتتۇرا مەكتىپى
1986	شەرق شامىلى 140	بەش تونىنا	گۈڭگۈرت كېنى
1986	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ئىقتىساد كومىتېتى
1986	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	خەلق ئىشلار ئىدارىسى
1986	بېيجىڭ 121	سەككىز كىشىلىك	سودا ـ سانائەت ئىدارىسى
1986	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	پىلان كومىتېتى
1986	شېنيالۇ 132	1.5 تونىنا	مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارىسى
1986	شېنيالۇ 132	1.5تونىنا	ئاچال يېزىسى
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ناھىيلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى
1987	نىسسان	يەتتە كىشىلىك	ناھىيلىك پارتكوم
1987		سەككىز كىشىلىك	پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ئەدلىيە ئىدارىسى
1987			قاتناش ئىدارىسى
1987	3BC	بەش تونىنا	خەلق ئىشلار ئىدارىسى
1987	3BC	بەش تونىنا	ناھىيلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
1987	ياۋائات	سەككىز كىشىلىك	قوراللىق بۆلۈم

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئاپتوموبىل ئالغان ۋاقتى	ماركىسى	تونىنا ـ ئورۇن	قاراشلىق ئورۇن
1987	130	ئىككى تونىنا	يېزا ـ بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى
1987	130	ئىككى تونىنا	مەدەنىيەت يۇرتى
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش
1987			ئورمان باشقۇرۇش پونكتى
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ئاچال
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	مالىيە ئىدارىسى
1987	شەرق شامىلى	بەش تونىنا	يېزا ئىگىلىك بانكىسى
1987	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	ئاشلىق ئىدارىسى
1987		بەش كىشىلىك	ناھىيىلىكخەلققۇرۇلتىيىدائىمىيكومىتېتى
1987		سەككىز كىشىلىك	شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى
1988		بەش كىشىلىك	شەھەر قۇرۇلۇش ئىدارىسى
1988	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	چارۋىچىلىق ئىدارىسى
1988	3EC	بەش تونىنا	ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى
1988	130	ئىككى تونىنا	خورماقاق زاۋۇتى
1988	130	ئىككى تونىنا	تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى
1988	130	ئىككى تونىنا	قۇدۇق ئەترىتى
1988	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	يېزا ئىگىلىك بانكىسى
1988	شەرق شامىلى	بەش تونىنا	سودا ـ سانائەت بانكىسى
1988		بەش كىشىلىك	پېشقەدەم كادىرلار ساناتورىيىسى
1989			پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى
1990	شىنەن قۇتقۇزۇش ماشىنىسى		ناھىيىلىك دوختۇرخانا
1990	شەرق شامىلى (پرىتسىپلىق)		ناھىيىلىك دوختۇرخانا
1990	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	پىلانلىق تۇغۇت ئىشخانىسى
1990	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى
1990	شەرق شامىلى	بەش تونىنا	مال دوختۇرلۇق پونكتى
1990	بېيجىڭ 212	بەش كىشىلىك	تەرەققىيات ئىشخانىسى
1990	ۋۇخەن 213		رېۋىزىيە ئىدارىسى

§ 4 . قاتناش باشقۇرۇش

1950 ـ يىلدىن 1957 ـ يىلغىچىلىك كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇش بۆلۈمى قاتناش باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. 1958 ـ يىلدىن 1968 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قاتناش باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. 1969 ـ يىلدىن 1973 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى قاتناش باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. 1974 ـ يىلدىن 1983 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك سانائەت ـ قاتناش بۆلۈمى قاتناش باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. 1984 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە قاتناش ئىشلىرىنى ناھىيىلىك ئىقتىساد كومىتېتى باشقۇردى.

1 . تاشيول ئاسراش

1962 ـ يىلدىن ئىلگىرى ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت بۆلۈمى ئۈچ ئىشچى يانلاپ، كەلپىن بازىرىدىن ئاچالغىچە بولغان 24 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى يول يۈزىنى ئاسراشقا قويدى. بۇ ئارىلىقتا ئىككى يول ئاسراش بەنى تەسىس قىلىندى. 1963 ـ يىل 11 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە تاشيول ئاسراش ئەترىتى قۇرۇلدى. ئۇنىڭغا سەككىز ئىشچى تېلىندى. بۇ ئەترەت ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشيول ئاسراش ئۇچاستىكىسى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى. تاشيول ئاسراش ئەترىتى تاشيول ئاسراش ۋە تاشيولنىڭ ئىككى قاسىتقىنى كۆكەرتىشكە مەسئۇل بولدى. تاشيول ئاسراش ئەترىتى ناھىيە بازىرىدىن ئۈچ كىلومېتر يىراقلىقتىكى جايدا بىر قۇدۇق كولاپ، ئورمان بەلبېغىنى سۇغاردى. لېكىن، يەر ئاستى سۇيىنىڭ تۇزى كۆپ بولغانلىقتىن، قويۇلغان كۆچەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى تۇتمىدى. كېيىن ئۇلار ھەر خىل ئامال ـ چارىلەرنى قوللىنىپ، ئورمان بەلبېغىنى سۇغىرىش مەسلىسىنى ھەل قىلدى. 1985 ـ يىلغىچە ناھىيە ـ يېزا تاشيوللىرىنى كۆكەرتىش ئاساسەن ئىشقا ئاشتى.

كەلپىندە قاتتىق يامغۇر، كەلكۇن، بوران كۆپ بولىدۇ. بۇلار تاشيول، كۆۋرۈكلەرگە ئېغىر زىيان يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ. 1963 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە 24 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى « 4 ـ ماي » تاشيولىنىڭ 238 جايىنى كەلكۇن بۇزۇۋەتتى (بۇزۇلغان يول يۈزى 2650 كۋادرات مېتر) ، كەلكۇن تاشيول كۆۋرۈكىنى ئىككى قېتىم بۇزۇۋەتتى، تاشيولنىڭ 19 جايى بوراندا قۇمغا كۆمۈلۈپ قالدى. تاشيول ئاسراش ئىشچىلىرى ئادەتتىكى چاغلاردا دائىملىق يول ئاسراش خىزمىتىنى ئورۇنداپ، كەلكۇن مەزگىلىدە بارلىق كۈچ بىلەن كەلكۇنگە تاقابىل تۇرۇش كۈرىشىگە ئاتلىنىپ، تاشيول ترانسپورتىنىڭ توسالغۇسىز راۋان بولۇشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلدى.

2 . قاتناشنى نازارەت قىلىش

كەلپىن ناھىيىسىدە قاتناشنى نازارەت قىلىش ئورگىنى يوق بولۇپ، ناھىيىنىڭ قاتناشنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قاتناش نازارەت ئورنى باشقۇرۇپ كەلگەنىدى. 1988 ـ يىلى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى ئاچال يېزىسىدا جامائەت خەۋپسىزلىك پەيچۇسوسىنى قۇردى، بۇ پەيچۇسو ۋىلايەتلىك قاتناشنى نازارەت قىلىش ئورنىغا ماسلىشىپ، تەۋەسىدىكى قاتناشنى نازارەت قىلىش خىزمەتلىرىنى باشقۇردى.

قوشۇمچە : قاتناش ۋەقەلىرى

1) 1963 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ مەلۇم كۈنى كورلا ترانسپورت شىركىتى 2 ـ كالونىنىڭ « 0682—27 » نومۇرلۇق ئاپتوموبىلى ئۇرۇمچى ـ قەشقەر تاشيولىنىڭ كەلپىن ئاچال دەڭدە تۆت ياشلىق بىر قىزنى باسىتۇرۇۋەتتى.

2) 1979 - يىل 2 - ئاينىڭ بىر ئاخشىمى قىسىل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى ئىش ئورنىدىن ئون ئىشچى - خىزمەتچى « 1 - ماي » گۈڭشىپسىغا (ھازىرقى گەزلىك يېزىسىغا) مېھمان بولغىلى بېرىپ ، بېيجىڭ ۋاقتى سەھەر سائەت ئۈچتە چىرىغى يوق « شەرق قىزارىدى—28 » تراكتورى بىلەن ئامبارغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا ، 1 - ئېلېكتر ئىستانسىسىغا 50 مېتر كېلىدىغان جايدا ئاغدۇرۇلۇپ كەتتى ، كەلپىندىكى داڭلىق قىزىقچى ئىسكەندەر ھەققۇلى شۇ يەردىلا ئۆلۈپ كەتتى ، بىر كىشى ئېغىر يارىلاندى ، بىر كىشى يېنىك يارىلاندى .

3) 1981 - يىل 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك قۇدۇق ئەتىرىتىنىڭ تراكتور شوپۇرى ھاراق ئىچكەندىن كېيىن ئاشلىق بېسىلغان تراكتورنى ھەيدەپ « 4 - ماي » تاشيولىنىڭ داۋىنىدىن چۈشۈۋاتقاندا تراكتور ئاغدۇرۇلۇپ كېتىپ ، ئىككى ئادەم ئۆلدى .

4) 1984 - يىل 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ شوپۇرى شياۋفۇكاڭ « بېيجىڭ 212 » ماركىلىق پىكاپ بىلەن ئۇرۇمچىگە كېتىۋېتىپ ، ئاچال كۆۋرۈكىگە كەلگەندە تورمۇز قىلالماي قالغانلىقتىن ، پىكاپ رېشاتكىنى بۇزۇپ كۆۋرۈك ئاستىغا چۈشۈپ كەتتى ، شياۋفۇكاڭ قاتارلىق ئۈچ كىشى ئۆلدى ، ئىككى كىشى ئېغىر يارىلاندى .

II باب

پوچتا - تېلېگراف

§ 1 . ئاپپاراتلار

مىنگونىڭ 14 - يىلى (1925 - يىلى) كەلپىندە پوچتا ۋەكالەتخانىسى قۇرۇلغان بولۇپ ، 43 ئورۇن قاتاردا مارالبېشىغا قارىغان ، ئېزىز بەگ ۋەكالەتچى بولغان .

يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1953 - يىل 12 - ئايدا ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، شېڭ جېنىيىڭ تۇنجى ئىدارە باشلىقى بولدى . بۇ ئىدارىنىڭ ئۈچ نەپەر خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1955 - يىلى ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى . 1956 - يىلى ئاچال پوچتا - تېلېگراف پونكىتى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا ئىمىن ھېمىت مۇدىر بولدى .

1969 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى پوچتا بىلەن تېلېگراف ئايرىلدى . تېلېگراف ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . 1972 - يىل 1 - ئايدا پوچتا بىلەن تېلېگراف بىرلەشتۈرۈلۈپ ، يەنىلا « ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى » دەپ ئاتالدى .

1985 - يىل 8 - ئايدا پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ ئىككى قەۋەتلىك بىناسى پۈتتى . ئۇنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 876 كۋادرات مېتر كېلىدۇ ، بۇنىڭغا 189 مىڭ 700 يۈەن مەبلەغ كەتتى . 1986 - يىلى ئاچال پوچتا - تېلېگراف پونكىتى پوچتا - تېلېگراف تارماق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى .

1989 - يىلنىڭ ئاخىردا ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 34 كە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ئىشچى - خىزمەتچى 28 .

§ 2. پوچتا

1. پوچتا كەسپى

منگو دەۋردە پوچتا كەسپى سۇس بولۇپ، خەت ـ ئالاقە يەتكۇزۇش كەسپىلا يولغا قويۇلغان. بۇ- نىڭدا، ئاساسلىقى، ھۆكۈمەتنىڭ خەت ـ ئالاقىلىرى يەتكۇزۇلگەن، خەلق پايدىلىنىدىغان كەسىپ ناھايـ تى ئاز بولغان. پوچتا يوللانمىلرى پوچتكەش ئارقىلىق يەتكۇزۇلگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1953 ـ يىل 12 ـ ئايدا ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، خەت-چەك، پوسۇلكا، پېرېۋوت، مەخپىي خەت ـ چەك پوچتىسى ۋە گېزىت ـ ژۇرناللارغا مۇشتىرى قوبۇل قىلىش كەسپى يولغا قويۇلدى. 1989 ـ يىلى پوچتا تېز يوللانمىسى كەسپى يولغا قويۇلدى. 1956 ـ يـ- لى خەت ـ ئالاقە، پوسۇلكا، پېرېۋوتتىن ئىبارەت ئۇچ تۈردىكى يوللانمىنىڭ جەمئىي سانى 6588، ھـ- سابلانغان ھەق كىرىمى 6176 يۈەن ئىدى. 1976 ـ يىلى يوللانما سانى 52 مىڭ 807 گە، ھېسابلانغان ھەق كىرىمى 49 مىڭ 723 يۈەنگە يەتتى. 1989 ـ يىلى يوللانما سانى 114 مىڭ تۆتكە يېتىپ، 1956 ـ يىلدىكىدىن 16.3 ھەسسە ئاشتى، ھېسابلانغان ھەق كىرىمى 105 مىڭ 367 يۈەنگە يېتىپ، 1956 ـ يىلدـ- كىدىن 16.1 ھەسسە ئاشتى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قسمەن يىللاردىكى پوچتا تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ـ 2 بىرلىكى: پارچە/يۈەن

يىللار	خەت ـ چەك		پوسۇلكا		پېرېۋوت چېكى		مەخپى خەت ـ چەك		جەمئىي (پارچە/ يۈەن)
	سانى	ھەققى	سانى	ھەققى	سانى	ھەققى	سانى	ھەققى	
1959	26 425	24 718	461	459	1 381	1 320	1 425	1 336	29 692/27 833
1964	19 846	18 547	446	446	890	862	1 007	977	22 189/20 832
1971	30 366	28 866	548	548	1 083	1083	217	217	33214/30714
1976	48 321	45 279	1 355	1 355	2 784	2 742	347	347	52 807/49 723
1981	33 962	31 564	1 285	1 285	2 089	2 046	389	389	37 725/35 284
1986	42 673	42 228	1 535	1 535	3862	3 857	213	213	48 283/47 833
1989	107 974	99 396	1693	1692	4 078	4 020	259	259	114 004/105 367
1990	69 117	67 826	1 049	1 049	5 218	5 100	205	205	75589/74 180

2. پوچتا يولى

منگونىڭ ئاخىرقى دەۋردە كەلپىن بازىرى بىلەن ئاچال ئارىسىدا پوچتا يوللانمىلرى ئات بىلەن تو-

شۇلدىغان بىرلا پوچتا يولى بولۇپ ، تاق مۇساپىسى 28 كىلومېتر ئىدى ، يېزىلارغا پوچتا يولى بارمايتى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ پوچتا يولى ئۇزلۇكسىز تەرەققي قىلدى . 1953 ـ يىلدىن 1959 ـ يىلغىچە ناھىيە بازىرىدىن باشقا ئالتە پوچتا يولى ئېچىلدى . ئۇلار ناھىيە بازىرىدىن گەزلىك يېزىسىغا ، ناھىيە بازىرىدىن يۇرچى يېزىسىغا ، ناھىيە بازىرىدىن ئاچال يېزىسىغا ، ئاچال يېزىسىدىن گۇڭگۇرت كېنىغا ، ئاچال يېزىسىدىن ئىنگەن كان رايونىغا ، ئاچال يېزىسىدىن چىلان كەنتىگە باراتتى . ئالتە پوچتا يولىنىڭ تاق مۇساپە ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 98 كىلومېتر ئىدى ، يوللانمىلار ئات ياكى ئات ھارۋىسى بىلەن يەتكۈزۈلەتتى . 1960 ـ يىلدىن باشلاپ پوچتا يوللانمىلىرى ۋېلىسپىت بىلەن توشۇلدى . 1975 ـ يىلى كەلپىن بىلەن ئاچال ئارىسىدا پوچتا يوللانمىلىرىنى ئاپتوموبىل بىلەن توشۇش باشلاندى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پوچتا ئىشلىرىغا ئىككى ئاپتوموبىل ، بىر موتسكلىت ، يەتتە ۋېلىسىپت سەپلەپ بېرىلدى .

1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئالتە پوچتا يولىنىڭ تاق مۇساپە ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 149 كىلومېترغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتوموبىل بىلەن يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يولى 29 كىلومېتر ، ۋېلىسپىت بىلەن يەتكۈزۈلىدىغان پوچتا يولى 120 كىلومېتر . پوچتا يوللانمىلىرى ھەر ھەپتىدە تۆت نۆۋەت يەتكۈزۈلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى پوچتا يولى ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ـ 3　　بىرلىكى : كىلومېتر

يىللار	ئومۇمىي پوچتا يولى مۇساپىسى (تاق)	ئاپتوموبىل پوچتا يولى	ۋېلىسپىت پوچتا يولى	ئات پوچتا يولى
1966	149		119	30
1970	123		93	30
1975	131	28	103	
1980	179	29	150	
1985	179	29	150	
1986	149	29	120	
1989	149	29	120	
1990	149	29	120	

3 . گېزىت ـ ژۇرنال تارقىتىش ئەھۋالى

1953 ـ يىلى ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، گېزىت ـ ژۇرنال تارقىتىش كەسپى يولغا قويۇلدى ، شۇ يىلى 126 سان ، 3150 نۇسخا گېزىت ـ ژۇرنال تارقىتىلدى . 1963 ـ يىلى 437 سان ، 90 مىڭ 524 نۇسخا گېزىت ـ ژۇرنال تارقىتىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە گېزىت 85 مىڭ 575 نۇسخا ، ژۇرنال 4949 نۇسخا) . 1989 ـ يىلى تارقىتىلغان گېزىت ـ ژۇرنال 3742 سان ، 462 مىڭ 691 نۇسخىغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە گېزىت 410 مىڭ 898 نۇسخا ، ژۇرنال 51 مىڭ 793 نۇسخا . 1989 ـ يىلى تارقىتىلغان گېزىت ـ ژۇرنال 1963 ـ يىلدىكىدىن 4.1 ھەسسە ئاشتى . بۇنىڭ ئىچىدە گېزىت 3.8 ھەسسە ، ژۇرنال 9.5 ھەسسە ئاشتى .

كەلپىن ناھىيىلىك پوچتا تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يىللاردىن بۇيانقى گەزىت - ژۇرنال تارقىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل9 — 4

يىللار	گەزىت		ژۇرنال	
	چىققان سانى	نۇسخا سانى	چىققان سانى	نۇسخا سانى
1953	126	3 150		
1954	758	11 875	456	1680
1955	888	22 200	510	2 220
1956	1 092	25 621	1443	2164
1957	1 377	38 185	1 102	1 652
1958	1 177	41 200	1 237	1 855
1959	475	144 084	567	9 279
1960	800	79 100	723	12 210
1961	4 927	101 066	3 643	4 275
1962		102 350		3 065
1963	306	85 575	131	4 949
1964	333	93655	525	8203
1965		92 484		3 956
1966	976	123 184	252	7 576
1967	929	158 695	249	3 142
1968	943	161 172	208	2499
1969	600	102 558	131	1569
1970	715	122 268	169	2 028
1971	713	122 268	169	2 028
1972	637	15 713	185	513
1973	833	202 445	551	6 263
1974	873	228 428	2 613	11960
1975	749	267 722	654	14 615
1976	749	224 812	654	6 647
1977	1442	337 424	368	3 800
1978	1 759	395 299	829	8 390
1979	1 026	284 884	377	4 713
1980	1374	307 839	1 254	16 555
1981	1 453	259 161	998	12 809
1982	1 296	281 543	1 336	14 488
1983	2 083	355 629	1 546	19 432
1984	2 493	270 284	2 108	24 205
1985	1960	311 216	2 286	28 565
1986	2 067	345 076	2 286	24 495
1987	2 039	370 237	2 915	39 363
1988	2 711	470 259	4313	52 380
1989	1 716	410 898	2 026	51 793
1990	1 850	427 693	2 057	31 629

§ 3 . تېلېگراف

1 . تېلېگراممۇ

1955 - يىل 11 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىگە 15 ۋات 55 تېپلىق ، 15 ۋات XD تېپلىق ئىككى سىمسىز

تېلېگراف ئاپپاراتى سەپلەپ بېرىلدى ، بۇ ئىككى قىسقا دولقۇنلۇق تېلېگراف ئاپپاراتى سەپلەنگەندىن كېيىن ، ناھىيىدە تېلېگراف كەسپى يولغا قويۇلدى . 1958 - يىلدىن كېيىن تېلېگراف يولى ئادەم كۈچى بىلەن بېجىرىلىدىغان سىملىق تېلېگراف يولغا ئۆزگەرتىلدى . 1986 - يىلى تېلېگراف يولى ئۈچكە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سىملىق تېلېگراف يولى ئىككى ، سىمسىز تېلېگراف يولى بىر ، بۇنىڭدىن باشقا ، ھاۋارايىغا ئىشلىتىلىدىغان بىر مەخسۇس تېلېگراف يولى بولۇپ ، بۇنىڭدا ئىككى تېلېگرامچى (رادىست) بار ئىدى .

تېلېگراف كەسپى مىقدارى ئۆزلۈكسىز ئاشتى ، 1989 - يىلى يوللانغان تېلېگرامما 6834 كە يېتىپ ، 1956 - يىلدىكى 1353 تىن 4.1 ھەسسە ئاشتى ؛ ھېسابلانغان ھەق كىرىمى 6656 يۈەنگە يېتىپ ، 1956 - يىلدىكى 2379 يۈەندىن 1.8 ھەسسە ئاشتى .

2 . تېلېفون

1) **بازار ئىچى تېلېفونى** 1958 - يىلى 50 توچكىلىق ماگنىتلىق باش ئاپپاراتتىن بىرى سەپلىنىپ ، 15 تېلېفون ئورنىتىلىپ ، بازار ئىچى تېلېفونى يولغا قويۇلدى . ستولبا يول ئۆزۈنلۈقى بەش كىلومېتر ئىدى . 1990 - يىلى بازار رايونىدا (گۈڭگۇرت كېنى ، تاشيول ئاسراش ئەترىتى ، سېمونت زاۋۇتى ، ترانسپورت بېكىتى قاتارلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە) 22.1 كىلومېتر ئۆزۈنلۈقتا 33 سىم يولى بولۇپ ، تېلېفون سانى 123 كە يەتتى .

2) **يېزا تېلېفونى** 1958 - يىل 12 - ئايدا يېزا تېلېفونى يولغا قويۇلۇپ ، ئۇچ گۈڭشېنغا تېلېفون سىمى تارتىلدى . سىم يولىنىڭ ئومۇمىي ئۆزۈنلۈقى 34 كىلومېتر بولۇپ ، 20 توچكىلىق ماگنىتلىق كوممۇتاتوردىن ئۇچى ، 19 تېلېفون ئورنىتىلدى ، ناھىيە بويىچە ئۇچ گۈڭشي ۋە 15 چوڭ ئەترەتكە تېلېفون ئۇلاندى . 1990 - يىلغا كەلگەندە ، گەزلىك يېزىسى ۋە يۇرچى يېزىسىدا 20 توچكىلىق ئىككى باش ئاپپارات ، ئاچال يېزىسى ۋە ئاچال پوچتا - تېلېگراف پونكىتىدا 30 توچكىلىق ئىككى باش ئاپپارات بولۇپ ، تېلېفون ئالاقىسى كەنتلەرگىچە يېتىپ باردى .

1990 - يىلغا كەلگەندە ناھىيە بازىرىدىن ئاچال يېزىسىغا ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق كەنتلەرگە تارتىلغان ، ئومۇمىي ئۆزۈنلۈقى 34.9 كىلومېتر كېلىدىغان تاق مۇساپىلىك بىر سىم يولى ، ناھىيە بازىرىدىن گەزلىك يېزىسىغا ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق كەنتلەرگە تارتىلغان ، ئومۇمىي ئۆزۈنلۈقى تۆت كىلومېتر كېلىدىغان تاق مۇساپىلىك بىر سىم يولى ، ناھىيە بازىرىدىن يۇرچى يېزىسىغا ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق كەنتلەرگە تارتىلغان ، ئىككى كىلومېتر ئۆزۈنلۈقتىكى جۈپ مۇساپىلىك سىم يولى ، 4.4 كىلومېتر ئۆزۈنلۈقتىكى تاق مۇساپىلىك سىم يولى بارلىققا كەلدى .

3) **يۈكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون** 1985 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى كەلپىن ناھىيەسىگە جۈڭگودا ئىشلەنگەن ZMX201N تىپلىق كىرىستال لامپىلىق ئۈچ يوللۇق بىر يۈكلىمە دولقۇن ئاپپاراتى ئاجرىتىپ بەردى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى يول ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ مەخسۇس پايدىلىنىشىغا ئىجارىگە بېرىلدى .

4) **ئۆزۈن يوللۇق تېلېفون** 1957 - يىلى كەلپىن بازىرىدىن ئاقسۇغا ئۆزۈن يوللۇق تېلېفون يولغا قويۇلدى . ئۆزۈنلۈقى 140 كىلومېتر كېلىدىغان بۇ تاق سىم يولىنىڭ سۈپىتى ناچار بولغاچقا ، سۆزلىشىش ئۇنۇمى تۆۋەندى . 1970 - يىلى بۇ سىم يولى قوش مۇساپىلىك سىم يولغا ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن ، سۆزلىشىش ئۇنۇمى ياخشىلاندى . 1985 - يىلى يۈكلىمە دولقۇنلۇق تېلېفون ئىشلىتىلگەندىن كېيىن ، ئۆزۈن يوللۇق تېلېفونىنىڭ ئۇنۇمى ئۆستى . 1989 - يىلى ئۆزۈن يوللۇق تېلېفون يېرىم ئاپتوماتلاشتۇرۇلدى .

كەلپىن ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يىللاردىن بۇيانقى تېلېگرامما (تېلېفون) دىن پايدىلىنىش ئەھۋالى ۋە كىرىم ئەھۋالى

جەدۋەل 9 ـ 5

يىللار	بېرىلگەن تېلېگرامما		بېرىلگەن تېلېفون		يېزا تېلېفونى		بازار تېلېفونى	
	قېتىم سانى	ھەققى (يۈەن)	قېتىم سانى	ھەققى (يۈەن)	قېتىم سانى	ھەققى (يۈەن)	كابونىچى سانى	ھەققى (يۈەن)
1956	1 353							
1957	815		85					
1958	1 330		119				15	
1959	2 895	2 379	2 156	1 755			22	18
1960	4 832	4 796	2 280	2 210			20	18
1961	4 440	4 158	1 632	1 545			30	25
1962	4 973	4 740	1 445	1 370			26	21
1963	4 441	4 259	1 217	1 118			28	23
1964	4 351	4 267	1 454	1 347			29	23
1965	4 033	3 918	1 313	1 199	2 741	2 720	28	23
1966	2 437	2 315	1 205	1 046	19 494	19 314	31	26
1967	3 605	3 555	1 003	900	8 178	7 174	35	29
1968	2 512	2 402	1 341	1 270			34	29
1969	2 450	2 249	1 724	1 291			38	33
1970	2 500	2 302	1 208	884			38	33
1971	2 927	2 683	1 496	1 381			35	29
1972	3 500	3 400	1 642	1 381			38	34
1973	4 800	4 750	1 781	1 039	2 015	1 953	37	33
1974	4 260	4 056	1 238	1 134	1 652	1 300	41	36
1975	4 699	4 639	1 680	1 560	2 550	2 444	43	38
1976	4 476	4434	1786	1734	2611	2493	53	38
1977	4 576	4 476	1 786	1 734	3 017	2 914	51	43
1978	4 435	4 012	1 899	1 832	2 503	2 440	49	42
1978	4 435	4 012	1 899	1 832	2 503	2 440	49	42
1979	4 521	4466	2188	2060	3177	3101	56	50
1980	4 876	4 828	2 860	2 439	2 745	2 651	58	52

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

51	58	2 869	2 938	2 454	3 075	5 254	5 330	1981
55	62	3 218	3 387	2 971	3 009	5 241	5 346	1982
59	65	3 744	3 778	2 877	2 837	5 609	5 641	1983
64	71	3 353	3 445	4 423	4 699	5 309	5 343	1984
70	77	4 443	4 554	4 770	5 671	4 622	4 663	1985
73	81	4 286	4 314	5 620	6 357	5 476	5 574	1986
83	93	5 341	5 394	7 055	7 731	6 273	6 363	1987
97	107	5 649	5 729	9 139	10 738	7 031	7 134	1988
108	119	6 041	6 139	10 278	12 089	6 656	6 834	1989
115.4	123	5 118	5 244	11 794	13 148	6 312	6 499	1990

ئىزاھات: 1958 - يىلدىن 1972 - يىلغىچىلىك «يېزا تېلېفونى» دېگەن گرافنىڭ ئاق قېلىشىدىكى سەۋەب ئەينى يىللىرى بۇ كەسىپ ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ستاتىستىكىلىق سان - ساناق بولمىغانلىقتىن بولغان.

كەلپىن ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كىرىم - چىقىم ئەھۋالى

جەدۋەل 9 - 6

يىللار	كىرىم (يۈەن)				چىقىم(يۈەن)	زىيان (يۈەن)
	پوچتا	تېلېگراف	يېزاتېلېفونى	جەمئىي		
1953	185			185	540	—355
1954	1 140			1 140	3 720	—2 580
1955	3 700	420		4 120		
1956	6 176	3 262		9 438	15 380	—5 942
1957	7 867	2 112		9 979	21 447	—11468
1958	6 138	3 523		9 661	18 870	—9209
1961	7172	10 546	13 185	30 903	31 429	—526
1962	6 000	9 673	13 146	28 819	2 3351	—5 468
1963	4 480	8 074	11 276	23 830	23 958	—128
1964	5 235	7 931	10 485	23 651	25 944	—2 293
1965	4 949	6 466	11 880	23 295	27 539	—4244
1966	5 204	6 216	8 154	19 574	23 328	—3 754
1967	4 846	5 988	5 665	16 499	25 346	—8 847
1968	4 638	5 213	1 941	11 729	21 386	—9 657
1969	4 859	5 407	4 493	14 759	22 060	—7 301

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

—8 902	23 418	14 516	5 395	5 528	3 593	1970
—24 574	38 982	14 408	4 754	5 378	4 276	1971
—35 286	49 920	14 634	4548	4 888	5 198	1972
—15 292	31 709	16 417	3 401	6 802	6 214	1973
—20 977	38 457	17 480	4 182	5 799	7 499	1974
—19 400	37 436	18 066	3 850	5890	8 326	1975
—24 393	41 623	17 230	4 259	6 122	6 849	1976
—22 650	40 345	17 695	4 416	6 354	6 925	1977
—28 077	46 573	18 496	4 961	6 614	6 921	1978
—25 012	45 949	20 937	5 036	7 818	8 083	1979
—30 801	54 504	23 703	5 309	9 907	8 487	1980
—21748	47 911	26 163	5 588	11 184	9 391	1981
—25 879	50 985	25 106	5 209	12858	7 039	1982
—21 351	52 430	31 079	5 242	14 769	11 068	1983
—38 138	73 668	35 530	5 127	18 910	11 493	1984
—30 280	90 912	60 632	8 630	36 537	15 465	1985
—44 139	120 192	76 053	7 851	50 766	17 436	1986
—46 649. 46	122 149. 91	75 500. 45	9 263. 70	48 630. 04	17 606. 71	1987
—71 961. 4	154 529. 94	82 568. 54	11 308. 48	49 489. 17	21 770. 89	1988
—42 161. 41	154 519. 89	112 358. 48	12 057. 62	72 976. 05	27 324. 51	1989
—61 564	193 000	131 436	13 838	82 282	35 316	1990

ئونىنچى قىسىم

سودا

ئونىنچى قىسىم

سودا

كەلپىن ناھىيىسى چەت ـ ياقا تاغلىق رايونغا جايلاشقان. تەبئىي شارائىتىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى تۆۋەن بولۇپ، ئاز مىقداردا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ۋە قول سانائەت بۇيۇملىرىنىلا يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ. XIX ئەسىردە روسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق جاھانگىرلارنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن سىڭىپ كىرىشى ئارقىسىدا، سانائەت بۇيۇملىرى بىلەن دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېلىشتۇرما باھاسى ئىنتايىن نامۇۋاپىق ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى، چەت ئەل سودىگەرلىرى سانائەت بۇيۇملىرىنى يۇقىرى باھادا سېتىپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى تۆۋەن باھادا سېتىۋېلىپ، چەت ئەلگە ئېلىپ كېتىپ ساتاتتى ھەمدە نېمىگا سېتىش، قەرز تارقىتىش ئارقىلىق ئېغىر ئۆسۈم ئېلىپ، يەرلىك خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلاتتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش، تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت سودا سىياسىتى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىدى، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا رەھبەرلىكىدىكى سودا بازىرى قۇرۇلۇپ، مۇۋاپىق باھا سىياسىتى ئىجرا قىلىنىدى. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى بىر قانچە قېتىم تەڭشەپ ئۆستۈرۈلۈپ، سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى تۆۋەنلىتىلدى ھەمدە قوغداش باھاسى ئىجرا قىلىنىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى ئېھتىياجلىق بولغان ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋاستىلىرى كاپالەتكە ئىگە قىلىنىدى. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى يىلدىن يىلغا ئېشىپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ۋە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

I باب

ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى

§1. خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا

XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ئەنگلىيە، ھىندىستان ۋە ئافغانىستانىنىڭ سودىگەرلىرى كەلپىنگە كېلىپ تىجارەت قىلغان. بۇ سودىگەرلەر قەرز پۇل تارقىتىپ، ئېغىر ئۆسۈم ئېلىپ، قاقتى ـ سوقتى قىلغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۈ 29 ـ يىلى (1903 ـ يىلى) كەلپىن بازىرىدا ئاران 34 ئائىلە بولۇپ، كۆپىنچىسى ھۈنەر بىلەن شۇغۇللىناتتى، ئاز ساندا سودىگەرمۇ بار ئىدى. سودىگەرلەردىن مەھەممەت ھاجى، قازى مىراپ، تۆمۈر شاكىيۇ قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلار قەشقەر، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان قاتارلىق

جايلارغا بېرىپ ـ كېلىپ يۈرۈپ ، توقۇلما ماللار ، فار فۇر قاچا ـ قۇچىلار ، كىچىك ياغاچ ئەسۋابلارنى ئېلىپ كېلىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىغا ئالماشتۇراتتى . سودا بازىرى ناھىيىلىك مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدان (ھازىرقى قاراكۆت كەنتىنىڭ ئاياغ چېتى) ئىچىدە ئىدى .

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودىنى خۇسۇسىي سودىگەرلەر بىۋاستە قىلغان . يەرلىك ھۆكۈمەت پەقەت چېگرىدىن كىرىش ـ چىقىشنى ۋە باج ئېلىشنىلا باشقۇرغان . كەلپىنلىك مەھەممەت ھاجى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن گەزلىمە ، قاچا ـ قۇچىلارنى ئېلىپ كېلىپ ، چارۋا ، ئاشلىق ، يۇڭ ـ تېرە قاتارلىق مەھسۇلاتلارغا ئالماشتۇرغان . سانائەت ، بېزائىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئالماشتۇرۇش باھاسى ئىنتايىن نامۇۋاپىق ئىدى . تۆت چىنە ياكى بەش مېتر گەزلىمىنى بىر قويغا ، بىر قاپ سەرەڭگىنى تۆت جىڭ بۇغدايغا ئالماشتۇرۇشقا بولاتتى . مىنگونىڭ 9 ـ يىلى (1920 ـ يىلى) مەھەممەت ھاجىنىڭ كارۋانلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقستانىغا يۇڭ ، تېرە ، ئۇچەي ، قۇرۇق مېۋە ئېلىپ بېرىپ ، مالنى مالغا ئالماشتۇرۇپ ، چىبەرقۇت ، قاراكاجى ، چىت ، قاڭالتىر ، مىق ، پولات چوڭىق ، سەرەڭگە قاتارلىق سانائەت مالىرىنى ئېلىپ كېلىپ ، كەلپىندە ساتقاندىن تاشقىرى ، ئاقسۇ ، ئۇچتۇرپان ، ماراليېشى قاتارلىق جايلارغا ئېلىپ بېرىپ ساتقان . مەھەممەت ھاجىنىڭ كارۋانلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بىر قېتىمدا 400 تۆگىلىك مال ئاپارغان بولۇپ ، ئۇ ، ناھىيە بويىچە بىردىنبىر چوڭ توپ تارقىتىدىغان سودىگەر بولۇپ قالغان ، ئۇ يەنە دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى توشۇپ سېتىش بىلەنمۇ شۇغۇللانغان ،باشقا ناھىيىلەردىن سۇ يېغى ، گۈرۈچ ئېلىپ كېلىپ كەلپىندە ساتقان . مەھەممەت ھاجى مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى) شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ ، ئۇنىڭ بارلىق مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنغان .

مىنگونىڭ 19 ـ يىلى (1930 ـ يىلى) قۇربانجان ، ئابلا گەيجاڭ قاتارلىق كىشىلەر بازاردا تۇنجى ئاشخانا ئېچىپ ، سامسا ، پولۇ ، نان ، پىشىشق گۆش ساتقان . مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى) كەلپىن سودىگەرلىرىگە گەزلىك يېزىسىدىن ھاپىز شاڭيۇ ، قۇمئېرىق كەنتىدىن قازى مىراپ ، ئارايماق كەنتىدىن مەھەممەتقۇلى شاڭيۇ ، قاراكۆت كەنتىدىن مەسۇم موللا ، قۇربان رەئىس ، باغلىق كەنتىدىن تۆمۇر شاڭيۇ ، يۈسۈپ شاڭيۇ قاتارلىق كىشىلەر قوشۇلغان . ئۇلار كەلپىندىن چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ، گۈلە ئېلىپ قەشقەرگە ئاپىرىپ ئاشلىق ، ياغ ، گەزلىمە ، قەن ـ گېزەك ، يىپ ـ يىگنە قاتارلىق كۇندىلىك بۇيۇملارغا ئالماشتۇرۇپ كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلغان . ئۇ چاغدا باھا ئىنتايىن تۇراقسىز ، كۇندىلىك سانائەت بۇيۇملىرى بەك قىس ئىدى . بىر قاپ سەرەڭگە تۆت جىڭ بۇغداي ، بىر كەتمەنگە 500 جىڭ بۇغداي تېگىشىلەتتى ، بىر قېرىندىش قەلەم سەككىز جىڭ بۇغدايغا سۇندۇرۇلاتتى .

مىنگونىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى) 9 ـ ئايدا شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا ، كەلپىن ناھىيىسى دائىرىسىدە 43 ئېلىپ ـ ساتار بولۇپ ، دەسمايىسى 3200 يۈەن ئىدى ؛ تۇراقلىق ئولتۇرۇپ تىجارەت قىلىدىغانلار بەش بولۇپ ، دەسمايىسى 1200 يۈەن ئىدى ؛ كۆچۈپ يۈرۈپ تىجارەت قىلىدىغانلار 60 بولۇپ ، دەسمايىسى 5000 يۈەن ئىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، دۆلەت خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى سودىغا يار ـ يۆلەك بولدى . 1955 ـ يىلى ناھىيە بويىچە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار28 ئائىلە ، 38 ئادەم بولۇپ ، ئۇلارنىڭ دەسمايىسى 4500 يۈەن ئىدى . بۇنىڭ ئىچىدە تۇراقلىق ئولتۇرۇپ سودا قىلىدىغانلىرى تۆت ئائىلە ، ئالته ئادەم بولۇپ ، دەسمايىسى 1700 يۈەن ، يايمىچى 24 ئائىلە ، 32 ئادەم بولۇپ ، دەسـ

مايسى 2800 يۈەن ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا 13 كەسىپي قاسساپ بار ئىدى.

1956 ـ يىلى خۇسۇسي سودىغا سوتسيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلۈپ، «بىر تۇتاش پىلانلاپ، تەڭ ئېتىبار بېرىش، ئوموميۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇش» فاكتورىنى ئىجرا قىلىنىپ، ئىلتىماسىغا ئاساسەن تېـ زىملاش ئارقىلىق ناھىيە بويىچە ئىككى پارچە سېتىش سودا كوپېراتىپى گۇرۇپپىسى ۋە بىر قاسساپلار كوپېـ راتىپى گۇرۇپپىسى تەشكىللەندى، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى مال بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل بولدى.

1959 ـ يىلى كوپېراتىپ گۇرۇپپىلىرىدىكى كۆپ ساندىكى كىشىلەر دېھقانچىلىق قىلىدىغان بولدى، سودـ گەرلەردىن ئابدۇقادىر كاشال، مەھەممەت سودىگەر، ھوشۇر كاشال تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا قاتـ ناشتى.

1978 ـ يىلى پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمي يىغىنىدىن كېيىن خۇسۇسي سو ـ دا يەنە جانلىنىشقا باشلىدى. 1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بازاردا سودا قىلىدىغان سودىگەر 301 ئائىلە، 504 ئادەمگە، ئۇلارنىڭ تۇراقسىز مەبلىغى 679 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى، 1990 ـ يىلى بازارغا سېلىنغان مەھسۇلاتنىڭ ئومۇمي قىممىتى 5 مىليون يۈەن بولۇپ، شەھەر، يېزا بازارلىرى كۇنسېرى ئاۋاتلاشتى.

§ 2. تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسى

1950 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى شەھەر ـ يېزىلارنىڭ مال ئالماشتۇرۇشىنى راۋانلاشتۇرۇش ئۈـ چۈن، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى قۇرۇشنى قارار قىلدى. دېھقانلار مەبلەغ توپلاپ كوپېراتىپقا پاي قوشتى. يىل ئاخىرىدا كوپېراتىپقا 462 ئائىلە قاتنىشىپ، 62 مىليون 287 مىڭ يۈەن (كونا پۇل) پاي يىغىلدى. 1951 ـ يىلى ھۆكۈمەت تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا 95 مىليون 945 مىڭ يۈەن (كونا پۇل) مەبلەغ سالدى، ئابدۇ خالىق مەخسۇت دىرېكتور، قۇربان باۋجاڭ، يۈسۈپ شاگىيۇلار مۇئاۋىن دىرېكتور بولدى. 1952 ـ يىلى يۇرچى يېزىلىق ئاساسي قاتلام تەمىنات ـ سودا كوپېـ راتىپى قۇرۇلدى. 1953 ـ يىلى گەزلىك يېزىلىق، ئاچال يېزىلىق ئاساسي قاتلام تەمىنات ـ سودا كوپېرا ـ تىپلىرى قۇرۇلدى. 1954 ـيىل 7 ـ ئايدا ئۆلكىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپ ئىدارىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشى ئىجرا قىلىنىپ، ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىنىڭ مەمۇرىي باشقۇرۇشى بىلەن كەسىپي باشقۇرۇشى ئايرىلىپ، ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى قارىمىقىدا تەمىنات ـ سودا تىجارەت بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1955 ـ يىل 2 ـ ئايدا ئابدۇراخمان ئامان دىرېكتور بولدى. شۇ يىلى ناھىيىلىك تاشقى سودا شىركىتى تەمىنات سودا كوپېراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى. 1957 ـ يىل 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك سودا شىركىتى ئەمەلدىن قالـ دۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىدا سانائەت بۇيۇملىرى تىجارەت بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1957 ـ يىلى تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سىستېمىسىدا بىر ناھىيـ لىك كوپېراتىپ، ئۈچ ئاساسي قاتلام كوپېراتىپ، ئىككى تىجارەت بۆلۈمى، ئون ماگىزىن، 42 ئىشچى ـ خىزمەتچى بار ئىدى، كوپېراتىپقا پاي قوشقان ئەزا 1659 بولۇپ، پاي پۇلى 15 مىڭ 786 يۈەن (يېڭى پۇل، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) گە يەتتى، ھۆكۈمەت 5 .4244 يۈەن دەسمايە سالدى، بۇ ئورۇنلار توقۇلما بۇيۇملار، تۇرلۇك ماللار، يەرلىك مەھسۇلاتلار، خىمىيۋى ئوغۇت، ئاشلىق، ياغ، يېمەكلىكلەر، مېتال بۇيۇملار قاتارلىق كەسىپلەر بويىچە تىجارەت قىلدى. 1957 ـ يىلى سېتىش ئومۇمي قىممىتى 567 مىڭ يۈەن

بولدى.

1958 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئەمما ئۇچ ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ يەنىلا ساقلىنىپ قالدى. 1962 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1974 ـ يىلى ناھىيلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇردى. 1978 ـ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى سىستېمىسىدا ئۈچ ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ ، ئىككى تىجارەت بۆلۈمى ، ئۈچ پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى ، ئون دۇكان ، تۆت يېمەك ـ ئىچمەك ئورنى ، ئالتە مۇلازىمەت ئورنى ، تۆت شۆبە سېتىش پونكىتى ، 16 ۋەكالىتەن سېتىش پونكىتى ، 610 ئىشچى ـ خىزمەتچى ، 275 مىڭ يۈەن تۇراقسىز مەبلەغ بولۇپ ، يىللىق سېتىش ئومۇمىي قىممىتى 1 مىليون 527 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

1978 ـ يىلدىن كېيىن تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىدا تۈزۈلمە ئىسلاھاتى يولغا قويۇلۇپ ، تەشكىلىي جەھەتتىكى ئاممىۋىلىق ، باشقۇرۇش جەھەتتىكى دېموكراتىيە ، ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى جانلىقلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ تەمىنات ـ سودا سىستېمىسىدا ھەر خىل شەكىلدىكى ئىگىلىك باشقۇرۇش ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش سايلاشقا ئۆزگەرتىلىپ ، تەمىنات ـ سودا مۇلازىمەت ساھەسى كېڭەيتىلدى. يېزا ئىگىلىك بىلەن سودىنى بىرلەشتۈرۈپ تىجارەت قىلىش ، سانائەت بىلەن سودىنى بىرلەشتۈرۈپ تىجارەت قىلىش ، سودا ئورۇنلىرى بىرلىشىپ تىجارەت قىلىش ھەمدە پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى ، تىرانسپورت ، تېرىقچىلىق قاتارلىقلارنى دېھقان ، چارۋىچىلار بىلەن بىرلىشىپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ ، يېزىلارنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشى ، دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ ئەمگەك ئارقىلىق بېيىشىغا مۇلازىمەت قىلىندى. شۇنىڭدەك يېڭى ئەزالار كۆپەيتىلىپ ، مەبلەغ تولۇقلاندى. 1983 ـ يىلى 1137 ئەزا قوبۇل قىلىنىپ ، 7706.67 يۈەن پاي قوشۇلدى ، 30 ئورۇن كوللېكتىپ ھالدا 9348 يۈەن پاي قوشتى ؛ ئەزالار 70.34% ، پاي پۇلى 108.61% ئاشتى.

1983 ـ يىلى 3 ـ قېتىملىق كوپىراتىپ ئەزالىرى قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلۈپ ، تەمىنات ـ سودا خىزمىتى خۇلاسىلەندى ، يېڭى مۇدىرىيەت ، نازارەت ھەيئىتى سايلاپ چىقىلدى ، سۈيۈجاڭ مۇدىر بولدى. يەرلىك مەھسۇلاتلار تىجارەت بۆلۈمى يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، سانائەت بۇيۇملىرى تىجارەت بۆلۈمى تۇرلۇك ماللار شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985 ـ يىل 5 ـ ئايدا ناھىيلىك كوپىراتىپتا چاي ـ چارۋا مەھسۇلاتلىرى تىجارەت بۆلۈمى قۇرۇلدى (كېيىن چاي ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى) . شۇ يىلى دۆلەت 300 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، ناھىيلىك پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىنى كېڭەيتىپ قۇردى. توققۇز غالتەكلىك چىگىت ئايرىش ماشىنىسى ، ئىككىھەرە چىشلىق چىگىت ئايرىش ماشىنىسى ، ئىككى دىزىل ماشىنىسى ، بىر تايلاش ماشىنىسى سېتىۋالدى.

1989 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا كەلپىن ناھىيلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى سىستېمىسىدا بىر ناھىيلىك بىرلەشمە كوپىراتىپ ، ئۈچ ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ ، ئۈچ كەسىپي شىركەت ، 11 دۇكان ، 13 شۆبە سېتىش پونكىتى ، 16 ۋەكالىتەن سېتىۋېلىش ـ سېتىش نۇقتىسى ، ئالتە يېمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمەت ئورنى ، 138 ئىشچى ـ خىزمەتچى بولۇپ ، تۇراقسىز مەبلىغى 541 مىڭ يۈەنگە ، تۇراقلىق مۇلكى 451 مىڭ يۈەنگە ، ئومۇمىي سېتىۋېلىش قىممىتى 4 مىليون 310 مىڭ يۈەنگە ، ئومۇمىي سېتىش قىممىتى 5 مىليون 173 مىڭ يۈەنگە يەتتى (1957 ـ يىلدىكىدىن 8.12 ھەسسە ئاشتى) .

كەلپىن ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىنىڭ تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل 10 ـ 1 بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	مەبلەغنىڭ كېلىش مەنبەسى		سېتىش سوممىسى	ئىشلىتىلگەن خراجەت	پايدا ـ زىيان	باج سوممىسى	بانكىنىڭ ئۆسۈمى
	بانكىدىن قەرز ئالغىنى	ئۆزىدە بار مەبلەغ					
1950	19.9	0.62	0.4	0.14	0.02		
1951	1	1.7	3	0.4	0.4		
1952	1.6	1.6	2.1	0.3	0.03		
1953	1.8	5.2	8.2	1.5	2.9		
1954	2.5	4.8	2.6	1.4	0.5		
1955		20.9	20.9	3.5	1.4		
1966	19.9	17.5	71	8.8	0.6	1.5	2.7
1967	15.4	17.5	77.8	7.6	—0.6	1.5	1.5
1968	7.3	22.5	69.7	6.4	0.4	1.4	0.9
1969	9.9	22.5	65.6	7.2	—0.3	1.5	1.3
1970	17.2	22.5	67.2	6.5	1	1.6	1.2
1971	23.2	22.5	82	8.3	0.5	1.7	1.6
1972	17.3	22.5	83.5	8.4	—1.1	1.5	1.2
1973	18.7	22.5	86	9.7	—0.5	1.2	1
1974	15.1	27.5	105.6	9.3	—1.8	1.4	0.9
1975	16.4	27.5	121.5	9.4	1.25	1.6	1.1
1976	21.8	27.5	115.5	10.9	1	1.5	1.2
1977	24.6	27.5	124.6	11.7	0.47	1.8	1.6
1978	27.7	27.5	152.7	13.7	—1.4	2.5	1.4
1979	28	27.5	139.2	15.4	—0.4	2.1	1.7
1980	29.5	27.5	149.6	16	—2.3	2.2	1.7

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىللار	مەبلەغنىڭ كېلىش مەنبەسى		سېتىش سومىسى	ئىشلىتىلگەن خىراجەت	پايدا - زىيان	باج سومىسى	بانكىنىڭ ئۆسۈمى
	بانكىدىن قەرز ئالغىنى	ئۆزىدە بار مەبلەغ					
1981	40.7	27.5	199.9	19.8	—2.6	2.6	1.9
1982	55.3	27.5	196.2	18.9	—3.5	2.6	2
1983	56.8	27.5	203.2	20.2	—3.4	2.7	2.3
1984	63	27.5	208.4	20.8	—2.5	2.8	2.3
1985	72.1	27.5	216	19.7	0.1	2.9	2.5
1986	133.1	53.7	285.4	36.4	0.1	5.7	5.7
1987	167.4	55.2	298.2	41.3	—0.3	6.1	6.5
1988	203.8	55.2	397.9	49.6	1.3	8.6	14.9
1989	218.7	54.1	517.3	63.3	—4.7	9.9	19.9

§ 3 . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا

1 . سودا شىركىتى

1950 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك سودا شىركىتى قۇرۇلدى ، شۇ چاغدا بەش ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1953 - يىلى بەكرى دىرېكتورلۇققا تەيىنلەندى . 11 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار بۇ شىركەت مېتال بۇيۇملار ، توقۇلما بۇيۇملار ، تۇرلۈك ماللار قاتارلىق كۈندىلىك لازىملىق سانائەت بۇيۇملىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىناتتى ، يۈك - تىۋىت ،تېرە ، ئۈچەي قاتارلىق چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋالاتتى . شىركەت ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋە ئاقسۇ سودا شىركىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىش ئېلىپ باردى . 1953 - يىلى تۇنجى قېتىم بىر ۋېلىسىپت ، بىر پاتىفون ساتتى (پارچە سېتىش باھاسى كونا پۇل ھېسابىدا 1 مىليون 200 مىڭ يۈەن بولدى) . ۋېلىسىپت ۋە پاتىفوننى ماموت سىدىق ۋە دايىم رەھمەت سېتىۋالدى . 1957 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك سودا شىركىتى تەمىنات - سودا كوپېراتىپىغا قوشۇۋېتىلىپ ، « ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ سانائەت بۇيۇملىرى تىجارەت بۆلۈمى » دەپ ئاتالدى .

2 . سودا ئىدارىسى

1958 - يىل 5 - ئايدا ناھىيىلىك سودا - سانائەت بۆلۈمى ، ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ، ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ ، ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، ئۈنىڭ قارىمىقىدا بىر ئاشخانا ، بىر ساتىراشخانا بولۇپ ، 26 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1960 - يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى قارىمىقىدا بىر يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى ، بىر يۈك - تېرە پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى سەككىز تونىنا ئاچچىقسۇ ،

تۆت تونىا جاڭيۇ ، بەش تونىا دۇفۇ ، 2500 توقاچ سوپۇن ئىشلەپچىقاردى ، 1961 - يىلدىن باشلاپ فىنتو-زا ، ساڭزا ، پېچىنە قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئىشلەپ بازارغا سالدى. 1961 - يىلى سودا ئىدارىسى بىر سۈرەتخانا ، بىر ۋېلىسىپىت رېمونتخانىسى ئاچتى. 1962 - يىل 6 - ئايدا ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى ئەمەلدىن قېلىپ ، ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ۋە تاشقى سودا ئىدارىسى ئەسلىگە كەلدى.

3 .نېفىت شىركىتى

1981 - يىلدىن ئىلگىرى كەلپىن ناھىيىسىدە ماي ئامبىرى يوق ئىدى. كېرىسىنى ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ۋەكالىتەن ساتاتتى ، ئىدارە - ئورۇنلاردا ماي ساقلاش ئورنى بار ئىدى. 1980 - يىل 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ماي ئامبىرى قۇرۇشنى قارار قىلدى. 1981 - يىل 10 - ئايدا ماي ئامبىرى پۈتتى. ماي ئامبىرىدا ياتما شەكىللىك 50 كۇب مېتىرلىق ماي ساقلاش ئۇنى بولۇپ ، ئەڭ كۆپ ماي ساقلاش مىقدارى 700 تونىا ئىدى ، ماي باكىغا توك ناسوسى ئىشلىتىلمەيتتى ، ماي ئۆزى ئېقىپ كېرەتتى ۋە ئېقىپ چىقاتتى. سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، نېفىتنىڭ سېتىلىش مىقدارى يىلسېرى ئاشتى ، 1982 - يىلى بېنزىن ، دىزېلىن بولۇپ جەمئىي 464 تونىا سېتىلدى ، 1985 - يىلى 683 تونىا سېتىلدى ، 1988 - يىلى 905 تونىا سېتىلدى ، 1989 - يىلى 982 تونىا سېتىلدى(1982 - يىلدىكىدىن 1.12 ھەسسە ئاشتى) .

قوشۇمچە : ناھىيىلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى

مىنگونىڭ 32 - يىلى(1943 - يىلى) كەلپىن ناھىيىسىدە يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى قۇرۇلدى. (ئۇ شىنجاڭ « يۇشىن » يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىگە قاراشلىق شۆبە ئورگان ئىدى) . ئۇنىڭ ناھىيە بازىرىدا بەش خىزمەتچىسى بار بىر ماگىزىنى بولۇپ ، دېرىكتور ھامىت ناسىر ئىدى. بۇ ماگىزىن چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ، قۇرۇق مېۋە ، بۆز سېتىۋېلىپ ، گەزلىمە ، چاي ، قەن - گىزەك قاتارلىق بۇيۇملارنى ساتاتتى. بۇ ماگىزىن مىنگونىڭ 34 - يىلى(1945 - يىلى) 11 - ئايدا تاقالدى.

II باب

تاۋار ئوبوروتى

§ 1 .تاۋار سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

كەلپىن ناھىيىسىدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسى 1959 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بەزى يىللاردا كىرگۈزگەن تاۋارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى مۇنداق بولدى: 1959 - يىلى 454 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 148 مىڭ يۈەن ؛ 1965 - يىلى 377 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 196 مىڭ يۈەن ؛ 1975 - يىلى 539 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ

ئىچىدە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 230 مىڭ يۈەن ؛ 1980 - يىلى 219 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 194 مىڭ يۈەن ؛ 1985 - يىلى 1 مىليون 93 مىڭ يۈەن (ھەممىسى دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى) ؛ 1986 - يىلى 1 مىليون 113 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 939 مىڭ يۈەن ؛ 1987 - يىلى 1 مىليون 606 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 1959 - يىلدىكىدىن 2.45 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 568 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 1959 - يىلدىكىدىن 2.84 ھەسسە ئاشتى .

كەلپىن ناھىيىسىدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسىنىڭ 1959 - يىلدىن 1989 -يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بەزى يىللاردىكى تاۋار سېتىش ئومۇمىي قىممىتى مۇنداق بولدى : 1959 - يىلى 1 مىليون 28 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا سېتىلغىنى 428 مىڭ يۈەن ؛ 1965 - يىلى 955 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا سېتىلغىنى 525 مىڭ يۈەن ؛ 1970 - يىلى 1 مىليون 328 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا سېتىلغىنى 640 مىڭ يۈەن ؛ 1975 - يىلى 1 مىليون 41 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا سېتىلغىنى 611 مىڭيۈەن ؛ 1980 - يىلى 2 مىليون 523 مىڭ يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا سېتىلغىنى 1 مىليون 578 مىڭ يۈەن ؛ 1986 -يىلى 4مىليون 532 مىڭ يۈەنبولۇپ ، 1959 - يىلدىكىدىن 3.4 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردا سېتىلغىنى 1 مىليون 878 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 1959 - يىلدىكىدىن 4.4 ھەسسە ئاشتى ، 1987 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا خۇسۇسىي سودا تىجارىتىنى سودا ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسىدىكى سېتىش سوممىسىنى روشەن ھالدا ئاشتى . 1989 - يىللىق سېتىش سوممىسى 8 مىليون 60 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1959 - يىلىدىن 1990 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى دۆلەت ئىگىلىگىدىكى سودا ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسىدىكى سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 10 - 2　　بىرلىكى : 10 مىڭ يۈەن

يىللار	ساپ سېتىش ئومۇمىي قىممىتى	بۇنىڭ ئىچىدە	
		ناھىيە بازىرى	يېزىلار
1959	102.8	60	42.8
1960	68.7	29	39.7
1961	69.9	21.7	48.2
1962	103.3	46.5	56.8
1963	101.5	50.4	51.1
1964	86.6	35.2	51.4
1965	95.5	43	52.5
1966	72.1	29.3	42.8
1967	120.7	59.3	61.4
1968	80.8	38	42.8
1969	108.8	67.7	41.1
1970	132.8	68.8	64
1971	153	61.3	91.7
1972	109.2	47.4	61.8
1973	144.8	60.7	84.1

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

10.5	103.5	106	209.5	1974
25.8	61.1	43	104.1	1975
15.4	28.9	113.8	142.7	1976
46.8	102.4	82.4	184.8	1977
29.8	71.8	113	184.8	1978
34	76.1	153.1	229.2	1979
27.3	94.5	157.8	252.3	1980
18.8	95.1	162.6	257.7	1981
35.5	148.4	140	288.4	1982
22.9	181.8	151.4	333.2	1983
27.9	191.3	143.8	335.1	1984
26.6	183.9	161.9	345.8	1985
29	187.8	265.4	453.2	1986
43	198	259	454	1987
75	350	256	606	1988
110	460	430	806	1989
150	549	294	843	1990

§2. ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىشى

1960 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا كەلپىن ناھىيىسىدە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى مۇنداق بولدى: 1960 ـ يىلى 782مىڭ يۈەن؛ 1965 ـ يىلى 1 مىليون5000 يۈەن؛ 1970 ـ يىلى 1مىليون 391 مىڭ يۈەن؛ 1975 ـ يىلى 1 مىليون 469 مىڭ يۈەن؛ 1980 ـ يىلى 2 مىليون 270 مىڭ يۈەن؛ 1985 ـ يىلى 3 مىليون 25 مىڭ يۈەن؛ 1989 ـ يىلى 7 مىليون 30 مىڭ يۈەن بولۇپ، 1960 ـ يىلدىكىدىن 6.8 ھەسسە ئاشتى، يىلسېرى ئېشىشى 23.43% بولدى.

1960 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 10—3　　بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	تاۋارلار-نىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سومىسى	سودا			سانائەت			يېزا - ئىجادىي			سېتىش ئوبيېكتى			
		پارچە سېتىلىش سومىسى	بۆلنىڭ ئىجادە		پارچە سېتىلىش سومىسى	بۆلنىڭ ئىجادە		پارچە سېتىلىش سومىسى	بۆلنىڭ ئىجادە		باشقا كەسىپلەر	ئاھالىلەر-نىڭ ئىستې-مالى	ئىشلەپچې-قىرىش ۋاستىلىرى	ئىجتىمائىي گۇرۇھلار
			دۆلەت ئىگىلىكى-دىكى	تەمىنات-سودا كوپېراتىپ		دۆلەت ئىگىلىدىكى	كوللېكتىپ		تەمىنات-سودا كوپېراتىپ	يەككە ئىگىلىك				
1960	78.2	61.8	21.8	40	5	2.1	2.9	5.4	5.4		6	61.3	10.9	6
1961	63.7	63.7		63.7								58.3	3	2.4
1962	133.2	122.2	27.3	94.9	6		6	4.4	4.4		0.6	91	28.9	13.3
1963	106.4	100.5	26.7	73.8	3.8	0.9	2.9	2.1	2.1			96.2	6.2	4
1964	98.3	93.6	27.8	65.8	2.5	1.4	1.1	2.2	2.2			89.2	5.7	3.4
1965	100.5	96.2	26.6	69.6	2	1	1	2.3	2.3			82.3	13.7	4.5
1966	73.2	68	5.3	62.7							5.2	54.8	12.4	6
1967	121.7	116.4	28.6	87.8	1.6	0.9	0.7	3.7	3.7			106.2	13.1	2.4
1968	80.3	76.6		76.6							3.7	73.7	4.3	2.3
1969	77	74.2		74.2							2.8	71.2	3.3	2.5
1970	139.1	130.2	48.9	81.3	6.2			1.5	1.5		1.2	112.8	21.6	4.7
1971	160.3	150.7	49.6	101.1	6.7			1.6	1.6		1.3	31.5	26	2.8
1972	122	101.7	23.4	78.3	8.8						11.5	105.2	7.2	9.6
1973	155.8	134.6	47.8	86.8	8.8			0.9	0.9		11.5	136.9	11.9	7
1974	239.6	216.5	48.2	168.3	23.1							207.3	17.5	14.8
1975	146.4	104.1	55.4	48.7	42.3	32.7	9.6					79.5	24.7	42.2
1976	224.1	133.2	13.8	119.4	70.8	59.6	11.2				20.1	146.6	30.5	47
1977	273.3	184.9	142.5	42.4	88.4	74.4	14					118.2	58.8	96.3
1978	200.2	184.8	60.6	124.2	15.4		15.4					123	29.8	37.4

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىللار	تاۋارلار- نىڭپارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى	سودا			سانائەت			بېمەك ئىچمەك			باشقا كەسىپلەر	سېتىش ئوبيېكتى		
		پارچە سېتىلىش سوممىسى	بۇنىڭ ئىچىدە		پارچە سېتىلىش سوممىسى	بۇنىڭ ئىچىدە		پارچە سېتىلىش سوممىسى	بۇنىڭ ئىچىدە			ئاھالىلەر- نىڭ ئېتىيالى	ئىشلەپچى- قىرىش ۋاستىلىرى	ئىجتىمائىي گۇرۇپىلار
			دۆلەت ئىگىلىك كىدىكى	تەمىنات- سودا كوپىراتىپ		دۆلەت ئىگىلىك كىدىكى	كوللېكتىپ		تەمىنات- سودا كوپىراتىپ	بەككە ئىگىلىك				
1979	213.4	208.3	59.5	148.8				3.7	3.7		1.4	175.1	3.4	4.3
1980	227	187	41.9	145.1	5.8	2.8	3	4.3	4.3		29.9	191.2	29.9	5.9
1981	253.6	245.1	66.3	178.8	4.6	2.9	1.7	3.9	3.9			223.2	19.3	11.1
1982	290.1	278.1	78.4	199.7	3.2	1.4	1.8	8.2	8.2		0.6	261.1	12.9	16.1
1983	299.9	295.2	84.2	211	2.4	1.6	0.8	2.3	2.3			269.9	22.9	7.1
1984	280.7	271.9	87.1	184.8	6.4	4	2.4	2.4	2.4			241.5	27.9	11.3
1985	302.5	291.8	109.3	182.5	1.7	0.8	0.9	2	2		7	265.3	26.2	11
1986	406.8	364.3	117.6	204.9	9.6	8.1	0.5	22.4	0.7	21.7	10.5	343	37.2	26.6
1987	398.3													
1988	661	565	127	251	15	3	12	25	1	24	56	560	72	29
1989	703	617	270	263	13	3	10	30	1	29	43	536	128	39

§ 3 . سانائەت بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

1 . سېتىۋېلىش

1950 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا كەلپىن ناھىيىسىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا بىلەن تەمىنات - سودا كوپىراتىپى سودىسىدا سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش قىممىتى 56 مىليون 227 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق تاۋارلاردىن قەن - شېكەر 692.7 تونىنا ، چاي 486.6 دەن ، كىيىم تىكىش ماشىنىسى 3095 ، ۋېلىسىپىت 4135 ، رادىئو 1118 ، سوپۇن 5421.1 ساندۇق ، پاختا رەخت 91 مىليون 673 مىڭ مېتر ، خىمىيىۋى تالالىق رەخت 131 مىڭ مېتر ، تاۋار - دۇردۇن 3 مىليون 512 مىڭ مېتر .

2 . سېتىش

1950 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا كەلپىن ناھىيىسىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپىراتىپى سودىسىدا سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىلىش ئومۇمىي قىممىتى 62 مىليون 744 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىلغان كىيىم تىكىش ماشىنىسى 3055 ، قول سائەت 1631 ، ۋېلىسىپىت 4035 ، رادىئو 1018 ، سوپۇن 5321.1 ساندۇق ، پاختا رەخت 19 مىليون 573 مىڭ مېتر ، خىمىيىۋى تالالىق رەخت 111 مىڭ مېتر ، تاۋار - دۇردۇن 3 مىليون 502 مىڭ مېتر .

1989 - يىلى سېتىش ئومۇمىي قىممىتى 5 مىليون713 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1950 - يىلدىكىدىن 57 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىلغان پاختا رەخت 2 مىليون 280 مىڭ مېتر بولۇپ ، 1950 - يىلدىكىدىن 346 ھەسسە ئاشتى ؛ سېتىلغان قەن - شېكەر 41 تونىنا بولۇپ ، 1950 - يىلدىكىدىن 135.7 ھەسسە ئاشتى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 10 ـ 4

يىللار	سېتىلىش ئومۇمىي قىممىتى (10 مىڭ يۈەن)	پاختا رەخت (100 مېتر)	تاۋار دۇردۇن (100 مېتر)	خىمىيۋى تالالىق رەخت (100 مېتر)	كېيىم تىكىش ماشىنىسى (دانە)	ۋېلىسىپىت (دانە)	قول سائەت (دانە)	رادىئو (دانە)	سوۋۇن (ساندۇق)	چاي (دەن)	قەغەز شېكەر (تونىا)	پاپرۇس (ساندۇق)	تۇز (تونىا)
1950	8.9	65.7								4	0.3		
1951	13.8	74.4								6	0.4		
1952	14.5	90.8								6.5	0.5		
1953	27	98.5				1				9.8	0.8		
1954	23.7	104.3								10.6	1		
1955	43	121								12.8	1.2		
1956	26.8	130.3								13	1.8		
1957	54.9	140.7								14	4.4		
1958	58.8	131.2								14.3	4.3		
1960	78.2	619			29	55	8	11	133	39	12	16	3
1961	63.7	538	71		31	67	6	8	154	44	11	12	3
1962	133.2	1 198	84		26	8	7	7	197	9	14	8	2
1963	106.4	1 065	151		67	11	4	3	223	8	10	11	3
1964	98.3	1 151	144		88	11	4	10	179	6	4	8	3
1965	100.5	1 371	73		87	9	10	7	85	9	5	5	3
1966	73.2	1 380	70		51	21	9	1	131	7	7	3	4
1967	121.7	1 715	52		269	20	8	9	121	9	11	7	5
1968	87.3	1 851	132		215	31	17	8	118	10	9	11	3
1969	77	2 071	148		156	40	21	11	152	8	10	8	2
1970	139.1	2 708	181		148	42	29	5	129	15	12	10	4
1971	160.3	868	178		16	39	9		254	10	7	9	6
1972	122	1 338	179	58	65	41	18		131	17	18	1	5
1973	155.8	1 556	140	51	30	50	22	18	152	9	20	2	5
1974	239.6	2 263	28	208	48	55	99	37	266	11	22	9	5
1975	146.4	845	227	71	56	142	199	10	105	5	9	19	5
1976	224.1	1 972	43	57		115		11	110	8	9	25	5
1977	273.3	1 632		70	79	120	150	49	287	11	15	28	4
1978	200.3	1 997	100	49	126	257	92	57	269	7	21	8	5
1979	213.4	2 217	43	93	126	121	102	21	220	13.9	22	35	8
1980	229	2 528	148	23	181		120	25	212	18.2	18	30	6

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يىللار	سىتىلىش ئومۇمىي قىممىتى (10 مىڭ يۈەن)	پاختا رەخت (100 مېتر)	تاۋار دۇردۇن (100 مېتر)	خىمىيۋى تالالىق رەخت (100 مېتر)	كىيىم تىكىش ماشىنىسى (دانە)	ۋېلىسىپىت (دانە)	قول سائىتى (دانە)	رادىئو (دانە)	سوپۇن (مىڭ دۇنى)	چاي (دەن)	قەغەز-شىكەر (تونىنا)	پاپىرۇس (مىڭ دۇنى)	تۇز (تونىنا)
1981	253.6	2 618	249	78	162	261	91	25	364	18.1	16	104	4
1982	298.1	1 749	511	59	178	235	135	13	139	14.4	15	38	6
1983	299.9	1 116	279	54	187	473	89	62	163	15.8	20	72	5
1984	280.9	173	392	141	175	489	146	75	100	13.3	19	136	6.4
1985	302.5	932.6	368	95.6	166	414	62	329	171	21.4	20.9	269	8.6
1986	285.4	1088.45	1734.1	1410	90	315	64	60	31	15.6	20	168	11
1987	298.2	700	1200	100	100	205	68	45	300		30	170	30
1988	397.9	2316	1140.7	1315	64	241	20	44	25	14.1	22	138	39
1989	571.3	2280	840	4185	39	147	16	47	19	8.65	41	39	27

§ 4 . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش

1 . دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش

كەلپىن ناھىيىسى — ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئۇرۇك ۋە پاختا چىقىدىغان رايونلارنىڭ بىرى . دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن ، ئاساسلىقى ، ئۇرۇك ياسالمىلىرى ۋە پاختا سېتىۋېلىنىدۇ . 1989 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئۇرۇكنى ئاساس قىلغان قوغۇن - تاۋۇز ، مېۋە - چېۋە كىرىمى 600 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 5.87 پرسەنتىنى ئىگىلىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پارتىيە ۋە دۆلەت دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئىلھام بەردى ، پىلانلىق سېتىۋېلىش ، توختام بىلەن سېتىۋېلىش ، ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى تارقىتىش ، ئالدىن پۇل تۆلەش ، مۇكاپاتلاش ۋە ئاشۇرۇپ سېتىپ بەرگەن قىسمىغا باھا قوشۇپ بېرىش سىياسىتىنى يولغا قويدى . سېتىۋېلىش باھاسى تۆت قېتىم تەڭشەلدى . گۆلەنىڭ ھەر كىلوگرامىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 1956 - يىلدىكى ئوتتۇرىچە 0.4 يۈەندىن 1978 - يىلى 1.16 يۈەنگە ، مېغىزنىڭ 0.94 يۈەندىن 2.33 يۈەنگە ؛ ھەر دەن پاختا (ساپ پاختا) نىڭ ئۆلچەملىك دەرىجىسىنىڭ ئوتتۇرىچە باھاسى 1956 - يىلدىكى 72 يۈەندىن 1979 - يىلى 146.55 يۈەنگە تەڭشەلدى . 1977 - يىلدىن كېيىن سېتىۋېلىنىش باھاسىنىڭ يۇقىرىغا تەڭشىلىش ھەجمى گۆلىنىڭ 190% ، مېغىزنىڭ 148% ، پاختىنىڭ 103.5% بولدى . 1980 - يىلدىن كېيىن گۆلە ، مېغىزنىڭ باھاسى بازار ئەھۋالىغا قاراپ مۇۋاپىق تەڭشەلدى .

1950 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا ناھىيە بويىچە سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 9 مىليون 480 مىڭ يۈەن بولۇپ ، سېتىۋېلىنغان ئومۇمىي تاۋار قىممىتىنىڭ 31.9 پرسەنتىنى ئىگىلىدى ، سېتىۋېلىنغان ئاساسلىق تاۋارلار : گۆلە (خورما قاق ، مېغىزلىق

خورما قاق) 3118.2 تونىا ، مېغز 146.4 تونىا ، پاختا 1176.2 تونىا ، كەندىر 22.8 تونىا ، زاراڭزا 8.2 تونىا .

2 . چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يايلىقى كەڭ بولۇپ ، ھەر مىللەت خەلقى كالا ، ئات ، تۆگە ، قوي ، ئۆچكە ، ئېشەك ، قېچىر بېقىش ئەنئەنىسىگە ئىگە . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشنى رىغبەتلەندۈرۈپ ، چارۋا مال دوختۇرخانىسى قۇردى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى ئۆستۈردى . كەلپىن ناھىيىسىدە 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى چارۋا سانى 98 مىڭ 887 تۇياقتا يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 1.7 ھەسسە ئاشتى . 1961 - يىلى 1434 تۇياق چارۋا ، 1985 - يىلى 2643 تۇياق چارۋا سېتىۋېلىندى ، سېتىۋېلىنغان چارۋا 1989 - يىلى 4928 تۇياقتا يەتتى . 1950 - يىلى 9924 كىلوگرام يۇڭ - تېۋىت ، 2055 پارچە تېرە سېتىۋېلىندى ، 1989 - يىلى 10 مىڭ 388 كىلوگرام يۇڭ - تېۋىت ، 917 پارچە تېرە ، 323 ئۈچەي سېتىۋېلىندى .

كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسلىق دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 10 - 5

يىللار	سېتىۋېلىش ئومۇمىي قىممىتى 10 مىڭ يۈەن	گۈڭە (كىلوگرام)	مېغز (كىلوگرام)	پاختا (كىلوگرام)	كەندىر (كىلوگرام)	زاراڭزا (كىلوگرام)	يۇڭ - تېۋىت (كىلوگرام)	تېرە (پارچە)	ئۈچەي (تال)	چارۋا (تۇياق)
1950	8005	452	8432		319	9924	2055			
1951	12.7	7923	564	12155		528	6920			
1952	13.7	9624	781	17355		684	18613	2180		
1953	16.7	11132	826	19460		795	24650	2676		
1954	17.3	11358	845	20855		756	27230	2932		
1955	18.3	14858	976	23150		821	23556	3484	7295	201
1956	18.4	22564	1087	24320		884	18309	4912	8127	
1957	20.1	24678	1385	25600		1093	1093	18654	3816	8847
1958	22.1	37000	1300	29800		2304	26029	9056	8672	
1961		2000	15000						1434	
1962		5000								642
1963		16000	400							700
1965	22	186931	7037	1350	3361					2110
1966	12.4	29851	2130	1575	3284					2141
1967	9.7	7866	941	2500	1672					2126
1968	14.6	99460	9129	1900	431					2126
1969	3	1232	787	450	907					1138

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

1683					2141	1200	5340	41370	12.2	1970
					1797		5043	69970	11.3	1971
608					1280		4827	66163	10.1	1972
67					1654	350	7608	110939	15.1	1973
2167					1376	8000	775	29983	17.8	1974
1411					274	8000	7	555	3.9	1975
2120					300		800	64600	15	1976
1232					350		1300	37000	18	1977
1427					600		600	49000	14	1978
1671	2715	5921	12610				101	14615	12.2	1979
2109	3607	3621	14546				647	31471	16.4	1980
2457	4093	3426	15935				6033	924	29.1	1981
2622	1148	2809	28275				5609	227164	34.6	1982
2638	4050	5504	36662			2300	13092	632261	72	1983
2775	2410	1904	20680			48502	5757	189437	57.4	1984
2643	2601	16151	23629			218201	18329	416535	91.1	1985
	137	25678	12676			48000	9286	245164	38	1986
	970	6363	8311			158000	817	104000	80.8	1987
	2000	8080	24509			183000	6381	43185	104.2	1988
4928	3237	917	10388			217000	25308	72490	74.9	1989

§ 5 . گۆش ، پاختا بىلەن تەمىنلەش

1 . گۆش بىلەن تەمىنلەش

چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە يىل ئاخىرىدىكى چارۋا سانى 1950 - يىلدىكى41 مىڭ تۇياقتىن 98 مىڭ 800 تۇياقتا يەتتى. 1960 - يىلى 18 مىڭ 600 تۇياق چارۋا سويۇلغان بولسا ، 1989 - يىلى 14 مىڭ 700 تۇياق چارۋا سويۇلدى. ئاقسۇغا 1959 - يىلى 400 تۇياق قوي ، 1962 - يىلى 20 تۆگە ، 1973 - يىلى 30 تۆگە يۆتكەلدى. 1960 - يىلىدىن 1989 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئومۇمىي قىممىتى 765 مىڭ 600 يۈەن كېلىدىغان 590 تونىنا گۆش بىلەن تەمىن ئېتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە قوي گۆشى 507.2 تونىنا بولۇپ ، ئومۇمىي گۆشنىڭ 85.95 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى ؛ كالا گۆشى 58.1 تونىنا بولۇپ ، ئومۇمىي گۆشنىڭ 9.85 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى ؛ چوشقا گۆشى 24.8 تونىنا بولۇپ ، ئومۇمىي گۆشنىڭ 4.2 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى.

1957 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە بازار ئاھالىسىنى بىلەتكە ئاساسەن گۆش بىلەن نورمىلىق تەمىنلەش چارىسى قوللىنىلىپ ، ھەر ئايدا ھەر ئادەمگە نورمىلىق گۆش سېتىپ بېرىلدى. چارۋا يىغىپ سېتىۋېلىنىدىغان

غان ، گۆش ئايغا بۆلۈپ تەمن ئېتىلدىغان بولغاچقا ، ساقلانغان چارۋا سانى كۆپىيىپ ، خراجەت ئۆر-لەپ ، بىر قىسىم چارۋا ئورۇقلاپ ، ئۆلۈپ كەتتى ، شۇنىڭ بىلەن تىجارەتتە زىيان كۆرۈلدى . 1978 - يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى 16 مىڭ 643.5 كىلوگرام گۆش بىلەن تەمىنلىدى ، شۇ يىلى تەننەرخ خراجەت چىقىمى 49 مىڭ 263.89 يۈەن بولۇپ ، 28 مىڭ 428.47 يۈەن زىيان كۆرۈلدى ، زىيان نىسبىتى 57.7% بولدى . 1980 - يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى 29 مىڭ 237 كىلوگرام گۆش بىلەن تەمىنلىدى . بۇنىڭ تەننەرخ خراجەت چىقىمى 82 مىڭ 825.13 يۈەن بولۇپ ، 44 مىڭ 891.22 يۈەن زىيان كۆرۈلدى . 1981 - يىلى باھا قوشۇپ سېتىۋېلىش ئارقىلىق (ھەر كىلوگرام گۆش ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 0.29 يۈەن باھا قو-شۇپ سېتىۋېلىندى) دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ئىلھام بې-رىلگەن بولسىمۇ ، تىجارەت زىيىنى داۋاملىق كۆپەيدى . سىياسەت خاراكتېرلىك زىيانىنى ۋىلايەت مالىيىسى نورما بويىچە تولۇقلاپ بەردى . 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە يەنە 400 مىڭ يۈەنلىك زىيان تولۇقلاپ بېرىل-مەي قېپقالدى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ، ناھىيە بويىچە گۆش بىلەن تەمىنلەش مىقدارى خېلى تېز ئاشتى . 1982 - يىلى 1965 - يىلدىكىدىن 78.6% ئاشتى . 1985 - يىلى 1982 - يىلدىكىدىن 30% ئاشتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىستىمال قىلىنغان قوي ، چوشقا گۆشى يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كىشى بېشىغا 4.17 كىلوگرامدىن توغرا كېلىپ ، 1965 - يىلدىكى 8.11 كىلوگرامدىن 46.47% ئاشتى . 1986 - يىلدىن بۇيان گۆش بىلەن تەمىنلەش قويۇۋېتىلىپ ، بازار ئاھالىسى ۋە كا-دىر ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە گۆش باھاسى قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى (ھەر ئادەمگە ھەر يىلدا 18 يۈەندىن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى) .

2 . **پاختا بىلەن تەمىنلەش**

پاختا — پىلانلىق سېتىۋېلىنىپ ، پىلانلىق تەمىنلىنىدىغان ماددىي ئەشيا . پاختا بىلەن تەمىنلەش ئاھا-لىلەر ئىشلىتىدىغان پاختا ، قۇتقۇزۇش پاختىسى ، قوشۇمچە ياردەم پاختىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئا-لىدۇ . ئۇ يىلمۇ يىل تەمىنلەش پىلانغا كىرگۈزۈلۈپ ، بازار ئاھالىسىنى پاختا بىلەن بىلەتلىك ، نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى . 1979 - يىلى پاختىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ئۆستى ، تەمىنلەش باھاسى ئۆز-گەرمىدى . تىجارەتتە كۆرۈلگەن زىيان مالىيىدىن تۆلۈقلاپ بېرىلدى . 1985 - يىلى تەمىنلەنگەن پاختا 19 مىڭ 335 كىلوگرام بولۇپ ، 13 مىڭ 356.62 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى . 1981 - يىلدىن 1985 - يىل-غىچە بولغان بەش يىلدا مالىيىدىن پاختىغا 61 مىڭ 21.48 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

§ 6 . ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش

يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى — دېھقانچىلىق دورىسى ، خىمىيۋى ئوغۇت ، دورا ياساش ماشىنىلىرى ، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى ، ئوتتۇرا ۋە كىچىك تېپتكى يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى ، سۈلياۋ يوپۇق قاتارلىق ماددىي ئەشيالارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ۋە ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش تارماقلىرى پىلانلىق تەمىنلەش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئېھتىياجىنى ئەڭ زور دەرىجىدە قاندۇردى (1964 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى بىلەن تەمىنلەش پونكىتى قۇرۇلغاندىن كې-يىن ، يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى بىلەن تەمىنلەشكە مەسئۇل بولدى) .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ، گۆش ، پاختا بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى

جەدۋەل 10—6

يىللار	خىمىيۋىي ئوغۇت (تونا)	دېھقان چىلىق دورىسى (تونا)	تراكتور (دانە/ئات كۈچى)	يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى (دانە)	نېفت (تونا)	گۆش‌قويى (كىلوگرام/تۇياق)	گۆش كالىسى (كىلوگرام/تۇياق)	چوشقاگۆشى (كىلوگرام/تۇياق)	پاختا (كىلوگرام)
1956				10					
1957				8					
1958				3					
1960		5				15360/1280	1210/11	1680/24	3700
1962	1	1		36		7188/599	4290/39	280/4	3250
1963	18	6				8340/695	220/2	210/3	3550
1964	51	4		68		6492/541	660/6	140/2	4500
1965	59	1		90		28220/1080	1210/11	560/8	3900
1966				88		32408/2092	5280/48	70/1	4050
1967	175	3		54		27600/1840	2310/21	420/6	3600
1968	58	4		56		9820/1051	1980/18	350/5	4550
1969	28	5		31		19445/858	1210/11	770/11	2050
1970	79	2		78		10820/985	880/8	1260/18	2000
1971	13	5		70		12669/1673	550/5	1820/26	4200
1972	12	1				11462/560	880/8	1400/20	4950
1973	24	10		79		13157/2480	1320/12	6650/95	6050
1974	108	2				15258/1740	3630/33	3080/44	8750
1975	28	2	5/150	49		9370/1238	16830/153	1400/20	2700
1976	133	6	3/45	12		24756/2063	4090/39	1260/18	450
1977	168	7	8/160	1		14107/1175	3410/31	1820/26	1400
1978	381	5	5/177	33		14203/1399	1320/12	1120/16	2500
1979	259	2	7/250	28					
1980	310	5	12/548	8		27087/1371	330/3	1820/26	
1981	177	4	1/55	6		20400/1700	880/8	140/2	6841.5
1982	112	3	2/120	180	464	6000/500		350/5	11225
1983	237	1			609	12000/1000	330/3	70/1	16581
1984	294	2.4	2/110	3	646	1320/110	1870/17		37066.5
1985	166		6/90	1	683	1992/166	2530/23		19335
1986	327.3		5/220	2	808				
1987	515		1/55	4					
1988	571		13/592	3	905				
1989	627.8			15	982	13867/1155		1820/26	

III باب

يېمەك ـ ئىچمەك . مۇلازىمەت

§ 1 . يېمەك ـ ئىچمەك كەسپى

كەلپىن ناھىيىسى چەت ـ ياقا رايونغا جايلاشقان ، بازار ئاھالىسى ئاز بولغاچقا ، يېمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمتى يوق دېيەرلىك ئىدى . مىنگونىڭ 19 ـ يىلى (1930 ـ يىلى) قۇربانجان ، نامەتجان ، ئابلا ـ جانلار ناھىيە بازىرىدا تۇنجى ئاشخانا ئېچىپ ، نان ، پەرمۇدە ، ئۆپكە ـ ھېسپ قاتارلىق پىشىشق يېمەك ـ لىكلەرنى ساتقان . مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) روزى ئاخۇن ، توختىخان ، ئابدۇقادىر موللا ئاشخانا ئېچىپ ، لەڭمەن ، سامسا ، پىشىشق گۆش ساتقان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 70 ـ يىللارغىچە يېمەك ـ ئىچمەك كەسپىدە ئانچە كۆپ تەرەققىيات بولمىدى . ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر ئاشخانا ئېچىپ ، لەڭمەن ، پولو ، نان ، سامسا ، چاي تىجارىتى قىلدى ، بۇ ئاشخانىدا روزى ئاخۇن ئاشپەزلىك قىلدى ، ئاشخانىنىڭ ئۈچ خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1976 ـ يىلى ئاچال ئاساسىي قاتلام تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر ئاشخانا ئېچىپ ، ئۇن ـ تاماق ، پولۇ ، سامسا تىجارىتى قىلدى ، ئاشخانىدا ئۈچ خىزمەتچى بار ئىدى . 1960 ـ يىلدىن 1985 ـ يىلغىچە تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ئاشخانىسىنىڭ تىجارەت سوممىسى يىلىغا 21 مىڭ 100 يۈەندىن تۆۋەن كەلدى .

پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ئاشلىق سودا بازىرى ئېچىۋېتىلىپ ، يېمەك ـ ئىچمەك ئىشلىرى جانلىنىشقا باشلىدى . ھەر بازار كۈنى ھەر خىل يېمەكلىكلەر ، يەرلىك مەھسۇلاتلار بازارغا كۆپلەپ كىردى . خۇسۇسىيلار ئاشخانىسى ، ناۋايخانىسى كۆپەيدى . بۇلاردىن بىر قىسىم مەشھۇرلىرى ئەيساجان ئاشخانىسى ، ئابدۇراخمان ناۋايخانىسى ، مۇنىردىن ناۋايخانىسى ، ياسىن ، مۇختەرنىڭ ئاچالدىكى ئاشخانىسى ، ئەمەرجان ئاشخانىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

1989 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا بازار ـ يېزىلاردا 31 ئاشخانا ، سەككىز ناۋايخانا بولۇپ ، يىللىق ئومۇمىي تىجارەت سوممىسى 117 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§ 2 . مۇلازىمەت كەسپى

1955 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر ساتىراشخانا ئاچتى ، بۇ ساتىراشخانا ھەر شەنبە كۈنى تىجارەت قىلاتتى . 1960 ـ يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى بىر پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇردى ، بۇ زاۋۇتنىڭ 25 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بولۇپ ، جاكېيۇ ، ئاچچىقسۇ ، دۇفۇ ، سويۇن ئىشلەپچىقىرىپ بازارغا سالدى . 1963 ـ يىلى بۇ زاۋۇت كېڭەيتىلىپ ، فىنتوزا ، پېچىنە ، ساڭزا قاتارلىق يېمەكلىكلەر ـ

نى ئىشلەيدىغان بولدى. 1961 ـ يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى ۋېلىسىپت، سائەت رېمونتخانىسى ئاچتى. رېمونتخانا قوشۇمچە تامغا ئويدى. 1960 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر چەت گەت ئايرىش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، پاختا پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇردى. 1974 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر پاختا ئېتىش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، تور پاختا ئېتىش مەسلىسىنى ھەل قىلدى. 1976 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر سۇرەتچى تەكلىپ قىلىپ سۇرەتخانا ئاچتى. كېيىن ئۇنىڭ تىجارىتى ياخشى بولماي تاقالدى. 1981 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر مۇز نۆكچە ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، مۇز نۆكچە ئىشلەپ ساتتى. 1982 ـ يىلى ئاساسىي قاتلام كوپېراتىپى ئىككى ياغاچچى يالاپ، ياغاچ ئۈي جاھازلىرى كارخانىسى قۇردى. 1990 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدا بىر مونچا قۇرۇلۇپ، ناھىيە بازىرىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە مۇلازىمەت قىلدى.

IV باب

ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

كەلپىن ناھىيىسى دېھقانچىلىق رايونى بولسىمۇ، بىراق سۇ قىس بولغانلىقتىن، تارىختىن بۇيان ئاشلىق، ياغ بىلەن ئۆزىنى تەمىنلىيەلمەي كەلدى. مىنگو دەۋرىدە ھۆكۈمەت پەقەت پاراق، يەر بېجىنى ئېلىش ئىلا بىلىپ، ئاشلىق، ياغ بىلەن تەمىنلەش بىلەن كارى بولمىغانىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، فېئودال ـ پومېشچىكلار ۋە بايلارنىڭ شىلۇۋېلىشى، ئاشلىق سودىگەرلىرىنىڭ ئاشلىق، مايدا بېسىمدارلىق قىلىپ، يېڭى ئاشلىق بازارغا كىرگەن چاغلاردا باھاسىنى تۆۋەنلىتىپ سېتىۋېلىپ، سېرىقتال مەزگىللەردە باھاسىنى ئۆرلىتىپ سېتىشى ئارقىسىدا ئەمگەكچى خەلق ئىنتايىن قىيىن تۇرمۇش كەچۈرەتتى، نۇرغۇن كىشىلەر جان بېقىش ئۈچۈن باشقا يۇرتلارغا چىقىپ كەتكەنىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ۋە ئۇنىڭغا يار ـ يۆلەك بولدى. 40 يىل ئىچىدە دۆلەت يېزا ئىگىلىكىگە 10 مىليون يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغ سالدى. خەلقنى سۇ قۇرۇلۇشى بىلەن شۇغۇللىنىشقا، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ، كىرىمنى كۆپەيتىشكە سەپەرۋەر قىلدى. 1989 ـ يىلى ئومۇمىي ئاشلىق مەھسۇلاتى 1949 ـ يىلدىكى 4 مىليون 240 مىڭجىڭدىن 17 مىليون 893 مىڭ جىڭغا يەتتى. كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن ئاشلىق 284 جىڭدىن ئېشىپ 577.2 جىڭغا يەتتى. لېكىن، تەبىئىي شارائىتنىڭ چەكلىمىسى، ئاھالىنىڭ بىر قەدەر تېز كۆپىيىشى سەۋەبىدىن ئاشلىق، ياغ ئىشلەپچىقىرىش يەنىلا خەلقنىڭ تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىدى، ناھىيە ئۇزاقتىن بۇيان سىرتتىن بىر قىسىم ئاشلىق، ياغ يۆتكەپ كېلىش ئارقىلىق ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ كەلدى.

§ 1. ئاپپارات، ئەسلىھە

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 30 ـ يىلى (1904 ـ يىلى) كەلپىن ناھىيىسىدە تۇنجى ئاشلىق ئامبىرى — ئېھتىيات ئاشلىق ئامبىرى سېلىندى. بۇ ئامبار مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) بىر قېتىم چوڭ رېمونت

قىلىندى. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 -يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئاشلىق باشقارمىسى قۇرۇلۇپ، كەلپىن ناهيسى پۈتۈن ناهيىنىڭ ئاشلىقىنى يىغىش، يۆتكەش، ساقلاش ۋە كىرىم - چىقىم قاتارلىق تۈرلۈك كەسىپلەرنى باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئادەم قويىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى مالىيە بۆلۈم قارىمىقىدا ئاشلىق باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلدى، بۇ ئورۇندا ئۈچ ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى. 1950 - يىلى سۇۋان قۇربان ئاشلىق ئامبىرىنىڭ مۇدىرى بولدى. 1954 - يىلى ئاشلىق باشقۇرۇش ئورنى ئاشلىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى، بۇ بۆلۈمدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 22 گە يەتتى. 1958 - يىل 12 - ئايدا ئاشلىق بۆلۈمى ئاساسىدا ناهيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى. 1960 - يىلى ئاشلىق ئىدارىسى قارىمىقىدا ئىشخانا، كەسىپىي بۆلۈمچە، ئاشلىق پونكىتى، ئاشلىقياغ دۇكىنى تەسىس قىلىندى، ئىشچى - خىزمەتچى سانى 34 كە يەتتى. 1972 - يىل2 - ئايدا ئاشلىق ئىدارىسىدە ئىنقىلابىي رەهبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1977 - يىل 12 - ئايدا ئاشلىق ئىدارىسى سىستېمىسىدىكى ئىشچى-خىزمەتچى 45 كە يەتتى. 1981 - يىلى ئاشلىق ئىدارىسىدە ئاشلىق، ياغنى كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش ۋە كېلىشىم باھادا سېتىش تىجارەت بۆلۈمى ۋە دۇكىنى قۇرۇلدى. 1984 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىشقا رەهبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئارقىلىق ئاشلىق، ياغنى كېلىشىم باھادا ئېلىپ، كېلىشىم باھادا سېتىش تىجارەت بۆلۈمنى ۋىلايەت بويىچە 2 - دەرىجىلىك ئىلغار كارخانا قىلىپ بېكىتىپ، لايىقەتلىك گۇۋاهنامىسى تارقىتىپ بەردى. 1989 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئاشلىق ئىدارىسى سىستېمىسىدىكى ئاساسىي قاتلام ئورنى ئالتىگە، مۇستەقىل هېسابات ئورنى ئۈچكە، ئىشچى - خىزمەتچى سانى 91 گە يەتتى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىچىدە مىللىي ئىشچى - خىزمەتچى 66 نەپەر.

كەلپىن ناهيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ئاساسلىق ئەسلىھەلىرىنىڭ كۆپىيىش ئەھۋالى

جەدۋەل 10 - 7

يىللار	تۈرى	كۆلىمى	كەتكەن مەبلەغ (يۈەن)	سىغىمى (جىلىك)
1955	ئاشلىق ئامبىرى	بىر ئېغىزلىق		500000
1959 — 1958	ئاشلىق ئامبىرى	ئىككى ئېغىزلىق	37107.7	
1966	سېمونت ياتقۇزۇلغان مەيدان		2127.05	
1966	ياغ تارتىش ماشىنىسى		394877	
1967	ئۈن زاۋۇتى		2536611	
1972	رېمونتخانا		1000	
1972	ئۈن ئامبىرى	168m²	8000	
1976	ئاشلىق ئامبىرى	ئىككى ئېغىزلىق	31937.24	1000000
1983	خىزمەت بىناسى	1240m²	211736.41	
1983	كېلىشىم باھا دۇكىنى	120m²	17000	
1983	چوڭ گىر		13704	
1983	قۇدۇق		70000	
1984	سۇ مۇنارىسى	50m³	48939.27	
1989	ئۈن زاۋۇتى	537²	510000	

§ 2 . پاراق ئېلىش ۋە سېتىۋېلىش

1 .پاراق ئېلىش

مىنگو دەۋرىدە غەللە - پاراق ئىنتايىن ئېغىر بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، سودىگەرلەر بازار- دىن تۆۋەن باھادا ئاشلىق سېتىۋېلىپ ، شىمالىي شىنجاڭغا يۆتكەپ يۇقىرى باھادا ساتقان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بەلگىلىمە بويىچە باج ئېلىش ، قانۇن بويىچە ئازايتىش ، كېچىرىم قىلىشتىن ئىبارەت مۇۋاپىق سىياسىي ئىزچىللاشتۇرۇلغانلىقتىن ، ھەر مىللەت خەلقى قىزغىنلىق بىلەن غەللە - پاراق تاپشۇرىدىغان بولدى. 1953 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە جەمئىي ئامبارغا كىرگۈزۈلگەن غەللە - پاراق 14 مىليون 298 مىڭ جىڭغا يەتتى. 1984 - يىلى مەھسۇلات ئاشسىمۇ باجنى ئاشۇرماسلىقتىن ئىبارەت باجنى يېنىكلىتىش سىياسىتى ئىزچىللاشتۇرۇلغاچقا ، ئامبارغا تاپشۇرۇلدىغان غەللە - پاراق كېمەيىپ كەتتى. 1984 - يىلى دېھقانچىلىق باج سېلىقىنىڭ نىسبىتى 1953 - يىلدىكى 9.23% تىن 1.69% كە چۈشۈپ قالدى. يىللار بويىچە ئېلىنغان غەللە - پاراق ئامبارغا تاپشۇرۇلغان- دىن كېيىن ، مالىيە تەرىپىدىن باھا بويىچە ئاشلىق ئىدارىسىگە بۇيرۇپ بېرىلىپ ، مالىيە كىرىمىگە كىرگۈزۈل- دى ، ئۇ خەلقتىن ئېلىنىپ ، خەلققە ئىشلىتىلدى.

2 . ئاشلىق سېتىۋېلىش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئاشلىق باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن ، كەلپىن ناھىيىسىدە قىسمەن ئاشلىق سېتىۋېتىلدى. شۇندىن كېيىن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا رەھبەرلىكىدىكى ئاشلىق ، ياغ بازىرى قۇرۇلۇپ ، بازار ئارقىلىق ئېلىش - چىقىرىش بىرلەشتۇرۇلۇپ ، بازارغا كىرگەن ئاش- لىق ، ياغ سېتىۋېلىندى ، ئاشلىق سودىگەرلىرىنىڭ ئاشلىق ، ياغنى توشۇپ سېتىش ۋە بازار سىرتىدا سودا قىلىشى چەكلىنىپ ، ئاشلىق بازىرى تۇراقلاشتۇرۇلدى. 1955 - يىلى يېزىلاردىكى ئارتۇق ئاشلىقنى سېتى- ۋېلىش داۋامىدا ئائىلىلەر بىرلىك قىلىنىپ ، ئاشلىقنىڭ ئارتۇق - كەمى ھېسابلىنىپ ، ئارتۇق ئاشلىق سېتى- ۋېلىندى ، كەم ئاشلىق سېتىپ بېرىلدى. 1957 - يىلدىن باشلاپ ئاشلىقنى پىلانلىق سېتىۋېلىپ ، پىلانلىق تەمىنلەش (بىر تۇتاش سېتىۋېلىپ ، بىر تۇتاش سېتىش) يولغا قويۇلدى ، ئائىلە بويىچە ھېسابلىنىپ ، گۇڭشې بويىچە تەڭپۇڭلاشتۇرۇلدى ، مەھسۇلات مىقدارى ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇپ ، ئوزۇقلۇق ئاشلىق ، ئۇرۇق ۋە يەم - خەشەك يېتەرلىك قالدۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئېشىنچە ئاشلىقنىڭ 80 — 90 پىرسەنتىنى دۆلەت سېتى- ۋالدى ، ئاشلىق يېتىشمىسە ، نورما بويىچە تەمىنلەندى ، چەت - ياقا ، چارۋىچىلىق رايونلىرى بېلەتكە ئا- ساسەن ئاشلىق بىلەن تەمىنلەندى. بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئورۇندىلىپ بولغاندىن كېيىنكى با- زارغا كىرگەن ئاشلىق ، ياغنى ئۆز - ئارا ئالماشتۇرۇشقا يول قويۇلۇپ ، ئارتۇق - كەمى ۋەتۇرى تەڭ- شەلدى. 1962 - يىلدىن باشلاپ ئاشلىق سېتىپ بەرگۈچىلەرنى مۇكاپاتلاش چارىسى يولغا قويۇلدى ؛ 750 كىلوگرام ئاق ئاشلىق سېتىپ بەرسە ئالتە مېتر پاختا رەخت ، ئىككى پار رېزىنكە ئاياغ كېيىم ، ئۇچ كى- لوگرام شېكەر ، ئىككى مېتر تاۋار ، 0.5 كىلوگرام تاغار توقۇيدىغان پاختا ، 0.5 كىلوگرام چاي مۇكاپات تەرىقىسىدە سېتىپ بېرىلدى ؛ 750 كىلوگرام قارا ئاشلىق سېتىپ بەرسە بەش مېتر پاختا رەخت ، ئىككى پار رېزىنكە ئاياغ كېيىم ، ئىككى كىلوگرام شېكەر ، 0.5 كىلوگرام تاغار توقۇيدىغان پاختا مۇكاپات تەرىقىسى- دە سېتىپ بېرىلدى. 1965 - يىلى ئارتۇق سېتىپ بەرگەن ئاشلىققا باھا قوشۇپ مۇكاپات بېرىش چارىسى يولغا قويۇلۇپ ، ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىن ، ئارتۇق تاپشۇرۇلغان قىسـ

مغا 30% بويىچە باھا قوشۇپ مۇكاپات بېرىلدى. يازلىق ئاشلىق سېتىپ بەرگەنلەر يازدا مۇكاپاتلاندى، كۈزلۈك ئاشلىق سېتىپ بەرگەنلەر كۈزدە مۇكاپاتلاندى. گۈرۈچ، بۇغداي، ياغلىقدان، ماش- پۇرچاققا بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسىنىڭ 30 پرسەنتى بويىچە باھا قوشۇپ بېرىلدى، كۆممقوناق قاتارلىق قارا ئاشلىققا 20% بويىچە باھا قوشۇپ بېرىلدى. ئارتۇق ئاشلىق، ياغلىقدان سېتىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن قوشۇلغان باھا ۋە مۇكاپاتنىن بەھرىمەن بولغان گۇڭشې، ئەترەتلەر ۋە دېھقانلارغا قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلمەدىغان ئاشلىق سېتىپ بېرىلمەدى.

1979 - يىلدىن 1983 - يىلغىچە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېزىلارغا ئائىت ئىقتىسادىي سىياسەتلىرى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، ئاشلىقنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى يەنە بىر قېتىم ئۆستۈرۈلدى. 1984 - يىلى توختام بويىچە سېتىۋېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئىقتىسادىي توختامنامىدە دۆلەت، كوللېكتىپ ۋە شەخسىنىڭ ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ مەنپەئىتىگە تەڭ ئېتىبار بېرىلدى. 1985 - يىلى ئاشلىق سېتىۋېلىش خىزمىتى ۋە مۇئەسسەسلىرى داۋاملىق ياخشىلىنىپ، يەر گىرى ئورنىتىلدى، خادىملار كۆپەيتىلدى، سىناپ تەكشۈرۈش، تارازىدا تارتىش، بېلەت كېسىش، پۇل تۆلەشتىن ئىبارەت ئۇلانما مەشغۇلات ئۇسۇلى قوللىنىلىپ، ئاشلىق سېتىشقا قولايلىق يارىتىلدى؛ «ئەلا سۈپەتكە ئەلا باھا قويۇش، سۈپىتى بويىچە دەرىجىگە ئايرىپ باھا قويۇش» تىن ئىبارەت باھا سىياسىتى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ئاشلىق كۆپ سېتىۋېلىنىپ ۋە كۆپ ساقلىنىپ، دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىندى.

دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ راۋاجلىنىشى، ئاشلىقنىڭ تاۋارلىق نىسبىتىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، سېتىۋېلىنىدىغان ئاشلىقمۇ كۆپەيدى، 1953 - يىلى سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 420 مىڭ جىڭ بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي ئاشلىقنىڭ 92 .7 پرسەنتىنى ئىگىلدى. 1954 - يىلى سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 290 مىڭ جىڭ بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي ئاشلىقنىڭ 58 .4 پرسەنتىنى ئىگىلدى. 1964 - يىلى سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 500 مىڭ جىڭ بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي ئاشلىقنىڭ 96 .5 پرسەنتىنى ئىگىلدى. 1974 - يىلى سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 310 مىڭ جىڭ بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي ئاشلىقنىڭ 1 .3 پرسەنتىنى ئىگىلدى. 1985 - يىلى سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 741 مىڭ جىڭ بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي ئاشلىقنىڭ 81 .4 پرسەنتىنى ئىگىلدى. 1990 - يىلى سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 660 مىڭ جىڭ بولۇپ، يىللىق ئومۇمىي ئاشلىقنىڭ 17 .4 پرسەنتىنى ئىگىلدى.

§ 3 . تەمىنلەش

1 . ئاشلىق، ياغ بازىرى

1949 - يىلدىن 1953 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاشلىق بازىرى خېلى جانلاندى، يىللىق سودا مىقدارى 1 مىليون 500 مىڭ جىڭدىن ئېشىپ كەتتى. 1954 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا رەھبەرلىكىدىكى ئاشلىق بازىرى قۇرۇلۇپ، ئاشلىق سودىسىنىڭ مىقدارى ۋە باھاسى داۋاملىق مۇقىملاشتى. 1957 - يىلى بىر تۇتاش سېتىۋېلىپ، بىر تۇتاش سېتىش يولغا قويۇلۇپ، ئاشلىق بازىرى تاقىۋېتىلدى، سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن، يەنە ئاز مىقدارىدىكى ئاشلىق بازارغا سېلىندى. 1979 - يىلى ئاشلىقنى كېلىشىم باھادا سېتىش يولغا قويۇلۇپ، بازازدىكى تەمىنلەش بىلەن تەلەپ تەڭشەلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاشلىق - ياغ بازار سودىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1979 - يىلى كېلىشىم باھادا 19 مىڭ 824 جىڭ ئاشلىق، 15 مىڭ 163 جىڭ سۇ يېغى سېتىلدى. 1980 - يىلى ئاشلىق بازىرىدىكى سودا مىقدارى 2 مىليون جىڭدىن ئېشىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىللىق سودا مىقدارى 2 مىليون جىڭدىن يۇقىرى بولدى. 1981 - يىلى ئاشلىق ئىدارىسىدە كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىپ، كېلىشىم باھادا سېتىش تە-

جارەت بۆلۈمى ۋە دۆكنى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى 255 مك جك ئاشلىق سېتىلدى ، 1982 ـ يىلى 484 مك جك ، 1985 ـ يىلى 516 مك جك ئاشلىق سېتىلدى ، 1986 ـ يىلى102 مك جك گۈرۈچ ، 65 مك جك سۇ يېغى سېتىلدى ، 1988 ـ يىلى 505 مك جك ئاشلىق ، 105 مك جك سۈيېغى سېتىلدى ، 1989 ـ يىلى 380 مك جك ئاشلىق ، 65 مك جك سۇ يېغى سېتىلدى .

2 . ئاشلىق ، ياغ بىلەن تەمىنلەش

1) **بازار ئاھالىسىنىڭ ئىستېمال ئاشلىقى** 1949 ـ يىلدىن 1957 ـ يىل 9 ـ ئايغىچە ناھىيە بازىرى ئاھالىسىنى ئاشلىق ، ياغ بىلەن تەمىنلەشتە نورما يولغا قويۇلمىدى . 1957 ـ يىل 10 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئاشلىق بىلەن نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى . بۇنىڭدا ئادەمگە قاراپ نورما بەلگىلەندى ۋە ئەمگەك سالمىقىنىڭ ئېغىر يېنىكلىكىگە قاراپ ئىش تۈرى بېكىتىلىپ ، نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى . 11 ياشتىن يۇقىرىلارنىڭ ئايلىق تەمىنلىنىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 30 جك ، ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك قىلىدىغانلارنىڭ ئايلىق تەمىنلىنىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 42 جىڭدىن 52 جىڭغىچە ، يېنىك جىسمانىي ئەمگەك قىلىدىغانلارنىڭ ئايلىق تەمىنلىنىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 32 جىڭدىن 40 جىڭغىچە ، بىر ياشقا توشمىغان بالىلارنىڭ ئايلىق تەمىنلىنىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئالتە جك ، بىر ياشلىق بالىلارنىڭ ئايلىق تەمىنلىنىدىغان ئوزۇقلۇق ئاشلىقى توققۇز جك (شۇندىن باشلاپ ھەر يىلى ئىككى جك قوشۇلدى) بولدى . سۇ يېغى ھەر كىشىگە ھەر ئايدا يېرىم جك بېرىلدى . ھېيت ـ بايراملاردا سۇ يېغى كۆپەيتىپ بېرىلدى . ئاشلىق ، ياغ تۇرى مۇڭاپىق تەڭشەلدى . ئاشلىقنى تېجەپ ئىشلىتىش ، پىلانلىق ئىشلىتىش تەشەببۇس قىلىنىپ ، تېجەپ قېلىنغان ئاشلىق ئۆزىگە مەنسۇپ بولدى . 1960 ـ يىل 2 ـ ئايدىن باشلاپ ناھىيە بازىرىدىكى 11 ياشتىن يۇقىرى ئاھالىلەرنىڭ ھەر بىرى ھەر ئايدا بىر جىڭدىن ئاشلىق تېجەپ قالدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيە بازىرى ئاھالىسى خېلى تېز كۆپەيدى . 1989 ـ يىلى بازار ئاھالىسى 1950 ـ يىلدىكى 1200 ئادەمدىن 7704 ئادەمگە يېتىپ ، 5.4 ھەسسە ئاشتى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بازىرى تەمىنلەنگەن ئاشلىق 1953 ـ يىلدىكى 700 مك جىڭدىن 2 مىليون 862 مك جىڭغا يېتىپ ، 3.09 ھەسسە ئاشتى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بازىرى 2 مىليون 732 مك جك ئاشلىق ، 54 مك جك ياغ بىلەن تەمىنلەندى .

2) **سودا ـ سانائەت كەسپىدە ئىشلىتىلگەن ئاشلىق** 1957 ـ يىل 10 ـ ئايدىن باشلاپ ناھىيە بازىرىدىكى سودا ـ سانائەت كەسپىدە سېتىلغان يېمەكلىكلەرگە ۋە ئاشلىقنى خام ئەشيا قىلغان تەييار بۇيۇملارغا ئاشلىق بېلىتى ئېلىندى ، تەييار بۇيۇملارغا ئىشلىتىلىدىغان ئاشلىق ۋە ياغ بازارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن پىلان بويىچە تەمىنلەندى . 1980 ـ يىلدىن ئىلگىرى سودا ـ سانائەت كەسپىدە ئىشلىتىلگەن ئاشلىقنىڭ ئاشلىق بېلىتى ئېلىنىدىغان قىسمى سېتىش تاختاي باھاسى بويىچە تەمىنلەنگەن ، ئاشلىق بېلىتى ئېلىنمايدىغان قىسمى كېلىشىم باھا بويىچە تەمىنلەنگەندى . 1981 ـ يىلدىن كېيىن سودا ـ سانائەت كەسپىنى ئادەتتىكى باھادىكى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش توختىتىلدى .

3) **يېزىلار ئىشلىتىدىغان ئاشلىق** 1954 ـ يىلدىن باشلاپ يېزا ، چارۋىچىلىق رايونلىرى ئىشلىتىدىغان ئاشلىقنى ، گۈڭشې(يېزا) بىرلىك قىلىنىپ ، ئارتۇق ـ كەمى تەڭشىلىپ ، ئارتۇق قىسمى سېتىۋېلىندى ، كەم قىسمى تەمىنلەپ بېرىلدى . ھەر كىشىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئوزۇقلۇق ئاشلىقى 410 جك بولدى . 1960 ـ يىلدىن كېيىن ئاساسلىق ئەمگەك كۈچى بىلەن قوشۇمچە ئەمگەك كۈچىنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئۆلچىمى پەرقلەندۈرۈلدى . ئاساسلىق ئەمگەك كۈچىنىڭ يىللىق نورمىسى 420 جىڭدىن ئاشۇرۇلمىدى ، قوشۇمچە ئەمگەك كۈچىنىڭ يىللىق نورمىسى 320 جىڭدىن تۆۋەنلىتىلمىدى .

1989 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە يېزا ئاھالىسى 1949 ـ يىلدىكى 14 مك 923 تىن 26 مك 859 غا يېتىپ ، 79.98% كۆپەيدى . يېزىلار تەمىنلەنگەن ئاشلىق 1954 ـ يىلى 850 مك جك ، 1956 ـ يىلى 1

مىليون 850 مك جىك ، 1971 ـ يىلى 2 مىليون 40 مك جىك بولدى . 1982 ـ يىلدىن باشلاپ يېزىلار تەـ مىلەنگەن ئاشلىق تۆۋەنلەپ ، 1989 ـ يىلى 614 مك جىڭغا چۈشۈپ قالدى . ئاشلىق بازىرى قويۇۋېتىلگەنـ دىن كېيىن ، يېزىلار ئىشلىتىدىغان ئاشلىقنىڭ كۆپ قىسمى بازار ئارقىلىق تەڭشەلدى .

§ 4 . ساقلاش ، توشۇش

1 . ئامباردا ساقلاش

چىك سۈلالىسىنىڭ دا...رقى مەزگىلى ۋە مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە بىرلا ئاشلىق ئامبىرى (ئېھـ تىيات ئامبىرى) بار ئىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىلدە ، كەلپىن ناھىيىسىدە پەقەت تۆت ئېغىزلىق ، 240 كۇادرات مېتىرلىق بىر ئاددىي ئاشلىق ئامبىرى بولۇپ ، ئۇنىڭغا 500 مك جىك ئاشلىق سىغاتتى . 1958 ـ يىلى سىغىمى 2 مىليون جىڭلىق بىر ئۆلچەملىك ئامبار سېلىندى . 1984 ـ يىلى 2364.4 كۇادرات مېتىرلىق ، سىغىمى 6 مىليون جىڭلىق ئامبار سېلىندى . 1989 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە يەتتە ئاشلىق ئامبىرى سېلىندى (بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئۆلچىمى دەرىجىسىدىكى ئامبار ئىككى) ، ئامبار سىغىمى 6 مىلـ يون 500 مك جىڭغا يەتتى .

ئاشلىق ساقلاشتا « تۆتتىن خالى » (زىياندىش ھاشاراتتىن خالى ، سېسىپ قېلىشتىن خالى ، چاشـ قاندىن خالى ، خېيىم ـ خەتەردىن خالى) ئاشلىق ئامبىرى يارىتىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1978 ـ يىلى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەتلىك تەكشۈرۈشى ئارقىلىق كەلپىن ناھىيىسى « تۆتتىن خالى » ئاشلىق ئامبىرى ياراتقان ناھىيە دەپ باھالاپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى . 1981 ـ يىلى 117 مك جىك ئاشلىققا مېتە چۈـ شۈپ كەتكەنلىكى ئېنىقلاندى . بۇ ،يىل ئاخىرىدا ئامباردا ساقلانغان 2 مىليون 920 مك جىك ئاشلىقنىڭ تۆت پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . تازىلاش ۋە دورا ئارقىلىق ئالدىنى ئېلىش نەتىجىسىدە مېتە چۈشكەن ئاشلىق 1983 ـ يىلى 37 مك جىڭغا تۆۋەنلەپ ، يىل ئاخىرىدا ئامباردا ساقلانغان 3 مىليون 640 مك جىك ئاشلىقـ نىڭ 1.02 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1983 ـ يىلى 900 مك جىك كۆممىقوناقنىڭ قۇرۇپ كەتكەنلىكى بايقالـ دى ، ئامباردىن ئالماشتۇرۇش ، ھارارەتنى تۆۋەنلىتىش ئارقىلىق بۇ ئاشلىق زىياندىن ساقلاپ قېلىندى . شۇ يىلى ھەر10 مك جىك ئاشلىقنى ساقلاش خراجىتى 5.3 يۈەنگە چۈشتى . 1984 ـ يىلى ئاچال يېزىسـ نىڭ ئاشلىق ئامبىرىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئۆزلىرى ھەرىكەتلىنىپ ، 500 مك جىك ئاشلىق سىغدىغان بىر ئامبار سالدى . ناھىيە بويىچە ئېلىپ بېرىلغان باھالاپ سېلىشتۇرۇشتا بۇ ئاشلىق ئامبىرى « تۆتتىن خاـ لى » ئاشلىق ئامبىرى بولۇپ باھالاندى . 1988 ـ يىلى « تۆتتىن خالى » ئاشلىق ئامبىرىنى مۇستەھكەملەش مەسئۇلىيەتنامىسى تۈزۈپ چىقىلىپ ، ئېنىق ئىش تەقسىم قىلىۋېلىپ مەسئۇل بولۇش يولغا قويۇلۇپ ، مۇكاـ پاتلاش ۋە جازالاش چارىسى بەلگىلەندى . ئامبار باشقۇرغۇچىلار پۈتۈن ئاشلىق ئامبارلىرىنى دورا ئار ـ قىلىق ئىسلاپ زەھەرسىزلەندۈردى ھەم ئىشك ـ دېرىزىلەرنى سۇرتۇپ تازىلاپ ، ئامبار ئىچىنى سۈپۈرۈپ پاكىزلەپ ، تاملارنى ئاقارتىپ ، ئامبارنىڭ ساقلاش سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى .

2 . ئاشلىق يۆتكەپ كېلىش

1955 ـيىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ئاشلىقنىڭ كەم قىسمىنى ئاساسەن شەخسلەر سېرتتىن يۆتكەپ كېلەتـ تى . 1955 ـ يىلدىن كېيىن ناھىيىدىكى ئاشلىق تارماقلىرى بىر تۇتاش يۆتكەيدىغان بولدى . ئاشلىق تو ـ شۇشتا ، ئاساسلىقى ، سېرت ناھىيىلەرنىڭ ۋە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاز ساندىكى ئاپتوموبىللىرىغا تايىنىلـ

دى. ناهيه ئىچده ئاشلىق يۆتكەشته تۆگه ، ئېشەك هارۋىسى ، ئات هارۋىسى ئىشلىتىلدى. 1974 - يىلى ئاشلىق ئىدارىسى « 35 » ماركىلىق ئىككى تېراكتور سېتىۋېلىپ ، بازار ، يېزىلاردا ئاشلىق يۆتكەشكه ئىشلەتتى. 1978 - يىلى ، 1980 - يىلى « ئازاد » ماركىلىق ئاپتوموبىلدىن ئىككىسى سېتىۋېلىندى ، 1985 - يىل 3 - ئايدا ياپونىيده ئىشلەنگەن « 130 » تېپلىق 1.5 تونناىلىق بىر ئاپتوموبىل سېتىۋېلىندى ، 11 - ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن « زىل » ماركىلىق بەش تونناىلىق بىر ئاپتوموبىل سېتىۋېلىندى. شۇنىڭ بىلەن ناهيه ئىچىدىكى ئاشلىق توشۇش مەسلىسى ئاساسىي جەهەتتىن هەل بولدى.

كەلپىن ناهيىسىده سۇ ئېغىر دەرىجده قىس. غەيرىي يېزا نوپۇسىنىڭ كۆپىيىشى تېز بولغانلىقتىن ، ئۇزاقتىن بۇيان بىر قىسىم ئاشلىقنى باشقا جايلاردىن يۆتكەپ كېلىشكه توغرا كەلدى. 1953 - يىلى يۆتكەپ كېلىنگەن ئاشلىق 510 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، شۇ يىللىق تەمىنلەنگەن 700 مىڭ جىڭ ئاشلىقنىڭ 72.86 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1963 - يىلى يۆتكەپ كېلىنگەن ئاشلىق 1 مىليون 910 مىڭ جىڭغا يېتىپ ، شۇ يىللىق تەمىنلەنگەن 2 مىليون 180 مىڭ جىڭ ئاشلىقنىڭ 87.61 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1960 - يىلدىن 1963 - يىلغىچه بولغان تۆت يىل ئىچىده جەمئىي 4 مىليون 50 مىڭ جىڭ ئاشلىق ، 60 مىڭ جىڭ سۇ يېغى يۆتكەپ كېلىندى. 1973 - يىلى يۆتكەپ كېلىنگەن ئاشلىق 1 مىليون 600 مىڭ جىڭ بولۇپ ، شۇ يىللىق تەمىنلەنگەن 2 مىليون 650 مىڭ جىڭ ئاشلىقنىڭ 60.38 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1983 - يىلى يۆتكەپ كېلىنگەن ئاشلىق 2 مىليون 950 مىڭ جىڭ بولۇپ ، شۇ يىللىق تەمىنلەنگەن 3مىليون 750 مىڭ جىڭ ئاشلىقنىڭ 78.67 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1989 - يىلى يۆتكەپ كېلىنگەن ئاشلىق 2 مىليون 340 مىڭ جىڭ بولۇپ ، شۇ يىللىق تەمىنلەنگەن 3 مىليون 476 مىڭ جىڭ ئاشلىقنىڭ 67.32 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1990 - يىلى ئادەتتىكى باهادا 2 مىليون 706 مىڭ جىڭ ئاشلىق ، كېلىشىم باهادا 200 مىڭ جىڭ ئاشلىق يۆتكەپ كېلىندى. دۆلەت ئۇزاقتىن بېرى كەلپىن ناهيىسى ئۈچۈن ئاشلىق ، ياغ يۆتكەپ بەردى. بۇ ، كەلپىن خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا ، كەلپىننىڭ سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتا مۇهىم رول ئوينىدى.

كەلپىن ناهيىسىنىڭ پاراق ئېلىش ، ئاشلىق ، ماي سېتىۋېلىش ، تەمىنلەش ، يۆتكەپ كېلىش ئەهۋالى

جەدۋەل 10 - 8 بىرلىكى : 10 مىڭ جىڭ

يىللار	پاراق ۋە سېتىۋېلىنغىنى			تەمىنلەنگىنى			يۆتكەپ كېلىنگىنى		ئامباردىكى ئاشلىق قالدۇقى
	جەمئىي	پاراق	سېتىۋېلىنغىنى	ئاشلىق			ئاشلىق	سۇيىغى	
				جەمئىي	بازار	يېزا			
1953	92	50	42	70	70				82
1954	82	53	29	139	54	85	57		22
1955	60	43	17	124	46	78	183		123
1956	89	47	42	245	60	185	118		39
1957	176	57	119	199	53	146	112		21
1958	163	81	82	235	80	155	31	6.7	20
1959	160	80	80	134	67	67	56	2.4	64

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

48	0.6	19	0.8	71	82	153	50	90	140	1960
19	1.7	21	0.4	131	95	226	8	47	55	1961
35	1.5	174	1.6	140	72	212	1	28	29	1962
141	2.2	191	1.7	150	68	218	6	40	46	1963
17	0.7	197	1.6	139	88	227	50	77	127	1964
172	1.3	106	1.7	123	97	220	41	84	125	1965
156	0.7	81	1.9	122	114	236	23	38	61	1966
147	1.5	148	2.3	172	111	283	15	37	52	1967
113	1.5	278	2.1	175	108	283	10	55	65	1968
100	2.2	186	2.2	146	120	266	9	40	49	1969
85	1.6	197	7.1	148	111	259	11	55	66	1970
84	2.7	318	2.8	204	118	322	38	15	53	1971
139	1.2	105	2.5	74	117	191	48	38	86	1972
90	1.5	160	2.3	145	120	265	37	33	70	1973
65	3	243	2.2	96	123	219	31	25	56	1974
117	3	185	2.6	85	121	206	77	54	131	1975
98	2.8	100	1.9	90	124	214	103	54	157	1976
170	2.7	175	2.7	88	125	213	90	56	146	1977
168	2.9	233	2.7	103	125	228	35	56	91	1978
206	3	261	3	148	130	278	109	2	111	1979
169	2.8	357	3	146	188	334	15	13	28	1980
292	3.5	380	7	166	192	358	11	13	24	1981
312	7.5	254	17	185	201	386	39.5	12.5	52	1982
364	10.9	295	11	149	226	375	56.7	13.3	70	1983
336	12.2	294	9	153	239	392	72.9	24.1	97	1984
281	8.4	219	13.6	72	232	304	74.1	18.9	93	1985
318.4	6.5	224	7	116.8	247.3	364.1	49.7	20	78.2	1986
393.4	11.9	202	6.8	82	254.4	336.4	50	20	63.6	1987
247.2	10.5	241	5.1	83.5	281.5	365	51.56	20	66.2	1988
450.2	6.5	234	5.2	61.4	286.2	347.6	50	20	52	1989

V باب

تاشقى سودا

ناهيىلىك تاشقى سودا شركىتى 1954 ـ يىل 2 ـ ئايدا قۇرۇلدى ، 1955 ـ يىلى ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى . 1958 ـ يىل 10 ـ ئايدا ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى سودا ئىدارىسىدىن بۆلۈنۈپ چىقتى . 11 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بۇ ئىدارىگە لىيۇداشەن باشلىق بولدى . تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ ئاساسلىق كەسپى چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ھەم ئىچكى قىسىمدا سېتىشنى ئۇيۇشتۇرۇش ، كىگىز باستۇرۇپ ، جۇۋا تىكتۇرۇپ ، كۆن ـ چەم ئىشلەپ بازارنى تەييار بۇيۇم بىلەن تەمىنلەشتىن ئىبارەت ئىدى . 1960 ـ يىلى ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قارىمىقىدا بىر پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى ، بىر سودا دۇكىنى قۇرۇلدى . ئىشچى ـ خىزمەتچى سانى 25 كە يەتتى . ھاشخان پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا باشلىق بولدى ، گويىڭسەي سودا دۇكىنىغا دىرېكتور بولدى . تاشقى سودا دۇكىنى پىششىقلاپ ئىشلەنگەن چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەشتىن سىرت ، يەنە سارجا ، سوكنو قاتارلىق تاۋارلار بىلەنمۇ تەمىنلىدى . 1963 ـ يىل 10 ـ ئايدا تاشقى سودا ئىدارىسى ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى . 1982 ـ يىل 8 ـ ئايدا ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى يەنە تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىدىن بۆلۈنۈپ چىقتى ، ئۇنىڭ ھېساباتىنى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى بىر تۇتاش قىلدى . ناھىيە بازىرىدا سېتىۋېلىش ـ سېتىش نۇقتىسى ، گۈڭشېلاردا ۋەكالەتەن سېتىۋېلىش نۇقتىسى قۇرۇلدى . 15 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بۇ ئىدارىگە ئەمەر يولبولدى باشلىق بولدى . بۇ ئىدارە 1982 ـ ، 1983 ـ يىللىرى پايدا ئالدى ، 1984 ـ يىلى زىيان تارتتى . 1985 ـ يىل 5 ـ ئايدا ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىغا قوشۇۋېتىلىپ ، « ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى چاي ـ چارۋا مەھسۇلاتلىرى تىجارەت بۆلۈمى » دەپ ئاتالدى .

VI باب

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ، ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش

1964 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ناهيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلۇپ ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش كەسپى باشلاندى . شۇ يىلى يېزىلار تۆت « شەرق قىزارـ دى ـ 54 » تېپلىق تراكتور ، بىر چاۋشيەننىڭ « تۇلپار ـ 28 » تېپلىق تراكتورى ، تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمانلىرىدىن تۆت دانە بەش چىشلىق سوقا ، 24 قۇرلۇق ئۇچ سيالكا ، ئىككى چىشلىق ئۇچ

سوقا ، بەش ئېغىر تېپتىكى تىرنا ، بەش ئوتتۇرا تېپتىكى كولتىۋاتور ، ئالتە يېنىك تېپتىكى يۇمىلاق تىرنا ، بىر بۇغداي دېنىنى ئايرىش ماشىنىسى ، بىر تاللاش ماشىنىسى قاتارلىق يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەندى .

1973 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلۇپ ، يېرىم ماشىنىلاشقان دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە ئۇنىڭ سەپلىمىلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى . شۇندىن كېيىن يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى ۋە ئۇنىڭ سەپلىمىلىرى تىجارىتى ئۇزلۇكسىز كۆپىيىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە پولات ماتېرىياللىرى ، سېمونت ، ئەينەك قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋە بىناكارلىق ماتېرىياللىرى تىجارىتىمۇ يولغا قويۇلدى .

1974 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق سېتىۋېلىش پونكتى قۇرۇلۇپ ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى كۆپ يول بىلەن تەمىنلەش يولغا قويۇلدى . 1990 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىنىڭ سېتىلىش سوممىسى 1 مىليون 36 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1985 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ، ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش پونكتى « يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ، ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش شىركىتى » دەپ ئاتالدى . شىركەتكە لى كۈي دىرېكتور بولدى . 1985 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بۇ شىركەت 25 يېزا ئىگىلىك ماشىنىسى ، 25 تراكتور ، 923.9 تونىا پولات ، 2781 تونىا سېمونت ، 2643 سانداۋۇق ئەينەك (ھەر سانداۋۇقى 100 كۋادرات مېتر) ، 33.1 تونىا ئاسفالت ، 265 ئاپتوموبىل بالونى ، 2253 كانار تاغار بىلەن تەمىنلىدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1973 - يىلىدىن 1989 - يىلغىچە بولغان يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تىجارىتى ئەھۋالى

جەدۋەل 10 - 9　　بىرلىكى : يۈەن

يىللار / تۇرلەر	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	ئامبار قالدۇقى	يىللار / تۇرلەر	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	ئامبار قالدۇقى
1973	171840	215577	75013	1982	445076	353496	256112
1974	108645	137768	80490	1983	397700	412710	265108
1975	294666	223876	157355	1984	591100	619728	204557
1976	154705	188616	125311	1985	626462	689711	186808
1977	331543	353273	110619	1986	699122	884157	157996
1978	310105	267606	161328	1987	916035	1000211	193711
1979	955663	935164	264495	1988	1002075	1061597	134169
1980	499955	507376	316940	1989	833691	923324	44636
1981	148546	164807	213325				

ئون بىرىنچى قىسىم

سودا ـ سانائەت . مال باھاسى . ئۆلچەم باشقۇرۇش

ئون بىرىنچى قىسىم

سودا ـ سانائەت . مال باھاسى . ئۆلچەم باشقۇرۇش

I باب

سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش

1 § . باشقۇرۇش ئاپپاراتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ،1950 ـ يىل 6 ـ ئايدىن باشلاپ كەلگۈسى سودا ـ سانائەتنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇش بۆلۈمى قوشۇمچە ئىشلىدى. شۇيىلى سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىگە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتى قۇرۇلدى ، 1959 ـيىل 1 ـئايدا بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى ، 1965 ـيىلى ئۈچ مەخسۇس كادىر سەپلەپ بېرىلدى. 1978 ـيىلى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى ئاساسىدا سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 13كە كۆپەيدى. 1985 ـ يىلى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىدە بازار باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ، سودا ـ سانائەت كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ، يەككە ئىگىلىك بۆلۈمچىسى ، ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى ، ئىقتىسادىي توختام كېسىم قىلىش كومىتېتى ، يەككە تىجارەتچىلەر ئىگىلىك باشقۇرۇش جەمئىيىتى قوشۇمچە تەسىس قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئاچال يېزىسى ، گەزلىك يېزىسى ۋە ناھىيە بازىرىدا بىردىن سودا ـ سانائەت باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىندى .

2 § . بازار باشقۇرۇش

كەلگۈسى ھەر يىلى بىر قېتىم سودا ـ سانائەت كەسىپلىرىنى تىزىملاپ ۋە تەكشۈرۈپ تۇردى ، 1959 ـ يىلى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى بۇ خىزمەتنى قۇرۇلۇش بۆلۈمى خادىم تەشـ

كىللەپ ئىشلىگەندى. 1952 - يىلى كەسپىلەرنى تىزىملاش ، تەكشۈرۈش ئاساسىدا ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى ۋە كەسپداشلار گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1953 - يىلى ئەتىيازدا ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك ۋەكىللەر يىغىندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى توپ تارقىتىش سودا بازىسى يەنمۇ مۇستەھكەملىنىپ ، خۇسۇسىي سودا ئىشلىرى مۇۋاپىق راۋاجلاندۇرۇلدى. 1963 - يىلى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى تەزىملاپ ، تىجارەت كىنىشكىسىنى ئالماشتۇرۇپ ، كىنىشكىسىز تىجارەتچىلەرنى ئېنىقلاپ ، بازار تەرتىپىنى رەتكە سالدى.

1978 - يىلدىن كېيىن سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن نازارەت قىلىپ ، ئۇلارنىڭ قانۇنلۇق تىجارىتىنى قوغداپ ، ئىجتىمائىي ، ئىقتىسادىي تەرتىپنى ساقلاپ ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

1980 - يىلى تاۋار ئوبوروتى تۈزۈلمىسى بويىچە دەسلەپكى قەدەمدە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ ، بىر تۈركۈم كوللېكتىپ سودا ۋە يەككە سودا راۋاجلاندۇرۇلۇپ ، كۆپ خىل ئوبوروت يوللىرى ئېچىلىپ ، يېڭىلارنىڭ بازار سودىسى قويۇۋېتىلدى. سودا ، يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت تور - نۇقتىلىرى ۋە ئۇنىڭ خادىملىرى كۆپەيتىلدى. بازاردا جانلىق ، ئاۋات مەنزىرە بارلىققا كېلىپ ، ئاساسلىق تاۋارلار بىلەن تولۇق تەمىن ئېتىلدى ، تاۋارلارنىڭ ئوبوروت سوممىسى كۆرۈنەرلىك ئاشتى. 1981 - يىلى ناھىيە بويىچە سودا - سانائەت كارخانىسى 16 گە ، ئۇلارنىڭ خادىمى 704 كە ، كۆچمە مەبلىغى 657 مىڭ 600 يۈەنگە يەتتى. 1983 - يىل 1 - ئايدىن باشلاپ كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادىي توختاملىرىنى نازارەت قىلىش ، باشقۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە سودا - سانائەت كارخانىسى 46 گە ، يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ تىجارەت ئورنى 82 گە ، مەبلىغى 7 مىليون 602 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1981 - يىلدىكىدىن 10.56 ھەسسە ئاشتى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە سودا - سانائەتچىلەر ئائىلىسى 103 كە يېتىپ 1979 - يىلدىكىدىن 14 ھەسسە ، ئادىمى 504 كە يېتىپ 20 ھەسسە ، مەبلىغى 679 مىڭ 600 يۈەنگە يېتىپ ، 22.8 ھەسسە ئاشتى. 1990 - يىلى شەھەر - يېزىلاردىكى يەككە تىجارەتچىلەر ئائىلىسى(سودا ، تىرانسپورت ، قۇرۇلۇش ، مۇلازىمەت قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) 395 كە ، ئادىمى 1010غا يەتتى.

§ 3 . بازار سودىسىنى باشقۇرۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدە سودا بازارلىرىنى قۇرۇشقا تۈتۈش قىلىندى ۋە بازارلار ، رايونلارغا ئايرىپ باشقۇرۇلدى. 1953 - يىلى شەھەر ، يېزا بازىرىدا دەسلەپكى ئاشلىق بازىرى قۇرۇلدى. 1955 - يىلى بازار باشقۇرۇش بىر مەھەل قاتتىق ۋە چىڭ تۈتۈلۈپ ، دۆلەت ئىگىلىكى ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسىدا « ۋەكالىتەن بېجىرىش » كەسپى يولغا قويۇلۇپ ، تاۋارلار ھەددىدىن زىيادە كونترول قىلۇېلىنغانلىقتىن ، تىجارەتچىلەرنىڭ مال مەنبەسى ئازىيىپ ، تىجارەت سوممىسى تۆۋەنلەپ ، شەھەر بىلەن يېزىلارنىڭ ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇشىغا تەسىر يەتتى. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يېڭى

زىلاردىكى بازار سودىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە بازار بەرپا قىلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن ، كەلپىن ناھىيىسىدە 1960 ـ يىلى ۋە 1961 ـ يىلى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، يېزا بازارلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە بەرپا قىلىندى. بازار سودىسى جانلىنىشقا يۈزلىنىپ ، بازاردىكى مال باھاسى تۇراقلىق بولۇش ئاساسىدا تۆۋەنلىدى.

1966 ـ يىلدىن 1976 ـ يىلغىچە بولغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا ئامدا ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ، نۇرغۇن يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا سېلىشقا رۇخسەت قىلنماي ، بازار سودىسى كاساتلىشىپ كەتتى. « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ »تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ، بازار سودىسى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. پارتىيىنىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، بازار سودىسىنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تېز بولدى. 1983 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدا ئومۇمىي كۆلىمى 12 مىڭ 778 كۋادرات مېتر ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 591 كۋادرات مېتر كېلىدىغان بىر قەدەر چوڭ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى قۇرۇلدى. 1985 ـ يىلغا قەدەر بازار قۇرۇلۇشىغا جەمئىي 67 مىڭ 182.87 يۈەن مەبلەغ سېلىندى. ناھىيە بازىرىدىن باشقا ھەر قايسى يېزىلاردىمۇ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى قۇرۇلدى. ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 31 مىڭ 910 كۋادرات مېترغا ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1454 كۋادرات مېترغا يەتتى.

بازار سودىسىدا دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى تۈرگە ئايرىپ باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە ئىزچىل ئىجرا قىلىندى. ئاشلىق ، پاختا ، ياغلىقدان قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى بىر تۈتاش سېتىۋېلىش ، بىرتۈتاش سېتىش سىياسىتىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ، بۇ مەھسۇلاتلارنى ئاشلىق ۋە سودا تارماقلىرى بىر تۈتاش سېتىۋالدى ۋە ساتتى ؛ ئاساسلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلەر ، مۇھىم چارۋىلار ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرى ، مۇھىم قۇرۇق مېۋە (گۈلە ۋە ياڭاقنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ) ، مۇھىم يەرلىك ۋە ئالاھىدە مەھسۇلاتلار ، مۇھىم دورا ماتېرىياللىرى ھەمدە مەركەزلەشكەن ئىشلەپچىقىرىش رايونىدىكى ياغاچ ماتېرىياللىرى 2 ـ خىل ماددىي ئەشيا قىلىنىپ ، ئۇنى دۆلەتنىڭ ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلىرى مەسئۇل بولۇپ سېتىۋېلىش توختىمى تۈزۈپ سېتىۋالدى. ۋەزىپە ئورۇندالغاندىن كېيىنكى قىسمىنى ئورۇنلار ۋە شەخسلەر ئۆزى بىر تەرەپ قىلدى ؛ ئومۇمەن ، 1 ـ ، 2 ـ خىل ماددىي ئەشيا قاتارىغا كىرگۈزۈلمىگەن نەرسىلەر ئەركىن ئېلىپ سېتىلىدىغان 3 ـ خىل ماددىي ئەشيا قىلىندى.

1980 ـ يىلدىن بۇيان بازار سودىسىدا زور ئۆزگىرىش بولدى. بازارغا سېلىنغان تاۋارلارنىڭ تۈرى ۋە سانى ئۈزلۈكسىز كۆپەيىپ ، تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى زور ھەجىمدە ئاشتى. 1980 ـ يىلى بازارغا سېلىنغان تاۋارلارنىڭ تۈرى 72 گە ، ئومۇمىي قىممىتى 954 مىڭ 900 يۈەنگە يەتتى. 1990 ـ يىلى بازارغا سېلىنغان تاۋارلارنىڭ تۈرى 130 غا ، ئومۇمىي قىممىتى 5 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، تاۋار تۈرى %80.56 ، ئومۇمىي قىممىتى 4.24 ھەسسە ئاشتى.

بازار سودىسىنىڭ گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ ، بازار باشقۇرۇش رەسمىيەت ھەققىدىن قىلىندىغان كىرىمىمۇ مۇناسىپ ھالدا ئاشتى. 1990 ـ يىلى بازار باشقۇرۇش رەسمىيەت ھەققىدىن 100 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىنىپ ، 1979 ـ يىلدىكىدىن 35 ھەسسە ئاشتى.

كەلپىن ناھىيىسىدە 1980—1990 - يىللاردا يېزا ئىگىلىك سودا بازىرىغا سېلىنغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ۋە تۇرىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 11 - 1

يىللار	بازارغا سېلىنغان تاۋارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى (10 مىڭ يۈەن)	تاۋار تۇرى (خىل)
1980	95.49	72
1981	110.35	75
1982	122.13	78
1983	134.55	80
1984	136.12	94
1985	140.72	100
1986	153.01	103
1987	171.18	107
1988	124.90	110
1989	158.77	120
1990	500	130

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى بازار باشقۇرۇش رەسمىيەت ھەققى كىرىم سوممىسىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 11 - 2

يىللار	كىرىم سوممىسى (يۈەن)	يىللار	كىرىم سوممىسى (يۈەن)
1963	1943.31	1980	4381.02
1964	4220.02	1981	6765.00
1965	2010.73	1982	12337.60
1966	1633.55	1983	18060.18
1967	4015.71	1984	29966.16
1968	3101.51	1985	38299.66
1969	2729.47	1986	41523.30
1970	1660.65	1987	44168.27
1971	2292.45	1988	417117.65
1972	1981.75	1989	61022.55
1979	2701.90	1990	100 000.00

II باب

مال باھاسنى باشقۇرۇش

كەلپىن ناھىيسىنىڭ مال باھاسى خىزمىتىنى 1950 ـ يىلى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە بۆلۈمى قوشۇمچە باشقۇرغانىدى. 1954 ـ يىلى ناھىيلىك سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قوشۇمچە باشقۇرۇدىغان بولدى. 1962 ـ يىلى ناھىيلىك بازار باشقۇرۇش كومىتېتى باشقۇردى ، 1980 ـ يىلى ناھىيلىك پىلان كومىتېتىنىڭ قوشۇمچە باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈلدى. ھەمدە مەخسۇس مال باھاسى كادىرى سەپلەندى. 1984 ـ يىل 11 ـ ئايدا ناھىيلىك پىلان كومىتېتىدا مال باھاسنى تەكشۈرۈش ئورنى قۇرۇلدى.

§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى مال باھاسى

مىنگو دەۋرىدە بازارلار كاساتلىشىپ ، قەغەز پۇلنىڭ كۈرسى چۈشۈپ ، مال باھاسى ئۆسۈپ كەتكەنىدى. يېڭى زېكشىن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە نەق پۇلنىڭ كۈرسى چۈشۈپ ، بىر جىڭ ئاق ئۇننىڭ باھاسى بىر مىسقال بىر نەچچە پۇڭ كۈمۈشكە يەتكەن ، باشقا مالالارنىڭ باھاسىمۇ ناھايىتى قىممەت ئىدى. مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) 6 ـ ئايدا ھەر 100 جىڭ بۇغداي ئۇننىڭ باھاسى 8000 سەر كۈمۈشكە ، ھەر بىر جىڭ سۇ يېغىنىڭ باھاسى 300 سەر كۈمۈشكە يېتىپ ، ئالدىنقى يىللاردىكىدىن ئون ھەسسە ئۆرلىگەن. كەمبەغەللەر جان بېقىشقا ئامال تاپالماي ، ئاچ ـ يالىڭاچلىقتىن زار ـ زار قاقشىغان.

مىنگونىڭ 26 ـ يىلىدىن 29 ـ يىلىغىچە (1937 ـ يىلىدىن 1940 ـ يىلىغىچە) جۇڭگو كوممۇنىستلىرى ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئاقسۇ ناھىيسىنىڭ مەمۇرىي رەھبەرلىكىگە قاتنىشىپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بارغانلىقتىن ، بازار پۇل مۇئامىلىسى ، مال باھاسى مۇقىملىشىشقا يۈزلەنگەن. مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەسىرى شىنجاڭغا كىرگەن. گومىنداڭنىڭ چىرىك ھۆكۈمرانلىقى تۈپەيلىدىن ، مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلەپ ، بازارلار كاساتلىشىپ ، خەلق تۇرمۇش كەچۈرۈشكە ئامالسىز قالغان. مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (2194 ـ يىلى) 5 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىن مىنگونىڭ 53 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) 4 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىگە قەدەر ناھىيە بويىچە مال باھاسى 100 ھەسسە ياكى نەچچە يۈز ھەسسە ئۆرلەپ كەتكەن. بىر بۆزنىڭ باھاسى 2.50 يۈەندىن 280 يۈەنگە ئۆسۈپ ، 111 ھەسسە ئۆرلىگەن ، بىر پارچە كىگىزنىڭ باھاسى 15 يۈەندىن 1000 يۈەنگە ئۆسۈپ ، 35 ھەسسە ئۆرلىگەن ، بىر جۈپ ئات تاقىسىنىڭ باھاسى 2.50 يۈەندىن 800 يۈەنگە ئۆسۈپ ، 319 ھەسسە ئۆرلىگەن.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ منگو دەۋرىدىكى بازار مال باھاسى

جەدۋەل 11 ـ 3　　بىرلىكى : يۈەن

ۋاقتى / مەھسۇلات ئىسمى	بىرلىكى	منگونىڭ31 ـيىلى (1942 ـيىلى) 5 ـئاينىڭ 30 ـكۈنى	منگونىڭ 33 ـيىلى (1944 ـيىلى) 6 ـئاينىڭ 19 ـكۈنى	منگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 يىلى)		مال باھاسىنىڭ ئۆسۈش ھەجمى (ھەسسە)
				4 ـئاينىڭ 15 ـكۈنى	4 ـئاينىڭ 30 ـكۈنى	
گۈرۈچ	دەن		600	26000	26000	43. 3
بۇغداي	دەن		320	15000	16000	50
پاختا	جىڭ	1. 3	8	140	180	138. 5
سۇيىغى	جىڭ	1. 8	6	260	270	150
قوي گۆشى	جىڭ	0. 8	5. 5	150	160	200
قوي مېيى	جىڭ	1	6	250	260	260
كالا گۆشى	جىڭ	0. 35		100	100	285. 7
كالا مېيى	جىڭ	0. 5	4	200	210	420
توخو	دانە	0. 7		5	6	8. 6
يۇڭ ،تىۋىت	100جىڭ	16. 5	146	10000	10000	606. 1
تۆگەيۈڭى	جىڭ		4. 25	120	160	37. 6
قوي تېرىسى	دانە	2	15	200	320	160
ئات تېرىسى	دانە	11		6000	6500	590. 9
كالا تېرىسى	دانە	30		7000	7500	250
كىگىز	دانە	15	40	900	1000	65
تاغار	دانە	5		800	800	160
بۆز	دانە	2. 5	22	270	280	111
خوتەن قەغىزى	تاختا				500	
ئات تاقىسى	بىرجۈپ	2. 5		700	800	319

§ 2 . يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى مال باھاسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بىر قاتار تەدبىرلەر قوللىنىلىپ ، بازار مۇقىملاشتۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن منگو ۋاقتىدىكى مال باھاسى ئۆچقاندەك ئۆرلەپ كېتىدىغان ئەھۋال تۈپتىن ئۆزگەرتىلدى . ئاندىن كېيىن دۆلەت سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش باھاسىنى مۇناسىپ ھالدا ئۆستۈرۈپ ، سانائەت بۇيۇملىرى بىلەن دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېلىشتۇرما باھاسىنى مۇۋاپىقلاشتۇردى . 1958 ـ يىلدىن باشلاپ نامرات تاغلىق رايونلار دۆلەت بەلگىلىگەن قوغداش باھاسىدىن بەھرىمەن بولدى : دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش باھاسىدا ئەڭ تۆۋەن چەكلىك باھا ئىجرا قىلىندى ؛ سانائەت بۇيۇملىرىنى سېتىش باھاسىدا ئەڭ يۇقىرى چەكلىك باھا ئىجرا قىلىندى ؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە سودا تارماقلىرىنىڭ كىرا ھەققى قوشۇمچە پۇللىدىن بەھرىمەن بولدى .

1 . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، 1950 ـ يىل 12 ـ ئايدىن 1951 ـ يىلنىڭ باشلىرىغىچە

بازاردىكى ئاشلىق باھاسى بىر مەزگىل تۇراقسىز بولدى. قانۇنسىز سودىگەرلەرنىڭ قانۇنغا خىلاپ ھەرىكىتىگە زەربە بېرىش ئۈچۈن، خەلق ھۆكۈمىتى ماددىي ئەشيا زاپىسىنى ئاساس قىلىپ بىر قىسىم ئاشلىقنى بازارغا ئېلىپ چىقىپ سېتىپ، ئاشلىق باھاسىنى تېزدىن مۇقىملاشتۇردى. كېيىن يەنە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنى داۋاملىق ئۆستۈردى. 1952 ـ يىلى يۇڭ ـ تىۋىت قاتارلىق چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسىنمۇ ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20% ئەتراپىدا ئۆستۈردى.

1953 ـ يىلى ھەربىر جىڭ بۇغداينىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 0.0625 يۈەن بولغان بولسا، 1954 ـ يىلى 0.0667 يۈەنگە، 1955 ـ يىلى 0.082 يۈەنگە، 1956 — 1957 ـ يىللىرى 0.09 يۈەنگە تەڭشىلىپ، ئىلگىرىكىدىن 44% ئۆستۈرۈلدى. ھەمدە گۈرۈچ، كۆممىقوناق ۋە باشقا دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىمۇ مۇناسىپ ھالدا ئۆستۈرۈلدى.

1961 ـ يىل 6 ـ ئايدا مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئاشلىق، ياغلىقداننىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدىكى يوليورۇقى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، ئاشلىقنىڭ سېتىلىش باھاسىنى ئۆزگەرتمەسلىك شەرتى ئاستىدا، بۇغداينىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 43% ئۆستۈرۈلدى، باشقا ئاشلىق، ياغلىقدان مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىمۇ مۇناسىپ ھالدا تەڭشەلدى. تۇخۇم، ئۈي قۇشلىرى، چۇچۇكبۇيا، سوغۇ گۈل، بۇغا مۇڭگۈزى قاتارلىق يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىمۇ ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى. شۇ يىلى ئاشلىق، پاختا، ياغ، گۆش قاتارلىق ئاساسلىق تۇرمۇش ماتېرىياللىرىنىڭ سېتىلىش باھاسى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ، سېتىۋېلىش ـ سېتىش راۋانلاشتۇرۇلدى.

1963 ـ يىلى ھەر بىر كىلوگرام تۆگە يۇڭىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 2.64 يۈەندىن 3.73 يۈەنگە تەڭشىلىپ، 41.29% ئۆستۈرۈلدى.

1978 ـ يىلى پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن، پاختا، يۇڭ، تىۋىت، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى يەنە خېلى زور ھەجمىدە ئۆستۈرۈلدى. ھەر بىر دەن ئۆلچەملىك ساپ پاختىنىڭ باھاسى 1967 ـ يىلى 116.2 يۈەن بولغان بولسا، 1982 ـ يىلى 163.14 يۈەنگە تەڭشەلدى، 1989 ـ يىلى يەنە 231.42 يۈەنگە تەڭشىلىپ، 1967 ـ يىلدىكىدىن 99.16% ئاشتى. 1979 ـ يىلدىن باشلاپ پاختا سېتىۋېلىشتا ئاشۇرۇپ سېتىپ بەرگەنلەرنى باھا قوشۇپ مۇكاپاتلاش سىياسىتى يولغا قويۇلدى، باھا قوشۇش ھەجمى 18% بولدى. 1989 ـ يىلى يۇڭ ـ تىۋىت، تېرە قاتارلىق چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى 1979 ـ يىلدىكىدىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 70% تىن كۆپرەك، قۇرۇق مېۋىنىڭ 35% تىن كۆپرەك ئۆستۈرۈلدى.

1980 ـ يىلدىن باشلاپ يىلانىي ئورۇندىغاندىن سىرت سېتىۋېلىندىغان 1 ـ، 2 ـ خىلدىكى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ۋە 3 ـ خىلدىكى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىنىپ ۋە سېتىلىپ، بازار سودىسى ئاۋاتلاشتۇرۇلدى.

2. سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھاسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، كەلپىن ناھىيىسىدە تاۋار باھاسى ئۆزلۈكسىز مۇقىم بولدى. 1960 ـ يىلى تاۋار باھاسى تۆۋەنلىتىلدى، 129 خىل تۇرلۇك مالىلار تاۋارلىرىنىڭ باھاسى 5.89%، مەدەنىيەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى 2.94%، ئىلمە توقۇلما بۇيۇملارنىڭ باھاسى 2.16%، پاختا يىپ باھاسى 4.42%، يۇڭ رەختلەرنىڭ باھاسى 3.25% تۆۋەنلىتىلدى. 1963 ـ يىل 8 ـ ئايدا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ باھاسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 19.1% تۆۋەنلىتىلدى. سېتىلىش باھاسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 9.94% تۆۋەنلىتىلدى.

1964 - يىلى مال باھاسى ئومۇميۈزلۈك تەڭشىلىپ ، پاختا رەختنىڭ باھاسى 5.73% ، ئىلمە توقۇلما مالىلارنىڭ باھاسى 4.14% ، يۈڭ رەختلەرنىڭ باھاسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1% ، يۈڭ يىپ ۋە يۈڭ توقۇلما بۇيۇملارنىڭ باھاسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 7.4% تۆۋەنلىتىلدى. شۇ يىلى كەلپىن ناھىيىسى باھا قوغدىلىدىغان رايون قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ ، قوغدىلىدىغان باھا ئىجرا قىلىندى. سانائەت بۇيۇملىرىغا كونكرېت باھا قويۇشتا ئاقسۇنىڭ باھاسى ئاساسىي باھا قىلىنىپ ، كىرا ھەققىنىڭ 30 پىرسەنتى قوشۇلۇپ ، توپ تارقىتىش باھاسى بېكىتىلدى.

1965 - يىلى تۇرلۈك مالىلار ، پاختا ئىلمە توقۇلما مالىلىرى ، قوشۇمچە يېمەكلىك قاتارلىقلارنىڭ سېتىلىش باھاسى ، بازار سودىسىدىكى باھا داۋاملىق تۆۋەنلىتىلىپ ، بازارلار ماددىي ئەشيا بىلەن تولۇق تەمىنلەندى.

1984 - يىلى قسمەن ئۇششاق تاۋارلارغا تۇراقسىز باھا يولغا قويۇلۇپ ، 1988 - يىلغىچە قسمەن سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى داۋاملىق ئۆستۈرۈلدى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قسمەن يىللاردىكى مال باھاسى ئەھۋالى

جەدۋەل 11 - 4　　بىرلىكى : يۈەن

مال ئىسمى	بىرلىكى	1950 - يىل 3 - ئايدىكى باھاسى	1960 - يىل	1970 - يىل	1978 - يىلدىن 1980 - يىلغىچە	1985 - يىل	1990 - يىل
بۇغداي	كىلوگرام	بىركۆزە1.00	0.39	0.28	0.28	0.28	0.27
گۈرۈچ	كىلوگرام	بىركۆزە1.50	0.62	0.42	0.42	0.42	0.42
قوناق ئۇنى	كىلوگرام	بىركۆزە 0.6	0.32	0.18	0.18	0.18	0.184
بۇغداي ئۇنى	كىلوگرام	0.50	0.54	0.32	0.32	0.32	0.31
كالا گۆشى	كىلوگرام	0.40	0.94	0.94	3.36	3.50	6.50
قوي گۆشى	كىلوگرام	0.50	1.10	1.10	3.72	5.00	8.00
سۇ يېغى	كىلوگرام	0.50	3.20	1.56	1.56	1.56	1.56
قاراچاي	تاختا	4.00	5.20	5.20	5.20	6.60	11.20
خەسە	مېتر	1.00	0.86	1.13	1.68	1.92	2.42
پاختا	كىلوگرام	1.50	2.00	2.40	2.80	3.20	4.70
سەرەڭگە	قاپ	0.02	0.02	0.02	0.02	0.03	0.06
دېۋىجۇ،ماركىلىق ۋېلسىپىت	دانە	160.00	160.00	184.00	184.00	184.00	297.00
كىيىم تىكىش ماشىنىسى	دانە	160.00	160.00	160.00	182.00	179.00	304.00
بەش قاداقلىق چايدان	دانە		5.50	5.50	6.00	6.80	14.11
ئاق شېكەر	كىلوگرام	1.93	1.93	1.93	1.93	1.93	2.46
گۈلە	كىلوگرام	0.50	0.50	0.80	1.20	1.20	2.00
مېغىز	كىلوگرام	1.50	1.50	2.50	3.50	4.50	5.50
خورما قاق	كىلوگرام		1.70	1.70	2.30	3.00	4.00

كەلپىن ناھيىسىنىڭ 1989 ـ يىلدىكى مال باھاسى ئەھۋالى

جەدۋەل 11 ـ 5

مال ئىسمى	بىرلىكى	دۆلەتباھاسى(يۈەن)	ئەركىن باھا (كىلىشىم‌باھا)	بازاربا‌ھاسى(يۈەن)	ئىزاھات
گۈرۈچ	كىلوگرام	0. 42	1. 44—1. 80	1. 50—1. 80	
بۇغداي	كىلوگرام	0. 27	0. 64	0. 75	
بۇغداي ئۇنى	كىلوگرام	0. 31	1. 00	1. 00	
قوناق ئۇنى	كىلوگرام	0. 184	—	—	
سۇ يېغى	كىلوگرام	1. 56	5. 20	5. 20	
قوي گۆشى	كىلوگرام		7. 00	7. 00	
كالا گۆشى	كىلوگرام		6. 00	6. 00	
قوي	تۇياق		200	200	
توخۇ	كىلوگرام		6. 00	6. 00	
تۇخۇم	كىلوگرام		5. 40	5. 40	
ياڭاق	كىلوگرام	3. 00	3. 30	3. 30	
كالا تېرىسى	دانە		20—30	20—30	
قوي تېرىسى	دانە		13	13	
قوي يۇڭى	كىلوگرام			10	
قارا سوكنا	مېتر	38,49,63		38,49,63	
كىيىم تىكىش ماشىنىسى	دانە	285. 138			

Ⅲ باب

ئۆلچەم ، سۈپەت باشقۇرۇش

§ 1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى

ناھيىلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتى 1977 ـ يىل 10 ـ ئايدا قۇرۇلدى ، ئاپپارات ئورنى ناھيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتىدا بولۇپ ، مەخسۇس بىر كەسپي خادىم سەپلەپ بېرىلدى . خراجىتنى ناھيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى ۋەكالىتەن باشقۇردى . 1981 ـ يىل 10 ـ ئايدا خىزمەتچىسى ئىككىگە يەتتى ، 1982 ـ يىلى مۇستەقىل ھېساباتنى يولغا قويدى . 1985 ـ يىل 9 ـ ئايدا ناھيىلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتى ئۆلچەمنى نازارەت قىلىش ـ تەكشۈرۈپ بېكىتىش ئورنىغا ئۆزگەرتىلىپ ، رايون(بۆلۈم) دەرىجىلىك ئورگان قىلىنىپ ، ناھيىلىك ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1988 ـ يىل 10 ـ ئايدا خىزمەتچىسى ئونغا كۆپەيتىلدى . 1989 ـ يىل 9 ـ ئايدا ناھيىلىك ئۆلچەمنى نازارەت قىلىش — تەكشۈرۈپ بېكىتىش ئورنى ناھيىلىك ئۆلچەم ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ ، ھۆكۈمەتنىڭ رايون (بۆلۈم) دە‌ـ

رىجلىك ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى.

§ 2 . ئۆلچەم باشقۇرۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۆلچەم باشقۇرۇش خىزمىتى تەدرىجىي قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ، رېمونت قىلىش ، قان بېسىم ئۆلچىگۈچنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ، مەھسۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش ، ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى نازارەت قىلىش ، باشقۇرۇش ، شۇنىڭدەك ئۆلچەملەشتۈرۈش قاتارلىق خىزمەتلەر ئىشلەندى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە كەلپىن ناھىيىسى يەنىلا مىنگو دەۋرىدىكى ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى ئىشلەتتى. بۇ ئەسۋابلارنىڭ تۈرلىرى مۇرەككەپ ، ئۆلچەملىرى بىردەك ئەمەس ئىدى. 1959 - يىلدىكى تەكشۈرۈشتە بازارلاردىكى دۆلەت ئۆلچىمىگە توشمايدىغان ئۆلچەم سايمانلىرى ئومۇمىي ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ 60 پرسەنتتىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆلچەم خىزمىتى خادىملىرى ناھىيە بازىرى ، يېزا ۋە زاۋۇت ، كان - كارخانىلارغا بېرىپ ، ھەر خىل ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ بېكىتتى ۋە رېمونت قىلدى ، بازارلاردا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى ۋە ئۆلچىمى خاتا بولغان ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى ئىشلىتىشنى چەكلىدى. 1985 - يىل 8 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئۆلچەم باشقۇرۇش چارىسى»نى ئېلان قىلدى. 1989 - يىلى دۆلەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلىرى ئىجرا قىلىنىپ ،قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۆلچەم بىرلىكلىرىنى ئىشلىتىش تېزلىتىلدى. يىل ئاخىرىغا بارغاندا ناھىيە بويىچە كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلار ۋە بازار سودىسىدا ئىشلىتىلىدىغان ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنىڭ ئۆلچەمگە يېتىش نىسبىتى 90% تىن ئاشتى. ئىلگىرىكى شەخسلەر ئۆزلىرى ياسىۋالغان تاشلىق ، چوكا جىڭلار ئاساسىي جەھەتتىن تۈگىتىلدى. 1987 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە 228 دانە چوكا جىڭ ، 207 دانە گىر ، تۆت دانە قان بېسىم ئۆلچىگۈچ تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ۋە رېمونت قىلىندى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1987 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ۋە رېمونت قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 11 - 6

يىل	چوكا جىڭ(دانە)	گىر (دانە)	قان بېسىم ئۆلچىگۈچ
1987	30	25	4
1988	38	30	
1989	50	38	
1990	110	114	
جەمئىي	228	207	4

§ 3 . سۈپەت باشقۇرۇش

كەلپىن ناھيسسده سانائەت مەھسۇلاتى (سمونت) ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتى (بۇغداي ، قوناق ، كېۋەز) ، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن يېمەكلىكلەر (پېچىنە ، جاڭيۇ ، ئاچچىقسۇ ، ئۇن ، سۇ يېغى ، خورما قاق) دىن ئىبارەت ئۇچ چوڭ تۈر بويىچە 13 خىل مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتىنى باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى . 1980 ـ يىلى ناھيىلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكتى ئون تۈرلۈك مەھسۇلاتنى نۇسخا ئېلىپ تەكشۈردى ھەمدە بىر قىسىم مەھسۇلاتلارنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش ئورنىنىڭ ۋەكالىتەن تەكشۈرۈشىگە ، قايتا تەكشۈرۈشىگە يوللاپ ، كۆپلىگەن مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتىنىڭ دۆلەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى ئۆلچىمىگە يەتمىگەنلىكىنى بايقىدى . تەكشۈرۈش ئارقىلىق كارخانىلارغا ياخشىلاش ئۇسۇلىنى كۆرسىتىپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ مەھسۇلات سۈپىتىنى تىرىشىپ ئۆستۈرۈشىگە تۈرتكە بولدى . 1982 ـ يىلى سېمونت زاۋۇتى 253 ـ نومۇرلۇق سېمونتنىڭ تۈرلۈك فىزىكىلىق كۆرسەتكۈچىنى لايىقەتلىك ئۆلچىمىگە يەتكۈزدى . 1988 ـ يىل 12 ـ ئايدا ئۆرۈك خورمىسى لايىقەتلىك مەھسۇلات گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى .

ئون ئىككىنچى قىسىم

مالىيە . باج . پۇل مۇئامىلە

ئون ئىككىنچى قىسىم

مالىيە . باج . پۇل مۇئامىلە

I باب

مالىيە

§ 1 . ئاپپارات

مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) 1 - ئايدا ئاقسۇ مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، كەلپىن قاتارلىق بەش ناھىيىنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇرغان ، شۇ يىلى 2 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك شۆبە مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، شۇ يىلى 12 - ئايدا ئۇنىڭ نامى ناھىيىلىك باج ، غەللە - پاراق ئېلىش ئورنىغا ئۆزگەرتىلگەن. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئۇنىڭ دەرىجىسى 3 - دەرىجىلىك ناھىيىلىك باج ئىدارىسىگە ئۆستۈرۈلگەن ، مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ناھىيىلىك باج ، غەللە - پاراق ئېلىش ئورنىغا ئۆزگەرتىلگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي باج ، غەللە - پاراق ئېلىش شۆبە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلگەن. مىنگونىڭ 36 - يىلى(1947 - يىل) 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يەنە ناھىيىلىك باج ، غەللە - پاراق ئېلىش ئورنىغا ئۆزگەرتىلگەن ، كېيىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە مالىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىندى ، 1960 - يىل 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى.« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە مالىيە - سودا ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1978 - يىل 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى يەنە ناھىيىلىك مالىيە بۆلۈمگە ، 1984 - يىلى بولسا مالىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى.

§ 2 . مالىيە كىرىم - چىقىمى

مىنگو دەۋرىدە مالىيە كىرىمى ئاساسلىقى غەللە - پاراق ۋە تويۇق بېجىدىن كىرەتتى ،بۇنىڭدىن قالسا چارۋا بېجى ، تىجارەت بېجى ، تىجارەت كىنىشكىسى بېجى ۋە توختام بېجى قاتارلىقلاردىن كىرەتتى. مالىيە چىقىمى ئاساسلىقى ، ھۆكۈمەت خادىملىرى ، ساقچى ۋە مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەر خىل خىراجىتى ۋە ئىسسىنىش خىراجىتىگە ئىشلىتىلگەن بۇلۇپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش چە-

قىمى ئاساسىي جەھەتتىن يوق ئىدى.

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ئارخىپتا خاتىرىلىنىشچە، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ شۇ يىللىق ئومۇمىي مالىيە كىرىمى بۇغداي ھېسابىدا 300 مىڭ 926 دەن، نەق پۇل ھېسابىدا 160 مىڭ 44 .265 يۈەن (غەللە - پاراقنى نەق پۇلغا سۈندۇرغاندا 47 مىڭ 1 .657 يۈەن، تۈياق بېجى 65 مىڭ 95 .210 يۈەن، تىجارەت بېجى 35 .8948 يۈەن، تىجارەت كىنىشكىسى بېجى 98 .7837 يۈەن، توختام بېجى 75 .5066 يۈەن) ئىدى. يىللىق مالىيە چىقىمى 165 مىڭ 52 .579 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ راسخوتى 55 مىڭ 700 يۈەن، ساقچى ئىدارىسىنىڭ راسخوتى 26 مىڭ 52 .468 يۈەن، مالىيە - باج ئىدارىسىنىڭ راسخوتى 24 مىڭ 815 يۈەن، مەركىزىي مەكتەپنىڭ راسخوتى 24 مىڭ 108 يۈەن، خەلق مەكتەپلىرىنىڭ راسخوتى 22 مىڭ 860 يۈەن، قالغانلىرى ئىسسىنىش چىقىمى ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە مالىيە كىرىمى چىقىمى بىلەن ئاساسەن تەڭپۇڭلىشىپ، ئازراق ئاشتى. 1950 - يىلى مالىيە كىرىمى 76 مىڭ 772يۈەنگە، چىقىمى 64 مىڭ 350 يۈەنگە يېتىپ، 14 مىڭ 244 يۈەن ئاشتى. 1958 - يىلى كىرىم 549 مىڭ 757 يۈەنگە، چىقىم 423 مىڭ 838 يۈەنگە يېتىپ، 125 مىڭ 919 يۈەن ئاشتى.

1959 - يىلدىن باشلاپ تۈرلۈك قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىي - مائارىپنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، مالىيە چىقىمى ھەسسىلەپ ئاشتى، مالىيە كىرىمىدىكى سودا - سانائەت بېجى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق باجلىرىنىڭ ئۆسۈشى چەكلىك بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كۆپىنچە يىللاردا كارخانىلار ئېغىر زىيان تارتتى، بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا دۆلەت ھەر يىلى كەلپىن ناھىيىسىگە مالىيە جەھەتتە كۆپلەپ قوشۇمچە يارەم بېرىشكە توغرا كەلدى. 1959 - يىلى مالىيە كىرىمى 182 مىڭ يۈەنگە، چىقىمى 487 مىڭ 800 يۈەنگە، دۆلەت بەرگەن قوشۇمچە يارەم پۇلى 305 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى. 1976 - يىلى كىرىم 222 مىڭ 100 يۈەنگە، چىقىم بىر مىليون 639 مىڭ 200 يۈەنگە، دۆلەت بەرگەن قوشۇمچە يارەم 1 مىليون 417 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى. 1965 - يىلى، 1981 - يىلى، 1982 - يىلى ۋە 1989 - يىلى مالىيە چىقىمىدا پۈتۈنلەي دۆلەتنىڭ قوشۇمچە يارەمگە تايىنىلدى. 1990 - يىلى كىرىم 54 مىڭ 500 يۈەنگە، چىقىم 9 مىليون 20 مىڭ يۈەنگە، دۆلەتنىڭ بەرگەن قوشۇمچە يارەمى 8 مىليون 965 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى.

1964 - يىلى ناھىيىنىڭ مالىيە ئومۇمىي كىرىمى 106 مىڭ 51 .07 يۈەن بولۇپ، ۋىلايەت بەلگىلىگەن خام چوتتىكى كىرىم ۋەزىپىسى 190 .60% ئورۇندالدى (جۈملىدىن كىرىم زىينى 43 مىڭ 58 .368 يۈەن بولدى). شۇ يىلدىكى مالىيە ئومۇمىي چىقىمى 589مىڭ 686 .02 يۈەن بولۇپ، خام چوتتىكى پۈلنىڭ 95 پرسەنتىگە توغرا كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش چىقىمى 118مىڭ 32 .875 يۈەن بولۇپ، خام چوتتىكى پۈلنىڭ 60 .98 پرسەنتىگە توغرا كەلدى؛ ئىجتىمائىي مەدەنىي - مائارىپ راسخوت چىقىمى 197 مىڭ 36 .480 يۈەن بولۇپ، خام چوتتىكى پۈلنىڭ 48 .96 پرسەنتىگە توغرا كەلدى؛ مەمۇرىي باشقۇرۇش خراجەت چىقىمى 216 مىڭ 87 .599 يۈەن بولۇپ، خام چوتتىكى پۈلنىڭ 30 .92 پرسەنتىگە توغرا كەلدى؛ باشقا چىقىم 56 مىڭ 47 .730 يۈەن بولۇپ، خام چوتتىكى پۈلنىڭ 94 .95 پرسەنتىگە توغرا كەلدى. شۇيىلى يەرلىك ئۆزى توپلىغان راسخوت 15مىڭ 22 .447يۈەن بولۇپ، ناھىيە ئورۇنلاشتۇرغان پىلانلىنىڭ 42 .95 پرسەنتىنى ئىگىلىدى، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت، قاتناش بېجى قوشۇمچە كىرىمى 70 .69%، دېھقانچىلىق بېجىنىڭ قوشۇمچە كىرىمى 98 .17%، چارۋىچىلىق بېجىنىڭ قوشۇمچە كىرىمى 76 .19% ئورۇنداللدى.

1981 - يىلى ئومومىي كىرىم زىينى ئەملىيەتتە 135 مىڭ 304 يۈەن بولۇپ، ۋىلايەت بېكىتكەن 62 مىڭ يۈەن زىيان سوممىسىنىڭ 218 پرسەنتىگە توغرا كەلدى، تۈرلۈك باج كىرىمى 139مىڭ 545 يۈەن بولۇپ، بېكىتىلگەن كۆرسەتكۈچنىڭ 77 پرسەنتىگە توغرا كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە سودا - سانائەت بېجى ۋە-

زىپسى ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى . دېھقانچىلىق بېجى ئاساسىي جەھەتتىن كەچۈرۈم قىلىندى . شۇ يىلى مالىيە ئومۇمىي چىقىمى 2 مىليون 434 مىڭ 545 يۈەن بولۇپ ، بېكىتىلگەن كۆرسەتكۈچنىڭ 112 پرسەنتىگە توغرا كەلدى .

1985 - يىلى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى داۋامىدا كىرىمنى كۆپەيتىپ ، چىقىمنى تېجەش ، مالىيە مەنبەسىنى كەڭ ئېچىش ئارقىلىق كەلگۈسى مالىيە كىرىمىدە ياخشىلىنىش بارلىققا كەلدى . مالىيە ئومۇمىي كىرىمى 188 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، ۋەزىپىنىڭ 146 پرسەنتىگە توغرا كەلدى . بۇنىڭ ئىچىدە تۈرلۈك سودا - سانائەت بېجى 138 مىڭ 870 يۈەن ئورۇندىلىپ ، ۋەزىپىنىڭ 144 پرسەنتىگە توغرا كەلدى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بېجى 44 مىڭ يۈەن ئورۇندىلىپ ، ۋەزىپىنىڭ 76 پرسەنتىگە توغرا كەلدى . باشقا كىرىم 8000 يۈەن ئورۇندىلىپ ، ۋەزىپىنىڭ 160 پرسەنتىگە توغرا كەلدى . مالىيىنىڭ ئومۇمىي چىقىمى 5 مىليون 257 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، كۆرسەتكۈچتە بېكىتىلگەن 4 مىليون 973 مىڭ يۈەننىڭ 106 پرسەنتىگە توغرا كەلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1950 - يىلىدىن 1990 - يىلىغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى

جەدۋەل 12 -1 بىرلىكى: يۈەن

يىللار	مالىيە كىرىمى							مالىيە چىقىمى				
	جەمئىي	سودا سانائەت بېجى كىرىمى	دېھقان چىلىق بېجى كىرىمى	چارۋە چىلىق بېجى كىرىمى	كارخانا كىرىمى	زاپىيوم كىرىمى	باشقا كىرىم	جەمئىي	ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش چىقىمى	ئىجتىمائىي مەدەنىي ماۋارىپ چىقىمى	مەمۇرىي باشقۇرۇش چىقىمى	باشقا چىقىم
1950	76772	33321	38557	4280			614	64359				
1951	134720	11774	73651	11544			37751	13472				
1952	158435	15469	35976	14752		31708	126726			31708	126726	
1953	256582	32273	39043	4377			180889	256582		54516	201927	139
1954	223803	66884	41299	12725		19539	83356	223803		57807	165996	
1955	222066	64843	39630	8801		6977	101815	222066	6056	51476	164534	
1956	359879	71587	37346	6661		6558	237727	35879	18547	135118	206134	80
1957	363470	83946	38069	6737	2500	5826	226392	363470	16006	113853	233112	499
1958	549577	76331	6202	5853	57023	12345	336185	423838	101523	117953	203930	432
1959	182063							487899	156211	116411	208158	
1960	209506							553025	189381	167697	194606	1341

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

2404	187595	144977	85864	420839							184887	1961
10646	159031	1579	29096	356709	5173			7826	30666	71034	114701	1962
15348	172715	170628	115044	473736							103783	1963
216599		197480	118875	589686	3317					763336	106051	1964
14577	286934	233865	189772	725148	4058		−34336	7577	57023	47229	−18905	1965
9235	234414	201908	13000	605894	12891		−3730	7973	50850	57149	125134	1969
528808	240438	193073	196662	890580	8956		−7268	8250	52000	56164	118102	1970
23903	241169	207044	590198	1543753	3616		−76926	7190	37984	50721	44644	1971
13124	274953	324754	388902	1173198	1586		−78027	7531	34570	54507	39213	1972
16928	314994	307469	369380	1493872	8959		−80764	7287	28000	55075	33098	1973
−13257	−367887	318076	−471812	−1892396	7143		−51421	6053	24810	81466	68051	1974
42604	332186	348608	195000	1698385	10228		387	6236	34600	100888	169838	1975
15242	374694	351720	155000	1639253	4432		56931	7605	47710	90183	222145	1976
44909	308196	336466	219000	1655111	6782		63537	7056	44000	107170	243051	1977
17830	443108	474628	198000	1841816	4327		31986	6519	46000	140056	240358	1978
26947	418681	547657	65000	1872750	3297		−1686	10425	3000	146839	175865	1979
294700	609878	698000	105000	2688278	3107		−143413	3499	17918	136480	27506	1980
178369	592482	754000	23500	2434545	6427		−280276	3320		127003	−135304	1981
250885	681820	966045	22000	2924564	5288		−218000	3000	13000	150275	−39389	1982
92700	1115168	1156500	140000	3416271	8634		68060	3000	21000	160651	138189	1983
547000	1393000	1617000	540000	5368000	8487		−159920	3000	39593	145999	56881	1984
171000	1682000	2015000		5257000	7865		−95000	43529	43913	128870	188408	1985
665000	2358000	2151000	123000	8016000	8000		−225000		30000	224000	47000	1986
715000	2167000	2541900	72000	7783000	12000		−228000		30000	211000	34000	1987
	2296000	2690000	435000	8741000	33000		332000		72000	244000	34000	1988
325000	2497000	2834000	315000	8874000	54000		−470000	7000	54000	296000	−13000	1989
231000	2894000	3250000	550000	9020000	78000			15000	42000	367000	54450	1990

II باب

باج

§ 1 . غەللە ـ پاراق ، دېھقانچىلىق بېجى

1 . غەللە ـ پاراق

مىنگو دەۋردە غەللە ـ پاراق يەرنىڭ مو سانى بويىچە ئېلىنىدىغان ئاشلىققا قاراپ ئۇچ دەرىجىگە بۆلۈنگەن. 1 ـ دەرىجىلىك ھەرمو يەردىن تۆت شىڭ (ھەر شىڭ تۆت جىڭ ، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش) ، 2 ـ دەرىجىلىك ھەرمو يەردىن ئۈچ شىڭ ، 3 ـ دەرىجىلىك ھەرمو يەردىن ئىككى شىڭ غەللە ـ پاراق ئېلىنغان. مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ھۆكۈمەت 1254.1 دەن غەللە ـ پاراق ئاشلىقى ئېلىشنى بەلگىلىگەن بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە 1254.07 دەن ئاشلىق ئالغان ھەمدە قوشۇمچە 11 مىڭ 286.61 يۈەن تۈز بېجىئالغان. ئۆلكىلىك ئاشلىق ساقلاش ـ يۆتكەش باشقارمىسى كەلپىنگە ئەۋەتكەن ئەمەلدار يېغىلغان ئاشلىقنى شىمالىي شىنجاڭغا يۆتكەپ كەتكەن.

2 . دېھقانچىلىق بېجى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدە يەرنىڭ مو سانىغا قاراپ غەللە ـ پاراق ئېلىش تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1950 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «دېھقانچىلىق بېجى ئېلىش چارىسى» دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ، «قاتلامغا بۆلۈپ ، نىسبەت بويىچە ھېسابلاپ ئېلىش ، قانۇن بويىچە كېمەيتىش ، كەچۈرۈم قىلىش» تىن ئىبارەت ئەقىلغە مۇۋاپىق سېلىش سىياسىتى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ئايرىم كەسىپ بويىچە باج ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان دارامەت 150 جىڭغا يەتمىسە ، باج كەچۈرۈم قىلىندى ، 151 جىڭ باج ئېلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى قىلىندى. 1953 ـ يىلى باج ئېلىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى 180 جىڭغا ئۆزگەرتىلدى. شۇ يىلى 500 مىڭ جىڭ غەللە ـ پاراق ئېلىندى ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىندى ، بۇ ، شۇ يىللىق مەھسۇلات مىقدارىنىڭ 9.43 پرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1954 ـ يىلى 530 مىڭ جىڭ غەللە ـ پاراق ئېلىندى ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىندى ، بۇ شۇ يىللىق مەھسۇلات مىقدارىنىڭ 8.37 پرسەنتىنىئىگىلىدى. 1964 ـ يىلى 770 مىڭ جىڭ غەللە ـ پاراق ئېلىندى ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىندى ، بۇ شۇ يىللىق مەھسۇلات مىقدارىنىڭ 9.18 پرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1965 ـ يىلى غەللە ـ پاراق ئېلىش ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىش بويىچە بىر بەلگىلەپ ئۈچ يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك سىياسىتى يولغا قويۇلدى. 1974 ـ يىلى 250 مىڭ جىڭ غەللە ـ پاراق ئېلىندى ۋە ئاشلىق سېتىۋېلىندى. بۇ ، شۇ يىللىق مەھسۇلات مىقدارىنىڭ 2.5 پرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1975 ـ يىلى بىر بەلگىلەپ بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك سىياسىتى يولغا قويۇلغاندا ، ناھىيە بويىچە غەللە ـ پاراق ئېلىش ، ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپە-

سى 380 مك جك قىلىپ بېكىتىلدى. 1979 - يىلى ناھىيە بويىچە غەللە - پاراق ئىلىش ۋە ئاشلىق سېتىۋىلىش تۇپ سانى 130 مك جك قىلىپ بېكىتىلدى. 1984 - يىلى 241 مك جك غەللە - پاراق ئىلىندى ۋە ئاشلىق سېتىۋىلىندى. بۇ، شۇ يىللىق مەھسۇلات مقدارىنىڭ 1.69 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1953 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە جەمئىي 14 مىليون 298 مك جك غەللە - پاراق ئىلىندى ۋە ئاشلىق سېتىۋىلىندى، بۇ 323 مىليون 8000 جك ئومۇمىي مەھسۇلاتنىڭ 4.48 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى. 1985 - يىلدىن كېيىن كەلپىن ناھىيىسى دۆلەت تەرىپىدىن نامرات ناھىيە قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، ھەر يىلى پەقەت 500 مك جك ئاشلىق سېتىۋىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە غەللە - پاراق 200 مك جك بولۇپ، بىر بەلگىلەنگەچكە بەش يىلغىچە ئۆزگەرتىلمىدى.

§ 2. سودا - سانائەت بېجى

1. باج ئاپپاراتلىرى

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى ئاقسۇ كونا شەھەردە ئاقسۇ - ئاقسۇ كوناشەھەر - ئۈچتۇرپان - ئاۋات - كەلپىن باج ئىدارىسى قۇرغان، بۇ ئىدارە بەش ناھىيىنىڭ باج ئىشلىرىنى باشقۇرغان. كەلپىن ناھىيىسىنىڭ باج خىزمىتىنى كەلپىن ناھىيىلىك مالىيە شۆبە ئىدارىسى ئۈستىگە ئالغان. شۇندىن كېيىن ناھىيىلىك باج ئىلىش ئورنى، ناھىيىلىك باج ئىدارىسى قىلىنغان. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 9 - ئايدا چىلان ئۆتىكىدە باج ئىلىش چازىسى قۇرۇلغان. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) باج ئىدارىسى ناھىيىلىك باج ئىلىش ئورنى دەپ ئاتالغان، كېيىن باج، غەللە - پاراق ئىلىش شۆبە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلگەن. مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) يەنە كەلپىن ناھىيىلىك باج ئىلىش ئورنى دەپ ئاتالغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 950 - يىل 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىدە باج ئىدارىسى قۇرۇلدى. شۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلپىن ناھىيىسىدە مەركىزىي باج پونكتى قۇرۇلدى. 1954 - يىل 7 - ئايدا باج پونكتى ناھىيىلىك باج ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1960 - يىلى ناھىيىلىك باج ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ كەسىپىي خىزمەتلىرى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلدى. 1961 - يىلى باج ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1966 - يىلىنىڭ دەسلىپىدە ناھىيىلىك باج ئىدارىسىدە كەسىپىي بۆلۈمچە، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى، كادىرلار بۆلۈمچىسى، ئاچال باج پونكتى قۇرۇلدى. 1983 - يىلى گەزلىك يېزىلىق باج پونكتى ۋە يۇرچى يېزىلىق باج پونكتى قۇرۇلدى.

2. مىنگو دەۋرىدىكى باج ئىشلىرى

ناھىيىلىك ئارخىپخانىدا ساقلانغان مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىكى ئارخىپتا خاتىرىلىنىشچە، شۇ چاغدا شىنجاڭدا 62 خىل باج بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك باج 54 خىل ئىكەن. كەلپىن ناھىيىسى كىچىكرەك ناھىيە بولغاچقا، ئەمەلىيەتتە پەقەت ئون نەچچە خىللا باج يولغا قويۇلغانىكەن.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مىنگونىڭ 33 - يىلى(1944 - يىلى) ۋە مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) دىكى باج كىرىمىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى

جەدۋەل 12 - 2 بىرلىكى : يۈەن

باج تۈرى	مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 -يىلى)	مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى)	ئاشقىنى
تىجارەت بېجى	55902. 60	151275. 78	95373. 18
گۈۋاھنامە بېجى	17633. 20	36173. 80	18540. 60
چارۋا بېجى	65241. 12	251122. 30	185811. 18
ئاشلىق بېجى	7923. 25	16153. 80	8230. 55
قان بېجى	4044. 93	26342. 20	22297. 07
ماركا بېجى	8511. 66	30472. 00	21960. 34
ئۆي ئىشانسى	388. 80	1870. 00	1481. 20
ئىشلىتىش بېجى	4337. 00	3395. 50	—941. 50
جەرىمانە	933. 82	35117. 60	25786. 78
توختام بېجى	16384. 53	43355. 23	26970. 70
مىراس بېجى	2706. 25	10622. 50	7916. 25

3 . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى باج

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە خەلق ھۆكۈمىتى يولغا قويغان باج ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسلىقى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بېجى قاتارلىقلار ئېلىندى . 1974 - يىلغا كەلگەندە باج تۈرى كۆپىيىپ ، جەمئىي سودا - سانائەت بېجى ، سودا - سانائەت تاپاۋەت بېجى ، قان بېجى قاتارلىق ئۈچ چوڭ خىل ، 15 تۈرگە يەتتى . 1985 - يىلى شەھەر قۇرۇلۇشىنى مۇھاپىزەت قىلىش بېجى ، بىناكارلىق بېجى ، مۇكاپات پۇلى بېجى قاتارلىق ئۈچ باج تۈرى كۆپەيتىلدى . 1986 - يىلى دۆلەت باج تۈرىنى تەڭشىدى . شۇنىڭ بىلەن باج 12 تۈرگە يەتتى . 1987 - يىلى كەلپىندە كەسپىي ئورۇنلارنىڭ مۇكاپات بېجى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1989 - يىلى فوند تەڭشەش بېجى قۇشۇلدى . 1990 - يىلى دۆلەتنىڭ سودا - سانائەت بېجى 32 خىل ، 26 تۈرگە يەتتى ، كەلپىناھىيىسىدە مەھسۇلات بېجى ، تىجارەت بېجى ، قۇرۇلۇش بېجى ، مۇكاپات بېجى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ تاپاۋەت بېجى ، يەككە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تاپاۋەت بېجى ، ماشىنا - كېمە ئىشلىتىش بېجى ، قان بېجى ، چارۋا سودىسى بېجى ، شەھەر قۇرۇلۇشىنى مۇھاپىزەت قىلىش بېجى ، ئاشقان قىممەت بېجى بولۇپ جەمئىي 11 خىل باج ئېلىندى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئېلىندىغان نورمال باج تۈرىدىن مەھسۇلات بېجى ، تىجارەت بېجى ، قۇرۇلۇش بېجى ، شەھەر قۇرۇلۇشىنى مۇھاپىزەت قىلىش بېجى ، قان بېجى ، چارۋا سودا بېجى ، ماشىنا - كېمە ئىشلىتىش بېجى ، ئېنېرگىيە فوندى ، مائارىپ قوشۇمچە بېجى بولۇپ جەمئىي توققۇز خىل باج يولغا قويۇلدى ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى نۆۋەتلىق باج تۈرى تىجارەت بېجى ، مەھسۇلات بېجى ، قۇرۇلۇش بېجىدىن ئىبارەت بولدى . 1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسى ئىقتىساد تۈرىدىكى ھەر خىل باجلارنى بىر ئاز تەڭشىدى .

كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1974 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە بولغان سودا - سانائەت باج كىرىمى ئەھۋالى

جەدۋەل 12 - 3

بىرلىكى: يۈەن

باج تۈرى / يىل	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
جەمئي	82196	101900	106531	122903	159922	162684	148094	137807	159926	195017	180960	231630
بۇنىڭغچەدەيىزا	19076	728	14025	7081	10869	11663	10857	12223	7144	30950	35426	32593
1. سودا-سانائەت بېجى	72193	90581	91249	108399	148232	148454	137959	129738	151948	179466	157319	139441
سۇ ئېلېكتر	426	214	469	630	1269	1932	1361	2208	2282	2325	4776	267
كانچىلىق	8650	16444	26421	33872	40197	40864	21325	1564	2014	7055	5368	4053
ماشىنسازلىق	1013	2231	2700	2425	4761	2213	4534	2720	2389	2180	1595	1264
قۇرۇلۇش ماتېرىيالى	2584	7422	3518	3567	17070	23070	16588	8651	8824	16823	10890	551
ئورمان كېسىش	3956	3916	3260	5255	7808	9734	11273	16367	19803	16529	11705	6128
تېرە-يۇڭ، خۇرۇم	3930	5647	4548	4836	4617	4850	6141	8096	17239	22133	330	271
موخۇركا	132	41	51	75	234	179	304	131	129	78	141	125
باشقىلار	1490	1659	1961	2123	11644	4478	4287	8501	969	981	13190	823
تاۋار سېتىش	31249	35882	34348	36346	35777	40399	44776	48525	51574	53625	49395	47321
قاتناش-تىرانسپورت	1841	2146	2203	3998	3344	4612	6330	6374	9796	11380	8150	7883
مۇلازىمەت كەسپى	3081	3798	3412	7870	7441	7408	6573	3259	10516	24417	40362	56558
ۋاقىتلىق تىجارەت	13841	11181	8358	7401	14070	8715	14467	23342	26413	21940	11417	14197
2. سودا - سانائەت تاپاۋەت بېجى	4254	6816	11517	9580	7296	6789	4129	4740	4776	4981	10268	12847
ئاساسىي قاتلامتەمىنات سودا كوپېراتىپى											10268	
3. باشقاسودا-سانائەتبېجى	5749	4463	3765	4910	4373	7441	6006	3329	3202	10570	13373	9511
قان بېجى	641	367	438	469	563	1482	2396	3326	3202	4790	5063	3952
چارۋا سودا بېجى	3007	1834	1356	1975	1530	3156	1993			5780	8310	5559
بازار سودىسى بېجى	2101	2262	1971	2466	2280	2803	1617					
4. شەھەرقۇرۇلۇشى ئاسراشبېجى												4407
5. قۇرۇلۇش بېجى												63102
6. مۇكاپات بېجى												1044

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1986 - يىلىدىن 1990يىلغىچە ئىقتىسادىي تۈرلەر بويىچە باج ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 12 - 4 بىرلىكى: يۈەن

يىللار / سانى / تۈرى	1986	1987	1988	1989	1990
سودا-سانائەت بېجىنىڭ يىغىندىسى	265587	222368	264573	308637	366273.11
مەھسۇلات بېجى	24885	30127	29846	25465	67717
قىممەت ئېشىش بېجى			308	1451	3498
تىجارەت بېجى	165816	111305	140067	205462	228283
كوللېكتىپكارخانىلارنىڭتاپاۋەت بېجى	17341	1809	21902	5705	13649
شەھەر-يېزىلاردىكىيەككەسودا-سانائەتچىلەرتاپاۋەت بېجى	4534	2017	3212	5345	6444
شەخسلەرنىڭ كىرىمىنى تەڭشەش بېجى			3010		3138
شەھەر قۇرۇلۇشىنى ئاسراش بېجى	7160	5090	5762	8008	11067
ماشىنا-كېمە ئىشلىتىش بېجى	14	1955	1823	2092	2270
قان بېجى	6481	7647	9122	7977	5792
چارۋامال سودىسى بېجى	5279	7375	3945	2437	3965
دۆلەتكارخانىلىرىمۇكاپاتپۇلى بېجى				373	564
كەسپىي ئورۇنلارمۇكاپاتپۇلى بېجى	1310				
كوللېكتىپكارخانىلارمۇكاپات پۇلى بېجى			1797		
ماركا بېجى	1988 - يىلدىن باشلاپ ماركا بېجى ئېلىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى			3382	2005
بىناكارلىق-قۇرۇلۇش بېجى	31956	54070	40486	39397	15737
باج كېچىكتۈرگەنلەردىن تولۇقلاپ ئېلىنغان باج پەرىنەكىرىمى	811	973	3273	1643	
تەڭشەش فوندىسى				5288	29169

4 . باج ئېلىشنى باشقۇرۇش

باج ئېلىشنى باشقۇرۇش نىزامىغا ئاساسەن ، كەلپىن ناھىيىسى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كوللېكتىپ كارخانا ئورۇنلىرى ، كەسپىي ئورۇنلار ۋە باشقا باج تاپشۇرىدىغان ئورۇنلار بويىچە باج تاپشۇرۇشنى تەزىملاش ، مەلۇم قىلىش ، بېكىتىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى . ئومومەن ، ئىشلەپچىقىرىش ، تىجارەت ، ئاسا-

سىي قۇرۇلۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇنلار ۋە شەخسلەرگە قارىتا باج تىزىملاش ، مەلۇم قىلىش ۋە بېكىتىش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى .

كەلپىن ناھىيىسىدە يېزا - ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى تۆتكە يەتتى ، مال بازىرى ، گۆش بازىرى ، تۇرلۇك ماللار بازىرى ، مېۋە - چېۋە ، كۆكتات بازىرى ، يېمەك - ئىچمەك بازىرى قاتارلىق مەخسۇس بازارلار قۇرۇلدى . يىللىق بازار سودىسىدا پۈتۈشۈلگەن سومما 60 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا بولدى . بازارغا كىرگەن چارۋا مۇقىم جايدا سويۇلۇپ ، جىگلىنىپ باج ھېسابلاندى ؛ مال بازىرىغا كىرگەن چارۋىنى سودا - سانائەت ئىدارىسى تىزىملاپ ، ئۇنىڭدىن پۈتۈشۈلگەن سومما بويىچە باج ئېلىندى ؛ سانائەت بۇيۇملىرى تىجارىتى ۋە يېمەك - ئىچمەك كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دۇكاندارلارغا قارىتا نورمىلىق باج ئېلىش چارىسى يەنى تىجارەت ئەھۋالىغا ئاساسەن ، ئۆزى مەلۇم قىلىش ، ئامما باھالاش ، باج ئىدارىسى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ، باج سوممىسىنى پەسىل بويىچە بېكىتىش ، تارقاق باج مەنبەلىرىدىن ۋاقتىلىق باج ئېلىش چارىسى قوللىنىلدى . باج تاپشۇرمىلىرى قبۇلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرىدا باج قوغدىغۇچى تۇرغۇزۇلدى .

1985 - يىلى ناھىيە بويىچە باج تاپشۇرىدىغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا 14 كە ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانا 16 گە ، يەككە تىجارەتچى 224 (جۈملىدىن 114 ترانسپورت كەسپىي ئائىلىسى ، 35 يېمەك - ئىچمەك كەسپىي ئائىلىسى ، 37 سودا كەسپىي ئائىلىسى ، 11 قاسساپ ئائىلىسى ، سەككىز تىككۈچى ئائىلىسى ۋە تۇمۇرچى ، ياغاچچى ، موزدۇز ، مسكەر قاتارلىق كەسپىي ئائىلىلەر) گە يەتتى .

باج ئېلىشنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە قانۇنغا رىئايە قىلىپ باج تاپشۇرۇش ، باج سىياستى ، باج قانۇنى جەھەتتىكى تەشۋىق - تەربىيە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . تەشۋىقات ماشىنىسى چىقىرىش ، رادىئو - تېلېۋىزوردىن پايدىلىنىش ، مالىيە - بوغالتىر خادىملىرى ۋە كەسپىي ئائىلىلەر يىغىنىنى ئېچىش قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق كەڭ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە سىياسىي - قانۇن ، مالىيە ، بانكا ، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورۇنلىرىدىكى مۇناسىۋەتلىك خادىملار بىلەن بىرلىكتە باج يىغىش ، باج باشقۇرۇش جەريانىدىكى مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىنىپ ، بىر تەرەپ قىلىندى .

1958 - يىلى باج تاپشۇرۇشقا قارشى چىققان ئىككى ئائىلىدىن كەم تاپشۇرغان 10 مىڭ يۈەن باج پۇلى قايتۇرۇۋېلىندى . 1988 - يىلى ئاممىنىڭ پاش قىلىشىغا تاينىپ ، كەم تاپشۇرۇلغان 79 مىڭ يۈەن باج توقلاپ ئېلىندى .

Ⅲ باب

پۇل مۇئامىلىسى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋە مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى يوقئىدى ، تاۋار ئوبوروتىدا ئۆزئارا ئۆتنە - يېرىم قىلىش ۋە ئىقتىسادىي مۇئامىلىدە سىرتقى جايلاردىن كىرگۈزۈلگەن پۇل ئاساس قىلىنغان . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە يامبۇ ، كۈمۈش ، تەڭگە ، يارماق قاتارلىقلار ئوبوروت قىلىنغان . مىنگو دەۋرىدە شىنجاڭ ئۆلكە پۇلى ، كۈمۈش تەڭگە ، ئاقسۇ گۇللۇك پۇلى ۋە قەشقەر پۇلى قاتارلىقلار ئوبوروت قىلىنغان . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 5 - ئايدا كۈمۈش

تەڭگە ئوبوروت قىلىنغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىل 6 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە تۇنجى پۇل مۇئاملىسى ئاپپاراتى — جۇڭگو خەلق بانكىسى كەلپىن ناھىيىلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلدى . شۇنىڭدىن كېيىن يېزا ئىگىلىك بانكىسى ، سودا ـ سانائەت بانكىسى ، ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپى ۋە سۇغۇرتىنى ۋەكالىتەن باشقۇرۇش ئورنى ، شۇنىڭدەك پوچتا پۇل ئامانىتى ئاپپاراتلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلدى . پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى كۇندىن ـ كۇنگە مۇكەممەللىشىپ ، مۇلازىمەت تور ـ نۇقتىلىرى شەھەر ـ يېزىلارغىچە تارقالدى .

§ 1 . ئاپپارات

1 . خەلق بانكىسى

1950 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۇنى خەلق بانكىسىنىڭ كەلپىن ناھىيىلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلدى ، تارماق بانكا قارىمىقىدا ئاچال ، يۇرچى ، گەزلىكلەردە ئۇچ تىجارەت پونكتى قۇرۇلدى . ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى پۇل ئوبوروتىنى باشقۇرۇش ، پۇل قىممىتىنى تۇراقلاشتۇرۇش ، كۇمۇش تەڭگە ۋە ئالتۇن ـ كۇمۇشنىڭ بازاردا ئېقىپ يۇرۇشىنى چەكلەش ، نەق پۇل باشقۇرۇش ، خەلق پۇل ئامانىتىنى يولغا قويۇش ، كرېدىت ، مۇئامىلە ھېسابىنى راسچوت قىلىش ۋە پېرېۋوت كەسپىنى يولغا قويۇش ، بازارنى تۇراقلاشتۇرۇش ، ئىگىلىكنى گۈللەندۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى .

1958 ـ يىلدىن باشلاپ خەلق بانكىسى سودا ـ سانائەت كارخانىلىرىغا قارىتا « تولۇق سوممىلىق ئامانەت ـ قەرز »نى ، يېزا ئىگىلىك ئامانەت ـ قەرزگە قارىتا « پەرقلىق سوممىلىق كۆتۈرە بېرىش »نى يولغا قويۇپ ، مەبلەغ بىلەن كەڭتاشا تەمىنلىگەچكە ، ئامانەت ـ قەرز بىر مەھەل تىزگىنلەنمەي قالدى .

1958 ـ يىلى ناھىيىلىك تارماق بانكا ئاچال دەڭدە ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلدى .

1961 ـ يىلى « تولۇق سوممىلىق ئامانەت ـ قەرز » مەبلەغنى سىستېمىغا بۆلۈپ باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلىپ ، ئامانەت بىلەن قەرزگە ئايرىم ـ ئايرىم ھېساب ئېچىلىپ ، قەرز پۇل سانى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، پۇلنىڭ تارقىلىشى تىزگىنلەندى ، پۇل يغۇۋىلىش ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، پۇل مۇئامىلە بازىرى مۇقىم راۋاجلاندۇرۇلدى .

1979 ـ يىلى پۇل مۇئامىلە خىزمىتى تەرتىپكە سېلىنىپ ، پۇل ئوبوروتى تەڭشەلدى ، پۇل ئامانىتى جەلپ قىلىنىپ ، سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ راۋاجلىنىشىغا مەدەت بېرىلدى .

1984 ـ يىل 12 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق بانكىسى كەلپىن ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت بانكىسىغا ئۆزگەرتىشنى قارا قىلدى .

2 . يېزا ئىگىلىك بانكىسى

1964 ـ يىل 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا ياردەم بېرىلىدىغان مەبلەغنى باشقۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى .

1965 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۇنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى خەلق بانكىسىغا قوشۇۋېتىلىپ ، خەلق بانكىسىدا يېزا پۇل مۇئامىلە بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى .

1980 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۇنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىلىدىغان مەبلەغ بىر تۇتاش باشقۇرۇلدى ، يېزا ئامانەت ـ قەرز كەسپى يولغا قويۇلۇپ ، يېزا ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا رەھبەرلىك قىلىنىپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپ

چىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىندى.

1990 - يىلى قەرز پۇل بېرىشتە «يېزا ئىگىلىكىگە مايىل بولۇش» فاكتورىنى ئىجرا قىلىندى، قەرز پۇل ئومۇمىي سانى تىزگىنلىنىپ، نۇقتىلىق مەبلەغ ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ، ئوبوروت يوللىرى راۋانلاشتۇرۇلۇپ، نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش مەبلىغىنى ئىشلىتىشتە ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى.

3. سودا - سانائەت بانكىسى

1985 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق بانكىسى ئاساسىدا ناھىيىلىك سودا - سانائەت بانكىسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى كرېدىت مەبلىغى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش، جەمئىيەتنىن مەبلەغ توپلاش، سانائەت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ياردەم بېرىش، تاۋار ئوبوروتىنى كېڭەيتىشكە مەدەت بېرىش، پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا فۇنكسىيىلىك رولىنى توغرا جارى قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى.

4. ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى

1954 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۇنجى تۈركۈمدە ئىككى ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا 744 ئائىلە، 3000 ئادەم ئەزا بولۇپ، 9000 يۈەن پاي پۇلى قوشتى. 1958 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى يەتتىگە كۆپەيىپ، 3519 ئائىلە، 8272 ئادەم ئەزا بولدى، پاي پۇلى 34 مىڭ 346 يۈەنگە يەتتى. 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە ئامانەت - قەرز كوپېراتىپىنىڭ ئەزاسى 9241 گە، پاي سوممىسى 64 مىڭ 164 يۈەنگە يېتىپ، يېزا پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى. بۇ ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتىكى مەبلەغ قېينىچىلىقىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەم بېرىش، جازانىخورلۇق ھەرىكىتىنى چەكلەپ، دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتلەردە زور رول ئوينىدى.

5. سوغۇرتىنى ۋەكالىتەن باشقۇرۇش ئورنى

1983 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق بانكىسى (كېيىنكى سودا - سانائەت بانكىسى)ۋە يېزا ئىگىلىك بانكىسىدا سوغۇرتىنى ۋەكالىتەن باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلۇپ، ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى، ئائىلە مال - مۈلكى، كارخانىلارنىڭ مال - مۈلكىنى سوغۇرتىغا قاتناشتۇرۇش ۋە كوللېكتىپ، شەخسىلەرنىڭ تاسادىپىي يولۇققان ھادىسىلىرىگە قارىتا خەۋپسىزلەندۇرۇش كەسپى يولغا قويۇلۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا مەدەت بېرىلدى، كارخانىلارنىڭ داۋاملىق تىجارەت قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ، خەلق تۇرمۇشىنا خاتىرجەم قىلىندى.

§ 2. پۇل ئوبوروتى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېخىنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) ئاقسۇدا شەكىلى يۇمىلاق، چاسا تۆشۈكلۈك «چېخىنلۇڭ تۇڭباۋ» پۇلى قۇيۇلغان (شۇ چاغدا يارماق دەپ ئاتالغان)، شۇندىن كېيىن يەنە بەش داۋلىق، ئون داۋلىق، 100 داۋلىق قاتارلىق كۆپ خىل مىس پۇل، كۈمۈش پۇل ۋە تەڭگە پۇللار قۇيۇلغان،

كېيىن ئاقسۇ پۇل ئىدارىسى يەنه قەغەز پۇل بېسىپ تارقاتقان ، يۇقىرىدىكى پۇللارنىڭ ھەممىسى كەلپىن بازىرىدا ئوبوروت قىلىنغان .

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە شىنجاڭ قەغەز پۇلى ، ئۆلكە پۇلى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئېقىپ كىرگەن فابى پۇلى ، ئالتۇن دوللار پۇل ۋە كۇمۇش تەڭگە ھەمدە 1949 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئارمىيە ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بېسىپ تارقاتقان كۇمۇش تەڭگە قاتارلىقلار ئوبوروت قىلىنغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن بازارنى ، پۇل مۇئامىلىسى ۋە مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن كۇمۇش تەڭگە پۇلنىڭ بازاردا ئوبوروت قىلىنىشىغا يول قويۇلدى ، شۇ چاغدا كۇمۇش تەڭگە پۇل بىلەن خەلق پۇلىنىڭ ئالماشتۇرۇلۇش نىسبىتى 1:500 يۈەن بولدى ، 1951 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈندىن 9 ـ ئاينىڭ 30 ـكۈنگىچە كۇمۇش تەڭگە پۇل بىلەن خەلق پۇلىنىڭ ئالماشتۇرۇلۇش نىسبىتى 1:350 يۈەن قىلىپ تەڭشەلدى .

1951 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە ئۇيغۇرچە يېزىق ۋە تۆگە سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن خەلق پۇلى تارقىتىلىپ ، كۇمۇش تەڭگە پۇلى چەكلىك مۇددەتتە يىغۇۋىلىندى . بىر كۇمۇش تەڭگە پۇل 350 يۈەن خەلق پۇلىغا ئالماشتۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇيغۇرچە يېزىقى يوق خەلق پۇلىمۇ بازاردا ئوبوروت قىلىندى . شۇ يىلى دۆلەت ئالتۇن ـ كۇمۇش باشقۇرۇش چارىسىنى ئېلان قىلدى ، ئالتۇن ، كۇمۇش ، يامبۇ ، كۇمۇش تەڭگە قاتارلىقلار خەلق بانكىسى تەرىپىدىن بىر تۇتاش يىغۇۋىلىنىپ ، بازاردا ئوبوروت قىلىش مەنئىي قىلىندى . 1952 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنگىچە تۆت ئاي ۋاقىت ئىچىدە ناھىيە بويىچە جەمئىي 1 مىليون 198 مىڭ 29 .314 يۈەن كۇمۇش تەڭگە پۇل يىغۇۋىلىندى ،419 مىليون 410 مىڭ 5 .1 يۈەن خەلق پۇلى (كونا پۇل) تارقىتىلدى .

1955 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق بانكىسى يېڭى خەلق پۇلىنى تارقىتىشقا باشلىدى (يېڭى پۇلنىڭ بىر يۈەنى كونا پۇلدا 10 مىڭ يۈەنگە سۇندۇرۇلغان) . يېڭى خەلق پۇلىنىڭ سومىسى بىر يۈەن ، ئىككى يۈەن ، ئۈچ يۈەن ، بەش يۈەن ، ئون يۈەن ۋە بىر پۈڭ ، ئىككى پۈڭ ، بەش پۈڭ ، بىر مو ، ئىككى مو ، بەش مو بولۇپ ، جەمئىي 11 خىلغا يەتكەنىدى . يېڭى خەلق پۇلى تارقىتىلغاندىن كېيىن ، پۇل مۇئامىلە بازىرى تەرتىپكە چۈشتى ، مال باھاسى مۇقىملاشتى . 1955 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنگىچە بولغان ئۈچ ئاي ۋاقىت ئىچىدە ناھىيە بويىچە 686 مىليون 905 مىڭ يۈەن كونا پۇل ئالماشتۇرۇلدى ۋە يىغۇۋىلىندى .

1963 ـ يىلى 1953 ـ يىلى چىقىرىلغان قارا رەڭلىك « ئىشچى ـ دېھقان » سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئون يۈەنلىك پۇل ، 1953 ـ يىلى بېسىلغان بىنەپشە رەڭلىك « مىللەتلەرنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقى » سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بەش يۈەنلىك پۇل ، 1953 ـ يىلى بېسىلغان قېنىق يېشىل رەڭلىك « جىڭگاڭشەن » نىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئۈچ يۈەنلىك پۇل يىغۇۋىلىندى . 1963 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى يىغۇۋىلىش ـ ئالماشتۇرۇش خىزمىتى باشلاندى ، يىغۇۋىلىش ـ ئالماشتۇرۇش داۋامىدا ئۈچ خىل پۇلنىڭ بازاردا داۋاملىق ئوبوروت بولۇشىغا يول قويۇلدى ، بانكا يىغىلغان كونا پۇللارنى قايتا تارقاتمىدى . 1964 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈندىن باشلاپ ئۈچ خىل پۇلنىڭ بازاردا ئوبوروت بولۇشى توختىتىلىپ ، 30 كۈن ئىچىدە ئالماشتۇرۇش ئاخىرلاشتۇرۇلدى . 1964 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنگىچە ناھىيە بويىچە جەمئىي 77 مىڭ يۈەن كونا پۇل يىغۇۋىلىندى ۋە ئالماشتۇرۇلدى .

§ 3 . ئىناۋەتلىك قەرز

1 . پۇل ئامانىتى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتى يوق بولغاچقا ، پۇل ئامانەت كەسپىمۇ يولغا قويۇلمىغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 50 ـ يىللاردا ناھىيە بويىچە تۇرلۇك پۇل ئامانىتىنىڭ قالدۇقى ئانچە كۆپ بولمىدى . 1959 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە تۇرلۇك پۇل ئامانىتى (مالىيە خاراكتېرلىك پۇل ئامانىتى ، سودا ـ سانائەت پۇل ئامانىتى ۋە يېزىلارنىڭ پۇل ئامانىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاران 49 مىڭ 316 يۈەن بولغانىدى . كېيىن تەدرىجىي كۆپەيدى . 1985 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئامانەت پۇل سوممىسى 570 مىڭ 820 يۈەنگە يېتىپ ، 1959 ـ يىلدىكىدىن 10.5 ھەسسە ئاشتى . 1989 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئامانەت پۇل قالدۇقى ئېشىپ 1 مىليون 374 مىڭ 631 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 ـ يىلدىكىنىڭ 2.4 ھەسىسىگە توغرا كەلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى تۇرلۇك پۇل ئامانەت قالدۇقى جەدۋىلى

جەدۋەل 12 ـ 5　　بىرلىكى : يۈەن

يىللار	ئامانەت قالدۇقى	يىللار	ئامانەت قالدۇقى	يىللار	ئامانەت قالدۇقى
1959	49316	1973	827521	1982	497777
1962	104565	1974	1214161	1983	491833
1963	264857	1975	937280	1984	530147
1965	399865	1976	902469	1985	570820
1967	506807	1977	1016571	1986	964133
1970	765976	1978	1686656	1987	1571777
1971	633181	1979	1373190	1988	924490
1972	982438	1981	596578	1989	1374631

2 . قەرز پۇل بېرىش

كەلپىن ناھىيىسىدىكى كەسپىي بانكىلار ۋە ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپلىرى كرېدىت مەبلىغىگە مەدەت بېرىش ئارقىلىق سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشتا ، بازارنى مۇقىملاشتۇرۇشتا تاۋار ئوبوروتىنى كېڭەيتىش ۋە خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشتامۇھىم رول ئويناندى .

1) دېھقانچىلىق قەرز پۇلى 1952 ـ يىلى ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش داۋامىدا دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچۈن 14 مىڭ 469 يۈەن ، تۇرمۇش ئۈچۈن 813 يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى . 1956 ـ يىلى يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيلەشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ، 1098 ئائىلىلىك

كەمبەغەل دېھقانغا كەمبەغەل دېھقانلار كوپېراتىپىنىڭ فوندىدىن 31 مىڭ 67 .35 يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى . 1961 - يىلى باش خەلق بانكىسىنىڭ قارارى ئىجرا قىلىنىپ ، 1010 ئائىلىلىك كەمبەغەل دېھقان ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانغا كەمبەغەل دېھقانلار كوپېراتىپىنىڭ فوندىدىن بېرىلگەن 19 مىڭ 24 .568 يۈەن قەرز پۇل كەچۈرۈم قىلىندى . 1971 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قەرزىنىڭ قالدۇقى 207 مىڭ 747 يۈەن بولۇپ ، دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكىنىڭ41 .4 ھەسسىگە توغرا كەلدى .

1980 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ تەڭشىلىشىگە ئەگىشىپ ، يېزا ئىگىلىك قۇرۇلمىسى ۋە ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى كۈنسېرى مۇۋاپىقلاشتى . بانكا ئامانەت - قەرز سىياسىتىنى تېخىمۇ كەڭ قويۇۋەتتى ، يېزا مەبلىغىنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق قەرز پۇلىنى ئۆز ۋاقتىدا تارقاتتى . 1980 - يىلدىن 1984 - يىلغىچە بولغان بەش يىلدا يېزا ئىگىلىكىگە جەمئىي 1 مىليون 695 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى ، بۇ ، يىلنىغا 339 مىڭ يۈەندىن توغرا كەلدى .

2) **سودا - سانائەت قەرز پۇلى** يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق بانكىسى ، سودا - سانائەت بانكىسى سانائەت ۋە سودا قەرز پۇلى كەسپىنى يولغا قويىدى . 1982 - يىلدىن باشلاپ يەنە يەككە سودا - سانائەتچىلەرگە قەرز پۇل بېرىش كەسپى قوشۇلدى ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىشقا ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئالاھىدە ئېھتىياجلىق تاۋارلار ۋە يەرلىك سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشقا نۇقتىلىق مەدەت بېرىلدى ، قەرز پۇل كۆرسەتكۈچىنى ئالدى بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇش ، قەرز پۇل مۇددىتىنى ئۇزارتىش ۋە مۇۋاپىق كەڭ قويۇۋېتىش پرىنسىپى ئىجرا قىلىندى . 1985 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا سودا قەرز پۇلىنىڭ قالدۇقى 835 مىڭ 67 يۈەن بولۇپ ، 1962 - يىلدىكىنىڭ 2 .8 ھەسسىسىگە ؛ سانائەت قەرز پۇلىنىڭ قالدۇقى 944 مىڭ 607 يۈەن بولۇپ ، 1963 - يىلدىكىنىڭ 7 .6 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى .

3) **ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى قەرز پۇلى** كەلپىن ناھىيىسىدە ئامانەت - قەرز كوپېراتىپىنىڭ قەرز پۇل بېرىشى 1955 - يىلى باشلاندى . شۇ يىلى جەمئىي 25 مىڭ 259 يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىشقا بېرىلگەن قەرز پۇل 7535 يۈەن ، تۇرمۇشتا بېرىلگەن قەرز پۇل 12 مىڭ 950 يۈەن ، قوشۇمچە كەسىپكە بېرىلگەن قەرز پۇل 4774 يۈەن ،9551 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى تارقاتقان تۇرلۇك قەرز پۇل 147 مىڭ 61 يۈەن بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇرمۇشقا بېرىلگەن قەرز پۇل 114 مىڭ 331 يۈەن ، ئىشلەپچىقىرىشقا بېرىلگەن قەرز پۇل 20 مىڭ 849 يۈەن ، قوشۇمچە كەسىپكە بېرىلگەن قەرز پۇل 11 مىڭ 881 يۈەن . 1980 - يىلدىن كېيىن تەرتىپكە سېلىش ۋە ئىسلاھ قىلىش ئارقىلىق ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ تەشكىلىي جەھەتتىكى ئاممىۋىلىقى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، دېموكراتىك باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى ، ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى كەسپىنى جانلىق قانات يايدۇرۇپ ، مۇستەقىل ئىگىلىك باشقۇرۇپ ، مۇستەقىل ھېسابات قىلىپ ، پايدا - زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولۇپ ، خەلق ئارىسىدىكى ئامانەت قەرزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇردى . 1980 - يىلدىن 1984 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئۇچ ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى جەمئىي 1 مىليون940 مىڭ يۈەن ھەر خىل قەرز پۇل تارقاتتى ، بۇ ، يىلنىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 281 مىڭ يۈەندىن توغرا كېلىپ ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش مەزگىلىدىكىسىنىڭ 7 .6 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى . 1985 - يىلى كەلپىن بازارلىق ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى قۇرۇلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 488 مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقىتىلدى . 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى جەمئىي 1 مىليون 272مىڭ يۈەن قەرز پۇل تارقاتتى . ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى تارقاتقان قەرز پۇل يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇھىم مەبلەغ مەنبەسى بولۇپ قالدى .

§ 4 . خەلق پۇل ئامانىتى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى بولمىغاچقا ، خەلق پۇل ئامانىتى كەسپىمۇ يوق ئىدى .

1 . خەلق پۇل ئامانىتىنىڭ تۈرلىرى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بانكا قەرەلسىز ، پارچە قويۇپ توپ ئالدىغان ۋە قەرەللىك پۇل ئامانىتى كەسپىنى يولغا قويدى .

1950 ـ يىل 10 ـ ئايدا دەسمايىسى ۋە قىممىتى ساقلاپ قېلىنىدىغان پۇل ئامانىتى بېجىرىلىپ ، ئاماـ نەت پۇلىنىڭ ۋاقتى توشقاندا مال باھاسىغا سۈندۈرۈپ ھېسابلانغان ھەقىقىي بىرلىك بويىچە دېرى بىلەن ئۆسۈمى قايتۇرۇپ بېرىلدى .

1952 ـ يىلىنىڭ بېشىدا مۇقىم سوممىلىق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى . بۇ ، بەش يۈەنلىك ، ئون يۈەنلىك ، 50 يۈەنلىك ، 100 يۈەنلىك دەپ تۆت خىلغا بۆلۈنگەن بولۇپ ، ئامانەت قويغۇچىلار پۈتۈن شىنـ جاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى بانكىلاردىن پۇل ئالالايتتى .

1953 ـ يىلى « مۇكاپاتلىق ماركا چاپلانغان پۇل ئامانىتى » كەسپى يولغا قويۇلدى ، ھەر نۇسخىسى ئىككى يۈەن بولۇپ ، ئۆسۈم ھېسابلانماي ، ئاي بويىچە ماركا چاپلىنىپ كېيىنكى ئايدا مۇكاپات تارقىتىلـ دى .

1953 ـ يىل 12 ـ ئايدىن 1955 ـ يىل 10 ـ ئايغىچە ئاشلىق ، ياغ سېتىۋېلىشقا بىرلەشتۈرۈلۈپ ، « ئاشلىق ساتقۇچىلارغا ئېتىبار بېرىش ئامانىتى » يولغا قويۇلدى .

1956 ـ يىلدىن باشلاپ ئارقا ـ ئارقىدىن « پارچە قويۇپ توپ ئالدىغان پۇل ئامانىتى » ۋە « جۇڭـ گو مۇھاجىرلىرى خەلق پۇل ئامانىتى » يولغا قويۇلدى .

1987 ـ يىلى مۇقىم سوممىلىق مۇكاپاتلىق پۇلئامانىتى يولغا قويۇلۇپ ، 20 يۈەنلىك ، 30 يۈەنلىك دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلدى . 1989 ـ يىلى « قىممىتى ساقلاپ قېلىنىدىغان پۇل ئامانىتى » ۋە « ئۆسۈمى قوشۇپ بېرىلىدىغان پۇل ئامانىتى »يولغا قويۇلدى .

2 . پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى

مال باھاسىنىڭ تەڭشىلىشىگە ئەگىشىپ ، پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتىمۇ مۇناسىپ تەڭشەلدى . يىللار بويىچە قەرەللىك پۇل ئامانىتى (بىر يىللىق توپ قويۇپ توپ ئالدىغان)نىڭ ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ تەڭشىلىش ئەھۋالى مۇنداق بولدى : 1951 ـ يىل 1 ـ ئايدىن 3 ـ ئايغىچە ئايلىق ئۆسۈمى 33 لى (تۆـ ۋەندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئايلىق ئۆسۈم ، لى) بولغانىدى ، كېيىن ئارقا ـ ئارقىدىن 30 ، 27 ، 20 ، 12 گە تەڭشەلدى ،1955 ـ يىل 10 ـ ئايدا 6 .6 گە ، 1959 ـ يىلى تۆتكە ، 1965 ـ يىلى 3 .3كە ، 1971 ـ يىلى 2 .7 گە ، 1980 ـ يىلى 3 .3كە ، 1982 ـ يىلى 5 .4كە ، 1985 ـ يىلى ئالتىگە ، 1988 ـ يىل 9 ـ ئايدا 7 .2كە ، 1989 ـ يىل 2 ـ ئايدا 9 .45 كە تەڭشەلدى .

3 . شەھەر پۇل ئامانىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، خەلق ئاممىسىنىڭ كـ رىمى يىلدىن يىلغا ئاشتى ، تۇرمۇشىمۇ ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى . بۇنىڭ بىلەن ناھىيە بازىرىنىڭ پۇل ئاماـ نەت قالدۇقى يىلدىن ـ يىلغا ئاشتى . 1950 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شەھەرنىڭ پۇل ئامانەت قالدۇقى ئاران 2000 يۈەن بولغانىدى ، 1960 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا 136 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1980 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا 335

مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1960 - يىلىدىكىنىڭ46 .1 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى . 1989 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا پۇل ئامانەت قالدۇقى 2 مىليون 549 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىنىڭ 61 .7 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى .

4 . يېزا پۇل ئامانىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يېزا پۇل ئامانىتىنىڭ قالدۇقى يىلدىن يىلغا تېز سۈرئەت بىلەن ئاشتى ، 1952 - يىلى يېزا پۇل ئامانىتىنىڭ قالدۇقى 10 مىڭ 700 يۈەن ، 1955 - يىلى 24 مىڭ 700 يۈەن ، 1957 - يىلى 46 مىڭ 146 يۈەن ، 1958 - يىلى 86 مىڭ يۈەن بولدى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى پۇل ئامانىتى تېخمۇ كۆپەيدى . ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى نۇرغۇن يېزا پۇل ئامانىتىنى جەلپ قىلدى : ئامانەت پۇل 1980 - يىلى 418 مىڭ يۈەن ، 1981 - يىلى 596 مىڭ يۈەن ، 1982 - يىلى 647 مىڭ يۈەن ، 1983 - يىلى 826 مىڭ يۈەن ، 1984 - يىلى 946 مىڭ يۈەن ، 1985 - يىلى 1 مىليون 360 مىڭ يۈەن ، 1989 - يىلى 1 مىليون 656 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 6 مىليون663 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1990 - يىلى يەنە يېزا ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى جەلپ قىلغان دېھقانلارنىڭ ئامانەت پۇلى 517 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

كەلپىن ناھىيىلىك خەلق بانكىسىنىڭ 1950 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە پۇل ئامانىتى ۋە قەرز پۇل كەسپىنى يولغا قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 12 - 6 بىرلىكى : يۈەن

يىللار	يېزا ئىگىلىك - كىگە بېرىلگەن قەرز پۇل	شەخسكە بېرىلگەن قەرز پۇل	ئاشلىق ۋە سودىغا بېرىلگەن قەرز پۇل	سانائەتكە بېرىلگەن قەرز پۇل	بېرىلگەن جەمئىي قەرز پۇل	شەھەردە ئامانەت قويۇلغان پۇل	ھەرخىل ئامانەت
1950						2464	
1951						2534	
1952	14469	813			15282	10700	
1953	18683	1151			19834	18000	
1954	21983	1617			23600	19500	
1955	29452	14611			44063	24700	
1956	65350	47297			112647	132300	
1957	5280	31506			37786	46146	
1958	8464	39367			47731	86000	
1959						19290	49316
1960							
1961							

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

104565	49277	149469		97250		52219	1962
26485	45932	186860	141829			45031	1963
218699	58729	223675	10000	213675			1964
399865	81275	928692		747767		180925	1965
605198	80002	523699	454477			69222	1966
506198	100829	529682	348532			181150	1967
964230	90522	691889	255699			436190	1968
1035719	108615	402582	292103			110479	1969
765926	121602	629061	372774	103301		152986	1970
633181	136469	706629	445715	53167		207727	1971
982438	144190	600626	336412	60330		203884	1972
827521	168432	677741	378522	75665		223554	1973
1214161	190210	561195	338748			222447	1974
937280	207963	741961	501533	1181		239247	1975
902469	211151	889975	628638	1311		260026	1976
1016571	226171	1030262	729436	25000		275826	1977
1686656	271381	953290	675995			277295	1978
1373190	293077	1096336	687898			408438	1979

كەلپىن ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت بانكىسىنىڭ 1980 ـ يىلدىن 1988 ـ يىلغىچە پۇل ئامانىتى ۋە قەرز پۇل بېرىش كەسپىنى يولغا قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 12 ـ 7　　بىرلىكى: يۈەن

يىللار	كوللېكتىپقا بېرىلگەن قەرزپۇل	شەخسكە بېرىلگەن قەرزپۇل	ئاشلىق ۋە سودىغا بېرىلگەن قەرزپۇل	سانائەتكە بېرىلگەن قەرزپۇل	جەمئىي بېرىلگەن قەرزپۇل	شەھەردە ئامانەت قويۇلغان قەرزپۇل	ھەرخىل ئامانەت پۇل
1980	0	9650	21534	286734	317918	335338	1578944
1981	0	1178	14434	703751	719363	436362	596578
1982	5076	52803	536976	594856	1189711	751022	497777
1983	18741	2041	700555	72337	793674	598645	491833
1984	32263	47407	708964	788634	1577268	479145	530147
1985	42758	66782	835067	944607	1889214	197912	570820
1986	228115	63453	957423	10000	1258991	1464955	946133
1987	229916	89009	654050	25000	997975	1839967	1571777
1988	216656	175460	751525	108000	1251641	2196260	924490
1989	13609	129000	846391	151000	1140000	2549169	3924000
1990	0	89000	781000	163000	1033000	3126000	416000

1980 - يىلىدىن 1988 - يىلىغىچە كەلپىن ناھىيىسىدىكى يېزا ئىگىلىك بانكىسى ۋە ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە قەرز پۇلى تارقىتىش ئەھۋالىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

جەدۋەل 12 - 8 بىرلىكى : 1000يۈەن

يىللار	تۈرى / سانى گۇرۇپ	بانكىنىڭ جەمئىي	ناھىيلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى	گەزلىك تىجارەت پونكتى	يۇرچى تىجارەت پونكتى	ئاچال تىجارەت پونكتى	ئامانەت قەرز كوپېراتىپ جەمئىي	گەزلىك ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	يۇرچى ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	ئاچال ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	كەلپىن بازارلىق ئامانەت قەرز كوپېراتىپى
1980	تارقاتقىنى	131	—	48	52	31	88	23	49	16	
	يىغۇالغىنى	115	—	50	24	31	67	22	29	16	
	نىسبىتى (٪)	87.7	—	110	65	100	76	92	59	100	
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	364	—	185	113	66	58	16	34	8	
1981	تارقاتقىنى	63	1	11	26	25	83	36	28	19	
	يىغۇالغىنى	115	1	32	43	39	90	37	34	19	
	نىسبىتى (٪)	156	100	290	165	156	108	102	102	100	
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	312	—	164	96	52	51	15	28	8	
1982	تارقاتقىنى	255	11	67	130	47	231	75	121	35	
	يىغۇالغىنى	253	10	66	124	53	229	76	118	35	
	نىسبىتى (٪)	112	90	115	95	112	99.5	102	97	100	
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	314	1	165	102	46	53	14	31	8	
1983	تارقاتقىنى	413	16	100	198	99	290	103	130	57	
	يىغۇالغىنى	402	14	136	165	87	271	98	120	53	
	نىسبىتى (٪)	99	87.5	136	87.3	87.8	94.5	94.5	92	94	
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	325	3	129	135	58	72	19	41	12	
1984	تارقاتقىنى	972	46	357	337	232	718	257	322	139	
	يىغۇالغىنى	503	22	172	207	102	378	115	184	79	
	نىسبىتى (٪)	43	48	48	39	87	57.2	44.7	53	57	
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	794	27	314	265	188	412	161	179	72	
1985	تارقاتقىنى	2078	795	625	330	328	488	128	192	59	109
	يىغۇالغىنى	2019	778	623	389	229	544	149	209	83	103
	نىسبىتى (٪)	89	98	99.7	118	70	111	116	109	140	95
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	2343	916	416	530	481	319	97	107	49	66

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

1986	تارقاتقىنى	3070	1225	561	696	588	1104	397	301	114	292
	يغۇالغىنى	2448	880	494	605	469	868	273	271	104	220
	نىسبىتى (٪)	80	72	88	87	80	79	69	90	91	75
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	2965	1261	483	621	600	547	221	136	58	132
1987	تارقاتقىنى	6402	2785	938	1516	1163	1925	555	752	143	475
	يغۇالغىنى	4333	1911	656	1046	720	1610	506	573	149	382
	نىسبىتى (٪)	68	69	70	69	62	84	91	76	104	80
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	5038	2135	765	1091	1047	863	127	316	52	224
1988	تارقاتقىنى	7089	2590	1188	1695	1616	2147	601	562	305	679
	يغۇالغىنى	5364	1848	1094	1402	1020	2071	632	549	257	633
	نىسبىتى (٪)	76	71	92	83	63	97	105	98	84	93
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق	6760	2877	860	1384	1639	938	239	329	100	270

كەلپىن ناھىيلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ 1980 - يىلىدىن 1990 - يىلىغىچە بولغان ھەر خىل پۇل ئامانىتىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 12 - 9

بىرلىكى: 1000 يۈەن

ئورۇن / يىل		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
جەمئىي		418	586	647	821	947	1360	1268	1874	2515	3286	4159
ناھىيلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى	تىجارەتچىونكتى		29	61	94	136	249	341	421	518	867	1056
	ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	265	235	236	201	365	461	183	284	345	406	502
گەزلىك	تىجارەت پونكتى	10	17	28	40	85	108	205	287	499	384	412
	ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	47	95	105	167	101	142	209	339	469	588	812
يۈرچى	تىجارەت پونكتى	7	10	16	20	30	38	61	71	107	178	238
	ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	50	132	121	205	104	191	178	326	317	472	558
ئاچال	تىجارەت پونكتى	11	13	15	20	29	40	43	82	176	227	344
	ئامانەت قەرز كوپېراتىپى	28	55	65	74	97	131	48	64	84	164	237

§ 5 . زايوم

1 . نەق نەرسگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان خەلق غالىبىيەت زايومى

1950 - يل 1 - ئايدا دۆلەت كەلپندە نەق نەرسگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان خەلق غالىبىيەت زايومنى تارقاتتى . ناھيە بويىچە خەلق جەمئي 2528 پارچە زايوم سېتىۋالدى .

2 . ئىقتسادي قۇرۇلۇش زايومى

1954 - ، 1955 - ، 1956 - يىللىرى پۈتۈن ناھيە خەلقى جەمئي 44 مك 493 يۈەنلىك ئىقتسادي قۇرۇلۇش زايومى سېتىۋالدى .

3 . دۆلەت خەزىنە چېكى

1981 - يىلدىن باشلاپ دۆلەت دۆلەت خەزىنە چېكى قارقاتتى . كەلپىن خەلقى قىزغىن سېتىۋالدى ، 1986 - يىلى 135 مك يۈەنلىك ، 1987 - يىلى 135 مك يۈەنلىك ، 1988 - يىلى 135 مك يۈەنلىك ، 1989 - يىلى 135 مك يۈەنلىك خەزىنە چېكى سېتىۋالدى .

§ 6 . سۇغۇرتا

1983 - يىلى سۇغۇرتىنى ۋەكالىتەن باشقۇرۇش ئورنى ناھيىلىك خەلق بانكسى ۋە يېزا ئىگىلىك بانكسىدا قۇرۇلغاندىن كېيىن سۇغۇرتا كەسپىنى ۋەكالىتەن باشقۇردى .

1 . سۇغۇرتا تۈرلىرى

كارخانا مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسى ، ئائىلە مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسى ، ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى سۇغۇرتىسى ، كوللېكتىپنىڭ جىسمانى سۇغۇرتىسىدىن ئىبارەت تۆت خىل سۇغۇرتا كەسپى يولغا قويۇلدى .

2 . سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى

1983 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان يەتتە يىلدا جەمئي 77 مك 191.08 يۈەن سۇغۇرتا ھەققى ئېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1983 - يىلدىكسى 3124 يۈەن ، 1984 - يىلدىكسى 3247.2 يۈەن ، 1985 - يىلدىكسى 15 مك 979 يۈەن ، 1986 - يىلدىكسى 14 مك 187يۈەن ، 1987 - يىلدىكسى 13 مك 377 يۈەن ، 1988 - يىلدىكسى 16 مك 184.72 يۈەن ، 1989 - يىلدىكسى 11 مك 92.16 يۈەن .

3 . تۆلەم

1983 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان يەتتە يىلدا جەمئي 42 مك 454.45 يۈەن تۆلەم تۆلەندى ، تۆلەم نىسبىتى سۇغۇرتا ھەققى كىرىمىنىڭ 54.99 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە 1984 - يىلى 77.75 يۈەن ، 1985 - يىلى 9756 يۈەن ، 1986 - يىلى 8155.49 يۈەن ، 1987 - يىلى 727 يۈەن ، 1988 - يىلى 13 مك 733.47 يۈەن ، 1989 - يىلى 6277.21 يۈەن ، 1990 - يىلى 3727.53 يۈەن تۆلەپ بېرىلدى . سۇغۇرتا كەسپى بويىچە تۆلەمنى ئەملىيلەشتۈرۈش ياخشى باھاغا ئېرىشتى .

ئون ئۈچىنچى قىسىم

سىياسىي پارتىيىلەر . ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار

ئون ئۈچىنچى قىسىم

سىياسىي پارتىيىلەر . ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شېك شىسەينىك تەكلىپىگە بىنائەن ، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ بىر تۈركۈم ئەزالىرى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلىدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە خۇاڭ خو چىڭ ، لىن جىلۇ ، چېڭ جيۇكې قاتارلىق ئون كىشى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلدى . ئۇلار ئامما بىلەن كەڭ ئالاقە باغلاپ ، ھەر ساھەدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ، ياشلار ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ، مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش پائالىيىتى بىلەن پائال شۇغۇللاندى ، ماركسىزم ، لېنىنزمنى تەشۋىق قىلدى ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ ، مالىيىنى تەرتىپكە سېلىپ ، قاتناشنى ياخشىلاپ ، مەكتەپ ئېچىپ ھەر مىللەت خەلقىغە كۆپلەپ ياخشى ئىش قىلىپ بەردى . ئۇلارنىڭ خىزمىتى كەلپىن ناھىيىسىدە چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلدى .

1950 - يىل 4 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى 7 - ئايدا ناھىيىدىكى ئىدارە - ئورۇنلاردىن تۇنجى تۈركۈم پارتىيە ئەزاسى تەرەققي قىلدۇرۇلدى . 11 - ئايدا تۇنجى پارتىيە پاچېيكىسى قۇرۇلدى . 1952 - يىلى يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى داۋامىدا ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى يېزىلاردا تۇنجى تۈركۈم پارتىيە ئەزالىرىنى تەرەققي قىلدۇردى . يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ۋە خەلق گۇڭشېسىنى ئومۇميلاشتۇرۇش ھەرىكىتىدە پارتىيە تەشكىلاتى تېز تەرەققي قىلدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى پالەچ بولۇپ قالدى ، پارتىيىنىڭ 9 - قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى تەدرىجي ئەسلىگە كەلدى . 1976 - يىلى « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كېيىن پارتىيىنىڭ تەشكىلي قۇرۇلۇشى تەدرىجي نورماللاشتى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 1145 كە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 986 ، ئايال 159 ؛ خەنزۇ 106 ، ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 1039 ؛ رەسمىي پارتىيە ئەزاسى 1059 ، كاندىدات پارتىيە ئەزاسى 86 . 1990 - يىلى پارتىيە ئەزالىرى سانى 1340 قا يەتتى .

جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسى (شىيەنداڭبۇسى) مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قۇرۇلدى ، ناھىيە بويىچە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، ئۈچ رايونلۇق پىرقە (چۇ داڭبۇ) ، ئىككى بۆلۈمدىكى قاراشلىق شۆبە رايونلۇق پىرقە (چۇفىنبۇ) ، ئون شۆبە رايونلۇق پىرقە قۇرۇلدى . گومىنداڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلۇپ 1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ

يول بىلەن ئازاد بولغانغا قەدەر جەمئىي 150 نەپەر گومىنداڭ پارتىيىسى ئەزاسى تەرەققي قىلدۇرۇلدى.

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ كەلپىن ناھىيىلىك شۆبە ئۇيۇشمىسى ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە ئۇيۇشمىسى ، ئاياللار ئۇيۇشمىسى ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدىن ئىبارەت ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. يەنە جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ، دېھقانلار جەمئىيىتى (كەمبەغەل ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى) ، كۆمموۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى (يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى) ، ئاياللار بىرلەشمىسى ، پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىدىن ئىبارەت ئاممىۋى تەشكىلاتلار قۇرۇلدى.

I باب

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى

مىنگونىڭ 27 ـ يىلى(1938 ـ يىلى) جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خۇاڭ مىنفۇ (ئەسلى ئىسمى خۇاڭ خوچىڭ) قاتارلىق ئون نەپەر ئەزاسى ئاقسۇ رايونىغا كېلىپ خىزمەت قىلدى. مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 2 ـ ئايدا ئاقسۇ رايونىنىڭ مەمۇرىي ۋالىيسى خۇاڭ مىنفۇ جەنۇبىي شىنجاڭنى تەكشۈرۈش ئۈمىكى بىلەن بىللە كەلپىنگە كېلىپ ، ئۆزى بىلگەن ئەسكىلىكنى قىلغان كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمىنى مەنسىپىدىن قالدۇردى. مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) كەلپىن قارا يامغۇر ئاپىتىگە ئۇچرىغاندا شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جۇبىن (كوممۇنىست ماۋزېمىن) كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ئۆزى بېۋاستە ئۇرۇنلاشتۇردى. مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) 2 ـ ئايدىن ـ 5 ئايغىچە ئاقسۇ ، ئاقسۇ كونا شەھەر ، ئاۋات ، كەلپىن ناھىيىلىرى باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان چېڭ جيۇكې (كوممۇنىست) كەلپىن ناھىيىسىنىڭ باج خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلدى.

شىنجاڭ 1949 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى. شۇ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 ـ بىكتۆەن 2 ـ جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5 ـ شىسىنىڭ ئالدىن يۈرەر قوشۇنى ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى مىللىي ئارمىيە 13 ـ شى 37 ـ تۆەنىدىن ئىمىر باقى كەلپىنگە مۇۋەققەت ھاكىم قىلىپ ئەۋەتىلدى.

§ 1. ناھىيىلىك پارتكوم

1950 ـ يىل 3 ـ ئايدا 2 ـ جۇننىڭ 5 ـ شىسى تېخن دېسەي ، جاڭ گۇڭباۋ قاتارلىق ئون كادىرنى

كەلپىنگە پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشقا ئېۋەتتى. 4 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلۇپ، تېمەن دېمەي شۇجىلىققا تەينىلەندى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غىچە پارتكومنىڭ خىزمەت تارماقلىرى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ كاتىبات ئىشخانىسى (1959 - يىلى ئىشخانىغا ئۆزگەرتىلدى)، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى (1956 - يىل 4 - ئايدا رېۋىزىيە كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى)، يېزا خىزمىتى بۆلۈمى (1962 - يىل 9 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، 1963 - يىلى قايتا تەسىس قىلىندى)، مالىيە - سودا بۆلۈمى (1965 - يىلى مالىيە - سودا - سىياسىي بۆلۈمگە ئۆزگەرتىلدى. 1966 - يىل 1 - ئايدا مالىيە - ئىقتىساد - سىياسىي بۆلۈمگە ئۆزگەرتىلدى)، پارتىيە مەكتىپى، ئارخىپخانا، ئورگان پارتكومىدىن ئىبارەت بولدى.

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ خىزمەتلىرى ئۇزلۇكسىز پاراكەندىچىلىككە ئۇچرىدى. 1967 - يىل 3 - ئايدا «قىزىل قوغدىغۇچىلار» قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار ناھىيىلىك پارتكومىدىن ھوقۇق تارتىۋالدى، ناھىيىلىك پارتكوم پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. شۇندىن كېيىن، ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى قۇرۇپ، ناھىيە بويىچە پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىگە رىياسەتچىلىك قىلدى. 1969 - يىل 4 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى، خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىنىپ، ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى. 1970 - يىل 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنى پارتىينىڭ يادرولۇق رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى (1973 - يىلى ئىشخانىغا ئۆزگەرتىلدى)، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، پارتىيە مەكتىپى، ئارخىپخانا، ئورگان پارتكومى قۇرۇلدى. 1970 - يىل 9 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1973 - يىلى ناھىيىلىك پارتكومغا تەۋە ئىش بېجىرىش ئورگانلىرى خىزمەت باشلىدى. شۇ چاغدا پارتكوم قارىمىقىدا ئىشخانا، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، بىرلىكسەپ بۆلۈمى، پارتىيە مەكتىپى، ئارخىپخانا، ئورگان پارتكومى بار ئىدى.

1980 - يىل 4 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى كەلپىن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى. 1984 - يىلى يېزا خىزمەت بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، سىياسىي - قانۇن كومىتېتى قۇرۇلدى. 1984 - يىل 10 - ئايدا ئېغىر ئىقتىسادىي جىنايى ھەرىكەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى (قىسقارتىلىپ «زەربە بېرىش ئىشخانىسى» دەپ ئاتالدى، 1987 - يىل 7 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى) قۇرۇلدى. 1985 - يىلى پارتىيە تارىخى - ناھىيە تەزكىرىسى ئىشخانىسى قۇرۇلدى.

§ 2. ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى

1. پارتىيە ياچېيكىسى كومىتېتى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1951 - يىل 11 -

ئايدا كەلپىن ناھىيىسى بويىچە تۇنجى پارتىيە ياچەيكسى يەنى ئورگان پارتىيە ياچەيكسى قۇرۇلدى ، ئۇ- نىڭدا توققۇز پارتىيە ئەزاسى بار ئىدى . 1952 - يىلى يېزىلاردا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قانات يايدۇ- رۇلغاندا باغلىق كەنتىدە ناھىيە بويىچە تۇنجى يېزا پارتىيە ياچەيكسى قۇرۇلدى . 1954 - يىلدىن كېيىن سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش ھەرىكىتى ۋە گۈللەنگەن ئىلغار داۋامىدا ناھىيە بويىچە پارتىيە تەشكىلى بىر قەدەر تېز تەرەققىي قىلدۇرۇلدى . يېزىلاردا ئادەتتە ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرى بىرلىك قىلىنىپ پارتىيە ياچەيكلىرى قۇرۇلدى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلە- رى بىرلىك قىلىنىپ پارتىيە گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى ؛ سودا - سانائەت ، كارخانا ۋە كەسىپي ئورۇنلاردا ئا- دەتتە ، شۇ ئورۇن ئاساس قىلىنىپ پارتىيە ياچەيكسى قۇرۇلدى . 1958 - يىلى ناھىيە بويىچە 22 پارتىيە ياچەيكسى قۇرۇلۇپ بولغان ئىدى . 1966 - يىلدىكى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن ئىلگىرى ناھىيە بو- يىچە 43 پارتىيە ياچەيكسى بار ئىدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن ، ھەر قايسى ئو- رۇنلاردىكى پارتىيە ياچەيكلىرى ئارقا - ئارقىدىن پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . 0197 - يىلى پارتىيە تەرتىپىكە سېلىنغاندىن كېيىن ، ياچەيكلارنىڭ تەشكىلي تۈزۈمۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1976 - يىلغا كەلگەندە ، ناھىيە بويىچە 55 پارتىيە ياچەيكسى بار بولدى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ياچەيكـ- سى 80 گە ، 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ياچەيكسى 98 غا يەتتى .

2 . پارتىيە باش ياچەيكا كومىتېتى

1957 - يىل 2 - ئايدا ئورگان باش ياچەيكسى كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، مۇستەقىل خىزمەت ئاپپاراتى بولدى . 1966 - يىل 5 - ئايدا ئورگان پارتكومىغا ئۆزگەرتىلدى . 1956 - يىل 10 - ئايدا ناھىيە بويىچە جەمئىي تۆت باش ياچەيكا كومىتېتى يەنى ئارايماق يېزىلىق ، تومۇرتۇق يېزىلىق ، باغ قاشقىرتۇق يېزىلىق ، قۇملۇق يېزىلىق پارتىيە باش ياچەيكسى كومىتېتلىرى بار بولدى .

3 . ئاساسىي قاتلام پارتكوملىرى

1951 - يىل 8 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئۇچ رايوندا بىرلا ۋاقىتتا رايونلۇق ئاساسىي قاتلام كومىتېتى قۇرۇلدى . 1958 - يىل 10 - ئايدا ناھىيە بويىچە گۈللىنىش يېزىلىغا قويۇلۇپ ، 1 - رايونلۇق كومىتېت « قىزىلبايراق » 1 - گۈللىي پارتكومغا ، 2 - رايونلۇق كومىتېت « قىزىلبايراق » 2 - گۈللىي پارتـ- كومغا ، 3 - رايونلۇق كومىتېت « قىزىلبايراق » 3 - گۈللىي پارتكومغا ئۆزگەرتىلدى . 1959 - يىل 7 - ئاي- دا يەنە ئايرىم - ئايرىم ھالدا « قىزىلبايراق » 1 - گۈللىي پارتكومى « 1 - ماي » گۈللىي پارتكومغا ، « قىزىلبايراق » 2 - گۈللىي پارتكومى « 1 - ئىيۇل » گۈللىي پارتكومغا ، « قىزىلبايراق » 3 - گۈللىي پارت- كومى « 1 - ئۆكتەبر » گۈللىي پارتكومغا ئۆزگەرتىلدى . 1984 - يىلى ئاپپارات ئىسلاھاتىدا گۈللىي ئە- مەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، يېزا قۇرۇلدى . « 1 - ماي » گۈللىي پارتكومى گەزلىك يېزىلىق پارتكومغا ، « 1 - ئـ- يۇل » گۈللىي پارتكومى يۇرچى يېزىلىق پارتكومغا ، « 1 - ئۆكتەبر » گۈللىي پارتكومى ئاچال يېزىلىق پارتكومغا ئۆزگەرتىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، سابىق قارا كۆت چوڭ ئەترىتى ئاساسىدا كەلپىن بازىرى قۇرۇلدى ھەم بازارلىق پارتكوم تەشكىللەندى .

§ 3. پارتىيە ئەزالىرى

1. پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە كومپارتىيە ئەزاسى يوق ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ئەزالىرىنى ئاكتىپ، ئېھتىياتچانلىق بىلەن تەرەققي قىلدۇرۇش فاكتېنغا ئاساسەن، پارتىيە تەشكىلى دەل ۋاقتىدا سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش داۋامىدا مەيدانغا كەلگەن ئاكتىپلار ئىچىدىن پارتىيگە ئەزا تەرەققي قىلدۇردى. 1950 ـ يىل 7 ـ ئايدا ناھىيە دەرىجىلىك ئىدارە ـ ئورگانلاردىن تۇنجى تۈركۈم پارتىيە ئەزالىرى تەرەققي قىلدۇرۇلدى. ئۇلار ئىمىر باقى، يەن شىمىن، مامۇت ھاجى، ئايىمخانلار ئىدى. 1952 ـ يىل 2 ـ ئايدا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ، 1 ـ رايون 2 ـ يېزىدىن كەلپىن يېزىلىرى بويىچە تۇنجى تۈركۈمدە يەتتە نەپەر پارتىيە ئەزاسى تەرەققي قىلدۇرۇلدى. ئۇلار تالىپ ھوشۇر، روزى ئىسمايىل، ئالتۇنخان سايىم، قەلەمخان، مۇھەممەت ئابلا، مۇھەممەت رەھىم، ئىسمايىل قۇربانلار ئىدى. 1966 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 663كە يەتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالغاچقا، 1967 ـ يىلدىن 1970 ـ يىلغىچە پارتىيە ئەزاسى تەرەققي قىلدۇرۇلمىدى. 1970 ـ يىل 2 ـ ئايدا «پارتىينى تەرتىپكە سېلىش، پارتىيە قۇرۇلۇشى ئىلىپ بېرىش» ئايىغلاشقاندىن كېيىن، پارتىيە تەشكىلاتىنى تەرەققي قىلدۇرۇش خىزمىتى تەدرىجي ئەسلىگە كەلدى. لېكىن «سول» ئىدىيىنىڭ تەسىرى ۋە تەرەپبازلىقنىڭ كاشىلىسى تۈپەيلىدىن، پارتىيە تەشكىلاتى تەرەققي قىلدۇرۇش خىزمىتىدە نورمالسىز ھالەت پەيدا بولۇپ، شەرتى توشمايدىغان بەزى كىشىلەرمۇ پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى. 1971 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەشكىلي تۈرمۇشى ئەسلىگە كەلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سانى 1966 ـ يىلدىكى 636 كىشىدىن 740 كىشىگە كۆپەيدى. 1978 ـ يىلى پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرى ئۆز ئىزىغا چۈشتى. ئاكتىپ، ئېھتىياتچان بولۇش، سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت ئەزا تەرەققي قىلدۇرۇش فاكتېنىدا چىڭ تۇرۇلدى، 1985 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سانى 1145 كە يەتتى.

2. پارتىيە ئەزالىرىنىڭ قۇرۇلمىسى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىشتا كادىرلار ئاساس قىلىنغاندى؛ 1955 ـ يىلدىن 1965 ـ يىلغىچە پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە ئىشچىلار، دېھقانلارنىڭ سانى كۆپ سانلىق ئىگىلىدى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى باشلانغۇچ مەكتەپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىدە بولۇپ، ئاز سانداغا زىيالىيلار بار ئىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا تەرەققي قىلدۇرۇلغان پارتىيە ئەزالىرى ئاساسي جەھەتتىن ئىشچى، دېھقان، ئەسكەرلەردىن ئىبارەت بولدى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمي يىغىنىدىن كېيىن زور تۈركۈم مۇنەۋۋەر زىيالىيلار ۋە باشقا ئىلغارلار پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى.

3 . پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەشكىلىي تۈرمۇشى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھەپتىنىڭ ئاخىرىدىكى دېموكراتىك تۈرمۇش يەنى تۈزۈمى تەدرىجىي تۈرغۇزۇلۇپ مۇكەممەللەشتۈرۈلدى . « ئۈچ يەنى ، بىر دەرس » (پارتىيە ئەزالىرى چوڭ يەنى ، ياكى چېيكا يەنى ، پارتىيە گۇرۇپپىسى يەنى ، پارتىيە دەرسى) تۈزۈمى ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىدا ئومۇميۈزلۈك ، قەتئىي داۋاملاشتۈرۈلدى . ئادەتتە ، ئايدا بىر قېتىم پارتىيە ئەزالىرى يەغىنى ، ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ تۈرمۇش يەنى ئېچىلدى . ياچېيكا ھەيئەتلىرىنىڭ يەنى قەرەلسىز ئېچىلىپ تۇردى . ھەر ئايدا بىر قېتىم پارتىيە دەرسى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا « ئۈچ يەنى ، بىر دەرس » تۈزۈمى ئائىلاج توختىتىلدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يەغىنىدىن كېيىن يەنە ئاساسىي جەھەتتىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

4 . پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنىنى تەرتىپكە سېلىش

1952 - يىلدىن 1956 - يىلغىچە مەركەزلىك ھالدا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ بېرىلدى . بۇ نۆۋەتتىكى ئاساسەن ، پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنىدىكى « ئۈچكە قارشى تۈرۈش » ، « بەشكە قارشى تۈرۈش » ھەرىكىتى داۋامىدا ئاشكارىلانغان مەسىلەرنى ھەل قىلىش مەقسەت قىلىندى . ئىنتايىن ئاز سانىدىكى پارتىيە ئەزالىرى پارتىيىدىن تازىلاپ چىقىرىلدى . 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى « تۆتىنى ئېنىقلاش » ھەرىكىتىدە ناھىيە بويىچە بىر قېتىم « پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىش » نۆۋىتىلىق مەزمۇن قىلىنغان « پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، پارتىيە قۇرۇش » ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى . بۇ ھەرىكەتنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى خاتا بولغاچقا ، گەرچە پارتىيە ئەزالىرى ئىچىدە سەل قىلىنۇاتقان بەزى مەسىلەر ھەل قىلىنغان بولسىمۇ ، لېكىن بىر قىسىم يولداشلارغا ئازار بېرىلدى ، بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرى پارتىيىدىن تازىلاپ چىقىرىلدى . بۇ شۇ چاغدىكى پارتىيە ئەزالىرى ئومۇمىي سانىنىڭ تۆت پرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1970 - يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا بىر قېتىم « كوننىنى چىقىرىۋېتىپ يېڭىنى قوبۇل قىلىش » تېن ئىبارەت پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى . بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ بىر قىسمى بولدى . تەرەپپازلىقنىڭ كاشىلىسىغا ئۇچرىغانلىقتىن ، بۇ ھەرىكەت پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش مەقسىتىگە يېتەلمىدى . پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سۈپىتىمۇ تۆۋەنلەپ كەتتى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە يەنە بىر قېتىم پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىكى مەسىلەرنى ئېنىقلاش ، پارتىيە ئەزالىرىنى يېڭىباشتىن تىزىملاش ئېلىپ بېرىلىپ ، پارتىيە تەشكىلى ساغلاملاشتۇرۇلۇپ ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ساپاسى ئۆستۈرۈلدى .

5 . پارتىيە مەكتىپىدە تەربىيىلەش

1959 - يىل 6 - ئايدا ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلۇپ ، پارتىيىلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش ئاساس قىلىندى ، پارتىيىنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى لۇشيەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرى ئۆگىنىلدى . پارتىيە مەكتىپى ھەر يىلى ئىككى - ئۈچ قارار ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىشتا ئاساسىي جەھەتتىن چىڭ تۇردى . 1967 - يىلغىچە پارتىيىلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش بويىچە 21 قارار تۈرلۈك كۇرس ئېچىلىپ ، 1892 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن پارتىيە مەكتىپى تاقالدى . 1973 - يىلى پارتىيە مەكتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۇپ ، 1989 - يىلغىچە جەمئىي 18 قارار كۇرس ئېچىلىپ پارتىيە ئەزالىرىدىن 982 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى .

جۇڭگو كومپارتيەسىنىڭ كەلپىن ناھيىسىدىكى ئاساسي قاتلام تەشكىلاتلىرىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 13 - 1

پارتيەتەشكىلاتى يىللار	تۈرلەر	جەمئي	سانائەت	قاتناش	پىنسىيگە چىققۇچى	مالىيە-سودا	مەدەنىيەت، سەھىيە	ئاساسىي قۇرۇلۇش	باش قىلار	كۇرسان	رايون-لۇق پارتكوم	پارتىيە گۇرۇپپا پىسى
1950	ياچەيكا	1								1		
	باش ياچەيكا											
	پارتكوم	3									3	
1951	ياچەيكا	1								1		
	باش ياچەيكا											
	پارتكوم	3									3	
1952	ياچەيكا	2			1					1		
	باش ياچەيكا											
	پارتكوم	3									3	
1953	ياچەيكا	4			1					3		
	باش ياچەيكا											
	پارتكوم	3									3	
1954	ياچەيكا	9			3					6		
	باش ياچەيكا											
	پارتكوم	3									3	
1955	ياچەيكا	14	9							5		
	باش ياچەيكا	1								1		
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	4									3	1
1956	ياچەيكا	16			7	2				7		
	باش ياچەيكا	4			4							
	پارتكوم	3									3	
1957	ياچەيكا	15			7	2			1	5		
	باش ياچەيكا	5			4					1		
	پارتكوم	3									3	
1958	ياچەيكا	22	3		12	3				4		
	باش ياچەيكا	12	11							1		
	پارتكوم	4	1								3	
1959	ياچەيكا	29	2	2	15	2			1	7		
	باش ياچەيكا	2			1					1		
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	4	1								2	1

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

1960	ياچىيكا	28	1	1	16	2			7	1		
	باش ياچىيكا	3			2				1			
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	4								3	1	
1961	ياچىيكا	31										
	باش ياچىيكا	3			2				1			
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	4								3	1	
1962	ياچىيكا	37							14			
	باش ياچىيكا	2			1				1			0
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	4								3	1	
1963	ياچىيكا	42										
	باش ياچىيكا	2			1				1			
	پارتكوم	3								3		
1964	ياچىيكا	41							11			
	باش ياچىيكا	2			1							
	پارتكوم	3								3		
1965	ياچىيكا	42			22	6	1	3	2			
	باش ياچىيكا	4			2	1			1			
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	3								2	1	
1966	ياچىيكا	43										
	باش ياچىيكا	1										
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	5			3				1			1
1971	ياچىيكا	43	3	1	22	6	3		7	1		
	باش ياچىيكا	1							1			
	پارتكوم	4			3				1			
1972	ياچىيكا	44	3	3	22	6	3		7	1		
	باش ياچىيكا											
	پارتكوم	3			3							
1973	ياچىيكا	48	5	1	24	9	1		8			
	باش ياچىيكا											
	پارتكوم				3				1			

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

1975	ياچىيكا	55	4	2	25	9	6		9			
	باش ياچىيكا											
	پارتكوم	4			3				1			
1976	ياچىيكا	54	4	1	25	9	6		9			
	باش ياچىيكا											
	پارتكوم	4			3				1			
1977	ياچىيكا	58										
	باش ياچىيكا											
	پارتكوم	4			3				1			
1978	ياچىيكا	58										
	باش ياچىيكا	1				1						
	پارتكوم	4			3				1			
1979	ياچىيكا	61										
	باش ياچىيكا	1				1						
	پارتكوم	4			3				1			
1980	ياچىيكا	60	5	1	28	8	7		11			
	باش ياچىيكا	1				1						
	پارتكوم	4			3				1			
1981	ياچىيكا	64	3	1	30	9	9	1	11			
	باش ياچىيكا	1				1						
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	5			3				1			1
1982	ياچىيكا	71	3	1	30	11	14	1	11			
	باش ياچىيكا	1				1						
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	5			3				1			1
1983	ياچىيكا	74	3	2	37	9	5		18			
	باش ياچىيكا	1				1						
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	5			3				1			1
1984	ياچىيكا	74	3	2	37	9	5		18			
	باش ياچىيكا											
	پارتكوم (گۇرۇپپا)	12			3	1			1	1		6

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

1985	ياچېيكا	80	3	2	31	13	14	1	16			
	باش ياچېيكا											
	پارتكوم(گۈرۈپپا)	13				1			5	1		6
1986	ياچېيكا	81	4	2	31	13	14		17			
	باش ياچېيكا											
	پارتكوم (گۈرۈپپا)	14				1			6	1		6
1987	ياچېيكا	85	4	2	30	14	16		18	1		
	باش ياچېيكا	1					1					
	پارتكوم	14				1			7			6
1988	ياچېيكا	87	3	2	26	13	19		23	1		
	باش ياچېيكا	1					1					
	پارتكوم	7				1			6			
1989	ياچېيكا	89	3	2	28	13	20		23			
	باش ياچېيكا	1					1					
	پارتكوم	7				1			6			
1990	ياچېيكا	96	4	2	28	13	22		26	1		
	باش ياچېيكا											
	پارتكوم	7				1			6			

ئىزاھات: 1967 - يىلدىن 1970 - يىلغىچىلىك ۋە 1974 - يىللىق سانلىق مەلۇماتلار كەم.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ جىنسىي ، كەسپىي قۇرۇلمىسى

جەدۋەل 13—2

تۈرلەر / يىللار	ئادەم سانى					كەسپى				كەسپىلەرگە تارقىلىشى					
	جەمئىي	ئەر	ئايال	رەسمىي	كاندىدات	كادىر	ئىشچى	دېھقان-چارۋىچى	باشقىلار	دېھقانچىلىق ،ئورمانچىلىق ، سۇچىلىق ، چارۋىچىلىق	ساناقچى ، ئەت ، قاتناش	سودا ، مالىيە ، باج ، پوچتا-مۇلا مىلە	سەھىيە ، مائارىپ	پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى	باشقىلار
1950	8	7	1	6	2	7			1			1		7	
1951	14	12	2	10	4	11		3						14	
1952	41	33	8	23	18	34		7							
1953	45	37	8	31	14	36	1	6	2	7			1	37	
1954	65	54	11	45	20	46		19	1	24	1	4	1	35	
1955	143	129	14	81	62	65		74	4	74				65	4

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

8	95	9	14	1	176	8	176	2	117	184	119	25	278	303	1956
	88	8	17	6	180	10	158	4	135	87	220	30	277	307	1957
30	57	8	6	8	174	13	146	7	117	18	265	30	253	283	1958
12	114	7	22	37	277	12	277	25	155	172	297	58	411	469	1959
10	136	15	65	66	334	10	418	21	177	258	368	98	530	626	1960
74	87	12	35	14	428		493		157	97	553	89	561	650	1961
	41	28	65	25	514		514		135	60	613	105	568	673	1962
							522			4	668	102	570	672	1963
3	128	12	46	33	433	3	433	35	194	4	661	97	568	665	1964
4	124	15	51	26	454	4	454	77	139	15	659	96	578	674	1965
1	133	15	53	28	436		436	81	146	17	646	87	576	663	1966
19	127	19	46	43	490		490	88	166			109	635	744	1971
	124	23	53	41	499	4	461	71	204			114	626	740	1972
4	118	24	68	32	526	1	526	27	218			112	660	772	1973
														765	1974
6	158	38	48	54	552	10	556	68	222			124	732	856	1975
	171	26	63	41	565	15	543	59	249			121	745	866	1976
							639			60	813	122	751	873	1977
							666			51	865	133	793	926	1978
							657			27	917	133	811	944	1979
	198	59	93	50	644	3	750	76	215	85	959	153	891	1044	1980
	221	52	82	71	729	5	636	66	448	82	1073	165	990	1155	1981
	243	78	93	56	616	10	586	131	359	23	1063	144	942	1086	1982
8	264	65	76	112	580	30	529	116	420	15	1070	160	925	1085	1983
8	264	70	74	110	560	34	525	119	408	16	1070	161	925	1086	1984
4	281	108	96	56	600	67	555	118	405	86	1059	159	988	1145	1985
1	320	113	96	63	609	99	567	92	444	58	1144	165	1037	1202	1986
4	358	124	115	73	572	53	548	125	520	62	1184	180	1066	1246	1987
9	436	134	85	74	561	3	553	144	705	50	1239	190	1099	1289	1988
3	458	149	98	58	539	3	517	138	574	39	1266	185	1120	1305	1989
5	446	169	102	63	555	5	523	139	585	38	1302	200	1140	1340	1990

ئىزاھات: 1967 - يىلدىن 1970 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى سانلىق مەلۇماتلار كەم.

كەلپىن ناھىيىسدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مىللىتى ، يېشى ، پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 13 ـ 3

تۇرلەر / يىللار	پارتىيە ئەزالىرى نىڭ ئومۇمىي سانى	مىللىتى			يېشى					پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتى				
		خەنزۇ	ئۇيغۇر	باشقىلار	25ياش تىن تۆۋەن لەر	26ياش تىن 35 ياش قىچە بولغانلار	36ياش تىن 45 ياش قىچە بولغانلار	46ياش تىن 60ياش قىچە بولغانلار	60ياش تىن يۇقىرىلار	1937 - يىل 7 ئايدىن 1945 - يىل 9 ئايغىچە	1945 - يىل 10 ئايدىن 1949 - يىل 9 ئايغىچە	1949 - يىل 10 ئايدىن 1966 - يىل 4 ئايغىچە	1966 - يىل 5 ئايدىن 1976 - يىل 10 ئايغىچە	1976 - يىل 11 ئايدىن 1990 - يىلغىچە
1950	8	5	3		4	4				2	1	5		
1951	14	8	6		6	8				4	3	7		
1952	41	28	13											
1953	45	36	8	1	15	30				1	14	30		
1954	65	26	39	1	28	37				1	13	51		
1955	143	31	112		47	95		1			7	136		
1956	303	31	271	1	106	195		2		3	15	285		
1957	307	36	269	2	106	201				18	23	266		
1958	283	30	252	1	64	218		1			20	263		
1959	469	37	432		102	158	195	14		1	18	450		
1960	626	32	594		145	187	272	22		1	14	611		
1961	650	44	606		177	176	267	30		6	21	623		
1962	673	46	627											
1963	672	50	616	6	142		332	30		6	31	230		
1964	665	52	613		79		371	41		1	25	639		
1965	674	56	618		66	162	399	47		1	23	650		
1966	663	60	603		31	158	412	62			21	642		
1971	744	60	683	1	55	250	415	24			16	625	103	
1972	740	55	684	1		247	467	467	26		15	611	114	
1973	772	51	720	1	19	221	494	38			14	606	152	
1974	765													
1975	856	57	799		22	181	602	51			12	614	230	
1976	866	56	810		30	167	607	62			12	608	246	
1977	873	71	802											
1978	926													
1979	944	86	858											231
1980	1044	90	954		41	258	337	326	82		11	516	286	279
1981	1155	109	1046		48	288	426	346	47		12	501	362	291
1982	1086	96	990		28	255	409	346	48		11	453	331	294
1983	1085	100	985		29	248	409	356	43		7	453	331	306
1984	1086	100	986		37	251	403	352	43		5	448	327	417
1985	1145	106	1039		17	229	347	487	65		2	407	319	471
1986	1202	113	1089		24	254	370	489	65		2	406	323	523
1987	1246	122	1124		25	208	432	496	85		4	446	273	
1988	1289	120	1169		24	229	412	555	59		4	432	283	570
1989	1305	128	1177		34	251	392	569	59		4	421	292	588
1990	1340	139	1201		36	353	141	753	57		4	394	280	622

ئىزاھات: 1967 ـ يىلدىن 1970 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى سانلىق مەلۇماتلار كەم.

كەلپين ناهيىسسدىكى پارتيە ئەزالرىنىڭ مەدەنيەت سەۋىيسىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 13 - 4

يىللار / تۈرلەر	پارتيەئەزالرى ئومۇمىي سانى	ئالىي تېخنىكۇم	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	تولۇق ئوتتۇرا	تولۇقسىز ئوتتۇرا	باشلانغۇچ مەكتەپ	ساۋاتسىز
1950	8				1	5	2
1951	14				3	11	
1952	41						
1953	45				3	34	8
1954	65				9	39	17
1955	143			1	20	79	43
1956	303				24	237	42
1957	307				31	205	71
1958	283					201	53
1959	469			2	56	291	120
1960	626			4	43	447	132
1961	650			8	65	423	154
1962	673			8	85	512	68
1963	672			10	85	507	70
1964	665			5	73	372	215
1965	674			8	82	368	216
1966	663	1		7	101	347	207
1971	744	2		7	135	600	
1972	740	1		32	126	581	
1973	772	4		24	129	615	
1980	1044	12	26	99	278	382	247
1981	1155	14	29	141	312	247	412
1982	1086	19	26	132	313	247	349
1983	1085	17	28	147	309	426	158
1984	1086	16	29	149	308	426	158
1985	1145	32	135	115	270	398	195
1986	1202	41	155	129	281	401	195
1987	1246	58	209	131	310	387	151
1988	1289	51	232	158	322	401	121
1989	1305	62	240	162	321	401	119
1990	1340	73	269	166	303	375	154

ئىزاھات: قىسمەن يىللاردىكى سانلىق مەلۇماتلار كەم.

§ 4 . پارتىيە قۇرۇلتايلىرى

1 . ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىنى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىنى يېزا ئىگىلىكىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇندالغان پەيتتە ئېچىلدى ، 1956 ـ يىل 4 ـ ئاينىك 22 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 29 ـ كۈنى ئاياغلاشتى ، يىغىنغا 45 ۋەكىل قاتناشتى ، بۈنىك ئىچىدە رەسمىي ۋەكىل 36 ، سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل توققۇز ؛ ئۇيغۇر ۋەكىل 30 ، خەنزۇ ۋەكىل 15 . بۈلار پۈتۈن ناھىيىدىكى 16 پارتىيە ياچېيكىسى ، 176 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلدى .

بۇ قېتىمقى يىغىندا مەركەزلىك مۇزاكىرە قىلىنغان مەسىلىلەر ئالتە يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەرنى يەكۈنلەپ ، يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ 12 يىللىق پىلانى (لايىھە) نى مۇزاكىرە قىلىش ، ۋىلايەتلىك پارتىيە ۋەكىللىرى يىغىنغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاپ چىقىش ، ناھىيىلىك پارتكوم رېئىزىيە كومىتېتىنى سايلام ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈش ، 1956 ـ يىلدىكى ھەر خىل خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى مۇزاكىرە قىلىپ ، ئەمەلىيلەشتۈرۈش ھەم مۇناسىۋەتلىك قارارلارنى چىقىرىشتىن ئىبارەت بولدى . يىغىندا يەنە ياسىنوپ ئابلا بەرگەن خىزمەت خۇلاسە دوكلاتى ، كامال ئەخمىدى بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات مۇزاكىرە قىلىنىپ ماقۇللاندى .

ياسىنوپ ئابلا ،كامال ئەخمىدى ، جاۋۇەيشۇ ، ئابدۇراخمان ئىسلام ، سەيجىنجاۋ ، جاۋۇەنجى ، ئىسمايىل قۇربان ، گۈسۈنخانلار ۋىلايەتلىك پارتىيە ۋەكىللىرى يىغىنغا قاتنىشىدىغان ۋەكىل قىلىپ سايلاندى .

رېئىزىيە كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى ۋاڭ فايۈەن ، ئەمەر يولبولدى ، مەمتىمىن ئەمەت ، جاۋۇەنجى ، قۇربان قەمبەر ، ياسىنوپ ئابلا ، جاۋۇەيشۇلاردىن ئىبارەت بولدى ، ياسىنوپ ئابلا رېئىزىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ، ۋاڭفايۈەن رېئىزىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولدى .

2 . ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 2 ـ قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىنى

كەلپىن ناھىيىلىك 2 ـ قېتىملىق پارتىيە ۋەكىللەر يىغىنى 1958 ـ يىل 3 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 3 ـ ئاينىك 7 ـ كۈنى ئاياغلاشتى . يىغىنغا 45 ۋەكىل قاتناشتى . ئۇلار پۈتۈن ناھىيىدىكى 22 پارتىيە ياچېيكىسى ، 174 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلدى .

يىغىندا ئاساسلىق قارالغان مەسىلىلەر 1956 ـ يىلدىن 1957 ـ يىلغىچە بولغان تۇرلۇك خىزمەتلەرنى خۇلاسىلەش ، 1958 ـ يىللىق خىزمەتلەرنى مۇھاكىمە قىلىپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش ۋە يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ 12 يىللىق پىلانىغا تۈزىتىش كىرگۈزۈش ، پۈتۈن پارتىيە ئەزالىرىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يېزا ئىگىلىكىدە چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە چاقىرىشتىن ئىبارەت بولدى . ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى ۋاڭ سۈنجۇ ئىككى يىللىق خىزمەتلەردىن خۇلاسە دوكلات بەردى ۋە بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى ، پۈتكۈل پارتىيە ئەزالىرىنىڭ چوقۇم ئىدىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، ئوڭچىل كونسېرۋاتىپلىق ئىدىيىسىنى تېخىمۇ چوڭقۇر تەنقىد قىلىپ ، پارتىيە تاپشۇرغان ھەر خىل خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى تولۇق ئورۇندىشقا كاپالەتلىك قىلىشنى تەكىتلىدى .

3 . ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 1 ـ قۇرۇلتىيى

1 ـ قۇرۇلتاي ناھىيە مىقياسىدا خەلق گۈڭشېسىنى ئومۇميلاشتۇرۇش ئەمەلگە ئاشقان ۋەزىيەتتە ، 1959 ـ يىل 3 ـ ئاينىك 3 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 4 ـ ئاينىك 4 ـ كۈنى ئاياغلاشتى . قۇرۇلتاي مەزگىلىدە ئاساسلىق رەھبەرلەر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم چاقىرغان ئالتە دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنغا قاتناشقاچقا

قا ، قۇرۇلتاي 20 كۈن توختاپ قالدى ، ئەمەلىيەتتە 12 كۈن ئىچىلدى ، قۇرۇلتايغا 65 رەسمي ۋەكىل‌قاتناشتى ، 20 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . ئۇلار ناھىيىدىكى 29 پارتىيە ياچىيكسىغا ، 302 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلدى .

قۇرۇلتايدا ئاساسلىقى تۆۋەندىكى ئىشلار قاراپ چىقىلدى : ياڭ جىنپىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 8 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 6 - ئومۇمي يىغىنىنىڭ قارارىنى ۋە جىڭجۇ يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى . ئاپتونوم رايون ئاچقان ئالتە دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى . پارتىيىنىڭ لۇشىيەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇرۇش مۇھاكىمە قىلىنىپ ، توققۇز يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەر يەكۈنلەندى ؛ خەلق گۇڭشىلىرىنىڭ تۈزۈلمىسى ۋە مۇلۇكچىلىك مەسىلىسى ، 1959 - يىللىق « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش »نى قانداق ئۈيۇشتۇرۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى ؛ يېڭى بىر نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى .

قۇرۇلتايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ياڭ جىنپىڭ ، توختى خۇدا بەردى ، قۇربان قەمبەر ، لىيۇجىفا ، جاۋئەيشۇ ، جاۋتىيەنزۇ ، ۋاڭفايۇەن ، مامۇت خۇدا بەردى ، جاڭ پېڭشۇەنلەردىن ئىبارەت . توققۇز نەپەر ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، چىن شاۋشياڭ ، ۋاڭ لى ، ئىسمايىل قۇربانىدىن ئىبارەت . ئۇچ نەپەر كاندىدات ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى . قۇرۇلتايدا ياڭ جىنپىڭ پارتكومغا شۇجى ، توختى خۇدا بەردى مۇئاۋىن شۇجى بولدى . 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ دائىمي كومىتېتى تۆۋەندىكى بەش كىشىدىن تەشكىللەندى ، ئۇلار ياڭ جىنپىڭ ، توختى خۇدا بەردى ، قۇربان قەمبەر ، لىيۇجىفا ، جاۋئەيشۇدىن ئىبارەت .

قۇرۇلتاي ياڭ جىنپىڭ ، قۇربان قەمبەرلەرنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىل قىلىپ سايلىدى .

4 . ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 2 - قۇرۇلتىبى

2 - قۇرۇلتاي 1962 - يىل 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگىچە ئىچىلدى ، قۇرۇلتايغا 78 رەسمي ۋەكىل قاتناشتى ، 21 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . رەسمي ۋەكىل ئىچىدە ئۇيغۇر 64 ، خەنزۇ 14 ، ئايال 12 بولۇپ ، ئۇلار ناھىيىدىكى 29 پارتىيە ياچىيكسى ، 650 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلدى .

قۇرۇلتاينىڭ ئاساسلىق كۈن تەرتىبى ئالدىنقى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى توختى خۇدا بەردى ناھىيىلىك پارتكومغا ۋەكالىتەن « ئۇچ يىلدىن بۇيانقى خىزمەتلەردىن دوكلات » بېرىش ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمي ھەيئەت ئەزاسى ، ھاكىم قۇربان قەمبەر « 1962 - يىلدىكى تۇرلۇك خىزمەت ۋەزىپىلىرى توغرىسىدا دوكلات » بېرىش ، « 1962 - يىللىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانى » نى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللاش ، يېڭى ناھىيىلىك پارتكوم ۋە رېۋىزىيە كومىتېتنى ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاپ چىقىشتىن ئىبارەت بولدى .

قۇرۇلتاي خەلق گۇڭشىسى قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلەرنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش بىلەن بىرگە ، « بىرىنچى دىن تەڭشەش ، ئىككىنچىدىن يۆتكەش » ۋە « مال - مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلۋېتىش شاملى » سەۋەنلىكى ھەمدە ئۇچ يىللىق قېينىچىلىق مەزگىلىدىكى دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا مەھسۇلاتنىڭ ئۇدا كېمەيگەنلىكى ۋە مالىيىدىكى قىزىل رەقەم قاتارلىق مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ھەر مىللەت خەلقىدىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ ، بارلىق ئاكتىپ ئامىللارنى ئىشقا سېلىپ ، ۋاقىتلىق قېينىچىلىقنى يېڭىپ ، سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىشنى تەلەپ قىلدى .

قۇرۇلتايدا يېڭى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ياڭ جىنپىڭ ، توختى خۇدا بەردى ، قۇربان قەمبەر ، لى زىچ-

ياك ، ماموت خۇدا بەردى ، جاۋ ئەيشۇ ، جاۋتيەنزۇ ، ۋاكلى ، جاك پېكشۇەن ، ئسمايىل قۇربان ، لى ياۋلاردىن ئىبارەت 11 نەپەر ئەزاسى ، جامال يۇسۇپ ، كەنجى روزى ، چېن شاۋشياڭدىن ئىبارەت ئۇچ نەپەر كاددىدات ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى .

قۇرۇلتايدا ناھىيلىك رېۋزىيە كومىتېتنىك سەككىز نەپەر ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى . توختى خۇدا بەردى شۇجى (قوشۇمچە) ، نى بياۋ مۇئاۋىن شۇجى بولدى .

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىك دائىمىي كومىتېتى يەتتە كىشىدىن تەشكىللەندى ، ئۇلار ياك جىنپىڭ ، توختى خۇدابەردى ، قۇربان قەمبەر ،لى زىچياك ، ماموت خۇدابەردى ، جاۋ ئەيشۇ ، جاۋتيەنزۇدىن ئىبارەت . ياك جىنپىڭ شۇجى ، توختى خۇدابەردى مۇئاۋىن شۇجى بولدى .

قۇرۇلتاي كامل راخمان ، قۇربان قەمبەرلەرنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىل قىلىپ سايلىدى .

5 . ج ك پ كەلپىن ناھىيلىك 3 - قۇرۇلتىيى

3 - قۇرۇلتاي 1970 - يىل 9 -ئاينىك 21 - كۈنى چاقىرىلىپ ، 9 - ئاينىك 31 - كۈنى ئاياغلاشتى . قۇرۇلتايغا 133 ۋەكىل سايلاندى ، ئەمەلىيەتتە يىغىنغا 128 ۋەكىل قاتناشتى ، بەش ۋەكىل سەۋەبلىك قاتناشمىدى ، 19 ۋەكىل تەكلىپ بىلەن قاتناشتى . بۇ قېتىمقى قۇرۇلتاي « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن ، بەزى خاتا قارارلارنى ماقۇللىدى .

قۇرۇلتايدا دياۋيۈنروي (ھەربىي ۋەكىل)نىڭ پارتىيە يادرولۇق رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ۋەكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى . ماۋجۇشىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشىغا دائىر بايانلىرى ، پارتىيىنىڭ 9 - قۇرۇلتىيدا ماقۇللانغان يېڭى پارتىيە نىزامنامىسى ۋە يېڭى ئاساسىي قانۇن (لايىھە)ئۆگىنىلدى ، پارتىيە 9 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 2 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ « ئاخباراتى » ئۆگىنىلىپ ، مۇزاكىرە قىلىندى . كەلپىن ناھىيىسىنىڭ سەككىز يىلدىن بۇيانقى ماۋجۇشىنىڭ ئىنقىلابىي لۇشيەننى ئىزچىل ئىجرا قىلىش ۋە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى كەڭ ئومۇملاشتۇرۇش تەجرىبىلىرى تەھلىل قىلىندى ، يەكۈنلەندى . ئۇچ ئىلغار كوللېكتىپ ، 19 نەپەر ئۈلگىلىك شەخسىنىڭ ئىلغار ئىش - ئىزلىرى ۋە تەجرىبىلىرى ئالماشتۇرۇلدى ۋە ئۆگىنىلدى ھەمدە قالما چوڭ ئەتىرەت پارتىيە ياچېيكسىنى ناھىيە بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ ۋە موللاق ھەببۇللانى ناھىيە بويىچە ئىلغار شەخس قىلىپ تىكلەش توغرىسىدىكى قارار مۇزاكىرە قىلىنىپ ماقۇللاندى .

قۇرۇلتايدا كەلپىندىكى ئاتالمىش « ئەكسىلىنقىلابىي شيۇجېڭجۇيىچى » ، « يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر »لارنىڭ جىنايىتى پاش قىلىنىپ تەنقىد قىلىندى ھەمدە قۇربان قەمبەر (ھاكىم)نى پارتىيىدىن چىقىرىش تەك خاتا قارار چىقىرىلدى .

قۇرۇلتاي پارتىيىنىڭ 9 - قۇرۇلتىيدا ماقۇللانغان يېڭى پارتىيە نىزامنامىسىگە ئاساسەن 3 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 19 ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى . ئۇلار دياۋيۈنروي (ھەربىي ۋەكىل) ، يۇباۋخۇا (ھەربىي ۋەكىل) ، دالى سابىر ، ۋاك چېنەربن (ھەربىي ۋەكىل) ، ۋاك رۇيفېن ، موللاق ھەببۇللا ، جامال يۇسۇپ (ھەربىي ۋەكىل) ، دېڭ شۇشېڭ ، ئۆمەر قادىر ، دالى روزى ، چېن شاۋشياك ، جاۋ جىيۇەن (ھەربىي ۋەكىل) ، زوربخان ، ۋۇچىنيەن ، جاك جۇاك ، لىيۇشجۇن ، شۇجنباۋ(ھەربىي ۋەكىل) ، پاتەم مۇھەممەت ، دى لىيەنكې (ھەربىي ۋەكىل) لاردىن ئىبارەت ؛ ناھىيلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى دياۋيۈنروي (ھەربىي ۋەكىل) ، دالى سابىر ، جاك جۇاك ، شۇجنباۋ ، جاۋجىيۇەندىن ئىبارەت بەش كىشىدىن تەركىب تاپتى ، دياۋ يۈنروي ناھىيلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ، جاك جۇاك مۇئاۋىن شۇجىسى بولدى .

6 . ج ك پ كەلپىن ناھىيلىك 4 - قۇرۇلتىيى

4 - قۇرۇلتاي 1980 - يىل 6 - ئاينىك 13 - كۈنى چاقىرىلىپ ، 6 - ئاينىك 17 - كۈنى ئاياغلاشتى ،

قۇرۇلتايغا 107 رەسمي ۋەكىل قاتنىشىشقا تېگىشلىك ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 102 ۋەكىل (بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ ۋەكىل 16 ، ئۇيغۇر ۋەكىل 86 ، ئايال ۋەكىل 12) ، 14 كاندىدات ۋەكىل ، سەككىز ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى .

قۇرۇلتاي پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 - ئومۇمي يىغىنىنىڭ لۇشيەن ، فاڭجېن ، سيا-سەتلىرىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك تەرەققىيات پىلانىنى ماقۇللىدى . ئال-دىنقى نۆۋەتلىك قۇرۇلتايدا خاتا ھالدا پارتىيىدىن چىقىرىلغان سابىق ھاكىم قۇربان قەمبەرنىڭ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئاقلىدى . كەلپىن ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى ۋە ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى .

شى مىڭيى 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتقا ۋەكالىتەن خىزمەت دوكلاتى بەردى . لىن بياۋ ، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ »نىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى تارمار قىلىنغاندىن بۇيانقى خىزمەت ئەھۋالى خۇلاسىلىنىپ ، ئون يىلدىن بۇيان قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەر مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى ھەمدە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا ئىنتايىن سول لۇشيەننىڭ كەلتۈرگەن زىيانلىرى كۆرسىتىپ ئۆتۈلدى .

قۇرۇلتاي ئەمەلىيەت - ھەقىقەتنى سىناشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى ئىكەنلىكى مەسىلىسىنى ئەستايىدىل مۇزاكىرە قىلىپ ، كەلپىن خەلقىنى ئىنتىپاقلىشىپ ، كەلپىننىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىشقا چاقىردى .

قۇرۇلتاي 19 كىشىدىن تەركىب تاپقان يېڭى كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومنى سايلاپ چىقتى ، ئۇلار شى مىڭيى ، مەمتىمىن مەمەت ، توختى خۇدابەردى ، يۆجۈكۈۋ ، زەي جىشېڭ ، دېڭ جىچېڭ ، دالى سابىر ، جاۋ جىيۈەن ، مۇھەممەت كەنجى ، دەي شىنجۈڭ ، تالىپ ھوشۇر ، جىن‌فۇجى ، چېن شاۋشياڭ ، تىلىۋالدى توختى ، ئېلى سالى ، ئابدۇراخمان ئىسلام ، ناسىرنۇرى ، ئۆمەر سابىت ، پاتەم مۇھەممەتلەردىن ئىبارەت . ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دائىمي كومىتېتى شى مىڭيى ، مەمتىمىن ئەمەت ، توختى خۇدابەردى ، يۆجۈكۈۋ ، زەي جىشېڭ ، دالى سابىر ، جاۋجىيۈەندىن ئىبارەت يەتتە كىشىدىن تەركىب تاپتى . مەمتىمىن ئەمەت ، شى مىڭ-بى ، توختى خۇدابەردى ، يۆجۈكۈۋدىن ئىبارەت تۆت كىشى مۇئاۋىن شۇجى بولۇپ سايلاندى . 1981 - يىل 3 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەمتىمىن ئەمەتنى شۇجى قىلىپ تەينىلىدى .

قۇرۇلتاي ناھىيىلىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى ، ئۇنىڭ ئەزالىرى توختى خۇدابەردى ، جىڭ فۇجى ، تالىپ ھوشۇر ، دەي شىنجۈڭ ، زەي جىشېڭ ، ئابدۇرېھىم ، شۇشىنچاڭدىن ئىبا-رەت يەتتە كىشىدىن تەركىب تاپتى . توختى خۇدابەردى شۇجى ، جىڭ فۇجى مۇئاۋىن شۇجى بولدى . قۇ-رۇلتاي مەمتىمىن ئەمەتنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىل قىلىپ سايلىدى .

7 . ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى

5 - قۇرۇلتاي 1989 - يىل 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئېچىلىپ ، 7 - كۈنى ئاياغلاشتى . قۇرۇلتايغا 100 ۋەكىل قاتناشقان بولۇپ ، ئۇلار ناھىيىدىكى 29 پارتىيە ياچېيكىسى ، 1289 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىل-دى . قۇرۇلتايغا 81 ئۇيغۇر ۋەكىل ، 19 خەنزۇ ۋەكىل ، 16 ئايال ۋەكىل قاتناشتى .

قۇرۇلتاي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلا-تىنى ئاڭلىدى ۋە قاراپ چىقتى .

قۇرۇلتاي پارتىيىنىڭ 13 - قۇرۇلتىيى ۋە 13 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتى 3 - ئومۇمي يىغىنىنىڭ روھى-غا ئاساسەن ، 5 - نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 18 نەپەر ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى ، ئۇلار لى چېيە-نەن ، فەن‌مياۋ ، ئابدۇراخمان ئەشەت ، دەي شىنجۈڭ ، فېي شېڭچېڭ ، دالى سابىر ، توختى ئىسمايىل ، مەمتىمىن ئەمەت ، تىلىۋالدى توختى ، شۇشىڭچاڭ ، جياۋشاۋ جيې ، مۇھەممەت مۇسا ، ۋاڭ دېيى ، قاسىم مەخسۇت ، توختى موللاك ، مۇسا ئەيسا ، تۇردى نۇر ، جۇيەنجۇڭدىن ئىبارەت .

قۇرۇلتاي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ئالتە نەپەر دائىمى ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى ، ئۇلار لى چيەننەن ، فەن مياۋ ، توختى ئىسمايىل ، ئابدۇراخمان ئەھمەت ، دەي شىنجۇڭ ، فېي‌شىڭچېڭلاردىن ئىبارەت. لى چيەننەن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا ، فەن مياۋ ، توختى ئىسمايىللار مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا سايلاندى.

قۇرۇلتاي ناھىيىلىك پارتكوم ئىشزىمى تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ يەتتە نەپەر ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى. دائىمي كومىتېت دەي شىنجۇڭ ، ئابلىز يولداش ، لىن شىيىڭ ، گۈلنىساخان ، ئابدۇرىشىت موللاقىتىن ئىبارەت بەش كىشىدىن تەركىب تاپتى. دەي شىنجۇڭ شۇجى بولدى.

ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجى ، مۇئاۋىن شۇجىلىرىنىڭ ئىسىملىكى

جەۋدەل 13 ـ 5

ئىسىم ـ فامىلىسى	ۋەزىپىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
تيەن دېسەي	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبەي	1953. 7—1950. 3
يەن زېمىن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى زىجۇ	1958. 8—1953. 2
ۋاڭ سۇنجۇ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبەي نىڭجىن	1958. 8—1957. 7
يالۇ جىنفىلۇ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبەي جىڭدىلۇ	1963. 10—1958. 7
شۇي خۇڭ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى جىمدىن	1966. 1—1963. 10
چاڭ كۆچىلۇ	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى ۋېنشۇي	1971. 11—1965. 12
دياۋ يۈنرۇي	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ سەيشى	1973. 1—1970. 12
مەخمۇت ئەخمىدى	شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كۇچا	1980. 4—1973. 1
مەمتىمىن ئەمەت	شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1987. 6—1981. 1
لى چيەننەن	شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن جۇجۇ	1987. 8 ـ ھازىرغىچە
جۇچۇەنجيا	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خۇبەي	1958—1956. 9
ياسىنوپ ئابلا	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	قەشقەر	1965. 10—1955. 10
يالۇ جىنفىلۇ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	خېبەي جىڭدىلۇ	1965. 9—1963. 10
توختىخۇدابەردى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1963. 6—1959. 3
لى زىچياڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى ۋەنرۇڭ	1969. 4—1964. 9
جاڭ جۇاڭ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سەنشى ۋېنشۇي	1972. 8—1970. 12
يەن جىلەي	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ جۇشەن	1973. 1 ـ(ۋەزىپەئۆتەشكەكەلمىدى)
شى مىگىي	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى فۇپىلۇ	1978. 2—1973. 1
مەمتىمىنكەمەت	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1981. 1—1974. 11
توختى خۇدا بەردى	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1984. 4—1979. 11
يۈجۇڭۈ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ تيەنشۇي	1986. 7—1980. 5
ئۈمەر ساۋۇت	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1989—1984. 7
فەن مياۋ	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	خەنزۇ	سىچۈەن لۈجۇ	1986. 7 ـ ھازىرغىچە
توختى ئىسمايىل	مۇئاۋىن شۇجى	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1986. 7 ـ ھازىرغىچە

§ 5 . تەشۋىقات ـ تەربىيە

1 . تەشۋىقات خىزمىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى دوكلات يىغىنى ئېچىش ، تام گېزىتى ، قارا دوسكا گېزىتى چقىرىش قاتارلىق شەكىللەردىن پايدىلىنىپ ، كەڭ ئامما تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش بىلەن بىللە ، تەشۋىقاتچىلارنى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ ، تەشۋىقات ئېلىپ بېرىشقا ئۇيۇشتۇردى ، شۇ ئارقىلىق كەڭ دېھقان ـ چارۋىچىلارنى ، شەھەر ئاھالىسىنى پارتىيىنىڭ لۇشيەن ، فاڭجېن ، سياسەتلىرى توغرىسىدا دەسلەپكى تونۇشقا ئىگە قىلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات خىزمىتىنى تېخمۇ ياخشى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن تەشۋىقات بۆلۈمىنى ئاساس قىلىپ ، رايون ، يېزىلاردا رايون باشلىقى ، مۇئاۋىن رايون باشلىقى ، يېزا باشلىقى ، مۇئاۋىن يېزا باشلىقلىرىنى باشلامچى قىلىپ ، كەنتلەردە كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى (ياشلار ئىتتىپاقى)نى ئاساس قىلىپ تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇپ ، ھەر خىل تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا مەسئۇل قىلدى .

يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى داۋامىدا كەلپىن ناھىيىسىنىڭ شەھەر ـ يېزىلىرىدا ئومۇميۈزلۈك تەشۋىقاتچى قويۇلدى . تەشۋىقاتچىلىقنى ئادەتتە ، مەلۇم تەشۋىقات ئىقتىدارىغا ئىگە ، پارتىيىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتىنى قىزغىن سۆيىدىغان ئامما ئىچىدىكى ئاكتىپلار ئۈستىگە ئالدى . ئۇلار ئاساسلىقى ، پارتىيىنىڭ يەر ئىسلاھاتى سىياسىتى ۋە مىللىي سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى . تەشۋىقات ئارقىلىق پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرى كىشىلەر قەلبىگە چوڭقۇر ئورنىتىلدى ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا ئىتتىپاقلىق ، دوستلۇق يېڭى مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى ۋە مۇستەھكەملەندى . بۇ تەشۋىقات خىزمىتى يەر ئىسلاھاتى مەركىزىي مەزمۇن قىلىنغان دېموكراتىك ئىسلاھاتنى ئوڭۇشلۇق ئورۇندىتىش ، فېئودال كۈچلەرنى يوقىتىشتا ناھايىتى زور رول ئويناندى .

كوپىراتسىيلىشىش ھەرىكىتى داۋامىدا تەشۋىقات خىزمىتىدە باشتىن ـ ئاياغ پارتىيىنىڭ كوپىراتسىيلىشىش مەزگىلىدىكى فاڭجېن ، سياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش ئاساسلىق ۋەزىپە قىلىندى . يېزىلارغا بارغان كادىرلار تۈرلۈك شەكىللەرنى قوللىنىپ ، ھەر خىل سورۇنلاردىن پايدىلىنىپ ، كەڭ دېھقان ـ چارۋىچىلار ۋە قول ھۈنەرۋەنلەرگە پارتىيىنىڭ لۇشيەن ، فاڭجېن ، سياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ ، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئورۇندىلىشىغا كاپالەتلىك قىلدى .

1957 ـ يىلدىن باشلاپ پارتىيىنىڭ باش لۇشيەننىي تەشۋىق قىلىش ئاساسلىق ۋەزىپە قىلىنىپ ، پارتىيىنىڭ باش لۇشيەنى ، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ، خەلق گۈڭشىبىسىدىن ئىبارەت « ئۇچ قىزىل بايراق » زىچ دەۋر قىلىنغان ھالدا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى ، بۇ ھەرىكەت كەڭ ئاممىنىڭ سوتسىيالىستىك ئېڭىنى ئۆستۈرۈش جەھەتتە ئىجابىي رول ئويناندى . لېكىن بۇ مەزگىلدىكى تەشۋىقات خىزمىتىدە ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىش ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھى كەم بولۇش ، مۇبالىغىچىلىك قىلىش ، سىنىپىي كۈرەشنى ھەددىدىن ئارتۇق تەكىتلەش ، زەربە بېرىش دائىرىسىنى بەك كېڭەيتىۋېتىش ئەھۋاللىرى ساقلانغانلىقتىن بىر قىسىم ئاممىنىڭ ئاكتىپلىقىغا بەرھەم بېرىلدى .

1961 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسى بويىچە ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغىلىپ ، 84 ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . بۇنىڭغا 532 ئادەم قاتناشتى . بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردا ئالتە گۇرۇپپا قۇرۇلۇپ 120 ئادەم قاتناشتى . گۇڭشې ئورگانلىرىدا ئىككى گۇرۇپپا قۇرۇلۇپ 23 ئادەم قاتناشتى . مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئىچىدە سەككىز گۇرۇپپا قۇرۇلۇپ ، 83 ئادەم قاتناشتى . ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدە يەتتە گۇرۇپپا قۇرۇلۇپ ، 70 ئادەم قاتناشتى . زاۋۇت ـ كانلاردا يەتتە گۇرۇپپا قۇرۇلۇپ 54 ئادەم (ئائىلە تاۋابىئاتلاردىن 13 كىشى) قاتناشتى . يېزىلاردا 54 گۇرۇپپا قۇرۇلۇپ ، 152

ئادەم قاتناشتى. كەڭ كادىرلار ۋە ئاممانىڭ ئاۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشنى خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەپ، ئىدىيە ئۆزگەرتىشىنىڭ ئېھتىياجى قىلدى، ناھىيە بويىچە نۇرغۇن ئاۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلىرى مەيدانغا كەلدى.

1962 ـ يىلى يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى مەركەز قىلغان گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش، ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى كادىرلار ۋە پارتىيە، ئىتتىپاق ئەزالىرىنى خەلق گۈڭشېسى توغرىسىدىكى 60 ماددىنى، پارتىيە، ھۆكۈمەت كادىرلىرىغا ئائىت ئۇچ چوڭ ئىنتزام، سەككىز دىققەتنى ئەستايىدىل ئۆگىنىشكە پائال ئۇيۇشتۇرىدى. ئۆگىنىش ئارقىلىق 243 «بەشتە ياخشى» كادىر ۋە 2078 نەپەر «بەشتە ياخشى» گۈڭشې ئەزاسى باھالاپ چىقىلدى. بۇ مەزگىلدە تەشۋىقاتچىلار قوشۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. ناھىيە بويىچە 16 چېرىك ئەترەتتە 88 تەشۋىقات گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، تەشۋىقاتچىلار 248 گە يەتتى.

1963 ـ يىلى لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلار كۆپلەپ مەيدانغا كەلدى.

1966 ـ يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرىدە «قىزىللاشتۇرۇش»، «سادىقلىق ئۇسسۇلى» ئويناش، «ئەتىگەندە يولىورۇق سوراپ، كەچتە دوكلات قىلىش» قاتارلىقلار كەڭ يولغا قويۇلدى.

«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ پارتىيىنىڭ تەشۋىقات خىزمىتى تەدرىجىي مۇنتىزىملىشىش يولغا ماڭدى. پارتىيىنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ئىستىلى ئەسلىگە كەلدى. تەشۋىقات تارماقلىرى تۈرلۈك مەركىزىي خىزمەتلەرگە ئاكتىپ ماسلىشىپ، ئەمەلىيەت — ھەقىقەتنى سىناشنىڭ بىردىنبىر ئۆلچىمى ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى تەشۋىقات ۋە مۇھاكىمىنى قانات يايدۇرىدى. «ئۇچتە ئەلا بولۇش، بىردىن ئۆگىنىش» مۇسابىقە پائالىيىتى، بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچىنى قىزغىن سۆيۈش پائالىيىتى ۋە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇپ، «سېرىق نەرسىلەرنى تازىلاش» خىزمىتىنى چىڭ تۇتتى. مەدەنىيەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ، ناھىيە بويىچە ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىككى مەدەنىيەتلىك ئورۇن باھالاپ چىقىلدى. 29 ئورۇنغا «مەدەنىيەتلىك ئورۇن» دەپ، 281 ئائىلىگە مەدەنىيەتلىك ئائىلە دەپ، 204 ئىشخانىغا مەدەنىيەتلىك ئىشخانا دەپ نام بېرىلدى. 38 ئورۇن «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار ئورۇن» بولۇپ باھالاندى.

2. نەزەرىيە ئۆگىنىش

1950 ـ يىل 2 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ناھىيىدىكى كادىرلار، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ نەزەرىيە ئۆگىنىشىگە مەسئۇل بولدى، ھەرقايسى ئورۇنلاردىكى كادىر، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ھەر ھەپتىدە سەككىز سائەت سىياسەت ـ نەزەرىيە ئۆگىنىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدى. سىياسىي ھەرىكەت ۋە مەركىزىي خىزمەتنى نەزەرىيە ئۆگىنىش بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بارىدى.

1959 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلدى، پارتىيە مەكتىپى كادىرلارنى نەزەرىيە جەھەتتىن تەربىيىلەشكە مەسئۇل بولدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن، كۇرسانت قوبۇل قىلىش دائىرىسى ئىلگىرىكى يېزا ـ كەنت كادىرلىرىدىن ناھىيە دەرىجىلىك بۇاستە قاراشلىق ئىدارە ـ ئورگانلاردىكى كادىرلارغا كېڭەيتىلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن كېيىن، ھەرقايسى دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى دائىم پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلار، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ماركسىزم ـ لېنىنىزملىق پەلسەپە، سىياسىي ـ ئىقتىساد، ئىلمىي سوتسىيالىزم، ماركسىزم ـ لېنىنىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرىدى، بەزى ئورۇنلاردا ئىمتىھانمۇ ئېلىندى.

§ 6. بىرلىكسەپ

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە كەلپىن ناھىيلىك پارتكومنىڭ كۈندىلىك بىرلىكسەپ خىزمىتىگە ناھىيلىك پارتكومنىڭ كاتىبات ئىشخانىسى ، تەشۋىقات بۆلۈمى مەسئۇل بولغانىدى. 1953 - يىل 8 - ئايدا ناھىيلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، بىرلىكسەپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

ناھىيلىك پارتكومنىڭ بىرلىكسەپ بۆلۈمى دائىم دىنىي ساھەدىكىلەر ، سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەر ، مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە ساھەسىدىكىلەر ھەم ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار بىلەن دۆلەتنى گۇللەندۇرۇشنىڭ بۇيۇك تەدبىرلىرىنى ئورتاق مەسلىھەتلەشتى. ئۇلارغا پارتىيىنىڭ لۇشەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ ، ئۇلارنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ ، تىنچ - ئىتتىپاق بولۇشنى ۋە سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. بىرلىكسەپ بۆلۈمى يەنە ھەر ساھە زاتلارنى باشقا جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، ئۇلارغا تېخمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا پەقەت سوتسىيالىزملا جۇڭگونى قۇتقۇزالايدىغانلىقىنى ، پەقەت سوتسىيالىزملا يېڭى جۇڭگونى گۈللەندۈرەلەيدىغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى تونۇتتى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا ئۆز رولىنى تېخمۇ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇردى.

50 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە كەلپىن ناھىيلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى كونا ھاكىمىيەتنىن قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن خادىملار خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش بىلەن بىرگە پارتىيىنىڭ مىللىي - دىنىي سىياسىتىنى كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلىپ ، ھەر مىللەت ، ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ چوڭقۇر ھمايىسىگە ئېرىشتى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى داۋامىدا ، سودا - سانائەتچىلەرنى قوغداش ، باي دېھقانلار ئىگىلىكىنى قوغداش سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى. دىنىي مەكتەپلەر ۋە خانىقالارنىڭ ئىگىلەپ تۇرغان يەرلىرىنى بىردەك ئۆتكۈزۈۋالدى ؛ يەر ئىسلاھاتى قانۇنىنى ئىجرا قىلىشنى خالىغان پومپىشچىكلارنى كۆرەش قىلماسلىق ئۇسۇلىنى قوللانىدى. پومپىشچىكلار ئارىسىدىكى ئامما بىلەن مۇناسىۋىتى بار دىنىي زاتلارغا قارىتا مۇسادىرە قىلىشتا كەڭچىلىك قىلىش سىياسىتىنى ئىجرا قىلدى ؛ تەسىرى چوڭراق دىنىي زاتلارنى يەر ئىسلاھاتىغا قاتناشتۇرۇپ ، ئۇلارنى ئۆتكەلدىن قوغداپ ئۆتكۈزۈۋەتتى.

1958 - يىلىدىن 1978 - يىلىدىكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىغىچە ، ئىنتايىن « سول » لۇشەننىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن پارتىيىنىڭ بىرلىكسەپ خىزمىتى بىر مەزگىل كاشىلغا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. بولۇپمۇ « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە خاتا ھالدا ، قىسمەن مىللىي - دىنىي زاتلار ۋە ھەر ساھەدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلار تارتىپ چىقىرىلىپ ، كۆرەش قىلىندى ، بىر قىسىم مەسىلىچىتلەر بۇزۇۋېتىلدى ، تاقىۋېتىلدى ياكى باشقا ئىشلىتىلدى.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ ، پارتىيىنىڭ تۈرلۈك بىرلىكسەپ سىياسەتلىرى ئومۇمىيۈزلۈك ، ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى. 1978 - يىل 11 - ئايدا ناھىيلىك پارتكومدا بىرلىكسەپ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ھەققەتكە قايتقان 21 كىشىگە ، 31 نەپەر سىياسىي كېڭەش ئەزاسى ۋە مىللىي - دىنىي زاتقا مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلەر ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى ، ناھەق ، يالغان ، خاتا ئەنزىلەر تۈزىتىلدى ؛ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ھەققەتكە قايتقان 45 نەپەر خادىمغا ھەققەتكە قايتقانلىق گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى ؛ مۇسۇلمانلار ئۆزلىرى قول سېلىپ ياسىغان ، رېمونت قىلىپ ئەسلىگە كەلتۈرگەن 99 مەسـ

چىت ـ خانىقا ئېچىپ بېرىلدى. دۆلەت يەنە 8000 يۈەن پۇل ئاجرىتىپ، دىنىي ساھە، سودا ـ سانائەتچىلەر ساھەسى، زىيالىيلار ساھەسىدىكى تەسىرى بار، مۇئەييەن ۋەزىپە ئۈتەۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر زاتلارغا تۇرمۇش ياردەم پۇلى تارقىتىپ بەردى. 1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 40 كىشى ئۇزاق مۇددەتلىك ۋە پەسىل خاراكتېرلىك تۇرمۇش ياردەم پۇلىدىن بەھرىمەن بولدى. ئەڭ كۆپ بولغاندا ئېيىغا 94 يۈەن، ئەڭ ئاز بولغاندا 18 يۈەن تۇرمۇش ياردەم پۇلى بېرىلدى. بىر يىللىق چىقىم 18 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا بولدى1986 ـ يىل 19 مىڭ يۈەنگە يەتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن، ناھىيە بويىچە سەككىز كىشى سەئۇدى ئەرەبستانىغا بېرىپ ھەج قىلىپ كەلدى. بىركىشى ئاپتونوم رايون ئاچقان دىنىي كۇرستا بىلىم ئاشۇردى. بىر كىشى ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنى شۆيۈەنىدە ئوقۇدى. 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دىنىي زات 115كە يەتتى.

40 يىلدىن بۇيان («مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئىلىپ بېرىلغان ئون يىلنى ھېسابقا ئالمىغاندا) ناھىيە بويىچە دىنىي ساھەدىكى تەسىرى بار زاتلار ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا پائال قاتناشتى. تۆت كىشى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلاندى، بىر كىشى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولدى. بىر قانچە كىشى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمى مىللىي ـ دىنىي يۇقىرى قاتلام زاتلارنى سىياسىي ـ نەزەرىيە ئۆگىنىشكە ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشقا ئۇيۇشتۇرۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. ئۇزۇرنىدا ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇشتا چىڭ تۇرۇشتىن سىرت، يەنە مۇددەت ۋە تۇركۇنگە بۆلۈپ، ئاپتونوم رايون، قەشقەر، ئاقسۇلاردىكى سىياسىي مەكتەپلەرگە 60 كۇرسانت (قېتىم) ئەۋەتتى، ئۇلارغا دائىملىق تۇردە سوتسىيالىزم، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللىي ـ دىنىي سىياسەت تەربىيىسى بەردى، ئۇلارنى جايلارنىڭ قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى رولىنى پائال جارى قىلدۇردى.

مۇھاجىرلار سىياسىتى ئەستايىدىل ئەملىيلەشتۇرۇلۇپ، ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەر تۈزىتىلىپ مۇھاجىر قېرىنداشلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرىنىڭ تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش جەريانىدىكى ئاكتىپلىقى قوزغىتىلدى. 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىر ئىككىگە، چەت ئەلدە تۇرۇشلۇق مۇھاجىر يەتتىگە يەتتى. 1980 ـ يىلدىن كېيىن چەت ئەلدە تۇرۇشلۇق ئىككى نەپەر مۇھاجىر يۇرتىغا كېلىپ تۇغقان يوقلىدى؛ ناھىيىسكى ئاممىدىن چەت ئەللەردىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىشىپ، پۇل ۋە خالتا (پوسۇلكا) ئەۋەتىشىدىغانلار كۆندىن ـ كۈنگە كۆپەيدى.

§ 7 . ئىنتىزام تەكشۈرۈش

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا كەلپىن ناھىيىسىنىڭ رېئونىيە خىزمىتىگە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەشكىلات بۆلۈمى مەسئۇل بولغانىدى. 1953 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى، ناھىيىلىك پارتكوم رەھبىرى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى؛ ئۇ چاغدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ مەخسۇس خادىمى يوق ئىدى. 1956 ـ يىل 4 ـ ئايدا رېئونىيە كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ياسنوپ ئابلا ئۇنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى. ھەر قايسى رايونلۇق كومىتېتلارنىڭ شۇجىلىرى، يېزىلىق پارتىيە ياچېيكىلىرىنىڭ شۇجىلىرى پارتىيىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىنى قوشۇمچە باشقۇردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك 1 ـ قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىندا رېئونىيە كومىتېتى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىپ، ياسـ

نوپ ئابلا قوشۇمچە شۇجى، ژاڭ فايۇەن مۇئاۋىن شۇجى بولدى. 2 ـ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيىدا ۋۇ-جۇدقا كەلگەن رېۋىزىيە كومىتېتىغاتوختى خۇدابەردى قوشۇمچە شۇجى، نى بياۋ مۇئاۋىن شۇجى بولدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا پارتىيىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئورگىنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. 1980 ـ يىل 6 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كەلپىن ناھىيىلىك 4 ـ قۇرۇلتىيى جۇڭگو كوممۇ-نىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنى سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. 1984 ـ يىلى يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىنىڭ روھىغا ئاساسەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلىپ، دېڭ جىچىڭ شۇجى، ئەمەت تە-ۋەككۈل مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى (رېۋىزىيە كومىتېتى) قۇرۇلغاندىن بۇيان، پارتىيە ئەزالىرىغا قارىتىلغان پارتىيە ئىنتىزامى تەربىيىسىنى چىڭ تۇتتى ھەمدە ئالاقدار تارماقلارغا ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتـ-يە تەشكىلاتلىرىغا ماسلىشىپ، پارتىيىنىڭ ھەر قايسى دەۋرلەردىكى مەركىزىي خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈپ، پار-تىيىلىك كادىرلار ئىچىدە ساقلانغان سياسەتنى ئىجرا قىلماسلىق، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ ئىنتىزامنى بۇ-زۇش، خىيانەتچىلىك، ئوغرىلىق، ھايانكەشلىك قىلىش، چېرىكلىشىپ چۈشكۈنلىشىش، ئومۇمنى زىيانغا ئۇچرىتىپ ئۆزىنى سەمرىتىش، مەيدانىنى يوقىتىش، زەربە بېرىپ ئۆچ ئېلىش، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقىنى بۇ-زۇش، مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش قاتارلىق پارتىيە ئىنتىزامى، دۆلەت قانۇنىغا خىلاپ مەسىلىلەرنى بىر تە-رەپ قىلدى.

كەلپىن ناھىيىسىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ 1956 ـ يىلدىن 1965 ـ يىلغىچە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسىغا ئۇچراش ئەھۋالى

جەدۋەل 13—6

تۈرى / سانى / يىلى	پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى	پارتىيىدە سىناقتا قالدۇرۇلغىنى	ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلانغىنى	قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى	ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى	جازالانغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ جەمئىي سانى	پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي سانى	جازالانغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي پارتىيە ئەزالىرى سانى ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى(٪)
1956	4	1	1		6	12	303	3.96%
1957	2	1		3		6	307	1.95%
1958	7	2	2	3	6	20	283	7.07%
1959	1	1		3	1	6	469	1.26%
1960	3	5	1	7	1	17	626	2.71%
1961	4	5	2	5	1	17	650	2.62%
1962	2	1	1	6	2	12	673	1.78%
1963	4	3		1	4	12	672	1.79%
1964							665	
1965	7	4	1	10	5	27	674	4%

1980 ـ يىلى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇ، ئاساسلىقى، پۈتۈن ناھىيىدىكى ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە پارتىيە ئەزالىرىغا قارىتا قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش، پارتىيە ئىستىلىنى ياخشىلاش توغرىسىدا تەشۋىقات ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىش خىزمىتىنى تۇتتى. خادىملارنى ئۈيۈشتۈرۈپ، ئىقتىسادىي ساھەدىكى ئېغىر جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بەردى، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنىڭ ئاخىرىقى خىزمىتىگە قاتناشتى. ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ پارتىيە ئىستىلى ۋە پارتىيە قۇ-

رۇلۇشى خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىشىگە ھەمكارلاشتى. ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى نازارەتچىلىكىنى كۈچەيتىش داۋامىدا ھەر قايسى ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ دېموكراتىك تۈرمۇش يىغىنلىرىغا قاتناشتى. تۈزەش، تەرتىپكە سېلىش، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش جەريانىدا پاكلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، چىرىكلەشكەنلەرنى جازالاش، خىيانەتچىلىكنى تۈگىتىش كۈرىشىنى قانات يايدۇردى، رېۋىزىيە، تەپتىش، مۇپەتتىشلىك، سودا - سانائەت، باج تارماقلىرى قاتارلىق ئالاقىدار فۇنكسىيىلىك تارماقلارغا يېقىندىن ماسلىشىپ، قوغداش، جازالاش، نازارەت قىلىش، تەربىيىلەش قاتارلىق خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىنتىزام تەكشۈرۈش قوشۇنىنىڭ ئۆز قۇرۇلۇشى بىلەن ئامىنىڭ ئەرزىيەت خىزمىتىنى چىڭ تۇتتى.

II باب

جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيىسى

گومىنداڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسى (شېنداڭبۇسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى كەلپىندە قۇرۇلدى. 6 - ئايدا جۇڭگو گومىنداڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسىنى قۇرۇش يىغىنى ئېچىلدى، ھاكىم جۇمىكېيۈەن قوشۇمچە شۇجىجاڭ بولدى. قۇرۇلۇش يىغىنىدا 55 نەپەر رەسمىي پارتىيە ئەزالىق كىنىشكىسى تارقىتىپ بېرىلدى. ناھىيىلىك پىرقە قارىمىقىدا رايونلۇق پىرقىدىن (چۈداڭبۇ) دىن بىرى، رايونلۇق شۆبە پىرقە (چۈفىنبۇ) دىن تۆتى، گۇرۇپپىدىن توققۇزى قۇرۇلدى.

گومىنداڭ ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيىگە كۆپلەپ ئەزا قوبۇل قىلىپ، ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن خىزمەت قىلدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنى گومىنداڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ۋەكىللىرى ئارىسىدا ئىمزالانغان بىتىمغا ئاساسەن، ناھىيىلەردە «خەلقچىل سايلام» ئېلىپ بېرىش بەلگىلەندى. كەلپىن ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن «خەلقچىل سايلام» دا سابىق ھاكىم، گومىنداڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى جۇمىكېيۈەن سايلامدىن چۈشۈپ قالدى. كېيىنكى يىلى 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنى گومىنداڭنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق گارنىزونىنىڭ سىلىكېۋىسى جۇمىكېيۈەننى كەلپىن ناھىيىسىگە يەنىلا ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى قىلىپ ئەۋەتتى ھەم كەلپىن ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق ئالاقىلىشىش مەخسۇس يېتەكچى خادىمى قىلىپ تەينىلىدى، ھاكىم ئۇنىڭ قوماندانلىقى ئاستىغا قويۇلدى. جۇمىكېيۈەن كەلپىنگە كەلگەندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى ھەدەپ تەرەققىي قىلدۇردى. ھەر قايسى رايونلۇق شۆبە پىرقىلەرنىڭ شۇجىلىقىنى گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. مىنگونىڭ 35 - يىلىدىن 38 - يىلىغىچە (1946 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە) ناھىيە بويىچە جەمئىي 170 ئىشپىيون، پايلاقچى تەرەققىي قىلدۇرۇلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيون 24 نەپەر بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى گومىنداڭ ئەزاسى ئىدى.

منگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) ناھىيە بويىچە 150 نەپەر گومىنداڭ ئەزاسى ، ناھىيىلىك پىرقە قارىمىقىدا ئۈچ رايونلۇق پىرقە ، ئىككى بۇاستە قاراشلىق رايونلۇق شۇبە پىرقە ، ئون رايونلۇق شۇبە پىرقە بار ئىدى. 1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - ، 26 - كۈنلىرى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ كەلپىن ناھىيىلىك پىرقىسىمۇ تارقىلىپ كەتتى.

III باب

ئىجتىمائي تەشكىلاتلار

§1. ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى

ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (قىسقارتىلىپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى» دەپ ئاتالدى) نىڭ كەلپىن شۇبىسى منگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلدى. مۇھەممەت ھاجى رەئىس ، ئەرشىدىن موللا مۇئاۋىن رەئىس بولدى. موللا مامۇت ، موللاق ، قادىر مىراپ ، مۇسا مىراپ ، ئەمەت شاگىرد ، ھەققۇل شاگىرد ، رىشت ھاجى ، سىيت شاگىرد ، نىياز شاگىرد ، يولداش قازى ، موللا ياقۇب ئىجرائىي ھەيئەت بولدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا تۆت بۆلۈم تەسىس قىلىندى ، منگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) غىچە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى بەش قېتىم ئۆزگەرتىپ سايلاندى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ھەر يىلى يىغىۋالىدىغان ئۆشرە - زاكات تەخمىنەن 200 مىڭ يۈەندىن ئاشتى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت ، مائارىپ ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئىدى. خىراجەت مەنبەسى ئىسلام دىنى شەرئىتىدە بەلگىلەنگەن زاكات ، ئۆشرەدىن ئىبارەت ئىدى.

ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا مۇئەييەن تۆھپە قوشتى. جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى تەبىقىلەرنىڭ ھەمكارلىقى ئارقىسىدا ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، توققۇز باشلانغۇچ مەكتەپ ، يەنى ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ ، يۇرچى باشلانغۇچ مەكتىپى ، قاشقىرىق باشلانغۇچ مەكتىپى ، ئاچال باشلانغۇچ مەكتىپى ، چىلان باشلانغۇچ مەكتىپى ، پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپى ، گەزلىك باشلانغۇچ مەكتىپى ، قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى ، قۇمئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپىنى قۇردى ، شۇنىڭدەك شەھەر - يېزىلاردا ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ دراما ، ئوپېرا قويۇپ بەردى ، ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرەكلىرىنى ئۆتكۈزدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ كەلپىن شۇبىسىگە ئۆزگەرتىلدى ، 1951 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

§ 2 . ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش ئۇيۇشمىسى

كەلپىن ناھىيىلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە ئۇيۇشمىسى مىنـ گونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) 1 ـ ئايدا قۇرۇلدى ، بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى پۈتۈن نا ـ ھىيە خەلقىنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىشكە سەپەرۋەر قىلىش ئىدى . شۇ يىلى 24 مىليون 982 مىڭ 350 سەر پۇل ئىئانە توپلىنىپ ، ئاقسۇ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىغا تاپ ـ شۇرۇپ بېرىلدى . مىنگونىڭ 28 ـ يىلى(1939 ـ يىلى) 1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ناھىيىلىك ياپون باسقۇنچـ لىرىغا قارشى ئارقا سەپتىن ياردەم بېرىش شۆبە ئۇيۇشمىسى ناھىيە خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ ، 600 مىڭ سەر پۇل ئىئانە توپلىدى . مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 12 ـ ئايدا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ گېرمانىيە فاشىستلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتقان كوماندىر ـ جەڭچىلىرىدىن ھال سوراش ئۈچۈن ، 4169 يۈەن پۇل ئىئانە توپلاپ ، ئاقسۇ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىغا تاپشۇرۇپ بەردى . بۇ ئۇيۇشما مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى)نىڭ كېيىنكى يېرىمىدا پائالىيىتىنى توختاتتى .

§ 3 . دېھقانلار جەمئىيىتى ، كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى

1 . دېھقانلار جەمئىيىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشلەپچىقىرىشنى راـ ۋاجلاندۇرۇش ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇش ، پومپىشچىكلارنىڭ دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلـ شىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن يېزىلاردا ئاساسىي قاتلام دېھقانلار جەمئىيەتلىرىنى قۇرۇپ ، يېزىلارنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇردى . شۇ يىلى 12 ئاساسىي قاتلام دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ ، 666 كىشى ئەزا بولدى .

1951 ـ يىلى ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۈچ رايوندا بىرلا ۋاقىتتا رايونلۇق دېھقانلار جەمئىيىتى ، بەش يېزىدا يېزىلىق دېھقانلار جەمئىيىتى ، سەككىز كەنتە دېھقانلار جەمئىيىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتىگە تەيـ يارلىق كۆرۈش كومىتېتىدا ئىش بېجىرىش ئاپپاراتى تەسىس قىلىنمىدى . توختى كەنجى ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىغا رەئىس ، ناسىر زايىت مۇئاۋىن رەئىس بولدى . يەر ئىسلا ـ ھاتىدىن كېيىن دېھقانلار جەمئىيىتى ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتتى .

2 . كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى

1965 ـ يىل 3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە جۇڭگو كومموئىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1964 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىكى « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇـ را دېھقانلار جەمئىيەتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى (لايىھە) نى بېسىپ تارقاتقانلىق توغرىسىدىكى ئوقتۇـ رۇش » نىڭ ئاساسىدا ، ھەر قايسى خەلق گۇڭشىلىرىدا ئارقا ـ ئارقىدىن كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتـ

تۇرا دېھقانلار جەمئىيتى تەشكىلى قۇرۇلدى. ئۇنىڭ مۇدىرلىقىنى گۇڭشي پارتكومىنىڭ شۇجىسى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. ناھىيە بويىچە بۇ جەمئىيەتكە ئەزا بولۇپ كىرگەن كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ئومۇمي سانىنىڭ تەخمىنەن 50 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

1965 - يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 17 - كۈنىگىچە، كەلپىن ناھىيە بازىرىدا تۇنجى نۆۋەتلىك ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۋىچىلار) قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 52 ۋەكىل قاتناشتى. بۇنىڭ ئىچىدە كەمبەغەل دېھقان 47، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان بەش، ئەر 42، ئايال ئون. قۇرۇلتاي كەلپىن ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان (چارۋىچىلار) لار جەمئىيتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى. رېن گولياڭ مۇدىر بولدى. كومىتېتنىڭ ئەزالىرى رېن گولياڭ، موللاق ھەبىبۇللا، ھاپىز گايىت، ھېسامدىن تەۋەككۈل، توختىنىياز مەمان، سايىم يولداشتىن ئىبارەت ئالتە كىشىدىن تەركىب تاپتى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيتى خىزمىتى تەسىرگە ئۇچراپ ئاپپاراتلىرى تارقىتىۋېتىلدى.

1974 - يىل 3 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك 2 - قېتىملىق كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۋىچىلار) قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 179 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۋىچىلار) نىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە «يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش» تىكى مۇھىم رولى نۇقتىلىق خۇلاسە قىلىندى ھەمدە كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ يېڭى رەھبەرلىك ئورگىنى سايلاپ چىقىلدى. ئىش بېجىرىش ئورگىنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ تەسىس قىلىندى. قۇرۇلتاي مەمتىمن ئەمەتنى مۇدىرلىققا، قاسىم ياسىننى مۇئاۋىن مۇدىرلىققا سايلىدى. 1976 - يىلغا كەلگەندە كەمبەغەل دېھقان - توۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئىسمى بار جىسمى يوق بولۇپ قالدى.

§ 4. ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى

1950 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە ناھىيىلىك گۈڭگۈرت كېنى، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى، ئاشلىق ئامبىرى، خەلق بانكىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئارقا - ئارقىدىن ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلى قۇرۇلدى، بۇ ئىشچىلار ئۈيۈشمىلىرىنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى باشقۇردى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ئىشچىلار ئويۇشمىسى زەربىگە ئۇچراپ، پائالىيىتى بىر مەھەل توختاپ قالدى.

1975 - يىل ئاخىرىغىچە، ناھىيە بويىچە توققۇز ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلى، 19 ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىغا 326 كىشى ئەزا بولدى. 1985 - يىلى ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلى تەرەققىي قىلىپ 35 كە، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى گۇرۇپپىسى 116 گە، ئەزالىرى 1373 كە يەتتى (ناھىيىدىكى ئومۇمي ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانىنىڭ 62 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى). 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىلى 76 گە، ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىنىڭ ئەزالىرى 2088 گە يەتتى (ناھىيىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئومۇمي سانىنىڭ 87 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى).

1. قۇرۇلتايلىرى

1973 - يىل 7 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە كەلپىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ رىياسەتچىلىكىدە كەلپىن ناھىيىلىك 1 - قېتىملىق ئىشچىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايغا 60 ۋەكىل

قاتناشتى. قۇرۇلتاي ۋاكى جىنغۇنى ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلىدى.

1988 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنىگىچە كەلپىن ناھىيلىك 2 ـ قېتىملىق ئىشچىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. قۇرۇلتايغا 79 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتاي ئىسرائىل بەرىدىنى ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىكىگە، مېي جاۋشەننى مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلىدى.

2. ئاساسلىق پائالىيىتى

كەلپىن ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ 1984 ـ يىلدىن بۇيان، ئاساسلىقى ئۈچ تۈرلۈك ئىشنى تۈتتى: ئۆزىنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى؛ مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ، ئىقتىسادچىل بولۇش ۋە ئەمگەك مۇسابىقىسى پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇردى؛ ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئاممىسىنىڭ تۇرمۇش پاراۋانلىق ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداپ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى ھەقىقىي تۈردە «ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئائىلىسى»، «ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر دوستى» غا ئايلاندۇردى. 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە «ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» 27 گە يەتتى.

ھەر قېتىملىق چوڭ ھېيت ـ بايراملاردا ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كوللېكتىپ ھېيتلاش، چاي سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئۇيۇشتۇردى، دەم ئېلىشقا، پېنسىيىگە چىققان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەردىن ھال سورىدى. ئادەتتە، دائىم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ پىكرىنى كەڭ تۈردە ئاڭلاپ، ئەمگەك مۇھاپىزىتى، بىخەتەرلىك سۇغۇرتىسى قاتارلىق خىزمەتلەرنى پائال ياخشى ئىشلىدى.

1983 ـ يىلى ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئەمگەك نەمۇنچىلىرىنىڭ ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش خىزمىتىنى يولغا قويۇپ، 1952 ـ يىلدىن 1982 ـ يىلغىچە بولغان ئەمگەك نەمۇنچىلىرىنى قايتىدىن تەكشۈرۈپ، تىزىملاپ چىقتى؛ كارخانا، كەسىپي ئورۇنلارنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى ئورنىتىشىغا ۋە يۇرگۈزۈشىگە ياردەم بەردى ھەمدە كارخانىلارنى دېموكراتىك باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈردى. 1983 ـ يىلى ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى يەنە ئېلېكتر تېخنىكىسى، چوت سوقۇش، داۋالاش ـ كۆتۈش تۈرلىرى بويىچە ئەمگەك مۇسابىقىسى ۋە كەسىپي تېخنىكىدىن ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇردى.

1985 ـ يىلدىن كېيىن، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كادىرلىرىنىڭ ساپاسىنى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى خىزمىتىنىڭ ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىككى قارار ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى كادىرلىرى كەسىپي ئۆگىنىش كۇرسىنى ئاچتى.

ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى خىزمىتى داۋامىدا كەلپىن ناھىيىسىدە بىر تۈركۈم ئاممىغا قىزغىن مۇلازىمەت قىلىدىغان ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئاكتىپلىرى بارلىققا كەلدى. ناھىيلىك گۈڭگۈرت كېنى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ رەئىسى ئابلىز قۇربان كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ 4 ـ قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى. 1983 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ناھىيلىك رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئەمەت مۇھەممەتكە «مۇنەۋۋەر ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئاكتىپى» دەپ نام بەردى. ئەمەت مۇھەممەت ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ 5 ـ قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى.

1986 ـ يىلى ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى سوتسىيالىستىك ئىككى مەدەنىيەت (ماددىي مەدەنىيەت، مەنىۋى مەدەنىيەت) قۇرۇلۇشى ئاكتىپلىرى قۇرۇلتىيى ئاچتى. قۇرۇلتايدا 36 كىشى تەقدىرلەندى. ناھىيلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى يەنە «1 ـ ماي ئەمگەك مېدالى»، «1 ـ ماي ئەمگەك تەقدىرنامىسى» بويىچە باھالاش، تەقدىرلەش پائالىيىتىنى ئەستايىدىل ئىشلىدى، ناھىيە بويىچە جەمئىي 22 ئادەم «1 ـ ماي ئەمگەك مېدالى» غا ئېرىشتى، 16 كىشى «1 ـ ماي ئىلغار خىزمەتچىسى» بولۇپ باھالاندى. توققۇز ئورۇن «1 ـ ماي ئەمگەك تەقدىرنامىسى» گە ئېرىشتى.

§ 5. كوممۇنستىك ياشلار ئىتتىپاقى

1952 - يىلى ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ۋە جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى كەلپىن ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى ، لېۋگۇاڭجۇن مۇئاۋىن شۇجى بولدى ، يىل ئاخىرىدا 106 نەپەر ئىتتىپاق ئەزاسى تەرەققي قىلدۇرۇلۇپ ، يەتتە ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى.

1957 - يىل 5 - ئايدا جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى كەلپىن ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتى جۇڭگو كوممۇنستىك ياشلار ئىتتىپاقى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى (قىسقارتىپ ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى دېيىلدى) .

1959 - يىلى كەلپىندىكى ھەر قايسى ئاساسي قاتلام ئورۇنلاردا ئارقا - ئارقىدىن ئىتتىپاق ياچېيكىلىرى ، ھەر قايسى ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىدە ئىتتىپاق باش ياچېيكىلىرى قۇرۇلدى ، يىل ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە ئىتتىپاق ياچېيكىسى 34 كە ، ئىتتىپاق ئەزاسى 666 گە يەتتى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » جەريانىدا 1967 - يىلدىن 1972 - يىلغىچە ئىتتىپاقنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. 1973 - يىلى ئىتتىپاق خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1977 - يىل 8 - ئايدا ناھىيە بويىچە ئىتتىپاق ئىستىلىنى تەرتىپكە سېلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئىدىيىۋى قۇرۇلۇش ۋە تەشكىلي قۇرۇلۇش كۈچەيتىلدى ، ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ئىتتىپاق ئەزالىرىنى باھالاپ چىقتى.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمي يىغىنىدىن كېيىن ، كەلپىن يېزىلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىشنى ئاساسي شەكىل قىلغان ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئىسلاھاتنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى يېزىلاردىكى ئىتتىپاق تەشكىلىنى بىر قېتىم تەڭشىدى ، ئەسلىدىكى ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىدىكى ئىتتىپاق ياچېيكىلىرىنى كەنت ئىتتىپاق ياچېيكىسىغا ئۆزگەرتتى ، شۇنىڭدەك ئەسلىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىكى ئىتتىپاق ياچېيكىلىرىنى ئازايتتى ۋە ئەمەلدىن قالدۇردى. ناھىيە بازىرىدىكى ئىتتىپاق خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا ئەپسىز بولغان قىسمەن ئىتتىپاق ياچېيكىلىرىنى بىر ياچېيكا قىلىپ بىرلەشتۈرۈۋەتتى. 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە بەش ئاساسي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى ، 85 ئىتتىپاق ياچېيكىسى ، 1575 ئىتتىپاق ئەزاسى بار بولدى (بۇ پۈتۈن ناھىيىدىكى ياشلار ئومۇمي سانىنىڭ 18 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى) .

1 . ئىتتىپاق قۇرۇلتايلىرى

كەلپىن ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى 1954 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 30 رەسمي ۋەكىل قاتناشتى. بىر ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ يەتتە نەپەر ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. لېۋگۇاڭجۇن مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى 1956 - يىل 5 - ئايدا چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 38 رەسمي ۋەكىل قاتناشتى ، ئۈچ ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتاي يەتتە كىشىنى ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلىدى ، مۇللاق ئېلى مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى 1957 - يىل 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 33 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتاي ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ توققۇز نەپەر ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى. ساۋ جېنىيىك شۇجى ، موللاق ئېلى مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك ئىتتىپاق قۇرۇلتىيى 1958 - يىل 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇل-

تايغا 36 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا توققۇز كىشى ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى، ساۋجېنىيىڭ شۇجى، موللاق ئېلى مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 39 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، سەككىز ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى، قۇرۇلتايىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى ناھىيىلىك پارتكوم ئوتتۇرىغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن زەربىدارلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى. قۇرۇلتايدا ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ توققۇز ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. ساۋجېنىيىڭ شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1960 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 55 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، ئون ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتاي ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ توققۇز ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى. ساۋجېنىيىڭ شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1963 - يىل 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئېچىلدى. قۇرۇلتايغا 43 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، ئون ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ ۋەزىپىسى ناھىيىلىك پارتكوم ئوتتۇرىغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. قۇرۇلتاي ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ توققۇز نەپەر ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى. دالى سابىر مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 8 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1973 - يىل 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 75 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 22 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا «ئىنتىپاقلىشىپ، شىۋجېڭجۇيىنى تەنقىد قىلىپ، ئىستىل تۈزىتىشنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇپ، پرولېتارىيات ئىنقىلابىي ئىشلىرىنىڭ ئىز باسارلىرىدىن بولايلى» سەرلەۋھىلىك دوكلات ماقۇللاندى. ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ 11 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. توختى مۇھەممەت مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 9 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1979 - يىل 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئېچىلدى. قۇرۇلتايغا 83 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 17 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا «ئىنتىپاقلىشىپ تۆتتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى تېزلىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى» سەرلەۋھىلىك دوكلات ماقۇللاندى. ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ 13 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. لى چاڭچىڭ مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 10 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1983 - يىل 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 108 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى، 13 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ ۋەزىپىسى كەلپىن ناھىيەسىنىڭ سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى ئىككى قاتلاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. قۇرۇلتايدا ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ 12 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. گۈلنىسا خان رەھمەت مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

ناھىيىلىك 11 - نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيى 1988 - يىل 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا 103 رەسمى ۋەكىل قاتناشتى، 18 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى. قۇرۇلتايدا «ناھىيىمىزدىكى ھەر مىللەت ياشلىرىنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ، ناھىيىمىز ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنىڭ كۈچ ئىستىقبالىغا قاراپ يۈرۈش قىلايلى» سەرلەۋھىلىك دوكلات ماقۇللاندى، ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ ئون ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى. شۇي دۆگىمىڭ شۇجى، ئەنۋەر ئامان مۇئاۋىن شۇجى بولدى.

2. ئاساسلىق پائالىيەتلىرى

1952 - يىلى ناھىيىلىك ئىنتىپاق خىزمىتى كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى مەركىزىي خىزمەت قىلىپ، كەڭ ياشلارنى دېھقانلار جەمئىيىتىگە پائال قاتنىشىشقا، ئالدى بىلەن پومېشچىكلار سىنىپىنى سىياسىي جەھەتتىن ئاغدۇرۇپ، يەر ئىسلاھاتىنىڭ ئاخىرقى غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە چاقىردى. خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا قولايلى

لىق بولسۇن ئۇچۇن ، ناھيىلىك ئىنتىپاق خىزمەت كومىتېتى دېھقانلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولغان ياشلاردىن تەشۋىقات تەربىيە گۇرۇپپىسى ۋە ئامانلىقنى ساقلاش گۇرۇپپىسى تەشكىللىدى . 1953 - يىلى ناھيە بويىچە 1488 نەپەر ياش يەر ئىسلاھاتىغا قاتناشتى ، بۇ ، ناھيە بويىچە ئومۇمىي ياشلارنىڭ 67 پىرسەنتىنى ئىگەلىدى . زور بىر تۇركۇم ياش يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنىڭ تايانچ كۈچىگە ئايلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ رەھبەرلىكىنى ئۇستىگە ئالدى .

50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىنتىپاق خىزمەت كومىتېتى ئاساسلىقى يېزىلاردىكى ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىشنى دەۋر قىلىپ خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى ، كەڭ ئىنتىپاق ئەزالىرىغا ، ياشلارغا سوتسىيالىستىك تەربىيە بەردى ، ئىنتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى ھەمكارلىشىش - كوپېراتسىيىلىشىش داۋامىدا باشلامچىلىق رول ئويناشقا قوزغاش بىلەن بىرگە ، ئۇلارنى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ، تۆت زىياندىش (چۈشەن ، پاشا ، چاشقان ، قۇشقاچ ، كېپىن چۈسىغا ئۆزگەرتىلدى) نى يوقىتىش ، كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش پائالىيىتىگە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى . 1956 - يىلى ناھيە بويىچە 576 نەپەر ياش ساۋاتسىزلىقتىن قۇتۇلدى . ناھيە بويىچە ياشلار 16 مىڭ 51 چاشقان يوقاتتى ، 15 .28 مو يەردە ئورمان بەلبېغى بەرپا قىلدى .

1959 - ، 1960 - يىللىرى ناھيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى ناھيىلىك پارتكومغا ماسلىشىپ ، ئىنتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى ئېتىز - ئېرىق ، سۇ قۇرۇلۇشى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش ، ئوغۇت توپلاش ھەرىكىتىگە سەپەرۋەر قىلدى . ئۇلارنىڭ زەربىدارلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئەتىيازلىق تېرىلغۇ قىزىل بايراقدارى ۋە ئىش ئورنى قىزىل بايراقدارى مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . 104 نەپەر ياش مۇنەۋۋەر ئەمگەكچى بولۇپ باھالاندى . شۇنىڭدەك ئىدارە ، مەكتەپلەردىكى ئىنتىپاق ئەزالىرى ، ياشلار ئارىسىدىمۇ كەسپىي مۇسابىقە ۋە تەرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئوقۇش ، كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەر قانات يايدۇرۇلدى .

1961 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە ئىنتىپاق تەشكىلى كەڭ ئىنتىپاق ئەزالىرى ، ياشلار ئارىسىدا ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش دولقۇنىنى قوزغىدى . ئىنتىپاق ئەزالىرىنى كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە ئاكتىپ قاتنىشىشقا ئۈيۈشتۇردى . ياش زەربىدارلار ئەتىرىتى تەشكىللەپ « قىزىل بايراقدارلار » مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇردى . بۇ جەريانداا ناھيە بويىچە 28 نەپەر قىزىل بايراقدار مەيدانغا كەلدى . شۇنىڭدەك ناھيە بويىچە « بەشتە ياخشى » ئىنتىپاق ئەزاسى ، « تۆتتە ياخشى » ئىنتىپاق ياچېيكىسى بولۇش مۇسابىقە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . ياش ئىشچىلار ئارىسىدا تېخنىكا ئۆگىنىش ، تېخنىكا ئىشلىتىش پائالىيىتى كەڭ تۈردە قانات يايدۇرۇلدى . ناھيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى ھەر قايسى سەپلەردىكى ياش ئاكتىپلارنى تەقدىرلەش ئۈچۈن 1965 - يىل 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە « تۆنجى قېتىملىق ياش سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپلىرى قۇرۇلتىيى » ئېچىپ ، ھەر قايسى سەپلەردە مەيدانغا كەلگەن بىر تۇركۇم مۇنەۋۋەر ياشنى تەقدىرلىدى .

1966 - يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن ، ئىنتىپاق خىزمىتى پالەچ بولۇپ قالدى .

1973 - يىلى ئىنتىپاق خىزمىتى ئاساسەن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1974 - يىلى ناھيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىنتىپاق تەشكىلاتلىرى ئىنتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى « لىن بياۋ ، كۈڭزىنى تەنقىد قىلىش » ۋە يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش ھەرىكىتىگە قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلدى .

1978 - يىل 3 - ئايدا ناھيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى پۈتۈن ناھيىدىكى ئىنتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا چاقىردى ، نۇرغۇن تەسىرلىك ئىشلار مەيدانغا چىقتى . شۇ يىلى ناھيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى كەلپىن ناھيىلىك 2 - قېتىملىق سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى ياش ئاكتىپلار قۇرۇلتىيى چاقىردى . قۇرۇلتايغا 150 ۋەكىل قاتناشتى ، قۇ-

رۇلنىڭ ياشلارنى تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ياشلىق باھارىنى بېغىشلاشقا چاقىردى.

1979 ـ يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى ئىنتىپاق ئەزالىرى، ياشلارغا جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىش ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيىسى بەردى، ئىنتىپاق ئەزالىرى، ياشلار ئارىسىدا لېنىن فېئوداللىرىنىڭ ئۆگىنىش، «بەش بولۇش، تۆت گۈزەل، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرىدى، كەڭ ياشلار ۋە ئىنتىپاق ئەزالىرىنى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا «يېڭى ئۇزۇن سەپەر زەربىدارلىرى»دىن بولۇشقا ۋەسوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بولۇشقا، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، ياخشى ئادەم بولۇشقا، ياخشى ئىشلارنى كۆپلەپ قىلىشقا چاقىردى.

1983 ـ يىلى ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا تارماقلىرى جەمئىيتى بىلەن ھەمكارلىشىپ، ياش ـ ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا «بەش كىچىك» (كىچىك ئىجادىيەت، كىچىك يېڭىلاش، كىچىك ئۆزگەرتىش، كىچىك لايىھە، كىچىك ئىلمىي ماقالە) پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ياشلارنىڭ ئىلىم ـ پەن ئۆگىنىش، تېخنىكا ئۆگىنىش، مەدەنىيەت ئۆگىنىش ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى. يۇرچى يېزىسىدىن تۇرسۇن ھامۇت ياسىغان «كرىستال لامپىلىق يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك، ماگنىت دولقۇنلۇق سىگنال تارقاتقۇچ»، ناھىيىلىك 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپتىن خەن گوشىن ياسىغان «ئېلېكتر ماگنىتلىق زەمبىرەك»، ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتىن خۇاڭ شىيەنفۇ ياسىغان «يېراقتىن كونترول قىلىنىدىغان مۇسابىقە ماشىنىسى» ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىپاق كومىتېتى، ئىقتىساد كومىتېتى، پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى، باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ بىرلىكتە تەقدىرلىشىگە ۋە 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

1984 ـ يىلى ياش ـ ئۆسمۈرلەر ئارا قانات يايدۇرۇلغان مەدەنىيەتلىك ـ ئەدەپلىك بولۇش ئېيى پائالىيىتى داۋامىدا، ناھىيە بويىچە قىلىنغان ياخشى ئىش 1658 گە، تېپىۋېلىپ ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بېرىلگەن نەرسىلەر 349 غا، يارىدەم بېرىلگەن ئائىلە 20 گە، تەقدىم قىلىنغان ماددىي بۇيۇملارنىڭ قىممىتى تەخمىنەن 200 يۈەنگە، ئىئانە قىلىنغان پۇل 275 يۈەنگە يەتتى؛ قىينىچىلىقى بار ئائىلىلەر، بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلگەن ئائىلىلەرنىڭ ئەتىيازلىق تېرىلغۇسىغا ياردەم بېرىپ توشۇپ بېرىلگەن ئوغۇت 14 مىڭ 30 تاغارغا، سۇغىرىپ بېرىلگەن ئېتىز 268 موغا، ھەيدەپ بېرىلگەن يەر 50 موغا يەتتى.

1985 ـ يىلدىن 1986 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى قانات يايدۇرغان لايىقەتلىك «ياشلار ئائىلىسى» قۇرۇش، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى تەربىيىسى بېرىش، «ئىككى ئائىلە» (پەن ـ تېخنىكىدىن ئۆلگە كۆرسىتىش ئائىلىسى، كەسپىي ئائىلە) ئىلغار ياشلىرىدىن بولۇش پائالىيىتى جەريانىدا ناھىيە بويىچە ئالتە «ياشلار ئائىلىسى»، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى بويىچە بىر ئىلغار ئىنتىپاق ياچېيكىسى، مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى بويىچە بىر ئىلغار شەخس، «ئىككى ئائىلە» بويىچە ئىككى ئىلغار ياش ئۆلايەتلىك ئىنتىپاق كومىتېتى تەرىپىدىن تەقدىرلەندى.

1988 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ باشلامچىلىقىدا يېزىلاردا ئەسقاتىدىغان تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، 45 قارار قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىلىپ، 1286 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى. 1989 ـ يىلى 15 قارار «كىچىك تەرەققىيات» كۇرسى ئېچىلىپ، 2050 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى.

1990 ـ يىلى 1093 ئادەم قاتناشقان 176 لېنىن فېئوداللىرىنىڭ ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ، 1522 ئادەمنىڭ چېچى خالىسانە ئېلىپ قويۇلدى، 1212 ئادەمنىڭ سالامەتلىكى خالىسانە تەكشۈرۈلدى (ياش تىببىي خادىملار تەكشۈردى)، 86 دانە ئېلېكتر ئەسۋابى، 222 ماتورلۇق قاتناش ۋاستىسى، 1007 ۋېلىسىپت رېمونت قىلىندى، نامرات ئائىلە «بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلگەن ئائىلە» لەرگە 455 جىڭ ئۇن، 143 جىڭ گۈرۈچ، 321 جىڭ سۇ يېغى، 2142 جىڭ كۆكتات ئىئانە قىلىندى، 2600 جىڭ مەھەللىۋى ئوغۇت توشۇپ بېرىلدى، 3800 دانە باشقا بۇيۇملار ئىئانە قىلىندى. ياش ـ ئۆسمۈرلەر ئاسىيا تەنھەرىكەت يىغىنىغا 3269.62 يۈەن پۇل ئىئانە قىلدى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئۆتكەن يىللاردىكى ئىنتىپاق تەشكىلى ئەھۋالى

جەدۋەل 13—7

يىللار	ياشلار سانى	ئىنتىپاق ئەزالىرى سانى	ئاساسىي قاتلام ئىنتىپاق كومىتېتى سانى	ئىنتىپاق ياچېيكىسى سانى	شۇ يىلى ئىنتىپاققا قوبۇل قىلىنغان ئادەم سانى	شۇ يىلى ئىنتىپاق ئەزالىرىدىن پارتىيىگە كىرگۈنى
1952	1006	106		7	106	
1953	2198	140		17	30	3
1954	2396	143				9
1955	1813	250		15	105	17
1956	2367	590		22	290	44
1957	2371	623		29	67	4
1958	3018	496		32	18	
1959	3036	666	3	34	250	68
1960	3156	714	3	51	163	25
1961	3298	682	3	52		13
1962	3678	742	3	70	156	5
1963	3689	803	3	101	58	
1964	3685	823	3	103	15	
1965	4206	997	3	100	151	6
1966	3426	937	3	103	105	7
1973	3643	1096	3	42		
1974	5366	1281	3	128	293	29
1975	5677	1443	3	131	239	32
1976	5605	1637	3	157	353	18
1977	5306	1555	3	174	305	10
1978	5672	1448	3	164	140	22
1979	5677	1549	4	186	169	6
1980	6122	1560	4	167	122	16
1981	6845	1574	4	153	236	35
1982	6852	1543	3	90	187	17
1984	6876	1458	3	81	186	2
1985	6876	1453	4	83	129	12
1986	7656	1577	4	83	175	1
1987	8435	1569	4	85	196	46
1988	8497	1687	5	85	306	23
1989	8580	1652	5	82	395	6
1990	8673	1575	5	85	360	9

ئىزاھات: «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا1967 — 1972 - يىلغىچە ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتىنىڭ خىزمىتى پالەچ بولۇپ قالغاچقا، شۇ يىللارنىڭ سانلىق مەلۇماتى بېرىلمىدى.

3. پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى

1954 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ئىنتىپاق قۇرۇلتىيىدا پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. پىئونېرلار ئەترىتى شۇچاغدا جۇڭگو ئۆسمۈر بالىلار ئەترىتى دەپ ئاتالغانىدى. 1957 - يىلى جۇڭگو پىئونېرلار ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1961 - يىلى ناھىيە بويىچە پىئونېرلار تەرەققىي قىلىپ 1494 كە يەتتى. ئون پىئونېرلار چوڭ ئەترىتى، 35 ئوتتۇرا ئەترىتى، 135 كىچىك ئەترىتى قۇرۇلدى. پىئونېرلار ئەترىتى باش يېتەكچىسى توققۇزغا، ئوتتۇرا ئەترەت يېتەكچىسى 39 غا يەتتى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا «كىچىك قىزىل ئەسكەرلەر» پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلىنىڭ ئورنىنى ئالدى. 1978 - يىل 10 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى يۇقىرىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، كەل-

پىن ناھىيىسىدىكى جۈڭگو پىئونېرلار ئەترىتى تەشكىلنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، «كىچىك قىزىل ئەسكەرلەر» تەشكىلاتىنى تارقىتىۋەتتى . شۇ چاغدا ناھىيە بويىچە 4126 ئۆسمۈر بولۇپ ، تۇنجى تۈركۈمدە 1007 ئۆسمۈر پىئونېرلىققا قوبۇل قىلىندى . بۇ ، ناھىيە بويىچە ئۆسمۈرلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 24 پرسەنتىنى ئىگىلىدى . بەش پىئونېرلار چوڭ ئەترىتى ، 17 ئوتتۇرا ئەترىتى ، 45 كىچىك ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، 60 يېتەكچى ، 20 كەسپىي يېتەكچى تەيىنلەندى . 1979 ـ يىلى پىئونېرلار تەرەققىي قىلىپ 1375 كە يېتىپ ، ناھىيە بويىچە ئۆسمۈرلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 32 پرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1987 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 4384 ئۆسمۈر بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە پىئونېر 3181 گە يېتىپ ، ناھىيە بويىچە بالىلار ئومۇمىي سانىنىڭ 72 پرسەنتىنى ئىگىلىدى . ناھىيە بويىچە 22 چوڭ ئەترەت ، 65 ئوتتۇرا ئەترەت ، 18 كىچىك ئەترەت قۇرۇلدى ، 92 نەپەر يېتەكچى بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ئەترەت يېتەكچىسى 23 ، ئوتتۇرا ئەترەت يېتەكچىسى 69 .

ئەترەت قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە پىئونېرلار ئەترىتىگە كىرىدىغان ئۆسمۈرلەرنىڭ شەرتى « تىرىشچان بولۇش ، ئادەم ئۆرماسلىق ، تىللىماسلىق ، كوللېكتىپ ئىنتىزامغا بويسۇنۇش » تىن ئىبارەت بولغانىدى . پىئونېرلار ئەترىتى ئۆسمۈر بالىلارغا خەلقنى ، يېڭى جۇڭگونى ، ماۋجۇشىنى ، ئۆگىنىشنى ، ئەمگەكنى ، ئومۇمنىڭ مال ـ مۈلكىنى ، ئىلىم ـ پەننى سۆيۈش تەربىيسى بەردى .

1962 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پىئونېرلار تەشكىلىدە شۇ تېلى بوۋايدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى ، ئىنقىلابىي ھېكايە ئېيتىش پائالىيىتى ۋە مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر پىئونېر لېۋۇېنشۆدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى قاتنىشىپ ياىدۇرۇلدى .

پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، پىئونېرلار ئارىسىدا ئەترەت نىزامنامىسى ۋە پىئونېرلار ئەترىتى ئاساسىي بىلىملىرىنى ئۆگىنىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىپ ، پىئونېرلارغا دەسلەپكى قەدەمدە كومموۇنىستىك ئەخلاق تەربىيسى بېرىلدى ، يەنە تەبىئەتنى كەم ئۇچرايدىغان چوڭ مۇشۇك ئېيىقنى قوغداشقا ئىئانە توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى . 1982 ـ يىلى « مەدەنىيەتلىك ، ئەدەپلىك بولۇش ئېيى » پائالىيىتىدە « قىزىل گۈل ئۆسمۈر » بولۇش پائالىيىتى قانات ياىدۇرۇلدى . ناھىيىلىك 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپتىكى 13 پىئونېرغا « جۇڭگو ئۆسمۈرلىرى » گېزىتى تەھرىر بۆلۈمى تەرىپىدىن « قىزىل گۈل ئۆسمۈر » دەپ نام بېرىلدى . 1984 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ھەر مىللەت ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا مىللەتلەر بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتى قانات ياىدۇرۇلدى . شۇ ئارقىلىق ھەر مىللەت ئۆسمۈرلىرى ئارىسىدا ئىنتىپاقلىق كۈچەيتىلىپ ، كىچىكىدىن تارتىپلا ئۇلارغا « خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالمايدۇ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالمايدۇ » دەيدىغان « ئىككى ئايرىلالماسلىق » ئىدىيىسى تۇرغۇزۇلدى . 1984 ـ يىلى « 1 ـ ئىيۇن » بالىلار بايرىمىدا ناھىيىلىك ئىنتىپاقى كومىتېتى ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار بەش مۇنەۋۋەر پىئونېرلار يېتەكچىسى ۋە 15 مۇنەۋۋەر پىئونېرنى بىرلىشىپ تەقدىرلىدى . 1984 ـ يىلى يۇرچى باشلانغۇچ مەكتىپى پىئونېرلار ئەترىتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىنتىپاق كومىتېتى تەرىپىدىن « ئىلغار پىئونېرلار ئەترىتى » بولۇپ تەقدىرلەندى . 1985 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە پىئونېرلار ئارىسىدا لېي فېڭدىن ئۆگىنىش ۋە لەي نىڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتى قانات ياىدۇرۇلۇپ ، بىر قەدەر ياخشى نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى .

§ 6 . ئاياللار بىرلەشمىسى

1950 ـ يىل 3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى ھەمدە ئۇچ رايوندا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى . 1953 ـ يىلى ھەر قايسى يېـ

زىلاردا دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى، كەنتلەردە ئايالار قۇرۇلتىيى قۇرۇلدى. 1958 - يىلى ناھىيەلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ خىزمەتلىرى توختاپ قالدى، 1973 - يىلى ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئەسلىگە كەلدى.

1. ئايالار قۇرۇلتايلىرى

كەلپىن ناھىيىلىك 1 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1950 - يىلى ئېچىلدى، ئۇنىڭغا 45 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ ئاساسلىق كۈن تەرتىپى ناھىيىلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى قۇرۇش، ناھىيىلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ ئەزالىرىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاشتىن ئىبارەت بولدى. ناھىيىلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى توققۇز ئەزادىن تەركىب تاپتى. گۈسۈنخان كەنجى مۇدىر، ئايمخان مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

كەلپىن ناھىيىلىك 2 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1957 - يىل 12 - ئاۋغۇستتىن 14 - ئاۋغۇستقىچە ئېچىلدى، ئۇنىڭغا 61 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ كۈن تەرتىپى ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ خىزمەتلىرىنى خۇلاسىلەش، بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى مۇزاكىرە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇش، بەش تۈرلۈك قارارنى ماقۇللاش، ناھىيىلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى تەركىبىگە كىرىدىغان خادىملارنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاشتىن ئىبارەت بولدى. ناھىيىلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسى 11 ئەزادىن تەركىب تاپتى، گۈسۈنخان كەنجى مۇدىر بولدى.

ناھىيىلىك 3 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1960 - يىل 23 - فېۋرالدىن 25 - فېۋرالغىچە ئېچىلدى. ئۇنىڭغا 53 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ كۈن تەرتىپى ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ خىزمىتىنى خۇلاسىلەش، بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئىلغار ئايالار بىرلەشمىسى كادىرلىرىنى مۇكاپاتلاش، ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەركىب تاپىدىغان خادىملارنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاشتىن ئىبارەت بولدى. ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى 11 ئەزادىن تەركىب تاپتى، تىللاخان سابىر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

ناھىيىلىك 4 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1973 - يىل 1 - ئىيۇندىن 4 - ئىيۇنغىچە ئېچىلدى. ئۇنىڭغا 81 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ كۈن تەرتىپى ئالدىنقى قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەرنى خۇلاسىلەش، بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى مۇزاكىرە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇش، ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تەركىب تاپىدىغان خادىملارنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاشتىن ئىبارەت بولدى. ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى 13 ئەزادىن تەركىب تاپتى. بۈنىڭ سەككىزى دائىمىي ئەزا بولدى، تىللاخان سابىر مۇدىر بولدى.

ناھىيىلىك 5 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1980 - يىل 1 - مارتتىن 5 - مارتقىچە ئېچىلىپ، ئالدىنقى قېتىمقى ئايالار قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر خۇلاسىلەندى، بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر مۇزاكىرە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى، ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ ئەزالىرى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاندى. ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى 13 ئەزادىن تەركىب تاپتى. تىللاخان سابىر مۇدىر بولدى.

ناھىيىلىك 6 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1983 - يىل 26 - ئاپرېلدىن 29 - ئاپرېلغىچە ئېچىلدى، ئۇنىڭغا 91 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتاي ئالدىنقى قېتىملىق قۇرۇلتايدىن بۇيانقى خىزمەتلەرنى خۇلاسىلەپ، بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرنى مۇزاكىرە قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ ئەزالىرىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلىدى. ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى 13 ئەزادىن تەركىب تاپتى. تىللاخان سابىر مۇدىر، پاتەم مۇھەممەت مۇئاۋىن مۇدىر

بولدى.

ناھىيلىك 7 - قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى 1988 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئېچىلدى، قۇرۇلتايغا 85 ۋەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ئالدىنقى نۆۋەتلىك ئايالار قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى خىزمەتلەر يەكۈنلەنىپ، بۈنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت ۋەزىپىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 13 كىشى ناھىيلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى، پاتەم مۇھەممەت مۇدىر بولدى.

2. ئاساسلىق پائالىيەتلىرى

يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە كەلپىن ناھىيىسىدە ناھىيلىك ئايالار بىرلەشمىسى بىر قەدەر بالدۇر قۇرۇلغان، خىزمەتلىرى بىر قەدەر جانلانغان ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ بىرى ئىدى. ناھىيلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە ھەر دەرىجىلىك ئايالار تەشكىلاتلىرى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمەتلىرىنى دەۋرىي قىلىپ، تۇرلۈك پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى. يېڭا ئايالىرىنى ئائىلىدىن چىقىپ جەمئىيەتكە يۈزلىنىشكە قوزغىدى، بۇ ئايالار ئازادلىقىدا ناھايىتى زور رول ئويناپ، ئايالارنى سوتسىيالىستىك يېڭى يېڭا قۇرۇشتىكى مۇھىم بىر كۈچكە ئايلاندۇردى. 1988 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە ئايال پارتىيە ئەزاسى 176 گە، ئىتتىپاق ئەزاسى 426 گە يەتتى.

ناھىيلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئايالار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەپ، كۆپلىگەن تەجرىبىلەرنى يارىتتى. 1986 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئايالار بىرلەشمىسى كەلپىن ناھىيىسىدە ئايالار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى. ناھىيلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ كادىرى تۇخان، ھەمراخانلارنىڭ ئايالار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش جەھەتتىكى نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان كەلپىن ناھىيىسى «نىكاھ قانۇنى» نى تەشۋىق قىلىش، ئىزچىللاشتۇرۇش خىزمىتىنى چىڭ تۇتتى. ناھىيە بويىچە 62 قارار ئايالار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى، ئۆگىنىشكە قاتناشقانلار 1240 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى. ھال ئېيتىپ كەلگەن ئاممىنىڭ 1000 قېتىمدىن ئارتۇق ئەرزىنى بىر تەرەپ قىلدى.

ناھىيلىك ئايالار بىرلەشمىسى ناھىيە بويىچە «8 - مارت قىزىل بايراقدارى» ۋە «بەشتە ياخشى ئائىلە» لەرنى باھالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ناھايىتى زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. ناھىيلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى تاڭ ئەنلىڭنىڭ ئائىلىسى «بەشتە ياخشى ئائىلە»بولۇپ جۈڭخۇا ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى؛ نىساخان، بۇۋى ھەجەر، جەمىلەم، ئايشەخانلار «8 - مارت قىزىل بايراقدارى» بولۇپ ئاپتونوم رايونىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى، گۈلنىسا ھۇسەن، ھۈرىخان ھاپىز، تىللاخان ھەققۇلى، ئىمانىخان تالىپلار ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئۇلگىسى بولۇپ ئاپتونوم رايونىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى.

ناھىيلىك ئايالار بىرلەشمىسى ھەرىيلى «8 ـمارت» خەلقئارا ئەمگەكچى ئايالار بايرىمىدا سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش داۋامىدا مەيدانغا كەلگەن ئىلغار ئايالارنى مۇكاپاتلىدى، تەقدىرلىدى.

§ 7. پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى

كەلپىن ناھىيلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى 1960 - يىل 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قۇرۇلدى. مۇدىرلىقنى

ناھيىلىك پارتكوم شۇجسى ياك جنفېك قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن ، پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىك خىزمىتى پالەچ ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىپ ، ئاپپاراتى تارقاپ كەتتى . 1981 ـ يىل 12 ـ ئايدا كەلپىن ناھيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى يېڭىباشتىن تەسىس قىلىندى .

1 . قۇرۇلتايلىرى

كەلپىن ناھيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىك 1 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 1981 ـ يىل 12 ـ ئاينىك 21 ـ كۈنى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 68 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 34 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، قۇرۇلتاي كەلپىن ناھيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنى ، كومىتېتنىك 21 ئەزاسىنى ، سەككىز دائىمىي ئەزاسىنى سايلاپ چىقتى . يۆجۈكۈۋ رەئىس ، تاك ئەنلىك مۇئاۋىن رەئىس بولدى .

ناھيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىك 2 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى 1987 ـ يىل 2 ـ ئاينىك 18 ـ كۈنى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا قاتنىششقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 73 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 71 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 23 ۋەكىل ئالاھىدە تەكلىپ قىلىندى ، 47 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا 2 ـ نۆۋەتلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى كومىتېتنىك 23 ئەزاسى ، بەش دائىمىي ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى . ناھيىلىك پارتكومنىك مۇئاۋىن شۇجسى فەن مياۋ پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىك رەئىسلىكىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى ، تاك ئەنلىك مەخسۇس مۇئاۋىن رەئىس بولدى .

2 . ئاساسلىق پائالىيەتلىرى

1981 ـ يىلى ناھيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى قايتا قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھيە بويىچە ئوچ گۈڭشىدا ئارقا ـ ئارقىدىن پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، 24 پەننى ئومۇملاشتۇرۇش مەركىزىي گۇرۇپپىسى ، 144 پەننى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، يېزىلاردا « ئوچ دەرىجىلىك پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تورى » ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى . شۇندىن كېيىن ، ناھيە بويىچە ھەر خىل ئىلمىي جەمئىيەت ۋە جەمئىيەتلەر قۇرۇلدى ، 1990 ـ يىلغىچە ناھيىدە جەمئىي 14 ئىلمىي جەمئىيەت ۋە جەمئىيەت قۇرۇلدى ، ئۇلار دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ، تىبابەت ئىلمىي جەمئىيىتى ، بوغالتىرىيە ئىلمىي جەمئىيىتى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى ، ھاۋارايى ئىلمىي جەمئىيىتى ، سۇ ئىشلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى ، ياش ـ ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا يېنەكچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى ، چوتچىلار ئىلمىي جەمئىيىتى ، تەرجىمانلار ئىلمىي جەمئىيىتى ، چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق ـ يايلاقچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ، يۇرچى يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، گەزلىك يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، ئاچال يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، سۇپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتىدىن ئىبارەت . بۇ ئىلمىي جەمئىيەت ۋە جەمئىيەتلەرگە ئەزا بولغانلار 1059 كىشىگە يەتتى . يېزا ـ بازارلارنىك ھەممىسگە بىر نەپەردىن كەسپىي پەننى ئومۇملاشتۇرۇش كادىرى تەينلەپ بېرىلدى . ھەر قايسى ئىلمىي جەمئىيەت ۋە جەمئىيەتلەر كەلپىنىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلىپ ، مەخسۇس تېمىدىكى پەن ـ تېخنىكا تەتقىقاتىنى ، پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيىتى ۋە پەن ـ تېخنىكا تەشۋىقاتىنى قانات يايدۇرۇپ ، تۇرلۇك ئىشلارنىك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە پائال رول ئويناندى .

§ 8 . باشقا تەشكىلاتلار

كەلپىن ناھيىسىدە يەنە ئاممىۋى تەشكىلاتلاردىن مىنگونىك 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) قۇرۇلغان كەلپىن ناھيىلىك ئايالار ئۇيۇشمىسى ؛ مىنگونىك 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) قۇرۇلغان سودا ـ سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى بار ئىدى ، بۇ تەشكىلاتلار قۇرۇلۇش يېغىنى ئاچقاندىن سىرت ، ئاساسىي جەھەتتىن ھېچقانداق پائالىيەت ئېلىپ بارمىغان ، ئەزامۇ تەرەققىي قىلدۇرمىغان ، ئەمەلىيەتتە ئىسمى بار ، جىسمى يوق تەشكىلاتلار ئىدى .

ئۇن تۆتىنچى قىسىم

خەلق قۇرۇلتىيى . ھۆكۈمەت . سىياسىي كېڭەش

ئون تۆتىنچى قىسىم

خەلق قۇرۇلتىيى . ھۆكۈمەت . سىياسىي كېڭەش

I باب

خەلق قۇرۇلتىيى

§ 1 . ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە « جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى »دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ناھىيدە ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنلىرى ئېچىلدى . ۋەكىللەرنى ھەر مىللەت ، ھەر ساھەدىكىلەر مەسلىھەتلىشىپ ۋۇجۇدقا چىقىراتتى ۋە خەلق ھۆكۈمىتى تەكلىپ قىلاتتى . 1954 ـ يىلى ھەر مىللەت ، ھەر ساھەدىكىلەر خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ئورنىنى خەلق قۇرۇلتىيى ، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئالدى .

1 . ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1950 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى چاقىرىلىپ بەش كۈن داۋاملاشتى ، جەمئىي 116 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ئىشلەپچىقىرىشنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇرۇش ، پومپىشچىكلارنىڭ يەرلەرنى تارقاق ھالدا ھايىنىغا سېتىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق ، ئىشلەپچىقىرىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، چىشى چارۋا ۋە تېرىلغۇ ئۇلاقلارنى قالايمقان ئۆلتۈرۈشنى قاتتىق مەنئىي قىلىش ؛ سۇ ئىشلىتىشنى ھۆكۈمەت بىر تۇتاش باشقۇرۇش ؛ ئورمانلارنى قالايمقان كېسىشنى مەنئىي قىلىش ؛ مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرۇش ؛ يېڭى نىكاھ تۈزۈمىنى يولغا قويۇش ، ھەر قايسى يېزا ـ كەنتلەردە ئاممىۋى تەشكىلاتلارنى قۇرۇش ، ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەتلىرىنى قۇرۇش ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ـ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ؛ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش قاتارلىقلار قارار قىلىندى .

2 . ناھىيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1950 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئېچىلىپ بەش كۈن داۋاملاشتى ، يىغىنغا 80 ۋەكىل قاتناشتى . بۇ يىغىندا كۆزلۈك يىغمىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش ، مۇزاپىق سېلىقنى يولغا قويۇش ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنىڭ باج ـ پاراق ئېلىش ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش ، ئىشپىيۇنلارنى

تازىلاش ، بىرلىكسەپنى كۈچەيتىش ، ئاياللارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى ئۆستۈرۈش ، كەلپىن ـ ئاچال تاشـ يولىنى ياساش قاتارلىقلار ھەققىدە قارار ماقۇللاندى .

3 . ناھىيىلىك 3 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1951 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئېچىلىپ ، ئۇچ كۈن داۋاملاشتى ، يىغىنغا 97 نەپەر ۋەكىل قاتناشـ تى . يىغىندا سۇ بېشىدا ئۇزۇنلۇقى 20 كىلومېتر كېلىدىغان تاش ئۆسەنەك ياساش ، ئاچالدا سۇ باشلاش تۇغىنى ياساش ، 50 ـ يىلدىن قېيقالغان دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بىجىنى يىغۇۋېلىش ۋەزىپىسىنى داۋامـ لىق ئورۇندىش ، سۇنى دېموكراتىك باشقۇرۇش ، كۆچەت تىكىپ ، ئورمان بىنا قىلىش ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئېلىپ بېرىش ، چىشى چارۋا ۋە تېرىلغۇ ئۇلاغلىرىنى ئۆلتۈرۈشنى مەنئىي قىلىپ ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇـ رۇش ، ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرىدىكى بۇزۇقلارنى تازىلاش ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش قارار قىلىنـ دى .

4 . ناھىيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1952 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئېچىلدى ، يىغىنغا 74 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا دېھقانلار جەمئىيىتى ۋە باشقا ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ ، پومپىشچىك ، باي دېھقان ئۇنسۇرلارنى نازارەت قىلىشنى كۈچەيتىش ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنى ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارـ شى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشنى تېرىشىپ قانات يايدۇرۇش قارار قىلىندى .

5 . ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1952 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئېچىلىپ ، بەش كۈن داۋام قىلدى . يىغىنغا 96 ۋەكىل قاتناشتى . بۇ يىغىندا يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسـ دا قارار ماقۇللاندى .

6 . ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1953 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى چاقىرىلىپ ، يەتتە كۈن داۋاملاشتى ، يىغىنغا 128 ۋەكىل قاتناشتى . بۇ يىغىندا يەر ئىسلاھاتى ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش قاتارـ لىقلار توغرىسىدا سەككىز دوكلات ئوتتۇرىغا قويۇلدى ۋە مۇزاكىرە قىلىندى .

7 . ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1953 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ئېچىلىپ ، بەش كۈن داۋاملاشتى ، يىغىنغا 60 ۋەكىل قاتناشتى ، يىغىندا ئومۇمىي سايلام ئېلىپ بېرىش ، يەر ئىسلاھاتىنى قايتا تەكشۈرۈش ، كۆزلۈك تېرىلغۇ خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش قاتارلىقلار توغرىسىدا قارار چىقىرىلدى .

§ 2 . خەلق قۇرۇلتىيى

1954 ـ يىلدىكى « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى » دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساـ سەن ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ناھىيىدىكى ھوقۇقلۇق ئورگان بولدى ، ۋەكىللەر ئاساسىي قاتلام قۇرۇلـ تايلىرى تەرىپىدىن سايلاپ چىقىلدى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئومۇمىي سايلامنىڭ سىناق خىزمىتى 1953 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 1954 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئاياغلاشتى ، پۈتكۈل ئومۇمىي سايلام خىزمىتى بەش ئاي داۋام قىلدى ، ھەر قايسى يېزىلاردىكى سايلىغۇچىلار يېزا خەلق ۋەكىللىرىنى بېـ ۋاسىتە سايلاپ چىقتى ، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتايلىرى چاقىرىلىپ ، يېزا خەلق كومىتېتلىرى ۋە يېزا باشلىقلىرى شۇنداقلا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى .

1 . ناھىيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1954 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 24 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى . بۇ قېتىمقى يىغىنغا قاتنىششقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 57 ئىدى ، ئەمەلىي قاتناشقىنى 56 .

يىغىن ھاكىم ئىمىر باقىنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ۋە پارتىيىنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋرىدىكى باش لۇشيەنى ، باش ۋەزىپىسى ھەمدە يېڭا ئىگىلىكىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش مەسىلىسى ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈشنى ماقۇللىدى .

بۇ قېتىمقى يىغىن ئىمىر باقى ، يەن زېمىن ، ئىمىن مۇسا ، جاڭ پېڭشۇەن ، ئابلايوپ ، ئىبراھىم سايىت ، موللاق ئىلى ، توختى يۇز بېگى ، رۇسۇل قۇربان ، موللاق تۇردى ، مامۇت مامۇر ، خەلچىخان قاتارلىق 13 كىشىدىن تەركىب تاپقان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى . ئىمىر باقى ھاكىم بولدى .

يىغىن يەنە شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى سايلاپ چىقتى .

1 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە جەمئىي ئالتە قېتىم يىغىن ئۆتكۈزۈلدى .

2 . ناھىيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1957 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى چاقىرىلىپ ، 10 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى ، بۇ قېتىمقى يىغىنغا قاتنىششقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 40 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 36 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 13 ۋەكىل تەكلىپ بىلەن قاتناشتى .

يىغىندا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ 1954 ـ يىلدىن 1957 ـ يىلغىچە بولغان ئۈچ يىللىق خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە ماقۇللاندى . قۇربان قەمبەر ھاكىملىققا ، سەيجىنجاۋ مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، مامۇت خۇدابەردى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىققا سايلاندى .

يىغىن قۇربان قەمبەر ، سەيجىنجاۋ ، ياسنوپ ، گۈسۈنخان ، خەلچىخان ، مامۇت مامۇر ، توختى يۇز بېگى ، رۇسۇل قۇربان ، ئىبراھىم سايىت ، ئوسمان ، جاڭ پېڭشۇەن ، تەۋەككۈل ئەمەت ، تۆمۈر ئۇستا ، ئىسمايىل خەلپە ، موللا ئابدۇللا مىراتدىن ئىبارەت 15 كىشىدىن تەركىب تاپقان ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى .

3 . ناھىيىلىك 3 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1958 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 23 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى ، بۇ قېتىمقى يىغىن ۋەكىلى 41 بولۇپ ، ئەمەلىيەتتە 36 ۋەكىل قاتناشتى .

ھاكىم قۇربان قەمبەر 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلغان بىر يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىتتىن بۇيانقى ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن ۋە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئون يىللىق يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش پىلان ـ پروگراممىسى توغرىسىدا دوكلات بەردى .

بۇ قېتىمقى يىغىن قۇربان قەمبەرنى ھاكىملىققا ، لىيۇجىفانى مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، مامۇت خۇدابەردىنى ناھىيىلىكخەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىققا سايلىدى .

قۇربان قەمبەر ، لىيۇجىفا ، ۋاڭ سۇنجۇ ، گۈسۈنخان ، خەلچىخان ، مامۇت مامۇر ، توختى تۆمۈر ، ئىبراھىم سايىت ، ئابلىز توختى ، رۇسۇل قۇربان ، ئوسمان سادىق ، جاڭ شىڭشۇ ، تەۋەككۈل ئەمەت ، موللا ئابدۇللا مىرات ، ئىسمايىل خەلپەر ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىققا سايلاندى .

يىغىندا يەنە قۇربان قەمبەر ، توختى تۆمۈرلەر ئاپتونوم رايونلۇق 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلاندى .

3 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى جەمئىي ئىككى قېتىم يىغىن ئاچتى .

4 . ناھىيلىك 4 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1961 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 13 ـ كۈنى ئاياغلاشتى ، يىغىنغا قاتنىششقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 41 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 36 ۋەكىل قاتناشتى ، 20 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى (بۇنىڭ ئىچىدە سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى تۆت نەپەر) .

يىغىن ھاكىم قۇربان قەمبەر بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلاتنى ، مۇئاۋىن ھاكىم لىيۇجىفا بەرگەن « كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1961 ـ يىللىق دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تەدبىرلىرى توغرىسىدا دوكلات »نى ئاڭلىدى ۋە قاراپ چىقتى .

يىغىن قۇربان قەمبەرنى ھاكىملىققا ، لىيۇجىفانى مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ماموت خۇدابەردىنى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىققا سايلىدى .

يىغىن قۇربان قەمبەر ، لىيۇجىفا ، ياڭ جىنفېڭ ، دالى سابىر ، موللا ئابدۇللامىرات ، تىلۋالدى توختى ، جاڭ پېڭشۇەن ، رۇسۇل قۇربان ، ئىبراھىم سايىت ، گۈسۈنخان ، موللاق ھېبىبۇللا ، توختى تۆمۈر ، تالىپ ھوشۇر ، جامال خۇدۇيۇمبەردى ، ئابلىز توختىدىن ئىبارەت 51 كىشىنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىققا سايلىدى .

5 . ناھىيلىك 5 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1963 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 16 ـ كۈنى ئاياغلاشتى . يىغىنغا قاتنىششقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 41 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 38 ۋەكىل قاتناشتى ، 37 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، توققۇز ۋەكىل تەكلىپ بىلەن قاتناشتى . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىمۇ سىرتتىن قاتناشتى ۋە دوكلات ئاڭلىدى .

يىغىندا ھاكىم قۇربان قەمبەرنىڭ دوكلاتى بىلەن جاڭ جۇاڭنىڭ كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 62 ـ يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 63 ـ يىللىق مالىيە خامچوتى توغرىسىدىكى دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى .

يىغىن قۇربان قەمبەرنى ھاكىملىققا ، لى زىچياڭ ، ماموت خۇدابەردىلەرنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا سايلىدى .

يىغىن قۇربان قەمبەر ، كامىل رامانىنى ئاپتونوم رايونلۇق 3 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىكىگە سايلىدى .

يىغىن قۇربان قەمبەر ، لى زىچياڭ ، ماموت خۇدا بەردى ، ياڭ جىنفېڭ ، كامىل رامان ، ئىبراھىم سايىت ، رۇسۇل قۇربان ، دالى سابىر ، موللا ئابدۇللامىرات ، تىلۋالدى توختى ، تىللاخان سابىر ، توختى تۆمۈر ، ماموت ھامۇت ، نۇر مۇھەممەتئاخۇن ، موللاق ھېبىبۇللادىن ئىبارەت 15 كىشىنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىققا سايلىدى .

5 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى جەمئىي ئىككى قېتىم يىغىن ئاچتى .

6 . ناھىيلىك 6 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1965 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئاياغلاشتى . يىغىنغا قاتنىششقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 41 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 34 ۋەكىل قاتناشتى ، 28 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش يىغىنغا قاتنىشۋاتقان سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىمۇ يىغىنغا سىرتتىن قاتنىشىپ دوكلات ئاڭلىدى .

يىغىن ھاكىم قۇربان قەمبەرنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ۋە سۇڭان قۇربانىنىڭ 1964 ـ يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1965 ـ يىللىق مالىيە خامچوتى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى مەسئۇلىنىڭ سوت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتتى ۋە قاراپ چىقتى .

يىغىن قۇربان قەمبەرنى ھاكىملىققا ، مامۇت خۇدابەردى ، رېنگولياڭنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا سايلىدى .

يىغىن قۇربان قەمبەر ، مامۇت خۇدابەردى ، رېنگولياڭ ، دالى سابىر ، مامۇت ھامۇت ، موللاق ھېبۇللا ، توختى نىياز مېھمان ، موللا ئابدۇللامرات ، نۇرمۇھەممەت ئاخۇن ، داۋۇت ئاقيول ، تىلىۋالدى توختى ، ياڭ جىنفېڭ ، ئىبراھىم سايىت ، سامساق يۈسۈپ ، تىللاخان سابىرلارنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلىدى .

7 . ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1981 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 14 ـ كۈنى ئاياغلاشتى ، يىغىنغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 80 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 74 ۋەكىل قاتناشتى . 80 ۋەكىل (سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) تەكلىپ بىلەن قاتناشتى .

يىغىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى دالى سابىرنىڭ ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ، ناھىيىلىك مالىيە بۆلۈم باشلىقى سۈۋان قۇربانىنىڭ 1980 ـ يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1981 ـ يىللىق مالىيە خامچوتى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتتى ۋە قاراپ چىقتى . ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ناسىر نۇرى ، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى مامۇت ھامۇت ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا خىزمەت دوكلاتى بەردى .

يىغىندا تولۇق كېڭىشىش ۋە يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش ئارقىلىق 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى تۇنجى قېتىملىق ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . توختى خۇدابەردى مۇدىر ، چېن شياۋشياڭ مۇئاۋىن مۇدىر بولدى .

يىغىن ئەمەر سابىتنى ھاكىملىققا ، زەي جىشېڭ ، دالى سابىر ، تۇنىياز دەرۋىشلەرنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا سايلىدى .

يىغىن ناسىر نۇرىنى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭباشلىقلىققا ، مامۇت ھامۇتنى ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلىدى .

يىغىن يەنە ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ئالتە تۇرلۇك ياخشى ئىش قىلىپ بېرىش توغرىسىدا قارار ماقۇللىدى .

يىغىن ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنى 1983 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 24 ـ كۈنى ئاياغلاشتى .

يىغىن ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىرىنى تولۇقلاپ سايلاپ چىقتى .

يىغىن توختى سابىر ، ھاپىز كېرەم ، كەنجىخان مۇمىنلەرنى ئاپتونوم رايونلۇق 6 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا ۋەكىل قىلىپ سايلىدى .

8 . ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 ـ يىغىنى 1984 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 18 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى . يىغىنغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 81 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 79 ۋەكىل قاتناشتى .

يىغىن ھاكىم ئەمەر سابىتنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتنىڭ مۇدىرى توختى خۇدابەردىنىڭ خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ، ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سۈۋان قۇربانىنىڭ 1983 ـ يىللىق مالىيە نەقچوتى ۋە 1984 ـ يىللىق مالىيە خامچوتى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ، ناھىيىلىك پىلان كومىتېتنىڭ مۇدىرى جىن‌فۇجىنىڭ 1983 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1984 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى ئىجتىمائىي تەرەققىياتى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ناسىر نۇرىنىڭ سوت مەھكىمىسى

خىزمەتىدىن بەرگەن دوكلاتنى ، ناھىيلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى ماموت ھامۇتىنىڭ تەپتىش مەھكىمىسى خىزمەتىدىن بەرگەن دوكلاتنى قاراپ چىقتى ۋە مۇناسىپ قارار ماقۇللىدى .

يىغىن يېڭى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى . دالى سابىرنى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، چىن شياۋشياڭ ، ئېلى سالىلارنى مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا سايلىدى .

يىغىن ھاپىز كېرەمنى ھاكىملىققا ، فەن مياۋ ، تۇنىياز دەرۋىشلەرنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا سايلىدى .

يىغىن ناسىر نۇرىنى ناھىيلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، سامساق ھامۇتنى ناھىيلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش‌تەپتىشلىكىگە سايلىدى .

ناھىيلىك 8 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 - يىغىنى 1986 - يىل 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى باشلىنىپ ، 16 - كۈنى ئاخىرلاشتى .

يىغىن يېزىلارنىڭ « بەشتە ياخشى‌بولۇش » قۇرۇلۇشى پىلانى قاتارلىقلار توغرىسىدا قارار ماقۇللىدى .

يىغىندا ناھىيلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىرى تولۇقلاپ سايلاندى ، جياۋشاۋجيې مۇئاۋىن ھاكىملىققا سايلاندى .

يىغىن چىن شياۋشياڭنىڭ دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا سوراش تەلىپى توغرىسىدىكى‌قارارغا بىردەك قوشۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، فەن مياۋ پارتكومغا مۇئاۋىن شۇجى بولغانلىقتىن ، مۇئاۋىن ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى .

9 . ناھىيلىك 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 - يىغىنى 1987 - يىل 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى باشلىنىپ ، 14 - كۈنى ئاخىرلاشتى . يىغىنغا 80 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى .

يىغىن ھاكىم ھاپىز كېرەم بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلاتنى ، ناھىيلىك پىلان كومىتېتىنىڭ 1 - مۇئاۋىن مۇدىرى ئابدۇراخمان تۇنىياز بەرگەن 1986 - يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1987 - يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانى ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇچ يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىغا دائىر دەسلەپكى تەسەۋۋۇر توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياڭ شىڭمىڭ بەرگەن كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1986 - يىللىق مالىيە خامچوتىنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى ۋە 1987 - يىللىق مالىيە خامچوتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى دالى سابىر بەرگەن كەلپىن ناھىيلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ناسىر نۇرى ۋە ناھىيلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سامساق ھامۇتلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا بەرگەن سوت مەھكىمىسىنىڭ ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتلىرىنى قاراپ چىقتى .

يىغىن يېڭى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى . مەمتىمىن ئەمەت مۇدىر ، دەي شىنجۇڭ ، ئېلى سالى ، تۇنىياز دەرۋىشلەر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى .

ئابدۇراخمان ئەشەت ھاكىملىققا ، جياۋ شاۋ جيې ، مەھەممەت مۇسالار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، تۇردى سابىر سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، سامساق ھامۇت تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

10 . ناھىيلىك 10 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

1 - يىغىنى 1990 - يىل 6 - ئاينىڭ 28 - كۈنى باشلىنىپ ، 30 - كۈنى ئاخىرلاشتى . يىغىنغا 83 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 59 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى .

يىغىن ھاكىم ئابدۇراخمان ئەشەت بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيلىك

پىلان كومىتېتنىڭ مۇدىرى شياۋچىڭغۇ بەرگەن خەلق ئىگىلىكى تەرەققىيات پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە پىلان توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيىلىك مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋۇجىنۇبن بەرگەن مالىيە خامچوتى ۋە نەقچوتىنىڭ ئىجرا قىلىنىشى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىدىن شۇي شىڭچاڭ بەرگەن خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى تۇردى سابىر بەرگەن سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سامساق ھامۇت بەرگەن تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتى توغرىسىدىكى دوكلاتنى قاراپ چىقتى .

يىغىندا يېڭى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . جۇجىنسەي مۇدىر (مۇئاۋىنقەت) ، تۇنىياز دەرۋىش ، مۇھەممەت مۇسا ، پاتەم مۇھەممەتلەر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى .

ئابدۇراخمان ئەشئەت ھاكىملىققا ، جياۋ شاۋجيې ، مۇھەممەت تاھىر ، چياۋ فۇچىن مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئابدۇرازاق ئەبەيدۇللا خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىققا ، ئابدۇرىشت موللاق خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

§ 3 . دائىمىي كومىتېت

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى — ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىملىق ئاپپاراتى ، ئۇ خەلق قۇرۇلتىيى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ .

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قانۇن بەرگەن ھوقۇققا ئاساسەن ، ئاساسىي قانۇن ، قانۇن ، قانۇن ـ نىزاملار ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ھەم ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتى تۈزۈپ چىققان قارارلارنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنىڭ سايلام ئارقىلىق بارلىققا كېلىشىگە يېتەكچىلىك قىلىدۇ ، ۋەكىللەر بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىدۇ ھەم زور مەسىلىلەر توغرىسىدا قارار چىقىرىپ ، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇپ ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇرىدۇ .

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 1981 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ يىغىندا سايلام ئارقىلىق مەيدانغا كەلدى ، دائىمىي كومىتېت تۆۋەندىكى خادىملاردىن تەركىب تاپتى : تىلۋالدى توختى ، ئىلى سالى ، ئىمىن مۇسا ، يۆجۈكۈۋ ، ئابدۇراخمان ئىسلام ، تىللاخان سابىر ، موللا ئابدۇللامرات ، ئابدۇراخمان ئامان ، ياسىن مەسۇم ، ماكىلەك (قىرغىز) . توختى خۇدابەردى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، چېن شياۋشياڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولدى .

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 1982 ـ يىل 10 ـ ئايدا ئۆزىنىڭ مۇستەقىل ئىش بېجىرىش ئاپپاراتىنى تەسىس قىلدى ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى .

1983 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىندا تىلۋالدى توختى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىققا تولۇقلاپ سايلاندى .

1984 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ يىغىنى سايلام ئارقىلىق يېڭى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنى بارلىققا كەلتۈردى ، ئۇ تۆۋەندىكى خادىملاردىن تەركىب تاپتى : دالى سابىر ، ئىلى سالى ، چېن شاۋشياڭ ، گۈلنىساخان رەھمەت ، ساكىلەك ، ئابدۇقادىر ھاجى ، يۆجۈكۈۋ ، تىلۋالدى توختى ، ئوسمان قاۋۇل ، مامۇت ئىلى ، تۇردى ئىلى ، چېن بىدىك ، توختى موللەك .

دالى سابىر خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، چېن شاۋشياڭ ، ئىلى سالىلار مۇئاۋىن مۇدىرى بولدى .

1986 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىدا ئىشخانىدىن سىرت يەنە ئۈچ خىزمەت گۇرۇپپىسى: سايلام، خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى بىلەن ئالاقىلىشىش، ھۆكۈمەتنى نازارەت قىلىش گۇرۇپپىسى؛ مەدەنىي ـ مائارىپ، سەھىيە گۇرۇپپىسى؛ قانۇن نازارەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. بۇ ئۈچ خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ھەممىسى دائىملىق ئاپپارات بولدى.

1986 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىينىڭ 2 ـ يىغىنى دەي شىنجۇڭنى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تولۇقلاپ سايلىندى. يىغىن يەنە 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 6 ـ سانلىق يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، چېن شاۋشيانىڭنىڭ خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىدىن ئىستىپا بېرىشىنى تەلەپ قىلغان ئىلتىماسىغا قوشۇلدى.

1987 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 14 ـ كۈنگىچە ئېچىلغان ناھىيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى سايلام ئارقىلىق يېڭى دائىمىي كومىتېتنى بارلىققا كەلتۈردى. ئۇنىڭ تەركىبىدىكى خادىملار تۆۋەندىكىچە بولدى: مەمتىمىن ئەمەت، دەي شىنجۇڭ، ئېلى سالى، تۇنىياز دەرۋىش، تىلۋالدى توختى، فېي شېڭچېڭ، گۈلنىساخان رەمەت، ئابلىز توختى، جۇيەنجۇڭ، تۇردى ئېلى، داۋۇت قارى، ئابلىز باۋۇدۇن. مەمتىمىن ئەمەت مۇدىر، دەي شىنجۇڭ، ئېلى سالى، تۇنىياز دەرۋىشلەر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىر قانچە نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 14 ـ 1

ئىسىم فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپىسى	خىزمەت ئۆتىگەن ۋاقتى
توختى خۇدابەردى	ئۇيغۇر	مۇدىر	8.1984~11.1981
دالى سابىر	ئۇيغۇر	مۇدىر	6.1981~8.1984
مەمتىمىن ئەمەت	ئۇيغۇر	مۇدىر	5.1990~6.1987
چېن شاۋشيانگ	خەنزۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	10.1986~11.1981
تىلۋالدى توختى	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	8.1984~3.1983
ئېلى سالى	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	6.1990~8.1984
دەي شىنجۇڭ	خەنزۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	1.1989~6.1987
تۇنىياز دەرۋىش	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	6.1987— ھازىرغىچە
جۇجىنسەي	خەنزۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	6.1990— ھازىرغىچە
مەھمەت موسا	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	6.1990— ھازىرغىچە
پاتەم مۇھەممەت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	6.1990— ھازىرغىچە

1990 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنگىچە ئېچىلغان ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى سايلام ئارقىلىق يېڭى دائىمىي كومىتېتنى بارلىققا كەلتۈردى، ئۇنىڭ تەركىبىگە كىرگەن خادىملار جۇجىنسەي، تۇنىياز دەرۋىش، مەھمەت مۇسا، پاتەم مۇھەممەت، توختى موللاھ، ئابلىز باۋۇدۇن، ئابدۇرېشت ۋايىت، تۇردى نۇر، جۇيەنجۇڭ، ھەسەن مەسۇم، ئاسىيەم رۇسۇل، داۋۇت قارى، ئابدۇرېشت ئەمەتلەردىن ئىبارەت بولدى. جۇجىنسەي، تۇنىياز دەرۋىش، مەھمەت مۇسا، پاتەم مۇھەممەتلەر مۇئاۋىن مۇدىر بولدى.

§ 4 . سايلام

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى خەلق تەرىپىدىن سايلىنىدىغان بولدى . 1953 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىن 1954 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىگىچە ناھىيە بويىچە ئومۇمىي سايلام سىناق خىزمىتى ئېلىپ بېرىلىپ ، بەش ئاي داۋامىدا ئۇچ رايون ، سەككىز يېزا ، بىر كوچا ۋە توقـ قۇز ئاساسىي قاتلام ئورۇننىڭ سايلام خىزمىتى ئورۇندالدى . ئومۇمىي سايلامغا جەمئىي 9771 سايلىغۇچى قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 5049 ، ئايال 4722 ، دېموكراتىك ئۇسۇلدا يېزىلىق خەلق قۇرۇلتايلىرىغا جەمئىي 221 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 173 ، ئايال 48) . يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە 1 ـ قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، توققۇز ئاساسىي قاتلام مەمۇرىي ئورۇندا ھاكىمىيەت ئورگىنى قۇرۇلـ دى ، 18 يېزا باشلىقى ۋە مۇئاۋىن يېزا باشلىقى سايلاپ چىقىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 15 ، ئايال ئۇچ) ، يېزا (بازار) لىق ھۆكۈمەتنىڭ 51 ئەزاسى (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 42 ، ئايال توققۇز) سايلاپ چىقىلدى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان 56 ۋەكىل (ئەر46 ، ئايال ئون) سايلاپ چىقىلدى .

بۇ قېتىمقى ئومۇمىي سايلامنىڭ سىناق خىزمىتى ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلـ شىغا شەرت ـ شارائىت يارىتىپ بەردى .

1 ـ قېتىملىق ئومۇمىي سايلامدىن كېيىن 1957 ـ ، 1958 ـ ، 1961 ـ ، 1963 ـ ، 1965 ـ يىللىرى ئايـ رىم ـ ئايرىم ھالدا 2 ـ قېتىملىقتىن 6 ـ قېتىملىققىچە ئومۇمىي سايلام ئېلىپ بېرىلدى .

1981 ـ يىلى ناھىيىدە بىۋاستە سايلام تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . سايلام 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى باشـ لىنىپ ، 11 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرىلىدىغان ۋاقىتتا ئاياغلاشتى ، جەمئىي 80 كۈن داـ ۋاملاشتى . ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا ناھىيە بويىچە سايلىغۇچىلار 14 مىڭ 25كە يەتكەن . بۇنىڭ ئىچـ دە ئۇيغۇر 13 مىڭ 411 ، خەنزۇ 542 ، قىرغىز 64 ، خۇيزۇ سەككىز بولۇپ ، سايلىغۇچىلار ئومۇمىي نوپۇسـ نىڭ 50.5 پرسەنتنى ئىگىلىگەن . ئاۋاز بېرىشكە قاتناشقانلار 13 مىڭ 550 بولۇپ ، سايلىغۇچىلار ئومۇمىي سانىنىڭ 96.6 پرسەنتنى ئىگىلەپ ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سايلامغا قاتنىشىش نىسبەت سەۋىيىسىگە ئاساسىي جەھەتتىن يەتكەن . ناھىيە بويىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان 80 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋەكىل 68 ، خەنزۇ ۋەكىل ئون ، قىرغىز ۋەكىل ئىككى . 11 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 14 ـ كۈنىگىچە چاقىرىلغان 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى ۋە ئۇنىڭ مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىم ، مۇئاۋىن ھاكىملىرى ھەمدە ناـ ھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سايلاپ چىقىلدى .

كەلپىن ناھىيىسىدە 1984 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىگىچە ناھىيە ، يېزا دەرـ جىلىك نۆۋەت ئالماشتۇرۇش سايلام خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى . جەمئىي سايلىغۇچى 15 مىڭ 300 بولۇپ ، ئومۇمىي ئاھالىنىڭ99.52 پرسەنتنى ئىگىلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر14 مىڭ 692 ، خەنزۇ 550 ، قىرغىز 54 ، خۇيزۇ توققۇز . سايلاپ چىقىلغان ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى 81 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋەـ كىل 70 ، خەنزۇ ۋەكىل توققۇز ، قىرغىز ۋەكىل ئىككى .

كەلپىن ناھىيىسىدە 1987 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىگىچە نۆۋەت ئالماشتۇـ رۇش سايلىمى ئېلىپ بېرىلدى ، سايلىغۇچى 61 مىڭ 359 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 14 مىڭ 372 سايلىغۇچى سايلامغا قاتناشتى ، 80 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 70 ، خەنزۇ سەككىز ، قىرغىز ئىكـ

كى.

كەلپىن ناھىيىسىدە 1989 - يىل 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنىگىچە ناھىيە ، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ نۆۋەتلىك ئالماشتۇرۇش سايلام خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى ، ئومۇمىي سايلىغۇچى 17 مىڭ 64 بولۇپ ، سايلىغۇچىلار كىنىشكىسى ئالغانلار 16 مىڭ 812 ، بۇنىڭ ئىچىدە ساپلامغا بىۋاستە قاتنىشىپ ئاۋاز بەرگەن سايلىغۇچى 15 مىڭ 655 بولۇپ ، سايلىغۇچىلار ئومۇمىي سانىنىڭ 91.8 پرسەنتىنى ئىگىلىدى ، 58 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋەكىل 74 ، خەنزۇ ۋەكىل ئون ، قىرغىز ۋەكىل بىر .

II باب

ھۆكۈمەت

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 28 - يىلى(1902 - يىلى)كەلپىنگە شۆبە مۇداپىئە نائىب ئامبىلى قويۇلغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۈەنتوڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى) كەلپىن شۆبە مۇداپىئە نائىب ئامبىلى كەلپىن تەپتىش بېگىگە ئۆزگەرتىلگەن ، ئۇ ۋىنسۇ(ئاقسۇ كوناشەھەر) مەھكىمىسىگە قارىغان . مىنگونىڭ 2 - يىلى(1913 - يىلى) كەلپىن تەپتىش بېگى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، كەلپىن ئاقسۇ ۋىلايىتى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئايرىپ بېرىلگەن . مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) كەلپىن شۆبە ناھىيىسى تەسىس قىلىنغان .

§ 1 . شۆبە ناھىيە مەھكىمىسى ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت

1 . شۆبە ناھىيە مەھكىمىسى

مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) 12 - ئايدا كەلپىن ئاقسۇ ناھىيىسىدىن ئايرىپ چىقىلىپ ، شۆبە ناھىيە قىلىپ تەسىس قىلىنغان ، شۆبە ناھىيە مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ ، ياردەمچى ھاكىم قويۇلغان .

2 . ناھىيىلىك ھۆكۈمەت

مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) 10 - ئايدا كەلپىن شۆبە ناھىيىسى ناھىيىگە ، شۆبە ناھىيە مەھكىمىسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئۆزگەرتىلگەن .

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) دىن كېيىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ھۆكۈمەت ئىشلىرى كومىسسىيەسى (ھەيئىتى) قۇرۇلۇپ ، ھاكىم رەئىس بولغان . باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ، ھۆكۈمەتنىڭ بۆلۈم باشلىقى ، بىر نەپەر ئاخۇن ھەيئەت ئەزاسى بولغان .

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ، مائارىپ بۆلۈمى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنغان .

مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە 19 ئادەم يەنى بىر ھاكىم ، تۆت بۆلۈم باشلىقى (مائارىپ بۆلۈمى باشلىقى ، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى باشلىقى ، مالىيە بۆلۈمى باشلىقى ، قۇرۇ-

لۇش بۆلۈمى باشلىقى) ، تۆت نەپەر بۆلۈم ئەزاسى ، بىر پۈتۈكچى ، بىر ھارۋىكەش ، بىر دوجى(غەللە - پاراق يىغقۇچى) ، بىر ھۆكۈمەت ساقچىسى ، بىر ئەدلىيە ساقچىسى ، ئۇچ شاگىرت ، بىر تەرجىمان ، بىر قارا خىزمەتچى بولغان .

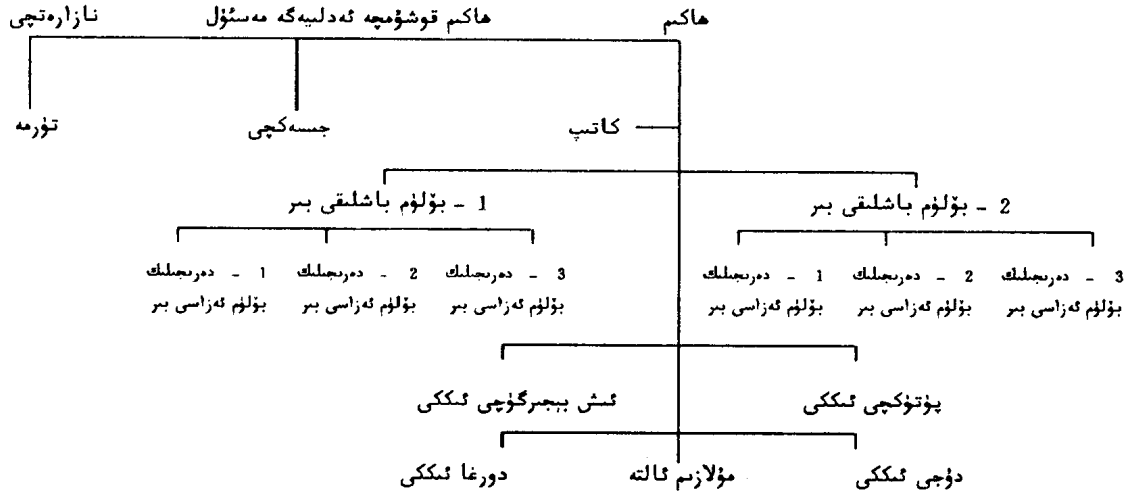
مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 2 - ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ، مالىيە بۆلۈمى ، مائارىپ بۆلۈمى (قۇرۇلۇش بۆلۈمى مائارىپ بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلگەن) تەسىس قىلىنغان ، جەمئىي 23 ئادەم بولغان .

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ناھىيە بويىچە 50 نەپەر ھۆكۈمەت خادىمى بولغان .

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 7 - ئاينىڭ24 - كۈنى ئاقسۇ تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى جۇمىگە يۈەننى كۈچا — ئاقسۇ گارنىزۇن شتابىنىڭ كەلپىندە تۇرۇشلۇق ئالاقە باغلاش يېتەكچى خادىملىقىغا تەينەلەپ ، يەرلىكنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل قىلغان .

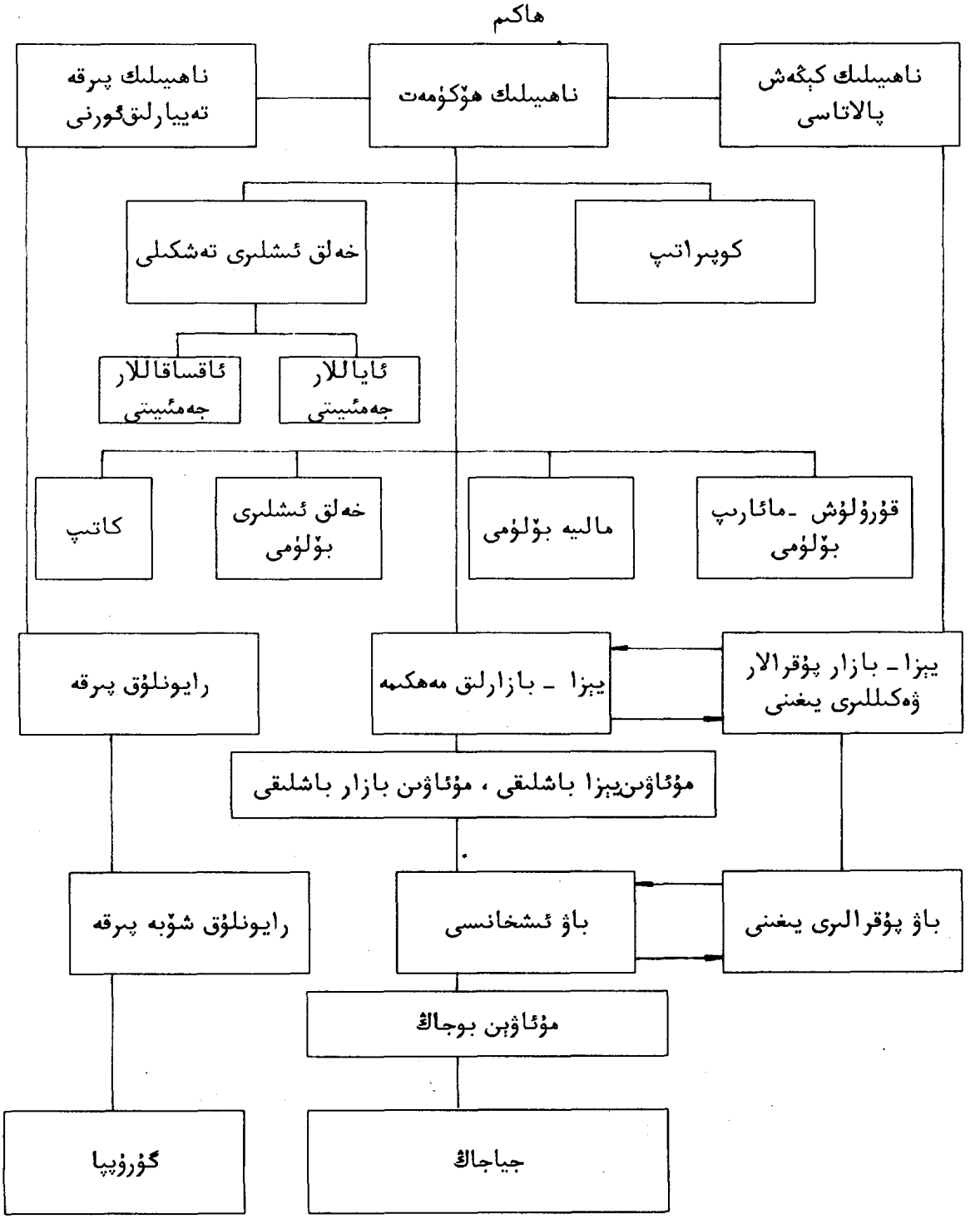
مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ھاكىم ، كاتىپ ، ئامبار — ئىسكىلات مۇدىرى ، مۇپەتتىش ، بۆلۈم ئەزاسى ، خىزمەتچى خادىم بولۇپ جەمئىي 34 كىشى بولغان .

مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) كەلپىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەشكىلىي ئەھۋالى

ئىزاھات : كەلپىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە مالىيە بۆلۈمى ، ئامانلىق قوغداش بۆلۈمى تەسىس قىلىنغان . مالىيە بۆلۈم باشلىقى قوشۇمچە يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ، ئامانلىق قوغداش بۆلۈمىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئۈستىگە ئالغان . 20 نەپەر ئامانلىق قوغداش ساقچىسى ، 20 نەپەر ھۆكۈمەت ساقچىسى ۋە ئاشپەز بولغان ، كەلپىن ناھىيىسىدە يەرلىك باج ئىدارىسى بار ئىدى .

منگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) كەلپىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ
ھەردەرىجىلىك تەشكىلاتلىرىنىڭ سىستېما خەرىتىسى

3 . ئاساسىي قانۇنلار ھاكىمىيىتى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 10 - يىلى (1884 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكە قىلىپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدە بەگلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، تەپتىش بېگى قارىمىقىدا شاڭيۈ تەسىس قىلىنغان .

مىنگونىڭ تۇنجى يىلى (1912 - يىلى) كەلپىن تەپتىش بېگى قارىمىقىدا باش شاڭيۈ تەسىس قىلىنىپ ، كەلپىن ئىككى چوڭ كەنتكە ئايرىلغان ، ھەر بىر چوڭ كەنتتە ئالتە كەنت ، بىر باش كەنت باشلىقى ، بىر مۇئاۋىن باش كەنت باشلىقى ، ھەر بىر چوڭ كەنتتە يەنە بىردىن چارلىغۇچى تەسىس قىلىنغان .

مىنگونىڭ 19 - يىلى (1930 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى كەلپىن شۆبە ناھىيىسى (يارىمچى ئامبال) قارىمىقىدا ئۈچ رايون قۇرۇلغان . ھەر بىر رايونغا بىردىن مىراپ قويۇلغان .

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يېزىلارغا ئۈچ شاڭيۈ ، ئۈچ باۋجاڭ ، 12 كەنت باشلىقى ، ئۈچ مىراپ ، 14 كۆكبېشى تەيىنلىگەن .

مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) ناھىيىنىڭ ھەر قايسى يېزىلىرىغا بىردىن ئاخۇن ، بىردىن مىراپ قويۇلغان ، كەنتلەرنىڭ ھەممىسگە كەنت باشلىقى قويۇلغان ، ھەر قايسى يېزا (رايون)لارغا يەنە بىر دىن پاششاپ قويۇلۇپ ، ئامانلىققا مەسئۇل قىلىنغان .

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 6 - ئايدا يېزىلاردا باۋجىيا تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، ئەسلىدىكى رايون تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ، ئىككى يېزا ، بىر بازار تەسىس قىلىنغان ، يېڭىدىن نام بېرىلگەن « ئادالەت » يېزىسى (ھازىرقى گەزلىك يېزىسى) توققۇز باۋغا ، « ساداقەت » يېزىسى (ھازىرقى يۇرچى يېزىسى) توققۇز باۋغا ، « تىنچلىق » يېزىسى (ھازىرقى ئاچال يېزىسى) ئالتە باۋغا ئايرىلغان ، توققۇز يېزا باشلىقى (بازار باشلىقى) تەيىنلەنگەن ، ناھىيە بويىچە جەمئىي ئىككى يېزا ، بىر بازار ، 24 باۋ ، 139 جيا قۇرۇلغان .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 28 - يىلىدىن مىنگونىڭ 38 - يىلى (1902 - يىلىدىن 1949 - يىلى) 7 - ئايغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن نائىب ئامبال ، يارىمچى ئامبال ، ھاكىم ، مۇئاۋىن ھاكىملارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 14 - 2

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	مىللىتى	ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان ۋاقتى
نائىب ئامبال	ۋاڭ تىڭشياڭ	خەنزۇ	1902 - يىل
نائىب ئامبال	فەن زۇڭيۈ	خەنزۇ	1908 - يىل 4 - ئاي
نائىب ئامبال	ۋاڭ باڭشى	خەنزۇ	1910 - يىل 8 - ئاي
يارىمچى ئامبال	لى دېلياڭ	خەنزۇ	1917 - يىل 12 - ئاي
يارىمچى ئامبال	جاڭ چىڭ	خەنزۇ	1919 - يىل 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ياردەمچى ئامبال	ھەببۇللا (يويغۇ)	ئۇيغۇر	1921 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	ياقۇپ	ئۇيغۇر	1921 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	لى يەنسىڭ	خەنزۇ	1925 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	فاڭ جۇيشىن	خەنزۇ	1927 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	سۈن ۋېنجىن	خەنزۇ	1927 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	شۇيىزى	خەنزۇ	1927 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	خەن فالىي	خەنزۇ	1928 - يىلى
ياردەمچى ئامبال	ھەببۇللا بەگ	ئۇيغۇر	1929 - يىل 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى
ھاكىم	لى بۇگچىڭ	خەنزۇ	1930 - يىل10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى
ھاكىم	پېڭ يەن	خەنزۇ	1932 - يىلى
ھاكىم	گو XX	خەنزۇ	1932 - يىلى
ھاكىم	لىگودۇڭ	خەنزۇ	1932 - يىلى
ھاكىم	موللا نىيازھاجى	ئۇيغۇر	1933 - يىلى
ھاكىم	جې گۈي (رازاق)	ئۇيغۇر	1933 - يىلى
ھاكىم	يۈسۈپ دامولا	ئۇيغۇر	1934 - يىل 6 -ئايدىن 1936 -يىل10 -ئايغىچە
ھاكىم	ئىسمايىل	ئۇيغۇر	1937 - يىل9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى
مۇۋەققەت ھاكىم	ئىسمايىل	ئۇيغۇر	1937 - يىل 9 - ئاينىڭ 28 -كۈنى
ھاكىم	يالقۇ جىداۋ	خەنزۇ	1937 - يىلى
مۇۋەققەت ھاكىم	جاڭ ۋېنخۇەن	خەنزۇ	1938 - يىل 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى
مۇۋەققەت ھاكىم	ھامۇت بەگ	ئۇيغۇر	1938 - يىل 4 - ئاينىڭ 18 - كۈنى
ھاكىم	خې جۈنشيۇ	شىبە	1940 - يىل 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى
ھاكىم	ۋاڭ يۈگىي	خەنزۇ	1942 -يىل 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى
ھاكىم	ۋاڭ ۋېندا	خەنزۇ	1943 - يىل12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى
ھاكىم	جۇ مىڭيۈەن	خەنزۇ	1945 - يىل 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى
ھاكىم	ياقۇپ	ئۇيغۇر	1945 - يىل 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى
ھاكىم	تاھىر دامولا	ئۇيغۇر	1946 - يىل 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنى
مۇۋەققەت ھاكىم	ئابلىز	ئۇيغۇر	1949 - يىل 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنى
مۇئاۋىن ھاكىم	جاڭ ۋېنخۇەن	خەنزۇ	1942 - يىل 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى
مۇئاۋىن ھاكىم	ياسىن ھەسەن	ئۇيغۇر	1945 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى
مۇئاۋىن ھاكىم	ئەمەت قۇربان	ئۇيغۇر	1946 - يىل 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنى
مۇئاۋىن ھاكىم	مىدىچلاڭ(مىزىگۈل‌توختى)	ئۇيغۇر	1947 - يىل 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى

§ 2 . ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى

1 . ھۆكۈمەت ئاپپاراتى

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - 26 - كۈنلىرى شىنجاڭ تىنچلىق يولىدا ئازاد بولدى ، شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2 - جۇن 5 - شىسى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسى 37 - پولكى يەرلىك خىزمەت ئەترىتىنىڭ كادىرى ئىمىر باقىنى كەلپىنگە بېرىپ ، كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋىلىشقا مۇۋەققەت ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئاقسۇ يەرلىك كومىتېت تېخى دېسەي ، جاڭ گۈڭباۋ قاتارلىقلارنى كەلپىنگە پارتىيە ۋە ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى .

1950 - يىل 4 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى رەسمىي قۇرۇلدى ، ئەينى ۋاقىتتا ، بىر ھاكىم ، بىر مۇئاۋىن ھاكىم بولۇپ ، ھۆكۈمەت قارىمىقىدا مالىيە بۆلۈمى ، مائارىپ بۆلۈمى ، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ، قۇرۇلۇش بۆلۈمى ، كاتىبات ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى . 1955 - يىل 10 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . 1966 - يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى تەشكىللىگەن ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش گۇرۇپپىسى جەمئىيەت ئامانلىقى ۋە ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشقا مەسئۇل بولدى . 1967 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىنى تۈتۈپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش 1 - سەپ قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى . 1969 - يىل 4 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى . 1981 - يىل 11 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ھۆكۈمەت ئورگىنىدىكى خىزمەت تارماقلىرىدىن بۆلۈم ، كومىتېت ، ئىشخانىلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1984 - يىلدىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت تارماقلىرىنىڭ تامى بۆلۈمدىن ئىدارىگە ئۆزگەرتىلدى .

1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە تۆۋەندىكى ئاپپاراتلار قۇرۇلدى :

ئىشخانا 1950 - يىلى قۇرۇلدى ، 1959 - يىلدىن ئىلگىرى كاتىبات ئىشخانىسى دەپ ئاتالغانىدى .

پىلان كومىتېتى 1957 - يىلى قۇرۇلدى .

پەن - تېخنىكا كومىتېتى 1960 - يىلى قۇرۇلدى .

جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 1950 - يىلى قۇرۇلدى .

خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 1950 - يىلى قۇرۇلدى .

مالىيە ئىدارىسى 1950 - يىلى مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى مالىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى .

دېھقانچىلىق ئىدارىسى 1950 - يىلى قۇرۇلۇش بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1959 - يىلى ئۇ دېھقانچىلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى ، 1962 - يىلى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى ، 1974 - يىلى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشخانىسىغا ، 1982 - يىلى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق كومىتېتىگە ، 1984 - يىلى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىدارىسىگە ، 1987 - يىلى دېھقانچىلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى .

چارۋىچىلىق ئىدارىسى 1987 - يىلى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىدارىسىدىن بۆلۈنۈپ ، چارۋىچىلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى .

قاتناش ئىدارىسى 1956 - يىلى قاتناش بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1958 - يىلى ئۇ سانائەت - قاتناش بۆلۈمىگە

گە ، 1986 - يىلى قاتناش ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

ئاشلىق ئىدارىسى 1954 - يىلى ئاشلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1958 - يىلى ئۇ ئاشلىق ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

باج ئىدارىسى 1954 - يىلى قۇرۇلدى .

يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى ئىدارىسى 1974 - يىلى دېھقانچىلىق ماشىنلىرى ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى 1964 - يىلى سۇ ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1982 - يىلى ئۇ سۇ - ئېلېكتر بۆلۈمگە ، 1984 - يىلى سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

ماۋارىپ ئىدارىسى 1950 - يىلى ماۋارىپ بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1955 - يىلى ئۇ مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە بۆلۈمگە ، 1982 - يىلى مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈمگە ، 1984 - يىلى ماۋارىپ ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

سەھىيە ئىدارىسى 1974 - يىلى قۇرۇلدى .

ئىقتىساد كومىتېتى 1984 - يىلى قۇرۇلدى .

مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى 1965 - يىلى تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى .

سودا - سانائەت ئىدارىسى 1954 - يىلى سودا - سانائەت بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1959 - يىلى بازار باشقۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، 1963 - يىلى ئۇ بازار باشقۇرۇش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى ، 1977 - يىلى سودا - سانائەت ئىدارىسى قۇرۇلدى (بازار باشقۇرۇش كومىتېتى بىلەن ئاپپارات ۋە خادىمى بىر بولۇپ ، سىرتقا قارىتا ئىككى ۋىۋىسكا ئېسىلدى) .

ئەدلىيە ئىدارىسى 1979 - يىلى ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئۇ ئەدلىيە ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسى 1982 - يىلى ئەمگەك - كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئۇ ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى 1984 - يىلى قۇرۇلدى .

مۇپەتتىشلىك ئىدارىسى 1984 - يىلى قۇرۇلدى .

ئارخىپ ئىدارىسى 1960 - يىلى ئارخىپخانا قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئارخىپ ئىدارىسى قۇرۇلدى .

يېزا - بازار كارخانىسى ئىدارىسى 1977 - يىلى گۈڭشې — ئەترەت كارخانىلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئۇ يېزا - بازار كارخانىلىرى ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

2 - بىنىك سانائەت ئىدارىسى 1982 - يىلى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، 1985 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

ستاتىستىكا ئىدارىسى 1955 - يىلى ستاتىستىكا بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى ئۇ ستاتىستىكا ئىدارىسگە ئۆزگەرتىلدى .

شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى ، مۈلۈك ئاسراش ئىدارىسى 1984 - يىلى قۇرۇلدى .

رېۋىزىيە ئىدارىسى 1954 - يىل 5 - ئايدا رېۋىزىيە كومىتېتى قۇرۇلدى ، 1955 - يىل 12 - ئايدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، 1988 - يىل 4 - ئايدا رېۋىزىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى .

ئەرزىيەت ئىدارىسى 1987 - يىلى قۇرۇلدى .

يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى 1988 - يىلى قۇرۇلدى .
دىنىي ئىشلار ئىدارىسى 1990 - يىل 4 - ئايدا قۇرۇلدى .
ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئىشخانىسى 1990 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلدى .
سۇ ، تۇپراق تەرەققىيات ئىشخانىسى 1990 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلدى .
مال باھا ئىدارىسى 1990 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلدى .

ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بۇرۇن تەسىس قىلىپ ، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتكەن ، نامىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن ئاپپاراتلار :

سودا - سانائەت بۆلۈمى 1954 - يىلى قۇرۇلدى ، 1958 - يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى بىلەن قوشۇۋېتىلىپ ، سودا ئىدارىسى قىلىپ قۇرۇلدى ، 1962 - يىلى سودا ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، تەمىنات - سودا بىرلەشمە كوپېراتىپى قۇرۇلدى .

قۇرۇلۇش بۆلۈمى 1950 - يىلى قۇرۇلۇپ ، 1959 - يىلى دېھقانچىلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىۋېتىلدى .

ناشقى سودا ئىدارىسى 1958 - يىلى قۇرۇلۇپ ، 1963 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ھەمدە تەمىنات - سودا كوپېراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى .

سانائەت — قاتناش بۆلۈمى 1958 - يىلى قۇرۇلغان ، 1986 - يىلى قاتناش ئىدارىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى .

ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىش ئىشخانىسى 1974 - يىلى قۇرۇلۇپ ، 1979 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى 1974 - يىلى قۇرۇلۇپ ، 1980 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، بۇ ساھەدىكى كەسپىي ئىشلار پىلان كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى .

2 . ئاساسىي قانۇن ھاكىمىيىتى

1950 - يىل 4 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيە بويىچە يېزىلاردا يېزا ، باۋ - جيا تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيە ئۈچ رايون ، بەش يېزا ، 12 كەنتكە ئايرىلدى ، رايون ، يېزا ، كەنت مەھكىمىسى قۇرۇلدى . رايونلۇق مەھكىمىگە رايون باشلىقى ، مۇئاۋىن رايون باشلىقى ، كاتىپ ، مالىيە خادىمى ، يارەمچى قۇرۇلۇش خادىمى ، يارەمچى ئامانلىق ساقلاش خادىمى قويۇلدى . 1 - رايونلۇق باشلىقى لىۋگوخېك ، مۇئاۋىن باشلىقى ئىسكەندەر ؛ 2 - رايونلۇق باشلىقى ئابدۇكېرىم ، مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇقادىر ؛ 3 - رايونلۇق باشلىقى سېيىت نىياز ، مۇئاۋىن باشلىقى قاسىم ئىدى .

1953 - يىلى ناھىيە بويىچە ئەسلىدىكى بەش يېزا سەككىز يېزا ، بىر مەھەللىگە كۆپەيتىلدى .

1955 - يىلى 2 - رايون (ھازىرقى يۇرچى يېزىسى) ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، بۇنىڭغا قاراشلىق ئۈچ يېزا ، بىر مەھەللە ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق يېزىغا ئۆزگەرتىلدى .

1958 - يىلى ناھىيە بويىچە خەلق گۇڭشېسى ئومۇملاشتۇرۇلدى . رايون ، يېزا ، كەنت تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۈچ گۇڭشې ، 15 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى قۇرۇلدى . خەلق گۇڭشېسى ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشې بىرلەشتۇرۇلگەن ئاپپاراتلار بولدى .

1969 - يىل 4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى ، گۇڭشېلاردىمۇ ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى .

1981 - يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . خەلق گۇڭشېلىرىدىكى ئىنقىلابىي كومىتېتلارمۇ بىرلا ۋاقىتتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

1984 - يىلى خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ نامى يېزىغا ، خەلق گۇڭشېلىرىغا قاراشلىق ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرىنىڭ نامى مەمۇرىي كەنتكە ئۆزگەرتىلدى . يۇرچى گۇڭشې بازار چوڭ ئەترىتى قارا كۆت كەنتى ئاساسىدا كەلپىن بازىرى قۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ، كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە ئۈچ يېزا ، بىر بازار ، 24 كەنت ئاھالە كومىتېتى قارايدىغان بولدى .

1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسگە ھاكىم (ئىنقىلابىي كومىتېتقا مۇدىر) بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 14 - 3

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	مىللىتى	خىزمەت ئۆتىگەن ۋاقتى
ھاكىم	ئىسىر باقى	ئۇيغۇر	3. 1956—24. 12. 1949
ھاكىم	قۇربان قەمبەر	ئۇيغۇر	2. 1969—10. 2. 1957
ئىنقىلابىي كومىتېت مۇدىرى	دىياۋيۇنرۇي	خەنزۇ	10. 1972—3. 4. 1969
ئىنقىلابىي كومىتېت مۇدىرى	يەن جىلەي	خەنزۇ	9. 1974—10. 10. 1972
ھاكىم	ئەمەر سابىت	ئۇيغۇر	8. 1984—9. 11. 1981
ھاكىم	ھاپىز كېرەم	ئۇيغۇر	6. 1987—8. 1984
ھاكىم	ئابدۇراخمان ئەشەت	ئۇيغۇر	14. 6. 1987

1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسگە مۇئاۋىن ھاكىم (ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتقا مۇئاۋىن مۇدىر) بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 14 - 4

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	مىللىتى	خىزمەت ئۆتىگەن ۋاقتى
مۇئاۋىن ھاكىم	جالاڭ گۈڭباۋ	خەنزۇ	4. 1952—29. 4. 1950
مۇئاۋىن ھاكىم	تېمەن دېسىي	خەنزۇ	6. 1950—8. 5. 1950
مۇئاۋىن ھاكىم	ئىبراھىم	ئۇيغۇر	4. 1955—12. 5. 1954
مۇئاۋىن ھاكىم	كامال ئەخمەت	ئۇيغۇر	12. 1956—21. 4. 1955
مۇئاۋىن ھاكىم	سەي جىنجاۋ	خەنزۇ	12. 1958—10. 2. 1957
مۇئاۋىن ھاكىم	لىۋ جىفا	خەنزۇ	5. 1961—23. 5. 1958
مۇئاۋىن ھاكىم	لى زىچياڭ	خەنزۇ	9. 1964—13. 12. 1960
مۇئاۋىن ھاكىم	رېن گولياڭ	خەنزۇ	5. 1968—25. 4. 1964
مۇئاۋىن ھاكىم	مامۇت خۇدابەردى	ئۇيغۇر	8. 1965—13. 10. 1961
مۇئاۋىن مۇدىر	جاۋ جىيۈەن	خەنزۇ	10. 1972—3. 4. 1969
مۇئاۋىن مۇدىر	دې لىەنكې	خەنزۇ	12. 1970—3. 4. 1969
مۇئاۋىن مۇدىر	خې شۈنجىي	خەنزۇ	12. 1970—3. 4. 1969
مۇئاۋىن مۇدىر	موللاق ھەببۇللا	ئۇيغۇر	1972—3. 4. 1969
مۇئاۋىن مۇدىر	خۇدۇيۇمبەردى توختى	ئۇيغۇر	1972—3. 4. 1969
مۇئاۋىن مۇدىر	قاھار ئەمەت	ئۇيغۇر	10. 1976—11. 1971

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

مۇئاۋىن مۇدىر	دېلىك جىچىلك	خەنزۇ	10. 1976—12. 1972
مۇئاۋىن مۇدىر	شى مىڭيى	خەنزۇ	10. 1976—1. 3. 1973
مۇئاۋىن مۇدىر	دالى سابىر	ئۇيغۇر	10. 1976—5. 10. 1974
مۇئاۋىن مۇدىر	شاۋرۇيىلىك	خەنزۇ	10. 1976—3. 1975
مۇئاۋىن مۇدىر	زەي جىشىلىك	خەنزۇ	11. 1981—4. 1978
مۇئاۋىن مۇدىر	مەھەممەت كەنجى	ئۇيغۇر	11. 1981—4. 1978
مۇئاۋىن ھاكىم	زەي جىشىلىك	خەنزۇ	1983—9. 11. 1981
مۇئاۋىن ھاكىم	دالى سابىر	ئۇيغۇر	8. 1984—9. 11. 1981
مۇئاۋىن ھاكىم	تۇنىياز دەرۋىش	ئۇيغۇر	6. 1987—9. 11. 1981
مۇئاۋىن ھاكىم	فەن مياۋ	خەنزۇ	7. 1986—21. 5. 1984
مۇئاۋىن ھاكىم	جياۋ شاۋ جيې	خەنزۇ	—14. 6. 1987
مۇئاۋىن ھاكىم	مۇھەممەت موسا	ئۇيغۇر	6. 1990—14. 6. 1987
مۇئاۋىن ھاكىم	مۇھەممەت تاھىر	ئۇيغۇر	—30. 6. 1990
مۇئاۋىن ھاكىم	چياۋفۇچىن	خەنزۇ	—30. 6. 1990

III باب

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى (قىسقارتىلىپ «ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش» دېيىلىدۇ) ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ھەر قايسى قاتلاملاردىكى زاتلار بىلەن ئالاقە باغلىشىدىكى مۇھىم تۈگۈن، پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەر مىللەت، ھەر قايسى قاتلام، ھەر قايسى تەشكىلات ۋە باشقا ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرىدىغان خەلق دېموكراتىك بىرلىكسەپ تەشكىلى.

§ 1 . ئاپپاراتلارنىڭ ئۆزگىرىش جەريانى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى سىياسىي كېڭەش خىزمىتىگەئىتتىپاق كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى. 1952 ـ يىل 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم مەھەممەت زايىتى سىياسىي كېڭەشنىڭ خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىپ بەلگىلىدى. 1954 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش قۇرۇلدى. ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى مۇنۇ كىشىلەردىن ئىبارەت بولدى: ئىمىر باقى، يەن زېمىن،

جاڭ پېڭشۇەن ، ئىمىن مۇسا ، مەھەممەت نىياز ، گۈسۈنخان ، مەھەممەت مامۇت ، ئابدۇقادىر ھاجى ، مەھمۇد ھەسەن (مەۋلۇي) ، ھامىدىن ئاخۇن ، ئابدىرشت ئەلەم ، ئابدۇرېھىم ئەمەر .

1 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1957 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 23 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ ئومۇمىي ئەزالار كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلىپ ، جۈڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى كەلپىن ناھىيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى رەسمىي تەشكىل قىلىندى ، يىغىنغا 35 نەپەر رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بەش ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . رەئىسلىكىنى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جۈچۈەنجيا قوشۇمچە ، مۇئاۋىن رەئىسلىكىنى دىنىي زات موللا ئابدۇللا مىرات ئۈستىگە ئالدى ، دائىمىي ئەزالىرى 11 كىشىدىن ، ئەزالىرى 18 كىشىدىن ئىبارەت بولدى . دائىمىي ئەزالىرى جۈچۈەنجيا ، قۇربان قەمبەر ، موللا ئابدۇللا مىرات ، گۈسۈنخان ، تاھىر ئاخۇن ، مامۇت ئاخۇن ، ھامىدىن ئاخۇن ، ھاپىز ئاخۇن ، تۆمۈر ئۈستا ، مامۇت ئۈستا ، پازىل مەممەتلەردىن ئىبارەت بولدى .

2 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىن 5 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ سانلىق ئومۇمىي ئەزالار كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى . يىغىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنى سايلاپ چىقتى ، ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى ياڭ جىنفېڭ رەئىسلىكىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى . موللا ئابدۇللا مىرات مۇئاۋىن رەئىس بولدى . 11 كىشى دائىمىي ئەزا بولدى ، كومىتېت 23 كىشىدىن تەركىپ تاپتى . دائىمىي ئەزالار : ياڭ جىنفېڭ ، موللا ئابدۇللامىرات ، ساۋجېنبېك ، قۇربان قەمبەر ، تىللاخان ، مامۇت ياقۇپ ، ئابدۇراخمان ئامان ، تاھىر دامولا ، توخسۇن موللا ، ئابدىرشت ئەلەم ، قۇربان موللالاردىن ئىبارەت بولدى .

3 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1963 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ سانلىق يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ ، سىياسىي كېڭەش 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، 11 كىشى دائىمىي ئەزا بولدى ، كومىتېت 37 كىشىدىن تەركىپ تاپتى . دائىمىي ئەزالىرى ياڭ جىنفېڭ ، قۇربان قەمبەر ، مامۇت ياقۇپ ، موللا ئابدۇللا مىرات ، تاھىر ئاخۇن ، قۇربان موللا ، ئابدىرشت ئەلەم ، تىللاخان ، ئابدۇراخمان ئامان ، ئابدۇقادىر ھاجى ، توخسۇن موللالاردىن ئىبارەت بولدى . ياڭ جىنفېڭ رەئىس ، موللا ئابدۇللا مىرات مۇئاۋىن رەئىس بولدى .

4 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1965 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 26 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 ـ سانلىق يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ ، سىياسىي كېڭەشمىڭ 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . ياڭ جىنفېڭ قوشۇمچە رەئىس ، موللا ئابدۇللا مىرات مۇئاۋىن رەئىس ، توققۇز كىشى دائىمىي ئەزا بولدى ، كومىتېت 24 كىشىدىن تەركىپ تاپتى .

1966 ـ يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن ، سىياسىي كېڭەش خىزمىتى توختاپ قالدى .

1977 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1979 ـ يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى رەسمىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، سىياسىي كېڭەش ئەزالىرى مۇۋاپىق تەڭشەلدى . بۇ چاغدا ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشمىڭ رەئىسلىكىنى نا-

ھىيلىك پارتكوم شۇجىسى مەھمۇد ئەھمەدى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالدى ، مۇئاۋىن رەئىسلىكنى دېڭ جىچىڭ ، موللا ئابدۇللا مىرات ئۇستىگە ئالدى ، 82 كىشى كومىتېت ئەزاسى بولدى .

5 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1981 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىدىن 14 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 ـ سانلىق ئومۇمىي ئەزالار كېڭەيتىلگەن يىغىنى چاقىردى . يىغىندا 37 كىشىدىن تەركىب تاپقان سىياسىي كېڭەش 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، 13 كىشى دائىمىي ئەزا بولدى . مەمتىمىن ئەمەت رەئىس ، دېڭ جىچىڭ ، ئىمىن مۇسا ، موللا ئابدۇللا مىراتلار مۇئاۋىن رەئىس بولدى .

دائىمىي ئەزالار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت بولدى : مەمتىمىن ئەمەت ، دېڭ جىچىڭ ، ئىمىن مۇسا ، موللا ئابدۇللا مىرات ، جامال خۇدۇيۇمبەردى ، ئىبراھىم سايىت ، تىللاخان ، سامساق ئىبراھىم ، ژاڭ خەيشېڭ ، ئابلىز قۇربان ، ئابدۇقادىر ھاجى ، داۋۇت موللا ، ھامىدىن ئاخۇن .

1983 ـ يىل 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش مۇستەقىل ناھىيە دەرىجىلىك ئورگان بولۇپ قۇرۇلدى .

6 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1984 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 ـ سانلىق ئومۇمىي ئەزالار كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىپ ، سىياسىي كېڭەش 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقتى . 15 كىشى دائىمىي ئەزا بولدى . تىلمۇالدى توختى رەئىسلىكنى ، شاۋرۇيبېك ، ئىمىن مۇسا ، ئابدۇقادىر ھاجىلار مۇئاۋىن رەئىسلىكنى ئۇستىگە ئالدى .

تۆۋەندىكىلەر دائىمىي ئەزا بولدى : تىلمۇالدى توختى ، شاۋرۇيبېك ، ئىمىن مۇسا ، ئابدۇقادىر ھاجى ، موللا ئابدۇللا مىرات ، مەھمۇد ھەسەن (مەۋلۇي) ، جامال خۇدۇيۇمبەردى ، ئىبراھىم سايىت ، تىللاخان ، سامساق ئىبراھىم ، ئابلىز قۇربان ، داۋۇت موللا ، ژاڭ خەيشېڭ ، ئابدۇرېھىم ئۆمەر ، ھامىدىن ئاخۇن . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشته ئىشخانا تەسىس قىلىندى .

7 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1987 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 12 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ سانلىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . 15 كىشى دائىمىي ئەزا بولدى . رەئىسلىكنى تىلمۇالدى توختى ، مۇئاۋىن رەئىسلىكنى شاۋرۇيبېك ، ئىمىن مۇسا ، ئابدۇقادىر ھاجى ئۇستىگە ئالدى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشته 13 ئىشچى ـ خىزمەتچى بولۇپ ، قارىمىقىدا ئىشخانا ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە گۇرۇپپىسى ، تارىخىي ماتېرىياللار گۇرۇپپىسى ، سودا ـ سانائەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى .

8 . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 8 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى

1990 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنىدىن 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 8 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ سانلىق يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ ، فەن مياۋ رەئىسلىككە ، شاۋرۇيبېك ، جۇۋېنبو ، مەھمەمەت قارى (دىنىي زات) ، گۈلنسا رەمەت ، قاسىم مەخسۇتلار مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى . 17 كىشى دائىمىي ئەزا بولدى . ئۇلار فەن مياۋ ، شاۋرۇيبېك ، جۇۋېنبو ، مەھەممەت قارى ، گۈلنسا رەمەت ، قاسىم مەخسۇت ، ئابلىز قۇربان ، سامساق ئىبراھىم ، ئابلىمىت قارى ، ئەيسا تۇردى ، تىلمۇالدى توختى ، ئىبراھىم سايىت ، روزى سىدىق ، ئوسمان نايىپ ، ئابدۇرېھىم ئۆمەر ، سۇن مىڭدا ، توختىخان ساۋۇتلاردىن ئىبارەت .

كەلپىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش رەھبەرلىرىنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 14 - 5

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	مىللىتى	خىزمەت ئۆتكەن ۋاقتى
جۇجۇەنجيا	رەئىس	خەنزۇ	11.1959—7.1957
مۇللا ئابدۇللا مىرات	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	6.1965—7.1957
ياڭ جىنفېڭ	ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ سېكرېتارى، قوشۇمچە رەئىس	خەنزۇ	6.1965—11.1959
مەھمۇد ئەھمەد	ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى، قوشۇمچە رەئىس	ئۇيغۇر	11.1981 — 1979
دېڭ جىچاڭ	مۇئاۋىن رەئىس	خەنزۇ	8.1984—1979
مۇللا ئابدۇللا مىرات	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	8.1984—1979
مەمتىمىن ئەھمەت	رەئىس	ئۇيغۇر	8.1984—11.1981
ئىمىن موسا	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	1989—11.1981
تىلۋالدى توختى	رەئىس	ئۇيغۇر	6.1990—8.1984
شاۋرۇيىڭ	مۇئاۋىن رەئىس	خەنزۇ	—6.1987
ئابدۇقادىر ھاجى	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	1988—6.1987
فەن مياۋ	رەئىس	خەنزۇ	—6.1990
قاسىم مەخسۇت	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	—6.1990
گۈلنىسا رەمەت	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	—6.1990
جۇۋېنبو	مۇئاۋىن رەئىس	خەنزۇ	—6.1990
مۇھەممەت قارى	مۇئاۋىن رەئىس	ئۇيغۇر	—6.1990

§ 2. ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتى ئىشخانا خىزمەت گۇرۇپپىسى، پەن تەتقىقات خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئۆگىنىش-خىزمەت گۇرۇپپىسى، تەكلىپ-لايىھە خىزمەت گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت تۆت گۇرۇپپا تەسىس قىلدى. ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتە جەمئىي 13 ئىشچى-خىزمەتچى بار. ناھىيىلىك 7 - 8 - نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش كومىتېتلىرىدا جەمئىي 166 تەكلىپ لايىھە ئوتتۇرىغا قويۇلدى، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا ئەۋەتىپ بېرىلدى.

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 1985 - يىلدىن باشلاپ، كەلپىن بازىرىنىڭ قاراكۆت كەنتىنى ئالاقىلىشىش نۆۋەتسى قىلىپ، بۇ كەنتنىڭ تۇرلۇك خىزمەتلىرىنىڭ قانات يېيىشىغا يار-دەم بېرىپ، بۇ كەنتنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ خېلى زور دەرىجىدە راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش ئالاقىدار تارماقلارغا زور كۈچ بىلەن ھەمكارلىشىپ، دىنىي زاتلار، بىر-لىكسەپ ئوبيېكتلىرى ۋە سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىغا قارىتىلغان سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈردى، ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەرنى تۈزەتتى.

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزالىرى باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىگە ئاكتىپ قاتناشتى ، ھەر خىل سورۇنلاردىن پايدىلىنىپ ، پارتىيىنىڭ خەلقنى بېيىتىش سىياسىتىنى ، پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ ، دېھقانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشنى ، پەن - تېخنىكا ئارقىلىق بېيىشنى تەشۋىق قىلدى .

ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى ، ئاچال يېزىسىدا يۇز بەرگەن ئىككى قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا تەسىر يەتكۈزىدىغان ۋەقە مەزگىلىدە ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئادەم ئەۋەتىپ ، ئاممىغا خىزمەت ئىشلەپ ، مەسىلىنى مۇۋاپىق ھەل قىلدى .

ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مۇھىم ھەل قىلغۇچ تەدبىر خاراكتېرلىك مەسىلەرنى مۇھاكىمە قىلغاندا ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنى قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى ھەمدە سىياسىي كېڭەش ئوتتۇرىغا قويغان تۈرلۈك تەكلىپلەرنى ئەستايىدىل ئاڭلىدى .

1989 - يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتە تارىخىي ماتېرىياللار گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، 1990 - يىلغىچە « كەلپىن تارىخ ماتېرىياللىرى »(شاپىگراق باسمىسى)دىن ئۈچ سان چىقىرىلىپ ، جەمئىي 200 نەچچە نۇسخا تارقىتىلدى .

قوشۇمچە : مىنگو دەۋرىدىكى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى قۇرۇلۇپ ، ھاپىز نىياز پالاتا باشلىقى ، ئابدۇللا ھامۇت مۇئاۋىن پالاتا باشلىقى بولغان . كېڭەش پالاتاسى 15 كىشىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ھەممىسى كەلپىن ناھىيىسىدىكى گومىنداڭنىڭ يۇقىرى قاتلام ئەربابلىرى ئىدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى كىشى ئۆلكىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغان .

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى باخشى - داخانلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، قىمار ئويناش ، نەشە چېكىشنى مەنئىي قىلىش توغرىسىدا ئومۇمىي ئېلان چىقارغان ، لايىقەتسىز ھۆكۈمەت خادىملىرى ، مۇئەللىملەرنى تەكشەش ، يوللارنى كېڭەيتىش قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىغا قويغان ، ئەمەلىيەتتە بۇنىڭ بىرەرسمۇ ئىشقا ئاشمىغان ، مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى يىغىن ئېچىپ ، ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى بىلەن ماسلىشىشنى قارار قىلىپ ، ماتا (بۆز)نىڭ ئۆلچىمىنى يېڭىباشتىن بېكىتىش ، تېرىلغۇ يەرلەرنى يېڭىباشتىن تەكشەش ھەمدە پاراڭنى يەرگە قاراپ بېكىتىش ، شۇنىڭدەك مائارىپتا ئىمتىھان ئېلىشنى يولغا قويۇش ، شياخانا قۇرۇش قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىغا قويغان . (بۇلار ئەينى ۋاقىتتا ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈنلا ئوتتۇرىغا قويۇلغاندى . ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1949 - يىل ئاخىرىغىچە جەمئىي 17 قېتىم يىغىن ئېچىپ ، بەزى ئەقىلغە مۇۋاپىق تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ناھىيە خەلقى ئۈچۈن بەزى ئىشلارنى قىلىپ بەرگەن . كېڭەش پالاتاسى ناھىيىدىكى مەزھەبچىلەرنىڭ ھوقۇق تالىشىش كۈرىشىگە قاتنىشىپ ، « خەلقنىڭ ھاكىم سايلىشى »دەك رەزىل ئويۇن داۋامىدا بەش ئادەمنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغان . شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغاندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي ، كېڭەش پالاتاسى يوقىلىپ كەتتى .

ئون به‌شنچی قسسم

زور سیاسي ژه‌فه‌له‌ر

ئون بەشنچى قسسم

زور سياسي ۋەقەلەر

I باب

منگو دەۋرىدىكى زور سياسي ۋەقەلەر

منگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى) 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى شېڭ شسەينىڭ قوشۇنىدىن توپىلاڭ كۆـ تۈرگەن 6 ـ شىدىكى 36 نەپەر ئەسكەر كەلپىنگە كېلىپ ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋايىس بىلەن تەپـ تىش خۇدابەردىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى . 8 ـ ئايدا شجاڭ ئابدۇنىياز (توپىلاڭ كۆتۈرۈشتىن ئىلگىرى لىيەنجاڭ ئىدى) توپىلاڭ كۆتۈرگەن قوشۇندىكى 1000 دىن ئارتۇق ئوفتسېر ـ ئەسكەرنى باشلاپ كەلپىن ناھىيىسـ گە كىرىپ ئورۇنلاشتى ، ئابدۇنىياز مۇھەممەت نىياز شاڭيۇنى كەلپىنگە ھاكىم قىلىپ تەينىلىدى . كەلپىن نا ـ ھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى مۇھەممەت ھاجى ۋە دامولللا ئابدۇللا قازى قاتارلىق كىشىلەر ئاب ـ دۇنىيازنىڭ ھەربكىتىگە زىچ ماسلاشتى . مۇھەممەت ھاجى ھەربىي قوشۇنغا 40 يامبۇ ئىئانە قىلدى ، شۇنىڭـ دەك ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئامبىرىدىن بىر قىسىم قورال ـ ياراق ، ئوق ـ دورىلارنى ئېلىپ چىقىپ ئابدۇـ نىيازغا بەردى ، كەلپىن خەلقى ھەربىي قوشۇننىڭ بارلىق تەمىناتلىرىنى ئۈستىگە ئالدى . 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى كەلپىنگە شىمالىي تاغدىن بىر تۈمەن ئەسكەر (سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربىلىرىنى ئاساس قىلغان) كىرـ دى ، ئابدۇنىيازنىڭ قوشۇنى ئۇرۇش قىلمايلا كەلپىندىن چېكىندى . 9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى بۇ تۈمەن كەلپىنـ دىن كېتىش ۋاقتىدا رەئىس مۇھەممەت ھاجى ، بەردى موللا ، ھەققۇلى شاڭيۇ ، مۇھەممەت نىياز ھاكىم ، نا ـ سىر دورغا (مۇھەممەت ھاجىنىڭ يىللىقچىسى) قاتارلىق كىشىلەرنى تۈتۈپ كېتىپ ، قارا كۆل ياقا قۇدۇققا ئېلىپ بېرىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ۋە مۇھەممەت ھاجىنىڭ مال ـ مۈلكىنى « ئاسىينىڭ مال ـ مۈلكى » سۈپىتىدە مۇـ سادىرە قىلدى .

منگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى يېرىم كېچىدە شېڭ شسەينىڭ تەكلىپى بىلەن تۈمەنجاڭ ئاشۇروۋ (روسىيلىك) بىر لىيەن ئەسكەرنى باشلاپ كەلپىنگە كىردى . ئۇلار ناھىيىلىك ساقـ چى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مۇھەممەت قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ ئادەم تۇتۇشنى مەخپىي پىلانلاپ ، ئوغلاق تارتىشقا ، ئات بەيگىسىگە ، مەشرەپكە ، چېلىشىشقا ئۇيۇشتۇرۇش ، مېھمان چاقىرىپ زـ ياپەت بېرىش قاتارلىق پائالىيەتلەردىن پايدىلىنىپ 85 ئادەمنى قولغا ئالدى ، ئۇلارنىڭ ئەڭ كىچىكى 16 ياش ، ئەڭ چوڭى 80 ياش ئىدى ، قولغا ئېلىنغانلار ئىچىدە سودىگەرلەر ، ھەربىيلەر ، ئۇستا ھۈنەرۋەنـ لەر ، ئوقۇتقۇچىلار ، ھۆكۈمەت خادىملىرى قاتارلىقلار بار ئىدى ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئابدۇنىياز قوشۇنـ

غا ھېسداشلىق قىلغانلار ، بەزىلىرى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭغا قاتناشقانلار ئىدى . قولغا ئېلىنغانلار ئاقسۇغا ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئىز - دېرەكسىز يوقاپ كەتتى ، كېيىن كەشىلەر بۇ ۋەقەنىڭ شېڭ شىسەي پەيدا قىلغان ئاتالمىش « توپىلاڭ كۆتۈرۈش سۈيىقەستى دىلوسى » نىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ، ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى بىلدى .

II باب

بېيجىڭ جۇڭگو دەۋرىدىكى زور سىياسىي ۋەقەلەر

بېيجىڭ جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن كەلپىن ناھىيىسىدە يۈز بەرگەن زور سىياسىي ۋەقەلەر بىر قەدەر كۆپ بولدى ، بەزى مەزمۇنلار (مەسىلەن ، يەر ئىسلاھاتى ، يېزا ئىگىلىك ، قول سانائەت ، خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ، خەلق گۇڭشېڭنى ئۇملاشتۇرۇش ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى قاتارلىقلار) ئالاقدار قىسىم - بابلاردا بىر قەدەر تەپسىلى بايان قىلىنغاچقا ، بۇ يەردە قايتا بايان قىلىنمىدى .

§ 1 . ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش

1950 - يىل 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئامېرىكا جەنۇبىي چاۋشيەندىكى لى سىنمان گۇرۇھىنى چاۋشيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىگە ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتتى . ئارقىدىنلا يەنە 7 - جەنىدۇيىنى ئېلىمىزنىڭ تەيۋەن ئۆلكىسىگە ئەۋەتتى . 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئامېرىكا 15 دۆلەتنىڭ ئارمىيىسىنى توپلاپ ، ئۇلارغا « بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئارمىيىسى » بايرىقىنى كۆتۈرتكۈزۈپ ، چاۋشيەننىڭ رېنچۇەن دېگەن جايىدا قۇرۇقلۇققا چىقىرىپ ، تاجاۋۇزچىلىقنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيتىپ ، ئۇرۇش ئېتىنى جۇڭگو چېگرىسىغچە تۇتاشتۇردى . چاۋشيەن خەلقىنىڭ ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، ۋەتەننى قوتقۇزۇش ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش ، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن يېڭى جۇڭگونى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئېلىمىز ھۆكۈمىتى « ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ، يۇرتنى ، ۋەتەننى قوغداش » قارارىنى چىقاردى . كەلپىن ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت ئاممىسى بۇ قارارغا پائال ئاۋاز قوشتى ، 1951 - يىلنىڭ بېشىدا كەلپىن ناھىيىلىك ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشنىڭ ئەھمىيىتى پۈتۈن ناھىيە مىقياسىدا داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلىندى . ھەر مىللەت خەلقى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىدە ئارقا - ئارقىدىن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەھدىنامىسىنى تۈزۈپ ، مەسئۇلاتنى ئاشۇرۇپ ، ئىقتىساد قىلىپ ، پۇل ۋە ماددىي نەرسە ئىئانە قىلىپ ئالدىنقى سەپكە ياردەم بەردى ، 560 نەپەر ياش ئارمىيىگە قاتنىشىپ ، چاۋشيەنگە بېرىپ ئۇرۇش قىلىشنى تەلەپ قىلىپ ئۆزلىرىنى ئاكتىپ تەزىملاتتى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يەنە تىنچلىقنى ھىمايە قىلىش ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ ياپونىيىنى

قوراللاندۇرۇشىغا قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن ئىمزا قويۇش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، ئىمزا قويۇشقا 10 مىڭ 154 ئادەم قاتناشتى .

1951 - يىلدىكى ستاتىستىكا مەلۇماتىغا قارىغاندا ناھىيە بويىچە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن 320 يۈەن كۈمۈش تەڭگە ، 37 ئات ، 55 تۆگە ، 14 كالا ، 175 ئۆچكە ، 731 قوي ، ئالتە ئېشەك ئىئانە قىلىنغان ، بۇنى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 175 مىليون يۈەن (كونا پۇل) بولىدۇ .

ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىنىڭ چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلۇشى پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىقى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى زور دەرىجىدە قوزغاپ ، تۇرلۇك خىزمەتلەرنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈردى .

§ 2 . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1951 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭ بىيۇرۇسى ۋە شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاچقان ئۇلكىلىك ھەرمىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدا « بۇ يىل قىش ، كېلەر يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا قارار » ماقۇللاندى . جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم 12 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى كونكرېت ئورۇنلاشتۇردى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى 1951 - يىل 6 - ئايدا باشلىنىپ ، 1952 - يىل 4 - ئايغىچە ئون ئاي داۋام قىلدى . ھەرىكەت ئوچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى : بىرىنچى باسقۇچتا ، ئاساسەن ، خادىملار ئاجرىتىلىپ ، تايانچىلار تەربىيىلەندى . 1951 - يىل 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 7 - ئاينىڭ بېشىغىچە ناھىيە بويىچە 46 نەپەر يېزا - كەنت كادىرى ۋە 73 نەپەر ئاكتىپ يىغىلىپ ، ناھىيە بازىرىدا ئىككى قارارغا بۆلۈنۈپ تەربىيىلەندى ، پارتىيىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش توغرىسىدىكى فاكتىن ، سىياسەتلىرى ، خىزمەت ئۇسۇللىرى ، سىنىپىي تەركىب ئايرىشقا دائىر سىياسەت چەك - چېگرىسى قاتارلىق مەسىلەلەر نۇقتىلىق ئۆگىنىلدى . 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم كەلپىن ناھىيىلىك ئوچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىپ ، چوڭقۇر سەپەرۋەر قىلىپ ، سىياسەتنى چۈشەندۈرۈپ ، سىناق خىزمىتىگە ئاساس سالدى . ئىككىنچى باسقۇچتا ، ناھىيىلىك پارتكوم كەلپىن ناھىيىلىك ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشنى سىناق قىلىش خىزمىتە ئەترىتى قۇرۇپ ، باغلىق كەنتنىدە سىناق قىلدى . 60 نەپەر ،12 ئايال بولۇپ ، جەمئىي 72 كادىردىن تەشكىل قىلىنغان خىزمەت ئەترىتى 10 - ئاينىڭ 3 - كۈنى نۇقتىغا كىرىپ خىزمەت باشلىدى ، بۇ خىزمەت 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنىگىچە 50 نەچچە كۈن داۋاملاشتى . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ئارقىلىق جەمئىي 2608 چارەك بۇغداي ئېنىقلاپ چىقىلدى ۋە ئاممىنىڭ باھالاپ بېكىتىشى ئارقىلىق دېھقانلارغا نامراتلىق سەۋىيىسىگە قاراپ بۆلۈپ بېرىلدى . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ئاساسىدا 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى قورچاق باۋجاڭ ، چوڭ پومپىشچىك قۇربان شاڭيۇنى ۋە چوڭ زومىگەر قۇربانىنى كۆرەش قىلىش يىغىنى ئېچىلدى . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشنى سىناق قىلىش خىزمىتى ئارقىلىق ئامما قوزغىتىلدى ۋە تەربىيىلەندى ، دېھقانلارنىڭ سىنىپىي ئېڭى ئۆستۈرۈلدى ، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى چىنىقتۇرۇلدى ، ناھىيە بويىچە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن تەجرىبە توپلانـ

دى . ئۇچىنچى باسقۇچتا ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشى ناھىيە بويىچە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى . 1951 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم « ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش » چىقاردى ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمەت ئەترەتلىرى ئىلگىرى ـ كېيىن يېزىلارغا باردى ، سىياسەتنى چوڭقۇر ، كەڭ تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق دېھقانلارنىڭ سىنىپىي ئېڭى ئۆستۈرۇلدى . ئۇلار پومېشچىكلارنىڭ نېمە ئۈچۈن باي ئىكەنلىكىنى ، نامراتلارنىڭ نېمە ئۈچۈن نامرات ئىكەنلىكىنى داۋلىسىنى چۈشىنۈالدى ، خىزمەت ئەترەتلىرى كەڭ دېھقانلار بىلەن بىرلىكتە ، پارتىيىنىڭ سىياسىتى بويىچە پومېشچىكلار بىلەن زومىگەرلەرنىڭ چەك ـ چېگرىسىنى توغرا ئايرىدى ، ئۇلارنىڭ جىنايىتىگە قاراپ كۈرەش ئويۇپكىتىنى بېكىتتى . ناھىيە بويىچە جەمئىي ئالتە قېتىم كۈرەش يىغىنى ئېچىلىپ ، 16 زومىگەرگە زەربە بېرىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئون زومىگەر قولغا ئېلىنىپ ھۆكۈم كېسىلدى ، ئالتە زومىگەر رەجمغا ئېلىندى .

زومىگەرلەرنى كۈرەش قىلىش داۋامىدا ئاممىا تېخىمۇ قوزغىتىلىپ ، ئەھۋاللار تېخىمۇ تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىپ ، كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن ئىجارە ھەققى كېمەيتىلدى ۋە قايتۇرۇلدى . ئەينى ۋاقىتتا كەلپىن ناھىيىسىدە يەر ئىجارىسى ، قەرز ئەھۋالى بىر قەدەر مۇرەككەپ ئىدى ، بەزىلەر قويغا ، بەزىلەر پۇلغا ، بەزىلەر ئاشلىق ياكى گۈلىگە قەرز تارقىتاتتى ، قەرزلەرنى بەزىلەر بىر پەسلىدە بىر قېتىم ، بەزىلەر ئىككى ئايدا بىر قېتىم يىغاتتى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋە قايتۇرۇشتا ، ئومۇمەن ، « 5 : 5 نىسبەت » تە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ياكى « 6 : 4 نىسبەت » تە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋە قايتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . ناھىيە بويىچە پومېشچىك ، باي دېھقانلار قايتۇرغان ۋە كېمەيتكەن ئاشلىق 23 مىڭ 501 چارەك (جىڭغا سۇندۇرغاندا 51 مىڭ 701 جىڭ) ، نەق پۇل 3 مىليون 821 مىڭ يۈەن (كونا پۇل) ، تۆگە 38 ، ئات 22 ، كالا 105 ، قوي 107 ، ئېشەك 45 ، تەگىگە 491 سەر ، زىقچا ئالتۇن ئۈچ تال ، كۈمۈش پۇل 91 ، يامبۇ 13 دانە بولدى . ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمەت ئەترەتلىرى قايتۇرۇلغان ۋە كېمەيتىلگەن پۇل ، مال ۋە چارۇىنى 1454 ئائىلە ، 2522 نەپەر كەمبەغەل دېھقانغا تەقسىم قىلىپ بەردى . بۇ ، يېزا ئاھالىسىنىڭ 31.19 پرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

§ 3 . « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى

« ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى پارتىيە ۋە دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئېلىپ بېرىلغان خىيانەتچىلىككە ، ئىسراپچىلىققا ، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدىن ئىبارەت .

كەلپىن ناھىيىسىدە « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى 1952 ـ يىل 5 ـ ئايدا باشلىنىپ ، 1953 ـ يىل 11 ـ ئايدا ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشتى . 1952 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىلىك پارتكوم ، رايونلۇق پارتكوم كادىرلىرى يىغىنى چاقىردى ، يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى تېمەن دېسەي جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ئاچقان ناھىيە ، تۇەندىن يۇقىرى كادىرلار يىغىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ھەم « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىنى دەرھال قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا سەپەرۋەرلىك دوكلاتى بەردى . يىغىندا ھەرىكەتنى ئۇچ تەدەمگە بۆلۈپ ئېلىپ بېرىش ، يەنى بىرىنچى قەدەمدە « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىنىڭ زور ئەھمىيىتى توغرىسىدا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ ، كەڭ كادىرلار ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىگە بولغان تۇنۇشىنى ئۆستۈرۈش ؛ ئىككىنچى قەدەمدە ئاممىنى ئۆزلۈكىدىن ئىقرار قىلىشقا ، باشقىلارنى پاش قىلىشقا قوزغاش ھەم رەھبەرلىككە دادىل تەنقىد بېرىشكە نۇقتىلىق ئىلھاملاندۇرۇش ؛ ئۇچىنچى قەدەمدە « يولۇاس »

ئۇرۇش (خيانەتچىلەرنى پاش قىلىش ، تەكشۈرۈش) ، زاك ماللارنى قايتۇرۇۋېلىش ، ئەنزە بېكىتىش قارار قىلىندى .

ناھىيىلىك پارتكوم ، رايونلۇق پارتكوم كادىرلىرى يىغىندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسى شۇ چاغدىكى 15 ئىدارە - ئورۇننى توقۇز ئۆگىنىش گۇرۇپپىسىغا ئۈيۈشتۇردى ، گۇرۇپپىلاردا يولداش پېك جېنىنىك سۆزى ۋە « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىگە دائىر ھۆججەتلەر ئۆگىنىلدى . سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا 15 ئىدارىدىن « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىگە 213 ئادەم قاتناشقان .

5 - ئاينىك 22 - كۈنى ھەرىكەت ئىككىنچى باسقۇچقا قەدەم قويدى ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى تېمن دېسەي ئالدى بىلەن ناھىيە بويىچە چاقىرىلغان كادىرلار يىغىندا ئۆزىنى تەكشۈردى ، ئۆزىنىڭ ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن ئىئانە قىلىنغان پۇلغا تۆت ئەدىيال سېتىۋالغانلىقى ۋە ئاممىنى ئۇرۇپ - تىللىغانلىقىغا ئوخشاش مەسىلىرنى تەكشۈردى ، بۇ مەسىلەرنىڭ خيانەتچىلىك ۋە بيۇروكراتلىق ئىستىلىنىڭ ئىپادىسى ئىكەنلىكىنى تۇنۇپ يەتتى ھەمدە كەك كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆزىگە يۈرەكلىك ھالدا « ئوت ئېچىش » نى تەلەپ قىلدى . ناھىيىلىك پارتكوم رەھبىرى ئۆزىنىڭ مەسلىسىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تەكشۈرۈپ ، « ئوتنى ئۆزىگە تۇتاشتۇرغانلىقى » ئۈچۈن ئاممىدىكى بەزى ئىدىيۇنى ئەندىشىلەر تۇغدۇرىدى . 6 - ئاينىك 1 - كۈندىن باشلاپ ھەرىكەت « يولۋاس » ئۇرۇش باسقۇچىغا قەدەم قويدى . 1000 يۈەندىن كۆپرەك خيانەتى بار تۆت كىشى ، 5000 يۈەندىن ئارتۇق خيانەتى بار ئىككى كىشى ، 10 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق خيانەتى بار بىر كىشى سېزىلىشكە باشلىدى ؛ كېيىن ھەرىكەت داۋامىدا ئۇرۇلغان چوڭ « يولۋاس » 23 كىشىگە كۆپەيدى . 20 كۈن داۋام قىلغان « يولۋاس » ئۇرۇش خىزمىتى 6 - ئاينىك 20 - كۈنى « يولۋاس » تۇتۇش باسقۇچىغا قەدەمقويۇپ ، ناھىيە بويىچە جەمئىي 14 « يولۋاس » تۇتۇلدى .

1952 - يىل 7 - ئاينىك بېشىدا « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى ئەنزە بېكىتىش باسقۇچىغا قەدەم قويدى . 7 - ئاينىك 8 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىگە بۇاستە قاراشلىق ئىدارە - ئورگانلاردىكى بارلىق پارتىيە ، ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە « يولۋاس » ئۇرۇش گۇرۇپپىلىرى باشلىقلىرىنىڭ بىرلەشمە يىغىنىنى ئاچتى . يىغىندا ئالدىنقى باسقۇچلۇق خىزمەت ئەھۋالى تەھلىل قىلىنىپ ۋە خۇلاسىلىنىپ ، 7 - ئاينىك 9 - كۈندىن باشلاپ قايتا تەكشۈرۈش ، ئەنزە بېكىتىش باسقۇچىغا كۆچۈش بەلگىلەندى ، « يولۋاس » ئۇرۇش خىزمەت گۇرۇپپىلىرىدىكى يولداشلاردىن پارتىينىڭ سىياسىنى قاتتىق ئىگىلەپ ، ھەرىكەتتە « يولۋاس » قىلىپ قويۇلغانلارنى بىر - بىرلەپ قايتا تەكشۈرۈش ، مەسلىسى يوقلارنى قويۇپ بېرىش ، مەسلىسى بارلارغا خاتالىقىنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ چارە كۆرۈش تەلەپ قىلىندى . ناھىيە بويىچە جەمئىي 149 ئادەم قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، ئەك ئاخىردا 39 ئادەم خيانەت قىلغانلار قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە نەسەبەت قىلىش جازاسى بېرىلگىنى بىر نەپەر ، گۇناھ يېڭىش جازاسى بېرىلگىنى ئىككى نەپەر ، ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى ئالتە نەپەر ، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى بىر نەپەر ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە تاپشۇرۇلغىنى ئىككى نەپەر ، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگىنى بىر نەپەر ، قالغانلىرى جازادىن كېچىرىم قىلىندى .

1953 - يىل 11 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم يەنە ئادەم تەشكىللەپ ، « ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتىدە بىر تەرەپ قىلىنغانلارنى قايتا تەكشۈرۈپ ، تۆت كىشىگە بېرىلگەن ئەسلى جازانى ئەمەلدىن قالدۇردى . شۇنىڭ بىلەن ھەرىكەت ئاساسەن ئاخىرلاشتى .

« ئۇچكە قارشى تۇرۇش » ھەرىكىتى ئارقىلىق كەك كادىرلارنىڭ سىياسىي - ئىدىيۇى ئېڭى ئۆستى ، رەھبىرىي كادىرلارنىڭ خىزمەت ئىستىلى ياخشىلاندى ، ھەق - ناھەقنىڭ چەك - چېگرىسى ئايرىلدى ، خيانەتچىلەرگە زەربە بېرىلدى ، خاتالىق ئۆتكۈزگەن يولداشلار قۇتقۇزۇۋېلىندى ، كادىرلار قوشۇنى پاكلان-

دى ، بىراق ، ھەممە ئادەم ئۆتكەلدىن ئۆتكۈزۈلگەچكە ، پىكىر قىلىش ئۇسۇلى جەھەتتە « سول »غا مايىللىق كۆرۈلگەچكە بەزى خاتا ، يالغان ئەنزىلەر پەيدا بولۇپ ، بەزى كادىرلارغا ئازار بېرىلدى .

§ 4 . ئىشپىيونلارنى تازىلاش - ئىشپىيونلارغا قارشى تۇرۇش

1949 - يىل 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدە بىر قىسىم كونا ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرى ساقلاپ قېلىندى . بۇ خادىملارنىڭ تەركىبى بىر قەدەر مۇرەككەپ بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر مۇنچە گومىندا ڭ ئەزالىرى ، سەنچىكتۇەن ئەزالىرى ، ئىشپىيۇن - ئاخباراتچىلار ۋە ئەكسىيەتچىل دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ كاتىباشلىرى بار ئىدى . ئازادلىقتىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئەكسىيەتچىل مەۋقەسىدە چىڭ تۇرۇۋ ، خەلق بىلەن داۋاملىق دۇشمەنلىشىپ ، خەلق دېموكراتىك يېڭى ھاكىمىيىتىگە ئۇچمەنلىك بىلەن قاراپ ، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى . جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ باندىت تازىلاش ھەرىكىتىگە ماسلىشىش ئۈچۈن ، 1950 - يىلى يازنىڭ بېشىدا كەلپىن ناھىيىسى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بىيۇرۇسىنىڭ قارارى بويىچە ئىشپىيونلارنى تازىلاش - ئىشپىيۇنلارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى .

كەلپىن ناھىيىسىدە ئىشپىيونلارنى تازىلاش - ئىشپىيونلارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى 1950 - يىل 7 - ئايدا باشلاندى . 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئىشپىيونلارغا قارشى تۇرۇش ھەيئىتى 80 دىن ئارتۇق گۇمانلىق خادىمنى يىغىپ مەجلىس ئېچىپ ، ئېنىقلاش - تىزىملاش ئىشنى ئېلىپ باردى . يىغىندا ياقۇپ مىجىت پارتىيىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ ، مەسىلىسى بار كىشىلەرنى خەلق ھۆكۈمىتىگە ئۆزىنىڭ جىنايەتلىرىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تاپشۇرۇۋ ، كەچىكىش بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى قولغا كەلتۈرۈشكە ، يامان ئادەم ، يامان ئىشلارنى ئاكتىپ پاش قىلىپ ، خىزمەت كۆرسىتىپ گۇناھىنى يۇيۇشقا سەپەرۋەر قىلدى .

ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە ئىشپىيونلارنى تازىلاش - ئىشپىيونلارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئالدى بىلەن ناھىيە بازىرىدا ، كېيىن يېزىدا ، ئالدى بىلەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا ، كېيىن ئامما ئارىسىدا ئېلىپ بېرىش تەرتىپى بويىچە پۈتۈن ناھىيىدە قانات يايدۇرۇلدى . 1951 - يىل 4 - ئايغىچە ناھىيە بويىچە قالدۇرۇلۇپ ئىشلىتىلگەن 145 كونا خىزمەتچى ئىچىدىن 75 نەپەر گومىندا ڭ ئەزاسى بايقالدى ، ناھىيە بويىچە ئىشپىيون ، ئاخباراتچى ، پايلاقچىدىن 170 كىشى ، ئەكسىيەتچىل دىنىي تەشكىلاتقا قاتناشقان بىر كىشى ، باشقا ئەكسىيەتچىل تەشكىلاتلارغا قاتناشقان 46 كىشى ئېنىقلاپ چىقىلدى ، ئىشپىيونلارنى تازىلاش - ئىشپىيونلارغا قارشى تۇرۇش ئاساسىدا ، كەلپىن ناھىيىسىدە 1951 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

§ 5 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى

ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە پۈتۈن مەملىكەتتە قانات يايدۇرۇلغان سىياسىي ھەرىكەت . ئۇنىڭ مۇھىم نۇقتىسى باندىت ، ئىشپىيون ، زومىگەر ، ئەكسىيەتچىل پارتىيە - تەشكىلاتلارنىڭ تايانچىلىرى ۋە ئەكسىيەتچىل دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ كاتىباشلىرىغا زەربە بېرىش ئىدى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى 1951 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى باشلىنىپ ، 1952 - يىل ئاخىرلاشتى .

ناھيبلىك پارتكوم ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى ئۆگىنىش ھەيئىتى قۇرۇپ ، ئۇنى پۈتۈن ناھيىنىڭ ئۆگىنىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلدى . ئۆگىنىش ھەيئىتى ئورگان - ئىدارىلەردىكى ھەر تۈرلۈك ئادەمنى بىر ئۆگىنىش گۇرۇپپىسى قىلىپ ئايرىدى ، ئۆگىنىشنى ھەر قايسى گۇرۇپپىلارنىڭ يېتەكچىلىرى ئۈيۈشتۇردى ، ھەر كۈنى ئىككى سائەت ئۆگىنىش قىلىندى . ئاساسەن ، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان « جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامى » قاتارلىق ھۆججەتلەر ئۆگىنىلدى .

ھۆججەت ئۆگىنىش ئاساسىدا ، ناھيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلامچىلىقىدا بىر تەشۋىقات ئەترىتى (65 كىشىلىك) قۇرۇلدى ، بۇ ئەترەت 15 تەشۋىقات گۇرۇپپىسىغا بۆلۈندى . ئۇلار ، ئاساسەن ، ياڭگىر ئۇيناش ، ياغاچ پۇت بىلەن مېڭىش ، كوچا كومىدىيىلىرىنى ئۇيناش ، دراما ئۇيناش ، ھەجۋىي رەسىم سىزىش ، تام گېزىتى چىقىرىش ، شوئار - لوزۇنكا چاپلاش قاتارلىق شەكىللەرنى قوللىنىپ ، شەھەر - يېزىلاردا پارتىيىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش توغرىسىدىكى فاكتىچىن ، سىياسەتلىرىنى كەڭ ، چوڭقۇر تەشۋىق قىلىپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىپ ، ئاممىنىڭ سىنىپىي ئېڭىنى ئۆستۈردى . تەشۋىقات ئەترىتىنىڭ خادىملىرى يەنە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ ، نامراتلاردىن ھال - ئەھۋال سوراپ ، ئۇلارنى ئازاپ - ئوقۇبەتنى ئەسلەپ ، دەرت تۆكۈشكە يېتەكلىدى . ناھيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 410 نۇسخىدىن ئارتۇق تەشۋىقات قوللانمىسى ، 400 نۇسخىدىن ئارتۇق تەشۋىقات ۋاراقى بېسىپ تارقاتتى . 1 - رايوندىكى چوڭ زومىگەر قۇربانىنىڭ جىنايەتلىرىنى ھەجۋىي سۈرەتلەر ئارقىلىق ئاممىغا جاكارلىدى . ناھيە بويىچە جەمئىي بەش قېتىم چوڭ ئاممىۋى يىغىن ئېچىلدى ، ئۇنىڭغا 19 مىڭ ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ؛ تۆت قېتىم ئاخۇنلار يىغىنى ئېچىلدى ، ئۇنىڭغا 400 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . يۇقىرىقى خىزمەتلەر ئارقىلىق ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىنى ئاساسىي جەھەتتىن ھەممە ئادەم بىلىپ يەتتى ، كەڭ ئامما سىنىپىي ئېڭىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ جىنايىتىنى ئاكتىپ پاش قىلىشقا باشلىدى .

ئىشپىيونلارنى تازىلاش - ئىشپىيونلارغا قارشى تۇرۇش ئاساسىدا مەسىلىسى بار بەزى ئادەملەر تېزلىك چىقىلدى ، ئۇنىڭدىن كېيىن ، كۆپ تەرەپلىمە تەكشۈرۈش ئارقىلىق پاكىتلار سىياسەتكە سېلىشتۇرۇلۇپ ، خاتالىقنىڭ خاراكتېرى بېكىتىلدى . ھەرىكەت داۋامىدا ناھيە بويىچە ئىشپىيون ، ئاخباراتچى ، پايلاقچى قاتارلىقلاردىن 209 كىشى ، گومىنداڭ ئىشپىيونىدىن 39 كىشى ، گومىنداڭ ئەزاسى ، سەنچىتۇمەن ئەزاسىدىن 149 كىشى ، باشقا ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتقا قاتناشقانلاردىن بىر كىشى ، زومىگەرلىدىن 43 كىشى ، ئەكسىيەتچىل تەشكىلاتقا قاتناشقانلاردىن 64 كىشى ، خۇڭباڭ تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسىدىن بىر كىشى تېزىلاندى .

1952 - يىل 3 - ئايدا ھەرىكەت ئاخىرقى باسقۇچقا قەدەم قويدى . دۇشمەنگە « پۇختا ، دەل ، قاتتىق » زەربە بېرىش ، بىرمۇ ياخشى ئادەمگە ئۆۋال قىلماسلىق ئۈچۈن ، كەلپىن ناھيىسى يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنى ئاساس قىلىپ ، ئەنزىلەرنى قايتا تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، تېزىملانغان بارلىق گۇمانلىق ئادەملەرنى بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ دەللىلەش خىزمىتىنى ئېلىپ باردى ، يېزىلاردا شۇ چاغدىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ، گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈپ دەللىلەش خىزمىتىنى ئېلىپ باردى ،بۇ خىزمەت 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاساسى جەھەتتىن ئاخىرلاشتى . پاكىتقا ، دەلىل - ئىسپاتلارغا ئەھمىيەت بېرىش شەرتى ئاستىدا ئەڭ ئاخىرىدا زەربە بېرىش ئوبىيېكتلىرى بېكىتىلىپ ، 48 كىشىگە زەربە بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر ئادەم باستۇرۇلدى ، 31 ئادەمگە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش جازاسى بېرىلدى ، 16 ئادەم رىجىمغا ئېلىندى . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ھەرىكەتكە بىرلەشتۈرۈلۈپ ، سەككىز

نەق ئەكسىلئىنقىلابچىغا زەربە بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە قولغا ئېلىنىپ جازا ھۆكۈم قىلىنغىنى يەتتە نەپەر ، رېجىمغا ئېلىنغىنى بىر نەپەر .

§ 6 . ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى ۋە ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش كۈرىشى

1957 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى « ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى توغرىسىدا يوليورۇق » چىقىرىپ ، پۈتۈن پارتىيىدە خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا ھەل قىلىشنى ئاساسىي تېما قىلغان ، بيۇروكراتلىققا ، مەزھەبچىلىككە ۋە سوبېيكتىپچىلىققا قارشى تۇرۇشنى مەزمۇن قىلغان ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى ئېلىپ باردى . كەلپىن ناھىيىسىدە 1957 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىن ئېتىبارەن ، ناھىيە بويىچە ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، 42 كۈن داۋاملاشتۇرۇلدى . كەلىك خەلق ئاممىسى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ خىزمەتلىرىگە ھەم پارتىيىلىك كادىرلارنىڭ ئىدىيە ـ ئىستىلىغا قارىتا پايدىلىق تەنقىد ، تەكلىپلەرنى بەردى . بىراق ئىنتايىن ئاز سانىدىكى بۇرژۇئا ئوڭچىلىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ۋە سوتسىيالىزم تۈزۈمىگە ھۇجۇم قىلدى .

ناھىيىلىك پارتكوم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سوتسىيالىزم ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىشىدا چىڭ تۇرۇش ، سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ، يۇقىرىنىڭ يۈلىيورۇقىغا ئاساسەن ، ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ ، بۇرژۇئا ئوڭچىلىرىغا قارشى كۈرەش ئېلىپ باردى . كەلپىن ناھىيىسىدە ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەش 1958 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى باشلىنىپ ، 4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئاياغلاشتى . ناھىيە بويىچە توققۇز كىشى (خەنزۇ) ئوڭچى قىلىپ ئايرىلدى ، بۇ ، خەنزۇ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ 12 .9 پىرسەنتنى تەشكىل قىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە بىر پارتىيە ئەزاسى ، تۆت ئىتتىپاق ئەزاسى بار . توققۇز كىشىدىن دەرىجىسى چۈشۈرۈلۈپ ، سىناپ كۆرۈشكە قالدۇرۇلغىنى بىر نەپەر ، نازارەت ئاستىدا ئەمگەك قىلىشقا چۈشۈرۈلگىنى ئۈچ نەپەر ،ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەشكە چۈشۈرۈلگىنى تۆت نەپەر ، خىيانىتى بولغانلىقتىن ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە ئەۋەتىپ بېرىلگىنى بىر نەپەر ، ئوڭچىلاردىن تاشقىرى ، خەنزۇ كادىرلار ئارىسىدا يەنە بەزى كىشىلەرنىڭ ئوڭچىل سۆزلىرى تەنقىد قىلىندى .

خەنزۇ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئارىسىدا ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەش ئېلىپ بېرىش بىلەن بىرگە ، مىللىي كادىرلار ئارىسىدا يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىپ ، ئىككى نەپەر يەرلىك مىللەتچى تەنقىد قىلىندى (قالپاق كىيدۇرۇلمىدى) ، يەتتە كىشىنىڭ خاتا سۆزلىرى تەنقىد قىلىندى .

شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتتە ، ئىنتايىن ئاز سانىدىكى بۇرژۇئا ئوڭچىلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا قەتئىي قايتۇرما زەربە بېرىش تامامەن زۆرۈر ئىدى ، بىراق ، ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەش ۋە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ئېغىر ھالدا كېڭەيتىۋېتىلدى ، ئىدىيىۋى تونۇش جەھەتتىكى بەزى مەسىلىلەر سىياسىي مەسىلە سۈپىتىدە بىر تەرەپ قىلىندى ھەمدە رەھبەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىگە قارىتا تەكلىپ بەرگەن ياكى ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن تەنقىد بەرگەن بەزى يولداشلار خاتا ھالدا ئوڭچى قىلىپ ئايرىلىپ ئۇلارغا ئازار بېرىلدى .

1959 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ئوڭچىلارنىڭ قالپىقىنى مۇددەت ، تۈركۈمگە بۆلۈپ ئېلىۋېتىش توغرىسىدا يوليورۇق چىقاردى ، كەلپىن ناھىيىسىدە 1959 ـ يىلدىن 1964 ـ يىلغىچە ئوڭچى قىلىپ ئايرىلغان كىشىلەرنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى .

§ 7 . «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»

«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتى 1958 - يىل ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تېز سۈرئىتىنى بىر تەرەپلىمە قوغلىشىش مەقسىتىدە پۈتۈن مەملىكەت بويىچە قانات يايدۇرۇلغان بىر ھەرىكەت. 1958 - يىل 5 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستلىك پارتىيىسى 8 - قۇرۇلتىينىڭ 2 - يىغىندىن كېيىن ، مەملىكەت بويىچە ھەر قايسى سەپلەردە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» دولقۇنى قوزغالدى. پۈتۈن مەملىكەتتە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» بولۇۋاتقان ۋەزىيەتتە ، كەلپىن ناھىيىسىدىمۇ يۇقىرى كۆرسەتكۈچ ، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش ، مۇبالىغىچىلىك شاملى ، مال - مۈلۈكلەرنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شاملى پەيدا بولدى. ناھىيىلىك پارتكوم «پۈتۈن پارتىيە ، ئومۇمي خەلق يېزا ئىگىلىكى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش ، ئاساسلىق بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىش ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنى كېڭەيتىش ، بىرلىك مەھسۇلاتنى ئۆستۈرۈش» شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، كەلپىنىڭ سۇ ئىشلىرى ، جۇغراپىيە شارائىتىغا قارىماي ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنى 10 مىڭ مو كېڭەيتىپ ھەم 187 مو شال تېرىپ ، دېھقانچىلىققا كېرەكلىك سۇنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. گۇڭشې ، ئەترەتلەرنىڭ ھەممىسى «سۇنئىي ھەمراھ ئېتىزى» تەييارلاپ ، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان يۇقىرى كۆرسەتكۈچلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1959 - يىل 9 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم پۈتۈن ناھىيىنى بىر مو يەردىن 50 مىڭ جىڭ ئاشلىق ئېلىشتەك يۇقىرى ھوسۇل رېكورتىنى يارىتىشقا سەپەرۋەر قىلدى ، ھەر بىر چوڭ ئەترەت بىر مودىن مول ھوسۇل ئېتىزى ھازىرلاپ ، قارىغۇلارچە چوڭقۇر ئاغدۇرۇپ ، قويۇق تېرىدى ، ئېتىز بىر يېرىم مېتر چوڭقۇرلۇقتا قېزىلىپ ، بىر قەۋەت ئوغۇت ، بىر قەۋەت توپا ، بىر قەۋەت ئوت - چۆپ ياتقۇزۇلدى. بەزى جايلاردا بىر قانچە ئۆلۈك ئېشەكمۇ كۆمۈلدى. ھەر بىر مو يەرگە 100 — 150 جىڭ بۇغداي ئۇرۇقى چېچىلدى. نەتىجىدە كۆپىنچە مول ھوسۇل ئېتىزلىرىدىن ھوسۇل چىقمىدى. بەزىلىرىنىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى ئاران 15 جىڭغىلا يەتتى.

1960 - يىلى ھەر جەھەتتىكى شەرت - شارائىت بىلەن ھېسابلاشماي ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى قارىغۇلارچە كېڭەيتىۋېتىلدى ، ئۇرۇق سېلىنغان يەر 62 مىڭ 250 موغا يەتكۈزۈلۈپ ، 1959 - يىلدىكىدىن 8000 مودىن كۆپرەك ئاشۇرۇۋېتىلدى ، تېرىلغۇ ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىلا تەكتلىنىپ ، ئېتىز ئىشلىرى تۈجۈپلەپ ئىشلەنمىگەنلىكى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، سۇ بەك قىس بولغانلىقى ئۈچۈن ، مەھسۇلات كۆپلەپ تۆۋەنلەپ كەتتى ، ئاشلىقنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى 189.7 جىڭدىن 143.5 جىڭغا چۈشۈپ قالدى ، 1961 - يىلى يەنە 117.9 جىڭغا ، 1962 - يىلى 114.9 جىڭغا چۈشۈپ قالدى. پاختا مەھسۇلاتى تېخىمۇ ئېغىر ھالدا تۆۋەنلەپ ، 1959 - يىلدىكى 56 جىڭدىن ، 1960 - يىلى 28.3 جىڭغا چۈشۈپ قالدى.

1958 - يىلى ناھىيە بويىچە 2549 ئادەم باي ناھىيىسى ۋە پېچان قاتارلىق جايلارغا بېرىپ پولات - تۆمۈر تاۋلاش بىلەن شۇغۇللاندى ، 179 مىڭ 280 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، 17 مىليون 64 مىڭ تونىنا رودا قېزىلدى ، 6500 تونىنا كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىلدى ، 827 يەرلىك دومنا مەش سېلىندى ،لېكىن تاۋلاپ چىقىلغان تۆمۈرنىڭ ھەممىسى كېرەكسىز نەرسە بولۇپ چىقتى.

«چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» داۋامىدا ناھىيىدىكى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى ئالچاغا بېرىپ دەرەخ ئۇرۇقى يىغىشقا سەپەرۋەر قىلىندى ، بۇ ئارقىلىق ناھىيە بويىچە 200 مىڭ مو ساي كۆكەرتىلمەكچى ئىدى.

§ 8 . سوتسىيالىستىك تەربىيە

1962 ـ يىلى پارتىيە 8 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 10 ـ ئومۇمىي يىغىنى سىنىپىي كۈرەشنى كېڭەيتىۋەتكەن ، مۇتلەقلەشتۈرۈۋەتكەن ھالدا مۆلچەرلەپ ، « سىنىپىي كۈرەشنى ھەرگىز ئۇنۇتماسلىق كېرەك » دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، پۈتكۈل سوتسىيالىزمدىن ئىبارەت تارىخىي باسقۇچتا بۇرژۇئازىيە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ ھەمدە كاپىتالىزمنىڭ تىرىلىش خەۋپى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ دەپ قاراپ ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى .

كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، 1963 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى يەنى ئومۇمىي دائىرىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيىنى قانات يايدۇردى .

ئومۇمىي دائىرىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ئالدى بىلەن ناھىيىنىڭ « 1 ـ ماي » گۈڭشىسى ۋە « 1 ـ ئۆكتەبر » گۈڭشىسىنىڭ ئون ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ، 59 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئېلىپ بېرىلدى . ئومۇمىي دائىرىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيىگە جەمئىي 338 نەپەر ھەر دەرىجىلىك كادىر قاتناشتى . يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە دەسلەپتە ئەمگەك نومۇرىنى ئېنىقلاش ، ھېسابات ئېنىقلاش ، ئامبارنى ئېنىقلاش ، مال ـ مۇلۇكنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت « كىچىك تۆتنى ئېنىقلاش » ئاساس قىلىندى .

يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ، يېزىلاردا ئومۇمىي دائىرىدە ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتىگە بىرلەشتۈرۈلۈپ ، گۈڭشىلاردىكى كارخانا ، كەسىپىي ئورۇنلاردىمۇ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇشى كېرەك ئىدى . لېكىن كادىر كۆچى يېتىشمىگەنلىكتىن گۈڭشىلاردىكى كارخانا ، كەسىپىي ئورۇنلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىش مۇمكىن بولمىدى .

كېيىن مەركىزىي كومىتېت سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە يېتەكچى قىلىش ئۈچۈن ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ « نۆۋەتتىكى يېزا خىزمىتى توغرىسىدىكى بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدا قارار (لايىھە) » (يەنى « ئالدىنقى ئون ماددا ») ۋە « يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدىكى بەزى كونكرېت سىياسەتلەر توغرىسىدا بەلگىلىمە (لايىھە) » (يەنى « كېيىنكى ئون ماددا ») نى تۈزۈپ چىقتى . سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنىڭ مەزمۇنى سىياسەتنى ، ئىقتىسادنى ، ئىدىيىنى ، تەشكىلنى ئېنىقلاشتىن ئىبارەت تۆت جەھەتكە تەرەققىي قىلدى .

1964 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 80 نەچچە كادىر ئۈيۈشتۇرۇلۇپ ، « 1 ـ ئىيۇل » گۈڭشىسىنىڭ ئالتە چوڭ ئەترىتى ، 36 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە نۆۋەتتىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى . نۆۋەتتىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ئارقىلىق پۈتۈن گۈڭشىدا ئالتە چوڭ ئەترەت دەرىجىلىك ، 36 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى دەرىجىلىك كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى ، جەمئىيەت ئەزالىرى 1405 كە يېتىپ ، كەمبەغەل دېھقان ، تۆۋەن ـ ئوتتۇرا دېھقانلار ئومۇمىي سانىنىڭ 50 پرسەنتىنى ئىگىلىدى .

« 1 ـ ئىيۇل » گۈڭشىسىدا ئېلىپ بېرىلغان نۆۋەتتىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى داۋامىدا جەمئىي 206 كادىر تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي مەسىلىسى بارلار 182 نەپەر بولۇپ ، كادىرلار ئومۇمىي سانىنىڭ 88 پرسەنتىنى ئىگىلدى ، جەمئىي ئېنىقلاپ چىقىلغان خىيانەت ، ئوغرىلىق قىلىش ، ھايانكەشلىك قىلىش ، كۆپ يەپ ، كۆپ ئىگىلۋېلىش ، ئومۇمنىڭ مال ـ مۇلكىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش جە-

ھەتتىكى نەرسىلەرنىڭ قىممىتى نەق پۇلغا سۈندۈرغاندا (باھاغا سۈندۈرۈلگان نەق نەرسىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) 8315.07 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە خيانەتچىلىك قىلمىشى بار كادىر 81 نەپەر (خيانەت قىلغان ھەر خىل بۇيۇملىرىنىڭ قىممىتى نەق پۇلغا سۈندۈرغاندا 6284.24 يۈەن بولدى)، ھايانكەشلىك قىلمىشى بار كادىر ئۈچ نەپەر، كۆپ يەپ، كۆپ ئىگىلىۋېلىش قىلمىشى بار كادىر 18 نەپەر.

نۆۋەتتىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى داۋامىدا بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى بار پومپىچىك، باي دېھقان، ئەكسىلىنقىلابچى، بۇزۇق ئۇنسۇرلارغا قارشى كۈرەش قانات يايدۇرۇلۇپ، ئېغىر بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى بار تۆت خىل ئۇنسۇرلاردىن يەتتىسى كۈرەش قىلىندى.

كەلپىن ناھىيىسىدە ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى كادىرلارنىڭ ئىستىلى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا مەلۇم رول ئويناندى، بىراق «سول» ئىدىيىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان مەسىلىلەر سىنىپىي كۈرەشنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى ئىنكاسى دەپ قارالغاچقا، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىغا زەربە بېرىش دائىرىسى بەك كەڭ بولۇپ كېتىش، زەربە بېرىش بەك ئېغىر بولۇپ كېتىش خاتالىقى كېلىپ چىقتى. بولۇپمۇ ھەرىكەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە «ھەرىكەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ـ پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىش» دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغاچقا، دوست ـ دۈشمەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىلىپ، بىر قىسىم يولداشلارغا ئازار بېرىلدى.

§ 9. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»

1966 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا قانات يېيىپ كەتتى. بۇ، رەھبەرلىك قىلغۇچى خاتا ھالدا قوزغىغان، ئەكسىلىنقىلابىي گورۇھ پايدىلىنىپ كەتكەن، پارتىيىگە، دۆلەتكە ۋە ھەر مىللەت خەلقىغە ئېغىر بالايى ـ ئاپەتلەرنى كەلتۈرگەن ئىچكى مالىمانچىلىق بولدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» كەلپىندىكى ھەر مىللەت خەلقىغمۇ ئېغىر زىيانلارنى كەلتۈردى.

5 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە «پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنى قانات يايدۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلىش چوڭ يىغىنى» ئېچىلدى، 6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىگىچە ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردا 436 پارچە چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلاندى. 7 ـ ئايدا مەدەنىيەت، مائارىپ ساھەسىدە «بۇرژۇئازىيىنىڭ ئەكسىيەتچى ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى»، «جىن ـ شەيتانلار»، «گېزەندىلەر» نى پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش باشلاندى. 7 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مۇناسىۋىتى بىلەن يىغىپ تەربىيىلەندى. يىغىپ تەربىيىلەش ئەتىرىتىدە ۋاقىتلىق پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلۇپ، لى زىچياڭ قوشۇمچە شۇجىلىققا تەيىنلەندى. ناھىيىلىك پارتكوم 11 كىشىلىك خىزمەت ئەترىتى تەشكىللەپ، يىغىپ تەربىيىلەش ئەترىتىگە تەشۋىقات ـ تەربىيە خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى. 8 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت ئەترىتىنى ئەمەلدىن قالدۇردى. خىزمەت ئەترىتى يۇنىلىش، لۇشيەن خاتالىقى ئۆتكۈزدى ۋە بۇرژۇئا ئەكسىيەتچىل لۇشيەنىنى ئىجرا قىلدى، دەپ ئەيىبلەندى. مەكتەپلەردە قىزىل قوغدىغۇچىلار تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. قىزىل قوغدىغۇچىلار جەمئىيەتكە چىقتى، تۆت كونا (كونا ئىدىيە، كونا مەدەنىيەت، كونا يوسۇن، كونا ئادەت) نى بۇزۇش نامى ئاستىدا بەزى ماگىزىنلاردىكى تاۋارلار، ئائىلىلەردىكى مال ـ مۈلۈكلەر، ئاممۇي ئىمارەتلەر، كىشىلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكى قاتارلىقلاردىن «ئىنقىلاب» قا ئۇيغۇن ئەمەس دەپ قارالغانلىكى نەرسىلەر بىر-

دەك «فېئودالىزم ، كاپىتالىزم ، شيۇجېڭجۇيى» نىڭ نەرسىلىرى دەپ ئەيىبلىنىپ ۋەيران قىلىۋېتىلدى ، نۇر-غۇن كىتاب - ماتېرىياللار كۆيدۈرۈۋېتىلدى ، ناھىيىدىكى چوڭ - كىچىك مەسچىتلەر بۇزۇۋېتىلدى ، نۇرغۇن-لىرى چېقىۋېتىلدى . ئاياللارنىڭ ئۇزۇن چاچلىرى كېسىپ قىسقارتىۋېتىلدى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كاستيوم - بۇرۇلكا كىيىشىگە رۇخسەت قىلىنمىدى . 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ناھىيىلىك بانكىنىڭ كادىرى ئوسمان ئىلىك ، سابىق يۇرچى چوڭ ئەترىتى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى ھۆشۇر خۇدا بەردى ئاتالـ مىش «قۇربان قەمبەر (ھاكىم ، ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ دائىمىي ئەزاسى ، خەلق كومىتېتى پارتىيە گۇرۇپپىسـ نىڭ شۇجىسى) ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى» نىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى دېگەن جىنايەت بىلەن قولغا ئېلىنـ دى . 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قىزىل قوغدىغۇچىلار قۇربان قەمبەر قاتارلىق كىشىلەرنى تارتىپ چىقىرىپ كۆـ رەش قىلدى . 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدە قىزىل قوغدىغۇچىلارنى كۈتۈۋېلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ناھىيە دەرىجىلىك ئىدارىلەرنىڭ ئاممىۋى تەشكىلاتى قۇرۇلدى . شۇنىڭـ دىن كېيىن قۇربان قەمبەر ئەنزىسىگە ناھىيە بويىچە شەھەر ، يېزىلاردا 400 دىن ئارتۇق ئادەم چېتىلدى . 10 - ئايدا قىزىل قوغدىغۇچىلار كەڭ تۈردە ئالاقە باغلاشقا كىرىشتى ، ئوقۇتقۇچىلارنى يىغىپ تەربىيـ لەش ئېتىرىتى 13 ئوقۇتقۇچىغا «جازا بەرگەن» دىن كېيىن ، مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار جايلارغا بېرىپ پائالىيەت قىلىشقا باشلىدى . 1967 - يىلى 1 - ئايدا سىرت جايلاردىكى قىزىل قوغدـ ىغۇچىلار ئالاقە باغلاپ كەلپىنگە كەلدى ، كەلپىندىكى قىزىل قوغدىغۇچىلار سىرتقا ئالاقە باغلاشقا باردى . كەلپىن ناھىيىسىدىكى بىر قىسىم پارتىيە ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىندى . كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئورگانلاردا قىزىل ئىسيانچىلار قوماندانلىق شتابى ، «قىزىل بايراق» ئىسيانچىلار ئۆمىكى بىلەن «212» ئىسيانچىلار ئۆمىكى قۇرۇلدى . شىنجاڭ داشۆنىڭ كەلپىنلىك ئوقۇغۇچىلىرى كەلپىنگە كېلىپ «قىزىل جەڭگىۋار ئەترىتى» قۇردى ، ھەر قايسى ئاممىۋى تەشكىلاتلار ھوقۇق تالىشىشقا كىرىشتى ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ شەھەر - يېزىلىرى قالايمىقانلىشىپ كەتتى .

1967 - يىلى ئارمىيە ئۇچ ياردەم ، ئىككى ھەربىي (سانائەتكە ياردەم بېرىش ، يېزا ئىگىلىكىگە يارـ دەم بېرىش ، سولچىلارغا ياردەم بېرىش ، ھەربىي ئىدارە قىلىش ، ھەربىي تەلىم - تەربىيە) خىزمىتىنى باشلىدى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ، تەپتىش مەھكىمىسى ، سوت مەھكىمىسى ، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىگە قارىتا ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى ، ناھىيىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسىنى قۇـ رۇپ ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ تۇرلۇك خىزمەتلىرىگە رەھبەرلىك قىلدى ، ھەر قايسى ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئارىسـ دا «پادىشاھنى قوغداش» بىلەن «ئىسيان كۆتۈرۈش» نى دەۋرىي قىلغان ھالدا كۆرەش قانات يېيىپ كەتتى . ماۋجۇشىغا بولغان ساداقەتنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا ھەر كۆـ نى ئوقۇش ، ھەر كۈنى ئاڭلاش ، ھەر كۈنى يادلاش ، ئۇزۇندە تېمى سېلىش يولغا قويۇلدى ، ئاتالمىش «فېئودالىزم ، كاپىتالىزم ، شيۇجېڭجۇيى» نىڭ ۋەكىللىرى تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىندى . 1969 - يىلـ نىڭ بېشىدا «7972» قىسىم ئادەم ئەۋەتىپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ «ئۇچ ياردەم ، ئىككى ھەربىي» خىزمىتىگە قاتناشتۇردى . 4 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى . ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئەزالىرى ئىنقىلابىي كادىرلار ، ھەربىيلەر ۋەكىللىرى ، ئاممىۋى تەشكىلات ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپتى . شۇـ نىڭدىن كېيىن ، پۈتۈن ناھىيىدە ھەر دەرىجىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار ، ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى . 5 - ئاينىڭ 9 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىككى چوڭ تەرەپتىكى ئۇچ تەشكىلات بىرلىشىش كېلىشىمى ئىمزالاپ ، ئۇچ چوڭ تەشكىلاتنىڭ باش شتابىنى ئەمەلدىن قالدۇردى .

1970 - يىلى سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش ۋە بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش (ئەكسىلئىـ نقىلابىي بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش ، خىيانەتچىلىك ، ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش ، ھايانـ كەشلىككە قارشى تۇرۇش ، ئىسراپچىلىق ، بۇزۇپ - چېچىشقا قارشى تۇرۇش) ھەرىكىتى باشلاندى . ھەـ

رىكەت داۋامدا لىن بياۋ ـ جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنىڭ بۇزغۇنچىلىقىنىڭ تەسىرى ۋە تەرەپباز-لىقىنىڭ كاساپىتىدىن ناھىيە بويىچە جەمئىي 1886 ئادەم تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىندى. بۇ ، پۈتۈن ناھىيىدىكى ھەربىرىكەتكە قاتناشقان ئادەم سانىنىڭ 9.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. شۇ چاغدا پۈتۈن ناھىيىدە-كى ئىدارە ـ ئورگانلاردا 500 دىن ئارتۇق كادىر بولۇپ ، تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىنغىنى 147 نە-پەر ، ئومۇمەن ، تارىخىي مەسىلىسى بارلار ، ئائىلە ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى بىر قەدەر مۇرەككەپلەر ياكى چەت ئەللىكلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بارلار ، ئۇنتۇمۇشتە مەلۇم خاتالىق ئۆتكۈزگەنلەر ، چەت ئەل رادىئوسىنى ئاڭلىغانلار ، شۇ چاغدىكى سىياسەتنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن بولمىغان گەپتىن بىر ـ ئىككى ئېغىز قىلىپ قوي-غانلار ، ئاساسا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ناچارلار ياكى مەلۇم كىشىلەر بىلەن شەخسىي ئاداۋىتى بارلار بە-رەر كىشى تەرىپىدىن ئىسمى ئاتالسىلا ، تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىندى ، ناھىيە بويىچە 383 ئائىلە ئاختۇرۇلدى ، 265 ئادەم سولاندى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامدا ئاساسا « ئۈچ ئۆز ، بىر كۆتۈرە » (قالدۇرۇق يەر ، ئەركىن بـا-زار ، پايدا ـ زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولۇش ۋە مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە كۆتۈرە بېرىش) نى تەنقىد قـە-لىشقا ، كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقىنى كېسىشكە قوزغىتىلدى. 1970 ـ يىل 5 ـ ئايدا « 1 ـ ئۆكتەبر » گۈڭشې-سىدا بىر قېتىمدىلا گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ 3870 تۈياق چوڭ ـ كىچىك قالدۇرۇق چارۋىسى ، 334 شەخسىي ھارۋىسى ، 48 مو بېغى مۇسادىرە قىلىندى. بۇ ، دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىغا ئىنـ-تايىن زور زەربە بولدى. ئىشلەپچىقىرىش بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ ، ئاممىنىڭ تۇرمۇشى زور دەرىجىدە تۆ-ۋەنلەپ كەتتى. ناھىيە بويىچە 11 چوڭ ئەترەتنى تەكشۈرۈشتىن قايتىغاندا ، جەمئىي 2325 ئۆيلۈك دېھقان ، چارۋىچى كوللېكتىپقا قەرزدار بولۇپ قالغان ، بۇ ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 78 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي قەرزى 400 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن.

ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيە بازىرىدا زىيالىي ياشلار يېزىغا چۈشۈشكە باشلىدى ، ئۇلار كەمبەغەل دېھقان ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن ئارايىماق كەنتىگە باردى ، كېيىن ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى ۋە قالما چوڭ ئەترىتىگە بېرىپ قايتا تەربـە-يە ئالىدىغان بولدى. مەكتەپلەردە « ئوقۇش ئەسقاتمايدۇ نەزەرىيىسى » بىر مەزگىل ئەۋج ئېلىپ ، مەكتەپ مائارىپى ئېغىر كاشىلا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى.

1976 ـ يىل 10 ـ ئايدا « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ، ئون يىللىق قالايمقانـ-چىلىقنى پەيدا قىلغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » ئاياغلاشتى.

§ 10 . پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش

1976 ـ يىل 10 ـ ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋاڭ خۇگۇبن ، جاڭ چۈنچياۋ ، جياڭ چىڭ ، ياۋ-ۋېنيۈەن ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنى بىر يولىلا تارمار قىلىپ ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » كەلتۈرۈپ چىقار-غان ئون يىللىق ئىچكى قالايمقانچىلىققا خاتىمە بەردى.

1978 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا مەركەزنىڭ يولىورۇقى ۋە ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، كەلپىن ناھىيىسىدە پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش ۋە « ئىككىگە زەربە بېرىش » (لىن بياۋ ، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ »نىڭ پارتىيىنى ئۆزگەرتىپ ھوقۇق تارتىۋېلىش جىنايىتىنى تېخىمۇ پاش قـە-لىش ؛ لىن بياۋ ، « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » نىڭ ئىنتايىن سول لۇشىيەنىنى تەنقىد قىلىش ، ئۇرۇش ، چې-قىش ، بۇلاش بىلەن شۇغۇللانغانلارنى ، مالىيە ئىنتىزامىغا خىلاپلىق قىلغانلارنى ئېنىقلاش ، سىنىپىي دۈش-

مەنلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش ، خىيانەتچىلىك ، ئوغرىلىق ، ھايانكەشلىككە زەربە بېرىش) ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ھەرىكەت بىر يىلدىن ئارتۇق داۋام قىلىپ ، 1979 - يىلى ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشتى .

1978 - يىلنىڭ بېشىدىن 1978 - يىل 10 - ئايغىچە بولغان ۋاقىت ھەرىكەتنىڭ 1 - باسقۇچى بولـ دى ، بۇ باسقۇچتا ، ئالدى بىلەن پۈتۈن ناھىيىدىكى كادىرلار ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەركەزنىڭ ھۇججـ تىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى ، پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخاـ نىسى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ، ناھىيىلىك پارتكومـ نىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى بولدى.ئىشخانىدا بەش نەپەر مەخسۇس خادىم بوـ لۇپ ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىر نەپەر دائىمىي ئەزاسى ئىشخانىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. گۇڭـ شىي ، زاۋۇت ، كان ، ئىدارە - ئورگانلاردىمۇ مۇناسىپ تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ ، ئامما پاش قىلغان مەسىلـ لەر تەكرار ، چوڭقۇر ، ئىنچىكە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىندى .

ھەرىكەتنىڭ 2 - باسقۇچى 1978 - يىل 10 - ئايدا باشلاندى ، بۇ باسقۇچتا « ئىككىگە زەربە بېـ رىش » ئاساس قىلىندى. ناھىيىلىك پارتكوم ئەسلىدىكى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بىلەن ئىشخانىدىكى كاـ دىرلارنى تەڭشەپ تولۇقلىدى ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىر دائىمىي ئەزاسى قىشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى تۇتـ قاندىن سىرت ، باشقا دائىمىي ئەزالارنىڭ ھەممىسى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا قاتناشتى ، ئىشخانا خادىملـ رى ئەسلىدىكى ئالتە ئادەمدىن 11 ئادەمگە كۆپەيتىلدى ، ھەر قايسى گۇڭشي ، زاۋۇت - كان ، مەكتەپلەرـ دىمۇ پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش ، زەربە بېرىش تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى تولۇقلاندى ، ھەر قايسى ئورۇنلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇلى قوماندانلىق قىلدى .

ھەرىكەت داۋامدا « قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى » ئەنزىسى ئۈزۈل - كېسىل ئاقلاندى ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ، ئەنزىگە چېتىلغان كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. تەپسىلىي تەكشۈرۈش ، ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئارقىلىق « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامدا غەيرىي نورمال سەۋەب بـ لەن ئۆلگەن بەش ئادەمنىڭ ئەھۋالى ۋە مېيىپ قىلىۋېتىلگەن تۆت ئادەمنىڭ ئەھۋالى ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاپ چىقىلدى. ئامما پاش قىلغان ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامدا ئۇرۇش - چېقىش ، بۇلاش ، ئاختۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغان 16 كىشىنىڭ مەسلىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، يەتتە ئاـ دەم خىيانەتچىلىك ، ئوغرىلىق ، ھايانكەشلىك قىلغانلىقى سەۋەبىدىن « ئىككىگە زەربە بېرىش » ئوبيېكتى قىلىندى ، ئىككى ئادەم قولغا ئېلىنىپ قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى ، بىر ئادەم پارتىيىدىن چىقىرىلىپ ، خىزمەتتىن ھەيدىلىپ ، بۇزۇق ئۇنسۇر قالپىقى كىيدۈرۈلدى ، ئىككى ئادەمگە مەمۇرىي جازا ، پارتىيە ئىنتـ زامى جازاسى بېرىلدى ، ئىككى ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، توقۇز كىشىنىڭ باشقا مەسىلىلىرى ئېنىقلىنىپ ۋە بىر تەرەپ قىلىنىپ ، ئۈچ كىشىگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاـ سى بېرىلدى ، ئالتە كىشىگە تەنقىد - تەربىيە بېرىلدى .

§ 11 . سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

كەلپىن ناھىيىسىدە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى 1978 - يىل 6 - ئايدا باشلاندى ، ناھىيـ دە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، بۇ خىزمەت 1986 - يىلى ئاخىرلاشتى ، جەمئىي 318 ئادەم (ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغانلار 257) ئۆستىدە سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 255 نەپەر ، ئىشچى 63 نەپەر . 22 ئادەم ئۆستىدە چىقىرىلغان ئەسلىدىكى يەكۈن ساقلاپ قېلىندى ،

بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 21 نەپەر ، ئىشچى بىر نەپەر .

سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئارقىلىق « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان يولداشلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئۇلارغا زورلاپ تېگىلغان خاتا يەكۈن ئاغدۇرۇپ تاشلاندى ھەم ئۇلار تارتقان ئىقتسادىي زىيان تۆلەپ بېرىلدى ، ناھەق ، يالغان ، خاتا ئەنزىلەر تۈزىتىلدى .

« قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى » ئەنزىسى ئۇزۇل ـ كېسىل ئاقلىنىپ ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ، ئەنزىگە چېتىلغان كادىر ۋە ئاممىنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا ئەنزىسى تۈرغۈزۇلغان 174 كىشى (بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 136 نەپەر ، ئىشچى 38 نەپەر) نىڭ مەسلىسى تەكشۈرۈلۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 135 كىشىگە 94 مىڭ يۈەن مائاش تولۇقلاپ بېرىلدى ، 11 ئائىلىدىن قانۇنسىز ئېلىپ كېتىلگەن ، قىممىتى 8000 يۈەندىن ئاشىدىغان مال ـ مۈلۈك قايتۇرۇپ بېرىلدى .

1966 ـ يىلدىن 1977 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى جەمئىي 41 كىشىنى تۆتۈپ تۇرغاندى ، قايتا تەكشۈرۈپ سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئارقىلىق تامامەن خاتا قىلىنغان 31 كىشىنىڭ نامى تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . بەش كىشى ئۇستىدە چىقىرىلغان ئەسلىدىكى قارار ساقلاپ قېلىندى ، قىسمەن خاتا قىلىنغان بەش كىشىنىڭ نامى قىسمەن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

سوت مەھكىمىسى قوبۇل قىلغان « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدىكى ئەنزە 60 بولۇپ ، قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق 49 ئەنزە ئۇستىدىكى ئەسلىدىكى ھۆكۈم ساقلاپ قېلىندى ، بەش ئەنزە جىنايى جازادىن كەچۈرۈم قىلىندى ، ئالتە ئەنزە ئاقلاندى .

1978 ـ يىل 11 ـ ئايدا ناھىيىدە سابىق گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان خادىملىرى ئۇستىدە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، ھەقىقەتكە قايتقان 21 خادىم ئۇستىدە سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، ھەقىقەتكە قايتقان 45 خادىمغا ھەقىقەتكە قايتقانلىق گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى .

1979 ـ يىلى مەركەزنىڭ ھۇججىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، 127 نەپەر تۆت خىل ئۇنسۇر (پومپىشچىك ، باي دېھقان ، بۇزۇق ئۇنسۇر ، ئەكسىلئىنقىلابچى)نىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە 1957 ـ يىلى خاتا ھالدا ئوڭچى قىلىپ ئايرىلغانلارنىڭ ھەممىسى ئاقلىنىپ ، خاتالىق تۈزىتىلدى .

سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش داۋامىدا 42 نەپەر زىيالىي ئۇستىدە ئالاقىدار سىياسەتلەر ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، ناھەق ، يالغان ، خاتا ئەنزىلەر تۈزىتىلدى . 1986 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتى ئايىغلاشقاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك پارتكوم يەنە 1988 ـ يىلى مەخسۇس زىيالىيلار سىياستىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسىنى قۇرۇپ ، بۇرۇن قېيقالغان مەسىلىلەرنى ، مەسىلەن ، مائاش ، ستاژ مەسىلىسى ، يېزا نوپۇسىنى شەھەر نوپۇسىغا ئۆزگەرتىش مەسىلىسى ، پەرزەنت ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىسى ، ئۆز كەسپى بويىچە خىزمەتكە قويۇش مەسىلىسى ، ئەر ـ خوتۇنلار ئىككى جايدا بولۇپ قېلىش مەسىلىسى قاتارلىقلارنى مۇۋاپىق ھەل قىلدى ھەمدە بىر تۈركۈم زىيالىيلارنى رەھبەرلىك ئورۇنغا ئۆستۈردى ، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ بەش كىشىنى ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلىققا ، 48 كىشىنى رايون دەرىجىلىك كادىرلىققا ، 60 نەچچە كىشىنى بۆلۈمچە دەرىجىلىك كادىرلىققا ئۆستۈردى .

سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش داۋامىدا « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن بۇرۇن قېيقالغان مەسىلىلەرمۇ ئەستايىدىل بىر تەرەپ قىلىندى . 1957 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان ، 60 ـ يىللارنىڭ بېشىدا شەرەپ بىلەن چېكىندۈرۈلگەن 67 كىشى (بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 24 نەپەر ، ئىشچى 23 نەپەر)گە ئۆلچەم بويىچە ھەر ئايدا تۇرمۇش يارىدەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلىدىغان بولدى ؛ 1958 ـ يىلى خاتا ھالدا بۇزۇق ئۇنسۇر قالپىقى كىيدۈرۈلگەن بەش كادىرنىڭ نامى ، خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ « تۆتنى ئېنىقلاش » تا خىزمىتىدىن قالدۇرۇلغان 14 كادىر خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

ئون ئالتىنچى قىسىم

خەلق ئىشلىرى . ئەمگەك ـ كادىرلار ئىشلىرى

ئون ئالتىنچى قىسىم

خەلق ئىشلىرى . ئەمگەك ـ كادىرلار ئىشلىرى

I باب

خەلق ئىشلىرى

§ 1 . نىكاھ تىزىملاش

1950 ـ يىلدىن باشلاپ ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى (جۈملىدىن ھەر قايسى رايونلاردىكى خەلق ئىشلىرى يارده‌مچىلىرى) نىكاھ قانۇنى بويىچە نىكاھ تىزىملاش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. 1950 ـ يىلى 28 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، بەش جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1957 ـ يىلى 334 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 63 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1959 ـ يىلى 134 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ،33 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1961 ـ يىلى 328 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ،123 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛1962 ـ يىلى 482 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 120 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1963 ـ يىلى 396 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 26 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1980 ـ يىلى 221 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 172 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1981 ـ يىلى 258 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 49 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1983 ـ يىلى 396 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 26 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1984 ـ يىلى 318 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 76 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1985 ـ يىلى 224 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى ، 58 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى ؛ 1989 ـ يىلى 332 جۈپ ئەر ـ ئايال تۇرمۇش قۇرۇشقا تىزىملاتتى (بۇنىڭ ئىچىده 1 ـ قېتىم توي قىلغانلار 220 جۈپ ، 2 ـ قېتىم توي قىلغانلار 82 جۈپ ، 3 ـ قېتىم توي قىلغانلار 30 جۈپ) ،98 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھتىن ئاجرىشىشقا تىزىملاتتى (بۇنىڭ ئىچىده سوت مەھكىمىسگە يوللىنىپ بىر تەرەپ قىلىنغانلار 13 جۈپ ، مۇرەسسە ئارقىلىق پىنسىقانلار 16 جۈپ) .

1989 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 1980 - يىلدىن بۇيانقى نىكاھ تىزىملاش خىزمىتىنى خۇلاسىلەپ ، نىكاھ ئارخىپلىرىنى تۈرغۇزۇشنى ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە يېزا - بازارلار ئارا نىكاھ ئارخىپلىرىنى تۈرغۇزۇشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان تەكشۈرۈش ، سىلىشتۇرۇپ باھالاش ئىلىپ باردى ، بۇنىڭدا يۇرچى يېزىسى بىرىنچىلىككە ئېرىشتى . ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 1980 - يىلدىن بۇيانقى نىكاھ تىزىملاش خىزمىتىدىن ئارخىپ تۈرغۇزدى ھەم تەلەپ بويىچە 101 نىكاھ ئارخىپىنى تۈرغۇزۇپ ، ۋىلايەت بويىچە سىلىشتۇرۇپ باھالاشتا ئىككىنچىلىككە ئېرىشىپ ، 500 يۈەن پۇل بىلەن مۇكاپاتلاندى .

§ 2 . قۇتقۇزۇش

1 . ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش

مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) دىن ئىلگىرى ، ئەينى ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ھېچقانداق قۇتقۇزۇش ئورگىنى بولمىغانلىقتىن ، تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەن چاغلاردا نۇرغۇن كىشىلەر يۇرتلىرىنى تاشلاپ ، ياقا يۇرتلارغا چىقىپ كېتىپ تىرىكچىلىك قىلغان . مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) كەلپىندە ئېھتىيات ئاشلىق كومىۋناسى قۇرۇلغان . قەھەتچىلىك بولغاندا ، كومىۋنا توپلىغان ئاشلىقنى دېھقانلارغا تارقىتىپ بەرگەن ، بۇ مەلۇم دەرىجىدە قۇتقۇزۇش رولىنى ئوينىغان . لېكىن ھۆكۈمەت ھەر يىلى ئالۋاڭ - ياساقنى كۆپەيتكەنلىكتىن ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى كۇندىن - كۇنگە ناچارلاشقان . ئىنتايىن ئاز مىقداردىكى ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ئەمەلىي ئېھتىياجنى زادىلا قاندۇرالمىغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ ، قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى . شۇ يىلى 566 يۈەن ئاجرىتىلىپ ، 45 ئائىلىدىكى 101 كىشىگە قۇتقۇزۇش بېرىلدى ، ئاساسا ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ، بىر - بىرىگە يار-دەم بېرىشكە سەپەرۋەر قىلىندى . 1957 - يىلى ناھىيە بويىچە 250 نەپەر كادىر 6500 يۈەن ئىئانە توپلاپ ، 357 نامرات دېھقانلىق قېينىچىلىقنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەم قىلدى . 1962 - يىلى دۆلەت 11 مىڭ 210.30 يۈەن تۇرمۇش قۇتقۇزۇش خراجىتى ئاجرىتىپ ، 1426 كىشىگە تارقىتىپ بەردى . 1963 - يىلى ناھىيە بويىچە 116 « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە » ، 234 كىشى ، 355 قېينىچىلىقى بار ئائىلە ، 1194 ئادەم بولۇپ ، « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە » لەرنىڭ نورما ئاشلىقىنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ھۆددىگە ئېلىپ تەمىنلەپ بەردى . شۇ يىلى خەلق ھۆكۈمىتى 11 مىڭ 59 .532 يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى تارقاتتى . بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلارغا تارقىتىلغان ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى 10 مىڭ 813.20 يۈەن . شۇ يىلدا ناھىيە بويىچە ئىككى ئورۇندا قېرىلار سانىتورىيىسى قۇرۇلۇپ ، ئىگە - چاقسىز قېرىلاردىن 20 ئادەم قوبۇل قىلىندى . 1965 - يىلى ناھىيە بويىچە نورما ئاشلىق سېتىۋېلىش ئۈچۈن 38 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش خراجىتى تارقىتىلدى ، 489 مىڭ 341 جىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىنىپ نامرات ئائىلىلەرگە تارقىتىپ بېرىلدى ؛ كېيىم - كېچەك ۋە باشقا ئىشلار ئۈچۈن 21 مىڭ 245 يۈەن قۇتقۇزۇش خراجىتى تارقىتىلدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا قۇتقۇزۇش خىزمىتى ناھايىتى زور تەسىرگە ئۇچراپ ، خەلق-نىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئومۇميۈزلۈك تۆۋەنلەپ كەتتى . 1980 - يىلدىن كېيىن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خىز-مىتى يەنە نورمال ئىشلىنىشكە باشلىدى .

1984 - يىلى ناھىيە بويىچە ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش بېرىلىدىغان 1345 ئائىلە ، 6423 ئادەم تىزىملاندى (بۇ ، ناھىيىدىكى ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 21 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) . خەلق ھۆكۈمىتى 505 ئائىلە ، 2029 ئادەمگە 62 مىڭ 500 يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى ئاجرىتىپ ، 193 ئېشەك ، 117 ئېشەك ھارۋە-

سى ، 295 قوي ، ئۆچكە سېتىۋېلىپ تارقىتىپ بەردى ؛ ناھىيە بويىچە ، 58 « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » ، 76 ئادەم بولۇپ ، خەلق ھۆكۈمىتى 31 .7796 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلىغا نورما ئاشلىقى ، كىيىم ـ كېچەك سېتىۋېلىپ ، 3318 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلىغا ، رەخت ، ئوتۇن ، كىگىز ، يوتقان ، كۆرپە ، ئاياغ كىيىم ۋە باش كىيىم ئېلىپ « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » لەرگە تارقىتىپ بەردى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1950 ـ يىلدىن 1958 ـ يىلغىچىلىك ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ـ1

يىللار	قۇتقۇزۇلغان ئائىلە	ئادەم سانى	سومما (يۈەن)
1950	45	101	566
1951	40	47	240
1952	101	259	600
1953	104	332	888
1954	68	71	720
1955	156	431	2542
1956	482	1349	5434
1957	358	1968	4467
1958	412	991	3423

1981 ـ يىلدىن باشلاپ يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈلگەن ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغانلىقتىن ، ئەسلىدىكى « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » لەر ، قېينىچىلىقى بار ئائىلىلەر يېڭىباشتىن باھالاپ چىقىلدى . ناھىيە بويىچە « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » 16 ، ئادەم سانى 18 بولۇپ ، ئۇلارغا بىر يىل ئىچىدە 30 .119 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى . « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » لەرنىڭ نورما ئاشلىقىنى يەنىلا كوللېكتىپ ھۆددىگە ئېلىپ تەمىنلىدى .

1983 ـ يىلى « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » ، قېينىچىلىقى بار ئائىلىلەر يەنە يېڭىباشتىن باھالاپ چىقىلدى . ناھىيە بويىچە « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » 58 ، ئادەم سانى 76 ، قېينىچىلىقى بار ئائىلە 1260 ، ئادەم سانى 5893 بولۇپ ، بىر يىلدا 46 مىڭ 08 .928 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى .

1984 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش بېرىلگەن 423 ئائىلە ، 1945 ئادەم بولۇپ ، 40 مىڭ 37 .193 يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى تارقىتىلدى . 1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش بېرىلگەن 603 ئائىلە ، 1317 ئادەم بولۇپ ، 33 مىڭ 15 .301 يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى تارقىتىلدى . 1986 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش بېرىلگەن ئائىلە 411 ، 1828 ئادەم بولۇپ ، 37 مىڭ86 .663 يۈەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى تارقىتىلدى . 1989 ـ يىلى 62 « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » نىڭ كىيىم ـ كېچەك ، ئوتۇنىنى يېتەرلىك يەتكۈزۈپ بېرىشكە كاپالەتلىك قىلىندى ؛ 588 ئائىلە ، 2837 ئادەمگە 40 مىڭ جىڭ قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ، 235 قۇر كىيىم ـ كېچەك ، 35 يوتقان ـ كۆرپە ، 308 ھارۋا ئوتۇن ۋە 1.5 تونىنا خميىۋى ئوغۇت يەتكۈزۈپ بېرىلىپ ، جەمئىي 13 مىڭ 409 .65 يۈەن سەرپ قىلىندى . ھېيت ـ بايراملاردا « بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلدىغان ئائىلە » لەرگە 70 كىلوگرام گۆش ۋە 70 كىلوگرام سۇ يېغى ھەل قىلىپ بېرىلدى ھەمدە مۇئاۋىن ھاكىم مەھەممەت مۇسانىڭ يېتەكچىلىكـ

دە ھەر ساھەدىكىلەر « بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە » لەرگە 2500 كىلوگرام ئۇن يەتكۈزۈپ بەردى. ناھىيدە قېرىلار ساناتوريىسى قۇرۇلۇپ ، ئون ئېغىزلىق ئۆي سېلىنىپ ، سىم كارۋات ، يوتقان ـ كۆرپە ، كىگىز سېتىۋېلىنىپ ، تۇرمۇشتا ئۆز ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان قېرىلاردىن يەتتە كىشى قوبۇل قىلىندى. شۇ يىلى 35 مىڭ يۇەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ، 93 مىڭ يۇەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى.

2 . نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش

1985 ـ يىلى ئاپتونوم رايون كەلپىن ناھىيىسىنى شىنجاڭدىكى ئون نامرات ناھىيىنىڭ بىرى قىلىپ بېكىتتى. ناھىيە بويىچە جەمئىي 1330 نامرات ئائىلە ، 6393 ئادەم بار بولۇپ ، بۇلار ئىچىدە چارۋىچى 74 ئائىلە ، 776 ئادەم.

1985 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە مەركەز ۋە ئاپتونوم رايون كەلپىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنى ياخشىلاپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئىقتىدارىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ، ھەر يىلى مالىيە جەھەتتىن قوشۇمچە ياردەم بەرگەندىن سىرت ، يەنە كەلپىن ناھىيىسىگە 1 مىليون 950 مىڭ يۇەن نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش پۇلى ئاجرىتىپ بەردى.

ئاپتونوم رايونلۇق تەرەققىيات ئىشخانىسى 1987 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىگە 1 مىليون 610 مىڭ يۇەن ئۆسۈمسىز قەرز پۇلى بەردى. بۇنىڭ ئىچىدە 1114 ئائىلىگە 970 مىڭ يۇەن ئۆسۈمسىز قەرز پۇل بېرىلدى ؛ ئۆرۈك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا 478 مىڭ يۇەن ، ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتىغا 20 مىڭ يۇەن ، گەزلىك يېزىلىق فوسفور كېنىغا 10 مىڭ يۇەن ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا 11 مىڭ يۇەن ، تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزلارنى ئۆزگەرتىشكە 121 مىڭ يۇەن قەرز بېرىلدى. بۇلاردىن باشقا ، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىغا 28 مىڭ 600 يۇەن ، مىللەتلەر ئىشلىرى تارماقلىرىغا 20 مىڭ يۇەن ، دېھقانچىلىقنى باشقۇرۇش تارماقلىرىغا 30 مىڭ يۇەن ، سەھىيە ، داۋالاش تارماقلىرىغا 5000 يۇەن ئاجرىتىپ بېرىلدى.

ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى 1985 ـ يىلدىن 1987 ـ يىلغىچە 14 مىليون 637 مىڭ يۇەن نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش قەرز پۇلى تارقاتتى. 1985 ـ يىلى 2 مىليون 766 مىڭ يۇەن تارقاتقان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 1974 نامرات دېھقان ـ چارۋىچى ئائىلىسىگە 923 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىندى. 1986 ـ يىلى 4 مىليون 173 مىڭ يۇەن تارقاتقان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 3963 دېھقان ـ چارۋىچى ئائىلىسىگە 1 مىليون 421 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىندى. 1987 ـ يىلى 7 مىليون 698 مىڭ يۇەن تارقاتقان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 5548 قېينىچىلىقى بار دېھقان ـ چارۋىچى ئائىلىسىگە 3 مىليون 199 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىندى. يۇقىرىقى خراجەت ئارقىلىق دېھقان ـ چارۋىچىلار 170 تونىنا خميىۋى ئوغۇت ، 3900 كىلوگرام سۇپەتلىك ئۇرۇق ، 4600 كۈادرات مېتر سۇلياۋ يوپۇق ، 252 تۇياق نەسىللىك چارۋا ، 260 رېزىنكە چاقلىق ھارۋا ، 555 ئېشەك ، 235 سىير (ئىنەك) ، 10 مىڭ 619 ئۆچكە ، 108 مىڭ كىلوگرام يەم ـ بوغۇز ، 164 قوي ، 171 تۆگە ، 36 قول تراكتورى ، ئون دىزىل ماشىنسى ، 12 ئۇن ۋە ياغ تارتىش ماشىنسى ، 16 چوڭ تراكتور ، 906 تونىنا دىزىل مېيى ، 88 مىڭ تۈپ ھەر خىل كۆچەت ، 53 مىڭ 500 كىلوگرام نورما ئاشلىقى سېتىۋالىدى ، 261 ئېغىزلىق ئۆي سالدى ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، 538 ئائىلە (قېتىم) قول سانائەتچىگە ، 1726 ئائىلە (قېتىم) سودىگەرگە ، 401 نامرات ئائىلىگە داۋالىنىش ، توي قىلىش قەرز پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى.

1988 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى 799 نامرات ئائىلىگە (شۇ يىلى يار ـ يۆلەك بولۇنىدىغان نامرات ئائىلىنىڭ 45.9 پرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) 340 مىڭ يۇەن (نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش مەبلىغى ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 59.8 پرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ) نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش مەبلىغى تارقىتىپ بەردى. شۇ يىلى 376 ئائىلە ، 1518 ئادەم نامراتلىقتىن قۇتۇلدى.

كەلپىن ناھىيىسى 1989 - يىلى نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىپ ، ناھىيە بويىچە ئۇچ دەرىجىلىك نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش ئاپپاراتىدىن 28 نى قۇردى ، بۇنىڭغا 118 ئادەم سەپلەندى . « ئۇچ يىلدا كۆپ قىسمى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ، بەش يىلدا نامراتلىقتىن ئاساسىي جەھەتتىن قۇتۇلۇش » نىشانى بويىچە « قوساقنى توق ، كىيىمنى پۈتۈن قىلىش قۇرۇلۇشى » كۈچەپ ئېلىپ بېرىلىپ ، نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى . 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردا كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن كىرىم 252.02 يۈەنگە يەتتى . 1987 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە 1114 ئائىلىگە 970 مىڭ يۈەن نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش ئۆسۈمسىز قەرز پۇلى تارقىتىلدى . 969 ئائىلە ، 3967 ئادەم نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، بۇ جەمئىي يار - يۆلەك بولۇنغان نامرات ئائىلىنىڭ 73 پىرسەنتنى ، ئاھالىنىڭ 62 پىرسەنتنى ئىگىلىدى .

1990 - يىلغىچە 1985 - يىلدىكى 1330 نامرات ئائىلە (6393 ئادەم) ئاربسىدىكى 1203 ئائىلە (5682 ئادەم) نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، نامراتلىقتىن قۇتۇلغان ئائىلە يار - يۆلەك بولۇنغان ئائىلە سانىنىڭ 90.45 پىرسەنتنى ، ئادەم سانى 88.87 پىرسەنتنى تەشكىل قىلدى .

§ 3 . ئېتىبار بېرىش ۋە نەپەقە بېرىش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ھەر يىلى باھار بايرىمى ۋە « 1 - ئاۋغۇست » ئارمىيە بايرىمى مەزگىللىرىدە ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، ھال سوراش خېتى يېزىپ ، ھال سوراش گۈرۈپپىسى تەشكىللەپ ، سۆھبەت يىغىلىرىنى ئېچىپ ، قۇربان بولغان ھەربىيلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان ، قايتقان ۋە چېكىنگەنلەردىن ھال سورىدى ھەم ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىللەپ بىكتۇەننىڭ مەيدانلىرى ، قوراللىق ساقچى قىسمىغا بېرىپ ھال سوراش پائالىيىتى ئېلىپ باردى .

1960 - يىلدىن باشلاپ قىسمەن ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىغا ھەر ئايدا قەرەللىك مۇقىم قوشۇمچە يارەم بېرىش يولغا قويۇلدى ، مېيىپ ھەربىيلەرگە نەپەقە پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى . 1979 - يىلدىن كېيىن ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىنىڭ شەرتى كەڭ قويۇۋېتىلىپ ، بىر تۈركۈم ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرى كۆپەيتىلدى . قەرەللىك بېرىلىدىغان قوشۇمچەيارەم ئۆلچىمى 24% ئۆستۈرۈلدى . مېيىپلارغا بېرىلىدىغان نەپەقە پۇلى ئۆلچىمى 30% ئۆستۈرۈلدى . 1984 - يىلى ناھىيە بويىچە ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتى 227 ئائىلە ، 1605 ئادەم (105 ئائىلە ، 623 ئادەم يېزىدا) بولۇپ ، بۇنىڭ ئارىسىدا ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى 35 ئائىلە ، 211 ئادەم (12 ئائىلە ، 68 ئادەم يېزىدا) ، مېيىپ ھەربىي بىر نەپەر ، ئىگە - چاقسىز بوۋاي بىر كىشى (يېزىدا) ، مېيىپ خىزمەتچى خادىم ئۇچ نەپەر ، ھەربىي سەپتىن قايتقانلار 47 ئادەم (29 ئادەم يېزىدا) ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەر 615 ئادەم (105 ئادەم يېزىدا) ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى بىر ئائىلە (يېزىدا) ، قەرەللىك تۇرمۇش يارەم پۇلى بېرىلىدىغانلار 24 نەپەر بولۇپ ، بۇلارنىڭ ئالتە نەپىرى شەھەردە ، 18 نەپىرى يېزىدا .

ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش ئۆسۈلى — ئېتىبار بېرىش پۇلىنى ، يېرىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشتىن سىرت ، تۇرمۇشتا قىينچىلىقى بارلارغا ۋاقتىلىق قوشۇمچە يارەم پۇلى بېرىشتىن ئىبارەت بولۇپ ، بىر يىلدا كۆپ بولغاندا ، 150 يۈەن ، ئاز بولغاندا 100 يۈەن بېرىلدى ؛ مېيىپ ھەربىيلەرگە ھەر يىلى 242 يۈەن ، ئىنقىلابىي قوربانلار ئائىلىسىگە ھەر ئايدا 60 يۈەن بېرىلدى . ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتلىرىدىن قەرەللىك قوشۇمچە يارەم بېرىلىدىغان نامرات ئائىلىلەرگە ھەر ئايدا كىشى بېشىغا

25 يۈەن بېرىلدى.

1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتى 185 ئادەم بولۇپ ، بۇلار ئىچىدە ھەربىي سەپتىن قايتقانلار 48 ، ھەربىي سەپتىن چىكىنگەنلەر 86 ، ھازىر ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان ھەربىي لەر 49 (شەھەردىن 20 ئادەم ، يېزىدىن 29 ئادەم) ، ئىنقىلابىي قوربانلار ئائىلە تاۋابئاتى بىر ، مېيىپ ھەربىي بىر ؛ قەرەللىك مۇقىم قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلىدىغىنى 16 ئادەم. 12 ئائىلىلىك ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتىغا ئۆسۈمسىز قەرز بېرىلدى. 21 ئائىلىلىك ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش ئوبيېكتىغا 1000 يۈەن قىشلىق قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1968 ـ يىلدىن 1986 ـ يىلغىچە ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش خراجىتىنىڭ چىقىم قىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل: 16 —2　　بىرلىكى: يۈەن

يىللار	سوممىسى	يىللار	سوممىسى	يىللار	سوممىسى	يىللار	سوممىسى
1968	524. 91	1972	1770. 35	1976	3715. 35	1980	2668. 19
1969	584. 89	1973	2194. 90	1977	1961. 44	1984	4170. 44
1970	669. 81	1974	6059. 34	1978	3498. 21	1985	6992. 72
1971	1768. 66	1975	3986. 87	1979	7723. 89	1986	11606. 84

كەلپىن ناھىيىسىدە 1960 ـ يىلدىن 1986 ـ يىلغىچە خەلق ئىشلىرى راسخوتىنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل 16 ـ 3　　بىرلىكى : يۈەن

يىللار	ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى				نەپەقە ۋە ئېتىبار بېرىش خراجىتى		تەبىئىي ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا بېرىلگەن	نامرات ئەترەتلەرگە بېرىلگەن ياردەم
	يېزىغا بېرىلگىنى	شەھەرگە بېرىلگىنى	پېنسىيگە چىققان قېرى ، ئاجىز ، مېيىپلارغا بېرىلگىنى	ئاققۇنلارغا بېرىلگىنى	پېنسىيگە چىققان لارغا بېرىلگىنى	باشقا ئىشلار غا بېرىلگىنى		
1968	13129. 07					524. 91		
1969	11635. 96					584. 89		
1970	9199. 72					669. 81		
1971	25660. 11					1768. 66	10000. 00	
1972	15166. 72					1770. 35		
1973	21515. 29	689. 82	373. 20	87. 93	306. 92	1887. 98		640. 00
1974	8495. 45	1056. 5		99. 80	1274. 67	4784. 67		1216. 96
1975	27038. 00	830. 46	265. 89		1537. 33	2449. 54		11571. 00
1976	23199. 96	755. 75	31. 54		971. 65	2743. 70		2058. 00

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

14258.96		1603.67	357.77	739.43		82.40	16764.55	1977
8421.69		2703.21	795.00				21020.54	1978
3920.00		3359.89	4364.00	100.00			15173.48	1979
		1194.60	1473.59	76.20			16401.02	1980

كەلپىن ناھىيىسىدە 1984 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە خەلق ئىشلىرى ئاسخوتىنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 16 ـ4

يىللار / تۈرى		1984	1985	1986	1987	1988	1989
ئالدىنقى يىلدىكى قالدۇق (يۈەن)		14848.31	2460.12	12133.69	14971.43	32356.80	9373.11
مالىيىدىن ئاجرىتىلغان پۇل (يۈەن)		64000.00	102400.00	307000.00	102000	112000	12828
كىرىم (يۈەن)		78848.31	104860.12	319133.69	116971.43	144356.80	137653.17
چىقىم (يۈەن)		76388.19	92726.43	110798.66	84514.63	134984.63	
يىل ئاخىرىدىكى قالدۇق (يۈەن)		2460.12	12133.69	14971.43	32356.80	9373.17	9316.93
نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولۇش خراجىتى (يۈەن)		28675.00	40000.00	12800.00	12000		
ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش خراجىتى (يۈەن)		40193.37	33301.15	37663.86	35000	35000	35000
نەپەقە ـ ئېتىبار بېرىش خراجىتى (يۈەن)		4170.44	6992.72	11606.84			
قۇتقۇزۇش خراجىتى (يۈەن)		3000.00	110.00	13555.00	67000	108500	93280
باشقىلار (يۈەن)		349.38	2322.56	35172.97			
ۋاقتىلىق قەرز (يۈەن)			10000.00	193363.60			
يار ـ يۆلەك بولۇنغانلار	ئائىلە سانى	208	220	325	1330	1330	1330
	ئادەم سانى	1152	1146	1625	6393	6393	6393
نامراتلىقتىن قۇتۇلغانلار	ئائىلە سانى	65	69	85	101	316	243
	ئادەم سانى	321	383	423	614	2324	1359
ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ئالغانلار	ئائىلە سانى	423	306	411	411	411	411
	ئادەم سانى	1945	1317	1828	1827	1827	1827

II باب

ئەمگەك ـ كادىرلار ئىشلىرى

§ 1 . ئەمگەك ـ كادىر باشقۇرۇش

مىنگو دەۋرىدە كادىرلار ئىشلىرىنى ھاكىم بىۋاستە باشقۇرغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پارتكوم ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتلاردا ئىشلەيدىغان كادىرلار ھەمدە بۆلۈمچە باشلىقلىرىنى يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرلارنى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەشكىلات بۆلۈمى باشقۇردى. ھۆكۈمەت ئورگىنى ، كارخانا ، كەسىپي ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان كادىر ، ئىشچىلارنى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى باشقۇردى.

1963 ـ يىل 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە مالىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ، ئىشچىلارنى مالىيە بۆلۈمى باشقۇرىدىغان بولدى.

1967 ـ يىلدىن 1968 ـ يىلغىچە كادىرلار خىزمىتىنى ئىشلەپچىقىرىش ئىشخانىسى باشقۇردى. 1969 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى باشقۇردى.

1972 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارىمىقدا پىلان ، ستاتىستىكا بۆلۈمى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ، پىلان ، ستاتىستىكا بۆلۈمى ئىشچىلارنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى ، خەلق ئىشلىرى ئىشخانىسى كادىرلار ، خىزمەتچىلەرنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى.

1977 ـ يىلى ناھىيىلىك زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى قۇرۇلدى. 1980 ـ يىلى زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى ئاساسىدا ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قۇرۇلۇپ ، تىككۇچىلىك ، ساتراشلىق ، ئاشخانا ، سوغۇق ئىچىملىك دۇكىنى ، سودا دۇكىنى قاتارلىق مۇلازىمەت تۈرلىرى يولغا قويۇلدى. 1989 ـ يىلى ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى تۆۋەندىكىدەك خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى : 1 . ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىن پېنسىيىگە چىققان ئىشچىلارنىڭ مائاشىنى بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇردى ؛ 2 . تەربىيىلەش مەركىزى قۇردى ؛ 3 . كەسپىكە تونۇشتۇرۇش ئورنى قۇردى ؛ 4 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ، ئىش كۈتۈپ تۇرغان زىيالىي ياشلارنىڭ سۈغۇرتا كەسپىنى يولغا قويدى.

1982 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئەمگەك ـ كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، ئەمگەك ـ كادىرلار خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى.

ناھىيە بازىرىدا بىناكارلىق ، يېمەك ـ ئىچمەك ، كىيىم ـ كېچەك ، مەدىكارلىق قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىجتىمائىي ئەمگەك كۈچلىرى ئاساسلىقى يېزىدىن ۋە باشقا ئۆلكە ، رايونلاردىن ئېقىپ كەلگەنلەر ۋە بىر قىسىم كارخانىلاردىكى ئارتۇق ئەمگەك كۈچلىرىدىن تەركىب تاپقان. ئۇلار ناھايىتى زور تۇراقسىزلىق ۋە تارقاقلىققا ئىگە بولۇپ ، ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇشقا نۇرغۇن قىيىنچىلىق پەيدا قىلدى. ئىجتىمائىي ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، 1989 ـ يىلى ناھىيىلىك كەسپىكە تونۇشتۇرۇش ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يەنە ئەمگەك كۈچلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. بۇ گۇرۇپپا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تارقاتقان ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقۇرۇش ، ئىشلە-

تىش توغرىسىدىكى ھۆججەتنىڭ روھىغا ئاساسەن ، يېزا ئەمگەك كوپچىلىرى ۋە سىرتتىن كەلگەن ئەمگەك كوپچىلىرىنىڭ ئېقىپ كىرىشىنى تىزگىنلىدى . ناھىيە بازىرىدىكى ھەر قايسى ئىدارە ـ ئورۇنلار ئىشچى ئىشلىتىش ياكى مەدىكار يوللاشقا توغرا كەلسە ، ئالدى بىلەن كەسىپكە تونۇشتۇرۇش ئورنىغا تىزىملاتتى . باجخانىغا ھۆججەت ئالماشتۇرۇشقا كەلگەنلەر ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتىنىڭ رۇخسەت قەغىزىنى ئېلىپ كەلسە ، ئاندىن ئالماشتۇرۇپ بېرىلدى . 1989 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە باجخانا قولىدا رۇخسەت قەغىزى بولمىغان 1972 ئادەمنىڭ ھۆججىتىنى ئالماشتۇرۇپ بېرىشنى رەت قىلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى سانىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل16 — 5

يىللار	ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سانى	بۇنىڭ ئىچىدە (ئادەم)				يىللار	ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سانى	بۇنىڭ ئىچىدە (ئادەم)			
		ئەر	ئايال	خەنزۇ	ئازسانلىق مىللەتلەر			ئەر	ئايال	خەنزۇ	ئازسانلىق مىللەتلەر
1950	68	68		9	59	1971	522	433	89	136	386
1951	147			25	125	1972	572	472	100	148	424
1952	101	98	3	21	80	1973	533	444	89	142	391
1953	210			55	155	1975	636	511	125	151	485
1954	224			61	163	1976	657	533	124	158	499
1955	188	164	24	50	138	1980	864	671	193	190	674
1956	315	273	42	86	229	1981	858	660	198	181	677
1957	263	245	18	79	184	1982	1033			184	849
1958	295	271	24	69	226	1983	1073			193	880
1959	324	300	24	84	240	1984	1089			199	890
1960	288	249	39	112	176	1985	1131			210	921
1961	475	385	90	109	366	1986	1208			219	989
1962	431	352	79	95	336	1987	2256	1707	549	511	1745
1963	410	354	56	106	304	1988	2364	1730	634	450	1914
1964	358	314	44	94	264	1989	2389	1705	684	370	2019
1965	413	360	53	126	287	1990	2399	1679	720	427	1972
1966	372	340	32	119	253						

كەلپىن ناھىيىسىدە ئادەم ئاز بولغاچقا ، يېڭى جۈگگو قۇرۇلغاندىن تارتىپ ، مەدەنىيەتزور ئىنقىلابىغچە ئىش كۈتۈپ تۇرغانلار ئاساسىي جەھەتتىن يوق ئىدى . كېيىن نوپۇسنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ، تەدرىجىي ھالدا ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسى كېلىپ چىقتى . 70 ـ يىللاردا ئىشچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 80 ـ يىللاردا يەنە يول كەڭ ئېچىلىپ ، يەككە تىجارەتكە يول قويۇلۇپ ، ئىش كۈتۈپ تۇرغان قىسمەن ياشلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسى ھەل قىلىندى . بىراق ئىقتىساد تەرەققىي قىلمىغانلىقتىن ، كۆپ ساندىكى ياشلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى يەنىلا بىر قەدەر قىيىن بولماقتا .

§ 2 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى

يېڭى جۈگگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە كەلپىن ناھىيىسىدە ئاران 68 ئىشچى ـ خىزمەتچى بار ئىدى ، ئۇلارنىڭ ئاساسلىقى جۈگگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلار ، كەلپىن ناھىيىسىدىن قوبۇل قىلىنغان ئاكتىپلار بولۇپ ، كۆپ قىسمى پارتىيە ، ھۆكۈمەت تارماقلىرىدا ئىشلەيتتى . ئىشچىلار ئىنتايىن ئاز ئىدى . 1958 ـ يىلدىكىچوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش داۋامىدا ئاپپاراتلار كۆپەيتىپ قۇرۇلۇپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى زورىيىپ ، 1961 ـ يىلى 475 ئادەمگە يەتتى . 1971 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى يەنمۇ كېڭەيدى . 1978 ـ يىلدىن كېيىن « سىياسەتنىڭ ئەمەلىيلەشتۈرۈلىشى » گە ، ئىشچى ، كادىر قوبۇل قىلىشقا ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشى ، ئىسلاھاتنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى داۋاملىق زورايدى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سانى 2389 غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 2026 ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 363 (ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى ـ خىزمەتچى 2019 نەپەر ، ئايال ئىشچى ـ خىزمەتچى 846نەپەر) ؛ خىزمەت قىلىۋاتقان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانى ئىچىدە مۇقىم ئىشچى ـ خىزمەتچى 1937 ، توختام تۈزۈمىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 82 ، ۋاقتىلىق ئىشچى 215 ، پىلان سىرتىدىكى ئىشچى 155 ، دۆلەت كادىرى 1281 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئورگان كادىرى 478 ، كەسىپي ئورۇنلاردىكى كادىر 682 ، كارخانا ئورۇنلىرىدىكى كادىر 121 ؛ ئىشچى 528 (توختام تۈزۈمىدىكى ئىشچىلارنى ، ۋاقتىلىق ئىشچىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) ، بۇنىڭ ئىچىدە كارخانا ئورۇنلىرىدىكى ئىشچى 128 ، كەسىپي ئورۇنلاردىكى ئىشچى 186 ، ئىدارىلەردىكى ئىشچى 214 .

1982 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە 186 كادىر دەم ئېلىشقا ، پېنسىيگە چىقتى (بۇنىڭ ئىچىدە دەم ئېلىشقا چىققان كادىر 13) ، جەمئىي 100 ئىشچى پېنسىيگە چىقتى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى سانىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 16—6

يىللار	ئىشچى ـ خىزمەتچى ئومۇمىي سانى	سىتېملار بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئادەم سانى							ئىلاۋە
		دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، سۇئىشلىرى ، ھاۋارايى	قاتناش ـ ترانسپورت ، پوچتا ـ تېلېگراف	سودا ، يېمەك ـ ئىچمەك ، مۇلا زىمەت ، ماددىي ئەشيا ، تەمىنات ـ سودا	پەن ، مائا رىپ ، مەدەنىيەت	دۆلەتئور گانلىرى ، ئاممىۋىي تەشكىلاتلار	پۇل مۇئامىلە	سانائەت	
1969	777	145	9	134	177	232	31	49	
1970	726	54	22	151	176	175	31	117	
1971	904	85	22	156	221	218	28	174	
1972	1002	109	31	159	272	222	29	180	
1973	960	102	13	158	218	236	31	202	
1974	1109	131	27	168	277	239	31	236	
1975	1271	136	28	159	301	245	33	343	ئاساسى قۇرۇلۇش 26 ئادەم
1976	1292	119	49	158	307	247	34	378	
1977	1231	136	56	179	307	239	33	281	
1978	1616	193	16	227	393	258	35	494	
1979	1760	203	20	255	451	303	46	482	
1980	1709	121	23	254	480	341		465	ئاساسى قۇرۇلۇش 25 ئادەم
1981	1477	31	21	248	526	385		266	
1982	1649	41	21	316	579	455		237	
1983	1672	44	17	258	601	508		244	
1984	1659	52	18	108	638	559		284	
1985	1737	48	18	111	695	566		299	
1986	1775	38	17	117	710	609		284	
1987	1888	89	16	120	752	645		266	
1988	1917	97	16	121	777	674		232	
1989	2026	113	19	127	815	729		222	شەھەر جامائەت ئىشلىرى خادىمى بىر
1990	2031	119	18	107	851	792		144	

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كوللېكتىپ مۇلۈكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى سانىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 16 — 7

يىللار	ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانى (ئادەم)	مىستېملار بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئادەم سانى				يىللار	ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانى (ئادەم)	مىستېملار بويىچە يىل ئاخىرىدىكى ئادەم سانى			
		سانائەت	ئاساسىي قۇرۇلۇش	دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇ ئىشلىرى، ھاۋارايى	سودا، بېيەك-ئىچەك، مۇلازىمەت، ماددىي ئەشيا، تەمىنات-سودا			سانائەت	ئاساسىي قۇرۇلۇش	دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇ ئىشلىرى، ھاۋارايى	سودا، بېيەك-ئىچەك، مۇلازىمەت، ماددىي ئەشيا، تەمىنات-سودا
1972	44	44				1982	331	171	30	130	
1973	44	44				1983	292	124	26	142	
1975	58	58				1984	455	136	20	155	144
1976	76	76				1985	449	118	20	170	141
1977	75	75				1986	423	82		199	142
1978	90	90				1987	368	97		137	134
1979	84	84				1988	447	152		142	153
1980	126	84		42		1989	363	102		116	145
1981	382	175	32	175		1990	368	180	36	19	133

§ 3 . ئىش ھەققى ئەھۋالى

1 . مائاش تۈزۈمى

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مىنگو دەۋرىدىكى ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئىش ھەققى تۈزۈمى توغرىسىدا ئارـخىپ ماتېرىيالى كەمچىل بولغاچقا ، توغرا خاتىرىلەش قىيىن بولدى. ئەينى چاغلاردا مال باھاسى ئۇچـقاندەك ئۆرلەپ ، بەزى چاغلاردا بىر كۈندە بىر قانچە خىل باھا بولغاچقا ، ئىش ھەققىنىڭ ئېشىشى مال باھاسىنىڭ ئۇچقاندەك ئۆرلىشىگە زادىلا يېتىشەلمىگەن. شۇڭا ماددىي نەرسىلەر ، مەسىلەن ، ئاشلىق ، ياغلىقدان قاتارلىقلار پۇل ئورنىدا ئىش ھەققىگە ھېسابلاپ تارقىتىپ بېرىلگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ھەربىي قىسىمدىن يەرلىككە ئالماشقان كادىرلارنىڭ ھەمـمىسىگە تەمىنات تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى ئېلان قىلغان « پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ 1950 ـ يىلى ۋاقىتلىق يولغا قويىدىغان تەمىنات تۈزۈمىنىڭ ئۆزگىچىمى توغـرىسىدىكى لايىھىسى » ئىجرا قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن گومىنداڭ ھۆكۈمـىتىنىڭ خادىملىرى ۋە يېڭىدىن خىزمەتكە قاتناشقان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە قارىتا ناتۇرال ئىش ھەققى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. 1952 ـ يىلى ئىش ھەققى ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، ۋەزىپىسىگە قاراپ دەرىجـىلىك ئىش ھەققى بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، ئىش ھەققى ناتۇرا (نومۇر) بىلەن ھېسابلاندى. كـادىرلارغا ۋەزىپىسىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىگە قاراپ ئىش ھەققى ناتۇرىسى بېكىتىلدى. ئىشچىلارغا سەككز

دەرىجىلىك ئىش ھەققى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 1956 ـ يىلى ئىش ھەققى ناتۇرىسى ، تەمىنات تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، پۈل بېرىلىدىغان دەرىجىلىك ئىش ھەققى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . كادىرلارغا قارىتا مەمۇرىي 30 دەرىجىلىك ئىش ھەققى تۈزۈمى ، ئىشچىلارغا قارىتا يەنىلا سەككىز دەرىجىلىك ئىش ھەققى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 1985 ـ يىلى دۆلەت ئورگانلىرى ۋە كەسىپى ئورۇنلاردا ۋەزىپە ئىش ھەققى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان قۇرۇلمىلىق ئىش ھەققى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، كارخانىلاردا مەھسۇلات قىممىتىگە قاراپ ئىش ھەققى تارقىتىشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . كارخانىلار ئۆزىنىڭ مەبلىغىدىن پايدىلىنىپ ئىش ھەققى قۇرۇلمىسىنى تەڭشەيدىغان بولدى .

2 . ياردەم پۇلى ، قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1) **چېگرا رايون ياردەم پۇلى** 1952 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر بىر ئىشچى ـ خىزمەتچىگە ئۇنىڭ ئاساسىي مائاشىنىڭ 15 پىرسەنتى بويىچە بېرىلدى . 1959 ـ يىلى كادىرلارنىڭ چېگرا ياردەم پۇلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئىشچىلارنىڭ ساقلاپ قېلىندى . 1984 ـ يىلدىن باشلاپ شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا بىر يىل بولغانلارغا ئىككى يۈەن ، بەش يىل بولغانلارغا ئۈچ يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ھەر بەش يىلدا ئۈچ يۈەن قوشۇپ بېرىلدى .

2) **تۇرمۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى** 1956 ـ يىلدىن باشلاپ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئاساسىي ئىش ھەققىنىڭ 34 پىرسەنتى بويىچە بېرىلدى . 1961 ـ يىلى 8% كە تەڭشەلدى ، 1987 ـ يىلى يەنە 26% كە تەڭشەلدى .

3) **ئىسسىنىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى** 1956 ـ يىلدىن باشلاپ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىنىڭ سەككىز پىرسەنتى بويىچە ھېسابلاپ بېرىلدى . 1966 ـ يىلى شەھەردىكى كادىرلارغا 57 يۈەن ، يېزىلاردىكى كادىرلاغا 55 يۈەن بېرىلىدىغان بولدى . ئائىلىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى سانىنىڭ قانچە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ھەر بىر ئائىلىگە پەقەت بىر كىشىلىكلا بېرىلدى . 1977 ـ يىلدىن باشلاپ ئائىلىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سانى بويىچە تارقىتىلدى ، ھەر يىلى ھەر بىر ئىشچى ـ خىزمەتچىگە 127 يۈەندىن بېرىلدى .

4) **ئاشلىق باھا قوشۇمچە ياردەم پۇلى** 1964 ـ يىلدىن باشلاپ دۆلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىگە ھەر ئايدا 0.6 يۈەن ، 1.2 يۈەن ، 1.95 يۈەن ، 3.25 يۈەندىن ئىبارەت تۆت دەرىجە بويىچە ئاشلىق باھا قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى .

5) **قوشۇمچە يېمەكلىك قوشۇمچە ياردەم پۇلى** 1979 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر بىر ئىشچى ـ خىزمەتچىگە ھەر ئايدا سەككىز يۈەندىن قوشۇمچە يېمەكلىك قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى . 1982 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر بىر شەھەر نوپۇسىغا ھەر يىلدا 18 يۈەندىن گۆش قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى .

6) **زىيالىيلار قوشۇمچە ياردەم پۇلى** 1984 ـ يىلدىن باشلاپ ئوتتۇرا تېخنىكۇمدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخى بار ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ تېخنىكا ئۇنۇمى بار ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە (مەمۇرىي ئىش ھەققى دەرىجىسى 17 ـ دەرىجىدىن يۇقىرى كادىرلار بۇنىڭ سىرتىدا) ھەر يىلى بىر قېتىمدىلا 40 يۈەن كىتاب ـ ژۇرنال پۇلى ، ھەر ئايدا 20 يۈەندىن قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىپ بېرىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىر دەرىجە تۇراقسىز ئىش ھەققى قوشۇلدى ، ئۈچ يىل توشقاندىن كېيىن ، تۇراقسىز ئىش ھەققى دەرىجىسى تۇراقلاشتۇرۇلۇپ ، يەنە بىر دەرىجە تۇراقسىز ئىش ھەققى قوشۇلدى .

7) **چېگرا رايون قوشۇمچە ياردەم پۇلى** 1984 - يىلدىن باشلاپ چېگرا زايوندا 25 يىل خىزمەت قىلغانلارغا بىر دەرىجە تۇراقسىز ئىش ھەققى قوشۇپ بېرىلدى. ئالتە يىلغا توشقاندىن كېيىن، تۇراقسىز ئىش ھەققى تۇراقلىق ئىش ھەققىگە ئۆزگەرتىلىپ، يەنە بىر دەرىجە تۇراقسىز ئىش ھەققى قوشۇپ بېرىلدى (زىيالىيلار تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولغانلار بۇنىڭدىن بەھرىمەن بولمىدى).

3. ئىش ھەققى دەرىجىسىنى تەڭشەش ۋە ئۆستۈرۈش

1959 - يىلى كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى دەرىجىسى تەڭشەلدى ۋە ئۆستۈرۈلدى. 17 نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ ئىش ھەققى ئۆستۈرۈلدى. ئۆستۈرۈش ھەجمى ئومۇمىي ئىشچى - خىزمەتچىلەر سانىنىڭ بەش پىرسەنتنى تەشكىل قىلدى.

1963 - يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچىلار ۋە مەمۇرىي 10 - دەرىجىدىن تۆۋەن كادىرلار ئارىسىدا ئىش ھەققى تەڭشەلدى. ئىش ھەققى تەڭشەش ھەجمى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 40 پىرسەنتنى تەشكىل قىلدى.

1971 - يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلاردىكى 1957 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان 3 - دەرىجىلىك ئىشچىلارنىڭ، 1960 - يىلنىڭ بېشىدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان 2 - دەرىجىلىك ئىشچىلارنىڭ، 6619 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان 1 - دەرىجىلىك ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققى بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

1977 - يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن خىزمەت قىلغىنىغا كۆپ يىل بولغان، ئىش ھەققى بىر قەدەر تۆۋەنلەرنىڭ ئىش ھەققى تەڭشەلدى. ئىش ھەققى تەڭشەش دائىرىسى 40% بولدى.

1979 - يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەردىن ياخشىلىرى تاللىنىپ، ئىش ھەققى دەرىجىسى ئۆستۈرۈلدى. ئۆستۈرۈش دائىرىسى 40% بولدى.

1981 - يىلى مائارىپ، سەھىيە سىستېمىسىدىكى قىسمەن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

1982 - ، 1983 - يىللىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا، 1978 - يىلدىن ئىلگىرى خىزمەتكە قاتناشقان ئۇمۇمخەلق مۇلۇكچىلىكى تۈزۈمىدىكى كادىرلارنىڭ ۋە كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى بىر دەرىجە، ئايرىملىرىنىڭ ئىككى دەرىجە ئۆستۈرۈلدى.

1985 - يىلدىن كېيىن دۆلەت ئورگانلىرى، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى ۋەزىپىسىگە، ئۇنۋانىغا قاراپ ئۆزگەرتىلدى. كۆپ ساندىكىلەرنىڭ ئىش ھەققى دەرىجىسى ئۆستى. بىر دەرىجە، ئىككى دەرىجە، ئۈچ دەرىجە ئۆسكەنلەرمۇ بولدى. كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى دەرىجىسىنىڭ ئۆسۈش پەرقى بىر قەدەر چوڭ بولدى.

كەلپىن ناھىيىسى 11 - خىل ئىش ھەققى رايونىنىڭ 3 - خىل رايونىغا مەنسۇپ، شارائىتى بىر قەدەر جاپالىق بولغاچقا، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى باشقا ناھىيىلەردىن يۇقىرىراق. 1957 - يىلى ھەر بىر ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ ئايلىق ئوتتۇرىچە ئىش ھەققى 29.47 يۈەن، 1964 - يىلى 65.91 يۈەن، 1985 - يىلى 130 يۈەن، 1990 - يىلى 26.222 يۈەنگە يەتتى.

1969 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 16—8

بىرلىكى: 10 مىڭ يۈەن

يىللار	كوللېكتىپ ئورۇن	دۆلەت ئىگە لىكىدىكى ئورۇن	جەمئىي	يىللار	كوللېكتىپ ئورۇن	دۆلەت ئىگە لىكىدىكى ئورۇن	جەمئىي
1969		45		1980	3.5	115	118.5
1970		39		1981	15	125	140
1971		64		1982	14	138	152
1972		52		1983	12	161	173
1973		56		1984	26	180	206
1974		63		1985	28	226	254
1975	2.8	72	74.8	1986	39	289	328
1976	2.4	75	77.4	1987	37	290	327
1977	2.7	82	84.7	1988	42	373	415
1978	3	97	100	1989	43	410	453
1979	2.9	103	105.9	1990		451.42	

ئون يەتتىنچى قىسىم

ئەدلىيە

ئون يەتتىنچى قسسم

ئەدلىيە

I باب

مىنگو دەۋرىدىكى ئەدلىيە

مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) 12 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، ۋايىس ئىدارە باشلىقلىقىغا تەينىلەندى ، بەش نەپەر باش تەپتىش ۋە تەپتىش ، 15 نەپەر ساقچى سەپلەپ بېرىلدى. كېيىنكى يىلنىڭ بېشىدا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدە ئامانلىق ساقلاش ، نوپۇس ، رازۋېتكا ، ھەق تەلەپ ئىشلىرى ، كاتىبات ، بوغالتىرلىق بۆلۈمچىلىرى ۋە ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىندى. چىلان كەنتىدە پەيچۇسو قۇرۇلدى. مۇشۇ مەزگىلدە ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بولدى ، شېڭ شىسەي بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئۇرۇشى كەلپىنگە تەسىر قىلىپ ، ئىجتىمائىي تەرتىپ قالايمىقانلىشىپ كەتتى. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى شېڭ شىسەينىڭ 6 - شىسىدىكى ئابدۇنىيازنىڭ ئىسيان كۆتۈرگەن قوشۇنى كەلپىنگە كىرىپ ئورۇنلىشىپ ، مۇھەممەت نىيازنى ھاكىملىققا تەينىلىدى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋايىس بىلەن باش تەپتىش خۇدابەردىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى. مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 11 - كۈنى شېڭ شىسەي تەكلىپ قىلغان سوۋېت ئارمىيەسى قىرغىز قىسىملىرىنىڭ بىر لىيەنى كەلپىنگە كىرىپ ، 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى سابىق ھاكىم ئىسمايىلنى مەخپىي قولغا ئالدى ، 10 - ئايدا يەنە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە 80 نەچچە ئادەمنى قولغا ئېلىپ ، ئاقسۇغا يالاپ ئاپىرىپ بەردى. كېيىن بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) گومىندانڭ تەرەپدارلىرى شىنجاڭنى كونترول قىلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ نامى كەلپىن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى ، ئاپپارات تېخمۇ تولۇقلىنىپ ، ئەمەلدار - ساقچىلار 27 گە كۆپەيتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ساقچى ئىدارىسى شەھەر - يېزىلاردا پايلاقچىلارنى كۆپەيتىپ ، ئاممىنىڭ ھەرىكىتىنى نازارەت قىلىپ ، ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقنى يولغا قويدى. مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) كەلپىندە پايلاقچى 170 كە يەتتى. ھاپىزدامۇللا دەل پايلاقچىلارنىڭ مەخپىي خەۋەر يەتكۈزۈشى تۈپەيلىدىن ، ئاقسۇدا گومىندانڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ قەتلى قىلىنغان. مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) دىن

باشلاپ ، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ قىسمەن ئەمەلدارلىرى ھەر قايسى رايونلارنىڭ يارەمچى شاڭ-يۇلۇقى ياكى مۇئاۋىن شاڭيۇلۇقىنى قوشۇمچە ئۆتەيدىغان بولدى .

كەلپىن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا ھەر خىل فېئودال كۈچلەر ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىپ ، دائىم ئاممىنى توپلىشىپ ئۇرۇشۇشقا قۇتراتتى ، قۇمۇرتق ، يۇرچى ، قاشقىرتق كەنتلىرىدە پۇقرالارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش ، يارلاندۇرۇش ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى ، جەمئىيەت داۋالغۇپ ، خەلقنىڭ كۈنى ئېغىرلىشىپ كەتتى ، ئەدلىيە ئاپپاراتلىرى بۇنىڭغا پەرۋا قىلمىدى .

مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىن مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) غىچە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئەدلىيە - سوتلاش پائالىيىتىنى ئاقسۇ يەرلىك سوت مەھكىمىسى ئۈستىگە ئالغاندى ،ھاكىم ، نائىب ھاكىم ، شاڭيۇ ، قازىلار ئۇنىڭغا ھەمكارلاشتى .مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) كەلپىن ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى ، گايىت سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولدى ، شۇنىڭدىن باشلاپ ئەدلىيە - سوتلاش پائالىيىتىنى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى ئۈستىگە ئالغان بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ، سوتلاش ھوقۇقى يەنىلا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ، ھاكىم قاتارلىق مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ قولىدا بولدى . بۇ-لۇپمۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى (ياكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) كەلپىننىڭ ئەدلىيە پائالىيىتىدە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناندى ، ئۇ ، كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈش - ئۆلتۈرمەسلىكنى بەلگىلەيدىغان چوڭ ھوقۇقنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغاندى .

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) غىچە كەلپىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى (ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى) ، ساقچى ئىدارىسىگە باشلىق ، مۇئاۋىن باشلىق بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 17—1

ئىسىم-فامىلىسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىدارە نامى	ۋەزىپىسى
ھامۇت	ئۇيغۇر	كەلپىن	1936 — 1934	ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
ۋايىس	ئۇيغۇر	ئاقسۇ	1937 — 1936	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
مۇھەممەت قۇربان	ئۇيغۇر	گۇما	1939 —1937	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
روزى	ئۇيغۇر		1939	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
ئالىپشا	شىبە	پىچان ناھىيىسى	1939	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
پازىل	قىرغىز	ئالتاي	1941 — 1940	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى
جۇشاۋشەن	خەنزۇ	شەنشى	1941	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	ئىدراە باشلىقى
مياۋشىۋۇ	خەنزۇ	سەنشى	1942	جامائەتخەۋپسىزلىكى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
يۈجۈنچى	خەنزۇ	ئاقسۇ	1943 — 1942	ساقچى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

مابۇيناق	ئۇيغۇر	تۇرپان	1944 – 1943	ساقچى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى
گاۋپېيشيەن	خەنزۇ		1945 – 1944	ساقچى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
ئەي خاسىماق	ئۇيغۇر	ئاۋات	1947 – 1946	ساقچى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى
يې چېڭلىن	خەنزۇ		1948 – 1946	ساقچى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
خۇدۇيۇمبەردى سېلىم	ئۇيغۇر	كەلپىن	1946	ساقچى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى
ئابلىز قۇربان (خاشىئىۋ)	ئۇيغۇر	چۆچەك	1946	ساقچى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى
نۇر قاسىم (لۇنۇڭيېن)	ئۇيغۇر	كەلپىن	1948 – 1947	ساقچى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى
گوجۇنرۇي	خەنزۇ		1948 – 1947	ساقچى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى
ئابدۇراخمان نۇر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1949 – 1947	ساقچى ئىدارىسى	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى

II باب

خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى

1949 ـ يىل 10 ـ ئايدا گومىنداڭنىڭ سابىق كەلپىن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى 35 نەپەر ساقچى خادىم خەلق ھۆكۈمىتىگە تەسلىم بولدى. 1950 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، يەن شىمىڭ ئىدارە باشلىقلىقىغا تەينىلەندى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن كونا ساقچى خادىملىرىنى تەربىيلەش — ئۆزگەرتىش بىلەن بىللە، بىر تۈركۈم تايانچ كۈچلەرنى تولۇقلاپ، رازۋېتكا، ئامانلىق ساقلاش، كاتىبات بۆلۈملىرىنى تەسىس قىلدى. ئاممىۋى ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتلىرىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇپ، خەلق دېموكراتىيە دېكتاتۇرىسىنى كۈچەيتتى.

§ 1. ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش

ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە، ئالدى بىلەن كونا جەمئىيەتتىن قېپقالغان باندىت، ئىشپىيۇن، ئەكسىيەتچى پارتىيە ـ گۇرۇھلارنىڭ تايانچلىرى ۋە ئەكسىيەتچى دىنىي تەشكىلاتلارنىڭ كاتىباشلىرىنى ئېنىقلاپ، تىزىملاپ چىقتى. 1951 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ

كۈندىن 1952 - يىلغىچە جۇڭگو كوممونىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابى ھەرىكەتـ
لەرنى باستۇرۇش توغرىسىدىكى يوليورۇق» ى بىلەن مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان «جۇڭخۇا
خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش نىزامى» غا ئاساسەن ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھـ
يىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى
قانات يايدۇرۇلدى ، ناھىيە بويىچە جەمئىي 49 ئادەمگە زەربە بېرىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى كىشىگە قا-
نۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى (بۇنىڭ ئىچىدە جنايى ئىشلار جنايەتچىسى بىر) ، 33 كىشىگە قاماق جازا-
سى بېرىلدى ، 14 كىشى قانۇن بويىچە رەجمغا ئېلىندى .

1956 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ئىچكى قىسمىدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تا-
زىلاش كۆرىشى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئىدارە ـ ئورگانلارنىڭ ئىچكى قىسمىغا يوشۇرۇنۇۋالغان ۋە 1 - قېتىم-
لىق جەمئىيەتتىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىدە تۇردىن چۈشۈپ قالغان بىر تۇركۈم ئەك-
سىلئىنقىلابچىلارغا ھەم نەق بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى بار پومبىشچىك ، باي دېھقانلارغا نۇقتىلىق زەربە بېرىلـ
دى .

§ 2 . ئامانلىق باشقۇرۇش

ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئاساسىي قاتلام خىزمىتى كۈچەيتـ
لىپ ، تۈرلۈك ئامانلىق باشقۇرۇش تەدبىرلىرى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، جنايى ئىشلار جنايەتچىلىرىگە زەربە
بېرىلىپ ، جەمئىيەت تەرتىپى قوغدالدى . 1950 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ناھىيە بازىرىدا
تۇنجى ئامانلىقنى قوغداش كومىتېتىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇردى . كېيىن بۇنى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ،
زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ھەر قايسى جايلارغا كېڭەيتتى .
1953 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئالتە كەنت ئامانلىق قوغداش كومىتېتى ، 40 ئامانلىق قوغداش گۇرۇپپىسى
قۇرۇلۇپ ، 195 ئامانلىق ساقلاش خادىمى سايلاپ چىقىلدى ، ئاممىۋى ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتلىرى
جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا ماسلىشىپ ، ئامانلىقنى ساقلاش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلـ
دى . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى داۋامىدا رەجمغا ئېلىش جازاسى ھۆكۈم قىلىنغان ئۇن-
سۇرلارنى ئۇنۇملۇك نازارەت قىلدى ؛ يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى ئاياغلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ، 56 نەپەر تۆت
خىل ئۇنسۇرنى ئۆزگەرتىش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالدى . 1957 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەر-
كىزىي كومىتېتىنىڭ تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپقا كىرىشى توغرىسىدىكى يوليورۇقى ئىز-
چىللاشتۇرۇلۇپ ، تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭ 18 نەپىرى كوپېراتىپ ئەزالىقىغا ، سەككىز نەپىرى كوپېراتىپنىڭ
كاندىدات ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى ، قالغانلىرى داۋاملىق نازارەت ئاستىدا ئەمگەك قىلدۇرۇلدى .
1958 - يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى يەنە ئاممىۋى ئامانلىق قوغداش تەشـ
كىلاتلىرىغا تايىنىپ ، تۆت خىل ئۇنسۇرلارغا يارىدەم بېرىش ۋە ئۇلارنى ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىسىنى قۇردى ،
يارىدەم بېرىش - ئۆزگەرتىش خىزمىتىگە ئاممىدىن 449 كىشى قاتناشتى . ئايدا تەكشۈرۈش ، پەسلىدە با-
ھالاش ، يىلدا ئۆستۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭ ياخشى تەرەپـ
كە قاراپ ئۆزگىرىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى . 1979 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتـ
نىڭ پومبىشچىك ، باي دېھقان ئۇنسۇرلارنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋېتىش توغرىسىدىكى قارارى ئىجرا قىلىنىپ ،
ئۆزگەرگەن 118 نەپەر تۆت خىل ئۇنسۇرنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى ، 1983 - يىل 6 - ئايدا قالغان بارلىق
تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭمۇ قالپىقى ئېلىپ تاشلىنىپ ، تۆت خىل ئۇنسۇرلارنى نازارەت قىلىش ، ئۆزگەرتىش

ۋەزىپىسى تاماملاندى.

1978 - يىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ئامانلىق باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى ، ئامانلىق ساقلاش تارماقلىرى ئىچكى قىسمىنى قوغداش ، ئاممۋى ئامانلىق قوغداش تەشكىلاتلىرى بىلەن ئۆز ئارا ماسلىشىپ ، « تۆتتىن مۇداپىئىلىنىش » (ئىشپىيۇنلاردىن ، ئوغرىلىقتىن ، ئوتتىن ، ئامانلىققا دائىر ۋەقەلەردىن مۇداپىئىلىنىش) بويىچە تەشۋىقات - تەربىيىنى قانات يايدۇردى ، چارلاش ، قاراۋۇللۇق قىلىش ئىشلىرىنى ئۈيۇشتۇردى ، ئامانلىق ساقلاشنى ھۆددىگە ئېلىش مەسئۇلىيىتە تۆزۈمىنى يولغا قويۇپ ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش - ئۆسمۇرلەرگە يارەدەم - تەربىيە بەردى ، قورال - ياراق ، ئوق - دورا ۋە ئاسان يانىدىغان ، ئاسان پارتلايدىغان بۇيۇملارنى باشقۇرۇشنى ۋە يول - قاتناش بىخەتەرلىكىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى ، ھەر دەرىجىلىك پارتكومىلارنىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدە جەمئىيەت ئامانلىقىنى ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزەش جەھەتتە كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلدى.

§ 3 . جىنايىي ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى كونا جەمئىيەتتىن قېپقالغان ، يامان ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتمىگەن بىر تۈركۈم ئوغرى ، زەھەرلىك چېكىملىك ياساپ ساتقۇچى ، قىمارۋاز ، لۇكچەك جىنايەتچىلەرنىڭ ئەھۋالىنى چوڭقۇر تەكشۈردى. 1952 - يىلى ئۇلاردىن قىلمىشى ئېغىر 80 نەپەر ئۇنسۇرنى سېرىق توغراقىغا يىغىپ بوز يەر ئاچقۇزۇپ ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتتى. كېيىن ، ئۇلار تەربىيە ئارقىلىق كەينى - كەينىدىن ئۆز جايىغا ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا قايتۇرۇلدى.

1954- يىل 6 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق خەلق ساقچىلىرى ئامانلىق ساقلاش خىزمىتە يىغىنىنىڭ روھى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە زەربە بېرىش جامائەت خەۋپسىزلىكى خىزمىتىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى قىلىندى. ناھىيە بويىچە ئازادلىقتىن بۇيان يۇز بەرگەن جىنايى ئىشلار ئەنزىسىدىن 58 ى ئېنىقلاپ چىقىلىپ ، 160 نەپەر جىنايەتچىگە زەربە بېرىلىپ چارە كۆرۈلدى.

1958 - يىلدىن كېيىن سىرتتىن كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ، ئوغرىلىق قىلىش ۋە ئېغىر يۇرۇپ جىنايەت سادىر قىلىش ھەرىكەتلىرى كۆپەيدى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قارا كۆل رايونىنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ ، ئېغىر يۇرۇپ جىنايەت ئۆتكۈزۈش ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بەردى ، مارالبېشى قاتارلىق جايلاردىن كەلپىن ناھىيىسىگە قارىغۇلارچە ئېغىر كىرگەن خادىملارنى ئۆز يۇرتىغا قايتۇردى. 1966 - يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى »باشلانغاندىن كېيىن ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ ئەنزە بېجىرىش تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ كەتتى. 1967 - يىلى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە قارىتا ھەربىي ئىدارە قىلىش يۇرگۈزۈلۈپ ، ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى خىزمىتى ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ ، بەزى خاتا ئەنزىلەر يۇز بەردى. 1978 - يىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، پارتىيەنىڭ سىياسەتلىرى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، ناھەق ، يالغان ، خاتا ئەنزىلەر تۈزىتىلدى ، ناھىيە بويىچە « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە خاتا بىر تەرەپ قىلىنغان 31 ئادەمنىڭ ناھەق ، يالغان ، خاتا ئەنزىسى تۈزىتىلدى.

1983 - يىل 9 - ئايدىن 1986 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى مەركەزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈ-

رىشنى قانات يايدۇردى ، ئۇچ چوڭ جەڭ ، توقتۇز قېتىملىق ھەربىكەت ئارقىلىق 125 پارچە ھەر خىل جنايى ئىشلار ئەنزىسى پاش قىلىنىپ ، 58 نەپەر جنايى ئىشلار جنايەتچىسىگە زەربە بېرىلدى ۋە چارە كۆرۈلدى ، نەتىجىدە پۈتۈن ناھىيىنىڭ ئامانلىق ساقلاش تەرتىپى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى . كېيىنكى بىر مەزگىل ئىچىدە جنايى ئىشلار جنايى ھەربىكەتلىرىدە يەنە بەزى تەكرارلىنىشلار بولدى . 1986 - يىل 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ قىممىتى 70 مىڭ يۈەنلىك رەختنى مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ سېرىق بۇيا يېزىسىدىكى بىر توپ قارا نىيەتلەر ئالداپ ئېلىپ كەتتى ؛ 1988 - يىل 11 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قارا كۆلدىكى ئىپتىدائىي ئورمانىقتا پەۋقۇلئاددە چوڭ بۇلاڭچىلىق — قاتىللىق ئەنزىسى يۈز بېرىپ ، تۆت ئادەم ئۆلتۈرۈلدى ؛1989 - يىل 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ناھىيىلىك سودا - سانائەت بانكىسىنىڭ ساقچىسى يىن خۇڭۇيې ئۆزى قاراۋۇللۇق قىلغان پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، 37 مىڭ 700 يۈەن نەق پۇلنى ئوغرىلاپ كەتتى . بۇ ئۇچ ئەنزە يۈز بەرگەندىن كېيىن ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى دەرھال ئالاقىدار تارماقلار بىلەن ماسلىشىپ ، ئەنزىنى تېزدىن پاش قىلىپ چىقتى . 1990 - يىلدىكى « قاتتىق زەربە بېرىش » كۈرىشى داۋامىدا 54 جنايەتچىگە زەربە بېرىلدى ، 48 جنايەتچى قانۇن بويىچە جازالاندى ، جنايەتچى ئۇنسۇرلار تېگىشلىك تۈردە قاتتىق جازاغا تارتىلدى .

III باب

خەلق تەپتىشلىكى

1955 - يىل 7 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى . جاۋ شېنرۇ قوشۇمچە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە تەينىلەندى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا 1968 - يىل 12 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى تەپتىش مەھكىمىسىگە قارىتا ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى ، تەپتىش مەھكىمىسى كەلپىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ تەركىبىگە كىرگۈزۈلۈپ ، تەپتىش ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1978 - يىل 11 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، جنايى ئىشلار تەپتىشلىكى ، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى ، ئىقتىسادىي ئىشلار تەپتىشلىكى ۋە تۈرمە تەپتىشلىكىدىن ئىبارەت تۆت كەسپ تەسىس قىلىندى . 1979 - يىلى شتاتتىكى كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچى 18 نەپەر ئىدى ، 8519 - يىلى 61 نەپەرگە چۈشۈرۈلدى ، 1990 - يىلى 20 نەپەرگە يەتتى .

§ 1 . جنايى ئىشلار تەپتىشلىكى

ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى رازۋېتكا قىلىپ ئاخىرلاشتۇرۇپ قولغا ئېلىشقا يوللىغان ئەنزىلەرنى تەكشۈرۈپ ، قولغا ئېلىشنى قارار قىلىش ، ئەيىبلەش ۋە سوتتا ئەيىبلەشنى قوللاش فونكسىيىسىنى يۈرگۈزىدۇ . 50 - يىللاردا ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قوبۇل قىلىپ قولغا

ئېلىشنى تەستىقلىغان ئەنزىلەر ئاۋال بېجىرگۈچى خادىمنىڭ تەكشۈرۈشىگە تاپشۇرۇلاتتى ، ئاندىن تەپتىش كومىتېتنىڭ يىغىندا مۇزاكىرە قىلىنىپ ، باش تەپتىش قارار قىلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىغا يوللىناتتى ، ئەڭ ئاخىردا ۋىلايەتلىك پارتكوم قارار چىقراتتى ، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش ياكى تەستىقلىماسلىق قارارنامىسىنى بېجىرىپ ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇراتتى . ئۇ چاغدا ئادەتتىكى جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىدىن ئاشكارا تەكشۈرۈلۈپ بىر تەرەپ قىلىنىدىغىنى ئىتتايىن ئاز ئىدى . تەپتىش خادىمى كۆپىنچە يازما شەكىلدە ئەيىبلەيتتى . 1958 ـ يىلى « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن ، تەپتىش مەھكىمىسى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ، سوت مەھكىمىسى بىرلەشمە ئىشخانا قۇرۇپ ، ئەنزە بېجىرىش تەرتىپىنى ئاددىيلاشتۇرۇپ ، قانۇنىي نازارەتنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتتى . 1961 ـ يىلى ئىلگىرىكى بىرلىكتە بېجىرىلگەن ئەنزىلەر قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، خاتا ئەنزىلەر تۈزىتىلدى . 1978 ـ يىل 11 ـ ئايدا تەپتىش مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ، جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتنىڭ « پارتكوملارنىڭ ئەنزىلەرنى تەكشۈرۈپ تەستىقلىماسلىقى توغرىسىدىكى قارار »نىغا ئاساسەن ، 1979 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ، قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش ، ئەيىبلەش ھوقۇقىنى بىۋاستە يۈرگۈزدى .

1955 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە كەلپىن ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قولغا ئېلىشقا مەلۇم قىلغان 432 نەپەر جاۋابكارغا دائىر407 ئەنزىنى قوبۇل قىلدى ، بۇنىڭدىن 239 پارچە ئەنزىدىكى 295 جاۋابكار قانۇن بويىچە قولغا ئېلىندى ،137 نەپەر جاۋابكار قولغا ئېلىشقا تەستىقلانمىدى ، شۇنىڭدەك مەلۇم قىلىنماي چۈشۈپ قالغان ئۈچ نەپەر جاۋابكار قولغا ئېلىشقا تەستىقلىنىپ ، قانۇن بويىچە جىنايى ئىشلار جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلدى . 1955 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئەيىبلىگەن 496 نەپەر ئەيىبكارغا دائىر 409 ئەنزە قوبۇل قىلىندى ، تەكشۈرۈش ئارقىلىق 349 ئەنزىدىكى 440 نەپەر ئەيىبكارنى ئەيىبلەش قارار قىلىندى ، 29 نەپەر ئەيىبكار ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلىندى ، 27 نەپەر ئەيىبكار ئەيىبلەنمىدى ، 1978 ـ يىلى ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ، ئەيىبلىنىدىغان ئەنزىلەرگە قارىتا سوتتا ئەيىبلەشنى قوللاش ئۈچۈن خادىم ئەۋەتىشنى يولغا قويدى ، ئۇلار 1987 ـ يىلغىچە جەمئىي 187 قېتىم سوتتا ئەيىبلەشنى قوللىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا رازۋېتكا قىلىش ، سوتلاش پائالىيىتىنى قانۇن بويىچە نازارەت قىلىش ، سوت مەھكىمىسىنىڭ خاتا ھۆكۈم — كېسىملىرىگە ئېتىراز بىلدۈرۈش قاتارلىق فونكسىيىسىنى يۈرگۈزدى .

§ 2 . قانۇن — ئىنتىزام تەپتىشلىكى

قانۇن ـ ئىنتىزام تەپتىشلىكى خىزمىتىنى تەپتىش مەھكىمىسى بەلگىلىگەن مەخسۇس ئادەم ئىشلەپ كەلدى ، بۇ خىزمەت بويىچە مەخسۇس ئاپپارات تەسىس قىلىنمىدى . 1955 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە تەپتىش مەھكىمىسى قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەنزىسىدىن 13 ئادەمگە چېتىلىدىغان 13 ئەنزىنى قوبۇل قىلدى ، بۇنىڭدىن توققۇز ئادەمگە چېتىلىدىغان توققۇز ئەنزە تۈرغۈزۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر ئەنزىدىكى بىر ئادەمنى قولغا ئېلىش تەستىقلاندى ، ئۈچ ئەنزىدىكى ئۈچ ئادەم ئەيىبلەنمىدى ، تۆت ئادەمگە سوت مەھكىمىسى قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى ، بىر ئادەمگە جىنايى ئىشلار جازاسى بېرىش كەچۈرۈم قىلىندى .

§ 3 . ئىقتىسادىي ئىشلار تەپتىشلىكى

تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىقتىسادىي ئىشلار تەپتىشلىكى خىزمىتىنى پەقەت مەخسۇس ئادەملا باشقۇرۇپ كەلگەندى ، 1982 ـ يىلى بۇ خىزمەتنى باشقۇرىدىغان مەخسۇس ئاپپارات قۇرۇلدى . 1955 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە تەپتىش مەھكىمىسى 42 ئادەمگە دائىر 41 ئىقتىسادىي ئەنزىنى قوبۇل قىلدى ، بۇنىڭدىن 15 ئادەمگە دائىر 14 ئەنزىنى ئۆزى رازۋېتكا قىلدى ، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى 25 ئەنزىدىكى 25 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا مەلۇم قىلدى ، ئىككى ئەنزىدىكى ئىككى ئادەم بىۋاستە ئەيىبلەندى . تەكشۈرۈش ئارقىلىق 15 ئادەم قولغا ئېلىشقا تەستىقلاندى ، 20 ئەنزىدىكى 20 ئادەم سوتتا ئەيىبلەندى ، ئۈچ ئەنزىدىكى ئۈچ ئادەم ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلىندى ، بېجىرىلگەن ئىقتىسادىي ئەنزىلەرنىڭ ئومۇمىي قىممىتى جەمئىي 123 مىڭ 35 .471 يۈەنگە ، تەكشۈرۈلۈپ تۆلىتۈزۈلىنغان ئىقتىسادىي زىيان 90 مىڭ 26 .13 يۈەنگە يەتتى .

§ 4 . تۈتۈپ تۇرۇش ئورنى نازارەتچىلىكى

تۈتۈپ تۇرۇش ئورنىنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنى تەپتىش مەھكىمىسى قەرەللىك ياكى قەرەلسىز ھالدا ئادەم ئەۋەتىپ ئىشلىدى ، ئۇلار تۈتۈپ تۇرۇش ئورنىنىڭ تۈزۈملەرنى ساغلاملاشتۇرۇش ، باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ، جىنايەتچىلەرنى ئۆزگەرتىپ يېڭى ئادەم قىلىش ، گۇناھسىزلارنىڭ قانۇنسىز سولاپ قويۇلماسلىقىغا ۋە ئەيىبلەنمەسلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئەھۋالىنى نازارەت قىلدى . 1955 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە تەپتىش مەھكىمىسى تۈتۈپ تۇرۇش ئورنى ئۈستىدە جەمئىي 194 قېتىم تەپتىش ئېلىپ بېرىپ ، سېزىلگەن مەسىلەر توغرىسىدا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنىغا ئۆز ۋاقتىدا تۈزىتىش پىكىرلىرىنى بەردى .

IV باب

خەلق سوت مەھكىمىسى

1950 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ شتاتتىكى كادىرى يەتتە بولۇپ ، سوت قىلىش فونكسىيىسىنى يۈزگۈزدى ، مۇئاۋىن ھاكىم جاڭ گۈڭباۋ مەھكىمە باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۈتىدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە 1967 ـ يىلدىن 1972 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى سوت مەھكىمىسىنى ھەربىي ئىدارە قىلىپ ، ئۇنى كەلپىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىغا ئايرىپ بەردى ، ئەسلىدىكى ئاپپاراتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1972 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا سوت مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1979 ـ يىلدىن باشلاپ مەھكىمە باشلىقى سايلام ئارقىلىق بارلىققا كېلىدىغان بولدى ، ناسىر نۇرى مەھكىمە باشلىقى بولدى . 1980 ـ يىلدىن ئېتىبارەن ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ جىنايى ئىشلار

سوت كوللېگىيسى ، ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيسى ، ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيسى ۋە ئەرزىيەت ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. ئاشكارا سوتلاش ، جاۋابكارنى ئاقلاش ، سوتچى ئۆزىنى چەتكە ئېلىش ، زاسپىداتېللار مەسلىھەتلىشىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، ئەنزىلەرنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ، قانۇنلۇق ، توغرا بىر تەرەپ قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى. 1987 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 200 مىڭ يۈەن پۇل ئاجرىتىپ ، سوت مەھكىمىسگە 820 كۋادرات مېتىرلىق ئىشخانا بىناسى سېلىپ بەردى ، سوت مەھكىمىسىنىڭ كادىر - ساقچىلىرى 19غا يەتتى.

§ 1 . سەييارە سوت

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ ، زومىگەرلەرگە قارشى تۈرۈش ھەرىكىتىگە ماسلىشىش ئۈچۈن ، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىدە سەييار، خەلق سوتى تەشكىل قىلىندى. ھاكىم ئىمىر باقى سوت باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى ، مۇئاۋىن سوت باشلىقلىقىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى يەن شىمىن قوشۇمچە ئۆتىدى. سەييارە سوت ھەر يەرنىڭ ئۆزىدە سەييارە ھالدا ئاشكارا سوتلاشنى يولغا قويۇپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ۋە باشقا جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ جازا ھۆكۈم قىلدى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن سەييارە سوتنىڭ نامى يەر ئىسلاھاتى خەلق سوتىغا ئۆزگەرتىلىپ ، قانۇنسىز پومپىشچىكلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە دائىر ئەنزىلەر قانۇن بويىچە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى. 1953 - يىلى يەر ئىسلاھاتىنىڭ ئايىغلىشىشى بىلەن يەر ئىسلاھاتى خەلق سوتىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

§ 2 . جىنايى ئىشلارنى سوتلاش

1950 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ھەر خىل جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىدىن 610 نى قوبۇل قىلىپ ، ھەممىسىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ بولدى. شۇ چاغدىكى سوت قىلىش تەرتىپى مۇنداق ئىدى: خەلق سوت مەھكىمىسى ئەنزىنى تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، ھۆكۈم قىلماقچى بولغان جازا مۇددىتىنى ناھىيىلىك پارتكومغا يوللايتتى ۋە تەستىقلانغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمنى ئوچۇق ئېلان قىلاتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا سوت مەھكىمىسى ھەربىي ئىدارە قىلىنغان مەزگىلدە ۋە خەلق سوت مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلگەن دەسلەپكى مەزگىلدە ، 60 پارچە جىنايى ئىشلار ئەنزىسى قوبۇل قىلىندى ھەم ئەنزىلەر توغرىسىدا جىنايەت ھۆكۈمى ئېلان قىلىندى ، كېيىن قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئۇلاردىن ئالتە خاتا ئەنزە ئاقلىنىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، بەش ئەنزە جىنايى جازادىن كەچۈرۈم قىلىندى ، قالغان 49 ئەنزىدە ئەسلى ھۆكۈم ساقلاپ قېلىندى ، 1977 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە 19 پارچە جىنايى ئىشلار ئەنزىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، كېيىن قايتا تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە بىر ئەنزە ئاقلىنىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، سەككىز ئەنزە جىنايى جازادىن كەچۈرۈم قىلىندى ، ئۈچ ئەنزىدە ھۆكۈم يېنىكلىتىلدى. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، قانۇن تۈزۈم قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلىپ ، سوتلاش پائالىيىتىدە پاكىتنى ئاساس ، قانۇننى ئۆلچەم قىلىشتا چىڭ تۇرۇلدى ، 1980 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە تۈرلۈك جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىدىن 257 سى بىر تەرەپ قىلىندى ، ناھەق ، خاتا ئەنزە كۆرۈلمىدى. 1990 - يىلى 47 ئەنزە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىپ ، 21 ئادەمگە قانۇن بويىچە ھۆكۈم ئېلان قىلىندى.

§ 3 . ھەق تەلەپ ئىشلىرىنى سوتلاش

1950 ـ يىلدىن 1965 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ھەر خىل ھەق تەلەپ ئەنزىسىدىن 3325 نى قوبۇل قىلىپ ، ھەممىسىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولدى . بۇ ئەنزىلەر تۇر جەھەتتە نىكاھ ، تۆلەم تۆـ لەش ، مىراسخورلۇق ، بېقىش ـ تەربىيىلەش ، ئامانەت ـ قەرز ، ئەمگەك ھەققى ماجراسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . مۇرەسسە ئارقىلىق ئادەتتىكى ھەق تەلەپ ماجراسىدىن 1010 ى ھەل قىلىندى ، ئەرز ئېيتىپ كەلگەن ئاممىدىن 1104 ئادەم (قېتىم) كۆتۈرۈلىندى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » بولغان 1966 ـ يىلدىن 1976 ـ يىلغىچە 354 ھەق تەلەپ ئەنزىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 1977 ـ يىلدىن 1979 ـ يىلغىچە 87 ھەق تەلەپ ئەنزىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 1980 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە كەلپىن نا ـ ھىيىسىدە ھەق تەلەپ ئەنزىلىرى كۆپەيىپ ، جەمئىي 937 ھەق تەلەپ ئەنزىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنـ دى . 1990 ـ يىلى 83 ھەق تەلەپ ئەنزىسى تەكشۈرۈپ ئاياغلاشتۇرۇلدى ، 107 ئادەتتىكى ھەق تەلەپ ماجراسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

سوت خىزمىتىدە قانۇننى ئادىل ئىجرا قىلىدىغان ، ھەققانىيەتتە چىڭ تۇرىدىغان بىر تۈركۈم سوتچىلار مەيدانغا كەلدى . 50 ـ يىللاردا سوتچى ناسىر نۇرى قانۇننى قاتتىق ئىجرا قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئەدلىيە قۇرۇلۇشىغا پائال تۆھپە قوشقانلىقتىن ، ئۇدا ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالاندى ، 1960 ـ يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ سىياسىي ـ قانۇن سىستېمىسى بويىچە ئىلغار خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى .

V باب

ئەدلىيە مەمۇرىيىتى

1979 ـ يىل 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنا ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى . ئىككىنچى يىلى 9 ـ ئايدا قۇربان ھۇسەن ئەدلىيە بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەينىلەندى . 1982 ـ يىلى ئەدلىيە بۆلۈمى قارىمىقىدا جامائەت گۇۋاھلىقى ئورنى قۇرۇلدى . 1983 ـ يىلدىن 1984 ـ يىلغىچە يۇرچى ، گەزلىك ، ئا ـ چال يېزىلىرىغا ۋە كەلپىن بازىرىغا ئەدلىيە يارەمچىسى سەپلەپ بېرىلدى . 1984 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەدلىيە بۆلۈمىنىڭ نامى ئەدلىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى . 7 ـ ئايدا ئەدلىيە ئىدارىسىدە قا ـ نۇن مەسلىھەتچىلىرى ئورنى قۇرۇلدى .

§ 1 . قانۇن ـ تۈزۈم تەشۋىقاتى

ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن قانۇن ـ تۈزۈم جەھەتتىكى تەشۋىقات ـ تەربىيە خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1980 ـ ، 1981 ـ يىللىرى پۈتۈن ناھىيىنىڭ شەھەر ـ يېزىلىرىدا 65 ئورۇندا

كادىرلار ۋە ئاممىغا 71 قېتىم قانۇن - تۈزۈم تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلدى ، تەشۋىقاتنى ئاكتىلغۇچىلار 20 نەچچە مىڭ ئادەم قېتىمغا يەتتى . 1982 - يىلدىن كېيىن قانۇن - تۈزۈم تەشۋىقات - تەربىيسى كۆپ خىل لمقا قاراپ يۈزلەندى . 1983 - يىلى قانۇن - تۈزۈم رادىئو لېكسىيسى ئۈيۈشتۇرۇلۇپ ، تەشۋىقات رەسىملىرى كۆرگەزمىسى ئېچىلىپ ۋە تەشۋىقات ماشىنىسى ئىشقا سېلىنىپ تەشۋىقات ئۇنۇمى ئاشۇرۇلدى ، تەربىيگە ئېرىشكەن ئاممىا 70 مىڭ ئادەم (قېتىم)گە يەتتى . 1984 - يىلى ناھىيە بويىچە ئايالار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش مەركىزىي مەزمۇن قىلىنغان قانۇن - تۈزۈم تەربىيسى پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، تەشۋىقات ماتېرىيالى بېسىپ تارقىتىلدى ، 36 سان قارا دوسكا گېزىتى چىقىرىلدى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە 192 نۇسخا قانۇن - تۈزۈم گېزىتىگە ، 32 سان قانۇن - تۈزۈم ژۇرنىلىغا مۇشتېرى قوبۇل قىلىندى ، 250 پارچە قانۇن - تۈزۈم كىتابى سېتىلدى . 1988 - يىلى ناھىيە بويىچە 490 نۇسخا قانۇن - تۈزۈم گېزىت - ژۇرنىلىغا مۇشتېرى قوبۇل قىلىندى ، يېزا - بازارلاردا قانۇن - تۈزۈم تەشۋىقات كۆزنەكلىرى ئورنىتىلدى .

قانۇن - تۈزۈم تەربىيسىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، ئەدلىيە يارەمچىلىرى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە بېرىپ قانۇن - تۈزۈم دەرسى ئۆتۈپ ، ياش - ئۆسمۈرلەرگە قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش تەربىيسى بەردى . ناھىيە بويىچە 5140 ئائىلىلىك ئاھالە ئارىسىدا « قانۇنغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە » بولۇش پائالىيىتى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلۇپ ، شەھەر - يېزىلاردا قانۇن - ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ئومۇمىي كەيپىياتقا ئايلاندۇرۇلدى . كەلپىن ناھىيىسى 1986 - يىلدىن باشلاپ ھەر يىلى قانۇن - تۈزۈم كۇرسى ئېچىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ ، قانۇن بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇردى ، قانۇننى ئىجرا قىلدۇرغان تايانچلارنى تەربىيلىدى . 1986 - يىلى 99 قارار كۇرس ئېچىپ ، 2768 ئادەم (قېتىم) تەربىيلىدى . 1987 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە يەنە ئۇدا 34 قارار كۇرس ئېچىپ 1146 ئادەم (قېتىم) تەربىيلىدى . 1986 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە ناھىيىنىڭ بازار - يېزىلىرىدا 1840 قېتىم قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلدى ، تەشۋىقاتنى ئاكتىلغۇچىلار 664 مىڭ 548 ئادەم (قېتىم)گە يەتتى . 1990 - يىلى 901 قېتىم قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلدى . تەشۋىقاتنى ئاكتىلغۇچىلار 96 مىڭ 64 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى ؛ 47 قارار قانۇن - تۈزۈم كۇرسى ئېچىلىپ ، 2654 ئادەم (قېتىم) ئۆگىنىشكە قاتناشتۇرۇلدى .

§ 2 . خەلق مۇرەسسەسى

1954 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى شەھەر - يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان ئومۇمىي سايلامغا بىرىكتۇرۇپ ، ئۇچ يېزا ، بىر كوچا ، بىر مەمۇرىي كەنتتە ئون خەلق مۇرەسسە گۇرۇپپىسىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇردى ، 44 مۇرەسسە خادىمى سايلاپ چىقىلدى ، ئۇلار خەلق ئاممىسى ئارىسىدا يۈز بەرگەن ھەق تەلەپ ماجرالىرىنى ۋە يېنىك جىنايى ئىشلار ماجرالىرىنى مۇرەسسە ئارقىلىق ھەل قىلىشقا مەسئۇل بولدى ، بۇ ، ئىشلەپچىقىرىشقا ، ئىنتىپاقلىققا پايدىلىق بولدى . 1958 - يىلدىن باشلاپ چوڭ ئەترەتلەر بىرلىك قىلىنغان ھالدا ئۇچتىن يەتتىگىچە ئادەمدىن تەركىب تاپقان مۇرەسسە ھەيئەتلىرى قۇرۇلدى . 1958 - يىلى ناھىيە بويىچە مۇرەسسە خادىمى 85 كە يەتتى .

1980 - يىلى ئەدلىيە بۆلۈمى خەلق سوت مەھكىمىسىدىن مۇرەسسە كەسپىنى ئۆتكۈزۈۋالدى ، شۇ يىلى بازار - يېزىلاردىكى خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىندى ، يىل ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە مۇرەسسە ھەيئىتى 24 كە ، مۇرەسسە خادىمى 91 گە يەتتى . 1980 - يىلدىن كېيىن ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا

ئەگىشپ ، ئاما ئارىسىدىكى ئىقتىسادىي ماجرا ۋە كېلىشىم ماجرالىرىمۇ مۇناسىپ ھالدا كۆپەيدى ، 1980 - يىلدىن 1982 - يىلغىچە مۇرەسسە ھەيئەتلىرى جەمئىي 242 ھەق تەلەپ ماجراسىنى بىر تەرەپ قىلـ دى . 1983 - يىلى ئەدلىيە بۆلۈمى ناھىيە بويىچە مۇرەسسە خادىملىرىنى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەپ ، قانۇن - نىزام ۋە سىياسەتلەرنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ قانۇننى ئىجرا قىلىش سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە بازار - يېزىلاردا يېزا نىزامى ، ئاھالە ئەھدىنامىسى تۈزۈشكە بىرلەشتۇرۇلۇپ ، خەلق مۇرەسسە خىزمىتى تېخىمۇ كۈچەيتىلدى ، شۇ يىلى 994 ھەق تەلەپ ماجراسى مۇـ رەسسە ئارقىلىق ھەل قىلىندى . 1986 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە بولغان تۆت يىل ۋاقىتتا ، خەلق مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى 3125 ھەق تەلەپ ماجراسىنى مۇرەسسە ئارقىلىق ھەل قىلىپ ، بازار - يېزىلاردا جەمئىيەتنىڭ مۇقىم بولۇشى ئۈچۈن تۆھپە قوشتى . 1990 - يىلى 786 ھەق تەلەپ ماجراسى مۇرەسسە ئارقىلىق ھەل قـ لىنىدى .

§ 3 . جامائەت گۇۋاھلىقى

كەلپىن ناھىيىسىدە 1983 - يىلدىن ئېتىبارەن جامائەت گۇۋاھلىقى كەسپى قانات يايدۇرۇلدى ، شۇ يـ لى جامائەت گۇۋاھلىقى ئورنى جامائەت گۇۋاھلىقى توختامنامىسىدىن 19 نى قوبۇل قىلىپ ، 842 يۈەن رەسمىيەت ھەققى ئالدى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنىڭ چوڭقۇرلىششىغا ئەگـ ىشىپ ، يېزا - بازارلاردا ئىچكى - تاشقى ئىقتىسادىي ئالاقە كۆپەيدى ، جامائەت گۇۋاھلىقى ئورنى 1985 - يىلى جامائەت گۇۋاھلىقى توختامنامىسىدىن 87 نى قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭ 71 پارچىسىنىڭ جامائەت گۇۋاھلىقىنى بېجىرىپ بەردى ، بۇنىڭ 56 سى جامائەت گۇۋاھلىقى خادىملىرى تۆۋەنگە بېرىپ نەق مەيدانـ دا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن بېجىرىلدى . 1989 - يىلى جامائەت گۇۋاھلىق ئورنى قوبۇل قىلغان جامائەت گۇۋاھلىقى توختامنامىسى 271 گە يېتىپ ، 1983 - يىلدىكىدىن 2 .13 ھەسسە كۆپەيدى ، 1990 - يىلى 22 گە چۈشتى .

§ 4 . قانۇن مەسلىھەتچىلىكى

قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى 1984 - يىلى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، شۇ يىللا قانۇندىن مەسلىھەت بېـ رىش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى ، سوتقا چىقىپ ئاقلاش كەسپىنى قوبۇل قىلدى . ئادۋوكاتلار پاكىتنى ئاـ ساس ، قانۇننى ئۆلچەم قىلىش ، ئەنزىلەرنى قانۇن بويىچە بېجىرىش ، ھەم ئۇۋال قىلماسلىق ، ھەم مەيلـ گە قويۇپ بەرمەسلىكتە چىڭ تۇردى . شۇ يىلى سوتقا چىقىپ ئاقلاشقا قوبۇل قىلىنغان ئەنزە ئالتە پارچە بولۇپ ، ئۇنىڭ بىرى ئادۋوكاتنىڭ ئاقلىشى ئارقىلىق قانۇنسىز سوراق قىلىنغان دەپ قارالدى . سوت جاـ ۋابكارنى گۇناھسىز دەپ ئېلان قىلىپ قويۇپ بەردى . 1985 - يىلى قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى بەش ئەنزىنى سوتقا چىقىپ ئاقلاشقا قوبۇل قىلدى ، بۇ ، سوت مەھكىمىسى شۇ يىلى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلـ غان ئومۇمىي ئەنزە سانىنىڭ 36 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئادۋوكاتنىڭ ئاقلىشى ئارقىلىق بىر ئەنزىدىكى جاۋابكارنىڭ تۆلەم تولەش مەسئۇلىيىتى يېنىكلىتىلدى . شۇ يىلى قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى ھال ئېيتىپ كەلگەن ئاممىدىن 37 ئادەمنى كۆتۈۋالدى ، قانۇندىن سورالغان 13 سوئالغا مەسلىھەت بەرـ دى . 1986 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە قانۇن مەسلىھەتچىلىكى ئورنى 236 قېتىم قانۇندىن مەسلىھەت بەردى .

ئون سەككىزىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

ئون سەككىزىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاچال رايونى مۇھىم قاتناش يولىغا جايلاشقان بولۇپ ، ھەربىي ئىشلاردا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ . دۆلەت ئارخېئولوگىيە تارماقلىرى ئاچال يېزىسىغا جايلاشقان ئۇچ تۇر (تەم) نى تەكشۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىن تاڭ سۇلالىسىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھەربىي خارابىلەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى ، بولۇپمۇ چىلان ئەتراپىدا كۆپ ئورۇندا چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى پوتەي ۋە ھەربىي گازارمىلارنى تاپتى .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭى ، جاھانگىر خوجا توپىلىڭى مەزگىللىرىدە ، توپىلاڭچى قوشۇنلار چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرىنىڭ قوغلاپ يوقىتىشى ئارقىسىدا كەلپىنگە چېكىنىپ ، جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن ؛ قوقانلىق ياقۇببەگ شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن چاغدىمۇ كەلپىنگە كېلىپ تۇرغان ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى يايدى ، چىلان ئەتراپلىرىدا قوشۇن تۇرغۇزغان . چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا بىر قانچە قېتىم ھەربىكەت ئېلىپ بارغاندىمۇ كۆپ قېتىم كەلپىنگە كېلىپ تۇرغان . مىنگو دەۋرىدە شېڭ شىسەي ، گومىنداڭمۇ كەلپىنگە قوشۇن ئەۋەتكەن ، ئالاھىدە جۇغراپىيىلىك مۇھىت تۈپەيلىدىن كونا جەمئىيەتتە كەلپىن (بولۇپمۇ ئاچال ئەتراپى) دىكى خەلق يېغىلىق دەردىنى يەتكىچە تارتقان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىندە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ يەرلىك قوراللىق قوشۇن ۋە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلدى ، ئۇلار خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ۋە كەڭ ئاممىنىڭ پائال ماسلىشىشى ئارقىسىدا خەلق ھاكىمىيىتىنى قوغداپ ۋە مۇستەھكەملەپ ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، خەلقنى ئۆز كەسپى بىلەن خاتىرجەم شۇغۇللىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى .

I باب

يەرلىك قوراللىق قوشۇن

§ 1 . پۈقرا ئەسكەرلەر تۈەنى

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 3 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك 4 - رايونلۇق مەمۇرىي مۇپەتتىش ژالىي مەھكىمىسى پۈقرا ئەسكەرلەرنى تەشكىللەپ تەربىيىلىگەندە كەلپىندىن 300 پۈقرا ئەسكەر تەربە-

يىلەندى. شۇ يىلى 6 ـ ئايدا 75 پۇقرا ئەسكەر ئېلىنىپ ، ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلـ دى. ئۇزۇن ئۆتمەي ، پۇقرا ئەسكەرلەر تۇەنى قۇرۇلدى ، تۇەنجاڭلىقنى ھاكىم ، مۇئاۋىن تۇەنجاڭلىقنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئۆتىدى. پۇقرا ئەسكەرلەر تۇەنىدە دائىمي ئەترەت قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا بىر قانچە چوڭ ئەترەت ، چوڭ ئەترەت ئاستىدا ئوتتۇرا ئەترەت ، شۆبە ئەترەت ۋە بەن تەشكىل قىلىندى ، ئۇن ئادەم بىر بەن بولدى. پۇقرا ئەسكەرلىككە ئېلىنىدىغانلار 18 ياشتىن 45 ياشقىچە بولغان پۇقرالار بولۇپ ، قانۇن بويىچە ئەسكەرلىككە ئېلىش كەچۈرۈم قىلىنغان ۋە كېچىكتۇرۇلگەنلەردىن باشقا ھەممەيلەننىڭ ئەسكەرلىككە كىرىپ تەربىيىلىنىش مەجبۇرىيىتى بار ئىدى. كېيىن ، پۇقرا ئەسكەرلەر تۇەنى ناھىيىلىك قوغدىنىش تۇەنىگە قوشۇۋېتىلدى.

§ 2 . قوغدىنىش تۇەنى

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) 11 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە قوغدىنىش تۇەنى تەشكىل قـ لىندى ، ئۇنىڭ جەمئىي 100 ئادەمى بولۇپ ، ئۇلار قۇرۇق قول مەشق قىلاتتى ، قورال ـ ياراق ، ئات ـ ئۇلاغ قاتارلىق ئەسلىھەلىرى يوق ئىدى. قوغدىنىش تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭلىقىنى ھاكىم ، مۇئاۋىن تۇەنجاڭلىقـ نى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئۆتىدى. قوغدىنىش تۇەنىنىڭ قارىمىقىدا بىر قانچە شۆبە ئەترەت تەشكىل قىلىنىپ ، مەخسۇس ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ئەمەلدارى قويۇلدى. ناھىيىلىك قوغدىنىش تۇەنى گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداش ۋە ئاممىنى باستۇرۇشتا مەلۇم رول ئويناتتى. گومىنداڭنىڭ ئاغدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ قوغدىنىش تۇەنىمۇ تارقىلىپ كەتتى.

§ 3 . ناھىيىلىك قوراللىق ساقچى (جامائەت خەۋپسىزلىكى)ئوتتۇرا ئەترىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىل 3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئەترىتى قۇرۇلدى ، يىل ئاخىرىدا ئادەمى 43 كە يەتتى. 1951 ـ يىلى ئۇنىڭ نامى خەلق جامائەت خەۋپـ سىزلىكى قىسمىنىڭ ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى.

1953 ـ يىلدىن 1955 ـ يىل 7 ـ ئايغىچە ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەتنى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى ۋەكالىتەن باشقۇردى. 1955 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇ خەلق قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى. 1964 ـ يىل 8 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەتـ رەتنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىنىڭ ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتى دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۇرۇلدى. 1966 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەت ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتـ كۈزۈپ بېرىلدى. 1968 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەت بىلەن پەيزاۋات ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەتـ رەتنىڭ تۇرۇشلۇق جايلىرى ئالماشتۇرۇلدى. 1976 ـ يىل 1 ـ ئايدا خەلق قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ تەشكىلي تۇزۇلمىسى ئەسلىگە كەلتۇرۇلدى ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ ئوتتۇرا ئەترىتى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىك قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ناھىيىلىك خەلق قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ ئوتتۇرا ئەترىتىگە 1979 ـ يىل 11 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قوراللىق ساقچى قىسىم چوڭ ئەترىتى رەھبەرلىك قىلىدىغان ، 1980 ـ يىل 1 ـ ئايدا خەلق چېگرا مۇداپىئە قوراللىق ساقچى قىسمـ

نىڭ ئاقسۇ تارماق ئەترىتى رەھبەرلىك قىلدىغان بولدى.

II باب

خەلق قوراللىق بۆلۈمى

ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى 1960 - يىل 1 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، بۆلۈم باشلىقى، سىياسىي كومىسسار، ئىش بېجىرگۈچى، سەنمو قاتارلىق خادىملىرى بار ئىدى. 1978 - يىلى ئۈنىڭدا سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى، ئارقا سەپ تەمىنات بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. 1986 - يىلى خەلق قوراللىق بۆلۈمى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، يەرلىك تەشكىلىي تۈزۈلۈشتە بولىدى. ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈمگە ئۈچ يېزىلىق، بىر بازارلىق قوراللىق بۆلۈم قارايدۇ.

كەلپىن ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەسئۇللىرىنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 18 - 1

ئىسىم - فامىلىسى	ۋەزىپىسى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
دىياۋ يۈنرۈي	بۆلۈم باشلىقى	9. 1973—8. 1970
جاڭ زۇڭۈبي	بۆلۈم باشلىقى	6. 1978—1. 1974
جاۋجىيۈمن	بۆلۈم باشلىقى	11. 1979—11. 1978
ھەسەن ئەمەت	بۆلۈم باشلىقى	6. 1983—5. 1980
ئوسمان قاۋۇل	بۆلۈم باشلىقى	6. 1986—8. 1983
مەمتىمىن قۇربان	بۆلۈم باشلىقى	—6. 1986
جامال يۈسۈپ	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	12. 1971—1. 1960
جاۋجىيۈمن	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	11. 1978—8. 1968
مەھمەت كەنجى	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	8. 1979—4. 1975
جاڭ چاۋ	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	9. 1983—9. 1979
ئوسمان قاۋۇل	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	8. 1983—4. 1981
جاۋجۇڭشيەن	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	12. 1985 — 12. 1983
مەمتىمىن قۇربان	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	4. 1986—11. 1985
شۇخۇڭ(ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى)	سىياسىي كومىسسار	12. 1965—4. 1964
جاڭكۈچىڭ(ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى)	سىياسىي كومىسسار	5. 1966—1. 1966

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

يەن جىلەي	سىياسىي كومىسسار	8. 1979—10. 1971
مەتىمىن‌ئەمەت(ناھىيىلىك‌پارتكوم‌شۇجىسى)	سىياسىي كومىسسار	9. 1987—12. 1981
شۇي چېڭچى	سىياسىي كومىسسار	6. 1986—7. 1983
فېي شېڭچىلىڭ	سىياسىي كومىسسار	—5. 1986
لى‌چېنەن(ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى)	سىياسىي كومىسسار	—7. 1987
دې لىەنكې	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	12. 1970—11. 1964
شى شەنشيالىڭ	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	6. 1973—1. 1972
لىۋ مېڭشۇن	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	10. 1977—6. 1973
ۋالىڭ باۋ جىن	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	11. 1982—4. 1981

III باب

ھەربىي خىزمەت

§ 1 . ئەسكەر قوبۇل قىلىش تۈزۈمى

مىنگو دەۋرىدە ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان ، ئومۇمەن ، شىنجاڭ ئۇلتۇرغىنىغا يېرىم يىلدىن ئاشقان ، ئەسكەر ئېلىش شەرتىگە توشىدىغان پۇقرالارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنىش مەجبۇرىيىتى بولغان. ئائىلە بويىچە ھېسابلىغاندا ئۇچ ئەرنىڭ بىرسى چەك تاشلاش ، تەرجىمھالىنى تەكشۈرۈش ، بەدەن تەكشۈرۈش ، يىغىپ تەربىيەلەش ئارقىلىق ئەسكەرلىككە ئېلىنىپ ، قوشۇنغا مەجبۇرىي قاتناشتۇرۇلغان. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى شىمالىي شىنجاڭغا بېرىپ ئالتۇن كولاش نامى بىلەن كەلپىن ياشلىرىدىن 70 كىشىنى ئالداپ ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ، مەجبۇرىي ھالدا ھەربىي قىسىمغا قاتناشتۇرۇپ ئەسكەر قىلغان. مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) 5 - ئايدا كەلپىندىن ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان سايىم شادى ، يۈسۈپ ئىمىن ، توختى كېرەمدىن ئىبارەت ئۇچ كىشى گومىنداڭ ئارمىيىسىدىن قېچىپ ، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە قاتناشقان.

§ 2 . پىدائىي ئەسكەرلەر

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن تارتىپ ، 1954 - يىلغىچە پىدائىي ئەسكەر بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلمىدى ، ئەسكەر ئېلىش خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مەسئۇل بولىدى. 1951 - يىل 2 - ئايدا

كەلپىن ياشلىرى ئاكتىپ تۇردە ئارمىيىگە قاتنىششقا ئۆزىنى تىزىمغا ئالدۇردى ، 27 نەپەر ياش قوبۇل قىلىنىپ ئارمىيىگە كىردى .

§ 3 . مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلەر

1955 ـ يىلى « ھەربىي خىزمەت ئۆتەش قانۇنى » ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، پىدائىي ئەسكەر بولۇش تۇزۇمى مەجبۇرىي ھەربىي خىزمەت ئۆتىگۈچى ئەسكەر بولۇش تۇزۇمىگە ئۆزگەرتىلدى ، كەلپىن ناھىيىسىدە ئارمىيىگە قاتنىشىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى .

1956 ـ يىلى كەلپىندە ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، تەشكىلىي سەپەرۋەرلىك بۆلۈمى تەسىس قىلىندى . 1957 ـ يىل 8 ـ ئايدا ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ھەربىي خىزمەت ئۆتەش خىزمىتىنى ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى قوشۇمچە باشقۇردى . 1960 ـ يىلدىن كېيىن ھەربىي خىزمەت ئۆتەش خىزمىتىنى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى باشقۇردى ، ھەر يىلى ئەسكەر ئالىدىغان چاغدا يېشى مۇۋاپىق كەلگەن ھەر مىللەت ياشلىرى قىزغىنلىق بىلەن ئۆزىنى تىزىملاتتى . تىزىملاتقۇچىلار ئېلىنىدىغان ئەسكەر سانىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى .

كەلپىن ناھىيىسىدە قىسمەن يىللاردا ئېلىنغان ئەسكەر سانى

جەدۋەل 18 ـ 2

يىللار	ئېلىنغان ئەسكەر سانى	يىللار	ئېلىنغان ئەسكەر سانى
1970	20	1982	6
1974	40	1985	10
1976	35	1986	10
1978	23	1987	12
1979	7	1989	12
1980	21	1990	14
1981	25		

§ 4 . زاپاس ھەربىلەر خىزمىتى

كەلپىن ناھىيىسىدە زاپاس ھەربىلەرنى تىزىملاش خىزمىتى 1955 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن ئېتىبارەن باشلاندى . شۇنىڭدىن كېيىن ، بۇ خىزمەت ھەر يىلى ئىشلەندى . 1966 ـ يىلى « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلانغاندىن كېيىن ، زاپاس ھەربىلەرنى تىزىملاش توختىتىلدى ، 1982 ـ يىلى زاپاس ھەربىلەرنى تىزىملاش يەنە باشلاندى .

1983 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە 35 ياشتىن تۆۋەن ، تېخنىكا جەھەتتىن باب كېلىدىغان ئىشچىلارنىڭ تەكتى ئېنىقلىنىپ تىزىملىنىپ زاپاس ھەربىي خىزمەت ئۆتىگۈچىلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلدى .

IV باب

خەلق ئەسكەرلىرى

§ 1 . خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى

كەلپىن ناھىيىسىدە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى 1957 - يىلدىن باشلاپ تەشكىل قىلىندى. 1961 - يىل 12 - ئايدا ناھىيە بويىچە تۇنجى قېتىملىق خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى ھەممە گۈڭشىدا قۇرۇلدى. 1963 - يىل 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ناھىيە بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى تۇنجى قۇرۇلدى ، ھاكىم قۇربان قەمبەر تۇنجاڭ ، لى زىچياڭ مۇئاۋىن تۇنجاڭ ، شۇي خۇڭ سىياسىي كومىسسار بولدى. 1973 - يىل 1 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ناھىيە بويىچە 2 - قېتىملىق خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ « ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش ، قەھەتچىلىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، خەلقنى كۆزدە تۇتۇش » يولىيورۇقى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈلۈپ ، خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلدى. 1974 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى يېڭى قۇرۇلدى. 1979 - يىل 6 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 13 - كۈنگىچە ناھىيىلىك 3 - قېتىملىق خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلتىيى چاقىرىلىپ ، خەلق ئەسكەرلىرى شىلرى كەڭ كۆلەمدە قۇرۇلدى. شۇ يىلى گۈڭشي ، چوڭ ئەترەت ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە خەلق ئەسكەرلىرى يېڭى ، لېنى ۋە پەي ، بەنلىرى قۇرۇلدى. 1981 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرى تەڭشىلىپ ، سانى ئازايتىلدى ، سۈپىتى ئۆستۈرۈلدى. 1983 - يىل 8 - ئايدا 82 كالىبىرلىق مىنامىيوتچىلار لېنىدىن بىرسى قۇرۇلدى. 1985 - يىل 4 - ئايدا ئەملي جەڭ ئېھتىياجىغا ھازىرلىق قىلىش يۈزىسىدىن ئاچال يېزىسىدا بىر خەلق ئەسكەرلىرى پارتىزان ئەترىتى قۇرۇلدى. 1987 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتىدا خەلق ئەسكەرلىرى مىنامىيوتچىلار تارماق ئەترىتى قۇرۇلدى.

1973 - يىلى ناھىيىلىك 2 - قېتىملىق خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندىن كېيىن ناھىيىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرى ۋە تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىگە ئايرىلدى. 1974 - يىل 3 - ئايدا يەنە خەلق ئەسكەرلىرى ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرى ، تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى ۋە قوراللىق خەلق ئەسكەرلىرىگە ئايرىلدى. 1981 - يىلى ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرى ۋە تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، قوراللىق خەلق ئەسكەرلىرى تەسىس قىلىنمىدى. 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى تەرتىپكە سېلىندى.

§ 2 . قورال - ياراق

1960 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قورال - ياراقلىرى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى تەرىپىدىن بىر تۇتاش باشقۇرۇلدى ۋە يۆتكەپ ئىشلىتىلدى ، قورال - ياراقلار مەخسۇس ئامبارلا ساقلاندى ، ئۇنى

مەخسۇس ئادەم ساقلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، قورال - ياراقلار ئۇزلۇكسىز يېڭىلىنىپ ۋە تەكۇپىيپ تۇردى. 1976 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى قورال - ياراق ئامبىرى سېلىندى، 1978 - يىلىنىڭ بېشىدا قورال - ياراقلار بىر مەزگىل خەلق گۇڭشېلىرىغا بۆلۈپ بېرىلدى، گۇڭشېلار قورال - ياراق ئامبىرى قۇرۇپ، ئۇنى باشقۇرۇشقا مەخسۇس ئادەم بەلگىلىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا ناھىيە «1 - ماي» خەلق گۇڭشېسى قورال-لىق بۆلۈمىدە قورال - ياراق ساقلاش بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى. 1982 - يىلى قورال - ياراقلار يىغىلىپ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ ئامبىرىدا ساقلاندى، ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قو-رال - ياراقلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتى يوقىتىپ قويماسلىق، بۇزۇپ قويماسلىق، دات باستۇرۇپ قويماس-لىق، چىرىتىپ قويماسلىق تەلىپىگە يەتكەنلىكتىن، 1985 - يىل 2 - ئايدا ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ تەقدىرلىشىگە، «ئۇدا بەش يىل ۋەقە سادىر قىلماسلىق» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

§ 3. خەلق ئەسكەرلىرى پائالىيىتى

1. ھەربىي تەلىم - تەربىيە

60 - يىللارنىڭ بېشىدا كەلپىن ناھىيىسىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ «دۈشمەننى يوقىتىش ماھارىتىنى قاتتىق مەشق قىلىش» چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، كەڭ - كۆلەمدە ماھارەت كۆرسىتىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ماھارەت كۆرسىتىش ئارقىلىق تەلىم - تەربىيىنى ئىلگىرى سۈر-دى. 1960 - يىلى ناھىيە بويىچە 838 نەپەر خەلق ئەسكىرى تەلىم - تەربىيىگە قاتنىشىپ، قارىغا ئېتىش، گرانات تاشلاش، نەيزىۋازلىق قىلىش، پارتلىتىش، يەر مەشغۇلاتىدىن ئىبارەت بەش تۈرلۈك تېخنىكا بو-يىچە 15—20 كۈن مەشق قىلىپ، ئومۇمىي باھالاشتا ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئاچال گۇڭشېسىنىڭ قۇملۇق چوڭ ئەتىرىتىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى ساجىكزا (شوتا قۇدۇق) تەرەپكە قاراپ قىسقا مۇساپىلىك دالا يۈرۈشى قىلدى.

1974 - يىل 8 - ئايدا تانكا ئېتىش، ئايروپىلان ئېتىش، پاراشۇت ئېتىش، ئاتوم بومبىسىدىن، خە-مىيۋىي قوراللاردىن، باكتېرىيىدىن مۇداپىئە كۆرۈش مەشقى ئېلىپ بېرىلدى، ناھىيە بازىرىدا تانكا ئې-تىش، «1 - ماي» گۇڭشېسىدا ئايروپىلان ئېتىش مەشقى ئۆتكۈزۈلدى.

1979 - يىل 8 - ئايدا ئىككى تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى بەنى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ دوكلات يۈزىسىدىن ھەربىي ماھارەت كۆرسىتىشىگە قاتناشتۇرۇلدى.

1984 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قەرەللىك مەشقى يىللىق مەشققە ئۆزگەرتىلىپ، بىر تۈركۈمى مەشق قىلدۇرۇلسا، بىر تۈركۈمى زاپاس تۇرغۇزۇلدى، تەكرار مەشق قىلدۇرۇلماي، يۇقىرى يېنىكلىتىلىپ، ئەسكەر-لەر زاپاس تۇرغۇزۇلدى، كەلپىن ناھىيىسى نامرات ناھىيە بولغاچقا مەشق قىلدۇرىدىغان ئادەم سانى ئا-زايتىلدى.

1985 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى توپچىلار لىيەنىراست ئوقتا قارىغا ئېتىش مەشقى ئۆتكۈزۈپ 25 پاي زەمبىرەك ئوقىنىڭ 24 نى نىشانغا تەككۈزدى.

1987 - يىل 3 - ئايدا ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى خەلق ئەسكەرلىرى مىنامىيوتچىلار تارماق ئەتىرىتى 30 كۈن مەشق قىلىپ، توققۇز پاي راست ئوقىنىڭ ھەممىسىنى نىشانغا تەككۈزدى. قوراللىق بۆلۈم كادىرلىرى خەلق ئەسكەرلىرىگە يىراق ئارىلىقتىكى نىشاننى توپقا تۇتۇش ماھارىتى كۆرسەتتى.

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگىچە قىسمەن خەلق ئەسكەرلىرى ۋە زا-پاس ھەربىيلەر ئۈيۇشتۇرۇلۇپ، پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ ئادەتتىكى قوراللاردا قارىغا ئېتىش مەشقى ئۆتكۈ-

زۇلدى ھەمدە سەككىز نەپەر خەلق ئەسكىرى تاللىنىپ ، ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلق ئەسكەرلىرى نىڭ ھەربىي ماھارەت كۆرسىتىش تەنھەرىكەت يېغىنغا قاتناشتۇرۇلدى ، تەنھەرىكەت يېغىندا كەلپىن قارىمۇ قارشى ئېتىشتا 3 ـ لىككە ئېرىشىپ ، بىر لەۋھە ئالدى ؛ كەلپىن بازىرىدىكى خەلق ئەسكىرى پازىل ئەرلەرنىڭ يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق بىلەن قارىغا ئېتىشى بويىچە 1 ـ لىككە ئېرىشتى ؛ 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ خەلق ئەسكىرى لى شيا ئايالالارنىڭ يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق بىلەن قارىغا ئېتىشى بويىچە 2 ـ لىككە ئېرىشتى . شۇ يىلى ناھىيىلىك قوراللىق بۆلۈم كەلپىن بازىرىدىكى پىيادە ئەسكەرلەر تارماق ئەترىتىدىكى خەلق ئەسكەرلىرىنى 20 كۈن يېغىپ تەربىيىلىدى ، ئۇلارنىڭ راست ئوق بىلەن قارىغا ئېتىش نەتىجىسى لاياقەتلىك بولدى .

1989 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى زوراۋانلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش كەچىك ئەترىتى قۇرۇلدى ھەمدە جىددىي ئەھۋاللارغا تاقابىل تۇرۇش لايىھىسى بويىچە ئەمەلىي مەشق ئېلىپ بېرىلدى ، خەلق ئەسكەرلىرى بىلەن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ قوراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتى بىرلەشمە مۇداپىئە يولغا قويدى ، يۇرچى يېزىسىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى لەينى زاپاس ئەترەت قىلىندى .

2 . سياسىي تەربىيە

خەلق ئەسكەرلىرى ئارىسىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ، مىللەتلەر ئىتپاقلىقى تەربىيىسى ۋە جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى ھەمدە خەلق ئەسكەرلىرى دائىم پارتىيىنىڭ لۇشيەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ سىياسىي ئېڭى ئۇزلۇكسىز ئۆسۈپ تۇرۇلدى . خەلق ئەسكەرلىرىگە قارىتىلغان سىياسىي تەربىيىنى ھەقىقىي تۇرمە ياخشى ئىشلەش ئۇچۇن ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى1971 ـ يىل 8 ـ ئايدا خەلق ئەسكەرلىرى يىغىنىڭ جياۋداۋيۇەنلىرى ۋە خەلق ئەسكەرلىرى لەينىڭ جۇداۋيۇەنلىرىنىڭ 11 كۈنلۈك سىياسىي تەربىيە كۇرسىنى ئاچتى . 1989 ـ يىل 6 ـ ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بېيجىڭدىكى مالمانچىلىق ۋە ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭنى تىنجىتقان ھەم غەلبىگە ئېرىشكەن مەزگىللەردە ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ، ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ، ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى بىرلىكتە پۈتۈن ناھىيىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى ، ياشلار ۋە زاپاس ھەربىيلەرگە « مەركەزنىڭ ھەل قىلغۇچ تەدبىرىنى ھىمايە قىلىش ، مالمانچىلىقنى توسۇش ، تىنچ ـ ئىنتىپاقلىقنى قوغداش » تەربىيىسى بەردى . 1989 ـ يىل 7 ـ ئايدا دۆلەت مۇداپىئە بىلىملىرى تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلدى ھەم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى زالدا دۆلەت مۇداپىئە بىلىملىرى بويىچە زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى .

3 . ئىشلەپچىقىرىش ، نۆۋەتچىلىك قىلىش

خەلق ئەسكەرلىرى ئەمگەك بىلەن ھەربىي ئىشلارنى بىرلەشتۇرۇپ ، مەشق ، تەلىم ـ تەربىيىنى دېھقانچىلىقنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدا ئېلىپ بارىدى ، ئادەتتىكى چاغلاردا ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ ، يېزىلاردا مۇشەققەتلىك ۋەزىپىلەرنى ئورۇندايدىغان بىر مۇھىم زەربىدار كۈچكە ئايلاندى ، بولۇپمۇ خەتەردىن ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشتا ، ئىش ئالدىراش پەسللەردە ۋە ئېتىز ـ ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ، سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشتا ناھايىتى زور رول ئوينىدى ؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ، نۆۋەتچىلىك قىلىشقا ئاكتىپ قاتنىشىپ ، دۆلەتنىڭ ۋە كوللېكتىپنىڭ مال ـ مۇلكىنى قوغداش ۋە جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداشتا كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى يارىتتى .

1959 ـ يىلى ئاچال گۈڭشېسى خەلق ئەسكەرلىرى لەينىڭ باشلىقى زۇنۇن ھىممەت قاتارلىقلار قارا كۆلدىكى ئورمانلىقتا قېچىپ يۈرگەن ئۇچ جىنايەتچىنى قولغا چۈشۈردى . 1983 ـ يىلى يەتتە خەلق ئەسكەرلىرى بەنى جامائەت خەۋپسىزلىكى تارماقلىرىغا ماسلىشىپ ، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە زەربە بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . 1984 ـ يىلى ئاچال يېزىسىدىكى خەلق ئەسكەرلىرىدىن مۇختار تىلەم

قاتارلىقلار ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئورنىدىن قاچقان ئىككى جىنايەتچىنى تۇتۇۋالدى ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ئۇلارغا « مۇنەۋۋەر خەلق ئەسكىرى » دەپ شەرەپلىك نام بەردى . شۇ يىلى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، ئوغرىلاپ كېتىلگەن تۆت كالا ھارۋىسى ، تۆت ئېشەك ھارۋىسى ، 180 كىلوگرام پاختا ، 23 قوي ، بىر ۋېلىسىپىتنى قولغا چۈشۈردى .

60 - يىللاردا خەلق ئەسكەرلىرى قوشۇنى يېزىلارنىڭ ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتلىرى ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا پائال قاتناشتى . 1970 - يىل 4 - ئايدا خەلق ئەسكەرلىرى ناھىيە تەۋەسىدىكى تېلېفون سىم يوللىرىنى رېمونت قىلىشقا قاتناشتى . 1984 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى 211 مىڭ 450 تۇپ كۆچەت تىكىپ ، 696.6 مو يەرنى كۆكەرتتى .

1988 - يىل 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى خەلق قوراللىق بۆلۈمى يۇرچى يېزىسىنىڭ يۇقىرىسى كەنتىدە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇشى بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا يېزىلاردىكى خەلق ئەسكەرلىرى كادىرلىرى ، يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىۋاتقان كادىرلاردىن 70 نەچچە ئادەم قاتناشتى . يىغىندا نامراتلىقتىن قۇتۇلغان ئۇچ ئائىلە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش جەريانىنى تونۇشتۇردى . شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئاچال يېزىسىنىڭ چىلان كەنتى كەلكۈننىڭ زەربىسىگە ئۇچرىغاندا ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەت بىلەن خەلق ئەسكەرلىرى نەق مەيدانغا بېرىپ ، ئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇشقا قاتناشتى . سەككىز سائەت ئېلىشىپ ، كەنت ئاھالىسىدىن بىرەرسىنمۇ زىيان-زەخمەتكە ئۇچراتمىدى ، مال - مۇلۇكمۇ ئاساسىي جەھەتتىن زىيانغا ئۇچرىمىدى ، شۇڭا ئۇلار ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى . 1984 - يىلى قىش پەسلىدە قېلىن قار ياغقاندا ناھىيە بويىچە سوغۇق ئېقىمغا تاقابىل تۇرۇپ ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، خەلق ئەسكەرلىرى قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي ، يۇز چاقىرىم يىراقلىقتىن ئوتۇن ئېلىپ كېلىپ ، نامرات ئائىلىلەرنىڭ جۇدۇنىدىن بىخەتەر ئۆتۈۋېلىشىغا ياردەم بەردى .

4 . خەلق ئەسكەرلىرى ئۆيى قۇرۇش

1985 - يىلدىن باشلاپ ناھىيە بويىچە يېزىلاردا 25 « خەلق ئەسكەرلىرى ئۆيى » قۇرۇلۇپ ، قىرائەتخانا ئېچىلدى ، ۋالىبول ، ۋاسكېتبول مەيدانلىرى ياسالدى ، بۇلار يېزىلارنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا مۇھىم رول ئويناندى .

V باب

ھەربىي ئىشلار

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېخىلۇڭ 23 - يىلى (1758 - يىلى) شىنجاڭدا چوڭ - كىچىك خوجىلار يېغىلىقى يۈز بەردى ، خوجاجاھان بىلەن بۇرھانىدىن ئاكا - ئۇكا ئىككەيلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ قوغلاپ زەربە بېرىشى ئارقىسىدا ، ئىلاجسىز كەلپىنگە چېكىنىپ ، يايدىدا 3000 ئادەمى بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا قارشى قاتتىق جەڭ قىلدى . خوجاجاھان يېڭىلىپ يەكەنگە قېچىپ كەتتى ، قالغانلار ناھىيە تەۋەسىدىكى يېقىن يول بىلەن قەشقەرگە قاچتى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياڭجۈنى جاۋخۇي لەشكەر باشلاپ چىلان ئارقىلىق يۇرۇش قىلىپ ، ئۇلارنى قوغلاپ يوقاتتى .

چاڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 6 - يىلى (1826 - يىلى) جاھانگىر خوجا يېغىلقى مەزگىلىدە كەلپىن ھەم ئۇنىڭ جەنۇبىدىكى شەھەرلەرنىڭھەممىسى ئىشغال قىلىۋېلىندى ، ئۇرۇش ئىككى يىلدىن ئارتۇق داۋام قىلدى . 8 - ئايدا چاڭ ھۆكۈمىتى ئىلى جياڭجۈنى چاڭ لىننى توپىلاڭچىلارنى يوقىتىشقا ئەۋەتتى . ئۇ 10 - ئايدا 36 مىڭدىن ئارتۇق پىيادە ۋە ئاتلىق ئەسكەر ، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئات ، نەچچە مىڭ كالا ، تۇغىنى ئاقسۇغا توپلىدى . قۇمباش ئۇرۇشىدىن كېيىن ، جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنىنىڭ 2000 دىن ئارتۇق ئادىمى كەلپىن ئەتراپىغا چېكىندى . 11 - ئايدا چاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ باش بۇغى ياڭ فاڭ لەشكەر باشلاپ كەلپىنگە ھۇجۇم قىلىپ ، قىسىل ۋە شىمالىي چوڭ كەنت ئەتراپىدا جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنى بىلەن قاتتىق جەڭ قىلدى ، چاڭ قوشۇنلىرى توپىلاڭچى قوشۇنىنىڭ كاتتېپشى ئىمان ، قوقانلىق يولداشىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى ، چاڭ قوشۇنلىرى ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ ، توپىلاڭچىلارنى غەلبىسىرى قوغلاپ يوقىتىشقا كىرىشتى ، ئاساسىي قوشۇن ئۇدۇل قەشقەرگە قاراپ ئىلگىرىلىدى ، يەنە بىر يۆنىلىشتىكىلەر ئۇچتۇرپان ئارقىلىق جەنۇبقا يۈرۈش قىلدى .

چاڭ سۇلالىسىنىڭ تۆڭجى 4 - يىلى (1865 - يىلى) قوقانلىق ياقۇبېگ جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلدى ، ئۇ كەلپىنگە كىرگەندىن كېيىن ، چىلان ئۆتەڭنى ئالدىنقى ئىستېھكام قىلىپ ، پوتەي ياساپ قوشۇن تۇرغۇزۇپ ، شەرققە تاجاۋۇز قىلدى .

چاڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877 - يىلى) 10 - ئايدا چاڭ سۇلالىسى قوشۇنى ياقۇبېگ تاجاۋۇزچى قوشۇنىنى مەغلۇب قىلىپ ، كۇچا ، باي ، ئاقسۇلارنى كەينىدىن قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، لىۋجىنتاڭنىڭ قىسىملىرى دەريادىن ئۆتۈپ ، قالدۇق باندىتلارغا قوغلاپ زەربە بەردى ، ئۇلار كەلپىنىڭ غەربىدە 1000 دىن ئارتۇق قالدۇق باندىتنىڭ جاھىلانە قارشىلىقىنى بىتچەت قىلىپ ، تاغ ئىچىگە كىرىپ ، قومۇل ، شايار قاتارلىق جايلاردىن ئەسىر ئېلىنغان نەچچە يۈز ئادەمنى قۇتقۇزۇپ ، ئۇلارنى قوشۇن بىلەن بىللە كەلگەن ئۇيغۇر ئاقساقاللىرىغا ئاقسۇ ، شايارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن تاپشۇرۇپ بەردى . شۇنىڭدىن كېيىن ، چاڭ قوشۇنلىرى ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ جەنۇبقا يۈرۈش قىلىپ ، شۇ يىلى 12 - ئايدىن كېيىنكى يىلى 1 - ئايغىچە تاجاۋۇزچى قوشۇننى تولۇق يوقاتتى .

چاڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 4 - يىلى (1878 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى بىروت (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى ئىچىدە) تىن نەچچە ئون ئاتلىق ئادەم كېلىپ كەلپىن ئەتراپىدا بۇلاڭچىلىق قىلىپ ، ئادەم ئولتۇردى ، چاڭ سۇلالىسىنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇنى ئۇلارنى تۇتۇش ئۈچۈن ئەسكەر چىقارىدى .

ئون توققۇزىنچى قىسىم

مائارىپ

ئون توققۇزىنچى قىسىم

مائارىپ

كەلپىن ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى بىر قەدەر ياخشى بولغان ناھىيە.

XVII ئەسىردىلا كەلپىن ناھىيىسىدە دىنىي مەكتەپ بولغان، بۇ مەكتەپلەرگە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار كىرىپ بىر قانچە يىل ئوقۇغان. ئۇلار گەرچە بۇ مەكتەپلەردە دىنىي دەرس ئوقۇسىمۇ، ئەمما خەت ساۋادىنىلا چىقىرىۋالاتتى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30 - يىلى (1904 - يىلى) ناھىيە ئامبال مەھكىمىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا بىر مەكتەپ سېلىنىپ، بىر قانچە بالا قوبۇل قىلىنىپ خەنزۇچە ئوقۇتىلغان. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى)، ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئاچقان، بۇ كۇرس كېيىن ئۇيۇشما ئىگىدارچىلىقىدىكى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلىپ، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار قوبۇل قىلىنىپ، يېڭى مەدەنىيەت بىلىملىرى ئوقۇتىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە مەكتەپ قۇرۇلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، مائارىپ ئىشلىرى ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى. مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ، خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى قۇرۇلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا مائارىپ ئىشلىرى ناھايىتى زور بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارماق قىلىنغاندىن كېيىن، قالايمىقانچىلىق ئوڭشالدى، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن، مائارىپ ئىشلىرى ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. 1990 - يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە 19 باشلانغۇچ مەكتەپ، بەش ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ (بۇنىڭ ئىچىدە بىرى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ)، بىر ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى بار بولدى. 1977 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدىن 465 ئوقۇغۇچى ئالىي مەكتەپلەرگە، 752 ئوقۇغۇچى ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا ئىمتىھان بېرىپ ئۆتتى. ئالىي مەكتەپكە كىرگەنلەرنىڭ زور كۆپچىلىكى مىللىي ئوقۇغۇچىلار بولۇپ، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ساناقلىقلا بولدى. 1990 - يىلى پەقەت بىرلا خەنزۇ ئوقۇغۇچى ئالىي مەكتەپكە، بەش ئوقۇغۇچى ئوتتۇرا تېخنىكۇمغا ئىمتىھان بېرىپ ئۆتتى.

كەلپىن ناھىيىسى مەكتەپ مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىرگە، چوڭلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى مائارىپىنى تۇتۇشقا ئەھمىيەت بەردى. 1985 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق «ئىككى مائارىپ خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۆمىكى» كەلپىن ناھىيىسىنىڭ باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتىنى رەسمىي تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ، لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بەردى.

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) دىن باشلاپ، كەلپىن ناھىيىلىك خەلكۇمەتتە مائارىپ بۆلۈمى قۇ-

رۇلۇپ ، تۇنجى قېتىم مىزىگۈل (مى دېچىك) بۆلۈم باشلىقى بولغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە مائارىپ بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، ئابدىرازىق ھامۇت بۆلۈم باشلىقى بولدى. شۇ- نىڭدىن كېيىن مائارىپ بۆلۈمىنىڭ ئىسمى كۆپ قېتىم ئۆزگەردى. مەسىلەن ، مەدەنىي - مائارىپ ئىشخانا- سى ،مەدەنىي - مائارىپ بۆلۈمى ۋەھاكازا. 1984 - يىلى مائارىپ ئىدارىسىگە ئۆزگەردى. 1985 - يىلى مائارىپ ئىدارىسىنىڭ كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 14 كە يەتتى.

I باب

شۆتاك ، خۇسۇسىي مەكتەپ

چىك سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30 - يىلى (1904 - يىلى) كەلپىن ناھىيە ئامبىلى ۋاڭ تىڭشياڭ مەھكەم- لىك شەرقىي جەنۇبىغا كەلپىن ناھىيىسى بويىچە تۇنجى شۆتاك (خەنزۇچە مەكتەپ) سالدۇرغان ، شۇ يىلى 30 ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان. شۇەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) ناھىيە ئامبال ۋاڭ ياڭشى نا- ھىيە بازىرى ۋە تۆۋەن ئايماق (يۇرچى يېزىسى)نىڭ ئارايماق كەنتىدە ، ئۇستۇن ئايماق (ھازىرقى گەز- لىك يېزىسى) نىڭ قالما كەنتىدە 2 - ۋە 3 - خەنزۇ تىلى شۆتاكلىرىنى ۋە ئاددىي ساۋات چىقىرىش خۇسۇ- سىي مەكتىپىدىن بەشنى تەسىس قىلدۇرغان. بۇ خۇسۇسىي مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى 104 كە ، ئوقۇتقۇچە- سى بەشكە يەتكەن.

خەنزۇ تىلى شۆتاكلىرىدا ئوقۇيدىغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ئىدى. شۆتاك يەتتە - سەككىز يىللىق پۈتۈن كۇنلۇك تۈزۈمدىكى مەكتەپ بولۇپ ، دەرسلىكلىرى دەسلەپتە خەت تونۇش ئىدى. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دۆلەت تىلى ، ساۋاپ (ئەخلاق) ، ھېساب ، ئۇيغۇر تىلى ، گېمناستە- كا ، رەسىم ، شېئىر قاتارلىق دەرسلەر تەسىس قىلىنغاندى. كېيىنرەك ئىسلام دىنى دەرسى كۆپەيتىلگەن بو- لۇپ ، جەمئىي سەككىز خىلغا يەتتى. ئوقۇش مۇددىتى توشقاندا ، ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىمتىھانى ھاكىمنىڭ بىۋاستە نازارەتچىلىكىدە ئېلىناتتى. ئىمتىھاندىن ئۆتكەن ئوقۇغۇچىلارنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇشقا نا- ھىيىلىك ھۆكۈمەت مەسئۇل ئىدى. شۆتاكنىڭ ئوقۇتۇش تەرتىپى ياخشى ، ئىنتىزامى چىڭ ئىدى ، بىراق ، ئوقۇتۇش سۈپىتى ناچار ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى قوشۇمچە ئىشلەيدىغان بولۇپ ، بەزىلىرى باج يىغىشنى كۆتۈرە ئالغان ، بەزىلىرى سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان ، شۇڭا دائىم دېگۈدەك ئوقۇتە- قۇچىلار ئۆز ۋاقتىدا دەرسكە كىرەلمەيتتى. ئوقۇش پۈتتۈرگەن نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇيغۇر تىل- يې- زىق سەۋىيىسى تۆۋەن بولۇپلا قالماستىن ، خەنزۇتىل - يېزىق سەۋىيىسىمۇ تۆۋەنىدى. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) دىكى مەلۇماتقا قارىغاندا چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30 - يىلىدىن مىنگونىڭ 22 - يىلە- غىچە (1904 - يىلىدىن 1933 - يىلغىچە) بولغان 30 يىل ئىچىدە كەلپىن ناھىيىسىدە 200 دىن ئارتۇق ئوقۇ- غۇچى شۆتاك مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلەر 82 نەپەر ، ئادەتتىكى تەرجىمانە- لىق خىزمىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغانلار ئاران ئون كىشى ، بۇ ئون ئوقۇغۇچىنىڭ خەنزۇچە سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇپ ، موي قەلەم بىلەن خەنزۇچە خەت يازالايتتى ھەمدە قەدىمكى خەنزۇ تىلى بىلەن

ماقالە يازالايتتى ، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ قالغان .

خەنزۇ تىلى شۆتاڭلىرىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا ، مەجبۇرلاش خاراكتېرىدىكى سان تەقسىم قىلىپ بېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلغانىدى ، نۇرغۇن ئۇيغۇر ئۆسمۈرلەر بۇ مەكتەپكە قوبۇل قىلىنىپ قېلىشتىن ئۆزىنى قاچۇراتتى . بايلار باشقىلارنى يالاپ ئەۋەتىپ بېرەتتى ، شۇڭا ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپ قىسمى نامراتلارنىڭ پەرزەنتى ئىدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30 - يىلىدىن مىنگونىڭ 15 - يىلىغىچە (1904 - يىلدىن 1926 - يىلغىچە) خەنزۇتىلى شۆتاڭلىرىغا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 200 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغانىدى . بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 30 - يىلى (1904 - يىلى) 30 ئوقۇغۇچى ، مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) 40 ئوقۇغۇچى ، مىنگونىڭ 15 - يىلى (1926 - يىلى) 40 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان .

خەنزۇ تىلى شۆتاڭلىرىنىڭ مائارىپ خراجىتىنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يەتكۈزۈپ بېرەتتى . شۇەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) ناھىيە بويىچە شۆتاڭلارنىڭ چىقىمى 1655 سەر تەڭگىگە ، مال - مۈلكى 1075 سەر تەڭگىگە ، ئامانەت پۇل دەسمايىسى 917 سەر تەڭگىگە يەتكەن . مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) 12 - ئايدا ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ (شۆتاڭ) لەرنىڭ چىقىمى 35 مىڭ 60 سەر تەڭگىگە يەتكەن . شۆتاڭلارنىڭ ئۆيلىرى كونىراپ كەتكەن ، تار ، كىچىك ، قارانغۇ بولۇپ ، ئورۇندۇق - ئۈستەللەرنىڭ كۆپىنچىسى كېسەكتىن قوپۇرۇلغانىدى .

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) غا كەلگەندە ناھىيە بويىچە شۆتاڭ مائارىپى ئايىغلاشقانلىقى جاكارلاندى .

II باب

باللار مائارىپى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە باللار مائارىپى يوق ئىدى .

1954 - يىلى ناھىيىلىك باللار يەسلىسى قۇرۇلۇپ ، شەھەردىكى كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىككى ياشتىن ئالتە ياشقىچە باللىرى قوبۇل قىلىنغانىدى . يەسلى بۇ باللارنىڭ تۇرمۇش ۋە پەزىلەت جەھەتتىن تەربىيىلىنىش خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدى . 1958 - يىل 11 - ئايدا گۈڭشىلىششىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ، يېزىلاردىكى گۈڭشې ، ئەترەتلەردە 40 يەسلى قۇرۇلدى . ئۇلار ئادەتتە دېھقانچىلىق ئالدىراش بولغاندا قۇرۇلۇپ ، بوشاپ قالغاندا تارقىلىپ كېتەتتى ، لېكىن كۆپلىرى ئۇزاق ئۆتمەي توختاپ قالدى . 1980 - يىلى ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ قاتارلىق ئۇچ مەكتەپتە ئۇچ تەييارلىق سىنىپ قۇرۇلۇپ ، 60 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . 1988 - يىلى ناھىيە بويىچە يەسلىدىكى سىنىپ ۋە تەييارلىق سىنىپ 17 گە ، ئۇلاردىكى باللار 790 غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك باللار يەسلىسىدە 90 بالا بار ئىدى . باللار يەسلىسى يەسلىگە ئېلىنغان باللارغا ئاساسلىقى سوتسىيالىستىك ئەخلاق پەزىلەت تەربىيىسى بەردى . باشلانغۇچ مەكتەپلەر تەييارلىق سىنىپتىكى باللارغا پەزىلەت تەربىيىسى بەرگەندىن سىرت ، تەنتەربىيە ، مۇزىكا ، رەسىم ۋە ئاددىي ماتېماتىكا ، ساۋات چىقىرىش تەربىيىسى بەردى .

III باب

باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى

§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى

مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ھاكىم يۈسۈپ دامۇللا بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى مۇھەممەت ھاجى ناھىيە بويىچە تۇنجى باشلانغۇچ مەكتەپنى قۇرغان. شۇ يىلى ئۇچ سىنىپقا 99 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان. ئوقۇتقۇچىلىرى قادىر ئابدۇللا ، ئىمىن نىياز ۋە توختى باۋۇدۇن ئىدى. مەكتەپ سىنىپلىرىنىڭ دەرىزىلىرى چوڭ بولۇپ ، ئاپتاپ تولۇق چۈشەتتى. سىنىپتا ئۈستەل ، ئورۇندۇق ۋە دوسكا قاتارلىق ئۈسكۈنىلەر بار ئىدى. 2 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئاچال باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلۇپ ، 34 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان. ئاچال مەكتەپ قارىمىقىدا چىلان باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلۇپ ، 27 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان. مەسئۇم يۇنۇس ، نامەت ، مامۇت ئىلى ، ئەينىدىندىن ئىبارەت تۆت كىشى ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. مىنگونىڭ 52 ـ يىلى (1936 ـ يىلى) ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ توققۇزغا ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى سانى 547 گە يەتكەن. بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 307 نەپەر ، قىز ئوقۇغۇچى 240 نەپەر. مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى) مۇھەممەت ھاجى (قاراكۆتەن) ئۆز ئائىلىسىدە قىزلار باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپى ئېچىپ ، 20 قىز ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ ، مامۇت مامۇرنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەيىنلىگەن ، بۇ ، كەلپىن ناھىيىلىك قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ بىنى ئىدى. مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) ناھىيىلىك قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى — پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپى بىلەن ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى قۇمئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلغان. مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە 15 باشلانغۇچ مەكتەپ ، 61 ئوقۇتۇش سىنىپى ، 1471 ئوقۇغۇچى بار بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئىككى ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ يەتتە ، خەلق باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئالتە. شۇ يىلى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى بازار باشلانغۇچ مەكتەپتە تولۇق سىنىپ تەسىس قىلىندى.

مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى تەرتىپكە سېلىپ ، خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى بىرلەشتۈرۈۋەتكەن. شۇ چاغدا ناھىيە بويىچە يەتتە باشلانغۇچ مەكتەپ ، 33 ئوقۇتۇش سىنىپى ، 1416 ئوقۇغۇچى بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئىككى ، ئوقۇتۇش سىنىپى 13 ، ئوقۇغۇچى 520 ؛ ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ بەش ، ئوقۇتۇش سىنىپى 20 بولۇپ ، ئوقۇغۇچىسى 896 ئىدى.

مىنگونىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ يەتتە بولۇپ ، ئۇلار بازار باشلانغۇچ مەكتىپى ، قاشئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى ، يۇرچى باشلانغۇچ مەكتىپى ، گەزلىك باشلانغۇچ مەكتىپى ، ئاچال باشلانغۇچ مەكتىپى ، چىلان باشلانغۇچ مەكتىپى ، پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپىدىن ئىبارەت ئىدى ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئىككى بولۇپ ، ئۇلار قۇمئېرىق باشلانغۇچ

مەكتىپى ، قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپىدىن ئىبارەت ئىدى . مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار 1386 ئىدى .

مىنگو دەۋرىدە باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئالتە يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلغانىدى . ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئاساسلىقى ئانا تىلى ، ھېساب ، ئىسلام دىنى تارىخى ، تەبىئەت ، ئىملا قائىدىسى ، تارىخ ، جۇغراپىيە ، ئومۇمىي ساۋات ، ئەخلاق ، تەنتەربىيە ، شېئىر ، رەسىم قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلەتتى . مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) شېڭ شسەينىڭ « ئالتە بۇيۇك سىياسىتى » (جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش ، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش ، دىيانەتلىك بولۇش ، تىنچلىق ، قۇرۇلۇش) ۋە گومىنداڭنىڭ « سەنمىنجۇيى » (ئۈچ مەسلەك) دەرسلىرى قوشۇلدى . مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 1 - يىللىقتىن 6 - يىللىقغىچە ھەپتىلىك ئومۇمىي دەرس ۋاقتى ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇنداق بولغانىدى : 1 - يىللىق 30 سائەت ، 2 - يىللىق 30 سائەت ، 3 - يىللىق 30 سائەت ، 4 - يىللىق 30 سائەت ، 5 - يىللىق 36 سائەت ، 6 - يىللىق 36 سائەت .

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) دىكى كەلپىن ناھىيىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەپتىلىك دەرس جەدۋىلى (تولۇق سىنىپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)

جەدۋەل 19 - 1

دەرسلەر / يىللىقلار	گرامما تىكا	دىن دەرسى	ئەخلاق	ئومۇمىي ساۋات	سەن مىنجۇيى	ھېساب	خەنزۇ تىلى	تەنتەربىيە	شېئىر	مۇزىكا	جۇغراپىيە	تارىخ	تەبىئەت	قول ھۈنەر ئۆنچىلىكى	ئەمگەك
1 - يىللىق	5	6	1	3	2	4	6	2	1						
2 - يىللىق	5	6	1	3	2	4	6	2	1						
3 - يىللىق	5	6	1	2	2	4	8	1	1						
4 - يىللىق	5	6	1	2	2	4	8	1	1						
5 - يىللىق	4	4	1		2	5	8	2		2	2	2	2	1	1
6 - يىللىق	4	4	1		2	5	8	2		2	2	2	2	1	1

§ 2 . يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى

1950 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيە بويىچە كونا باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئۆتكۈزۈۋالدى ۋە ئۆزگەرتىشكە باشلىدى : ئەسلىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇۋاتقان ئىككى باشلانغۇچ مەكتەپ ناھىيىلىك ئىتتىپاق رەھبەرلىكىگە ئۆتتى . ئەسلىدىكى ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپلەر ناھىيىلىك 1 - ، 2 - ، 3 - باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە ئۆزگەرتىلدى ؛ ئوقۇش تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، تۆت يىللىق يېڭى ئوقۇتۇش تۈزۈمى ئالتە يىللىق كونا ئوقۇتۇش تۈزۈمىنىڭ ئورنىغا دەسسىتىلدى ؛ مەكتەپلەردە مەكتەپ ئىشلىرى ھەيئىتى ، ئاتا - ئانىلار ھەيئىتى ، ئىقتىساد تەكشۈرۈش ھەيئىتى ۋە ئۆگىنىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ ، مەكتەپلەر خىزمىتى دېموكراتىك ئۇسۇلدا باشقۇرۇلدى ؛ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تەشكىلىي ۋە ئىدىيە جەھەتتىن تەرتىپكە

سېلىنىپ ، قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن ئوقۇتقۇچىلار ئەخلاقى ۋە قابىلىيىتىگە قاراپ مۇۋاپىق ئوقۇتۇش خىزمىتىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى . شتات سىرتىدىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر باشقا خىزمەتلەرگە قويۇلدى . مەكتەپ ئۆيلىرىنى رېمونت قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ ، سىنىپ ، ئىشخانىلار رېمونت قىلىندى . جەمئىيەتتىكى ھەر قايسى ساھەلەرنىڭ مەكتەپلەرگە ياردەم بېرىشى چاقىرىق قىلىندى ، ئامما 160 ئورۇندۇق ، سەككىز ئۇستەل ، تۆت ئىشكاپ ، توققۇز كارىۋات ، ئون دوسكا يارىدەم قىلدى .

1950 ـ يىلى يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تۇنجى يېڭى ئوقۇش يىلىدا توققۇز مەكتەپتە ئوقۇش باشلاندى . بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ يەتتە ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئىككى بولۇپ ، جەمئىي سىنىپ 35 كە ، ئوقۇغۇچى 2161 گە يەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 22 سىنىپ ، 1446 نەپەر ، قىز ئوقۇغۇچى 13 سىنىپ ، 715 نەپەر) . ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى 533 پارچە يېڭى دەرسلىك تارقىتىپ بەردى .

1952 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئىتتىپاق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلدى . مەكتەپلەردە مائارىپ ھەيئىتى قۇرۇلۇپ ، ئوقۇغۇچىلارغا تەن جازاسى بېرىش ، ئۇلارنى ئۇرۇپ ـ تىللاش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ۋە مەنئىي قىلىندى .

1956 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ ، دىنىي مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئادەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە كىردى . ناھىيە بويىچە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 90% كە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار سانى 2180 گە يەتتى . شۇ يىلى مەكتەپلەر ئوقۇ ـ ئوقۇتۇشنى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا بولغان ئەخلاق ـ پەزىلەت تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ ، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشى ھەددىدىن ئېشىپ كېتىش خاھىشىنى ئۆزگەرتتى ، پەنلەر بويىچە ئوقۇتۇش تەتقىقات گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ياخشىلاندى ، ئوقۇتۇش تەتقىقاتى ، دەرس تەييارلاش ، تاپشۇرۇق تەكشۈرۈش ۋە دەرستىن سىرتقى پېتەكچىلىك قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى . ھەر ھەپتىدە ئۆتۈلىدىغان دەرس سائىتى ئەسلىدىكى 30 نەچچە سائەتتىن 26 سائەتكە قىسقارتىلدى . تەنتەربىيە ، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش ۋاقتى كۆپەيتىلدى .

1958 ـ يىلدىن كېيىن ئەخلاقي ، ئەقلىي ، جىسمانىي جەھەتلەردىن ئەتراپلىق تەرەققىي قىلدۇرۇش ، مائارىپنى پرولېتارىيات سىياسىسى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت مائارىپ فاكۇلتېتى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچانلىق بىلەن ئوقۇش پائالىيىتىگە ئۆيۇشتۇرۇلدى ، ئوقۇغۇچىلار دېھقانچىلىق قوشۇمچە كەسپى ، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە مۇلازىمەت خاراكتېرلىك ئەمگەكلەرگە قاتناشتۇرۇلدى . لېكىن ، ئەمگەك بىر تەرەپلىمە ھالدا تەكتىلەنگەچكە ، ئەمگەك ۋاقتى بەك كۆپ بولۇپ كېتىپ ، مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ ، ئوقۇتۇش سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتتى . 1962 ـ يىلدىن كېيىن « تەڭشەش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۈرۈش » تىن ئىبارەت تۆت سۆزلۈك فاكۇلتېت ۋە مەركەز تارقاتقان باشلانغۇچ مەكتەپلەر خىزمىتى ھەققىدىكى « 40 ماددا » (لايىھە) ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى تەڭشەلدى ، خادىملار قىسقارتىلدى . ئوقۇتۇش ئىسلاھ قىلىنىپ ، ئوقۇتۇش سۈپىتى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئاساسىي بىلىم ئوقۇتۇشى بىلەن ئاساسىي تېخنىكا ئىقتىدارىنى يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، « لېنى فېڭدىن ئۆگىنىش » پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلغاچقا ، ئوقۇغۇچىلار ياخشى ئىدەم بولۇشقا ، ياخشى ئىش قىلىشقا تىرىشىدىغان بولدى . مەكتەپلەرنىڭ قىياپىتىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىش بولدى .

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە مەكتەپلەر دەرس توختىتىپ ئىنقىلاب قىلغانلىقتىن ، مەكتەپ خىزمىتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى . 1969 ـ يىلى دەرس ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، كەمبەغەل ،

تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار مەكتەپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى ، « ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى » تەنقىد قىلىنىپ ، نۇرغۇنلىغان ئوقۇتقۇچىلار زەربىگە ئۇچرىدى ۋە مەكتەپلەردىن يۆتكەپ كېتىلدى . يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان خەلق ئوقۇتقۇچىلىرى ، ۋەكالىتەن دەرس بېرىدىغان ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇتۇش ئېھتىياجىغا ماسلىشالمىغاچقا ، ئوقۇتقۇچىلار زور دەرىجىدە كەملەپ كەتتى ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سەۋىيىسى تۆۋەنلەپ كەتتى . شۇ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتۇش تۈزۈمى بەش يىلغا ئۆزگەرتىلدى ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋە دەرسلىك ماتېرىياللىرىنىڭ سەۋىيىسى تۆۋەنلەپ كېتىش ، ئوقۇتقۇچى ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمگەككە قاتنىشىشى ، سىياسىي ئۆگىنىشى ۋە ئىجتىمائىي پائالىيىتى ھەددىدىن ئارتۇق كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن ، ئوقۇتۇش سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتتى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى باشلانغۇچ مەكتەپلەر رەھبەرلىك بەنزە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ ، ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەپ ، مائارىپقا ئېتىبار بەردى ، ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىكى مۇنەۋۋەرلەرنى پارتىيىگە قوبۇل قىلدى ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان 26 نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ، ئوقۇتۇش تەرتىپىنى ئەسلىگە كەلتۈردى . ناھىيە رەھبەرلىرى ھېيىت - بايرامىلاردا ئوقۇتقۇچىلاردىن ھال سورىدى ، ئوقۇتقۇچىلار سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پىكىرلىرىگە قۇلاق سالدى . ئۇلارغا شەرەپ گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بەردى ، ئوقۇتقۇچىلارنى سىرتقى جايلارغا بېرىپ ئۆگىنىش قىلىشقا ، ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا ئۇيۇشتۇرىدى . بۇنىڭ بىلەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خىزمەت قىزغىنلىقى ئۇرغۇپ ، مەكتەپ خىزمىتىدە يېڭىچە قىياپەت مەيدانغا كەلدى .

80 - يىللاردىن بۇيان ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كۆپ خىل تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇردى . چەت ، تاغلىق رايوندىكى ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىشى قېيىن بولۇشتەك مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، 1983 - يىلى تۈنجى ياتاقلىق مەكتەپ قۇرۇلدى . 1984 - يىل 3 - ئايدىن 11 - ئايغىچە ناھىيە بويىچە 147 كىشىدىن تەشكىللەنگەن تۆت خىزمەت گۇرۇپپىسى ئاجرىتىلىپ ، ئۇچ يېزا ، بىر بازارنىڭ باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىگە ھەمكارلىششقا ئەۋەتىلدى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۆلچىمىگە يەتكەچكە ، ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلار جەمئىي 3030 نەپەر بولۇپ ، بۇلاردىن مەكتەپكە كىرگىنى 2931 نەپەرگە ، مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 97.5% كە ، يىللىق مۇسابىقىلىشىش نىسبىتى 99% كە ، لايىقەتلىك نىسبىتى 96.5% كە ، 12 ياشتىن 15 ياشقىچىلىك ئۆسمۈرلەر بالىلار ئىچىدە باشلانغۇچ مائارىپىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 94.6% كە يەتتى .

50 - يىللاردا ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ 1 - ، 2 - ، 3 - يىللىقلىرىدا ئۇيغۇر تىلى ، ھېساب ، خۇشخەت ، تەنتەربىيە ، رەسىم ، شېئىر دەرسلىرى تەسىس قىلىندى ، 4 - يىللىقلارغا سىياسىي ۋە تەبىئەت ساۋاتى دەرسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى . 60 - يىللاردىن باشلاپ 3 - يىللىقتىن 5 - يىللىقچە خەنزۇ تىلى دەرسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى . 4 - ، 5 - يىللىقلارغا جۇغراپىيىسى ، جۇڭگو تارىخى قاتارلىق دەرسلەر كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى . نەتىجىنى سىناش ئىمتىھانى ئادەتتىكى ، ئايلىق سىناش ، چاقىرىمىلىك ۋە مەۋسۇملۇك دەپ تۆت قېتىمغا بۆلۈندى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن ئىلگىرى بەشلىك نۆۋەتلىك سىستېمىسى قوللىنىلغانىدى ، 70 - يىللاردىن باشلاپ 100لىك نومۇر سىستېمىسى قوللىنىلدى . خەنزۇ تىلىدىكى مەكتەپلەردە دۆلەتنىڭ ئادەتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئۈچۈن تۈزۈپ بەرگەن دەرسلىكلىرى بويىچە ئوقۇتۇش ئېلىپ بېرىلدى .

1990 - يىلى ناھىيە بويىچە 20 باشلانغۇچ مەكتەپ بولۇپ ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار سانى 4304 كە يەتتى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچىلىك مائارىپ ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل 19 - 2

سانى / تۈرى / يىللار	مەكتەپ سانى			سىنىپ سانى					ئوقۇغۇچى سانى					ئوقۇتقۇچى-كۆشچى-خىزمەتچىلەر سانى			ئوقۇغۇش پۈتتۈرگەنلەر			قوبۇل قىلىنغانلار		
	ئوت تۆرا مەكتەپ	باشلانغۇچ مەكتەپ	جەمئى	جەمئى	باشلانغۇچ مەكتەپ	رۇشتى سىنىپ	تولۇق ئوت تۆرا	تولۇق ئوت تۆرا	جەمئى	باشلانغۇچ مەكتەپ	رۇشتى سىنىپ	تولۇق ئوت تۆرا	تولۇق ئوت تۆرا	جەمئى	باشلانغۇچ مەكتەپ	ئوت تۆرا مەكتەپ	باشلانغۇچ مەكتەپ	تولۇق ئوت تۆرا	تولۇق ئوت تۆرا	باشلانغۇچ مەكتەپ	تولۇق ئوت تۆرا	تولۇق ئوت تۆرا
1949		9	9		32				1286				34									
1950		9	9	34	34				1386	1386			44	44			330					
1951		9	9	35	35				1802	1802			44	44			320					
1952		9	9	38	38				1852	1852			41	41			353					
1953		8	8	44	44				2141	2141			56	56			336					
1954		8	8	49	49				2125	2125			61	61			482					
1955		8	8	47	47				2128	2128			67	62			478					
1956	1	8	9		48		3		2180		155		51	63	11	2335			79	155		402
1957	1	7	8	53	47		6		2490	2190		300		36	69	19	486				145	
1958	1	8	9	56	47		9		2626	2183		437		86	67	19	377	119				
1959	1	8	9	57	48		8	1	2752	2315		399	38	87	68	19	546	126			38	
1960	2	8	10	62	48		12	2	3053	2343		630	80	98	68	30	448	153				
1961	2	8	10	68	50		15	3	3399	2480		799	120	116	61	55	447	148				
1962	2	8	10	71	52		16	3	3389	2484		786	119	128	68	60	382	158				
1963	2	8	10	66	53		10	3	2923	2381		422	120	114	74	40	244	139				
1964	2	8	10	75	62		10	3	3042	2508		409	125		84	39	199	137	123			
	2	8	10	78	64		10	3	3123	2589		416	118	126	86	40	227	109				
1966	2	10	12	79	64	1	12	2	3136	2527	45	494	70	124	86	41	290	105	70	336	111	
1967	2	10	12	81	69	3	9		3030	2573	103	354		133	93	40	350			369	140	
1968	2	12	14	79	68	3	8		2925	2475	95	355		134	94	40	273			175		
1969	2	12	14	80	70	4	6		2825	2503	77	245		140	111	29	166			210		
1970	2	12	14	93	76	7	9	1	3307	2779	179	316	33	164	135	29	365	39		430	46	33

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

350	150	31	344	215		189	156	33	3515	2844	234	363	75	102	83	8	8	3	14	12	2	1971
781	97	40	467	150		203	178	30	3429	2850	259	249	71	104	84	10	8	2	14	12	2	1972
908	126	68	405	209	25	203	158	45	3596	3178	36	283	99	117	99	2	12	4	16	13	3	1973
678	202	46	367	134	32	228	178	50	3850	3357		390	103	119	99		15	5	18	14	4	1974
600	296	54	423	138	10	228	165	63	4288	3609		533	146	125	102		17	6	19	14	5	1975
580	310	60	473	178	39	230	170	69	4357	3786		691	190	136	108		20	8	22	17	5	1976
631	400	65	490	219	23	267	180	87	4602	3442		1043	117	136	101		30	5	22	17	5	1977
748	535	70	618	290	39	269	186	83	5285	3649		1411	225	151	106		37	8	22	17	5	1978
303	124	100	678	500	60	293	195	97	5694	3779		1656	2594	155	105		40	10	22	17	5	1979
741	447	155	607	382	73	292	193	127	5086	3507		1280	299	143	109		44	10	22	17	5	1980
703	429	211	575	406	140	348	216	132	4864	3385		1110	359	155	108		36	11	22	17	5	1981
678	294	126	477	295	141	380	230	150	4571	3342		894	336	199	107		30	12	22	17	5	1982
	379	178	538	247	196	366	230	136	4760	3465		1180	315	155	108		38	9	23	18	5	1983
	379	127	540	265	152	369	224	144	5100	3545		1210	345	159	110		39	10	24	18	6	1984
846	464	174	536	229	202	383	229	154	5240	3595		1270	375	164	112		41	11	24	18	6	1985
		659	536	229	202	447	269	178	5561	3995		1134	432	176	127		37	12	23	18	5	1986
659	514	225	508	384	120	431	281	150	5930	4097		1339	494	174	122		39	13	23	18	5	1987
						455	290	165	6150	4120		1376	656	179	122		40	17	23	18	5	1988
569	480	217	569	457	184	569	341	228	6313	4186		1371	756	188	129		40	19	24	19	5	1989
				649	392	541	302	239	6563	4304		1528	731	203	139		45		24	19	5	1990

§ 3 . باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1 . 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ (بازار باشلانغۇچ مەكتىپى)

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلغان، ئۇ مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۈيۈشما باشقۇرۇشىدىكى 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئۆزگەرتىلگەن. كېيىن ناھىيىلىك خەلق مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 ـ يىلى ناھىيىلىك 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1960 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدا بىر خەنزۇ سىنىپ قۇرۇلۇپ 19 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. 1961 — 1962 ـ ئوقۇش يىلىدا مەكتەپ بويىچە سەككىز سىنىپ بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 375 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇللار 193، قىزلار 182) كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر 14 كە يەتتى. 1984 — 1985 ـ ئوقۇش يىلىدا مەكتەپ بويىچە 11 سىنىپ بولۇپ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 433 كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر 28 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 24 .

1987 — 1988 - ئوقۇش يىلىدا ئادەتتىكى سىنىپلاردىن تاشقىرى ، يەنە ئىككى تەييارلىق سىنىپى قۇرۇلـ دى ، ئۇنىڭ 100 ئوقۇغۇچىسى بار ئىدى . 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدا بۇ مەكتەپتە 12 سىنىپ (تەييارـ لىق سىنىپنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) تەسىس قىلىنىپ ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 353 (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار 169 ، ئوغۇللار 184)كە ، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 28 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 27) گە يەتتى . مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر مەيدانى 30 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1566 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 1200 كۋادرات مېتر ، مەكتەپ ئورنى ئاھىيە بازىرىدا . تۇنجى مەكـ تەپ مۇدىرى تۇردى ساۋىر . 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى نۇرى داۋۇت .

2 . 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ

1960 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپتە بىر خەنزۇ سىنىپ تەسىس قىلىنىپ ، 19 ئوقۇـ غۇچى قوبۇل قىلىندى . 1966 - يىلى ناھىيىلىك ئىشچى - دېھقان - ئەسكەرلەر باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلـ دى . 1 - مەكتەپتىكى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ مەكتەپكە قوشۇۋېتىلدى ، 60 ئوقۇغۇچىسى ، 18 مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى بار بولدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دىن كېيىن ناھىيىلىك ئىشچى - دېھـ قان - ئەسكەرلەر باشلانغۇچ مەكتىپى ناھىيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى . 1980 - يىلى بۇ مەكتەپتە بەش سىنىپ ، 106 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 58 ، قىز ئوقۇغۇچى 48) ، سەككىز ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى يەتتە) بار بولدى . 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدا سىنىپ ئالتىگە ، تەييارلىق سىنىپ بىرگە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار 124 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 60 ، قىز ئوقۇغۇچى 64) كە ، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزـ مەتچىلەر 16 (بۇنىڭ ئىچىدە كەسپى ئوقۇتقۇچى 15)گە يەتتى . مەكتەپ ئورنى مەدەنىيەت كوچىسىدا بوـ لۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى يەتتە مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1176 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 520 كۋادرات مېتر . تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى خې جېنگاڭ . 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى يۈەن جيۈسېن .

3 .ياتاقلىق باشلانغۇچ مەكتەپ

1983 - يىلى قۇرۇلدى ، 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدا ، ئۇچ سىنىپ بولۇپ ، جەمئىي 45 ئوقۇغۇـ چى (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 28 ، قىز ئوقۇغۇچى 17) ، سەككىز ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتـ چى (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئالتە) بار ئىدى . مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 5.9 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 505 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 80 كۋادرات مېتر ، مەكتەپ ئورنى مەدەنىيەت كوچىسىدا . تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ھامۇت ئىبراھىم . 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى قۇربان ھامۇت .

4 . قاشئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 2 - مەكتەپ بولۇپ قۇرۇلغاندى ، كېيىن ئۇنىڭ نامى خەلق مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلگەن . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلـ غاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى ناھىيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئاتالدى . 1961 — 1962 - ئوقۇش يىلىدا سەككىز سىنىپ ، 410 ئوقۇغۇچى ، 12 نەپەر ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى . مەكتەپ گەزلىك يېزىسى قاشئېرىق كەنتىگە جايلاشقان ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى قادىر ئابدۇللا . 1976 - يىلى قاشئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . ئوقۇتقۇچى ، ئوقۇغۇچىلىرى يېڭى قۇرۇلغان باغلىق

ۋە ئىنتىپاق باشلانغۇچ مەكتەپلىرىگە بۆلۈۋېتىلدى.

5 . گەزلىك باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ مىنگونىك 28 - يىلى (1939 - يىلى) قۇرۇلغان بولۇپ ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئىدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى بۇ مەكتەپ ناھىيىلىك 7 - باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئاتالدى. 1952 - يىلدىن كېيىن يەنە گەزلىك باشلانغۇچ مەكتىپى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1961 — 1962 - ئوقۇش يىلىدا سىنىپ يەتتىگە ، ئوقۇغۇچى 333 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 170 ، قىز ئوقۇغۇچى 163) كە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچىسى توققۇزغا يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدا ، بۇ مەكتەپتە ئالتە سىنىپ ، 206 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 117 ، قىز ئوقۇغۇچى 89) ، 15 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى (بۇنىڭ ئىچىدە كەسپى ئوقۇتقۇچى 14) بار بولدى. مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى ئالتەمو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 748 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 350 كۋادرات مېتر. مەكتەپ گەزلىك كەنتىگە جايلاشقان. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇراخمان ئامان. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئەھمەت ھامۇت.

6 . قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ مىنگونىك 28 - يىلى (1939 - يىلى) 3 - ئايدا قۇرۇلغان ، دەسلەپتە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپكە ئۆزگەرتىلدى. 1961—1962 - ئوقۇش يىلىدىكى سىنىپ ئۇچكە ، ئوقۇغۇچىسى 139 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 71 ، قىز ئوقۇغۇچى 68)غا ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى تۆتكە يەتتى.

1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدا توققۇز سىنىپ ، 369 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 172 ، قىز ئوقۇغۇچى 197) ، 18 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى بار بولدى. مەكتەپ ئورنى قۇملۇق كەنتىدە بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 13.2 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 814 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 412 كۋادرات مېتر ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى قاسىم ھامۇت. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئەھمەت ئېزىز.

7 . ئىنتىپاق باشلانغۇچ مەكتىپى (قالما باشلانغۇچ مەكتىپى دەپمۇ ئاتىلىدۇ)

بۇ مەكتەپ 1976 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1980 - يىلدىكى سىنىپ ئالتە ، ئوقۇغۇچىسى 219 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 110) ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 11 (بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي ئوقۇتقۇچى توققۇز) ئىدى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدىكى سىنىپ توققۇزغا ، ئوقۇغۇچىسى 271 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 148 ، قىز ئوقۇغۇچى 123)گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 20 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 19)گە يەتتى. مەكتەپ ئورنى قالما كەنتىدە. ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 15 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 595 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 350 كۋادرات مېتر ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئىسرائىل بەردى. 9198 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى سالى مەخسۇت.

8 . باغلىق باشلانغۇچ مەكتىپى

1976 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1980 - يىلدىكى سىنىپ يەتتە ، ئوقۇغۇچىسى 257 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 131) ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 14 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 12) ئىدى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلىدىكى سىنىپ سەككىزگە ، ئوقۇغۇچىسى 272 (بۇنىڭ ئىچىدە

ئوغۇل ئوقۇغۇچى 144 ، قىز ئوقۇغۇچى 128)گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 17 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 16) گە يەتتى. مەكتەپنىڭ ئورنى باغلىق كەنتىدە ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 22 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 607 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 400 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى تۇردى سالى. 1987 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى مۇھەممەت مەسۇم.

9 . پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپى

پاسۇن قىزلار مەكتىپى مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) قۇرۇلغان. مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىل) گەزلىك باشلانغۇچ مەكتىپى بىلەن بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن. 1974 ـ يىل 9 ـ ئايدا ئەسلىگە كەلتۇرۇلدى ، لېكىن قىزلار مەكتىپى قىلىپ قۇرۇلمىدى. 1980 ـ يىلى سىنىپ بەشكە ، ئوقۇغۇچىسى 203 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 104)كە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 12 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئون) گە يەتتى. 1989—1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ ئالتىگە ، ئوقۇغۇچىسى 219 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 116 ، قىز ئوقۇغۇچى 103)غا ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 13 كە يەتتى. مەكتەپ ئورنى پاسۇن كەنتىدە بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 12.5 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 700 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 305 كۋادرات مېتر ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇرېھىم تىيىپ. 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئابلىمىت باۋۇدۇن.

10 . سۇ بېشى باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1979 ـ يىلى قۇرۇلدى. 1980 ـ يىلى سىنىپ تۆتكە ، ئوقۇغۇچىسى 23 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى توققۇز)كە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بەشكە ، خەلق ئوقۇتقۇچىسى ئىككىگە يەتتى. 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ ئۈچكە ، ئوقۇغۇچى 65 كە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى ئىككىگە يەتتى ، مەكتەپ ئورنى سۇ بېشى كەنتىدە بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى بەش مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 323 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 113 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇراخمان قۇربان. 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئابلىز قۇربان.

11 . يۇرچى باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلغان ، كېيىن نامى خەلق باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلگەن. يېڭى جۈگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىلى ناھىيىلىك 3 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1961 — 1962 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ سەككىزگە ، ئوقۇغۇچىسى 370 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 179) كە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى ئونغا يەتتى. 1989 — 1990 — ئوقۇش يىلى سىنىپ 12 گە ، ئوقۇغۇچى 516 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 254 ، قىز ئوقۇغۇچى 262) كە ، تەييارلىق سىنىپ ئىككىگە ، ئوقۇغۇچىسى 100 گە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 27 گە يەتتى. مەكتەپ ئورنى يۇرچى كەنتىدە. ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 16 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1242 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 692 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئىلى ياقۇپ. 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ياسىن راخمان.

12 . قۇمئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى

مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۈيۈشما باشقۇرۇشىدىكى قىزلار مەكتەپى قۇرۇلغان ، 1950 ـ يىلى قۇمئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى. بۇ مەكتەپ 1957 ـ يىلدىن

باشلاپ ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. 1961—1962 - ئوقۇش يىلى سىنىپ يەتتىگە ، ئوقۇغۇچى 320 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 162)گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى توققۇزغا يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلى سىنىپ توققۇزغا ، ئوقۇغۇچى 369 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 172 ، قىز ئوقۇغۇچى 197)غا ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 18 گە يەتتى. 1989 - يىلى بىر تەييارلىق سىنىپ كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنىپ ، 50 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. مەكتەپ ئورنى قۇمئېرىق ۋە ئارايماق كەنتى ئارىسىدا بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 2 .13مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 819 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 412 كۋادرات مېتر ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئىبراھىم سايىت. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇ قادىر ئەيسا.

13 . تومئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1973 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1980 - يىلى سىنىپ ئالتىگە ، جەمئىي ئوقۇغۇچى 250 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 135) كە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 12 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئون) گە يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلى سىنىپ ئونغا ، ئوقۇغۇچى 346 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 181 ، قىز ئوقۇغۇچى 165)كە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 24 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 21)گە يەتتى. 1989 - يىلى بىر تەييارلىق سىنىپ تەسىس قىلىنىپ ، 40 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. مەكتەپ ئورنى تومئېرىق كەنتىدە. ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 2 .13مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 819 كۋادرات مېتر. بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 414 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئىدرىس روزى. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى سالى توختى.

14 . تېرمك ئاۋات باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1976 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلدى. 1980 - يىلى سىنىپ ئىككىگە ، ئوقۇغۇچىسى 20 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 16) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچىسى ئۈچ (بۇنىڭ ئىچىدە خەلق ئوقۇتقۇچىسى ئىككى) گە يەتتى. 1989 - يىلدىكى سىنىپ بىر بولۇپ ، ئوقۇغۇچىسى سەككىز (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى بەش ، قىز ئوقۇغۇچى ئۈچ) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى ئۈچ (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئىككى) گە يەتتى. مەكتەپ ئورنى تېرمك ئاۋات كەنتىدە. مەكتەپ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى بەش مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 520 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 100 كۋادرات مېتر ، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى مۇھەممەت مامۇت.

15 . ئاچال باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) 5 - ئايدا قۇرۇلغان. يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى 4 - باشلانغۇچ مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. 1961 — 1962 - ئوقۇش يىلى سىنىپ توققۇزغا ، ئوقۇغۇچىسى 437 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 195) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى ئونغا (چىلان باشلانغۇچ مەكتىپىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلى سىنىپ 13 كە ، ئوقۇغۇچىسى 369 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 187 ، قىز ئوقۇغۇچى 182) غا ، كەسپىي ئوقۇتقۇچى 23 كە يەتتى. مەكتەپ ئورنى ئاچال قۇملۇق كەنتىدە ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى توققۇز مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1375 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 957 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى مەسۇم يۇنۇس. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى لېتىپ نايۇپ.

16 . چىلان باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) 5 - ئايدا قۇرۇلغان ، يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن

كېيىن ، 1950 ـ يىلى 6 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ دەپ ئۆزگەرتىلدى . 1961 — 1962 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ ئىككىگە ، ئوقۇغۇچىسى 100 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 48) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى ئۈچكە يەتتى ، 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ سەككىزگە ، ئوقۇغۇچىسى 205 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 113 ، قىز ئوقۇغۇچى 92) كە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 13 كە يەتتى . مەكتەپ ئورنى چىلان كەنتىدە بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى ئون مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 714 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 274 كۋادرات مېتر ، تۈنجى مەكتەپ مۇدىرى ماموت ئىلى . 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى توختى ھۇسەن .

17 . كۆل باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1966 ـ يىل 9 ـ ئايدا قۇرۇلدى . 1980 ـ يىلى سىنىپ تۆتكە ، ئوقۇغۇچىسى 76 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 44) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى ئالتە (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بەش) گە يەتتى . 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ ئىككى ، جەمئىي ئوقۇغۇچى 16 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى ئالتە ، قىز ئوقۇغۇچى ئون) گە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى ئۈچكە چۈشۈپ قالدى . مەكتەپ ئورنى كۆل كەنتىدە ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى ئىككى مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 175 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 140 كۋادرات مېتر . تۈنجى مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇقادىر توختى . 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئابدۇرازىق داۋۇت .

18 . دوۋىلىق باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1976 ـ يىل 9 ـ ئايدا قۇرۇلدى . 1980 ـ يىلى سىنىپ بەشكە ، ئوقۇغۇچىسى 116 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 58) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى ئالتە (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بەش) گە يەتتى . 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ بەش ، ئوقۇغۇچىسى 86 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 52 ، قىز ئوقۇغۇچى 34) بولۇپ ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى يەتتىگە يەتتى . 1989 ـ يىلى بىر تەييارلىق سىنىپ ئېچىلىپ ، 21 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . مەكتەپ ئورنى دوۋىلىق كەنتىدە بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى يەتتە مو ، مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 357 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 306 كۋادرات مېتر . تۈنجى مەكتەپ مۇدىرى قۇربان ھامۇت . 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى مۇختار ماموت .

19 . ئاچال دەڭ باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1968 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلدى . 1980 ـ يىلى سىنىپ سەككىزگە ، ئوقۇغۇچىسى 124 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 53) كە ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى توققۇز (مەخسۇس ئوقۇتقۇچى سەككىز) غا يەتتى . 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ بەشكە ، ئوقۇغۇچى 126 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 61 ، قىز ئوقۇغۇچى 65) كە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 11 گە يەتتى . مەكتەپ ئورنى ئاچال دەڭدە بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 15 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 983 كۋادرات مېتر . بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 530 كۋادرات مېتر . تۈنجى مەكتەپ مۇدىرى تاڭ خەنشىڭ . 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى باھايىدىن داۋۇت .

20 . كەلپىن بازار باشلانغۇچ مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1989 ـ يىلى قۇرۇلدى . مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى سەككىز مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 600 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 423 كۋادرات مېتر . 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ بەشكە ، ئوقۇغۇچىسى 180 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 95 ، قىز ئوقۇغۇچى 85) گە ، مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 15 كە يەتتى . مەكتەپ مۇدىرى مۇھەممەت سىدىق .

IV باب

ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى

§ 1 . تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە ئوتتۇرا مەكتەپ يوق ئىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، 1956 - يىل 9 - ئايدا ناھىيە بازىرىدا كەلپىن ناھىيىلىك تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ (ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ) قۇرۇلدى . تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 1 - يىللىقىغا ئۇچ سىنىپ ، 155 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى .

1959 - يىل 9 - ئايدا ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە تولۇق ئوتتۇرا سىنىپ قۇرۇلۇپ ، 51 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . 39 ئوقۇغۇچى كېلىپ ئوقۇدى . شۇ يىلى ئۇچ خەلق گۇڭشېسىدا بىردىن يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلۇپ ، 200 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . 1962 - يىلى ئوقۇتقۇچى كۈچى ۋە ئوقۇتۇش جاھازلىرى يېتىشمىگەن ئەھۋالدا ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قارىغۇلارچە تەرەققىي قىلدۇرۇش خاھىشى تۇزىتىلىپ ، يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپلەر قارىمىقىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش سىنىپلىرى قىسقارتىلدى ، سىنىپلاردىكى ئوقۇغۇچىلار سانى كۆپەيتىلىپ ، 210 ئوقۇغۇچى تەڭشەلدى . 1962 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە ئىككى ئوتتۇرا مەكتەپ ، 19 سىنىپ ، 905 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 786 ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 119) قالدى ، شۇ قارارىدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 249 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەنلەر 36) ، تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرىغا قوبۇل قىلىنغان يېڭى ئوقۇغۇچى 226 ، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 60 قا يەتتى .

1966 - يىل 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ناھىيىدىكى مائارىپ سىستېمىسىدا « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » قانات يېيىشقا باشلىدى . 7 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى يىغىپ تەربىيەلەش ئېلىپ بېرىلىپ ، زور بىر تۈركۈم ئوقۇتقۇچىلار ۋە مەكتەپ مۇدىرلىرى خاتا ھالدا تەنقىد قىلىندى ، بەزىلىرى ھەتتا خىزمەتتىن ھەيدىۋېتىلدى . 9 - ئايدا قىزىل قوغدىغۇچىلار تەشكىلىگە قاتناشقان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىلار ئۈستىدىن چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلىدى ، ئوقۇتقۇچى ، ئوقۇغۇچىلار سىرتقا ئالاقە باغلاشقا چىقىپ كېتىپ ، مەكتەپلەردە دەرس توختىدى ، نۇرغۇنلىغان ئوقۇتقۇچىلار « جىن - شەيتان » ، « گېزەندە ئۇنسۇر » قىلىۋېتىلىپ ، تەنقىد ، كۈرەش قىلىندى ۋە كوچىلاردا سازايى قىلىندى . 1968 - يىلى يۇقىرىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن ، 66 - يىللىقتىن 69 - يىللىققىچە تۆت نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىرلا ۋاقىتتا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ ، مەكتەپتىن قايتۇرۇۋېتىلدى . ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ « 1 - ئىيۇل » گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىغا چۈشۈرۈپ بېرىلدى . ئوقۇتقۇچىلار يېڭىباشتىن تەقسىم قىلىندى ، مەكتەپنىڭ مال - مۈلكى ۋە ئوقۇتۇش جاھازلىرى باشقا ئورۇنلارنىڭ ئىشلىتىشىگە يۆتكەپ بېرىلدى .

1970 ـ يىلى ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ «دەرسنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىنقىلاب قىلدى» ، ئوتتۇرا مەكتەپلەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا ئورۇنلار تونۇشتۇرۇپ بېرىش يولغا قويۇلۇپ ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئائىلە كېلىپ چىقىشىغا قاراپ مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. 1970 ـ يىلدىن 1973 ـ يىلغىچە ئاتالمىش «ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتى» تەنقىد قىلىندى ، ئوقۇغۇچىلار باشقۇرۇشقا كۆنمەي ، ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇشقا جۈرئەت قىلالماي ئوقۇتۇش تەرتىپى قالايمىقانلاشتى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە ، دېھقانچىلىق ، سانائەتنى ئۆگىنىش پائالىيىتى باشلىنىپ ، ئوقۇتۇش ۋاقتى كاپالەتكە ئىگە بولمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ، نۇرغۇن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇشنى خالىمىدى ، «ئوقۇغانلىنىڭ پايدىسى يوق نەزەرىيىسى» ئىدىيىۋى ئېڭىمى يامراپ كەتتى.

1973 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى. 1975 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ بەشكە ، سىنىپ 23 كە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 679 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 146) غا ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 63 كە كۆپەيدى. 1977 ـ يىلدىن كېيىن ئوتتۇرا مەكتەپلەردە تۈرلۈك ئوقۇتۇش تۈزۈملىرى بولۇپمۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش تۈزۈمى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى مۇنتىزىملاشتى ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى قائىدىسى ئىجرا قىلىندى ، پارتىيىنىڭ زىيالىيلار سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، مائارىپ سۇپىتى ئۆستى. ئوقۇغۇچىلارغا غايىلىك ، ئەخلاقلىق ، بىلىملىك ، ئىنتىزاملىق بولۇش ۋە تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش ھەم قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش تەربىيىسى بېرىلدى. مەدەنىيەت ئۆگىنىش بىلەن سىياسىي تەربىيىنى بىرلەشتۈرۈش ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دېھقانچىلىق قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى بىلەن شۇغۇللىنىش ۋاقتىنى مۇۋاپىق قىسقارتىش ئارقىلىق ئوقۇتۇشقا كاپالەتلىك قىلىندى. 1979 ـ يىلى گەزلىك ، يۈرچى ، ئاچال ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە بىردىن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى ئېچىلغاندى. 1983 ـ يىلدىن كېيىن توختىتىلدى. 1977 ـ يىلى دۆلەت ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھان تۈزۈمىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن تارتىپ 1985 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە تولۇق ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى 3150 بولۇپ ، ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا كەتكەنلەر 170 ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا ئوقۇشقا كەتكەنلەر 514 ، شۇنىڭدەك ، دۆلەت ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن كادىر ۋە ئىشچىلىققا قوبۇل قىلغىنى 150 ، يېزىلار ئۈچۈن يېتىشتۈرۈپ بېرىلگەن مەدەنىيەتلىك ئەمگەكچى 2940 . 1977 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ ، ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغانلار 465 نەپەر ، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا قوبۇل قىلىنغانلار 752 نەپەر.

ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش تۈزۈمى جەھەتتە ، ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا بىر مەزگىل تولۇق ئوتتۇرا ئىككى يىل ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ئىككى يىل بولغاندىن تاشقىرى ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ئۈچ يىل ، تولۇق ئوتتۇرا ئىككى يىل بولۇپ كەلدى. ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە ئاساسلىق قىلىپ ، سىياسىي ، تىل ـ ئەدەبىيات ، ماتېماتىكا ، فىزىكا ، خىمىيە ، بوتانىكا ، زوئولوگىيە ، گېئىنا ، جۇغراپىيە ، تارىخ ، خەنزۇ تىلى ، تەنتەربىيە ، مۇزىكا ، رەسىم قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلدى. خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدىكى دەرسلىكلەر ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدىكى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ ، پەقەت ئېنگلىز تىلى دەرسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى.

1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بەش ئوتتۇرا مەكتەپ يەنى تۆت تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ، بىر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ (بۇنىڭ تۆتى مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپ ، بىرى خەنزۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ) بار بولىدى.

§ 2 . ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

1 . ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ

بۇ ، كەلپىن ناھىيىسى بويىچە تۇنجى مىللىي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ ، 1956 ـ يىل 9 ـ ئايدا قۇرۇلدى. شۇ يىلى 155 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى ، 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى رەسمىي دەرس باشلاندى. مەكتەپ بويىچە ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى يەتتە ، بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى تۆت ئىدى. 1959 ـ يىلى 124 ئوقۇغۇچى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈردى. شۇ يىلى مەكتەپتە تولۇق سىنىپ تەسىس قىلىنىپ ، شۇ يىلى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن 51 ئوقۇغۇچى تاللاپ قوبۇل قىلىندى ، بۇلاردىن 38 ئوقۇغۇچى مەكتەپكە كېلىپ ئوقۇدى ؛ تۇنجى قارار تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكۇملارغا 68 نەپەر ئوقۇغۇچى ئەۋەتىپ بېرىلدى. 1961 ـ يىلى سىنىپ ئون (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق سىنىپ ئۈچ) غا ، ئوقۇغۇچى 584 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 127 ، قىز ئوقۇغۇچى 206) گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 25 كە يەتتى. 1989 — 1990 — ئوقۇش يىلى سىنىپ 23 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى 16 ، تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى يەتتە) كە ، ئوقۇغۇچى 1022 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 713 ، ئوغۇل ئوقۇغۇچى 402 ، قىز ئوقۇغۇچى 311)گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 90 (بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 52 ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مەخسۇس ئوقۇتقۇچىسى 24) غا يەتتى. مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 22 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 4005 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 3220 كۋادرات مېتر ، تەجرىبخانا 75 كۋادرات مېتر ، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى 3615 كۋادرات مېتر ، ئاشخانا 40 كۋادرات مېتر ، ئىشخانا 310 كۋادرات مېتر ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ياتىقى 840 كۋادرات مېتر ؛ خىش ـ بېتون قۇرۇلمىلىقى 3000 كۋادرات مېتر ، خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 390 كۋادرات مېتر ، توپا ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 3615 كۋادرات مېتر . تۇنجى مۇۋەققەت مەكتەپ مۇدىرى پازىل مۇھەممەت. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ھاپىز نايۇپ. 1989 ـ يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ھەسەن مەسۇم.

2 . ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ

كەلپىن ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ (خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ) 1973 ـ يىل 9 ـ ئايدا قۇرۇلدى. 1980 ـ يىلى سىنىپ بەشكە ، ئوقۇغۇچى 104 (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار 45) كە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 20 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 14) گە يەتتى. 1989 — 1990 ـ ئوقۇش يىلى سىنىپ بەشكە ، ئوقۇغۇچى 61 گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 23 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 17 ، يەنى ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى توققۇز ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى سەككىز) كە يەتتى. مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 24 مو ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1516 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 642 كۋادرات مېتر ، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى 50 كۋادرات مېتر ، ئاشخانا 40 كۋادرات مېتر ، ئىشخانا 144 كۋادرات مېتر ،ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ياتىقى 640 كۋادرات مېتر ؛ خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 250 كۋادرات مېتر ، توپا ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 1266 كۋادرات

رات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى سۇن گورۇك. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى لى زۇبىن.

3. گەزلىك ئوتتۇرا مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1959 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1961 - يىلى سىنىپ يەتتىگە، ئوقۇغۇچى 345 (بۇنىڭ ئىچىدە قىز ئوقۇغۇچى 137) كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 15 كە يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلى سىنىپ 14 بولۇپ، ئوقۇغۇچى 491 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 276، قىز ئوقۇغۇچى 215) گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 45 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 42) گە يەتتى. مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 32.6 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2021 كۋادرات مېتر (توپا - ياغاچ قۇرۇلمىلىق)، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 963 كۋادرات مېتر، تەجرىبخانا 190 كۋادرات مېتر، ئىشخانا 266 كۋادرات مېتر، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ياتقى 542 كۋادرات مېتر، ئاشخانا 60 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئىسمايىل ئىسلام. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى ئىسمايىل ياسىن.

4. يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى

1971 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1980 - يىلى سىنىپ 15 كە، ئوقۇغۇچى 553 (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار 237) كە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 33 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 29) كە يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلى سىنىپ 15 كە، ئوقۇغۇچى 478 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 272، قىز ئوقۇغۇچى 206) گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 50 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 46) كە يەتتى. مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 60 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1672 كۋادرات مېتر (توپا - ياغاچ قۇرۇلمىلىق)، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 750 كۋادرات مېتر، تەجرىبخانا 100 كۋادرات مېتر، ئىشخانا 120 كۋادرات مېتر، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ياتقى 500 كۋادرات مېتر، ئاشخانا 22 كۋادرات مېتر، باشقىلار 180 كۋادرات مېتر، تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى ئابلىز توختى. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى مۇھەممەت گايىت.

5. ئاچال ئوتتۇرا مەكتىپى

1961 - يىلى ئاچال باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئىككى تولۇقسىز سىنىپ تەسىس قىلىندى، ئوقۇغۇچىسى 102 (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار 46) بولۇپ، ئالتە ئوقۇتقۇچى بار ئىدى. 1963 - يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئاچال ئوتتۇرا مەكتىپى 1974 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلدى. 1980 - يىلى سىنىپ بەشكە، ئوقۇغۇچى 147 (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار 72) گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 18 (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 11) گە يەتتى. 1989 — 1990 - ئوقۇش يىلى سىنىپ يەتتىگە، ئوقۇغۇچى 180 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 100، قىز ئوقۇغۇچى 80) گە، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى 23 (مەخسۇس ئوقۇتقۇچى21) گە يەتتى، مەكتەپنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى20 مو، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1405 كۋادرات مېتر، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 300 كۋادرات مېتر، تەجرىبخانا 50 كۋادرات مېتر، ئىشخانا 120 كۋادرات مېتر، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ياتقى 416 كۋادرات مېتر، ئوقۇغۇچىلار ياتقى188 كۋادرات مېتر، ئاشخانا 131 كۋادرات مېتر، باشقىلار 200 كۋادرات مېتر؛ خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 470 كۋادرات مېتر، توپا - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 975 كۋادرات مېتر. تۇنجى مەكتەپ مۇدىرى مۇھەممەت ئاقيول. 1989 - يىلدىكى مەكتەپ مۇدىرى نامەت.

V باب

كەسپىي مائارىپ

1 . يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى

يېزىلار گۈڭشىلاشقاندىن كېيىن ، 1959 ـ يىلى ئۇچ خەلق گۈڭشىسىدا بىردىن يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى . يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرىگە يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىگە ئىگە ياش ئۈيغۇر دېھقانلىرى قوبۇل قىلىندى . ھەر بىر ئوتتۇرا مەكتەپكە 70 ئەتراپىدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . ئاساسلىق دەرسلەر سىياسىي ، تىل ـ ئەدەبىيات ، ماتېماتىكا ، يېزا ئىگىلىك ئاساسىي بىلىملىرى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى . ئوقۇغۇچىلار يېرىم كۈن ئوقۇپ ، يېرىم كۈن ئەمگەك ئەمەلىيىتى بىلەن شۇغۇللاندى . يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ناھىيىدىكى مەكتەپلەردىن يۆتكەپ كېلىندى . « 1 ـ ماي » گۈڭشىسى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىدە بەش ئوقۇتقۇچى ، « 1 ـ ئىيۇل » گۈڭشىسى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى بىلەن « 1 ـ ئۆكتەبر » گۈڭشىسى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئۇچتىن ئوقۇتقۇچى بار بولدى .

1962 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتەپلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئوقۇغۇچىلىرى ئەسلىدىكى گۈڭشي ، ئەترەتلەرگە قايتۇرۇلدى .

2 . « 7 ـ ماي » يېزا ئىگىلىك داشۆسى

كەلپىن ناھىيىلىك « 7 ـ ماي » يېزا ئىگىلىك داشۆسى 1975 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى قۇرۇلۇپ ، ئوقۇش باشلىدى ، 1 ـ قارارغا 50 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى يۇرتىغا قايتقان زىيالىي ياشلار ئىدى . ئوقۇغۇچىلار ئاساسلىقى زىرائەت ئۆستۈرۈش ، ئۆسۈملۈك ئاسراش ، پەرۋىش قىلىش — باشقۇرۇش قاتارلىق يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىغا دائىر بىلىملەرنى ئۆگەندى . ئوقۇتۇش ئۇسۇلى جەھەتتە ، دەرسخانىدائوقۇتۇش بىلەن ئېتىز ئەمەلىيىتى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلدى . بۇ مەكتەپ ئاساسلىقى يېزىلار ئۈچۈن يېزائىگىلىك تېخنىكلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى .

مەكتەپتە تۆت نەپەر مەخسۇس ئوقۇتقۇچى بولغاندىن تاشقىرى ، دەرس ئەھۋالىغا قاراپ ، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتىدىن كەسپىي خادىملار دەرس ئۆتۈپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىندى . مەكتەپ ئىلگىرى ـ كېيىن بۆلۈپ تۆت قارار ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى . ھەر ئوقۇش يىلىدا بىر قارارىنى 200 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى . 1979 ـ يىلى « 7 ـ ماي » يېزا ئىگىلىك داشۆسى تاقۇلىتىلدى . ئوقۇغۇچىلىرى گۈڭشي ، ئەترەتلەرگە قايتۇرۇلدى ، كۆپىنچە ئوقۇغۇچىلار گۈڭشي ، ئەترەتلەردىكى ئىشلەپچىقىرىش تايانچىلىرى ، قىسمەن ئوقۇغۇچىلار دېھانچىلىق تېخنىكى بولۇپ قالدى .

3 .ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى

(تەپسىلاتىنى VII باب 2 ـ پاراگرافتىكى « ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش »تىن كۆرۈڭ)

VI باب

ئىشتىن سىرتقى مائارىپ

§ 1 . ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش

مىنگونىڭ 27 - ، 28 - يىللىرى (1938 - ،1939 - يىللىرى) ناھىيىلىك ھۆ-كۈمەت دېھقان ، چارۋىچىلار ئارىسىدا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش تەربىيىسى ئېلىپ بارغانىدى . مۇستەھكەملەش خىزمىتى يېتىشەلمىگەنلىكتىن ، ساۋاتىنى چىقارغان دېھقان - چارۋىچىلار تېزلا خېمىغا يېنىپ كەتكەنىدى . مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) بازارنىڭ مەركىزىگە رەسمىگە قاراپ خەت تونۇتۇش تاختىسىدىن بىرى ئورنىتىلدى ، مەركىزىي مەكتەپلەردە تۆت ئورۇندا ساۋات چىقىرىشقا يېتەك-چىلىك قىلىش ئورنى تەسىس قىلىنىپ ، 86 ئادەم قاتناشقان ئىككى سىنىپلىق خەنزۇ تىلى ئۆگىنىش كەچ كۇرسى ئېچىلدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق ھۆكۈمىتى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىيەت ئۆگىنىشىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى . 1950 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىيەت ، مائارىپ خىزمىتىنى تۈتتى . ناھىيە بويىچە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش سىنىپىدىن 18نى ئاچ-تى . بۇنىڭغا جەمئىي 720 كۇرسانت قاتناشتى . 1951 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش سىنىپىدىن 445 ى ئېچىلدى ، بۇنىڭغا 18 مىڭ 730 ئادەم (قېتىم) قاتنىشىپ ، 2558 كىشى ساۋاتىنى چىقاردى . بۇ ، سا-ۋات چىقىرىش ئۆگىنىشىگە قاتناشقانلارنىڭ 66 .13 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 60 - يىللاردا ناھىيە بويىچە دېھقان - چارۋىچىلارغا قارىتىلغان مەدەنىيەت - مائارىپ خىزمىتى بوشاشتۇرۇپ قويۇلدى . 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا « كەلپىن ناھىيىلىك ئىشچى - خىزمەتچى ، دېھقان - چارۋىچىلار مائارىپى كومىتېتى » قۇرۇلۇپ ، ناھە-يە بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى ، دېھقان - چارۋىچىلار مائارىپىغا مەسئۇل بول-دى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار 8574 بولۇپ ، بۇ-نىڭ ئىچىدە تولۇق ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ھەم باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ساۋات چىقە-رىش كۇرسىدا ئوقۇغانلار78 .45 ناھىيە بويىچە ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى .92 6% كە يەتتى . 1985 - يىل 6 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ « ئىككى مائارىپنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۆمىكى »نىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈ-ۋېلىشى ئارقىلىق كەلپىن ناھىيىسى ساۋاتسىزلىقنى‌تۈگىتىش ئۆلچىمىگە يەتكەن دەپ قارىلىپ ، لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1984 - يىللىق باشلانغۇچ مائارىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇش ئەھۋالىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى

جەدۋەل 19 - 3

تۈرى / كەنت		ئائىلە سانى	نوپۇس سانى	ئوقۇش يېشىدا توشقان بالىلار				12—15 ياشلىقلار ئىلىمىكەتكە پىكەكىرىش ئەھۋالى						16—40 ياشلىقلار ئىلىمىدەنىيەتسەۋىيىسى								
				قانچىلىك ئادەم سانى	مەكتەپكە بارىدىغانلار سانى	مەكتەپكە بارمايدىغانلار سانى	%	ئوقۇش كۆرسىتىدىغان دەرىجىسىگە يەتمىگەنلەر	قانچىلىك ئادەم سانى	باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر	ئوقۇش كۆرسىتىدىغان دەرىجىسىگە يەتمىگەنلەر	%	قانچىلىك ئادەم سانى	تولۇق ئوتتۇرا	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر	باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر	ساۋاتسىز	ساۋاتى تازا چىققانلار	ساۋاتسىزلىقتىن قۇتۇلغانلار	باشقىلار
باغلىق		300	1352	156	112	43	72.7%	1	142	54	20		93%	480	45	152	226	37	20	248	37	15
ئۈستۈن قاشتېرەك		204	953	126	100	10	93%		88	32	23		95%	336	24	130	144	28	10	165	23	15
تۆۋەن قاشتېرەك		215	980	117	83	33	71.8%	1	103	53	17	3	92%	339	29	150	141	17	2	177	18	20
قالما		116	515	76	63	13	82.9%		40	9	12	1	98%	169	6	55	72	17	19	92	14	11
قۇملۇق		416	1820	212	171	40	82%	1	166	64	16	2	89%	643	35	205	277	98	23	293	92	31
گەزلىك		888	15	207	163	43	79.1%	1	167	32	63	1	92%	554	47	179	234	60	34	255	55	23
پاسۇن		309	1547	192	144	46	25.8%	3	152	57	41	2	95%	529	44	181	199	66	30	221	68	29
سۇ بېشى		52	254	40	18	22	45%		20				10%	85	2	9	50	23	1	20	26	6
ئورمانچىلىق مەيدانى		9	36	2		2	9%		2			1	9%	14	1	3	8	2		7	2	
گەزلىك يېزىسى	ئومۇمىي جەمئىي	1954	9832	1128	862	260	76.4%	6	886	301	192	9	91%	3149	233	1964	1351	348	153	1477	335	182
	دېھقانچىلىق جەمئىي	54	245	44	11	33	25%		20	3			15%	114		18	35	49	12			
	دېھقانچىلىق چارۋىچىلىق جەمئىي	2008	9277	1172	873	293	75%	6	906	304	192	9	89%	3263	233	1082	1386	397	165	1477	335	141
تورا		143	724	96	78	18	80%		77	25	17		91%	263	5	87	129	39	4	110	33	135
قالما		84	460	65	39	26	60%		47	12	2		74%	169	8	28	94	29	10	58	26	86
قۇملۇق		140	679	77	45	32	60%		59	18	5		54%	260	3	41	126	65	25	78	62	136
گەزلىك		101	565	82	39	47	48%	2	57	6	2	1	44%	186	7	24	106	42	7	69	38	123
كىتپاق		67	346	48	15	33	30%		34	7	3	1	70%	112	2	23	55	26	4	44	23	77
كۆل		62	352	46	19	27	40%		37	7	1		57%	111	2	18	53	37	1	31	31	77
چىلان		214	1256	181	193	75	53%	3	111	41	12		68%	419	12	130	226	40	3	171	43	237

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

كاجال يېزا سى	ئومۇمىي جەمئىي	811	4342	585	332	258	5	56.3%	422	115	42	2	146	117	73%	1520	39	551	791	54	288	81%	555	256	871
	چارۋىچىلىق جەمئىي	43	242	29	20	9		69%	91	6	9	1	1	11	54%	102	2	17	40	3	40	60.8%	20	29	
	دېھقانچىلىق چارۋىچىلىق جەمئىي	853	4583	624	352	267	5	58%	458	121	45	3	147	128	72%	1622	41	368	831	54	320	80%	575	279	871
دېھقانچىلىق جەمئىي	ناھىيەبويىچە					697	16	75%	21	753	461	18	1437	306	86%	7774	540	2218	3027	720	1089	86%	2909	988	191
چارۋىچىلىق جەمئىي	ناھىيەبويىچە	176	920	116	53	63		46%	932	17	7	1	7	56	41%	383	6	54	104	54	163	57%	58	64	
ناھىيە باشلىرى	كۆيغۇر	546	2276	381	337	44		86%	338	108	188	3	24	16	95%	432	100	166	124	9	35	92%	344		
	خەنزۇ	154	984	68	68			100%	113	18	25		49		100%	362	153	140	50		19	95%	135		
	ئومۇمىي جەمئىي	700	1263	449	4054	44		91%	301	126	213		67	16	96%	794	253	306	170	9	54	93	479		
بازار		246	1159	144	106	37	1	74%	102	36	32		7	18	82%	367	25	120	147	14	61	83%	178	67	1
يۇرچى		247	1232	135	110	25		82%	121	38	37	2	25	17	86%	420	49	131	120	51	69	85%	186	57	4
يۇقىرىس		246	1231	118	89	29		75%	106	39	19		19	24	77%	457	37	97	90	142	91	82%	165	76	5
تومۇرتۇق		296	1438	152	125	26	1	83%	139	56	42	3	32	6	96%	511	46	147	211	42	65	87%	210	57	29
ئارايماق		307	1532	180	152	26	2	86%	159	81	39	1	26	12	92%	507	38	137	167	94	71	86%	237	60	10
تۆۋەن قۇمئېرىق		224	1128	130	116	13	1	90%	113	36	34		33	10	91%	363	34	77	159	62	31	91%	195	29	
گۈستۇن قۇمئېرىق		245	1292	158	136	22		86%	121	47	24	1	31	18	85%	443	38	90	149	105	61	87%	189	53	3
تېرەك ئاۋات		21	111	7	6	1		86%	14	4			9	1	93%	37	1	4	22	6	4	88%	17	4	
يۇرچى يېزا سى	ئومۇمىي جەمئىي	1832	9123	1024	840	179	5	82%	875	337	227	7	198	106	88%	3105	268	803	1065	516	453	85.5%	1377	403	52
	چارۋىچىلىق جەمئىي	79	433	43	22	21		7214	41	5	1		3	26	66%	167	9	21	29	39	74	54%	32	41	
	دېھقانچىلىق چارۋىچىلىق جەمئىي	1911	9536	1067	862	200	5	81.3%	916	345	231	7	201	132	86%	3272	272	824	1094	555	527	84%	1415	444	52

§ 2 . ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش

1985 - يىلى ئاپتونوم رايوندا ئالىي مائارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئىمتىھان ئېلىش باشلانغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدىن 12 كىشى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ، تەرجىمانلىق ، سىياسىي - نەزەرىيىدىن ئىبارەت ئۈچ كەسىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قاتناششقا تىزىمغا ئالدۇرغانىدى. 1988 - يىلى ئۈچ كىشى ئاپتونوم رايونلۇق ئالىي مائارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قاتناشىپ ، 1 - تۈركۈمدە ئوقۇش پۈتتۈرۈش دىپلومىغا ئېرىشتى. 1990 - يىلغىچە جەمئىي يەتتە كىشى ئالىي مەكتەپ دىپلومى ئالدى. سەككىز كىشى بىردىن

توققۇزغىچە يەككە پەندىن لاياقەتلىك گۇۋاھنامىسى ئالدى. 1988 - يىلدىن باشلاپ 20 دىن ئارتۇق ئادەم ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قاتنىشىشقا تىزىملاتتى. 1990 - يىلغىچە ئومۇمىي پەنلەر بويىچە لاياقەتلىك گۇۋاھنامىسى ئالغانلار يوق.

§ 3 . ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇش مائارىپى

كەلپىن ناھىيىسىدىكى قىسمەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىلگىرى تۈرلۈك ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇش مائارىپىغا قاتناشقانىدى. ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇش مائارىپىنى ناھىيىلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى ۋەكالىتەن باشقۇردى.

1990 - يىلى توققۇز ئىشچى - خىزمەتچى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىنىڭ ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇش سىنىپىدا ئوقۇدى.

§ 4 . رادىئو مائارىپى

1983 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە سەككىز كىشى ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو سەھەن داشۇسىگە ئىمتىھان بېرىپ، ھەممىسى قوبۇل قىلىندى. 1985 - يىلغىچە تۆت كىشى ئوقۇش پۈتتۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئون نەچچە ئادەم ئۆگىنىشكە قاتناشتى.

1988 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە30 ئادەم ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو يېرىم ئىگىلىك داشۇسىنىڭ ئوتتۇرا تېخنىكۇم سىنىپىغا ئىمتىھان بېرىپ، ھەممىسى قوبۇل قىلىندى.

VII باب

ئوقۇتقۇچىلار

§ 1 .ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) ناھىيىلىك شۇتاڭدا بەش ئوقۇتقۇچى بولغان. مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 53 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچى (بۇنىڭ ئىچىدە مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 44)بار ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيە بويىچە كونا باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى تەرتىپكە سالدى. 1950 - يىلدىن 1952 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن 63 ئوقۇتقۇچى ئاساسۇ ۋىلايەتلىك كادىر تەربىيلەش كۇرسىغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى، قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن بەش ئوقۇتقۇچى ج ك پ مەركىزىي

كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ كادىر تەربيىلەش كۆرسىغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى.

1956 ـ يىل 9 ـ ئايدا ناھيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، كەلپىن ناھيىسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى قۇرۇلمىسىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئۆزگىرىش بولۇپ، تۇنجى قېتىم تۆت نەپەر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بار بولدى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھيە بويىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچى 79 غا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 68، ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 11. 1959 ـ يىلى ناھيە بويىچە ئۈچ خەلق گۈڭشېسىدا ئۈچ يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلۇپ، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سانى 19 غا كۆپەيدى. 1985 ـ يىلى ناھيە بويىچە ھەر مىللەت ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى 383 كە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر 229، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر 154، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىچىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 98، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 87، خەنزۇلار 11، ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە ئالىي مەكتەپ ئوقۇش تارىخى بارلار 20، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 17؛ ئوتتۇرا تېخنىكۇم، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخى بارلار 77، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 69. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچى 43، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 36. ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن تېخنىكۇم ئوقۇش تارىخى بارلار 27، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 23؛ ئوتتۇرا تېخنىكۇم، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇش تارىخى بارلار 16، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 13.

1990 ـ يىلغا كەلگەندە ناھيە بويىچە ھەر خىل مەكتەپلەردىكى ھەر مىللەت ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچى 545 (ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 541، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپىدە تۆت) كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار ئىككى، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 98، تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 125؛ پارتىيە ئەزاسى 42، ئىتتىپاق ئەزاسى 67؛ دۆلەت نام بەرگەن ئىلغار ئوقۇتقۇچى بىر، ئاپتونوم رايون نام بەرگەن ئىلغار ئوقۇتقۇچى ۋە مۇنەۋۋەر سىنىپ مۇدىرى ئۈچ. مەملىكەتلىك مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى ھەسەن مەسۇم (ئالىي ئوقۇتقۇچى) 1962 ـ يىلى شىنجاڭ 2 ـ دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەندى. ئۇ، ناھيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە 29 يىل مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ، ھەممە يەردە كىشىلەرگە ئۈلگە كۆرسىتىپ، جەمئىيەت، ئائىلە، مەكتەپ تەربيىسىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈردى. ئۇنىڭ سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىنىپ كۆچۈش نىسبىتى 98% كە يەتتى. 1978 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە ئۇنىڭ 500 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى ئالىي مەكتەپ، ئالىي تېخنىكۇم، ئوتتۇرا تېخنىكۇملارغا ئوقۇشقا كىردى. ئۇ تۆت قېتىم ۋىلايەت، ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى، مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى، ئىلغار خىزمەتچى، ئىلغار يېتەكچى بولۇپ باھالاندى.

§ 2. ئوقۇتقۇچى تەربيىلەش

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) 9 ـ ئايدا ناھيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىرىنچى قارار ئوقۇتقۇچى تەربيىلەش كۇرسى ئېچىپ، ئۇيۇشما باشقۇرىشىدىكى مەكتەپلەرگە بىر تۇركۈم باشلانغۇچ مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ بەردى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئوقۇتقۇچىلار دائىم ئۆزئارا ئۆگىنىشكە، بەزى ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇشقا، ئېكسكۇرسىيىگە ئۇيۇشتۇرۇلدى. 1979 ـ يىل 9 ـ ئايدا ناھيىلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى قۇرۇلۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ماتېماتىكا، تىل ـ ئەدەبىيات بويىچە بىـ

لىم ئاشۇرۇش كۇرسى ئېچىلدى ، 39 نەپەر كۇرسانت قوبۇل قىلىندى . تۆت ئوقۇتقۇچى سەپلەپ بېرىلدى . مۇھەممەت توختىنياز تۇنجى مۇئاۋىن مۇدىر بولدى . ئىككىنچى يىلى ئۈچ يىللىق تۇزۇمدىكى سىنىپى ئېچىلىپ ، 30 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . 1981 - يىل 12 - ئايدا 46 نەپەر خەلق ئوقۇتقۇچىسى سىنىپقا ۋە بىلىم ئاشۇرۇش سىنىپىغا قوبۇل قىلىندى . 1978 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە جەمئىي 16 قاتار ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسى ئېچىلىپ ، 361 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى تەربىيىلەندى . سىنىپىغا ئاساسلىقى تىل - ئەدەبىيات ، ماتېماتىكا ، سىياسەت ، فىزىكا ، خىمىيە ، تارىخ ، جۇغراپىيە ، پىداگوگىكا ، پسىخولوگىيە ، تەنتەربىيە قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلدى . 1990 - يىلدىكى مۇئاۋىن مۇدىر شاكىر ھىممەت . 1988 - يىلى ناھىيە بويىچە خىزمەتتىن ئايرىلىپ ، سىرتتا بىلىم ئاشۇرغان ئوقۇتقۇچى 19 .

VIII باب

خراجەت ۋە ئۇسكۇنىلەر

§ 1 . خراجەت

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مائارىپ خراجىتى بىرىنچىدىن ، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ خەلق ئارىسىدىن يىغقان مەبلەغدىن كېلەتتى ، ئىككىنچىدىن ، ھۆكۈمەت ئاجراتقان ياكى يىغقان مەبلەغدىن كېلەتتى . مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت باشقۇرىشىدا ئارانلا ئىككى مەكتەپ بولۇپ ، خراجەت چىقىمى مۇنداق بولغانىدى : ناھىيىلىك مەركىزىي مەكتەپنىڭ ھەر خىل چىقىمى 24 مىڭ 108 يۈەن ، ئىسسىنىش راسخوتى 2816 يۈەن ؛ خەلق مەكتىپىنىڭ ھەر خىل چىقىمى 22 مىڭ 860 يۈەن ، ئىسسىنىش راسخوتى 3168 يۈەن ئىدى . مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 10 - ئايدىن 12 - ئايغىچە ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ فوندى كىرىمى 162 مىڭ 84 .152 يۈەن بولغان ، بۇنىڭ ئىچىدە 9 - ئايدىكى كىرىمدىن قېپقالغان قالدۇق 923 مىڭ 29 .20 يۈەن ، مۇشۇ يىلى يىغىلغان ئۆشرە 29 مىڭ 480.75 يۈەن ، يىغىلغان زاكات 16 مىڭ 745.74 يۈەن ، مۇشۇ يىلى يىغىلغان زاكات راسخوتىدىن قالغان قالدۇق 6715.20 يۈەن . قەرز ئېلىنغان قەغەز پۇلى 16 مىڭ 891.20 يۈەن ؛ چىقىم قىلىنغان جەمئىي مائارىپ راسخوتى 60 مىڭ 483.74 يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققى 32 مىڭ 244 يۈەن ، مەكتەپلەرنىڭ خىزمەت راسخوتى 5000 يۈەن ، رېمونت ۋە قەغەز پۇلى 1900 يۈەن ، كىتابلاردىن كۆرۈلگەن پايدا ، زىيان راسخوتى 520.34 يۈەن ، سەپلەپ تۇرۇلغان راسخوت 3928.20 يۈەن ، قەغەز پۇلى 16 مىڭ 891.20 يۈەن .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، مائا-

رىپ خراجتى زور ھەجمدە ئاشتى. 1952 - يىلى ناھىيە بويىچە مائارىپ راسخوتى 30 مىڭ يۈەندىن كۆپرەككە ، 1960 - يىلى 122 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1972 - يىلى 200 مىڭ يۈەندىن ئاشتى ، 1984 - يىلى 1 مىليون 19 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا بولدى ، 1990 - يىلى 2 مىليون 287 مىڭ يۈەن بولۇپ ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىللىق مائارىپ خراجتى شۇ يىللىق ئىجتىمائىي مەدەنىي - مائارىپ خراجتى ئومۇمىي سانىنىڭ 60—70 پىرسەنتىنى ، ناھىيىنىڭ ھەر يىللىق مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ 32 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

مائارىپ خراجتىنىڭ كۆپ قىسمىنى دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگەندىن تاشقىرى ، ئاز مىقداردىكىسى جەمئىيەتتىن جۇغلاندى. 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا سوتسىيالىستىك مائارىپ ئىشلىرى راۋاجلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، ناھىيە بويىچە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلار مەبلەغ يىغىپ ، مائارىپ خراجتىنىڭ بىر قىسمىنى ھەل قىلدى. 1989 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە يەنە بىر قېتىم ئىئانە توپلاپ ، مائارىپقا ياردەم قىلىش دولقۇنى قوزغالدى. شۇ يىلى جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلار 80 مىڭ يۈەن پۇل ۋە ماددىي بۇيۇم ئىئانە قىلدى.

§ 2 . ئۇسكۇنىلەر

مىنگو دەۋرىدە كۆپلىگەن باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ سىنپلىرى ئارىيەت ئېلىنغان خەلق ئۆيلىرى ئىدى. سىنىپ تار ، كىچىك بولۇپ ، يورۇقلۇق يېتىشمەيتتى. ئورۇندۇق - ئۈستەللەرنىڭ كۆپىنچىسى لايدىن ياسالغان سۇپا ئىدى. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ئۈيۈشما باشقۇرىشىدىكى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ يۇرچى يېزىسىنىڭ توققۇز گۇمبەزخانىقاسى يېنىدىكى مەدرىسىنىڭ قىسمەن تاشلىۋېتىلگەن ئۆيلىرىنى سىنىپ قىلىپ ئىشلىتىپ ، دەرىزە ، دوسكا ، ئورۇندۇق ئورناتقان. شۇڭا سىنپلىرى بىر قەدەر يورۇق ئىدى. شۇ چاغدا بۇ مەكتەپ ناھىيە بويىچە ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى ئەڭ ياخشى مەكتەپ ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كۆپلەپ مائارىپ راسخوت ۋە ئاساسىي قۇرۇلۇش خراجتى ئاجرىتىپ ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى يېڭىدىن سالدى ، كېڭەيتىپ قۇردى ، ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى ، كىتاب ، ئوقۇتۇش تەجرىبە - سايمانلىرى قاتارلىقلارنى كۆپەيتىپ سېتىۋالدى. 1950 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە يېڭىدىن 16 ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى (بۇنىڭ ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئون ، ئوتتۇرا مەكتەپ بەش) ، توققۇز كونا باشلانغۇچ مەكتەپ كېڭەيتىپ قۇرۇلدى. ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 28 مىڭ 579 كۋادرات مېتر‌غا يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلۇش كۆلىمى 13 مىڭ 849 كۋادرات مېتر. بۇ ، 5395 كۋادرات مېتر سىنىپ ، 665 كۋادرات مېتر تەجرىبىخانىنى ، 960 كۋادرات مېتر ئىشخانىنى ، 2938 كۋادرات مېتر ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ياتقىنى ، 598 كۋادرات مېتر ئوقۇغۇچىلار ياتقىنى ، 293 كۋادرات مېتر ئاشخانىنى ، 3000 كۋادرات مېتر باشقا قۇرۇلۇشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بېتون قۇرۇلمىلىقى 3250 كۋادرات مېتر ، خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 2532 كۋادرات مېتر ، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 8067 كۋادرات مېتر ؛ باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇش ئومۇمىي كۆلىمى 14 مىڭ 730 كۋادرات مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە سىنىپ 8186 كۋادرات مېتر ، ئىشخانا 2348 كۋادرات مېتر ، ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىلەر ياتىقى 1980 كۋادرات مېتر ، ئاشخانا 458 كۋادرات مېتر ، ئوقۇغۇچىلار ياتىقى 80 كۋادرات مېتر ، باشقا قۇرۇلۇش 8167 كۋادرات مېتر ؛ خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 4821 كۋادرات مېتر ، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىقى 9909 كۋادرات مېتر. ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 2955 يۇرۇش ئورۇندۇق - پارتا بار.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللادىكى ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ، مائارىپ راسخوتىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 19 ـ 4

يىللار	سومىسى (يۈەن)	يىللار	سومىسى (يۈەن)
1952	31708	1973	307 469
1953	54516	1974	318076
1954	57807	1975	348608
1955	51476	1976	351720
1956	135118	1977	335466
1957	113853	1978	474628
1958	117953	1979	547657
1959	116411	1980	698000
1960	167697	1981	754000
1961	144977	1982	966045
1962	157936	1983	1156500
1963	170628	1984	1617000
1964	197480	1985	2105000
1965	233865	1986	2151000
1969	201908	1987	2541000
1970	193073	1988	2690000
1971	207044	1989	2834000

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى مائارىپ راسخوتىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى

جەدۋەل 19 ـ 5

بىرلىكى: يۈەن

يىللار	سوممىسى	يىللار	سوممىسى
1954	42500	1974	222000
1955	58300	1975	245000
1956	102000	1978	325000
1957	65000	1979	358000
1960	122000	1980	498000
1961	90100	1981	507000
1962	102000	1982	697000
1963	107000	1983	748000
1964	124000	1984	10019000
1965	136000	1985	1293000
1969	128000	1986	1290000
1970	132000	1987	1290000
1971	162000	1988	1895000
1972	202000	1989	2083000
1973	216800	1990	2287000

یەکەمنچی قسسم

مەدەنیەت

يىگىرمىنچى قىسىم

مەدەنىيەت

I باب

ئاممۇي مەدەنىيەت

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان مەدەنىيەت ئاپپاراتلىرى يوق ئىدى. پەقەت بىرلا خەلق تەشكىلاتى — ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بولۇپ، بەزى ئاممۇي مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇراتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشتىن سىرتقىبىر سەنئەت ئۆمىكى تەشكىللەپ شەھەر ۋە يېزىلاردا مەدەنىيەت تەشۋىقاتىنى قانات يايدۇرغانىدى. 1950 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەدەنىي ـ مائارىپ بۆلۈمى پۈتۈن ناھىيىلىك تەشۋىقات، مەدەنىيەت خىزمىتىنى ئاساسلىق باشقۇردى. 1956 ـ يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى قۇرۇلدى. 1956 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە 13 يېزا كۈلۈبى ۋە قىرائەتخانىسى قۇرۇلدى. 1979 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى ناھىيىلىك كەسپىي سەنئەت ئومىكىگە ئۆزگەرتىلدى، 1983 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر قايسى يېزىلاردا مەدەنىيەت پونكتلىرى قۇرۇلدى. 1984 ـ يىلى ئاپپاراتلاشتۇرۇش كېيىن، كەلپىن بازىرى ۋە گەزلىك، يۇرچى، ئاچال يېزىلىرىدا مەدەنىيەت پونكتلىرى قۇرۇلدى، قىسمەن مەمۇرىي كەنتلەردە مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى.

1985 ـ يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئەينەكلىك تەشۋىقات جازىسىدىن پايدىلىنىپ، 15 قېتىمدا 764 پارچە فوتو سۈرەتنى كۆرگەزمە قىلدى، كۆرگۈچىلەر 11 مىڭ ئادەم (قېتىم) غا يەتتى. سەككىز پارچە ماي بوياق رەسىم سىزىلىپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سەككىز تەشۋىقات جازىسىغا چاپلىنىپ تەشۋىق قىلىندى. ناھىيە بويىچە ھەر قايسى مەدەنىيەت يۇرتى، مەدەنىيەت پونكتى ۋە مەدەنىيەت ئۆيلىرىگە ھەر خىل مەدەنىي ئويۇن ئەسلىھەلىرىدىن 78 دانسى قويۇلدى، 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بىر مەدەنىيەت يۇرتى، تۆت يېزا ـ بازار مەدەنىيەت پونكتى، 17 كەنت مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى.

§1. مىللىي مۇزىكا ـ ئۇسسۇل

1. ساز

ساز چېلىش — كەلپىن خەلقى ئارىسىدا ئەڭ ئومۇملاشقان مەدەنىي پائالىيەتلەرنىڭ بىرى. خەلق ئارىسىدا مەشھۇر سازەندىلەر، غەزەلخانلار ۋە ئۇسسۇلچىلار بار. گەزلىك يېزىسىنىڭ قۇملۇق كەنتىدىكى

ئابلىمىت نايۇپ ھەم ناخشا ئېيتالايدۇ ، ھەم ئۇسسۇل ئوينىيالايدۇ ، ھەم داپ چالالايدۇ . ئۇ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » داۋامىدا ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرى ئاستىدا ، خەلق ئارىسىدىكى ئەنئەنىۋى ئاممىۋى ناخشا ـ ئۇسسۇل ـ مەشرەپ مەنئىي قىلىندى . پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىيۈزلۈك يىغىنىدىن بۇيان « ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش » فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ئاممىۋى مەدەنىيەت تېخىمۇ بېيىدى ۋە ئومۇملاشتى . 1982 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ھەر يىلى « 1 ـ ماي » خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىدا ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلۈشتىن سىرت ، يېزىلاردىمۇ مەشرەپ پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى ، ھەر قېتىمقى پائالىيەتكە نەچچە يۈز ئادەم قاتناشتى . 1985 ـ يىل 1 ـ ماي كۈنى گەزلىك يېزىسىدا « 1 ـ ماي » نى تەبرىكلەپ مەشرەپ ئۆتكۈزۈلدى ، مەشرەپكە يېزا بويىچە 2000 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى .

ئابلىمىت نايۇپ ھەم ناخشا ئېيتالايدۇ ، ھەم ئۇسسۇل ئوينىيالايدۇ ، ھەم داپ چالالايدۇ . ئۇ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » داۋامىدا ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرى ئاستىدا ، خەلق ئارىسىدىكى ئەنئەنىۋى ئاممىۋى ناخشا ـ ئۇسسۇل ـ مەشرەپ مەنئىي قىلىندى . پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىيۈزلۈك يىغىنىدىن بۇيان « ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش » فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ئاممىۋى مەدەنىيەت تېخىمۇ بېيىدى ۋە ئومۇملاشتى . 1982 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ھەر يىلى « 1 ـ ماي » خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىدا ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلۈشتىن سىرت ، يېزىلاردىمۇ مەشرەپ پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى ، ھەر قېتىمقى پائالىيەتكە نەچچە يۈز ئادەم قاتناشتى . 1985 ـ يىل 1 ـ ماي كۈنى گەزلىك يېزىسىدا « 1 ـ ماي » نى تەبرىكلەپ مەشرەپ ئۆتكۈزۈلدى ، مەشرەپكە يېزا بويىچە 2000 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى .

1985 ـ يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى خەلق سەنئەتچىلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ ، ناھىيە بويىچە 380 نەپەر ئەلنەغمىچى بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تەمبۇرچى 42 ، راۋاپچى 62 ، دۇتارچى 149 ، نەيچى 19 ، داپچى ۋە ناغرىچى 102 ، ساپايىچى ۋە چاڭچى ئالتە .

2 . مەشرەپ

مەشرەپ كەلپىندىكى ئۇيغۇرلار ئەڭ ياقتۇرىدىغان ئويۇن شەكلى . توي ـ تۆكۈن ، ئولتۇرۇش ، ھېيت ـ بايرام ياكى مول ھوسۇلدىن كېيىن ھەمىشە مەشرەپ ئۆتكۈزۈلىدۇ .

كەلپىن مەشرەپلىرىدە مۇزىكا ئاستا رېتىمدىن تەدرىجىي تېزلىشىدۇ ، ئۇسسۇلمۇ مۇزىكىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ بارىدۇ . ئۇسسۇلچى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ھەرىكىتى ئارقىلىق مۇزىكا ۋە ناغرىنىڭ رېتىمىغا ئەگىشىپ ئەركىن ئوينايدۇ . ئۇسسۇلدا ئىزىغا دەسسەش ، تاپانغا سىرىپ دەسسەش ، قەدەم يۆتكەش ، پۇت ئۆچىدا قەدەم ئېلىش ، پۇتنى ئۇرۇپ دەسسەش قاتارلىق ھەرىكەتلەر بار . ئۇسسۇل ئوينىغان چاغدا ئادەتتە جۈپ بولۇپ ئوينايدۇ . ئەرلەر ئەرلەرنى ، ئاياللار ئاياللارنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلىدۇ . ئەرلەر بىلەن ئەرلەر ، ئاياللار بىلەن ئاياللار جۈپ بولۇپ ئوينايدۇ . ئۇسسۇلدا ئاياللارنىڭ قول ھەرىكىتىدە ئۆزگىرىش چوڭ بولمايدۇ ، ئىككى قولنىڭ بارماقلىرىنى باشتىن ئاياق بوش تۇتۇۋالىدۇ ، قەدەمنى سالماق ئېلىپ ، سالماق يۆتكەيدۇ ؛ ئەرلەرنىڭ ئۇسسۇل ھەرىكىتى بىر قەدەر تېز ، قول ھەرىكىتى بىر قەدەر ئەركىن ، ئاددىي ، دائىم قەدەمگە قاراپ ئۆزگىرىپ ، ئالمىشىپ تۇرىدۇ . ئىككى قولنىڭ ئالقىنىنى ئۆرۈش ھەرىكىتى بىر قەدەر كۆپ ئۇچرايدۇ . بەزى چاغلاردا مەشرەپ تۈگەي دېگەندە ، ئۇسسۇل مەيدانىدىكى ئۇسسۇلچى بىلەن سازەندىنىڭ مۇسابىقىلىشىپ ئۇسسۇل ئويناش ئەھۋالىمۇ كۆرۈلىدۇ . بۇ چاغدا كەيپىيات ناھايىتى كۆتۈرۈلۈپ ، مەشرەپ ئەۋجىگە چىقىدۇ .

« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » دىن ئىلگىرى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىر قانچە قېتىم ناھىيە خاراكتېرلىك مەشرەپ ئۇيۇشتۇرغانىدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقلابى » داۋامىدا ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمىنىڭ تەسىرى ئاستىدا ، خەلق ئارىسىدىكى ئەنئەنىۋى ئاممىۋى ناخشا ـ ئۇسسۇل ـ مەشرەپ مەنئىي قىلىندى . پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىيۈزلۈك يىغىنىدىن بۇيان « ھەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش » فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ئاممىۋى مەدەنىيەت تېخىمۇ بېيىدى ۋە ئومۇملاشتى . 1982 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ھەر يىلى « 1 ـ ماي » خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمىدا ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلۈشتىن سىرت ، يېزىلاردىمۇ مەشرەپ پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى ، ھەر قېتىمقى پائالىيەتكە نەچچە يۈز ئادەم قاتناشتى . 1985 ـ يىل 1 ـ ماي كۈنى گەزلىك يېزىسىدا « 1 ـ ماي » نى تەبرىكلەپ مەشرەپ ئۆتكۈزۈلدى ، مەشرەپكە يېزا بويىچە 2000 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى .

§ 2 . ئويۇن قويۇش

1 . ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇش

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى شەھەر - يېزىلاردا ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا باشلىدى. ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت ھەۋەسكارلىرى ئۇيغۇر ئاپتورلاردىن لۇتپۇللا مۇتەللىپ ، ئابدۇللا روزى قاتارلىقلار يازغان كومېدىيە ، دراما ، ئوپېرالارنى ئوينىغاندىن سىرت ، ناھىيە بازىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى تەسىرى بار ئاممىۋى سەنئەت نومۇرلىرىنى ئۆزلىرى يېزىپ ، ئۆزلىرى ئويناپ چىقتى. مىنگونىڭ 7 - يىلى (1938 -يىلى) بازار مەكتەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى ، شەھەر كوچىلىرىدا پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەشۋىق قىلىدىغان « تۆمۈر ئاخۇن چۈشەندى » قاتارلىق دراملارنى ۋە باشقا نومۇرلارنى قويۇپ ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن. مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى ناھىيە بويىچە خەلقتىن يىغىلغان ئىئانە پۇلدىن پايدىلىنىپ ناھىيە بازىرىدا كۆلىمى 600 كۋادرات مېتر كېلىدىغان چوڭ كۆلۈپ سېلىپ ، ئۇنى ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇش سورۇنى قىلغانىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئاممىۋى ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇشنىڭ مەزمۇنى تېخىمۇ كېڭەيدى. 1951 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش قاتارلىق مەركىزىي خىزمەتلەرگە ماسلىشىپ ئاممىنىڭ زۇلۇمغا ، فېئودال لىزمغا قارشى تۇرۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسىتىپ شەھەر - يېزا خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

1957 - يىلى ناھىيىلىك ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى خەلق سەنئەتچىلىرى ۋە سەنئەت ھەۋەسكارلىرىدىن 15 كىشىنى قوبۇل قىلدى. شۇ يىلى ئۇلار 20 قېتىم (بۇنىڭ ئىچىدە يېزىدا ئون قېتىم) ئويۇن قويىدى ، ئويۇن كۆرگۈچىلەر 6540 ئادەم (قېتىم) گە ، كىرىمى 296.53 يۈەنگە يەتتى. 1959 - يىلى ناھىيىلىك ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى « گۈلنسا » ، « غۇنچەم » ، « زۇلۇم » قاتارلىق دراملارنى ئويناپ چىقتى. 1964 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلار ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ چوڭ كۆلۈبدا « كەمبەغەلنىڭ غەزىپى » (ئابدۇساتتار ھامىدىن ئۆزگەرتىپ تۈزگەن) ۋە « ل. مۇتەللىپ » قاتارلىق دراملارنى ئويناپ چىقتى.

« مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا نۇرغۇن ئىشتىن سىرتقى « ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئەترىتى » قۇرۇلۇپ ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » نى مەدھىيەلىدىغان نومۇرلارنى ئويناندى. « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ، ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇش ناھايىتى ئاز قانات يايدۇرۇلدى. 1980 - يىلدىن كېيىن ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇش يەنە تەدرىجىي كۆپەيدى. ناھىيىدە كۆپ قېتىم ئىشتىن سىرتقى سەنئەت كۆرىكى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلىندى ، يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر مەدھىيىلەندى. 1989 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 30 - كۈنىگىچە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ناھىيىدە ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىئۆتكۈزۈلۈپ ، 24

ئورۇندىن 596 ئادەم ئويۇن قويۇشقا قاتناشتى ، ئويۇن كۆرگۈچىلەر 10 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن ئېشىپ كەتتى .

ناھىيلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئويۇن قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 20 - 1

يىللار	كادىر	ئار تىس	ئويۇن قويۇش ئورنى			كۆرگۈچىلەر (ئادەم - قېتىم)			ئويۇن قېتىم سانى			كىرىم (يۈەن)
			شەھەر	يېزا	جەمئىي	شەھەر	يېزا	جەمئىي	شەھەر	يېزا	جەمئىي	
1957	2	15	1	10	11	1090	5450	6540	10	10	20	296.53
1958	2	15	1	10	11	5527	21560	27087	52	41	93	1753.82
1959	2	15	1	10	11	4808	18517	23332	58	55	113	1898.68
1960	2	16	1	10	11	16944	28507	45451	95	75	170	4877.37
1961	2	12	1	10	11	4609	17673	22822	58	43	101	2077.11
1962	2	13	1	10	11	7200	14488	21688	30	80	110	979.57
1963	2	13	1	10	11	4087	16200	20278	33	31	64	1562.93
1964	2	14	1	10	11	3850	22265	26115	17	58	75	1717.42
1965	1	11	1	10	11	2500	11500	14000	15	36	51	1314.50

2 .كەسپىي ئويۇن قويۇش

1979 - يىلى ناھىيلىك ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى كەسپىي ئۆمەككە ئايلاندى . 1982 - يىلى بۇ ئۆمەك ئاقسۇغا تۇنجى ئارتىسنى بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى ھەمدە قىممىتى 6000 يۈەنلىك كىيىم - كېچەك سېتىۋالدى . 1975 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە سەنئەت ئۆمىكى 182 نومۇرنى ئۆزى تۈزۈپ ، ئۆزلىرى ئويناپ چىقتى . 1980 - ، 1983 - ، 1985 - يىللىرى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ئۇنتۇلۇلگەن سەنئەت كۆرىكىدە 13 نومۇرى ئىجادىيەت مۇكاپاتى ۋە ئورۇنداش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ، ناھىيلىك سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان ئون نومۇر شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى تەرىپىدىن ئاڭلىتىلدى . 1984 - يىلى بىر نەپەر ئارتىس ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇنتۇلۇلگەن « تەڭرىتاغ ساداسى » ئەدەبىيات - سەنئەت كۆرىكىگە قاتناشتى . 1986 - يىل 7 - ئايدا ئايشەم سۇۋان مەدەنىيەت نازارىتى قاتارلىق بەش ئورۇن بىرلىشىپ ئۇنتۇلۇزگەن ياش ناخشىچىلار كۆرىكىگە قاتنىشىپ « مۇنەۋۋەر ناخشىچى » دېگەن نامغا ئېرىشتى . ناھىيلىك سەنئەت ئۆمىكى كەلپىندە ئويۇن قويغاندىن تاشقىرى ، يەنە داۋاملىق سىرتقى جايلارغا بېرىپ ئويۇن قويدى . كۆپ يىللاردىن بۇيان ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ كۆپلىگەن ئوبلاست ، ۋىلايەت ، ناھىيلىرىگە ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ قىسمەن ناھىيە - تۇمەنلىرىگە بېرىپ ئويۇن قويۇپ ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى .

ناھىيلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 7000 يۈەن قىممەتدىكى ئېلېكترونلۇق چالغۇ ئەسۋابى ، 10 مىڭ يۈەن قىممەتدىكى كىيىم - كېچەكلىرى بار ، بىر قەدەر چوڭ تېپتىكى زامانىۋى دراما ، ئۇيغۇرالارنى ئويناپ چىقىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالالايدۇ . ئۆمەك باشلىقى ئابدۇۋۇھلى راخمان ئىجاد قىلغان سەنئەت نومۇرلىرى مۇشۇ ئۆمەك ئورۇندىغان نومۇرلارنىڭ تەخمىنەن 80 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

1989 - يىل 8 - ئايدىن باشلاپ ناھىيلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىقتىسادىي ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى .

كەلپىن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمكىنىڭ 1975 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئويۇن قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 20-2

تۈرى / يىللار	ئادەم سانى						تۈرى ، يېزىپ ئويۇن نومۇرلار	تەييارلىغان		ئويۇنغان		تاماشىبىن سانى (ئادەم-قېتىم)	يىلەت سېتىپ قىلىنغان كىرىم (يۈەن)
	ئومۇمى ئادەم سانى	ئەر	ئايال	مۇزىكانت	ناخشىچى	ئۇسسۇلچى		ناخشا-ئۇسسۇل	دراما	قېتىم سانى	يۈنىلگەن قېتىم سانى		
1975	11	6	5	3	1	7	19	6		25	20	20000	500
1976	19	10	9	4	2	11	21	7		30	25	25000	1000
1977	20	12	8	4	2	12	16	9		100	82	100000	2329.98
1978	20	12	8	4	2	12	11	11		38	15	34200	875.44
1979	25	15	10	5	3	15	14	13	1	45	21	50000	1477.85
1980	25	15	10	6	3	14	18	5	5	67	33	69635	4603.80
1981	25	15	10	6	3	14	13	12	5	63	38	17200	3738.86
1982	24	16	8	7	3	14	20	6	4	84	66	86400	7038.47
1983	28	17	11	7	3	17	17	7	2	81	40	90820	15054.78
1984	28	18	10	7	3	14	8	20	1	103	75	96450	18720
1985	27	21	6	8	3	12	13	7		103	73	87120	22321
1986	30	21	9	9	3	12	12	12	1	112	80	75145	27099.31
1987	28	20	8	8	5	10	12	3		131	78	97000	38407.04
1988	28	19	9	9	4	11	11	2		50	75	15000	19000
1989	28	20	8	9	4	10	8			62	82	40000	29449.33
1990	22	18	4	7	5	7	10			83	76	41500	33802.28

§ 3 . ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتى ئىنتايىن ئاز بولۇپ ، ئادەتتە خەلق ئارىسىدىكى سەنئەتچىلەرنىڭ خەلق قوشاقلىرى ئىجادىيىتى بىلەنلا چەكلەنگەنىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە ئاممىۋى مەدەنىيەت ئورۇنلىرى ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنى ، خەلق قوشاقچىلىرىنى ئىجاد قىلىشقا ، كەلپىن ناھىيەسىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ، خەلق تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە خەلق قوشاقلىرىنى توپلاپ ، رەتلەپ چىقىشقا ئۇيۇشتۇرىدى . 1955 - يىلى « جەنۇبىي تېيانشان » گېزىتىدە ئىبراھىم سايىتىنىڭ « يېڭى سايمانغا مەدھىيە » دېگەن شېئىرى ئېلان قىلىندى . 1956 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك كەنتىدە ئۆتكەن قوشاقچى ئايۇپ سامساقنىڭ تۇنجى قوشاقلار توپلىمىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى . 1957 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان « ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى » دېگەن كىتابقا ئايۇپ سامساقنىڭ ۋە قاشىپ-

رىق كەنتىدىكى يۇسۇپ ئاخۇنىنىڭ قوشاقلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلدى. شۇ يىلى ئىسكەندەر ھەققۇلى ئىجاد قىلغان «گۆھەر تۇغىدىغان توخۇ» دېگەن چۆچەك «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» دېگەن كىتابقا كىرگۈزۈلۈپ نەشر قىلىندى. 1958 ـ يىلى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك بىر قانچە گېزىت ـ ژۇرناللاردا سالى ئىبراھىم-نىڭ بىر قانچە شېئىرى ئېلان قىلىندى.

60 ـ يىللاردا ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدە ئەدەبىي ئىجادىيەت گۈرۈپپىسى قۇرۇ-لۇپ ، نۇرغۇن ئەسەرلەر ئېلان قىلىنغانىدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتى جەھەتتىكى ئۇقۇملاشتۇرۇش ، فورمىلالاشتۇرۇش كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىجادىيىتىگە تەسىر يەتكۈزۈپ ، ئەسەرلەرنى چاكىنا ، تېنىقسىز مەھسۇلاتقا ئايلاندۇرۇپ قويدى.

«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ، 1977 ـ يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى «كەل-پىن ئەدەبىياتى» (شاپىگراف باسمىسى) ژۇرنىلى چىقىرىپ ، ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەۋەس-كارلىرىنىڭ دراما ، ھىكايە ، شېئىر قاتارلىق ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلدى. 1980 ـ يىلدىن كېيىن سالى ئىبرا-ھىم ، ئابدۇۋەلى راخمان قاتارلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرى «ئاقسۇ ئەدە-بىياتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىندى. ئابدۇساتتار ھامىدىن توپلاپ رەتلىگەن «ئايۇپ سامساق قوشاقلا-رى» ، «ئىسكەندەر ھەققۇلى چاقچاقلىرى» ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئېغىز ئەدەبى-ياتى تەتقىقات جەمئىيىتى باشقۇرغان «مىراس» ، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات خەۋەرلىرى»دە ۋە «ئاقسۇ ئەدەبىياتى» دا ئېلان قىلىندى. «ئىبراھىم سايىت لەتىپلىرى» ، «ئىسكەندەر ھەققۇلى لەتىپلە-رى» دېكى بىرقىسىم لەتىپلەر «ئۇيغۇر خەلق لەتىپلىرى(1)» گە كىرگۈزۈلدى. ئابدۇساتتار ھامىدىن يازغان «ئاشۇ كۈنلەردە» ناملىق پوۋېست مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشرقىلىنىپ تارقىتىلدى. سا-لى ئىبراھىمنىڭ «ئوسسۇل» دېگەن شېئىرى ، غۇلامىدىن يۇسۇپ ئۆزى تۈزۈپ ، ئۆزى ئورۇندىغان نومۇر — «سۆز سەنئىتى» ، ئابدۇقاھار ھامىدىنىڭ «ئوستازغا» ، «ۋەتەن» ناملىق شېئىرلىرى ، ئابدۇۋەلى راخ-مانىنىڭ «رازىيە» ، «كەلپىن ئۆرۈكى» ناملىق سەنئەت نومۇرلىرى ، تىلەك ئىبراھىمنىڭ خەنزۇ تىلىدا يازغان «شۇجى تاغا» ناملىق ھىكايىسى قاتارلىق ئەسەرلەر ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا «تارىم» ، «مىراس» ، «شىنجاڭ سەنئىتى» ، «شىنجاڭ ئايالىرى» ، «شىنجاڭ خەلق ئەسكىرى» قاتارلىق ژۇرناللاردا ئېلان قىلىن-دى ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىدا ئاڭلىتىلدى.

1989 ـ يىل 7 ـ ئايدا ئۆمەر قاتارلىقلار ئىجاد قىلغان بەش پارچە گۈزەل سەنئەت ئەسىرى ژىلايەتتە ئېچىلغان ياش ـ ئۆسمۈرلەر رەسىملىرى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى؛ 9 ـ ئايدا بۇ ئەسەرلەر ئاپتونوم رايونىنىڭ رەسىملەر كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئاپتورلىرىدىن ئابدۇساتتار ھامىدىن جۇڭ-گو خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ۋە جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى-نىڭ ئەزاسى ، ئابدۇۋەلى راخمان ، غۇپۇر ئىدرىسلار جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى.

§ 4 . كۆرگەزمە

كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارىسى ، ئايالىلار بىرلەشمە-سى قاتارلىق تارماقلار 1952 ـ يىل 9 ـ ئايدىن 1986 ـ يىل 11 ـ ئايغىچە شەھەر ۋە يېزىلاردا بەش قېتىم

كۆرگەزمە ئاچتى. كۆرگەزمە بۇيۇملىرى ئىچىدە ماددىي بۇيۇم، سۈرەت، دىئاگراممىا قاتارلىقلاربار بولۇپ، سۈرەت بىلەن چۈشەندۈرۈش بىرلەشتۈرۈلگەچكە، تەشۋىقات ئوبرازلىق ۋەجانلىق بولدى.

كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى 1952 - يىل 9 - ئايدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى زالىدا «كەلپىن ناھىيىلىك يەر ئىسلاھاتى، ئىجارە ھەققى ۋە ئۆسۈمنى كېمەيتىش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى نەتىجىلىرى كۆرگەزمىسى» ئېچىپ، جەمئىي 23 يۇرۇش چۈشەندۈرۈش يېزىلغان 150 نەچچە پارچە سۈرەتنى كۆرگەزمە قىلدى. ئاساسىي مەزمۇنى مىنگو دەۋرىدىكى ئەمەت شاكىيۇ، نۇرقاسىم، مى دېچىك (مىزىگۇل)، ئېزىزبەگ، نۇر ئەزىمەت، سايىم ھاجى قاتارلىق پومپىشچىك، زومىگەرلەر ۋە گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ ئەمگەكچى خەلقنى دەھشەتلىك ئىكسپىلاتاتسىيە قىلغانلىقى، ئەزگەنلىكى ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىق جىنايەتلىرىنى پاش قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. كۆرگەزمە ئىككى ئاي ئېچىلىپ، ئېكسكۇرسىيە قىلغانلار 2500ئادەم (قېتىم) دىن ئېشىپ كەتتى.

1963 - يىل 11 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، ناھىيىلىك مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە بۆلۈمى بىرلىشىپ بازار چوڭ ئەترىتىنىڭ ھويلىسىدا «كەلپىن ناھىيىسىنىڭ سىنىپىي كۆرەش كۆرگەزمىسى» ئاچتى. كۆرگەزمە تۆت قىسىمغا بۆلۈندى. 1. «قۇللۇق جەمئىيەتتىكى سىنىپىي زۇلۇم ۋە ئېكسپلاتاتسىيە»، بۇ قىسىمدا 17 پارچە رەسىم قويۇلدى؛ 2. «فېئودالىق جەمئىيەتتىكى پومپىشچىكلار سىنىپىنىڭ ئەمگەكچى خەلقنى سالغان زۇلۇمى ۋە ئېكسپلاتاتسىيىسى»، بۇ قىسىمدا 36 پارچە رەسىم قويۇلدى، بۇنىڭ ئىچىدە پومپىشچىك لىيۇ ۋېنسەينىڭ «ئىجارە ئېلىش قورۇسى» غا ئائىت لاي ھەيكەللەرنىڭ رەسىملىرى، پومپىشچىك مەسۇم بايغا ئائىت «قانىلىق قارا ياغاچ» ناملىق رەسىملەر، پومپىشچىك ئابدۇللا ھامىت شاكىيۇ (كەلپىنلىك) نىڭ ئەمگەكچى خەلقنى ئەزگەن، ئىكسپلاتاتسىيە قىلغان جىنايەتلىرىگە دائىر تۈرلۈك رەسىملەر ۋە 30 نەچچە خىل نەرسە قويۇلدى؛ 3. «فېئودالىق جەمئىيەتتە دىنىنىڭ ئەمگەكچى خەلقنى زەھەرلىگەنلىكى»، بۇ قىسىمدا 20 پارچە رەسىم كۆرگەزمە قىلىندى؛ 4. «ئازادلىقتىن كېيىنكى سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت - مائارىپ»، بۇ قىسىمدا 20 پارچە رەسىم قويۇلدى. كۆرگەزمە ئالتە ئاي ئېچىلىپ، ئېكسكۇرسىيە قىلغۇچىلار جەمئىي 17 مىڭ 800 ئادەم (قېتىم) دىن ئاشتى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى 1970 - يىل 5 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ «بىرگە زەربە بېرىپ، ئۇچقە قارشى تۇرۇش» ئىشخانىسى خەلق ھۆكۈمىتى زالى ۋە كىنو - تىياتىرخانىدا ئاتالمىش «كەلپىن ناھىيىسىنىڭ بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچقە قارشى تۇرۇش نەتىجىلىرى كۆرگەزمىسى» ئاچتى، ئېكسكۇرسىيە قىلغۇچىلار 7863 ئادەم (قېتىم) گە يەتتى.

1986 - يىل 12 - ئايدا ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا «كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى مەخسۇس كۆرگەزمىسى» ئاچتى. كۆرگەزمە 17 يۇرۇش بولۇپ، 200 نەچچە پارچە رەسىم، 13 پارچە دىئاگراممىدىن تەركىب تاپتى. بۇ كۆرگەزمىدە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 30يىلدىن بۇيانقى (1955 - 1985) مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى ۋە 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىككى مائارىپىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئەھۋالى ئەكس ئەتتۈرۈلدى. بۇ كۆرگەزمە ئون كۈن ئېچىلدى. ئېكسكۇرسىيە قىلغۇچىلار 5000 ئادەم(قېتىم) غا يەتتى.

ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى 1986 - يىل 5 - ئايدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا «كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئايالىلار خىزمىتى مەخسۇس كۆرگەزمىسى» ئاچتى. كۆرگەزمە جەمئىي 18 يۇرۇش، 178 پارچە رەسىم، ئىككى پارچە تەشۋىقات رەسىمدىن تەشكىل تاپتى. كۆرگەزمە ۋاقتى بەش كۈن بولۇپ، ئېكسكۇرسىيە قىلغۇچىلار 10 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن كۆپرەككە يەتتى. ئاپتونوم رايونلۇق ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى پاتىمە قاتارلىقلار كۆرگەزمىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

1986 - يىلى ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ «1 - ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەب-

رىكلەش كۆرگەزمىسى» ئاچتى ، كۆرگەزمىگە جەمئىي توققۇز يۈرۈش ، 100 پارچىدىن ئارتۇق رەسىم ، ئالتە پارچە دىئاگراما قويۇلدى .

II باب

ئاخبارات ، رادىئو ، كىنو ـ تېلېۋىزىيە

§ 1 . رادىئو ـ تېلېۋىزىيە

1 . ئاپپارات

1952 ـ يىل 12 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى قوشۇمچە باشقۇردى . بىر خىزمەتچى خادىم قويۇلدى . 1964 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى ئاساسىدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى قۇرۇلدى . ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى مەمتىمن ئەمەتئۇنىڭ قوشۇمچە باشلىقى بولدى . ئىككى خىزمەتچى خادىم قويۇلدى . 1973 ـ يىلى ھەر قايسى گۇڭشېلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن رادىئو كۇچەيتىش پونكتلىرى قۇرۇلۇپ ، بىردىن خىزمەتچى خادىم ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1984 ـ يىل 10 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، ساۋۇت بەكرى مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقلىقىغا تەينىلەندى . ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسىگە قارايدىغان بولدى . 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قارىمىقىدا تېلېۋىزىيە سىنائلىغۇ ئۈلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى . 1990 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدە 28 ئىشچى ـ خىزمەتچى (بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىكا ئۇنۇۋانى بارلار ئۈچ نەپەر) ، يېزا رادىئو كۇچەيتىش پونكتلىرىدا جەمئىي ئالتە ئادەم بار بولدى .

2 . ئۇسكۇنىلەر

1) **رادىئو ئۇسكۇنىلىرى** 1952 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو قوبۇل قىلىش پونكتى قۇرۇلغان چاغدا ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن بىر دانە رادىئو قوبۇللىغۇچلا بار ئىدى ، 1954 ـ يىلى يەنە بىر دانە رادىئو قوبۇللىغۇچ ، 1957 ـ يىلى بىر مىكرافون كۆپەيتىلدى . ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى قۇرۇلغاندىن كېيىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ پۇل ئاجرىتىشى بىلەن ئاپپارات ئۆيى ، ئاڭلىتىش ئۆيى ، ئىشخانا سېلىندى ، ئۇنىڭ كۆلىمى 100 كۋادرات مېتىرغا بارىدۇ . دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن TY1000A تىپلىق رادىئو كۇچەيتىش ئاپپاراتىدىن بىرى سېتىۋېلىنىپ ، بىر كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا رادىئو سىمى تارتىلدى ، ناھىيە بازىرىغا 5W ۋە 10W لىق يۇقىرى ئاۋازلىق رادىئو كانىيىدىن ئالتىسى ئورنىتىلدى . 1966 ـ يىل 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى تومۇرىق چوڭ ئەترىتىگە سىم تارتىپ ئون نەچچە رادىئو كانىيى ئورناتتى . 1973 ـ يىلى گۇڭشېلارنىڭ رادىئو كۇچەيتىش پونكتلىرىغا بىردىن ئاۋاز كۇچەيتىش ئاپپاراتى ، بىردىن ئون ئالغۇ ، بىردىن فاتېفون ، بىردىن مىكرافون بېرىلدى . ئاپتونوم رايون ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلىغا 12KW لىق بىر دىزېل گېنېراتورنى ھەقسىز ياردەم قىلدى . شۇ يىلى دۆلەت ۋە كوللېكتىپ 80 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىپ ، ناھىيىلىك

رادىئو ئۇزىلىدىن بازاردىكى ئىدارىلەر ۋە « 1 - ئىيۇل » ، « 1 - ماي » گۈڭشىلىرىغا رادىئو سىمى تارتىپ ، 4186 رادىئو كانىبى ئورنىتىپ بەردى (« 1 - ئۆكتەبر » گۈڭشىسىغا ئورنىتىلغان رادىئو كانىبىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ، ناھىيە بويىچە رادىئو كانايلىرىنىڭ ئۆيلەرگە ئورنىتىلىش نىسبىتى 90% كە يەتتى . 1975 - يىل 6 - ئايدا رادىئو ئۇزىلىدىن « 1 - ئۆكتەبر » گۈڭشىسىغىچە ئارىلىققا رادىئو سىمى تارتىلدى . 1987 - يىلى ئىلىپ تاشلىنىپ ، يەر ئاستى سىمى كۆمۈلدى ، ئون كىلومېتر ئارىلىققا سىم كۆمۈلۈپ بولغاندا ، يېرىم يولدا توختىتىپ قويۇلدى . 1981 - يىلى دۆلەت ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىغا 250 مىڭ يۇەن مەبلەغ ئاجرىتىپ ئائىلىلىكلەر تۇرالغۇ ئۆيى سالدى ھەم بىر دانە 2×275W لىق ئاۋاز كۈچەيتىش ئاپپاراتى ، 602 تېلىق ئىككى دانە ئۇنىالغۇ سېتىۋېلىنىپ ، مەخسۇس رادىئو سىمى تارتىلدى . 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە رادىئو سىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 162 كىلومېتىرغا ، باغلىنىش سىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتىرغا ، رادىئو كانىبى 2192 گە يەتتى . 1990 - يىلغا كەلگەندە رادىئو سىم يولى ساقلىنىپ قالغان بولسىمۇ ، ناھىيە بويىچە ئارانلا 25 دانە يۇقىرى ئاۋازلىق كاناي قالدى . بۇنىڭدىكى ئاساسلىق سەۋەب رادىئو ، تېلېۋىزورلارنىڭ كۆپەيگەنلىكىدىن بولدى .

2) **تېلېۋىزىيە ئۇسكۇنىلىرى** 1984 - يىلى ئاپتونوم رايون 300 مىڭ يۇەن ، ئاقسۇ ۋىلايىتى 100 مىڭ يۇەن ، كەلپىن ناھىيىسى 60 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىپ كەلپىن ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە سىنىالغۇ ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسىنى قۇردى . 200W لىق ئۇلاپ كۆرسىتىش ئاپپاراتىدىن ئىككىسى ئورۇنلاشتۇرۇلدى . كۆلىمى 596 كۋادرات مېتىرلىق تېلېۋىزىيە بىناسى سېلىندى . 1986 - يىل 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئېگىزلىكى 73 مېتىر كېلىدىغان تېلېۋىزىيە تارقىتىش مۇنارى پۈتتى . 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يەر ئۈستى سۈنئىي ھەمراھدىن قوبۇل قىلىش پونكىتى پۈتۈپ ئىشلىتىشكە تاپشۇرۇلدى . 1990 - يىل 9 - ئايدا بىر دانە 10W لىق ئۇلاپ كۆرسىتىش ئاپپاراتى كۆپەيتىلدى . 1986 - يىل 6 - ئايدىن باشلاپ ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە - سىنىالغۇ قوبۇل قىلىش پونكىتىنى تىجارەت باشلىدى . 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە كىنوخانا ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ، گەزلىك يېزىسىدا ئۇچ تېلېۋىزىيە - سىنىالغۇ قوبۇش نۇقتىسى بار بولدى .

3 . رادىئو قوبۇل قىلىش ، ئاڭلىتىش

رادىئو قوبۇل قىلىش پونكىتى قۇرۇلغان چاغدا باتارىيە بىلەن ئىشلەيدىغان بىر دانە رادىئو قوبۇللىغۇچ بولۇپ ، ۋۇجۇنۇبن ھەر كۈنى ئەتىگەن ۋە كەچتە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇ تىلىدىكى پروگراممىسىنى ، ئاساسلىق خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ ، خاتىرىلەپ ، ناھىيە رەھبەرلىرىگە دوكلات قىلاتتى . مۇھىم خەۋەرلەر ئاڭلىتىلغاندا ناھىيە رەھبەرلىرى ۋە ئالاقىدار خادىملارنى پونكىتقا كېلىپ رادىئو ئاڭلاشقا تەكلىپ قىلاتتى . 1954 - يىلى بىر دانە رادىئو قوبۇللىغۇچ كۆپەيتىلگەندىن كېيىن ، ناسىر نۇرى ئۇيغۇرچە رادىئونى ئاڭلاشقا مەسئۇل بولدى . ۋەزىپىسى ۋۇجۇنۇبن بىلەن ئوخشاش ئىدى . شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ كادىرى ئابدۇللا يۇنۇس بەزىدە رادىئو پونكىتىنىڭ رادىئو قوبۇللىغۇچىنى ئېلىپ ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ رادىئو قوبۇل قىلدى ھەم شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئۇيغۇرچە پروگراممىلىرىنى دېھقان - چارۋىچىلارغا قويۇپ بېرىپ ، تەشۋىق قىلدى . 1964 - يىلى رادىئو ئۇزىلىغا قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بىر ئۇيغۇر دېكتور ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، يەرلىك پروگراممىلا يولغا قويۇلۇپ ، ھەر ئاخشىمى بىر قېتىم ئاڭلىتىلدى . بىر قانچە ئايدىن كېيىن ، دېكتور يۆتكىلىپ كەتكەچكە ئاڭلىتىش توختاپ قالدى .

1968 - يىلى بىر نەپەر خەنزۇ دېكتور ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، خەنزۇچە ئاڭلىتىش باشلىنىپ ، ھەر ئاخشىمى بىر قېتىم ناھىيە بازىرىغا ئاڭلىتىش بېرىلدى . 1969 - يىلى بىر نەپەر ئۇيغۇر دېكتور ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، ھەر ئاخشىمى شەھەر - يېزىلارغا بىر قېتىم ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بېرىلدى . 1973 - يىلى بىر نەپەر خەنزۇ ۋە بىر نەپەر ئۇيغۇر مۇخبىر ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، يەرلىك پروگراممىلارنىڭ مەزمۇنى كۆپەيتىلىپ ، خەۋەر ، سىيا-

سەت ـ ئېقىم مەسىللىرى ، ئاممىۋى تۈرمۇش ، مەخسۇس تېمىدىكى خەۋەر قاتارلىقلار تەسىس قىلىندى ، ھەر كۈنى ئەتىگەن ، چۈش ، كەچتە ئۈچ قېتىم يەرلىك پروگراما ئاڭلىتىش ۋە مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى بىلەن شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ پروگراممىسنى ئۇلاپ ئاڭلىتىش يولغا قويۇلدى ، ھەر كۈنلۈكى ئالتە سائەت ئون مىنۇت ئاڭلىتىش بېرىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئون مىنۇت يەرلىك پروگراما ئاڭلىتىلدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن 1990 ـ يىلغىچە ھەر كۈنلۈك ئاڭلىتىش قېتىم سانى ۋە ۋاقتىدا ئۆزگىرىش بولمىدى ، يەرلىك پروگراما مەزمۇنىغا پەن ، مەدەنىيەت ، ئىلان ، ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ سۆزى قاتارلىقلار قوشۇلدى .

4 . تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى تارقىتىش

1984 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كەچتە كەلپىن ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە پروگراما ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى پروگراما كۆرسىتىشنى باشلىدى ، كەلپىن خەلقى قۇنجى قېتىم تېلېۋىزىيە پروگراممىسنى كۆردى . خەنزۇ تىلىدا ۋە ئۇيغۇر تىلىدا كۈن ئاتلاپ ئايرىم ـ ئايرىم كۆرسىتىلدى . 1986 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى يەر ئۈستى سۈنئىي ھەمراھىدىن قوبۇل قىلىش پونكىتى قۇرۇلۇپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ ، ھەر كۈنى ئاخشىمى خەنزۇ تىلى ۋە ئۇيغۇر تىلىدا تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرى كۆرسىتىلدى ، خەنزۇچە پروگراممىلار 6 ـ قانالدا ، ئۇيغۇرچە پروگراممىلار 12 ـ قانالدا تارقىتىلدى . ناھىيە بويىچە تېلېۋىزىيە بىلەن قاپلىنىش دائىرىسى 30 مىڭ ئادەمدىن كۆپرەككە يېتىپ ، چەت ـ يىراق تاغلىق رايوندىكىلەردىن باشقا ، زور كۆپ ساندىكى كەلپىنلىكلەر كەلپىن ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى ئۇلاپ كۆرسەتكەن مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ، شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ نومۇرلىرىنى ۋە يەرلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ نومۇرلىرىنى كۆرەلەيدىغان بولدى . 1990 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ئاسىيا تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ پروگراممىلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ئۇلاپ كۆرسىتىش ئۈچۈن ، ھەر كۈنى ئەتىگەندىن (ئادەتتە ئىشقا چۈشۈشتىن بىر سائەت ئىلگىرى) باشلاپ تاكى كەچ سائەت نۆلگىچە نومۇر كۆرسىتىلدى . ئاسىيا تەنھەرىكەت يىغىنى ئاياغلاشقاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى كۆرسىتىش ۋاقتىنى ھەر كۈنلۈكى ئەتىگەن ، چۈش ، كەچكە ئۆزگەرتتى ، كۈنلۈك كۆرسىتىش ۋاقتى تەخمىنەن يەتتە سائەتكە يەتتى . كەچتە كۆرسىتىش ۋاقتى بىر قەدەر ئۇزۇنراق بولدى .

تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ قويۇش ئورنى قويغان فىلملارنىڭ ھەممىسى سىنئالغۇ فىلمى بولۇپ ، ئۇ ، تىجارەتنى مەقسەت قىلدى ، ھەر بىر بىلەتنىڭ باھاسى 0.6 يۈەن بولدى . 1990 ـ يىلى تېلېۋىزىيە سىنئالغۇ قويۇش نۇقتىلىرىنىڭ كىرىمى 15 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§ 2 . ئاخبارات

1 . گېزىت

1) « **ئىتتىپاق گېزىتى** » مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) ئىمىن نىياز ، خۇدۇيۇمبەردى سېپلىم ، قادىر ئابدۇللا قاتارلىق كىشىلەر « ئىتتىپاق گېزىتى » (شاپىگراي باسمىسى) نى چىقارغان ، بۇ گېزىت كەلپىن ، ئاقسۇ ۋە ئاۋات قاتارلىق ناھىيىلەردە تارقىتىلغان . گېزىتكە ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلارنى ۋە پاربخور ئەمەلدارلارنى پاش قىلىدىغان ماتېرىياللار بېسىلغان . گېزىت ئۈچ سان نەشر قىلىنغاندىن كېيىن ، گومىنداڭ دائىرىلىرى تەكشۈرۈپ پېچەتلىۋەتكەن .

2) « **كەلپىن دېھقانلار گېزىتى** » يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1956 ـ يىل 10 ـ ئايدا ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە « كەلپىن دېھقانلار گېزىتى » چىقىرىلغاندى

(شاپىگراق باسمىسى). ئۇ، سەككىز فورماتلىق كىچىك گېزىت بولۇپ، ھەپتىدە ئىككى سان چىقىرىلاتتى. گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى مەمتىمىن ئەمەت ئىدى. بۇ گېزىت 1961 - يىلى نەشىردىن توختىتىلدى. بۇ گېزىتتە ئاساسلىقى پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلىناتتى. يېزىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىيىتى ۋە مەيدانغا كەلگەن يېڭى ئادەم، يېڭى ئىشلار خەۋەر قىلىناتتى.

2. خەۋەرچىلىك

1952 - يىلى ناھىيىدە خەۋەرچىلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، يېزىلىق ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھەممىسىدە مەخسۇس مۇخبىر ۋە ئىختىيارىي مۇخبىرلار سەپلەندى. ئۇلار ناھىيە ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ئاخبارات ئورۇنلىرىغا ماقالە يېزىش ۋە ماقالە ئۆيۈشتۈرۈشقا مەسئۇل قىلىندى. ئۇلارنىڭ خېلى كۆپ قوتو سۆزەت ۋە خەۋەر - ماقالىلىرى «جەنۇبىي تېيانشان گېزىتى»، «ئاقسۇ گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى تەرىپىدىن ئىشلىتىلدى، بەزىلىرى مۇنەۋۋەر ماقالە بولۇپ باھالاندى.

1977 - يىلى خەۋەرچىلىك گۇرۇپپىلىرى تارقىتىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن تاكى 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىنىڭ خەۋەرچىلىك خىزمىتى شەخسلەر ماقالە ئەۋەتىدىغان تارقاق ھالەتتە بولۇپ كەلدى.

كەلپىن ناھىيىسىدە گېزىت ۋە رادىئو ئىستانسىسىغا ماقالە يېزىپ كەلگەن ئاساسلىق ئىختىيارىي مۇخبىرلار ئىبراھىم سايىت، تۇردى ئاۋۇت، مەمتىمىن ئەمەت، چىن شاۋ شياڭ، ئابلا يۇنۇس، دايىم رەمەت، تىلەك ئىبراھىم، مەمتىمىن ياسىن، ئابدۇ ساتتار ھامىدىن، پەرھات ئوسمان، ئابلايۇپ، تۇرسۇن قۇربان، ئابدۇ جاپپار ھامىدىن قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئابدۇ ساتتار ھامىدىن، تىلەك ئىبراھىم، مەمتىمىن ياسىن، تۇرسۇن قۇربان، ئابدۇ جاپپار ھامىدىنلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شىنجاڭ گېزىتى، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر ئىختىيارىي مۇخبىر دەپ باھالاندى.

§ 3. كىنو

1. كىنو قويۇش

مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى ناھىيە بازىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ھېكايە فىلىم «بىز كرونشتادتىن» نى قويۇپ بەرگەنىدى. بۇ كەلپىن خەلقىنىڭ تۇنجى قېتىم كىنو كۆرۈشىدۇر.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1953 - يىلدىن باشلاپ ئاقسۇ ۋىلايىتىلىك كىنو ئەتىرىتى ھەر يىلى كەلپىنگە كېلىپ بىر - ئىككى قېتىم كىنو قويۇپ بەردى. 1957 - يىلدىن ئېتىبارەن ناھىيىلىك كىنو ئەتىرىتى كىنو قويۇشنى باشلىدى. 1958 - يىلى 172 قېتىم كىنو قويدى. 1972 - يىل 12 - ئايدىن ئېتىبارەن 35mm لىق ئاپپاراتتا كىنو قويۇشنى باشلىدى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئىزچىل تۇرغە 16mm لىق ئاپپاراتتا كىنو قويۇلۇپ كەلگەنىدى. 1976 - يىلدىن ئېتىبارەن گۇڭشىلارنىڭ ھەممىسىدە كىنو ئەتىرىتى قۇرۇلۇپ، ئۆز گۇڭشىسىنىڭ كىنو قويۇش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالدى.

1985 - يىل 8 - ئايدا گەزلىك يېزا قالما كەنتىدىكى دېھقان قادىر تۇختى بىر يۇرۇش كىنو قويۇش ئۇسكۇنىسىنى سېتۋېلىپ، دېھقانلارغا كىنو قويۇپ بېرىپ، كەلپىندىكى تۇنجى يەككە كىنو قويۇش ئائىلىسى بولۇپ قالدى.

1990 - يىلى ناھىيىدە بىر يازلىق كىنوخانا، بىر كىنو - تىياتىرخانا بولۇپ، كىنو - تىياتىرخانىدا 1132 كىشىلىك، يازلىق كىنوخانىدا 4500 كىشىلىك ئورۇن بار بولدى.

1975 - يىلدىن ئىلگىرى ناھىيە بازىرىدا كىنو بېلىتىنىڭ باھاسى 0.05 يۈەن ئىدى. 1984 - يىلى 0.15 يۈەن، 0.20 يۈەن ۋە 0.35 يۈەنگە تەڭشىلىپ ئۈچ خىل باھا يولغا قويۇلدى. 1988 - يىلدىن كېيىن يەنە 0.60 يۈەنگە تەڭشەلدى. يېزىلاردا ئادەتتە ناھىيە بازىرىدىكى كىنو بېلىتى باھاسىنىڭ 50 پرسەنتى بويىچە ھېسابلاپ ھەق ئېلىندى.

2. تارقىتىش

كىنو فىلىم تارقىتىش خىزمىتىگە ناھىيىلىك كىنو فىلىم تارقىتىش شىركىتى مەسئۇل بولدى. 1979 - يىلدىن كېيىن ھەر ئايدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20 دىن 25 كىچە فىلىم تارقىتىلدى. 1985 - يىلى كىنو فىلىم تارقىتىش شىركىتىنىڭ يىللىق كىرىمى 16 مىڭ 267.98 يۈەنگە يەتتى.

3. ئاپپارات

1) **ناھىيىلىك كىنو قويۇش ئەترىتى** 1957 - يىلى قۇرۇلۇپ، ئۈچ نەپەر كىنو قويغۇچى خادىم (ئوسمان ئىبراھىم، مەمتىمىن ياسىن، ئابدۇرازىق يۈسۈپ) سەپلەپ بېرىلدى.

2) **گۈڭشې (يېزا) كىنو قويۇش ئەترىتى** 1976 - يىلى ئۈچ خەلق گوڭشېسىدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلدى، ھەر بىر كىنو قويۇش ئەترىتىگە بىر نەپەر كىنو قويغۇچى خادىم قويۇلدى.

3) **ناھىيىلىك كىنوخانا** 1971 - يىلى ناھىيىلىك كىنوخانا قۇرۇلۇپ، تۆت نەپەر كىنو قويغۇچى تېخنىك سەپلەپ بېرىلدى. 1985 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى سانى كۆپەيپ سەككىزگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىك تۆت، مەمۇرىي خادىم تۆت.

4) **كىنو فىلىم تارقىتىش - قويۇش شىركىتى** 1975 - يىلى ناھىيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى. 1981 - يىلى كىنو باشقۇرۇش پونكىتى كىنو قويۇش - تارقىتىش شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1985 - يىلى شىركەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچى ئۈچكە يەتتى.

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1958 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە كىنو قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 20-3

يىللار	كىنو قويۇش ئورنى	كىنو قويغۇچى خادىم	ئاپپارات (دانە)	گېنېراتور (دانە)	كىنو قويۇش قېتىم سانى			تاماشىبىنلار (ئادەم-قېتىم)			كىرىم (يۈەن)
					شەھەر	يېزا	جەمئىي	شەھەر	يېزا	جەمئىي	
1958	7	2	1	1	50	70	120	968	55000	55968	2523.68
1959	8	2	1	1	57	90	147	4352	45000	49350	4307.80
1960	8	4	2	1	60	100	162	839	76000	76839	4186.31
1961	8	4	2	2	40	92	132	771	36000	36731	3242.63
1962	8	4	2	2	72	100	172	837	35000	35837	8181.69
1963	8	3	1	2	45	100	145	632	17000	17682	8645.30
1964	7	3	1	2	42	58	100	3159	21000	27159	2916.51
1965	9	2	1	2	41	70	111	993	31000	31993	2732.50

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كىنو قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل 20 -4

يىللار	ئاپارات تىپى	قويۇلغان مەيدان (قېتىم)	تاماشىبىن (ئادەم- قېتىم)	كىرىم (يۈەن)	فىلىم ئىجارىسى (يۈەن)
1980	35mm	280	140787	16894.42	4168.79
	16mm	607	109213	12140.00	3300.80
1985	35mm	369	191402	38377.35	14707.98
	16mm	315	111676	5312.77	1560.00
1986	35mm	342	161015	34548.85	13487.33
1987	35mm	328	86033	19767.50	7973.86
1988	35mm	342	161015	34548.85	13487.33
1989	35mm	236	33294	12361.3	6843.35
1990	35mm	290	42320	13129.1	9514.53

ئىزاھات: 1989 - يىل 1 - ئايدا ناھىيىلىك كىنوخانىدا ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى.

III باب

كىتاب، ئارخىپ

1§ . كىتاب

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە كىتاب ئورگىنى يوق ئىدى. كىتاب تارقىتىش، ساقلاش، ئارىيەت بېرىش قاتارلىق خىزمەتلەر يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنلا قانات يايدۇرۇلدى.

1. تارقىتىش

1953 - يىل 4 - ئايدا ئاقسۇ شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ كەلپىن ۋەكالىتەن سېتىش دۇكىنى رەسمىي تىجارەت باشلىدى. 1955 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى رەسمىي قۇرۇلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىي» داۋامىدا نۇرغۇن كىتابلارنى سېتىش مەنئىي قىلىنغاچقا، كىتاب تارقىتىش كەسپى ناھايىتى زور تەسىرگە ئۇچرىدى. 1978 - يىلدىن بۇيان شىنخۇا كىتابخانىسىدىكى ئىشچى- خىزمەتچىلەر دائىم ئاسا- سىي قاتلاملارغا بېرىپ، يېزىلارغا كىتاب ئاپىرىپ سېتىپ، كىتاب تارقىتىش مىقدارىنى تېزدىن كۆپەيتتى. 1981 - يىلى ناھىيە بويىچە 56 مىڭ 405 پارچە كىتاب سېتىلىپ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىلگىرىكى- سىگە قارىغاندا سېتىلغان كىتاب سانى بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى. 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە 81 مىڭ 528 پارچە (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچە كىتاب 69 مىڭ 974 پارچە) ھەر خىل كىتاب سېتىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىجتىمائىي پەنگە دائىر كىتاب 601 پارچە، مەدەنىيەت- مائارىپقا دائىر كىتاب 1148 پارچە، ئەدە-

بىيات ـ سەنئەتكە دائىر كىتاب 6315 پارچە ، تەبىئىي پەنگە دائىر كىتاب 49 پارچە ، ياش ـ ئۆسمۇرلەرگە دائىر كىتاب 1095 پارچە ، دەرسلىك 59 مىڭ 556 پارچە ، سۈرەت 1210 پارچە . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 77 مىڭ 332 پارچە (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 70 مىڭ 478 پارچە) دەر خىل كىتاب سېتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىجتىمائىي پەنگە دائىر كىتاب 741 پارچە ، مەدەنىيەت ـ مائارىپقا دائىر كىتاب 558 پارچە ، ئەدەبىي ـ سەنئەتكە دائىر كىتاب 5410 پارچە ، تەبىئىي پەنگە دائىر كىتاب 256 پارچە ، ياش ـ ئۆسمۇرلەرگە دائىر كىتاب 682 پارچە ، دەرسلىك 68 مىڭ 131 پارچە ، سۈرەت 1386 پارچە ، باشقىلار 22 پارچە .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كىتاب تارقىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 20—5

يىللار	سېتىلغان كىتاب (پارچە)	يىللار	سېتىلغان كىتاب (پارچە)
1955	21600	1963	27300
1956	22400	1964	27300
1957	23000	1965	28000
1958	25000	1981	56405
1959	25600	1985	81528
1960	27000	1989	77332
1961	28000	1990	79534
1962	28096		

2 . كىتاب ئارىيەت بېرىش

1956 ـ يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى قۇرۇلدى ، شۇنىڭغا ئەگىشىپ يېزىلاردا 13 كۇتۇپخانا قۇرۇلۇپ ، بىر قىسىم كىتابلار سېتىۋېلىنىپ ئارىيەتكە بېرىلدى . 1958 ـ يىلى « چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش » ھەرىكىتى داۋامىدا كۇتۇپخانا كۆپىيىپ ، ساقلانغان كىتاب مىقدارى ئېشىپ ، ئاممىا 1050 ئادەم (قېتىم) كىتاب ئارىيەت ئېلىپ ئوقۇدى . 1963 ـ يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا قىرائەتخانا قۇرۇلدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا قىرائەتخانا ۋە كۇتۇپخانىلارغا زور مىقدارىدا سىياسىي كىتابلار قويۇلدى . 1983 ـ يىلدىن باشلاپ گۇڭشىلاردا ئەسلىدىكى كۇتۇپخانا ئاساسىدا مەدەنىيەت پونكىتلىرى ، چوڭ ئەتراپتىكى مەدەنىيەت ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى . مەدەنىيەت يۇرتى ، مەدەنىيەت پونكىتلىرى ۋە مەدەنىيەت ئۇيۇشمىلىرىدە ساقلانغان كىتاب تۇرلىرى ۋە سانى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى ، پەن ـ تېخنىكا ۋە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىشقا دائىر كىتابلار كۆپەيتىلدى . 1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە مەدەنىيەت يۇرتى ، پونكىتى ۋە ئۇيۇشمىلىرىدە جەمئىي 16 مىڭ 971 پارچە كىتاب ساقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا 8840 پارچە (ئۇيغۇرچىسى 3400 پارچە ، خەنزۇچىسى 5440 پارچە) كىتاب ساقلاندى ؛ 142 نۇسخا گېزىت ـ ژۇرنالغا مۇشتەرى بولۇنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىدىكى مەدەنىيەت يۇرتى 53 خىل (نۇسخا) گېزىت ـ ژۇرنالغا مۇشتەرى بولدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئارىيەت ئېلىپ كىتاب ئوقۇغانلار 16 مىڭ 810 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى . 1990 ـ يىلى ناھىيىدىكى مەدەنىيەت يۇرتى ، پونكىتى ۋە مەدەنىيەت ئۇيۇشمىلىرىدە 9892 پارچە كىتاب ساقلاندى ، كىتاب ئارىيەت ئېلىپ ئوقۇغانلار 17 مىڭ 213 ئادەم (قېتىم)گە يەتتى .

§ 2 . ئارخىپ

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە ئارخىپ ئاپپاراتى يوق ئىدى . ساقلاش جاھازلىرىمۇ يوق ئىدى . ئىدارىلەرنىڭ ئارخىپلىرىنى ئۆزلىرى ساقلايتتى . كۆپلىگەن ئارخىپلار ئۆزلۈكىدىن يوقاپ كېتىپ ، ئاز سانـدىكى ئارخىپلارلا ساقلىنىپ قالاتتى (ئەينى چاغدا بىر قانچە تاغارغا قاچىلىنىپ بىر ئېغىزلىق ۋەيرانە ئۆيـگە دۆۋىلەپ قويۇلاتتى) ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنلا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاندىن ئادەم تەشـكىللەپ ئارخىپلارنى رەتلىدى ، تىزىملىدى ۋە ئىشكاپلاشتۇردى .

1 .ئاپپارات ، ئۇسكۇنىلەر

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كاتىبات ئىشخانىسى ئارخىپ خىزمىتىنى ۋەكالىتەن باشقۇردى . 1960 ـ يىل 3 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئارخىپخانا قۇرۇلۇپ ، ئىككى كەسپى كادىر سەپلەپ بېرىلدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا ناھىيىلىك ئار ـ خىپخانا ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئارخىپ خىزمىتىنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشخانىسى قوشۇمچە باشقۇردى . 1979 ـ يىلى ناھىيىلىك ئارخىپخانا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 9831 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئارخىپ بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، تۆت نەپەر خىزمەتچى خادىم سەپلەپ بېرىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە بۆلۈم باشلىقى بىر نەپەر . 1990 ـ يىلى ناھىيىلىك ئارخىپ بۆلۈمى ۋە ئارخىپخانىدا ئالتە كادىر بولۇپ ، ئار ـ خىپخانا كۆلىمى 120 كۋادرات مېتر غا ، ئارخىپ ئىشكاپى جەمئىي 30 يۈرۈشنە يەتتى .

2 . ئارخىپ باشقۇرۇش

1955 ـ يىل 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم 12 كادىر ئاجرىتىپ ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى ۋە مۇـ ئاۋىن ھاكىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە مىنگو دەۋرىدىكى 9183 نۇسخا ئارخىپ ئېنىقلاپ چىقىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەدلىيىگە دائىرلىرى 2277 نۇسخا ، مالىيىگە دائىرلىرى 1865 نۇسخا ، كادىرلارغا دائىرلىرى 645 نۇسخا ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ، سەھىيىگە دائىرلىرى 951 نۇسخا (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 100 نۇسخا) ، خەلق ئىشلىرىغا دائىرىلىرى 2646 نۇسخا (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 206 نۇسخا) ، قۇرۇلۇشقا دائىرىلىرى 412 نۇسخا ، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارغا دائىرلىرى 255 نۇسخا (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 724 نۇسـ خا) ، پارتىيە ئىشلىرىغا دائىرلىرى 29 نۇسخا ، كېڭەشكە دائىرلىرى 74 نۇسخا ، ماتېرىياللاردىن قالدۇـ رۇلغان خاتىرىلەر 30نۇسخا ، ئىنتىياققا دائىرلىرى 38 نۇسخا ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ، ساقچى ئىشلىرىغا دائىرلىرى 150نۇسخا .

1958 ـ يىل ناھىيىلىك ئارخىپخانا 1950 ـ يىلدىن 1958 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ، كارخانا ، كەسپي ئورۇنلارنىڭ 2339 ئارخىپىنى تاپشۇرۇۋالدى ، ئۇ جەمئىي 14 تولۇق دېلو ۋە بىر تۈركۈم ماتېرىيال ، گېزىت ـ ژۇرنال ، رەسىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . 1983 ـ يىل 11 ـ ئايدا « 1 ـ ئىيۇل » گۈڭشىسىنىڭ 1919 پارچە ئارخىپى تاپشۇرۇۋېلىندى . 1985 ـ يىل 3 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە يىغىلىپ قالغان بوغالتىرلىققا دائىر ئارخىپلار ئېنىقلاپ چىقىلدى . بوغالتىرلىققا دائىر 23 ئارخىپ ئېنىقلاپ چىقىلىپ لايىقەتلىك گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى . شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك ئارخىپخانىدا ساقلىنىۋاتقان ئارخىپ 4395 كە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە مەڭگۈلۈك ئارخىپ 2411 پارچە ، ئۇزاق مۇددەتلىك ئارخىپ 604

پارچە ؛ ساقلىنۇاتقان كىتاب ـ ژۇرنال ، ماتېرىيال 314 پارچە ، رەسىم 388 پارچە ، قورال كىتاب ئىككى پارچە ، گېزىت(1951 ـ يىلدىن 1959 ـ يىلغىچە) 280 توپلام .

1989 ـ يىلى ناھىيىلىك ئارخىپخانا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشخانىسى بىلەن كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئىشخانىسىنىڭ 15 پارچە ھۆججىتىنى تاپشۇرۇۋالدى . شۇ يىلى ئارخىپخانىدا ساقلىنۇاتقان جەمئىي ئارخىپ 4450 پارچىگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە مىنگو دەۋرىدىكى ئارخىپ 1065 پارچە ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئارخىپ 3385 پارچە ، كىتاب ، ماتېرىيال 1992 پارچە .

1960 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە ناھىيىلىك ئارخىپخانا ئارخىپتىن پايدىلىنىشقا ئەھمىيەت بېرىپ ، مۇلازىمەت خىزمىتىنى قانات يايدۇردى ، مەخسۇس تېمىدا ماتېرىيال كۆرگەزمىلەر 983 ئادەم (قېتىم)گە ، كۆرۈلگەن ئارخىپ 5346 پارچە (قېتىم)غا يەتتى . بولۇپمۇ « كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى »نى يېزىشتا ئارخىپخانا نۇرغۇن ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئەتتى .

IV باب

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، مەشھۇر جايلار

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تارىخى ئۇزۇن ، خەن ، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرلىرىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ ئىزى ئاز ئەمەس . يۇەن ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرلىرىدىكى ئىزلارمۇ بار . لېكىن كۆپ يىللاردىن بۇيان بۇ يەرلەر كىشىلەرگە ئانچە تونۇش بولمىغاچقا ، ھازىرغا قەدەر بۇلارنىڭ بىرەرسىمۇ قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلمىدى . مۇشۇ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت ئۇيۇشتۇرغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئەترىتى ئارقا ـ ئارقىدىن كەلپىن ناھىيىسىدىكى قەدىمكى ئىزلارنى قېزىپ تەكشۈردى . بولۇپمۇ 1989 ـ يىلى كەڭ كۆلەملىك ئومۇمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ ، ناھىيە بويىچە كۆپ قىسىم قەدىمكى ئىزلارنىڭ ئورنى ،يىلى ۋە ئالاھىدىلىكى ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلىنىپ ، نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قېزىۋېلىنىدى ۋە تېپىلدى .ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئەترىتى ئېنىق بېكىتىلگەن 13 ئورۇندىكى قەدىمكى ئىزلاردىن تۆت ئورۇننى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قاتارىدا قوغدىلىدىغان ئورۇنغا ، تۆت ئورۇننى ناھىيە دەرىجىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قاتارىدا قوغدىلىدىغان ئورۇنغا كىرگۈزۈشنى تەكلىپ قىلدى . كەلپىن ناھىيىسىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تېخمۇ ئىلگىرىلەپ قېزىپ تەكشۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ .

1 .كەلپىن سېپتا تاش قورال ئىزى

بۇ ئىز ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى سارغان ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي چېتىگە ،ئۆتەڭقۇل بۇلىقى بىلەن سۇ بېشى ئېقىنىنىڭ قوشۇلۇش ئېغىزىدىكى يانتۇلۇق ئۈستىگە جايلاشقان . يانتۇلۇق ئېگىزلىكى ئۇچ مېتردىن بەش مېترغىچە بولۇپ ،يەر يۈزى ئوت ـ چۆپ ۋە كۆچمە قۇم بارخانلىرى بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ . قۇم ئارىسىدىكى تۇزلەڭدىن نۇرغۇن سېپتا قوراللار تېپىلدى ، جەمئىي 300 دىن ئارتۇق ئەۋرىشكە يىـ

غۇبلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە سىپتا تاش ياپراقچە ، ئۇششاق تاش ياپراقچە ، قىرىش ـ يۇنۇش ئەسۋابى قاتارلىقلار بار ، بۇ يەردىن ساپال پارچىلىرى تېپىلمىدى ، تاشلىرى ئاساسەن يېشىل رەڭلىك كىرىمنىي جىنس ، چاقماق تاشلاردىن ئىبارەت .

2 .سايات قەدىمكى شەھرى (باغلىق قەدىمكى شەھرى)

كەلپىن ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىن يەتتە كىلومېتر يىراقلىقتىكى باغلىق كەنتىگە ، باغلىق جىلغىسىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى سېرىق توپىلىق دۆڭلۈككە جايلاشقان ، ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°58′00″ بىلەن ، شىمالىي پاراللېل 40°29′30″ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . ئۇ ، جەنۇبىي ـ شىمالىي سۇلاللەر دەۋرىگە مەنسۇپ ئىز ئىدى ، ھازىر بىر قىسىم ئىزلارنى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى . شەھەر سېپىلىنىڭ شىمال ، جەنۇب ، غەرب تەرەپلىرىدىكى خەندەك دەريا جىلغىسىغا تۇتىشىدۇ . شەرقىدىكى سېپىل جىلغىنى تەبىئىي توساق قىلغان ، قەدىمكى شەھەر چاسا شەكىلدە بولۇپ ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 180 مېتر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تەخمىنەن 130 مېتر ، شەھەر ئىچىدە يۇمىلاق سۇپا ئۆلى بولۇپ ، ئۇنىڭ دېئامېتىرى تەخمىنەن 14 مېتر ، قالدۇق ئېگىزلىكى ئۇچ مېتر ، شەھەر سېپىلى سوقما تام بولۇپ ، بەزى جايلىرىدا قەۋەت ئارىسىغا سامان ئېلىنغان ، سوقما قەۋىتىنىڭ قېلىن ـ نېپىزلىقى ئوخشاش ئەمەس ، سېپىلنىڭ ئۈل قېلىنلىقى تەخمىنەن 2.5 مېتر ، قالدۇق ئېگىزلىكى بىر مېتردىن ئۇچ مېترغىچە كېلىدۇ . شەھەرنىڭ قوۋۇقى غەربتىن شىمالغا قاراپ جايلاشقان بولۇپ ، كەڭلىكى تەخمىنەن بەش مېتر . بۇنىڭدىن باشقا غەربىي جەنۇبتىكى سېپىلنىڭ سىرتىدا بىر چاسا شەكىللىك « ياناداش شەھەر » بار ، ئۇنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى ۋە قېلىنلىقى ، ياسىلىش ئۇسۇلى چوڭ شەھەر بىلەن ئوخشاش ، « ياناداش شەھەر » ئىچىدە تۇرالغۇ ئىزلىرى بار .

قەدىمكى شەھەر سېپىلى ئىچىدىن 1981 ـ يىلى ۋېي ، جىن دەۋرىدىكى بىر مىس مۆھۈر تېپىلدى . ئۇ ، مىستىن قۇيۇلغان ،تۆگە شەكىللىك تۇتقۇسى بار ، تۇتقۇنىڭ سول تەرىپىدە تۇتقۇنىڭ ئىچىگە تۇتاشقان ئېگىزلىكى 1.4 سانتىمېتر ، كەڭلىكى 1.5 سانتىمېتر كېلىدىغان چاسا تۆشۈكچە بار ، تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا ئۇنىڭ ئىچىدە يەنە بىر كىچىك مۆھۈر بولۇپ ، ئۇ ، تېپىلىشتىن ئىلگىرى يوقاپ كەتكەن . بۇ مۆھۈر تۆت چاسا شەكىللىك بولۇپ ، ھەر بىر تەرىپىنىڭ كەڭلىكى 2.2 سانتىمېتر ، ئېگىزلىكى ئۇچ سانتىمېتر كېلىدۇ ، مۆھۈرنىڭ يۈزىدە تۆت خەت بولۇپ ، بۇ خەتلەرنى پەرق ئېتىش تەس ، سول تەرىپىنىڭ يۇقىرىقى بۇرجىكىدىكى 1 ـ خەت « 延 »گە ئوخشايدۇ . 1985 ـ يىلى قەدىمكى شەھەر ئىچىدىن بىر ياغاچ تارغاق ، بىر تاش مارجان تېپىلدى . 1989 ـ يىلى يەنە ئىككى كومزەك ، بىر ھېجىر ۋە تاشتىن ياسالغان يىپ ئىگرىش چاقى بىلەن مارجان سۈنۈقى تېپىلدى .

3 . تومۇرتۇق قەدىمكى شەھرى

ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىن ئۇچ كىلومېتر يىراقلىقتا جايلاشقان بولۇپ ، ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°03′ بىلەن شىمالىي پاراللېل 40°31′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ ، بۇ ئىز خەن سۇلالىسىدىن تاڭ سۇلالىسىگىچە بولغان دەۋرلەرگە مەنسۇپ .

قەدىمكى شەھەر كەلپىن ئېقىنىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى يار ئۈستىگە جايلاشقان . يار ئۈستىدىكى سېرىق تۇپراق قاتلىمىنىڭ قېلىنلىقى بەش مېتردىن ئون مېترغىچە كېلىدۇ . دېھقانلار بۇ شەھەر خارابىسى ئىچىدە يەر ئېچىپ ، تېرىقچىلىق قىلغاچقا ، سېپىل ۋە شەھەر ئىچىدىكى ئىزلار ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا

ئۇچرىدى.

شەھەر تۆت چاسا شەكىلدە بولۇپ، سىپىلى سوقما تام بىلەن يالسالغان، ھەر بىر سوقما قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى تەخمىنەن سەككىز سانتىمېتردىن 12 سانتىمېترغىچە كېلىدۇ. سىپىلنىڭ قالدۇق تېمىنىڭ كەڭلىكى 80 سانتىمېتردىن 200 سانتىمېترغىچە، قالدۇق ئېگىزلىكى 80 سانتىمېتردىن 500 سانتىمېترغىچە كېلىدۇ. شەرقىي جەنۇبتىكى سىپىل تېمىدا تېخىچە «ئىگەر شەكىللىك» قۇرۇلۇش ئىزى ساقلانماقتا. شەرقىي جەنۇب، غەربىي جەنۇبتىكى سىپىل تاملىرى ئېقىنغا بەك يېقىن، شەھەر قوۋۇقى جەنۇبقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

شەھەر ئىچىدىن ساپال، مىس، تۆمۈر ئەسۋاب پارچىلىرى قېزىۋېلىندى. ساپال قاچىلار قول ۋە چاق بىلەن يالسالغان، بەزىلىرى يېرىك قۇمدىن، بەزىلىرى يۇمشاق قۇمدىن ئىشلەنگەن. ساپال رەڭگى قىزغۇچ ۋە بېغىرەڭ بولۇپ، قاچىنىڭ شەكلىنى پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەكشى كىچىك تەگلىك ياكى ئايلانما پۇت چىقىرىلغان، بىرقۇلاقلىق، ئىككى قۇلاقلىق كومزەك، ئۇرۇق، تاۋاق قاتارلىق ئاشخانا سايمانلىرى، قاچا-قۇچىلار بار، ئادەتتىكى قاچىلارغا دولقۇنسىمان سىزىقلار، پاراللېل سىزىقلار، يۇكلىمە سىزىقلار چىقىرىلغان. قېزىۋېلىنغان بىر قۇلاقلىق ئۇرۇق ئەسلىدە يېرىك قۇمدىن بېغىرەڭلىك قەلىپ قولدا ياسالغان. ئېگىزلىكى 26 سانتىمېتر، قوساق دىئامېترى 24 سانتىمېتر، تېگىنىڭ دىئامېترى 11 سانتىمېتر، مۇرە قىسمىدا دولقۇنسىمان سىزىقچە نەقىشلەر بار، ئۇ، بىر قۇلاقلىق، ئۇزۇنچاق، ئىنچىكە، ئۇزۇن بويۇنلۇق، كۆپتۇرمە قوساقلىق، كىچىك ئايلانما پۇتلۇق بولۇپ، ياسىلىش شەكلى مارالبېشىدىن قېزىۋېلىنغان شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىگە خاس بىر قۇلاقلىق ئۇرۇقنىڭ ياسىلىش شەكلىگە ئوخشايدۇ.

4. سېرىق توغراق قەدىمكى قەبرىلىرى

قەبرىلەر ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىن 17 كىلو مېتر يىراقلىقتىكى جايغا جايلاشقان بولۇپ، ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°54′ بىلەن شىمالىي پاراللېل 40°31′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. قەبرىلەرنىڭ تارقىلىش كۆلىمى تەخمىنەن 200 مىڭ كۋادرات مېتر بولۇپ، ئۇ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە خاس قەدىمكى قەبرە ئىزىدۇر. قەبرىلەر قىسىل دەريا سۇ ۋادىسىنىڭ سول تەرىپىدىكى يەلپۇگۇچسىمان دۆڭلۇككە جايلاشقان. قەبرىلەرنىڭ كۆپىنچىسى يۇمىلاق شەكىلدە تىزىلغان تاش قەبرە ياكى يۇمىلاق، ئېللىپسىس شەكلىدە تاش بىلەن دائىرىگە ئېلىپ قويۇلغان قەبرىلەردىن ئىبارەت. بەزى قەبرىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى توپا ئۇلۇمۇشۇپ كەتكەن. ئادەتتە قەبرە توپىلىرىنىڭ دىئامېترى 2 مېتردىن 2.5 مېترغىچە كېلىدۇ. قەبرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان كىچىك يوللار بەزى قەبرىلەرنىڭ توپىسىنى بۆزۈۋەتكەن. يەر ئۈستىدە دۆۋىلەنگەن توپىسى روشەنرەك ھەم مۇكەممەللەرەك قەبرىدىن 98 ى بار. پۈتكۈل قەبرىلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىدا ھېچقانداق بىر قانۇنىيەت يوق.

5. قىسىل تاغ بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىسى

ئورنى كەلپىن ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىن ئون كىلومېتر يىراقلىقتىكى قىسىل تاغدا. بۇ خارابە ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن بولۇپ، قىسىل ئېقىن ئېغىزىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى قىسىل تاغ ئېگىزلىكىگە جايلاشقان. ئورنى شەرقى مېرىدىئان 78°56′28″ بىلەن شىمالى پاراللېل 40°33′16″ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ خارابە جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئارىلىقتا مەنسۇپ خارابىدۇر.

غەربىي قىسمىدىكى بۇددا دىنى ئىمارىتى خارابىسى 1974 - يىلى ناھىيىلىك سېمونت زاۋۇتى قۇرۇلغاندا قىسمەن بۇزۇۋېتىلدى، ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان خارابە ئىزلىرىدىن ئۇنىڭ كۆلىمى خېلى چوڭ

قەسىر ، بۇددا مۇنارىسى ، راھىبلار ھوجرىسى بىرلەشتۇرۇلگەن ئىمارەتلەر توپى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . ئومۇمىي ئىمارەت شۇتاسىمان يەرگە جايلاشقان بولۇپ ، تاغ ئاستىدىكى قەسرىنىڭ ئىزى قالمىغان . تاغ ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئورۇندا بەشتىن يەتتىگىچە سۇنئىي پەلەمپەي ئىزلىرى بار ، ئۇزۇنلۇقى بەش مېتر ، كەڭلىكى بەش مېتر ، قالدۇق ئېگىزلىكى بەش مېتر كېلىدىغان بىر ئۆي بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئۇستۇنكى قەسرگە تۇتىشىدىغان ئۆتۈشمە پول بار ، يەر ئۈستىگە گەچ ياتقۇزۇلغان بولۇپ ، قېلىنلىقى تەخمىنەن بىر سانتىمېتر كېلىدۇ . بۇ خارابە ئىزلىرى كۈسەن رايونىدىكى بەزى تاش غار ئىمارەتلىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ . بۇ بىر يۇرۇش مۇنار تۈزۈلۈك شەكىلدە ياسالغان بۇددا دىنى ئىمارەتلىرى خارابىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستۈن قىسمىنىڭ غەرب تەرىپىدە بىر قەسىر ساريىي ، شەرق تەرىپىدە بىر قەدەر چوڭ بولغان بىر بۇددا مۇنارى قۇرۇلۇشى بار .

خارابىلىكتىكى مۇنار شەكىللىك ئىبادەتخانا قۇرۇلۇشى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ ، ئۇ ، تاغ باغرىدىن باشلانغان تەبىئي يانتۇلۇقتىن پايدىلىنىپ ، قەۋەتلەرگە بۆلۈپ ياسالغان قەسرىدۇر . بىر-بىرىگە پەلەمپەيلەر ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلغان ، ئاستىدىن ئۈستىگىچە ئېگىزلىكى 30 مېتردىن ئاشىدۇ .

ئېقىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى ئىمارەتلەر توپى خېلى ياخشى ساقلىنىپ قالغان ، كۆلىمى بىر قەدەر چوڭ ، ئۇرۇنلاشتۇرۇلۇشى تولۇق ۋە ھەيۋەتلىك . ئىمارەت ئوخشاشلا تەبىئي يانتۇلۇقتىن پايدىلىنىپ قەۋەتلەرگە بۆلۈپ ياسالغان ھەمدە تۆۋەندىن يۇقىرىسىغا قارىتىپ ھالقىسىمان قورشاۋ تام ئىچىگە ئېلىنغان ، قورشاۋ تام كېسەكتىن قوپۇرۇلغان بولۇپ ، قالدۇق تامنىڭ ئېگىزلىكى 1.5 مېتر ، كەڭلىكى ئىككى مېتر ، ئۈستۈن قىسمىدا تۇر قۇرۇلۇشىنىڭ ئىزى بار .

قىسىل تاغ بۇددا ئىبادەتخانىسى خارابىسىدىن قېزىۋېلىنغان ئەۋرىشكىلەر ئىچىدە ساپال بۇيۇملار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى قۇم ئارىلاش سېغىزدىن ياسالغان ، ئاز مىقداردىكىسى كۇلرەڭ ساپال بۇيۇم بولۇپ ، چاقتا ياسالغان ، ئوتتا ياخشى تاۋلاپ پىشۇرۇلغان . شەكلى كىچىك تەكشى تەگلىك ، چوڭ تەكشى تەگلىك ، ئاچما ئېغىرلىق ، كۆپتۈرمە قوساقلىق ، بىر ياكى قوش قۇلاقلىق ، قولىقى ئۇزۇنچاق شەكىلدە بولۇپ « 0 » بەلگىسى بېسىلغان . چوڭ ساپال قاچىلاردىن كومزەك ، ئېدىش ، قازان قاتارلىقلار ، كىچىكلىرىدىن ھېجىر ، تاۋاق ، ئۇرنى قاتارلىقلار بار . قېزىۋېلىنغان ساپال يېپ ئىگرىش چاقى ئىنتايىن نەپىس ئىشلەنگەن بولۇپ ، دىئامېترى 2.5 سانتىمېتر ، قېلىنلىقى 1.5 سانتىمېتر كېلىدۇ . ئۇنىڭغا نىلوفەر گۈلىنىڭ سىزىقلىرى چېكىلگەن . دۇمبىسى سەل ئويمانسىمان ياسالغان .

1976 - يىلى بۇ خارابىلىكتىن جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىگە مەنسۇپ كۈسەن ئۇسلۇبىدىكى ئىككى دانە ساپال كومزەك قېزىۋېلىنغان بولۇپ ، ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا ساقلانماقتا .

بۇددا ئىبادەتخانىسىنىڭ ساقلىنىپ قالغان كۆزىتىش سۇپىسىدىكى قالدۇق تامدا رەسىم ئىزلىرى بار .

6 . چىلان تۇر

بۇ تۇر ئاچال يېزىسى چىلان كەنتىنىڭ غەربىي جەنۇب قىسمىغا جايلاشقان ، ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 79°33′9″ بىلەن شىمالىي پاراللېل 40°30′57″ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . بۇ تاك سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇب ئىزدۇر .

تۇر شوتاسىمان بولۇپ ، تېگى قىسمىنىڭ شەرقتىن غەربكىچە ئۇزۇنلۇقى 15.8 مېتر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 16.2 مېتر كېلىدۇ ، ئۈستى قىسمىنىڭ شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 9.8 مېتر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 8.2 مېتر كېلىدۇ . ئۈستۈن قىسمى بىلەن غەربىي جەنۇب بۇرجىكى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ، ھازىر ساقلىنىپ قالغان قىسمىنىڭ ئېگىزلىكى 18 مېتر . تۇر ئۈلى ئۈچ مېتر قېلىنلىقتا توپا بىلەن قاتقاپ قاتۇرۇلغان ، ھەر بىر قەۋەت ئارىلىقىغا شاخ - شۇمبا باستۇرۇلغان ، ئۈستۈنكى قىسمى 8×24×35 سانتىمېتر قېلىنلىقتىكى كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان ، ھەر ئىككى قەۋەتتىن كېيىن شاخ - شۇمبا باستۇرۇلغان . ئۈستۈن

قىسمدىكى كېسەك ئارىسىغا « # » شەكىللىك جەگە قويۇلغان. بۇ يەردىن كاناب ئاياغ ۋە نۇرغۇن سا-
پال پارچىلىرى يىغۇۋېلىندى.

7 . كونا چىلاندىكى ئۆتەڭ ئىزى

بۇ ئىز ئاچال يېزىسى چىلان كەنتىنىڭ شەرقىدىن ئالتە كىلومېتر يىراقلىققا جايلاشقان، ئورنى شەر-
قىي مېرىدىئان "79°38′5 بىلەن شىمالىي پاراللېل "40°32′14 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. ئۇ چىڭ سۇلالىسى
دەۋرىدىكى ئۆتەڭ ئىزى.

بۇ ئىز ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپقان، بىر قىسمى غەربىي شىمالدىكى ئېگىز سۇپا (پوتەي)، ئە-
مەلدار ئۆيى ۋە بىر قەدەر مۇكەممەل راۋاق سېپىلى بولۇپ، سۇپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 13 مېتر، كەڭلىكى سەك-
كىز مېتر، ئېگىزلىكى بەش مېتر، سوقما تام بىلەن قوپۇرۇلغان. بىرلا سېپىل تېمى بولۇپ، جەنۇبتىن شىمال-
غا قاراپ سوزۇلغان، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 80 مېتر، ئېگىزلىكى تەخمىنەن بەش مېتر. سېپىل ئۈستىگە 30 چە
كۈنگۈرە ياسالغان. سېپىلنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر قوۋۇق ئېچىلغان، ئۇنىڭ كەڭلىكى 2.5 مېتر. سېپىلنىڭ
شىمال بۇرجىكىدە تىك چاسا شەكىللىك راۋاق بولۇپ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن ئالتە مېتر كېلىدۇ، ئۈستى
قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 12 مېتر، كەڭلىكى 7.5 مېتر. كۈنگۈرىنى قوشقاندا راۋاقنىڭ ئېگىزلىكى يەتتە مېتر-
دىن ئاشىدۇ. ئەمەلدارلار ئۆيى راۋاقنىڭ غەربىدىن تەخمىنەن 30 مېتر يىراقلىققا جايلاشقان. تەخمىنەن
1500 كۋادرات مېتر كېلىدۇ، يەر ئۈستىدە قالدۇق تام خىشلىرى بار. قالدۇق تام ئۈلى يېشىل خىش بە-
لەن قوپۇرۇلغان. يەنە بىر قىسمى شەرقىي جەنۇب تەرەپتىكى تۇرالغۇ ئىمارەتلەر بولۇپ تەخمىنەن 57 مىڭ
كۋادرات مېتر كېلىدۇ. بۇ ئىمارەتلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ پارچە - پۈرات تاملىرىلا قالغان بولۇپ، ئاساسە-
لىق قۇرۇلمىسىنى ھېلىمۇ پەرق ئەتكىلى بولىدۇ. تۇرالغۇ رايون ئىچىدە غەربتىن جەنۇبقا سوزۇلغان، كەڭ-
لىكى تەخمىنەن بەش مېتر كېلىدىغان بىر كوچا ۋە بىر - بىرىنى كېسىپ ئۆتۈشكەن كىچىك كوچىلار (خالتا
كوچىلار) بار، شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا قۇرۇپ قالغان بىر كۆل بار.

بۇ ئىزدىن مىس يارماق قاتارلىقلار تېپىلدى.

8 . دۆۋە تۇر

ئورنى شەرقىي مېرىدىئان "79°22′16 بىلەن شىمالىي پاراللېل "40°26′50 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ،
تەخمىنەن جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەردىن تاكى سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئارىلىقتا سېلىنغان. تۇرنىڭ ئاسا-
سىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 41 مېتر، كەڭلىكى ئون مېتر، قالدۇق ئېگىزلىكى ئالتە مېتر، تۇرنىڭ تۆت ئەتراپىغا رەتە-
سىز قورشاۋ تاملار سېلىنغان، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 1000 مېتر، قورشاۋ تامنىڭ شەرقىي شىمال
بۇرجىكىدە ئۆي ئىزلىرى بار، ئۆينىڭ ئۈلى ھېلىمۇ مەۋجۇت. تۇرنىڭ دەل 300 مېتر شەرقىدە 2.3 مېتر ئې-
گىزلىكتە بىر توپا سۇپا بار، يەنىمۇ شەرقىي جەنۇبتاراق 360 مېتر يىراقلىقتا بىر توپا دۆڭ بار، يەر ئۈستە-
دە ساپال ئەسۋاب سونۇقلىرى ئۇچرايدۇ.

9 . يايدى تۇر

يايدى تۇر شەرقىي مېرىدىئان "79°23′10 بىلەن شىمالىي پاراللېل "40°25′55 ئارىلىقىغا جايلاشقان
بولۇپ، جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەردىن تاكى سۇلالىسى دەۋرىگىچە بولغان ئارىلىقتا سېلىنغان.

بۇ تۇر ئايلانمىسى 270 مېتر، ئېگىزلىكى ئىككى مېتر كېلىدىغان سۇپا مەركىزىنىڭ سەل جەنۇبغىراق
جايلاشقان، ئۈستى قىسمىنىڭ جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 7.5 مېتر، شەرقتىن غەربكىچە بول-
غان كەڭلىكى 6.5 مېتر، تۇرنىڭ قالدۇق ئېگىزلىكى 11 مېتر بولۇپ، ئاساسەن سوقما تام بىلەن قوپۇرۇل-
غان، سوقما تامنىڭ قەۋەتلىرى ئارىسىغا شاخ - شۇمبا بېسىلغان. بۇ ئىزدىن كۆپلىگەن تاش قورال، يا-
غاچ قورال، ساپال قورال پارچىلىرى ۋە « كەييۈەن توڭباۋ » يارمىقى ۋە مارجان تېپىلدى.

10 . ئاقشەھەر قەدىمكى شەھرى ئىزى

بۇ قەدىمكى شەھەر شەرقىي مېرىدىئان "32 ′19 °79 بىلەن شىمالىي پاراللېل "51 ′26 °40 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . ئۇ تاكا سۇلالىسى دەۋرىگە خاس ئىز . ئۇنىڭ شەرقتىن غەربكىچە ئۇزۇنلۇقى 60 مېتر ، جەنۇبتىن شىمالغىچە كەڭلىكى 58 مېتر كېلىدۇ ، تەبىئىي بوراننىڭ يىمىرىتىشى ۋە سۇنئىي بۇزغۇنچىلىق سەۋەبىدىن ، ئاساسەن ۋەيران بولۇپ كەتكەن . ھازىر 05 ـ 80 سانتىمېتر غىچە ئېگىزلىكتىكى سىپىل تاملىرىنى ئاندا ـ ساندا كۆرگىلى بولىدۇ . شەھەر ئىچ دىكى يەر يۈزىدە ساپال پارچىلىرى ، تۆمۈر پارچىلىرى قاتارلىقلار بار ، بۇ يەردىن « كۈسەن تەڭگىسى » تېپىلدى .

11 . قۇم قەدىمكى شەھرى ئىزى

بۇ ئىز شەرقىي مېرىدىئان "40 ′57 °78 بىلەن شىمالىي پاراللېل "50 ′29 °41 ئارىلىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، خەن سۇلالىسى دەۋرىگە خاس ئىزدۇر . شەرقتىن غەربكىچە ئۇزۇنلۇقى 120 مېتر ، جەنۇبتىن شىمالغىچە كەڭلىكى 60 مېتر ، بۇ ئىز ساماڭ ئېغىزى بەلبېغىغا جايلاشقانلىقتىن ، ئاساسىي جەھەتتىن قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپ كەتكەن . بۇ ئىزدىن قازان ، كومزەك قاتارلىق ساپال قوراللار تېپىلدى .

12 . چوداي تېغى كونا شەھرى ئىزى

بۇ ئىز شەرقىي مېرىدىئان "54 ′56 °78 بىلەن شىمالىي پاراللېل "30 ′33 °40 ئارىلىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، خەن ، تاكا سۇلالىلىرى دەۋرىگە خاس ئىزدۇر . جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 500 مېتر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 40 مېتر ، بۇ ئىزنىڭ قىسمەن جايلىرى ئېچىلىپ ئېتىزغا ئايلاندۇرۇلغان ، قۇرۇلۇش ئىزى ئانچە روشەن ئەمەس ، پەقەت سوقما تام ئىزلىرى ۋە ئوچاق ئىزلىرى بىلەن كۆمۈر كۈلىنىڭ ئىزلىرىلا بار . بۇ ئىزدىن تاش ئورغاق ، تاش ساپان ، ياغۇنچاق ۋە نۇرغۇن ساپال قوراللار تېپىلدى .

13 . چوداي تېغى قەلئەسى ئىزى

قەلئە شەرقىي مېرىدىئان "53 ′26 °79 بىلەن ، شىمالىي پاراللېل "30 ′33 °40 ئارىلىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، جەنۇبىي ـ شىمالىي سۇلاللەر دەۋرى تاكا سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ ئىز . بۇ قەلئە تاغ باغرىغا سېلىنغان بولۇپ ، جەنۇب ۋە شىمالدىكى بىر قانچە گۇرۇپپا قۇرۇلۇشتىن تەشكىل تاپقان . جەنۇبىي قىسمىدا ئۇزۇنلۇقى 12 مېتر ، كەڭلىكى تۆت مېتر كېلىدىغان سۇپا ۋە تاغ باغرىنى بويلاپ سېلىنغان ئىمارەتلەرنىڭ قالدۇق تاملىرى بار . سۇپىدىن ئون مېتر يىراقلىقتا ، 2.5×2.5 مېتىرلىق ، ئېگىزلىكى سەككىز مېتر كېلىدىغان كۆزىتىش راۋىقى بار ، شىمالىي تەرىپىدە جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان ، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتر ، كەڭلىكى 0.4 كېلىدىغان مېتر توسما تام بار ، شىمالىي قىسمىدا ئۇزۇنلۇقى 36 مېتر ، ئېگىزلىكى 2—3 مېتر كېلىدىغان تاغ ئۈستىگە سوزۇلغان قورشاۋ تام بار ، قورشاۋ تامنىڭ شەرقىي قىسمىدا بىر كۆزىتىش راۋىقىنىڭ ئىزى بار ، غەربىي شىمال بۇرجىكىدە 1.5×1.5 مېتر كېلىدىغان بىر بۆلەك كېسەك تام بار .

بۇ ئىزدىن يىپەك پارچىلىرى ، قىل ئاغامچا ،كىگىز پارچىلىرى ، ئىگىرىلگەن پاختا يىپ ، رەخت پارچىلىرى ۋە قىسمەن ساپال پارچىلىرى تېپىلدى .

14 . مازار ئېقىن تاش دۆۋە قەبرىلىرى

قەبرىلەر شەرقىي مېرىدىئان "35 ′07 °79 بىلەن شىمالىي پاراللېل "50 ′28 °41 ئارىلىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، يۇمەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ ئىزدۇر . قەبرىلەر تەخمىنەن 1200 كۋادرات مېتر دائىرىنى ئىگىلىگەن . جەمئىي ئون نەچچە قەبرە ھالقىسىمان تارقالغان . قەبرە ئۈستىدىكى تاشلار ئۆلچەمسىز ، كۆپىنچىسى يېشىل ۋە بېغىرەڭ تاش . قەبرە دۆۋىلىرىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش ئەمەس . چوڭلىرىنىڭ دىئا ـ

مېترى يەتتە مېتر ، كىچىكلىرىنىڭ 2.5 مېترلا كېلىدۇ .

15 . قورام — دۆنە مەنزىرە رايونى

قورام — تېرەك ئاۋات تاغ كەنتىنىڭ تەخمىنەن ئون كىلومېتر غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئىككى تەرىپىدە ئېگىز تاغلار ، ئوتتۇرىسىدا سۇزۇك بۇلاق بار . قورام تاشلار ئارىسىدىن ئۇخچۇپ چىققان بۇلاق سۇلىرى بىر شاقىراتمىنى ھاسىل قىلغان . بۇلاق سۇلىرى يېنىدا تەخمىنەن 800 يىل بولغان بىر تۈپ قېرى سۆگەت بار .

دۆنە بىلەن قورامنىڭ ئارىسى تۆت كىلومېتر كېلىدۇ . دۆنىدە 15 مو باغ بار . باغ ئىچىدىمۇ تەخمىنەن 800 يىل بولغان بىر تۈپ قەدىمكى سۆگەت بار . ئۇ ، تەخمىنەن 1.5 مو يەرنى ئىگىلىگەن . سۆگەتنىڭ شاخلىرى ئاجايىپ ئۆسكەن . سۆگەت ئەتراپىدا چىملىق بار ، بۇلاق سۇلىرى يىل بويى ئۇرغۇپ ئېقىپ تۇرىدۇ .

قورام-دۆنە مەنزىرە رايونىنىڭ ھاۋاسى سالقىن ، مەنزىرىسى گۈزەل بولۇپ ، بۇ يەردە جەرەن ، توشقان قاتارلىقلار ياشايدۇ ، بەزىدە قىرغاۋۇلمۇ ئۇچراپ قالىدۇ . بۇ جاي كەلپىن ناھىيىسىدىكى مەنزىرە راۋۇنىدۇر .

V باب

خەلق قوشاقلىرى ، رىۋايەتلەر

§ 1 . خەلق قوشاقلىرى

كەلپىن ناھىيىسىدە خەلق قوشاقلىرى ناھايىتى كۆپ . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى توپلاش ، رەتلەش ئارقىلىق « ئايۇپ سامساق قوشاقلىرىدىن تاللانما » قاتارلىقلارنى نەشر قىلدۇردى . كەلپىندە مەشھۇر ئۇيغۇر خەلق قوشاقچىلىرىدىن ئايۇپ سامساق ، يۈسۈپ ئاخۇن قاتارلىقلار ئۆتكەن . زور كۆپ سانلىكى خەلق قوشاقلىرى روشەن مىللىي تۇس ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىككە ، كۆچلۈك دەۋر پۇرىقىغا ئىگە . خەلق قوشاقچىلىرى ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا ئاساسەن ، ئۆزلىرى تۇرۇپ ، ئۆزلىرى ئېيتىدۇ . ئۇلار قوشاقلىرىدا يا بەختلىك تۇرمۇشنى مەدھىيىلەيدۇ ، يا رەزىللىكنى سۆكىدۇ ؛ يا ياخشى ئادەم ، ياخشى ئىشلارنى مەدھىيىلەيدۇ ۋەھاكازا . خەلق قوشاقلىرى ناخشىچىلار ئارقىلىق خەلق ئارىسىغا كەڭ تۇردە تارقىلىدۇ .

قوشۇمچە : كەلپىن خەلق قوشاقلىرىدىن تاللانما

گۈزەل كەلپىن

ئالتە شەھەرگە داڭ كەتكەن ،
كەلپىننىڭ ئۆرۈكى بار .
بۇلاق سۈيى شەربەتلىك ،
تەنگە راھەت بېغىشلار .

كۆجۇم - كۆجۇم مەھەللە ، ئادەملىرى ئۇم - ئىناق. تۆگىلىرى شۇنچە كۆپ ، بوزناپ تۇرار بوتىلاق.

چېۋەر ، ئىشچان ، ئەقىللىق ، كەلپىنىڭ ئادەملىرى.

مەدەن - بايلىققا تولغان ، كەلپىنىڭ تاغ - باغلىرى. نىقرات:

ئەي كەلپىنم ، جان كەلپىنم. ئانا يۇرتۇم ، پەخرىم يۇرتۇم ، گۈزەل كەلپىنم.

ئازادلىق

كېچە - كۈندۈز ئىشلىگەن ، كۆيۈك ناننى چىشلىگەن ، كۈن نۇرىنى كۆرمىگەن ، كەمبەغەلگە ئازادلىق.

پومپىشچىككە قۇل بولۇپ ، دەرت ئىچىدە خۇن بولۇپ ، ھايۋان كەبى ئىشلىگەن ، كەمبەغەلگە ئازادلىق.

ئالۋاڭ كەلسە ھەم بەرگەن ، پاراق چۈشسە ھەم بەرگەن ، پومپىشچىكنى سەمرىتكەن ، كەمبەغەلگە ئازادلىق.

دەرت ئىچىدە قاخشىغان ، بەگ - خوجامغا يالۋۇرغان ، قان - ياش تۆكۈپ يىغلىغان ، كەمبەغەلگە ئازادلىق.

قارا تۇمان پەردىدە ، پومپىشچىكنىڭ دەردىدە ، ھېچبىر راھەت كۆرمىگەن ، كەمبەغەلگە ئازادلىق.

بەختسىزمۇ ئىچىلدى ، تاڭنىڭ نۇرى چېچىلدى ، ماۋجۇشمىز ئەپكەلدى ، ئۆلكىمىزگە ئازادلىق.

ۋەتەنگە مەدھىيە

بىزنىڭ ۋەتەن گۈل بولدى ، ئاشلىقلىرى مول بولدى. قىزىل بايراق ئاستىدا ، راسا ياخشى توي بولدى.

ۋەتىنىمنىڭ باغلىرى ، بايلىق بېرەر تاغلىرى.

ئالتۇن ، كۈمۈش ، نېفتتى ، كۆپ بېرىدۇ كانلىرى.

ۋەتەن بىزنىڭ بەختىمىز ، ئازادلىققا كەپتىمىز. ھۆر ۋەتەننى گۈللەشكە ، ئەر - ئاياللار سەپتە بىز.

ئالغا چامدايمىز

باستۇق مانا قەدەمنى ،
سوتسيالىزم يولىدا .
ئەمدى ھوقۇق تىزگىنى ،
ئەمگەكچىنىڭ قولىدا .

ئۇ تاكچىدا پاختا بار ،
بۇ تاكچىدا پاختا بار .
سوتسيالىزم دەۋرىدە ،
ئەمگەكچىنىڭ بەختى بار .

ئاق چېچەكمۇ - ئاق چېچەك ،
بېغىمدىكى ئاق چېچەك .
نۇر چاچماقتا ئالدىمدا ،
شۇنداق نۇرلۇق كېلەچەك .

كەلپىنىڭ يولى تاشلىق ،
ئىككى يولى دۆڭ - قاشلىق .

سوتسيالىزم دەۋرىدە ،
گۈلدەك ئۆتىدۇ ياشلىق .

مول بولدى يەي - مول بولدى ،
ھوسۇلىمىز مول بولدى .
سوتسيالىزم قۇرۇلۇپ ،
تۇرمۇشىمىز گۈل بولدى .

كەلپىن خەلقى خوپ تارتقان ،
قاششاقلىقنىڭ دەردىنى .
سوتسيالىزم قۇرۇلۇپ ،
چاقتۇق بەخت قەنتىنى .

قەلبىمىزدە خۇشاللىق ،
ئىشلەپ زادى ھارمايمىز .
سوتسيالىزم دەۋرىدە ،
ئالغا قاراپ چامدايمىز .

كەلپىن ياخشى

ئەجەپ ياخشى كەلپىنم ،
يىمىش پۇرايدۇ باغلىرى .
بايلىق-مەدەنگە تولغان ،
ئەتراپتىكى تاغلىرى .

ئېرىق سۇيى ئۆيناقلاپ ،
ئىشىك ئالدىدا ئاقىدۇ .
ھەممە جايى بوستانلىق ،
كۆڭلىمىزگە ياقىدۇ .

ئەتىياز پەسلى گۈل بولۇپ ،
باغ چېچەككە تولىدۇ .

يەر تېرىغان دېھقانلار ،
خۇشاللىقتا چۆمىدۇ .

ئەجەپ ياخشى كەلپىنم ،
ئادەملىرى يارىملىق .
ھەممىسى ئىشتا پىلانچى ،
قىلمايدىكەن قارىملىق .

پاكىز يۇرتۇم كەلپىنم ،
چۆرى ، پاشا كۆرۈنمەس .
بۇرگە ئاپەت يوقىدى ،
چاشقانلارمۇ كۆرۈنمەس .

ئەجەپ ياخشى كەلپىنم ،
ئۆي ، كەنتلەر تۇتاشقان .
ھەممە بىردەك ئىشلەيدۇ ،
ئىش ئەمگەكتە چىنقىقان .

ئەجەپ ياخشى كەلپىنم ،
ئىتىزلىرى تۇپمۇ - تۇز .
ئوت كەم چىقار ئىتىزغا ،
گۆھەر كەبى ئەكمۇ ئۇز .

كەلپىن خەلقى غەيرەتلىك ،
چۆلنى بوستان قىلدۇ .

ساينى تۇزلەپ ئىتىز قىپ ،
ھوسۇلنى كۆپ ئالدۇ .

ئىككى ئادەمنىڭ ئىشنى ،
بىرلا ئادەم قىلدۇ .
بىر ئىتىزدىن ھەر قاچان ،
ئىككى ھوسۇل ئالدۇ .

ئەجەپ ياخشى كەلپىنم ،
كىشىنىڭ زوقى كېلدۇ .
كەلپىن خەلقى تىرىشچ ،
ئاۋات كەلپىن قۇرىدۇ .
گۈزەل كەلپىن قۇرىدۇ .

مامۇتخانغا مەرسىيە

(مامۇتخان گەزلىك يېزىسىدىن بولۇپ . بۇرۇن سۇ بېشىدا بوز يەر ئېچىپ مۇنبەت يەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن . چارچاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئوتتۇرا ياشتا ۋاپات بولغان .)

سەرەم باغدىكى يەرلەر ،
مەخسۇت بەگنىڭ قورۇقى .
سايرىماڭلار بۇلبۇللار ،
بۇ خۇدانىڭ بۇيرۇقى .

مەن سايدىن ئېلىۋالدىم ،
قارا رەڭ بىلەي تاشنى .
مۇقامغا ئېلىۋالدىم ،
مامۇتخان قارا قاشنى .

كەلپىنلىكنىڭ تۆگىسى ،
كارۋان ئارا قاتاردا .
مامۇتخان ئۆلۈپ كەتتى ،
ناماز خۇپتەن ياتاردا .

مەخسۇت بەگنىڭ تۆگىسى ،
سايرام تېغىدا يايلايدۇ .

مامۇتخان ئۆلۈپ كەتسە ،
قانداق يۇرەك چىدايدۇ ؟

يېڭى تىككەن كۆچەتنى ،
تۆگە يەپ تۇۋى قالدى .
مامۇتخان ئۆلۈپ كېتىپ ،
بالىسى يېتىم قالدى .

مامۇتخان ئۆلۈپ كەتتى ،
سەۋىر قىلىڭ مەستەمخان .
بىر قاسىم يېتىم قالدى ،
ئوبدان بېقىڭ مەستەمخان .

ئوچاق ئۆچتى - كۈل بولدى ،
يامغۇر چۈشتى - ھۆل بولدى .
مامۇتخاننىڭ خوتۇنى ،
ئوتتۇز بەشتە تۇل بولدى .

ماموتخاننىڭ بېشىغا ،
قەبرە قىلسا بولمامدۇ ؟
خۇدادىن كەلگەن ئىرادە ،
سەۋرە قىلسا بولمامدۇ ؟

قىسلدىن قېيان كەلسە ،
ماللاۋىدىن باش ئاپتۇ .
ماموتخان ئۆلۈپ كەتسە ،
كۆزلىرىگە ياش ئاپتۇ .

مەخسۇت بەگنىڭ ئىشىكىگە ،
نەدىن كەلگەن تاش ئىكەن ؟
توختاش بەگنىڭ كۆزىگە ،
نەدىن كەلگەن ياش ئىكەن ؟

سۆھبەت تامام بولغاندا ،
يېنىپ چىقتىم ھەلقىدىن .
يىغلىمغان كىشى بارمۇ ،
گەزلىك ، پاسۇن خەلقىدىن ؟

قەشقەرگە ماڭار بولۇپ ،
ئوزۇق ياققان مەستەمخان .
ماموتخان ئۆلۈپ قېلىپ ،
يالغۇز قالغان مەستەمخان .

قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن ،
چېكىت گۈللۈك بىر تونىنى .

قايدىن ئىزدەپ تاپارسىز ،
ماموتخان قىزىل گۈلنى .

سامسا قالدى داسخاندا ،
مانتا قالدى قاسقاندا .
ئەجەپمۇ ئۆلۈپ قالدى ،
نوچىلىق ياراشقاندا .

شىشى ماتا توقۇلدى ،
غالتىكىگە تۇرۇلدى .
يىغلىغاندا توختاش بەگ ،
يۇرەك - باغرى ئېزىلدى .

سەرەم باغنى كۆكلەتكەن ،
ماموتخان جىگەرلىكتى .
سۇ بېشىنى كۆكلەتكەن ،
ماموتخان يۇرەكلىكتى .

ئازنا كۈنى جۇمەدىن ،
يېنىپ چىقتىم ھەلقىدىن .
بۇ قوشاق يالغان بولسا ،
سوراپ بېقىڭ خەقلىدىن .

يېزىدا قوش ھەيدىگەن ،
پاسۇن ئازۇ كالسى .
بۇ قوشاقنى يازغۇچى ،
قازاخۇنىڭ بالسى .

ھىدايەت بەگكە مەرسىيە

(ھىدايەت بەگ 30 - يىللىرى ئالەمدىن ئۆتكەن . كەلپىنلىكلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر سوزىگەر ئىدى . ئۇ ، كەلپىندىكى نامراتلارنىڭ بىر يىللىق باج سومىسىنى مۇستەقىل ئۈستىگە ئالغان ھەمدە ھەر بىر ئەر كىشىگە بىر توپ ماتا ، ھەر بىر ئايالغا بىر باش ياغلىقى تارقىتىپ بەرگەن .)

ھىدايەت بەگنىڭ تۆگىسى ،
پارچە تاغدا يايلايدۇ .

ھىدايەت بەگ ئۆلۈپ كەتسە ،
يۇرەك قانداق پايلايدۇ ؟

ھدايەت بېگىم ياش ئىدى ،
يۈرت ئىشدا باش ئىدى .
قازى ھاجىم ئەنسرەپ ،
ئىككى كۆزى ياش ئىدى .

ھدايەت بەگ تەڭگىنى ،
قىزىل تۇلۇمدا جىڭلايدۇ .
ئەتىۋار قىزى مەپىزخان ،
ۋاي ئاتام دەپ يىغلايدۇ .

ھدايەت بەگ ئۆلۈپ كەتتى ،
نوچىلىق ياراشقاندا .
يۈرت ئىچىگە ئوت سېلىپ ،
ھەممە قالدى ئارماندا .

سەۋرى قىلىڭ بەختىخان ،
سەۋرى قىلىڭ توختىخان .
بالىلار يېتىم قالدى ،
ئوبدان بېقىڭ زۇمىخان .

بېخىلغا لەنەت

خامانلارنى سوراپغان ،
دەستىسى يوق گۇرجەكتى .
يۇسۇپ بەگنىڭ چاي ئىچكىنى ،
بايدىن كەلگەن چۆچەكتى .

مىڭ مېلى بار يۇسۇپ بەگ ،
قاينىاق سۇنى داغ ئىچتى .
بىر مېلى يوق نامراتلار ،
قاينىاق سۇنى ياغ ئىچتى .

شەھەرلەردە ئولتۇرۇشلۇق ،
ئىنسسىنىڭ ئېتى ساۋۇتتى .
قاينىاق سۇنى داغ ئىچىپ ،
مېلىنمۇ ئاۋۇتتى .

قەشتا ياغقان قارلاردىن ،
يازدا ياغقان يامغۇر ياخشى .
يۇسۇپ بەگنىڭ يامبۇسىدىن ،
ئىككى باش چامغۇر ياخشى .

ئالدىلىرىغا قارىسام ،
چاقىدىغان مەدەك يوق .
شەرىئەتتىن سوراڭلار ،
بېخىلغا قىز بەرمەك يوق .

بازاردا ئولتۇرۇشلۇق ،
پەرەڭ يا ئۇرۇس ئەمەس .
بېخىل بىلەن ئولتۇرۇپ ،
تائام يېمەك دۇرۇس ئەمەس .

قۇربان ھېيت خاتىرىسى

(ئازادلىقتىن ئىلگىرى)

ناھىيىمىز كەلپىنگە ،
بىر قانچىلار باش بولدى .
ھېيت قۇربان كۈنىسى ،
بەكمۇ بەلەن ئاش بولدى .

چاقىرىشتى چوڭلارنى ،
خەتكە بىر - بىرلەپ سېلىپ .
« چوڭلار » گۈشنى يەپ كەتتى ،
ئۇششاقلار قاراپ قېلىپ .

بېگىم تورغاي بېقىپتۇ ،
قەپىزدە سايرىتىپ .
چوڭلار گۈشنى يەپ كەتتى ،
ئۈششاقلارنى قارىتىپ .

كەلسە گۈشلەر ئالدىغا ،
كۆزنى يۇمۇپ ھەدەپ يەر .
بۇگۈن مۇندا ق يېگەن بىلەن ،
ئاخىرەتتە نېمە دەر ؟

گۈشنى توي - توق يېدۇق دەپ ،
ئۆيىگە كىرىپ ئۇخلا .
سۈرۈشتۈرسەك دۇنيادا ،
ھەممىمزلا تەڭ پۇقرا .

قىيانمۇ ئۇلۇغ كەلسە ،
ئاتلىقلار ئۆتەلمەيدۇ .
چوڭلار مۇنداق قىلماڭلار ،
خۇدايىم كۆتەرمەيدۇ .

بۇ زامان شۇنداق زامان ،
گۈشنى چوڭلار يەيدىغان .

چوڭلار مۇنداق قىلماڭلار ،
ئاخىر ھالىڭلار يامان .

چوڭلار ھە دەپ گۈش يېسە ،
ئۈششاقلار قاراپ قالدۇق .
ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي ،
بۇ قوشاققمۇ ئالدۇق .

بۇلتۇر مۇشۇ كەم بىلەن
ئۆرۈكمۇ سۇزۇلۇپتىكەن .
« ئىنساپ » دېگەن بولمىسا ،
بۇ كەلپىن بۇزۇلۇپتىكەن .

پۇقرالارنى يامان دەپ ،
ئامبىلىڭغا دېسەڭچۇ .
قارىتىپ گۈش يېگۈچە ،
ئىت تېزىكى يېسەڭچۇ .

تۇرداخۇنمۇ ياش تۇرۇپ ،
ھاسا ، تاياق تايىنىدى .
بۇ قوشاقنى بوش كۆرمەڭ ،
ئەمدى قوشاق ئايىنىدى .

قىمارۋازغا

ھەي قىمارۋاز - قىمارۋاز ،
قىمارنىمۇ ئويىنايسەن .
پۇل مېلىڭدىن ئايرىلىپ ،
كىشىنىڭ قولىغا قارايسەن .

بىر باھالىق ماللارنى ،
ئون باھاغا ئالسەن .
ئەسلى - ۋەسلىڭدىن ئايرىلىپ ،
ئىتنىڭ كۈنىگە قالسەن .

ئوبدان بىلگىن قىمارۋاز ،
يېڭى ھۆكۈمىتىمز بەكمۇ ساز .

ئەمدى قىمار ئويىنساڭ ،
پەنتىڭنى يەيسەن قىمارۋاز .

قىمارۋازنىڭ ئۆيىدە ،
قوساق ئاچ ھەم بىر نان يوق .
قىمارۋاز ئۆلۈپ كەتسە ،
ئاخىرەتتە ئىمان يوق .

ئۇتتۇرغانلار يىغلايدۇ ،
ياشلىرى تارام - تارام .
ئۇتۇۋېلىپ يېگەن پۇلۇڭ ،
ئىتنىڭ گۆشىدىن ھارام .

بەگگىلەرگە لەنەت

تىزا-پۇلنى خەجلەيلى ،
خەجلىمەيلى تەگگىنى .
ئارىمزدىن قوغلايلى ،
نەشە چەككەن بەگگىنى .

نەشنى چېكىۋېلىپ ،
بۇزۇۋاپتۇ رەگگىنى .

ھېچكىمۇ ياراتمايدۇ ،
پەيلى ھورۇن بەگگىنى .

مەينەت نەشنى چەكتىم دەپ ،
پاتقاق لايغا پاتماگلار .
نەشە خورنى خالايىق ،
ئاراگلارغا قاتماگلار .

بېغىمدىكى قىزىلگۇل

بېغىمدىكى قىزىلگۇل ،
كۆزىنگۈل يېغىنى يەيدۇ .
بىر كېلىپ كۆرۈپ كەتكىن ،
يارىگۇل سېنى چىللايدۇ .

قىزىلگۇل ئالا بولدى ،
تەخىر قىلساگۇل پىشدۇ .

ئالدىراپ ئۇزمە ئۇنى ،
پىشىپ قولۇڭغا چۈشىدۇ .

قىزىلاڭنىگۇل تۇڭدە ،
مۇڭدىشايلى كەل يايرىم .
قىزىلگۇل گۈڭاھ بولسۇن ،
سىرداشايلى كەل يايرىم .

نەدىسەن

ئاھ ، نىگارىم نەدىسەن ،
قاراپ كۆزۈم تېشىلدى .
باغ ئىچىدە يۈرۈپسەن ،
تەشنالىقىم بېسىلدى .

ئاھ ، نىگارىم ئېيت ماڭا ،
قاي يول بىلەن كۆرۈشەي .

بال ھەرىسگە ئۇزگىرىپ ،
چېچەكلەردىن ئىزدىنەي .

ئاھ ، نىگارىم نەدىسەن ،
ئىنتىزار بولدۇم ساڭا .
قوش مېغىزنى ساقلىدىم ،
قولۇڭنى ئۇزات ماڭا .

بۇلاق بېشىدا بىر قىز

بۇلاق بېشىدا چىمەن ،
زەپ ئوخشاپتۇ چىرايلىق .
قوي سۈغارغىلى بارسام ،
ئاڭلاندى مۇڭ يېقىملىق .

ئوخچۇپ ئاققان زىلال سۇ .
قىز كۆيگە جور بوپتۇ .

يۈرەكنى تۆتۈپ باقسام ،
قىز يېنىغا بېرىۋاپتۇ .

بۇلاق بېشىدا بىر قىز ،
ناخشا ئېيتار يېقىملىق .
ئاڭا تەشنا يۈرەكمۇ
تىترىمەكتە رېتىملىق .

چېچەكلەپ مېۋە بەرسە

سولغان چېچەك ھېچقاچان ،
ئىسسىق چىراي كۆرۈنمەس .
رەڭگىدىن كەتكەن ھامان ،
ئەتىۋارى بىلىنمەس .

يىگىت بولسا جىك بولسۇن ،
ساختىپەز يىگىت ئەمەس .
ساداقىتى بولمىسا ،
قىز قەلبىگە كىرەلمەس .

ئۆلەن

ھاي ـ ھاي ئۆلەن ، ھاي ئۆلەن ، گۈل قايدا بار ، يار ـ يار ،
بىر ياخشىغا بىر يامان ، ھەر جايدا بار ، يار ـ يار .
ھاي ـ ھاي ئۆلەن ، ھاي ئۆلەن ، بارمۇ ھايات ، يار ـ يار ،
قارچۇغدەك بويلىرىڭغا بولدۇم سەييات ، يار ـ يار .

ھاي ـ ھاي ئۆلەن ، ھاي ئۆلەن ، مەن نەقلاي ، يار ـ يار ،
خەنجەر ئېلىپ يۈرەكنى پارە قىلاي ، يار ـ يار .
ھاي ـ ھاي ئۆلەن ، ھاي ئۆلەن ، قار كېلىدۇ ، يار ـ يار ،
بەرگى خازان تونىنى كىيىپ ، يار كېلىدۇ ، يار ـ يار .

بەرگى خازان تونىنىڭ بەرگى تولا ، يار ـ يار ،
ئۆيلەنمىگەن يىگىتنىڭ دەردى تولا ، يار ـ يار .
ئەگىم ـ ئەگىم يوللاردىن ئىز كېلىدۇ ، يار ـ يار ،
كىمخاپ تونىنى پۈركىنىپ ، قىز كېلىدۇ ، يار ـ يار .

قىزىل ـ قىزىل پىيازنىڭ پوستى تولا ، يار ـ يار ،
ئۆيلەنمىگەن يىگىتنىڭ دوستى تولا ، يار ـ يار .
قارا ـ قارا قاغىلار خاماندىدۇر ، يار ـ يار ،
ئۆيلەنمىگەن يىگىتلەر ئارمانىدىدۇر ، يار ـ يار .

§ 2 . رىۋايەتلەر

كەلپىن ناھىيسىدە خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتلەر - چۆچەكلەر ناھايىتى كۆپ . يەر ناملىرى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ، شەخسلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ، جەڭلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەر ۋەھ كازالار بار . نۇرغۇن رىۋايەت - چۆچەكلەردىكى ۋەقەلىك مۇرەككەپ ، ئەگرى - توقاي بولۇپ ، مەزمۇنى ساغلام ، كۆپىنچىسى كىشىلەرنى ئاقكۆڭۈل بولۇپ ، يامانلىق قىلماسلىققا ، ئىناق بىرگە ياشاشقا ، ئورتاق ھالدا بەختلىك تۇرمۇش يارىتىشقا دەۋەت قىلىدۇ . نۇرغۇنلىرى خەلق ئارىسىدىكى سەنئەت ماھارىتىگە ئىگە كىشىلەر تەرىپىدىن سۆزلەش ، ناخشا قىلىپ ئېيتىش شەكلى ئارقىلىق كەڭ تارقالغان . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق ئارىسىدىكى ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى پازىل مۇھەممەت ، سالى ئىبراھىم ، ئابدۇ ساتتار ھامىدىن قاتارلىق كىشىلەر تەرىپىدىن توپلىنىپ رەتلىنىش ئارقىلىق « پاراسەتلىك ئۆچكە » ، « ئىككى تال قىزىل گۈل » ، « پاراسەتلىك ياش » ، « ئىسكەندەر ھەققۇلى چاقچاقلىرى » ، « ئىبراھىم سايىت چاقچاقلىرى » قاتارلىقلار نەشر قىلىندى .

كەلپىن نامىنىڭ كېلىش مەنبەسى

(1)

ناھايىتى قەدىم زاماندا كەلپىن ئادەم ئاياق باسمىغان قېلىن جاڭگال ئىكەن . ھەر خىل ياۋايى ھايۋانلار خالىغانچە كېزىپ يۈرۈيدىكەن ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاتۇشتىن كەلگەن يەتتە ئوۋچى كەلپىن تاغلىرىدا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرۈپ ، بۇلاق بېشىغا (سۇ بېشىغا) كېلىپ قاپتۇ ۋە سۇنى بويلاپ مېڭىپ ئورمان ئىچىگە كىرىپ قاپتۇ ، ئۇلار بۇ يەردە بۇلاق سۈيىنىڭ مول ، ئورمانىنىڭ قويۇق ، ئوۋلايدىغان نەرسىلەرنىڭ بەكمۇ كۆپ ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قېلىشنى لايىق كۆرۈپتۇ - دە ، كەپە كولاپ ماكانلىشىپ قاپتۇ ، كەپە دېگەن سۆز تەدرىجىي ئۆزگىرىپ ھازىرقى كۈندە « كەلپىن » دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ .

(2)

قەدىمكى زاماندا پادىشاھلار گەپ ئاڭلىمىغان ، چىشىغا تەگكەنلەرگە بىر خىل نام قويۇپ قويىدىكەن ، بىر پادىشاھ كەلپىنگە سىلىق چېچىپ زۇلۇم سالغاندا ، نامرات كەلپىنلىكلەر قارشى چىققان ئىكەن ، شۇڭا پادىشاھ كەلپىنلىكلەرنى چاتاقچى دەپ بۇ يۇرتنىڭ سىرت بىلەن ئالاقە قىلىشنى توسۇپتۇ ، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر بۇ يۇرتقا « كەلبىن » دېگەن نامنى قويۇپ قويۇپتۇ ،(« كەلبىن » پادىشاھ ياقتۇرمايدىغان خەلق دېگەن بولىدۇ ، دېگەن ئىزاھاتنى بەرگۈچى بار) ، شۇنىڭدىن كېيىن « كەلبىن » دېگەن بۇ سۆز تەدـ

رىجىي ئۆزگىرىپ بۇگۈنكى كۈندە «كەلپىن» دەپ ئېيتىلىدىغان بوپتۇ.

(3)

قەدىمكى زاماندا توخرىلاردا 12 قەبىلە بولۇپ، شۇلارنىڭ ئىچىدە كالىغا ئېتىقات قىلىدىغان بىر قەبىلە بار ئىكەن. ئۇ قەبىلە غەربكە كۆچكەندە مۇشۇ يۇرتقا ئورۇنلاشقانلىقى ئۈچۈن بۇ يەر «كالاپان» دەپ ئاتىلىپتىكەن، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا پان — سۆز ياسىغۇچى بولۇپ، قىلغۇچى، ئەتكۈچى، چى دېگەن مەنالارنى بېرىدىكەن. شۇڭا «كالاپان» دېگەن قەبىلىنىڭ نامى تەدرىجىي ئۆزگىرىپ، بۇگۈنكى كۈندە كەلپىن بولۇپ قالغان ئىكەن.

چىم - چىم ئوغۇل

رىۋايەت قىلىنشىچە، ناھايىتى قەدىم زاماندا، ئەلمساق باشلىنىپ، خېلى ۋاقىت ئۆتكەن چاغدا، كەلپىن تاغلىق ۋە قېلىن جاڭگاللىق ئىكەن. بۇ يەردە يۇلغۇن، توغراق، شىلۋى، كۆرۈك شۇنداق قويۇق، شۇنداق يوغان ئۆسكەنكى، يەر يۈزىگە يىل بويى كۈن نۇرى چۈشمەيدىكەن. جاڭگاللىقتا ئالەمدىكى ھايۋانلارنىڭ نۇرغۇنلىرى بەھۈزۇر قېيغىتىپ يۇرۇيدىكەن، ئۇچار قۇشلار ئەركىن پەرۋاز قىلىشىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تاش چوماق دېگەن بىر ئوۋچى پەيدا بوپتۇ، ئۇنىڭ شىلۋىدىن ياسىۋالغان بىر چومىقى بولۇپ، ھەر قانداق ھايۋاننى شۇ چومىقى بىلەن ئوۋلىيالايدىكەن. بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ئۇنىڭ ماھارىتىگە قايىل بولۇپ، ئۇنىڭ ئوۋ ئوۋلىشىغا رۇخسەت قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ جاڭگاللىقتا كەپە ياساپ، ئۆي راسلاپ كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ، كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. ئۇ، ئوۋلىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئورمان سىرتىدىكى يەرلىك خەلقلەرگە ئۇلەشتۇرۇپ بەرگەچكە، خەلقنىڭ ئۇنىڭغا قايىللىقى، ھۆرمىتى ئېشىپ، ئۇنى ئۆيلىنىشكە دەۋەت قىلىپتۇ.

ۋاقىت ناھايىتى تېز ئۆتۈپتۇ، تاش چوماق ئۆيلىنىپ، ئايالى بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ، بۇ ئوغۇلنى ئىنتايىن ئەركە بېقىپتۇ، ئۇنىڭغا توپا - چاڭ قوندۇرماي، ھەر نېمە تەلەپ قىلسا رايىنى يانداۋرماي پەپلەپ بالاغەتكە يەتكۈزۈپتۇ، ئوغلىغا ئوۋچىلىق ھۈنىرىنى ئۆگىتىشنى ئېيتسا، ئوغلى ئۆگەنگىلى ئۇنىماپتۇ، ياۋا گىيا ئۇرۇقلىرىنى، ياۋا ئالما مېۋىلىرىنى تېرىپ يېيىش ئۇسۇلىنى ئېيتسا قۇلاق سالماپتۇ، بالا ئاتا - ئانسىنىڭ گېپىگە قولاق سالمىسمۇ، ئاتا - ئانسى ئۇنى ئەركىلىتىپ، مەيلىگە قويۇپ بېرىپتۇ، ئۇ بالا ئاتا-سىنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىس بولۇش ئورنىغا، تەييارغا ھەييار بولۇپ ئۆگىنىپ قاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى قاتتىق كەلكۈن كېلىپ جاڭگال، سايلاردا ئادەم بويى ئېقىپتۇ، تاش چوماق بىلەن ئايالى ئۇۋغا چىقىپ كەتكەن ئىكەن. ئوغلى بىر دەرەخقە چىقىۋاپتۇ، كەلكۈن بىر-ئىككى كۈن ئېقىپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئەمما تاش چوماق بىلەن ئايالى قايتىپ كەلمەپتۇ، ئوغلىنىڭ قورسىقى ئېچىپ ئۇلارنى كۈتۈپتۇ، ھۈنىرى يوق، ئاتا - ئانسى بېقىپ ئۆگىتىپ قويغان بالا ئامال يوق، ئاتا - ئانسىنى ئىزدەشكە مەجبۇر بولۇپ، دەرەختىن چۈشۈپتۇ - دە، جاڭگال ئارىلاپ مېڭىپتۇ، مېڭىپتۇ، ئاچلىق زوربىدىن يېيىشكە بولمايدىغان نەرسىلەرنى، سۇ ئېقىتىپ كەلگەن نەرسىلەرنى يەپ قويۇپ، قورسىقى ئاغرىپ قالغانلىقتىن،

كېيىن يېيىشكىمۇ پېتىنالماپتۇ ، ئاچ قورساق كۈن چىقىشقا قاراپ كېتىپ بارسا بىر تاغ كۆرۈنۈپتۇ ، بالا تاغ ئۈستىگە چىقىپ ، ئۆزى كەلگەن جاڭگال تەرەپكە قاراپ ئاتا - ئانىسىنى چاقىرىپ توۋلاپتۇ ، قاراپتۇ ، يىغلاپتۇ ، ۋارقىراپتۇ ، ئاخىر ئاۋازى پۈتۈپتۇ ، كۆزىنىڭ يېشى قۇرۇپتۇ ، كۆزى تېلىپ چىملدايدىغان بولۇپ قاپتۇ . شۇ ۋارقىرىغانچە تاغدىن چۈشمەپتۇ ، ئاتىسىنىڭ ھۈنىرىنى ئۆگىنىۋالمىغاچقا ، ئاچلىق دەستىدە دەرماندىن كېتىپتۇ ، شۇ چاغدا بىر پەرىشتە كېلىپ ، بالىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ : « ئىسمىڭىز چىم - چىم ئوغۇل بولسۇن ، يۇرتىڭىز كەپە بولسۇن ، جىسمىڭىز مۈشۈ تاغدا تاشقا ئايلانسۇن ،ئاتا - ئانىسىغا ۋارىسلىق قىلمىغانلار سىزدىن ئىبرەت ئېلىپ ، كېچىكىدىن تارتىپ ، چېۋەر ، چېچەن ، ھۈنەرۋەن ، ئەقىللىق بولسۇن ، ئامىن » دەپتۇ - دە ، كۆزدىن غايىپ بوپتۇ . پەرىشتىنىڭ دۇئاسى تامام بولۇش بىلەنلا ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى ئىجابەت بوپتۇ . « چىم - چىم ئوغۇل » شۇ سائەتتىن باشلاپ تاشقا ئايلانغان جىسمىنى « چىم - چىم ئوغۇل » دەپ ئاتىشىدۇ . بۇ تاشقا ئايلانغان « چىم - چىم ئوغۇل » نى (بەزىلەر « چىم - چىم ئوغلام » دەيدۇ) كەلپىنىڭ قايسى يېزىسىدىكىلەر بولسۇن ، يىراقتىن كۆرۈپ تۇرالايدۇ . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، چىم - چىم ئوغۇل ھېلىمۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ ، ئاتا - ئانىسىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش ئۈچۈن ، كېچە - كۈندۈز كىرپىك قاقماي تىك تۇرۇپ ، كۆزىنى چىملدىتىپ ئۇلارنى ئىزدەپ تۇرارمىش .

ئايۇپنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشى

قەدىمكى زامانىدا ئاقسۇ كونىشەھەرلىك ئايۇپ پېقىر دېگەن بىر كىشى ئۇچ ئوغلىنى باشلاپ كەلپىن تومۇرىق كونا شەھىرىگە ئىلىم تەھسىل قىلغىلى مېڭىپتۇ . يولدا تىك يارغا ۋە ئۇنىڭ ئاستىدىكى ئەزىم دەريا ئاغا دۇچ كەپتۇ . ئايۇپ پېقىر قاتارلىقلار بىلىم ئىگىلەش يولىدا ھەر قانداق قىيىنچىلىققا پەرۋا قىلماي ، تىك يار ۋە ئەزىم دەريادىن ئۆتۈپ ، ئاخىرى تومۇرىق كونا شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ . ئايۇپ پېقىر تومۇرىق كونا شەھىرىدە بىر قانچە يىل ئوقۇپ كاتتا موللا بوپتۇ ، كېيىن كەلپىندە قازا قىپتۇ . ئۇنىڭ تۇپراق بېشى ھېلىمۇ تومۇرىق كونا شەھىرى يېنىدىكى مازاردا ئىمىش .

توققۇز گۈمبەز

قەدىمكى زامانىدا سامانىلار دۆلىتىدىن ئابدۇل پەتتا سامانى دېگەن كىشى لەشكەر تارتىپ كەلپىنگە كىرىپتۇ . ئۇلار كەلپىندە يەرلىك مىللەتلەر بىلەن ئۇرۇش قىپتۇ . ئۇرۇشتا ئابدۇل پەتتا سامانى باشلىق توققۇز لەشكەر بېشى قازا قىپتۇ . ئۇلار يۇرچى يېزىسىنىڭ ھازىرقى خانىقاسى ئالدىدىكى مازارغا دەپىن قىلىنىپتۇ . ئۇنىڭ لەشكەرلىرى كېيىن ئۇرۇشتا غەلبە قىلغاندىن كېيىن ، كەلپىن توقايىدىن لاي توشۇپ توققۇز لەشكەر بېشىنىڭ دەرىجىسى بويىچە توققۇز گۈمبەز ياساپتۇ (توققۇز گۈمبەز كېيىن چېقىۋېتىلگەن) .

یگرمه برنجی قسم

یه‌رلك شیۆه . ماقال ـ ته‌مسلله‌ر

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم

يەرلىك شېۋە . ماقال ـ تەمسىلەر

I باب

يەرلىك شېۋە

§ 1 . تۈرى

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا كەلپىن شېۋىسى ئالاهىده شېۋە بولۇپ ، ئۇ هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن دىئالېكتىغا پېئىللارنىڭ كەلگۈسى زامان ۋاستىلىك بايان رايى ۋە پۇتمىگەن سۈپەتداش قاتارلىق مۇهىم ئالاهىدىلىكلىرى جەهەتتىن ئوخشاپ كېتىدۇ . لېكىن خوتەن دىئالېكتى بىلەن يەنىلا پەرقلىق جايلىرى بار . مەسىلەن :

فونېتىكا جەهەتتە :

كەلپىن شېۋىسىدە	خوتەن دىئالېكتىدا	ئەدەبىي تىلدا
نەشۇۋت	نەشپۇت	نەشپۇت
ئەشكى	ئەچكۇ	ئۆچكە

لېكسىكا جەهەتتە :

كەلپىن شېۋىسىدە	خوتەن دىئالېكتىكىدا	ئەدەبىي تىلدا
گۇلدۇرمە	ئازما	كىچىك شاقىراتما
چاپتى	كاكچا	كاكچانان

گراماتىكا جەهەتتە :

كەلپىن شېۋىسىدە	خوتەن دىئالېكتىدا	ئەدەبىي تىلدا
يەپ تۇرىتۇ	يەپ تۇيىتۇ	يەپ تۇرىدۇ
ئوخۇپ تۇرىتۇ	ئوقۇپ تۇيىتۇ	ئوقۇپ تۇرىدۇ

كەلپىن ناهىيىسى مەمۇرىي جەهەتتىن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قارايدۇ ، لېكىن كەلپىن شېۋىسى ئاقسۇ شېۋىسىدىن ئالاهىده پەرقلىنىدۇ . كەلپىن شېۋىسىدە گراماتىكىلىق باغلىنىش داۋامىدا «ل ، ر ، ن» تاۋۇشلىرى

نىڭ بەزەن چۈشۈرۈپ ئېيتىلىشىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە :
بو(ل)مايتقان ئىشنى قىپ يۈرسەڭلە(ر) بو(ل)مايتۇ .
ئەدەبىي تىلدا :
بولمايدىغان ئىشنى قىلىپ يۈرسەڭلار بولمايدۇ .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئەگۇ ئەكۈنى جاڭداپ قېپتىكەن .
ئەدەبىي تىلدا :
ئاۋۇ ئاۋۇكۈنى زۇكامداپ قاپتىكەن .
كەلپىن شېۋىسىدە :
هاگامباشلان ئېيتماممز .
ئەدەبىي تىلدا :
هاي ـ هاي ئۆلەن ئېيتمامدىمز .
كەلپىن شېۋىسىدە :
قىيخى نەزىر .
ئەدەبىي تىلدا :
قىرقى نەزىر .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئىگونى قىشقىرتتىم .
ئەدەبىي تىلدا :
ئاۋۇنى چاقىراتتىم .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئەڭگىزىڭىز ئېشىپ كېتىپتۇ ، ئەڭلىڭىزنى كېيىۋېلىڭ .
ئەدەبىي تىلدا :
سوغۇقىڭىز ئېشىپ كېتىپتۇ ، كېيىمڭىزنى كېيىۋېلىڭ .
كەلپىن شېۋىسىدە :
كەپشىلىرىڭلىنى تاپسىدا قويىاڭلا(ر)
ئەدەبىي تىلدا :
كەشلىرىڭلارنى پەگادا قويۇپ قويۇڭلار .
كەلپىن شېۋىسىدە :
بارىتمېغۇ ~ بارېتمېغۇ
ئەدەبىي تىلدا :
بارمەنغۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە :
ئاپاش ، ئاپاش ، نېم بولداڭ .
ئەدەبىي تىلدا :
ئوغلۇم ، قوزام نېمە بولدۇڭ .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئاچاكامنى كۆرىتمە(ن)
ئەدەبىي تىلدا :
ئاچامنى كۆرىمەن .
كەلپىن گەزلىك يېزىسى شېۋىسىدە :
تامغا چىقۇدىم .
ئەدەبىي تىلدا :
ئۆگزىگە چىقۇدىم .
كەلپىن شېۋىسىدە :
دۆلگىدە سۇ ۋامكە(ن)
شاقراتمدا سۇ بارمكەن .
كەلپىن شېۋىسىدە :
تامنى سۇگامتكە(ن)
ئەدەبىي تىلدا :
تامنى سۇۋامدىكەن .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئىشۇ قۇرۇغدا بېيكە(ن)
ئەدەبىي تىلدا :
ئاشۇ قۇرۇغدا (ئېتىزلىقتا) بار ئىكەن .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئەكىلمنى يۇپ قوي .
ئەدەبىي تىلدا :
كىيىمنى يۇيۇپ قوي .
كەلپىن شېۋىسىدە :
بۇ يىل (بۇ يۇل) بارىتمە(ن) دەيتمە(ن)
ئەدەبىي تىلدا :
بۇ يىل بارىمەن دەيمەن .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئۇگاتمايتقان ئادەمكە(ن)
ئەدەبىي تىلدا :

ئۇياتمايدىغان ئادەم ئىكەن .

كەلپىن شېۋىسىدە :

ئوتانغا ۋا(ر) غان .

ئەدەبىي تىلدا :

ئوتۇنغا بارغان .

كەلپىن شېۋىسىدە :

موگۇندىۋى نېمە .

ئەدەبىي تىلدا :

ماۋۇ بىر نېمە

كەلپىن شېۋىسىدە :

ھەنەيۋاقى با(ر) مۇ ؟

ئەدەبىي تىلدا :

گاچا ـ كېكەچ بارمۇ ؟

كەلپىن شېۋىسىدە :

يۇدەكامنىڭ (يونۇس ئاكامنىڭ) ھوشۇ

ئەدەبىي تىلدا :

ھورۇن ، كىلەڭكەي ئادەم .

كەلپىن شېۋىسىدە :

سان تۆپىسىدە

ئەدەبىي تىلدا :

ساندۇق ئۈستىدە

كەلپىن چەت ـ ياقا ، تاغلىق رايونغا جايلاشقان بولۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، باغۋەنچىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى ئاساس قىلىدۇ . چەت جايلار بىلەن باردى ـ كەلدىسى ئاز بولغاچقا ، ئالاھىدە خاسلىققا ئىگە كەلپىن شېۋىسى شەكىللەنگەن . تاغ رايونىدا ئۇيغۇرلار بىلەن قىرغىزلار ئارىلىشىپ ياشايدۇ ، شۇڭا كەلپىن شېۋىسىدە قىرغىز تىلى تەركىبىمۇ ئاز ئەمەس .

كەلپىن ناھىيىسى ئىچىدىكى يېزىلار ھەتتا كەنتلەر بىلەن كەنتلەر ئارىسىدىمۇ شېۋە جەھەتتىن بەزى پەرقلەر بار بولۇپ ، ئۇ ، گراماتىكا ، جۈملە ئىنتوناتسىيىسى جەھەتتە تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىدۇ . يۇرچى يېزىسىغا قاراشلىق ئارايماق كەنتىدە « ئاچاكا » دېسە ، قارا كۆت كەنتىدە « ئاچا » دەيدۇ . گەزلىك يېزىسى ، ئاچال يېزىسى مەلۇم جەھەتلەردىن مەركىزىي دىئالېكت رايونىنىڭ شىمالىي شېۋىلىرىگە يېقىنلاشسا ، يۇرچى يېزىسى جەنۇبىي شېۋىلەرگە يېقىنلىشىدۇ . مەسىلەن : ئۆتۈك ، ئوتۇن سۆزلىرى گەزلىك يېزىسىدا « ئۆتەك » ، « ئوتان » دەپ تەلەپپۇز قىلىنسا ، يۇرچى يېزىسىدا « ئۆتۈك » ، « ئوتۇن » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ . ئەمما يۇرچى يېزىسىدا بولسۇن ياكى گەزلىك يېزىسىدا بولسۇن ، « ئويۇن » ، « قولۇم » ، « كۆزۈم » ، « تويۇپ » ، « كۆرۈپ » سۆزلىرى « ئويان » ، « قولام » ، « كۆزەم » ، « تويام » ، « كۆرەپ » دەپ ئېيتىلىدۇ .

§ 2 . فونېتىكا

1 . ئەدەبىي تىلدىكى بوغۇم ئاخىرىدا كەلگەن سوزۇق تاۋۇش « ئا » ، « ئە » كەلپىن شېۋىسىدە « ئى » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
قامچى	قامچا
پالتى - پالدى	پالتا
مانتى	مانتا
دۇرى	دورا
قۇتى	قۇتا
سومكى	سومكا
ناخشى	ناخشا
تاماكى	تاماكا
قوشنى	قوشنا
يۇندى	يۇندا
ئۇكچى	ئۇرۇقچا
زەمچى	زەمچە
گۇلى	گۇلە

2 . ئۇزۇك تاۋۇش « ر » كەلپىن شېۋىسىدە « ي » غا ئۆزگىرىشىدۇ ياكى چۈشۈپ قالىدۇ

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
بى	بىر
كي	كىر
يىگىيمە	يىگىرمە
تەتۈي	تەتۇر
ئىنتى ، ئىشتى	ئىنتىر
دەييا	دەريا
قىيغاق	قىرغاق
قىيغىز	قىرغىز
كۆ(ر)سەت ، كۆ(ر)سۈت	كۆرسەت
قىيخ	قىرىق
ئۆ(ر)دەك	ئۆردەك
قى	قىر
قىشقىيماق - قىچىيماق	چاقىرماق ، قىچىرماق
ھۈنە(ر)ۈەن	ھۈنەرۋەن
مىدىيلىماق	مىدىرلىماق
ئە(ر)زەن	ئەرزان

سۈپىگە ،سۈپىگى	سۈپۈرگە
يامغۇ(ر)	يامغۇر
ئېغي	ئېغىر
تاگا ، تاۋا(ر)	تاۋار
تاكاچا	تاركوچا
تيماق	تىرناق
تا(ر)خماق	تارقماق

3 . بوغۇم ئاخىرىدىكى « ج » تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە « ژ » ياكى « ش » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
كاشلىق	كاجلىق
خەشلە	خەجلە
بەتخەش	بەتخەج

4 . سۆز بېشى ياكى سۆز ئوتتۇرىسىدا كەلگەن « ۋ » تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە كۆپىنچە « گ » گە ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
جۇگاز	جۇۋاز
ئۇگال	ئۇۋال
جۇگان	جۇۋان
زەدىگال	زەدىۋال
سۇگا	سۇۋا
ھاندۇگا	ئەندۇۋا
يۇگاش(ياگاش)	يۇۋاش
ھايگانچا	ھاۋانچا

5 . كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇش « ئا » تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش « ئە »گە ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ھەسرەش	ھاسراش
ئەدەم	ئادەم
ھەكاۋۇر	ھاكاۋۇر
كەنەى	كاناي
تەمە	تاما
تاختەي	تاختاي
قەخەر	قاھار
ئەمرىكا	ئامېرىكا
سەرەم	سارەم
پەلۋان	پالۋان
ئىزنەك	ئىزناك

6 . كەلپىن شېۋىسىدە بەزى سۆزلەرنىڭ 1 - بوغۇمىدا «ئو ، ئۇ» سوزۇق تاۋۇشلىرى كەلسە ، 2 - ۋە 3 - بوغۇملىرىدىمۇ «ئو ، ئۇ» تاۋۇشلىرى كېلىدۇ . مەسلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
موزۇي	موزاي
نوگوي	نوگاي
ئۇگۇي	ئۆگەي
بۇنۇگۇن	بۈرناكۈن
كۇسۇي	كۆسەي

1 . 7 - بوغۇمى سوزۇق تاۋۇش «ئە» بىلەن كەلگەن كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ 1 - بوغۇمىدىكى «ئە» تاۋۇشى تارىخىي ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن ئەدەبىي تىلدا بەزەن «ئې» غا ئۆزگىرىدۇ ، بەزەن ئەينەن ساقلىنىدۇ . لېكىن كەلپىن شېۋىسىدە بەزەن خەلقارا ترانسكرىپسىيە بەلگىلىرى بويىچە « I » غا ئۆزگىرىدۇ (ھازىرقى يېزىقىمىزدا بۇ تاۋۇشنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە بولمىغاچقا ، باشتىن ئاياغ «ئى» بىلەن ئىپادىلەندى) .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
شىپەرەك	شەپەرەك
كىمە	كېمە
جىسەت	جەسەت
كىچە	كېچە
كىلىن	كېلىن
كىپىنەك	كېپىنەك

جۈملىدىن سوزۇق تاۋۇش «ئە» بىلەن تۇزۇلگەن بىر بوغۇملۇق سۆزلەرنى تۇرلىگەندە ، ئەگەر 1 - بوغۇمى ئوچۇق بوغۇم بولسا ، بۇ يەردىكى سوزۇق تاۋۇش «ئە» ئەدەبىي تىلدا «ئې» غا نۆۋەتلەشسە ، كەلپىن شېۋىسىدە «ئى» غا نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئىپى	ئەپ - ئېپى
كىلىك	كەل - كېلىك
يىتەر	يەت - يېتەر
بىلى	بەل - بېلى

8 . «ر» ، «ۋ» ، «ئا» ، «ئە» ، «ئو» قاتارلىق تاۋۇشلارنىڭ ئارقىسىدىن كەلگەن «پ» تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە «ۋ» غا نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
كىيۋە - كىيۋى	كىرپە
تاۋىلاش	تاپىلاش
تو(ر)ۋاق	تورپاق
سوۋۇن	سوپۇن
كو(ر)ۋە	كۆرپە
ئاۋا(ئاپا)	ئاپا
توۋا	توپا

خەۋرۈك	خەپرۈك
سوۋرا	سۇپرا
قوۋارماق	قوپۇرماق

9 . قىسمەن سۆزلەرنىڭ 1 ـ ياكى 2 ـ بوغۇمدا تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش « ئى » نىڭ ئالدىدا كەلگەن « ھ » تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە « ي » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
شيىت	شېھىت
بيىش	بېھىش
يىساپ	ھېساب
گايى	گاھى
ميمان	مېھمان
جايىل	جاھىل

10 . كەلپىن شېۋىسىدە « ئا » ، « ئە » ، « ئى » بىلەن باشلانغان سۆزلەردە مەزكۇر « ئا » ، « ئە » ، « ئى » نىڭ ئالدىغا « ھ » قوشۇلۇپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ ، شۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن « ب » تاۋۇشى « ۋ » غا نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ھاشىق	ئاشىق
ھاۋلا ـ ھاۋدىللا	ئابدۇللا
ھاۋدال	ئابدال
ھاۋدىراخمان ـ ھاۋدىك	ئابدۇراخمان
ھاۋلىز	ئابلىز
ھاۋساتتا(ر) ـ ھاۋدىساتتا(ر)	ئابدۇساتتار
ھاجايىپ	ئاجايىپ
ھامبال	ئامبال
ھەقىل	ئەقىل
ھەيىپ	ئەيىپ
ھەسىنەك	ئەسىنەك
ھەجەپ	ئەجەپ
ھەمەل	ئەمەل
ھەينەك	ئەينەك
ھەينۇلا	ئەينولا
ھىمارەت	ئىمارەت
ھىلدام	ئىلدام
ھىلان	يىلان
ھىلاخۇن	ئىلاخۇن
ھىز ، ھىزى	ئەزىز
ھەپەندى	ئەپەندى

لېكىن تۆۋەندىكى بىر قىسىم سۆزلەر بۇ قائىدىگە بېقىنمايدۇ . مەسىلەن:

ئاشقا پىچەك	ھەشقىپىچەك

ئەندۇگە	ئەندۇۋا

11 . تاق بوغۇملۇق ۋە كۆپ بوغۇملۇق قسمىدىن سۆزلەردە «ھ» تاۋۇشى ياكى شۇ تاۋۇش كەلگەن بوغۇم چۈشۈپ قالىدۇ ۋە شۇ ئورۇندىكى سوزۇق تاۋۇش سوزۇلما سوزۇق تاۋۇشقا ئايلىنىدۇ (مۇنداق سوزۇلما سوزۇق تاۋۇش « : » بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلىدى) .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
تۆ : مەت	تۆھمەت
ئىمتا : ن	ئىمتىهان
جارا : ئەت	جاراھەت
را : ئەت	راھەت
ما : رەت	ماھارەت
ئۆل	ھۆل
سۆ : بەت	سۆھبەت
رە : بەر	رەھبەر
ئىترام	ئېھتىرام
شە (ھەر) :	شەھەر
سە (ھەر) :	سەھەر

12 . قسمىدىن سۆزلەردە «ئا» ، «ئە» ، «ئو» ، «ئۇ» ، «ئى» قاتارلىق سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىدىغان «ي» تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە چۈشۈپ قالىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
مە : نەت	مەينەت
سا : را	سايرا
قا : رىش ، قا : رىماق	قايرىش ، قايرىماق
قا : سى ، قا : سۇ	قايسى
غە : ۋەت ، غەۋەت	غەيۋەت
بىنتى	بىيت
قۇ : رۇق	قۇيرۇق
ئو : غاق	ئويغاق
قا : چى	قايچا
ئۇ : خى	ئۇيقۇ
چو : لى	چويلا

13 . كەلپىن شېۋىسىدە ئۇزۇق تاۋۇش بىلەن ئاياغلاشقان قسمىدىن سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا سوزۇق تاۋۇش «ئا» ، «ئى» قوشۇلۇپ قالىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
پاكىزا	پاكىز
چاخى	چاق
يىزى	يېزا

14 . كەلپىن شېۋىسىدە بەزى سۆزلەردە ئىككى ئۇزۇق تاۋۇش ئارىسىدا تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش «ئى» قوشۇلۇپ ئېيتىلىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
دەكىلات	دوكلات

ئادىرىس	ئادرىس
سولىقاي	سولخاي
لاۋىزا (لاۋازا)	لاۋزا

15 . كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە سوزۇق تاۋۇش چۈشۈپ قېلىشتىن سىرت ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن بىر بوغۇم پۈتۈنلەي چۈشۈپ قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
دا :	دۇئا
شىك	ئىشىك
كات	كارىۋات
داسقان	داستىخان
قاپ	قاپچۇق
پۇشمان	پۇشايمان
داۋزا	دەرۋازا

16 . لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش « ئۇ » 1 ـ ئوچۇق بوغۇمدا كەلگەندە ، كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە « ئۇ » گە ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
سۇگەت	سۆگەت
سۇڭەك	سۆڭەك
كۇتەك	كۆتەك
بۇرى	بۆرە

17 . لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش « ئۇ » 1 ـ بوغۇمدا كەلگەن كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە « ئو » غا ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
چوگۇن (چوياشمۇ دېيىلىدۇ)	چۆگۈن
گوش	گۆش
گو	گۆر
سوك	سۆك

18 . لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش « ئۇ » كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە « ئۇ » غا ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
يۇگورماق	يۈگۈرمەك
كۇچۇك	كۈچۈك
گۇلقەنت	گۈلقەنت
كۇچۇيۇش	كۈچۈيۈش
كۇنجۇت	كۈنجۈت
تۇنۇك	تۈنۈگۈن

19. كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە ئەدەبىي تىلدىكى « ي » تاۋۇشى « گ » بىلەن تۈگەتىلىشىپ كېلىدۇ . مەسىلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئۇگات	ئۆيات
سۇگدى	سۆيدى

سۆگ	سۆي
هوگلا ، هوگۇل	هويلا

20 . جارانمسز ئۇزۇك تاۋۇش «ق» سۆز ئاخىردا كەلگەندە ، كۆپىنچە جارانلىق ئۇزۇك تاۋۇش «غ» بولۇپ ئېيتىلىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئاچچىغ	ئاچچىق
ئوتاغ	ئوتاق
ئاتاغ	ئاتاق
ئىسسىغ	ئىسسىق
ئىللىغ	ئىللىق
بايلىغ	بايلىق
قانداغ	قانداق
ياماغ	ياماق
چىراغ	چىراق

21 .ئەدەبىي تىلدا سۆز ئاخىردا كەلگەن «ك» تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە «گ» گە ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
تىرىگ	تىرىك
چۈچۈگ	چۈچۈك
يىرىگ	يىرىك
چىرىگ	چىرىك
ئىلىگ	ئىلىك

22 . جارانمسز ئۇزۇك تاۋۇش «ق» قىسمەن سۆزلەردە «خ» غا ئالمىشىدۇ . مەسىلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
تەخسىمات	تەقسىمات
تەخسىم	تەقسىم
قاختى ، قاخماق	قاقتى ، قاقماق
ساخلا	ساقلا
تالغان	تالقان
ياخا	ياقا
مەخسەت	مەقسەت
مخ	مق

23 . ئەدەبىي تىلدىكى «ۋ» تاۋۇشى تىل كەينى سوزۇق تاۋۇشلىرىنىڭ ئالدىدا كەلگەندە ، كەلپىن شېۋىسىدىكى قىسمەن سۆزلەردە «گ» غا ئۆزگىرىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
هاگا	هاۋا

زەدىگال	زەدىۋال
ھەيگان	ئايۋان
ئۇگا	ئۇۋا
زاگال	زاۋال
تاگا (ر) :	تاۋار
زۇگۇلا ، زۇگىلا	زۇۋۇلا
چۇگۇش ، چۇۋۇش	چۇۋۇش
سۇگاش	سۇۋاش
ناگادا	ناۋادا
جۇگا	جۇۋا
جۇگازچى	جۇۋازچى
دۇگات	دۇۋەت
ساگاپ	ساۋاپ
ئۇگاق	ئۇۋاق
مۇگۇ ، ئەگۇ ، تىگۇ ، تەگۇ	ماۋۇ ، ئاۋۇ ، ئەۋۇ
ھايگانچى (ھايگانچا)	ھاۋانچا
ئاگال	ئاۋال
ئۇگال	ئۇۋال

24 . كەلپىن شېۋىسىدە « ئا » ، « ئە » ، « ئى » تاۋۇشلىرىدىن كېيىن بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەن « ل » تاۋۇشى ئۈزىدىن كېيىن كەلگەن « م » نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدۇ . بۇ جەھەتتە ئەدەبىي تىل بىلەن ئوخشاش . مەسىلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئالما ـ	ئالما ـ
كەلمە ـ	كەلمە ـ
سالما ـ	سالما ـ
قالما ـ	قالما ـ
قىلما ـ	قىلما ـ
تىلما ـ	تىلما ـ

25 . كەلپىن شېۋىسىدە « س » تاۋۇشىنىڭ ئالدىدا كەلگەن « ز » تاۋۇشى ۋە « ت » تاۋۇشى « س » غا ئۆزگىرىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
تۇسسىز	تۇزسىز
ساۋاسسىز	ساۋاتسىز
بەلەسسىز	بەلەتسىز

26 . كەلپىن شېۋىسىدىكى بەزى سۆزلەردە سۆز بېشىدىكى « غ » تاۋۇشى ئەدەبىي تىلدىكى « خ » نىڭ ئورنىدا قوللىنىلىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
غىزمەت ، خىزمەت	خىزمەت

غوراز	خوراز
غوجام	خوجام

27 . بوغۇم ئاخىرىدا كەلگەن جاراڭسىز ئۈزۈك تاۋۇش « چ » كەلپىن شېۋىسىدە ، بەزى چاغلاردا « ش » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
مەشت	مىچىت
ئاشقۇچ ، ئاشقۇش	ئاچقۇچ
قاشقۇن	قاچقۇن
ئەشكى	ئۆچكە
ئىشكى	ئىچكى
كۇشلۇق	كۇچلۇك
كۆشمەك	كۆچمەك
چەشلەش	چەچلەش
چاشراش	چاچراش

28 . كەلپىن شېۋىسىدە جاراڭسىزلاشقان « ئى » دىن كېيىن « ش » قوشۇلۇپ قالىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
پىشت	پىت
ئىشتىپ كەتمەك	يۇتۇپ كەتمەك
ئىشت	ئىت
ئىشكى	ئىككى

29 . كۆرسىتىش ئالماشلىرىدا سۆز بېشىدا كەلگەن « ب » تاۋۇشى بەزىدە « م » تاۋۇشىغا نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
مۇنىڭ	بۇنىڭ
مۇنىڭغا	بۇنىڭغا
مۇنداغ	بۇنداق
مۇنچە	بۇنچە
مۇقات	بۇ تەرەپ ، بۇياق

30 . كەلپىن شېۋىسىدە سۆز بېشىدا ئېگىز سوزۇق تاۋۇشلار ئالدىدىكى « ي » تاۋۇشىنىڭ ئورنىغا « ژ » نى ئىشلىتىش ئەھۋالى يوق . مەسىلەن :

يىل (ژىل ئەمەس) ، يۇرەك (ژۇرەك ئەمەس)
ئىخلىماق (ژىقىلماق ئەمەس)
يۇگرەك (ژۇگرۇك ئەمەس) ، يۇلدۇز (ژۇلتۇز ئەمەس)
يىغىن (ژىغىن ئەمەس) ، يىغىلىش (ژىغىلىش ئەمەس)
يىرتىق (ژىرتىق ئەمەس) ، يىراق (ژىراق ئەمەس)

يىلمان (ژىلمان ئەمەس) ، يۈندى (ژۈندا ئەمەس)
يۈگۈماق (ژۈگۈماق ئەمەس) ، يۇرگۈزمەك (ژۇرگۈزمەك ئەمەس)

31 . ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىكى « قارا » سۆزى كەلپىن شېۋىسىدە « قالا » دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
قالا ـ	قارا ـ
قالماق	قارىماق
قالاش	قاراش
قالغىن	قارىغىن

32 . كەلپىن شېۋىسىدە قىسمەن سۆزلەرنىڭ بېشىدا ئەدەبىي تىلىدىكى « ي » تاۋۇشى « ش » تاۋۇشىغا نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
شىپ	يىپ
شىشىش	يىپشىش
شىلىم	يىلىم

33 . 1 ـ بۇغۇمدىكى « ئو ،ئۆ » ئۇچۇق بوغۇم بولۇپ كېيىنكى بوغۇمدا « ئۇ ، ئۈ » بولسا ، كەلپىن شېۋىسىدە ئالدىنقى بوغۇمدىكى « ئو ، ئۆ » تاۋۇشى « ئۇ ،ئۈ » گە ، كېيىنكى بوغۇمدىكى « ئۇ ، ئۈ » تاۋۇشى « ئا ، ئە » گە نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
كۇكەل	كۆكۈل
كۇنەگ	كۆنۈك
ئۇچەگلىگ	ئۆچۈكلۈك
بۇلەگ	بۆلۈك
كۇمەش	كۆمۈش
كۇمە (ر) :	كۆمۈر
ئۇسەش	ئۆسۈش
بۇيانتۇرۇق	بويۇنتۇرۇق
بۇغازلاماق	بۇغۇزلىماق
قۇكغاز	قوكغۇز
ئۇغال	ئوغۇل

34 . بوغۇم ئاخىرىدا كەلگەن « پ » تاۋۇشى ئەگەر ئۆزىدىن كېيىن « س » تاۋۇشى كەلسە ، « ف » غا نۆۋەتلىشىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
لەيلەپسەن	لەيلەفسەن
بىرىپسەن	بىرىفسەن
تاپسام	تافسام
ئېيتىپسەن	ئېيتىفسەن
چاپسان	چافسان
قاپسا	قافسا

يافسا	ياپسا

35 . كەلپىن شېۋىسىدە قىسمەن سۆزلەرنىڭ بوغۇم ئاخىرىغا «ي» تاۋۇشى قوشۇلۇپ قالىدۇ :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
پەيلەي	پەلەي
هايۋانچا	هاۋانچە
ئاغاينە	ئاغىنە
پەيلەمپەي	پەلەمپەي
چويجا	چوجە

36 . كەلپىن شېۋىسىدە ئەدەبىي تىلدىكى قىسمەن سۆزلەرنىڭ تاۋۇش ئورنى ئالمىشىپ كېتىدۇ :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئارغۇي	ئايغىر
ئەلخەت	ئەخلەت

37 . بەزى سۆزلەردە ئەدەبىي تىلدىكى «ت» تاۋۇشى كەلپىن شېۋىسىدە «د» غا ئۆزگىرىدۇ . بەزى سۆزلەردە «د» «ت» غا ئۆزگىرىدۇ :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
يىلدىز	يىلتىز
يۇلدۇز	يۇلتۇز
سىگدەك	چىگىرتەك
پاتا	پادا
پاتشا	پادىشا

§ 3 . لېكسىكا

كەلپىن شېۋىسى سۆزلۈك جەھەتتىن ئەدەبىي تىل بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشايدۇ . ئەمما تارىخىي ۋە جۇغراپىيىۋى ئورنى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قىسمەن سۆزلەر ئەدەبىي تىل بىلەن ئوخشىمايدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئاپىچا ~ ئاپىچا	ئاچا (تۇغقىنى)
ئاتاكام	(ئېچىنغاندا ئېيتىلىدىغان سۆز)
ئاتما	كىيىم ئاسىدىغان تاياق
ئاچكا	ئاچا
ئاۋاقان	سۆلۈ
ئايلىكا	ئاچا

ئالىچۈق	كىچىك كىگىز ئۆي
ئايماق	مەھەللە
ئاق ئۆي	كىگىز ئۆي
ئاقياما	ئاشلىقتىن ياسالغان ئىچىملىك ، بوزا
ئاتىكا	ئاغا
ئاپاش	ھوي
ئاتقۇچ	رەگەتكە ، سوزما
ئاغايلىرىم	غەزەپتىن ، ھەيرانلىقتىن ئېيتىلىدىغان سۆز
ئالاڭلىق	پاراكەندىچىلىك
ئاغايلا	چارىسىزلىقنى بىلدۈرىدىغان يېلىنىش سۆزى
ئانىكۈي ، ئۇنىكۈي	ھوي ، پاھ (ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرىدۇ)
ئالامونياق	ئىشلىك ئەركىلەتمە ئىسمى
ئالا (ر) : مەن	سېتىۋالغۇچى
ئەڭل	كىيىم
ئەگرەك	كىچىك ئايلانچۇق
ئەمەراخمان	قالايمقان
ئەت	بەدەن ، گۆش
ئەمنى ~ ئەمدى	ئەمدى
ئەندۇ	قوپال
ئەندۇرەش	چۆچۈش ، ئەندىكىش
ئەتەنە	ئايىقى سۈيۈق
بۇ زا(ر) : مەن	ئىسراپخور
بۇچماق	بېزىمەك
بۆكمەك	ياپماق ، يوشۇرماق
بۇرالغۇ	يات ئادەم (تىللىغاندا قوللىنىلىدۇ)
بولسا	داكا چىت
باجىگىر	ئەرلەرنىڭ ئېگىز پاشنىلىق ئاياق كىيىمى
بىر توغرام نان	بىرنانىنىڭ تۆتتىن بىرى
بۆك	دوپپا
بۆكسى	تاغ قاپتىلى
بەقەم	سارالىق
پاي ـ پاي	بىر پۈتلاپ مېڭىش

پايمۇ پاي	ئوك ۋە سول پۇت بىر خىللا بولۇپ قېلىش
پۇيمە	پۇرمە ، ئولپاق
پاسات	قوناق يۇپۇرمىقى ، قوناق بېشىدىكى سويپاق
پوتلى ئېشى	توينىك ئىككىنچى كۈنىدىكى چاي
پوكان	گۈلە بولاي دەپ قالغان ئۆرۈك
پۇچۇق نان	يېرىم نان
تاشا (ر) : قاش	تېشىر قىماق
تەڭلە (ئە)تە	ئەتە ئەتىگەن
تەڭلە (ئا) خشام	ئەتە ئاخشام
تىلمۇق	گاچا
تاراكام چاپماق	ئېشەكنى چاپتۇرۇپ ماڭماق
تاشا يۇت	يات يۇرت
توڭرا	كىر
تومنان	بۇغداي نان
تۆرۈچاق	شورى يوق ئوچاق
تاپسى	پەگا ، تاپسا
تۇكۇچ	چەككۈچ (نانغا چېكىلىدىغان چەككۈچ)
تېنىقىز	يىپ تۇرىدىغان ئۇچ پۇتلۇق ئاچا
تاشمەت	ياسانچۇق
تىكەلچۇق	ئۇچىلىقنىك ياپمىسى
تاقلماق	سەكرىمەك
تەقەي	قىرغىز دوپپىسى ، تۇماق ئىچىگە كىيىلىدىغان دوپپا
تولغا	ئۇچ پۇتلۇق تۆمۇر ئۆچلۈق ئەسۋاب
تى ، تينى	ئاۋۇ ، ئاۋۇنى
تاينلىق	ھېچقانچە ئەمەس
تېپۇ ، تېپۇدا	دەسلەپ ، دەسلەپتە
تۇموزە	يىپ ئىگىرىدىغان ياغاچ
تىيله قىلماق	سۇرۇشتە قىلماق
تارىشا	ئورۇق ئادەم ، قاتۇرۇلغان ياغاچ شىنە
توخۇناق	ئىلغۇچ
تىيزا	قەغەز پۇل
تومتاق گەپ	چۈشىنىكسىز گەپ

تىنى ، تىڭۈنى
تۆشلۈكى يوق
تۆشلۈك
تۆگە يانباش
تۆگە بۇيان

تۇۋېشى
جەللە
جىلتىلاش
جەۋەن نان

جىرىڭداق
جوجەي
جۇمۇش
جەللە ، جەلگە
جاك
جاڭدىماق
چوت پايپاق
چىرەك
چارا
چارا كۆز
چۇدا
چۇياش ~ چۇجاش
چېتماق
چاپتى
چاغلى
چاڭقۇرۇن
چاۋا
چامبۇل ئىشەك
چېغى ۋا(ر) :
چوقات
چۆپچۇل
چاماق
چاقان كۆز
چالما
خېپىمچ
خەسەم ، خەسەم جېنىم

ئاۋۇ ، ئاۋۇنى
تاماققا ئۇستا ئەمەس
تاماق ئېتىدىغان سۇپا
چېلىشتا ئارقىسىدىن يانپاشقا ئېلىش
بەكمۇ ئايلانما ، ئەگرى ئېتىز ، كېيىم ـ كېچەك ۋە نەرسىلەرنى ئارتىپ قويىدىغان نەرسە
قەبرىستانلىق
پارە
مۇقاۋىلاش ، كىتابنى تاشلاش
قوناق ئۇنى بىلەن بۇغداي ئۇنى ئارىلاشتۇرۇپ يېقىلغان نان
قوڭغىراق
قوقاق
سۇغا چۆكۈش
چەلگە
زۇكام
زۇكامدىماق
پىيما
بىر خىل بالىلار ئويۇنى
چوك چۆچەك
چوك كۆز
تۆگىنىڭ بويۇن يۇڭى
چۆگۈن
ئېتىزنىڭ قىرىغا ئۆسىدىغان پىچان
كاكچانان ، چاۋان نان
ئالارەڭ
ئالدىراش
سەت
چوك ئېشەك ، ئالا ئېشەك
. . . ئوخشايدۇ
كۈل ئالىدىغان سايمان
غورىگۈل ، ئاددىي
يانپاش
كۆزى كۆككە مايىل ئادەم
خام كېسەك
كىچىك داستىخان ، سۇپرا
جېنىم

خەش غەشە قىلماق	غەلۋە قىلمان
داڭگىر	ئورۇق
دۆمبۇل	كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دۆڭ جاي
داپسۇق	دوۋۇسۇن (گەزلىك يېزىسىدا)
دىككاك	توكۇر
دوملماق	ئېغىز تەككۈزمەك
دۇمۇجۇمەك	سەنتۈرۈلمەك
دۇشقالىق بەرمەك	زەربە بەرمەك
دۇرۇشلۇق بەرمەك	ئازار بەرمەك
دۇمباشاق ئاتقۇزماق	موللاق ئاتقۇزماق ، يەقتماق
دۆش	دۆڭ
دۇت	تۇتۇن تۆشۈكى ، مورا
دېلىزە	ئوتتۇرا ئۆي ، دەھلىز
دۆلگە	شاقىراتما
رەپدە ،رېپتە	نان ياقىدىغان نەرسە ، رەپدە
رومال	ئاق داكا ياغلىق
راگان	غەيرەت ، تېتىقسىز ، تولا گەپ
راگان ئوقۇماق	غەيرەت قىلماق
زاغرا	مەخسۇس تېرىق ئۇنىنى كۆرسىتىدۇ
زە	قىزغانچۇق
زاراتلىق	قەبرىستانلىق
زاكا	ئاتىكاچى
سۇلگۈچ	تارغاقنىڭ بىر خىلى
سوقۇما	تۇۋرۇك
سۇگۇلۇك	هاجەتخانا
سۇپۇرۇچ	چامغۇردا قىلىنغان جۇۋاۋا
سۇلاق	سۇ ئېلىش ئۈچۈن مۇزدىن ئېچىلغان تۆشۈك
سۇيام	كىچىك غېرىچ
سۇپۇرۇندى ~ سۇۋۇرۇندى	ئەخلەت ، سۇپۇرۇندى نەرسە
ساياق ئات	ئۇركىگەك ئات
سۆرە	ئېتىزلىقتىكى كىچىك بىر ئېغىز ئۆي ، لەمپە ، ساتما
سوققا	چار ئېزىدىغان سايمان
ساناچ	تولۇم ، تېرە خالتا ، چاناچ

سا : غان	ئېگىز قۇمۇشلۇق
سۇ كىچەك	سۇپا
سوغان	قاپارتما كېسەل
سۆكۆچەك	تامغا يۆلەپ سېلىنغان لاي
ساتا (ر) : مەن	ساتقۇچى
سۇقۇنماق	يۇشۇرۇنماق ، مۆكمەك
سوقۇنۇشماق	مۆكۈ ـ مۆكىلەك
سودا ملاشماق	قول باغلاشماق
سوغاق لىپەز	سوغۇق چىراي
شۇاق	سۇپۇرگە ، شۇاق سۇپۇرگە
ششى	ماتا ، خام ، بۆز
شىنەگە بولۇپ قالماق	ئامراق بولۇپ قالماق ، ئىجىل بولۇپ قالماق
شادا ~ جىمبىل	جىمبىل
شاپاق	خەسە دوپپا
شەتلەنگە	كاتەكچە توقۇلغان رەخت
شۇمداغ	شۇنداق
غۇمان	يىغلاڭغۇ
غورۇ	پادا
غەچچەي	چار ئوت
غالماي	هاكاۋۇر
قوشام	ۋادەك ، قاشا
قاي	قايغۇ
قورۇغ	دالا ، ئېتىزلىق
قىشقي	كەپسىز
قات	تەرەپ
قىيىق	شوخ
قوت	ئالدىراش
قوغان	سامانلىك ئۇششقى
قاتىلاڭچىلىق	جىددىيلىك ، ئالدىراشچىلىق
قەۋەت	ناھايىتى
قاپچىغاي	ئېگىز تاغ ئارىسىدىكى جىلغا
قايمال	هىنگان ، چىشى تۆگە
قايماق	تۆگىنىڭ بوغاز بولۇشى ، قايغان تۆگە ـ بوغاز بولغان تۆگە

قوشنى	قوشنا
قىپچىق	غىدىق
قىسىل	تار جىلغا
قاسىماق	كىر ، پاسكىنا
قاڭتا	سارىاڭ ، كالۋا ، دەلدۇش
قاڭقۇل	بەستىلىك
كەسمە تېرەك	قاپاق تېرەك
كۆتمىچەك	قوناق كۆتىكى
كۇ:سى	ئورۇندۇق ، كۇرسى
تەس مويناق	تەستە چىقىدىغان تاغ قاپتىلى ، ئىدىرلىق
كەۋە	كەبە ، كەبىتۇللا
كۆندىلەڭ	يامالغان پالاز ، كۆرپە
كۆپچۇك	كۆرپە ، يوتقان - كۆرپە
كىرىش	ئېگىز دۆڭدىن پەسكە چۈشىدىغان يول
كو:لا	تۇگمەننىڭ كويلىسى
كەتتۇر	شىرە
كانا	يېپىشقاق ، بىر خىل قۇرت
كۇپ	ياغاچ تۇڭ
كۇرزۇك	توقۇيدىغان ئىلغۇچ
كۇتۇگى	پىتىخور
كۇ(ر):سۇك	كۇيلەپ قالغان (كۆپىنچە ئىتقا قارىتىلىدۇ)
كەتمەن چالمىسى	قېلىپسىز ، كەتمەن بىلەن قويۇلغان چالما
كەۋشى	كەش ، ئاياغ كىيىمنىڭ بىر خىلى
گوۋا	تېرىق تالقىنى ئۈمچى
گۇلدۇ(ر):مە	شاقىراتما
گۇپۇرۇلمەك	گۇمۇرۇلمەك
گىدىك	كۇچۇك ، ئىتنىڭ بالىسى
گۇندا	ئېغىر
گاداي	كەمبەغەل
گۇنگىرە ، رام	دېرىزە
گۇلۇش	دۆت ، گومۇش
لاتا قۇزۇق	كەسمەس ، مۆرىمەس
لاتا كىرىش	كەسمەس ، مۆرىمەس
مۇنەك	قوناق ئۈمچىدىكى تۇگۇنچەك ،قوناق چۇچۇرىسى

مالتاق
مۇغەمبە (ر) :
مۇ
مەيلىس
موياق
مەلتۈك
موللا كوپ
ناماتمان
نوك
ۋەدىش ئېلىپ قالماق
هايگان
هوگۈل
هاپالاش ~ هاپىلاش
هاگامباشلان
هالالوپ
هەرەك ـ سەرەك
هەرەك
هانايىك
هە سەنەي
ئوتاق
ئوجۇن ، ئوژۇن
ئوران
ئۆمسە
ئۆگگىلا
ئۆرەك
ئۆپچۈل
ئۆتەك
ئۈدۈم
ئۈچ كۆيە
ئۈرۈنماق
ئۈنۈكوي
ئۈچەلگەك ~ ئۈچەلەك

ئىسسىق نان
ئىشۇ
ئى
ئىچ چاماق
ئىلىگ ـ تەللە
ئىگىش
ئېرىغ
يۇمدان
يوغا
يەك جەزمەك

ياغاچ توك (تېرە ئاشلايدىغان)
تېرىدىن تىكىلگەن ئاق تۇماق ،هىلگەر
بۇ
مەجلىس
ئىدىرلىق
گاچا
بىر خىل تاماق ئېتى
كىگىزچى ، كىگىز باسقۇچى
ياغاچ قۇلۇپ
كۆنۈپ قالماق
پىشايۋان
هويلا
باللارنىك ئۆيۈ ياساپ ئويىنشى
توي ناخشىسى
ئالدىراقسان ، ئۆپكىسىز
ئاجايىپ
ئاجايىپ
جايىدا ، ئۆزۈگنى بىلىپ
هەي . . . ، هوي پالانى . . .
ئىش ئورنىدىكى قونالغۇ
بىر خىل كۆكتات ، (4 ـ 5 ـ ئايدىكى)
يوتقان
غەلىتە
غەلىتە
كىچىك ئېتىز
هەممە يەر ، پۈتۈن يەر
قوتان ، تاغ باغرىدىكى قوتان
ئېرسىيەت
شاخنەكنىك يەنە بىر ئىسمى
چېقىلماق
ۋىيەي
چاقنىك سايمان ساندۇقى ، يىكتەر ، يىك ، يىپ ، ئۇچ سالىدىغان ساندۇق
كاكچا ناننىك بىر خىلى
ئاشۇ ، ئاۋۇ
ئاۋۇ ، ماۋۇ
چېلىشتا ئىچىدىن يانپاشقا ئېلىش
تارغاق خالتىسى ، مەقسەت ، مۇددىئا
دۆگدىن پەسكە چۈشىدىغان يول
پاكىز ، هەممە ، بارى
قوناق ئۈنىدىن ئەتكەن ئاش
تامدىكى يوتقان يىغىدىغان ئويۇق
يەگسىز جىلىتكە

§ 4 . گراممماتىكا

1 . كەلپىن شېۋىسى پېئىللارنىڭ كەلگۈسى زامان فورمىسى جەھەتتىن خوتەن دىئالېكتىغا ئوخشايدۇ . مەسىلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
بارىتىمە (ن) :	بارىمەن
يېزىۋاتىمە(ن) :	يېزىۋاتىمەن
ئالىتمە(ن) :	ئالىمەن
ئۇخلاۋاتىتمە	ئۇخلاۋاتىمەن
بارىتىمز	بارىمىز
كىلىتمز	كېلىمىز
ئالسە(ن)	ئالسەن
تۇرىسە (ن) :	تۇرىسەن
تۇرمايتمە(ن) : ، تۇ(ر)مايتمە(ن) :	تۇرمايمەن
تۇنمايتمە(ن) :	تونمايمەن
ساتىتمز	ساتىمىز
كۆرىتمز	كۆرىمىز
بارىتۇ	بارىدۇ
كىلىتۇ	كېلىدۇ
ئويناىتۇ	ئويناىدۇ
قىلىتۇ	قىلىدۇ
ئەتىتۇ	ئەتىدۇ

2 .كەلپىن شېۋىسىدە پېئىللارنىڭ بۇيرۇق خالاس رايى 3 ـ شەخس كۆپلۈكى ئۇچۇن « لەر » قوللىنىلىدۇ . 2 ـ شەخس بىرلىكى ئۇچۇن « ئو ،ئۇ » بىلەن تۇزۇلگەن يىلتىزلاردا « ئاڭ ، ئىڭ »قوللىنىلىدۇ . مەسىلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئاڭلاڭلە	ئاڭلاڭلار
كېلىڭلە	كېلىڭلار
قالاڭلە	قاراڭلار
قوۋاڭ	قويۇڭ
قۇناڭ	قونۇڭ
كۆرەڭ	كۆرۈڭ

3 .پېئىللارنىڭ ئۆتكەن زامان ۋاستىسىز بايان رايى ئۇچۇن 1 ـ شەخس ، 2 ـ شەخسلەردە ئەدەبىي تىلدىكى « ئو ، ئۇ » ئورنىغا « ئا ، ئە » قوللىنىلىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
كۆ(ر) : دەم	كۆردۇم

ئۇخلىدىم (يۇرچى يېزىسىدا : ئۇخلىدىم)	ئۇخلىدىم
كۆردۇق	كۆردۇق

4 . ئۆتكەن زامان ۋاستىلىك بايان رايىدا شەخس قوشۇمچىسى ئالدىدىكى « ت » تاۋۇشى چۈشۈپ قالىدۇ . مەسىلەن :

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
كىلىپمە (ن) :	كېلىپتىمەن
يېزىپمە (ن) :	يېزىپتىمەن
كۆرۈپمە (ن) :	كۆرۈپتىمەن
ئۇلاپمە (ن) :	ئۇلاپتىمەن

5 . « كەل » پېئىلى « پ » لىق رەۋىشداشقا قوشۇلۇپ كەلگەندە ئۇنىڭ تەركىبىدىكى « ل » چۈشۈپ قالىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
ئەپكە (ل) :	ئېلىپ كەل ، ئەكە
سېپكە (ل) :	سېلىپ كەل
تېپكە (ل) :	تېپىپ كەل
كۆرەپكە (ل) :	كۆرۈپ كەل

6 . تەرتىپ سانلارغا قوشۇلغان « نچى » ، « نىنچى » كەلپىن شېۋىسىدە كۆپىنچە « نجى » ، « نىنجى » بولۇپ ئېيتىلىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
بىرىنجى	بىرىنچى
ئىككىنجى	ئىككىنچى

7 . سۈپەتلەرنىڭ كىچەيتمە دەرىجىسى ئەدەبىي تىلدا سۈپەتلەرگە « راق » ، « رەك » قوشۇمچىسىنى ئۇلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ ، لېكىن كەلپىن شېۋىسىدىكى سۈپەتلەرگە « راق » قوشۇمچىسى ئىشلىتىلىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە	ئەدەبىي تىلدا
قىزىلراق	قىزىلرەك
ئۇششاقراق	ئۇششاقرەك
كىچىكراق	كىچىكرەك
كۆكراق	كۆكرەك
ئەسكىراق	ئەسكىرەك

8 . كەلپىن شېۋىسىدە كىشى ئىسىملىرىنىڭ ئاخىرىغا « لەك » ، « ئاق » ، « ئەك » ، « ئوڭ » ، « ئىك » قوشۇمچىلىرىنى ئۇلاش ئارقىلىق ئەركىلىتىش ، كەمسىتىش شەكىللىرى ياسىلىدۇ .

ھاۋلا ، ھاۋلەك	ئابدۇللا
پالتەك	پالتا
ھېيتلاق	ھېيت
ھېلمەك	ھېلىمە

سارەك	سارە
ئىمنەك	ئەمنە ، ئامنە
ئىمنەش	ئامنە
زورەك	زورەم ، زۆھرە
ئايمەك	ئايمەم ، ئايمخان
موللەك	موللا
جەپپەك	جاپپار
تۇدىلاق	تۇردى
مەستۇرەك	مەستۇرە
سېلىمەك	سېلىمە
پەتەش ، پاتەش	پاتەم
زورەش	زۆرەم ، زۆھرە
مايسەك ، مايسە	مايسخان
بۇۋۇك	بۇۋىخان
زۇمۇك	زۇمۇخان
ساۋتەك	ساۋۇت
روزەك	روزى
ھېلەك	ئېلى
ھاۋدىك	ئابدۇراخمان
زىۋەرەك	زىۋەرىخان

9 . كەلپىن شېۋىسىدە سۆيەتتىكى ئانالېتىك ئۆسۈلدىكى ئاشۇرما دەرىجە شەكلى ئەدەبىي تىلدىكى قوشۇمچە بىلەن ئوخشاش بولۇشتىن سىرت يەنە « چىك » ، « يامان » ، « بەلەن » قاتارلىقلار ئارقىلىقمۇ ئىپادىلىنىدۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە :

چىك ياخشى بالا بولاپتۇ .

ئەدەبىي تىلدا :

ناھايىتى ياخشى بالا بوپتۇ .

كەلپىن شېۋىسىدە :

يامان ئىلغار تېخنىكا ئىكەن .

ئەدەبىي تىلدا :

بۇ بەك ئىلغار تېخنىكا ئىكەن .

10 . كەلپىن شېۋىسىدە سانلارنىڭ ئاخىرىغا « ئۆيلە » قوشۇمچىسى قوشۇلۇش ئارقىلىق ئوملۇك سان بىلدۈرۈلىدۇ . ئەدەبىي تىلدىكى « يىلەن » ، « ەيلەن » قوشۇمچىلىرى كەلپىن شېۋىسىدە قوللىنىلمايدۇ :

كەلپىن شېۋىسىدە :

بەشۆيلە ، ئونۆيلە ، سەككىزۆيلە .

ئەدەبىي تىلدا :

بەشىيلەن ، ئونيلەن ، سەككىزەيلەن .

11 . كەلپىن شېۋىسىدە ئىملىق سۆزلەر بىر قەدەر كۆپ بولۇپ ، ئەدەبىي تىلدىن روشەن پەرقلىنىدۇ . بۇلاردىن بىر قەدەر ئالاھىدە بولغانلىرى تۆۋەندىكىلەر :

1) يىلا

كەلپىن شېۋىسىدە :

ياللا (يىلا) ھەجەب مەشىنكىنا .

ئەدەبىي تىلدا :
ۋاھ ، قالتىس ماشىنكەنغۇ بۇ .
2) ئەنقەي : كەمىستىش مەنسىنى بىلدۈرىدۇ ؛
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئەنقەي ، مومىنىڭ قىلغان ئوسالللىقىنى ، قالا .
ئەدەبىي تىلدا :
ھەي ، بۇنىڭ قىلغان ئەسكىلىكىنى قارا .
3) « ئۇنۇكۈي » ، « ئانىكاي » ، « ئۇنىكۈي » ، « نۇكۈي » ، « كۈي » قاتارلىقلار پۈشايمان قىلغانلىقىنى ، ھەيران قالغانلىقىنى ، بەزىدە قورقۇنچلۇقىنى بىلدۈرىدۇ .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئۇنۇكۈي ، بۇ ئىشنى مەنلا قىلامە ؟(ن) :
ئەدەبىي تىلدا :
ھەي ، بۇ ئىشنى مەنلا قىلامدىمەن ؟
كەلپىن شېۋىسىدە :
نۇكۈي ، ھەجەپ بەلەن ھىمارەتكەنغۇ بۇ .
ئەدەبىي تىلدا :
ۋاھ ، ئەجەب كاتتا ئىمارەتكەنغۇ بۇ .
كەلپىن شېۋىسىدە :
ئانىكۈي ، بۇ يەرگە كەلمىسەم بولاپتىكە(ن) .
ئەدەبىي تىلدا :
ئىسىت ، بۇ يەرگە كەلمىسەم بوپتىكەن .
كەلپىن شېۋىسىدە :
كۈي ، يەنە كەپسەنغۇ .
ئەدەبىي تىلدا :
ھەي ، يەنە كەپسەنغۇ .

II باب

ماقال ـ تەمسىللەر ، تۇراقلىق ئىبارىلەر

كەلپىندىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىشلەپچىقىرىش ، تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ۋە ياخشىلىقنى مەدھىيىلەپ ، يامانلىقنى سۆكىدىغان نۇرغۇن ماقال ـ تەمسىللەر ، تۇراقلىق ئىبارىلەر تارقىلىپ يۈرمەكتە . ئۇلار ئىخچام ، جانلىق بولۇپ ، مەنىسى چوڭقۇر . تۇراقلىق سۆزلەرنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكى بىر قەدەر قويۇق بولۇپ ، زور كۆپچىلىكى كەلپىننىڭ ئۆزىگە خاس تەبىئىي مۇھىتى ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك .

بەزى تۇراقلىق ئىبارىلەر شۇ جايدا ئىشلىتىلىش بىلەنلا چەكلىنىدۇ . كەلپىنلىكلەر ئۇنىڭ مەنىسىنى توغرا چۈشىنىدۇ ، باشقا جايلىقلار ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەيدۇ . مەسىلەن :

« ئاق ھوشۇر جۈمەگە ئۇلگۈرەلمەپتۇ » . بۇنىڭدا ئېيتىلىشچە ، يۇرچى يېزىسىدىكى ئاق ھوشۇر بايىنىڭ ئۆيى جامەگە يېقىن بولۇپ ، ھەر قېتىم جۈمە نامىزى ئوقۇيدىغان چاغدا ، ئۇ ھېمىشە « ئالدىرىمىسامۇ بولا » دەپ ، مىسىلداپ ، مەزمۇنىڭ ئەزان ئاۋازى توختىغاندىن كېيىن ، ئاندىن ئالدىراپ تاھارەت ئالدىغا

كەن ، ئۇ ، جامەگە كەلگەن چاغدا ، ناماز ئوقۇلۇپ بولىدىكەن ، شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئۆزى يېقىندا تۇرۇپ ، ھېمىشە كېچىكىدىغان كىشىلەرنى « ئاق ھوشۇر جۇمەگە ئۇلگۈرەلمەپتۇ »دەپ تەمسىل قىلىشىدىغان بوپتۇ .

« يېتىپ يېسە سايىدىكى تاشمۇ توشمايدۇ » كەلپىنىڭ ئۇچ تەرىپى تاغ ، قالغان يېرى ساي ـ تاشلىق ، كۆرۈنۈشتە تاش ئىنتايىن كۆپ ، تۇگىتىش مۇمكىن ئەمەسمەك كۆرۈنىدۇ ، لېكىن ئىشلىتىپ كەلسە ، ئاسانلا تۇگەپ كېتىدۇ . كەلپىن خەلقى بۇ ماقال ئارقىلىق ئىشلىمەي چىشلىسە ، ھەر قانچە بايلىق بولسىمۇ تۇگەپ كېتىدىغانلىقىنى تەسۋىرلەيدۇ . بۇ ماقالنىڭ « يېتىپ يېسەڭ قۇمۇ توشمايدۇ » ، « يېتىپ يېسەڭ ئاق مەيداننىڭ قۇمىمۇ توشمايدۇ » دېگەندەك ۋارىيانتلىرىمۇ بار .

« كۇن ئوتۇنچىنىڭ ئىشى » ، ئالدىراش ئىشنى كۆرسىتىدۇ . كونا جەمئىيەتتە كەلپىنلىكلەر ئومۇمىيۈزلۈك نامرات ئىدى ، ھارۋا ، تۆگە ناھايىتى ئاز ئىدى . كىشىلەر ئېشەك بىلەن جاڭگال ـ سايىلارغا بېرىپ ئوتۇن ئېلىپ كېلەتتى . لېكىن ئېشەككە ئارتىلىدىغان ئوتۇن تاينىلىق بولغاچقا بىر كۇندە ئالدىراپ يۈرۈپ بىر قانچە قېتىم بېرىپ كېلىشكە توغرا كېلەتتى . كەلپىنلىكلەر مۇشۇ بىر كۇندە بېرىپ قايتىپ كېلىدىغان ئوتۇنچىنىڭ ئىشى ئارقىلىق ئالدىراش ئىشنى تەسۋىرلەيدۇ .

§ 1 . ماقال ـ تەمسىللەر

△ ئابرويىنى پۇلغا سېتىۋالغىلى بولماس .
△ ئات ئايلىنىپ ئوقۇرنى تاپار .
△ ئات ئايلىغانغا ، يول سارىغانغا .
△ ئاتا باشلىمغانىنىڭ پودىقى چوڭ ،
ئانا باشلىمغانىنىڭ ئەمچىكى (چوڭ) .
△ ئاتا قاغىشى ئوق ،
ئانا قاغىشى دوق (پوق) .
△ ئاتا كەمچىلىكى ئەمەس ،
لاتا كەمچىلىكى .
△ ئاتاڭنى ئۆلتۈرگەنگە ئاپاڭنى بەر ،
△ ئاتاڭغا نېمە قىلساڭ ،
بالاڭدىن شۇنى كۆرىسەن .
△ ئاتتىن چۈشسىمۇ ئۆزەڭگىدىن چۈشمەپتۇ .
△ ئات كەينىگە مىنگەشمە ،
مىنگەشكەندىن كېيىن « ۋاي » دېمە .
△ ئاتسى غورا يېسە ،
بالىسىنىڭ چىشى قامايتۇ .
△ ئاتنىڭ تەپكىنىگە ئات چىداپتۇ .
△ ئادەم ئەسكىسى ئەمەس ، كىيىم ئەسكىسى .
△ ئادەمنى نومۇس ئۆلتۈرەر ،
توشقاننى قۇمۇش (ئۆلتۈرەر) .
△ ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيدۇ ،

هايۋان تۇياقتىن (سەمرىيدۇ) .
△ ئادەمنىڭ ئالدى گۈل ، كەينى تىكەن .
△ ئادەمنىڭ ئالسى ئىچىدە ،
هايۋاننىڭ ئالسى تېشىدا .
△ ئادەمنىڭ تېشىغا قارىما ، ئىچىگە قارا .
△ ئادەمنىڭ كىچىكى بولغىچە ،
ئىتنىڭ كۈچىكى بول .
△ ئارپا ، تېرىق — ئاش ئىكەن ،
ئۈنچە ـ مارجان — تاش ئىكەن .
△ ئاقىلغا ئىشارەت ،
نادانغا جۈۋالدۇرۇز .
△ ئاكاڭ كىمنى ئالسا ،
يەڭگەڭ شۇ .
△ ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىڭ ،
ئون بەشى قاراڭغۇ .
△ ئاغامچاڭنىڭ پۇلى تۇرۇپ تۇرسۇن ،
كۇلامنىڭ پۇلىنى بەر .
△ ئاغرىقنى يۇشۇرساڭ ،
ئۆلۈم ئاشكارە .
△ ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چا قۇيرۇق .
△ ئالماقنىڭ بەرمىكى بار ،
چىقماقنىڭ چۈشمىكى .
△ ئالغاندا ـ بىسمىللا ،
بەرگەندە — ئەستاغپىرۇللا .
△ باش يېرىلسا بۆك ئىچىدە ،
قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە .
△ بار پۇلۇمنى ئوغرى ئالدى ،
قالغىنىنى رەھمال .
△ بارچە گۈنا ئۆزەمدە تۇرۇپ ،
قاپ كۆتۈرۈپ نەگە بارايي .
△ بارمايمەن دېگەن تۇگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ .
△ بازاردا مىڭ كىشى ،
كۆڭۈلدە بىر كىشى .
△ بالاڭنىڭ ئوينىشىغا باق ،
قازىنىڭنىڭ قاينىشىغا .
△ بالا يىغلىمىغۇچە ئانا ئەمچەك سالماس .
△ باللىق ئۆي — بازار ،
بالىسىز ئۆي — مازار .

△ بەرمەس قىزنىڭ تويلۇقى ئېغىر .
△ بەل باغلىغان بىلەن ئەر ئەمەس ،
چاچ تارىغان بىلەن خوتۇن .
△ بوغۇمسىز يەرگە پىچاق سالما .
△ بولسا بولار ، بولمسا ئىز پۇلى .
△ بولدىغان ئاشلىق كۆكىدىن مەلۇم .
△ بۆك ئال دېسە ، باش كېسىپتۇ .
△ بولۇمسىزنى بولدۇرالمىدىم ،
خۇرجۇن - قاچىسىنى تولدۇرالمىدىم .
△ بۇرۇن تاغ ئايلىنىپ كەلسە ،
ھازىر باغ ئايلىنىپ كېلىدۇ .
△ بۇغداي نېنىڭ بولمسا ،
بۇغداي سۆزۈڭ يوقمىدى .
△ ببخلىدىن پۇل ئالماق —
پېتىر ناندىن قىل ئالماق .
△ بىتەلەي تالقان يېسە ،
قارنىدىن بوران چىقىپتۇ .
△ بىر بىكار ئوننى بىكار قىلىپتۇ .
△ بىرى چالما دەپ تاشلۇەتسە ،
△ بىرى ئالما دەپ ئالىدۇ .
△ بىر ياخشىلىق ئۇنتۇلماس ،
بىر يامانلىق .
△ بىرگە تەككەن ياخشى ،
ئىككىگە تەككەن پاخشى ،
ئۇچكە تەككەن باخشى .
△ بىكارچىنىڭ چولىسى يوق ،
قىلغىلى ئىشى يوق .
△ بىلمىگەن يەرنىڭ ئوي - چوڭقۇرى تولا .
△ پادا باققاندا دوست ئىدۇق ،
ياڭاق چاققاندا ئايرىلدۇق .
△ پەرىشتىنىڭ ئېشىدىن شەيتان قىزغىنىپتۇ .
△ پوقا چالما ئاتساڭ ،
يۈزۈڭگە چاچرار .
△ پىتىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالما .
△ پىچاقنى ئۆزەڭگە سال ،
ئاغرىمسا ئۆزگىگە .
△ تاياق گۆشتىن ئۆتىدۇ ،
تىل سۆڭەكتىن (ئۆتىدۇ) .

△ تاما ـ تاما كۆل بولار .
△ تەخەيلىك ئېشىك پايخانغا يارىماس .
△ تەڭ يېگەن تەنگە سېڭەر ،
يالغۇز يېگەن يەرگە .
△ تەگسەڭ تېرىق بولىدۇ ،
تەگمىسەڭ ئېرىق (بولىدۇ) .
△ توخۇ بىلگىنىنى قىچقىرار .
△ توخۇ داڭگال چۈشەيدۇ ،
ئوتۇنچى جاڭگال (چۈشەيدۇ) .
△ توشقان تېرىسى ئۈچ كۈن چىدار .
△ توق كېكىرەر ، ئاچ ئوسۇرار .
△ تويدىن يامانلىساڭ توي قىلىپ كۆر .
△ تويغا بارساڭ تويۇپ بار ،
بۆز خالتاڭنى قويۇپ بار .
△ تۆزۈڭنى يەپ تۆزلۈقۇڭنى چاقاي .
△ تۇغمەن تېشى مەن بولسام ،
چېقىلدۇرۇقى سەن بولدۇڭ .
△ تىرىككە ئۆي تېپىلار ، ئۆلۈككە گۆر .
△ دوست باشقا قارايدۇ ،
دۈشمەن ئاياغقا (قارايدۇ) .
△ دوست يىغلىتىپ ئېيتار ،
دۈشمەن كۈلدۈرۈپ (ئېيتار) .
△ دۆ غېرىبنى ئوراپتۇ ،
ئۆمۈچۈك مۈساپىرنى (ئوراپتۇ) .
△ دۇنيا دېگەن قولنىڭ كىرى .
△ ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ئەلا .
△ ئەسكى چاپان يامغۇردا ياخشى ،
يامان توغقان ئۆلگەندە (ياخشى) .
△ ئەرگە بىر نۆۋەت ،
يەرگە بىر نۆۋەت .
△ ئەگرى قوزۇقتا دونايى توقماق .
△ ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە ،
سۈغا كىرسەڭ بېلىڭچە .
△ ئەمگەك بىلەن ئەر كۆكرەر ،
يامغۇر بىلەن يەر (كۆكرەر) .
△ جاڭگالدا ھاڭرىغان ئېشەك ،
شەھەردە ھاڭرىيالماس .
△ جان بولسا جاھان ،

ئاش بولسا قازان.
△ چاشقاننىڭ ئۆلگىسى كەلسە ،
مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلار.
△ چالاتۇڭچى ئادەم ئۆلتۈرەر.
△ خانىغا ياڭغان ئېشىم ، تاڭغا ياڭماپتۇ.
△ ھالۋىنى ھېكىم يەر ،
تاياقنى يېتىم.
△ ھالىڭغا بېقىپ ھال تارت ،
خالتاڭغا بېقىپ ئۇن (تارت).
△ ھەسەلنى كۆپ يېسە ئەمەن تېتىيدۇ.
△ ئوتتۇرىدا قاڭشا بولمسا ،
ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ.
△ ئوتنى كوچىلساڭ ئۆچەر ،
قوشننى كوچىلساڭ كۆچەر.
△ ئوتۇن يىغدىڭ — كۆل يىغدىڭ ،
ئوت ـ چۆپ يىغدىڭ — پۇل يىغدىڭ.
△ ئوسۇرغاقتا ئارپا نېنى باھانە بوپتۇ.
△ ئوغۇل تۇغسا ئۆزىدىن كۆرىدۇ ،
قىز تۇغسا ئۆزگىدىن (كۆرىدۇ).
△ ئون تۇغۇتتىن بىر چۇشۇڭ يامان.
△ ئۆزەڭدە يوق ، ئالەمدە يوق.
△ ئۆزەڭنى ئەر چاغلىساڭ ،
باشقىنى شىر چاغلا.
△ ئۆزى تويسمۇ ، كۆزى تويماس.
△ ئۆزىنى بىلگەن خار ئەمەس.
△ ئۆلگەندىن ئۆپكە سوراپتۇ ،
ئەسكى تامدىن قوقاق (سوراپتۇ).
△ ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك.
△ ئۆلمىگەن جاندا ئۇمىد بار.
△ سۇ ئاققان ئېرىقتا سۇ ئاقماي قالمايدۇ.
△ سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالما.
△ سۆت بىلەن كىرگەن خوي جان بىلەن چىقار.
△ ئۇستا كۆرمىگەن شاگىرت ،
ھەر مۇقامغا يورغىلار.
△ ئۇسسۇل ئويىنىيالمىغانغا يەر تارچىلىق.
△ ئويىنىڭ مۇڭگۈزىگە ئۇرسا ،
تۇيىقى سىرقىرار.
△ ئۇمىچى يوق مازاردىن شەيخ بىزار.

△ ئۆرۈك ئۆرۈكنى كۆرۈپ ئالا بوپتۇ .
△ ئۇرۇمە پىش ، ئاغزىمغا چۈش .
△ ئۆگەنگەن كۆكۈل ئۇرۇمە پىشقىچە .
△ قاپمۇ تەك ، قاپچۇقمۇ تەك .
△ قاتاردىن قالما ، خاتادىن قال .
△ قاسساپ دوستىغا ئۇستىخان بېرەر .
△ قاغىنىك كۆزىنى قاغا چوقۇماس .
△ قورقۇقانغا قوش كۆرۈنەر ،
كۆلەڭگىسى بەش كۆرۈنەر .
△ كوزا كۈندە سۇنماس ، كۈندە سۇنار .
△ كۆتۈرەلمىسەك ساڭگىلىتۇال .
△ كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس .
△ كۆزگە ئىلمىغان پۈتقا چۇماق .
△ كېسەلنىك ساقايغىسى كەلسە ، تۇڭۇپ ئۆزى كېلەر .
△ كىشىگە قىلغان ئۆزىگە يانار .
△ كىشىگە قىلغان كىشىدە قالماس .
△ ئېشەككە كۈچۈك يەتمىسە ،
ئۇر توقۇمنى .
△ ئېشىكى ئۇچ تەڭگە ،
توقۇمى بەش تەڭگە .
△ ئېشىكىنىك دۇمبىسىگە ئاپتاپ چۈشسە قولۇڭنى ئىسىت .
△ ئېشىكىم كۆۋرۈكتىن ئۆتكىچە نەزىر .
△ ئېغىز يېسە ، يۈز ئۈيىتار .
△ « ئېلىپ » نى ئوقۇپ ، « بە »نى ئوقۇماپتۇ .
△ ئىنتىن قورققان گادای ئەمەس .
△ ئىشتانغا چىقارغان كۆكۈلگە تايىن .
△ ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتماپتۇ .
△ ئىككى قوشقارنىك بېشى بىر قازانغا سىغماس .
△ ئىككى نان تاپسا ، بىرىنى داپ چېلىپتۇ .
△ ئېگىزنىك ئاچچىقى كەلگۈچە ،
پاكارنىك جېنى چىقار .
△ ياتنىك ياندىن ئۆتەر ،
توغقانىنىك جاندىن (ئۆتەر) .
△ يالغانچىنىك قۇيرۇقى بىر تۇتام .
△ يامانغا يولۇقساڭ يالىسى يۇقار ،
قازانغا يولۇقساڭ قارىسى .
△ يەرسىز ئىدىم ، يەرلەندىم ،
توقماق ئېلىپ پەملەندىم .

△ يولدىن چىقما ، خاندىن قورقما .
△ گاچا قىزنىڭ تىلىنى ئانسى بىلىدۇ .
△ گۆھەرنى تاشقا ئۇرما .
△ گۆش بىلەن ياغ بىر تۇغقان ،
پىيازنىڭ كۆيگىنى — كۆيگەن .
△ گۇمان ئىماننى قاچۇرار .
△ مەن كۆيەرمەن بالامغا ،
بالام كۆيەر بالىسىغا .
△ مۇشۇككە ئويۇن ، چاشقانغا قىيىن .
△ نەگە بارساڭ قازانىڭ قۇلىقى تۆت .
△ نىيىتى يامانىڭ قازىنى تۆشۈك .

§ 2 . تۇراقلىق ئىبارىلەر

بارات ئاقساقالنىڭ چەمى .
ئاپاق - چاپاق بولۇپ كەتمەك .
ئاپتاپنىڭ چىقىشىغا ، سۇنىڭ ئېقىشىغا باقماق .
ئاتام ئېيتقان بايىقى .
ئاتتىن چۈشكەن يېرى .
ئات ئورۇق ، يول يىراق .
ئات ئىگەرلەكلىك .
ئاخىر بىر كۈن .
ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلىماق .
ئاسمان ئۆرۈلۈپ كەتسە ، تېگىدە ئولتۇرۇپ مانتا يېيەك .
ئاسمان يىراق ، يەر قاتتىق .
ئاسمانغا پىچاق ئاتماق .
ئاش بەرگەن قازاننى چاقماق .
ئاش بولسا ، ئىش بولمىسا ؛ ياز بولسا ، قىش بولمىسا .
ئاشقا چۈشمەك .
ئارپىنى خام ئورماق .
ئاقىدى — كۆكىدى دېيەك .
ئاقنى ئاقچە ، كۆكنى كۆكچە .
ئاقنى كۆككە ئۇلىماق .
ئاياغنىن شامال ئۆتۈپ تۇرماق .
ئايدىڭدا قېنىق ئىچمەسلىك .
ئاينىڭ يۈزىدىمۇ داغ بار .
ئاغزى بوش .
ئاغزىدا قالماق .

ئاغزىدا شەھەر ئالماق .
ئاغزىدىن كىرىپ ، بۇرنىدىن چىقماق .
ئاغزىدىن گەپ ئالماق .
ئاغزى قىچىشماق .
ئاغزى كۆيمەك .
ئاغزىغا قاراپ سۆزلىمەك .
ئاغزىغا قارىماق .
ئاغزىنىڭ ئىزمىسى يوق .
ئاغزىنى بوغۇپ قويغان كالىدەك .
ئاغزىنى تاتلىق قىلماق .
ئاغزىنى ياغلىماق .
ئالا قانات .
ئالا كۆڭۈل .
ئالتە كۈنلۈك ئالەم .
6 ـ ئاينىڭ پاقىسىدەك .
ئامۇت ئالغان خۇرجۇندەك .
ئاپام ، دادامدىن باشقا ھەممىسى بار .
ئانىدىن تۇغما .
باشتا شالدۇر ـ شۇلدۇر ، ئاخىردا شىلدىر ـ شىلدىر .
باش تارتما .
باشتا ياڭاق چاقماق .
باشقا دۆلەت قۇشى قونماق .
باشقا قارا تاغ يېقىلماق .
بارار يەر — سامانلىق .
بارمىغان يەر يوق ، كىرمىگەن تۆشۈك (يوق) .
بازاردا بار گەپ .
باغدىن سورىسا ، تاغدىن جاۋاب بەرمەك .
بەش قول ئېغزىغا پاتمايدۇ .
بەش قولنى بىراقلا ئاغزىغا تىقماق .
بوسۇغىنى توپا باسماق .
بۆكىگە جىگدە سالماق .
بۆكىنى ئاسمانغا ئاتماق .
بۇرۇتنى يىكەندە ئالماق .
بۇرنىدىن بۇلاق قىلماق .
بۇرنىنى تارتالماي قالماق .
بۇرنى يوق .
بۇرنىنىڭ ئۇچىنلا كۆرمەك .
بېشىدا سۈيى بار .

بېغىنى سورىماي ، ئۈزۈمنى يېمەك .
بېلى پۈكۈلمەك .
بېلى چىك .
بېلىنى سلاپ يۇرمەك .
بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلىماق .
بىر پۈتى يەردە ، بىر پۈتى گۆردە .
بىر تاياقتا ھەيدىمەك .
بىر چالمدا ئىككى پاختەكنى سوقماق .
بىر قازاندا قاينىماسلىق .
بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقارماق .
بىرنى دەپ مىڭدىن قۇرۇق قالماق .
پاختىكى ئوڭدا ئۈچماق .
پاپىياقتا نال قاققاندەك .
پۈتتا ھۆل خىش قويماق .
پۈتى كۆيگەن توخۇدەك .
پۈدىسە ئۈچۈپ كەتكۈدەك .
پېچىتى بۈزۈلمغان گەپ .
پىتتىن پوستوما ئالماق .
پىتىك ئۈچىيگە ھېسپ قۇيماق .
پېشانەڭنى سلاپ باق .
پېشانىگە پۈتۈلمەك .
پىرنىك ھاسسىسى .
تاپىنى قىزىماق .
تاڭگا چىشلىۋالماق .
تەخسىسى چېقىلماق .
توقۇمنى تىكمەك .
توقۇمنى قارىنغا ئالماق .
تۆت بۇلۇڭ ، بىر كۆلۈڭ .
تۆت پۇللۇق كاكىلاپ ، ئون پۇللۇق قاقاقلاش .
تۆت تېمى قىبلە .
تۆگنى چۆچەكتە سۇغارماق .
تۆگنى ئۈسسۈلغا سالماق .
تۆگىنىڭ قۇيرۇقى يەرگە تەگمەك .
تۇخۇمدىن تۇك ئۇندۇرمەك .
تۇرالغۇسى يوق .
تۇزنى يەپ ، تۇزلۇقنغا چىچماق .
تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك .
تۇماقنى ئالدىغا قويۇپ ئويلىماق .

تۆگمىنى دەپ تۆگىدىن قۇرۇق قالماق .
تېرىسىگە پاتماي كەتمەك .
تېزىنى باسسا ، مېڭى چىقماق .
تېزىكىگە بىگىز ئۆتمەسلىك .
تىزىنى قۇچاقلاپ ياتماق .
تىلى ياغلىق .
تىلىنىڭ تېگىدە تىلى بار .
تىلىنىڭ سۆڭىكى يوق .
داپقا ئۈسسۈل ئويناماق .
دانىنى ئۆيدە يەپ ، باشقا يەرگە كاكىلىماق .
ئەمەتنىڭ دوپپىسىنى سەمەتكە كىيگۈزمەك .
جانىنى قويغىلى يەر تاپالماي قالماق .
جېنىنى ئېلىپ جاڭگالدا قويماق .
جىنىنى ئۈسسۈلغا سالماق .
چاپان ياپماق .
چاپانىڭ پېشىنى تارتماق .
چاپانىنى تەتۈر كەيمەك .
چاپىنى تىزىدىن ئاشماسلىق .
چاۋىسى چىنقا يېيىلماق .
چامغۇرنىڭ كۆكىنى ئالغاندەك .
چەللىدە ئات چاپماق .
چومنىڭ ئۈستىگە ئىگەر توقۇماق .
چۈجىنى كۆزدە سانىماق .
چۈرىن يەڭالغاندەك .
خالتا كوچىغا كىرىپ قالماق .
خەقنىڭ پۇلىدا نەزىر قىلماق .
خەقنىڭ تەرىتىدە نامازىنى ئوقۇماق .
خەقنىڭ جۇۋىسىدا تەرلەنمەك .
خەقنىڭ كەتمىنىنى چاپماق .
خۇدا جاجاڭنى بەرسۇن .
خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتمەك .
خۇدانىڭ كۈنى تۆگمەيدۇ .
خىزىر يولۇقماق .
ھارۋىدا توشقان ئالماق .
ھاۋانچىدا سۇ سوقماق .
ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا .
ھەممە قازاندا قاينىماق .
ھىچىيەرنىڭ ئۆگىسى بولماسلىق .

ئوتۇننى يۇيۇپ قالماق.
ئوشۇقى ئالچۇ قويماق.
ئوڭدىن كەلمەك.
ئۆدەككە سۇ يۇقمىغاندەك.
ئۆچكە ئارىسىغا كىرىپ قالغان تۆگىدەك.
ئۆز بېشىنى ئۆزى يېمەك.
ئۆزى تاغدا ، كۆڭلى باغدا.
ئۆزىنىڭ سەنىمگە دەسسىمەك.
ئۆز يېغىدا ئۆز گۆشىنى قورىماق.
ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېمەك.
ئۆزىنى بازارغا سالماق.
ئۆزىنى گۈل چاغلىماق.
ئۆمۈر سوداسى.
ساينىڭ تېشىدەك.
ساماننىڭ تېگىدىن سۇ يۇگۈرتمەك (قۇيماق).
ساناپ دەسسىمەك.
سەمەرقەند تەكلىپى.
سوغۇق قول تەگمەك.
سۇ باشتىن لاي.
سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالماق.
سىزىقىدىن چىقالماسلىق.
شاختىن شاختا قونماق.
شامال كىرمەسلىك.
شەيتانغا دەرس بەرمەك.
شەيتانغا نوقتا سالماق.
شورپىسىنىڭ شورپىسى.
زەي سالماي ئاتماق.
زەمبىلگە چۈشمەك.
ۋە خېنىڭ ئۈزۈمسى ئەمەس.
ئۈستا كۆرمىگەن شاگىرت.
ئۈزۈن ـ قىسقا گەپ.
ئۈۋىسى بۇزۇلغان ھەرىدەك.
ئۇ يەرنى ياپسا ، بۇ يەر ئېچىلىپ قالماق.
قاپاققا سېلىپ كولدۇرلاتماق.
قاپىقىدىن مۇز ياغماق.
قاسقانغا تىزغان مانىتدەك.
قاراقچىغا قىلىچ تۇتقۇزماق.
قاينىۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك.

قانتى ئاستىغا كىرىۋالماق .
قوچقارنى تۇغدۇرماق .
قورساق باقتى .
قورساقنى بوشاتماق .
قورسىقىدا ئۇمىچى بار .
قورسىقىدا ئېلىپنىڭ سۈنىقى يوق .
قورسىقىغا كىرىپ چىقماق .
قوشتىن چىقىرىپ سۆرەمگە سالماق .
قوينى بۆرىگە ئامانەت قويماق .
قوينى قاسساپ سويسۇن .
قۇرۇق هارۇننى ئەپقاچماق .
قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب بولماق .
قۇيرۇقنى خادا قىلماق .
قۇيرۇقنى قۇم باسماق .
قۇيۇپ قويغاندەك .
قۇلاقتىن قۇلاققا يەتمەك .
قۇمغا مۆھۈر باسقاندەك .
قۇمغا سۇ سىڭگەندەك .
كاككۇك بىلەن زەينەپتەك .
كالته قوشۇقنىڭ سېپى يەتمەك .
كاللا دېسە ، پاقالچەك دېمەك .
كەندىر يېگەن خورازدەك .
كونا جەندىگە ۋارىسلىق قىلماق .
كۆتى بىلەن ئاغزىنىڭ پەرقى يوق .
كۆز ـ قارنى توق .
كۆزى ئارقىدا قالماق .
كۆزىگە قۇم تىقماق .
كۇن كۆرسەتمەسلىك .
كېيىن چىققان مۇڭگۇز .
كىرمىگەن تۆشۈكى يوق .
ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا راۋاپ چالماق .
ئېشكى تۆت چىشلىق بولماق .
ئىتنىڭ قۇرۇتىدەك .
ئىچنى بوشاتماق .
ئىشنى كادالغا بىلدۇ .
ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تىقىلماق .
ئىككى قولىنى بۇرنىغا تىقىپ كەلمەك .
ئىككى كۆزى تۆت بولماق .

يا بايدىن چىقار ، يا سايدىن .
يارىسىغا تۈز سەپمەك .
ياق ـ ياق دەپ ، موك ـ موك سالماق .
ياغاچ پىچاق ، لاتا غىلاپ .
يا گۆش ئەمەس ، يا بەز .
يەتتە ئۆلچەپ بىر كەسمەك .
يەك ئىچىدە سودىلاشماق .
يەك ئىچىدە كېلىشۈالماق .
يەيدىغىنىنى يەپ ، كېيىدىغىنىنى كىيىپ بولماق .
يوتقانغا قاراپ پۇت سۇنماق .
يوتقانىنىڭ تېشىدا بولغان .
يۇزىدە تۈكى بار .
يېتىم ئوغلاق .
يېپىدىن يېڭىسىغچە .
يېڭە يېگەن ئىتتەك .
يېمىگەن مانىنىڭ پۇلىنى تۆلىمەك .
غانجوغدا كۆرۈشمەك .
غۇلاچقا چىداپ ، غېرىچغا چىدىماسلىق .
غېرىچنى غۇلاچ قىلىپ كۆرسەتمەك .
گال پوق .
گەپمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ ، جانمۇ ئېغىزدىن (چىقىدۇ) .
گۆھەر يەردە قالمايدۇ .
گۆشى سېنىڭ ، ئۈستىخىنى مېنىڭ .
گۆر ئاغزىدىن قايتماق .
مازارغا چالما ئاتماق .
مەرتەم ـ مەرتەم ئۈچ مەرتەم .
موزاينىڭ يۇگۈرۈشى سامانلىققىچە .
مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقارماق .
نان دەسسەپ بەرمەك .
نەزەردىن چۈشۈپ كەتمەك .
نېنى پۇتۇن .

یېگىرمە ئىككىنچى قىسىم

پەن ـ تېخنىكا . سەھىيە . تەنتەربىيە

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم

پەن ـ تېخنىكا . سەھىيە . تەنتەربىيە

I باب

پەن ـ تېخنىكا

كەلپىن ناھىيىسىدە مىنگو دەۋرىدە پەن ـ تېخنىكا ئاپپاراتى ۋە پەن تەتقىقات خادىمى يوق ئىدى. پەن ـ تېخنىكا خىزمىتى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تەدرىجي تەرەققي قىلدى ، بولۇپمۇ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمي يىغىندىن كېيىن ناھايىتى تېز تەرەققي قىلىپ ، بىر قەدەر زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى.

§ 1 . ئاپپاراتلار

1 . ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى

1959 ـ يىلى ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى قۇرۇلدى. 1975 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتىنى قايتىدىن تەڭشەپ ۋە تولۇقلاپ ، ساۋ جېنيېڭنى مۇدىرلىققا تەيىنلەپ ، تۆت نەپەر پەن ـ تېخنىكا خادىمىنى سەپلەپ بەردى. بۇلارنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىك تېخنىكا خادىمى ئىككى نەپەر ، سانائەت تېخنىكا خادىمى بىر نەپەر ، فىزىكا ـ خىمىيە تېخنىكا خادىمى بىر نەپەر. 1978 ـ يىلى پەن ـ تېخنىكا كومىتېتىدا يەر تەۋرەش ئىشخانىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىنىپ ، ئىككى نەپەر مەخسۇس پەن ـ تېخنىكا خادىمى سەپلەپ بېرىلىپ ، يەر تەۋرەشنى ئۆلچەش ، ئالدىن مەلۇمات بېرىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى.

2 . ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى

ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى 1960 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى قۇرۇلدى. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا ئاپپاراتلار تارقىلىپ كەتتى. 1981 ـ يىل 12 ـ ئايدا يېڭىباشتىن قۇرۇلۇپ ، پۈتۈن

ناھىينىڭ پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى .

3 . ئىلمىي جەمئىيەت ۋە جەمئىيەتلەر

1981 ـ يىلدىن باشلاپ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ، مېدىتسىنا ئىلمىي جەمئىيىتى ، بوغالتىرىيە ئىلمىي جەمئىيىتى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى ، ھاۋا رايى ئىلمىي جەمئىيىتى ، سۇ ئىشلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى ، ياش ـ ئۆسمۈرلەر پەن ـ تېخنىكا يېتەكچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى ، چوتچىلار ئىلمىي جەمئىيىتى ، تەرجىمانلار ئىلمىي جەمئىيىتى ، مال دوختۇرلۇق ـ يايلاق ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە يۇرچى يېزىلىق پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، ئۇرۇقچىلىق مەيدانى پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، گەزلىك يېزىلىق پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ، ئاچال يېزىلىق پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى قۇرۇلدى .

§ 2 . پەن ـ تېخنىكا قوشۇنى

1981 ـ يىلدىن 1983 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە 79 خادىم تېخنىكا ئۇنۇۋانىغا ئېرىشتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىنژېنېر دەرىجىسىگە باراۋەر كېلىدىغانلار بەش ، يارىمچى ئىنژېنېر 23 ، تېخنىك 51 .

1985 ـ يىلدىن باشلاپ ناھىيىدىكى 11 سىستېما بويىچە 15 كەسپىتكى خادىملارنىڭ تېخنىكا ئۇنۇۋانىنى باھالاش ئېلىپ بېرىلدى . 1989 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە 647 نەپەر پەن ـ تېخنىكا خادىمىدىن ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۇۋانىغا ئېرىشكەنلەر ئۈچ نەپەر (مۇئاۋىن مۇدىر ۋراچ جۇۋېنبو ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئالىي ئوقۇتقۇچىسى ھەسەن مەسۇم ، ئۆمەر قاسىم) ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇۋانىغا ئېرىشكەنلەر 126 نەپەر (بۇنىڭ ئىچىدە مائارىپ سىستېمىسىدىكىلەر 93 نەپەر ، سەھىيە سىستېمىسىدىكىلەر سەككىز نەپەر ، ئىقتىساد سىستېمىسىدىكىلەر ئىككى نەپەر ، بوغالتىرىيە سىستېمىسىدىكىلەر ئىككى نەپەر ، قۇرۇلۇش ، تېخنىكا سىستېمىسىدىكىلەر ئىككى نەپەر ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق سىستېمىسىدىكىلەر ئىككى نەپەر ، نەشرىيات ، ئارخىپ ، سەنئەت سىستېمىسىدىكىلەر ئالتە نەپەر ، ئەدلىيە سىستېمىسىدىكىلەر بىر نەپەر ؛ 1990 ـ يىلى 126 ئادەمدىن ئون نەپىرى پېنسىيگە چىقتى) . تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇنۇۋانىغا ئېرىشكەنلەر 518 نەپەر .

1981 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىسىدىن ئالتە كىشى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئىلغار پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىسى دېگەن نامغا ، ئون كىشى ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا كادىرلىرى ئىدارىسى تەستىقلىغان مۇنەۋۋەر پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىسى مۇكاپاتىغا ، تۆت ئورۇن ۋىلايەت پەن ـ تېخنىكا خىزمىتى بويىچە مۇنەۋۋەر ئىلغار كوللېكتىپ دېگەن نامغا ئېرىشتى . 1989 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا مۇلازىمەت مەركىزى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالىنىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى ، ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى تاڭ ئەنلىك مەملىكەت بويىچە يېزىلاردا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس دېگەن نامغا ئېرىشتى .

كەلپىن ناھىيىسىدە 1989 - يىلى ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋان ئالغان خادىملار

جەدۋەل 22 - 1

ئىسىم فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	شۇغۇللىنىدىغان خىزمىتى	تېخنىكا ئۇنۋانى	خىزمەت ئورنى
ئەمەت تۇردى	ئەر	ئۇيغۇر	بوغالترلىق	مەسئۇل بوغالتىر	ناھىيىلىك ـتەمىنات سوداكوپىراتىپى
ئابدۇرېشىت ھېلىم	ئەر	ئۇيغۇر	ئىگىلىكباشقۇرۇش	مەسئۇل ئىقتىسادچى	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى
ساۋشاڭخەي	ئەر	خەنزۇ	سۇ ئىشلىرى	ئىنژېنىر	ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى
خوجام ھاپىز	ئەر	ئۇيغۇر	دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	ئاگرونوم	ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكا سىنى كېڭەيتىش پونكتى
ئابابەكرى	ئەر	ئۇيغۇر	چارۋىچىلىق	مەسئۇل چارۋىچىلىق تېخنىكى	ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكتى
يۈسۈپ ئاۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	چارۋىچىلىق	مەسئۇل چارۋىچىلىق تېخنىكى	ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكتى
ئەركىن ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماشىنا	لېكتور	ناھىيىلىك كەلپىن بازىرى
ئابلىز رەھىم	ئەر	ئۇيغۇر	ماشىنا	لېكتور	ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى
ئابدۇرېھىم يۇنۇس	ئەر	ئۇيغۇر	ئارخىپ	مەسئۇل باشقۇرغۇچى	ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى
ئابدۇساتتار ھامىدىن	ئەر	ئۇيغۇر	تەزكىرىچىلىك	تەھرىر	ناھىيىلىك تارىخ ـتەزكىرە ئىشخانىسى
ئابدۇۋەلى راخمان	ئەر	ئۇيغۇر	كومپىزىتورلۇق	3 ـدەرىجىلىك كومپىزىتور	ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى
مەرەمنسا جاپپار	ئايال	ئۇيغۇر	ئىچكى بۆلۈم	ۋراچ	ناھىيىلىك دوختۇرخانا
مۇتەللىپ ھامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ئىچكى بۆلۈم	ۋراچ	ناھىيىلىك دوختۇرخانا
فەن جېڭفاڭ	ئايال	خەنزۇ	دورىگەرلىك	مەسئۇل سېستىرا	ناھىيىلىك دوختۇرخانا
گاۋ گۈڭشىڭ	ئەر	خەنزۇ	ئىچكى بۆلۈم	ۋراچ	ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى
گۈلنىسا سوپى	ئايال	ئۇيغۇر	تىببىي نازارەتچىلىك	مەسئۇل ۋراچ	ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى
ئابدۇرېشىت ئەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	سەھىيە	ۋراچ	ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى
مۇھەممەت ئەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	يەرلىك كېسەللىك	مەسئۇل ۋراچ	ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى
ئايىخان ئابىت	ئايال	ئۇيغۇر	ماشىنا	باشلانغۇچ ماشىنا ئالىي ئوقۇتقۇچى	ئاچال باشلانغۇچ مەكتىپى
رېشىت مۇھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	ماشىنا	ئوتتۇرا ماشىنا 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ
ئابلەت توختى	ئەر	ئۇيغۇر	ماشىنا	ئوتتۇرا ماشىنا 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ئاچال ئوتتۇرا مەكتىپى
ساۋ جيەنجۇن	ئەر	خەنزۇ	ماشىنا	ئوتتۇرا ماشىنا 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ
جيا خۇيفاڭ	ئايال	خەنزۇ	ماشىنا	ئوتتۇرا ماشىنا 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

مۇھەممەت مەسۇم	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	باغلىق باشلانغۇچ مەكتىپى
مىنسا روزى	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	باغلىق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئوسمان تەۋەككۈل	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	باغلىق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئابدۇرېھىم دەرۋىش	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	باغلىق باشلانغۇچ مەكتىپى
تۇرسۇن قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	قۇمئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئايتىللاخان باۋۇدۇن	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	تومئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى
ھېزىخان ئەيسا	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	تومئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى
سايىم توختى	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	تومئېرىق باشلانغۇچ مەكتىپى
مامۇت سادىم	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	يۇرچى باشلانغۇچ مەكتىپى
توختى ھۇسەن	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	چىلان باشلانغۇچ مەكتىپى
ئابدۇراخمان قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى
ھەمراخان ئىگەم	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئىبراھىم ئوسمان	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى
ھۇشۇر باقىش	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئابدۇرېھىم قادىر	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى
باھار ئاۋۇت	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپى
تۇخان ئىسمايىل	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپى
ئەمەت ئېزىز	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	پاسۇن باشلانغۇچ مەكتىپى
ئەھمەت ھامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	گەزلىك باشلانغۇچ مەكتىپى
سالى مەخسۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	ئىتتىپاق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئابدۇراخمان ئىمىن	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	ئىتتىپاق باشلانغۇچ مەكتىپى
گۈلخان مەپىز	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	
خەيرىنىساخان	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ
زىلەيخان ھەسەن	ئايال	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ
نۇر داۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماڭارچە	باشلانغۇچ ماڭارچە ئالىي ئوقۇتقۇچى	1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

مۇھەممەت سىدىق	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	باشلانغۇچ ماكارىپ ئالىي ئوقۇتقۇچى	كەلپىن بازارلىق مەكتەپ
شۈي چىجۇن	ئايال	خەنزۇ	ماكارىپ	باشلانغۇچ ماكارىپ ئالىي ئوقۇتقۇچى	2 - ئوتتۇرا مەكتەپ
ئەمەت توختى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	باشلانغۇچ ماكارىپ ئالىي ئوقۇتقۇچى	چارۋىچىلىق باشلانغۇچ مەكتىپى
خەينىساخان غازى	ئايال	ئۇيغۇر	ماكارىپ	باشلانغۇچ ماكارىپ ئالىي ئوقۇتقۇچى	چارۋىچىلىق باشلانغۇچ مەكتىپى
ئەمەت توختى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتەپ
ئابدۇللا ھۇشۇر	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى
سارىيە ھىمىت	ئايال	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى
مۇھەممەت گايىت	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى
نامەت ھادى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ئاچال ئوتتۇرا مەكتىپى
باھارگۈل مۇھەممەت	ئايال	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ئاچال ئوتتۇرا مەكتىپى
ئەيسا تۇردى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى
شاكىر ھېمىت	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى
مۇھەممەت توختى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى
تۇرسۇنخان ئوسمان	ئايال	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 - باشلانغۇچ مەكتەپ
چېن يۈەنتىەن	ئەر	خەنزۇ	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 -دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	2 - ئوتتۇرا مەكتەپ
غۇپۇر موللاق	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	گەزلىك ئوتتۇرا مەكتىپى
مىجىت باقىش	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	گەزلىك ئوتتۇرا مەكتىپى
ئىسمايىل ياسىن	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	گەزلىك ئوتتۇرا مەكتىپى
مۇھەممەت ئاقيول	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك ماكارىپ ئىدارىسى
تىللاخان مەخسۇم	ئايال	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	گەزلىك ئوتتۇرا مەكتىپى
ساۋۇت يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك ماكارىپ ئىدارىسى
تۇردى روزى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرامەكتىپى
گايىت ئىزاق	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى
ئابدۇرازىق ئىگەم	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	يۇرچى ئوتتۇرا مەكتىپى
مۇھەممەت توختى	ئەر	ئۇيغۇر	ماكارىپ	ئوتتۇرا ماكارىپ 1 - دە رىجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 - ئوتتۇرا مەكتەپ

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

كامىل ھېمىت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئابدۇۋەلى داۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئابدۇرېھىم	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
نۇخان تاھىر	ئايال	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ۋالى يۈمبى	ئايال	خەنزۇ	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ۋالى لەن	ئايال	خەنزۇ	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
جالى خەنخۇا	ئايال	خەنزۇ	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
جالى جىڭمىن	ئەر	خەنزۇ	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
سەمەت ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئاۋۇت ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
قادىر تۇرسۇن	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
مۇھەممەت قاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرامەكتەپ
ئابدۇكېرىم رامان	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئالىيەخان جاپپار	ئايال	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
زەينەپخان نۇر	ئايال	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئىبراھىم ئىمىن	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئابلەت داۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
ئاۋۇت ئىسمەت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ
خەن مىڭيې	ئەر	خەنزۇ	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى
يالى يىڭچى	ئايال	خەنزۇ	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى
ھاشىم ھۇسەن	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى
ئىدرىس روزى	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى
ھامىدىن ئىسرائىل	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى
سىيىت ئاۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى
تۇرسۇن ئىمىم	ئەر	ئۇيغۇر	ماتارىپ	ئوتتۇرا ماتارىپ 1 ـ دە رېجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيلىك ماتارىپ ئىدارىسى

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئابدۇرېھىم سادىق	ئەر	ئۇيغۇر	ماۋارىپ	ئوتتۇرا ماۋارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسى
خۇدابەردى تۇردى	ئەر	ئۇيغۇر	ماۋارىپ	ئوتتۇرا ماۋارىپ 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسى
مۇھەممەت ئەيسا	ئەر	ئۇيغۇر	ماۋارىپ	باشلانغۇچ ماۋارىپ ئالىي ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسى
ئابدۇرېھىم ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	ماۋارىپ	باشلانغۇچ ماۋارىپ ئالىي ئوقۇتقۇچى	ناھىيىلىك ماۋارىپ ئىدارىسى

§ 3 . پەن ـ تېخنىكا خىزمىتى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق ، چارۋىچىلىق ، باغۋەنچىلىك قاتارلىق تارماقلاردىكى پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىلىرى باشقا جايلاردىن ئۆزلۈكسىز ھالدا ئىلغار دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق پەن ـ تېخنىكىسىنى كىرگۈزدى شۇنداقلا قوللىنىشنى ئاكتىپ تۇردە ئومۇملاشتۇردى . ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى يەنە پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىلىرىنى كۆپ قېتىم ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ناھىيىنىڭ سانائەت ، ئېلېكترون تېخنىكىسى ھەمكارلىق تۇرىگە قاتنىشىشقا ئۇيۇشتۇردى .

1 . سۈپەتلىك ئۇرۇق كىرگۈزۈش

« تاڭشەن 6898 » ـ كەلپىن ناھىيىسگە ئەڭ بالدۇر كىرگۈزۈلگەن بۇغداي سورتى ، سنناق قىلىپ تېرىش ، ئومۇملاشتۇرۇش ئارقىلىق مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش ئۈنۈمى كۆرۈنەرلىك بولغاچقا ، ناھىيە بويىچە ئاساسلىق زىرائەت سورتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى .

1984 ـ يىلى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تارماقلىرى سىرتتىن « قەشقەر كۆزگىسى— 5 » بۇغداي سورتىنى كىرگۈزدى ، كېيىنكى يىلى سناق تەرىقسىدە تېرىپ ، مو بېشىدىن 1009 جىڭدىن ھوسۇل ئالدى ، 1986 ـ يىلدىن ئېتىبارەن ناھىيە بويىچە كەڭ كۆلەمدە ئومۇملاشتۇردى .

1990 ـ يىلى بالدۇر پىشىدىغان « شىنلۇ » كېۋەز سورتى سناپ تېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بۇغداي ۋە كومپىقوناق قاتارلىقلارنىڭ سۈپەتلىك سورتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش جەريانىدا يەنە ساپلاشتۇرۇش ، ياشارتىش خىزمىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى .

2 . سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىش

1983 ـ يىلدىن باشلاپ ئاپىال گۈڭشېسىدا سناق تەرىقسىدە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىلدى ، 1988 ـ يىلدىن كېيىن تەدرىجي ھالدا باشقا يېزىلارغا كېڭەيتىلدى .

3 . كالا ، قوي نەسلىنى ياخشىلاش

80 ـ يىللاردا ناھىيىدىكى چارۋىچىلىق پەن ـ تېخنىكا خىزمەتچىلىرى تەدرىجي ھالدا ناھىيە بويىچە ئۆچكە نەسلىنى ياخشىلاش ۋە كالىنى سۈنئي ئۇرۇقلاندۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى . 1987 ـ يىلى سىيرلارنى سۈنئي ئۇسۇلدا ئۇرۇقلاندۇرۇشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى 90% كە ، بوغاز بولۇش نىسبىتى 89% كە يېتىپ ، ئىلگىرىكى تەبىئي نەسىللىنىش نىسبىتى ئاران 18% مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشتەك قالاق ھالەت ئۆزگەرتىلدى .

4 . كونا باغلارنى ئۆزگەرتىش ، سۈپەتلىك مېۋىلىك دەرەخ تۈرلىرىنى يېتىشتۇرۇش

1986 ـ يىلى ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى باغۋەنچىلىك خىزمەتچىلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۇنجى

قېتىم 22 مىڭ تۇپ مېۋىلىك كۆچەت يېتىشتۇردى ، ئىككىنچى يىلى گەزلىك يېزىسىنىڭ پاسۇن كەنتىدە مېۋىلىك دەرەخنىڭ سۈپەتلىك تۇرلىرى نۇقتىلىق يېتىشتۇرۇلدى ، 380 مو كونا باغ تاللىنىپ (1989 ـ يىلغىچە بۇ باغلاردىن 40 موسى ئۆزگەرتىلىپ بولدى) ، يېڭىدىن 20 مو باغ بىنا قىلىندى ھەمدە تۇنجى قېتىم 20 مو يەرگە (300 تۇپتىن ئارتۇق) كورلا نەشپۈتى تىكىلدى . سەككىز مو يەرگە (200 تۇپ) « خۇاڭ يۈەنـ شۈەي » ناملىق سۈپەتلىك ئالما كۆچىتى تىكىلدى .

5 . يەر تەۋرەشنى ئالدىن مەلۇم قىلىش

1978 ـ يىلى ناھىيىدىكى يەر تەۋرەشنى ئالدىن مەلۇم قىلىش تارماقلىرى يەر تەۋرەشنى كۆزىتىپ ئالدىن مەلۇم قىلىش خىزمىتىنى باشلاپ ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىشكە دائىر سانلىق مەلۇمات ماتېرىياللىرىنى يىغدى .

§ 4 . پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ، پەن ـ تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى

ھەر قايسى ئىلمىي جەمئىيەتلەر ، جەمئىيەتلەر قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى مەركىزىي تېما قىلىپ ، 11 قېتىم مەخسۇس تېمىدىكى ئۇنىۋېرسال تەتقىقات ـ ئالماشتۇرۇش پائالىيىتى ئېلىپ باردى ، مەملىكەت ، ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت خاراكتېرلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنغا سەككىز قېتىم قاتناشتى . 11 سان ئىلمىي ژۇرنال چىقىرىپ ، 2500 نۇسخا تارقاتتى . 1985 ـ يىل 9 ـ ئاي دا جياۋشاۋجىي يازغان « پەن ـ تېخنىكا باشقۇرۇش خىزمىتى ۋە تەتۇر باغلىنىش » سەرلەۋھىلىك ماقالە ۋۇ خەنىدە چاقىرىلغان پەن ـ تېخنىكا ئىلمىي ماقالىلىرى مۇھاكىمە يىغىندا مۇنەۋۋەر ئىلمىي ماقالە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1984 ـ يىلى تىلەك ئىبراھىم يازغان ئىلمىي ماقالە مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ئىلـ مىي مۇھاكىمە يىغىندا مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى پەن ـ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتىنى ئاكتىپ قانات يايدۇرـ دى . 14 قارار يېزا ئىگىلىك پەن ـ تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى . دېھقانچىلىق پەن ـ تېخنىكا خاـ دىملىرىنى يېڭى تېخنىكا كىرگۈزۈش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇ ىقا سەپەرۋەر قىلدى . 1983 ـ يىلدىن باشلاپ 18 مو يەرگە سىناق تەرىقسىدە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىپ ، مو بېشىدىن 84 كىلوگـ رام ساپ پاختا ئېلىشتەك ياخشى نەتىجە يارىتتى . قاراكۈت كەنتىدە 120 مو يەرگە قاشقا بېدىنى كىرىشـ تۇرۇپ تېرىپ ، تۆۋەن ھوسۇللۇق يەرنى « ئۇلگىلىك ئېتىز » غا ئۆزگەرتىپ ، بۇغداينىڭ بىرلىك مەھسۇلاتىنى 400 جىڭغا يەتكۈزۈپ ، ئاپتونوم رايونلۇق 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . ئىلمىي جەمئىيەت دېھقاـ چىلىق ، چارۋىچىلىق سېپىدىكى پەن ـ تېخنىكا خادىملىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ ، ناھىيىنىڭ تەبىئىي ئەھۋالى ، جۇغراپىيىسى ، ھاۋا كىلىماتى ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ، سۇ ئىشلىرى بايلىقى قاتارـ لىقلارنى تەكشۈرۈپ « كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى رايونلاشتۇرۇش دوكلاتى » نى يېزىپ چىقتى . بۇ دوكلات ئاپتونوم رايون بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، ۋىلايەت بويىچە 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

چوتچىلار جەمئىيىتى جەمئىيەت ئەزالىرىنى تەربىيىلەش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بەردى . ۋىلايەت ئالغان ئىمتىھاندا 26 نەپەر خادىم دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان لاياقەتلىك گۇۋاھنامىسى ئالدى . مېدىتسىنا ئىلـ

مىي جەمئىيىتى 1986 - يىل 4 - ئايدىن 9 - ئايغىچە كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئۆسۈملۈك دورىلارنى تەكشۈرۈشـ تە دەسلەپكى قەدەمدە 169 خىل دورا ماتېرىيالىنى ئېنىقلاپ ، 208 نۇسخا ئەۋرىشكە ئىشلىدى . قىممەت باـ ھالىق دورا ماتېرىيالىدىن 13 خىلنى تاپتى ھەمدە دورا ئۆسۈملۈك بايلىقىنى ئېچىش ، ئىشلىتىش ، ئۆستۈـ رۈش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى .

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى ئىلمىي جەمئىيىتى 1986 - يىلى پەن - تېخنىكا تارماقلىرىغا ماسلىشىپ ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى ئۈيۈشتۈرۈپ ، كەلپىن ناھىيىسى تارىخىدا تۇنجى قېتىم سىلوسلانغان يەم - خەشەك ۋە ئازوتلاشتۇرۇلغان يەم - خەشەك ئىشلەش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى .

1983 - يىلدىن بۇيان ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى ، ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى ، نا ـ ھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ۋە ناھىيىلىك ياش - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى ناھىيە باـ زىرىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى ياش - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا پەن - تېخنىكا پائالىيىتىنى قانات يايدۇر ـ دى . ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى « بەش كىچىك » (كىچىك كەشپىيات ، كىچىك يېڭىلاش ، كىچىك ئۆزگەرتىپ ياساش ، كىچىك لايىھىلەش ، كىچىك ئىلمى ماقالە يېزىش) قاتارلىق پەننى ئومۇملاشـ تۇرۇش پائالىيەتلىرىگە قاتناشتى . 1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن - تېخـ نىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسىدە « ئۆزۈڭ ئەۋرىشكىسى » كوللېكتىپ 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ، خۇاڭ شىيەنغۇ ، خەن گوشىنلار ياسىغان « ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇق » 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ، لى خەيفېڭ ، ۋۇ باۋ ۋېيلار ئىشلىگەن « قاتما ئەۋرىشكە » 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

1984 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە پەن - تېخنىكىغا ئائىت خەۋەردىن جەمئىي 78 سان ، 14 مىڭ 690 نۇسخا بېسىپ تارقاتتى . 18 قېتىم پەن - تېخنـ كا كۆرگەزمىسى ئاچتى ، كۆرگەزمنى 12 مىڭ 327 ئادەم (قېتىم) ئېكسكۇرسىيە قىلدى . 18 تېما بويىچە 110 سانپەن - تېخنىكا رەسىملىك تاختىسى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ؛ ئۇنۇۋېرسال پەننى ئومۇملاشتۇرۇش بازىرى 11 قېتىم ئۈيۇشتۇرۇلدى ؛ 7400ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ؛ 87 يۇرۇش پەن - تېخنىكىغا دائىر كىنو ، تېلېۋىزىيە فىلىمى ئىشلەندى . ھەر خىل پەن - تېخنىكا ماتېرىيالىدىن 29 مىڭ 450 نۇسخا (پارچە) تارقىتىلدى .

1982 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى 267 قېتىم ھەر خىل مۇسابىقە ئۆـ يۇشتۇردى ، بۇنىڭغا 15 مىڭ 559 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، ئالتە قارار پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرىنى تەر ـ بىيىلەش كۆرسى ئاچتى . بۇنىڭغا 72 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . 11 قېتىم پەن - تېخنىكا كۆرگەزمىسى ئاچـ تى ، كۆرگەزمىگە 774 ئەسەر قاتناشتۇرۇلدى . پەن - تېخنىكىغا ئائىت كىنو ، سىنئالغۇ فىلىملىرىنى 67 مەيـ دان قويۇپ بەردى ، بۇنى 8320 ئادەم (قېتىم) كۆردى . ئالتە قېتىم پەن - تېخنىكا يازلىق لاگېر پائالىيىتـ نى تەشكىللىدى ، بۇنىڭغا 279 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان تېخنىكا پائالىيەت ئورنـ دىن تۆتنى قۇردى ، بۇنىڭغا 60 ئادەم قاتناشتى .

پەن - تېخنىكا پائالىيىتى داۋامىدا ناھىيە بويىچە تۆت ئادەم ئاپتونوم رايونلۇق مۇكاپاتقا ، 14 ئا ـ دەم ئاقسۇ ۋىلايىتلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى . توك تۆپراقنى تەكشۈرۈش ئەسۋابى ، يۇقىرى چاستوتىلىق ئۇرۇق بىر تەرەپ قىلىش ماشىنىسىنلىك ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە قوللىنىلىشى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتقا ئېرىشتى . 1988 - يىلى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسـ لىك خىزمەتچىسى جالاك جىمك ئىشلىگەن ماگنىتلىق كومپۇتاتور ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا كومىتېتى ۋە ئىتتىپاق كومىتېتلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى . 1986 - يىلى مەمتىمىن ياسىن يازغان « ئۆزۈك ۋە ئۇنلۇك رو ـ لى » سەرلەۋھىلىك ماقالە « ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى »لىك پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئىجادىيىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى . 1990 - يىلى ئاچال يېزىسى كۆل كەنتىدىكى دېھقان ئابـ دۇللا ئېلىغا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمتى « پاختا تېرىش ماھىرى » دەپ نام بەردى .

كەلپىن ناھىيسىدىن ئاپتونوم رايونلۇق ۋەئۇنكىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئىلمىي جەمئىيەت (جەمئىيەت) لەرگە ئەزا بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى

جەدۋەل 22 ـ 2

ئىسىم فامىلىسى	تۇغۇلغان جايى	جەمئىيەت نامى	خىزمەت ئورنى ، ۋەزىپىسى
جۇۋېنبو	شەنشى	جۇڭگو «مىللەت دىۋانە» ئىلمىي جەمئىيىتى	ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ باشلىقى
كەھەت سىدىق	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى	ناھىيىلىكپارتكوم ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى
ئابدۇساتتار ھامىدىن	كەلپىن	ئاپتونومرايونلۇقىەلقئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتى ؛ ئاپتونومرايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى ؛ئاپتونومرايونلۇق تەرجىمانلار جەمئىيىتى ؛ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە ئىلمىي جەمئىيىتى (مۇدىرىيەت ئەزاسى)	ناھىيىلىك پارتكوم تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى
مەمتىمىن ياسىن	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى	ناھىيىلىك مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيەئىدارىسىنىڭ كادىرى
قاسىم مەخسۇت	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇق تەرجىمانلار جەمئىيىتى	ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى
ئابدۇۋېلى راخمان	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىكانتلار جەمئىيىتى	ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ باشلىقى
غوپۇر ئىدرىس	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇقتەرجىمانلار جەمئىيىتى	ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئارتىسى
تىلەك ئىبراھىم	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇق تەرجىمانلار جەمئىيىتى	ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى
سۇن مىڭدا	جياڭسۇ	ئاپتونوم رايونلۇق ھاۋا رايى جەمئىيىتى	ناھىيىلىك ھاۋا رايى پونكتىنىڭ باشلىقى
ئەيسا ئىلياس	كەلپىن	ئاپتونوم رايونلۇق ئادۋوكاتلار جەمئىيىتى	ناھىيىلىك ئەدلىيە ئىدارىسىنىڭ ئادۋوكاتى

II باب

داۋالاش ، سەھىيە

مىنگو دەۋرىدە كەلپىندە داۋالاش ، سەھىيە ئاپپاراتى يوق بولۇپ ، خەلق ئاربىسىدا بىر نەچچە تەۋىپلار بار ئىدى . نامرات پۇقرالار كېسەل بولۇپ قالسا ، كېسەل كۆرسىتىش ، دورا يېيىش ئىنتايىن قىيىن

ئىدى. ناھىيىنىڭ ھېچقانداق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىقتىدارى يوق ئىدى. چېچەك، قىزىل، خولېرا قاتارلىق كېسەللىكلەر تارقىلىپ قالسا، 40% تىن ئارتۇق ئادەم ئۆلۈپ كېتەتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، داۋالاش، سەھىيە ئىشلىرى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ راۋاجلانـ دى، ناھىيە بويىچە ناھىيە، يېزا، كەنتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك سەھىيە تورى شەكىللىنىپ، تۇرلۇك كېـ سەللىكلەر ئۈنۈملۈك تىزگىنلەندى. خەلق ئاممىسىنىڭ ساغلاملىق سەۋىيىسى زور دەرىجىدە ئۆستى.

§ 1. ئاپپارات، قوشۇن

1. ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى

ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى 1952 - يىلى قۇرۇلۇپ، ئۈنۈۋېرسال ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلنـ دى. دوختۇرخانىدا تۆت نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋراچ بىر نەپەر (قوشۇمچە دوخـ تۇرخانا باشلىقى)، دورىگەر بىر نەپەر، سېسترا بىر نەپەر، ئىشچى بىر نەپەر ئىدى. 1958 - يىلى دوخـ تۇرخانىدا كېسەلخانا قۇرۇلۇپ، بەش كېسەل كارىۋىتى بار بولدى. تىببىي تېخنىك خادىم 13 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە فېلدىشېر تۆت نەپەر، 1987 - يىلغا كەلگەندە ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا ئامبۇلاتورىيە ۋە كېـ سەلخانا بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، ئىشچى - خىزمەتچىسى 252 گە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە داۋالاش، سەـ ھىيە تېخنىكا خادىمى 44، بۇنىڭ ئىچىدە مەسئۇل دوختۇر ئىككى، باشقۇرغۇچى دوختۇر بىر، پراۋىزور بىر، ۋراچ سەككىز. كېسەل كارىۋىتى 44.

2. ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى

1975 - يىلى ناھىيىلىك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى قۇرۇلدى، شۇ چاغدا بەش نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى. 1989 - يىلى پونكىتتا لابوراتورىيە، يېمەكلىكلەر تازىلىقىنى باشقۇرۇش، ئانا - بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش، سىل كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش، پىلانلىق ئىممۇنىتېت قاتارلىق ئالتە بۆلۈمچە تەسىس قىلىنىپ، 20 نەپەر ئىشچى - خىزمەتچى سەپلەندى.

3. ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى

1953 - يىلى ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ناھىيىنىڭ ۋەـ تەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىگە رەھبەرلىك قىلىش ۋە ئۇنى ماسلاشتۇرۇشقا، تەكشۈرۈش، سېلىشتۇرۇپ باھالاش، مۇسابىقە ئۇيۇشتۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل بولدى.

4. يېزا شىپاخانىلىرى

1955 - يىلى ئاچال يېزىسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى يېزا دەرىجىلىك شىپاخانا قۇرۇلدى. 1987 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئۈچ يېزا شىپاخانىسى قۇرۇلدى، بۇلاردا جەمئىي 23 ئىشچى - خىزمەتچى، 60 كې سەل كارىۋىتى بار بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە گەزلىك يېزا شىپاخانىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 11، كېسەل كارىۋىتى 20؛ يۇرچى يېزا شىپاخانىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى توققۇز، كېسەل كارىۋىتى 20؛ ئاچال- يېزا شىپاخانىسىدىكى ئىشچى-خىزمەتچى سەككىز، كېسەل كارىۋىتى 20.

5. ناھىيىلىك جۇڭگوچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسى

ناھىيىلىك جۇڭگوچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسى 1960 -يىلى قۇرۇلغان بولۇپ بەش خىزمەتچى، جۇملـ دىن، ئۈچ نەپەر ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى، ئىككى نەپەر تۆۋەن دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى بار ئىدى.

6 .قوشۇن

1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە داۋالاش ـ سەھىيە تېخنىكا خادىمى 66 ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە غەربچە داـ ۋالاش دوختۇرى 11 ، پراۋىزور بىر ، تېخنىكا خادىمى بىر ، جۇڭگوچە داۋالاش دوختۇرى ئىككى ، يارەمـ چى سېسترا 13 ، ئاكۇشىر يەتتە ، دورىگەر ئۇچ ، لابورانت ئىككى ، تېخنىك بىر ، جۇڭگو تبابىتى دورىگەـ رى بىر ، باشقا سەھىيە تېخنىكا خادىمى 22 .

يېزىلاردا ئون نەپەر تۇغۇت ئانىسى ، ساقلىقنى ساقلاش خادىمى بار .

1990 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە داۋالاش ، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 123كە يەتتى . كەڭ تىببى داۋالاش خادىملىرى ئۆلۈمگە ئامال ، ئاغرىقغا سەۋەب قىلىپ ، كېسەللىنى داۋالاپ ئادەمنى قۇتقۇزۇش داـ ۋامىدا ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلدى ، نۇرغۇن نەمۇنچىلار مەيدانغا كەلدى . ناھىيىلىك دوختۇرخانىسىنىڭ سېستراسى فاڭ شۇچۇمن 1956 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە سەھىيە سېپىدىكى نەمۇنچى بولۇپ باھالاندى . پراۋىزور پەن جېڭفاڭ كۆپ قېتىم ۋىلايەت ۋە ناھىيە تەرىپىدىن تەقدىرلەندى . 1983 ـ يىلى مەملىكەت بويـ چە سەھىيە سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالاندى .

§ 2 . تېخنىكا ، ئۇسكۇنە

1 . داۋالاش تېخنىكىسى

1952 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ئۇنۇڭبرسال ئامبۇلاتورىيىدە ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى ئادەتتە كۆپ ئۇچرايدىغان كېسەللىكلەرگە دىئاگنوز قويۇش ھەم ئۇنى داـ ۋالاشنى قانات يايدۇرغاندى ، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى يىرىڭلىق جاراھەتلەرنى يېرىپ يىرىڭنى چىقـ رىش ، تىكىش قاتارلىقلارنىلا قىلالايتتى . 1955 ـ يىلى ئامبۇلاتورىيە 7162 ئادەم (قېتىم) داۋالىدى ، 973 قېتىم سىرتقا چىقىپ كېسەل داۋالىدى ، 1217 ئادەم (قېتىم)نىڭ بەدىنىنى تەكشۈردى ، 120 ئادەم (قېتىم) نى دوختۇرخانىدا ياتقۇزۇپ داۋالىدى ، 1957 ـ يىلى ئامبۇلاتورىيىنىڭ لابوراتورىيىسى چوڭراق ئادەتتىكى تەكشۈرۈشلەرنى ئىشلەشكە باشلىدى . 1962 ـ يىلى تاشقى كېسەللىكلەر ، ئاياللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى سۇنئىي ئۇسۇلدا بالا چۈشۈرۈش ، بالا ياتقۇ سىرتىدىكى ھامىلىنى بىر تەرەپ قىلىش ، سوقۇر ئۇچەي ، گىرژ ئوپېراتسىيىلىرىنى قىلالايدىغان ھەم داۋالىيالايدىغان بولدى . 70 ـ يىللاردىن بۇيان ناھىيىلىك دوخـ تۇرخانا ئۇچەي توسۇلۇش ، ئاشقازانىنىڭ چوڭ قىسمىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ، جىگەردىكى قاپلىق قۇرتىنى ئېـ لىۋېتىش ، سۇيدۇك يولى ، دوۋسۇندا پەيدا بولغان تاشنى ئېلىۋېتىش ، قورساقنى يېرىپ تۇغدۇرۇش ، سۇيدۇكلۇكنى ياماش ، تۇخۇمدان ئۆسمىسىنى ئېلىۋېتىش قاتارلىق ئوپېراتسىيىلەرنى قىلالايدىغان بولـ دى . تەكشۈرۈش بۆلۈمى بىئو ـ خىمىيىلىك تەكشۈرۈش ، قان زەردابىنى تەكشۈرۈش ، قان سۈيۇقلۇقىنى تەكشۈرۈش قاتارلىق بەزى تۈرلەر بويىچە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشنى يولغا قويدى . رېنتگېن بۆلۈمى ئۆت ، بۆرەكنى سۈرەتكە تارتىش قاتارلىقلارنى يولغا قويدى ؛ دورا ياساش بۆلۈمى 0.9% لىك تۇز سۇـ يى ، 5% لىك گلۇكوزا تۇز سۇيى ، 5% لىك ، 10% لىك گلۇكوزا قاتارلىقلارنى ئىشلىيەلەيدىغان بولـ دى .

1986 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئامبۇلاتورىيىدە 280 مىڭ 630 ئادەم (قېتىم) نى داۋالىدى ، 1180 ئادەم (قېتىم)نى ياتاقتا ئېلىپ داۋالىدى ، بۇ ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 1955 ـ يىلدىكىنىڭ 18.39 ھەسسىسىگە ۋە 9.8 ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ .

يېزا شىپاخانىلىرى ئادەتتىكى دائىم ئۇچرايدىغان كېسەللىكلەر ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنى جىددىي

بىر تەرەپ قىلالايدىغان بولدى.

1969 ـ يىلدىن 1971 ـ يىلغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋە ناھىيىلىك جۇڭگو تىبابىتى دوختۇرلىرىنى تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە جۇۋېنبو، لى ياۋ قاتارلىقلارنىڭ قاتنىششى بىلەن كەلپىن ناھىيىسىنىڭ جۇڭگو تىبابىتى دوراۋ ماتېرىياللىرى تەپسىلىي تەكشۈرۈپ چىقىلدى. كەلپىندە جەمئىي 169 خىل دوراۋ ئۆسۈملۈكى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە چاكاندا، زىرىق، چۇچۇكبۇيا، لوپنۇر كەندىرى قاتارلىق 15 خىل دوراۋ ئۆسۈملۈكىنىڭ مەھسۇلاتى بىر قەدەر يۇقىرى.

2. داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى

1952 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى ئىنتايىن ئاددىي بولۇپ، شىپىرىس، تارازا ۋە دوراۋ ئالماشتۇرۇش تەخسىسى قاتارلىقلارلا بار ئىدى، 1958 ـ يىلى قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان تىندۇرغۇچى ماشىنا، ئانالىز تارازىسى، 50 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى سېتىۋېلىندى. 1987 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا 30 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى، 200 مىللىئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى، ياپونىيىدە ئىشلەنگەن بىر جىنسى يول ئەينەكى، ئېلېكتر كاردىئوگرامما ئاپپاراتى، يەنە جۇڭگودا ئىشلەنگەن ئېلېكتر كاردىئوگرامما ئاپپاراتى، يۇرەك ۋېكتورگرام ئاپپاراتى، A تىپلىق ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى ئاپپاراتى، مېڭە ئېلېكتر قارشىلىقىنى ئۆلچىگۈچ، ئۇلترا مىكرو دولقۇن ئارقىلىق داۋالاش ئاپپاراتى، ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى ئارقىلىق داۋالاش ئاپپاراتى، ئۆزگىرىشچان چاستوتىلىق داۋالاش ئاپپاراتى، مىكروسكوپ، يېتىشتۇرۇش ساندۇقى، تېرموستات، توك ئارقىلىق ئېرىتىش قازىنى، قۇرۇتۇش ساندۇقى، كۆمۈلاچ دوراۋ ماشىنسى، تابلېتكا ماشىنسى، يۇمشىتىش ماشىنسى، دىنام قاتارلىق داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى بار بولدى.

§ 3. تۇرۇم، خىراجەت

1. داۋالاش تۇرۇمى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھۆكۈمەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ئارىسىدا ھۆكۈمەت خىراجىتى ھېسابىغا داۋالىنىش يولغا قويۇلدى. 1954 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 1181 ئادەم (قېتىم) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولدى، 1655.14 يۈەن چىقىم قىلىندى. 1958 ـ يىلى 3647 ئادەم (قېتىم) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولدى، 5536.27 يۈەن چىقىم قىلىندى. كېيىن ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش راسخوتى يىلدىن يىلغا ئاشتى. 1990 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش راسخوتى كۆپىيىپ 268 مىڭ يۈەنگە يەتتى. 1972 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشقا جەمئىي 1 مىليون 100 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىندى.

1962 ـ يىلدىن باشلاپ دېھقانلار ئارىسىدا ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش يولغا قويۇلدى. 1981 ـ يىلدىن كېيىن يېزىلاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى داۋامىدا، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش توختاپ قالدى.

2. داۋالاش خىراجىتى

مىنگو دەۋرىدە داۋالاش، سەھىيە ئاپپاراتى ۋە سەھىيە خادىملىرى بولمىغاچقا، داۋالاش خىراجىتى يوق ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن داۋالاش، سەھىيە خىراجىتىنىڭ ھەممىسى دۆلەت مالىيىسىدىن ئاجرى-

تىپ بېرىلمىغان بولدى ھەمدە يىلدىن يىلغا كۆپەيدى . 1972 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 52 مىڭ يۇەن داـ ۋالاش ، سەھىيە راسخوتى چىقىم قىلىندى ، 1990 ـ يىلغا كەلگەندە كۆپىيىپ 421 مىڭ يۇەنگە يەتتى . 1972 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە جەمئىي چىقىم قىلىنغان داۋالاش ، سەھىيە خراجىتى 2 مىلـ يون 706 مىڭ يۇەنگە يەتتى .

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ داۋالاش ، سەھىيە خراجىتىنىڭ چىقىم قىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل 22—3

يىللار	سومما (يۇەن)	بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت خراجىتى بىلەن داۋالانىش (يۇەن)
1972	52 000	6000
1973	65 000	8000
1974	55 000	9000
1975	53 000	7000
1976	63 000	9000
1977	63 000	9000
1978	64 000	10 000
1979	66 000	16 000
1980	85 000	22000
1981	96 000	25 900
1982	93 000	30 000
1983	90 000	30 000
1984	102 000	52 000
1985	190 000	67 000
1986	200 000	77 000
1987	200 000	117 000
1988	429 000	154 000
1989	319 000	194 000
1990	421 000	268 000

§ 4 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش يوق ئىدى . ھەمىشە يۇـ قۇملۇق كېسەللىكلەر تارقىلىپ ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى . ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىـ نى ئېلىش خىزمىتىگە ئانچە ـ مۇنچە كۈچ بۆلگەن بولسىمۇ ، لېكىن مادارى يەتمەيتتى . مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) دىن كېيىن ، ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى كۆپ قېتىم كەلپىنگە دوختۇر ئەۋەتىپ چېچەك چې ـ

كىپ ، چېچەكنىڭ ئالدىنى ئالغان. مىنگونىڭ29 - يىلى (1940 - يىلى) 5 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە يۇقۇملۇق كېسەللىك تارقالغاندا ، ئەينى ۋاقىتتا ئاقسۇ مەمۇرىي رايون ۋالىسى بولۇپ تۇرغان كوممۇنىست خۇاڭ مىنغۇ دوختۇر دادانوۋانى كەلپىنگە كېسەل داۋالاشقا ئەۋەتىپ ، يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ يامراپ كېتىشىنى يېنىكلەتكەن ھەمدە بىر قىسىم كېسەللەرنى داۋالاپ ساقايتقان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق ھۆكۈمىتى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. ناھىيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كوممىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئالدىنى ئېلىش ، ۋاكسىنا ئەملەش ، يۇقۇملۇق كېسەللىك تارقالغان ھامان يوقىتىش يولغا قويۇلدى.

1953 - يىلدىن 1958 - يىلغىچە ناھىيە بويىچە ئالتە قېتىم چېچەك ۋاكسىنىسى ئەملەندى ، چېچەك چىقىپ كىنىگەن ئادەم سانى 39 مىڭ 565 كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1953 - يىلى 1223 ئادەمگە ، 1954 - يىلى 4285 ئادەمگە ، 1955 - يىلى 10 مىڭ 348 ئادەمگە ، 1956 - يىلى 14 مىڭ 431 ئادەمگە ، 1957 - يىلى 5482 ئادەمگە ، 1958 - يىلى 3255 ئادەمگە چېچەك چىقىلدى ، 1958 - يىلدىن كېيىن ناھىيە تەۋەسىدە چېچەكتىن ئىبارەت بۇ يۇقۇملۇق كېسەللىك ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىلدى.

1964 - يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە خولېرا ، تولغاق ، قىزىل ، كۆك يۆتەل قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقىلىپ ، كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 3191 گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە پاراخولېرا بىلەن ئاغرىغانلار ئالتە ، تولغاق بىلەن ئاغرىغانلار 890 ، قىزىل بىلەن ئاغرىغانلار 1924 ، كۆكيۆتەل بىلەن ئاغرىغانلار82 ، قارا تەمرەتكە كېسىلى بىلەن ئاغرىغانلار 291 . شۇ يىلى 8 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سەھىيە نازارىتى شىنجاڭ تىببىي شۇيۇەنى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش -داۋالاش گۇرۇپپىسىدىكى 14 ئادەمنى ، 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى دۆلەت سەھىيە مىنىستىرلىكى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ 11 كىشىلىك داۋالاش ، ئالدىنى ئېلىش گۇرۇپپىسىنى كەلپىنگە ئەۋەتتى. بۇ ئىككى داۋالاش گۇرۇپپىسى ئالدىنى ئېلىش يۇزىسىدىن ۋاكسىنا ئەملىگەن ۋە ئوكۇل ئۇرغان ئادەم جەمئىي 1299 ، داۋالاپ ساقايتقان ئادەم 2931 (بۇنىڭ ئىچىدە ، پاراخولېرا بىلەن ئاغرىغانلار ئالتە ، قىزىل بىلەن ئاغرىغانلار 1719 ، تولغاق بىلەن ئاغرىغانلار 583 ، كۆك يۆتەل بىلەن ئاغرىغانلار 80 ، قارا تەمرەتكە كېسىلى بىلەن ئاغرىغانلار 291) ، ئۆلگەنلەر 262 (بۇنىڭ ئىچىدە تولغاق بىلەن ئۆلگىنى 55 ، قىزىل بىلەن ئۆلگىنى 205 ، كۆكيۆتەل بىلەن ئۆلگىنى ئىككى) .

1965 - يىلى ناھىيە بويىچە پاراخولېرانىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن 26 ئالدىنى ئېلىش خادىمى تەشكىللىنىپ 27 مىڭ 430 ئادەمگە مۇداپىئە ئوكۇلى ئۇرۇلدى ، 28 مىڭ 624 ئادەمگە چېچەك چىقىلدى ؛ ئاماما سەپەرۋەر قىلىنىپ ، سۇزگۈچلۈك قۇدۇقتىن 26 سى كولاندى ، 35 ئورۇندا يەرلىك ۋودوپروۋود ياسالدى ، 83 كۆل قورشاۋ تام ئېچىگە ئېلىندى ، 3907ھاجەتخانا ياسالدى.

70 - يىللاردىن بۇيان ناھىيىنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە پىلانلىق ئىممۇنىتىتلاش خىزمىتى تېخمۇ كۈچەيتىلدى ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر يۇز بەرگەن ھامان ئۆز ۋاقتىدا سېزىلىپ ، داۋالىنىپ ، ئۆز ۋاقتىدا تەدبىر قوللىنىلىپ ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ يامراپ كېتىشى تېزگىنلەندى. 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە پاراخولېرا كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بىر ئادەم بايقالدى. 1988 - يىلى ئاچال يېزىسىدا پاراخولېرا كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار بايقالغان بولۇپ ، ناھىيە بويىچە تەكشۈرۈش ئارقىلىق 270 ئادەمنىڭ مۇشۇ كېسەللىككە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى. ئاقسۇ ۋىلايىتى ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش ئەتىرىتى ئەۋەتىپ كەلپىن ناھىيىسىنىڭ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش ئىشلىرىغا ياردەم بەردى ، نەتىجىدە پاراخولېرا ناھايىتى تېزلا تىزگىنلەندى. شۇ يىلى رېنتگېن ئاپپاراتى ئارقىلىق 10 مىڭ 48 ئادەمنىڭ ئۆپكە كېسىلى بار-يوقلۇقى تەكشۈرۈلدى. بۇلاردىن 196 ئادەمنىڭ ئۆپكە سىلى بولۇپ ،

داۋالاشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يۇقۇملۇق كېسەللىككە گىرىپتار بولغان 293 ئادەم بايقالدى ، ئۇلارمۇ ئۆز ۋاقتىدا داۋالاندى ، 887 ئادەمگە قىزىل ۋاكسىنسى ئەملەندى ، بۇ ، ۋاكسىنا ئەملەشكە تېگىشلىكلەرنىڭ 98.6 پىرسەنتىنى ئىگىلدى ؛ 857 بالىغا بالىلار پارالىچى ۋاكسىنسى ئەملەندى ، بۇ ، ۋاكسىنا ئەملەشكە تېگىشلىكلەرنىڭ 96.4 پىرسەنتىنى ئىگىلدى ؛ 918 ئادەمگە ئۇچ بىرلەشمە ۋاكسىنا ئەملەندى ، بۇ ، ۋاكسىنا ئەملەشكە تېگىشلىكلەرنىڭ 92 پىرسەنتىنى ئىگىلدى ؛ 1380 بالىغا كالا ـ چىت ـ گۈبرىن ۋاكسىنسى ئەملەندى ، بۇ ، ۋاكسىنا ئەملەشكە تېگىشلىكلەرنىڭ 97 پىرسەنتىنى ئىگىلدى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە تاز ، چېچەك ، خولېرا قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر يوقىتىلدى ، سىغلىس ، قىزىل ، كۆكيۆتەل ۋە تارقىلىشچان B تىپلىق جىگەر يالۇغى قاتارلىق كېسەللىكلەر ئاساسىي جەھەتتىن تىزگىنلەندى .

§ 5 . ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش

1954 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە تۇنجى نۆۋەتلىك تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلىپ ، جەمئىي 25 تۇغۇت ئانىسى تەربىيىلەندى . شۇنىڭ بىلەن ، تۇغۇتلۇق ئاياللار ۋە بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى زور دەرىجىدە تۆۋەنلىدى . 1975 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىلىك سەھىيە ـ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭدا ساقلىقنى ساقلاش بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى .

1 . ئاياللارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش

1) **يېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىش**يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ، خەلق ھۆكۈمىتى كونا تۇغۇت ئانىلىرىنى يېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىشقا پائال ئۈيۇشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە يېزا ، كەنتلەرگە يېڭى تۇغۇت ئانىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، تۇغۇت قوبۇل قىلىش بۈيۇملىرىنى تارقىتىپ بەردى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئاياللارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتى تەدرىجىي كۆچەيتىلىپ ، ئاياللارنىڭ سالامەتلىكى تەدرىجىي ياخشىلاندى .

1985 ـ يىل 6 ـ ئايدا ناھىيىدە ئون كىشى قاتناشقان ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى ، كۇرسانتلار ھاملدار ئاياللارنى تۇغۇتتىن ئىلگىرى تەكشۈردى . شۇ يىلى بىرىيل ئىچىدە ، جەمئىي 772بوۋاق توغدۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇغۇتى قېيىن بولغانلار 22 ، يېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇتى قوبۇل قىلىنغانلار 94 . 1986 ـ يىلى تۇغدۇرۇلغان بوۋاق جەمئىي 988 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلغىنى 115 . 1988 ـ يىلى تۇغدۇرۇلغان بوۋاق جەمئىي 933 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلغىنى 230 .

1989 ـ يىلى يېڭى ئۇسۇلدا تۇغۇت قوبۇل قىلىشنى ئومۇملاشتۇرۇش ئۈچۈن ناھىيىدە يېزا ـ كەنتلەردىكى تۇغۇت يارەمچىلىرى قاتناشقان ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى . كۇرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، بۇ تۇغۇت يارەمچىلىرى قايتىپ بېرىپ ، يەنە كەنتلەرنىڭ ئانا ـ بالىلار ساقلىقنى ساقلاش خادىملىرىنىڭ ئۆگىنىش كۇرسىنى ئاچتى . مۇشۇ يىلى ناھىيە بويىچە جەمئىي 1122 بوۋاق تۇغۇلدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلغىنى 418 بولۇپ ، 37 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى .

1990 ـ يىلى ناھىيىدە يەنە بىر قارار ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلىپ ، يېزا ـ كەنتلەردىكى تۇغۇت قوبۇل قىلغۇچىلارغا تۇغۇت پوپكىسى ۋە تۇغۇت قوبۇل قىلىش بۈيۇملى-

رى تارقىتىپ بېرىلدى. شۇ يىلى ناھىيە بويىچە جەمئىي 400 ھاملدار ئايال تەكشۈرۈلدى ، 1187 نەپەر بو- ۋاق تۇغۇلدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلغىنى 432بولۇپ ، 35.6% نى ئىگىلدى ، تۇغۇ- تى قېيىن بولۇپ ئۆلۈپ كەتكەن ئادەم بىر ، تۇغۇتلۇق ئاياللاردىن بىرەرسىمۇ تۇغۇت قىزىتمىسى تۇپەيلە- دىن ئۆلۈپ كەتمىدى.

2) **ئاياللار كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش** 1985 - يىل 6 - ئايدا ناھىيىدە ئون تىببىي خادىم تەشكىللىنىپ ، 6058 تۇرمۇش قۇرغان ئايال تەكشۈرۈلۈپ ، ئاياللار كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 25 كىشى بايقالدى. بۇنىڭ ئىچىدە ماتكىسى چىقىپ كەتكەنلەر 22 ، سۈيدۈك يولىياللۇغىغا گىرىپتار بولغانلار ئۈچ. تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان كېسەللەر ئۆز ۋاقتىدا داۋالاندى. 1986 - يىلى تۇرمۇشلۇق بولغان 200 ئا- يال تەكشۈرۈلۈپ ، 49 ئايالنىڭ ماتكا كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى ، 13 ئايالنىڭ ماتكىسى چىقىپ كەتـ كەنلىكى ئېنىقلاندى. 1989 - يىلى تەكشۈرۈلگەن 7034 ئايال ئىچىدە ، ماتكىسى چىقىپ كەتكەنلەر ئىك- كى. جىنسىي يول مۇسكۇلى زەخمىلەنگەنلەر ئىككى ، تىببىي خادىملار ئۆز ۋاقتىدا داۋالىغانلىقتىن ، ئا- ياللارنىڭ كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 1986 - يىلدىكىگە سېلىشتۇرغاندا ، روشەن ئازايدى.

2 . بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بوۋاقلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش خىزمـ تىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى ، ۋاكسىنا ئەمىلەش ۋە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشنى پائال قانات يايدۇرۇپ ، بالىلارنىڭ كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتىنى تۆۋەنلەتتى. 1985 - يىلى ناھىيە بويىچە 0 ياشتىن يەتتە ياشقىچىلىك بولغان 6090 بالا تىزىملاپ چـ قىلدى ھەمدە 1—5 ئايلىق بوۋاقلارغا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋاكسىنىسى ئەمىلەندى. قىزىل ۋاكسىنىسى ئوبيېكتى 2382 بولۇپ ، 1795 بالىغا ئوكۇل ئۇرۇلدى ، بۇ ، 87.2% نى ئىگىلدى ؛ بـا- لىلار پارالىچى ئوبيېكتى 1203 بولۇپ ، دورا ئىچكۈزۈلگىنى 4113 ، بۇ ، 94.3%نى ئىگىلدى ؛ ئۇچ بىر- لەشمە ۋاكسىنا ئەملىنىدىغان ئوبيېكت 522 بولۇپ ، ئوكۇل ئۇرۇلغانلار 413 بولۇپ ، 79.4% نى ئىگىلـ دى. ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 1 - يىللىقىدىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ 1 - يىللىقىغـ چىلىك بالىلار تىزىملاپ چىقىلدى. ئەمىلەش ئوبيېكتى1397بولۇپ ، ئەملەنگىنى1355بولۇپ ، 96.9%نى ئـ گىلدى. 1986 -يىلى 0—7ياشقىچىلىك بولغان 6537 بالىغا پىلانلىق ئىممۇنىتېت ئوكۇلى ئۇرۇلدى ھەمدە بەدەن تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلدى. 1987 - يىلى 0—7 ياشقىچىلىك بولغان 7756 بالىغا پىلانلىق ئىممۇنـ تېت ئوكۇلى ئۇرۇلدى ھەمدە بالىلار يەسلىسىدىكى 32 بالىنىڭ بەدىنى تەكشۈرۈلدى. 1989 - يىلى يەسلـ دىكى 70 بالىنىڭ بەدىنى تەكشۈرۈلدى ، ئون بالىنىڭ زېھنى تەكشۈرۈلۈپ خاتىرىگە ئېلىندى. 1990 - يىلى يەتتە ياشتىن تۆۋەن 3628 بالىغا پىلانلىق ئىممۇنىتېت ئوكۇلى ئۇرۇلدى ، يەنە بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش بويىچە ئۆز ۋاقتىدا تىزىملاش ئېلىپ بېرىلىپ ، كېسەلگە قاراپ داۋالاپ تۇرۇلغاچقا ، بالىلار ساغلام ئۆسۈپ يېتىلمەكتە.

§ 6 . ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى

مىنگو دەۋرىدە كەلپىن ناھىيىسىدە سەھىيە ئاپپاراتى ۋە سەھىيە خادىملىرى يوق بولۇپ ، خەلق ئار- سىدا بىر قانچە تۇنېلا بار ئىدى ، ئۇلار كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاشتا مۇئەييەن

رول ئويناندى .

1 . تۈپىلار

مىنگو دەۋردە كەلپىن ناھىيسىدە بىر قەدەر مەشھۇر تۈپىلاردىن گەزلىك يېزىسى ئۇستۇن قاشئېرىق كەنتىدىكى ئىبراھىم ئاخۇن ، يۇرچى يېزىسى يۇرچى كەنتىدىكى تاھىر قۇربان ، يۇقىرىس كەنتىدىكى مەشھۇر تېڭىقچى ئىسمايىل ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئوغلى مۇھەممەت موللا قاتارلىقلار ئۆتكەن .

2 . داۋالاش ئۇسۇلى

خەلق ئارىسىدىكى تۈپىلارنىڭ داۋالاش ئۇسۇلى — ئوت ـ چۆپ دورىلارنى ئىچكۈزۈش ، تېشىش ، قان ئېلىش ، لوڭقا قويۇش ، ئۇۋىلاش ، تېڭىش ، چىقىقنى ئورنىغا چۈشۈرۈش ، سوغۇق ئۆتكۈزۈش ، ئىسسىق ئۆتكۈزۈش ، ئارشاڭغا چۈشۈرۈش ۋە سۇ ئارقىلىق داۋالاش ، قۇم ئارقىلىق داۋالاش ، ئاپتاپ ئارقىلىق داۋالاش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولغان . خەلق ئارىسىدىكى تۈپىلار كۆپ خىل كېسەللىكلەرنى داۋالىيالىغان بولسىمۇ ، لېكىن چېچەك ، قىزىل ، خولېرا قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنى تىزگىنلەشكە چارىسىز ئىدى .

كەلپىن ناھىيسىدىكى خەلق ئارىسىدىكى ئۇيغۇر تۈپىلار ئەنئەنىۋى ئۇسۇملۇك دورىلار ۋە داۋالاش تېخنىكىسىدىن پايدىلنىپ مەجەزى سوغۇقتىن بولغان كېسەللىكلەر ، ئىسسىقتىن بولغان كېسەللىكلەر ، كۆز كېسەللىكلىرى ۋە بوغۇم يالىلۇغى ، سۈنۈق قاتارلىق كېسەللىكلەرنى داۋالاپ بىر قەدەر ياخشى ئۈنۈم ھاسىل قىلغان .

III باب

تەنتەربىيە

§ 1 . تەنتەربىيە تۈرلىرى

كەلپىن ناھىيىسىدىكى كەڭ ئاممىا ياقتۇرىدىغان تەنتەربىيە تۈرلىرىدىن چېلىشىش ، ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىش ، ژاللەي (گاگار)ئويناش ، توپ كالتەك ئويناش ، ياغاچ ئاتماق ئويناش ، ئىلەڭگۈچ ئۈچۈش ، تەپكۈچ تېپىش ، مۈز تېيىلىش ، تاش تەرمەك ئويناش ، ژالبول ، ژاسكىتبول ، ئېگىزگە سەكرەش ، يىراققا سەكرەش قاتارلىقلار بار .

يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ۋە ئىدارىلەر ، كارخانا ، كەسىپي ئورۇنلارنىڭ كۆپ قىسمى تىكتاك توپ ، ژالبول ، ژاسكىتبول قاتارلىق تەنتەربىيە قوراللىرىنى سېتىۋالدى . 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، ناھىيە بازىرىدا بىر تەنتەربىيە مەيدانى ياسىدى ، ئۇنىڭ كۆلىمى 2100 كۋادرات مېتر .

چېلىشىش ھەرىكىتى كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئۇيغۇر ئاممىسى ئارىسىدا كەڭ ئاساسقا ئىگە بولۇپ ،

كەلپىن ناھىيىسىدىكى تەنتەربىيە ھەرىكىشىدە كۈچلۈك تۈر ھېسابلىنىدۇ. ياش، ئوتتۇرا ياش دېھقان - چارۋىچىلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر چېلىشىش ھەرىكىتىنى ياخشى كۆرىدۇ، نۇرغۇن ياخشى چېلىشچىلار بار. ناھىيىلىك چېلىشىش كوماندىسى ئىككى قېتىم ۋىلايەت نامىدىن ئاپتونوم رايونلۇق چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. 1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىغا توققۇز نەپەر چېلىشىش تەنھەرىكەتچىسى يەتكۈزۈپ بەردى، ۋەلى ئىبراھىم دۆلەتلىك كوماندىغا قاتنىشىپ، ئامېرىكىغا بېرىپ مۇسابىقىگە قاتناشتى.

§ 2. مەكتەپ تەنتەربىيىسى

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا كەلپىن ناھىيىسىدىكى خەنزۇچە مەكتەپلەردە گىمناستىكا--ئويۇن دەرسى تەسىس قىلىنغان. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) ناھىيە بازىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە تەنتەربىيە دەرسى ۋە دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى كۈچ ئۆلاپ يۈگۈرۈش، يىراقتا سەكرەش قاتارلىق تۈرلەردىن ئىبارەت بولغان. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) توپ تۈرلىرى، يالاڭ تورنىك، قوش تورنىك قاتارلىقلار كۆپەيتىلگەن.

شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ھەر يىلى «12 - ئاپرىل» ۋە «18 - سىنتەبىر» خاتىرە كۈنلىرى كەلپىن ناھىيە بازىرىدا ئوقۇغۇچىلار تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرغان. كەلپىن ناھىيىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاقسۇغا بېرىپ يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ، كۆپ قېتىم بىرىنچىلىككە ئېرىشكەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەنتەربىيە دەرسى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پىلانىغا كىرگۈزۈلدى. مەكتەپلەر تەنتەربىيە ئوقۇتۇش پروگراممىسىغا ئاساسەن ئوقۇتۇش ئېلىپ بارىدى ھەم ئوقۇغۇچىلارنى دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىشقا تەشكىللىدى. مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىگە كەسپىي تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىلدى. ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە قىزلار ۋالىبول كوماندىسى ۋە قىزلار ۋاسكىتبول كوماندىسى قۇرۇلدى. ھەر يىلى «4 - ماي» ياشلار بايرىمى كۈنى ۋە «1 - ئىيۇن» بالىلار بايرىمى كۈنى مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدە ۋالىبول، ۋاسكىتبول مۇسابىقىلىرى ئۆتكۈزۈلدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە دەرسى بەزىدە ئۆتۈلدى، بەزىدە ئۆتۈلمىدى، دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى توختاپ قالاي دەپ قالدى.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمى يىغىنىدىن كېيىن مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە ئوقۇتۇشى ئەسلىگە كېلىپ، تەنتەربىيە دەرسىنى نورمال ئوقۇتۇش تۈزۈمى ۋە دەرستىن سىرتقى بەدەن چىنىقتۇرۇش تۈزۈمى تەدرىجىي تۈرغۇزۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى. ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى ھەپتىسىگە ئىككى سائەت تەنتەربىيە دەرسى ئۆتىدىغان، ھەر كۈنى ئەتىگەندە گىمناستىكا ئويناىدىغان، ھەر ھەپتىدە ئىككى سائەت دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولۇپ، مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر كۈنى بىر سائەتتىن بەدەن چىنىقتۇرۇش ۋاقتى بولۇشتەك تەلەپكە ئاساسەن يەتتى.

§ 3 . تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى

مىنگونىڭ 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى) 2 ـ رايونىنىڭ شاڭيوسى ئەشەت بىر قېتىملىق ناھىيە خاراكتېرلىك ئات بەيگىسى پائالىيىتىنى ئۈيۈشتۈرۈپ بەش كىشىنى مۇكاپاتلىدى ، بىرىنچىلىككە ۋە ئىككىنچىلىككە ئېرىشكەنلەرگە بىرىدىن موزاي ئىنئام قىلدى .

مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) كەلپىن ناھىيىسى تۇنجى قېتىم 23 ئوقۇغۇچىنى تاللاپ تەنھەرىكەت كوماندىسى تەشكىللەپ ئاقسۇغا ئەۋەتىپ ، تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىگە قاتناشتۇردى . مىنگونىڭ 25 ـ ۋە 33 ـ يىللىرى (1936 ـ ۋە 1944 ـ يىللىرى) ناھىيە بازىرىدا ناھىيە بويىچە ۋاسكىتبول ، ۋالىبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تۇرلۇك تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرى جۇش ئۇرۇپ قانات يېيىپ كەلپىنىڭ شەھەر ـ يېزىلىرىدا تۇرلۇك مۇسابىقىلەر داۋاملىق ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرۇلدىغان بولدى . ناھىيىدىكى مۇسابىقىدىن باشقا ، كەلپىنىڭ بەزى تەنھەرىكەتچىلىرى ۋە تەنھەرىكەت كوماندىسى كۆپ قېتىم ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى .

1975 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى كەلپىن ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى ، مۇسابىقىگە ۋىلايەتتىكى توققۇز ناھىيىنىڭ تەنھەرىكەتچىلىرى قاتناشتى . كەلپىن ناھىيىسىنىڭ چېلىشچىلىرى كوللېكتىپ بويىچە بىرىنچى ۋە شەخسىلەر بويىچە ھەممە تۇردە بىرىنچى بولدى .

1980 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتى كەلپىندىن 12 نەپەر چېلىشچىنى تاللىۋالدى ، بۇ ، ۋىلايەتلىك كوماندا ئەزالىرىنىڭ 98 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئۇلارنى بەش ئاي تەربىيىلىگەندىن كېيىن ، ئاپتونوم رايون چوڭچەكتە ئۆتكۈزگەن جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتناشتۇردى ، پەرھات مامۇت ، ھېسامىدىن مامۇتلار 2 ـ لىككە ، ۋىلايەتلىك كوماندا كوللېكتىپ بويىچە 6 ـ لىككە ئېرىشتى .

1981 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن ، كەلپىن ناھىيىسىدىن 11 چېلىشچى تاللاپ ئېلىپ قېلىندى ، بۇ ، ۋىلايەتلىك چېلىشىش كوماندىسى ئەزالىرىنىڭ 95 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇلار ۋىلايەتتە ئۈچ ئاي تەربىيىلەنگەندىن كېيىن ، ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتناشتى . كەلپىن ناھىيىسىدىن ئەمەر مۇھەممەت 2 ـ لىككە ئېرىشتى .

1982 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتى ئاۋات ناھىيىسىدە جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى . كەلپىن ناھىيىلىك كوماندىدىن ۋەلى ئىبراھىم ، رۇسۇل موللاق ، راخمان ھاپىز ، سەيپىدىن ، ئەمەر مۇھەممەتلەر 1 ـ لىككە ئېرىشتى ، مۇختار تۇردى ، ئەنۋەر ئەمەت 2 ـ لىككە ئېرىشتى ، كوماندا كوللېكتىپ 1 ـ لىككە ئېرىشتى .

1983 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتى كەلپىن ناھىيىسىدە جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈز ـ

دى. كەلپىن ناھىيسى كوللېكتىپ 1 ـ لىككە ئېرىشتى. راخمان ھاپىز ، راخمان موللاق ، ئابدۇللا ھاپىز ، سەيپىدىن ، مۇختار تۇردىلار شەخسلەر بويىچە 1 ـلىككە ئېرىشتى. شۇ يىلى 8 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون ئۇرۇمچىدە جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. كەلپىن كوماندىسى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ۋەكالىتەن مۇسابىقىگە قاتنىشىپ كوللېكتىپ 5 ـ لىككە ئېرىشتى ، راخمان مەخسۇت ، ئەمەر مۇھەممەتلەر شەخسلەر بويىچە 2 ـلىككە ئېرىشتى.

1984 ـ يىلى باھار بايرىمىدا ناھىيە بازىرىدا چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، يېزىلاردا ئوغلاق تارتىشىش ، ئات بەيگىسى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى مۇسابىقىدە تاللىۋېلىنغان ئون نەپەر ئوغلاق تارتىشىش ، ئات بەيگىسى تەنھەرىكەتچىسى ئۇچتۇرپانغا بېرىپ ئاقسۇ ۋىلايىتى ئۆتكۈزگەن ئوغلاق تارتىشىش ، ئات بەيگىسى مۇسابىقىسگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ 1 ـلىككە ئېرىشتى. 5 ـئايلىق 1 ـكۇنى ناھىيىدە بىر قېتىم چېلىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلۈپ ، 16 تەنھەرىكەتچى تاللاندى ، ئۇلار تەربىيىلەنگەندىن كېيىن 7 ـ ئايدا ، ئاقسۇ ۋىلايىتى توقسۇ ناھىيىسىدە ئۆتكۈزگەن جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتناشتى ، چوڭلار ۋە ياشلار گۇرۇپپىسى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كوللېكتىپ 1 ـلىككە ئېرىشتى ، ئابدۇلھەمىت سىدىق ، راخمان مەخسۇت ، ئابدۇللا ھاپىز ، مۇختار تۇردى ، سەيپىدىن ، ئەنۋەر ئەمەت ، كېرەم تىلەك ، ئەمەر مۇھەممەت ، خۇداقۇل قاتارلىق چېلىشچىلار شەخسلەر بويىچە 1 ـ لىككە ئېرىشتى ، يۇقىرىقى چېلىشچىلار 10 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون قىزىلسۇدا ئۆتكۈزگەن چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ 4 ـلىككە ئېرىشتى ، ئابدۇلھەمىت تۇردى ، ئابلاجان ، تۇنىياز قاسىم قاتارلىق چېلىشچىلار مۇكاپاتلاندى.

1984 ـ يىل 9 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋاسكىتبول كوماندىسى ئاقسۇدا ئۆتكۈزۈلگەن ۋىلايەتلىك ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋاسكىتبول مۇسابىقىسىگە قاتناشتى. 1984 ـ يىل 7 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ياش ـ ئۆسمۈرلەر ۋالىبول كوماندىسى ئۇچتۇرپان ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ۋىلايەتلىك ياش ـ ئۆسمۈرلەر ۋالىبول مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ 2 ـ لىككە ئېرىشتى.

1985 ـ يىلى باھار بايرىمىدا ، ناھىيە بازىرىدا يېزا ـ كەنتلەر ئارا چېلىشىش ، ۋاسكىتبول ، ۋالىبول ، ئارغامچا تارتىشىش قاتارلىق تۈرلەر بويىچە مۇسابىقە ئۆتكۈزۈلۈپ ، ئۇتۇپ چىققانلارغا مۇكاپات بېرىلدى. 5 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك پۇتبول كوماندىسى تۇنجى قېتىم ئاقسۇدا ئۆتكۈزۈلگەن ياش ـ ئۆسمۈرلەر پۇتبول مۇسابىقىسىگە قاتناشتى. 6 ـ ئايدا كەلپىن چېلىشىش كوماندىسى ئاۋات ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ۋىلايەتلىك جۇڭگوچە چېلىشىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ 2 ـ لىككە ئېرىشتى. 8 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ۋالىبول كوماندىسى ئاۋات ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ياش ـ ئۆسمۈرلەر ۋالىبول مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ 2 ـ لىككە ئېرىشتى. 9 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋالىبول كوماندىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزگەن ۋالىبول مۇسابىقىسىگە قاتناشتى. 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 3 ـ كۈنگىچە ناھىيە بويىچە يېزا ، كەنتلەر ئارا چېلىشىش ، ئارغامچا تارتىشىش ، ۋاسكىتبول ، ۋالىبول ، مىللىيچە ئەنئەنىۋى ئۇسسۇل مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى.

1989 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە قىزىلسۇدا ئۆتكۈزۈلگەن ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ خەلقئاراچە چېلىشىش مۇسابىقىسىدە كەلپىن ناھىيىسىدىن تۇردى مۇھەممەت قەدىمچە چېلىشىشتا 74 كىلوگرام‌ئىلقىلار بويىچە چېمپىيون بولدى ، ئابلىز ئەمەت ئەركىن چېلىشىشتا 2 ـ لىككە ئېرىشتى.

1990 ـ يىل 3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيە بازىرىدا ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، 350 ئادەم مۇسابىقىگە قاتناشتى.

كەلپىن ناھىيسسدىكى چېلىشىش تەنھەربكەتچىلىرىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىپ مۇكاپاتقا ئېرىشىش ئەھۋالى

جەدۋەل 22 ـ 4

ئىسىم فامىلىسى	ئېغىرلىقى / كىلوگرام	مۇسابىقە ئورنى	نەتىجىسى	ئۆتكۈزگەن ئورۇن	ۋاقتى
ئابلىمىت تۇردى	82	ئاتۇش	چەمپىيون	ئاپتونوم رايون	1984
ئابدۇۋېلى	82	ئاتۇش	چەمپىيون	ئاپتونوم رايون	1984
تۇردى مۇھەممەت	74	ئاتۇش	چەمپىيون	ئاپتونوم رايون	1989. 7
ئابلىمىت سىدىق	68	قەشقەر	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1978
مەرھابا مامۇت	52	چۆچەك	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1980
ھېسامىدىن مامۇت	68	چۆچەك	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1980
ئەمەر مۇھەممەت	48	ئۈرۈمچى	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1981
تۇنىياز قاسىم	52	ئاتۇش	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1984
ئابلىز ئەمەت	58	قەشقەر	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1986
ئەمەر مۇھەممەت	48	ئۈرۈمچى	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1983
خۇداقۇل	52	قەشقەر	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1986
پولات بەختى	52	قەشقەر	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1986
ۋەلى ئىبراھىم	68	غۇلجا	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1982
راخمان مەخسۇت	80	قەشقەر	ئىككىنچى	ئاپتونوم رايون	1987
ئابلىمىت سىدىق	68	كورلا	ئۈچىنچى	ئاپتونوم رايون	1977
ئەمەر مۇھەممەت	48	ئالتاي	ئۈچىنچى	ئاپتونوم رايون	1982
ئابلاجان	48	ئاتۇش	ئۈچىنچى	ئاپتونوم رايون	1984. 10
دانىش	51	ئۈرۈمچى	ئۈچىنچى	ئاپتونوم رايون	1985
ئابلا ھاپىز	74	قەشقەر	تۆتىنچى	ئاپتونوم رايون	1986
مۇختار تۇردى	74	ئۈرۈمچى	تۆتىنچى	ئاپتونوم رايون	1982
پەرھات مولالاق	59	ئۈرۈمچى	تۆتىنچى	ئاپتونوم رايون	1990
راخمان ھاپىز	58	غۇلجا	بەشىنچى	ئاپتونوم رايون	1982

كەلپىن ناھىيىسىدىكى چېلىشىش تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مۇسابىقىلەرگەقاتنىشىپ مۇكاپاتقا ئېرىشىش ئەھۋالى

جەدۋەل 22—5

ئىسىم فامىلىسى	ئېغىرلىقى كىلوگرام	مۇسابىقە ئورنى	نەتىجىسى	ئۆتكۈزگەن ئورۇن	يىللار
ۋەلى ئىبراھىم	68	ئاۋات	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
رۇسۇل موللاق	68	ئاۋات	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
راخمان ھاپىز	58	ئاۋات	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
سەيپىدىن	62	ئاۋات	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
ئەمەر مۇھەممەت	48	ئاۋات	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
مۇختار تۇردى	74	ئاۋات	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
سەيپىدىن	68	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
راخمان ھاپىز	52	كەلپىن	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1983.6
ئابدۇللا ھاپىز	74	كەلپىن	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1983.6
سەيپىدىن	68	كەلپىن	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1983.6
مۇختار تۇردى	74	كەلپىن	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1983.6
ئابلىمىت سىدىق	90	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
راخمان مەخسۇت	80	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
ئابدۇللا ھاپىز	74	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
مۇختار تۇردى	74	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
ئەنۋەر ئەمەت	62	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
كېرىم تىلەك	68	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
ئەمەر مۇھەممەت	48	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
خۇداقۇل	52	توقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1984.5
ئەنۋەر مۇھەممەت	48	شايار	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987

(ئۇدىنىقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

راھىلە ھاپىز	58	شايار	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987
مەككال	62	شايار	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987
راھىلە مەخسۇت	90	شايار	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987
كېرىم تىلەك	74	شايار	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987
رۇسۇل مولالاق	68	شايار	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987
پولات يۇسۇپ	51	ئاقسۇ كوناشەھەر	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1988
خۇداقۇل	54	ئاقسۇ كوناشەھەر	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1988
ئابلىز ئەمەت	58	ئاقسۇ كوناشەھەر	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1988
قاۋۇل توختى	80	ئاقسۇ كوناشەھەر	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1988
ئەنۋەر خۇدۇيۇم	82	ئاقسۇ كوناشەھەر	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1988
تۇداخۇن	74	ئاقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1989
ئابلىز ئەمەت	58	ئاقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1989
پەرھات مولالاق	54	ئاقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1989
لېتىپ ئەمەت	80	ئاقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1989
تۇراخۇن	74	ئاقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1990
ئەنۋەر مەسۇم	51	ئاقسۇ	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1990
مۇختار تۇردى	74	كەلپىن	چىمپىيون	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1983. 6
ئەنۋەر ئەمەت	58	ئاۋات	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1982
ئابلاجان	51	شايار	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1987
ئالىم قاسىم	48	ئاقسۇ كوناشەھەر	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1988
يۇسۇپ مەسۇم	48	ئاقسۇ كوناشەھەر	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1989
يۇسۇپ مەسۇم	48	ئاقسۇ كوناشەھەر	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1990
تۇرسۇن ئەيسا	80	ئاقسۇ كونا شەھەر	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1990
مۇھەممەت	51	ئاقسۇ كوناشەھەر	ئىككىنچى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	1990

§ 4 . تەنتەربىيە ئويۇنلىرى

كەلپىندىكى ئۇيغۇرلار ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات داۋامىدا ، باللار ۋە ياشلارنىڭ نۇرغۇنلىغان تەنتەربىيە ئويۇنلىرىنى ئىجاد قىلىپ ، ئۇزىنىڭ مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيە تۇرمۇشىنى بېيىتىپ كەلدى. يېزىلاردا ھېلىھەم باللار ۋە ياشلارنىڭ ھەر خىل تەنتەربىيە ئويۇنلىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ھەر قېتىم ھېيت ـ بايرام ئۆتكۈزگەندە ، قىشلىق ، يازلىق تەتىلدە ، ئەتىياز ، قىش كۈنلىرىنىڭ ئاخشاملىرىدا تەنتەربىيە ئويۇنلىرىنى ھەممىلا جايدا كۆرگىلى بولىدۇ. بۇ تەنتەربىيە ئويۇنلىرى ئاساسلىقى دۇم ـ دۇم ئويۇنى ، ئاداش ـ ئاداش بولايلى ئويۇنى ، ئالارسەن ئويۇنى ، ياغاچ ئاتماق ئويۇنى ، ۋاللەي (گاگار ئويناش) ئويۇنى . توپ كالتەك ئويۇنى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

یىگىرمه ئۈچىنچى قىسسم

مىللەت . دىن

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسسىم

مىللەت . دىن

I باب

مىللەتلەر

1990 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىسىدە ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قىرغىز ۋە خۇيزۇدىن ئىبارەت تۆت مىللەت ياشـ ىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 33 مىڭ 179 بولۇپ ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 97.13 پىرسەنتنى ئىگىلىدى ؛ خەنزۇلار 909 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 2.66 پىرسەنتنى ئىگىلىدى ، قىرغىزلار 50 نەپەر ، خۇيزۇلار 15 نەپەر .

§ 1 . ئۇيغۇرلار

1 . تەرەققىيات جەريانى

ئۇيغۇرلار — كەلپىن ناھىيىسىدە ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ياشاپ كەلگەن مىللەت ، تارىختا كەلپىندە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ساكلار ، تۇخرىلار ، ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ياشىغان .

X VI ئەسىردە نۇرغۇن كەلپىنلىك ئۇيغۇر ئەسكەر بولۇپ ، سىرتقا چىقىپ كېتىپ ، كېيىنچە يېڭىساردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ 6 ـ يىلى (1826 ـ يىلى) كەلپىندە چىڭ سۇلالىسـ نىڭ قوشۇنى بىلەن جاھانگىر خوجىنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنى ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش بولغاندا ، ئۇرغۇن كەلـ پىنلىك ئۇيغۇر سىرتقا قېچىپ كەتكەن . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 17 ـ يىلى (1892 ـ يىلى) نۇرغۇن كەلپىنلىك ئۇيغۇر بۇيرۇقتا بىنائەن مارالبېشى ، ئاۋاتلارغا بېرىپ بوز يەر ئاچقان ، كېيىنچە شۇ يەرلەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان . شۇنىڭدىن كېيىن يەنە نۇرغۇن كىشىلەر ئۇچتۇرپان ، باي ، قورغاس قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان . 1949 ـ يىلدىن كېيىن نۇرغۇن كىشىلەر سىرتقا چىقىپ ئوقۇغان ، خىزمەت قىلغان . ھازىرغىچە سىرتقا كۆچۈپ كەتكەن ۋە سىرتتا خىزمەت قىلىپ تۇرۇپ قالغان كەلپىنلىك ئۇيـ غۇرلار تەخمىنەن 30 مىڭدىن ئاشىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە كونا جەمئىيەتتە تۇرمۇشنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن يۇرتـ

نى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن كەلپىنلىكلەرمۇ بار .

2 . ئۆرپ ـ ئادەت

1) **ئولتۇراقلىشىش ئادەتلىرى** كەلپىننىڭ سۈيى قىس ، زېمىنى قۇرغاق بولغانلىقتىن ، كىشىلەر بۇرۇندىن ئېرىق ـ ئۆستەكلەر بويلاپ زىچ ئولتۇراقلاشقان . كەلپىندە ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ ئۇلىغا تاش قويۇلىدۇ ، تاملار كېسەكتە قويۇرۇلۇپ سۇۋۇلىدۇ ، ئۆگزىگە لاي يېيىلىدۇ . ئادەتتىكى ئۆيلەر پاكاررا ق بولۇپ ، بورا بىلەن يېپىلىپ ، ۋاسا جۇپ قىلىپ سېلىندۇ . ئىقتىسادىي شارائىتى يار بەرگەنلەر تاملارنى ئىنچىكە سۇۋاق قىلىپ سۇۋاپ ، تام ۋە تۇۋرۇك ـ لىملارنى نەقىشلەيدۇ . ئۆيلەرگە تۆشەلۈك قويۇلىدۇ . ھەممە ئائىلىدە دېگۈدەك كالا بولىدۇ . ھازىر نۇرغۇنلىغان ئائىلىلەر تامنى ساماناق لايدا سۇۋاپ ، ھاكتا ئاقارتىدىغان بولدى . دەرىزە تۆشەلۈكنىڭ ئورنىنى ئالدى ، مەش ئاساسىي جەھەتتىن كاشنىڭ ئورنىنى ئالدى . كەلپىنلىكلەر ئۆيگە پېشايۋان چىقىرىدۇ ، ھويلا ئىشكى ئالدىغا كىچىك سۇپا ، ھويلا ئىشكى ئۈستىگە لەمپە يا ـ ساي دۇ . ھالالىق ئائىلىلەر ھويلىنى ئىچكىرىكى ، تاشقىرىقى ھويلا دەپ ئايرىيدۇ ، ھويلىنىڭ بىر تەرىپىگە ئېغىل ـ قوتان ئورۇنلاشتۇرىدۇ ،ئىمكانىيىتى بارلار ھويلىنىڭ ئالدى ـ كەينىگە باغ قىلىدۇ . كىشىلەر ھويلىنى تېرىشنى ياقتۇرمايدۇ . ئىلگىرى تۆگە ئاساسلىق قاتناش قورالى بولغانلىقتىن ، تۆگىنى ھويلىدا قويۇش ئۈچۈن ، ھويلىلار چوڭراق بولاتتى ، بۇ ئەنئەنە ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ . ناھىيە بازىرىدىكى نۇرغۇن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ھويلىلىرىدا ، تاشقىكە گۈل ئۆستۈرىدۇ . ئۆتمۈشتە بەزى ئۆيلەر بىر سېلىنسا ، بىر قانچە يۈز يىلغىچە ئۆزگەرتىلمەيتتى ، لىم ـ ياغاچلىرى ئىسلىشىپ قارىداپ كېتەتتى . بۇنداق ئەھۋاللار ھازىر پەيدىنپەي ئۆزگەرمەكتە . ئۇيگە ئادەتتە تەڭلىمات ، گىلەم ، پالاز سېلىنىدۇ ، تامغا زەدىۋال تارتىلىدۇ ، گىلەم ئېسىلىدۇ . قىشتا دېھقانلار كالا ياكى كارىۋات ئۈستىگە سامان ، پالاڭ يېيىتىپ ، ئۈستىگە كىگىز ياكى پالاز سېلىپ قويىدۇ .

مىنگو يىللىرىدا كەلپىندە ئۇچ ـ تۆت ئەۋلاد بىللە ياشايدىغانلار ناھايىتى كۆپ ئىدى ، بىر مۇنچە ئائىلىلەردە ، تۆرمۇش قىينچىلىقى تۇپەيلىدىن ، ئوغۇل ئۆيلەنگەندىن كېيىنمۇ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن بىر ئۆيدە تۇراتتى . ھازىر كۆپ ساندىكى ئائىلىلەردە چوڭ بولۇپ قالغان بالىلار ئايرىم ئۆيدە تۇرىدىغان بولدى .

2) **كېسىم ـ كېچەك ئادەتلىرى** كەلپىندىكى ئۇيغۇرلار كېسىم ـ كېچەكنىڭ پاكىزە ، رەتلىك بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىدۇ . ئۆتمۈشتە ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى بوغۇچلۇق تون كىيەتتى . ياش ئاياللار قىزىل ياكى شوخ گۈللۈك رەختلەردىن كۆينەك كېيىشنى ياخشى كۆرەتتى ، يېشى چوڭلار رەڭگى سۇس ، سىدام كېسىم ـ كېچەك كېيىشنى ياقتۇراتتى . قىز بالىلار ھەر خىل گۈللۈك دوپپىلارنى كىيەتتى ، ئاياللار ياغلىق سېلىپ ، ئۈستىگە كۆرپە تۆماق كىيۋالاتتى . چۈمپەردە تارتىدىغانلار ناھايىتى ئاز ئىدى ، يېشى چوڭ ئاياللار لېچەك سېلىۋالاتتى ، ھازىر ئۇلار ئاساسەن ئاق داكا ياغلىق ياكى يۈڭ ۋە پاختا يېپتىن توقۇلغان سىدام رومال ئورايدىغان بولدى قىسمەن ئاياللاردا بېشىغا بىر ياغلىق چېگىپ ، بوينىغا يەنە بىر ياغلىق ئورىۋالىدىغان ئادەتمۇ بار . ئۆتمۈشتە ئاياللار ياز كۈنلىرى يالاڭ ئاياغ يۈرەتتى ، قىزلار قىشتا كالاچ كېيەتتى ، ھازىر ھەممىسى ئاياغ كېسىم كېيىدىغان بولدى . لېكىن يېزىلاردىكى ئاياللار ھېلىمۇ ئۈزۈن پايپاق كېيىشنى ياقتۇرمايدۇ .

ئۆتمۈشتە ئەرلەر قىزىل رەڭلىك ياكى گۈللۈك رەختلەردىن كېسىم كېيىشنى ياماق كۆرەتتى ، رەڭدار كېسىم كېيىش ئەخلاقسىزلىق دەپ قارىلاتتى . ئادەتتە ياقسىز چاپان ۋە جۇۋا كېيەتتى ، كۆينەكلىرىنىڭ تولىسى يەڭسىز كالتە كۆينەك ئىدى ، كېسىملەر كەڭرەك تىكىلەتتى ، بالاغەتكە يەتكەن ئەرلەر بەلباغ باغلايتتى ، ئەرلەر ياش قۇرامىغا قارىماي ، تۆت پەسىل بويى قۇلاقچا ، تۇماق كېيەتتى ، قۇلاقچىلارنىڭ كۆپىنچىسى قوي تېرىسىدىن تىكىلەتتى . ياشلارنىڭ بەزىلىرى بادام دوپپا ۋە شاپاق دوپپا ، كۆپىنچىسى چىمەن دوپپا

كىيەتتى. ياز كۈنلىرى يالاڭ ئاياغ يۈرەتتى ، قىشتا ئۆتۈك كىيەتتى ، ياشانغانلار ئۆتۈك ئۈستىگە كالاچ كىيەتتى . يېڭى جۈڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كىشلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەك ئادەتلىرى ئۆزلۈكسىز ئۆزگەردى . 80 ـ يىللاردىن بۇيان ھازىرقى زامان مودا كىيىم ـ كېچەكلىرى كەلپىن خەلقىنىڭ كىيىم ـ كېچەك پاسونىغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى . كادىرلار ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋە ياش دېھقانلار ئارسىدا جۈڭسەن پاسونىـ دىكى كىيىم ۋە كاستيوم ـ بورۇلكا كىيىدىغانلار كۆپەيدى .

كونا جەمئىيەتتە كىشلەر يېڭى كىيىم ـ كېچەك كىيگەندە : « سېنىڭ جېنىڭ بوش ، مېنىڭ جېنىم چىڭ » دەپ كىيىدىغان ئادەت بار ئىدى . ھازىر كىشلەر يېڭى كىيىم ـ كېچەك كىيگەندە ئۆزئارا مۇبارەكلەشمەيـ دىغان بولدى ، كىيىم ـ كېچەكلەر ، ئادەتتە ، ئاسقىدا ياكى بوغچىمدا ساقلىنىدۇ .

3) **يېمەك ـ ئىچمەك ئادەتلىرى** كەلپىنلىكلەرنىڭ يېمەك ـ ئىچمەكلىرىنىڭ تۈرى كۆپ ، ئاساسلىقى نان ، چۆـ چۈرە ، سۈيۇقئاش ، مانتا ، لەغمەن ، قاتلىما ، ھور قاتلىما ، ياغلىق توغاچ ، كالا ، قوي ، تۆگە گۆشى ، يۇتازا ، پولو ، گاڭپەن ، شويلا ، شوۋنگورۇچلەردىن ئىبارەت .

ئۆتمۈشتە دېھقانلارنىڭ تولىسى سوغۇق سۇ ئىچەتتى ، چاي ئىچىدىغانلار ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى ، ھازىر چاي ئىچىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيمەكتە . ئىلگىرى كىشلەر كۆل سۈيى ئىچەتتى ، ھازىر ئېرىق ـ ئۆستەڭ سۈيى ئىچىدىغان بولدى .

ئۆتمۈشتە ، ئادەتتىكى ئائىلىلەردە ھەر كۈنى سەھەردە تېرىق ئۈمىچى (قورۇپ تارتىلغان تېرىق ئۇنىغا چامغۇر ، گۈلە ئارىلاشتۇرۇلۇپ پىشۇرۇلىدىغان ئۇماچ) ئىچىلەتتى ، گۆۋا (تېرىق تالقىنىغا قوي يېغى سېـ لىپ ، ئۇستىگە قاياقسۇ قۇيۇپ ئىچىدىغان بىر خىل تاماق) ئىچىدىغانلارمۇ بارئىدى ، تۇرمۇشى قىيىن ئائـ ئىلىلەردە كۆپرەك سۆك ، يۇمدان (يەنى قوناق ئۈننى ئازراق بۇغداي ئۈنى بىلەن ئەبجەش قىلىپ يۇغۇـ رۇپ ، يېيىپ ئېتىلىدىغان ئاش) ئىچىلەتتى .

كەلپىنلىكلەر پولوغا گۆش باسقاندىن باشقا ، گۈلمۇ ئارىلاشتۇرىدۇ . پولوغا قېتىق قۇيۇپ يەيدـ غان ئەھۋاللارمۇ بار .

چېپتا (چېپتا) —كەلپىننىڭ ئالاھىدە نېنى ، ئۇ بۇغداي ئۈنى خېمىرىنى قازان پوشكىلىدەك نېپىز ، دىئامېترى تەخمىنەن 40 سانتىمېتر كېڭەيتىلىپ ، تەكشى پۈزىلىغاندىن كېيىن ، تونۇرغا يېقىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل نان ، ئادەتتە قانچە نېپىز بولسا ، شۇنچە ياخشى بولىدۇ ، چېپتا پىشۇرۇش باشقا نانلارنى پـ شۇرۇشتىن تەس ، بىر ئاز يۇقىرى ماھارەت تەلەپ قىلىدۇ . چېپتا توي ـ مەرىكە ، مېھماندارچىلىقتا كۆپ ئىشلىتىلىدۇ ، ئۇنى خۇشپۇراقلىق قىلىش ئۈچۈن خېمىرغا ئادەتتە سىيادان قوشۇۋېتىلىدۇ . خەلق تۇرمۇشـ نىڭ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ ، چېپتا ئائىلىلەردە ئادەتتىكى يېمەكلىككە ئايلىنىپ قالدى .

زاغرانان — ئۆتمۈشتە كەلپىنلىكلەرنىڭ ئاساسلىق ئوزۇقلۇقى ئىدى . ئاۋا ئىسسىق چاغلاردا ئازراق تېرىق تالقىنى ئارىلاشتۇرۇلغان سوغۇق سۇ ئۈسسۈزلۇق ئورنىدا ئىچىلەتتى .

كەلپىندە چامغۇر توغرالغان سۈيۇقئاش كۆپ ئىچىلىدۇ ، 5 ـ ، 6 ـ ئايلاردا سۈيۇقئاش غورا سېلىپ ئېتىلىدۇ .

ئۆتمۈشتە كەلپىن خەلقىدە لەڭپۇڭ يەيدىغان ، ھاراق ئىچىدىغان ئادەت يوق ئىدى ، ھازىر بىر قىسىم ياشلار ئارىسىدا لەڭپۇڭ يەيدىغان ، ھاراق ئىچىدىغان ئادەت پەيدا بولدى .

كەلپىنلىكلەردە قوناق ئۈمىچىغا ئازراق چۈچۈتۇلگەن سۇ يېغى قۇيۇپ ئىچىدىغان ، چىنگە چىلانغان نانغا ئۇيۇتۇۋېلىنغان قوي يېغىسېلىپ ئىچىدىغان ئادەت بار .گۈلە قاينىتىپ ، تېرىق تالقىنى چېلىپ ئىچىدـ غان ئادەتمۇ بار .

سۈپۈرۈچ يېيىشمۇ بىر قەدەر ئومۇملاشقان . سۈپۈرۈچ چامغۇر ياخشى ئۆگرە قىلىنغاندىن كېيىن ، جۇـ ۋاۋا تەرىقسىدە تۆگۈلۈپ ، قاياناق سۇغا سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل تاماق . موندىلەكمۇ كەلپىن خەلـ

قى ئىچىدە ئۆتمۈشتە كۆپ ئىستېمال قىلىنغان. ئۇ، قوناق‌ئۈنى خېمىرى ئىچىگە چامغۇر ياكى ئازراق گۆش سېلىنىپ، قاياناق سۇدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل تاماق، گۆش تاپالمىغانلار چامغۇر بىلەن گۈلە سېلىپمۇ تەييارلايدۇ، موندىلەك ھازىر ئانچە كۆپ ئىپىلمەس بولدى.

4) **توي ـ تۆكۈن ئادەتلىرى** كەلپىندە قىز بىلەن يىگىتنىڭ تويى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قوشۇلـ ماندىن كېيىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. تويىنىڭ ئالدىدا، ئالدى بىلەن ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە قۇدىلىشىش چېيى بېرىدۇ، چايغا ئاساسەن قىز تەرەپنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى كېلىدۇ، چايدا قىزغا ئىككى ـ ئۈچ كىيىملىك ئەن رەخت، بىرەر ياغلىق قويۇلىدۇ. ئۆتمۈشتە بۇنداق چايدا مېھمانلار ئاساسەن ئىسسىق نان، شورپا بىلەنلا ئۇزىتىلاتتى، ھازىر گۆش، پولو بىلەن ئۇزىتىلىدۇ. گەزلىك ۋە ئاچال يېزىلىردا قىز تەرەپ بو چايدىن كېيىن ياندۇرۇق چاي بېرىدۇ، ئاندىن ئوغۇل تەرەپ يەنە چاي ئۆتكۈزۈپ، قىز تەرەپنى مېھمان قـ لىدۇ، قىزنىڭ يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا يان گۆش ۋە ئۇستىخانلىق گۆش قويۇلـ دۇ، ئۇلار يەپ بولالمىسا، ئۆيلىرىگە ئېلىپ كېتىدۇ، تويىنىڭ ئەتىسى ئەتىگەندە، قىز تەرەپنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى كۈيئوغۇلنىڭ ئۆيىگە داستىخان كۆتۈرۈپ بارىدۇ، بۇ چاغدا ئوغۇل تەرەپ چاي ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنى گۆش، چېپىت، سۇيۇقئاش، پولو بىلەن مېھمان قىلىدۇ، گۆش كەم بولسا بولمايدۇ.

80 ـ يىللاردا مۇنداق ئادەت باش كۆتۈرگەن: توي كۈنى بېكىتىلگەندىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپ بىر قېتىم چاي ئۆتكۈزۈپ، قىز تەرەپنىڭ يېقىن تۇغقانلىرىنى چىللاپ، تويلۇق ھەققىدە مەسلىھەتلىشىدۇ. ناھىيە بازىرىدا، ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە «داستىخان پۇلى»، ياغ، گۈرۈچ، ئوتۇن ئاپىرىپ بېرىدۇ. قىز تەـ رەپ مۇڭاپىق پەيتتە كۈيئوغۇل ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىغا ئوتۇن چېيى بېرىدۇ.

تويى بولىدىغان قىز ئۆز ئالدىغا ئوغۇلنىڭ ئۆيىگە بارمايدۇ. مەسلىھەت چېيىدىمۇ ئوغۇلنىڭ ئۆيىگە بارمايدۇ، بولمىسا، ئەخلاقسىزلىق دەپ قارىلىدۇ.

قىز كۆچۈرۈشتىن ئىلگىرى، ئەر تەرەپتىن بىر چوڭ ياشلىق ئايال قىز تەرەپكە بىر تەكى ئېلىپ بېرىپ، قىز تەرەپتىن بېرىلگەن بىر تەكى بىلەن جۈپلەشتۈرۈپ، يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كېلىدۇ (ھازىر پەي ياستۇق بېرىلىدىغان بولدى).

توي بولغان كۈنى (ناھىيە بازىرىدا توي بولۇشتىن بىر كۈن ئىلگىرى)، يىگىت تەرەپتىن بىر ئوغۇل بالا يىگىتنىڭ تۇغقان ـ دوستلىرى بىلەن بىللە، مۇڭگۈزىگە ياكى بوينىغا ياغلىق ياكى رەخت باغلانغان تۆت ـ بەش قوينى يېتىلەپ قىز تەرەپكە ئېلىپ بارىدۇ. قىز تەرەپمۇ شۇنداق ياغلىق ياكى رەختنى قوي يې تىلەپ بارغان ئوغۇلغا بېرىدۇ ياكى ئۇنىڭ بېلىگە باغلاپ قويىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن قوي ئېلىپ كەلگەنلەرـ نى چاي بېرىپ ياندۇرىدۇ.

تويغا چاقىرىلغان مېھمانلار (ئۆتمۈشتە تويغا ئېغىز ئارقىلىق ئېيتىلاتتى، ھازىر باغاق ئارقىلىق چىللـ ىدىغان بولدى) قىز تەرەپكە ياكى ئوغۇل تەرەپكە ۋە ياكى ھەر ئىككى تەرەپكە سوۋغات ئېلىپ بېرىپ تويـ نى مۇبارەكلىشىدۇ. ئۆتمۈشتە يىگىت تەرەپنىڭ تۇغقانلىرى بىرلىشىپ بىر قوي بىلەن مۇبارەكلەيتتى، ھازىر ھەر بىر ئائىلە ئايرىم سوۋغات ئېلىپ بارىدىغان بولدى، توي كۈنى چۈشتىن كېيىن ئوغۇل تەرەپتىن قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەنلەر داقا ـ دۇمباق چېلىپ قىزنى ئالغىلى كېلىپ، قىز تەرەپنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئا ـ گامباشلان ئېيتىدۇ، قىز يۇزىنى ياغلىق بىلەن چۆمكەپ، يىگىت يېتىلگەن ئاتقا منىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىگە با ـ رىدۇ (ھازىر ھارۋا ياكى ماشىندا كۆچۈرۈلىدىغان بولدى). قىز يول بويى يىغلايدۇ. قىز قولداشلىرى، يىگىت قولداشلىرى، يەڭگە ئاتىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭىدۇ. يول ئۇستىدە قانچە يەردە توسسا، شۇنچە ياغـ لىق بېرىپ ماڭىدۇ، يىگىتنىڭ ئۆيىگە يېتىپ بارغاندا، قىز تەرەپ ئىشكىنى ئېتىۋالغانلارغا سوۋغا بېرىپ ئى ـ شكىنى ئاچقۇزىدۇ. قىز ئاتىنىڭ ئاق كېگىزگە چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، يىگىتنىڭ دوستلىرى قىزنى كۆتۈرۈپ، مەخسۇس تەييارلانغان ھوجرىغا ئېلىپ كىرىدۇ. ھوجرىدا قىز تەرەپتىن بىر ئايال، ئوغۇل تەرەپتىن بىر ئا ـ

يال ئوتتۇرىغا چىقىپ چېلىشىدۇ. چېلىشىشتا ئەر تەرەپ ۋەكىلى جەزمەن قىز تەرەپ ۋەكىلىنى بېسىۋالىدۇ - دە ، مۇنچە ئوغۇل ، مۇنچە قىز تۇغۇلۇپ دەپ ، قويۇپ بېرىدۇ. ئاندىن ئوغۇلنىڭ ئانىسى نوغۇچ بىلەن قىز- نىڭ يۈزىنى ئاچىدۇ ھەمدە : « سەھەر قويۇڭ ، چاقىرسام خوش دەڭ ، قېينى ئاتىڭىز چاقىرسا لەببەي دەڭ » دەيدۇ ، شۇنىڭ كەينىدىلا ئوغۇل تەرەپ ھويلىسىدا قىزنىق مەشرەپ ئۆتكۈزىدۇ. يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىسى- نىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى قىزغىن ئۇسسۇل ئويناپدۇ (مۇبادا شۇ ئۆينىڭ چوڭى يېقىندا قازا قىلىپ كەتكەن بولسا ، ئوغۇلنىڭ ئۆيىدە بولىدىغان مەشرەپ ۋە تاماشىلار مەنئىي قىلىنىدۇ) . قىز تويىدا توي مەشرىپى ئۆتكۈزۈلۈپ ، سازەندىلەر نەغمە قىلىدۇ ، ئۇسسۇل ئويىنىلىدۇ. جۈۋان تويىدا مەشرەپ ئۆتكۈزۈلمەيدۇ ، بەلكى گۈگۈم چۈشكەندە ئەرنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈپ قويۇلىدۇ. بۇ ئادەتمۇ تەدرىجىي ئۆزگەرمەكتە. مەش- رەپتىن كېيىن قىز - يىگىت قولداشلىرىغا ۋە مېھمانلارغا چاي بېرىپ ئۇزىتىلىدۇ ؛ ئاخشىمى ئوغۇل تەرەپ ئا- ئىلە مەشرىپى قىلىپ بېرىدۇ (ھازىر بەزى ئائىلىلەر كەچتە زىياپەت بېرىپ ، ھاراق - شاراب ئىچىدىغان ئەھۋاللار پەيدا بولدى. لېكىن ئاساسا ئۆرپ - ئادەتكە خىلاپ بۇنداق قىلىقلارنى ياقتۇرمايدۇ) ، مەشرەپ- تىن كېيىن قىزلار ، ئوغۇللار تارقايدۇ ، ئۇنىڭدىن كېيىن نىكاھ ئوقۇلىدۇ ، نىكاھ قىز ۋە ئوغۇل رازىلىق بەر- گەندىن كېيىن كۇچىكە ئىگە بولىدۇ. قىزغا ئالغان تويلۇق رەختلەرنى ئوغۇل تەرەپ تىكتۇرۇپ بېرىدۇ ، باشقا سوۋغات رەختلەرنى سوۋغات ئالغۇچىلار تىكتۇرۇۋالىدۇ.

ئەتىسى ئەتىگەندە ، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە تۇغقانلىرى يوقلامغا كېلىدۇ (ئۆتمۈشتە ، ئادەتتە ، بەزەر قوي ئېلىپ كېلىپ يوقلايتتى) ، ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپتىن كەلگەنلەرگە چاي بېرىدۇ ، ئەگەر ئىككى تەرەپ كېلىشسە ، چوڭ چاي بىلەن يوقلام چېيى بىر قېتىمدىلا تۇگىتىلىدۇ. تويىنىڭ ئەتىسى ياكى ئۆگۈنى يىگىت تەرەپ يوقلامدا قىز تەرەپتىن يەڭگە بولۇپ كەلگەن بىر - ئىككى ئايالغا سوۋغا بېرىدۇ (ئادەتتە رەخت بېرىلىدۇ ، ھازىر ئۇچ كىشى يەڭگە بولىدىغان بولدى. گەزلىك يېزىسىدا يوقلامدا قىزنىڭ ئاپىسىغە- مۇ رەخت قويىدىغان ئادەت بار) ، ئاندىن كېيىن ئۇلارنى ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ قويىدۇ.

توي بولۇپ ئۈچ - تۆت كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ، قىز تەرەپ يىگىت تەرەپكە ئازىلىق چېيى بېرىدۇ. يۇرچى يېزىسىنىڭ ئادىتىدە ، قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنىڭ ھەممە كىشىلىرىگە دېگۈدەك سوۋغا - سالام (تون كىيدۈرۈشتىن ئادەتتىكى قوشۇققىچە) بېرىدۇ. گەزلىك ، ئاچال يېزىلىرىدا ئەر تەرەپ ئايال تەرەپكە ، ئا- يال تەرەپ ئەر تەرەپكە سوۋغات بېرىشىدۇ (يوتقان - كۆرپە قىز تەرەپتىن بېرىلىدۇ ، تون ، رەخت قاتارلىق نەرسىلەر ئەر تەرەپتىن بولىدۇ. ئىككى تەرەپ ئاساسەن تەڭ قىممەتتە سوۋغا بېرىشىدۇ) .

تويدىن كېيىن قىزنى ئاتىسىغا كۆرسىتىدىغان چاغدا ، ئاساسەن ، ئازىلىق چېيى بېرىلگەن كۈنى يە- گىت قىزنى بەزەر قوي بىلەن بىللە ئېلىپ بارىدۇ. ئازىلىقتىن كېيىن ، قىز تەرەپ ئوغۇل تەرەپنىڭ تۇغقانلە- رىنى يەنە چىللاپ ، پولو ، سۈيۈقئاش ياكى گۆش بىلەن مېھمان قىلىدۇ.

قىز ئەر تەرەپنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تۆت-بەش كۈندىن كېيىن ، قېينانىسى كېلىنگە بەزەر كىيىملىك ئەن رەخت قويۇپ مۇبارەكلەيدۇ.

ئۆتمۈشتە توي قىلىدىغان چاغدا ، قىزنى ئۆز مەھەللىسىدىن سىرتقا چىقارمايدىغان ، ئۇرۇق-تۇغ- قانلار بالىلىرى كىچىك چاغدىلا چاي ئىچكۈزۈپ ، قۇدىلىشىپ قويىدىغان ئادەتلەر بار ئىدى. ھازىر بۇخىل ئادەتلەر تەدرىجىي ئۆزگەردى.

5) **تۇغۇت ئادەتلىرى** تۇنجى قېتىم ھامىلدار بولغان ئاياللار ھامىلدارلىق ئالامىتى ناھايىتى روشەن ھالدا بىلىنمىگىچە ، ھامىلدارلىقنى ئاپىسى ، ئېرىگىلا ئېيتىپ ، باشقا كىشىلەردىن پىنھان تۇتىدۇ ، كەڭ - ئازادە كىيىملەرنى كىيىۋېلىپ يۈرىدۇ. ھامىلدار ئاياللارنىڭ سەت ، بىمەنە نەرسىلەرگە قارىشى مەنئىي قىلىنىدۇ. گەزلىك يېزىسىدىكىلەر تۇنجى بالىنى ئانىسىنىڭ ئۆيىدە تۇغدۇ ؛ تۇغۇت تولغىقى باشلانغان چاغدا ، بىر قانچە ئەڭ يېقىن ئايال خەۋەر تاپىدۇ ، باشقىلار خەۋەر تېپىپ قالسا ، تۇغۇتى تەس بولىدۇ دەپ قارىلە-

دۇ. تۇغۇتلۇق ئايالنىڭ يېنىغا تۇغۇت ئانسى ۋە ئۆز ئېرىدىن باشقىلارنىڭ كىرىشى مەنئىي قىلىنىدۇ. تۇغۇت ۋاقتىدا چاقىرىلغان ئايالارنىڭ بىرلىكتە ئىنجىقلاپ بېرىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. تۇغۇتنىڭ ئاسان بولۇشى ئۈچۈن، ئەرنىڭ ئاتا ـ ئانىسى پۇل، رەخت، كىيىم ـ كېچەك قاتارلىق نەرسىلەرنى كېلىنىنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ، قېرى، ئاجىز ـ ئورۇقلارغا، يېتىم ـ يېسىرلارغا سەدىقە قىلىدۇ ھەم تۇغۇت ئانىسىغا سوۋغا بېرىدۇ. بەزى جايلاردا تۇغۇت تولغىقى تازا قاتتىق تۇتقان چاغدا، ئىشىكنىڭ زەنجىرىنى جىرىڭلىتىپ تۇرىدىغان ئادەت بار. بەزىلىرى تولغاقنى پەسەيتىدۇ دەپ، قازاندا سۇ قاينىتىپمۇ تۇرىدۇ. دۇئا قىلىپ تۇرۇش ئومۇمىي ئادەت. بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن ئەزان ئېيتىپ ئات قويۇلىدۇ (كېيىنرەك ئات قويىسىمۇ بولىدۇ)، بالا تۇغۇلۇپ تاكى ئايال ئورنىدىن تۇرغىچە، تۇغۇتلۇق ئايال يالغۇز قالدۇرۇلمايدۇ. تۇغۇتلۇق ئايالنى توغقان كۈندىن باشلاپ ئەر ـ ئايالالار يوقلاپ مۇبارەكلەشكە بولىدۇ. ئايالالار مۇبارەكلىسە، ئادەتتە قۇرۇق كىرمەيدۇ، يېقىن قوشنىلىرى تاماق ئېلىپ كېلىپ ھال سورايدۇ، بۇۋاقنىڭ كىندىكى چۈشمىگىچە، تاماق ئېلىپ كىرگەن قاچا قايتۇرۇلمايدۇ. ئايال تۇغۇپ بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يوقلاپ كەلگەنلەرگە تۇغۇت چېيى بېرىلىدۇ (بۇ چاغدا پولو تارتىلىدۇ، ئۆتمۈشتە نان يېقىپ، سۈيۇقئاش بېرىلەتتى). ئايال تۇغۇتتىن قوپقاندىن كېيىن، ئېرى ئۇنى بىرەر قۇر كېيىم كىيدۈرۈپ تەبرىكلەيدۇ. قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قىزى تۇغۇپ ماڭالغۇدەك بولغاندىن كېيىن، قىزنى ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپ، ئادەتتە، يەتتە كۈن قارايدۇ، ئاندىن كېيىن، قۇدا تەرەپنى چاقىرىپ، قىزغا بىرەر قۇر كىيىم كىيدۈرۈپ تەبرىكلەيدۇ، قېينئانىسىغا قوشۇپ قويىدۇ.

6) **خەتنە توىى** ئوغۇل بالا ئالتە ـ يەتتە ياشقا كىرگەندە خەتنە قىلىنىدۇ. خەتنە قىلىشتىن بۇرۇن بالىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىر نەچچە پىشىشق تۇخۇم تەييارلاپ، خەتنە قىلىنغان ھامان بالىنىڭ ئېغزىغا سويۇلغان تۇخۇمنى تىقىپ قويىدۇ. تەك دېمەتلىك بالالارمۇ تۇخۇم ئېلىپ كىرىپ تەبرىكلەيدۇ، يېقىن تۇغقان ـ دوستلىرىمۇ تەبرىكلىشىدۇ، بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بالىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى خەتنە توي چېيى ئۆتكۈزىدۇ، ئۆتمۈشتە بۇغداي يارمىسى بىلەن ئۇماچ ئېتىلەتتى، ھازىر پولو ئېتىلىدىغان بولدى. ئايالالار ئاز ـ تولا سوۋغات ئېلىپ كېلىپ تەبرىكلىشىدۇ (ئەرلەر سوۋغات ئېلىپ بارمايدۇ). ھازىر سوۋغاتقا بارغانسېرى ئەھمىيەت بېرىلىدىغان بولدى. بۇ خىل چايغا ئادەتتە باغاق تارقىتىلمايدۇ.

7) **جۇۋان توىى** ئايال ئىككىنى تۇغقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قىزى ئۈچۈن جۇۋان توىى ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. جۇۋان بولىدىغان ئايالنى ئالدى بىلەن ئانىسى ۋە بىر قانچە ئوتتۇرا ياشلىق ئايال چىرايلىق كىيىندۈرۈپ ياسايدۇ، يۈزىنى ئالدۇرىدۇ، ئاندىن ئاتا ـ ئانىسى ئۇنىڭغا بىر ـ ئىككى قۇر كىيىم قويۇپ، مەخسۇس چاي ھازىرلاپ، قىزنىڭ جۇۋان بولغانلىقىنى ئېلان قىلىدۇ، بۇ، شۇ ئايالنىڭ ئوتتۇرا ياشلىق تۇرمۇشقا قەدەم قويغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. جۇۋان بولغان ئايالالارنىڭ ئائىلىدىكى مەرتىۋىسىمۇ ئۆسىدۇ، ئېرى ئۇنى بىرەر قۇر كىيىم بىلەن تەبرىكلەيدۇ، جۇۋان توىى ئۆتكۈزمىگەن ئايالالار ئاتا ـ ئانىسىدىن ئاغرىنىدۇ. بۇ ئادەت ھازىر بارا ـ بارا ئەمەلدىن قېلىۋاتىدۇ.

8) **ئۆلۈم ـ يېتىم ئادەتلىرى** ئادەم ئۆلگەندە، گەزلىك يېزىسىدا ھازىردار ئادەم ھاسا تۇتۇپ يىغلايدۇ، بېلىگە ئاق باغلايدۇ (يۇرچى يېزىسىدا بۇنداق ئادەت يوق). ھازىدارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان، يېقىن ئەل ـ ئاغىنىلىرىمۇ ئاق باغلايدۇ. مۇشۇنداق ئاق باغلىغانلار ئۆلۈم ئېگىسىنى تاماقتا تەكلىپ قىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىغا رەخت قويۇپ قارىسىنى سۇندۇرىدۇ. ئۆلۈم نامىزىغا كەلگەنلەرگە بىرەر قاپتىن سەرەڭگە، بىر رەر ـ ئىككى مو پۇل تارقىتىلىدۇ. مېيىت نامىزىنى چۇشۇرگۈچىگە بىرەر كىيىملىك رەخت ياكى ئۆلگۈچىنىڭ ياخشى كۆرىدىغان كىيىمى بېرىلىدۇ (يۇرچى يېزىسىدا مۇسىبەت ئادىتى بۇنداق مۇرەككەپ ئەمەس)، دەپنە مۇراسىمىغا قاتناشقان ھەر قانداق ئادەم، مەيلى ئۆلگۈچى بىلەن ياخشى ئۆتكەن ياكى يامان ئۆتكەن بولسۇن، ئوخشاشلا قارشى ئېلىنىدۇ، بەزى جايلاردا جەسەتنى كۆمىدىغان چاغدا، ئۆلگۈچىنىڭ كە-

يىم - كېچەكلىرى جەسەت يۇغۇچىغا ، ئۆلگۈچىنىڭ تۇغقان ، دوستلىرىغا بېرىۋېتىلىدۇ ؛ بەزى چاغلاردا يىغ-لىغانلارنىڭ ھۆل ھاسىلىرىنى يىغىپ جەسەت بىلەن كۆمۈۋېتىدىغان ئادەتمۇ بار . مېيىت ئۇزاتقاندا ، ئا-يالار ئەگىشىپ مېڭىشقا بولمايدۇ ، ئۆلگۈچىنىڭ ئۆيىدە ئۇچ كۈنگىچە قازان ئېسىلمايدۇ ، قولۇم - قوشنا-لىرى ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى تاماق ئېتىپ ئەكىرىدۇ ۋە ھازىرغا كەلگەنلەرنى كۈتۈۋالىدۇ ، يېقىن قوشنىلىرى يەنە سۈيۈقئاش ئېتىپ ، ئۆلۈم بولغان ئۆيگە ئەكىرىپ تۇرىدۇ . مېيىت ئۇزىتىلىپ ، ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇچ نەزىرى بېرىلىدۇ . بۇ چوڭ نەزىر بولۇپ ، ئىلگىرى بۇغداي يارمىسى ئېشى بېرىلەتتى ، ھازىر پولو ، گۆش بېرىلىدۇ . نەزىردىن خەۋەر تاپقان ئايالار (ھازىر ئومۇمەن باغاق ئالغانلار) بىرەر ئىسسىق نان ، چېپىت ياكى ئەھۋالغا قاراپ گۈرۈچ ، ياغ ئېلىپ كېلىپ ، ئۆلگۈچىنىڭ ئائىلىسىدىن ھال سورايدۇ . يۇرچى يېزا-سىدا ئۆلگۈچىنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى ئۆلۈم چېيى ئۆتكۈزمەي ، نەزىر ۋاقتىدا مېيىت چىققان ئائىلىگە بىر - ئىككى قوي بېرىدۇ . گەزلىك يېزىسىدا چاي ئۆتكۈزىدىغان ئادەت ھېلىمۇ بار . مېيىت ئۇزىتىلغاندىن كېيىن-كى تۇنجى شەنبىدە ، قۇيماق ، پوشكال سېلىنىپ ، ئۇماچ ئېتىلىپ ، مەرھۇمنىڭ شەنبىسى بېرىلىدۇ(ئازنا كۈنى بېرىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار) . مېيىت ئۇزىتىلىپ 20 نەچچە كۈندىن 40 كۈنگىچە بولغان ئارىلىقتا قىرىق نەزىرى بېرىلىدۇ . بۇ نەزىردە پولو ياكى ئۇماچ ئېتىلىپ ، كەنتنىكى ھەممەيلەن چاقىرىلىدۇ ، بىر يىل-دىن كېيىن ، يىل نەزىرى بېرىلىدۇ . شەرت - شارائىت يار بەرسە ، ھەر يىلى نەزىر بېرىپ تۇرۇلىدۇ .

ئۆتمۈشتە زاراتكارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلار بويىچە بۆلۈنەتتى . ئايالار زاراتكارلىققا شەنبە كۈنلىرى بارىدىغان ئەھۋاللار بار ئىدى . ھازىر ئايالارنىڭ زاراتكارلىققا بېرىپ يىغلىشى ، زاراتكارلىقنى ئا-رىلاپ يۇرۇشى ئەدەپسىزلىك ھېسابلىنىدۇ . گۈمبەز سېلىش ، قەبرە قاتۇرۇش ھازىر ياخشى ئادەت ھې-سابلانمايدۇ . زاراتكارلىق يېنىدىن ئۆتكەندە ، ئايەت ئوقۇپ دۇئا قىلىش ، تۇپراق بېشىغا دەرەخ تىكىپ كۆكلىتىش ، گۈل ئۆستۈرۈش ، قەبرىنى دەسسەپ ماڭماسلىق ، زاراتكارلىقنى ئارىلاپ يول قىلىۋالماسلىق ياخشى ئەخلاق ھېسابلىنىدۇ . گەزلىك يېزىسىدا ئايالار روزى ھېيت ، قۇربان ھېيتلاردا پوشكال ئېلىپ تۇپراق بېشىغا چىقىدىغان ئادەت بار . تۇپراق بېشىغا چىققانلار قۇشلارغا ئاتاپ قەبرىلەرگە بۇغداي ، قوناق ، تېرىق چېچىپ قويىدۇ .

9) **ئىسمنى چاقىرىش ئادەتلىرى** كەلپىندە ئىسىم قويۇش باشقا جايلاردىكى ئۇيغۇرلانىڭ ئىسىم قويۇش ئا-دىتىگە ئوخشايدۇ ، ئەمما چاقىرغاندا ، ياش ئەرلەرنىڭ ئىسمىنى ئاخىرىغا « قارى » ، « خان » ، ئوتتۇرا ياش ۋە ياشانغانلارنىڭ ئىسمىغا « ئاخۇن » قوشۇپ ئېيتىلىدۇ ، مەسلەن :ئەمەتقارى ، ئەمەتخان ، ئەمەت ئاخۇن دېگەندەك ؛ئايالارنىڭ ئىسمىغا « خان » قوشۇش — ئومۇمىي ئادەت ، مەسلەن : رابىخان ، ئايشە-خان دېگەندەك .

ماختاش سۆزى « خەسەم » ، « جېنىم » ، « گۈلۈم » كۆپ ئىشلىتىلىدۇ ، ھازىر باشقا رايونلارنىڭ ئىسمە-نىڭ ئاخىرىغا « جان » ، « گۈل » قوشۇش ئادەتلىرىمۇ كەلپىنگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى .

كونا جەمئىيەتتە ئىسىملارنىڭ ئارقىسىغا ئۇلىنىدىغان « ئەك » ، « لاق » دېگەندەك كەمسىتىش قوشۇمچە-لىرى ھازىر قوللىنىلمايدىغان بولدى ، مەسلەن ، « ئايسەك » ، « ھېيتلاق » دېيىش ئورنىغا « ئايسىخان » ، « ھېيتاخۇن » دېيىلىدىغان بولدى .

10) **باشقا ئادەتلەر** تۇنجى قېتىم قار ياغقان چاغدا ، بىرەيلەن بىرەر نەرسىنى قارنى ئوراپ ، يېقىن كىشى-لىرىدىن بىرىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ ، تۇيدۇرماي تاشلاپ قويۇپ كېلىدۇ ، بۇ ، قار تاشلاش دېيىلىدۇ . ئەگەر ئۆي ئىگىسى تۇيۇپ قېلىپ ، قار تاشلىغۇچىنى تۇتۇۋالسا ، قار تاشلىغۇچى مېھمان قىلىدۇ ، تۇتۇۋالالمىسا ، ئۆي ئىگىسى مېھمان قىلىدۇ .

كەلپىنلىكلەر تۆمۈر ئەسۋابلارنى ئاتلاشنى يامان كۆرىدۇ . كەلپىندە يەنە ، نان دەسسىگەنلەرنىڭ كۆزى كور بولۇپ قالىدۇ دەيدىغان قاراش بار ، كىشىلەر ئۆزئارا بىرەر ئىشنى تالىشىپ قالسا ، « نان

دەسسەپ بېرەيمۇ» دەيدۇ ، بۇ «قەسەم قىلىپ بېرەيمۇ» دېگەن بىلەن ئوخشاش .
كەلپىنلىكلەر كۇلگە سىيىشنى ئىنتايىن ياماق كۆرىدۇ ، كۇل بىلەن ئەخلەتنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشنى ، شاپاقنا سىيىشنى ، يۇندىنى يولغا ، ھويلىغا تۆكۈشنى ، يۇندا تۆكۈلگەن يەرگە سىيىشنى مەنئى قىلىدۇ .
كەلپىنده كىسەل يوقلاش ئومۇمىي ئادەت ، كىسەل ئادەتته ئەتىگەنده ۋە قۇياش پېتىشتىن ئىلگىرى يوقلىنىدۇ ، كەچقۇرۇنلۇقى كىسەل يوقلاش ياخشى ئىش ھېسابلانمايدۇ .

§ 2 . باشقا مىللەتلەر

1 . خەنزۇلار

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ، كەلپىندىكى خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ سانى 20گە يەتمەيتتى ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تەدرىجىي كۆپەيدى . 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە خەنزۇ ئاھالىسى 909غا يەتتى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئورگانلار ، كارخانا ، كەسىپي ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن ئىبارەت .خەنزۇلار مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەچكە ، كۆپىنچىسى ئەسلىدىكى يۇرتىنىڭ ئۇرپ-ئادەتلىرىنى ساقلاپ كەلمەكته ، پەقەت يېمەك - ئىچمەك ئادەتىدىلا بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى .

2 . قىرغىزلار

كەلپىن ناھىيىسىدىكى قىرغىزلارنىڭ مۇتلەق كۆپىنچىسى 1917 - يىلىدىن 1940 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا كۆچۈپ كەلگەنلەر . ئۇلار 1956 -يىلغىچە ئاساسەن ، ئۇيغۇرلارنىڭ چارۋىلىرىنى بېقىپ بېرىپ تۇرمۇش كەچۈرگەنىدى ، يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش مەزگىلىده ، ئۇلار كەلپىنده كوپېراتىپقا كىرىدى . 1980 - يىلىدىن كېيىن قىرغىزلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاقچى قاتارلىق جايلارغا كۆچۈپ كەتتى . 1990 - يىلى كەلپىندىكى قىرغىزلار 50 نەچچىگە يەتتى . ئۇلار تاغلىق رايوندا ياشايدۇ ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ .

3 . خۇيزۇلار

كەلپىنده خۇيزۇلار ئاز ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزلىرىنىڭ ئۇرپ - ئادەتىنى ساقلاپ قالغان ، قىسمەن ئۇرپ - ئادەتلىرى ئۇيغۇرلارنىكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ .

4 . قازاق ، مانجۇ ، تۇجيا ، جۇاڭزۇ قاتارلىق مىللەتلەر

قازاق ، مانجۇ ، تۇجيا ، جۇاڭزۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ناھايىتى ئاز ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئۇلار كۆپرەك يۇتكىلىپ تۇرىدۇ ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۇرپ - ئادەتىنى ئومۇمەن ساقلاپ قالغان .

§ 3 . مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كەلپىندىكى ھەر مىللەت ئاممىسى ئىناق ياشاپ ، ئۆزئارا ياردەملىشىپ ، كەلپىننىڭ تىنچ - ئىنتىپاقلىقىغا ۋە تۇرلۇك ئىشلارنىڭ ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلدى . 1982 - يىلىدىن باشلاپ ناھىيە بويىچە «مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنىلىك ئورۇن» بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، ھەر يىلنىڭ 5 - ئىيى «مىللەتلەر ئىنتىپاقلىقى ئېيى» قىلىپ بېكىتىلدى ، ئاچال يېزىسى بىلەن يېزا ئىگىلىك 1 - شى 2 -تۇمەن مەيدانى يېقىن قوشنا بولۇپ ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش

داۋامدا بىر - بىرىگە ياردەم بېرىپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنىچىلارغا ئايلاندى . 2 - باشلانغۇچ مەكتەپتىكى 184 ئوقۇغۇچىنىڭ ئۇچتىن بىرى ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىسى ، بۇ مەكتەپ بىر بىرىگە ياردەم بېرىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرغاچقا ، ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى بىر ئائىلىدىكى تۇغقانلاردەك يېقىن ئۆتتى . 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ ، « ھەر كۈنى بىر جۈملە ئۇيغۇرچە سۆز ئۆگىنىش » پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئۇيغۇر تىلىنى تىرىشىپ ئۆگەندى ، ئۇيغۇر يولداشلارنى مەكتەپكە بېرىپ مىللى ئۇرۇپ - ئادەتلەردىن دەرس سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى ھەمدە 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ، گەزلىك ، يۇرچى ئوتتۇرا مەكتەپلىرى بىلەن بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىدىكى خەنزۇ ، ئۇيغۇر ، تۇجيا مىللەتلىرىدىن تەركىب تاپقان ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۆزئارا ئۆگىنىپ ، ئۆزئارا ياردەم بېرىپ كەلدى . ناھىيىلىك پارتكوم « مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئېيى »دا « مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نۇتۇق سۆزلەش يىغنى » ئۆتكۈزدى . ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ئۆزئارا تىل - يېزىق ئۆگىنىشى تۈزۈمگە ئايلاندى . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى پائالىيىتى داۋامدا نۇرغۇن ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەر مەيدانغا كەلدى ، ئۇلارنىڭ تەسىرلىك ئىش ئىزلىرى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ ، ئاممانى تاربىيەلدى دەك تارقالدى .

كەلپىن ناھىيىلىك ئاسراش ئۇچاستكىسى قۇمقۇدۇق داۋېنىنىڭ ياش ئىشچىسى ئېزىمجان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى . 1986 - يىل 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت بەشتە ، ئېزىمجان توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنى ھەيدەپ ، ئۇرۇمچى - قەشقەر تاشيولىنىڭ 1052 كىلومېتر جايىدا ئىشلەۋاتقاندا ، تۈيۇقسىز قەشقەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان پاختا باسقان « شەرق شاملى » ماركىلىق بىر ماشىنىنىڭ ئۈستىدە ئوت كۆيۈۋاتقانلىقىنى كۆردىدۇ ، بۇ ئەھۋالنى شوپۇر تېخى سەزمىگەنىدى . ئۇ جىددىي پەيتتە ئەقىل تېپىپ ، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسىنى دەرھال تاشيولغا توغرا توختىتىپ قويۇپ ، يۈك ئاپتوموبىلىنى توسىدۇ ، شوپۇرغا ماشىنىنى تاشيولدىن 100 مېتر يىراقلىقتىكى تۈزلەڭگە ئاپىرىپ توختىتىشنى تاپىلايدۇ ، ماشىنا توختىغان ھامان ، كۆيۈۋاتقان ئوتقا قارىماي ، ماشىنىغا چىقىپ تايلانغان پاختىلارنى ئىتتىرىپ چۈشۈرۈشكە كىرىشىدۇ . دەل شۇ چاغدا ئىككى ماي تۆكىنى ئوت تۇتىشىپ ، گۈلدىراپ كۆيۈشكە باشلايدۇ . مۇبادا بېنزىن پارتلاپ كېتىدىغانلا بولسا ، ماشىنا كۆيۈپ ، ئادەم ئۆلۈپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى . ئۇ خەتەرگە قارىماي ، بىر بېنزىن تۆكىنى ماشىنىدىن ئىتتىرىپ چۈشۈرىدۇ ھەمدە ماشىنىدىن چۈشۈپ ، تۆكىنى ماشىنىدىن 15 مېتر يىراقلىقتىكى جايغا ئىتتىرىپ ئاپىرىۋېتىدۇ . ئۇ ، ئارقىسىغا يېنىپ ماشىنا قېشىغا كېلىشىگىلا بۇ ماي تۆكى پارتلاپ ، ئىس - تۈتەك پەلەككە ئۆرلەيدۇ . ئېزىمجان ئىككىنچى ماي تۆكىنى ماشىنىدىن ئىتتىرىپ چۈشۈرگەندىن كېيىن ، دەرھال ئوتنى ئۆچۈرۈپ ، ئىككىنچى ماي تۆكىنى پارتلاپ كېتىشتىن ساقلاپ قالدۇ . ئاندىن كېيىن ئۇ كەلگەن دېھقانلار بىلەن بىللە ، 47 تاي پاختىنى توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى بىلەن ئۆستەڭ بويىغا ئېلىپ بېرىپ ، سۇ چېچىپ ئوتنى ئۆچۈرۈۋالدۇ . ئۇ بىر كىشىنىڭ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، پاختىنى ئوغرىلاپ ئېلىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرۈپ ، دەرھال قوغلاپ بېرىپ ئالدىنى توسىدۇ ھەم ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىپ ، دۆلەتنىڭ مال - مۈلكىنى قوغداپ قالدۇ . ئوت ئۆچۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئۇ ، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى بىلەن پاختا تايلىرىنى يەنە توشۇپ كېلىپ ماشىنىغا باسىدۇ ، بۇ چاغدا ئەتىگەن سائەت ئۈچ بولغانىدى . كۆز چاناقلىرىغا ياش تولغان خەنزۇ شوپۇر ھېرىپ - چارچىغان ئېزىمجانغا ئارقا - ئارقىدىن تەشەككۈر ئېيتىدۇ ھەم ھەق بەرمەكچى بولىدۇ ، ئېزىمجان : « پۇل بېرىمەن دەمسىز ؟ ماشىنىدىكى ھەممە نەرسىنى بەرسىگىزمۇ ئالمايمەن » دەيدۇ .

1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە ، بىر ئاپتوبۇس ئاچال مال دوختۇرلۇق پونكىتىنىڭ ئىشكى ئالدىدا توختايدۇ ، ئاپتوبۇستىن قەشقەرگە تۇغقان يوقلاشقا كېتىۋاتقان سېچۇەنلىك بىر جۈپ ياش ئەر - ئايال چۈشىدۇ . ئايال ھاملدار ئىدى ، ئۇ ئۇزۇن سەپەردە

چايقىلىپ چارچاپ كەتكەچكە ، يول بويىدىلا تۇغۇپ قويىدۇ. تۇغۇلغان بوۋاق يىغلمايدۇ ۋە نەپەس ئالالمايدۇ. ئەر ـ ئايال ئامالسىز قېلىپ ، بالىنى تاشلاپ ، ماشىنىغا چىقىپ داۋاملىق يول يۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ ، ئۇيغۇر مال دوختۇرى ھەسەن تۇردى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ، شوپۇرغا ماشىنىنى توختاتقۇزىدۇ ـ دە ، خەنزۇ ئەر ـ ئايالنى بوۋاق بىلەن بىللە ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ بارىدۇ ھەم دەرھال بوۋاقنى قۇتقۇزۇشقا كىرىشىدۇ. بوۋاق ئاخىر يىغلايدۇ — بوۋاق قۇتقۇزۇپ قېلىندۇ. ھەسەن تۇردىنىڭ ئالتە بالىسى بولۇپ ، ئەڭ كىچىكى تېخى يېشىغا توشمىغانىدى. تۇرمۇشتىمۇ بايىاشات ئەمەس ئىدى. ئۇ بوۋاقنى ئۆز بالىسىنىڭ يۆگىكىگە يۆگەيدۇ ، سۈت پاراشۇكى ، قوي گۆشى ، توخۇ گۆشى سېتىۋېلىپ ئۇلارغا يېگۈزىدۇ ، ئۇنىڭ كۆڭۈل قويۇپ كۈتۈشى ئارقىسىدا ئانا ـ بالا تېزلا ياخشىلىنىپ كېتىدۇ. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى پەن مياۋ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئىتتىايىن تەسىرلىنىدۇ ، ھەسەن تۇردىنىڭ ئائىلىسىگە ئالاھىدە كېلىپ ، قۇتقۇزۇۋېلىنغان بالا بىلەن ئۇنىڭ ئانىسىنى يوقلايدۇ ۋە ھەسەن تۇردى ئائىلىسىگە تەشەككۈر ئېيتىدۇ.

II باب

دىن

كەلپىن ناھىيىسىدە ئىسلام دىنى ئاساسىي دىن ھېسابلىنىدۇ. خەنزۇلار ئاز سانىدىكى كىشىلەر بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. تارىختا كەلپىن ناھىيىسىدە فېتىشىزم (نەرسىلەرگە چوقۇنۇش) ، ئاتەشپەرەسلىك دىنى ، بۇددا دىنى(ماھايانا مەزھىبى) بولغان.

كەلپىن ناھىيىسىدە كىشىلەرنىڭ دىنغا ئىشىنىش ئەركىنلىكى ۋە دىنغا ئىشەنمەسلىك ئەركىنلىكى بار.

§ 1 . ئىسلام دىنى

1 . تارقىلىشى

ئىسلام دىنى كەلپىن ناھىيىسىگە قاراخانىلار دەۋرىدە تارقىلىشقا باشلىغان ، ھۇنىڭدىن ئىلگىرى كەلـ پىنىدىكى ئۇيغۇرلار فېتىشىزمغا ، ئاتەشپەرەسلىك دىنى ۋە بۇددا دىنى (ماھايانامەزھىبى) گە ئېتىقاد قىلـ غان. ھازىر كەلپىنىدىكى ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ ، ئۇلار ئىسلام دىنىنىڭ سۈننىي مەزھىبىگە تەۋە ، سۈننىي مەزھىبىدىكىلەر ئىچىدە ئاز سانىدا ئىشان مەزھىبىنىڭ مۇرىتلىرىمۇ بار.

كەلپىنىدىكى قىرغىزلار ۋە خۇيزۇلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ ، قىرغىزلار تاغدا تۇرغانلىقتىن ، دىـ نىي پائالىيىتى بىر قەدەر ئاز.

2 . مەسچىتلەر

مىنگو دەۋرىدە يېزا ـ كەنتلەرنىڭ ھەممىسىدە مەسچىت بار ئىدى ، مەسچىتلەردە ئىمام ، مەزىن ، كەنتـ لەردە ئاخۇن ، قارى ، يېزىلاردا قازى بار ئىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 91 مەسچىت ، 116 دىنىي زات بار ئـ

دى. 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە مەسچىت 98 گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ جامە ئون ، ئادەتتىكى مەسچىت 23 ، پائالىيەت سورۇنى 65 . ئاخۇن 120 گە يېتىپ ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاممىنىڭ ئېھتىياجى ئاساسىي جەھەتتىن قاندۇرۇلدى .

دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، 1983 ـ يىلدىن باشلاپ كەلپىن ناھىيىسىدە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ يېزا ۋە كەنت دەرىجىلىك مەسچىت باشقۇرۇش كومىتېتى ۋە مەسچىت باشقۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 1990 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە مەسچىت باشقۇرۇش كومىتېتى 26 گە ، ئەزاسى 40 قا ، مەسچىت باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى 94 كە ، ئەزاسى 361 گە يەتتى. 1987 ـ يىلدىن بۇيان باشقۇرۇش كومىتېتى ۋە باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى پۈتۈن ناھىيىدىكى مەسچىتلەرنىڭ مال ـ مۈلكىنى ۋە ئىگىلىگەن يەر كۆلىمىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ چىقتى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، جۈمە نامىزى ئوقۇلىدىغان سەككىز جامەنىڭ تارىخىي ماتېرىيالىنى رەتلەپ چىقتى ھەمدە مەسچىت ـ خانىقالارنىڭ ئىچكى ـ تاشقى كۆرۈنۈشىنى سۈرەتكە ئېلىپ ئارخىپ تۈرغۇزۇش خىزمىتىنى ئورۇندىدى .

3 . ئۆگىنىش ، ھەج قىلىش

1983 ـ يىلدىن بۇيان كەلپىن ناھىيىسىدىن سەككىز كىشى مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىپ كەلدى ، ئۇلار شېرىپ ھاجى (يۇقىرىس كەنتىدىن) ، مامۇت ھەسەن دامۇللا ھاجى (پاسۇن كەنتىدىن) ، ئابدىقادىر ھاجى (ئۇستۇن قۇمئېرىق كەنتىدىن) ، تۇرسۇن قازى ھاجى(تۆۋەن قۇمئېرىق كەنتىدىن) ، غوپۇر ھاجى (پاسۇن كەنتىدىن) ، مۇھەممەد ھاجى (پاسۇن كەنتىدىن) ، مۇسا خەلپە ھاجى (گەزلىك كەنتىدىن) ، توخسۇن موللا ھاجى (تومئېرىق كەنتىدىن) لاردىن ئىبارەت. ئىككى كىشى ئاپتونوم رايوندا ئېچىلغان دىنىي زاتلارنى تەربىيىلەش كۇرسىدا تەربىيىلەندى. بىر كىشى ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنىي شۇيۇەنىدە بىلىم ئاشۇردى .

كەلپىن ناھىيىسىدە 1990 ـ يىلى ئىسلام دىنى جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ ، 15 كىشى ئەزالىققا قوبۇل قىلىندى .

4 . دىنىي مەكتەپلەر

كەلپىن ناھىيىسىدە ئىسلام دىنى مەكتەپلىرىنىڭ تارىخى بىر قەدەر ئۇزۇن ، ملك سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 29 ـ يىلى (1550 ـ يىلى) موللا تۆلەم ئاخۇن دېگەن كىشى قۇمئېرىق كەنتىدە كەلپىن بويىچە تۇنجى دىنىي مەكتەپ ئېچىپ بالا ئوقۇتقان ، شۇنىڭدىن كېيىن ، زىببۇللائاخۇن ، ياقۇپ ئەلەم ئاخۇن ، موللائايۇپ قارى ئاخۇن قاتارلىقلار بۇ ئىشنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇپ ، يۇرچى يېزىسىدا دىنىي مەكتەپ ئاچقان ، توختى ئەمەت ھاجى ناھىيە بازىرىدا مەدرىس ئاچقان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 25 ـ يىلى (1820 ـ يىلى) توققۇز گۇمبەز مەسچىتىدە بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەدرىس ئېچىلىپ ، قۇمئېرىق كەنتىدىكى ئىسمايىل ئاخۇن مۇدەررىس بولغان. بۇ مەكتەپ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ 100 دىن ئارتۇق ئاخۇنىنى يېتىشتۇرگەن ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىسمايىل ، قاسىم ئاخۇن ، ئەلەم ئاخۇن ، موللائەيسا ، ئىلياس ئاخۇن ، ئابدۇللا قازى ئاخۇن قاتارلىقلار مەشھۇرراق مۇدەررىس بولۇپ يېتىلگەن .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 26 يىلى (1900 ـ يىلى) دىن يېڭى جۇڭگونىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرى (1956 ـ يىلى) غىچە ، ئارايماق كەنتى ، قۇمئېرىق كەنتى ، يۇرچى كەنتى ، تومئېرىق كەنتى ، قۇملۇق كەنتى ، گەزلىك كەنتى قاتارلىق جايلاردا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئون دىنىي مەكتەپ ئېچىلدى ، بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى كۆپ بولغاندا 100 دىن ئاشاتتى ، ئاز بولغاندا 40—50 كە يېتەتتى. ۋايىت مۇپتى ، داۋۇت مۇپتى ، ھامىدىن ئاخۇن ، مۇھەممەد موللا ، توختى موللا ، موللا روزى ئاخۇن ، موللا ئۆمەر قازى ، ئىسلام ئاخۇن ، موللا ئەيسا ۋە موللا ئىمىن ئاخۇن قاتارلىقلار ئاچقان دىنىي مەكتەپلەر بىر قەدەر داڭلىق ئىدى .

ئىپتىدائىي دىنىي مەكتەپلەردە ئاساسلىق ھەپتىيەك ۋە ئەرەب تىلى ساۋاتى ئوقۇلاتتى. موللاملار ئوقۇغۇچىلاردىن دەرسلىكنى قاتتىق يادقا ئېلىشنى تەلەپ قىلاتتى، شۇڭا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالغان بىلىمى ناھايىتى ئاز بولاتتى. دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلارغا خالىغانچە تەن جازاسى بېرىلەتتى. ئىپتىدائىي دىنىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى ئېلىشتا قىز، ئوغۇل دەپ ئايرىلمايتتى. لېكىن قىز، ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارغا ئايرىم دەرس ئۆتۈلەتتى، مەدرىسلەرگە قىز ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنمايتتى.

ئىپتىدائىي دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ھەپتىدە بىر قېتىم ئوقۇتقۇچىسىغا نان، پاختا، ئوتۇن قاتارلىقلارنى ئېلىپ كېلەتتى. ئوقۇغۇچىلار قۇرئانغا چىققاندا، ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئەتتە ئوقۇتقۇچىسىغا بىرەر قوي بېرىپ مىنەتدارلىق بىلدۈرەتتى.

1956 ـ يىلى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يولىورۇقىغا بىنائەن، كەلپىن ناھىيىسىدىكى خۇسۇسىيلار ئاچقان دىنىي مەكتەپلەر ئارقا ـ ئارقىدىن تارقىتىۋېتىلدى.

80 ـ يىللاردا يەنە خۇسۇسىي دىنىي مەكتەپلەر ئېچىلىشقا باشلىدى، 1989 ـ يىلغىچە جەمئىي ئۇچ دىنىي مەكتەپ ئېچىلىپ، ئوقۇغۇچىسى 701 گە، ئوقۇتقۇچىسى بەشكە يەتتى. 1990 ـ يىلى ئاپتونوم رايون دىنىي مەكتەپلەرنى بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، كەلپىندىكى خۇسۇسىيلار ئاچقان دىنىي مەكتەپلەر تارقىتىۋېتىلدى.

5 . دىنىي زاتلارنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىشقا قاتنىشىشى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، كەلپىن ناھىيىسىدە ئىسلام دىنى جەھەتتە تەسىرى بار زاتلارنىڭ تولىسى ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىشقا قاتناشتۇرۇلدى (تەپسىلاتىنى 13 ـ قىسىم «پارتىيە ـ گۇرۇھلار» نىڭ I باب § 6 . «بىرلىكسەپ» تىن كۆرۈڭ).

§ 2 . بۇددا دىنى

چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرىدە، كەلپىندىكى خەنزۇلار بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلاتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 34 ـ يىلى (1908 ـ يىلى) بۇددا مۇرتىلىرى ناھىيىلىك يامۇلنىڭ شەرق تەرىپىدە بىر بۇتخانا سېلىپ، شام كۆيدۈرۈپ، ئىبادەت قىلىپ كەلگەنىدى، بۇ بۇتخانا مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) بۇزۇۋېتىلىپ، قايتا سېلىنمىدى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، كەلپىندىكى خەنزۇلارنىڭ كۆپىنچىسى كادىر، ئىشچى ـ خىزمەتچى بولغاچقا، ئۇلار دىنغا ئىشەنمەيدىغان بولدى، ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ئېچىدە ئاز ساندىكى كىشىلەر بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلسىمۇ، لېكىن دىنىي قائىدە ـ سۈس، دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بارمايدۇ.

یېگىرمە تۆتىنچى قىسىم

شەخسلەر

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم

شەخسلەر

I باب

شەخسلەرنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

قۇربان مىراپ

قۇربان مىراپ ، تۇغۇلغان ، ۋاپات بولغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس ، كەلپىن ناھىيە يۇرچى يېزىسىنىڭ قۇمئېرىق كەنتىدىن ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ يىللىرىدا 2 - رايوندا مىراپ بولغان. ئۇنىڭ ئالتە ئوغۇلى بار ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 30 - يىلى (1765 - يىلى) ئۇچتۇرپاندا دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغاندا ، ئۇ كەلپىندىن بىر قانچە ياشنى باشلاپ بېرىپ ، ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭىغا قاتناشقان ، جەڭدە قۇربان بولغان. ئۇ جان ئۈزۈش ئالدىدا سەپداشلىرىغا ئۆزىنىڭ بارلىق زېمىنلىرىنى نامراتلارغا بۆلۈپ بېرىشنى تاپىلىغان. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئۇچتۇرپان دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلىڭىنى باستۇرغاندىن كېيىن ، كەلپىنگە ئەسكەر ئەۋەتىپ ، ئۇنىڭ ئالتە بالىسىنى تۇتۇپ كېتىپ ، تۆتىنى ئاقسۇدا قەتلى قىلغان ، قالغان ئىككى ئوغلى سىرتتا قېچىپ يۈرۈپ ، ئاردىدىن 30 نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، كەلپىنگە قايتىپ كەلگەن.

دالى قۇدۇق

ئەسلى ئىسمى دالى يۈسۈپ (1853 — 1938) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يۇرچى يېزا ئارايماق كەنتىدىن. ياش ۋاقتىدا ، يۇرتىنىڭ سۇ قىس بولۇشتەك ھالىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ، يۇرچى يېزىسىدىن ئالچالغا بارىدىغان سايدىكى يول بويىغا چۆڭقۇرلۇقى تەخمىنەن 18 مېتر كېلىدىغان بىر قۇدۇق كولىغان ، چىققان سۇ تۇزلۇق بولۇپ قالغاچقا ، ئادەم ۋە چارۋىلار ئىچىشكە مۇۋاپىق كەلمىگەن ، لېكىن ، كەلپىن سۇ ياغدەك قىممەت جاي بولغاچقا ، خەلق ئۇنىڭ قۇدۇق كولىغان تۆھپىسىنى مەدھىيەلەپ ئۇنى « دالى قۇدۇق» دەپ ئاتىغان.

توختى ئاخۇن خەلپەت

توختى ئاخۇن خەلپەت (1868 ـ1948) ،كەلپىن ناھيىسىنىڭ گەزلىك يېزا قۇملۇق كەنتىدىن. نامرات دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ، ئۇ ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان ، ئۆگىنىشتە تىرىشچان بولۇپ ، كېيىن داموللا بولغان.

توختى ئاخۇن خەلپەت كىچىكىدىن باشلاپ ، شېئىرغا ئىشتىياق باغلىغان. ئۇ چوڭ بولغاندىن كېيىن ، شېئىرنى قورال قىلىپ ، ئۆتمۈش ـ كونا جەمئىيەتكە قارشى تۇرۇپ ، ئېكسپلاتاتسىيىچى سىنىپلارنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلغان. ئىشلىمەي چىشلەيدىغان ، ئالدامچىلىقنى ھۈنەر قىلىۋالغانلارنى سۆككەن. ئۇ ، خاتا ھۆكۈم چىقارغان بىر چوڭ قازىغا قارىتىپ مۇنداق بىر شېئىر يازغانىدى:

« ماڭا سەن نەزمە ئېيتىپسەن ، ئەجەپمۇ ساختىپەز موللا ،
يۈزۈمدە تارتۇغۇم يوقتۇر دەرۇغ سۆزنى قىلىپ موللا .
بىراۋ ئېپ بارسا سەكسەن پۇل ، بېرىپسەن پەتىۋا راسلاپ ،
قىلاي شۇ پەتىۋايىڭنى راسا لەت پەت ئۇرۇپ موللا » .

توختى ئاخۇن خەلپەت ئۆز ئۆمرىدە ئادالەتنى ياقلىغان ، پۇقرالارنىڭ قېينىچىلىقىنى ھەل قىلىش يۈزىسىدىن نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلغان. ئامما ئۇنى سۆيەتتى ۋە ھۆرمەتلەيتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى كەلپىن ۋە ئاقسۇ ئەتراپلىرىدا كەڭ تارقىلىپ ، كەلپىنخەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم ماتېرىيالى بولۇپ كەلدى. توختى ئاخۇن خەلپەت مىنگونىڭ 73 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) باھاردا 80 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ھامۇت توختى

ھامۇت توختى (1876—1945) ، كەلپىن ناھيىسىدىكى بىر ئەمەلدار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ، ئۇنىڭ ئاتىسى ناھيىگە باش شاڭيۇ بولغان. ھامۇت توختى گۈاڭشۈنىڭ 30 ـ يىلى (1904 ـ يىلى) دىن باشلاپ باۋجاڭ ، باش جىسا ، مائارىپ دالالەتچىسى ، باش مۇپەتتىش ، باش باۋجاڭ ، باش شاڭيۇ ، ناھيىلىك ھۆكۈمەتتە بۆلۈم باشلىقى ، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋە رەئىسى بولغان. ھوقۇق تالىشىپ ، مەزھەپچىلىك ماجراسى پەيدا قىلغانلىقتىن بىر قېتىم قاماققا ئېلىنغان ، يۈقىرى قاتلام ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى ماجرا سەۋەبىدىن بىر قېتىم قاماپ قويۇلغان.

مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) 2 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ھامۇت توختى كەلپىن ناھيىسىگە مۇۋەققەت ھاكىم ۋە « ناھيىلىك توپلاڭچىلارنى باستۇرۇش ھەيئىتى » نىڭ ئەزاسى بولغان. شۇ مەزگىلدە ئۇ ، ساقچى ئىدارىسى ، كەلپىندە تۇرۇشلۇق ئارمىيە بىلەن بىرلىشىپ ، كەلپىندىن 80 كىشىنى قولغا ئېلىپ ئاقسۇغا ئاپىرىپ بەرگەن. كېيىن 80 ئادەمنىڭ زور كۆپ قىسمى ئىز ـ دېرەكسىز يوقاپ كەتكەن ياكى تۇرمىدە ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇ ئېھتىيات سېپىغا 100 دەن ئاشلىق بەرگەن ھەم پۇل ئاجرىتىپ ئىككى ئېغىزلىق سىنىپى بار بىر قىزلار مەكتىپى سالدۇرغان.

مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 2 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى تەكشۈرۈش ئۆمىكى ھامۇت توختىنىڭ خىيانەت قىلمىشلىرى بار ئىكەن ، دەپ قاراپ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ ، تەكشۈرۈشكە قويغان. 5 ـ ئايدا قولغا ئېلىنىپ ، ئۇرۇمچى تۇرمىسىگە يەتكۈزۈپ بېرىلگەن. ئۇچ يىلدىن كېيىن تۇرمىدىن چىقىپ كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، ئۆزۈن ئۆتمەي نېرۋا كېسىلىگە گىرىپتار

بولۇپ ، كېسەل بىلەن ئۆلگەن .

تاھىر بارات

تاھىر بارات (1881—1971) ، كەلپىن ناھىيىسى يۇرچى يېزا يۇرچى كەنتىدىن ، كىچىك چاغلىرىدا ، كەلپىندىكى دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان . كېيىن ئاقسۇ كوناشەھەر ، قەشقەر قاتارلىق جايلارغا بېرىپ بىلىم ئاشۇرۇپ ، « دامۇللا » دېگەن نامغا ئېرىشكەن . ئۇزاق ئۆتمەي كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، دىنىي مەكتەپ ئاچقان . مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) قارىلىنىپ تۇرمىگە ئېلىنغان . بەش يىلدىن كېيىن قويۇپ بېرىلىپ ، كەلپىنگە قايتىپ كەلگەن . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) خاتىپ ئاخۇن بولۇپ مۇھۇر تۇتقان . ئۇزاق ئۆتمەي شىنجاڭدا گومىنداڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتى بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرغاندا ، تاھىر بارات كەلپىننىڭ ھاكىملىقىغا سايلانغان . بۇ ۋەزىپىنى 1949 - يىل 6 - ئايغىچە ئاتقۇرغان . تاھىر بارات ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە ، ئادالەتنى ياقلاپ ، خەلقنە ياخشى ئىش قىلىپ بەرگەچكە ، بەلگىلىك ئابرۇيغا ئىگە ئىدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تاھىر بارات پارتىيىنىڭ لۇشىەن ، فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى ۋە دېموكراتىك ئىسلاھاتنى ھىمايە قىلدى ، كەلپىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولدى . « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » دا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ، 1971 - يىل 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى 90 يېشىدا دۇنيادىن ئۆتتى .

مۇھەممەت ھاجى

مۇھەممەت ھاجى (1885—1937) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قارا كۆت كەنتىدىن ، كەلپىن ۋە قەشقەردىكى مەدرىسىلەردە ئوقۇغان ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، سەئۇدىي ئەرەبىستانغا بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ ھاجى بولغان . كەلپىنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، سودىگەرچىلىك قىلىپ ، ناھىيە بويىچە نامى بار باي سودىگەرگە ئايلانغان . مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) كەلپىن ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندا ، ئۇيۇشمىغا رەئىس بولغان . شۇ يىلى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ ، تۇنجى پەننىي مەكتەپنى قۇرغان ھەم مەكتەپ ئېچىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ ، كەلپىننىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا تۆھپە قوشقان . شىنجاڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سودا پائالىيىتى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ، ئۇ ، كەلپىن ناھىيىسىدىكى سودا پائالىيىتىگە پائال قاتنىشىپ ، ناھىيىنىڭ تاشقى سودىسىنى ۋە تاۋار بازىرىنى جانلاندۇرغان .

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) ئەسلىدە شېڭ شىسەيگە قاراشلىق ئابدۇنىياز باشچىلىقىدىكى ئىسيان كۆتۈرگەن قىسىم كەلپىنگە كېلىپ ، ئۇرۇش تەييارلىقى ئېلىپ بارغاندا ، ئۇ ، 40 ياشىبۇ ئىنانە قىلىپ مەدەت بەرگەن . شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 28 - كۈنى مۇھەممەت ھاجى باشقا تۆت كىشى بىلەن بىرگە ، شېڭ شىسەي قوشۇنى تەرىپىدىن قەتلى قىلىندى ، ئۇ ، شۇ چاغدا 52 ياشتا ئىدى . ئۇنىڭ بارلىق مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىندى .

جاڭ ژېنخۇەن

جاڭ ژېنخۇەن (1885—1945) ، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ نەنياڭ شەھىرىدىن ، خېبېي ئۆلكىلىك قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن. كېيىن شىنجاڭغا كېلىپ ، قۇمۇل پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىدە ئىشلىگەن. مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) كەلپىن ناھىيىلىك مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى ۋە مۇدىر بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەي ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە كاتىپ ، بۆلۈم باشلىقى بولغان. مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇۋەققەت مۇئاۋىن ھاكىمى بولغان. مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 12 ـ ئاي ـ دا مۇئاۋىن ھاكىم بولغان. مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) 6 ـ ئايدا كەلپىندە كېسەل بولۇپ ئۆلگەن. ئۇ مۇۋەققەت مۇئاۋىن ھاكىملىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن مەزگىلدە ، شېڭ شىسەينىڭ كەلپىدە تۇرۇشلۇق ئارمىيىسى پىلانلىغان چوڭ قولغا ئېلىشقا قاتناشقان.

مىزىگۈل توختى (مىدېچېڭ)

مىزىگۈل توختى (1886—1969) ، كەلپىن قارا كۆت كەنتىدىن ، دىنىي مەكتەپتە ۋە شۆتاڭ مەكتەپتە ئوقۇغان. مىنگونىڭ 15 ـ يىلى (1926 ـ يىلى) كەلپىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە بۆلۈم ئەزاسى مەزگىلدە ئۇچتۇرپانغا بېرىپ ، كەلپىن بىلەن ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاقچى يېزىسى ئوتتۇرىسىدىكى يايلاق ماجراسى سۆھبتىگە قاتناشقان. سۆھبەتكە قاتناشقان مەزگىلدە ، شۇ يەردە قىمار ئويناپ ، نۇرغۇن پۇللارنى ئۇتتۇرۇۋېتىپ ، كەلپىنگە كېلەلمەي ئۇچتۇرپاندىكى يېڭجاڭ ماخۇڭجاڭغا كاتىپ بولغان. ئارىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي يەنە كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە بۆلۈم ئەزاسى بولغان. مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى) قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ قىسمەن ئەسكەرلىرى كەلپىندىن ئۆتۈپ كېتىپ بېرىپ ، ئۇنى قولغا ئېلىپ قەشقەرگە يالاپ ئېلىپ بارغان. ئۇ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن ، قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن قىسمىنىڭ خوجىزۇ لېيەندە كاتىپ بولغان. مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) يەنە كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، كاتىپ ، تەرجىمان ۋە ناھىيىلىك باج ئىدارىسىدە مۇدىر بولغان مەزگىلدە خىيانەت قىلغانلىقتىن قولغا ئېلىنىپ ئۈچ يىل تۇرمىدە ياتقان. مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ئاۋات ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مائارىپ بۆلۈمىگە باشلىق بولغان مەزگىلدە گومىنداڭغا ئەزا بولۇپ كىرگەن. كېيىنكى يىلى كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمىگە باشلىق بولغان. مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) ھاكىم سايلاشتا مەزھەبچىلىك كۆرىشى قىلغانلىقتىن خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلانغان. مىنگونىڭ 36 ـ يىلى (1947 ـ يىلى) 3 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى بولغان. مىنگونىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى) 6 ـ ئايدا ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان.

مىزىگۈل توختى گومىنداڭغا كىرگەندىن كېيىن ، گومىنداڭغا سادىقلىق بىلەن ئىشلىگەن. ھاكىم جۇمىگۈيۈەنگە ماسلىشىپ ، ئۈچ ژىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى پائالىيەتلەر بىلەن كۆچەپ شۇغۇللانغان ، شۇڭا گومىنداڭ تەرىپىدىن كۆپ قېتىم مۇكاپاتلانغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1951 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى مىزىگۈل توختىغا مۇددەتلىك 18 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلغان ،كېيىن بەش يىلغا ئۆزگەرتىلگەن ، 1956 ـ يىلى جازا مۇددىتى توشۇپ قويۇپ بېرىلگەن. 1969 ـ يىلى كەلپىندە ئۆلگەن.

ھاپىز ئاخۇن دامۇللا

ھاپىز ئاخۇن دامۇللا (1890—1945) ، كەلپىن ناھىيە گەزلىك يېزىسىنىڭ پاسۇن كەنتىدىن ، ئۆسمۇر ۋاقتىدا شۇ يېزىدىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان. مىنگونىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى) قەشقەردىكى ئابدۇقادىر ئەزىزى مۇدەررىسلىك قىلىۋاتقان مەدرىسكە كىرىپ ئوقۇغان ، ئون يىلدىن كېيىن دامۇللا ئۇنۋانىنى ئېلىپ ، كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، ناھىيە بازىرىدا دىنىي مەكتەپ ئاچقان ، مەكتەپتە دىن دەرسىدىن باشقا ، ھېساب ، ئۇيغۇر تىلى گراماتىكىسى قاتارلىق يېڭى دەرسلەرنى تەسىس قىلغان ، ئوقۇغۇچىلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى بەرگەن. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) كەلپىندە تۇنجى پەننىي مەكتەپ ئېچىلغاندا ، ئۇ ئۆزى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتۇۋاتقان قىسمەن ئوقۇغۇچىلارنى يېڭى مەدەنىيەت ئۆگىنىش ، يېڭى ئىدىيىنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن يېڭى مەكتەپكە ئەۋەتىپ بەرگەن.

ھاپىز ئاخۇن دامۇللا بالا ئوقۇتۇش ۋە دىنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئىلغار سىياسىي پائالىيەتلەرگىمۇ ئاكتىپ قاتناشقان. مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 -يىلى) قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ بىر قىسىم قوشۇنى ئاقسۇغا كەلگەندە ، ئىنسى شېرىپ مەخسۇتنى قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇش ئۈچۈن ئاقسۇغا ئەۋەتكەن. ئۆزىمۇ چىلانغا ئالدىغا بېرىپ ، قوزغىلاڭچى قوشۇندىن ھال - ئەھۋال سوراغان. مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) ئۇ قۇمۇل ، ئىلى قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ، شېڭ شسەيگە قارشى پائالىيەتلەرگە قاتناشقان. مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ ، ئىلغار تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەتلىرىگە قاتناشقان. شۇندىن كېيىن ، كەلپىن بىلەن ئاقسۇ ئارىسىدا يۈرۈپ ، كەلپىندىكى ياشلار تەشكىللىگەن ئىلغار پائالىيەتلەرنى قوللىغان ھەم ئۇلارغا ئالاقىچى ، خەۋەرچى بولۇپ بەرگەن. مىنگونىڭ 34 - يىلى(1945 - يىلى) 8 - ئايدا ھاپىز ئاخۇن دامۇللا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇغا ھۇجۇم باشلىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئىشپىيونلارنىڭ كەينىگە كىرىۋېلىشىغا قارىماي ، دەرھال ئاقسۇغا بېرىپ پائالىيەت ئېلىپ بارغاندا ، بەختكە قارشى قولغا ئېلىنىپ ، 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئىنقىلابىي شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان. شۇ يىلى ئۇ 55 ياشتا ئىدى.

مۇھەممەت سىيىت

مۇھەممەت سىيىت (1890—1968) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاچال يېزا تۇرا كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ، ئۆسمۇرلۇك چاغلىرىدا خەلق چۆچەكلىرىنى ياقتۇرۇپ ، خەلق ئەدەبىياتىنى بېرىلىپ ئۆگىنىپ ، قوشاق ئىجاد قىلىشقا كىرىشكەن ، ئۇنىڭ قوشاقلىرى ئادالەتنى ، گۈزەل ئەخلاقنى مەدھىيىلەش ، زۇلمەتنى پاش قىلىپ ، جىنايى قىلمىشلارنى سۆكۈشنى ئاساسىي تېما قىلغانىدى ، كەلپىن ناھىيىسىدە بىر سوپى بولۇپ ، ھەمىشە پۇقرالارنى ئالداپ ، قورقىتاتتى ، مۇھەممەت سىيىت ئۇ سوپىنى مۇنداق ھەجۋى قىلغانىدى :

ئوبدانمىغۇ بولاپتۇ ،
بويىاقچىنىڭ بويىقى .
سوپىلارغا يارىشىپتۇ ،
ئۇماچ ئاشنىڭ قويۇقى .

كونكىدا كەلگەنلەرنىڭ ،
ھەننۇاسى ئورۇسمۇ ؟
شەرىئەتنىڭ يولىدا ،
بۇلاڭچىلىق دۇرۇسمۇ ؟

ئىشىك ئالدىدىكى توغراقتا ،
جىگدىدىنمۇ ئۇلاپتۇ .
ئۇچ ئىگىنلىك چەكمەننى ،
ئاچكۆز سوپى بۇلاپتۇ .

جامائەتنىڭ ئالدىدا ،
ئادىل بولغان ياخشىراق .
ئوغرى ، يالغان سوپىدىن ،
ئىمام تايىناڭ ياخشىراق .

قارا كۆلدىن شاخار ئالدىم ،
موما سالسا ئوخشايدۇ .
ئوغرى يالغان سوپىنى ،
ئەل ـ جامائەت تىللايدۇ .

مۇھەممەت سىيت «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا خاتا ھالدا تارتىپ چىقىرىلىپ ، كۆرەش قىلىنغان . 1968 ـ يىلى 78 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى ئامما ياخشى كۆرگەچكە ، كىشىلەر ئارىسىدا ھېلىمۇ تارقىلىپ يۈرمەكتە .

ياقۇپ قازى

ياقۇپ قازى (1895—1977) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ كەلپىن بازىرى قارا كۆت كەنتىدىن . ئۆسمۇرلۈك چاغلىرىدا كەلپىندىكى دىنىي مەكتەپلەردە ، ياشلىق چاغلىرىدا قەشقەردىكى مەدرىسە ئوقۇغان . مەدرىسىنى تۈگىتىپ ، كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، يۇرچى يېزىسىغا قازى بولغان . مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندا ، ئۇيۇشمىنىڭ بوغالتىرى ، قوشۇمچە ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ دىنىي ئوقۇتقۇچىسى بولغان . مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) كەلپىن ناھىيىسىگە قازى ئاخۇن بولغان . مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) «گومىنداڭ قۇرۇلتىيىغا قاتناشقۇچىلار ۋەكىل» سۈپىتىدە نەنجىڭگە بېرىپ ، گومىنداڭنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان . نەنجىڭدىن قايتىپ كېلىپ ، ئۆزۈن ئۆتمەي ، گومىنداڭنىڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيە 7 ـ شى شتابىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولغان ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىل 5 ـ ئايدا خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ، مۇددەتلىك 18 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنغان ، كېيىن 18 ئايغا ئۆزگەرتىلىپ ، جازا مۇددىتى توشۇپ

قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ، ئائىلىسىگە قايتىپ دېھقانچىلىق قىلغان . 1953 - يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كې- ڭەشمىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان ، 1964 - يىلى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە ئەكسىلئىنقىلابچى قالـ پىقى كىيدۈرۈلۈپ ، سىياسىي كېڭەشمىڭ ھەيئەت ئەزالىقى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان . 1977 - يىلى كېسەل بىلەن ئۆلگەن .

تاھىر قۇربان

تاھىر قۇربان (1896—1956) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يۇرچى يېزا يۇرچى كەنتىدىكى بىر دېھقان ئائـ لىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، كەلپىندىكى دىنىي مەكتەپلەردە ، قەشقەردىكى مەدرىسـ تە ئوقۇغان . قەشقەر مەدرىسىتە ئوقۇۋاتقان چېغىدا ساز چېلىشنى ئۆگەنگەن ، ئۇ ، تەمبۇر ، ساتار چېلىشقا ئۇستا ئىدى . 12 مۇقام ۋە ئۆزبېك مۇقاملىرىنى ئېيتالايتتى . كىشىلەر ئۇنىڭ ساتار چېلىشتىكى ماھارىتىگە قايىل بولۇپ ، ئاپىرىن ئوقۇپ ، ئۇنىڭغا « ساتار تاھىر ئاخۇن » دېگەن نامنى بەرگەنىدى . ئۇ يەنە كەلپىنـ دىكى مەشھۇر تۇڭپ بولۇپ ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ ساقايتقانىدى .

شېرىپ مەخسۇت

شېرىپ مەخسۇت (1898 — 1933) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك يېزا پاسۇن كەنتىدىن . ئۆسمۇرلۇك چاغلىرىدا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان .

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ بىر قىسىم قوشۇنى ئاقسۇغا كەلـ گەن چاغدا ، ئۇ ، ئاقسۇغا بېرىپ ، قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قوشۇلۇپ ، جەڭگە قاتنىشىپ ، كۆپ قېتىم خىزـ مەت كۆرسەتكەن . مارالبېشى تۇمشۇقتا بولغان جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ ، خوجنىياز ھاجىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن . كېيىن بىر قېتىملىق جەڭ ئاياغلىشىپ ، گازارمىغا قايتىش يولىدا دۇشمەننىڭ يوشۇرۇن ئوقى تې- گىپ ، 35 يېشىدا ۋاپات بولغان .

سايىم قۇربان

سايىم قۇربان (? — 1937) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك يېزا قالما كەنتىدىن ، تۇغۇلغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس ، ياش ۋاقتىلىرىدا ناھىيىلىك يامۇلدا خىزمەتچى بولغان . كېيىن گەزلىك يېزىسىدا شاڭيۇ بولغان . قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ يالقۇنى ئاقسۇغا تۇتاشقاندا ، ئۇ مۇھەممەت ھاجى تەشكىللىگەن دېھقانلارنىڭ قوراللىق قوشۇنىغا قاتنىشىپ ، لېيەنجاڭ بولغان . كېيىن باي ئاخۇن لۇيجاڭ قوشۇنىغا قوشۇـ لۇپ ، جام ، تۇمشۇق ، يېڭسار قاتارلىق جايلاردا ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەرگە قاتنىشىپ ، كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەن .

خوجنىياز ھاجى شېڭ شىسەي بىلەن يارىشىپ قالغاندىن كېيىن ، سايىم قۇربان ئاتلىق قوشۇن 6 - شى 34 - تۇەنىنىڭ كوماندىرى بولۇپ يەكەن ناھىيىسىدە تۇرغان . مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاتلىق قوشۇن 6 - شى شېڭ شىسەيگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەندىن كېيىن ، سايىم قۇربان ئىچكى كېلىشىملەشتۈرۈپ قويۇلۇپ ، شۇ يىلى ئۇ 40 ياشلاردا ئىدى .

لاچىن

لاچىن (1900 — 1976) ، كەلپىن ناھىيسىنىڭ يۇرچى يېزا يۇرچى كەنتىدىن ، ئائىلىسى كەمبەغەل بولغاچقا ئۇ ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا شاگىرت بولۇپ كىرىپ ، تۇماق ، ئاياغ كېيىم قاتارلىقلارنى تىككەن ، كېيىن ، ئاقسۇ ، ئاقسۇ كونا شەھەر ، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردا ھۈنەر قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرگەن . قۇ- مۇل دېھقانلار قوزغىلاڭچى قىسملىرى ئاقسۇغا بارغاندا ، ئۇ قوزغىلاڭچى قىسمغا قاتناشقان . مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان .

لاچىن ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدىن باشلاپلا ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ياقتۇراتتى ، ياشلىق دەۋرلىرىدىن باشلاپ قوشاق توقۇپ ، لەتىپە ئېيتىشقا كىرىشكەن . نۇرغۇن لەتىپە ۋە چۆچەك ئىجاد قىلغان . ئۇنىڭ قو- شاق ، لەتىپىلىرى ھازىرغىچىلىك كەلپىن ، ئاۋات ، ئاقسۇ ، ئاقسۇ كونا شەھەر ، ئۇچتۇرپانلاردا تارقىلىپ يۈرمەكتە . كەلپىن ناھىيىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك تارماقلار ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى توپلاپ ، رەتلەپ ، توپلام چىقىرىش ئۈچۈن تەييارلانماقتا . لاچىن 1976 - يىلى كېسەل بىلەن قازا قىلدى .

ياقۇپ باقى

ياقۇپ باقى(1900 — ؟) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك يېزا قالما كەنتىدىن . ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان . چوڭ بولغاندىن كېيىن قالما كەنتىدىكى مەسچىتە ئىمامىلىق قىلغان . مىنگونىڭ 28 - يىلى(1939 - يىلى) دىن باشلاپ ، مىراپ ، باۋۇچاڭ ، شاگىرت بولغان . مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتقا قاتناشقان ، مەخپىي ئىسمى « ئارقا سەپ » ، ئاقسۇ ، مارالبېشى قاتارلىق جايلارغا كۆپ قېتىم بېرىپ ئىشپىيونلۇق پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان ، جەمئىي 58 كىشى ئۈستى- دىن مەخپىي ماتېرىيال بەرگەن . ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسى ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلغاندا ، ياقۇپ با- قى ساقچى ئىدارىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ھاكىم جۇمىگۈەن قاتارلىق ئەمەلدارلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئات- لىرىنى مارالبېشىغا ئاپىرىپ قويغان . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) كەلپىن ناھىيىسىگە مۇئاۋىن ھا- كىم قىلىپ ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن ، گومىندانغا قاتناشقان ، كەلپىندىكى ئىلغار ياشلارنىڭ قارشىلىق پائا- لىيىتىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ، ئاقسۇغا يارەم تەلەپ قىلىپ بارغانلىقتىن ، ئاقسۇ بىر لەيلەن ئەسكەر ئەۋەتىپ خەلقنى باستۇرغان . ئۇ ، شۇ يىلى ئېلىپ بېرىلغان سايلامدا قېپقالغان . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ دائىم ئاق- سۇغا بېرىپ ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان . مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) ئۇ يەنە كەلپىنگە قايتىپ كېلىپ ، ھاكىملىق مەنسىبىنى تالىشىپ ، رەقىبى ھاپىزغا قارشى گۇرۇھ ئۈيۈشتۇرۇپ ، توپلىشىپ ماجرا تۇغدۇرۇپ ، بىر ئادەمنىڭ ئۆلۈشى ، كۆپ ئادەمنىڭ زەخمىلىنىشىگە سەۋەبچى بولغان .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1951 - يىل 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئۇنىڭغا 15 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى ، 1953 - يىلى مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ، كەلپىندە ئۆلدى .

ھامىدىن ئاخۇن سادىق

ھامىدىن ئاخۇن سادىق (1903—1986) ، كەلپىن ناھىيىسى يۇرچى يېزا ئارايماق كەنتىدە دۇنياغا كەلگەن ، ئۇ ئالتە ياشتا ناھىيەدىكى دىنىي مەكتەپكە كىرگەن ، كېيىن ، ئۈچتۇرپان ، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى دىنىي مەكتەپلەردە ئون نەچچە يىل ئوقۇغاندىن كېيىن ، 19 يېشىدا قەشقەر مەدرىسىنى پۈتتۈرۈپ ، ئاخۇن ئۇنۋانىنى ئالغان. ئائىلىسىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، دېھقانچىلىق قىلغاچ دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ، دىنىي مەكتەپ ئېچىپ بالا ئوقۇتقان. ئۇ ئىشتا ئادىل بولغاچقا ، خەلق ئارىسىدا يۇقىرى ئابرويغا ئېرىشكەن.

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئۇنى 2 - رايون (ھازىرقى يۇرچى يېزىسى) نىڭ مەخسۇس ئاخۇنلۇقىغا تەينىلىگەن. ئۇ ئىككى ئاي ئاخۇن بولۇپ ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ چىرىكلىكى ، ئەمەلدارلارنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىن نارازى بولۇپ ، ئۇلار بىلەن بىرگە يۇرۇشنى خالىماي ، كونا ھۆكۈمەت بەرگەن مەخسۇس ئاخۇنلۇق مۇھۇرىنى چېقىۋېتىپ ۋەزىپىسىدىن چېكىنگەن ، نەتىجىدە ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە يەتتە كۈن قاماپ قويۇلغان ، كېيىن باشقىلارنىڭ كېپىلىكى بىلەن قويۇپ بېرىلگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھامىدىن ئاخۇن سادىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشقان. كەلپىن ناھىيىلىك يەر ئىسلاھاتى كومىتېتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ھۆكۈمەتنىڭ كۆپ قېتىم تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن.

ھامىدىن ئاخۇن سادىق 1986 - يىل 8 - ئاينىڭ 7 - كۈنى 83 يېشىدا ۋاپات بولدى.

يۈسۈپ سايىت

يۈسۈپ سايىت (1905—1969) ، كەلپىن ناھىيىسىنىڭ گەزلىك يېزا تۆۋەن قاشئېرىق كەنتىدە نامرات دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۆسمۇر ۋاقتىدا موزدۇزچىلىقنى ئۆگەنگەن ھەمدە خەلق قوشاقلىرىغا ئىشتىياق باغلاپ ، كۆپلىگەن قوشاقلارنى توپلىغان ۋە توقۇغان. ئۇ تۆۋەن قاتلامدا ياشاپ ، جاپاكەش ئاممىنى بىر قەدەر چوڭقۇر چۈشەنگەچكە ، تۇزگەن قوشاقلىرى يېڭى مەنا ۋە رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ ، خەلقنىڭ ماختىشىغا ، ياقتۇرۇشىغا ئېرىشكەن ، ئۇ شۇنىڭ بىلەن تەدرىجىي ھالدا ئامما ئارىسىدا قوشاقچى بولۇپ شۆھرەت قازانغان. 1956 - يىلى قەشقەرگە بېرىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەت چىلەر بىرلەشمىسى ئۇيۇشتۇرغان قوشاقچىلار يىغىنىغا قاتنىشىپ ، شۇ مەيدانىدىلا يېڭى دەۋرنى كۈيلەيدىغان ، سوتسىيالىزمنى مەدھىيىلەيدىغان قوشاق ئېيتىپ يىغىندىكىلەرنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن ۋە مۇكاپاتلانغان. شۇ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلغان « ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى » دېگەن كىتابقا ئۇنىڭ بىر قانچە قوشىقى كىرگۈزۈلگەن. 60 - يىللاردا ئۇ تېخىمۇ كۆپ ، تېخىمۇ ياخشى قوشاق ئىجاد قىلىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقاندا ، « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » باشلىنىپ كەتكەچكە ، ئىجادىيىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغان. 1969 - يىلى كېسەل سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئۆتكەن.

مەھمۇد ھەسەن

مەھمۇد ھەسەن (1906—1988) ، ئەسلى ئسمى مەھمۇد بولۇپ ، كەلپىن ناھيىسى گەزلىك يېزىسىنىڭ پاسۇن كەنتىدىن. ئاتىسى ئۆمەر دېھقان بولۇپ قوشۇمچە مەھەللىسىدىكى دىنىي مەكتەپنىڭ خەلپىتى ئىدى. مەھمۇدمۇ شۇ مەكتەپتە ئوقۇغانىدى. مەھمۇد 14 ياشقا كىرگەن يىلى ئاتىسى ئۆمەر ۋاپات بولغان. مەھمۇد ھاپىز دامۇللا ئاچقان دىنىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇغان. مىنگونىڭ 12 - يىلى (1923 - يىلى) ئاقسۇ كونا شەھەرگە بېرىپ ، قازى قوززات ئاچقان دىنىي مەدرىسىتە ئوقۇغان. ئۇزۇن ئۆتمەي ، قەشقەرگە بېرىپ ، قازان مەدرىسىتە ئۇچ يىل بىلىم تەھسىل قىلغان. مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) كەلپىندىن چىقىپ 56 كۈن پىيادە يول يۈرۈپ ، ھىندىستاننىڭ دابىل شەھىرىگە يېتىپ بېرىپ ، شۇ يەردە ئېچىلغان « جامى ئىسلامىيە » دە ئوقۇغان. كېيىن پەنجاپتىكى « نۇسرىتى ئىسلامىيە » دە ئوقۇغان. ئاندىن كېيىن ئەجمەردىكى « مەدرىسى سۇپىيە »دە ئوقۇغان. ھىندىستاندا يەتتە يىل ئوقۇغاندىن كېيىن ، ھىندىستانىڭ پايتەختى يېڭى دېھلىدىكى « پەتپۇرى ئىسلام شۇئىۋەنى »گە ئوقۇشقا كىرىپ داۋاملىق بىلىم ئاشۇرغان. بۇ مەكتەپلەردە ئالتە ئاي تىبابەت ئىلمى ، بىر يىل ئاسترونومىيە ئىلمى ، ئىككى يىل قۇرئان ، ھەدىس ، يۇنان پەلسەپىسى ، لوگىكا ئوقۇغان. ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ ، « پەتپۇرى ئىسلام شۇئىۋەنى »دە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. شۇ مەزگىلدە بىر پروفېسسور مەھمۇدقا مەنتىقىدىكى بىر قەدەر مۇرەككەپ مەسىلىدىن سوئال قويۇپ ، ئۇنى توساپ قويماقچى بولغاندا ، مەھمۇد ئۇنىڭ سوئالىغا توغرا جاۋاب بەرگەن. بۇ خەۋەر مەھمۇدنىڭ سىنىپ مەسئۇلىغا يېتىپ بارغاندا ،مەھمۇدقا ھەسەن (ئوردۇ تىلىدا ئەڭ ياخشى ئادەم دېگەن مەنىدە) دېگەن ئىسىمنى قويۇپ قويغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى ئۇنى مەھمۇد ھەسەن مەۋلۇي دەپ ئاتاشقان. مەھمۇد ھەسەن ھىندى ، ئوردۇ ، پارىس ، ئەرەب تىللىرىنى پىششىق بىلەتتى. بىلىمى ناھايىتى مول ئىدى. ئۇ ھىندىستان ، پاكىستانىنىڭ مۇستەقىللىق كۈرەشلىرىگە قاتناشقان. چەت ئەلدە مەھمۇد ھەسەن دائىم ۋەتەننى ، كەلپىننى سېغىنىپ تۇرغان. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 10 - ئايدا ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن.ئۇ ۋەتەن زېمىنىغا قەدەم قويۇپلا ، ۋەتەننىڭ تۈپرىقىنى كۆزىگە سۈرتۈپ پۈرىغان. كەلپىنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەكتەپ ئېچىپ ، بالا تەربىيەلەشكە باشلىغان. نۇرغۇن كىشىلەر بالىلىرىنى ئۇ ئاچقان مەكتەپتە ئوقۇشقا بەرگەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇ كەلپىن ناھيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ئەزاسى بولغاندى. 1954 - يىلى ناھەق قولغا ئېلىنىپ ، 1981 - يىلى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەن. كېيىن ناھيىلىك سىياسى كېڭەشنىڭ دائىمى ئەزاسى بولدى. 1985 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ ، ھەج تاۋاپ قىلىپ كەلگەن.

مەھمۇد ھەسەن مەۋلۇي ھاجىم كىشىلەرگە دائىم بىلىم ئېلىش ، ئىنتىپاق بولۇش ھەققىدە تەربىيە بېرەتتى. خەلقنى تىرىشىپ ئىشلەپ باي بولۇشقا ئىلھاملاندۇراتتى. مەھمۇد ھەسەن كەلپىن خەلقى ئارىسىدىلا يۈكسەك ئىناۋەتكە ئىگە بولۇپ قالماستىن ، پۈتۈن شىنجاڭدىمۇ مەلۇم تەسىرگە ئىگە ئىدى.

مەھمۇد ھەسەن 1988 - يىل 8 - ئايدا كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى. ئۇ شۇ يىلى 82 ياشتا ئىدى.

ئايۇپ سامساق

ئايۇپ سامساق (1908 — 1956) ، كەلپىن ناھيىسى گەزلىك يېزىسىناڭ گەزلىك كەنتىدىن ، ئاتىسى

كۆنچى بولۇپ ، تۇرمۇشى ئىنتايىن نامرات ئۆتكەن. شۇڭا ئايۇپ سامساقنى ئوقۇتالمىغان. بىراق ئۇ ئۆزلۈكىدىن قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن. كىچىكىدىن تارتىپلا ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا قىزىققان. ھەر قېتىم خەلق قوشاقچىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغاندا ، ئۇلارغا ئەگىشىپ ئۆگىنىپ ، ئاڭلىغىنىنى ئەستە قالدۇرۇۋېلىپ نۇرغۇن قوشاقلارنى ئۆگىنىۋالغان. چوڭ بولغاندىن كېيىن ، قوشاقلارنى ئۆزى توقۇپ ، ئۆزى ئوقۇشقا باشلىغان. ئۇنىڭ دەسلەپتە توقىغان قوشاقلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ساپ مۇھەببەتنى كۈيلەشنى ئاساسىي تېما قىلغان. كېيىن ، تەدرىجىي ھالدا ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئىنكاس قىلىشقا راۋاجلىنىپ ، ئاساسلىقى جەمئىيەتتىكى رەزىللىكنى ، ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ خەلقنى سالغان زۇلۇمى ۋە زورلۇق- زومبۇلۇقىنى پاش قىلغان. ئۇ ، نۇرغۇن جەڭگىۋارلىقى كۈچلۈك قوشاقلارنى توقۇپ ، خەلقنى زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشقا ئىلھاملاندۇرغان. ئۇنىڭ قوشاقلىرى ئىلغار ياشلار ئارىسىدا تارقىلىپ ئوقۇلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇ كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى قىزغىن مەدھىيىلىدى. سوتسىيالىزمنى ، كەلپىندە يۈز بەرگەن غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى مەدھىيىلىدى. ھەر مىللەت خەلقىنى پارتىيىگە ئەگىشىپ مېڭىشقا ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ ، كىرىمنى كۆپەيتىشكە ، ئەمگەك بىلەن بېيىشقا رىغبەتلەندۇردى. ئۇ ئىجاد قىلغان قوشاقلار « شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى (ھازىرقى « تارىم ») » ژۇرنىلىدا كۆپ قېتىم ئېلان قىلىندى. 1953 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ يىغىنىغا قاتناشقانلىقى ئۈنىڭ ئۈچۈن ناھايىتى زور ئىلھام بولدى ، ئۇنىڭ ئىجادىيىتى قىزغىنلىقى تېخىمۇ ئۇرغۇپ ، نۇرغۇن ياخشى قوشاقلارنى ئىجاد قىلدى. 1956 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان « ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى » دېگەن كىتابقا ئۇنىڭ قوشاقلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلدى. 1957 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى « ئايۇپ سامساق قوشاقلىرىدىن تاللانما » دېگەن كىتابنى نەشر قىلدى. 1984 - يىلى ئابدۇساتتار ھامىدىن توپلاپ رەتلىگەن ئايۇپ سامساق قوشاقلىرىنىڭ بىر قىسمى « مىراس » ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىندى. ئۇنىڭ توققۇز پارچە مۇنەۋۋەر قوشىقى ئاپتونوم رايون نەشر قىلغان ئۇيغۇر ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكىگە كىرگۈزۈلدى.

ئايۇپ سامساق 1956 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى 48 يېشىدا كېسەل بىلەن قازا قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ئۇنىڭ ۋاپاتىغا تەزىيە تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان تۆھپىسىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈردى.

يۈسۈپ دامۇللا

يۈسۈپ دامۇللا (تۇغۇلغان ، ۋاپات بولغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس) ، پەيزاۋاتلىق ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى تۇغۇلغان. قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ ، قوزغىلاڭچى قىسمىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كەلپىن ناھىيىسىگە ھاكىم بولۇپ تەينىلەنگەن. ھاكىم بولغان مەزگىلدە كەلپىن خەلقى ئۆچۈن بەزى ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بەرگەن ، ئۇچ مەكتەپ ئېچىپ ، كەلپىننىڭ مەدەنىيەت ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشقان. كەلپىن بىلەن ئۇچتۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاقچى يېزىسى ئوتتۇرىسىدىكى يايلاق ماجراسى مەسىلىسىنى ئۆزى قول تىقىپ ، ئاساسەن ھەل قىلغان. شۇڭا ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئىناۋىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن. مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى شېڭ شىسەي ئۈنى خىزمىتىنى يۆتكەش نامى بىلەن ھاكىملىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ ، ئاقسۇغا بېرىپ بۇيرۇق كۈتۈشكە بۇيرىغان. ئۇزاق ئۆتمەي قولغا ئېلىنىپ ئىز - دېرەكسىز يوقالغان.

ئىسكەندەر ھەققۇلى

ئىسكەندەر ھەققۇلى (1918—1979) ، كەلپىن ناھىيىسى گەزلىك يېزا گەزلىك كەنتىدىن. مىنگو دەۋرىدە ، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپتە خىزمەتچى بولغان. گومىندائ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن تۇرمىگە قامالغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، رايون مەھكىمىسىدە ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ۋەزىپە ئۆتىگەن. « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » داۋامىدا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان. 1979 - يىل 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ماشىنا ۋەقەسىگە ئۇچراپ 61 يېشىدا ۋاپات بولغان.

ئىسكەندەر ھەققۇلى ئۆسمۇر چاغلىرىدا ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا قىزىققان ، ياشلىق چاغلىرىدىن باشلاپ ئىجادىيەتكە كىرىشكەن. بولۇپمۇ خەلق چۆچەكلىرى بىلەن خەلق لەتىپلىرىنى يازغان. « ئاقسۇ گېزىتى » ، « ئاقسۇ ئەدەبىياتى » ، « شىنجاڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات خەۋىرى » قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا ئۇنىڭ نۇرغۇن ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان. 1956 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان « ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى » دېگەن كىتابقا ئۇ ئېيتىپ بەرگەن « گۆھەر تۇغدىغان توخۇ » چۆچىكى كىرگۈزۈلگەن. 1986 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان « ئۇيغۇر خەلق لەتىپلىرى » (1) گە ئۇنىڭ 50 لەتىپسى كىرگۈزۈلگەن. ئۇ ئىجاد قىلغان نۇرغۇن لەتىپلەرنى كەلپىن ناھىيىسىدە ھەممە دېگۈدەك بىلىدۇ. ئامما ئۇنىڭ لەتىپلىرىنى ئالقىشلايدۇ ۋە ياقتۇرىدۇ. ئۇنىڭ پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدىمۇ مەلۇم تەسىرى بار.

يۈسۈپجان ھۈسەن

يۈسۈپجان ھۈسەن ، تەخەللۇسى جەۋلانى (1918 — 1944) ، كەلپىن ناھىيە گەزلىك يېزا گەزلىك كەنتىدىن. دىنىي مەكتەپتە ۋە ئۇيغۇر ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپتە ، كېيىن ئاقسۇ ئاددىي دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئاقسۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا ئىشلىگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي ، شىنجاڭ دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كىرگەن. مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغدا ، ئىلغار پائالىيەتلەرگە پائال ئىشتىراك قىلغان ، شېڭ شىسەيگە قارشى « ئىنقىلابىي خەلق پارتىيىسى » گە ئەزا بولۇپ كىرىپ ، شېڭ شىسەيگە قارشى پائالىيەتلەرگە قاتناشقان. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ئۈرۈمچىدە قولغا ئېلىنىپ قەتلى قىلىنغان. شۇ يىلى ئۇ ئاران 26 ياشتا ئىدى.

تېمەن دېسەي

تېمەن دېسەي (1919—1973) ، خېنىي ئۆلكىسىدىن. مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. كېيىن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان ، 1949 - يىلى قىسىم شىنجاڭغا كىرگەندە ، 2 - جۇن 5 - شى مەلۇم قىسىم خەۋەرچىلەر لېنىنىڭ جىداۋىيۈەنى (يېتەكچى

سى) بولغان. 1950 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەنگەن ، خەلق ھاكىمىيىتىنى ئورنىتىش ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن ، لېكىن خىزمەت داۋامىدا بەزى خاتالىقلارنىمۇ ئۆتكۈزگەن. 1953 ـ يىلى كەلپىندىن يۆتكەپ كېتىلگەن ، 1973 ـ يىلى ئاقسۇدا ۋاپات بولغان.

ئىمىر باقى*

ئىمىر باقى (1919 — 1983) ، يېڭسار ناھىيىسىدىن. مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ئارمىيىسىگە قاتناشقان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1949 ـ يىل 11 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە تۇنجى ھاكىم بولغان. ئۇ ، كەلپىن خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. 1956 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دېھقانچىلىق نازارىتىگە يۆتكەلگەن. 1983 ـ يىلى كېسەل بىلەن قازا قىلغان.

توختى تاھىر

توختى تاھىر (1921 — 1938) ، كەلپىن ناھىيە گەزلىك يېزا گەزلىك كەنتىدىن ، 13 يېشىدا ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ ، 15 يېشىدا مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەن ، ئۇ دۇمباق چېلىشقا ئۇستا بولغانلىقتىن مەكتەپنىڭ بايراقچىسى بولغان. كېيىن مەكتەپكە ئېلىپ قېلىنىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ، ئوقۇتقۇچى بولغاندىن كېيىن ، ئوقۇغۇچىلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى تەرغىب قىلغان ، ئىلغار پائالىيەتلەرگە پائال قاتناشقان. مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى شېڭ شىسەي ئارمىيىسى تەرىپىدىن ئېتىپ تاشلانغان. شۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا 17 ياشقا كىرگەنىدى.

نۇرى قاسىم

نۇرى قاسىم (1921 — 1969) ، كەلپىن ناھىيە يۇرچى يېزا يۇرچى كەنتىدىن. سەككىز يېشىدا شۇ تاغقا كىرىپ خەنزۇچە ئۆگەنگەن ھەم ئۆزىگە لوخۇڭيۇن دەپ خەنزۇچە ئىسىم قويغان. كېيىن شۇتاڭ تاقىلىپ قالغاندىن كېيىن ، ئائىلىسىگە قايتىپ دېھقانچىلىق قىلغان. مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) ئاقسۇدا ئېچىلغانئاددىي دارىلمۇئەللىمنىگە كىرىپ ئوقۇغان. ئىككى يىلدىن كېيىن دارىلمۇئەللىمنىدە ئوقۇش توختاپ قالغانلىقتىن ئۆيگە قايتىپ كەلگەن. مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) 10 ـ ئايدا ئۇچتۇرپانغا بېرىپ ، ساقچى ئىدارىسىدە بەنجاڭ بولغان. 1939 ـ يىل 9 ـ ئايدا ئاقسۇ ئاددىي دارىلمۇئەللىمنىدە تەر-

جمان بولغان. 12 ـ ئايدا شېڭ شىسەينىڭ ئىشپيونلۇق تەشكىلاتىغا قاتناشقان. مەخپي ئىسمى «ھەقـ ققەت»، كېيىن ئاقسۇ كونا شەھەر ، ئاۋات ناھيىلىرىدە خىزمەت قىلغان ، ئاۋات ناھيىلىك مالىيە بۆلۈمىگە باشلىق بولغان. مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى) گومىندانغا كىرگەن. شۇ يىلى ئاۋات ناھيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ كاتىبات ئىشخانىسىدا ئىشلىگەن ، ئىككى يىلدىن كېيىن ، كەلپىن ناھيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ نوپۇس بۆلۈمىدە مۇدىر بولغان. ئۇ ئەكسىيەتچىل مەيداندا تۇرۇپ ، ئىلغار ياشلارنى باسـ تۇرغان ، ئادەم توپلاپ خەلقچىل سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ، شۇ يەردىكى ھوقۇق تالىشىش كۇرىشىگە قاتناشقان. مىنگونىڭ 36 ـ يىلى (1947 ـ يىلى) 8 ـ ئايدا ئاقسۇ كوناشەھەر ناھيىلىك ساقچى ئىدارىـ سىگە مۇئاۋىن باشلىق بولغان. 1948 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۇنى كەلپىن ناھيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە باشلىق بولغان .مىنگونىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـيىلى) ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغان.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1951 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۇنى كەلپىن ناھيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى نۇرى قاسىمغا مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلغان ، 1968 ـ يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئائىلىسىگە شەرتلىك قويۇپ بېرىلگەن ، 1969 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۇنى كەلپىندە ئۆلدى.

مۇھەممەت قۇربان

مۇھەممەت قۇربان (? — 1977) ، قەشقەرلىك ، تۇغۇلغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس. مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى)دىن باشلاپ كەلپىن ناھيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان ئىككى يىل ئىچىدە شېڭ شىسەينىڭ كەلپىندە تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ ئىلغار زاتلارنى باستۇرۇش پائالىيەتلىرىگە كۇچەپ قاتنـ شىپ ، 80 دىن ئارتۇق ئادەمنى قولغا ئېلىپ ، ئاقسۇ تۇرمىسىگە يوللاپ بەرگەن ، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكەن. كەلپىنلىك كىشىلەر ئۇنىڭ يىراقتىن سايىسىنى كۇرۇپ قالسىمۇ ، ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى. ئۇ ، كىمگە غەرەزلىك ھالدا سالام بەرسە ، شۇ كىشى كەلپىندىن قېچىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا ھەممە ئادەم يۇرەك سالدى بولۇپ ، قورقۇنچ ئىچىدە ياشايتتى. مىنگونىڭ28 ـ يىلى (1939 ـ يىـ لى) ئۇ ، كەلپىندىن خوتەن تەرەپكە كەتكەن.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىسمىنى قۇربانوپ دەپ ئۆزگەرتىپ ، 1951 ـ يىلى غەربىي شىمال مىللەتلەر شۇيۇەننىڭ كادىرلار يېتىشتۇرۇش بۆلۈمىگە كىرىپ ئوقۇغان. 1953 ـ يىلى گۇما ناھيىلىك جاـ مائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىگە باشلىق بولغان. 1957 ـ يىلدىن 1964 ـ يىلغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك جاماـ ئەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىنىڭ قوغداش بۆلۈمىگە باشلىق بولغان ، كېيىن تارىخىي مەسىلىسى تۇپەيلـ ىدىن خوتەن ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيالار باشقۇرۇش ئىدارىسىگە ئادەتتىكى كادىر قىلىپ يۆتكىۋېتىلگەن. 1977 ـ يىل ئاخىرىدا كېسەل بولۇپ ئۆلگەن.

يەن زېمىن

يەن زېمىن (1925 — 1974) ، شەنشى ئۆلكىسىنىڭ زىجۇ ناھيىسىدىن. مىنگونىڭ 30 ـ يىلى

(1941 ـ يىلى) ئىنقىلابقا قاتنىشىپ، 2 ـ يىلى 2 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن. 1953 ـ يىل 2 ـ ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومغا شۇجى بولغان. 1957 ـ يىل 7 ـ ئايدا يۆتكەپ كېتىلگەن. 1974 ـ يىلى ئاقسۇدا 49 يېشىدا ۋاپات بولغان. ئۇ كەلپىندە ئىشلەش داۋامىدا سابىق ناھىيىلىك پارتكومنىڭ خىزمەتلىرىدە ساقلانغان بەزى مەسىلىلەرنى تۈزىتىپ، پۈتۈن ناھىيە مقياسىدا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ غەلبىلىك ئېلىپ بېرىلىشىغا باشلامچىلىق قىلغانىدى.

مەخمۇد ئەھمەدى

مەخمۇت ئەھمەدى (1926 — 1982)، كۇچالىق، 1952 ـ يىلى خىزمەتكە قاتناشقان، ئۇزۇن ئۆتمەي جۇڭگو كومپارتىيىسىگە كىرگەن. 1972 ـ يىلى كەلپىن ناھىيىلىك پارتكومغا شۇجى بولغان. ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە خىزمەتكە ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇپ، كەلپىننىڭ ھەر بىر كەنت، چارۋىچىلىق نۇقتىسى ۋە قىسمەن تاغ ـ سايلىرىنى تەكشۈرۈپ ئەھۋال چۈشەنگەن. ئۇ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى چىڭ تۇتۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاممىنى كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش، يول ياساش، كەلپىننىڭ مۇھىت قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشكە يېتەكلەپ، پۈتۈن ناھىيە خەلقىنىڭ مەدھىيىلىشىگە مۇيەسسەر بولغانىدى. 1980 ـ يىل 4 ـ ئايدا ئاقسۇغا يۆتكەپ كېتىلىپ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىسى بولغان. 1982 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ماشىنا ۋەقەسى بىلەن ۋاپات بولغان.

قۇربان قەمبەر

قۇربان قەمبەر (1928 — 1988)، كەلپىن ناھىيىسى گەزلىك يېزا پاسۇن كەنتىدىن. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى، كەلپىن ناھىيىسىگە ھاكىم، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانىنىڭ باشلىقى، ۋىلايەتلىك نېفت شىركىتىنىڭ دىرېكتورى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

قۇربان قەمبەر ئوتتۇرا دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، باللىق چاغلىرىدا تاغىسىغا بېقىۋالغىلى بېرىلگەن، باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئائىلىسىدە دېھقانچىلىق قىلغان. مىنگونىڭ 37 ـ يىلى(1948 ـ يىلى) 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىغا قوبۇل قىلىنىپ ساقچى بولغان. شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغاندىن كېيىن قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن خادىملار قاتارىدا ناھىيىلىك خەلق ساقچى ئەترىتىدە جەڭچى بولغان. ئۇ كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى ھمايە قىلىپ، خىزمەتنى گەۋدىلىك ئىشلىگەچكە، 1950 ـ يىل 4 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەرجىمان يېتىشتۇرۇش كۇرسىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىپ بېرىلگەن، ئوقۇش داۋامىدا يېڭى دېموكراتىزملىق ياشلار ئىتتىپاقىغا كىرگەن، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلپىنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىدە تەرجىمان بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان ھەم جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىگە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بولغان. 1957 ـ يىل 2 ـ ئايدىن 1966 ـ يىل 6 ـ ئايغىچە توققۇز يىلدىن كۆپرەك ھاكىم بولغان. داۋىم يېزىلارغا، سۇ قۇرۇلۇشى ئىش ئورۇنلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئۇزى بىۋاسىتە ئەمگەككە قاتنىشىپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق

قىلىپ ، ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئاممىنى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە سۇ قۇرۇلۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداشقا يېتەكلىگەن. ئامما ئۈنى «جاپا چېكەلەيدىغان ھاكىم» دەپ ئاتاشقان. ئۇ ھاكىم بولۇپ ئۆزۈن ئۆتمەي گۈڭشىلاشتۇرۇش ۋە چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش مەزگىلى باشلىنىپ كېتىدۇ. ئۇ «ئاشخانىلارنى كەڭ تۇرده قۇرۇش» خىزمىتىنى تەكشۈرگەندە بەزى مەسىلىلەرنى ئۈچرىتىپ ، ئۆز ۋاقتىدا كېچىك دائىرىدە خىزمەتلەرنى تەڭشەشنى ئېلىپ بارغان. ھەر قېتىم تەبىئىي ئاپەت يۈز بەرگەندىن كېيىن ، ئۇ ھەمىشە ئۆز ۋاقتىدا نەق مەيدانغا يېتىپ بېرىپ ، ئاپەت ئەھۋالىنى چۈشىنىپ ، ئاممىنى ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇپ ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا قوزغىغان ھەم ئىجتىمائىي كۈچلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ، ئاپەتكە ئۈچرىغان خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ۋە تۇرمۇش قىينچىلىقىنى مۇۋاپىق ھەل قىلىپ ، ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن. ئۇ ھاكىم بولسىمۇ ئەمەلدارلىق كىبرى يوق ئىدى. ئۇ دائىم «ئۆزۈم بىر دېھقان بالىسى ، شۇڭا ئىشى بار دېھقانلار مېنى ئىزدەشكە خۇشتار» دەيتتى ، ئۇ ، پارتىيىنىڭ ئىشلىرىغا سادىق بولۇپ ، پارتىيىنىڭ ئىنتىپاقلىقى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئەستايىدىل قوغدايتتى. تەشكىلىي كۆز قارىشى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. پارتىيىنىڭ تۈرلۈك فاكىچىن ، سىياسەتلىرىنى باشلامچىلىق بىلەن ئىزچىل ئىجرا قىلاتتى.

1965 - يىل 8 - ئايدا كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم ئايرىم كىشىلەرنىڭ پاش قىلىشىغا ئاساسەن ، قۇربان قەمبەرنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي سۆز - ھەرىكىتى بار دەپ گۇمان قىلىپ ، ئۇنىڭ ئۇستىدىن تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» داۋامىدا قۇربان قەمبەر خاتا ھالدا «قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى» نىڭ ئاساسلىق ئەزاسى قىلىپ بېكىتىلدى. قۇربان قەمبەر مەنسۇپ ۋە جسمانىي جەھەتتىن ناھايىتى زور نابۇت قىلىنغان ئەھۋالدىمۇ ، ئۆز ئىشەنچىسىدە چىڭ تۇرۇپ ، دائىم: «مەن ئەكسىلئىنقىلابچى ئەمەس ، مەن پارتىيىگە ئىشىنىمەن ، تەشكىلىنىڭ مېنىڭ ناھەق دېلوىمنى ئايدىڭلاشتۇرۇشىغا ئىشىنىمەن» دېگەن. 1970 - يىل 9 - ئايدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى كەلپىن ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا خاتا ھالدا قارار چىقىرىلىپ قۇربان قەمبەر ئەكسىلئىنقىلابىي شيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر ، يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر دەپ بېكىتىلىپ ، ئۇنىڭ پارتىيە ئىچى ۋە سىرتىدىكى بارلىق ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلىنىپ پارتىيىدىن ھەيدەپ چىقىرىلدى. ئۇنىڭ ماتېرىيالى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومغا يوللانغان چاغدا ، ۋىلايەتلىك پارتكوم بۇ دېلونىڭ گۇمانلىق جايلىرى كۆپ دەپ قاراپ ، تەستىقلىمىدى. 1972 - يىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم مەخسۇس دېلونى قايتا تەكشۈرۈش بىرلەشمە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، بىر يىلدىن ئارتۇق قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق بۇ دېلونى بېكىتىشكە بولمايدۇ ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىنى ئۆزۈل - كېسىل ئاقلاپ ، نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېرەك دەپ قارىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ نامى 1977 - يىل 6 - ئايغا كەلگەندىلا ئاندىن رەسمىي ئاقلاندى.

1977 - يىل 9 - ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم قۇربان قەمبەرنى ۋىلايەتلىك تەجرىبە ئورمانچىلىق مەيدانى ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا ، كېيىن مەيدان باشلىقلىقىغا ، مەيدان پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلىدى. 1984 - يىل 7 - ئايدا ئۇ يەنە ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتىگە دىرېكتور قىلىپ تەيىنلەندى. خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، قۇربان قەمبەر باش چۆكۈرۈپ ئىشلەپ ، كېسەل بولسىمۇ خىزمەتنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. 1988 - يىل 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى قۇربان قەمبەر كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى. شۇ يىلى ئۇ 60 ياشتا ئىدى.

II باب

شەخسلەر جەدۋىلى

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاپتونوم رايون (نازارەت ، ئىدارىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) تەقدىرلىگەن ئىلغار نەمۇنىچى شەخسلەر جەدۋىلى

جەدۋەل 1—24

ئىسىم-فامىلىسى	مىللىتى	ھازىرقى ۋەزىپىسى	جىنسى	ھازىرقى خىزمەت ئورنى	قاچان ، قانداق نامغا ئېرىشكەن؟
سايىم ئوسمان	ئۇيغۇر	سوتچى	ئەر	ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى	1958 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە جامائەت خەۋپسىزلىك سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1959 - يىل 4 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە سىياسىي قانۇن سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1960 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە جامائەت خەۋپسىزلىك سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1983 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە قانۇن خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
ئەمەت ھامۇت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى	ئەر	ناھىيىلىك ستاتىستىكا بۆلۈمى	1960 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئاشلىق نازارىتى بويىچە تېخنىكا يېڭىلاش قىزىل بايراقدارى بولغان.
ۋۇۋەنشېڭ	خەنزۇ	بۆلۈم ئەزاسى	ئەر	ناھىيىلىك سانائەت - قاتناش بۆلۈمى	1980 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئاشلىق نازارىتى بويىچە «نەمۇنىچى شوپۇر» بولغان.
ئابدۇراخمان ئىلياس	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن بۆلۈمچە باشلىقى	ئەر	ناھىيىلىكجاما ئەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى	1956 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش سېپىدىكى ياش ئاكتىپ بولغان.
ئىسمايىل ئىسلام	ئۇيغۇر	سوتچى	ئەر	ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مائارىپ سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئوقۇتقۇچى بولغان.
ناسىر نۇرى	ئۇيغۇر	مەھكىمە باشلىقى	ئەر	ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى	1958 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەدلىيە سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

دالى رېھىم	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار	ئەر	ناھىيلىك جاما ئەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى	1978 ـ ، 1983 ـ يىللىرى ئاپتونوم رايون بويىچە ج خ سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ساۋۇت ئاللاق	ئۇيغۇر	زاپخوز	ئەر	ناھىيلىك ئاشلىق ئىدارىسى	1959 ـ يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ مالىيە ـ سودا سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1960 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئاشلىق نازارىتى بويىچە تېخنىكا يېڭىلاش قىزىل بايراقدارى بولغان.
ئابدۇۋايىت مۇھەممەت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن باش تەپتىش	ئەر	ناھىيلىك تەپتىش مەھكىمىسى	1959 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ج خ ، تەپتىش ، سوت سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1982 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ج خ ، تەپتىش ، سوت سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ئابدۇراخمان ئەشەت	ئۇيغۇر	ھاكىم	ئەر	ناھىيلىك خەلق ھۆكۈمىتى	1964 ـ يىل 3 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ئېچىلغان ماۋجۇشى ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلار يىغىنىغا قاتناشقان.
نساخان ئەرشىدىن	ئۇيغۇر	ئاياللار مۇدىرى	ئايال	گەزلىك يېزىسى	1979 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «8 ـ مارت» قىزىل بايراقدارى بولغان.
ئابدۇۋەلى راخمان	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى	ئەر	ناھىيلىك سەنئەت ئۆمىكى	1982 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيەت ـ سەنئەت سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ياقۇپ راخمان	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن باش تەپتىش	ئەر	ناھىيلىك تەپتىش مەھكىمىسى	1985 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «قاتتىق زەربە بېرىش» تە ئىلغار شەخس بولغان.
ئەمەر قادىر	ئۇيغۇر	ئىشچى	ئەر	ناھىيلىك ياساش رېمونت قىلىش زاۋۇتى	1963 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ئابدۇرېھىم مەپىز	ئۇيغۇر	ئىشچى	ئەر	ناھىيلىك ياساش رېمونت قىلىش زاۋۇتى	1961 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ئىمىن مۇسا	ئۇيغۇر	ناھىيلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى	ئەر	ناھىيلىك سىياسىي كېڭەش	1954 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدە ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1959 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدە ئىلغار خىزمەتچى بولغان.

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

جياۋشاۋجيې	خەنزۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ناھىيلىك پەن-تېخنىكا جەمئىيىتى	1978 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پەن - تېخنىكدا ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
دەي شىنجۇڭ	خەنزۇ	ئىشخانا مۇدىرى	ئەر	ناھىيلىك ھۆكۈمەت	1959 - يىل 11 - ئايداۋاپتونوم رايون بويىچە مالىيە-سودا سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1964 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە - سودا سىستېمىسىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى ئارا ئىلغار شەخس بولغان.
ئابدۇقادىر ئىمىن	ئۇيغۇر	پېنسىيدە	ئەر	ناھىيلىك تەپتىش مەھكىمىسى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «قاتتىق زەربەبېرىش» تە ئىلغار شەخس بولغان.
جاڭ خەيچۈەن	خەنزۇ	بۆلۈم باشلىقى	ئەر	يېزائىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش بۆلۈمى	1957 - يىل 2 - ئاينىڭ 23 - كۈنى شىنجاڭ ھەربىي رايونى بويىچە ئاكتىپ بولغان. 1958 - يىلى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ھوشۇر خۇدابەردى	ئۇيغۇر		ئەر	يۇرچى كەنتى	1958 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
منسا روزى	ئۇيغۇر	ئوقۇتقۇچى	ئايال	ئىتتىپاق باشلانغۇچ مەكتىپى	1984 - يىلى مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر سىنىپ مۇدىرى بولۇپ باھالانغان.
توختىخان مۆمىن	ئۇيغۇر	ئوقۇتقۇچى	ئايال	قۇمبۇرۇق باشلانغۇچ مەكتىپى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «باغۋەن مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن (2 -دەرىجە).
مىجىت سايىم	ئۇيغۇر	ئوقۇتقۇچى	ئەر	قۇملۇق باشلانغۇچ مەكتىپى	1985 -يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە «باغۋەن مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن (3 - دەرىجە).
سېتى ئاۋۇت	ئۇيغۇر	كادىر	ئەر	مائارىپ ئىدارىسى	1957 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئېچىلغان نەمۇنىچى ئوقۇتقۇچىلار يىغىنىغا قاتناشقان.
ئىدرىس روزى	ئۇيغۇر	كادىر	ئەر	مائارىپ ئىدارىسى	1960 -يىلى ئاپتونومرايون بويىچە ئېچىلغان «مۇنەۋۋەر يېتەكچىلەر»يىغىنىغا قاتناشقان.

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

قادىر ئىلى	ئۇيغۇر	ئاماتلىق قوغداش مۇدىرى	ئەر	ئاچال يېزىسى	1989 - يىلى ج خ سىستېمىسى بويىچە ئاماتلىق قوغداش سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
يۇمۇرىمن	خەنزۇ	ستاتىستىكچى	ئايال	يېزائىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش بۆلۈمى	1976 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تۇنجى قېتىملىق زىيالىلار قۇرۇلتىيىدا ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ئابلىز مۇھەممەت	ئۇيغۇر	ئاماتلىق قوغداش مۇدىرى	ئەر	ئاچال يېزىسى	1983 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ج خ سىستېمىسىنىڭ ئاماتلىق قوغداش سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ئەركىن سابىت	ئۇيغۇر	ئوقۇتقۇچى	ئەر	پارتىيە مەكتىپى	1964 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيەت - مائارىپ سېپىدىكى ئىلغار ئوقۇتقۇچى بولغان.
سېيىت ساۋۇت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن باشلىق	ئەر	ناھىيلىك دوختۇرخانا	1957 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە سەھىيە سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
تۇنىياز ياقۇپ	ئۇيغۇر	پوچتالىيون	ئەر	ناھىيلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1975 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
مۇھەممەت گايىت	ئۇيغۇر	پوچتالىيون	ئەر	ناھىيلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى	1956 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
تالىپ ھوشۇر	ئۇيغۇر	بۆلۈم باشلىقى	ئەر	ناھىيلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى	1954 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان. 1957 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
قاسىم مەخسۇت	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن پونكت باشلىقى	ئەر	ئاشلىق ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ج خ، تەپتش، سوت سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
پاتەمخان	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	ئايال	ناھىيلىك ئاياللار بىرلەشمىسى	1969 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى ئارا ئىلغار شەخس بولغان.
مۇھەممەت گايىت	ئۇيغۇر	سوتچى	ئەر	ناھىيلىك سوت مەھكىمىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار ئوقۇتقۇچى بولغان.

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ھاپىز ئابلا	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن سوجاق	ئەر	ناھىيلىك ج خ ئىدارىسى	1959 - يىل 4 - ئايدا مەملىكەت بويىچە تۆمۈر يول سىستېمىسىدىكى يۈك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئاكتىپى بولغان.
جىن فۇجى	خەنزۇ	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ناھىيلىك پىلان كومىتېتى	1959 - يىلى گەنسۇ ئۆلكىسى بويىچە ج خ كادىرلىرى ۋە ساقچىلىرى ئارا ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
موللاق ھەببۇللا	ئۇيغۇر	پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى	ئەر	قالما كەنتى	1985 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
مامۇت ياقۇپ	ئۇيغۇر	دېھقان	ئەر		1958 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك سېپىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
ئابدۇساتتار ھامىدىن	ئۇيغۇر	تەھرىر	ئەر	ناھىيلىك تارىخ-تەزكىرە ئىشخانىسى	1986 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تارىخ-تەزكىرە سېپىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
زوردۇن ھېمىت	ئۇيغۇر	دېھقان	ئەر	ئاچال يېزىسى	1978 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر ئامانلىق ساقلاش مۇدىرى بولغان.
شەمشى ئېزىز	ئۇيغۇر	ئىدارە باشلىقى	ئەر	ناھىيلىك مۇپەتتىش ئىدارىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇپەتتىش سىستېمىسىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
ياسىن روزى	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	ئەر	ناھىيلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى	1987 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى بولغان.
ۋاڭ زىچۈن	خەنزۇ	ئىشچى	ئەر	ناھىيلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى	1989 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پوچتا-تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
قارى ئەخمەت	ئۇيغۇر	ئىشچى	ئەر	ناھىيلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى	1988 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پوچتا-تېلېگراف سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئىشلەپچىقارغۇچى بولغان.
ئابلىز رەھىم	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مەكتەپ مۇدىرى	ئەر	ناھىيلىك پارتكومپارتىيە مەكتىپى	1989 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە پارتىيە مەكتىپى سىستېمىسىدىكى مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولغان.

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئابدۇللا مەپز	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى	ئەر	ناھىيلىك ئەرزىيەت ئىدارىسى	1959 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر پىشقەدەم نېرلار يېتەكچىسى، 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەرزىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس بولغان.
توختى نايۇپ	ئۇيغۇر	ستاتىستىكچى	ئەر	ستاتىستىكا ئىدارىسى	1986 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ستاتىستىكا سىستېمىسىدىكى مۇنەۋۋەر كەسپىي خىزمەتچى بولغان. 1988 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ستاتىستىكا سىستېمىسىدىكى «قوش ئىلغار» شەخس بولغان.
ھۈسەن بەختىيار	ئۇيغۇر	ئىشچى	ئەر	ناھىيلىك تەمىنات- سودا كوپېراتىپى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تەمىنات- سودا سىستېمىسىدىكى يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش ئىلغارى بولغان.
مۇتەللىپ ۋاھىد	ئۇيغۇر	ئىدارە باشلىقى	ئەر	ستاتىستىكا ئىدارىسى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئىلغار خىزمەتچى بولغان.
تىلەك ئىبراھىم	ئۇيغۇر	مۇئاۋىن مۇدىر	ئەر	ناھىيلىك پارتكوم ئىشخانىسى	1978 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ھاۋارايى تارماقلىرى ئارا ئىلغار شەخس بولغان.
ئابدۇقادىر سابىر	ئۇيغۇر	بۆلۈم باشلىقى	ئەر	ناھىيلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى	1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇشتىكى ئىلغار شەخس بولغان.
نۇرگۈل مۇسا	ئۇيغۇر	ئوقۇغۇچى	قىز	1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	1989 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پىشقەدەملەر ئەترىتى خىزمىتى كومىتېتى «مۇنەۋۋەر پىشقەدەم» دەپ نام بېرىلگەن.
ھەسەن مەسۇم	ئۇيغۇر	مەكتەپ مۇدىرى	ئەر	1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	1989 - يىل 9 - ئايدا مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولغان.
خېلىل مۇھەممەت ئابلا	ئۇيغۇر	ئوقۇتقۇچى	ئەر	1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	1985 - يىلى مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىسى بولغان.
قادىر تۇرسۇن	ئۇيغۇر	ئوقۇتقۇچى	ئەر	1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	1990 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى بويىچە ئىلغار تەنتەربىيە خىزمەتچىسى بولغان.

كەلپىن ناھىيىسىدە دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار جەدۋىلى

جەدۋەل 24—2

ئىسىم-فامىلىسى	خىزمەت ئورنى	ۋەزىپىسى	بەھرىمەن بولغان مۇئامىلە	جىنسى	مىللەتى	مەدەنىيەت سەۋىيىسى	تۇغۇلغان ۋاقتى	قاتناشقان ۋاقتى	پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتى	يۈرتى	دەم ئېلىشقا چىققان ۋاقتى	ئورۇنلاشقان جايى
ۋاڭ شۇشيك	تەمىنات-سودا كوپېراتىپى	ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى رەئىسى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلانغۇچ مەكتەپ	1927	1948	1959	خېبېي	1984	
لى كۈي	تەمىنلەش پونكتى	پونكت باشلىقى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ	1923	1945	1949	خېبېي	1984	
خەنيۈشى	سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ		1922	1947	1948	شەندۇڭ		ئاقسۇ
نىيباۋ	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت	مۇئاۋىن ئىشخانا باشلىقى	مۇئاۋىن رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلانغۇچ مەكتەپ	1926	1947	1948	جياڭسۇ		ئىچكى رىزۇلكە
دۇەن چىڭمې	ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى	مۇئاۋىن رەئىس	مۇئاۋىن رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلانغۇچ مەكتەپ	1928	1948	1949	شەندۇڭ	1984	ئىچكى رىزۇلكە
ۋاڭجىڭغۇ	تەمىنات-سودا كوپېراتىپى	مۇئاۋىن دېرىكتور	مۇئاۋىن رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	1928	1945	1947	شەندۇڭ	1984	ئىچكى رىزۇلكە
لوگويۇ	ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى	مۇدىر	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	1928	1948	1950	شەنشى	1989	ئاقسۇ
لياڭ شىشيۈڭ	ناھىيىلىك نېفىت شىركىتى	شوجى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	1927	1927	1949	1951	گەنسۇ	1989
لۈيجاۋ	زاۋ كېنى	كان باشلىقى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ	1930	1949		سىچۈەن	1989	كەلپىن
چېن شياۋشياڭ	ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى	مۇئاۋىن مۇدىر	مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلانغۇچ مەكتەپ	1927	1948	1948	سىچۈەن	1985	ئاقسۇ

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

دىڭجىچىك	ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتتى	شۇجى	مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ		1927	1948	1949	شەنشى	1985	ئاقسۇ
جاڭ خەيچۈەن	يېزائىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	تولۇقسىز ئوتتۇرا	1929	1948	1949—7	سىچۈەن	1984—8	ئاقسۇ
يۈي مىچىك	ئارخىپ ئىدارىسى	ئىش بېجىرگۈچى	كادىر	ئايال	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1932	1949	1950	شەندۇڭ	1983	ئاقسۇ
لىۋشياۋ بىڭ	يېزائىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى	ئىش بېجىرگۈچى	كادىر	ئەر	خەنزۇ		1927			سىچۈەن	1983	ئاقسۇ
گوجۈن	ئارخىپ ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى	مۇئاۋىن رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	ئوتتۇرا تېخنىكۇم	1927	1949	1954	گەنسۇ	1985	ئاقسۇ
ۋاڭخەيشىڭ	ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى	رەئىس	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1932	1949		سەنشى	1985	ئاقسۇ
لىۋيۈنشەن	زاۋ كېنى	ئىش بېجىرگۈچى	كادىر	ئەر	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1922	1949		گەنسۇ	1978	ئاقسۇ
ۋاڭگۇچېن	ناھىيىلىك سىبۇنت زاۋۇتى	كادىر	كادىر	ئەر	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1932	1949		گەنسۇ	1985	ئاقسۇ
گاۋجيەنخۇا	نېفت شىركىتى	دېرىكتور	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1934	1949	1955	خېنىي		ۋاپات بولۇپ كەتتى
چېنزىچاك	چوشقا فېرمىسى	فېرما باشلىقى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1927	1947		سىچۈەن	1984	ۋاپات بولۇپ كەتتى
ساۋ يۈجاڭ	باج ئىشلىرى ئىدارىسى	ئىدارە باشلىقى	رايون دەرىجىلىك	ئەر	خەنزۇ	باشلاڭ غۇچ مەكتەپ	1918	1949		گەنسۇ	1982	ۋاپات بولۇپ كەتتى

سىرتتا خىزمەت قىلۇاتقان ناھىيە ، تۇەن دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كەلپىنلىك كادىرلار ۋە كەلپىنلىك دوتسېنتلار جەدۋىلى

جەدۋەل 24—3

ئىسىم ـ فامىلىسى	تۇغۇلغان جايى	ۋەزىپىسى	ئىلاۋە
توختى سابىر	قارا كۆت	ئاپتونوم رايونىنىڭ سابىق مۇئاۋىن رەئىسى	
مامۇت ئەمەت	يۇرچى	ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى	
ئابلىمىت ھېلىم	قارا كۆت	شىنجاڭ سانائەت شۆيۈەنى پارتكومىنىڭ مۇئاۋىنشۇجىسى ، مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن يۇەنجاڭى	
ئاۋۇت ھوشۇر	گەزلىك	ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى	
كېرىمۇپ	قالما	ئاپتونوم رايونلۇق قوراللىق ساقچى باش ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى	
يۇسۇپ تۇرسۇن	گەزلىك	ئاپتونوم رايونلۇق كارتگوراپىيە ئىدارىسى پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى	پېنسىيەدە
كامىل داۋۇت	تۆۋمن قۇمۇبرىق	ئۇرۇمچى شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى مىللەت ، دىن ، مۇھاجىر ئىشلىرى خىزمەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرى	
ئىمىن گايىت	ئارايباق	شىنجاڭ رەسىملىك ژۇرنال نەشرىياتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر	
ھېزىم ئېزىز	پاسۇن	ئاپتونوم رايونلۇق يۇقىرى سوت مەھكىمىسى 1 ـ سوت كوللېگىيىسىنىڭ باشلىقى	
ئابدۇراخمان مۇھەممەت	يۇرچى	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى پارتكومىنىڭ شۇجىسى	ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارى بولغان .
ئاتاۋۇللا مېھمان	چىلان	ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي قانۇن شۆيۈەنى ئىلمىي باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	« مەمۇرىي ئىشلار دەۋا قانۇنى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» . « مەمۇرىي ئىشلار قانۇنى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» دېگەن كىتابلىرى نەشر قىلىنغان .
ئابدۇراخمان ئاۋۇت	قۇملۇق	ئاپتونوم رايونلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى	

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

نامەت روزى	چىلان	ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ئىدارىسى خالتىسىز سېمونت ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	
ئابدۇۋايىت ئىمىن	ئارايماق	ئاپتونوم رايونلۇق چ خ نازارىتى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	نەچچە مىليون خەتلىك كەسپىي ئىلمىي ماقالىنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇرغان .
ئىسمايىل ئايۇپ	پاسۇن	شىنجاڭ تىببىي شۇيۇەنى خوجىلىق باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
قاھار پازىل	ئارايماق	شىنجاڭ خىمىيە سانائەت ئىدارىسى ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	مەملىكەت بويىچە ئالاھىدە ئوقۇتقۇچى ، ئالىي لېكتور
ئوسمان شەمشى	يۇقىرىس	ئاپتونوم رايونلۇق ماشىناسازلىق نازارىتى پەن - تېخنىكا ئۇلچەم باشقۇرۇش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ،ئالىي ئىنژېنېر	
تاھىر توختى	ئۇستۇن قاشقېرىق	ئاپتونوم رايونلۇق خەۋپسىزلىك نازارىتىدە مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى	
مامۇت خۇدا بەردى	تومۇرىق	ئاپتونوم رايونلۇق يۇقىرى سوت مەھكىمىسى كادىرلار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	ۋاپات بولدى
مۇھەممەت ياسىن	تومۇرىق	شىنجاڭ تىببىي شۇيۇەنى قارىمىقدىكى 1 - دوختۇرخانا پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى	
ئابدۇرازىق	گەزلىك	ئاقسۇ يەرلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	1982 - يىلى ۋاپات بولغان
مىجىت ئىمىن	قۇملۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ مۇدىرى	
ئىبراھىم خۇداقۇلى	گەزلىك	قەشقەر ۋىلايەتلىك خەلق ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ، پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى	
راخمان ۋايىت	تومۇرىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ مۇپەتتىشى	
ئابلا ئەيسا	قارا كۆت	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماۋارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	ھازىر پېنسىيدە
ئابلا ساۋۇت	پاسۇن	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېمەكلىكلەر شىركىتىنىڭ دىرېكتورى	
گۈلەيسەن ساۋۇت	قۇمۇرىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك توقۇلما مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى	
مۇسا ئېزىز	ئارايماق	بىڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 4 - شى سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى	پېنسىيدە
تۇردى ئاۋۇت	پاسۇن	قەشقەر سەھەن شۇيۇەنى ئىلمىي باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى	
ئابدۇۋەلى ھاپىز	ئۇستۇن قۇمۇرىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	ئىنژېنېر
سابىر مەسۇم	قالما	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	
ئەمەت سابىر	قارا كۆت	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلرى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	
ئابدۇرېشىت ئىمىن	قۇملۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت مەكتىپىنىڭ مۇدىرى	
مۇھەممەت ساتتار	قارا كۆت	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى	
ئابدۇقادىر گايىت	تۆۋەن قۇمۇرىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

ئەھمەت ئامان	قالما	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى	
قۇربان قەمبەر	پاسۇن	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك نېفىت شىركىتىنىڭ دىرېكتورى	ۋاپات بولدى
ئەھمەت تۆمۈر	قاشقېرىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى	
ئابلا روزى	قۇملۇق	چىگگىل ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى	
ئاۋۇت تەۋۋەككۈل	قۇملۇق	شىنجاڭ ماتارىپ شۇجىۋەنىنىڭ مۇئاۋىن ئىلمىي مۇدىرى	
غوپۇر رېشىت	قارا كۆت	ئاپتونوم رايونلۇق دېھقانچىلىق نازارىتى تۆپراق، ئوغۇت خىزمەت پونكتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
ھوشۇر زەيدىن	باغلىق	ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا كوپېراتىپى مۇلازىمەتكەركىزىنىڭ مۇئاۋىن باش دىرېكتورى	
ئابدۇراخمان توختى	ئارايباق	ئاپتونوم رايونلۇق يۇقىرى سوت مەھكىمىسى 3 - سوت كوللېگىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
مەخمۇت سادىق	قارا كۆت	ئاپتونوم رايونلۇق يەم - خەشەك شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى	
ئىمىن ئوسمان	قۇملۇق	ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئىدارىسى ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
قادىر سىيىت	قۇملۇق	ئاپتونوم رايونلۇق پوچتا - تېلېگراف باشقۇرۇش ئىدارىسى تېلېگراف باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
توختى ئابدۇللا	قارا كۆت	ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسى ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى	
ئابلىمىت مامۇت	قۇمۇلبرق	شىنجاڭ ئاپتوموبىل زاۋۇتى پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى	
غەيرەت ئابدۇللا	قارا كۆت	«شىنجاڭ گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ باشلىقى	
سابىر ئېلى	باغلىق	جۇڭگو مىللەتلەر تەرجىمە مەركىزى ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى	
ئوسمان موللاھ	ئارايباق	بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر	
تۇردى ئاۋۇت	ئوستۇن قاشقېرىق	قەشقەر ماتارىپ شۇجىۋەنى ئىلمىي باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، دوتسېنت	
خۇدابەردى تۇردى	پاسۇن	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سۇ ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

قادىر ئىمىن	پاسۇن	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سودا - سانائەت بانكىسىنىڭ مۇ-ئاۋىن باشلىقى	
ئەمەت ھۈسەين	قارا كۆت	كورلا دەريا‌سى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	
ياسىن كەنجى	قۇمۇق	قۇرۇلدۇق ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىنىڭ مۇ-ئاۋىن باشلىقى	
سېتى ماموت	باغلىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تېلېۋىزىيە داشۇسىنىڭ مۇدىرى، دوتسېنت	«ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ جۇغراپىيەسى»نى يازغان
ئايىم ئېزىز	پاسۇن	باي ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	
مەخمۇت مۇھەممەت	پاسۇن	ئۇچتۇرپان ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى	
غوپۇر مەپىز	ئۇستۇن قاشقېرىق	ئۆگەن دەريا‌سى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	
ئابدۇرەھىم ئاللاق	قۇمۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيالار باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
ھاپىز كېرەم	قۇمۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى	
تۇرسۇن غېرىب	تۇۋەن قاشقېرىق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىنىڭ سوت باشلىقى	
ئۇمەر سابىت	قۇمۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى	
قۇتلۇق	گەزلىك	قەشقەر سىغىن شۇيۇەننىڭ دوتسېنتى	
مۇھەممەت ئىمىن	قاراكۆت	شىنجاڭ داشۇ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى	
ئابدۇللا ئەھمەت	ئاچال	ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىنىڭ دوتسېنتى	«ماركسىزملىق پەلسەپە دەرسلىكى» دېگەن كىتابنى يازغان، «رەھبەرلىك ئىلمىنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى» دېگەن مەخسۇس ئەسەرنى يازغان. ماركسىزم-لېنىنىزم ئەسەرلىرى ۋە شەرھىلەر-دىن بىر مىليون خەت تەرجىمە قىلغان ۋە تەھرىرلىگەن.
ئىمىر ئاموت	پاسۇن	ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىنىڭ دوتسېنتى	
ياسىن ئېدرىس	ئۇستۇن قۇمۇق	شىنجاڭ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ساقچى مەكتىپىنىڭ ئالىي لېكتورى	
مۇھەممەت ئاۋۇت	كەلپىن	ئاقسۇ ماتارىپ شۇيۇەننىڭ دوتسېنتى	
ئابدۇراخمان		تارىم داشۇسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	
ئابلەت	قۇمۇق	ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم دىنىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	

(ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى)

گۈلسۈم ھوشۇر	گەزلىك	ئاپتونوم رايونلۇق ئابال كادىرلار مەكتىپىنىڭ مۇدىرى	ئالىي لېكتور ، «چوغلۇق قىز» ، «ئۇلارنىڭ ياشلىقى» ، «ئالتۇن زېمىن» ، «ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاتا-ئانىلىرىنىڭ زۆرۈر ئوقۇشلۇقى» ، «يۇز مىڭلىغان نىمە ئۈچۈن(ئاستىرونومىيە قىسمى)» ، «ماركسزملىق ئايالىلار قارىشى توغرىسىدا» قاتارلىق تەرجىمە ئەسەرلىرى نەشىر قىلىنغان.
ئالتۇنخان	قۇملۇق	شىنجاڭ سىغەن داشۇسىدە دوتسېنت	
خېلىل توختى	ئاچال	شىنجاڭ كۆمۈر سانائىتى ئالىي تېخنىكۇمى ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى	
ئابدۇرازىق سايىم	چىلان	ئاپتونوم رايونلۇق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش كومىتېتى ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	كۆپلىگەن ئىلمىي ئەسەر ۋە تەرجىمە ماقالىلىرى ئېلان قىلىنغان.
ئەسقەر		ئاپتونوم رايونلۇق ئىگىلىك باشقۇرۇش كادىرلار مەكتىپى ئوقۇغۇچىلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	
تۇرسۇن		ئاپتونوم رايونلۇق ئىگىلىك باشقۇرۇش كادىرلار مەكتىپى ئىلمىي باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
ماموت قۇربان	قارا كۆت	شىنجاڭ داشۇ خىمىيە فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى	كۆپلىگەن ئىلمىي ئەسەر ۋە تەرجىمە ماقالىلىرى ئېلان قىلىنغان.
ئابدۇرازىق توختى	يۇقىرىس	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى	«پەنشۇناسلىق ھەققىدە» دېگەن كىتابنى يازغانۇە كىتاب تەرجىمە قىلغان.
خېلىل	كۆل	سودا نازارىتى نېفىت شىركىتى ئىلمىي باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	
ئابدىخالىق ئەمەت	يۇقىرىس	قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىدە تۇمەن دەرىجىلىك لېكتور	

سىرتتا خىزمەت قىلىۋاتقان كەلپىنلىكلەرنىڭ نەتىجە جەدۋىلى

جەدۋەل 24—4

ئىسىم ـ فامىلىسى	تۇغۇلغان جايى	خىزمەت ئورنى	نەتىجىسى
ئابدۇللا تالىپ	يۈقىرىس	ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ نازارىتى	«قاينام ئۆركىشى»، «چالا تەككەن ئوق»، «ئۇيغۇر ماۋارىپ تارىخىدىن ئوچېركلار» قاتارلىق گەسەرلىرى نەشىر قىلىندى.
غېنىزات غەيىۋرانى	قارا كۆت	ئاپتونوم رايونلۇق تىل-يېزىق كومىتېتى	«تارىم بويىدا» ناملىق شېئىرلار توپلىمى، «ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئىملا قائىدىسى توغرىسىدا» دېگەن كىتابى نەشىر قىلىندى.
غەيرەت ئابدۇللا	قارا كۆت	شىنجاڭ گېزىتى گىدارىسى	«تىيانشان بويلاپ» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى، «تاش ئابىدە» ناملىق پوۋېستى نەشىر قىلىندى.
ئابدۇرېھىم ئابدۇللا	قارا كۆت	ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتى	«ئالا بويناق» ناملىق پوۋېستى ۋە بىر قانچە پارچە شېئىر ھەم ھېكايىسى ئېلان قىلىندى.
خۇدا بەردى سېلىم	قۇمۇلۇق	شىنجاڭ ماۋارىپ نەشرىياتى	بىر قانچە پارچە قەدىمكى كىتاب ۋە ئىلمىي ماقالىلەرنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇردى.
ئوسمان موللاك	ئارايماق	مىللەتلەر نەشرىياتى	«تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ قوشۇنى»، «دۇنيانىڭ 5000 يىلى» قاتارلىق كىتابلارنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇردى.
سابىر ئېلى	باغلىق	جۇڭگو مىللەتلەر تەرجىمە مەركىزى	«قەدىمكى ۋە ھازىرقى، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى 300 چوڭ ئىش»، «رادىئو»، «ۋىسال تاپماق بەسى مۇشكۈل»، «ئاي شارى» قاتارلىق كىتابلارنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇردى.
ئىسلام سادىق	يۈرچى	ئاقسۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى	«ئۆزۈلگەن بارماق» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى نەشر قىلىندى.

ئالدىنقى بەتتىكى جەدۋەلنىڭ داۋامى

ئەخمەت ۋايىت	تومۇرتۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى	كۆپلىگەن شېئىرلىرى ۋە «شالزار-لىقتا» ناملىق دراممىسى ئېلان قىلىندى.
لىتىپ رازىق	قارا كۆت	ئاقسۇ سىنەن مەكتىپى	«جاھان شاھ» ۋە «ئىناق دوستلار» ناملىق ئىككى كىنو سىناريىسى ۋە بىر قانچە پارچە ھېكايىسى ئېلان قىلىندى.
ئىبراھىم ئىزاق	تومۇرتۇق	ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمە	بىر قانچە شېئىرى ۋە داستانى ئېلان قىلىندى.
ھامۇت سابىر	ئۇستۇن قۇمۇرتۇق	قەشقەر سىنەن شۇيۇەنى	«دىئالېكتىكىلىق ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى» ۋە «ماركسىزم ئاساسىي بىلىملىرىدىن 300 سوئال جاۋاب» ناملىق تەرجىمە ئەسەرلىرى ئېلان قىلىندى.
پازىل قادىر	قاراكۆت	ئاپتونوم رايونلۇق ئەدلىيە مەكتىپى	بىر قانچە ھېكايىسى ئېلان قىلىندى.
غوپۇر مۇھەممەت	يۇرچى	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ج خ باشقارمىسى	«دۇنيانىڭ 5000 يىلى» «زەڭگەر كۆز» «ئۇلۇغ ئالىم دار-ۋىن» «يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى» قاتارلىق كىتابلارنى تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇردى، بىرمۇنچە شېئىرلىرى ئېلان قىلىندى.
ئابدۇرېھىم تۇنىياز	قۇملۇق	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خەلق دوختۇرخانىسى	كۆپلىگەن ھېكايىلىرى ئېلان قىلىندى.

جەدۋەللەر ئاچقۇچى

جەدۋەل 1 - 1

ناھيە بازىرىدىكى ئىمارەتلەرنىڭ 1984 - يىلدىكى كۆلىمى ..... (49)

جەدۋەل 1 - 2

كەلپىن ناھيىسىنىڭ ئاساسلىق كەنت ۋە دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق نۇقتىلىرىنىڭ 1990 - يىلدىكى قىسقىچە ئەھۋالى ..... (56)

جەدۋەل 2 - 1

كەلپىنىڭ تۇزلەڭ رايونلىرىدا پەسىللەرنىڭ بۆلۈنىشى ..... (76)

جەدۋەل 2 - 2

كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىقتىلمىغا ماسلىشىش جەدۋىلى ..... (77)

جەدۋەل 2 - 3

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تەبىئىي مەۋسۇم جەدۋىلى ..... (77)

جەدۋەل 2 - 4

كەلپىن ناھىيىسىدە تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى ..... (78)

جەدۋەل 2 - 5

كەلپىن ناھىيىسىدە يۇقىرى تېمپېراتۇرىنىڭ ۋاقتى ۋە كۈن سانى ..... (78)

جەدۋەل 2 - 6

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يەر تېمپېراتۇرىسى جەدۋىلى ..... (78)

جەدۋەل 2 - 7

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاخىرقى ۋە دەسلەپكى ئۈششۈك كۈنلىرى ۋە ئۈششۈكسىز مەزگىلى ..... (78)

جەدۋەل 2 - 8

كەلپىن ناھىيىسىدە قۇياشنىڭ ئومۇمىي نۇر چېچىش ۋە قۇياشنىڭ يورۇتۇش ئەھۋالى ... (79)

جەدۋەل 2 - 9

كەلپىن ناھىيىسىدە ھەر بىر پەسلىدىكى ھۆل - يېغىننىڭ كۈن سانى ..... (79)

جەدۋەل 2 - 10

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ھەر قايسى ئايلاردىكى نىسپىي ھۆل - يېغىن كوئېففىتسېنتى جەدۋىلى ..... (80)

جەدۋەل 2 - 11

كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يىللاردىكى ئوتتۇرىچە نىسپىي نەملىك ئەھۋالى ..... (81)

جەدۋەل 2 - 12
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ رايونلار بويىچە كەلكۈن مقدارى ..... (83)
جەدۋەل 2 - 13
كەلپىن رايونىدىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقى..... (89)
جەدۋەل 2 - 14
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە سۇ مەنبەسى ۋە سۇ سۈپىنى ئەھۋا -
لى ..... (90)
جەدۋەل 2 - 15
كەلپىن ناھىيىسىدىكى قۇدۇق سۈلىرىنى تەكشۈرۈش نەتىجىسى ..... (91)
جەدۋەل 2 - 16
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ تۈپرىقىنى تۇرگە ئايرىش جەدۋىلى ..... (92)
جەدۋەل 2 - 17
كەلپىن ناھىيىسىدە قۇرۇق ئىسسىق شامال چىقىدىغان كۈنلەر سانى ..... (102)
جەدۋەل 2 - 18
كەلپىن ناھىيىسىدە مۆلدۈر يېغىدىغان كۈن سانى ..... (103)
جەدۋەل 2 - 19
كەلپىن ناھىيىسىدە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلاردا يەر تەۋرەش ئەھۋالى ..... (104)
جەدۋەل 3 - 1
مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) يېزا ، بازار ، باۋ ، جىيالاردىكى ئاھالىلەرنىڭ
ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (113)
جەدۋەل 3 - 2
1950 - يىل 7 - ئايدىكى رايون ، يېزىلارنىڭ ئاھالىسىنى تەكشۈرۈش جەدۋىلى ..... (114)
جەدۋەل 3 - 3
1964 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ تەبىئىي ئۆزگىرىش ئەھۋالى ..... (115)
جەدۋەل 3 - 4
1981 - يىلى كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ تەبىئىي ئۆزگىرىش ئەھۋالى ..... (116)
جەدۋەل 3 - 5
1989 - يىلى ۋە 1990 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا كەلپىن ناھىيىسى ئاھالىسىنىڭ
تەبىئىي ئۆزگىرىش ئەھۋالى ..... (116)
جەدۋەل 3 - 6
كەلپىن ناھىيىسىدىكى شەھەر - يېزا ئاھالىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى قۇرۇلمىسى ..... (117)
جەدۋەل 3 - 7
1990 - يىلدىكى كەلپىن ئاھالىسىنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى ..... (118)

جەدۋەل 3 ـ 8
كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ 1950 ـ يىلدىكى ياش ، جىنس ئەھۋالى..... (118)
جەدۋەل 3 ـ 9
كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ 1964 ـ يىلدىكى ياش ، جىنس ئەھۋالى..... (119)
جەدۋەل 3 ـ 10
كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاھالىنىڭ 1982 ـ يىلدىكى ياش ، جىنس ئەھۋالى..... (119)
جەدۋەل 3 ـ 11
1990 ـ يىللىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئاھالىنىڭ ياش ، جىنس بويىچە
ئايرىلىشى..... (120)
جەدۋەل 3 ـ 12
كەلپىن ناھىيىسى بويىچە 1982 ـ يىلدىكى ئىشتىكى ئاھالىنىڭ كەسپىي ئەھۋالى ..... (124)
جەدۋەل 3 ـ 13
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949—1990 ـ يىلىغىچە بولغان ئاھالىسىغا دائىر ستاتىستىكا
جەدۋىلى ..... (125)
جەدۋەل 4 ـ 1
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ يېزا خەلق گۇڭشېلىرىدىكى مال ـ مۈلۈكنى ئېنىقلاپ قايتۇرۇش
ئەھۋالى ..... (138)
جەدۋەل 4 ـ 2
كەلپىن ناھىيىسىدىكى خەلق گۇڭشېلىرىنىڭ1958 ـ يىلدىن 1961 ـ يىلغىچە بولغان
ئومۇمىي كىرىم ـ چىقىم ئەھۋالى ..... (139)
جەدۋەل 4 ـ 3
كەلپىن ناھىيىسى يېزىلىرىنىڭ 1956 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان ئىشلەپچىقىرىش
كىرىمى ۋە تەقسىمات ئەھۋالى ..... (140)
جەدۋەل 4 ـ 4
1966 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان كەلپىن ناھىيىسىدىكى دېھقانچىلىق مەھسۇلات
لىرىنىڭ قىممىتى ۋە تاۋارلىشىش نىسبىتى ..... (147)
جەدۋەل 4 ـ 5
كەلپىن ناھىيىسىدە 1949 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان تۇرلۈك زىرائەتلەرنىڭ تېرە ـ
لىش كۆلىمى ..... (148)
جەدۋەل 4 ـ 6
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ
مەھسۇلات مىقدارى ..... (150)
جەدۋەل 4 ـ 7
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان پاختا ، ياغلىقدان مەھسۇ ـ
لاتلىرىنىڭ مىقدارى ..... (152)

جەدۋەل 4 ـ 8
كەلپىن ناھىيسىدىكى دېھقانچىلىق ماشىنلىرى ۋە ھارۋىلارنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى ..... (156)
جەدۋەل 4 ـ 9
كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1990 — 1975 ـ يىللاردىكى دېھقانچىلىق ماشىنلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش ئەھۋالى ۋە مەشغۇلات مىقدارى ..... (159)
جەدۋەل 5 ـ 1
1949 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلىغىچە كەلپىن ناھىيسىدىكى چارۋا ماللار سانىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (172)
جەدۋەل 5 ـ 2
كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1965 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلىغىچە بولغان چارۋا مەھسۇلاتلىرى مىقدارى ..... (175)
جەدۋەل 6 ـ 1
كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1949 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلىغچىلىك بولغان ئورمانچىلىق ئەھۋالى ..... (186)
جەدۋەل 6 ـ 2
كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1949 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلىغچىلىك مېۋە ـ چېۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى ..... (197)
جەدۋەل 7 ـ 1
كەلپىن ناھىيسىدىكى ئېرىق ـ ئۆستەڭ ، كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە ماشىنىلاشقان قۇدۇقلارنىڭ 1950 ـيىلدىن 1990 ـ يىلىغچە بولغان ستاتىستىكا جەدۋىلى ... (205)
جەدۋەل 7 ـ 2
كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1974 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلىغچە قۇدۇق قېزىش ئەھۋالى ..... (208)
جەدۋەل 7 ـ 3
1950 ـ يىلى كەلپىن ناھىيسىدىكى كەنتلەردە سۇغىرىش ۋە ئېرىق ـ ئۆستەڭ ، سۇ تەقسىملەش ئەھۋالى ..... (212)
جەدۋەل 7 ـ 4
كەلپىن ناھىيسىنىڭ 1963 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىكى يەر سۇغىرىش ئەھۋالى ..... (213)
جەدۋەل 7 ـ 5
قىسىل (كەلپىن) ، قىزىلقۇم ئېقىنلىرىنىڭ سۇ ئېنېرگىيە جەدۋىلى ..... (214)
جەدۋەل 7 ـ 6
كەلپىن ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر شىركىتى (ئىستانسىسى)نىڭ 1961 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلىغچە توك تارقىتىش ئەھۋالى ..... (216)
جەدۋەل 8 ـ 1
كەلپىن ناھىيسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئاساسىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى ..... (220)

جەدۋەل 8 ـ 2
كەلپىن ناھيىسىنىڭ 1960 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى ..... (221)
جەدۋەل 8 ـ 3
كەلپىن ناھيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى (2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسى) نىڭ بىر قانچە يىللىق ئىشلەپچىقىرىش تىجارەت ئەھۋالى ..... (223)
جەدۋەل 8 ـ 4
كەلپىن ناھيىلىك گۈڭگۈرت كېنىنىڭ 1955 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى ..... (225)
جەدۋەل 8 ـ 5
كەلپىن ناھيىسىنىڭ ئۇن ، ياغ تارتىش ئەھۋالى ..... (227)
جەدۋەل 8 ـ 6
كەلپىن ناھيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى (پونكىتى) نىڭ 1971 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان ئىشلەپچىقىرىش ـ تىجارەت ئەھۋالى ..... (230)
جەدۋەل 8 ـ 7
كەلپىن ناھيىسىنىڭ 1980 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان بىناكارلىق مەھسۇلات قىممىتى ئەھۋالى ..... (232)
جەدۋەل 8 ـ 8
كەلپىن ناھيە بازىرىنىڭ 1988 ـ يىلدىكى ئۆي ـ ئىمارەتلىرىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى ..... (232)
جەدۋەل 8 ـ 9
كەلپىن ناھيە بازىرىنىڭ 1988 ـ يىلدىكى ئۆي ـ ئىمارەتلىرىنىڭ سۈپىتىنى ۋە يەر تەۋرەشكە بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارىنى ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى ..... (233)
جەدۋەل 8 ـ 10
كەلپىن ناھيىسىدىكى يېزا ـ بازار كارخانىلىرى ۋە يەككە ئائىلىلەرنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەش مۇلازىمەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى ئاساسىي ئەھۋالى ..... (235)
جەدۋەل 9 ـ 1
كەلپىن ناھيىسىدىكى ئاپتوموبىللارنىڭ كۆپىيىش ئەھۋالى..... (246)
جەدۋەل 9 ـ 2
كەلپىن ناھيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى پوچتا تىجارەت ئەھۋالى ..... (253)
جەدۋەل 9 ـ 3
كەلپىن ناھيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى پوچتا يولى ئەھۋالى ..... (254)

جەدۋەل 9 ـ 4
كەلپىن ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يىللاردىن بۇيانقى گېزىت ـ ژۇرنال تارقىتىش ئەھۋالى ..... (225)
جەدۋەل 9 ـ 5
كەلپىن ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يىللاردىن بۇيانقى تېلېگراما (تېلېـ فون)دىن پايدىلىنىش ئەھۋالى ۋە كىرىم ئەھۋالى ..... (257)
جەدۋەل 9 ـ 6
كەلپىن ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كىرىم ـ چىقىم ئەھۋالى ..... (258)
جەدۋەل 10 ـ 1
كەلپىن ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىنىڭ تىجارەت ئەھۋالى ..... (267)
جەدۋەل 10 ـ 2
1959 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسىدىكى سېتىش ئەھۋالى ..... (270)
جەدۋەل 10 ـ 3
1960 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئەھۋالى ..... (272)
جەدۋەل 10 ـ 4
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىلىش ئەھۋالى ..... (274)
جەدۋەل 10 ـ 5
كەلپىن ناھىيىسىدە ئاساسلىق دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىـ نىش ئەھۋالى ..... (276)
جەدۋەل 10 ـ 6
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ، گۆش ، پاختا بىلەن تەمىنلەش ئەھـ ۋالى..... (279)
جەدۋەل 10 ـ 7
كەلپىن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ئاساسلىق ئەسلىھەلىرىنىڭ كۆپىيىش ئەھۋالى .... (282)
جەدۋەل 10 ـ 8
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ پاراق ئېلىش ، ئاشلىق ، ماي سېتىۋېلىش ، تەمىنلەش ، يۆتكەپ كېلىش ئەھۋالى ..... (287)
جەدۋەل 10 ـ 9
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1973 ـ يىلدىن 1989 ـ يىلغىچە بولغان يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تىجارىتى ئەھۋالى..... (290)

جەدۋەل 11 - 1
كەلپىن ناھىيىسىدە 1990 — 1980 - يىللاردا يېزا ئىگىلىك سودا بازىرىغا سېلىنغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ۋە تۈرىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (296)
جەدۋەل 11 - 2
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى بازار باشقۇرۇش رەسمىيەت ھەققى كىرىمى سوممىسىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (296)
جەدۋەل 11 - 3
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مىنگو دەۋرىدىكى بازار مال باھاسى ..... (298)
جەدۋەل 11 - 4
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى مال باھاسى ئەھۋالى ..... (300)
جەدۋەل 11 - 5
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1989 - يىلدىكى مال باھاسى ئەھۋالى ..... (301)
جەدۋەل 11 - 6
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1987 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈ - رۇپ بېكىتىش ۋە رېمونت قىلىش ئەھۋالى ..... (302)
جەدۋەل 12 - 1
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان مالىيە كىرىم - چىقىم ئەھۋالى ..... (309)
جەدۋەل 12 - 2
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ۋە مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) دىكى باج كىرىمىنى سېلىشتۇرۇش جەدۋىلى ..... (313)
جەدۋەل 12 - 3
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1974 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە بولغان سودا - سانائەت باج كىرىمى ئەھۋالى ..... (314)
جەدۋەل 12 - 4
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئىقتىسادىي تۈرلەر بويىچە باج ئېلىش ئەھۋالى..... (315)
جەدۋەل 12 - 5
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى تۈرلۈك پۇل ئامانەت قالدۇقى جەدۋىلى ..... (320)
جەدۋەل 12 - 6
كەلپىن ناھىيىلىك خەلق بانكىسىنىڭ 1950 -يىلدىن 1979 - يىلغىچە پۇل ئامانىتى ۋە قەرز پۇل كەسپىنى يولغا قويۇش ئەھۋالى ..... (323)
جەدۋەل 12 - 7
كەلپىن ناھىيىلىك سودا - سانائەت بانكىسىنىڭ 1980 - يىلدىن 1988 - يىلغىچە پۇل ئامانىتى ۋە قەرز پۇل بېرىش كەسپىنى يولغا قويۇش ئەھۋالى ..... (324)

جەدۋەل 12 - 8
1980 - يىلدىن 1988 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيسىدىكى يېزا ئىگىلىك بانكىسى ۋە ئاما - نەت - قەرز كوپېراتىپىنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە قەرز پۇلى تارقىتىش ئەھۋالىنى كۆرسە - تىش جەدۋىلى ..... (325)
جەدۋەل 12 - 9
كەلپىن ناھىيلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ 1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ھەر خىل پۇل ئامانىتىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (326)
جەدۋەل 13 - 1
جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ كەلپىن ناھىيسىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلات - لىرىنىڭ ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (337)
جەدۋەل 13 - 2
كەلپىن ناھىيسىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭجىنسى ، كەسپىي قۇرۇلمىسى ..... (340)
جەدۋەل 13 - 3
كەلپىن ناھىيسىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مىللىتى ، يېشى ، پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (342)
جەدۋەل 13 - 4
كەلپىن ناھىيسىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (343)
جەدۋەل 13 - 5
ج ك پ كەلپىن ناھىيلىك كومىتېتىنىڭ شۇجى ، مۇئاۋىن شۇجىلىرىنىڭ ئىسىملىكى ..... (348)
جەدۋەل 13 - 6
كەلپىن ناھىيسىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ 1956 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسىغا ئۇچراش ئەھۋالى ..... (353)
جەدۋەل 13 - 7
كەلپىن ناھىيسىنىڭ ئوتتۇرىدىكى ئىتتىپاق تەشكىلى ئەھۋالى ..... (363)
جەدۋەل 14 - 1
ناھىيلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىر قانچە نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ ئىسىملىكى ..... (378)
جەدۋەل 14 - 2
چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۈ 28 - يىلدىن مىنگونىڭ 38 - يىلى (1902 - يىلدىن 1949 - يىلى) 7 - ئايغىچە كەلپىن ناھىيسىدە ۋەزىپە ئوتتىگەن نائىب ئام - بال ، يارىمچى ئامبال ، ھاكىم ، مۇئاۋىن ھاكىملارنىڭ ئىسىملىكى ..... (383)
جەدۋەل 14 - 3
1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيسىگە ھاكىم (ناھىيلىك ئىنقىلابىي كومە - تېتىقا مۇدىر) بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى ..... (388)
جەدۋەل 14 - 4
1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيسىگە مۇئاۋىن ھاكىم (ناھىيلىك ئىنقە -

لابىي كومىتېتقا مۇئاۋىن مۇدىر) بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى ..... (388)
جەدۋەل 14 - 5
كەلپىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش رەھبەرلىرىنىڭ ئىسىملىكى ..... (392)
جەدۋەل 16 - 1
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1950 - يىلدىن 1958 - يىلغىچىلىك ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ئەھ-
ۋالى ..... (417)
جەدۋەل 16 - 2
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1968 - يىلدىن 1986 - يىلغىچە ئېتىبار بېرىش ، نەپەقە بېرىش
خىراجىتىنىڭ چىقىم قىلىنىش ئەھۋالى ..... (420)
جەدۋەل16 - 3
كەلپىن ناھىيىسىدە 1968 - يىلدىن 1980 - يىلغىچە خەلق ئىشلىرى راسخوتىنىڭ ئىشـ-
لىتىلىش ئەھۋالى ..... (420)
جەدۋەل 16 - 4
كەلپىن ناھىيىسىدە 1984 - يىلدىن 1989 - يىلغىچە خەلق ئىشلىرى راسخوتىنىڭ ئىشـ-
لىتىلىش ئەھۋالى ..... (421)
جەدۋەل 16 - 5
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلىرى سانىغا دائىر ستا-
تىستىكا جەدۋىلى ..... (423)
جەدۋەل 16 - 6
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى -
خىزمەتچىلىرى سانىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (425)
جەدۋەل 16 - 7
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى - خىز-
مەتچىلىرى سانىغا دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (426)
جەدۋەل 16 - 8
1969 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ
ئىش ھەققىگە دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (429)
جەدۋەل 17 - 1
مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) دىن مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى)
غىچە كەلپىن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى (ئاماتلىق ساقلاش
ئىدارىسى) ، ساقچى ئىدارىسىگە باشلىق ، مۇئاۋىن باشلىق بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى
..... (434)
جەدۋەل 18 - 1
كەلپىن ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەسئۇللىرىنىڭ ئىسىملىكى ..... (449)

جەدۋەل 18 - 2
كەلپىن ناھىيىسىدىن قىسمەن يىللاردا ئېلىنغان ئەسكەر سانى..... (451)
جەدۋەل 19 - 1
مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) دىكى كەلپىن ناھىيىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ-
لەرنىڭ ھەپتىلىك دەرس جەدۋىلى (تولۇق سىنىپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ). ..... (463)
جەدۋەل 19 - 2
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1949 - يىلىدىن 1990 - يىلغىچىلىك مائارىپ ئاساسىي ئەھۋالى
..... (466)
جەدۋەل 19 - 3
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1984 - يىللىق باشلانغۇچ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ئەھۋالىنى
ستاتىستىكىلاش جەدۋىلى ..... (479)
جەدۋەل 19 - 4
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئىجتىمائىي مەدەنىيەت، مائارىپ راسخوتىغا
دائىر ستاتىستىكا جەدۋىلى ..... (485)
جەدۋەل 19 - 5
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى مائارىپ راسخوتىغا دائىر ستاتىستىكا جەد-
ۋىلى ..... (486)
جەدۋەل 20 - 1
ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئويۇن قويۇش ئەھ-
ۋالى..... (492)
جەدۋەل 20 - 2
كەلپىن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ 1975 - يىلىدىن 1990 - يىلغىچە ئويۇن قويۇش
ئەھۋالى ..... (493)
جەدۋەل 20 - 3
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1958 - يىلىدىن 1965 - يىلغىچە كىنو قويۇش ئەھۋالى ..... (500)
جەدۋەل 20 - 4
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ 1980 - يىلىدىن 1990 - يىلغىچە كىنو قويۇش ئەھۋالى ..... (501)
جەدۋەل 20 - 5
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى كىتاب تارقىتىش ئەھۋالى ..... (502)
جەدۋەل 22 - 1
كەلپىن ناھىيىسىدە 1989 - يىلى ئوتتۇرا دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئۇنۋان ئالغان
خادىملار ..... (569)
جەدۋەل 22 - 2
كەلپىن ناھىيىسىدىن ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى ئىلمىي جەمئىيەت (جەم-
ئىيەت) لەرگە ئەزا بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى ..... (576)

جەدۋەل 22 - 3
كەلپىن ناھىيىسىنىڭ داۋالاش ، سەھىيە خراجىتىنىڭ چىقىم قىلىنىش ئەھۋالى ..... (580)
جەدۋەل 22 - 4
كەلپىن ناھىيىسىدىكى چېلىشىش تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ ئاپىتونوم رايونلۇق مۇسابىقە
لەرگە قاتنىشىپ مۇكاپاتقا ئېرىشىش ئەھۋالى ..... (588)
جەدۋەل 22 - 5
كەلپىن ناھىيىسىدىكى چېلىشىش تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مۇسابىقە-
لەرگە قاتنىشىپ مۇكاپاتقا ئېرىشىش ئەھۋالى ..... (589)
جەدۋەل 24 - 1
كەلپىن ناھىيىسىدىكى ئاپتونوم رايون (نازارەت ، ئىدارىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)
تەقدىرلىگەن ئىلغار نەمۇنىچى شەخسلەر جەدۋىلى ..... (625)
جەدۋەل 24 - 2
كەلپىن ناھىيىسىدە دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار جەدۋىلى ..... (631)
جەدۋەل 24 - 3
سىرتتا خىزمەت قىلىۋاتقان ناھىيە ، تۇمەن دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كەلپىنلىك كادىرلار
ۋە كەلپىنلىك دوتسېنتلار جەدۋىلى ..... (633)
جەدۋەل 24 - 4
سىرتتا خىزمەت قىلىۋاتقان كەلپىنلىكلەرنىڭ نەتىجە جەدۋىلى ..... (638)

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ يېزىلىش جەريانى

كەلپىن ئاممىسى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ، كەلپىننىڭ ئەھۋالىنى ئومۇميۈزلۈك ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان بىرەر كىتابنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ كەلدى ، بەزىلەر بىتاقەت بولۇپ ، سىناپ بېقىشقا ئالدىراپ باقتى . بىراق ، تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ ئارزۇ ئىشقا ئاشمىدى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ، كەلپىننىڭ قىياپىتى يېڭىگى تۈس ئالدى ، تۇرلۇك ئىشلار جۈش ئۇرۇپ راۋاجلاندى . مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ، كەلپىننىڭ تەرەققىيات مۇساپىسىنى خاتىرىلەپ قالدۇرۇش ئۈچۈن ، كەلپىن ناھىيىسى 1982 - يىلى «كەلپىن تارىخىنى يېزىش گۇرۇپپىسى» قۇرۇشنى قارار قىلدى ، يېزىش گۇرۇپپىسى سەككىز يولداشتىن تەركىب تېپىپ ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەھبەرلىكىدە خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇپ ، كەلپىن تارىخىنى يازدى ، بىراق ، ئۇنۇمى زور بولمىدى .

1983 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ، خەلق ھۆكۈمىتى پۈتكۈل شىنجاڭ مىقياسىدا تارىخ يېزىش - تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . بۇنىڭغا ئاساسەن ، 1984 - يىلى كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، مەمتىمىن ئەمەت مۇدىر بولدى ، ئابدۇساتتار ھامىدىن تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىگە ئاجرىتىلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسى تەزكىرە تۈزۈش كەسپىنى ۋەكالىتەن باشقۇردى . 1985 - يىلى ناھىيىلىك پارتكوم تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى قۇرۇشنى قارار قىلدى ، ئابدۇساتتار ھامىدىن مۇئاۋىن مۇدىرلىقنى ئۈستىگە ئالدى ، شۇنداقلا تەزكىرە تۈزۈش راسخوتى ، خادىم قاتارلىق مەسلىلەر ھەل قىلىپ بېرىلدى . 1986 - يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ ناھىيە تەزكىرىسى يېزىش توغرىسىدىكى تىزىسىنى تەستىقلاپ چۈشۈرۈپ ، ھەر قايسى ئىدارىلەردىن تەلەپكە ئاساسەن ، ھەر قايسى كەسىپىي تەزكىرىلەرنىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى يېزىش ۋەزىپىسىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تېز ئورۇندىشىنى تەلەپ قىلدى . يىل ئاخىرىدا ، ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىدە تەزكىرە يېزىش بويىچە نەق مەيدان يىغىنى چاقىرىلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى ، ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى مەمتىمىن ئەمەت ، ھاكىم ، ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ھاپىز كېرەم ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى دالى سابىر ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئەلى سالى ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ، ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى تىلۋالدى توختى قاتارلىق رەھبەرلەر يىغىنغا بىۋاستە قاتنىشىپ يېتەكچىلىك قىلدى . يىغىندىن كېيىن ، ناھىيە مىقياسىدا ھەممەيلەن تەزكىرە تۈزۈشكە كۆڭۈل بۆلىدىغان

چوڭ ياخشى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى.

1987 - يىلى ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى تەرتىپكە سېلىندى، 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى، ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى لى چېەننەننىڭ رياسەتچىلىكىدە، ناھىيىنىڭ 1984 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى تەزكىرىچىلىك خىزمىتىنى خۇلاسىلەش يىغىنى چاقىرىلدى، يىغىندا ئۇچ يىلدىن بۇيانقى تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىدىكى تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلەندى، بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر، تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەمدە خىزمەتنى كۈچەيتىش بولغان بىر تۈركۈم يولداشلار تەقدىرلەندى، مۇكاپاتلاندى.

1988 - يىل 7 - ئايدا كەلپىن ناھىيىسىدە «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالىنى باھالاش يەنسى ئېچىلدى، بۇ يىغىنغا ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە سەككىز ناھىيە، بىر شەھەردىكى تەزكىرىچى كەسپىداشلار ھەم مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەر بولۇپ 60تىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى، كەلپىن ناھىيىلىك پارتكوم، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، خەلق ھۆكۈمىتى، سىياسىي كېڭەش، گارنىزون تەكشۈرۈش كومىتېتىدىن ئىبارەت بەش چوڭ بەنزىدىكى رەھبەرلەر يىغىنغا باشتىن - ئاخىرغىچە قاتناشتى. يىغىندىن كېيىن، كەلپىن ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى كۆچۈرۈلگەن ئوتتۇرىغا قويغان پىكىرلەرگە ئاساسەن، تەزكىرە كوپىيىلىرىنى ئەستايىدىل تۈزىتىپ چىقتى. كېيىن يەنە ئىككى قېتىم چوڭراق تۈزىتىلىپ، ۋىلايەت تەكشۈرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن، 1991 - يىلنىڭ بېشىدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ تاپشۇرۇۋېلىشىغا يوللاپ بېرىلدى.

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ غەمخورلۇق قىلىشى ۋە قوللىشى ئارقىسىدا تۈزۈلۈپ، نەشر قىلىندى. بىرىنچىدىن، ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى، ئاساسلىق رەھبەرلەر بىۋاستە سۈرۈشتۈرۈپ، ئەستايىدىل، ئۆز ۋاقتىدا ياردەم بېرىپ، تۈرلۈك مەسىلەرنى ھەل قىلىپ، دائىم كونكرېت يىتەكچىلىك قىلدى. تەزكىرە كىتابىنى ياخشى تۈزۈپ چىقىش ئۈچۈن، ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، تۆۋەنگە يەتتە قېتىم ھۆججەت تارقاتتى، سەككىز قېتىم يىغىن ئاچتى، ئاساسلىق رەھبەرلەر 70% تەزكىرە كوپىيىسىنى تەكشۈردى ھەمدە باھالاش يىغىنلىرىغا بىۋاستە قاتنىشىپ پىكىرلەرنى ئاڭلىدى؛ ئىككىنچىدىن، ناھىيىدىكى ھەر قايسى تارماقلار زور كۈچ بىلەن قوللىدى، كەسپىي تەزكىرىلەرنىڭ دەسلەپكى كوپىيىسىنى ئاكتىپلىق بىلەن يېزىپ، تۈرلۈك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى. ئەھۋالنى چۈشىنىدىغان نۇرغۇن يولداشلار، جۈملىدىن سىرتتا خىزمەت قىلىدىغان كەلپىنلىك يولداشلار، بولۇپمۇ دەم ئېلىشقا، پېنسىيگە چىققان پىشقەدەم يولداشلار نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى. بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىكىدىكى پېنسىيگە چىققان كادىر ياسىن ھەسەن، كەلپىنلىك يازغۇچى ئابدۇللا تالىپ ۋە كەلپىن ناھىيىسىدە پېنسىيگە چىققان كادىرلاردىن سامساق ئىبراھىم، ئىمىن نىياز قاتارلىقلار «كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى يېزىش خىزمىتىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ھەمدەپائال تۈرده ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئەتتى؛ ئۈچىنچىدىن، يۇقىرى دەرىجىلىك كەسپىي ئورۇنلار ياردەمدە بولدى. ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى زەي فاياۋ، مۇئاۋىن مۇدىرى سۈجياجۇن، شۇجېڭسەيلەر، بولۇپمۇ يولداش چېن يۈنخۇا كۆپلەپ كونكرېت ياردەملەرنى بەردى ھەمدە ۋىلايەتتىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىكى يولـ

داشلارنى تەزكىرە كوپىيسىنى تۈزىتىشكە يارەملىشىكە ئۈيۈشتۈردى. ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى يولداش جۇڭيىڭ دەسلىپىدىلا كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى ھەمدە تەزكىرە كوپىيسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى. ۋىلايەت، ناھىيە تەزكىرىسى خىزمىتى ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى گودبغۇ قاتارلىق يولداشلار تەزكىرە كوپىيسىنى ئەستايىدىل تەكشۈردى ۋە تۈزەتتى؛ تۈتىنچىدىن، ناھىيە تەزكىرىسى تەھرىر ئىشخانىسىدىكى يولداشلار جاسارەت بىلەن خىزمەت ئىشلەپ، 7000 توپلامدىن ئارتۇق ئارخىپ ماتېرىيالنى ۋە نۇرغۇن كىتاب، ژۇرنال، گېزىتلەرنى كۆرۈپ چىقتى. شۇنجاڭ نىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا 9890 نۇسخا پىكىر ئېلىش ئورىگىنالى تارقاتتى، ئۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچىسى 5590 نۇسخا، خەنزۇچىسى 4300 نۇسخا، تەخمىنەن 3000 ئادەم(قېتىم)نى زىيارەت قىلىپ، نۇرغۇن ئاغزاكى ماتېرىيال توپلىدى. بولۇپمۇ يولداش ئابدۇ ساتتار ھامىدىن ئاساسلىق خىزمەتنى ئۈستىگە ئېلىپ، بارلىق قېينىچىلىقلارنى يېڭىپ، «كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى»نىڭ دەسلەپكى ئۇرىگىنالىنى ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىپ چىقتى. «كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى» گە ناھىيە ئىچى، سىرتىدىكى نۇرغۇن يولداشلار نىڭ يۈرەك قېنى سىڭدى، «كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى» نىڭ نەشر قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن، ئۇلارغا چىن قەلبىمىزدىن ئالاھىدە تەشەككۈر ئېيتىمىز.

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرە يېزىش جەھەتتىكى تەجرىبىمىز يەنىلا كەمچىل، بولۇپمۇ سەۋىيىمىز چەكلىك بولغاچقا، «كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى»دە، خاتالىقلاردىن خالى بولالمىشىمىز قېيىن. بۇ كىتابقا كۆڭۈل بۆلىدىغان يولداشلارنىڭ قىممەتلىك پىكىرلەرنى بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز.

«كەلپىن ناھىيسى تەزكىرىسى» تەھرىر ئىشخانىسى

1991 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ خەنزۇچىسى 1992 - يىل 8 - ئايدا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغانـ دى ، ھازىر بۇ كىتابنىڭ ئۇيغۇرچىسى كەڭ كىتابخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى . بۇ — كەلپىن ناھىيىسىدىكى شۇنداقلا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنىۋى ھاياتىدىكى بىر خۇشاللىنارلىق ئىش .

بىر تەزكىرە كىتابنىڭ دۇنياغا كېلىشى — بىر مۇرەككەپ جەريانىنىڭ ، كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ جاپالىق تەر - ئەجىر سىڭدۈرگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى .

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» — ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۇيغۇر يولداش تۇزگەن بىرىنچى سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرە كىتابى ، شۇڭلاشقا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى بۇ كىتابقا ئالاھـ دە كۆڭۈل بۆلدى . جۈملىدىن ، نۇرمۇھەممەت دۆلەتى يولداشلار ئارقا - ئارقىدىن كەلپىنگە كېلىپ «كەلـ پىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ تۈزۈلۈپ چىقىشىنى قوللىدى ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلدى ، ياردەم بەرـ دى . كەلپىن ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن بۇ كىتابنىڭ بەزى قىسىم ، بابلىرىنى خەنزۇچە تۈزۈپ ، ئۆزى بىۋاستە ئۇيغۇرچىغا ؛ بەزى قىسىم ، بابلىرىنى ئۇيغۇرچە تۈزۈپ ، ئۆزى بىۋاستە خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلدى . كىتابنىڭ تەرجىمىسى تاماملىنىپ 1993 - يىل 1 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىغا يوللانغاندىن كېيىن ، مەزكۇر كوـ مىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ئالىي مۇھەررىر نۇر مۇھەممەت دۆلەتى ، تەھرىر — تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، مۇھەررىر غوپۇر ھوشۇر نىيازىلار تەكشۈرۈپ كۆرۈپ ئاساسىي جەھەتتىن لايىقەتلىك بولۇپتۇ دەپ قاراپ ، ئۇنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنى قارار قىلدى . غوپۇر ھوشۇر نىيازى بۇ كىتابنىڭ باش مۇھەررىرلىكىگە ، ئابلىمىت ئابدۇراخمان مەسئۇل مۇھەررىرلىكىگە تەينىلەندى . غوپۇر ھوشۇر نىيازى تەرجىمە ئۇـ رۇمچىلىنى 1 - 2 - تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرغاندا ، كەسپىي ئالاھىدىلىكى بىر قەدەر كۈچلۈك قىسىم ، بابلارنى مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈپ ، بېكىتىپ بېرىشىگە ھاۋالە قىلدى . يىگىرمە بىرىنـ چى قىسىم — «يەرلىك شېۋە ، ماقال - تەمسىللەر»نى ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتىنىڭ تەتقىقاتچىسى يولداش مىرسۇلتان ئوسمان تەكشۈرۈپ بېكىتتى .

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»دىكى شېۋە ، ماقال - تەمسىللەر ، خەلق قوشاقلىرى ۋە رىۋايەتلەرـ نىڭ خەنزۇچىسى بىلەن ئۇيغۇرچىسى ئوتتۇرىسىدا قىسمەن پەرقلەر مەۋجۇد . ئۇيغۇرچە كىتابقا «1990 - يىللىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە ئاھالىنىڭ ياش ، جىنس بويىچە ئايرىلىشى» دېگەن جەدۋەل ؛ «شەخسلەر» قىسمىغا بولسا ، بىر قىسىم شەخسلەر تولۇقلاپ كىرگۈزۈلدى .

1 - 2 - تەكشۈرۈش تاماملانغاندىن كېيىن ، غوپۇر ھوشۇر نىيازى ئورىگىنالنى ئومۇميۈزلۈك ئوقۇپ چىقتى . ئابلىمىت ئابدۇراخمان كىتابنىڭ ئورىگىنالنى ئۇستىدىن تەھرىرلەپ چىققاندىن كېيىن ، يولداش نۇرمۇھەممەت دۆلەتى نۇسخا ئېلىپ تەكشۈرۈپ چىقتى ھەمدە ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە تەرجىمە ئۇـ رۇمچىلىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ئەزاسى ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر قادىر

هاپىز غوپۇر هوشۇر نىيازى ، ئابلىمىت ئابدۇراخمانلار بىلەن خەنزۇچە كىتابقا ئەستايىدىل سىلىشتۇرۇپ چىقتى . ئەڭ ئاخىرىدا نۇر مۇھەممەت دۆلەتىنىڭ ھاۋالىسىگە ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر ـ تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر غۇجا ئەخمەت يۇنۇس يەنە بىر قېتىم نوسخا ئېلىپ تەكشۈردى .

ئادەم ، يەر ـ جاي ناملىرىنىڭ ، سان ـ ساناقلارنىڭ توغرىلىقىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، يولداش ئابدۇساتتار ھامىدىن ئۇرىگىنالنىڭ بېكىتىلگەن نۇسخىسىنى باشتىن ـ ئاياغ ئوقۇپ چىقتى . ئاخىرقى بەت نۇسخىسىنى ئابلىمىت ئابدۇراخمان يەنە بىر قېتىم ئەستايىدىل كۆرۈپ ، تەھرىرلەپ چىقتى .

كىتابنىڭ نەشر قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ كىتابقا كۆڭۈل بۆلگەن ، تەرجىمە ـ تەھرىرلىكىگە جالالىق ئەجىر سىڭدۈرگەن بارلىق يولداشلارغا چوڭقۇر تەشەككۈر ئېيتىمىز .

كىتابنىڭ تەرجىمە ـ تەھرىرلىك ئىشىدا مەلۇم سەۋەنلىكلەر بولۇشى مۇمكىن ، كۆپچىلىكنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز .

كەلپىن ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى

1994 . 5 . 20

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ تەھرىرات ئاپپاراتى ۋە تۈزگۈچى خادىملىرى

كەلپىن ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى

1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېت ئەزالىرى (1984 ـ يىلدىن 1988 ـ يىلغىچە)

مۇدىر : مەمتىمىن ئەمەت

مۇئاۋىن مۇدىرلار : تىلىۋالدى توختى ، چېن شاۋشياڭ ، شۇ شىڭچاڭ .

ئەزالىرى : تۇنىياز دەرۋىش ، ئىمىن مۇسا ، گوجۇن ، داۋۇت توختى ، ئابدۇساتتار ھامىدىن ، روزى سىدىق ، پازىل مۇھەممەت ، ئابدۇرېھىم يۇنۇس ، شەمشى ئېزىز ، ۋاڭ دېيى ، ئابلىز قۇربان ، توختى موللاك ، ۋاڭ يۈمېي .

2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېت ئەزالىرى (1984 ـ يىلدىن 1992 ـ يىلغىچە)

مۇدىر : لى چېەننېەن

مۇئاۋىن مۇدىرلار : مەمتىمىن ئەمەت ، ئەمەر ساۋۇت ، ئابدۇراخمان ئەشەت ، توختى ئىسمايىل ، تىلىۋالدى توختى .

ھەيئەت ئەزالىرى : فەن مياۋ ، دەي شىنجۇڭ ، جياۋ شاۋجيې ، جۇتاۋ ، ياڭ شىڭمىڭ ، ئابدۇرازاق ئاۋۇت ، ئابدۇقادىر سابىر ، لىن يۈگو ، تاڭ ئەنلىڭ ، ئابلىز توختى ، ماموت ئېلى ، ئابدۇساتتار ھامىدىن .

3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېت ئەزالىرى (1992 ـ يىل 5 ـ ئايدىن ئېتىبارەن)

مۇدىر : لى چېەننېەن

مۇئاۋىن مۇدىرلار : ئابدۇراخمان ئەشەت ، مۇسا ئەيسا ، بەي شياۋچۈن ، توختى ئىسمايىل ، دەي شىنجۇڭ .

ھەيئەت ئەزالىرى : جياۋشاۋجيې ، مۇھەممەت تاھىر ، تىلىۋالدى توختى ، چياۋفۇچىن ، ئابدۇرازاق ئاۋۇت ، ئابدۇقادىر سابىر ، ئابدۇساتتار ھامىدىن ، ۋاڭ

دېيى ، مامۇت ئېلى ، تاڭ ئەنلىك ، خەن مىڭئەي .

كەلپىن ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى

مۇدىر : ئابدۇساتتار ھامىدىن

خىزمەتچى خادىملار : رابىگۈل ساتتار ، خەن گوپىڭ ، دىلبەر ئە ھەت ، ئابدۇۋاھىت ئەيسا ، باھارگۈل ھوشۇر

تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىدا ئىشلىگەن خادىملار : مامەيجىك ، جېڭ چۈڭشەن ، كېرىم مامۇت .

تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىغا تەكلىپ قىلىنغان خادىملار : پازىل مۇھەممەت ، ۋاڭ شۇشېڭ ، ئابدۇراخ مان ئامان ، پەرھات دالى ، جامالىدىن ئې لى ، ھاۋاخان ھامۇت .

« كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى »نى تۈزگەن ، يازغان خادىملار

ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزگۈچى : ئابدۇساتتار ھامىدىن

باش مۇھەررىر : ئابدۇساتتار ھامىدىن

دەسلەپكى ئورىگىنالنى يازغۇچىلار : ئابدۇساتتار ھامىدىن (ئومۇمىي بايان ، چوڭ ئىشلار ، تەـ بىئي شارائىت ، تەشكىلي تۈزۈلۈشى ، ئاھالە ، دېھقانچـ لىق ، ئورمانچىلىق ، باغۋەنچىلىك ، چارۋىچىلىق ، سۇ ئىشلـ رى ، سۇ ئېلېكترى ، سانائەت ، سودا ، پۇل مۇئامىلە ، سودا ـ سانائەت ، مال باھاسى ، سىياسىي پارتىيەلەر ، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار ، زور سىياسىي ۋەقەلەر ، خەلق قۇرۇلتىيى ، ھۆـ كۈمەت ، سىياسىي كېڭەش ، مائارىپ ، پەن ـ تېخنىكا ، مەدەـ نىيەت ، سەھىيە ، تەنتەربىيە ، يەرلىك شېۋە ، ماقال ـ تەمـ سىللەر ، تۇراقلىق ئىبارىلەر ، مىللەت ، دىن ، ئەمگەك ـ كا ـ دىرلار ئىشلىرى ، خەلق ئىشلىرى ، پوچتا ـ تېلېگراف ، مالـ يە ، شەخسىلەر ، ئەدلىيە) ، پىي شېڭچىڭ (ھەربىي ئىشلار) ، سۇن يىڭ (ئۆلچەم) ، جاڭ جېنخۇا ، يەن جىروي (قاتناشنىڭ بىر قىسمى) ، چېن يۈنخۇا (باج ئىشلىرى) .

سۈرەت تارتقۇچىلار

لى چيەننيەن ، لىن شيىڭ ، فەن دېمىن ، ياڭ يىڭچى ، چېن يۈنخۇا .

ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈچىلەر

پېي شىڭچېڭ (خەلق قوراللىق بۆلۈمى) ، ئەركىن كەنجى (مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيە ئىدارىسى) ، مەرەمنساخان يۈسۈپ (سەھىيە ئىدارىسى) ، مۇتەللىپ ۋايىت (ساناقستكا ئىدارىسى) ، توختى نايىپ (ستاتستكا ئىدارىسى) ، ئەمەت ھامۇت (ساناقستكا ئىدارىسى) ، سەي لىنيەن (ستاتستكا ئىدارىسى) ، ئېزىز مۇھەممەت (سىياسىي كېڭەش) ، تۇردى سالى (خەلق قۇرۇلتىيى) ، شەمشى ئېزىز (مۇپەتتىش ئىدارىسى) ، گويۇڭ (ئارخىپخانا) ، يۈسۈپ مۇھەممەت (مال باھاسى پونكتى) ، يۈسۈپجان مۇھەممەت (كادىرلار ئىدارىسى) ، يەن جىرۇي (قاتناش ئىدارىسى) ، تۇرسۇن ئاۋۇت (ئىقتىساد كومىتېتى) ، مۇختار پەتتار (ئىقتىساد كومىتېتى) ، ئوسمان نايۇپ (دىن ئىشلىرى ئىدارىسى) ، لى يۈتاڭ (پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى) ، فەن دېمىن (پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى) ، رىزۋانخان (خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى) ، شۇ رۇنگو (ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى) ، ئابدۇللا ئەمەت (بىرلىك سەپ بۆلۈمى) ، يۈسۈپ قۇربان (ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى) ، شۇ دۇڭمىڭ (ناھىيىلىك ئىنتىپاق كومىتېتى) ، تۇخان شەمشى (ئاياللار بىرلەشمىسى) ، ئابدۇقادىر سابىر (تەشۋىقات بۆلۈمى) ، لىن شيىڭ (تەشۋىقات بۆلۈمى) ، شيې چىن (پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى) ، ئىمىن نىياز (گەزلىك يېزىسى) ، سامساق ئىبراھىم (گەزلىك يېزىسى ئوتتۇرا مەكتىپى) ، ئابلىز توختى (مائارىپ ئىدارىسى) ، مۇھەممەت توختىنىياز (ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى) ، ئابدۇقادىر ئاللاق (تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى) ، ئوسمان ئىبراھىم (كىنوخانا) ، ئامان ئابلا (دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ئىدارىسى) ، جۇۋېنبۇ (دوختۇرخانا) ، ئابابەكرى زايىت (مال دوختۇرخانىسى) ، ساۋۇت بەكرى (رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى) ، يۈسۈپ مۇھەممەت (ئاشلىق ئىدارىسى) ، ئەمەت خۇدابەردى (ئاشلىق ئىدارىسى) ، ئاتىكەم ماموت (يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى) ، ئابدۇرېھىم يۇنۇس (مەدەنىيەت يۇرتى) ، ئابدۇۋۇھلى راخمان (سەنئەت ئۆمكى) ، ئابدۇرېھىم ئەمەت (سودا ـ سانائەت ئىدارىسى) ، فېڭ جىخي (دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى) ، ۋاڭ زېدۇڭ (باج ئىشلىرى ئىدارىسى) ، جاڭ چېڭدا (ھۆددىگەرلىك شىركىتى) ، ئابدۇراخمان ئىلياس (ج خ ئىدارىسى) ، ئابدۇقادىر ئىبراھىم (تەپتىش مەھكىمىسى) ، ياڭ جيەنمېي (مالىيە ئىدارىسى) ، ئايشەم سەيدۇللا (دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ، ماددى ئەشيا بىلەن تەمىنلەش پونكتى) ، ئابدۇرېھىم ھوشۇر (بانكا) ، گاۋ فېڭبىن (شەھەر ـ يېزا قۇرۇلۇشى ئىدارىسى) ، لىۋبىن (شەھەر ـ يېزا قۇرۇلۇشى ئىدارىسى) ، ئابدۇرىشىت مەسۇم (سۇ ـ ئېلېكتر ئىدارىسى) ، سەمەت تۇر-

دى (يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى) ، سۇن يىڭ (ئۆلچەم پېرىنكىتى) ، ئوسمان ئىبراھىم (پارتىيە مەكتىپى) ، ناسىر نۇرى (خەلق سوت مەھكىمىسى) ، تۇرسۇن ھاپىز (يېزا - بازار كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى) ، كېرەم مۇسا (شىنخۇا كىتابخانىسى) .

«كەلپىن ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى تەكشۈرۈپ بېكىتكەن ۋە ئۆتكۈزۈۋالغان ئورۇنلار

ج ك پ كەلپىن ناھىيىلىك كومىتېتى

كەلپىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى

(تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغان خادىملار: جۇڭ يىڭ ، گودېغۇ ، لۇڭ گوچيۇ ، دۇەنشۇ)